

УЛСЫН ИХ ХУРЛЫН ТАМГЫН ГАЗАР
СУДАЛГААНЫ ТӨВ

БОДЛОГЫН СУДАЛГАА ШИНЖИЛГЭЭ

(СУДАЛГААНЫ ЭМХТГЭЛ)

ТОЙМ АГУУЛГА

- ◇ **Эдийн засгийн бодлого**
- ◇ **Эрдэс баялаг, уул уурхайн салбарын асуудал**
- ◇ **Нийгэм, эрхзүй, байгаль хамгаалал**
- ◇ **Сонгуулийн тогтолцоо**
- ◇ **Парламент судлал**

DDC
658. 4012'015
Б - 533

ГАРЧИГ

Судалгааны эмхтгэл - XIII боть

УИХ -ЫН 2012 ОНЫ ХАВРЫН ЧУУЛГАНЫ ХУГАЦААНД ГҮЙЦЭТГЭСЭН СУДАЛГААНЫ АЖЛУУД

УДИРТГАЛ ХЭСЭГ

- ӨМНӨХ ҮГ	7
- Парламентын судалгааны онцлог ба бодлогын судалгааны арга зүй	9

Билл Робинсон, Фрэнсис Мико
Ц. Норовдондог (Ph.D)

1. ЭДИЙН ЗАСГИЙН БОДЛОГЫН АСУУДАЛ

1.1. Зарим орны эдийн засгийн өсөлт ба хүн амын орлогын түвшний үзүүлэлтүүдийн харьцуулалт	42
Ц. Норовдондог (Ph.D), Д. Мягмарцэрэн, Ц. Батдорж, Г. Билгээ, Ц. Болормаа, Г. Гэрэл, Ч. Онончимэг	
1.2. Монгол улсын төсвийн харилцаан дахь төсвийн төвлөрлийн асуудал, төсвийн тухай хууль тогтоомжуудад хийсэн дүн шинжилгээ	51
Ц. Норовдондог (Ph.D), Д. Мягмарцэрэн, Ц. Батдорж, Г. Билгээ, Б. Дуламсүрэн, Ч. Онончимэг	
1.3. Төсвийн тухай хуулиар зохицуулж буй төсвийн төвлөрөл, эс төвлөрлийн байдалд хийсэн үнэлгээ	68
Ц. Норовдондог (Ph.D), Д. Мягмарцэрэн, Ц. Батдорж, Г. Билгээ, Ц. Болормаа, Б. Дуламсүрэн, Ч. Онончимэг	
1.4. Үл хөдлөх эд хөрөнгө барьцаалсан (моргейж) зээлийн хүү ба үндсэн нөхцөл, засгийн газрын дэмжлэгийн талаарх Бусад орнуудын туршлага	77
Ц. Норовдондог (Ph.D), Д. Мягмарцэрэн, Ц. Батдорж, Г. Билгээ, Ц. Болормаа, Г. Гэрэл, Ч. Онончимэг	
1.5. Хоршооны эрх зүйн зохицуулалт, гадаадын зарим орны зохицуулалт	93
Г. Билгээ, Ц. Батдорж, Ц. Болормаа, Б. Дуламсүрэн, Д. Мягмарцэрэн, Ч. Онончимэг	
1.6. Дэлхийн бусад орнуудын Төв банк, тэдгээрийн харьяалал, чиг үүрэг	123
Д. Мягмарцэрэн, Ц. Батдорж Г. Билгээ, Г. Гэрэл, Ч. Онончимэг	

«Бодлогын судалгаа, шинжилгээ» -ний эмхэтгэл (XIII боть, 2012)
-ийг УИХ -ын Тамгын газрын Судалгааны төвөөс эрхлэн гаргав.

Редактор: Ц. Норовдондог (Ph.D)
Техник редактор: Ц. Товуусүрэн
Хэвлэлийн эх бэлтгэсэн: Г. Чулуун, Б. Ариунжаргал, Ө. Мөнхтунгалаг

ISBN 978-99962-1-743-2

1.7.	2008 - 2012 онд өдөр тутмын хэвлэлд нийтлэгдсэн макро эдийн засаг, төсөв санхүү, мөнгөний бодлогын асуудлаархи шүүмж <i>Ц. Норовдондог (Ph.D), Г. Билгээ, Ц. Батдорж, Г. Гэрэл, Б. Дуламсүрэн, Д. Мягмарцэрэн, Ч. Онончимэг</i>	135
1.8.	Монгол Улсын болон дэлхийн улс орнуудын макро эдийн засгийн 2011 оны тойм <i>Д. Мягмарцэрэн, Г. Гэрэл, Б. Дуламсүрэн, Ч. Онончимэг</i>	187
1.9.	Монгол Улсын болон дэлхийн макро эдийн засгийн 2012 оны 1 -р улирлын тойм мэдээлэл <i>Д. Мягмарцэрэн, Ц. Батдорж, Г. Билгээ, Ц. Болормаа, Г. Гэрэл, Б. Дуламсүрэн, Ч. Онончимэг</i>	209

2. ЭРДЭС БАЯЛАГ, УУЛ УУРХАЙН САЛБАРЫН АСУУДАЛ

2.1.	Нүүрсний ангилал, экспорт ба зах зээлийн үнэ, татварын хувь хэмжээний талаарх зарим орны туршлага <i>Ц. Норовдондог (Ph.D), Д. Мягмарцэрэн, Ц. Батдорж, Г. Билгээ, Ц. Болормаа, Г. Гэрэл, Б. Дуламсүрэн, Б. Нарантуяа, Ч. Онончимэг</i>	228
2.2.	Дэлхийн газрын тосны үйлдвэрлэл эрхлэгч компаниуд дахь төрийн өмчийн оролцоо (Лавлагаа мэдээлэл) <i>Г. Билгээ</i>	268
2.3.	Цацраг идэвхт ашигт малтмалын хайгуул, олборлолт <i>Г. Алтан - Оч (Ph.D), С. Дорждагва</i>	271

3. НИЙГЭМ, ЭРХЗҮЙ, БАЙГАЛЬ ХАМГААЛЛЫН АСУУДАЛ

3.1.	Монгол Улсын хууль, тогтоомжуудын өөрчлөлттэй холбоотойгоор боловсрол, эрүүл мэнд, нийгмийн хамгаалал, болон эдийн засгийн зарим салбарт гарсан өөрчлөлт, дүн шинжилгээ <i>Ц. Норовдондог (Ph.D), Ц. Товуусүрэн, Б. Мөнхцэцэг, Т. Мягмаржав, Ч. Онончимэг, А. Пагма</i>	288
3.2.	Олон нийтийг хамарсан эмх замбараагүй байдал үүсэх үеийн дэлхийн зарим улсуудын жишиг зохицуулалт <i>Р. Хатанбаатар, А. Пагма, Б. Цолмонбаяр, П. Амаржаргал, Б. Хатантуул, Г. Билгээ</i>	323
3.3.	Үндэсний улаан загалмайн нийгэмлэгүүдэд төр засгийн байгууллагаас дэмжлэг үзүүлдэг бусад орны туршлага (Харьцуулсан судалгаа) <i>Д. Жигваагүнсэл, Ө. Мөнхтунгалаа</i>	354

3.4.	Экологийн цагдаагийн алба бүхий гадаадын зарим орны туршлага (Мэдээлэл лавлагаа) <i>С. Дорждагва, Г. Чулуун, Ө. Мөнхтунгалаа</i>	368
3.5.	Олон улсын эдийн засгийн эрхзүйн зарим асуудал (Илтгэл) <i>П. Амаржаргал (LL.M)</i>	381

4. СОНГУУЛИЙН ТОГТОЛЦООНЫ АСУУДАЛ

4.1.	Засаг төрийн сонгууль ба ард нийтийн санал асуулга (Түүхэн тойм, 1911 - 2012) <i>Ц. Товуусүрэн, Г. Чулуун</i>	389
4.2.	УИХ -ын болон орон нутгийн хурлын сонгуулийг хамтад нь явуулах боломжтой эсэх асуудлаар харьцуулсан судалгаа <i>Р. Хатанбаатар, Б. Цолмонбаяр, Б. Хатантуул</i>	409
4.3.	Нутгийн өөрөө удирдах байгууллагын үйл ажиллагаан дахь улс төрийн намын оролцоо, үүрэг, нөлөө, гишүүдийн орон нутгийн хуралд нэр дэвших эрх <i>П. Амаржаргал, К. Пүрэвсүрэн</i>	414
4.4.	Монгол Улсын Их Хурлын сонгуулийн тойм (Лавлагаа мэдээлэл) <i>П. Амаржаргал</i>	429
4.5.	Монголын эмэгтэй улс төрчид (Мэдээлэл, лавлагаа) <i>Т. Мягмаржав</i>	431

5. ПАРЛАМЕНТ СУДЛАЛ

5.1.	УИХ -ын Тамгын газрын хэлтэс, алба, төвийн чиг үүрэгт хийсэн дүн шинжилгээ <i>УИХ -ын Тамгын газрын Судалгааны төв</i>	438
5.2.	Гадаадын зарим орны парламентын судалгааны нэгжийн талаархи мэдээлэл <i>Ц. Болормаа, Г. Билгээ</i>	483
5.3.	Улсын Их Хурлын тамгын газрын Судалгааны нэгжийн талаархи товч мэдээлэл <i>Ц. Норовдондог - Судалгааны төвийн дарга, доктор (Ph.D)</i>	491

ӨМНӨХ ҮГ

УИХ -ын 2012 оны 6 дахь удаагийн сонгуулийн үр дүнд шинээр болон дахин сонгогдсон эрхэм гишүүд та бүхэнд УИХ -ын Тамгын газрын Судалгааны төвөөс эмхэтгэн гаргадаг “Бодлогын судалгаа шинжилгээ” судалгааны цуврал эмхэтгэлийн XIII ботийг толилуулж байна. Тус төв нь 2008 - 2012 онд УИХ -ын гишүүд, Байнгын хороод, Тамгын газрын захиалгаар болон өөрсдийн санаачлагаар нийтдээ 300 орчим судалгаа шинжилгээний ажлыг гүйцэтгэж, 50 гаруй ном товхимол, гарын авлагыг эмхэтгэн гаргажээ. 2009 оноос хойш УИХ-ын гишүүдэд зориулсан судалгааны бүтээгдэхүүний нийлүүлэлт, шуурхай байдал, мэдээлэлийн хангамж болон хэрэглээ эрс нэмэгдэж, энэ нөхцөлд тус Судалгааны төв нь бусад орнуудын парламентын судалгааны албадын жишгээр уян хатан, шуурхай ажиллаж байна.

Ардчилал ба сайн засаглалын үндэс нь сайн хууль тогтоох байгууллага байдаг бол түүний үйл ажиллагааны үндэс нь мэдлэг ба мэдээлэл байдаг. Улс орноо зөв удирдан чиглүүлэх, нийгэм - эдийн засагт тулгарсан хүндрэл бэрхшээлтэй олон асуудлуудыг оновчтой аргаар шийдвэрлэхэд нь парламентад хамгийн ойр ажиллаж, бодитой дэмжлэг тусалцаа үзүүлдэг алба бол парламентын Судалгааны алба юм. УИХ -ын Судалгааны төвөөс гаргаж өгч байгаа мэдээллүүд нь ард түмний нийтлэг эрх ашигт нийцсэн, төвийг сахисан, аливаа нөлөөнд автахгүй бодитой байхын зэрэгцээ бодлогын альтернатив хувилбаруудыг боловсруулж, тэдгээрийн зөрөг, сөрөг үр нөлөөг шинжлэн харуулахад чиглэгддэг учраас УИХ -ын гишүүдийн шийдвэр гаргах үйл ажиллагаанд нэн хэрэгцээтэй мэдээллийн эх сурвалж, гарын авлага болж байна.

Дэлхий дахинд ардчилсан парламентын засаглал төлөвшин хөгжихийн хэрээр парламентад гишүүдэд шууд үйлчилдэг, хууль тогтоох байгууллагын бүтцэд ажилладаг хараат бус, мэргэшсэн судалгааны албаны үүрэг роль улам бүр нэмэгдэж байна. Парламентын судалгааны алба нь мэдлэг ба эрх мэдэлтнийг холбох гүүр буюу “зуучлагч” нь болдог төдийгүй хууль тогтоох засаглал болон гүйцэтгэх засаглал хоорондын харилцааны мөн чанарыг илэрхийлж, Засгийн газрын үйл ажиллагаанд бодитой хяналт тавихад шаардагдах бодлогын шинжилгээ, судалгаагаар хангадаг учраас нэг ёсондоо тухайн парламентын чадавхийн илэрхийлэл болдог байна.

Гэвч өнгөрсөн 20 гаруй жилийн практикаас үзэхэд Монгол Улсын Их хуралд үйлчилж ирсэн үе үеийн судалгааны алба, нэгжүүдийг тогтвортой ажиллуулж, судлаач шинжээчдийг мэргэшүүлэх тал дээр төдийлөн анхаараагүй тал бий. Судалгаанаас үзэхэд, 1990 оноос хойш УИХ -ын дэргэд болон Тамгын газрын харьяанд судалгааны нэгжийг 6 удаа байгуулж, 5 удаа татан буулгасан байдаг. Шалтгаан нь тухай бүр өөр өөр ч гэлээ ихэвчлэн үйл ажиллагааны хэвийн орчинг бүрдүүлж өгөөгүй, Улсын Их Хурал болон Номын сантай нэгдмэл ажиллуулж чадаагүй зэрэг хөрөнгө санхүү, байршил болон шийдвэр гаргагчдаас хамааралтай бусад олон хүчин зүйл нөлөөлсөн болох нь тодорхой байдаг.

Парламентын судалгааны албаны үнэт зүйл буюу төвийг сахисан, нөлөөнд үл автах, тэнцвэртэй бодитой дүн шинжилгээ хийх, хэлэлцүүлгийн бүх үе шатанд шуурхай ажиллах, мэдлэг мэдээллийг хуримтлуулах, уламжлан дамжуулах, салбарын асуудлаар мэргэшсэн судлаач шинжээчдийг тогтвортой ажиллуулах гэх мэтийн олон асуудлуудад цаашид анхаарч ажиллах шаардлага бий.

Та бүхний гар дээр тавьж байгаа энэхүү судалгааны эмхэтгэлд зөвхөн 2012 оны УИХ -ын хаврын чуулганаас хойшхи хугацаанд гүйцэтгэсэн 20 орчим судалгааны ажлуудыг эмхэтгэн оруулсан болно. Үүнээс өмнөх 12 боть судалгааны эмхэтгэлийг УИХ -д шинээр сонгогдсон

гишүүдэд хүргүүлсэн бөгөөд судалгааны төвийн гүйцэтгэсэн бүх судалгааны тайланг та бүхэн бүрэн эхээр нь www.intra-parliament.mn, Ipad хэрэглэгчид My parliament цэсний “Судалгаа” –ны хэсгээс үзэх боломжтой. Мөн, УИХ -ын Номын сан болон Судалгааны төвөөс шаардлагатай мэдээлэл, судалгааг гаргуулан авч болно.

Энэхүү судалгааны эмхэтгэлд оруулсан “Парламентын судалгааны онцлог ба бодлогын шинжилгээний арга зүй” -н талаархи мэдээлэлд эрхэм гишүүд та бүхнийг анхаарлаа хандуулахыг хүсч байна. Учир нь 2012 оны 9 сарын 10 – 15 -ны өдрүүдэд АНУ -ын Конгрессийн Судалгааны албаны сургагч багш У. Робинсон, Ф. Мико нар тус төв дээр бодлогын шинжилгээний арга зүйн талаар сургалт хийсэн бөгөөд энэхүү сургалтын материалыг эмхэтгэн хууль тогтоогчид болон хууль тогтоох байгууллагын судлаач, шинжээчдэд зориулсан арга зүйн зөвлөмж хэлбэрээр боловсруулан гаргасныг та бүхэнд мөн толилуулж байна.

Нийтийн эрх ашигт нийцсэн практик ач холбогдол бүхий хууль, тогтоомжуудыг парламентаас батлан гаргахад нэг талаас, шийдвэр гаргагч буюу захиалагч УИХ -ын гишүүд, нөгөө талаас, гүйцэтгэгч буюу Судалгааны төвийн судлаач, шинжээчдийн бие биэндээ итгэж хүндэтгэсэн, ёс зүйг эрхэмлэсэн харилцаа, нэгдмэл ойлголт болон хүчин зүтгэл чухал юм.

Энэхүү судалгааны эмхэтгэл нь эрхэм гишүүд та бүхний хууль тогтоох, шийдвэр гаргах үйл ажиллагаанд гарын авлага болон ашиглагдана гэдэгт найдаж байна.

УИХ -ын Тамгын газрын Ерөнхий нарийн бичгийн дарга Ц. Шаравдорж

ПАРЛАМЕНТЫН СУДАЛГААНЫ ОНЦЛОГ БА БОДЛОГЫН СУДАЛГААНЫ АРГА ЗҮЙ

Билл Робинсон¹, Фрэнсис Мико, Ц. Норовдондог (Ph.D)

Хууль тогтоох байгууллагад зориулсан бодлогын шинжилгээ, судалгаа нь бусад судалгааны байгууллагуудын гүйцэтгэж буй судалгаанаас зарчмын хувьд ялгаатай. Хууль тогтоох байгууллагад хэлэлцүүлгийн үе шат бүхэнд үнэн зөв мэдээлэлд суурилсан, бодитой, тэнцвэртэй мэдээллийг уян хатан шуурхай гаргаж өгөх, хууль санаачлагчаас өргөн барьсан төсөлд тусгасан бодлогын шийдлийн хувилбарыг задлан шинжилж, асуудлыг шийдвэрлэх бодлогын альтернатив хувилбарыг боловруулсан гаргах, хувилбар тус бүрийн эерэг, сөрөг нөлөөг үнэлэн гаргахад парламентын судалгааны алба чухал үүрэгтэй.

1. Хууль тогтоох байгууллагын үйл ажиллагаанд судалгаа шинжилгээний үүрэг роль

Хууль тогтоох засаглал болон гүйцэтгэх засаглал хоорондын харилцааны мөн чанарыг өөрчлөх, Засгийн газрын үйл ажиллагаанд бодитой хяналт тавих, олон нийтийн эрх ашигт нийцсэн практик ач холбогдол бүхий хууль, тогтоомжуудыг парламентаар батлан гаргахад бодлогын шинжилгээ, судалгаа чухал бөгөөд энэ нь нэг ёсондоо тухайн парламентын чадавхийн илэрхийлэл юм.

Үндсэн зарчмууд:

- Ардчилал ба сайн засаглалын үндэс нь сайн хууль тогтоох байгууллага
- Сайн хууль тогтоох байгууллагын үндэс нь мэдлэг ба мэдээлэл
  - ярвигтай бэрхшээлтэй асуудлыг оновчтой аргаар шийдэхийн тулд
  - Улс орныг удирдан чиглүүлэхэд илүү үүрэг гүйцэтгэхийн тулд
- Дэвшүүлсэн зорилгодоо хүрэхийн тулд бие даасан, чанартай судалгаа шинжилгээ хийх шаардлагатай.

Практик шалтгаан:

- Гүйцэтгэх засаглал мэдээллийг монополь эрхтэйгээр эзэмшдэг учир мэдээллийн хяналтыг тэнцвэржүүлэх шаардлагатай.
- Хууль тогтоох болон гүйцэтгэх засаглалын мэдээллийг авах, хуваалцах арга барил нь эрс ялгаатай:

- Илүү ардчилсан, бодит байдалд нийцсэн бодлого боловсруулахын тулд мэдээллийн босоо тогтолцоог өөрчлөх хэрэгтэй.

¹ Билл Робинсон, Фрэнсис Мико - АНУ -ын Конгрессийн Судалгааны албаны сургагч багш, зөвлөх мэргэжилтэн;

- Гүйцэтгэх засаглал нь өөртөө “ашигтай” хөтөлбөрүүдийг хууль тогтоох байгууллагад тулган батлуулах сонирхолтой (АНУ-ын гүйцэтгэх засаглалын туршлага)
- Тиймээс хууль тогтоогчдод гүйцэтгэх засаглалын байгууллагуудад зөв асуултуудыг тавихын тулд бие даасан судалгааны нэгж хэрэгтэй.
- Засаглал хоорондын харилцааны мөн чанарыг өөрчлөх

2. Хууль тогтоох байгууллагын судалгаа нь бодлогын буюу хэрэглээний судалгаа болох нь

а/ Онолын судалгаа ба бодлогын /хэрэглээний/ судалгааны ялгаа

Үндсэндээ 2 түвшинд мэдлэг буй болж байдаг. Эдгээрийн зааг, ялгаа нь дараахь шинжээр тодорхойлогдог. Үүнд:

- Онолын болон хэрэглээний судалгааг хийхэд сайн мэргэжлийн боловсрол шаардана.
- Онолын судалгааг практик амьдрал дээрх асуудлыг шийдвэрлэхэд нийцүүлэх хэрэгтэй.
- Хэд хэдэн хэмжүүрээр ялгаатай байж болно:
  - Зорилго ба зорилтоор
  - Хамрах хүрээгээр
  - Хугацаа ба хэлбэрийн хувьд
  - Орчин

Онолын болон хэрэглээний судалгааны ялгаа: (Хүснэгтээр тайлбарлах нь)

Хэмжүүрүүд	Онолын судалгаа	Хэрэглээний судалгаа
Зорилго	Эцсийн үнэн	Асуудлыг шийдэх
Хамрах хүрээ	Нэг салбараар мэргэших	Олон салбарыг хамрах
Хугацаа	Нээлт хийх хүртэл	Шаардлага гарсан үед
Хэлбэр	Мэргэжлийн хэлээр	Товч, тодорхой, арга замыг тодорхойлсон
Орчин	Ганцаараа	Багаар

3. Хууль тогтоох байгууллагын судалгааны алба нь “мэдээллийн зуучлагч” болох нь

Парламентын судалгааны алба нь үйл ажиллагааны онцлогоосоо шалтгаалан бусдын судалгаа шинжилгээний ажлыг “зээлэх” буюу тэдгээрт тулгуурлан шуурхай байдлаар мэдээллийг дамжуулах үүрэг хүлээнэ. “Зуучлагч”-ийн үүрэг зайлшгүй болох нь:

- Онолын болон нарийн мэргэжлийн концепци, хэллэгийг илүү ойлгомжтой хэлбэрт оруулах
- Онолын концепцийг хэрэгтэй бөгөөд хэрэгжүүлж болохуйц санаа болгож бодлогын үйл явцад тусгах
- Нийгмийн өмнө тулгамдсан асуудлуудыг шийдвэрлэхэд ямар үүрэгтэй оролцож болохыг эрдэмтэн судлаач харуулах

- Эрдэмтэн судлаач ба хууль тогтоогчдын хооронд хэлэлцүүлэг өрнүүлэх

“Зуучлагч” -ийн ач холбогдол :

- Мэдлэг ба эрх мэдэл хэрхэн холбогдох вэ?
- Мэдлэгтэн ба эрх мэдэлтний ертөнц буюу шинжлэх ухаан ба хууль тогтоох байгууллагуудын хооронд том ангал байдаг
- Энэ ангалыг холбох гүүр хэрэгтэй
- Хууль тогтоох байгууллагын судлаач шинжээч нар нь дээрх хоёр ертөнцийг холбох гүүр буюу зуучлагч юм.

“Зуучлагч” -д тавигдах шаардлага:

- Эрдэмтэн, судлаач болон хууль тогтоогчдын хүрээнд хүлээн зөвшөөрөгдсөн байх
- Эрдэмтэн, судлаач болон хууль тогтоогчдын хүрээг холбох гүүр болохын тулд тэдний “хэл” -ээр ярьж чаддаг байх
- Аль алины итгэлийг хүлээсэн байх
- Эрдэмтэн, судлаачдыг бодлого боловсруулах үйл явцад оролцуулахад дэмжих (жишээ нь нээлттэй сонголд шинжээчээр урих гэх мэт)
- Мэдээллийг ангилах, эрэмблэх, хураангуйлах болон хялбаршуулах

4. Сайн судалгааны шинж чанарууд

Үндсэн шинж чанар:

- Объектив, төвийг сахисан байх.
- Зөвлөмжүүд өгөхөөс зайлсхийх.
- Аливаа асуудалд хариулахад бэлэн байх.
- Хамгийн сайн мэдлэг, ур чадвар дээр түшиглэх.
- Нууцыг хадгалах.
- Улс төрийн зөв дүгнэлт, үнэлэмжтэй байх.
- Цаг хугацаандаа багтсан байх.
- Парламентын зорилгыг биелүүлэхийн төлөө ажиллах.

Судалгааны бусад байгууллагатай өрсөлдөх нь

Хууль тогтоогчдын анхаарлын төвд байхын төлөө Судалгааны төв бусад мэдээллийн эх үүсвэрүүдтэй байнгын өрсөлдөөнд байдаг. Энэ өрсөлдөөнд бид хэдхэн давуу талтай:

- Бидний объектив, төвийг сахисан зарчим
- Бидний нууцыг хадгалсан үйлчилгээ
- Парламентад ойр ажилладаг, түүний онцлогийг мэддэг байдал

Объектив, төвийг сахисан байх

Объектив, төвийг сахисан байх зарчмыг өөрийн ажилд байнга баримтал:

- Энэ нь төвийг сахисан судалгааны байгууллагын ажилтнуудын гол үнэт зүйл
- Энэ нь хууль тогтоогчид судлаач болон судалгааны байгууллагад итгэх итгэлийг төрүүлэхэд маш чухал шинж чанар

- Хувийн үзэл бодол, улс төрийн ашиг сонирхол нь улс төрчдөд хамааралтай
- Энэ нь харилцан ялгаатай арга зам, өөр үзэлд бодолд нэгэн адил байр сууринаас хандахыг хэлнэ
- Ялгаатай үзэл бодлуудыг ойлгож судалгаандаа тусгахыг хичээ

Зөвлөмжүүд өгөхөөс зайлсхийх

- Судалгааны ажил дээр суурилсан зөвлөмжүүдийг боловсруулж гаргах нь нөлөөллийн үйл ажиллагаа болдог.
- Ийм учраас олон орны парламентын судлаач нарыг парламентад зөвлөмж өгөхийг хориглодог.
- Хууль тогтоогчид бодлогын хувилбаруудаас сонгож шийдвэр гаргахын тулд сонгогдсон, харин төвийг сахисан судлаач нарт тэгэх эрх байхгүй.

Аливаа асуудалд хариулахад бэлэн байх

- Хууль тогтоох байгууллага ямар асуудлыг хэлэлцэж байгаа талаар мэдэж байх хэрэгтэй ба чуулганаар хэлэлцэх асуудлын жагсаалтыг судлаж бай.
- Хэлэлцэж байгаа хуулийн төсөлтэй холбогдолтой гарч болзошгүй асуултанд хариулах бэлтгэлтэй бай.

Хамгийн сайн мэдлэг, ур чадвар дээр түшиглэх

Парламентын гишүүд болон байнгын хороод хамгийн сүүлийн үеийн мэдээлэл, бие даасан, хараат бус судалгаа, шинжилгээний тайлан хүлээн авч байгаа гэдэгт итгэлтэй байх ёстой. Үүний тулд яах ёстой вэ?

- ☐ Өөрийн салбарын хөгжил, өөрчлөлтийн талаар сүүлийн үеийн мэдээлэлтэй байх
- ☐ Яам, агентлаг болон бусад байгууллагын судлаач нарын мэдлэг, ур чадварын түвшинд дүйцэхүйц мэдлэг, ур чадвартай байх
- ☐ Өөрийн салбарын судлаач, шинжээч нартай тогтмол харилцаа холбоотой байх

Нууцыг хадгалах

- Нууцыг хадгалах
  - Нууцыг хадгалах гэж юуг хэлэх вэ?
  - Судлаач нь гишүүдээс ирсэн бүх хүсэлт ба асуулт, тэдэнд өгсөн хариултын нууцыг чандлан хадгална.
  - Гишүүд судлаачид нууцыг хадгалж чадна гэдэгт итгэлтэй байх ёстой.

Зөв дүгнэлт, үнэлэмжтэй байх

Хувь хүнийхээ хувьд зөв дүгнэлттэй байх – ялангуяа улс төрийн талаар

- Судлаачид хууль тогтоох байгууллагын өвөрмөц бөгөөд амаргүй орчинд ажилладагийн хувьд аливаа асуудалд зөв дүгнэлт, үнэлэмжтэй байх ёстой.
- Ихэнх тохиолдолд судлаач өөртөө л найдах нөхцөлд ажилладаг.
- Судлаач болон судалгааны байгууллага буруу дүгнэлт, үнэлэмжээр ажиллах нь тэднийг ноцтой үр дагаварт хүргэдэг.

Цаг барь

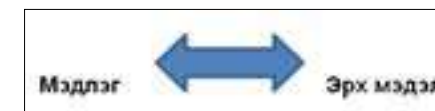
- Аливаа үйлчилгээг цагт багтаж үзүүлж байх.
- Таны өгөх мэдээлэл нь гишүүдэд зөвхөн тодорхой хугацаанд хэрэгтэй гэдгийг санаж байх.
- Хожимдож их мэдээлэл өгснөөс цагт нь бага мэдээлэл өгсөн нь дээр.
- Тогтоосон хугацаанд нь багтаж та хэр их мэдээлэл өгч чадах талаар бодит, үнэн хариу өгөх нь чухал.

Парламентын зорилгод нийцүүлэх

- Парламентын зорилгыг биелүүлэхийн төлөө ажиллах эрмэлзэлтэй байх
- Хууль тогтоох байгууллагын ажлын үр дүн, ач холбогдол, нэр хүндэд итгэх.
- Хууль тогтоох байгууллагад чанартай үйлчилгээ үзүүлэхийн тулд та парламентын бүтэц, зохион байгуулалт, холбогдох хууль тогтоомжийг сайн судлаж мэргэшсэн байх ёстой.
- Таны бүх ажил хууль тогтоох байгууллага болон түүний эрэлт хэрэгцээг хангахад чиглэсэн байх ёстой.

5. АНУ дахь бодлогын шинжилгээний түүх

АНУ -ын Конгрессийн Судалгааны алба (CRS) нь 100 гаруй жилийн туршид мэдлэгтэн ба эрх мэдэлтний ертөнцийг холбох гүүр байсаар ирсэн. АНУ -ын парламентын судалгааны албаны үүсэл хөгжил нь парламентын төлөвлөлийг дагалдан бий болсон түүхэн үйл явц юм. Мэдлэг ба эрх мэдэлтний ертөнцийг тусгаарласан асар том ангал оршин байсаар байдаг тул эрдэмтэн, судлаачид болон хууль тогтоогчдыг ойртуулах, мэдлэгт суурилсан шийдвэрийг хууль тогтоох байгууллагаар гаргуулахад парламентын судалгааны алба үйл ажиллагаагаа чиглүүлж байдаг.

Үл ойлголцол яагаад үүсдэг вэ?

- Эрдэмтэн, судлаач нар хууль тогтоогчдын гаргаж байгаа шийдвэрийн үндэслэл, тэдэнд байгаа мэдээллийн чанарт сэтгэл хангалуун бус байдаг. “Хууль тогтоогчид хуучирсан, үеэ өнгөрөөсөн онол, мэдээллийг үндэслэж шийдвэр гаргадаг” гэж тэд үздэг.
- Эрдэмтэн, судлаачид санаа бодлоо ойлгомжтой илэрхийлдэггүй, практик асуудлыг цагт нь шийдвэрлэж чаддаггүй гэж хууль тогтоогчид үздэг. “Эрдэмтдэд найдаад хэрэггүй. Тэд онолдохоос өөр юм мэдэхгүй, хэтэрхий их ярьдаг. Тэд сурах бичгийн хэлээр ярьдаг.” гэж улс төрчид үздэг.

Үл итгэлцлийн ангальг хэрхэн холбосон бэ?

- 1960, 1970 -д онд АНУ -д иргэд нийгэм, эдийн засгийн чухал асуудлыг хэрхэн шийдэж байгаад сэтгэл хангалуун бус байв
- “Манай нийгмийн өмнө тулгарсан энэ асуудлыг шийдэх илүү оновчтой арга зам байх ёстой” гэсэн уур амьсгал нийгмийг эзэмдэж байсан
- “Улс орны шийдвэр гаргах программ хангамжийг сайжруулах хэрэгтэй” гэж үзсэн

Үүнээс гарах хамгийн шилдэг арга зам бол “Бодлогын шинжилгээний

шинжлэх ухааны салбарыг хөгжүүлэх ба энэ чиглэлээр тусгайлсан хөтөлбөрүүд хэрэгжүүлэх” явдал гэж америкчууд үзсэн.

Бодлогын шинжилгээний салбар үүсэхэд юу түлхэц болсон бэ?

- 1970 -д оны эхээр анх эхэлсэн эрдэмтэн, мэргэжилтнүүдийн багийн ажлын үр дүн
- Шийдвэр гаргахад шаардлагатай мэдлэг, мэдээллийг боловсруулан гаргах зорилгоор олон салбарын төлөөллийг оролцуулсан үйл явц / Улс төр судлал, эдийн засаг, түүх, социологи, хууль, статистик, байгууллагын онол гэх мэт /
- Асуудлыг шийдвэрлэх практик арга зам, сонголтуудыг боловсруулахыг зорьсон
- Асуудлыг шинжлэх 3 үе шат бүхий үйл явцыг боловсруулан гаргасан

Бодлогын шинжилгээний 3 үе шат бүхий үйл явц

1. Асуудлыг тодорхойлох
  - Асуудлын үндсийг тодорхойлох
2. Альтернатив арга замыг дэвшүүлэх
  - Бодит хувилбаруудыг гаргах
  - Хэт олон хувилбарыг гаргахгүй байх– төөрөгдүүлэх үр дагавартай
3. Үр нөлөөг үнэлэх (Үр дүнг хэмжих зорилгоор)

Юу хийх шаардлагагүй гэж үзсэн бэ?

- Зөвлөмжүүд гаргахгүй!
- Та бие даасан, хараат бус судлаачийн хувьд хууль тогтоох байгууллагад зөвлөмжүүдийг гаргах ёсгүй.
- Учир нь зөвлөмжүүд нь нийгэмд юу сайнаар нөлөөлөх вэ гэсэн үнэлэмж өгөхөд хүргэдэг
- Парламентын гишүүд өөрсдөө шийдвэр гаргах ёстой
- Гэхдээ зарим хууль тогтоогчдын туслах, ажилтнууд гишүүддээ зөвлөмжийг өгдөг (улс төрийн албан хаагчид)

6. Бодлогын шинжилгээний үе шатууд ба арга зүйн зөвлөмж

Нэгдүгээр үе шат: Асуудлыг тодорхойлох

Энгийн мэт санагдах боловч үнэндээ тун хэцүү!

- Өнгөц шинж тэмдгийг бодитой бөгөөд үндсэн асуудлаас зааглаж өгдөг
- Асуудлын шалтгаануудыг тодорхойлоход тусладаг
- Дүн шинжилгээ хийж үзэхэд ашигтай, хэрэгтэй саналд анхаарал хандуулдаг
  - Ийм санал хожим нь асуудлыг шийдвэрлэхэд туслана
- Захиалагчид асуудлыг ойлгоход тусалдаг
- Өөрийн судалгаанд анхаарахад тусалдаг
  - Холбогдолгүй бөгөөд хэрэггүй материал олох гэж хөөцөлдөхөөс зайлсхийхэд тусладаг

Бодит асуудлууд ойлгомжгүй байдаг

- Хүмүүс асуудлыг олон талаас нь хардаг
- Гэтэл шинж тэмдэг, давуу талтай шийдэл, үзэл бодол бүгд холилдсон байдаг
- Ийм нөхцөлд шууд бодох амаргүй байдаг
- БОДИТ асуудлыг эмх цэгцтэй, бодит байдлаар зааглаж өгөх хэрэгтэй

Бэрхшээлийн зарим талууд

- Хүмүүсийн авч үзсэн бүх асуудал Үндэсний хууль тогтоох байгууллагаас шийдвэрлэх боломжтой асуудал байдаггүй
  - Заримыг нь гэр бүл эсвэл сүм хийд; бусдыг нь орон нутгийн засаг захиргаа; заримыг нь хувийн хэвшил шийдвэрлэх ёстой
- Заримдаа шинж тэмдгийг асуудалтай хольж хутгадаг
  - Үйлчилгээний хэрэглэгээний хэмжээг улам нарийн тогтоох шаардлагатай байсан 1970-аад оны үеийн эрүүл мэндийн үйлчилгээний зардал өсөлт үнийн хяналт тавихад хүргэсэн
- Бидний санал бодлыг зөвхөн нэг шийдлийг сонгож авах байдлаар өрөөсгөл болгож асуудлыг тодорхойлж болно

Асуудлыг тодорхойлоход өрөөсгөл хандах жишээ: Хилийн аюулгүй байдал

- Зарим хүмүүс: “Муу хүмүүс (алан хядагчид, луйварчид), муу зүйл (үй олноор хөнөөх бөмбөг, зэвсэг) улс оронд орж ирэхээс хэрхэн хамгаалах нь Конгрессийн асуудал юм” гэж хэлж болох юм
- Гэтэл энэ нь нэг санал бодлыг дөвийлгөж хилийг хаах гэсэн ганц дүгнэлт хийхэд хүргэж байна
- Асуудлыг хэр зэрэг сайн тодорхойлж байгааг харуулах бусад зарим үзэл бодлыг авч үзье. Жишээ: АНУ-ын хилийн аюулгүй байдал
  - Зарим хүмүүс аюултай хүмүүс, аюултай бараа улс оронд орж ирэх гэж оролдож байгааг хардаг
    - Тэднийг оруулж ирэхгүйн тулд хилийг хаасан нь дээр гэж үздэг
  - Бусад нь аливаа цагаачид (алан хядагч бус цагаачид ч) ажлын байртай болох гэж өрсөлдөхийг эсэргүүцдэг
  - Бусад нь АНУ-ыг олон талт байдал бидний давуу тал болдог нээлттэй, цагаачдын нийгэм гэж үздэг
  - Бусад нь хэрэв бид хилээ хаавал санхүүгийн хямралд орж гуравдагч ертөнцийн эдийн засаг болно гэж айж эмээдэг
  - Эцэст нь, бусад нь чөлөөт худалдаа хийх, чөлөөтэй зорчих нь нээлттэй, ардчилсан нийгмийн чухал хэсэг гэж үздэг

Санал бодлыг адил тэгш харгалзан үзэж асуудлыг тодорхойлох

- Үзэл бодлуудын зөрчлийг харуулах
- Алан хядлагын эсрэг арга хэмжээ авах
- Чанартай амьдралыг хамгаалах
- “Бидний зүгээс дэмжих хүсэлтэй, бидний чанартай амьдралд хэрэгтэй хүмүүс ба зүйлийн худалдаа, тээвэрлэлтийг хөнгөвчлөхийн сацуугаар аюултай хүмүүс, аюултай зүйлээс хилийг хамгаалж бэхжүүлэх эсрэг тэсрэг хоёр үзэл бодлыг хэрхэн адил тэгш харгалзан үзэх нь Конгрессийн асуудал юм”

Асуудлыг сайтар тодорхойлох нь боломжийг нээж өгдөг

- Асуудлыг явцуу тодорхойлох нь хилийг хаах гэсэн зөвхөн ганц шийдэл гаргах нөхцлийг бүрдүүлж байна
- Асуудлыг өргөн хүрээнд тодорхойлох нь нэмэлт боломжийг нээж өгдөг. Үүнд:
  - Нарийн чанд хяналт тавьж хилийн хөдөлгөөнийг хязгаарлах
  - “Аюулгүй зорчигчид”-ыг хилээр шуурхай нэвтрүүлэх
  - Бүгдийг шинэ технологи – бөмбөг, металл илрүүлэгчээр шалгаж хилээр шуурхай нэвтрүүлэх
  - Аюул заналыг урьдчилж илрүүлэхийн тулд тагнуулын чадварыг дээшлүүлэх
  - Нисэх онгоц ба усан онгоцны зорчигчдын хилийн бүрдүүлэлтийг сайжруулах

Асуудлыг тодорхойлоход өгөх зөвлөгөө

- Яагаад энэ асуудал хууль тогтоох байгууллагын шийдвэрлэх асуудал вэ гэдэг асуултаар эхлэх
- Асуудлын зайлшгүй хэрэгцээ шаардлагыг судлах
- Асуудлын цар хүрээг тайлбарлах
  - Ямар цар хүрээтэй болох?
  - Эдүгээ эсвэл ирээдүйд?
  - Нэмэгдэж эсвэл багасч байна уу? Хэр зэрэг хурдан?
- Асуудлын шалтгаанууд
- Асуудлыг тодорхойлохдоо “Үндэсний ассемблейд өргөн барих асуудал нь ...” гэж эхлэх
- Асуудлын тодорхойлолт тайлангийн эхний догол мөрөнд, тэр ч бүү хэл хамгийн эхний өгүүлбэр нь байх ёстой!

Хоёрдугаар үе шат: Асуудлыг шийдвэрлэх хувилбар боловсруулах

Эх сурвалж болох материал цуглуулах

- Бодлогын судалгаанд бэлэн байгаа санал, хувилбар, мэдээллийг ашигладаг
- Бусдын боловсруулсан саналыг олж мэдэх, цуглуулах, судлах, тайлбарлах, шүүмжлэх, нэгтгэн дүгнэх нь таны үүрэг
- “Экспертүүдийн эксперт”

Мэдээллийг хаанаас авах вэ?

- Хууль тогтоох байгууллагаас дэвшүүлсэн үндсэн хувилбар
- Өмнөх засаг захиргаанаас дэвшүүлсэн асуудал эсвэл санал
- Төр засгийн албан тушаалтнуудын дэвшүүлсэн санал
- Дэмжигчдийн санал
- Намын байр суурь
- Судлаачид
- Бусад улс орнуудын харьцуулсан туршлага
- Бусад экспертүүд (их дээд сургууль, санал дэвшүүлж, зөвлөгөө өгдөг судалгааны байгууллага (think tank), хөтөлбөрийн удирдагч)

- Хэвлэл мэдээллийн байгууллагын мэдээлэл, тоймчид
- Интернет

Бодит хувилбаруудыг цэгцлэх

- Боломжтой бүх хувилбарын жагсаалт гаргах
- Хэрэггүй, ашиггүй хувилбаруудыг хасах
- Бусад хувилбарууд ижил төстэй бол нэгтгэж болно
- Бусад нь нэг хувилбарын бүрэлдэхүүн хэсгүүд юм
- Хувилбаруудыг 3 - 4 гол хувилбар болгож нэгтгэх
- Урьдчилан дүгнэлт гаргахгүй байх
- Хуурамч нотолгоо ашиглах хандлагаас зайлсхийх
- Өнөөгийн чиг хандлагыг гаргаж ирэх

Ямар ч арга хэмжээ авахгүй байх хувилбар

- Бодлогын орчин тойронд бодит өөрчлөлтүүд гардаг
- Эдийн засгийн мөчлөг
  - Үнийн өсөлтийн түвшин өөрчлөгдөхөд бизнес нэмэгдэж ажилгүйдэл буурдаг
  - Эдийн засаг дээшлэхэд татварын орлого нэмэгддэг
- Хүн ам зүй – хүн амын өөрчлөлт, насны бүлгийн өөрчлөлт
  - Төрөлтийн хэмжээ буурахад шинэ сургуулийн эрэлт буурдаг
  - Залуус ажилгүйдэл ихтэй газраас нүүх
- Сонгууль
  - Засгийн газар сонгууль бодож ажилладаг
  - Засгийн газрын өөрчлөлт нь тэргүүлэх чиглэлийг өөрчилдөг
  - Сонгогчдоос тавих шаардлага

Шинэ арга зохиох арга замыг нээх

- Та өнөөгийн нөхцөл байдлыг сайжруулж чадах уу эсвэл шинэ төр засаг хэрэгтэй юу?
- Энэ нь тавигдаж буй шаардлагыг чангатгах уу эсвэл сулруулах уу?
- Та хуулийн цоорхойг арилгаж эсвэл илрүүлж чадах уу?
- Шинэ хууль гаргах; үйлчилж буй хуулийг хүчингүй болгох; эсвэл нэмэлт, өөрчлөлт оруулах ёстой юу?
- Зохицуулалтын тогтолцоог өөрчилж ба сайжруулж болох уу?
- Шийтгэлийг нэмэгдүүлж эсвэл багасгаж болох уу?

Шинэ аргыг сайжруулах

- Асуудлын шалтгаанууд
- Хамт ажилладаг судлаачдаас асуух
- Хөтөлбөрийн удирдагч, дэмжигчдээс асуух
- Бусад улс орнуудын туршлага

Нийтлэг алдаа гаргахаас болгоомжлох

- Бодит бүх хувилбарыг судлах
- Бусдын санал бодлыг сонсож байх
- Энэ үе шатанд дүгнэлт гаргахгүй байх
- Хувилбар бүрийн давуу ба сул талуудыг тогтоох
- Нийтлэг алдаа
  - Хэтэрхий эрт нэг хувилбарыг сонгох
  - Бусдын санал бодлыг сонсохгүй байх
  - Бусадтай зөвлөлдөхгүй сонголт хийх
  - Өрөөсгөл хандах
  - Хэрэгжих боломжтой хувилбарыг хасах
- Бодит хувилбар гаргахгүй байх
- Асуудлыг хайхрахгүй орхихгүй байх

Гуравдугаар үе шат: Үр нөлөөг судлах

Чухамдаа асуудлыг тодорхойлохтой адил хэцүү бөгөөд чухал! Яагаад үр нөлөө чухал вэ?

- Шийдвэр гаргахын тулд ямар үр дүн хүрэхийг мэдэх нь чухал юм
- Үр нөлөөний дүн шинжилгээ байхгүй үед зөвхөн таамаглаж найддаг
- Үр нөлөөний дүн шинжилгээ байгаа үед хүн юу хүсч байгаа, түүнийг хэрхэн олж авах талаар сайтар боддог
- Түүнчлэн үр нөлөөний дүн шинжилгээ байгаа үед ямар алдаа гарч болох талаар боддог
- Шинжлэх ухаан – мэдрэмж

Чухал үр нөлөөний жагсаалт гаргах

- ТА юуг чухал гэж бодож байна вэ?
- Ямар зардал гарах вэ?
- Энэ нь асуудлыг хэрхэн шийдвэрлэх вэ?
- Үүнийг ердийн хүчин чармайлтаар хэрэгжүүлж болох уу?
- Хэнд нөлөөлөх вэ?
  - Хэн хожих вэ? Хэр зэрэг?
  - Хэн алдах вэ? Хэр зэрэг?
  - Чухамдаа хөтөлбөрийн зардлыг хэн төлөх вэ?
- Үр дүн нь “бодитой” байх уу?
- Хууль дүрэмд нийцэх үү?
- Хангалттай урамшуулах хөшүүрэг байна уу?

Хэцүү асуудлууд

- Эсэргүүцэл эсвэл дэмжлэг ямар байна вэ?
  - Эсэргүүцэл хэтэрхий хүчтэй байна уу?
  - Дэмжлэг их байгаа ч арга хэмжээ авахад хангалтгүй байна уу?
  - Дэмжлэгийг нэмэгдүүлэх эсвэл эсэргүүцлийг багасгахын тулд юу хийж болох вэ?

- Цаг хугацааны хувьд бэрхшээл байна уу?
  - Ирээдүйд даруй арга хэмжээ авахад асуудал хэтэрхий хол байна уу?
  - Зардал одоо гарсан ч үр дүн нь хожим гарах уу? Эсвэл эрт гарах уу?
  - Асуудлыг харагдахуйц болгохын тулд хэрхэн танилцуулах вэ?
- “Санаандгүй үр дагавар гарах” эсвэл “нийгмийн хариуцлага алдагдах” асуудал байна уу?
  - Санаандгүй үр дагавар хөтөлбөрийн сайн үр нөлөөг үгүй хийх үү?
  - Хөтөлбөр нийгмийн хариуцлага алдагдахад хүргэж хүмүүсийг нийгмийн хариуцлагагүй болгох уу?

Санаандгүй муу үр дүнд хүргэж болох хэт их зохицуулалт хийхээс болгоомжлох

- Жишээ нь: АНУ -д мансууруулах бодисын эсрэг тэмцэл богино хугацааны, хүсэн хүлээгээгүй үр дүнд хүрсэн
- Марихуана гэдэг мансууруулах бодис овор хэмжээ ихтэй байдаг тул хууль тогтоомж чанд хэрэгжиж байгаа нөхцөлд түүнийг улс оронд оруулж ирэх хэцүү
- Мансууруулах бодисын наймаачид героин, кокаин зэрэг жижиг, овор багатай бүтээгдэхүүний наймаанд шилжсэн
  - Маш их донтуулагч аюултай мансууруулах бодис

Яагаад үр нөлөөний дүн шинжилгээ хийхэд хэцүү вэ?

- Ирээдүйд болох үйл явдлын талаар таамаглал, дүн шинжилгээ хэрэгтэй (урьдчилан мэдэх боломжгүй үед)
- Түүнчлэн хөтөлбөрийг урамшуулах хөшүүрэгт хандах хүмүүсийн хандлагын талаар таамаглал хэрэгтэй
  - Хариу үйлдэл нь гайхмаар байх болох буюу хууль дүрмийг шударга бусаар ашиглаж болно – хөтөлбөр зохиогчид урьдчилан тооцож, төлөвлөөгүй байдлаар үр ашгийг хүртэгч этгээдийн хэрэгцээнд тохируулж гуйвуулах
- Бид өөрсдийн зохиосон хөтөлбөрийн хэрэгжилтийн талаар хэтэрхий өөдрөг бодолтой байж магадгүй

Юу хийж болох вэ?

- Үр ашгийг хүртэгч этгээдүүдээс тэд урамшуулах хөшүүргийг хэрхэн гуйвуулж хүссэн зүйлээ олж авахыг асуух
  - Цагдаагийн байгууллага орон байрны хулгайч нартай ярилцдаг
  - Бардам зан дүгнэлт хийх чадваргүй болгодог
- Улс төрийн тогтвортой байдлын талаар улс төрд оролцдог этгээдээс асуух
- Хөтөлбөрийн хэрэгжилтийн талаар хөтөлбөрийн удирдагчаас асуух

Үр нөлөөний дүн шинжилгээ хийх практик зөвлөгөө

- Сэтгэлийн хөдлөлд автагдахгүй, шууд итгэж үнэмшихгүй, асуудалд бодитой ханддаг байх
- Үзүүлэх үр нөлөөний чухал хэсгүүдэд анхаарах
  - Зардал, хожих хүмүүс, алдах хүмүүс, нөлөөг үзэх хүмүүсийн тоо, хууль дүрэмд нийцэх эсэх, урамшуулах хөшүүрэг

- Бусад шүүмжлэгчдээр үнэлгээ хийлгэж санал авах
- Боломжтой бол тоон судалгаа ашиглах
- Урьдчилан тооцоогүй үр дагавраас урьдчилан сэргийлэх
  - Хөтөлбөрийг хэрхэн гуйвуулж болохыг үр шимийг хүртэгч этгээдийн оронд өөрийгөө тавьж бодох
  - Хамгийн муу зүйл хэрхэн тохиолдож болох хувилбаруудыг гаргах

7. Судалгааны тайлангийн төрлүүд ба бүтэц

Судалгааны тайлангийн төрөл

- Аналитик тайлан
  - ☐ Иж бүрэн дүн шинжилгээ
  - ☐ Товч дүн шинжилгээ
- Аналитик бус тайлан

Иж бүрэн дүн шинжилгээ

- Ихэнхдээ ийм төрлийн тайлан дээр олон судлаач ажилладаг бөгөөд өөр салбарын судлаач, шинжээч нарын оролцоог шаарддаг
- Тодорхой асуудлыг шийдэх гарцыг хайдаг
- Эдгээр тайланг бичих цаг хугацаа, хөрөнгө их шаарддаг бөгөөд парламент шийдвэрлэх шаардлагатай байгаа үндэсний хэмжээний чухал асуудлуудыг шийдвэрлэхэд чиглэгдэнэ
- Ийм төрлийн тайланг гишүүд хүсэлт гаргахаас өмнө Судалгааны төвөөс санаачлан гаргадаг
- Хууль тогтоох эсвэл хяналтын асуудлаарх томоохон аналитик тайлангууд
  - Эдгээр тайлан нь судалгааны сэдэв, захиалагчаасаа хамаараад хэмжээний хувьд урт эсвэл богино байж болно
  - Эдгээр тайлан нь асуудлын нарийвчлан авч үзсэн эсвэл товчхон байж болно
  - Эдгээр тайлан нь урт хугацаанд нөлөө үзүүлэх асуудлыг ихэнхдээ авч үздэг
  - Эдгээр тайланг тухайн асуудлыг сонирхож байгаа, асуудлын талаарх мэдээлэлтэй, зарим тохиолдолд энэ асуудлаар мэргэшсэн байнгын хорооны ажилтнууд болон гишүүд ашигладаг
  - Эдгээр тайланг бүх гишүүд уншиж танилцах албагүй
  - Эдгээр тайланг өөрчлөлт гарах бүрт тодотгож байдаг
  - Эдгээр тайланг голлон байнгын хороодод зориулан гаргадаг

Товч дүн шинжилгээ

- Эдгээр тайлангууд нь ерөнхийдөө хэлбэрийн хувьд товч байдаг боловч аналитик болон мэдээллийн шинж чанарыг агуулсан байна.
- Хууль тогтоох үйл явцтай шууд уялдаатай асуудлуудыг авч үздэг.
- Эдгээр тайлангууд нь бодлогын асуудлуудыг хөнддөг бөгөөд асуудлыг шийдвэрлэх альтернатив арга замуудыг дэвшүүлж болно. Мөн давуу ба сул талын анализыг хийнэ.
- Тайлангийн захиалгыг УИХ-ын гишүүн болон байнгын хорооноос өгдөг. Түүнчлэн

судалгааны төвийн санаачлагаар ийм төрлийн тайланг бичиж болно.

- Энэ түвшний тайлан, үйлчилгээний жишээ:
  - Товч аналитик тайлангууд
  - Хуулийн төслийн харьцуулсан судалгаа
  - Гишүүд болон байнгын хороодод тусгайлан зориулсан мэдээлэл
  - Сонсголд зориулсан мэдээлэл

Мэдээллийн чанартай тайлангууд

- Товч тайлангууд ач холбогдол ихтэй байдаг
- Эдгээр тайланг хүсэлтийн дагуу эсвэл урьдчилан бэлтгэж болдог
- Мэдээллийн чанартай тайлангийн жишээ:
  - Факт хуудас
  - Тухайн улс орны тухай мэдээлэл
  - Бусад төрлийн товч тайлангууд
  - Сонсголд зориулсан асуултууд
  - Сонсгол болон хэлэлцүүлэгт оролцох гэрчүүдийн жагсаалт

Бодлогын судалгааны тайлан

1. Хураангуй
2. Асуудлыг томъёолсон удирдтгал хэсэг
3. Дүн шинжилгээ
4. Бодлогын асуудлууд
5. Дүгнэлт

Хураангуй

- Энэ хэсэг нь тайлангийн эхэнд ордог гэхдээ цаг хугацааны хувьд хамгийн сүүлд бичигддэг.
- Хураангуй нь тайлангийн агуулгын жагсаалт биш
- Хураангуй нь тайлангийн гол санааг товчлон илэрхийлсэн хэсэг юм
- Ихэнх гишүүд зөвхөн Хураангуй хэсгийг л уншдаг
- Асуудлын тодорхойлолт нь Хураангуй хэсгийн эхэнд, зарим тохиолдолд эхний өгүүлбэрт багтан ордог.

Асуудлыг томъёолсон удирдтгал хэсэг

- Энэ хэсэгт асуудлын томъёоллыг өгч түүний мөн чанарыг дэлгэрүүлэн тайлбарлана.
- Энэ хэсэгт тухайн асуудлаар өмнө нь явагдсан сонсголсуудын тухай бичиж холбогдох хууль тогтоомжуудыг жагсаана. Хууль тогтоох байгууллагын хувьд ямар ач холбогдолтой, энэ асуудлаар ямар туршлага хуримтлуулсан талаар бичнэ. Энэ хэсэгт тухайн асуудал яаж үүссэн, парламентын хувьд ямар ач холбогдолтойг баримт түшиглэн бичнэ.

Дүн шинжилгээ

- Тухайн асуудлын эх үүсвэр, шалтгааныг тодруул
- Тухайн асуудал нийгэмд ямар нөлөө үзүүлж буйг тогтоо

- Тухайн асуудлыг шийдвэрлэх альтернатив хувилбаруудыг дэвшүүл
- Шаардлагтай гэж үзвэл дүн шинжилгээний бусад хэлбэрүүдийг ашигла

4. Бодлогын асуудлууд

- Тухайн асуудлыг шийдвэрлэх үед үүсч болзошгүй бэрхшээл, чухал сонголтуудыг тайлбарла
- Ярвигтай асуудлуудыг тайландаа асуух хэлбэрээр хөнд
- Хоорондоо зөрчилтэй үнэт зүйлсүүд байвал тэдгээр парламентын анхаарлыг хандуул. Зорилтуудын тэнцвэрийг ханга.

5. Дүгнэлт

- Дүгнэлт нь зөвлөмж гаргах суурь биш
- Дүгнэлтээ доорх хүрээнд хийж болно:
  - Асуудлын цар хүрээ багассан
  - Тухайн асуудал нийгэмд үзүүлж буй нөлөө
  - Асуудлыг шийдвэрлэхэд гарах бодлогын үр дагавар

8. Мэдээллийн эх сурвалж

Мэдээллийн олон төрлийн эх үүсвэрийг хэрхэн, хэзээ ашиглахыг мэдэж байх нь маш чухал. Тухайн мэдээллийн эх сурвалжийг хэдийд ашиглахыг мэдэж байх нь чухал. Жишээ нь, хэрэв та өндөр албан тушаалтан эсвэл тодорхой асуудлаар сайн мэргэшсэн шинжээчтэй уулзах болвол дараах зөвлөлгөөг анхаарна уу:

- ☐ Та судалгааны ажлынхаа талаар анхан шатны мэдээлэл цуглуулж буй үедээ тэдэнтэй уулзах хэрэггүй
- ☐ Та судалгааны ажлынхаа сүүлийн үе шатанд тэдэнтэй уулзаж чухал асуудлуудад хариулт олж ав

Мэдээллийн эх сурвалж

- Хамт ажиллагсад, бусад судлаач нар, номын санч зэрэг хүмүүс
- УИХ -ын гишүүд болон байнгын хороодын ажилтнууд
- Яам, агентлагийн мэргэжилтнүүд
- Их, дээд сургуулийн багш, эрдэмтэд
- “Think tanks” буюу бодлогын судалгааны хүрээлэнгүүд
- ТББ
- Гадаад улс орны судлаач, мэргэжилтнүүд

Мэдээллийн эх сурвалж

- Нөлөөллийн бүлгүүд ба лоббичид
  - ☐ Нөлөөллийн бүлгүүдэд:
    - Улс төрийн сонирхолын бүлгүүд,
    - Бизнес, худалдааны холбоод,
    - ҮЭ-ийн байгууллагууд,
    - бусад.
  - ☐ Зөв хамтран ажиллавал маш их өгөөжтэй байж болно

- ☐ Тэд чухал мэдээлэл, үндэслэлийг танд өгөх боломжтой

Интернэтийн вэб сайтууд

- ☐ Эх сурвалжаа сайн мэддэг байх хэрэгтэй, мэдэхгүй эх сурвалжийг ашиглахдаа болгоомжтой бай
- ☐ Зарим эх сурвалж мэдээллийг өөрийн өнцгөөс тайлбарлаж болохыг анхаар
- ☐ Баталгаатай хоёрдогч эх сурвалж таныг анхдагч буюу гол эх сурвалж руу хүргэх тохиолдолд байдаг

Хууль тогтоогчид шинэ хуулийн төсөл боловсруулахдаа бусад орны туршлагыг судлахыг хүсдэг

- Судлаач нарыг бусад улс орны хуультай харьцуулсан судалгаа хийхийг хүсдэг
- Иймд та өөрийн мэдээллийн эх сурвалжийг мэдэж байх хэрэгтэй. Баталгаатай бус, эх сурвалжгүй мэдээллийг ашиглахаас зайлсхий
- Аль болох албан ёсны, нэр хүндтэй вэб сайтууд руу хандах
- Судалгааны ажлаа баталгаатай хоёрдогч эх сурвалж дээр түшиглэн эхлүүлэх нь таныг анхдагч буюу гол эх сурвалж руу хүргэхэд тус болно

Сонин, сэтгүүл, телевиз болон бусад мэдээллийн хэрэгслийн мэдээ, мэдээллийг ашиглах

- Таны үйлчлүүлэгчид мэдээ, мэдээллийг дээрх эх сурвалжуудаас авах тул та ч бас хоцрохгүй байх хэрэгтэй
- Дээрх мэдээллийн эх сурвалжийг та өөрийн судалгааны тайлангийн үндсэн эх сурвалжаар ашиглахаас зайлсхий
- Дээрх мэдээллийн эх сурвалжийн мэдээг бусад баталгаатай эх сурвалжийн мэдээгээр баталгаажуул

9. Хууль тогтоох байгууллагад зориулж бичих нь

Зарчим 1: Төвийг сахих, объектив байр сууринаас хандах

- Чухал зарчмууд: Төвийг сахих, объектив байр сууринаас хандах
- Судалгаа шинжилгээний ажилдаа төвийг сахисан, объектив байр сууринаас байнга хандаж бай
- Зөвлөмжүүдийг БҮҮ өг
  - Энэ нь үнэлэлт өгөх, дүгнэлт хийх зэрэг гишүүдийн эрх мэдлийн асуудал
- Сенатч Монихэн хэлэхдээ, “АНУ -ын Конгрессийн судалгааны албанаас гаргасан тайланг би барьж байна. Тус албаны тайлан тэнцвэртэй, үнэн зөв гэдэгт бид итгэдэг. Тиймээс, бид баримт фактуудын нэг ойлголт дээр үндэслэн энэ хэлэлцүүлгийг эхлэж байна. Хэдийгээр бид харилцан адилгүй үнэлэлт дүгнэлт өгөх боловч баримт фактуудын хувьд бид нэг гараатай”

Зарчим 2: Судалгаа үнэн зөв, итгэл даасан байх

- Хууль тогтоох байгууллага таны хийсэн судалгаа шинжилгээний ажил үнэн зөв гэдэгт итгэлтэй байх ёстой
- Гүйцэтгэх засаглалын байгууллагууд алдааг ойлгож хүлээн авдаг
- Харин хууль тогтоох байгууллага алдааг ойлгож хүлээн авах тал дээр муу байдаг
- Хууртагдсан гэж ойлгодог

- Хууль тогтоогчид хөдлөшгүй нэг хариулт хүсдэг
- Тиймээс тэр хариултыг үнэн зөвөөр өгөх нь танаас шалтгаална

Зарчим 3: Үйлчилгээгээ цаг хугацаанд нь үзүүлж байх

- Хууль тогтоогчид шийдвэр гаргах нөхцөл бүрдэхэд холбогдох судалгаа, шинжилгээ бэлэн байх ёстой
- Багахан хугацаа алдах нь таны бүх хөдөлмөр үр дүнгүй болох эрсдэлтэй
- Цаг хугацаанд нь тайлан, мэдээллээр хангаж чадахгүй бол дараах үр дагаварт хүргэдэг:
  - Дахин танайд хандахгүй эсвэл цаашид бүх захиалга “яаралтай” гэсэн анхааруулгатай ирнэ
  - Аль аль Судалгааны төвийн ажилд сөргөөр нөлөөлнө
- Тиймээс цаг барь!

Зарчим 4: Ойлгомжтой бөгөөд хүртээмжтэй байх

- Хууль тогтоогчид үргэлж завгүй байдаг ба тухайн асуудлаар ихэнхдээ мэргэшээгүй байдаг
- Тиймээс тайлан, мэдээндээ мэргэжлийн хэлц, үг бүү оруул. Тайлангаа уншиж ойлгоход хялбар болго, гэхдээ хэтрүүлж болохгүй
- Тодорхой бөгөөд логик дараалалаар бич
- Тайлангийн эхэнд товч танилцуулгыг оруул
- Тайлангаа аль болох товч болгохыг хичээ

Зарчим 5: Тайлангаа уншихад хялбар болгох зорилгоор график зураг дүрс ашигла

- Шигүү текстийг хувааж задал. Гол санаа, хувилбаруудыг жагсааж бич
- Сэдэвтэй холбоотой мэдээллийг хайрцаглаж оруул
- Хүснэгт, график, диаграм, зураг болон газрын зургийг ашигла
  - “Зураг мянган үгтэй тэнцэнэ” гэсэн үгийг сана
- Бид энэ хэрэглэлүүдийн талаар дараа ярилцана

Зарчим 6: Хууль тогтоох байгууллагын контекстийн харгалзах

- Судлаж буй асуудал яагаад хууль тогтоох байгууллагад чухал вэ?
- Энэ асуудал хэрхэн хууль тогтоогчдын анхааралд орж ирэх вэ?
  - Хуулийн төслийн сонсгол эсвэл хяналтын сонсголоор уу?
  - Төсвийн хувьд асуудал болж уу?
  - Парламентын хувьд асуудал болж уу?
- Парламентын дэг үүнд нөлөөлөх үү?
- Ямар байнгын хороотой холбоотой вэ?
- Товчхондоо, таны тайлан хууль тогтоох байгууллагын хэрэгцээнд нийцэх ёстойг анхаарна уу

10. Хууль тогтоох байгууллагын захиалагчидтай хамтран ажиллах нь

Захиалагч гэж хэн болох

- Та зөвхөн хууль тогтоох байгууллагатай хамтран ажилладаг уу?
- Олон нийт, хэвлэл мэдээллийн хэрэгсэл, яамтай хамтран ажилладаг уу?
- Өөр хэн таны үйлчилгээг авахаар хүсэлт тавих эрхтэй вэ?
- Та энэ талаар бодлого баримталдаг уу?
- Гишүүдийн ажилтнууд /парламентын ажилтнууд/ бусадтай хамтран ажилладаг уу?
- Гишүүний ажилтнуудыг түүний хууль ёсны төлөөлөгчид гэж үздэг үү?
- Өөрийн захиалагчийг хэн болох, түүнд яагаад мэдээлэл хэрэгтэй байгааг олж мэдэх
- Үйлчилгээг захиалагчийн хэрэгцээнд нийцүүлж болно.
  - Холбоо барьсан хүн таны үйлчилгээг авах уу?
  - Гишүүн өөрөө эсвэл сонгогч уу?
  - Асуудлыг сонирхож буй хэсэг гишүүд үү?
  - Парламентын Байнгын хороо юу?
  - Холбооны уулзалтад оролцох парламентын төлөөлөгчид, хоёр талын бага хурал, эсвэл зочид төлөөлөгчид үү?
  - Парламентын дарга, Ерөнхий нарийн бичгийн дарга уу?
  - Өөр хүн бол хэн болохыг олж мэдэх.

Үйлчилгээний түвшин

- Үйлчилгээний түвшин захиалагчаас хамаарах ёстой юу?
- Үйлчилгээний хугацаа /хурд/ ба түвшингийн хувьд үйлчилгээ авах давуу эрх
  - Тодорхой асуудлаар хууль тогтоох үйл ажиллагаанд оролцож байгаа гол гишүүд
  - Хүсэлт гаргасан дарааллаар нь үйлчлэх
- Бүх хүсэлтийг хүлээн авах, бүх үйлчилгээг хугацаанд нь үзүүлж дуусгахыг хичээх
  - Үйлчилгээг зэрэг үзүүлэх, үзүүлж дуусгах хугацааг хэлэлцэн тохирох шаардлага гарч болно.
- Өөр хүн оролцуулахгүй байх нь дээр.
- Ер нь хүсэлтийг Байнгын хорооны ажилтнууд, гишүүдээр дамжуулан тавьдаг уу?

Гишүүнтэй танилцах

- Гишүүн ямар мэргэжил боловсрол, ажлын туршлагатай болох – бизнес, хөдөө аж ахуй, хууль, төр засаг
  - Энэ нь үзэл баримтлал, үг хэллэгийн мэргэжлийн түвшинг тохируулж үйлчилгээ үзүүлэхэд тусалдаг.
- Гишүүн судлах зүйлийг хэр зэрэг мэдэх вэ?
  - Мэргэжилтэн, нилээд мэдлэгтэй, бага зэрэг мэдлэгтэй.
- Гишүүнд юу хэрэгтэй байгааг сайн ойлгох хэрэгтэй.
  - Захиалагчаас асууж тодруулах, шууд ярилцах.
- Хүсэлтийн талаар өөр хүнээс ирсэн мэдээлэлд найдахгүй байх.
- Заримдаа захиалагчид юу хэрэгтэй байгаагаа сайн мэддэггүй. Тиймээс асууж тодруулах хэрэгтэй.
- Эхлээд та захиалагч юу хэрэгтэй байгаагаа мэдэж байгаа гэж бодож болох юм.

Гэтэл түүнд юу хэрэгтэй байгаа талаар ярилцахад ойлгомжгүй болдог. Тиймээс асууж тодруулах хэрэгтэй.

- Ер нь гишүүнтэй харилцан ярилцах нь шалгарсан арга байдаг.
  - Хийх шаардлагатай байгаа судалгааны талаар ярилцах
  - Судалгааны хэмжээ /зорилго/ дуусгах хугацаа /хүргэх хугацаа/
  - Та бүх эсвэл зарим асуултад шууд хариулж болно.
- Та ярилцлага хийх үйлчилгээг хэрхэн зохион байгуулж чадах вэ?
  - Үйлчилгээ үзүүлэх газар /угтах газар/ шууд холбогдох утасны дугаар /үйлчилгээний лавлах/ гэх мэт
- “Маркетинг” нь зөвхөн хамгийн үр дүнтэй аргаар “худалдаа хийх” үйлчилгээ биш нийлүүлэлтийг захиалагчдын эрэлтэд нийлүүлэх асуудал юм.

Яагаад гишүүнд мэдээлэл хэрэгтэй болдог вэ?

- Асуудлыг ойлгохын тулд
- Парламент, Байнгын хороо, эсвэл бүлэг дээр судлах асуудал гарч ирдэг
  - Гишүүн асуудлыг ойлгож аваад хэлэлцүүлэгт бэлтгэлтэй оролцохыг хүсдэг.
  - Санал өгөх
  - Саналаа бодож боловсруулаагүй байдаг, тиймээс бодит дүн шинжилгээ хэрэгтэй болдог.
- Бодлого эсвэл гишүүний хуулийн төслийг боловсруулах
- Сонгогчид, сонирхлын бүлэг, компанийн удирдлага, лоббистуудтай хийх уулзалтад бэлтгэх
- Сонгогчийн асуултад хариулах
- Үг хэлэх
- Өөрийн саналаа бусад гишүүдэд ойлгуулах
- Захиалагч /гишүүн, Байнгын хороо/ гарах үр дүнгийн талаар шийдвэр гаргасан уу?
  - Гишүүдэд хэрэгтэй зүйлийг хийж өгөхийн тулд хамтран ажиллах
  - Тэдэнд хэрэггүй, түүний уншихгүй мэдээллийг өгч цаг алдахгүй байх
- Та гишүүдийн байр суурийг дэмжсэн баримт нотолгоог гаргаж өгөхийг хүсч болох юм.
  - Гэтэл гишүүд ийм баримт нотолгоо /аргумент/-нд нээлттэй хандах уу?
  - Тэд баримт нотолгоог мэдэж авахыг хүсч байна уу?
- Та бодит байдлыг харуулахын тулд албаны нэр хүндийг хэрхэн хамгаалах вэ?
- Захиалагчийн хийлгэж буй судалгаа албаны санал бодлыг илэрхийлэхгүй байх, алба судалгаанд нөлөөлөхгүй байх
  - “... -ийг дэмжиж буй баримт нотолгоо” гэж тайланг гарчиглах
  - Дотор талын хавтсан дээр санамж – “Судалгааг гишүүний тавьсан шаардлагын дагуу бэлтгэв. Энэ нь судалгааны зохиогч эсвэл албаны санал бодлыг илэрхийлээгүй болно.”
  - “Заавар чиглэлийн дагуу хийсэн судалгаа”

Захиалагчтай хамтран ажиллах нь

- Улс төрийн нөхцөл байдал гишүүдийг хэлэх гэсэн зүйлийнхээ талаар бага ярихад хүргэж болно.
- Та тэдний итгэлийг олж авах хэрэгтэй.
- Та гишүүдэд тэдний тусын тулд ажиллаж байгаа гэдгийг хэлэх
- Бүх гишүүдийн тусын тулд ажиллаж байгаа хэдий ч үнэн хэрэгтээ та бол тэдний ажилтан юм.
- Тэдний тавьж буй хүсэлт, үзүүлж буй үйлчилгээний нууцыг хадгалах, гишүүдэд хийж өгч буй судалгааг зөвшөөрөлгүйгээр бусдад өгөхгүй байх
- Өөрийгөө захиалагч шиг бодож ажиллах, тэдний үзэл бодлыг өөрийн үзэл бодлоор орлуулахгүй байх

11. Бодит байдлыг харуулах хэрэгцээ шаардлага ба үнэлгээ хийх

Хоёр чухал зорилгыг уялдуулах

- Бодит байдлыг харуулах, санал бодлыг адил тэгш харгалзан үзэх нь эрх зүйн судалгааны хоёр чухал бүрэлдэхүүн хэсэг юм
- Үнэлгээ хийх нь тэдгээр зорилгыг хангах үйл ажиллагаа юм
- Түүнчлэн судалгаа үнэн зөв, баталгаатай (өөр хоёр зорилго) байх нөхцлийг бүрдүүлэх

Үнэлгээ:

- Бодитой байх,
- Санал бодлыг адил тэгш харгалзан үзэх
- Үнэн зөв, баталгаатай байх

Яагаад бодит байдлыг харуулж, санал бодлыг тал бүрээс нь харгалзан үзэх хэрэгтэй вэ?

- Төрийн албан хаагчид (улс төрийн бус албан тушаалд томилогдсон этгээдүүд) бодитой бөгөөд санал бодлыг тал бүрээс нь харгалзан үзсэн судалгааг хийх хэрэгтэй
- Зөвлөмж гаргахгүй байх
- Энэхүү зөвлөгөө нь 3 эх сурвалж үүссэн. Үүнд:
  - Улс төрийн зөв дүгнэлт
  - Нийтээр дагаж мөрдөх зохистой зарчим
  - Хууль тогтоох байгууллагын өвөрмөц хэрэгцээ шаардлага

Бодит байдлыг харуулж, санал бодлыг тал бүрээс нь харгалзан үзэх нь (үргэлжлэл)

- Улс төрийн зөв дүгнэлт: Судлаачид тодорхой байр суурь баримталбал бусад бүх санал бодлын өшөөтнүүдийг бий болгож, хайхрагдахгүй орхигдох эсвэл шийтгүүлэх эрсдэлд орно
- Нийтээр дагаж мөрдөх зохистой зарчим: Зөвхөн сонгогдсон хууль тогтоогчид л нийгэмд дагаж мөрдөх үзэл бодолд үнэлгээ хийх ёстой
- Хууль тогтоох байгууллагын өвөрмөц хэрэгцээ шаардлага: өрөөсгөл мэдээлэл байгаа нөхцөлд аль ч талыг дэмжээгүй эх сурвалжийг сонгож авах хэрэгцээ шаардлага

Сайн үнэлгээ хийх нь чухал юм

- Үнэн зөв, баталгаатай, санал бодлыг тал бүрээс нь харгалзан үзсэн

бүтээгдэхүүн, үйлчилгээ гаргахын тулд үнэлгээ хийх хэрэгтэй

- Үнэн зөв байх нь алдаа, тэр ч бүү хэл жижиг алдаа гарахаас ч урьдчилан сэргийлдэг
  - Хууль тогтоох байгууллага алдаатай судалгаанд итгэхгүй (хэзээ ч мартаггүй)
  - Урьдчилан сэргийлэх хэрэгтэй хамгийн том алдаа бол эхний алдаа юм (нягт нямбай үнэлгээ, чанарын хяналт)
- Баталгаатай байх гэж судалгаанд хамгийн сайн эх сурвалж, арга хэрэглэхийг хэлнэ
- Санал бодлыг адил тэгш харгалзан үзэх гэж судалгаанд бүх санал бодлыг адил тэгш авч үзэхийг хэлнэ

АНУ -ын Конгрессийн судалгааны алба (КСА) -ны үнэлгээ

- Ажлыг судлаачтай хамтран хийж эхлэх (нэмэлт тайлбар, сайн шалгах)
- Хамт ажилладаг хүмүүс үнэлгээ хийх
- Удирдлагаас үнэн зөв, тал бүрээс нь судалсан, ойлгомжтой эсэхэд үнэлгээ хийх
- Ер нь байгууллага бүх шинээр боловсруулж гаргасан бүтээгдэхүүнийг ойлгомжтой, тал бүрээс нь судалсан эсэхэд үнэлгээ хийдэг

Дүгнэлт

- Өөрийн нэр хүнд, тэр ч бүү хэл өөрийн оршихуйг эрхэмлэдэг бол ...
- Сайн үнэлгээ хийлгэх хэрэгтэй

12. Засгийн газрын өргөн барьсан хуулийн төсөлд дүн шинжилгээ хийх (Хуулийн төслийн танилцуулга, Legislative Summary)

Ач холбогдол ба зорилго

- Засгийн газрын хуулийн төслийн дүн шинжилгээ нь хууль тогтоох байгууллагын гишүүдэд байнга тус болдог
- Учир нь хууль тогтоомжийг уншиж ойлгоход хэцүү байдаг:
  - Хуулийн үг хэллэгээр бичигддэг
  - Тэр ч бүү хэл хуульчдад ч ойлгоход бэрх байдаг
  - Энгийн (хуулийн бус) нэр томъёо хэрэглэх хэрэгтэй
  - Ямар асуудал авч үзэх, юу хийх зорилготой болохыг мэдэх хэрэгтэй
  - Хуульд нэмэлт өөрчлөлт оруулах тун амаргүй – нэмэлт оруулсан хуулийн үг хэллэгийг ойлгох хэрэгтэй

Өрөөсгөл бус дүн шинжилгээ хийх хэрэгцээ шаардлага

- Засгийн газрын хуулийн төсөлд Засгийн газраас тэдгээрийг дэмжиж буй их хэмжээтэй мэдээлэл байдаг
- Түүнчлэн лоббистууд, ашиг сонирхлын бүлгүүдийн мэдээлэл (хуулийн төслийг дэмжсэн бөгөөд эсэргүүцсэн)
- Гэтэл эдгээр эх сурвалжийн өгсөн бүх мэдээлэл ятгах зорилготой байдаг
- Хууль тогтоох байгууллагад итгэж болох баталгаатай, өрөөсгөл бус мэдээлэл хэрэгтэй байдаг

Хэрэгцээтэй мэдээллийн төрлүүд

Тэдэнд гол асуултуудын хариулт хэрэгтэй байдаг. Үүнд:

- “Энэ нь шинэ хууль уу эсвэл хуульд оруулах нэмэлт өөрчлөлт үү?”
- “Хуулийн төсөл ямар зорилготой вэ?”
- “Хуулийн төсөл юу хийх санал дэвшүүлж байна вэ?”
- “Хуулийн төсөл өөрийн тавьсан зорилгод хүрэх үү?”
- “Хуулийн төсөл ямар давуу ба сул талуудтай вэ?”

Хуулийн төслийн дүн шинжилгээний гол бүрэлдэхүүн хэсгүүд

Канадын хуулийн төслийн танилцуулга боломжтой загвар

- Хуулийн төслийн нэр
- Хуулийн төслийн статус (хууль тогтоох шатанд байгаа үед)
- Агуулга
- Үндсэн мэдээлэл (нэр томъёог тодорхойлох, өргөн барих болсон шалтгааныг заах, асуудлыг тайлбарлах)
- Тайлбар ба дүн шинжилгээ (зүйл зүйлээр нь энгийн хэлээр бичих)
- Тайлбар (хөндлөнгийн экспертүүд гаргана)

Үндсэн мэдээлэл

- Хуулийн төсөл ямар асуудлыг шийдвэрлэхийг зорьж байгааг тайлбарлах
- Асуудлын цар хүрээ, сүүлийн үеийн өөрчлөлтийг харуулах
- Асуудалтай холбоотой нөхцөл байдлыг тайлбарлах (Хүмүүсийн асуудлыг шийдвэрлэх зорилгоор санал болгож дэвшүүлсэн бусад арга замыг тодорхойлох)
- Харьцуулсан мэдээлэл өгөх – өөр хэн иймэрхүү хууль тогтоож гаргаж үзсэн, ямар үр дүнд хүрсэн

Тайлбар ба дүн шинжилгээ

- Хуулийн төслийн хамгийн чухал заалтуудыг ойлгомжтой хэлээр тайлбарлах (хуулийн үг хэллэгийг давтаж хэрэглэхгүй байх)
- Тухайн заалтын зорилгыг тодорхойлох
- Хуулийн төсөл нь шинэ хууль эсвэл хуульд оруулах нэмэлт өөрчлөлтийн аль нь болохыг тодруулах
- Хуулийн төсөл өөрийн тавьсан зорилгод хүрэх боломжтой эсэхийг судлах
  - Бодитой хандахад анхаарах
  - Хуулийн төслийн давуу ба сул талуудыг тайлбарлах

- Аль ч талыг баримтлахгүй байх эсвэл батлах эсвэл батлахгүй байхыг санал болгохгүй байх
- Үг хэллэгийг зөв хэрэглэх маш чухал!

Тайлбар

- Судлаач бус хөндлөнгийн экспертүүдийн тайлбар (судлаачийн аль талыг баримтлахгүй байх нөхцлийг бүрдүүлэх)
- Тайлбарын бусад эх сурвалжид:
  - Салбарын экспертүүд
  - Хуульч, шүүгчид
  - Их, дээд сургуулийн багш нар
  - Сэтгүүлчид, хэвлэл мэдээллийн хэрэгсэл
  - Лобби бүлэг, иргэний нийгэм
  - Улс төрийн намуудын байр суурь тус тус хамаарч болно
- Парламентын гишүүнд хэн дэмжиж байгаа, хэн эсэргүүцэж байгаа, дэмжиж, эсэргүүцэж буй шалтгааныг мэдэж авахад их тус болдог

Дүн шинжилгээ хийх аргууд

- Ер нь байнгын хороо хожим нь хэлэлцэхгүй бол гишүүдийн хуулийн төсөлд дүн шинжилгээ хийх аргыг гаргаж өгөөгүй байдаг
- Энэ нь гол төлөв салбарын екперт, хуульч хоёрын хамтын ажиллагааны үр дүн – хоёулаа хэрэгтэй байдаг
- Цаг хугацаа өнгөрөхийн хэрээр шинжилгээ хийх аргуудыг нэмэлт өөрчлөлтөд тохируулан шинэчилж болно
  - Канадууд ялгаж харуулахын тулд нэмэлт өөрчлөлт оруулсан материалыг тодоор харлуулж хэвлэдэг (Сенатын хорооны сонирхолтой тайлбарыг үзнэ үү)

Хуулийн төслийн дүн шинжилгээ буюу хуулийн төслийн танилцуулгын загвар

- Нэр
- Хууль тогтоомжийн түүх (Хуулийн төсөл хууль тогтоох ямар шатанд байгаа вэ?)
- Гарчиг
- Танилцуулга
  - Хуулийн төслийн зорилго, түүх
  - Яагаад хуулийн төслийг боловсруулсан бэ? Ямар зорилгоор?
  - Асуудлын мөн чанар, өөрчлөлт
- Тайлбар ба дүн шинжилгээ
  - Хуулийн төслийн чухал хэсгүүдийг нягталж шалгах
  - Тухайн хэсэг юуг тусгаж, юуг тусгаагүйг тайлбарлах
  - Үзэл баримтлал, үг хэллэгийн асуудлыг
  - Хуулийн төсөл өөрийн тавьсан зорилгод хүрэх үү?
- Тайлбар
  - Хөндлөнгийн экспертүүд гаргах

13. Хуулийн төслийн харьцуулсан дүн шинжилгээ

- АНУ -ын Конгрессийн гишүүд байнга өөр өөр өрсөлдөөнтэй хуулийн төсөл эсвэл байнгын хороод эсвэл Төлөөлөгчдийн танхим, Сенатаас орж ирсэн хуулийн төслийн өөр өөр хувилбарууд дээр ажилладаг
- Ийм тохиолдолд харьцуулсан ба зэрэгцүүлсэн дүн шинжилгээ гишүүд, ажилтнуудад нэн тустай байдаг. Учир нь тэд хуулийн төслийн эцсийн хувилбар дээр хэлэлцээ хийдэг

Хуулийн төслийн харьцуулсан дүн шинжилгээ

Ихэнхи тохиолдолд парламентууд Засгийн газрын нэг хуулийн төслийг авч хэлэлцдэг. Харьцуулсан дүн шинжилгээ ашиг тустай хэрэгсэл хэвээр

- Хуулийн төслийн хуулийг өөрчлөх зорилгоор боловсруулсан бол шинэ хуулийн төслийг одоогийн хуультай харьцуулж үзэх нь тустай байж болно
- Хуулийн төслийг өөр улс орон, бусад улс оронд ижил асуудлыг авч хэлэлцэж буй хуультай харьцуулж үзэх нь хуулийн төслийг боловсронгуй болгож, батлах шийдвэр гаргахад туслах боломжтой

13. Хуулийн төслийн харьцуулсан дүн шинжилгээ

Хуулийн төсөл/хууль тогтоомжийг зэрэг өргөн барих

- Хуулийн төслийг зэрэг өргөн барих төрөл бүрийн арга байдаг
- Зэрэг өргөн барих бүрэн эх (зөвхөн ижил санааг илэрхийлэх үг хэллэг хамт хэрэглэгдэх байдлаар дараалалд оруулж хуулийн төсөл бүрийн бүрэн эхийг өргөн барих)
- Өөр өөр хуулийн төслийн бүх заалт, хамгийн чухал заалтууд, эсвэл зарим хэсгийн танилцуулга
- Сүүлийн хэсгийн танилцуулгад зэрэг дүн шинжилгээ хийх хувилбар нь ялгаатай зүйлийн ач холбогдол, цаашид үзүүлэх үр нөлөөг үнэлж дүгнэсэн хэсэг (эсвэл багана)-ийг оруулах

14. Бодлогын хэцүү асуудлыг тайланд хэрхэн авч үзэх тухай

Зарим маргаантай асуудлыг асуултын хэлбэрээр маш сайн авч хэлэлцдэг

Халуун сэдэв

- Хууль тогтоох байгууллага бүрийн хувьд хэлэлцэхэд хэцүү асуудал байдаг
- Үзэл бодол нь тэр ч бүү хэл тал бүрээс нь анхааралтай авч үзсэн тайланг ч өрөөсгөл гэж үзэх хэмжээнд хүртэл хуваагдана
- Зарим хүмүүс зөвхөн ганц (зөв) үзэл бодол байдаг гэж үздэг
- АНУ -д үр хөндөлт ийм асуудлуудын нэг юм
- ГЭВЧ зөв хийвэл ямар ч асуудлыг хвч хэлэлцэж болно

Прагматик санал

- Асуудлыг хэлэлцүүлэгт оруулахад хэтэрхий их маргаантай байвал асуултын хэлбэрээр оруулах
- Ийм байдлаар хууль тогтоох байгууллагад шалтгааныг тайлбарлахад судалгааны албаны талыг баримталсан гэж буруутгахгүй

- Тайланд тусгай хэсэг болгож тусгадаг Үүнд:
  - Бодлогын асуудал эсвэл бодлогын үзүүлж болох нөлөө
  - Бараг ижил утгатай

Холбогдох санал

Байж болох ялгаа

- Бодлогын асуудлыг хууль тогтоох байгууллага асуудлыг авч хэлэлцэх үед дэвшүүлэх чухал хувилбаруудад гарчиг болгон ашиглаж болно
- Бодлогын үзүүлж болох нөлөөг ер нь хууль тогтоох байгууллага урьдчилан тооцоогүй үр нөлөө, бусад үр дүнгийн талаар асуулт тавихад ашигладаг
- Ер нь бодлогын асуудал, бодлогын үзүүлж болох нөлөөг асуултын хэлбэрээр хамгийн сайн дэвшүүлж тавьдаг

Конгрессийн судалгааны албаны тайлангийн жишээ

Үр хөндөлтийн жишээ: “Үр хөндөлтийн асуудлыг шийдвэрлэх үед Конгресст хэний эрх илүү чухал байх ёстой вэ гэсэн ёс суртахууны хувьд амаргүй асуултыг тавьж болно. Эхийн эрх ямагт ургийн эрхээс илүү чухал байх ёстой юу эсвэл ургийн эрх ямагт эхийн эрхээс илүү чухал байх ёстой юу?”

Хилийн аюулгүй байдлын жишээ: “Конгресс хууль дүрэм сахин биелүүлдэг америк иргэдийн хувийн эрх чөлөө, хүний эрхийг хязгаарлах арга хэмжээ авч эхэлж байгаа тул Конгресс хилийн аюулгүй байдлыг хангах зорилгоо хэр зэрэг удаан хугацаанд хэрэгжүүлэх вэ?”

Чөлөөт худалдааны бүс (ЧХБ) -ийн жишээ: “111 дэх Конгресс өөрийн хяналт тавих үүрэг хариуцлагын хүрээнд одоо хийгдэж байгаа хэлэлцээнд мониторинг хийж байгаа тул Конгресс хуулийг хэрэгжүүлэх асуудлыг авч үзвэл чөлөөт худалдааны бүс (ЧХБ) -ийн асуудал зарим чухал бодлогын асуудлыг дэвшүүлж болох юм. Үүнд:

- ЧХБ АНУ -ын урт хугацааны ашиг сонирхол, худалдааны бодлогын зорилтод үйлчлэх үү эсвэл саад болох уу? ЧХБ-ийн ямар төлөвлөгөө АНУ -ын үндэсний ашиг сонирхлыг хангах вэ? АНУ ЧХБ-ийн түншүүдийг сонгож авахад ямар шалгууртай байх ёстой вэ? ЧХБ нь Дэлхийн худалдааны байгууллага (ДХБ) -аар дамжуулан олон талт худалдааны тогтолцоог дэмжих АНУ-ын үүрэг, ашиг сонирхлыг хангах уу? Худалдааны бодлогын стратеги болохын хувьд Худалдааны түншлэлийн гэрээний хугацаа дуусах нь ЧХБ -ийн ирээдүйд ямар нөлөө үзүүлэх вэ?”

15. Судалгааны тайлангийн үзэмжийг сайжруулах нь /зураг, газрын зураг, график/ гэх мэт

Үзэмжийг сайжруулах нь:

- “Нэг зураг мянган үгтэй тэнцэнэ” гэсэн хэлц үг байдаг.
- Зураг нь тайланг үзэмжтэй, уншиж ойлгоход хялбар болгодог.

- Энэ хичээлээр зарим жишээг авч үзье.

Тайланг юугаар сайжруулж болох вэ?

- Газрын зураг
- Зураг
- График
- Хүснэгт
- Диаграм
- Текст бүхий хайрцагнууд

Тайланг юугаар сайжруулж болох вэ?

Газрын зураг

Газрын зураг нь газар зүйн мэдээллээс гадна өөр олон мэдээллийг агуулдаг. Жишээ нь:

- ☐ Хятадын тэнгис дэх маргаантай нутаг дэвсгэрийн зааг
- ☐ Газрын тос ба хийн нөөцийн байршил

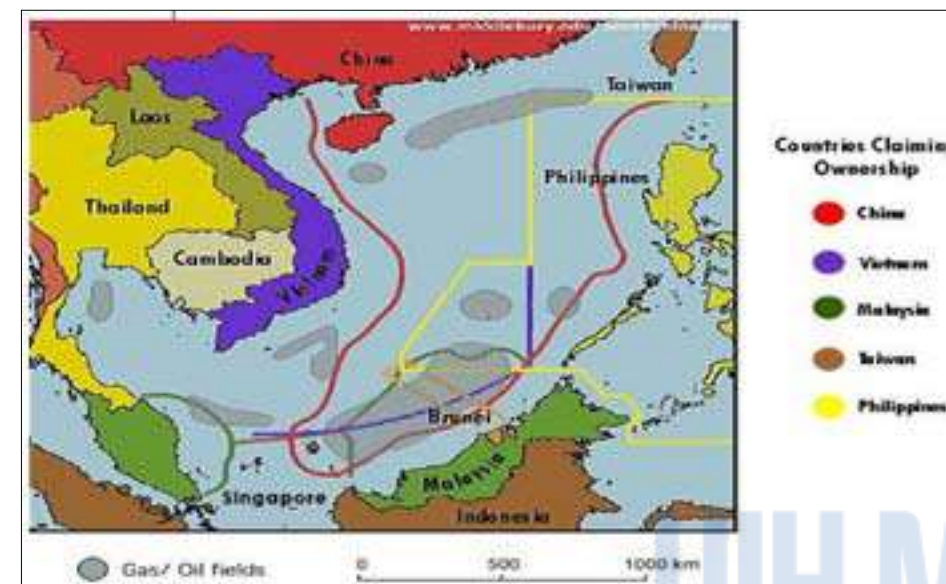
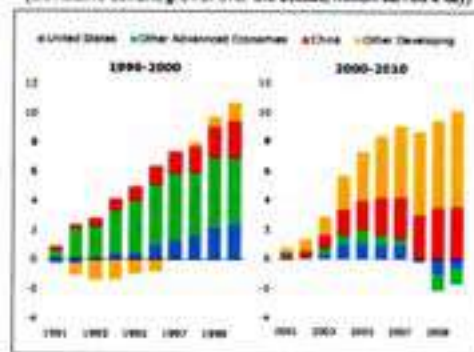

Figure 8. Global Oil Consumption Growth: The 1990s Versus 2000s
(Cumulative demand growth over the decade, million barrels a day)

Source: EIA, International Energy Statistics, April 2011, <http://www.eia.gov>.

Political Background

Kazakhstan's moves toward democracy have been halting. The 1995 constitution establishes strong presidential power. As further fleshed out by a presidential edict, the legislature can neither control the budget, initiate constitutional changes, or exercise oversight over the executive branch. Most bills are initiated by the president, and if the legislature fails within 30 days to pass one of his "urgent" bills, he may issue it by decree. The bicameral legislature consists of a popularly elected lower chamber, the Majilis, and an upper chamber, the Senate, whose members are indirectly elected by regional assemblies or by the president. A People's Assembly convened

Kazakhstan: Basic Facts

Area and Population: Land area is 1,049,200 sq. mi.; about four times the size of Texas. The population is 17.5 million (The World Factbook, mid-2012 est.).

Ethnicity: 53.4% are Kazakh and 30% are Russian (1999 Kazakh census). Other ethnic groups include Uzbeks, Tatars, Uighurs, and Germans.

Gross Domestic Product: \$219.6 billion; per capita GDP is about \$13,200 (The World Factbook, 2011 est., purchasing power parity).

Political Leaders: President: Nursultan Nazarbayev; Chair of the Majilis: Nurlan Nigmatulin; Chair of the Senate: Kayrat Mami; Prime Minister: Karim Masimov; Foreign Minister: Yermak Kazykhanov; Defense Minister: Adilbek Dzhakysbekov.

Анхаарах зүйлс

- Ашиглаж байгаа зураг болон бусад үзүүлэнгүүд таны хэлж байгаа санаа бодлыг тодруулахад туслах ёстой.
- Зарим тохиолдолд график зураг нь бусдыг будлиулдаг талтай байдаг.
- Дараагийн хуудас дээрх жишээ-зургийн дээр байгаа тайлбар нь илтгэгчийн уг зургаар илэрхийлэх гэсэн санааг ойлгоход хялбар болгосон байна.

16. Ажлыг төлөвлөх ба эрэмбэлэх нь

Ажлыг төлөвлөх процесс

- Үүрэг даалгаварыг ач холбогдол, цаг хугацаагаар эрэмблэх, ажлын гүйцэтгэлийг хангахад туслана.
- АНУ -ын Конгрессийн судалгааны албанд ажлын төлөвлөгөөг судлаач өөрөө гаргана. Гэхдээ ажлын төлөвлөгөөг бусад судлаач, менежеруудтэй зөвлөлдсөний үндсэн дээр гаргана.

Ажлын ерөнхий эрэмбэ дарааллыг үйлчлүүлэгчидтэй ярилцаж тохирсон байна. Үүнд:

1. Байнгын хороодтой хууль боловсруулах чиглэлээр ажиллах
2. Байнгын хороодтой бусад асуудлаар ажиллах
3. Парламентын гишүүдтэй хууль боловсруулах чиглэлээр ажиллах
4. Бусад ажил

Төлөвлөлтийн үе шатууд:

1. Парламентын чуулганаар хэлэлцэх асуудлын жагсаалтанд орох хуулийн төслүүдийг судласнаар ажлын төлөвлөгөөг гаргаж болно.
  - Үүний тулд судалгааны төвийн менежер болон судлаач парламентын удирдлага болон гишүүдтэй уулзах
  - Хууль тогтоох байгууллагад хэрэгтэй бүтээгдэхүүн, ажлыг судлаачаас санаачлан гаргах
  - Ажлын төлөвлөгөөгөө бусад судлаач болон менежерүүдэд үзүүлж зөвлөлтөө авах
  - Судлаач өөрийн ажлын төлөвлөгөөг Судалгааны төвийн ажлын төлөвлөгөөнд

нэгтгэн оруулах

Төлөвлөлтийн үе шатууд:

2. Судалгааны төвийн секторын болон судлаач нэг бүрийн төлөвлөгөөг тогтмол хянаж байх

- Хамгийн чухал асуудлуудад зохих анхаарал тавьж ажиллаж байгаа эсэхийг шалгах
- Төлөвлөгөөнүүдийг тогтмол шинэчлэх
- Төлөвлөгөө нь хууль тогтоох үйл явцын эрэлт хэрэгцээг харгалзсан, уян хатан байх хэрэгтэй

Төлөвлөлтийн үе шатууд:

3. Ажлын төлөвлөгөө нь бусад төлөвлөгөөнд нөлөө үзүүлнэ:

- Шинэ ажилтан авах хүсэлтүүд
- Төсөв

Судалгааны хэлбэр /дизайн/ -ийг гаргах

- Судалгааны хэлбэрийг хэлэлцэх зорилгоор зөвлөлдөх уулзалтыг зохион байгуулах
- Тухайн асуудлаар мэргэшсэн хүмүүсээс зөвлөлгөө авах
- Асуудлыг тодорхойлох, асуудлын бусад талуудыг тогтоох, альтернатив хувилбаруудыг боловсруулах зорилгоор өөрийн байгууллагын болон бусад байгууллагын шинжээчдийг уулзалтанд оролцуулах

17. АНУ-ын Конгрессийн Судалгааны албаны туршлага

АНУ -ын Конгресс нь жилд 50 мянга гаруй удаа Конгрессийн Судалгааны алба /КСА/-нд аливаа нэг асуудлаар мэдээлэл авах зорилгоор хандаж туслалцаа авдаг. КСА-ны ажилтнууд нь эрх зүй, эдийн засаг, гадаад харилцаа, физикийн шинжлэх ухаан, мэдээллийн шинжлэх ухаан, төрийн алба, нийгэм болон улс төрийн шинжлэх ухааны салбарын тэргүүний судлаач, шинжээч нар байдаг. Тул албанд одоогоор 700 орчим хүн ажиллаж байна. Эдгээр 700 орчим ажилчдаас 450 нь бодлогын судлаач, хуульч болон бусад салбарын мэргэжилтнүүд байдаг. КСА-нд өндөр боловсролтой, мэргэшсэн албан хаагчид ажилладаг бөгөөд тус алба нь тэдний ажлын үр бүтээлийг харгалзан үргэлжлүүлэн ажиллуулж, албан тушаал дэвшүүлдэг.

КСА -ны үүрэг нь Конгрессийн гишүүдэд Америкийн иргэдийн эрх ашигт нийцсэн, мэдээлэлд суурилсан шийдвэр гаргахад шаардлагатай төвийг сахисан судалгаа, дүн шинжилгээ хийж мэдээллээр хангахад оршино. Конгресс нь доорх үндсэн чиглэлээр КСА-наас үйлчилгээ авна. Үүнд:

- Бодлого, эрх зүйн болон процедурын иж бүрэн шинжилгээ хийлгэх
- Бодлогын альтернатив хувилбаруудыг нээн илрүүлэх, үнэлэх, тэдгээр хувилбаруудын үр дүн, үр дагаварыг тооцох
- Хуулийн төсөл боловсруулахад анхан шатны дэмжлэг авах
- Сүүлийн үеийн судалгааны арга, аргачлалыг ашиглан тодорхой асуудлаар тооны мэдээллийн сан бий болгох, дүн шинжилгээ хийлгэх
- Судалгааны шинэ үр дүн, мэдээ ба мэдээллийн эх сурвалжийг олж авах,

тодорхойлолт гаргуулах

- Конгрессийн Байнгын хороодод шинжээчийн дүгнэлтийг сонсгох
- Хууль тогтоох байгууллагын анхаарлын төвд байгаа асуудлаар сургалт, семинар авах

КСА нь зөвхөн Конгрессийн Байнгын хороод болон гишүүдийн мэдээлэл, судалгааны хэрэгцээг хангах зорилгоор ажилладаг. КСА нь хууль тогтоох бүхий л үйл явцын туршид Конгресст иж бүрэн, үнэн зөв шинжилгээ судалгаа хийх, үр дүнг танилцуулах хэлбэрээр ажиллана. КСА-ны үйлчилгээ нь төвийг сахисан, цагаа олсон, зарим тохиолдолд нууцыг чандлан хадгалсан байна.

АНУ -ын Конгрессийн Судалгааны алба: чиг үүрэг, үнэт зүйлс

КСА -ны үнэт зүйлс ба үүрэг

- Хууль тогтоох байгууллагын бүрэлдэхүүн хэсэг
- Конгрессийн Номын сангийн нэг хэлтэс

Сенатч Жеймс Инхофе: “КСА -ыг би энд дурдах нь чухал гэж бодож байна. Учир нь бид тэдний хийж буй ажлыг хүндэтгэдэг. “

Сенатч Диана Файнштайн: “КСА хэмээх судалгааны нэгж бидэнд үйлчилдэг. Энэ алба нь төвийг сахисан, итгэлтэй бөгөөд төлөөлөгчдийн танхим болон сенатад бидний хийдэг ажлын нэг хэсэг юм. “

КСА -ны эрхэм зорилго

“КСА нь хууль тогтоох бүхий л үйл явцын туршид Конгрессийн иж бүрэн, үнэн зөв дүн шинжилгээ, судалгаагаар хангаж ажиллана. КСА-ны үйлчилгээ нь төвийг сахисан, цагаа олсон, нууцыг чандлан хадгалсан байна.” КСА нь:

- Төлөөлөгчдийн танхим болох Сенатын бүх гишүүдэд
- Бүх Байнгын хороо, дэд хороо
- Удирдлагын байгууллагууд
- Хууль тогтоох байгууллагын бусад нэгжүүд

Конгрессийн уламжлал

- КСА нь Конгрессийн ажилтнуудын ажлыг дэмжих үүрэгтэй.
- КСА нь Конгрессийн гишүүд болон бүх Байнгын хороонд үйлчлэх үүрэгтэй.
- КСА нь олон нийтэд бус, зөвхөн конгресст үйлчилнэ.

КСА -ны үнэт зүйлс

Нууцыг хадгалах, төвийн сахих, бодитой хандах

- Судалгааны бүх үе шатанд нууцыг хадгалах
- Төвийг сахисан, нөлөөнд үл автсан дэмжлэг үзүүлэх
- Тэнцвэртэй, бодитой дүн шинжилгээ хийх
- Мэдлэг, мэдээллийг хадгалах, уламжлан дамжуулах
- Салбарын асуудлаар мэргэшсэн нэрт судлаач, шинжээч ажиллуулах

КСА -ны бүтэц

Харилцан хамтран ажилладаг 6 судалгааны хэлтэстэй. 350 орчим бодлогын шинжээч, 100 мэдээллийн мэргэжилтнүүд. Үүнд:

- Америкийн хууль
- Нийгмийн бодлого
- Гадаад хэрэг, батлан хамгаалах ба худалдаа
- Нөөц баялаг, шинжлэх ухаан, үйлдвэрлэл
- Засгийн газар ба санхүү
- Мэдлэгийн үйлчилгээний хэсэг

КСА -ны үйлчилгээний хэлбэр

- Зөвлөгөө өгөх, мэдээлэл хийх
- Нууц танилцуулга
- Шинжээчдийн мэдүүлэг
- Цахим хуудасны үйлчилгээ
- Конгрессээр дамжуулж олон нийтэд дамжуулах мэдээ
- Сургалт, семинар
- Ерөнхий мэдээлэл
- Уншлагын танхим ба судалгааны төвүүд

КСА -ны үйлчилгээ

Бичмэл бүтээгдэхүүн

Зохиогчийн эрх байхгүй, Конгрессийн зөвшөөрлөөр ашиглана.

КСА -ны тайлан

Хэлэлцэх хуулийн төслийн жагсаалттай уялдуулж гаргана. КСА-ны цахим хуудаснаас 7 хоногийн өдөр бүр 24 цагийн турш үзэх боломжтой.

Мэдээлэл

Захиалагчийн хэрэгцээнд нийцүүлж бэлтгэнэ. Өргөн эсвэл хязгаарлагдмал хүрээнд.

Мэдээлэл хийх

- Биелчлэн гишүүний өрөөнд эсвэл КСА-ны байранд /Сенатын судалгааны төв, Rayburn барилгын судалгааны төв/
- Утсаар, теле хурал эсвэл онлайн ярилцлага
- Хууль тогтоомжийн тойм бэлтгэх
- Ирээдүйн хууль тогтоомжийн хувилбаруудыг судлах

Зуучлагч

- Мэргэшсэн мэдээллийн ажилтнууд
- Мэдээллийн баазаас сэдэвчилсэн хайлт хийх
- Конгрессийн өмнөөс бусад байгууллагуудтай холбоо барих

Сонсголын бэлтгэл

- КСА -ны шинжээчид мэдээлэл өгөх боломжтой.
- Гэхдээ тухайн асуудлын нөлөөллийн бус, аспектаар сонсголд оролцож мэдээлэл өгдөг.

- Мэдээлэл нь тухайн шинжээчийн мэдлэгийн цар хүрээгээр хязгаарлагдана.
- Сонсголд оролцох гэрчийн жагсаалтыг бэлтгэх
- Сонсголын асуултуудыг бэлтгэх
- Сонсголын нээлтийн үг, илтгэлийг бэлтгэхэд туслах
- Шаардлагатай үед газар дээр нь мэдээлэл өгөх зорилгоор сонсголд оролцох

КСА -ны үйлчилгээний онцлог

Хуулиар хориглосон үйлчилгээ

- Туйлширсан, төвийг үл сахисан үйлчилгээ үзүүлэх
- Конгрессийн нэг гишүүний талаарх мэдээллийг нөгөө гишүүнд өгөх
- Хуулийн төслийг бичих болон хуультай холбоото албан ёсны төсөл тооцоо гаргах

КСА -ыг чиглүүлэгчид

- Хяналтын байнгын хороод
  - ✓ Төлөөлөгчдийн танхимын захиргааны байнгын хороо
  - ✓ Сенатын дүрмийн байнгын хороо
- Төсөв хуваарилах байнгын хороод
  - ✓ Төлөөлөгчдийн танхимын хууль тогтоох салбарын дэд хороо
  - ✓ Сенатын хууль тогтоох салбарын дэд хороо
- Конгрессийн номын сангийн нэгдсэн хороо
  - ✓ Удирдлагын ротаци

АНУ-ын Конгресс нь КСА-ны 650 ажилтан хууль тогтоох үечлэлээр ажилладаг. Засгийн газрыг хянах байгууллагын 3350 ажилтан урт хугацааны судалгаа хийдэг, шинэчлэлийн төлөө ажилладаг. Конгрессийн төсвийн нэгжийн 250 ажилтан төсвийн болон эдийн засгийн асуудлыг хариуцдаг.

18. Харьцуулсан эрх зүйн судалгаанд хэрэгтэй интернетийн зарим эх сурвалжууд

1. АНУ -ын хууль, эрх зүй
  - Legislative Information System, U.S. Congress – сүүлийн үеийн бүх талын мэдээлэл
  - АНУ -ын Конгрессийн Томасын Номын сан – <http://thomas.loc.gov/> – АНУ-ын хууль, тогтоол, Байнгын хороодын тайлан, Конгрессийн бичлэг, АНУ-ын олон улсын гэрээ.
  - АНУ -ын Төрийн хэвлэлийн газар – <http://gpo.gov/> – АНУ-ын нийтийн эрх зүйн бүхий л мэдээлүүд.
2. Олон улсын Парламентын мэдээлэл
  - Номын сангийн нийгэмлэгүүдийн олон улсын холбоо, Парламентын намын сан ба судалгаа, шинжилгээний үйлчилгээ (IPU) – <http://www.ifla.org/en/services-for-parliaments>
  - Олон улсын парламентын холбоо – <http://www.ipu.org/english/home.htm> 262 орны парламентын бүтэц, үйл ажиллагааны аргачлал – <http://www.ipu.org/parline-e/parlinesearch.asp>
3. Гадаадын хууль, эрх зүй
  - АНУ -ын Конгрессийн Номын сангийн Хуулийн номын сан – <http://www.loc.gov/law/help/guide>

- Олон улсын хуулийн мэдээллийн сүлжээ (GLIN) – <http://www.glin.gov/search.action>
- Европын Холбооны хуулийн сан – <http://www.justis.com/titles/celex.html>
- НҮБ -ын Гэрээний сан – <http://treaties.un.org>
- АНУ -ын Төрийн департамент – <http://state.gov/s/t/treaty/treaties/2009> -
- Германы Макс Планкийн Харьцуулсан нийтийн болон олон улсын эрх зүйн институт – http://www.mpil.de/ww/en/pub/library/catalogues_databases/doc_of_articles/comp_law.cfm
- Олон улсын эрх зүйн мэдээллийн институт – <http://worldlii.org/>
- Нью-Йоркийн их сургуулийн Хуулийн сургуулийн GlobalLex олон улсын хуулийн сан – <http://www.law.nyu.edu/global/researchtools/globalaex/index.htm>

1

БҮЛЭГ

ЭДИЙН ЗАСГИЙН БОДЛОГЫН АСУУДАЛ

UIH.MN
СУДАЛГААНЫ САН

ЗАРИМ ОРНЫ ЭДИЙН ЗАСГИЙН ӨСӨЛТ БА ХҮН АМЫН ОРЛОГЫН ТҮВШНИЙ ҮЗҮҮЛЭЛТҮҮДИЙН ХАРЬЦУУЛАЛТ

(ЛАВЛАГАА - МЭДЭЭЛЭЛ)

Ц. Норовдондог (Ph.D), Д. Мягмарцэрэн, Ц. Батдорж,
Г. Билгээ, Ц. Болормаа, Г. Гэрэл, Ч. Онончимээ

ЗАРИМ УЛСЫН ЭДИЙН ЗАСГИЙН ӨСӨЛТ, ХҮН АМЫН АМЬЖИРГААНЫ ТҮВШИНД НӨЛӨӨЛӨХ НЬ

Оршил

УИХ -ын эрхэм гишүүн Д. Ганхуягийн 5 дугаар сарын 2 - ны өдрийн 7/3132 тоот албан бичгээр ирүүлсэн захиалгын дагуу Судалгааны төвийн эдийн засгийн судалгааны баг тус судалгааг хийж гүйцэтгэв. Судалгаанд захиалагчийн хүсэлтийн дагуу улс орныг түүвэрлэхдээ Дэлхийн банкнаас гаргасан “Улс орнуудын орлогын түвшингийн ангилал”-ыг гол шалгуур болгон авлаа.² Судалгаанд хөгжлийн түвшингийн хувьд ялгаатай улс орноос тус бүр таван орон сонгон холбогдох үзүүлэлтүүдийг харьцуулан судалсан болно.

Орлогын түвшний хувьд:

- Бага орлоготой (1,005 \$ буюу түүнээс доош): Бангладеш, Кыргыз, Балба, Нигер, Тажикистан,
- Дунд орлоготой (1,006 – 3,975 \$): Монгол, Молдав, Филиппин, Украин, Вьетнам,
- Дундаас дээш орлоготой (3,976 – 12,275 \$) : Бразил, Чили, Казакстан, Малайз, ОХУ
- Өндөр орлоготой (12,276 \$ буюу түүнээс дээш): Хорват, Унгар, Польш, Эстони, Словени

Дэлхийн банкны судалгаанд² өндөр орлоготой улсуудаас дээрх таван орны ядуурлын үзүүлэлт болон Жини индекс (орлогын тэгш бус хуваарилалт)-ийн үзүүлэлт сүүлийн оны байдлаар тодорхой тусгагдсан байсан тул энэхүү судалгаанд сонгон авлаа. АНУ, Япон, Герман, БНСУ, Франц гэх мэт өндөр хөгжилтэй улс орны хувьд ядуурлын үзүүлэлт болон жини индексийн үзүүлэлт Дэлхийн банкны судалгаанд тусгагдаагүй тул судалгаанд хамруулах боломж байсангүй.

Энэхүү судалгааны зорилго

Тухайн орны эдийн засгийн өсөлтийн хувь нь иргэдийн амьжиргааны түвшин болон өрхийн орлогод хэрхэн нөлөөлж байгаа шалтгаан, нөхцлийг тодруулах явдал юм. Өөрөөр хэлбэл эдийн засгийн өсөлт нэмэгдэхийн хэрээр тухайн улс орны хүн амын ядуурлын түвшин буурч байгаа эсэхийг харьцуулан үзүүлэхийг зорилоо. Түүнчлэн эдийн засгийн өсөлтийг ДНБ -ний хэмжээгээр тооцоолдог өнөөгийн статистик тооцооллын арга нийгэм, эдийн засгийн үзүүлэлтийг үнэн зөв, бодитой харуулж чадаж буй эсэхийг тодруулахыг зорив.

Улс орнуудын эдийн засгийн өсөлт болон ядуурлын түвшин, жини индексийн хоорондын харьцаанаас манай улсын хувьд орлогын тэгш бус хуваарилалтаараа бусад оронтой харьцуулахад ямар түвшинд байгааг тодорхойлохыг зорисон болно.

***

² <http://data.worldbank.org/about/country-classifications/country-and-lending-groups>

Судалгааны үр дүн

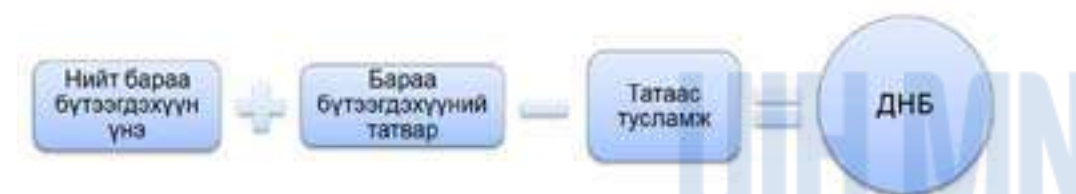
Судалгааны үр дүнгээс үзэхэд хөгжиж байгаа орнууд буюу бага, дунд орлоготой улс орнуудын эдийн засгийн өсөлт өндөр байгаа ч ядуурлын түвшин нь эдийн засгийн өсөлтөөсөө үл хамааран өндөр хэвээр байгаа нь харагдаж байна. Учир нь эдийн засгийн өсөлтийг тооцоолон гаргахдаа ДНБ -ний өсөлтөөр тооцон гаргаж байна. Гэтэл хөгжиж байгаа болон буурай хөгжилтэй орнуудын хувьд дотоодын үйлдвэрлэл тэр бүр хөгжөөгүй учраас уул уурхай мэтийн экспорт, импорт дээр суурилсан гадаадын хөрөнгө оруулалт өндөр байдаг тул тухайн жилийн ДНБ-ний өсөлт нь тухайн улсын эдийн засагт үр ашиг болж үлдэж чадахгүй байна.

Иймд буурай хөгжилтэй болон хөгжиж буй улс орны хувьд эдийн засгийн өсөлтийг тооцохдоо тухайн улсын иргэдийн орлогын бодит өсөлтөөр тооцоолох нь бодитой үр дүнг харуулж болох юм. Нөгөө талаас эдийн засгийн өсөлтөөс бий болсон орлогыг тэгш хуваарилах нь зүйтэй. Үүнийг өнөөдөр манайд баримталж байгаа хавтгайруулсан халамжийн үйлчилгээ мэтээр ойлгож болохгүй юм. Өөрөөр хэлбэл, төр иргэдэдээ баялаг бүтээх тэгш боломж олгохыг ойлгоно.

Судалгааны үр дүнгээс харахад ихэнхи орнуудын хувьд орлогын хуваарилалт тэгш байж чадахгүй байгаа нь жини индексээс харагдаж байна. Манай улсын хувьд жини индекс нь 36,5 байгаа нь судалгаанд хамрагдсан 20 орны дунджаас 0,3 нэгжээр өндөр байгаа буюу орлогын тэгш бус хуваарилалт их байгааг харуулж байна. Энэ нь нөгөө талаар эдийн засгийн өсөлтөөс бий болсон үр ашиг нийгмийн цөөн хэсэгт төвлөрч тэр хэрээр ядуурал буурахгүй байгааг харуулж байна. Гэхдээ анхаарах нэг зүйл нь өндөр хөгжилтэй орнуудын хувьд жини индекс өндөр байгаа ч ядуурал бага байгаа нь тухайн улсуудад эдийн засгийн өсөлт бодитой байгааг илэрхийлж байна.

1. ДНБ -ний харьцуулалт

ДНБ бол тухайн улсын үйлдвэрлэсэн нийт бараа бүтээгдэхүүний үнэ дээр бүх бараа бүтээгдэхүүний татварыг нэмээд, татаасуудыг (үүнд бараа бүтээгдэхүүний үнийг оруулахгүй) хассаныг хэлнэ. Үүнийг тооцоход үйлдвэрийн хөрөнгийн хорогдол мөн байгалийн нөөц баялагийн хорогдол, байгаль орчны бохирдол зэргийг хасаж тооцохгүй.

Судалгаанд авсан тоон үзүүлэлтүүдийг ам.доллараар тооцдог бөгөөд улсуудын ДНБ-ийг тооцон гаргахдаа тухайн орны дотоодын мөнгөн тэмдэгтийг тус улс дахь ам.долларын тухайн жилийн албан ёсны ханшаар хөрвүүлж гаргасан болно.

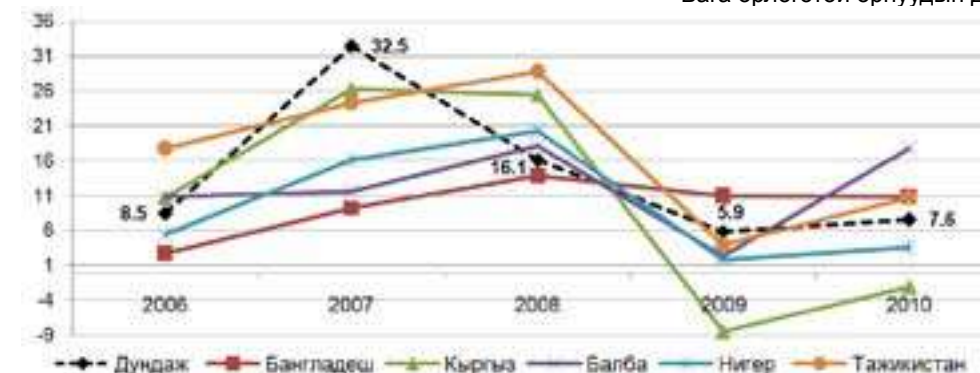
Хүснэгт 1. Дотоодын нийт бүтээгдэхүүн³ (оны үнээр, триллион ам.доллараар)

Орнууд	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Дэлхийн дундаж	45,659.7	49,503.6	55,840.4	61,290.9	58,074.1	63,257.0
Бага орлоготой орнууд (1,005 \$ буюу түүнээс доош)						
Буурай орнуудын дундаж	238.2	260.6	306.0	364.6	387.3	419.2
Бангладеш	60.3	62.0	68.4	79.5	89.4	100.4
Кыргыз	2.5	2.8	3.8	5.1	4.7	4.6
Балба	8.1	9.1	10.3	12.6	12.9	15.7
Нигер	3.4	3.6	4.3	5.4	5.3	5.5
Тажикистан	2.3	2.8	3.7	5.2	5.0	5.6
Дунд орлоготой орнууд (1,006 – 3,975 \$)						
Хөгжиж байгаа орнуудын дундаж	2,104.1	2,513.3	3,109.1	3,503.1	3,570.1	4,323.0
Молдав	3.0	3.4	4.4	6.1	5.4	5.8
Монгол	2.5	3.4	4.2	5.6	4.6	6.2
Филиппин	103.1	122.2	149.4	173.6	168.3	199.6
Украин	86.1	107.8	142.7	180.0	117.2	137.9
Вьетнам	52.9	60.9	71.0	91.1	97.2	106.4
Дундаас дээш орлоготой орнууд (3,976 – 12,275 \$)						
Хөгжилтэй орнуудын дундаж	7,416.7	8,820.5	10,924.2	13,301.0	12,709.3	15,319.1
Бразил	882.2	1,088.9	1,366.0	1,652.6	1,594.5	2,087.9
Чили	118.2	146.8	164.3	170.1	160.9	212.7
Казахстан	57.1	81.0	104.9	133.4	115.3	149.1
Малайз	138.0	156.6	186.8	222.7	192.9	237.8
ОХУ	764.0	989.9	1,299.7	1,660.8	1,222.0	1,479.8
Өндөр орлоготой орнууд (12,276 \$ буюу түүнээс дээш)						
Хөгжингүй орнуудын дундаж	35,901.5	37,910.4	41,503.8	44,127.6	41,418.2	43,239.9
Хорват	44.8	49.9	59.3	69.9	63.4	60.9
Унгар	110.3	112.5	136.1	154.2	126.6	128.6
Польш	303.9	341.7	425.3	529.4	430.6	469.4
Эстони	315.6	356.6	384.9	476.3	372.7	434.7
Словени	35.7	38.9	47.3	54.6	49.1	46.9

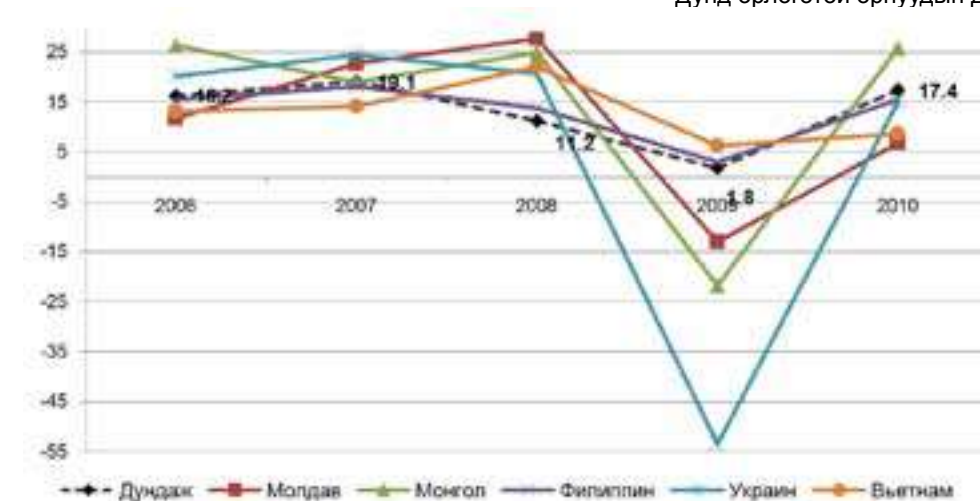
³ World Development Indicators 2012 - <http://data.worldbank.org/sites/default/files/wdi-2012-ebook.pdf>

Хүснэгт 1 -ээр харьцуулсан мэдээллийг Зураг 1 -4 - т үзүүлээ.

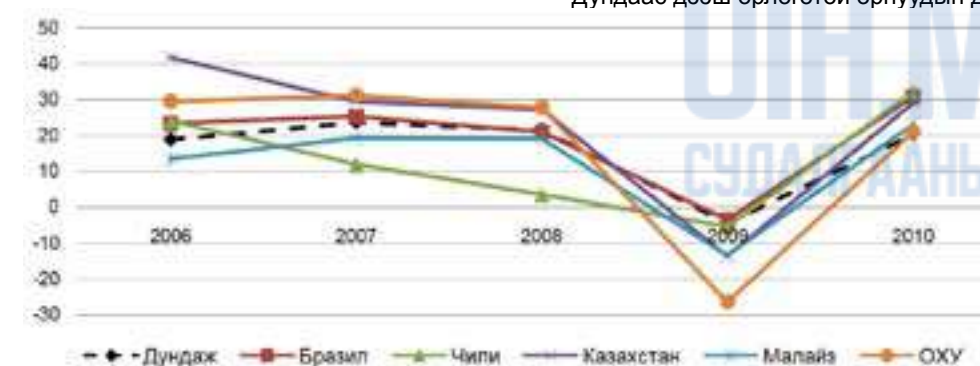
Бага орлоготой орнуудын ДНБ

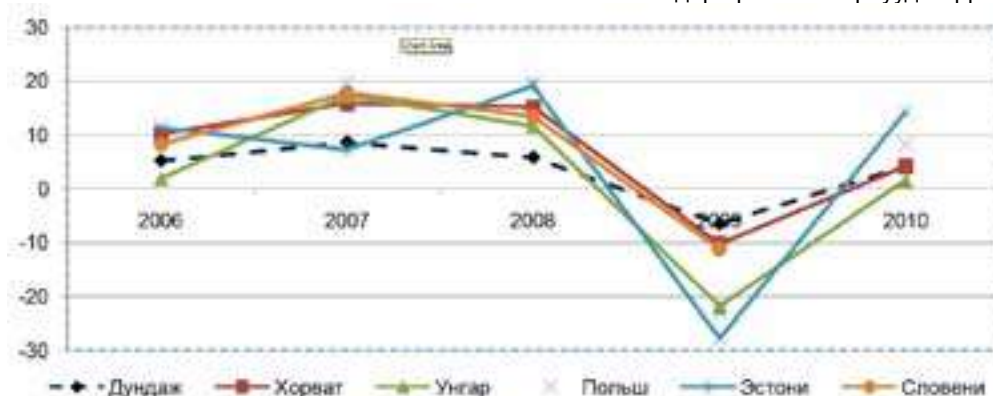
Дунд орлоготой орнуудын ДНБ

Дундаас дээш орлоготой орнуудын ДНБ

Өндөр орлоготой орнуудын ДНБ

Зураг 1 -ээс харахад бага орлоготой улс орнуудын ДНБ -ийн өсөлтөд 2009 оны эдийн засгийн хямрал харьцангуй бага нөлөөлсөн байна. Учир нь ДНБ -ийн өсөлтөд нөлөөлөхүйц голлох салбар харьцангуй цөөн байсантай холбоотой юм. Харин дунд, дундаас дээш болон өндөр орлоготой улс орны хувьд ДНБ-ийн өсөлтөд эдийн засгийн хямрал хүчтэй нөлөөлсөн байна. Учир нь ДНБ-ийн өсөлтийг бий болгодог гол салбарын бүтээгдэхүүн, үйлчилгээний зах зээлийн үнэд савалгаа үүссэнтэй холбоотой юм.

2. Эдийн засгийн өсөлт болон 1 хүнд ногдох ДНБ-ийн харьцуулалт

Дэлхийн банкнаас улсуудын ДНБ -ний жил бүрийн өсөлтийн хувийг тооцохдоо тухайн улсын мөнгөн тэмдэгтийн зах зээлийн үнэд суурилдаг байна. Нийт дүнг тооцохдоо зэрэгцүүлсэн үнэ болох 2000 ам.долларт суурилан тооцсон байна. Манай улсын хувьд ДНБ -нийг Үндэсний статистикийн газрын дарга, Сангийн сайдын 2007 оны 7 дугаар сарын 9-ний өдрийн 101/203 тоот тушаалын хавсралтаар баталсан Дотоодын болон үндэсний нийт бүтээгдэхүүн тооцох аргачлалын дагуу улирал тутам ҮСХ-ноос тооцдог байна.^{4*}

Хүснэгт 2. Эдийн засгийн өсөлт болон 1 хүнд ногдох ДНБ-ийн харьцуулалт⁵

Орнууд	ЭЗӨ (хувиар)			1 хүнд ногдох ДНБ (ам.доллараар)		
	2008	2009	2010	2008	2009	2010
Дэлхийн дундаж	1.4	-2.3	4.2	9,097.1	8,520.3	9,174.9
Бага орлоготой орнууд (1,005 \$ буюу түүнээс доош)						
Буурай орнуудын дундаж	5.6	4.7	5.9	477.3	496.6	526.4
Бангладеш	6.2	5.7	6.1	546.9	607.8	674.9
Кыргыз	8.4	2.9	-1.4	966.4	871.2	847.3
Балба	6.1	4.4	4.6	435.0	438.2	524.8
Нигер	8.7	-1.2	8.8	371.6	351.3	357.7

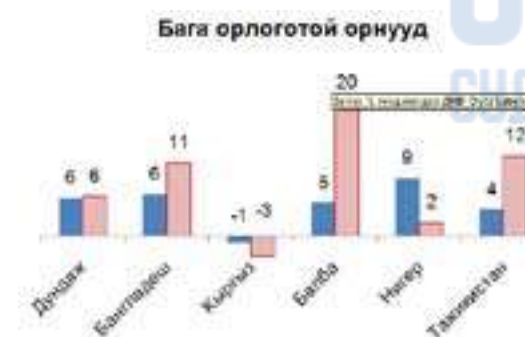
⁴ Дэлхийн банкнаас гаргасан хамгийн сүүлийн судалгааны үзүүлэлт.

⁵ <http://data.worldbank.org/indicator>

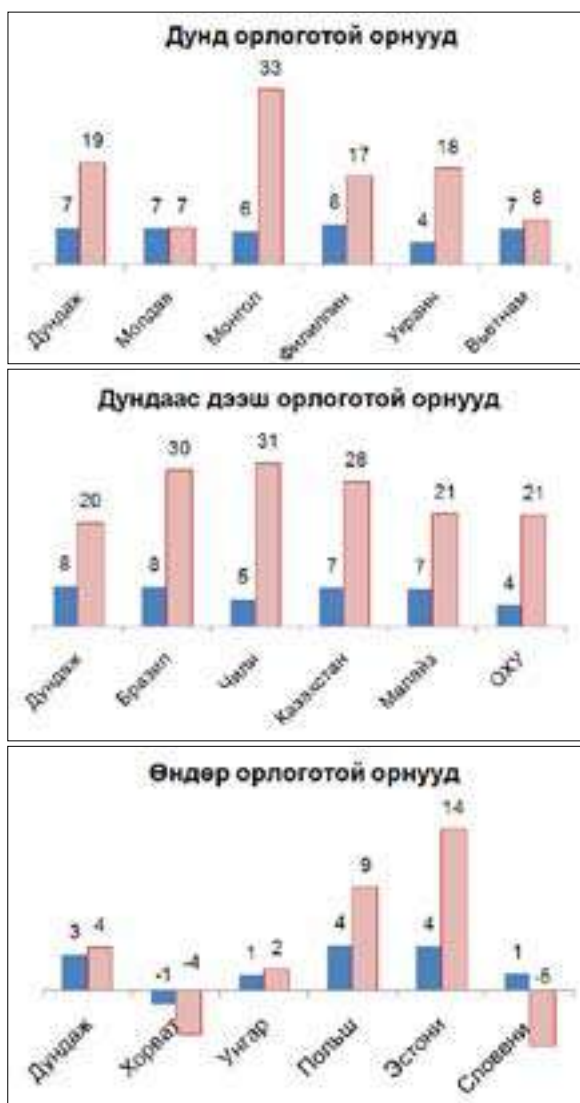
Тажикистан	7.8	7.9	3.8	771.3	733.9	820.0
Дунд орлоготой орнууд (1,006 – 3,975 \$)						
Хөгжиж байгаа орнуудын дундаж	5.2	5.4	7.0	1,434.4	1,439.4	1,716.4
Молдав	7.8	-6.0	6.9	1,696.0	1,525.5	1,630.8
Монгол	8.9	-1.3	6.4	2,108.1	1,690.4	2,249.8
Филиппин	4.2	1.1	7.6	1,925.2	1,835.6	2,140.1
Украин	2.3	-14.8	4.2	1,401.2	1,286.2	1,424.6
Вьетнам	6.3	5.3	6.8	3,891.0	2,545.5	3,006.9
Дундаас дээш орлоготой орнууд (3,976 – 12,275 \$)						
Хөгжилтэй орнуудын дундаж	6.0	1.9	7.8	5,499.2	5,218.5	6,247.3
Бразил	5.2	-0.6	7.5	8,628.0	8,251.1	10,710.1
Чили	3.7	-1.7	5.2	10,165.8	9,487.0	12,431.0
Казахстан	3.3	1.2	7.3	8,513.6	7,164.7	9,131.8
Малайз	4.8	-1.6	7.2	8,099.2	6,902.2	8,372.8
ОХУ	5.2	-7.8	4.0	11,700.2	8,614.7	10,439.6
Өндөр орлоготой орнууд (12,276 \$ буюу түүнээс дээш)						
Хөгжингүй орнуудын дундаж	0.2	-3.8	3.1	39,670.8	36,971.2	38,352.4
Хорват	2.2	-6.0	-1.2	15,767.1	14,322.6	13,773.6
Унгар	0.9	-6.8	1.3	15,364.7	12,634.6	12,863.2
Польш	5.1	1.6	3.9	13,885.6	11,285.3	12,294.2
Эстони	4.2	0.2	3.8	18,202.8	13,900.6	15,836.0
Словени	3.6	-8.0	1.4	27,015.1	24,051.0	22,893.3

Хүснэгт 2 -т тухайн улсын эдийн засгийн өсөлт нь нэг хүнд ногдох ДНБ-дээ хэрхэн нөлөөлж байгаа талаарх харьцуулсан мэдээллийг оруулсан бөгөөд үүнийг зургаар үзүүлбэл:

Зураг 5. Эдийн засгийн өсөлт болон 1 хүнд ногдох ДНБ -ийн харьцуулалт (хувиар, 2010 он)

(Хар багана - Эдийн засгийн өсөлтийн хувь, цайвар багана - 1 хүнд ногдох ДНБ -ийн өсөлтийн хувь)

Зураг 5 -аас харахад статистик тооцооллоор эдийн засгийн өсөлт их, бага байхаас үл хамааран эдийн засаг өсөлт нэмэгдэхийн хирээр нэг хүнд ногдох ДНБ нэмэгдэж байна. Гэвч бодит байдал дээр нэг хүнд ногдож буй ДНБ -ийн өндөр өсөлт нь иргэдийн амьжиргааны түвшинд тэр бүр сайнаар нөлөөлөхгүй байна. Үүнийг судалгааны 3 дах хэсгийн хүснэгтэд үзүүлсэн эдийн засгийн өсөлтийн хувь болон ядуурлын үзүүлэлт, жини индексийн харьцаанаас харж болохоор байна.

3. Эдийн засгийн өсөлт болон өрхийн орлогын харьцаа

Хүснэгт 3. Эдийн засгийн өсөлт⁶ (хувиар)

Орнууд	Эдийн засгийн өсөлт	Ядуурал	Gini index
Бага орлоготой орнууд (1,005 \$ буюу түүнээс доош)			
Бангладеш /2010/	6.1	31.5	32,1
Кыргыз /2009/	-1.4	31.7	36,2
Балба /2010/	4.6	25.2	32,8
Нигер /2007/	3.4	59.5	34
Тажикистан /2009/	7.9	46.7	30,8
Дунд орлоготой орнууд (1,006 \$ - 3,975 \$)			
Молдав /2010/	6.9	21.9	33,0
Монгол /2008/	8.9	35.2	36,5
Филиппин /2009/	1.1	26.5	43,0
Украин /2008/	2.3	2.9	27,5
Вьетнам /2008/	6.3	14.5	35,6
Дундаас дээш орлоготой орнууд (3,976 \$ - 12,275 \$)			
Бразил /2009/	-0.6	21.4	54,7
Чили /2009/	-1.7	15.1	52,1
Казахстан /2009/	1.2	8.2	29,0
Малайз /2009/	-1.6	3.8	46,2
ОХУ /2006/	8.2	11.1	42
Өндөр орлоготой орнууд (12,276 \$ буюу түүнээс дээш)			
Хорват	-1.2	18.0	33,7
Унгар	1.3	13.9	31,2
Польш	3.9	10.6	34,2
Эстони	3.8	17,5	31,3
Словени	1.4	12,3	28,4

Хүснэгтэд үзүүлсэн харьцуулсан мэдээллээс үзэхэд 2009 онд Тажикистаны эдийн өсөлт 7,9 хувьтай, Казакстаны эдийн засгийн өсөлт тус онд 1,2 байсан байна. Өөрөөр хэлбэл, 2009 онд тус хоёр орны эдийн засгийн өсөлтөд маш өндөр зөрөө харагдаж байна. Гэтэл тус онд харгалзах Тажикистан улсын ядуурлын үзүүлэлт 46,5 хувьтай байгаа бол эдийн засгийн өсөлт нь алдагдалтай гарсан Казакстан улсын хувьд ядуурлын үзүүлэлт 8,2 хувь байна.

Энэ нь эдийн засгийн өсөлт иргэдийн амьжиргааны түвшинг өөрчлөхөд голлох нөлөө

⁶ <http://data.worldbank.org/indicator>

үзүүлэхгүй байна. Өөрөөр хэлбэл орлогын тэгш хуваарилалт бодлогын түвшинд алдагдсан улс орны хувьд эдийн засаг хичнээн өсөөд ч тэр бүр иргэдийн амьдралд эерэгээр нөлөөлж чадахгүй байгаа бодит жишээг харуулж байна. Үүнийг нөгөө талаас орлогын тэгш бус хуваарилалтыг хэмждэг жини индексээр харуулж болох юм. Орлого нийгмийн бүх иргэдэд тэгш хуваарилагдах үнэмлэхүй нөхцлийг жинийн индексээр “0” утгатай гэж үзнэ. Гэхдээ бодит амьдралд жини индекс хэзээ ч 0 -тэй тэнцэхгүй буюу орлого нийгмийн бүх гишүүдэд ижил хуваагдах боломжгүй юм.

Судалгаанд сонгож авсан орнуудын жини индексийн дундаж нь 36.2 байна. Жинийн индексийн хэдий хэмжээгээр өснө тухайн оронд орлогын тэгш бус хуваарилалт буюу баян хоосны ялгаа тэр хэрээр их байна гэдгийг харуулна. Өөрөөр хэлбэл, орлого буюу эдийн засгийн өсөлт нийгмийн цөөн хэдхэн бүлэгт хуримтлагдаж байгааг харуулдаг. Тиймээс судалгааны үр дүнгээр харагдсан эдийн засгийн өсөлт иргэдэд нөлөөлөхгүй байгаагийн гол шалтгаан нь орлого тэгш бус хуваарилагдаж байгаагаас үүсэлтэй юм. Үүнийг дээрх хүснэгтэд байгаа жинийн индексийн тоон үзүүлэлтээс харж болно. Эдийн засгийн өсөлтийг иргэдийн амьдралд бодитойгоор нөлөөлүүлэхийн тулд жинийн индексийг бууруулахын төлөө шийдвэр гаргагч, бодлого боловсруулагчид зөв бодлого боловсруулж, хэрэгжилтийг хангах шаардлагатай байна.

МОНГОЛ УЛСЫН ТӨСВИЙН ХАРИЛЦААН ДАХЬ ТӨСВИЙН ТӨВЛӨРЛИЙН АСУУДАЛ, ТӨСВИЙН ТУХАЙ ХУУЛЬ ТОГТООМЖУУДАД ХИЙСЭН ДҮН ШИНЖИЛГЭЭ

Ц. Норовдондог (Ph.D), Д. Мягмарцэрэн, Ц. Батдорж,
Г. Билгээ, Б. Дуламсүрэн, Ч. Онончимээ

Агуулга

1. Оршил хэсэг

- Төсвийн төвлөрлийн онол, арга зүйн тайлбар

2. Тоон шинжилгээ

- Төсвийн харилцаан дахь төвлөрлийн үзүүлэлтүүд

3. Эрх зүйн орчны шинжилгээ

- Монгол Улсын Төсвийн тухай хууль. /1992-2002 онуудад/
- Монгол Улсын Нэгдсэн төсвийн тухай хууль, Төсвийн байгууллагын удирдлага, санхүүжилтын тухай хууль, /2003 - 2011 онуудад/
- Монгол Улсын Төсвийн тухай хууль, Төсвийн тогтвортой байдлын тухай хууль. /2012 оноос хойш/

* * *

ОРШИЛ

Тус Судалгааны төвд Улсын Их Хурлын гишүүн Р. Гончигдоржоос ирүүлсэн захиалгын дагуу төсвийн төвлөрөл, эс төвлөрлийн үзүүлэлт, төсвийн эрх мэдлийн хуваарилалт 1990 оноос хойш батлан хэрэгжүүлж буй төсвийн тухай хууль тогтоомжуудаар хэрхэн зохицуулагдаж ирсэнийг тухайн үед мөрдөж байсан болон шинэчлэгдэн батлагдсан хууль тогтоомжуудын концепци, мөн тоон судалгааны үзүүлэлтүүдэд тулгуурлан дараахь үечлэлээр дүн шинжилгээ хийв. Үүнд:

- “Төсвийн байгууллагын удирдлага санхүүжилтийн тухай” хууль батлагдахаас өмнөх үед /1992-2002 он/
- “Төсвийн байгууллагын удирдлага санхүүжилтийн тухай” хууль хэрэгжиж байсан үед /2002-2011/
- Төсвийн тухай хууль шинэчлэгдэн батлагдсанаас хойшхи үед /2011 оноос хойш /

Судалгааны зорилго нь төсвийн төвлөрлийн үзүүлэлтүүдийг тодорхойлж, одоо мөрдөгдөж байгаа болон өмнө нь хэрэгжиж байсан хуулиудын эерэг, сөрөг үр дагаварыг тоон болон чанарын судалгааны аргаар тодорхойлоход чиглэгдсэн болно.

1. Төсвийн төвлөрлийн талаархи онол, арга зүйн тайлбарууд

Төрийн удирдлагын тогтолцоог үндсэндээ төвлөрсөн буюу төвлөрлийг сааруулсан гэж онолын сурах бичгүүдэд ангилсан байдаг. Чөлөөт эдийн засаг бүхий ардчилсан нийгмийн харилцааг хэт төвлөрсөн төрийн тогтолцоогоор зохицуулах боломжгүй тул төвлөрлийг сааруулах зайлшгүй шаардлага бий болдог. Учир нь Төв Засгийн газрын болон Нутгийн өөрийн удирдлагын байгууллагын хариуцан шийдвэрлэх асуудал, үүрэг функц нь ялгаа заагтай ч зарим үүрэг функцийг хамтран хэрэгжүүлэх шаардлага гардаг.

Төвлөрөл гэдэг нь: Аливаа чиг үүргийн талаарх хариуцлага, эрх мэдэл нь тухайн байгууллагын нэг нэгж юм уу, эсвэл тухайн салбарын нэг байгууллагад төвлөрөх. Төрийн бүх үйлчилгээ, эрх мэдлийг /төсөв, татвар, бодлого г.м/ засгийн газрын төв, эсвэл үндэсний түвшинд хэрэгжүүлэх үйл явц. Шийдвэр гаргах эрх мэдэл, хариуцлагыг байгууллагын дээд шатанд барих⁷.

Төвлөрлийг сааруулах гэдэг нь⁸: Анх “төвөөс зугтаах” гэсэн утгатай латин үгнээс гарсан байна. Толь бичгийн тодорхойлолт нь “аливаа төвлөрсөн эрх мэдэл, хяналтыг өөр хэсгүүд, үүнд үйл ажиллагаа явагддаг хэсэг рүү шилжүүлэх” гэсэн байна. Төвлөрлийг сааруулах нь улс төр, захиргаа, төсвийн талаар шийдвэр гаргах эрх мэдлийг төв засгийн газраас орон нутгийн захиргаа, байгууллагад шилжүүлэх үйл явц юм. Төвлөрлийг сааруулах гэдэг нэр томъёо нь эрх мэдлийг дээрээс доош нь шилжүүлэх гэсэн ойлголтыг илэрхийлнэ.

Төсвийн төвлөрлийг сааруулах гэдэг⁹ нь: Төсвийн зарлага, орлогын хариуцлагыг төв засгийн газраас орон нутгийн захиргаадад шилжүүлэх. Төвлөрөл хэт саарсныг орон нутгийн захиргаадын төв засгийн газраас хараат бус байдал хэр зэрэг дээшилснээр хэмждэг. Төвлөрөл саарсан түвшинг дараахь байдлаар тодорхойлсон байна. Үүнд:

- Нягтралыг сааруулах: Захиргааны ажлын ачааллыг улсын нийслэл дэх төрийн захиргааны төв байгууллагуудаас тэдгээрийн харъяабүс, нутаг, дүүрэг дэх байгууллага, ажилтнуудад шилжүүлэх үйл явц юм. Нягтралыг сааруулах нь үр ашгийг нэмэгдүүлэх зорилгоор төрийн захиргааны төв байгууллагын дотор хэрэгжүүлж буй арга хэмжээ болохоос шийдвэр гаргах эрх мэдэл, өөрөө засаглах эрхийг төв засгийн газраас доод түвшинд шилжүүлэх үйл явцыг агуулдаггүй. Гэхдээ засгийн газрын үйл ажиллагааг иргэдэд ойртуулах утгаараа ялангуяа шилжилтийн эдийн засгийн газруудын хувьд төвлөрлийг сааруулах эхний алхам гэж үзэж болно.
- Эрх мэдэл төлөөлүүлэх: Эрх мэдлийг а/ тусгай чиг үүргийг хэрэгжүүлэх техникийн болон захиргааны чадавхитай; б/ боловсон хүчний талаархи төвийн бодлогоос ангид байж болох; в/ үйлчилгээний шууд төлбөр ногдуулах боломжтой; г/ төвийн яамдын шууд хяналтгүйгээр шийдвэр гаргах, хэрэгжүүлэх өргөн эрх мэдэлтэй байгууллагуудад шилжүүлэх хэлбэр.
- Эрх мэдэл бүрэн шилжүүлэх: Бие дааж шийдвэр гаргах эрх мэдлийн хамгийн дээд хэмжээг илэрхийлж, орон нутгийн захиргаадад тодорхой чиг үүргийг шилжүүлэн өгөх үйл явц. Энэ нь а/ бие даасан статустай; б/ боловсон хүчнээ өөрсдөө томилдог; в/ эрх зүйн хувьд хүлээн зөвшөөрөгдсөн газар нутагтай; г/ хариуцсан чиг үүргээ санхүүжүүлэх орлого бүрдүүлэх чадавхитай; д/ төрийн захиргааны тогтолцоон дахь бусад байгууллагуудтай харьцдаг, өөрөө засаглах эрхтэй орон нутгийн засгийн газрыг бий болгоно гэсэн үг юм.

“Нутгийн өөрөө удирдах ёсны Европын Харти” (1985 он) -д “Нутгийн өөрөө удирдах ёс гэдэг нь нутаг дэвсгэрийн бие даасан субъектээс өөрийн хариуцлага дор төрийн хэргийн үлэмж хэсгийг тухайн нутаг дэвсгэрт оршин суугаа иргэдийн ашиг сонирхолд нийцүүлэн, хуулийн хүрээнд шийдвэрлэх, удирдлагыг хэрэгжүүлэх эрх, бодит чадвар юм” гэсэн бий.¹⁰

⁷ Ц. Даваадулам “Засаглалын үзэл баримтлал, нэр томъёоны тайлбар толь бичиг” УБ хот 2010 он 19 тал

⁸ Мөн тэнд

⁹ Ц.Даваадулам “Засаглалын үзэл баримтлал, нэр томъёоны тайлбар толь бичиг”УБ хот 2010 он 34-35 тал

¹⁰ Б. Чимэд. Нутгийн өөрөө удирдах ёсыг өргөтгөн бэхжүүлэхэд төрийн санхүүгийн үзүүлэх нөлөө 2008 он “Хариуцлагатай төр: Санхүүгийн төвлөрөл, нутгийн өөрөө удирдах ёс” форумд тавьсан

Харин энэхүү үзэл санааг амьдралд хэрэгжүүлэх гол арга механизм нь төсөв, санхүүгийн төвлөрлийг сааруулах явдал юм. Төсөв, санхүүгийн төвлөрлийг сааруулах үйл явц нь орон нутгийн төсөв, санхүүгийн бие даасан байдал, тэнд төсвийг захиран зарцуулах эрх мэдлийг хэрхэн олгосон байдлаар хэмжигддэг.

“Нутгийн өөрөө удирдах ёсны Европын Харти”-ийн 9 -р хэсгийн 1 -р зүйлд “Нутгийн удирдлагын байгууллага нь өөрийн эрх мэдэл, чиг үүргийг хэрэгжүүлэхэд хангалттай хэмжээний хөрөнгөтэй байх ба үүнийгээ бие даан шийдвэрлэх бүрэн эрхтэй байна.” хэмээн заасан байдаг.

Манай улсын хувьд орон нутгийн хөгжил сул дорой, хот, хөдөөгийн хооронд эдийн засаг, нийгмийн хөгжлийн төвшний асар их зөрүү гарснаас хөдөөнөөс хот, суурин газар уруу чиглэсэн хүн амын шилжих хөдөлгөөн улам нэмэгдсээр байгаа билээ. Энэ нөхцөлд төсөв, санхүүгийн төвлөрлийг сааруулж, төсвийг төлөвлөхөөс эхлээд төсвийн орлогыг бүрдүүлэх, захиран зарцуулах хүрээнд орон нутгийн эрх мэдэл, хариуцлагыг нэмэгдүүлэх замаар орон нутгийн бие даасан хөгжлийг хангах, орон нутгийн иргэдэд төрийн үйлчилгээг ойртуулах боломж бүрдүүлэх, энэ үндсэн дээр зарцуулсан хөрөнгийн үр ашгийг дээшлүүлэх явдал хойшлуулшгүй шийдвэрлэвэл зохих асуудлуудын нэг болж байна.

2. Төсвийн харилцаан дахь төвлөрлийн үзүүлэлтүүд

Сүүлийн жилүүдэд манай улсын төсөвт төвлөрч буй орлогын хэмжээ үлэмж нэмэгдэж байгаа ч Улсын нэгдсэн төсөв болон ДНБ -д эзлэх орон нутгийн төсвийн орлогын хувь хэмжээ тогтмол буурсан үзүүлэлттэй байна. Аливаа улс орны төсвийн төвлөрсөн, эс төвлөрсөн байдлыг илтгэдэг гол үзүүлэлтүүд ДНБ-д эзлэх орон нутгийн төсвийн орлого болон Улсын төсвийн орлогод орон нутгийн орлогын эзлэх хувь юм. Төсвийн нийт орлогын ДНБ-д эзлэх хувь хэмжээ 2000 онд 33,4 хувь байсан бол улмаар 2008 онд 43,7 хувь болон өсчээ. Харин орон нутгийн орлогын ДНБ-д эзлэх хувь хэмжээ эсрэгээр 2000 онд 6,5 хувь байснаа 2008 онд 2,8 хувь хүртэл буурсан байна.

Орон нутгийн орлогын нийт орлогод эзлэх хувь мөн ижил динамикаар өөрчлөгдөж, 1991 онд 50.9 хувь байсан бол 1993 оноос буурч 20.5 хувь хүрсэн байна. Энэхүү бууралт 1999 он хүртэл тогтмол шинжтэйгээр байсан бөгөөд 2000 онд 19,2 хувь, 2008 онд 6,4 хувь болтол буурсан байна. Эдийн Засгийн Хамтын Ажиллагааны Байгууллагын гишүүн орнуудын хувьд ДНБ-д эзлэх орон нутгийн төсвийн зарлагын хувь дунджаар 10-15, төсвийн зарлагад эзлэх хувь дунджаар 20-25 байдаг. Үүнтэй харьцуулан үзэхэд Монгол Улсад санхүү, төсвийн төвлөрөл их байгаа нь харагдана.

1992 оноос хойш Засгийн газраас авч хэрэгжүүлсэн бодлого нь орон нутгийг санхүүгийн хувьд илүү бие даалгах үзэл баримтлалыг зарчмын хувь дэмжиж байсан ч бодит байдалд орон нутгийн орлого буурч байв. Хүснэгт 1 -ээс үзвэл орон нутгийн төсвийн орлого нь 1991, 1992 онуудад 50.9 - 46.4% байсан бол 1993 оноос эрс буурсан байдал ажиглагдаж байна. Өөрөөр хэлбэл улсын төвлөрсөн төсөвт орон нутгийн орлогыг төвлөрүүлэх хандлага бий болсон.

Хүснэгт 1.

- Монгол Улсын 1991 - 2002 оны төсөвт орон нутгийн төсвийн орлого, зарлагын эзлэх хувь, оны үнээр /сая төг/

Он	Улсын төсвийн нийт орлого	Орон нутгийн төсвийн орлого	Нийт төсөвт орон нутгийн төсвийн орлогын эзлэх хувь	Улсын төсвийн нийт зарлага	Орон нутгийн төсвийн зарлага	Нийт төсөвт орон нутгийн төсвийн зарлагын эзлэх хувь
1991	5,328.7	2,713.8	50.9	7,104.2	3,870.9	54.5
1992	10,483.6	4,859.2	46.4	12,522.6	6,177.0	49.3
1993	60,058.8	12,297.1	20.5	69,081.8	23,233.4	33.6
1994	81,931.2	20,674.8	25.2	97,496.7	33,577.5	34.4
1995	129,228.1	31,331.4	24.2	140,296.2	53,412.5	38.1
1996	146,721.6	38,384.1	26.2	175,060.2	61,753.4	35.3
1997	221,109.9	52,898.0	23.9	294,652.2	87,817.8	29.8
1998	268,497.3	60,816.0	22.7	350,707.2	104,998.4	29.9
1999	291,136.1	58,849.0	20.2	382,142.1	101,266.6	26.5
2000	346,119.2	68,536.3	19.8	440,648.3	131,077.2	29.7
2001	408,882.1	84,433.4	20.6	479,967.3	154,841.8	32.3
2002	443,122.5	102,604.8	23.2	525,899.6	164,330.9	31.2
2003	553,889.3	52,312.8	9.4	615,771.3	50,112.1	8.1
2004	713,113.6	68,766.6	9.6	752,486.4	68,802.3	9.1
2005	837,858.3	78,308.9	9.3	764,597.1	79,343.2	10.4
2006	1,360,409.8	96,202.1	7.1	1,237,008.0	95,574.1	7.7
2007	1,880,488.9	153,508.4	8.2	1,747,310.5	145,998.0	8.4
2008	2,170,370.0	202,494.3	9.3	2,466,774.4	203,315.8	8.2
2009	1,993,995.6	283,717.0	14.2	2,336,629.7	268,150.7	11.5
2010	3,122,464.2	361,531.3	11.6	3,080,685.1	353,251.5	11.5
2011 Тод.	3,942,533.8	423,972.8	10.8	4,931,214.4	425,172.8	8.6
2012 Төл.	5,825,663.2	755,187.2	13.0	6,309,450.0	757,204.7	12.0

Зураг 1.

Зураг 2.

Зураг 3.

Орон нутагт үүрэг хариуцлагыг нэмэгдүүлэхийн хэрээр орон нутгийн түвшинд орлогын эх үүсвэр дутагдаж байсан. Үндсэн нэр төрлийн татварын орлогыг төвлөрсөн төсөвт хуваарилж байв.

Хүснэгт 2.

- Монгол Улсын 1991-2002 оны нэгдсэн төсөвт ДНБ -ний эзлэх хувь /сая төг/

Он	Улсын төсвийн нийт орлого	Улсын төсвийн нийт зарлага	ДНБ (оны үнээр)	Нэгдсэн төсвийн орлогод ДНБ эзлэх хувь	Нэгдсэн төсвийн зарлагад ДНБ эзлэх хувь
1991	5,328.7	7,104.2	18,909.6	28.2	37.6
1992	10,483.6	12,522.6	47,298.0	22.2	26.5
1993	60,058.8	69,081.8	166,219.1	36.1	41.6
1994	81,931.2	97,496.7	283,263.0	28.9	34.4
1995	129,228.1	140,296.2	550,253.7	23.5	25.5
1996	146,721.6	175,060.2	646,559.3	22.7	27.1
1997	221,109.9	294,652.2	832,635.6	26.6	35.4
1998	268,497.3	350,707.2	817,393.4	32.9	42.9
1999	291,136.1	382,142.1	925,345.7	31.5	41.3
2000	346,119.2	440,648.3	1,044,600.0	33.1	42.2
2001	408,882.1	479,967.3	1,130,518.7	36.2	42.5
2002	443,122.5	525,899.6	1,245,000.0	35.6	42.2
2003	553,889.3	615,771.3	1,461,169.2	37.9	42.1
2004	713,113.6	752,486.4	1,910,880.9	37.3	39.4
2005	837,858.3	764,597.1	2,266,505.5	37.0	33.7
2006	1,360,409.8	1,237,008.0	3,715,000.0	36.6	33.3
2007	1,880,488.9	1,747,310.5	5,464,300.0	34.4	32.0
2008	2,170,370.0	2,466,774.4	6,130,300.0	35.4	40.2
2009	1,993,995.6	2,336,629.7	6,293,600.0	31.7	37.1
2010	3,122,464.2	3,080,685.1	7,171,400.0	43.5	43.0
2011 Тод.	3,942,533.8	4,931,214.4	10,157,200.0	38.8	48.5
2012 Төл.	5,825,663.2	6,309,450.0	16,133,500.0	36.1	39.1

***

3. Төсвийн тухай хууль тогтоомжуудад хийсэн шинжилгээ

1.1 Монгол улсын төсвийн тухай хууль /1992 - 2002 онуудад/

1992 оны Төсвийн тухай хууль нь зах зээлийн эдийн засгийн тогтолцоонд шилжиж, санхүү төсвийн харилцааг өөрчлөн боловсронгуй болгох ажлын хүрээнд хийгдсэн Үндсэн хууль, Засаг захиргаа нутаг дэвсгэрийн нэгж, түүний удирдлагын тухай хууль болон бусад хууль тогтоомжид нийцүүлэн гаргасан хууль бөгөөд уг төсвийн тухай хууль нь 5 бүлэг 21 зүйлтэйгээр батлагдсан байна.

Монгол улсын төсвийн тогтолцоо нь 1992 оноос 2002 оныг хүртэл нилээд төвлөрсөн, дээрээс доош чиглэсэн зарчмаар хуваарилагддаг, төлөвлөлт нь дан ганц зардалд суурилсан, үр ашгийн бус мөнгөний удирдлагад анхаарсан байдалтайгаар явж ирсэн. 1992 оны Төсвийн тухай хуулийн эрх зүйн зохицуулалтын хувьд Орон нутгийн төсөв нь Засгийн газраас бүрэн хараат, төсвийн төлөвлөлтийн хувьд авч үзвэл эхлээд сум зардалдаа үндэслэсэн төсвийн төслийг гаргаж аймагтаа хүргүүлнэ, аймаг нь бүх сумдын төсвийг нэгтгээд Санхүү, эдийн засгийн яаманд /тухайн үеийн нэрээр/ хүргүүлж энэ Засгийн газраар дамжидаад УИХ -аар батлагддаг байна.

Санхүү, эдийн засгийн яам нь орон нутгаас ирсэн зардалдаа түлхүү анхаарал хандуулсан төсвийн төслийг нилээдгүй хэмжээгээр танаж, УИХ -д оруулна. Батлагдсан төсөв Сангийн яамаар дамжин аймагт, аймагаас суманд хүрнэ. Шат дамжлага бүрт төсөв хянагдаж, танагддаг байв. Нөгөө талаас орон нутаг ч төсвөө аль болох өндөр зардалтай төлөвлөдөг.

Орон нутгийн төсвийн татварын орлого бэхжээгүй ба үндсэн нэр төрлийн татварууд нь төвлөрсөн төсөвтөө ороод зарим хэсэг нь татаас байдлаар дахин хуваарилагддаг. Аж ахуйн нэгжийн орлогын албан татварыг хувь хэмжээгээр нь бус байгууллагаар нь төсөвт хуваарилж байсан бөгөөд Засгийн газраас ямар аж ахуйн нэгжүүд орон нутгийн төсөвтэй, ямар нь төвлөрсөн төсөвтэй харилцахыг жил бүр тогтоодог байсан байна. Төвлөрсөн төсөвт томоохон аж ахуйн нэгжүүдийг хуваарилаад орон нутагт орлого багатайг нь үлдээдэг. Энэ систем нь орон нутгийн орлогын тотвортой байдал, түүний баталгааг хангаж өгдөггүй.

1992 онд батлагдсан Төсвийн тухай хуулийн 9-р зүйлийн 1.1 -д орон нутгийн төсвийн орлогод “Аймаг, нийслэлийн Засаг даргаас аймаг, нийслэлийн төсөвтэй харьцахаар тогтоосон аж ахуйн нэгж, байгууллагын орлогын, худалдааны болон онцгой албан татвар” орно гэж заасныг 2001 онд хүчингүй болгосон бөгөөд энэ нь орон нутгийн төсвийн орлогыг бууруулах гол шалтгаан болсон гэж үзэж болох юм. 1999 онд Засгийн газрын шийдвэрээр орон нутгийн аж ахуйн нэгжийн нэмэгдсэн өртгийн албан татварын орлогын 20%-ийг орон нутгийн төсөвт үлдээж байсан ч 2003 оноос 100 хувь төвлөрсөн төсөвт оруулж байхаар болжээ.

1996 онд Засгийн газраас төвлөрлийг сааруулах, орон нутгийн захиргааг бэхжүүлэх бодлогын зорилтуудыг дэвшүүлж байсан хэдий ч бодитойгоор авч хэрэгжүүлсэн арга хэмжээ, хууль эрх зүйн шинэчлэл зэргээс харахад зарчмын хувьд өмнөх төвлөрсөн төлөвлөгөөт эдийн засгийн тогтолцооноос нэг их өөрчлөгдөж ахиц гараагүй болно.

1.2 Монгол улсын нэгдсэн төсвийн тухай хууль, Төсвийн байгууллагын удирдлага, санхүүжилтын тухай хууль /2003-2011 онуудад/

Төсвийн байгууллагын удирдлага, санхүүжилтийн тухай болон Монгол Улсын нэгдсэн төсвийн тухай хуулиуд 2002 онд батлагдснаар төсөв, санхүүгийн тогтолцооны шинэчлэл эрчимжсэн. Эдгээр баримт бичгүүдэд тус Судалгааны төвөөс тухайн үед хуулийн хэрэгжилтийн талаар судалгаа хийж байсан. Энэ хэсэгт уг судалгааны үр дүнгээс товчлон авав.

Нэгдсэн төсвийн тухай хууль нь Монгол Улсын нэгдсэн төсөв, түүний бүтэц бүрэлдэхүүн, төсөв захирагчийн эрх, үүрэг, төсвийн орлого, зарлагын ангилалд төсвийн гүйцэтгэлийг тайлагнах, төсвийн бүртгэлтэй холбогдсон төсвийн ерөнхий харилцааг зохицуулж байсан.

Төсвийн байгууллагын удирдлага санхүүжилтийн тухай хууль (ТБУСТХ) нь төсөв зохиох, батлах, зарцуулах, тайлагнах үйл явц, төсвийн талаархи төрийн байгууллага, албан тушаалтны эрх, үүрэг, төсвийн байгууллагын хүний нөөцийн бодлого, үйл ажиллагааны удирдлагын зарчим, улсын болон орон нутгийн төсвийн харилцаа, төсвийн хяналт хариуцлага зэрэг төсвийн үйл явцтай холбогдсон харилцааг зохицуулж байсан. ТБУСТХ хэрэгжиж эхэлснээс хойш төсвийн төлөвлөлтөд баримтлах бодлогод зарчмын өөрчлөлт шинэчлэлт хийгдэж түүнд тулгуурлан боловсруулсан төсвийн байгууллагын хэтийн болон дунд хугацааны төлөвлөгөө, Төсвийн хүрээний мэдэгдэл (ТХМ), холбогдох байгууллагаас гаргасан удирдамж, чиглэл, төсвийн төслийг зохиох үндэс бий болсон.

Бодлого тодорхойлогчид, орон нутгийн удирдлага, судлаачид 2002 онд батлагдсан Төсвийн байгууллагын удирдлага, санхүүжилтийн тухай хууль хэрэгжиж эхэлснээс хойш төсөв салбарын яамд, агенлагт төвлөрч орон нутгийн төсөв хумигдаж, нутгийн удирдлагын байгууллагын төсвийн эрх хэмжээ буурсан талаар ихээхэн шүүмжилдэг. Төсвийн байгууллагын удирдлага, санхүүжилтийн шинэчлэл хийгдсэнээс хойш эрүүл мэнд, боловсрол, нийгмийн халамж зэрэг салбарын үйлчилгээг нийлүүлэх, санхүүжүүлэх үүрэг орон нутгийн удирдлагаас салбарын яамдад төвлөрөн шилжсэн нь орон нутгийн төсвийг бууруулах гол шалтгаан болсон байна.

Төсөв, хөрөнгө оруулалт яамдад ийнхүү төвлөрснөөр орон нутгийн удирдлага төрийн үйлчилгээтэй холбоотой жижиг асуудлыг ч шийдэх боломжгүй болжээ. Тухайлбал, аливаа сумын ИТХ, Засаг даргад орон нутгийн тулгамдсан асуудлыг шийдэх зориулалт бүхий өөрийн бүрэн эрхийн хүрээнд захиран зарцуулах төсөв, хөрөнгөгүй болсон. Орон нутагт үүссэн гэнэтийн нөхцөл байдлыг аймаг, сумдад шийдэх хөрөнгө байхгүй, аль нэг сумын эмнэлэг, сургуулийн барилгад засвар хийх, өмчийн ашиглалтыг сайжруулахад шаардагдах хөрөнгийг шийдэх боломжгүй зэрэг олон сөрөг үр дагавар гарсан. Төсвийн байгууллагын удирдлага санхүүжилтийн тухай хууль хэрэгжиж эхэлсэн 2003 оноос орон нутгийн төсвийн

зарлагын ДНБ -д эзлэх хувь хэмжээ өмнөх оныхоосоо 10.2 хувь буюу 118.8 тэрбум төгрөгөөр буурсан байгаа нь төсвийн төвлөрөл Төв засгийн газарт шилжсэнийг тодорхой харуулж байна.

Зураг 5.

- ТБУСТХ -ийг хэрэгжүүлснээр төвлөрлийг сааруулах бус, харин төвлөрлийг нэмэгдүүлэх хандлагатай болсон гэдэгтэй санал нийлж буй эсэх байдал

Эх сурвалж:

УИХ -ын дэргэдэх Бодлогын шинжилгээний төв. Төсвийн байгууллагын удирдлага, санхүүжилтийн тухай хуулийн хэрэгжилт. 2006 он.

Нутгийн өөрөө удирдах ёсны байгууллагыг бэхжүүлэх, орон нутгийн бие даасан байдлыг хангах, төвлөрлийг сааруулахад Төсвийн байгууллагын удирдлага, санхүүжилтийн тухай хууль ямар нөлөө үзүүлж байна гэж Та үздэг вэ? гэсэн асуултанд оролцогчдын хариулсан байдлыг хүснэгтээр үзүүлбэл;

Хүснэгт 3. ТБУСТХ-ын үзүүлж буй нөлөө

Хариулт	Эерэг			Сөрөг			Зарим талаар эерэг, зарим талаар сөрөг	
	Засаг дарга	Аудитор	Албан хаагч	Засаг дарга	Аудитор	Албан хаагч	Албан хаагчид	
Нутгийн өөрөө удирдах ёсны байгууллагыг бэхжүүлэхэд	0	3.0	20.4	100.0	63.6	43.1	59	35.3
Орон нутгийн бие даасан байдлыг хангахад	0	9.1	22.7	93.8	72.7	47.0	55	30.4
Төвлөрлийг сааруулахад	0	0	14.7	93.8	60.6	57.7	45	18.1

Эх сурвалж: УИХ-ын дэргэдэх Бодлогын шинжилгээний төв. Төсвийн байгууллагын удирдлага, санхүүжилтийн тухай хуулийн хэрэгжилт. 2006 он.

Иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурал аймаг, орон нутгийн төсвийг хэлэлцэхэд хуулиар тодорхой үүрэг гүйцэтгэдэг ч бодит амьдрал дээр тэр нь төсвийг хэлэлцсэн хэлэлцээгүйтэй яг адилхан болдог гэж аймгийн Засаг дарга нар үзжээ.

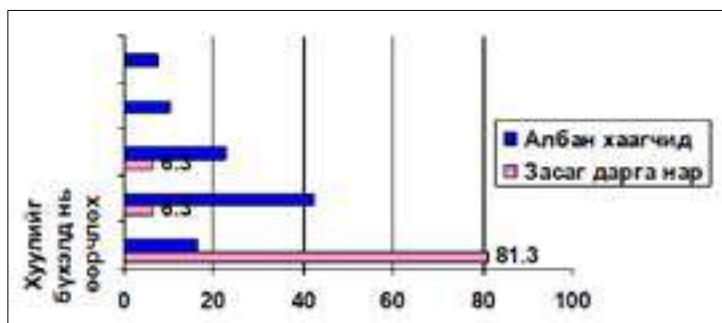
Хүснэгт 4. Орон нутгийн бие даасан байдлыг хангахын тулд ямар арга хэмжээ авбал зохистой вэ? гэсэн асуултанд хариулсан байдал

	Хариулт	Хувь
1.	Татварын хуульд өөрчлөлт оруулж төвлөрсөн төсөвт татан авдаг татварын хэмжээг багасгах	41.3
2.	Төрийн сангийн нэгдсэн дансны тогтолцоог өөрчлөх	13.5
3.	Төсөвт байгууллагууд өөрийн орлогоо бие даан зарцуулах боломжийг өргөтгөх	45.2
4.	Хариулаагүй	7.3

Эх сурвалж: УИХ-ын дэргэдэх Бодлогын шинжилгээний төв. Төсвийн байгууллагын удирдлага, санхүүжилтийн тухай хуулийн хэрэгжилт. 2006 он.

Тэдний үзэж байгаагаар төсөв, санхүүгийн хувьд орон нутгийн бие даасан байдлыг хангахын тулд Татварын хуульд нэмэлт өөрчлөлт оруулж төвлөрсөн төсөвт татан авдаг татварын хэмжээг багасгах, төсөвт байгууллагад өөрийн орлого, хэмнэсэн зардлыг бие даан зарцуулах боломж олгох нь зүйтэй гэж үзсэн байна. Түүнчлэн орон нутагт үйлдвэрлэл, үйлчилгээ явуулж буй компаниудын зохих орлогын хэмжээнээс орон нутгийн захиргаа татаас авч бүс нутгийн хөгжилд зориулах зүйтэй гэсэн ч саналуудыг дэвшүүлж байлаа. Иймээс Аймаг, сумын, дүүргийн Засаг дарга нарын ихэнх нь уг харилцааг боловсронгуй болгох шаардлагатай гэж үзээд 81.3 хувь нь хуулийг бүхэлд нь өөрчлөх ёстой гэж саналаа өгсөн байна.

Зураг 6. Хуулийг боловсронгуй болгох тухай санаа бодол

Эх сурвалж: УИХ-ын дэргэдэх Бодлогын шинжилгээний төв. Төсвийн байгууллагын удирдлага, санхүүжилтийн тухай хуулийн хэрэгжилт. 2006 он.

ТБУСТХ -ын хэрэгжилтээр бий болсон эерэг үр дүн:

Төсвийн байгууллагын удирдлага, санхүүжилтийн тухай хууль хэрэгжиж, төрийн болон төсвийн байгууллагуудын үйл ажиллагааны үндсэн зарчим, албан тушаалтны эрх үүрэг, төсвийн байгууллагын хүний нөөцийн бодлого, санхүүжих механизм, төсвийн хяналт, хариуцлагатай холбоотой харилцааг зохицуулж өгснөөр дараах үр дүнд хүрч байжээ. Үүнд:

- ✓ Тухайн байгууллага нь хийх ажлаа нарийн төлөвлөж, тодорхой зорилт дэвшүүлэн, бүтээгдэхүүнээ бага зардлаар чанартай сайн нийлүүлэх, нөөц чадавхиа оновчтой дайчилж идэвх санаачлагатай ажиллан гарах эцсийн үр дүнгээ тодорхойлсны дараа санхүүжүүлдэг журамд шилжин хэвшиж байна.
- ✓ Төсвийн ерөнхийлөн захирагч өөрийн эрхлэх асуудлын хүрээнд хамаарах төсвийн байгууллагын ерөнхий менежертэй гэрээ байгуулснаар үр дүнг нь үнэлж урамшуулал, хариуцлага тооцдог механизм бий болсон.
- ✓ Тухайн байгууллагын эрхэлж буй үйл ажиллагаа нь төрөөс зайлшгүй үзүүлэх ёстой ажил, үйлчилгээ мөн эсэхийг тодорхой шалгуураар тогтоосны дараа төсвөөс санхүүжүүлэх эсэхийг шийддэг журамд шилжсэнээр байгууллага, бүтэц, орон тоо бүрийг санхүүжүүлдэг журам түүх болон үлдэв.
- ✓ Өмчлөгч-төр буюу түүнээс эрх олгосон этгээд өмчлөгчийн ашиг сонирхлыг хөндсөн бодлогын шинжтэй асуудал болон байгууллагын менежментийн асуудлын хүрээ, ялгаа зааг тодорхой боллоо.
- ✓ Төсвийн байгууллага, албан тушаалтны улсын төсвийн талаархи эрх, үүрэг нь хуулиар нарийвчлан зохицуулагдсанаар төсвийн ерөнхийлөн захирагч болон менежерүүдийн үүрэг хариуцлага дээшилж, бие даасан, санаачлагатай ажиллагаа тогтворжиж байна.
- ✓ Төсөв зохиох, хянах, батлах, төсвийн орлогыг бүрдүүлэх, хуваарилах, төсвийн гүйцэтгэлийг зохион байгуулах, тайлагнахтай холбогдсон харилцаа, тэдгээрт тавигдах шаардлагыг хуульчлан баталгаажуулснаар төрийн нэгдсэн сангийн тогтолцоо бий болж, цалин тэтгэврийг хугацаанд нь олгож, гадаад дотоодын өр авлагаас ангижирч, төсвийн хөрөнгийн ашиглалт сайжирч, төсвийн сахилгыг бэхжүүлэхэд чухал ач холбогдолтой болсон.
- ✓ Төсвийн байгууллагын ерөнхий менежер болон ажилтныг нэр дэвшүүлэх, сонгон шалгаруулах, томилох журмыг боловсруулж УИХ-аар батлуулан, улсын төвлөрсөн төсвийн байгууллагын ерөнхий менежер, аймаг, нийслэлийн засаг даргын Тамгын газрын ерөнхий менежер, төрийн өмчийн оролцоотой хуулийн этгээдийн төлөөлөн удирдах зөвлөлийн дарга, гишүүдийг томилоход сонголт хийх бололцоотой тооны хүмүүсийг нэр дэвшүүлж, томилох эрх бүхий этгээдэд санал болгон, хэрхэн сонгосноо нэр дэвшигчдийн нэрсийн жагсаалтын хамт нийтэд мэдээлэх, дээрх албан тушаалтны үр дүнгийн гэрээний хэрэгжилтийг үндэслэн урамшууллынх нь талаар холбогдох этгээдэд санал оруулах, төсвийн ерөнхийлөн захирагч холбогдох удирдах албан тушаалтантай, ерөнхий менежер төсвийн байгууллагын албан хаагчидтай байгуулах үр дүнгийн гэрээ, түүнийг дүгнэх заавар, журмыг батлах, биелэлтэд нь хяналт тавих, дүгнэх, төрийн албаны хүний нөөцийн удирдлагыг хангахтай холбогдсон боловсон хүчний бодлогыг хэрэгжүүлэх ажил сайжрав.
- ✓ Төсвийн байгууллагын албан хаагчдын ижилсгэсэн цалин урамшууллын системийг боловсронгуй болгож, байгууллагын бүтээгдэхүүн нийлүүлэхэд болон ажлын үр дүнг сайжруулах талаар тухайн албан хаагчийн оруулсан хувь нэмэр, байгууллагын нийт үйл ажиллагааны санхүүгийн үр дүнг харгалзан албан хаагчдад ажлын үр дүнгийн урамшуулал олгох эрхийг тухайн байгууллагын дарга эдлэх боллоо.
- ✓ Тухайн орон нутгийн эрхлэх асуудал буюу орон нутгийн хэрэгцээнд нийлүүлэх үндсэн бүтээгдэхүүний нэр төрлийг тогтоож, ингэснээр төв болон орон нутгийн эрх мэдлийн хуваарилалт тодорхой болж "Нутгийн өөрөө удирдах байгууллага тухайн аймаг, нийслэл, сум, дүүрэг, баг, хорооны нутаг дэвсгэрийн хэмжээний эдийн засаг, нийгмийн амьдралын асуудлыг бие дааж шийдвэрлэнэ" гэсэн Үндсэн хуулийн заалт хэрэгжих хууль зүйн орчин бүрдэх эхлэл тавигдсан.
- ✓ Аймаг, нийслэл болон Засгийн газар хоорондын санхүүгийн харилцааны зааг хүрээг тодорхой болгож, орон нутаг өөрийн хэрэгцээт үндсэн бүтээгдэхүүнийг

нийлүүлэхэд шаардлагатай төсөвтэй байх, орон нутаг өөрийн хэрэгцээт үндсэн бүтээгдэхүүнийг гэрээний үндсэн дээр улсын төвлөрсөн төсөвт нийлүүлж байна.

- ✓ УИХ-ын бодлого болон Засгийн газраас нийгэмд үзүүлэх ажил үйлчилгээг зөв тогтоох, үр нөлөөтэй хэрэгжүүлэх бололцоо, үүрэг нөлөө, чадавхи нэмэгдэх нөхцөл бүрдэв.
- ✓ Засгийн газрын үйл ажиллагаа зах зээлийн эдийн засгийн шаардлагад илүү нийцтэй болж, төсөв, санхүүгийн хариуцлага, сахилга бат, үр ашиг сайжран, нийтэд нээлттэй, ил тод болсноор УИХ, ард түмний зүгээс түүнийг хянах бололцоо өргөжив.
- ✓ Төр, засгийн хариуцах үүрэг тодорхой болохын хэрээр хувийн хэвшил, төрийн бус байгууллага, хувь хүний оролцоо хөгжих орон зай, сонирхол бий болон улмаар иргэний нийгэм төлөвшин сайн засаглал бүрдэх боломж алхам алхамаар бий болж байна.
- ✓ Нийт төсвийн байгууллага төрийн бодлого, шийдвэрт захирагдаж шуурхай ажиллах чадвартай болж нийгэмд үзүүлэх үйлчилгээний чанар сайжран, татвар төлөгчдийн хөрөнгийг зарцуулах үүрэг, хариуцлага эрс нэмэгдсэнээр засаглал чадварлаг, мэдрэмжтэй болж төлөвших бололцоо бүрдэж байна.

Хууль болон түүний үндсэн дээр хийгдсэн шинэчлэлийн **үр дүн нь** төсвийн харилцааг боловсронгуй болгож, нэг талаас ард түмнийг төлөөлөн төрийн өмчийг өмчлөгч төр буюу тухайн засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нийгмийн өмчийн зүйлсийг өмчлөгч Иргэдийн төлөөлөгчдийн хурал, нөгөө талаас улсын төсвийн нийт байгууллага, төрийн болон орон нутгийн өмчит, мөн тэдгээр өмчийн оролцоотой хуулийн этгээдийн удирдлага хоорондын харилцааг үйл ажиллагааны эцсийн үр дүнд чиглүүлэн цогц байдлаар зохицуулсан явдал юм. өөрөөр хэлбэл эдгээр байгууллагын зорилт, үр дүнг төлөвлөх, төсөвлөх, түүнийг хэрэгжүүлэх ажлын явц байдлыг хянан зохицуулж, үр дүнг нь үнэлэн, урамшуулах эсвэл хариуцлага тооцдог **санхүү төсөв, удирдлагын иж бүрэн тогтолцоо** бий болсонд оршино.

ТБУСТХ-ын хэрэгжилтээр бий болсон сөрөг үр дүн:

УИХ -аас улсын төсвийг хэлэлцэн баталснаар, орон нутгийн төсвийг хэлэлцэн батлах үе эхэлдэг. Төсвийн төслийг ИТХ-аар хэлэлцэн батлах дэгийг ЗЗНДНТУТХ, НТТХ, ТБУСТХ болон бусад эрх зүйн баримт бичгүүдэд тухайлан заагаагүй байна. Орон нутгийн төсөв нь үндсэндээ урсгал зардлыг санхүүжүүлэхэд чиглэж байгаа учир ИТХ -ын хуралдаан дээр бүтээлч хэлэлцүүлэг өрнөхгүй байна. БНГ-ний дагуу хуваарилагдсан төсвийн байгууллагуудын төсвийг ИТХ хэлэлцэх шаардлага байхгүй гэж үзэж байна.

Дээд шатны байгууллагууд нь төсвийг хянаж батлахдаа орон нутгийн санал, газар зүй эдийн засаг, нийгмийн онцлогийг төдийлөн харгалзахгүйгээр урьд оны төсвийн гүйцэтгэл, тогтсон жишгийг баримталж байна. Төрийн сангаас баримтлаж байгаа төсвийн сар, улирлын хуваарь нь уян хатан биш байна. Зах зээлийн үнэ, ханшны өөрчлөлтийг харгалзан төсвийн тодотгол хийж чадахгүй байна. Засгийн газраас хөтөлбөр, бодлогын баримт бичгийг гаргахдаа түүнийг хэрэгжүүлэхэд шаардагдах хөрөнгийн эх үүсвэрийг шийдвэрлэдэггүй тохиолдол байна.

Төсвийн гүйцэтгэлийг хяналт үнэлгээ нь ИТХ, Засаг даргын хяналт, Мэргэжлийн хяналтын газрын Санхүүгийн хяналт шалгалтын алба, төрийн аудитын байгууллагаас, тавих хяналтаас бүрдэнэ. Гэхдээ төсвийн хэрэгжилт, гүйцэтгэлд эрх бүхий байгууллага, албан тушаалтнаас тавьж буй хяналт нь зөвхөн эцсийн гүйцэтгэлийн хяналт болжээ. Харин үйл явцын хяналт үндсэндээ хийгдэхгүй байна.

Оролцооны асуудал нь шинэ Үндсэн хууль батлагдсанаар бодитой хэрэгжиж эхлэж байгаа

билээ. Өнөөгийн байдлаар төсвийг боловсруулах, хэлэлцэн батлах үйл явц дахь иргэд, баг сум, төсвийн байгууллагын оролцооны түвшин харилцан адилгүй байна. Иргэдийн оролцооны үндсэн хэлбэр нь сумын удирдлага, төрийн албан хаагчид сонгуультнуудаар дамжуулан саналаа амаар буюу бичгээр илэрхийлэх явдал байна. Сум аймгийн төсвийг зохиох, зарцуулах, хяналт тавих үйл явц дахь иргэдийн оролцоо хангалтгүй байна. Энэ нь нэг талаас төсвийн талаарх мэдээлэл дутмаг, нөгөө талаас оролцох арга мэдэхгүй байгаатай холбоотой. Төсвийн харилцаан дахь багийн оролцоо хязгаарлагдмал, оролцооны арга хэлбэр тодорхойгүй байна. Энд иргэд, сумын удирдлагын санаачлага дутагдаж байна.

Төсвийн байгууллагуудын үйл ажиллагааны ил тод байдал хангалтгүй, төрийн албан хаагчдад иргэдийн өмнө хариуцлага хүлээх сэтгэлгээ баттай төлөвшөөгүй, удирдлага ба иргэдийн хооронд байнгын нягт харилцаа бий болж чадаагүй байна. Сумын түвшинд төсвийн харилцаанд голлон оролцогчид нь сумын ЗД, түүний Тамгын газар, ИТХ, түүний Тэргүүлэгчид, улсын төсвөөс санхүүждэг байгууллагууд юм. Сумын ИТХ нь орон нутгийн төсвийг хэлэлцэн батлах гүйцэтгэлд хяналт тавих үүрэгтэй. ТБУСТХ хэрэгжиж эхэлснээр суманд үйл ажиллагаа явуулдаг сургууль эмнэлэг, соёлын байгууллагын төсвийг дээд шатнаас хуваарилан шууд ирүүлдэг болсон. Ийм учраас ИТХ нь зөвхөн ИТХ, ЗД, ЗДТГ-ын төсвийг хэлэлцэн баталдаг болжээ

Төсвийн байгууллагуудын зүгээс төсвийн төлөвлөлтөд илүү идэвхтэй оролцох сонирхол байна. ТБУСТХ-ийн дагуу ЕМ -үүдэд бие даан ажиллах боломж олгосон бөгөөд тэдний төсвөө тооцох, мэдэж зарцуулах чадвар өсч байгаа нь сүүлийн 2 жилийн төсвийн зарцуулалтын тайлангаас харагдаж байна. Сум аймаг хөгжлийн урт болон дунд хугацааны төлөвлөгөө, Засаг даргын үйл ажиллагааны хөтөлбөрт тулгуурлан тэргүүлэх чиглэлээ тогтоож байна. Гэвч төсвийн хэмжээ зайлшгүй урсгал зардлыг санхүүжүүлэх төдий учир батлагдсан төсөв хөгжлийн зорилттой уялдаж чадахгүй байна.

Урьд оны төсвийн гүйцэтгэлд тулгуурлан зардлын норматив, үнийн өөрчлөлтийг харгалзан ирэх оны төсвийн саналыг хянаж, хуваарилж байна. Төсвийн саналыг хянах, хуваарилахад хэрэглэдэг тусгайлан боловсруулсан шалгуур, аргачлал байхгүй байна. Орлого нэмэгдүүлэх хэрэгцээ, шаардлага их байгаа ч сум аймаг төсвийн орлогоо бие даан нэмэгдүүлэх боломж хомс байна. Иргэдийн амжиргааны түвшин доогуур, татварын орлогын бааз суурь хязгаарлагдмал байгаа нь орон нутгийн орлогыг бүрдүүлэхэд бэрхшээл учруулж байна. Сумын төсөвт төвлөрүүлж байгаа өөрийн орлого нь сумын ИТХ, ЗД, ЗДТГ -ын зардлыг бүрэн санхүүжүүлэхэд хүрэлцэхгүй байна.

Сум аймгийн төсвийн өөрийн орлогыг нэмэгдүүлэхийн тулд улсын төсөвт төвлөрүүлдэг татварын орлогын тодорхой хувийг аймаг, суманд нь үлдээх, татвар ноогдох орлого, хөрөнгө, бүтээгдэхүүн, ажил үйлчилгээний бүртгэлийг сайжруулах, үйлдвэрлэл, хөрөнгө оруулалтыг зээл, татварын бодлогоор дэмжих шаардлагатай байна. Сум, аймгийн нийт зарлагыг төсвийн болон төсвийн бус эх үүсвэрээр санхүүжүүлж байна. Сум, аймаг нь орон нутгийн төсвийн өөрийн орлого, санхүүгийн дэмжлэгээр орон нутгийн хэрэгцээт бүтээгдэхүүнийг санхүүжүүлж байна. Орон нутгийн хэрэгцээт бүтээгдэхүүнд сум аймгийн ИТХ, ЗДТГ, багийн ЗД -ын болон аймгийн төсвөөс санхүүжилт авдаг агентлагуудын ажил үйлчилгээ багтаж байна. Харин улсын төсвийн хөрөнгөөр сумын сургууль, цэцэрлэг, соёлын төв, хүн эмнэлэг зэрэг төрийн үйлчилгээний байгууллагуудын ажил үйлчилгээг санхүүжүүлж байна.

Төсвийн хөрөнгийн үр ашиг, үр дүнг үнэлэхдээ төсвийн зарлагын хэтрэлт, төсвийн зарлагын хэмнэлт, өр авлага, төлөвлөсөн орлогоо нэмэгдүүлсэн байдал зэрэг шалгуурыг хэрэглэж байна. Үр дүн, үр нөлөөг хэмжих үзүүлэлт байхгүй байна. Үйл ажиллагааны үр дүн, үр ашгийг судлан шинжлэх, түүнийг үнэлэх талаар ямар нэгэн санаачлага гаргасан тохиолдол судалгаанд хамрагдсан сумдын хувьд байхгүй байна. Төсөв боловсруулах,

батлах, баталсны дараа захиран зарцуулах үйл ажиллагаанд НӨУЁ байгууллага, нутгийн захиргаа, иргэний нийгмийн оролцоо хязгаарлагдмал байна. ТБУСТХ -ийн дагуу аймаг нийслэлийн Засаг дарга нар төсөв ерөнхийлөн захирагчийн хувьд Ерөнхий сайдтай бүтээгдэхүүн нийлүүлэх гэрээ байгуулна. Харин тухайн салбарынхаа төсвийн багцыг захиран зарцуулах эрх бүхий төсвийн ерөнхийлөн захирагч-сайдуудтай төсөв хуваарилалтын талаар болон бүтээгдэхүүн нийлүүлэх гэрээний талаар тохиролцдог.¹

Аймгийн төсөвт тухайн аймагт ажиллаж буй эрүүл мэнд, боловсрол, соёл, шинжлэх ухааны байгууллагууд, татварын болон гаалийн газар, хүнс хөдөө аж ахуй, хөдөлмөр, нийгмийн хамгааллын газар хэлтсүүд, гамшигтай тэмцэх газар, хууль зүй, дотоод хэрэг (цагдаагийн газар, шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх газар), нутгийн өөрөө удирдах ёсны байгууллага, нутгийн захиргааны байгууллагуудын төсөв багтдаг. Эдгээр нь улсын төсөвт тусгагдахдаа салбар хариуцсан сайдын багцад хуваарилагддаг. Эцсийн эцэст төсөв ерөнхийлөн захирагч нь салбар хариуцсан сайд байдаг учраас төрийн сангийн шаталсан босоо тогтолцоогоор сайдын хатуу хяналтанд зарцуулагдана. Энэ бүхнээс хамаарч орон нутагт төсвийн бие даасан байдал хангалтгүй байгаа болно.

Нэгдүгээрт, Төсвийн төвлөрлийг сааруулах бодлогын баримт бичиг,хөтөлбөр, үзэл баримтлал гараагүй байна. Энэ нь төвлөрлийг сааруулах ач холбогдол, арга механизмын талаархи нэгдсэн ойлголт төлөвшөөгүй, зарим нэр томъёог ойлгохгүй байгаагаас удирдлагын түвшинд янз бүрийн шийдвэр гарах нөхцлийг бүрдүүлж байна.

Хоёрдугаарт, Төсвийн байгууллагуудын үйл ажиллагааны үр дүнгийн үзүүлэлт, шалгуур боловсронгуй биш, хэтэрхий их бичиг цаастай ноцолдсон, менежертэй байгуулсан гэрээгээ дүгнэхгүй, сунгахгүй байх, төсвийн ерөнхийлөн захирагчдын эрх мэдлийг өргөтгөх, төвлөрлийг сааруулах нэрийн дор зохицуулалттай, хяналттай байх явдлаас зайлсхийж чөлөөтэй дураараа байх гэсэн санаархал газар авах зэрэг субъектив хүчин зүйлүүдийн нөлөөлөл их байна. Ийм учраас хуулийн үзэл санаа, гол зарчмыг олон нийтэд ойлгомжтой арга хэлбэрээр сурталчилах арга хэмжээ авах шаардлагатай гэж үзэж байна.

Гуравдугаарт, ТБУСТХ хэрэгжсэнээр орон нутгийн эрх хэмжээ буурч, орон нутгийн ИТХ Сангийн яамнаас тогтоосон дотацийг ёс төдий батлах болсон. өөрөөр хэлбэл аймаг, сумдын ИТХ нь дээрээс хуваарилсан төсвийг өөрчлөх эрхгүй, зөвхөн хэлэлцэж батлах үүрэг хүлээж байна. Тэгэхлээр НТТХ, ЗЗНДНТУТХ, Татварын хууль, холбогдох бусад хуулиуд, мөн ТБУСТХ-ийн зохих заалтуудад шаардлагатай зарим нэмэлт, өөрчлөлт оруулж, өөр хооронд уялдуулах үндсэн дээр эрх зүйн суурь орчинг боловсронгуй болгох шаардлагатай байна.

Дөрөвдүгээрт, Төсвийн төсөл боловсруулах, батлах, зарцуулалтад хяналт тавих үйл ажиллагаанд ИНХ, Багийн ЗД, ИТХ-ын оролцоо хангалтгүй, тэднээс хяналт тавих эрх мэдэл дутагдалтай байна. Нутгийн өөрөө удирдах ёсны болон нутгийн захиргааны байгууллагын чиг үүрэгт шууд болон шууд бусаар хамаарах асуудлаар төрийн захиргааны төв байгууллагаас шийдвэр гаргах явдал байсаар байна. Ийм шийдвэр зайлшгүй боловч чухам ямар төвшний, ямар асуудлаар хэн шийдвэр гаргах, шийдвэр гаргах үйл явцыг ямар байх, түүнд иргэд, олон нийтийн оролцоог хэрхэн хангах вэ? гээд олон асуудлыг нарийн журамлах хэрэгтэй гэдгийг судалгааны дүн харуулж байна.

Тавдугаарт, Орон нутгийн эдийн засгийн чадавхи муутай байгаа нь сум, аймгийн төсвийн өөрийн орлогод сөргөөр нөлөөлж, орлого бүрдүүлэх боломжийг хязгаарлаж байгаагаас гадна удирдлагын идэвх санаачлага бага байгаа нь нутгийн өөрөө удирдах ёсыг хэрэгжүүлж, орон нутгийн хөгжлийн асуудлыг шийдвэрлэхэд бэрхшээл учруулж байна. Орон нутгийн, ялангуяа, ихэнх сумын төсвийн бүрдэлтэд өөрийн орлого дунджаар 10 орчим хувь, үлдсэн 90 орчим хувь төсвийн “дотаци” буюу төвөөс шилжүүлгээр бүрдүүлж байгаа одоогийн практикийг аль болох өөрчилж олон нутгийн санхүү, төсвийн үйл

ажиллагааны бие даасан байдлыг хангахад чиглэсэн эрх зүйн болон зохион байгуулалтын орчин нөхцөлийг бүрдүүлэх хэрэгтэй байна.

Зургадугаарт, Төсвийн шинэчлэлийн талаархи шинэ мэдлэг,ажлын ур чадвар, мэдээ, мэдээлэл дутмагаас ҮАХТ боловсруулах, орлого бүрдүүлэх, төсөв зохиох, хянах, батлах ажлуудыг зөвхөн удирдлагын үүрэг мэтээр ойлгож, асуудлыг төвлөрүүлэн шийдвэрлэх сэтгэлгээ ноёрхон иргэдийн оролцоо дутагдаж, ялангуяа төсвийн зарцуулалтын тайлан мэдээтэй иргэд танилцах ажил бараг хийгдэхгүй байна. Энэ нь иргэдийн оролцоог нэмэгдүүлэхэд бэрхшээл учруулж байгаа төдийгүй төсвийн ил тод нээлттэй байдал, тайлагналт байдалд муугаар нөлөөлж байна. Төсвийн ерөнхийлөн захирагчид, сайд, Засаг дарга нар, төсөвт байгууллагын ерөнхий болон хэсгийн менежерүүд төсвийн талаар ил тод тайлагнах, олон нийтэд мэдээлэл хийх тогтсон журам, механизмыг бий болгохыг олон нийт дэмжиж байна.

Долдугаарт, ТБУСТХ-ийг хэтэрхий хэлбэрдсэн байдлаар, механикаар хэрэгжүүлж байна. Хуулийн үг үсэг бүрийг явцуу ойлгож, нэг бүрчилэн дагаж мөрдөхийг оролдож, хуулийн суурь үзэл санаа, гол зарчмыг орхигдуулах тал хуулийн хэрэгжилтийн явцаар нэлээд ажиглагдаж байна. Хэрэгжилтийг ийм хялбарчилсан, хэлбэрдсэн байдлаар зохион байгуулж байгаа нь хуулийг хэт нүсэр, цаг цаас их зарцуулсан хууль гэсэн сэтгэлгээг бий болгож байна. Улсын үйлдвэрийн газрууд төрийн өмчид хэвээр байгаа нөхцөлд Засгийн газар хариуцлага хүлээх ёсгүй гэсэн буруу ойлголт байгаа нь хуулийн хэрэгжилтийг механик явцуу утгаар тайлбарлаж буй хэрэг юм¹¹. Тэгэхээр хуулийг өөрчлөх, боловсронгуй болгох тухай ярихын зэрэгцээ энэ хуулийн үзэл санаа зарчмыг сайн хэрэгжүүлж, боломжөөр сөрөг талыг нь сайтар судлан тодруулах ёстой гэсэн саналыг ч бас анхаарахгүй байж болохгүй.

Наймдугаарт, ТБУСТХ -д төсвийн төслийг боловсруулахдаа Эдийн засаг, нийгмийг хөгжүүлэх Үндсэн чиглэлийг хэрхэн тусгах, хоорондын уялдааг хангах талаар тодорхой заалт тусгагдаагүй, хуулинд байгууллагын үйл ажиллагааны хэтийн төлөвлөгөө нь байгууллагын төсөв боловсруулах үндэслэл болохоор заасан нь Үндсэн чиглэлийн ач холбогдлыг бууруулж байна. НТТХ болон Үндсэн чиглэлийн улдаа холбоог хангах арга зам, энэ хүрээнд учирч буй зарим бэрхшээл, сорилтуудын талаар тухайлсан судалгаа хийж бодлого, практикийн хувьд чухал үнэ цэнтэй санал дэвшүүлснийг ТБУСТХ-ийг боловсронгуй болгохдоо шийдвэр гаргах төвшинд анхаарах учиртай.

1.3 Монгол Улсын төсвийн тухай хууль /2012 оноос хойш/

Монгол Улсад сүүлийн жилүүдэд төсөв мөнгө их хэмжээгээр нэмэгдэж, төсвийн нийт эдийн засагт эзлэх хувь хэмжээ өндөр түвшинд байгаа. Татварын бодлогын өөрчлөлттэй холбоотойгоор нийтлэг татварын хувь хэмжээ буурсан ч гол нэр төрлийн экспортын барааны үнийн өсөлтөөс үүдэлтэй гэнэтийн их орлого төсвийн хэмжээ өсөхөд нөлөөлсөн билээ. Харин энэ богино хугацааны таатай байдал нь төсвийн бодлого оновчгүй, төсвийн зарцуулалтыг улс төрийн болон бусад нөлөөллөөс тусгаарлаж чадаагүй байгааг харуулсан.

Орлого орох хэмжээгээр зарцуулалтыг нэмэх хандлага, түүний дотор улс төрийн амлалт дээр үндэслэсэн нийгмийн халамжийн зардал, мөн үр ашиг, төлөвлөлт муутай хөрөнгө оруулалтын зардлыг их хэмжээгээр нэмдэг нь орлого буурах үед төсөвт их дарамт үзүүлж, амлалт биелүүлэх, нэгэнт эхлүүлсэн төслүүдийг дуусгахад хүндрэл учраад зогсохгүй нийтэд зайлшгүй хэрэгцээтэй төрийн үйлчилгээг хангахад хөрөнгө мөнгө дутагдахад хүргэдэг. Төсвийн эрх мэдэл яамдад их төвлөрч, орон нутгийн эрх мэдэл хязгаарлагдмал

¹¹ ТБУСТХ-ийн хэрэгжилтэд хийсэн дүн шинжилгээ. Улаанбаатар хот. 7,8 дахь тал

байгаа нь төрийн үйлчилгээний чанарт сөргөөр нөлөөлж байгааг судлаачид тэмдэглэж байгаа. Орон нутгийн Иргэдийн төлөөлөгчдийн хурлын төсвийн эрх мэдэл бага тул төсвийн зарцуулалтад хяналт тавих хөшүүрэг үүсэхгүй байгаа нь хяналт тавих хамгийн боломжтой бүтэц энэ чиглэлд анхаарлаа хандуулахгүйд хүргэж байна.

Төсвийн харилцааны шинэтгэлийн хүрээнд Төсвийн тухай хууль, Төсвийн тогтвортой байдлын тухай хууль гэсэн хоёр хуулийг УИХ-аас батлан гаргасан. Төрийн үйлчилгээний чанар, эдийн засгийн өсөлт, хүн амын амьжиргаа төсвийн бодлогоос шууд хамаарах тул төсвийн суурь хууль тогтоомжийг амьдралд бодитой хэрэгжихүйц, гэхдээ татвар төлөгчдийн мөнгийг хамгийн оновчтой, үр дүнтэй, үр ашигтай зарцуулах тийм бүтэц, механизмыг бүрдүүлсэн байдлаар гаргах шаардлагатай.

Төсвийн тогтвортой байдлын тухай хууль нь төсвийн төвлөрлийн талаархи асуудлыг авч үзээгүй, харин төсвийн орлогын хуримтлалыг бий болгоход чиглэсэн үзэл баримтлалтай тул судалгаанд уг хуулийг авч үзээгүй болно. Төсвийн тухай хууль нь төсвийн харилцааг зохицуулах суурь хууль байх учиртай ба бусад холбогдох хууль тогтоомж, тухайлбал татварын багц хууль нь энэхүү хуулийн үзэл санаа, зарчимд нийцсэн байх нь учиртай.

Төсвийн хэт төвлөрлийг сааруулж, зохих хариуцлагыг ч төв болон орон нутагт зохистой хуваарилах шаардлагатай. Хуулинд орон нутгийн төсвийн харилцааны асуудлыг тусгайлан оруулж өгсөн нь сайшаалтай ч асуудлыг цогц байдлаар шийдвэрлэх шаардлагатай гэж үзэж байна. Тухайлбал, орон нутагт татварын хувь хэмжээ тогтоох, хөнгөлөлт чөлөөлөлт үзүүлэх зэрэг эрх мэдлийг тодорхойлоогүй байна. Мөн хуульд заасан шилжүүлэг олгох нөхцлүүд нь урьдчилан тодорхойлоход төвөгтэй тул орлогын тогтвортой эх үүсвэр болж чадахгүй байх магадлалтай. Түүнчлэн зарим нэгэн төсвийн ерөнхийлөн захирагчийн харьяа байгууллагын чиг үүргийг хэрэгжүүлэх төсвийг гэрээний үндсэн дээр аймаг, нийслэлд шилжүүлэх боломжийг бүрдүүлсэн байгаа ч боловсрол, эрүүл мэндийн салбарын зарим нэгэн санхүүжилт, тухайлбал, хөрөнгө оруулалтын зардлыг ч аймаг, нийслэлд шилжүүлэх боломжтой юм.

Төсөв, санхүүгийн төвлөрлийн өнөөгийн тогтолцоо нь улсын төсвөөс аль болох их хөрөнгө хуваарилуулан авах орон нутгийн сонирхлыг өөгшүүлж, зардлаа хэмнэх санаачилгыг төрүүлэхгүй, хэмнэсэн хөрөнгөө өөрийн эрх мэдлийн хүрээнд захиран зарцуулах боломжийг тэр бүр олгохгүй байгаад асуудлын гол нь оршиж байна. Зардлаа хэмнэсэн бол урамшуулах журам байгаа ч элдэв шалтгаанаар хасах, шийдэхгүй уддагаас үр нөлөөтэй механизм болж чадахгүй байна.

Төвлөрлөөс олон сөрөг үр дагавар гарч буй хэдий ч төсвийн төвлөрлийг сааруулах асуудлыг оновчтой шийдвэрлэх нь нэлээд түвэгтэй юм. Манай орны хувьд хэд хэдэн онцлог байгаа нь судалгаагаар¹² нотлогдсоор байна. Үүнд:

Нэгдүгээрт, төсвийн орлогын бааз нь хүн ам төвлөрсөн, аж үйлдвэр, худалдаа, үйлчилгээ хөгжсөн цөөн тооны аймагт төвлөрсөн байдаг. Эдгээрт Улаанбаатар, Орхон, Дархан хот болон зарим ашигт малтмалын нөөц бүхий аймгууд багтаж байна. Монгол Улсад нийслэл хотоос гадна 5 аймаг өөрийн орлогоороо зарлагаа санхүүжүүлдэг ба бусад аймаг улсын төсвөөс шилжүүлэг авдаг байна. Эдгээр аймгийн хувьд нийт зарлагынхаа 4-60 хувь орчмыг улсын төсвийн шилжүүлгээр санхүүжүүлж байна. Энэ үзүүлэлт баруун таван аймагт хамгийн өндөр буюу 43 хувиас дээш байдаг. Энэ мэтээр Монголын дийлэнх аймаг, сумдын төсвийн өөрийн орлогын эх үүсвэр маш муу байна. Орон нутгийн төсвийн орлогын дийлэнхийг (90 хувиас дээш) ашигт малтмалын нөөц ашигласны төлбөр, хүн амын орлогын татвар, үл хөдлөх хөрөнгийн татвар зэрэг

¹² Л. Лувсанжамц, Б. Мөнхсоел. Төсвийн төвлөрлийг сааруулах бодлогын шинэтгэл. Нээлттэй нийгэм форум.

хэдхэн нэр төрлийн татвараар бүрдүүлж байна. Түүнчлэн хуулиар орон нутгийн татвар хэмээн 12 нэр төрлийн татварыг аймаг, нийслэл, сум, дүүрэгт оноосон хэдий ч эдгээр татварын хувь хэмжээг тогтоох, ногдуулах, хөнгөлөлт, чөлөөлөлт хийх эрх мэдлийг нь тухайн орон нутгийн Хурал бус УИХ, Засгийн газар эдэлдэг байна. Бодит амьдрал дээр орон нутгийн татвар сонгодог утгаараа алга байна гэж хэлж болох юм. Ингэж орон нутгийн татварын эрх мэдлийг хумьсан нь байгалийн нөөц, баялгаа зохистой ашиглах, онцлог байдал, давуу талдаа суурилсан төсөв, татварын бодлого баримтлах, орлогын тогтвортой эх үүсвэртэй болж, түүнийг хураах, ашиглах чадавхи, тогтолцоо бий болоход сөрөг нөлөө үзүүлж байна.

Хоёрдугаарт, Ихэнх аймаг, ялангуяа сумдад дэд бүтэц муу хөгжсөн, үйлдвэрлэл, худалдаа хөгжих боломж муу, хүн ам маш цөөн, тархай, бутархай суурьшсан, газар нутаг томтой зэрэг заяамал нөхцөл байдал нь цаашид ч орлогын тогтвортой эх үүсвэр бий болоход саад учруулах юм.

Гуравдугаарт, Монгол Улс нь нэгдмэл засагтай улсын хувьд төрийн үйлчилгээний стандартыг орон даяар жигд мөрдүүлэхийг зорьдог. Энэ үүднээс аймгуудын нэг хүнд ногдох төсвийн зарлагын хэт ялгааг үүсгэхгүй байх төсвийн тэнцвэрийг хангах бодлогыг цаашид барих хэрэгтэй. Иймээс аймаг хоорондын орлогын ялгааг бий болгоход хүчтэй нөлөөлдөг ашигт малтмалын нөөцийн төлбөр, хүн амын орлогын татварыг дахин хуваарилах шаардлага зайлшгүй гарч байна.

Дөрөвдүгээрт, аймаг, сумдын хувьд жил бүр төсвөөс авах санхүүгийн дэмжлэгийн хэмжээгээ урьдчилан тооцох, тодорхойлох боломжгүй байна. Учир нь өнөөгийн дэмжлэгийн систем нь тухайн засаг захиргааны нэгжийн төсвийн өөрийн орлогын чадавхи, зарлагад нөлөөлөх хүн амын тоо, төрийн үйлчилгээний хэрэглэгчдийн тоо, газар нутгийн алслалт, засаг захиргааны нэгжийн тоо зэрэг объектив үзүүлэлтэд суурилан олгогддоггүй зөвхөн зөрүүг санхүүжүүлэх зарчмаар жил бүр хэлэлцээр хийх байдлаар явагддаг. Дэмжлэгийг зөвхөн орон нутгийн төсвийн урсгал зарлага, орлогын зөрүүг нөхөх байдлаар, тодорхой зарчим, түүнийг хадгалсан томъёонд суурилж олгодоггүй байна.

Тавдугаарт, өнөөгийн орон нутгийн төсөв нь зөвхөн аймаг, сумдын захиргааны урсгал зардал буюу захиргааны албан хаагчдын цалинд дийлэнх хэсэг нь зарцуулагдаж, үлдсэн хэсэг нь Засаг даргын тамгын газрын байрны ашиглалтын зардал (дулаан, цахилгаан гм) төдийд дөнгөж хүрэлцэхүйц байна. Аймаг сумд хуулиар хариуцсан чиг үүргээ хангалттай биелүүлэх хөрөнгө оруулалтын болоод урсгал зардал маш хомс байна. Ялангуяа орон нутгийнхаа хөгжилд зориулан хэнээс ч хамааралгүй бие даан захиран, зарцуулах хөрөнгийн эх үүсвэр огт алга. Ихэнх улс орнуудад орон нутгийн төсөв нь улсын төсвөөс тусдаа орлого, зарлагатай байж тусгай хууль, эрх зүйгээр баталгаажсан байдаг бол манайд улсын төсвийн салшгүй нэг бүрдэл хэсэг мэтээр ташаа ойлгож иржээ.

ТӨСВИЙН ТУХАЙ ХУУЛИАР ЗОХИЦУУЛЖ БУЙ ТӨСВИЙН ТӨВЛӨРӨЛ, ЭС
ТӨВЛӨРЛИЙН БАЙДАЛД ХИЙСЭН ҮНЭЛГЭЭ
(ДҮН ШИНЖИЛГЭЭ)

Ц. Норовдондог (Ph.D), Д. Мягмарцэрэн, Ц. Батдорж, Г. Билгээ,
Ц. Болормаа, Б. Дуламсүрэн, Ч. Онончимэг

ШИНЭЭР БАТЛАГДСАН “ТӨСВИЙН ТУХАЙ” ХУУЛЬ ДАХЬ ТӨСВИЙН ТӨВЛӨРӨЛ, ЭС ТӨВЛӨРЛИЙН
ТАЛААРХ ҮНЭЛГЭЭ

Тус Судалгааны төв нь Улсын Их Хурлын гишүүн Р. Гончигдоржоос ирүүлсэн захиалгын дагуу СТ - 12/501 дугаартай “Монгол улсын төсвийн харилцаан дахь төсвийн төвлөрлийн асуудал, төсвийн тухай хууль тогтоомжуудад хийсэн дүн шинжилгээ” -г өмнө нь хийж гүйцэтгэсэн болно. Уг судалгаанд төсвийн төвлөрөл, эс төвлөрлийн үзүүлэлтийн талаар онол арга зүйн үндсүүдийг тодорхойлон гаргасан. Түүнчлэн “Монгол Улсын нэгдсэн төсвийн тухай хууль” /1992-2002/, “Төсвийн байгууллагын удирдлага санхүүжилтийн тухай” /2002-2011/, “Төсвийн тухай” /2011/ зэрэг хуулиудад төсвийн төвлөрөл, эс төвлөрлийн дүн шинжилгээ хийсэн.

Энэ удаагийн судалгааг өмнөх судалгаанд тулгуурлан 2011 онд шинэчлэн батласан Төсвийн тухай хуулиар зохицуулж буй төсвийн төвлөрөл, эс төвлөрлийн байдалд дүн шинжилгээг хийлээ. Улсын төсвийн төвлөрсөн, эс төвлөрсөн байдлыг илтгэдэг гол үзүүлэлтүүд ДНБ -д эзлэх орон нутгийн төсвийн орлого болон Улсын төсвийн орлогод орон нутгийн орлогын эзлэх хувь болохыг тодорхойлсон байдаг. Иймээс судалгааг гүйцэтгэхдээ одоо мөрдөгдөж байгаа 2002 оны Нэгдсэн төсвийн тухай хууль болон 2013 оноос мөрдөгдөж эхлэх Төсвийн тухай хуулиудын улсын төсвийн болон орон нутгийн төсвийн орлогын талаар холбогдох заалтуудыг харьцуулан авч үзлээ. Үүнд дээр үндэслэн Сангийн яамнаас гаргасан 2013 - 2015 оны төсвийн төсөөлөлийн тоон үзүүлэлтүүдэд дүн шинжилгээг хийж гүйцэтгэсэн болно.

Нэг. Хуулийн харьцуулалт

Нэгдсэн төсвийн тухай хууль /2002 он/	Төсвийн тухай хууль /2011 он/	Товч тайлбар /Дэлгэрэнгүйг дүгнэлт хэсгээс харна уу/
Улсын төсвийн татварын орлого		
<ul style="list-style-type: none"> • ашигт малтмалын нөөц ашигласны төлбөрийн 70 хувь /9.1.6/ • ашигт малтмалын хайгуулын болон ашигт малтмал ашиглах тусгай зөвшөөрлийн төлбөрийн 50 хувь /9.1.7/	<ul style="list-style-type: none"> • ашигт малтмалын нөөц ашигласны төлбөр /23.4.6/ • ашигт малтмалын хайгуулын болон ашиглалтын тусгай зөвшөөрлийн төлбөр /23.4.7./	Энэ төрлийн төлбөрүүдийг 100% улсын төсөвт хурааж авч байгаа нь төсвийн төвлөрөл өндөр байгааг харуулж байна.
Аймаг, нийслэлийн төсвийн татварын орлого		
<ul style="list-style-type: none"> • ашигт малтмалын нөөц ашигласны төлбөрийн 20 хувь /10.1.2/ • ашигт малтмалын хайгуулын болон ашиглалтын тусгай зөвшөөрлийн төлбөрийн 25 хувь /10.1.6/	–	Энэ төрлийн төлбөрүүдийг 100% улсын төсөвт хурааж авч байгаа нь төсвийн төвлөрөл өндөр байгааг харуулж байна.

• Ус ашигласны төлбөр нь сумын төсвийн орлогод хамаарна.	• үйлдвэрлэл, үйлчилгээний зориулалтаар ашигласан усны төлбөр /23.6.5/	Усны төлбөрийг үйлдвэрлэл, үйлчилгээний зориулалтаар ашиглах гэж ялгаад сум дүүргээс аймаг, нийслэлрүү татаж оруулсан нь төсөв төвлөрч байна.
–	• өв залгамжлал, бэлэглэлийн албан татвар /23.6.7/	Энэ төрлийн татвар шинээр бий болгож орон нутагт шилжүүлсэн нь төсвийн төвлөрийг сааруулах алхам болсон.
	• энэ хуулийн 23.4.9-д зааснаас бусад улсын тэмдэгтийн хураамж /23.6.8/	Өмнө нь Тэмдэгтийн хураамжийн тухай хуулин зөвхөн 35-р зүйлд заасан төлбөр хураамжийг Аймаг, нийслэл авахаар хуульчилсан байсан бол одоо бүгдийг нь улсийн төсөвт төвлөрүүлсэн нь төвлөрлийг сааруулж байна.
Аймаг, нийслэлийн төсвийн татварын бус орлого		
• улсын төсвийн ерөнхийлөн захирагчийн захиалгат бүтээгдэхүүний санхүүжилт /10.2.3/	–	Өмнө нь аймаг, нийслэл нь үйл ажиллагааны бүх зардлыг бие даан шийдвэрлэх боломжгүй байсан нь төсвийн төвлөрөл их байсныг илтгэж байсан. Харин шинэ хуулиар шууд ийм агуулгатай заалт үгүй байгаа нь төсвийг сааруулсан гэж үзэж болно.
Сум, дүүргийн төсвийн татварын орлого		
• улсын тэмдэгтийн хураамж /10.3.3/	энэ хуулийн 23.4.9-д зааснаас бусад улсын тэмдэгтийн хураамж /23.8.3/	Тэмдэгтийн хураамжийн тухай хуулин зөвхөн 35 дугаар зүйлд заасан төлбөр хураамжийг Аймаг, нийслэл авахаар хуульчилсан байсан бол одоо бүгдийг нь улсийн төсөвт төвлөрүүлсэн нь төвлөрлийг сааруулж байна.
• байгалийн баялаг ашиглахад олгох зөвшөөрлийн хураамж /10.3.5/	ашигт малтмалаас бусад байгалийн баялаг ашиглахад олгох эрхийн зөвшөөрлийн хураамж /23.8.5/	Ашигт малтмал болон ашигт малтмалаас бусад байгалийн баялаг гэж ялган төлбөр багатай орлогыг сум дүүрэгт үлдээсэн нь төсөв төвлөрч байна гэж үзэх боломжтой.
• ус, рашаан ашигласны төлбөр /10.3.9/	хүн амын унд, ахуйн хэрэгцээний зориулалтаар ус, рашаан ашигласны төлбөр /23.8.9/	Усны төлбөрийг ундны болон үйлдвэрлэл, үйлчилгээний зориулалтаар ашиглах гэж ялгаад төлбөр багатай орлогыг нь сум дүүрэгт үлдээсэн нь төсөв төвлөрч байна гэж үзэх боломжтой.
• ашигт малтмалын хайгуулын болон ашиглалтын тусгай зөвшөөрлийн төлбөрийн 25 хувь /10.3.11/	–	Энэ төрлийн төлбөрүүдийг 100% улсын төсөвт хурааж авч байгаа нь төсвийн төвлөрөл өндөр байгааг харуулж байна.
• ашигт малтмалын нөөц ашигласны төлбөрийн 10 хувь /10.3.12/		
Байхгүй	нохойны албан татвар /23.8.11/	Ийм төрлийн татвар шинээр бий болгож орон нутагт шилжүүлсэн нь төсвийн төвлөрийг сааруулах алхам болсон.

Хоёр. Төсвийн төвлөрлийн тоон үзүүлэлт /2012 - 2015¹³он/

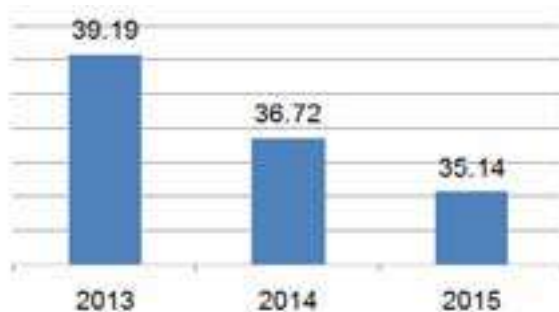
Монгол Улсын 2012-2015 оны төсвийн төсөөллийн үзүүлэлтээр дараах гурван үзүүлэлтийг нарийвчлан үзлээ. Үүнд:

- нэгдсэн төсвийн орлогод ДНБ-ий эзлэх хувь,
- орон нутгийн төсвийн орлогод ДНБ-д эзлэх хувь,
- нэгдсэн төсвийн орлогод орон нутгийн төсвийн эзлэх хувь,

Хүснэгт 1.

- Монгол улсын төсвийн төсөөллийн үзүүлэлтээр ДНБ-д нэгдсэн төсвийн орлого эзлэх хувь (сая төгрөгөөр)

	Нэгдсэн төсвийн орлого	ДНБ (оны үнээр)
2013	7,473,004.1	19,070,400
2014	8,864,631.7	24,143,200
2015	10,219,676.4	29,079,700

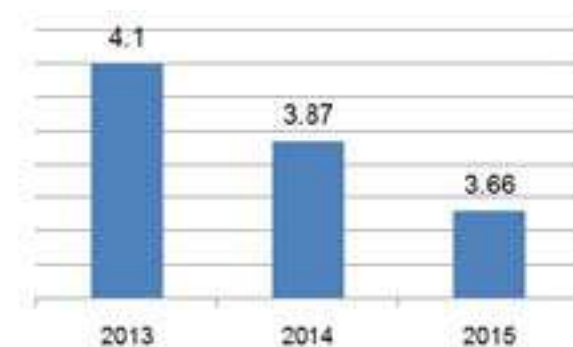

Нэгдсэн төсвийн орлогын ДНБ - д эзлэх хувь

Хүснэгт 2.

- Монгол улсын төсвийн төсөөллийн үзүүлэлтээр ДНБ-д орон нутгийн төсвийн орлого эзлэх хувь (сая төгрөгөөр)

	Орон нутгийн төсвийн орлого	ДНБ (оны үнээр)
2013	782,395.2	19,070,400
2014	933,626.4	24,143,200
2015	1,065,020.7	29,079,700

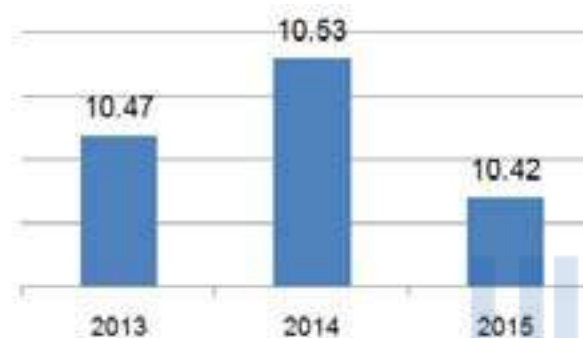

Орон нутгийн төсвийн орлогын ДНБ - д эзлэх хувь

Хүснэгт 3.

- Монгол улсын төсвийн төсөөллийн үзүүлэлтээр нэгдсэн төсөвт орон нутгийн төсвийн орлого эзлэх хувь (сая төгрөгөөр)

	Нэгдсэн төсвийн орлого	Орон нутгийн төсвийн орлого
2013	7,473,004.1	782,395.2
2014	8,864,631.7	933,626.4
2015	10,219,676.4	1,065,020.7

Нэгдсэн төсвийн орлогод орон нутгийн төсвийн эзлэх хувь

Нэгдсэн төсвийн орлогын ДНБ -д эзлэх хувь /Зураг 1/ болон Орон нутгийн төсвийн орлогын ДНБ-д эзлэх хувь /Зураг 2/ зэргийг үзэхэд орон нутагт орж байгаа орлого аажим аажмаар багасах төлөвтэй байна. Ийнхүү багасч байгаа нь төсвийн төвлөрөл цаашид нэмэгдэх хандлагатай байгааг харуулж байна.

***

¹³ Урьдчилсан байдлаар тоог авсан.

Гурав. Төсвийн төвлөрлийн талаарх шаардлагатай хавсралтууд

Хүснэгт 4.

- Татварын төвлөрсөн болон төвлөрсөн бус системд илрэх эерэг, сөрөг нөхцөл байдал¹⁴

Төвлөрсөн		Төвлөрсөн бус	
Эерэг	Сөрөг	Эерэг	Сөрөг
Эдийн засгийн нэгдсэн бодлого, зохицуулалт	Орон нутгийн нөөц бүрэн дүүрэн ашиглагдахгүй байх	Орон нутгийн нөөцийн ашиглалт	Макро зохицуулалт сулрах
Орон нутгаа хянах	Орон нутгийн санаачлага буурах, бэлэнчлэх	Идэвхи санаачлага өрсөлдөөн	Засгийн газрын хяналт
Татварын ачаалал орон нутагт жигд	Орлогын дахин хуваарилалтаас үүсэх хүнд суртал, зардал	Уяан хатан	Татвар төлөгчид харилцан адилгүй татвар төлөх
	Орон нутгийн чанартай бодлого, зохицуулалт	Орлогоо төлөвлөх боломж	Бүс нутаг хоорондын тэгш бус байдал
	Зардалын хариуцлага сул	Зардалын хариуцлага өндөр	Шилжилт
	Үүрэг, хариуцлагын зөрчил	Орон нутгийн захиргааны шуудхай ажиллагааг нэмэгдүүлэх замаар үр ашгийг дээшлүүлэх	
	Тодорхой бус байдал	Иргэдийн оролцоо, ил тод байдал	

Хүснэгт 2.

- Орон нутгийн татварын хувь, хэмжээг тогтоох субъект¹⁵

УИХ-аас хувь хэмжээг тогтоодог орон нутгийн татваруудын төрөл	Засгийн газар хувь, хэмжээг тогтоодог орон нутгийн татвар	Аймаг, нийслэлийн ИТХ хувь, хэмжээг тогтоодог орон нутгийн татвар	Орон нутгийн төсвийн татварын орлого	
			Аймаг, нийслэл	Сум дүүрэг
Татварын ерөнхий хуулийн 7-8-р зүйлүүд				
• албан татвар:				

¹⁴ Татварын бодлогын үндсэн асуудал. “Мянганы хөгжлийн зорилт – 9: Төсвийн үйл явц дахь иргэний нийгмийн оролцоо” сэдэвт сургалт. МХЗ-9 төслийн баг, Удирдлагын академи. 2009.03.23.

¹⁵ УИХ-ын Тамгын газар Судалгааны төв “Орон нутгийн татварын эрх зүйн зохицуулалт, гадаадын зарим орны туршлага” Харьцуулсан судалгаа.

1. хувь хүний орлогын,				+
2. орлогыг нь тухай бүр тодорхойлох боломжгүй ажил үйлчилгээ эрхлэгч иргэний орлогын,				+
3. бууны,				+
4. үл хөдлөх эд хөрөнгийн,			+	
5. авто тээврийн болон өөрөө явагч хэрэгслийн,			+	
6. хотын,			+	
7. нохойны				
8. өв залгамжлал, бэлэглэлийн				
• төлбөр:				
9. газрын,	+		+	
10. агнуурын нөөц ашигласны төлбөр, ан амьтан агнах, барих зөвшөөрлийн хураамж;	+			+
11. ойгоос хэрэглээний мод, түлээ бэлтгэж ашигласны,	+			+
12. ус, рашааны нөөц ашигласны,	+	+		+
13. байгалийн ургамал ашигласны,		+		+
14. түгээмэл тархацтай ашигт малтмал ашигласны,				+
• хураамж:				
15. ашигт малтмалаас бусад байгалийн баялаг ашиглахад олгох эрхийн зөвшөөрлийн,				+
16. улсын тэмдэгтийн хураамж.				+
Нэгдсэн төсвийн хуулийн 10-р зүйлийн 10.1, 10.3 дахь заалт				
17. ашигт малтмалын нөөц ашигласны төлбөрийн 20%,			+	
18. ашигт малтмалын хайгуулын болон ашиг-лалтын тусгай зөвшөөрлийн төлбөрийн 25%,			+	
19. цалин, хөдөлмөрийн хөлс, шагнал, урамшуулал болон тэдгээртэй адилтгах хөдөлмөр эрхлэлтийн орлогод ногдох албан татвар,			+	
20. ашигт малтмалын хайгуулын болон ашиглалтын тусгай зөвшөөрлийн төлбөрийн 25%,				+

21. ашигт малтмалын нөөц ашигласны төлбөрийн 10%.				+
---	--	--	--	---

Хүснэгт 3. Төлбөр тооцох үзүүлэлт

Газрын төлбөр	<div><div>– бэлчээрийн зориулалтаар эзэмшиж, ашиглаж байгаа газрын төлбөрийг уг бэлчээрийн нэгж талбайн суурь үнэлгээний хувиар хонин толгойд шилжүүлсэн малын толгой тутамд</div><div>– цахилгаан, дулаан, ус хангамж, ариутгах татуурга, зам, тээвэр, холбоо мэдээллийн зориулалтаар хот, тосгон, бусад суурины гадна олгогдсон зам, шугам сүлжээний газрын километр тутмаас</div><div>– дээр дурдснаар бусад газрын төлбөрийг нэг га газрын суурь үнэлгээний хувиар.</div></div>
Агнуурын нөөц ашигласны төлбөр	<div><div>– биет хэмжээ (тоо толгой),</div><div>– борлуулалтын орлого,</div><div>– ан, амьтаны толгой тутмын экологи эдийн засгийн үнэлгээ,</div><div>– ан олзворын гадаад зах зээлийн тухайн үеийн үнэ буюу эрх бүхий байгууллагаас тогтоосон жишиг үнэ.</div></div>
Мод, түлээ ашиглах төлбөр	<div><div>– ургаа мод огтолж түүний үндсэн хэсгээс бэлтгэсэн хэрэглээний мод, түлээг нягт шоометрээр, үзүүр, мөчрийг сийрэг шоометрээр,</div><div>– ойгоос хожуул, унанги, үзүүр, мөчир, гишүүг цэвэрлэж түлээ бэлтгэхэд сийрэг шоометрээр,</div><div>– иргэн заг түүж бэлтгэхэд тонн гэсэн үзүүлэлтээр.</div></div>
Ус, усан орчин ашигласны төлбөр	<div><div>– усан цахилгаан станц, усан замын тээвэр, усны амьтан, ургамал өсгөн үржүүлэх, аялал зугаалга, биеийн тамир зэрэг үйлдвэрлэл, үйлчилгээний зориулалтаар ус, усан орчин ашигласан тохиолдолд тухайн үйлдвэрлэл, үйлчилгээний борлуулалтын орлогын дүн,</div><div>– хүн амын унд, ахуйн болон иргэн, ААН, байгууллагын үйлдвэрлэл, үйлчилгээ, аж ахуйн зориулалтаар ашигласан усны шоометрээр.</div></div>
Рашаан ашигласны төлбөр	<div><div>– эмчилгээ, сувилгааны зориулалтаар ашигласан бол эмчлэн сувилуулсан хүн-хоногийн тоо,</div><div>– үйлдвэрлэлийн зориулалтаар ашиглаж байгаа бол ашигласан рашааны шоометр,</div><div>– халаалтын зориулалтаар ашиглаж байгаа бол хапааж байгаа зүйлийн эзлэхүүн.</div></div>

***

Дүгнэлт:

Засгийн газар орон нутгийн хоорондын төсвийн харилцааны талаар тогтсон нэгдсэн зарчим, онол үгүй юм. Төсвийн тухай хууль нь төсвийн харилцааг зохицуулах суурь хууль байх учиртай ба бусад холбогдох хууль тогтоомж, тухайлбал татварын багц хууль нь энэхүү хуулийн үзэл санаа, зарчимд нийцсэн байх нь учиртай.

Төсвийн хэт төвлөрлийг сааруулж, зохих хариуцлагыг ч төв болон орон нутагт зохистой хуваарилах шаардлагатай. Хуулинд орон нутгийн төсвийн харилцааны асуудлыг тусгайлан оруулж өгсөн нь сайшаалтай ч асуудлыг цогц байдлаар шийдвэрлэх шаардлагатай гэж үзэж байна. Тухайлбал, орон нутагт татварын хувь хэмжээ тогтоох, хөнгөлөлт чөлөөлөлт үзүүлэх зэрэг эрх мэдлийг тодорхойлоогүй байна. Зарим судлаачид төвлөрлийг сааруулж

орон нутгийн шийдвэр гаргах эрхийг өргөжүүлэх нь эх үүсвэрийг зөв дайчлах, зардлыг зөв хийх, хянахад илүү дөхөмтэй, иргэдийн эрх ашигт илүү нийцдэг, тэдний оролцоо идэвх санаачлагыг ч илүү урамшуулдаг гэж үздэг.

Энэхүү судалгааны нэгдүгээр хэсэгт 2002 оны Нэгдсэн төсвийн тухай хууль болон 2011 оны Төсвийн тухай хуулиудын улсын төсвийн орлого болон орон нутгийн төсөвт төвлөрөх орлогын өөрчлөлтийг харьцуулан үзэж дараах дүгнэлтийг гаргаж байна.

1. 2002 оны Нэгдсэн төсвийн тухай хуулиар ашигт малтмалын нөөц ашигласны төлбөрийн 70 хувь, ашигт малтмалын хайгуулын болон ашигт малтмал ашиглах тусгай зөвшөөрлийн төлбөрийн 50 хувийг улсын нэгдсэн төсөвт, үлдсэн хувийг Аймаг, нийслэлийн болон сум дүүргийн татварын орлогод оруулдаг байсныг шинэ хуулиар 100 хувь улсын нэгдсэн төсөвт оруулахаар болсон байна.
- Уул уурхайн салбар хөгжиж байгаа өнөө үед ашигт малтмалын хайгуулын болон ашиглалтын тусгай зөвшөөрлийн төлбөр, нөөц ашигласаны төлбөрийг ийнхүү улсын төсөвт оруулж байгаа нь төсвийн төвлөрөл өндөр болгох магадлалыг бий болгож байна.
- Нөгөө талаас орон нутаг, засаг захиргааны нэгжүүдийн хөгжлийн төвшин, орлогын суурь нь хэт ялгаатай байгаагаас орон нутгийг өөрийн эх үүсвэрээр зардлаа хангах шаардлага тавих нь боломжгүй зүйл юм. Учир нь төрийн бодлого, төрийн үйлчилгээг ижил нэг түвшинд явуулах боломжгүй гэсэн үг юм. Иймээс орон нутагт орлого ихээр төвлөрөх боломжтой ашигт малтмалын төлбөрийг улсын төсөвт төвлөрүүлсэнээр төрийн бодлогыг орон нутагт жигд хүрээмжтэй явуулах эерэг нөлөө үзүүлэх боломжтой юм.
2. 2002 оны Нэгдсэн төсвийн тухай хуулиар ус ашигласаны төлбөрийг сум, дүүргийн төсөвт төвлөрүүлдэг байсан. Тэгвэл 2011 оны Төсвийн тухай шинэчилсэн хуулиар ус ашигласаны төлбөрийг үйлдвэр үйлчилгээний буюу хүн амын ундны хэрэгцээний гэж ангилан зохицуулсан байна. Аймаг, нийслэлийн төсвийн орлогод нөлөө үзүүлэх боломжтой үйлдвэр үйлчилгээний зориулалтаар ашигласан усны төлбөрийг шилжүүлэн, сум дүүргийн төсвийн орлогод хүн амын ундны болон ахуйн хэрэгцээний зориулалтын ус ашигласаны төлбөрийг шилжүүлсэн нь төсвийн төвлөрөл бий болгосон гэж үзэх магадлалтай юм.
3. 2002 оны Нэгдсэн төсвийн тухай хуулиар Аймаг, нийслэлтийн төсвийн ерөнхийлөн захирагчдын хувьд үйл ажиллагааны бүх зардлыг бие даан шийдвэрлэх боломжгүй байсан нь төсвийн төвлөрөл их байсныг илтгэж байсан. Харин 2011 оны Төсвийн тухай хуулийн 61 дүгээр зүйлд Засгийн газрын зарим чиг үүргийг орон нутаг төлөөлөн хэрэгжүүлэх эрх зүйн зохицуулалтыг бий болгосон.

Энэхүү зохицуулалтаар Аймаг, нийслэлийн Засаг дарга нарын хувьд Засгийн газрын дараах чиг үүргийг орон нутагт төлөөлөн хэрэгжүүлэхээр хуульчилсан байна. Үүнд:

- сургуулийн өмнөх боловсрол болон ерөнхий боловсрол;

• соёлын үйлчилгээ;

• эрүүл мэндийн анхан шатны тусламж үйлчилгээ;

• газрын харилцаа, кадастр;

• хүүхдийн хөгжил, хамгааллын үйлчилгээ;

• нийтийн биеийн тамир.

4. 2011 оны Төсвийн тухай хуулиар сум, дүүргийн орлогод Ашигт малтмал болон

ашигт малтмалаас бусад байгалийн баялаг ашиглахад олгох эрхийн зөвшөөрлийн хураамжийг төвлөрүүлэхээр хуульчилсан байна. Байгалийн баялагыг ашигт малтмалын болон бусад байгалийн баялаг гэж ялган авч үзсэн нь төлбөр багатай орлогыг сум дүүрэгт үлдээсэн нь төсөв төвлөрч байна гэж үзэх боломжтой.

Шинэчилсэн хуулийн энд авч үзсэн зохицуулалтуудаас харахад төсвийн төвлөрөл их байна, эсвэл багасах нь хэмээн шууд дүгнэхэд учир дутагдалтай юм. Учир нь тухайн зохицуулалтын өөрчлөлтөөр хэдий хэр орлого орох, түүнийг хаана хэрхэн хуваарилахыг тодорхой харах боломжгүй учраас. Харин үүнийг тодруулах гол үзүүлэлт нь төсвийн орлогын талаарх тоон үзүүлэлтүүд юм.

Шинэчилсэн Төсвийн тухай хууль ирэх 2013 оноос хэрэгжих учраас одоогоор тодорхой бодитой тоон үзүүлэлтүүд гараагүй байгаа бөгөөд судалгаанд Сангийн яамнаас гаргасан төсвийн төсөөллийн тоон үзүүлэлтийг хэрэглэлээ. Тиймээс энэ судалгааны үр дүнг бодитой болсон гэж үзэх нь учир дутагдалтай. Тиймээс дээрх үзүүлэлтээс гарсан үр дүнг ерөнхийд нь тоймлон авч үзвэл: Хэдий хуулийн холбогдох заалтууд ерөнхийдөө төсвийн төвлөрөлийг бууруулахаар чиглэлээр зохицуулагдсан байгаа ч тоон шинжилгээний үр дүнгээс үзэхэд бодит байдал дээр цаашид төсвийн төвлөрөл нэмэгдсэн хэвээр байх нь ажиглагдаж байгаа юм.

ҮЛ ХӨДЛӨХ ЭД ХӨРӨНГӨ БАРЬЦААЛСАН (МОРГЕЙЖ) ЗЭЭЛИЙН ХҮҮ БА ҮНДСЭН НӨХЦӨЛ, ЗАСГИЙН ГАЗРЫН ДЭМЖЛЭГИЙН ТАЛААРХ БУСАД ОРНУУДЫН ТУРШЛАГА (Харьцуулсан судалгаа)

Ц. Норовдондог (Ph.D), Д. Мягмарцэрэн, Ц. Батдорж, Г. Билгээ,
Ц. Болормаа, Г. Гэрэл, Ч. Онончимэг

Агуулга

Оршил

Судалгааны зорилго

- Моргейжийн талаарх ойлголт, моргейжийн зээлийн хугацаа болон зээлийн хүү, бусад нөхцөлийн талаар
  - Моргейжийн зээлийн хугацаа болон зээлийн хүү
  - Моргейжийн зээлийн нөхцөл
- Моргейжийн зээл олгоход Засгийн газраас үзүүлж буй дэмжлэг, бусад орны туршлага
  - Засгийн газрын зүгээс бусад холбогдох байгууллагуудтай хамтран хэрэгжүүлдэг арга хэмжээ
  - Үл хөдлөх эд хөрөнгөөр баталгаажсан үнэт цаасны зах зээлийн харилцаа
  - Моргейжийн зах зээлийн онцлог загварууд
- Моргейжийн зээлийн санхүүгийн эх үүсвэрийг хэрхэн шийдвэрлэж байгаа туршлага
  - Гэрээт хадгаламж
  - Үл хөдлөх хөрөнгийн зээл
- Моргейжийн зээлийг нийгмийн бага орлоготой иргэдэд зориулан олгох, санхүүгийн дэмжлэг үзүүлэх талаар шийдвэрлэж буй зарим орны туршлага

* * *

ҮЛ ХӨДЛӨХ ЭД ХӨРӨНГӨ БАРЬЦААЛСАН (МОРГЕЙЖ) ЗЭЭЛИЙН ХҮҮ БА ҮНДСЭН НӨХЦӨЛ, ЗАСГИЙН ГАЗРЫН ДЭМЖЛЭГИЙН ТАЛААРХ БУСАД ОРНУУДЫН ТУРШЛАГА

Оршил

УИХ -ын гишүүн Д. Ганхуягийн 2012 оны 5 -р сарын 1 -ний өдрийн 7/3074 тоот албан бичгээр ирүүлсэн захиалгын дагуу Моргейжийн зээлийн хүү ба үндсэн нөхцөл, Засгийн газраас авах арга хэмжээ болон бусад асуудлын талаар харьцуулсан судалгааг УИХ-ын Тамгын газрын Судалгааны төвийн Эдийн засгийн багийн судлаачид гүйцэтгэв.

Судалгаанд захиалагчийн хүсэлтийн дагуу дараах орнуудыг хамруулав. Үүнд:

- Өндөр хөгжилтэй орнуудаас – Австрали, Австри, АНУ, Франц, Их Британи, Канад, Герман, Итали, Япон, Сингапур
- Хөгжилтэй орнуудаас – Испани, Бельги, Дани, Финлянд, Норвеги, Швед
- Хөгжиж буй орнуудаас – БНХАУ, Ирланд, Нидерланд
- Буурай орнуудаас – Тунис, Марокко

(Судалгааны захиалгад холбогдох нэмэлт мэдээллийг 2009 онд тус Судалгааны төвийн гүйцэтгэсэн “Монгол улсад ипотекеэр баталгаажсан үнэт цаасны зах зээлийг хөгжүүлэх асуудал, бусад орнуудын туршлага, өргөн барьсан хуулийн төсөлд хийсэн шинжилгээ” сэдэвт бодлогын судалгааны дэлгэрэнгүй тайлангаас уншиж танилцана уу?)

Судалгааны зорилго

Дэлхийн бусад орнуудад иргэдийг орон сууцтай болоход нь зориулж моргейжийн зээлийг хүртээмжтэй, сонголттой олгох ямар схемийг ашигладаг, шаардагдах санхүүжилтыг хэрхэн бий болгодог, орлого багатай иргэдээ орон сууцтай болоход нь төрөөс санхүүгийн дэмжлэг үзүүлдэг эсэх, ямар арга замаар хэрхэн дэмжлэг үзүүлдэг зэрэг асуудлуудыг тодруулахыг зорилго. Үүний тулд үл хөдлөх хөрөнгийн зээлийн нөхцөл, хугацаа, хүү болон холбогдох бусад мэдээллийг харьцуулан авч үзсэн болно.

Нэг: **Моргейжийн талаарх ойлголт, моргейжийн зээлийн хугацаа болон зээлийн хүү, бусад нөхцөлийн талаар**

Ойлголт: **Моргейж, Ипотек** (mortgage, hypothec) – Үл хөдлөх хөрөнгө барьцаалсан зээл. Герман болон Европын орнуудад ипотек (hypothec) гэсэн нэр томъёог өргөн хэрэглэдэг бол АНУ болон өмнөд Америк, Азийн урд талын зарим оронд моргейж (mortgage) гэсэн ойлголтыг түгээмэл хэрэглэдэг. Дээрх 2 ойлголтын аль аль нь үл хөдлөх хөрөнгө барьцаалж, урт хугацааны зээл олгох агуулга бүхий ойлголт юм. Өөрөөр хэлбэл, ипотек нь эх газрын эрх зүйн тогтолцоотой улс орнуудад, моргейж нь Англо-Саксоны эрх зүйн тогтолцоотой улс оронд түгээмэл хэрэглэдэг байна.

Манай улсын хувьд энэхүү үл хөдлөх хөрөнгө барьцаалах тухай эрх зүйн харилцаа харьцангуй шинээр хөгжиж байгаа тул моргейж, ипотекийн талаарх ойлголт, зохицуулалтын хувьд тодорхойгүй зүйлүүд нэлээн байгаа юм. Тухайлбал үүнийг Монгол Улсын Иргэний хуульд “Бусад үүрэг гүйцэтгүүлэгчдээс тэргүүн ээлжинд өөрийн шаардлагаа хангуулахаар үүрэг гүйцэтгүүлэгч тодорхой үл хөдлөх эд хөрөнгө барьцаалахыг ипотек гэнэ” хэмээн заасан байдаг.

Нэр томъёоны хувьд:

- Анхдагч зах зээл (Primary market) – Зээлийг анх олгож буй болон үнэт цаасыг анхлан арилжаалж буй зах зээл.¹⁶
- Моргейжийн хоёрдогч зах зээл (Secondary mortgage market) – Моргейжийн зээл болон ипотекийн зээлээр баталгаажсан бонд эсвэл үнэт цаасыг арилжаалах зах зээл.¹⁷

1.1. Моргейжийн зээлийн хугацаа болон зээлийн хүү

Дэлхийн бусад орнуудад моргейжийн зээлийн олон янзын загвар, схемийг хэрэглэдэг учраас моргейжийн зээлийн үндсэн нөхцөл, онцлог шинжүүдийг ялгаатай тогтоосон байдаг. Улс орон бүр өөрийн хууль эрх зүйн орчин, онцлох нөхцөл байдлаас шалтгаалан үүнийг дотоодын хууль тогтоомж, дүрэм журмаар зохицуулсан байдаг. Үүнд:

- Хүү:** моргейжийн зээлийн хүү нь тогтмол болон хувьсах хэлбэртэй байх ба зээлийн хугацааны мөчлөгөөс хамааран өөрчлөгдөж болно. Тогтмол хүүтэй моргейж нь хамгийн түгээмэл төрөл нь юм. Энэ төрлийн моргейжийн зээлийн хувьд сар болгон

¹⁶ Иргэний хуулийн 3-р дэд бүлгийн 165.1

¹⁷ Ипотекийн тайлбар толь – Санхүүгийн зохицуулах хороо 2008 он. Хуудас43

төлөх зээлийн хэмжээ болон хүү нь тогтмол байна. Энэ төрлийн зээлийн хүү бага, хугацаа урт (15-30) жил байдаг байна.

Хувьсах хүүтэй моргейж нь эдийн засаг, санхүүгийн байдлаас шалтгаалан зээлийн хүү нь өсч буурч болох уян хатан шинжтэй байдаг. Зээлдэгч нь ямар нэг торгууль болон бусад хариуцлага хүлээхгүйгээр сар бүр төлөх төлбөрийнхөө хэмжээг өөрчлөх боломжтой байдаг. Өөрөөр хэлбэл, зээлдэгчийн санхүүгийн байдлаас хамааран зээлийн сар бүр төлөх хэмжээг уян хатан тогтоодог. Зээлдэгч нь орлого их үедээ зээлийн төлбөрийг бөөнд нь төлөх, орлого бага үед зээлийн төлбөрийг бага төлөх буюу тухайн сард төлөхгүй байж болдог байна. Энэ төрлийн моргейжийн хувьд хүүгийн гэнэтийн өөрчлөлтөөс шалтгаалан зээлдэгч болон зээлдүүлэгч талд өндөр эрсдэл учирч болох талтай.

- Хугацаа:** Моргейжийн зээл нь ихэвчлэн урт хугацаатай байх ба зээлийн хугацааг хойшлуулан зээлийг төлөх боломжийг олгох нь чухал байдаг. Зарим төрлийн моргейжийн зээлийн хувьд зээлийн хугацааг хойшлуулах боломжгүй байдаг тул тогтоосон өдөр, үлдэгдэл төлбөрийг төлөх зарчим үйлчилдэг байна.
- Төлбөрийн хэмжээ ба давтамж (үечлэл):** Зээл төлөх хэмжээ ба зээл төлөх хугацааг зээлдэгчийн боломжоос шалтгаалан өөрчлөх тохиолдол байдаг байна. Зээлдэгчийн төлөх дүнг ихэсгэх болон багасгах боломжтой байдаг.
- Урьдчилгаа:** Ихэнх тохиолдолд моргейжийн зээлийн хэмжээ, урьдчилгаа зэрэгт хязгаар тавьж лимит тогтоодог, эсвэл зээлдэгчээс заавал урьдчилгаа төлбөр шаарддаг байна. Зээлийн урьдчилгааны хэмжээг улс орон бүр харилцан адилгүй тогтоодог байна.

Моргейжийн зээлийн хэмжээ нь тухайн үл хөдлөх хөрөнгийн шинж чанар (БНХАУ-ын хувьд тухайн үл хөдлөх эд хөрөнгийн шинж чанараас хамааран ялгавартай тогтоосон) болон хөгжлийн түвшингээс үл хамааран үл хөдлөх хөрөнгийн үнийн дүнгийн 50-аас дээш хувьд олгогддог байна. Үүнийг харьцуулсан хүснэгтээр харуулбал:

Хүснэгт 1:

- Моргейжийн зээлийн хэмжээ болон зээлийн хүү¹⁸ (2011 оны 12-р сарын байдлаар)

Орнууд	Зээлийн хэмжээ (хүртлэх хувь)	Зээлийн хугацаа (хүртлэх жилээр)	Зээлийн хүү жилээр (хувиар)
Өндөр хөгжилтэй орнууд			
Австрали	80	25	7,9
Австри	60	25	2,2
АНУ	80	30	4,1 - 4,3
Франц	80	25	3,05 - 5,0
Их Британи	70	20	3,2 - 6,25
Канад	75	25	3,6
Герман	70	25	3,6 - 0,2

¹⁸ Ипотекийн тайлбар толь – Санхүүгийн зохицуулах хороо 2008 он. Хуудас50

Итали	50	15	4,7
Япон	80	25	4,7
Сингапур	80	35	1.25 - 3.08
Хөгжилтэй орнууд			
Испани	100	30	4,15 - 5,3
Бельги	83	20	1,9
Дани	80	30	58,5 - 0,1
Финлянд	75	17	2,6
Норвеги	70	17	-
Швед	80	25	10,1 - 0,9

Хөгжиж буй орнууд			
Хятад ¹	Шинэ 80	30	3,75-4,30
	Хуучин 70	30	3,75-4,30
Ирланд	70	20	4,0-6,6
Нидерланд	90	30	0,7-4,6
Буурай хөгжилтэй орнууд			
Тунис	70	10	6,4 – 7,5
Марокко	60	25	5,0

Моргейжийн зээлийн онцлог зохицуулалт бүхий зарим орнуудын туршлагаас үзэхэд:

Испани улс:

Өнөөгийн байдлаар моргейжийн зээлийг хамгийн хүртээмжтэй олгож байгаа орон бол Испани, учир нь тус улсад үл хөдлөх хөрөнгийн үнийн дүнгийн 100 хувь хүртэлх дүнтэй тэнцэх зээл олгох ба зээлдэгч моргейжийн зээл авахын тулд заавал урьдчилгаа мөнгө төлөх шаардлагагүй. Түүнчлэн тус улсын хувьд банкнаас олгох зээлийн хугацаа нь 30 жил байх бөгөөд моргейжийн зээлийн жилийн хүү 4,8-5,2 хувийн хооронд хэлбэлзэж байна.

Франц улс:

Францын иргэдийн хувьд моргейжийн зээлийг авахдаа хамгийн доод хэмжээ нь 75 мянган евро байхаар шууд тогтоосон байна. Хүснэгтээс харахад Францад тухайн үл хөдлөх хөрөнгийн үнийн дүнгийн 80 хүртэлх хувийн зээлийг авах боломжтой бөгөөд энэ нь амралтын зориулалттай үл хөдлөх эд хөрөнгө худалдан авахад гэх мэтээр тодорхой зээлдэгчидэд хамаатай. Бусад тохиолдолд үл хөдлөх хөрөнгийн үнийн дүнгийн 70 хүртэлх хувиар тооцон зээл олгодог байна. Өөрөөр хэлбэл, үл хөдлөх хөрөнгийн зориулалтаас шалтгаалан урьдчилгаа төлбөрийн хэмжээ 20-30 хувийн хооронд хэлбэлздэг байна. Зээлийн хүүгийн хувьд тогтмол хүү бүхий моргейжийг ашигладаг бөгөөд хүүгийн хэмжээ нь 10 хүртэлх жилийн зээлд 3,3 хувь, 15 хүртэлх жилийн зээлд 3,5 хувь, 20 хүртэлх жилийн зээлд 3,6 хувь тус тус байна.

Их Британи улс:

Их Британид зээлийн хамгийн бага хэмжээ нь 150 мянган фунт байна. Тус улсад моргейжийн зээл нь тухайн үл хөдлөх хөрөнгийн үнийн дүнгийн 70 хувиас хэтрэхгүй байх бөгөөд одоогийн байдлаар банкууд дунджаар 60 %хувь хүртэлх хэмжээний зээлийг олгож байна. 2010 оны байдлаар Их Британийн моргейжийн зээлийн хүү 2009 оны 2 -р сартай харьцуулахад дунджаар 0,1-0,2 хувиар буурсан байна. Тогтмол хүү бүхий моргейжийн хувьд зээлийн хүүгийн хамгийн бага хэмжээ 3,2 хувьтай байна.

Тунис улс:

Тунис улсын хувьд моргейжийн зээлийн давуу тал нь үл хөдлөх хөрөнгийн үнийн дүнд өндөр босго тогтоогоогүй бөгөөд зээлийн хэмжээ нь үл хөдлөх хөрөнгийн үнийн дүнгийн 70 хувьтай тэнцүү байна. Тус улсад моргейжийн зээлийн дундаж хэмжээ нь ойролцоогоор 100 мянган евро бөгөөд 10 хүртэлх жилийн хугацаанд олгогдох жилийн хүү нь 6,4-7,5 хувь буюу өндөр хөгжилтэй орнуудтай харьцуулахад харьцангуй өндөр байна.

Марокко улс:

Мароккогийн моргейжийн зээл нь өөрийн орны төдийгүй гадаадын иргэдэд хүртээмжтэй байдаг. Хэдийгээр олон оронд моргейжийн зээл нь гадаадын иргэдэд хүртээмжтэй боловч Мароккогийн зээлийн нөхцөл нь бусад оронтой харьцуулахад илүү энгийн байдгаараа ялгаатай. Зээлийн нөхцөлд зээлийн жилийн хүү, хэмжээ болон хугацаа зэрэг хамаарч байгаа. Түүнчлэн зарим улс орны хувьд зөвхөн өөрийн орны иргэдээс гадна гадаадын харьяат иргэдэд олгох моргейжийн зээлийн тусгай нөхцөл тавьдаг байна. Тухайлбал, Герман, Кипр, Чех, Турк, АНУ, Испани, Итали гэх мэт. Энэ мэдээллийг Хүснэгт 2-т харьцуулан үзүүлэв.

Хүснэгт 2:

- Гадаадын харьяат иргэнд зориулсан моргейжийн зээлийн хэмжээ болон зээлийн хүү

Орнууд	Зээлийн хэмжээ (хүртлэх хувь)	Зээлийн хугацаа (хүртлэх жилээр)	Тогтоосон зээлийн хүү (хувиар)
Герман	60	20	3,85 - 4,75
Кипр	80	40	3,50 - 7,50
Чех	50	30	4,25 - 5,15
Турк	70	20	6,50 - 9,70
Испани	70	30	4,15 - 5,30
АНУ	60	30	6,00 - 7,50
Итали	60	30	4,90 - 5,40
Франц	80	30	3,15 - 5,10
Грек	50	20	3,10 - 3,80
Израиль	60	30	4,50 - 8,00
Португал	60	30	3,50 - 4,50
Португал	80	30	2,75 - 6,15

***

1.2. Моргейжийн зээлийн нөхцөл

Хүснэгт 3:

- Зарим орны Моргейжийн зээлд тавигдах шаардлага

Улс	Зээл олгох нөхцөл
Австрали	Зээл авахад шаардагдах материал ² : 1. Санхүүгийн байдлын үнэн зөв, бүрэн бүтэн мэдээлэл 2. Өөрийн болон батлан даагчын талаархи хэрэгцээтэй бүх мэдээ мэдээлэл, бичиг баримт 3. Бизнесийн талаархи эсвэл энэхүү зээлтэй холбогдох дэлгэрэнгүй мэдээллүүдийг гаргаж өгөх
Хятад ³	1. Иргэний эрх зүйн бүрэн чадамжтай, хүчинтэй иргэний үнэмлэх гэрчилгээтэй байх / оршин суух харьяаллын гэрчилгээ зэрэг/ 2. Тогтвортой ажил болон орлоготой байх, банкны зээл болон хүүг буцаан төлөх чадвартай байх 3. Зээлийн сайн түүхтэй байх 4. Хуулийн дагуу хүчинтэй орон сууцны худалдан авах гэрээ байгуулсан байх, түүнчлэн орон сууцыг оршин суух зорилгоор ашиглах 5. Орон сууцны урьдчилгааг төлөх ёстой хамгийн бага хувь хэмжээнээс доошгүйг төлсөн байх 6. Зарчмын хувьд худалдан авч буй орон сууцыг барьцаа болгон батлан даах 7. Тухайн банкны бусад тогтоосон шаадлагуудыг хангасан байх
Сингапур ⁴	1. Моргейжийн зээл хүсэгч 21 - 65 хүртэлх настай байх 2. 24,000 сингапур доллараас доошгүй жилийн цалинтай байх 3. Сингапурын иргэн байх, байнгын оршин суугч мөн гадаадын иргэн байж болно. Шаардагдах бичиг баримт: 1. Худалдах худалдан авах гэрээ 2. Сүүлийн жилүүдийн цалин эсвэл орлогын албан татварын үнэлгээ /хэрэв хувиараа ажил эрхлэгч бол сүүлийн хоёр жилийн татвар төлсөн баримт/ 3. Сүүлийн үеийн хуримтлалын фондын баримт 4. Сүүлийн 6 сарын банкны зээлийн баримт /хэрэв байгаа бол/ 5. Орон сууц худалдсан гэрчилгээ /хэрэв байгаа бол/ 6. Иргэний үнэмлэх, паспортын хуулбар 7. Түрээсийн гэрээ /хэрэв байгаа бол/

***

Хоёр: Моргейжийн зээл олгоход Засгийн газраас үзүүлж буй дэмжлэг, бусад орны туршлага

2.1. Засгийн газрын зүгээс бусад холбогдох байгууллагуудтай хамтран хэрэгжүүлдэг арга хэмжээ

Үл хөдлөх хөрөнгийн зах зээл өндөр хөгжсөн орнуудад Засгийн газар нь Зээлдүүлэгч институтууд болон зээлдэгч иргэдэд ихээхэн дэмжлэг туслалцаа үзүүлдэг байна. Үл хөдлөх хөрөнгийн зах зээлд Засгийн газраас доор чиглэлээр дэмжлэг үзүүлж байна.

- БАТАЛГАА. Үл хөдлөх хөрөнгийн зээлийн барьцаатай гаргаж буй үнэт цаасны баталгааг гаргах. АНУ-д 30-аад жилийн турш Засгийн газар нь ипотекийн зүйлээр барьцаалсан үнэт цаас (Morthgage backed securities-MBS)-ны баталгааг гаргаж өгсөн байна. 1970 оноос Fannie Mae Засгийн газрын баталгаагүйгээр үл хөдлөх

хөрөнгийн зээлийн барьцаатай үнэт цаасыг гаргах эрхтэй болсон байна. Гэвч үүгээр Засгийн газрын дэмжлэг дуусгавар болоогүй, харин өөр хэлбэртэй болсон байна. АНУ-ын хууль тогтоомжоор MBS-ийн төлбөрийн үүргийн биелэлтэнд төсвийн хөрөнгийг баталгаа болгон ашиглах боломж бүрдсэн бөгөөд ингэснээр энэхүү төрлийн үнэт цаасыг Засгийн газрын өрийн үнэт цаастай адилтгах хэмжээнд авч үзэж байгаа юм байна. АНУ-ын ФРС-ийн нээлттэй зах зээлийн хороо нь энэхүү үнэт цаасыг мөнгө-зээлийн бодлогын хэрэгсэл болгон ашиглаж байна.

- ЗЭЭЛИЙН ЭРСДЭЛИЙН ДААТГАЛ. Орчин үеийн үл хөдлөх хөрөнгийн зах зээлийн институциональ тогтолцоог бий болгох чухал алхам нь 1934 онд Холбооны Орон сууцны удирдах газар (Federal Housing Administration, FHA)-г Орон сууцны тухай хууль тогтоомжид нийцүүлэн байгуулсан явдал байлаа. FHA -ийн үндсэн үүрэг нь үл хөдлөх хөрөнгийн зээлийн хамтын даатгалын системийг бий болгох, үл хөдлөх хөрөнгийн зээлийн стандартыг боловсруулж мөрдүүлэх явдал юм.

FHA нь төрийн зүгээс үүсгэн байгуулсан үл хөдлөх хөрөнгийн зээлийн эрсдэлийн даатгалын компани юм. Зорилго нь амьжиргааны түвшин доогуур гэр бүлийн орон сууцны нөхцөлийг сайжруулах, мөн орон сууцны стандартыг сайжруулж, үл хөдлөх хөрөнгийн зээлийн хамтын даатгалын системийг бий болгох явдал юм.

Үл хөдлөх хөрөнгийн зээлийн даатгалын үндсэн хөтөлбөр нь орон сууц худалдан авах болон орон сууцны нөхцөлөө сайжруулах хүсэлтэй боловч зээл авахад шаардагдах эхний төлбөрийн шаардлагыг хангах чадваргүй тодорхой категорийн иргэдэд хөнгөлөлт үзүүлэхэд чиглэгдсэн байдаг. FHA эхний ээлжинд үндсэний цөөнхи болон орлого багатай, төрийн зүгээс зайлшгүй дэмжлэг авах шаардлагатай бүлэгт хөнгөлөлт үзүүлдэг.

Ийм төрлийн зээлийн даатгал нь ихэнхдээ өөрөө өөрийгөө санхүүжүүлэх зарчмаар ажиллаж буй үл хөдлөх хөрөнгийн хамтын даатгалын сангаас хийгддэг байна. FHA-гийн даатгасан зээлийн хүү нь зах зээлийн хүүний түвшинд зээл авахад шаардагдах эхний төлбөрийн хэмжээ нь ердийн зээлээс арай бага байдаг байна.

- Нийгмийн тодорхой бүлэгт чиглэсэн орон сууц нийгмийн хангамжийн чиглэлтэй орон сууцны САНХҮҮЖИЛТИЙН ДЭМЖЛЭГ. Энэхүү санхүүжилтийн дэмжлэг нь Германд нилээд төлөвшсөн бөгөөд нийгмийн эмзэг бүлэгт зээл олгосны дараагаар Засгийн газрын зүгээс шууд болон шууд бус аргаар зээлдэгчийн амьжиргааны түвшинд тулгуурласан дэмжлэгийг үзүүлдэг байна. Жишээлбэл: шууд аргын хувьд зээлдэгчийн гэр бүлд хүүхэд төрөхөд зээлийн зарим хэсгийг төр хариуцан төлөх, шууд бус аргын хувьд татварын хөнгөлөлт үзүүлэх гэх мэт.

Үл хөдлөх хөрөнгийн зах зээлийг хөгжүүлсэн бусад орнуудын туршлагаас нэгтгэн дүгнэж үзвэл: Засгийн газраас үл хөдлөх эд хөрөнгөөр барьцаалсан үнэт цаас-баталгаа гаргах, зээлийн эрсдэлийн даатгал, амьжиргааны түвшинд тулгуурласан санхүүгийн дэмжлэг үзүүлэх зэрэг нь олон орнуудадын хувьд эдийн засгийн хөгжил дэвшилд түлхэц болсон хүчин зүйл болжээ. Тухайлбал: АНУ-д (Рузвельтийн шинэ эдийн засгийн бодлого), Германд (Эрхардын дайны дараахь шинэчлэлт), Чилид (Пиночетагийн шинэчлэлт) эдгээр нь бүгд үл хөдлөх хөрөнгийн зээлийн системийн хөгжилтэй холбоотой явагдсан эдийн засгийн үр дүнтэй шинэчлэлтүүд байсан байна.

Барилгын салбар бол эдийн засгийн хөгжилд түлхэц болохуйц үндсэн салбарын нэг юм. Барилгын салбарт хөрөнгө оруулалт ихээхэн шаардагддаг боловч санхүүжилт нь үндсэндээ худалдан авагч иргэдийн оруулсан хөрөнгө болон банкны зээлээр хийгдэж байна.

Зураг 1. Орон сууцны санхүүжилтын дэлхийн чиг хандлага

Манай оронд одоогоор үл хөдлөх хөрөнгөөр баталгаажсан зээлийн зах зээл харахан хөгжиж төлөвшөөгүй байна. Гэтэл АНУ-д барилгын санхүүжилтийн 90% нь баригдаж буй барилга объектээр баталгаажсан ипотекийн зээл байдаг байна.

Үл хөдлөх хөрөнгөөр баталгаажсан зээлийн зах зээлийг бий болгоход дараахь угтвар нөхцөл бүрдсэн байх ёстой гэж үзэж байна. Үүнд:

- Үл хөдлөх хөрөнгийн зээл авах зээлдэгчийн хувьд үндсэн зээл болон хүүг төлөх хэмжээний тодорхой хэмжээний орлогын эх үүсвэртэй байх шаардлагатай.
- Хувьчлагдсан орон сууцны тодорхой нөөц байна. Энэ нь нэг талаас орон сууцны нийлүүлэлтийг нэмэгдүүлэх, мөн зээлдэгчийн хувьд төлбөрийн үүргийн биелэлтийг хангуулах нөхцөл болж байна.
- Арилжааны банкуудад орон сууцны зээлд дайчлагдах боломжтой тодорхой хэмжээний зээлийн эх үүсвэр хуримтлагдсан байх ёстой
- Хууль эрх зүйн орчин, зах зээлийн дэд бүтэц бий болсон байх шаардлагатай

Иймд үл хөдлөх хөрөнгөөр баталгаажсан үнэт цаасны зах зээлийг бий болгохын тулд дараахь асуудлуудад анхаарал хандуулах хэрэгтэй байна.

- Орон сууц худалдан авагчдын төлбөрийн чадварыг нэмэгдүүлэх
- Хөрөнгө оруулагчдын хувьд Засгийн газрын үүрэг болон банкны системд итгэх итгэлийг сайжруулах
- Далд эдийн засгийг аль болохоор багасгах (иргэдийн гар дээр тооцоологдоогүй орлого хуримтлал их байдаг нь төлбөрийн чадварыг бодитой тогтооход сөрөг нөлөө үзүүлдэг)
- Зээлдэгчийн найдвартай байдлыг хангах (Зээлийн сайн түүх, туршлага, итгэл үнэмшил)

- Зээлдэгчийн өмчлөх эрхийн баталгааг хангах

Засгийн газрын шийдвэрээр үл хөдлөх хөрөнгө өр баталгаажсан үнэт цаасны зах зээлийг Монгол улсад шинээр байгуулах, хөгжүүлэх асуудлын хүрээнд дараахь асуудлуудыг эхний ээлжинд шийдвэрлэх шаардлагатай. Үүнд:

- Хууль эрх зүйн орчин бүрдүүлэх
- Үл хөдлөх хөрөнгөөр хийгдэж байгаа хэлцлийн тухай мэдээллийн нэгдсэн бааз байгуулах
- Үл хөдлөх хөрөнгийн зээл олгох стандарт, процедурийг тогтоох үл хөдлөх хөрөнгийн холбогдолтой шүүхийн процессийг шуурхай, үр дүнтэй болгох
- Үл хөдлөх хөрөнгөөр баталгаажсан үнэт цаасны 2 шатлалт зах зээлийн системийг бий болгох
- Тэтгэвэр, даатгалын сан зэрэг урт хугацаат хөрөнгө оруулалтын эх үүсвэрийг дайчлан татах механизмыг бий болгох буюу төрийн оролцоотой даатгалын болон баталгааны системийг бий болгох

2.2. Үл хөдлөх эд хөрөнгөөр баталгаажсан үнэт цаасны зах зээлийн харилцаа

Арилжааны банкуудын хувьд урт хугацаатай, хөрөнгө оруулалтын зээл олгох эх үүсвэр хязгаарлагдмал байдаг учраас зээлийн хөрвөх чадварыг сайжруулж, дахин санхүүжилт хийх асуудлыг шийдвэрлэхэд үл хөдлөх хөрөнгөөр баталгаажсан үнэт цаасны зах зээл чухал үүрэгтэй. Дэлхий дахины практикт үл хөдлөх хөрөнгийн зээлийн 2 шатлалт систем бий болж төлөвшсөн байна. Баруун Европын орнууд ихэвчлэн 1 шатлалт зээлийн системтэй явж ирсэн бол АНУ-д 2 шатлалт зээлийн сонгодог схем бий болж төлөвшсөн байна.

Орчин үеийн практикаас үзэхэд хуучин 1 шатлалт системтэй байсан орнууд болон үл хөдлөх хөрөнгийн зээлийн зах зээлийг шинээр байгуулж байгаа орнууд АНУ-ын сонгодог схемд тулгуурласан зах зээлийг хөгжүүлж эхлээд байна.

Баруун Европын орнуудын хувьд 1 шатлалт тогтолцоо нь “энгийн” бөгөөд зардал багатайд тооцогддог ба одоогийн мөрдөж буй хууль эрх зүйн орчинд нь нилээд зохицсон загвар байдаг байна. Гэвч энэхүү загварыг боловсронгуй болгох шаардлага зүй ёсоор тавигдаж байгаа бөгөөд учир нь арилжааны банкны гаргаж буй үнэт цааст хөрөнгө оруулагчдын итгэл тодорхой хэмжээгээр алдарсан учраас найдваргүй мэт сэтгэгдэл төрүүлэх болсон байна. Иймээс хөрөнгө оруулагчдад тодорхой баталгаа гаргаж өгөх механизм бүхий эрсдэлийг тараан байршуулсан сонгодог зах зээлийн загварыг дэлхийн улс орнууд илүүд үзэж байна.

АНУ-ын 2 шатлалт загвар ч гэсэн өөрийн гэсэн сайн, муу талуудтай. Энэ загвар нь нүсэр зохион байгуулалттай, зардал ихтэй байхаас гадна эрх зүйн нарийн төвөгтэй зохицуулалтыг шаардана. Хамгийн гол нь АНУ-ын хувьд англо-саксоны эрх зүйн системийн үл хөдлөх хөрөнгийн маргааныг шүүн таслах процесс нь уян хатан, түргэн шуурхай байдгаараа онцлогтой.

2 шатлалт, сонгодог загварын давуу тал нь:

Үйл ажиллагааны хувьд нэгдмэл зах зээлийг агуулж байдгаараа онцлогтой. Төрийн зүгээс эдийн засгийн арга механизмуудыг ашиглан үл хөдлөх хөрөнгийн зах зээл, үнэт цаасны зах зээл болон макро эдийн засгийн бодлогыг бүхэлд нь зохицуулах боломжийг олгодоггоороо үл хөдлөх хөрөнгөөр баталгаажсан үнэт цаасны зах зээл чухал ач холбогдолтой. Үүнээс үзэхэд: Монгол улсад цоо шинээр үүсч буй зах зээл учраас үл

хөдлөх хөрөнгөөр баталгаажсан үнэт цаасны зах зээлийг АНУ-ын загварт тулгуурласан концептоор Засгийн газрын хөтөлбөрийн хүрээнд хөгжүүлэх нь зүйтэй юм.

АНУ -ын туршлагыг дэлгэрэнгүй авч үзье.

АНУ-ыг бүхэлд нь хамарсан эдийн засгийн хямралын дараа үл хөдлөх хөрөнгийн үнэ ханш буурч, үл хөдлөх хөрөнгийн олон банк дампуурсан дараагаар 1938 оноос эхлэн Рузвельтийн засгийн газар үл хөдлөх хөрөнгийн зах зээлийг сонгодог загвараар хөгжүүлэх хөтөлбөрийг хэрэгжүүлж эхэлсэн байна.

АНУ-ын Конгресс “Орон сууцны тухай” хуулийн 3-р зүйлийг үндэслэн 1939 онд РИМА \ үл хөдлөх хөрөнгийн холбооны үндэсний ассоциаци\ -ийг байгуулсан. Энэ нь үл хөдлөх хөрөнгө өр баталгаажсан зээлийн хоёрдогч зах зээлийг хөгжүүлэх үүрэгтэй Засгийн газраас байгуулсан байгууллага байгаад 1968 онд хувьчлагдсан. Энэ байгууллага нь богино хугацааны дотор арилжааны банкуудаас үл хөдлөх хөрөнгийн зээлийг худалдан авч өөрийн гаргасан урт хугацаатай бондоор сольж байршуулах замаар үл хөдлөх хөрөнгийн зах зээлийг тогтворжуулсан. Ингэснээр АНУ-д орон сууцны үлйдвэрлэл эрс нэмэгдсэн.

Эхний шатанд Фэнни Мэй нь Засгийн газар болон Засгийн газраас эрх олгосон байгууллага, мөн даатгалын баталгаатайгаар үл хөдлөх хөрөнгийн зээлийг барьцаалж үнэт цаас гаргаж байсан. Гаргасан үнэт цаас нь зах зээл дээр маш их эрэлттэй байсан. Ийм учраас 1970 онд “Орон сууцны санхүүжилтийн тухай” хуулийн дагуу Конгрессын зүгээс Засгийн газрын корпораци \Фредди Мэк\ -ийг байгуулсан. 1970 Оноос дээрхи 2 корпораци нь баталгаатай болон энгийн үл хөдлөх хөрөнгийн зээлийг худалдан авах эрхтэй болсон. Үүнээс шалтгаалан АНУ-ын хэмжээгээр үл хөдлөх хөрөнгийн хэлцэл хийх стандарт бий болгох шаардлага бий болсон.

- Засгийн газрын агентлагуудын зүгээс ҮХХБ зээлийг худалдан авахдаа арилжааны банкинд хатуу шалгуур (шаардлага) тогтоож өгөх болсон. Энэ нь ҮХХ-өөр хийгдэж байгаа аливаа хэлцлийг чанартай болгох, хяналт тавих нөхцөлийг бүрдүүлнэ. Үүний улмаас ҮХХ-ийн гүйлгээний “НЭГДСЭН СТАНДАРТ” бий болсон. Засгийн газар төрийн зүгээс авч хэрэгжүүлж буй нийгэм-эдийн засгийн хөгжлийн бодлоготойгоо уялдуулан үл хөдлөх хөрөнгийн зах зээлийн хөгжлийн бодлогыг явуулж ирсэн (нийгмийн тодорхой бүлэгт чиглэсэн орон сууцны төсөл хэрэгжүүлэх г.м)
- ҮХХБҮЦЗЗ -ийн хөгжил нь даатгалын системийг хөгжүүлэхэд ихээхэн түлхэц болсон. Фэнни Мэй, Фредди Мэк зэрэг Засгийн газрын байгууллагууд нь өөрсдийн тавьж буй шалгуур үзүүлэлтийг хангасан даатгалын компанид энэ төрлийн даатгалын үйл ажиллагаа эрхлэх зөвшөөрөл олгодог байна.
- ҮХХ-ийн зах зээлийн агентлагууд нь зөвхөн үл хөдлөх хөрөнгийн зах зээлээс хүрэнээс гарч ажилладаг. Үл хөдлөх хөрөнгөөр баталгаажсан үнэт цаасны зах зээл нь хөрвөх чадвар, тэнцвэрт байдлыг хангах явцдаа эдийн засгийн идэвхитэй байдлыг бий болгож, тэнцвэржүүлэх үүрэгтэй. Одоогийн байдлаар Фэнни мэй-гийн зээлийн портфель 260,0 млрд. Долларын зээлийн өр байна. Үүнээс төлбөр хийгдээгүй бондын Пр 500,0 млрд. байна.

2.3. Моргейжийн зах зээлийн онцлог загварууд

Үнэт цаасны зах зээлийн эдгээр гурван загварыг хэрэглэдэг улс орнуудын туршлагаас үзэхэд улс орон бүр өөр өөрийн онцлог, давуу болон сул тал, бие биенээсээ ялгарах ялгаа харагдаж байна. Загвар нэг бүрийн давуу болон сул талуудыг товчоор авч үзье.

Загвар нэг буюу германы ипотекийн банкны загварт хамаардаг орнуудын ипотекийн банкуудын үнэт цаас гаргах механизм нь адил боловч үйл ажиллагаа, зохион байгуулалт, ипотекийн зүйлийн үнэлгээний хувь гэх мэт зүйлээрээ хоорондоо ялгаатай байна. Тухайлбал: Чехэд ипотекийн банк нь арилжааны банкны үйл ажиллагаа явуулахыг хуулиар зөвшөөрдөг бол Испанид бүх банкууд бонд гаргаж болохоор хуульчилсан, харин Данид ИЗИ нь банкны хэлбэрээр зохион байгуулагддаггүй байх жишээтэй.

Энэ загварын онцлог буюу давуу тал нь ипотекийн банк үл хөдлөх хөрөнгийн зээл олгож, энэхүү олгосон зээлүүдээ багцалж, бонд гаргадаг нэг үгээр хэлбэл зээл олгогч, бонд гаргагч нь нэг субъект байдаг. Нэг субъект байдаг учраас ямарваа нэгэн шат дамжлагагүй буюу зээл олгох, бонд гаргах, үйлчилгээ үзүүлэх зэргийг нэг байгууллага хийж гүйцэтгэдэг тул үйл ажиллагааны зардал болон эрсдэл хамгийн бага байдаг байна. Мөн ипотекийн банк нь хүүний эрсдэл хүлээдэггүй. Германы болон Данийн ипотекийн банк нь олгосон зээлүүдээ багцлан банкнаас бондын баталгаа болгодог бөгөөд Германд бондын баталгаа болгосон ипотекийн зүйлийн үнэлгээний 50-55 хувьтай тэнцэх үнийн дүнд зээл олгодог учраас хөрөнгө оруулагчдад эрсдэл багатай, баталгаатайд тооцогддог.

Сул тал нь хөрөнгө болон хариуцлагын тал дээр хязгаарлалт тавьдаг учраас урт хугацааны зээлийг санхүүжүүлэх боломжгүй болдог байна. Зээл үнэлгээний харьцааны дээд хязгаар нь бага учраас германы ипотекийн банкны зээлүүд нь зээлийн багцын нэг хэсэг болдог. Зардал багатай давуу тал нь тогтмол хүүтэй зээлийг хүмүүс их сонирхож байх үед гарч ирсэн. Хөвөгч хүүтэй бондыг гаргаж болох боловч энэ чиглэлээрх сайн өрсөлдөгч биш. Тиймээс хөвөгч хүүтэй зээл өсч байгаа хадгаламжийн банкууд нь үндсэн зах зээлийнхээ ихэнх хувийг эзэлдэг байна.

Хоёр дахь төрлийн загварт зээлдүүлэгч өөрөө зээлийн бүх эрсдлийн хүлээдэг сул талтай боловч зээлдэгч өөрөө хөрөнгө оруулагчдыг татах, санхүүжилтын эх үүсвэрийг бий болгох, хоёрдогч зах зээл дээр үнэт цаас гаргахдаа гуравдагч этгээдээс дэмжлэг авах боломжтой загвар юм. Гуравдагч тал нь барьцаалсан хөрөнгөнд үнэлгээ хийж, чанарт нь хяналт тавидаг. Зээлийн эрсдэлээ зээлдүүлэгч өөрөө хариуцдагаараа нэг дэхь загвартай адил юм. Энэ загварын гол сул тал нь хүүгийн хэмжээ, зээлийн эрсдлийг нь зээлдүүлэгч хариуцдаг явдал юм. Ихэнх зээлдүүлэгчдийн хувьд ялангуяа том зээлдүүлэгчдийн хувьд АНУ-ын холбооны орон сууцны зээлийн банкны хөрөнгийн зардал нь нэмэлт депозитын барьцаа бий болгосноос илүү өндөр байдаг. Үндсэн зээлийн хэмжээний 80 хувийг зээлж болдог. Тиймээс удаан хугацааны моргейжийг санхүүжүүлэхэд биш богино хугацааныхад илүү тохиромжтой байдаг байна.

АНУ -ын Сонгодог загвар нь ипотекийг худалдан авч, өөрсдийн оролцоог бусдад худалдах, нэг бол ипотекийн зүйлийн үнэлгээнд үндэслэн өрийн бичиг гаргах замаар худалдан авсан ипотекоо санхүүжүүлдэг загвар юм. АНУ -ын үл хөдлөх хөрөнгөөр баталгаажсан үнэт цаасны зах зээл дээр Fannie Mae, Freddie Mac, Gennie Mae гэх байгууллагууд үнэт цаас гаргаж эдгээр нь зах зээлийнхээ 88 хувийг эзэлдэг байна. Энэ загвар нь хэд хэдэн давуу талтай. Үүнд:

- АНУ -ын зах зээл дээр хүүгийн түвшин болон урьдчилгаа төлбөрийн эрсдлийг хөрөнгийн зах зээл дэх хөрөнгө оруулагч руу дамжуулж өгдөг.
- Моргейжийн процессыг үйлчилгээ, санхүүгийн эрсдлийн менежмент, санхүүжилт, маркетинг зэрэг үе шатуудад хувааж, тус тусад нь агентуудад хариуцуулдаг бөгөөд ингэснээр зуучлалын үйл ажиллагааны зардлыг багасгаж, шинийг санаачлах боломжтой байна.
- Зээлийн багцыг ангилж үздэг энэ нь саяхныг хүртэл зээлдүүлэгчдэд хориотой байсан.

Сонгодог загварын сул тал нь: Моргейжийн процессыг үе шатуудад хуваасан нь нөгөө

талаас агентуудтай холбоотой эрсдэлүүд гарч ирсэн. Энэ нь хоёрдогч зах зээлд оролцогчдын тоо олон, хоорондын үйл ажиллагаа нь нарийн уялдаа холбоотой байдаг бөгөөд аль нэг агентаас хамаарсан эрсдэлд орох магадлал өндөр байдаг гэсэн үг юм.

Гурав: **Моргейжийн зээлийн санхүүгийн эх үүсвэрийг хэрхэн шийдвэрлэж байгаа туршлага**

Европын орнуудын туршлагаас үзэхэд, орон сууцны санхүүжилтийн асуудлыг дараахь үе шатаар шийдвэрлэж ирсэн туршлага байна. Үүнд:

- Гэрээт хадгаламж
- Үл хөдлөх хөрөнгийн зээл

3.1. Гэрээт хадгаламж

Орон сууцны асуудлаа шийдвэрлэхийн тулд иргэд гэрээний үндсэн дээр барилгын хадгаламжийн касс тодорхой хувиар хадгаламж хэлбэрээр мөнгөө хуримтлуулах бөгөөд ОСК-ын зүгээс нийт хадгаламж эзэмшигчдээс төвлөрсөн хөрөнгийн эх үүсвэрийг ашиглан хадгаламж эзэмшигчдийнхээ орон сууцны санхүүжилтийг дарааллын дагуу хөнгөлөлттэй нөхцөлөөр шийдвэрлэдэг байна. Энэ систем нь орон бүрт өөрийн онцлогтой. Тухайлбал: Германд 18-р зууны сүүлчээс эхлэн гэрээт хадгаламжийн кассууд үүссэн.

Хэрвээ иргэн өөрийн орон сууцтай больё гээд түүнд 10000 марк шаардлагатай гэж үзвэл жил тутам 1000 марк хуримтлуулдаг байлаа гэхэд 10 жилийн дараа байртай болно гэсэн үг. Тэгвэл барилгын хадгаламжийн касстай гэрээ хийлээ гэхэд иргэн нэг - хоёр жилийн дараа байртай болох боломжтой болно. Учир нь ОСХК нь олон иргэдээс хуримтлуулсан хадгаламжийн эх үүсвэрээр тэдгээрийн орон сууцны санхүүжилтийг дарааллын дагуу богино хугацаанд шийдвэрлэдэг байна. Германд барилгын санхүүжилтийг шийдвэрлэдэг үндсэн институт бол Барилгын хадгаламжийн касс. Барилгын санхүүжилтийн 3/4 нь энэхүү институтуар дамжин хийгдэж байна.

БХК -н зээлийн эх үүсвэр нь

- хадгаламж эзэмшигчдийн хөрөнгө
- хадгаламж эзэмшигчид гэрээний дагуу төлсөн хүү
- орон сууцны зээлийн хүү

Зээлийн үндсэн төлбөр болон хүүг төлж барагдуулна. Зээлийн төлбөр хийх дээд хугацаа нь 10-12 жил, хүү нь жилийн 5-6 хувь орчим байна. Энэ нь банкны зээлээс 4 пунктээр бага байна. Франц, Их Британд мөн иймэрхүү загвараар барилгын санхүүжилтийг хийж байна. Онцлог ялгаатай талууд нь:

Францад 2 төрлийн барилгын хадгаламжийн кассын данс байна.

1. Барилгын хадгаламжийн дэвтэр – Эхний ээлжинд 100,0 мянга хүртэл франк хийсэн тохиолдолд жилийн 3,75 хувийн хүүтэй 150,0 мянган франкын зээл авах эрх үүснэ. Хадгаламж эзэмшигчдийн дансанд жилд дунджаар 7,5 мянган франкын хүүний орлого хуримтлагдана.
2. Барилгын хадгаламжийн төлөвлөгөө (РЕЛ) – 400,0 мянга хүртэл франк хуримтлуулж жилийн 4,8 хувийн хүүний 600,0 франкын хөнгөлөлттэй зээл авах эрх үүснэ. Зээлийн хүү нь зах зээлийн хүүнээс 4-5 хувиар бага байна.

Томоохон газрын банкууд болон тэдгээрийн салбарууд газар эзэмшигчид болон барилгын компаниудад 3-20 жилийн хугацаатай урт болон дунд хугацааны зээлийг олгож байна.

Их Британид өнгөрсөн зууны үеэс эхлэн барилгын нийгэмлэгүүд амжилттай хөгжиж байна. Барилгын санхүүжилтийн зарчим нь Германы загвартай төстэй боловч барилгын зээл авахад заавал барилгын нийгэмлэгийн гишүүн байх шаардлагатай. Банкны хууль тогтоомж либералчлагдахын хирээр арилжааны банкууд энэ үүргийг гүйцэтгэх болсон байна.

3.2. Үл хөдлөх хөрөнгийн зээл

Дэлхийн 2 -р дайны төгсгөл хүртэл үл хөдлөх хөрөнгийн банкууд үл хөдлөх хөрөнгийн зээлийн үндсэн институтууд болж байлаа. Ийм төрлийн банк нь өөрсдөө үл хөдлөх хөрөнгийн барьцаатай үнэт цаасыг гаргах замаар урт хугацаатай санхүүгийн эх үүсвэрийг татан төвлөрүүлж байв.

Үл хөдлөх хөрөнгийн банкны санхүүжилтийн арга нь үл хөдлөх хөрөнгийн зээлийн ганц шатлалт загвар дээр тулгуурласан байдаг. Ийм загвараар барилгын санхүүжилтийн асуудлыг шийдвэрлэж байгаа орнуудын тоонд Дани, Швеци, Канад, Герман, Австри, Нидерланд, Их британи, Финлянд зэрэг орнууд орж байна. Франц, Испанид Үл хөдлөх хөрөнгийн зээлийн нэг шатлалт систем нь төрийн өмчтэй монополь үл хөдлөх хөрөнгийн банкаар дамжин хэрэгжиж байна.

Германд 1900 оноос эхлэн Үл хөдлөх хөрөнгийн банкны сүлжээ бий болсон. Энэ цагаас хойш сүлжээний нэг ч банк дампуураагүй байна. Түүнчлэн барьцааны гэрээтэй хадгаламж эзэмшигчиддээ хүүг тогтмол төлж ирсэн байна. Дэлхийн 1,2 -р дайны үед ч хүүг төлж байсан байна. Германд 18-р зуунд Үл хөдлөх хөрөнгийн банк үүссэн. Энэ нь төрийн өмчтэй банк байсан ба үл хөдлөх хөрөнгийн барьцаатай бонд (закладные) гаргах замаар эх үүсвэрээ татан төвлөрүүлж ирсэн байна.

Канадад үл хөдлөх хөрөнгийн банк бол зээлийн уламжлалт институт. Үндсэн үйл ажиллагаа нь үл хөдлөх хөрөнгийн зээл олгох, Засгийн газрын болон корпорацийн Үнэт цааст хөрөнгө оруулах. Эхний үед хөдөө аж ахуйн салбарт газрын барьцаатай зээл олгож байсан бол сүүлдээ орон сууцны зээл олгох болсон. Канадын Үл хөдлөх хөрөнгийн зээлийн зах зээлд оролцлогчид нь Барилга байгууламж хариуцсан Засгийн газрын орон сууцны корпораци, зээлдэгчдийг сонгон шалгаруулах, зээлийн эрсдэлийг даатгах систем байдаг.

Данид үл хөдлөх хөрөнгийн зээлийн систем нь 100% үнэт цааст хөрвөх зарчмаар явагддаг. Өөрөөр хэлбэл үл хөдлөх хөрөнгийн зээлийг үнэт цааст хөрвүүлэх зарчмаар урт хугацаат эх үүсвэрийг татан төвлөрүүлдэг. Ийм учраас Европын хэмжээнд зах зээл дээр гаргасан үл хөдлөх хөрөнгийн барьцаатай үнэт цаасны хэмжээгээр Германы дараа 2-т ордог байна.

Их Британид үл хөдлөх хөрөнгийн банк үүсэхдээ барилгын нийгэмлэгүүдийн суурин дээр үүссэн. Жишээлбэл: Abbey national хэмээх барилгын томоохон нийгэмлэг үл хөдлөх хөрөнгийн банк болж өөрчлөгдөн зохион байгуулагдсан. Өнгөрсөн зууны сүүлчээс үл хөдлөх хөрөнгийн банк барилгын нийгэмлэгийн санхүүжилтээс илүү их хэмжээгээр зээл олгох болсон.

Аргентинд хөгжиж байгаа зах зээлтэй орнуудыг дэмжих Дэлхийн банкны хөтөлбөрийн хүрээнд үл хөдлөх хөрөнгийн зээлийн систем үүсч бий болсон. Аргентины Засгийн газар төсөлд оролцогч банкуудын гаргасан үл хөдлөх хөрөнгийн зээлийн барьцаатай бондын Баталгааны сан байгуулсан. Дэлхийн банкны зүгээс уг санг байгуулахад зориулан 15 жилийн хугацаатай (7 жилийн сунгалттай нөхцөлөөр) 500 сая ам.долларын зээл олгосон.

Сангийн зүгээс үл хөдлөх хөрөнгийн зах зээлд оролцогчдын гаргасан үнэт цаасны

баталгааг гаргаж өгдөг. Баталгаа гаргасны төлбөрт олгосон зээлийн 5 хувиар шимтгэл авдаг. үнэт цаас нь нэгдсэн стандарттай, доллараар гаргасан байх ёстой. Баталгааны сан нь төсөлд оролцогч банкуудаас, хэрвээ тэд зах зээл дээр үнэт цаасныхаа ханшийн уналтаас сэргийлж чадахгүй гэж үзсэн тохиолдолд тэдгээрийн гаргасан бондыг худалдан авна. Сантай байгуулсан гэрээний дагуу банк үнэт цаасаа санд худалдаж холбогдох тооцоог гүйцэтгэнэ. Гэвч үл хөдлөх хөрөнгийн зах зээлийн хөгжлийн явцад 2 шатлалт зээлийн систем бий болж зээлдүүлэгч болон үнэт цаас гаргагч (mortgage backed securities – MBS) субъект гэж ангилагдах болсон байна. үүний сонгодог жишээ нь АНУ-ын зах зээл юм. АНУ-д Рузвельтийн үеэс эхлэн барилга орон сууц барих болон худалдан авахад зориулсан үл хөдлөх хөрөнгийн зээлийн өргөн сүлжээ бүхий систем бий болсон байна.

Өнөөдрийн байдлаар АНУ -ын орон сууцны санхүүжилтийн систем нь үндэсний хэмжээний зах зээлд оролцогч маш олон байгууллага (үл хөдлөх хөрөнгийн банк, хадгаламж зээлийн нийгэмлэгүүд, арилжааны болон хадгаламжийн банк, даатгал, тэтгэврийн сан)-ыг хамарсан маш нарийн зохион байгуулалттай зах зээл болоод байна. Энэ зах зээлийг амжилттай хөгжүүлэх үндсэн нөхцөл нь урт хугацаат зээлийн эх үүсвэрийг татан төвлөрүүлэх явдал байлаа. Иймээс АНУ-ын ҮХХ-ийн зах зээлийн түүхэнд Холбооны үндэсний үл хөдлөх хөрөнгийн ассоциаци (Fannie Mae), Орон сууцны зээлийн корпораци (Freddie Mac), Засгийн газрын үндэсний үл хөдлөх хөрөнгийн ассоциаци(Gennie Mae)-г тус тус байгуулсан байна.

Холбооны үндэсний үл хөдлөх хөрөнгийн ассоциаци (Fannie Mae)-г 1938 онд Америкийн засгийн газар байгуулсан байна. Анх Reconstruction Finance Corporation АНУ-ын засгийн газрын корпорацийн салбар маягаар байгуулагдсан. Эхний үед Mortgage Association of Washington-Вашингтоны үндэсний үл хөдлөх хөрөнгийн ассоциаци нэртэй байсан. Тэр жилдээ нэрээ өөрчилж Federal National Mortgage Association (FNMA, Federal National Mortgage Association (FNMA, Fannie Mae) Federal National Mortgage Association (FNMA, Fannie Mae))-Холбооны үндэсний үл хөдлөх хөрөнгийн ассоциаци болсон.

Fannie Mae-гийн үндсэн зорилго нь Federal Housing Administration (FHA) - Холбооны орон сууцны удирдах газрын баталгаатай, үл хөдлөх хөрөнгийн барьцаатай үнэт цаасыг худалдан авах, худалдах явдал юм. 1954 онд Fannie Mae нь өмчлөлийн хувьд холимог хэлбэртэй болж энгийн хувьцааны тодорхой хувь нь хувийн өмчлөгчид, давуу эрхийн хувьцаа нь Засгийн газрын мэдэлд шилжсэн байна. 1968 онд Fannie Mae нь өөрчлөгдөн зохион байгуулагдаж тус тусдаа 2 Байгууллага болсон байна. Үүний нэг нь үндсэндээ хувийн компанийн статустай Fannie Mae нэрээ хадгалсан хэвээр үлдсэн байна Засгийн газар хувьцааны бага хэсгийг эзэмшдэг.

Одоогийн байдлаар Fannie Mae нь нийт активын хэмжээгээрээ АНУ-д тэргүүн байранд ордог үндэсний хэжээний корпораци, АНУ-ын ҮХХ-ийн зээлийн эх үүсвэрийг бүрдүүлдэг томоохон сан болоод байна. Fannie Mae -гийн хувьцаа Нью-Йоркийн хөрөнгийн бирж дээр идэвхитэй арилжаалагдаж Standard & Poor's 500 компанийн индексийн каталогт орж байна. Нөгөө байгууллага нь Засгийн газрын үндэсний үл хөдлөх хөрөнгийн ассоциаци буюу Government National Mortgage Association, GNMA или Ginnie Mae. Энэ байгууллага нь хувийн секторын хүчээр хэрэгжүүлэх боломжгүй Засгийн газрын үл хөдлөх хөрөнгийн зээлийн хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэх зорилгоор байгуулагдсан засгийн газрын корпораци. Эдгээр байгууллагууд нь орон сууцны зорилгоор олгосон зээлийг худалдан авч Засгийн газрын баталгаа, эсвэл Засгийн газрын даатгалтайгаар худалдан авсан ҮХХ-ийн зээлээ барьцаалан үнэт цаас гаргаж худалдах эрх бүхий байгууллага юм. Экспертүүдийн тооцоогоор, АНУ-ын зах зээл дээр 2001 онд 3,5 трлн. долларын үнэт цаас арилжаалагдаж байсан нь Засгийн газрын бонд (3 трлнА, Корпорацийн бонд\ 3,5трлн) -тай харьцуулах хэмжээнд байна.

Сонирхолтой нь Баруун Европын орнуудад үл хөдлөх хөрөнгийн зээлийн системийг АНУ шууд болон Дэлхийн банкаар дамжуулан донор маягаар оролцож америк загвараар байгуулахад нь тусалсан боловч эрх зүйн зохицуулалтын хувьд Германы эрх зүйд тулгуурласан хууль эрх зүйн орчинг бүрдүүлсэн байдаг байна. Энэ нь тухайн орнуудын онцлогт тохирсон гэж үздэг юм байна. Оросын хувьд Америкийн эрх зүйн системд тулгуурласан. Гэвч Европын орнууд сүүлийн үед зээлийг үнэт цааст хүрвүүлэхдээ АНУ -ын загварыг голчлон ашиглах болсон байна. Өөрөөр хэлбэл, үл хөдлөх хөрөнгийн зээлийн 2 шатлалт тогтолцоонд шилжих нь боломжтой бөгөөд 1 болон 2 шатлалт тогтолцоо нь хоорондоо зөрчилдөхгүй паралел маягаар оршин тогтнож болно гэж үздэг байна.

Дөрөв: Моргейжийн зээлийг нийгмийн бага орлоготой иргэдэд зориулан олгох, санхүүгийн дэмжлэг үзүүлэх талаар шийдвэрлэж буй зарим орны туршлага

АНУ -ын туршлага

АНУ -ын Холбооны Орон сууцны удирдах газар (Federal Housing Administration, FHA) нь тус улсын бага орлоготой иргэдийг моргейжийн зээлэнд хамруулах чиглэлээр үйл ажиллагааг явуулсан бөгөөд FHA-гийн тусламжтайгаар:

- Анх удаа орон сууцтай болохыг хүссэн хүмүүсийн 40 орчим хувь нь АНУ-д дэвшүүлсэн зээлийн эрсдлийн даатгалын дэмжлэгтэйгээр зээл авч орон сууцны асуудлаа шийдвэрлэсэн байна.
- FHA нь орон сууцны асуудлаа шийдвэрлэх анхны төлбөрийн чадваргүй хүмүүст ихэвчлэн тусалдаг бөгөөд FHA-аар даатгуулж зээл авсан хүмүүсийн 2/3 нь барьцаалж буй хөрөнгийнхөө 90 хувьд зээл авсан байна. Ингэхдээ FHA нь төсвийн хөрөнгийг огт ашиглаагүй байна. Учир нь FHA-гийн үл хөдлөх хөрөнгийн зээлийг дэмжих хөтөлбөр нь анхнаасаа даатгалын системийн үндсэн зарчмын дагуу явагдсан, болзошгүй алдагдалыг багасгах зорилгоор эрсдэлийг нэгэн томоохон групп болгож нэгтгэдэг. Үүний үр дүнд үл хөдлөх хөрөнгийн даатгалын хамтын сан нь үйл ажиллагааныхаа 60 жилийн туршид татвар төлөгчийн нэг ч мөнгийг зээлийн эрсдэлийн алдагдалд зарцуулаагүй байна.
- 1944 онд Конгресс Ахмад дайчдын үл хөдлөх хөрөнгийн зээлийн баталгааны байгууллага (Veterans Administration, VA) байгуулсан байна. VA нь үл хөдлөх хөрөнгийн үнэлгээ хийж, үүнийгээ үндэслэн баталгааныхаа хувь хэмжээг тогтоож баталгааны гэрчилгээ олгодог.
- Үйлчилгээ үзүүлснийхээ төлөө VA нь зээлдэгчдээс анхны хураамж төлсөн хэмжээнээсээ хамааруулан шимтгэл авч байна. Тодорхой шалгуур хангасан ахмад дайчдад олгосон зээлийн 50 хувьд баталгаа гаргаж байв.

БНХАУ -ын туршлага

Хятад улсын хувьд моргейжийн зээл олгохдоо:

1. Орон сууц худалдах тал зээл олгох банкинд моргейжийн зээлийн хамтарсан гэрээ байгуулах санал гаргана.
2. Зээл олгох банк нь орон сууц худалдах талын хэрэгжүүлж буй төсөл, барилгын чанар, зээлийн рейтинг, хариуцагчийн мэдээлэл, компаны нийгэмд эзлэх нэр хүнд, тоног төхөөрөмжийн хүчин чадал, үйл ажиллагаа, санхүүгийн нөхцөлд хяналт шалгалт хийсний дараагаар, шаардлага хангасан орон сууц худалдах талтай моргейжийн зээлийн хамтарсан гэрээ хэлэлцээр байгуулна.
3. Зээлдэгч нь орон сууц худалдах талтай худалдан авах гэрээ байгуулах ба 30 хувиас дээш байрны урьдчилгааг төлнө.
4. Зээлдэгч хүсэлт гарган, шаардагдах материалуудыг банканд хүлээлгэн өгнө

5. Банк зээлдэгчийг шалгаж зөвшөөрсний дараа зээлдэгчтэй зээлийн гэрээ байгуулах, түүнчлэн даатгал хийх болон батлан даах бичиг баримт гаргана.

ХОРШООНЫ ЭРХ ЗҮЙН ЗОХИЦУУЛАЛТ, ГАДААДЫН ЗАРИМ ОРНЫ ТУРШЛАГА (Харьцуулсан судалгаа)

Г. Билгээ, Ц. Батдорж, Ц. Болормаа,
Б. Дуламсүрэн, Д. Мягмарцэрэн, Ч. Онончимэг

Агуулга

Оршил

1. Хоршооны эрх зүйн зохицуулалт

1.1. Хоршооны тухай ойлголт, төрлүүд, эрх зүйн зохицуулалт

- 1.1.1. Хоршооны тухай ойлголт
- 1.1.2. Хоршооны төрөл
- 1.1.3. Хоршооны үйл ажиллагааны төрөл
- 1.1.4. Хоршооны эрх зүйн зохицуулалт

1.2. Олон улсын байгууллагуудаас гаргасан зохицуулалтууд

- 1.2.1. Нэгдсэн Үндэсний Байгууллагын тогтоол
- 1.2.2. Олон Улсын Хөдөлмөрийн Байгууллага
- 1.2.3. Олон Улсын Хоршооллын Альянс

2. Хоршооны эрх зүйн зохицуулалтын талаарх бусад орны туршлага

(Бельги, Дани, Испани, ОХУ, Португал, Унгар, Филиппин, Франц, Тайланд, ХБНГУ)

2.1. Хоршооллох хөдөлгөөны хөгжил

2.2. Хоршооны тодорхойлолт, зарчим

2.3. Хоршоодын эрхлэх эдийн засгийн үйл ажиллагааны төрөл, цар хүрээ

2.4. Хоршоог бүртгэх

2.5. Хоршооны гишүүн

- 2.5.1. Хоршооны гишүүдийн тооны доод хязгаар
- 2.5.2. Хоршоонд гишүүнээр элсэх
- 2.5.3. Хөрөнгө оруулагч-гишүүн элсүүлэх тухай
- 2.5.4. Хоршооны гишүүний эрх, үүрэг

2.6. Хоршооны удирдлага

2.7. Хоршооны эд хөрөнгө ба хоршооны орлогыг хуваарилах, зарлагыг нөхөх

- 2.7.1. Хоршооны эд хөрөнгийн доод хэмжээ
- 2.7.2. Илүүдэл хөрөнгийг зарцуулах болон хуулийн дагуу заавал бүрдүүлэх нөөцийн санд хуваарилах
- 2.7.3. Нөөцийн сангийн хөрөнгийг хуваарилах
- 2.7.4. Гишүүдийн нийлүүлсэн хувь хөрөнгөөс ногдол ашиг хуваарилах

2.8. Аудит болон бусад хяналт шалгалт

2.9. Хоршоог татан буулгах

2.10. Хоршооны татварын харилцаа

Хавсралт 1. Нийгмийн хөгжилд хоршооллын гүйцэтгэх үүрэг

* * *

ОРШИЛ

НҮБ -ын Ерөнхий ассамблейн 64 -р чуулганаас 2012 оныг “Олон улсын хоршооллын жил” болгон зарласан. Өнөөдөр дэлхийн долоон тэрбум хүний гурван тэрбум нь хоршооноос ашиг хүртэж, 100 сая ажлын байрыг бий болгосон байна. Манай улсын хувьд, 1990-ээд оны үед сум нэгдэл гэж байснаа задарч, хоршооллыг байгуулсан ч энэ нь төдийлөн үр дүнтэй ажил болж чадаагүй. Харин сүүлийн жилүүдэд иргэд бизнесийн салбарт ахиухан мөнгөгүй л бол ганцаарчилсан тоглолт хийгээд үр дүнгүй гэдгийг ойлгож байгаа тул, хоршоолол байгуулах хандлага нэмэгдсэн.

Өнөөдрийн байдлаар Монгол Улсад 2000 орчим хоршоо үйл ажиллагаа явуулж буй бөгөөд ирэх жилээс энэ тоо улам нэмэгдэх хандлагатай байна. Гэвч иргэдийн дунд хоршооллын жинхэнэ мөн чанарыг ухаарч хамтран хоршиж бизнес эрхлэн үр ашгийг нь хүртэхээс илүүтэй Хоршооллыг дэмжих агуулгатай төрөөс үзүүлж буй зээл, тусламж, дэмжлэгийг хүртэх сонирхол нь илүү давамгайлж байна. Ингэснээр нэг хүний эзэмшилд байдаг, хэлбэрийн төдий хоршоонууд бий болж байгаа нь хоршооллын цаашдын хөгжилд сөргөөр нөлөөлөх үндэс болж байна.

Иймээс цаашид бодлого боловсруулах, шийдвэр гаргах түвшинд үүнийг харгалзан үзэж хоршоолох хөдөлгөөнийг зүй зохистой чиглэлээр хөгжүүлэхийн тулд “**Олон улсын хоршооны үндсэн зарчим**” болон хоршооны талаарх олон улсын чиг хандлагад нийцсэн хоршоог дэмжих чиглэл баримтлах нь зүйтэй юм.

Судалгаанд хоршооны талаарх үндсэн ойлголт, зарчим, шалгууруудыг хэрхэн тодорхойлж талаар авч үзсэн бөгөөд үүнийг тодруулах үүднээс тодорхой улс орнууд дахь хоршооны зохицуулалтуудыг жишээ болгон дэлгэрэнгүй байдлаар дурдлаа. Ингэхдээ хоршоолох хөдөлгөөн анх үүсэн бий болсон, хөгжлийн зөв голдрилоор явахад нь хангалттай хэмжээний эрх зүйн зохицуулалтуудтай учраас Европ тивийн улс орнуудын холбогдох жишээг судалгаанд сонгон авсан. Харин Япон, Солонгос, Тайланд, Филиппин, Энэтхэг зэрэг Азийн улсуудыг хуулийнх нь хүрээ, агуулга, тухайн асуудлыг хэрхэн шийдсэн зэргийг нь харгалзан онцолж сонгон авч үзсэн болно. Үүнд:

- Хоршооны тодорхойлолт, үйл ажиллагааны зорилго
- Хоршоодын эрхлэх эдийн засгийн үйл ажиллагааны төрөл, цар хүрээ
- Хоршоог бүртгэх
- Хоршооны гишүүн
- Хоршооны удирдлага
- Хоршооны эд хөрөнгө ба орлогыг хуваарилах, зарлагыг нөхөх
- Аудит болон бусад хяналт шалгалт
- Хоршоог татан буулгах

* * *

Нэгдүгээр бүлэг. **ХОРШООНЫ ЭРХ ЗҮЙН ЗОХИЦУУЛАЛТ**

1.1. Хоршооны тухай ойлголт, төрлүүд, эрх зүйн зохицуулалт

Сүүлийн үед хоршооны хөгжлийн асуудалд ОУ-ын байгууллага, Засгийн газрууд илүү ач холбогдол өгч, илүү анхаарах болсноор хоршооллын хөдөлгөөн нь улам өргөжиж, орлогыг шударгаар хуваарилах, ажлын байр бий болгох, ажилгүйдлийг багасгах, байгаль орчныг хамгаалахад шийдвэрлэх үүрэг гүйцэтгэж, хоршоо нь эдийн засгийн чиглэлтэй, өөртөө туслах байгууллага гэдэг үзэл санаа давамгайлж байна.

1.1.1. Хоршооны тухай ойлголт

Хоршооны бусад аж ахуйн нэгжээс ялгагдах гол онцлог түүний заримдаг шинж чанарт оршиж байна. Хоршоо нь нэг талаас иргэд сайн дурын үндсэн дээр эвлэлдэн байгуулж, нийгэмлэг харилцаан дээр тулгуурладаг хэсэг хүмүүсийн холбоо, нөгөө талаас нь авч үзвэл гишүүдийн орлогыг нэмэгдүүлэх зорилгоор ашиг орлоготой ажиллаж байж оршин тогтнож байгаа аж ахуйн нэгж юм¹⁹.

Монгол Улсын Хоршооны тухай хуулийн 3.1-т: “Эдийн засгийн болон нийгэм, соёлын **нийтлэг хэрэгцээгээ** хангах зорилгоор хэд хэдэн этгээд **сайн дураараа нэгдсэн**, ардчилсан хамтын удирдлага, хяналт бүхий дундын эд хөрөнгө дээр үндэслэн үйл ажиллагаа явуулахаар хамтран байгуулсан **хуулийн этгээдийг** хоршоо гэнэ” хэмээн заажээ. Эдгээр тодорхойлолтонд хоршооны үндсэн 3 онцлогийг янз бүрийн боловч ижил агуулгаар тусгасаныг харж болно. Үүнд:

- гишүүдээ дэмжих нийтлэг зорилготой;
- сайн дураар эвлэлдэн нэгдсэн;
- аж ахуйн үйл ажиллагаа явуулдаг.

Өөр ямар ч хуулийн этгээд ийм заримдаг шинжийг агуулдаггүй билээ. Хоршооны тухай тодорхойлолт нь компани, ТББ зэрэг бусад хуулийн этгээдийн тодорхойлолтоос ялгаатай бөгөөд хоршооны дараах онцлог шинжийг тусгавал зохино гэсэн байна.²⁰ **Нэг дэх нь** хоршооны хамтын зарчим бөгөөд гишүүд нь хоршооны хамтын үүсгэн байгуулагч байх бөгөөд хоршоог хамтарч санхүүжүүлнэ. Хоршоог хамтарч өмчилж, хамтдаа удирдаж, хянаж, хоршооны үйлчилгээг хамтдаа хэрэглэж, хоршооны өр төлбөр, алдагдлыг хамтарч хариуцна. **Хоёр дахь нь** хоршоо хөрөнгө оруулж, их хэмжээний ашиг олохыг эрмэлзэхээс илүү гишүүдээ дэмжиж, тэдний нийгэм, эдийн засгийн байдлыг сайжруулахад анхаарна.

1.1.2. Хоршооны төрөл

Хоршоог эрхэлж буй үйл ажиллагааных нь чиглэлээр хоёр үндсэн хэсэг болгон ангилдаг. Үүнд:

1. Үйлчлэн зуучлах чиглэлтэй,
2. Үйлдвэрлэлийн чиглэлтэй.

Үйлчлэн зуучлах хоршоо нь гишүүдийн бүтээгдхүүн, түүхий эд, барааг худалдан авч зуучлан борлуулах, гишүүдээ хэрэгцээт бараа болон шаардлагатай техник, тоног төхөөрөмж, материалаар хангах, үйлчилгээ үзүүлэх үйл ажиллагаа явуулдаг, гол төлөв гишүүд нь үйлдвэрлэл эрхэлдэг, хоршоо нь тэдэнд дэмжлэг үзүүлдэгээрээ онцлогтой. Гишүүд нь бараа бүтээгдэхүүн нийлүүлэгч-худалдан авагчийн үүрэгтэй байдаг учир хоршоо гишүүдийн хоорондын харилцааг нарийн зохицуулах шаардлагатай.

Үйлдвэрлэлийн хоршоо нь өөрөө бараа бүтээгдхүүн үйлдвэрлэдэг бөгөөд гишүүд нь түүний үйл ажиллагаанд биечлэн оролцож, хоршооныхоо үйлдвэрлэлийг өргөтгөхийг илүү их сонирхдог, шаардлагатай бол гишүүд хоршооны бараа, бүтээгдхүүнийг өөрсдөө худалдан авдаг, гишүүдээ ажлын байраар хангахад илүү их анхаардгаараа үйлдвэрлэлийн хоршоодын ач холбогдол тодорхойлогдоно. Түүнчлэн үйлдвэрлэлийн хоршоо нь гишүүдийн түүхий эдийг авч түүнд үндэслэн үйлдвэрлэл явуулдаг хэлбэртэй байж болдог. Үйлдвэрлэлийн хоршооны үйлчилгээ нь нийтэд нээлттэй байдаг.

¹⁹ Б.Зарыккан. Хоршооны тайлбар толь лавлах, 2004.

²⁰ ОУХБ, Хоршооны тухай хууль тогтоомж боловсруулахад зориулсан зөвлөмж, 2005.

Үйлчлэн зуучлах ба үйлдвэрлэлийн хоршоодыг дээрхи ангилалын хүрээнд зорилго, эрхэлж буй үйл ажиллагааны төрлөөс шалтгаалан дараах төрлүүдэд хувааж болно:

- эд хэрэглэгчдийн хоршоо;
- даатгалын хоршоо;
- хангамж бэлтгэн нийлүүлэлтийн хоршоо;
- борлуулалтын хоршоо;
- үйлчилгээний хоршоо;
- хадгаламж зээлийн хоршоо;
- түүхий эд боловсруулалтын хоршоо;
- хөдөө аж ахуйн хоршоо ;
- харилцан туслалцах хоршоо;
- орон сууцны хоршоо ;
- ажилчны хоршоо;
- олон төрөлт хоршоо;
- бүрэн хоршоо.

1.1.3. Хоршооны үйл ажиллагааны төрөл

Хоршооны эрхлэх аж ахуй, үйлдвэрлэл, үйлчилгээний хүрээг хоршооны үйл ажиллагаа гэх бөгөөд түүний чиглэл, төрөл зүйлийг үйл ажиллагааны төрөл гэнэ. Манай улсын Хоршооны хуулийн дагуу хоршоо нь дараах төрлийн үйл ажиллагаа эрхэлж болно:

- түүхий эд боловсруулалтын;
- үйлдвэрлэлийн;
- хадгаламж зээлийн;
- борлуулалт, хангамж, бэлтгэн нийлүүлэлтийн;
- үйлчилгээний;
- орон сууц барих зориулалтын;
- эд хэрэглэгчдийн;
- дүрэмд заасан бусад үйл ажиллагаа.

Түүнчлэн хоршоо нь хэд хэдэн үйл ажиллагааг нэгэн зэрэг эрхэлж болох бөгөөд энэ нь хуулиар хориглоогүй ямарч үйл ажиллагаа байж болно. Олон төрлийн үйл ажиллагааг нэгэн зэрэг эрхэлдэг хоршоог олон төрөлт хоршоо гэж нэрлэдэг. Дэлхийн практикт хоршоо нь ОУ-ын гэрээ, хэлэлцээр, тухайн орны хуулиар хориглоогүй үйл ажиллагааг түгээмэл эрхэлж байна. Тухайлбал: газар түрээслэх, хадлан бэлчээрийн, дуудлага худалдааны, жимсний, намаг хатаах, орон сууц барих, тахир дутуу хүмүүсийн, ус сувгийн, ой модны аж ахуйн, зохиомол хээлтүүлгийн, атар эзэмших, намаг хатаах, загас агнуур, боловсруулалтын, ажиллах хүч хуваарилах буюу хөдөлмөрийн, хяналтын, хөдөө аж ахуйн машины, даатгалын, цахилгаан хангамжийн, иргэдийн үйлчилгээний, сургалтын гэх мэт тухайн орон нутагтаа зайлшгүй шаардлагатай үйл ажиллагааг хоршоод эрхэлдэг байна.

1.1.4. Хоршооны эрх зүйн зохицуулалт

Монгол Улсын Иргэний хууль (2002) нь суурь хуулийн нэг бөгөөд иргэний эрх зүйн харилцаанд оролцогч иргэн, хуулийн этгээд, хуулийн этгээдийн эрхгүй байгууллага буюу эрх зүйн этгээдийн хооронд үүсэх эдийн болон эдийн бус баялагтай холбоотой харилцааг зохицуулдаг.

Иргэний хууль тогтоомж нь иргэний эрх зүйн харилцаанд оролцогчдын эрх тэгш, бие даасан байдал, өмчийн халдашгүй байдал, гэрээний эрх чөлөө, хувийн хэрэгт хөндлөнгөөс оролцохгүй байх, иргэний эрх үүргийг ямар нэгэн хязгаарлалтгүй, хэрэгжүүлэх, зөрчигдсөн эрхийг сэргээлгэх, шүүхээр хамгаалагдах зарчмыг үндэс болгодог.

Иргэний хуулийн энэхүү зарчим, заалтуудын дагуу хоршоо болон түүний гишүүн /иргэн/ нь иргэний эрх зүйн харилцаанд оролцогч бөгөөд иргэн, хуулийн этгээд, төлөөлөл, хэлцэл, барьцаа, гэрээ, үүрэг, арилжаа, зээл, тооцооны үүрэг, хөрөнгө шилжүүлэх, санхүүгийн лизинг, газрын түрээс зуучлал, хадгалуулах, даатгал, эдийн ба эдийн бус баялагийн эрх, эзэмшил, өмчлөх эрх, өв залгамжлал, зөрчлийн улмаас үүсэх үүрэг зэрэг харилцааг зохицуулдаг учир түүнийг үйл ажиллагаандаа байнга мөрдлөг болгож байх нь хоршооны зорилгыг хэрэгжүүлэхэд чухал үүрэг гүйцэтгэнэ. Энэ хуульд хоршоотой холбоотой хэд хэдэн онцлог заалт байдаг. Үүнд:

- Насанд хүрээгүй буюу 14 - 18 насны этгээдийг иргэний эрх зүйн бүрэн бус чадамжтай гэж үздэг боловч хоршооны хувьд 16 - 18 насны иргэн хоршооны гишүүн байхыг зөвшөөрсөн;
- Хуулийн этгээдийн болон хоршооны тодорхойлолт өгч, хоршоо дүрэмд заасан зорилготой, ашгийн төлөө бус хуулийн этгээд гэдгийг баталгаажуулсан;
- Ашгийн төлөө бус хуулийн этгээд өөрийн дүрэмдээ заасан үйл ажиллагааг явуулахаар заасан нь хоршоо олон төрлийн үйл ажиллагаа эрхлэх үндсийг тавьсан;
- Хоршоог үүсгэн байгуулах, бүртгэх, үйл ажиллагаагийн дуусгавар болгох, гишүүнчлэл, хяналт болон хоршоотой холбоотой бусад харилцааг хуулиар зохицуулахыг хуульчилсан;
- Хэд хэдэн хуулийн этгээд нь үйл ажиллагаагаа зохицуулах зорилгоор нэгдэж болох бөгөөд нэгдлийн оролцогчид хуулийн этгээдийн эрхээ хадгалах тухай заалт орсноор дундын хоршоо байгуулахад хоршоо бус хуулийн этгээд оролцох боломжтой болсон;
- Энэ хуулийн зээл, хадгаламжтай холбогдсон заалтуудыг хадгаламж зээлийн үйл ажиллагаа эрхэлдэг хоршоод шууд мөрдөх боломжтой.

Монгол Улсын дараахь хуулиуд хоршооны үйл ажиллагаатай шууд ба шууд бусаар холбогдож, эрх зүйн харилцааг зохицуулдаг:

- Монгол Улсын Үндсэн хууль
- Хоршооны тухай хууль
- Нягтлан бодох, бүртгэлийн тухай
- Улсын Засгийн газрын тухай
- Банкны тухай
- Аудитийн тухай
- Хэрэглэгчдийн эрхийг хамгаалах тухай
- Татварын Ерөнхий
- Аж ахуйн нэгж, байгууллагын орлогын албан татварын тухай
- Хүн амын орлогын албан татварын тухай
- Худалдааны албан татварын тухай
- Автотээврийн болон өөрөө явагч хэрэгслийн албан татварын тухай
- Онцгой албан татварын тухай
- Тэмдэгтийн хураамжийн тухай
- Нийгмийн даатгалын тухай

- Мөнгөн хадгаламж, төлбөр, тооцоо, банкны үйл ажиллагааны тухай хууль
- Үл хөдлөх эд хөрөнгийн бүртгэлийн тухай
- Хүнсний тухай
- Газрын тухай
- Засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгж, түүний удирдлагын тухай
- Бусад хуулиуд

Хоршоо нь үйл ажиллагаатайгаа холбогдох хууль түүний заалтыг нарийвчлан судлаж, мөрдөж ажиллах, гишүүдийнхээ хуулийн мэдлэгийг дээшлүүлэх арга хэмжээ авах үүрэгтэй.

1.2. Олон улсын байгууллагуудаас гаргасан зохицуулалтууд

1.2.1. Нэгдсэн Үндэсний Байгууллагын тогтоол

НҮБ -ын 5 4-р Ерөнхий Ассамблейн 54-р чуулганд дэлхийн 34 орон “Нийгмийн хөгжилд хоршооллын гүйцэтгэх үүрэг” тогтоолыг санаачлан оруулж нийтийн тохиролцоогоор батлуулжээ. (Хавсралт 1.)

НҮБ-ын Ерөнхий ассамблейн 1992 оны 12-р сарын 16-ны өдрийн 47/90 тоот тогтоолоор жил бүрийн 7-р сарын эхний долоо хоногийн бямба гарагийг ОУ-ын хоршооллын өдөр болгон тунхаглаж, түүнийг тэмдэглэж байхыг Засгийн газрууд, ОУ-ын холбогдох байгууллага, төрөлжсөн байгууллага, орон нутгийн үндэсний болон ОУ-ын хоршооллын байгууллагуудад уриалжээ.

1.2.2. Олон Улсын Хөдөлмөрийн Байгууллага

2002 онд Женев хотноо хуралдсан Олон Улсын Хөдөлмөрийн Байгууллага (ОУХБ)-ын Ерөнхий бага хурлын 90-р хуралдаанаараа “Хоршооллын хөгжилд дэмжлэг үзүүлэх тухай” 193-р зөвлөмжийг батлсан.

Энэхүү зөвлөмжөөр ажлын байр бий болгох, нөөцийг дайчлах, гадаадын хөрөнгө оруулалтыг татах, бүх хүн ам эдийн засгийн болон нийгмийн хөгжилд арай илүү бүрэн оролцоход хоршоодын хэлбэрүүд дэмжлэг үзүүлдгийг болон даяарчлалын нөхцөлд хүмүүсийн эв нэгдлийг бий болгоход хоршоо илүү боломжтойг хүлээн зөвшөөрч, хэд хэдэн зүйлүүдийг зөвлөснийг авч үзье.

(ОУХБ) -ын зөвлөмжөөр “хоршоо” гэдэг хэллэг бол өөрсдийн эдийн засаг нийгмийн ба соёлын хэрэгцээгээ хангахын тулд ардчилсан хяналт, удирдлагатай, үйлдвэрийг хамтран эзэмших сонирхолтой, сайн дурын үндсэн дээр нэгдсэн хүмүүсийн биеэ даасан эвлэл, холбоо гэсэн үг юм. Хоршооны бие даасан байдлыг хангах ёстой. Үүнд:

1. хоршоодын үнэт зүйлс, бие биедээ туслах хариуцлага, ардчилал, тэгш эрх, нэгдэл нягтрал, шударга байдал, ес суртахууны хэм хэмжээ,
2. хоршооны зарчмуудыг хэрэгжүүлэх.

Мөн зөвлөмжөд дараахь асуудлыг тусгасан байна:

- Тухайн улсын хөгжлийн түвшингээс хамааралгүйгээр хоршооллын эдийн засгийн чадавхийг дээшлүүлэхэд чиглэсэн арга хэмжээ авах, тусламж үзүүлэх;
- Өөрсдийн байгууллагын болон нийгмийн, хүн амын ядуу хэсгийн хэрэгцээг хангах зорилготой тусгай арга хэмжээг авах ажлыг хөхиүлэн дэмжих;
- Засгийн газар хоршооллуудын шинж чанар ба үйл ажиллагаанд нь тохирсон

бодлого явуулж, эрх зүйн хэм хэмжээг зохицуулах;

- Засгийн газар нь нөхцөл байдлаас шалтгаалан хоршоодын үйл ажиллагааг тодорхой чиглэлээр (ажлын байр бий болгох, хүн амын ядуу хэсгийн ашиг сонирхолд нийцсэн үйл ажиллагааг хөгжүүлэх, хоцрогдсон зах хязгаарыг хөгжүүлэх) дэмжих, бусад үйлдвэр, аж ахуйн газраас дутахааргүй тохиромжтой, аятайхан нөхцлүүдийг бүрдүүлэх, өөрийн боломжоор татварыг хөнгөлөх, зээл олгох, нэмэлт нөхвөр олгох, нийгмийн ажлын хөтөлбөрт оролцуулах, онцгой нөхцөлөөр бараа таваар худалдаж авах боломжийг хангах;
- Үндэсний улс төрийн бодлогыг дараах зүйлд чиглүүлэх. Үүнд:
  1. хоршооллод хэн ч байсан ялгаварлан гадуурхагдахгүй байх,
  2. хөдөлмөрийн хуулийг зөрчих, далд хөдөлмөрийн харьцаа тогтоохын тулд хоршоолол байгуулах, хоршооллыг ашиглах явдлын эсрэг нөхцлийг бүрдүүлэх, ажилчдын хөдөлмөрийн эрхийг зөрчиж буй хоршооллуудтай тэмцэх,
  3. хоршооллод тэргүүний арга барил нэвтэрүүлэх;
  4. гишүүд, удирдлагын мэргэжлийн ур чадварыг хөгжүүлэх, мэдлэгийн түвшинг дээшлүүлэх;
  5. нийгмийн ба ерөнхий боловсрол, мэргэжлийн сургалтын үндэсний системд хоршооллын зарчим, аргын асуудлаар сургаж бэлтгэх;
  6. хоршооллын зээл ашиглах, зах зээлд нэвтрэх боломжийг хөнгөвчлөх;
  7. хоршооллын талаар статистик тооцооны үндэсний системийг сайжруулах;
- хоршооллын үйл ажиллагааг өөрчлөн сайжруулахад дэмжлэг үзүүлэх;
- хоршооллын холбогдолтой хууль, бодлогод өөрчлөлт оруулахдаа хоршооллын зарчмыг үндэс болгох, хоршооллын байгууллагуудтай зөвшилцөх;
- Засгийн газар хоршооллыг бэхжүүлэхийн тулд ажилд нь туслах, аж ахуйн үйл ажиллагаа явуулах чадварыг дээшлүүлэх, ажлын байр, орлого бий болгох, нөөцийг нэмэгдүүлэх боломжийг албадаар дамжуулан нэмэгдүүлэх, орон нутагт хоршоодыг байгуулах, бэхжүүлэхэд чиглэгдсэн зохих механизмийг хөгжүүлэх;
- Засгийн газар хоршоодод зээл, эд хөрөнгийн эх үүсвэр олгох боломжийг бий болгох араг хэмжээ авах үүрэг хүлээх ёстой;
- Засгийн газар хоршоо хооронд туршлага солилцох, орлого, эрсдэлийн хуваарилалтыг хөнгөвчлөх, хоршоо хоорондын санхүү, техник, худалдааны холбоо хөгжүүлэх таатай нөхцөл бий болгох ёстой;
- Ажил олгогч ба ажиллагсдын байгууллага хоршооллын тогтвортой хөгжлийн төлөө хамтран ажиллах, дэмжлэг үзүүлэх, хоршоод болон ажиллагсдыг урамшуулах,
- ОУ-ын хамтын ажиллагаанд зуучлах дэмжлэг үзүүлэх;

1.2.3. Олон Улсын Хоршооллын Альянс

1895 онд Лондон хотноо Олон Улсын Хоршооллын Альянс²¹ (ОУХА) байгуулагдсан. ОУХА нь ОУ-ын хоршооллын үндэсний холбоод, хоршооллын бусад байгууллагуудыг нэгтгэж, тэднийг төлөөлөх, тэдэнд үйлчлэх, хоршооллын хөдөлгөөнийг хөгжүүлэхэд нь дэмжлэг үзүүлдэг, бие даасан ОУ -ын ТББ юм. ОУХА -ийн 100 жилийн ойг 1995 онд Англи улсын Манчестер хотноо бага хурал хийж тэмдэглэн тунхаглал гаргасан. ОУХА-д дэлхийн 100 гаруй орны үндэсний хоршооллын байгууллагууд, ОУ -ын 9, улс, үндэсний 22 байгууллага

²¹ International Co-operative Alliance

гишүүнээр элссэн бөгөөд эдгээрт 800-гаад сая хоршооны гишүүд хамрагдаж байгаа нь гишүүдийнхээ тоогоор аль ч төрийн бус байгууллагуудаас хол давсан, ОУ-ын хүчирхэг байгууллага болсон байна.

ОУХА нь 1946 онд НҮБ-д зөвлөх статус бүхий анхны Засгийн газрын бус байгууллага болжээ. Хоршооны гишүүдийн гэр бүлийг оролцуулан тооцвол нийтдээ 3 тэрбум орчим хүн хоршооны хөдөлгөөнд хамрагдаж, үр ашгийг хүртэж байна. Манай улсаас анх удаа Монголын эд хэрэглэгчдийн хоршоодын төв холбоо 1993 онд гишүүнээр элссэн байна.

ОУХА нь дараах зорилтуудыг удирдлага болгодог:

- өөрийн үйл ажиллагаанд хоршооны эрчмүүдыг мөрдлөг болгодог бүх төрлийн хоршооллын байгууллагыг дэлхийд төлөөлөх;
- хоршооны зарчим, арга ажиллагаа, үзэл санааг дэлхийн хэмжээнд сурталчлах;
- хоршооллын хөдөлгөөнийг ашиг сонирхлыг түүний бүх хэлбэрээр хамгаалах;
- бүх дэлхийд хоршооллыг хөгжүүлэхэд дэмжлэг үзүүлэх; өөрийн бүрэлдхүүнд байгаа байгууллагуудын хоорондын найрамдалт харьцааг дэмжих;
- бүх төрлийн хоршооллын байгууллагуудын хоорондын эдийн засгийн харилцааг үндэсний болон ОУ-ын хэмжээнд хөгжүүлэхэд дэмжлэг үзүүлэх;
- бүх орнуудын ард түмний эдийн засаг, нийгмийн дэвшилд өөрийн хувь нэмрийг оруулах;
- бат бэх энх тайван аюулгүй байдлыг тогтооход дэмжлэг үзүүлэх.

1995 онд ОУХА-ийн их хурлаас өнөө үед баримтлах ОУ -ын хоршооны үндсэн зарчимуудыг²² баталсан.

* * *

Олон улсын хоршооны үндсэн зарчим

1-р зарчим.

Сайн дурын нээлттэй гишүүнчлэл

Хоршоо сайн дурын байгууллага бөгөөд түүний үйлчилгээг гишүүдийнхээ хариуцлагыг хүлээх чадвартай хэн бүхэн ашиглах боломжтой. Гишүүдийг хүйс, нийгмийн байдал, шашин шүтлэг, арьс өнгө, улс төрийн үзэл бодлоор гадуурхахгүй, хэн боловч гишүүнээс өөрийн хүсэлтээр гарч, дахин элсэх эрхтэй.

2-р зарчим.

Гишүүдийн ардчилсан удирдлага, хяналт

Хоршоо нь бодлого чиглэл, шийдвэр гаргахад идэвхтэй оролцогч гишүүдийн байгууллага юм. Сонгуулиар үүрэг хүлээсэн эрэгтэй, эмэгтэй ямар ч хүн бүх гишүүдийн өмнө тайлан тавина. Анхан шатны хоршоонд гишүүд санал өгөх тэгш эрхтэй байдагтай адил бүх шатны хоршоог ардчилсан хэлбэрээр зохион байгуулна.

3-р зарчим.

Гишүүдийн эдийн засгийн оролцоо

Гишүүд хоршооныхоо хөрөнгийг аль болох тэнцүү хэмжээгээр бүрдүүлж, ардчилсан хяналт тавина. Ямар ч тохиолдолд энэхүү

²² <http://www.ica.coop/coop/principles.html>

хөрөнгийн зарим хэсэг нь хоршооны нийтийн өмч байна. Гишүүд орлогыг дараах зориулалтаар хуваана: Хоршоог хөгжүүлэх нөөц сан байгуулах; Гишүүдийн ноогдол орлого; Гишүүдийн зөвшөөрсөн бусад арга хэмжээ.

4-р зарчим.

Хоршооны бие даасан байдал

Хоршоо, гишүүдийн хяналтад байдаг, бие даасан, өөртөө туслах байгууллага юм. Хэрэв тэд өөр байгууллагатай гэрээ байгуулах эсвэл гадны эх үүсвэрээс хөрөнгө эргэлтэнд оруулбал юуны өмнө гишүүдийн ардчилсан хяналтын дор, хоршооны бие даасан тусгаар байдлыг хангахаар тохирч тусгуулна.

5-р зарчим.

Боловсрол, сургалт, мэдээлэл

Хоршоо нь гишүүд, удирдлага, ажилтнуудынхаа хоршооны хөгжилд оруулах хувь нэмрийг ахиулах зорилгоор тэднийг боловсрол олгох сургалтад хамруулна. Тэд олон нийтийн ялангуяа залуучууд, тэргүүлэх ажилтнуудад хоршооны ашиг тус, мөн чанарыг ойлгуулна. Хоршоонд сургалт, мэдээллийг дэмжих зорилгоор боловсрол, мэдээллийн хороо, боловсрол, сургалтад зориулсан сан байгуулж болно.

6-р зарчим.

Хоршоод хоорондын хамтын ажиллагаа

Хоршоод өөрийн гишүүдэд аль болохоор үр ашигтай үйлчлэхийн зэрэгцээ орон нутаг, олон улсын түвшинд хамтарч ажилласнаар хоршооллын хөдөлгөөнийг улам бэхжүүлнэ. Үүний тулд дундын хоршоонд элсэнэ, хоршоодын холбоонд эвлэлдэн нэгдэнэ, эдийн засгийн гадаад харилцаанд бие даан орно.

7-р зарчим.

Нийтийн эрх ашиг

Хоршоо гишүүдийнхээ батламжилсан бодлогоор дамжуулан оршин буй орон нутгийнхаа тогтвортой хөгжлийг хангахын төлөө ажиллана.

Эдгээр үндсэн 7 зарчмын заримыг нарийвчлан авч үзье.

2 -р зарчим. Гишүүдийн ардчилсан хяналт:

- Гишүүн бүр оруулсан хөрөнгөөсөө үл хамааран саналын нэг эрхтэй байна.
- Хоршооны дээд удирдах байгууллага нь бүх гишүүдийн хурал байна.
- Зөвхөн олонхоороо шийдвэр гаргана.
- Үүсгэн байгуулагчид ба элссэн гишүүд тэгш эрхтэй байна.
- Хоршоог зөвхөн хоршооны гишүүд хянан шалгах эрхтэй.
- Гишүүд хоршооны удирдлагын болон санхүүгийн үйл ажиллагааны талаар хэзээ ч мэдээлэл авах, шаардлагатай гэж үзвэл бүх гишүүдийн хурлыг гишүүдийн санаачлагаар хуралдуулах эрхтэй.

3 -р зарчим. Гишүүдийн эдийн засгийн оролцоо:

Гишүүд орлогоо нэмэгдүүлэх гэсэн нэгэн зорилгод санаа нийлэн хоршоо байгуулдаг учир

хоршооны санхүү, эдийн засгийн байдлыг сайжруулахыг байнга эрмэлздэг нь тэдний язгуур эрх ашигтай шууд холбоотой юм. Гишүүн анх хоршоонд элсэхэд хувь хөрөнгөө нийлүүлэн, татвар төлж элсдэг нь хоршооны санхүүгийн гараа болж өгдөг. Хоршооны гишүүдийн хувь нийлүүлэх хөрөнгийн хэмжээг тогтоохдоо заавал нийлүүлэх доод хэмжээ, нийлүүлж болох дээд хэмжээ гэж ангилан дүрэмдээ тусгадаг бөгөөд доод хэмжээг хоршоонд элссэн хүн бүр хувь нийлүүлэх үүрэгтэй бөгөөд дээд хэмжээг сонирхсон гишүүд л нийлүүлж болно. Үүгээр санхүүгийн бүх асуудлыг шийдвэрлэх боломжгүй.

Хоршооны гишүүдийн тоо тогтвортой бус, гишүүн бүр нь хоршоонд санхүүгийн дэмжлэг үзүүлэх боломжгүй, хувь нийлүүлэх хөрөнгө нь хязгаартай байгаа нь хоршооны санхүүгийн чадавхи сул байх үндэслэл болдог. Түүнчлэн гишүүд хоршоондоо нэмэлт хувь нийлүүлэх боломжтой боловч тэр нь гишүүдийн саналын эрхийг нэмэгдүүлдэггүй учир үр ашигтай хөрөнгө оруулалт гэж үздэггүй. Хоршооны санхүүгийн боломжийг нэмэгдүүлэхийн тулд зарим оронд гишүүдээс хоршоонд хөрөнгө оруулах доод хэмжээг тогтоож, түүнийг нөхөн төлдөг практик бий. Гишүүдийн эдийн засгийн оролцооны нэг хэлбэр нь гишүүдэд үл хуваагдах нөөц санг заавал байгуулж, түүнийг тогтвортой байдлын баталгаа болгох, ашиглахаас гадна сайн дураар татан буугдахаас сэргийлэх явдал мөн.

Хоршооны үйл ажиллагааны үр дүнд бий болсон хөрөнгө нь хоршоологчдын дундын өмч болно. Хоршоо цэвэр орлогоо хоршооны гишүүдэд ногдол ашиг болгож хуваарилахаас гадна хоршоогоо хөгжүүлэх, эд хөрөнгөө аривуулах, хөрөнгө оруулалт хийх зэргээр хоршооныхоо үйл ажиллагааг дэмжихэд зориулан цэвэр орлогынхоо зохих хувийг төрөл бүрийн сан болгон үлдээхээр бүх гишүүдийн хурлаас шийдвэрлэж болно.

4-р зарчим. Хоршооны бие даасан байдал:

Өөрөө өөрийгөө удирдаж, хараат байдалд орохгүй, өөртөө засах байдалтай байхыг хэлнэ. Энэ нь хоршооны баримталбал зохих гол зарчмын нэг болно. Хоршоо өөрөө өөрийгөө тэтгэж, гишүүдийнхээ удирдлага, хяналтын дор ажилладаг, гишүүддээ туслан үйлчилж, орлогын нэмэгдүүлэх зорилготой байгууллага учир хараат бус байх ёстой. Хоршооны бүх удирдлагыг гишүүдээс нь сонгож ардчилсан хяналт тавьж, тэд нь гишүүддээ тайлагнаж, хоршооны Тэргүүлэгчид бүх гишүүдийн хурлаас тогтоосон журмаар хязгаарлагдмал эрх эдлэж байгаа нь түүний бие даасан байдлын баталгаа болно. Хоршоо нь бусад байгууллагатай гэрээ, хэлцэл байгуулж, санхүүгийн үйл ажиллагаа явуулахдаа гадны хөрөнгийг ашигладаг боловч, энэ нь гишүүдийн хяналтын дор бие даасан байдалд дарамт учруулахааргүй байх ёстой. Түүнчлэн төрөөс үзүүлж байгаа дэмжлэг нь тухайн хоршооны хүчин чадалд тохирсон байвал зохино.

5-р зарчим. Боловсрол, сургалт, мэдээлэл:

Хоршоо өөрийгөө хөгжүүлэхэд үр бүтээлтэй хувь нэмэр оруулах нөхцлийг бүрдүүлэхийн тулд гишүүд, сонгуультай гишүүд, удирдах ажилтнуудаа сургалтанд хамруулан мэргэжил, боловсролыг нь дээшлүүлэх үүрэгтэй. Түүнчлэн хоршоо өөрийн онцлог, давуу талыг иргэдэд ойлгуулахын тулд нийтэд байнга сурталчилж байна. Ялангуяа хоршооны гишүүдийн тоог нэмэгдүүлэх, хоршооны үзэл санааг түгээн дэлгэрүүлэх замаар орон нутагт ажилгүйдлийг бууруулах, ирээдүйн хоршоологчдыг бэлтгэхийн тулд залуучууд, эмэгтэйчүүдийн дунд сургалт, сурталчилгааг байнга, тогтмол явуулна. Хоршоо өөрөө хоршооны мэдлэг, боловсрол өгөх төв болж, өөртөө бусдыг татах бодлогоо үргэлж явуулах нь чухал.

6-р зарчим. Хоршоод хоорондын хамтын ажиллагаа:

Хоршоод өнөөгийн зах зээлийн эдийн засгийн нөхцөлд ганцаараа ажиллаж тодорхой зорилгоо хэрэгжүүлж чадах нь эрсдэлтэй. Ийм учраас орон нутаг, аймаг, бүс нутаг, үндэсний болон улс хоорондын хүрээнд хамтран ажиллаж, хоршооллын хөдөлгөөнд нийлэн, түүнийг бэхжүүлэх замаар гишүүдийн ашиг сонирхолыг хамгаалж, тавьсан

зорилгоо хэрэгжүүлж чадна. Үүнд дараахи хэлбэрүүдийг ашиглаж болно:

- Өөр хоршоо, хуулийн этгээдтэй хамтран хоёрдогч, гуравдагч шатны дундын хоршоо байгуулах;
- Хоршоодын мэргэжлийн холбоод байгуулах, гишүүнээр элсэх;
- Аудитийн хоршоо, холбоонд гишүүнээр элсэх;
- Аймаг, бүс нутгийн холбоодод нэгдэх;
- Орон нутгийн болон өөр аймаг, бүс нутгийн хоршоодтой түншлэлийн харилцаа тогтоож, хамтран ажиллах;
- Эдийн засгийн болон бусад чиглэлийн төсөл, сангуудтай хамтран ажиллах;
- Худалдааны, хадгаламж зээлийн гэх мэт тодорхой үйл ажиллагаагаар сүлжээ байгуулах, түүнд оролцох;

7-р зарчим. Нийгмийн сонирхол:

Хоршоо нь гишүүдийнхээ хэрэгцээг хүндэтгэн тэдгээрийн эрх ашиг сонирхолыг ямагт хамгаалж, нийгмийн дэвшил, хөгжлийн төлөө ажиллана. Хоршоо нь гишүүдийн эдийн засгийн болон нийгэмд эзлэх байр суурийг дээшлүүлэхэд чухал үүрэг гүйцэтгэдэг бөгөөд хүмүүсийн харилцан бие биедээ үйлчлэх, хариуцлага хүлээх, ардчилсан зарчмыг баримтлах, шударга байх, харилцан тэгш эрх эдлэх, нийгмийн шударга ёс журмыг дээдлэх үндсэн нөхцлийг бий болгодог. Ингэснээрээ хоршоо нийгэмд үйлчилж, хоршооны гишүүд тухайн нийгмийн иргэн учир нийгэм өөрөө хоршоог хөгжүүлэх, дэмжих сонирхолтой байдаг. Хоршоо нь өөрийн оршиж байгаа орон нутагт ажил, үйлчилгээ явуулснаар тухайн нутаг дэвсгэрийн нийгмийн асуудлыг шийдэхэд чухал хувь нэмэр оруулдаг.

Хоёрдугаар бүлэг.

ХОРШООНЫ ЭРХ ЗҮЙН ЗОХИЦУУЛАЛТЫН ТАЛААРХ БУСАД ОРНЫ ТУРШЛАГА

2.1. Хоршооллох хөдөлгөөны хөгжил

Хоршиж амьдрах үзэл санаа эрт үүсч, энэ нь хүн төрөлхтөний хөгжлийн үе шат бүрт янз бүрийн хэлбэрээр илэрч байсан. Таваарын харилцаа хөгжих тутам хөдөлмөр, хөрөнгөө нэгтгэн амьдралаа сайжруулах зорилгоор аж ахуйн үйл ажиллагаа эрхлэн нарийн зохион байгуулалттай болж ирсний нэг хэлбэр нь хоршоо юм. 18 -р зуунд Европын орнуудад машин үйлдвэрлэл түргэн хөгжиж, ажилгүйдэл, ядуучууд нэмэгдэн, гар урчууд жижиг газрын эзэд тэдгээртэй өрсөлдөх чадваргүй болж, хөрөнгө хүчээ нэгтгэх замаар тэдэнтэй тэмцэж, өөрөө өөрийгөө тэтгэх замыг сонгохоос өөр аргагүй байдалд хүрсэн байна. Энэ үед нийгмийн дотор нийгмийн тэгш бус харилцаа, нийгмийн баялгийн тэгш бус хуваарилалтыг шүүмжлэх, нийгмийг хоршоожуулах либерал үзэл бүрэлдэн бий болсон нь хоршоо албан ёсоор үүсэх хөрс суурийг бүрэлдүүлсэн байна.

Ийнхүү Европ тивд анх өөртөө туслах байгууллага үүссэн нь одоогийн хоршоо юм. 1840-өөд онд Английн Манчестр хотод анхны хэрэглэгчдийн хоршоо байгуулагдсан. 1844 онд байгуулагдсан Рочдейлийн нийгэмлэг нь Европт үүссэн дэлхийн анхны хоршоо гэж үздэг бөгөөд энэ үеэс хоршооны тулгуур зарчмыг бий болгосноор хоршоо нь дэлхий даяар түгэх болсон. Одоогоос 150 гаруй жилийн өмнө Германы Делитц хотын дарга Х.Шультцийн санаачлагаар үүссэн зээлийн хоршоод, Фламерсфельд хотын дарга Ф.Райффайзений үүсгэн байгуулсан зээлийн байгууллага нь хадгаламж зээлийн хоршоодын эх үүсвэр нь болжээ. Харин 1901 онд АНУ-ын иргэн А.Десжардинкс анхны зээлийн хоршоог Америкт байгуулжээ.

Францад байгуулагдсан хоршоод үйлдвэрлэл, үйлчилгээний хоршоодын эхлэл болжээ.

Европын хоршоод төрийн дэмжлэггүйгээр өөрсдөө аяндаа үүсч хөгжсөн бөгөөд эдийн засгийн хямрал тохиолдох бүрт амьдрах чадвар сайтай байдгаа харуулж чадсан юм. Тухайлбал дэлхийн хоёр дайны дараа хоршооны хөгжлийн цэцэглэлтийн үе байсан нь үүнийг харуулна.

Англи улс өөрийн колони болох Энэтхэг улсаас өр ширээ олж авах, үгүйрч хосорсон тариачдын аж амьдралыг дээшлүүлэх арга зам нь Европт амжилттай хөгжиж байсан хоршоодыг Энэтхэгт байгуулах явдал гэж үзэж Энэтхэгт зориулан 1904 онд зээлийн хоршооны, 1912 онд бүх төрлийн хоршоодын тухай хуулийг батлан гаргаснаар Азийн анхны хоршоод энэ улсад үүссэн гэж үздэг.

Тухайн үед Энэтхэгт хоршоог хөгжүүлэх орчин бүрдээгүй гэж үзэн хоршооны хөгжлийг дэмжих газрууд байгуулж, түүний Регисрар хэмээх албан хаагчид эрхлэн эхлээд голлон сургах, зөвлөлгөө өгөх замаар хоршоодыг дэмжиж байсан бол аажимдаа тэдгээр нь маргаан шүүх замаар хоршооны дотоод ажилд төрийн оролцоог хүчтэй болгосон юм. Энэтхэгийн хоршооны загварыг Ази, Африкийн орнууд импортлон авсан бөгөөд Малайз улс одоо хүртэл хэрэглэсээр байна.

Хоршоод өөртөө туслах байгууллагын хувьд дэлхийд болон тухайн оронд эдийн засгийн хямрал үүссэн үед маш түргэн зохицон тохиолдсон бэрхшээлийг даван туулахад гол үүрэг гүйцэтгэж байжээ. Тухайлбал Европт болсон хөрөнгөтний хувьсгал, дэлхийн I, II дайн болон өнгөрсөн зуунд тохиолдсон дэлхий нийтийг хамарсан эдийн засгийн хямралуудыг арилгахад хоршооны хөгжлийг ашигласан нь бодит баримт юм. Үүний үр дүнд Энэтхэг, Тайланд, Хятадад гар урлал, үйлдвэрлэлийн жижиг хоршоод, Япон, Индонезид эд хэрэглэгчдийн, загасчдын хоршоод хөгжиж, хүн амыг ажилгүйдлээс аварсан бол Сингапур улс хоршооллын даатгалын талаар амжилтанд хүрчээ.

Умард Европ, Итали, Швейцарь, Японд эд хэргэлэгчдийн хоршоод, Европ, Энэтхэг, Индонез, Хятадад ажилчны хоршоо хүчтэй хөгжиж байна. Үйлчилгээний хоршоодоос Бразилид эрүүл мэндийн, Израйлд тээврийн, Скандинавын орнуудад барилгын чиглэлтэй хоршоодыг хөгжүүлж байна.

Европ тив нь хоршоог практик амьдрал дээр үүсгэн байгуулсан, хоршоог үндэслэгч практик сэтгэгчид, хоршооны тухай үл гүйцэлдэх онолын анхны үндэслэлүүдийг дэвшүүлсэн онолчид төрсөн тив юм. Европын холбооны улсууд эв санааны нэгдлийн үзэл баримтлал нь ажил хэрэгч бизнес эрхлэлттэй ерөөсөө зөрчилддөггүй, энэ хоёрыг хослуулсанаар гайхамшигт амжилтанд хүрч болохыг хоршоодын практик харуулж байна гэж үздэг. Европын хоршоод эрүүл, өрсөлдөөнт эдийн засаг нь шудрага, нийгмийн халамжтай нийгэмтэй зэрэгцэн оршиж чаддагийг харуулж байна. Хоршооны хөгжил нь түүнд оруулсан хэмжээнээсээ илүүгээр тэнд ажиллаж буй хүмүүсийн оролцоогоор тодорхойлогддог ороо, хөрөнгөн дээр суурилагаас илүү үнэт зүйлээр суурилагдан байгуулагдаагаараа бусад аж ахуйн нэгжээс ялгаатайг европын холбоод өнө удаан хөгжлийн явцад баталсан байна.

Европын холбоо нийгмийн өргөн хэмжээний зорилгоо биелүүлэхэд нь хоршоодод туслах арга замуудыг тодорхойлсон Европын том аж ахуй дахь Хоршоод хэмээх зөвлөлдөх баримт бичиг гарган хэрэгжүүлж байна. Даяарчлагдаж байгаа өнөө үед ч хоршооны ач холбогдол улам нэмэгдэж байгаа бөгөөд даяарчлал өөрөө хоршооллын дээд хэлбэрийн нэгэн тусгал юм. Өнөө үед хоршооллын давуу талыг хоршооны гишүүдийн гэр бүлийн гишүүдийг оролцуулан тооцвол дэлхийн хүн амын тэн хагас нь ашиглаж байна.

Өнөөгийн даяарчлалын үед ч Европын хоршоод хэрхэн хөгжүүлэх вэ, хоршоодын эв санааны нэгдэл, бизнесийн үзэл санааг хослуулан эдийн засгийг эрчимтэй хөгжүүлэх бодлого баримтлаж, нийт Европын хоршооны хууль гаргахаар чармайн ажиллаж байна. Дэлхийд том үйлдвэр, компаниуд нэгдэж, хорших болсон хоршооны үзэл санаа дэлгэрч

байгаагийн нэг илрэл юм.

Монгол улсад 1916 онд Анхны үндэсний хоршоо байгуулагдах санал гарч 1921 оны 12-р сард Анхны Эд хэрэглэгчдийн хоршоо байгуулагдсан байна. 1940-өөд он гэхэд бүх сумдад байгуулагдсан байжээ. 1931 оноос Монголд гар үйлдвэрийн хоршоолол үүссэн ба 150 шахам артель байгуулагдсан байна. 1939 оноос ХАА-н хоршоолол байгуулагдаж 255 нэгдэл, 36 нэгдэл дундын хоршоо ажиллаж байжээ. Нэг хэсэг уналтанд ороод байсан ХАА-н хоршоод 1992 оны их хурлаараа МХАА-н хоршоологчдын үндэсний холбоо байгуулан сэргэн ажиллаж байна.

1986 оноос УБ хотод хөдөлмөрийн нөхөрлөлүүд бий болон 150 орчим хоршоо бий болжээ. 1991 оноос үйлдвэрийн хоршоодын үйл ажиллагаа сэргэж эхэлснээр хоршоог шинэ зууны эхэнд түгэн дэлгэрэхэд их нөлөөлсөн гэж үздэг.

Дэлхийн хоршоодын гишүүд тоон хэлээр

Орчин үед дэлхий дахинаа 1 тэрбум хүн буюу 7 хүн тутмын 1 нь хоршооны гишүүн байдаг бөгөөд 3 тэрбум хүн хоршооллын салбарт ажиллан, ашиг тусыг нь хүртэж байна.

- Монгол улсад 2446 хоршоонд 200.000 хүн гишүүнчлэлтэй
- АНУ-д 4 хүн тутмын нэг нь буюу 29000 хоршоонд 350 сая хүн тус тус гишүүнчлэлтэй.
- Аргентин улсад нийт хүн амын 23.5% буюу 9.3 сая хүн 12670 хоршооны гишүүн.
- БНХАУ -д нийт хүн амын 13.4% буюу 180 сая хүн хоршооны гишүүн.
- Боливи улсад хүн амын гуравны нэг буюу 2.9 сая хүн 1590 хоршооны гишүүн.
- Бразил улсад 7.6 сая хүн 7600 хоршооны гишүүн.
- Герман улсад 4 хүн тутмын нэг нь буюу 20 сая хүн хоршооны гишүүн.
- Индонез улсын хүн амын 27.5% буюу 80 сая хүн хоршооны гишүүн.
- Иран улсад 23 сая хүн буюу хүн амын 33% нь 130.000 хоршооны гишүүн.
- Испани улсад хүн амын 15% буюу 6.7 сая хүн хоршооны гишүүн.
- Канад улсад 3 хүн тутмын нэг нь хоршооны гишүүн, тус улсын Күебек хотын хүн амын 70% нь хоршооны гишүүн байна.
- Кени улсад 5 хүн тутмын нэг буюу 5,9 сая хүн хоршооны гишүүн.
- Колумби улсад 4.8 сая буюу хүн амын 10.6% нь 8124 хоршооны гишүү.
- Коста Рика улсын хүн амын 10% нь хоршооны гишүүн.
- Малайз улсад нийт хүн амын 27% буюу 6.7 сая хүн хоршооны гишүүн.
- Норвегийн 4.8 сая хүн амын 2 сая нь хоршооны гишүүн.
- Прагвай улсад хүн амын 18% буюу 783000 хүн 1047 хоршооны гишүүн
- Сингапурт нийт хүн амын 50% буюу 1.6 сая хүн хоршооны гишүүн.
- Уругвайд 3 хүн тутмын нэг нь хоршооны гишүүн.
- Шинэ Зеландад нийт хүн амын 40% нь хоршооны гишүүн
- Франц улсад 23 сая хүн буюу хүн амын 38% нь хоршооны гишүүн.
- Энэтхэгт 239 сая хүн хоршооны гишүүн.
- Япон улсад 3 гэр бүл тутмын нэг нь хоршооны гишүүн.

Хоршооны гишүүдийн тоо 15-60 насны хүн амтай харьцуулахад хөгжингүй орнуудад 20 хувь, шилжилтийн орнуудад 39 хувь, зах зээлийн эдийн засаг хөгжиж буй орнуудад 33 хувьд хүрчээ. Европын холбоо, Африк болон АНУ, Канад, Япон, Энэтхэг, Бразили, Аргентин улсын үндсэн барааны 50 гаруй хувийг хөдөө аж ахуйн хоршоод нийлүүлж байна.

Африк тив болон Энэтхэг, Аргентин зэрэг улсуудын эдийн засгийн зарим салбарт хоршоод ноёлох байр суурьтай бол хөгжиж байгаа ихэнхи оронд хөдөө аж ахуй, хадгаламж зээл, үйлдвэрлэлийн болон хэрэглээний салбарын хоршоод илүү идэвхтэй ажиллаж, эдгээр орны 15-60 насны хүн амын 20 хувь буюу 460 сая хүн хоршооны гишүүн байна.

2.2. Хоршооны тодорхойлолт, зарчим

ОУХА-ын Их хурлаас Манчестерийн гэрээгээр батлан гаргаж дэлхий нийтэд хандан гаргасан зөвлөмжид “Хоршоо гэдэг нь **аж ахуйн өмчийг** хамтран эзэмших, ардчилсан удирдлагын зарчимд тулгуурлах замаар **өөрсдийн** эдийн засаг, нийгэм ахуй, соёлын нийтлэг хэрэгцээ, зорилгод нийцүүлэн сайн дурын үндсэн дээр эвлэлдэн нэгдсэн хувь хүмүүсийн бие **даасан холбоо**г хэлнэ” хэмээн хоршооны тухай ерөнхий тодорхойлолтыг томъёолсон байна.

ОУХБ-аас боловсруулсан зөвлөмжид хоршоог тодорхойлохдоо “Хоршоо нь эдийн засгийн болон нийгэм, соёлын нийтлэг хэрэгцээгээ хангах зорилгоор ардчилсан удирдлага, хамтын өмч дээр тулгуурлан үйл ажиллагаа явуулахаар сайн дураараа нэгдсэн хүмүүсийн бие даасан холбоо” гэсэн байна. Энэ тодорхойлолтын утга санааг Монгол улсын 1998 оны хоршооны тухай хуульд бүрэн тусгасан.

Хоршооны талаарх зохицуулалт бүхий дэлхийн анхны хуулиудын нэг болох Герман улсын 1889 онд баталсан Хоршооны хуулийн 1-р зүйлд: “Хоршоо бол хатуу тогтоогоогүй гишүүдээс бүрдэх ба хамтарсан аж ахуйн үйл ажиллагаа явуулах замаар гишүүдийнхээ эрхлэх аж ахуйд дэмжлэг үзүүлэхэд чиглэгдсэн нийгэмлэг мөн” гэсэн байна.

Английн колони байсан Энэтхэгийн 1912 оны Хоршооны тухай хуулийн 4-р зүйл: “Хоршоо бол хоршооны зарчмуудад нийцсэн аж ахуйн үйл ажиллагааг гишүүдийнхээ эрх ашгийг дэмжихийн үүднээс явуулж буй нийгэмлэг мөн.” Энэхүү тодорхойлолт Ази, Африкийн зарим орнуудад хүчин төгөлдөр хэвээр байна.

Африк тивийн Франц хэлтэй орнуудын ихэнхэд 1955 оны 455-184 тоот журмаар томъёолсон тодорхойлолт хүчин төгөлдөр байна: “Хоршоо болон хоршоодын холбоо иргэний хуулийн утгаар хүмүүсээс бүрдсэн өвөрмөц нийгэмлэг бөгөөд эдний гишүүдийн тоо ба үндсэн хөрөнгө нь өөрчлөгдөж болно. Үүний гол зорилго бол нийт гишүүдийн эрх ашигт нийцсэн аж ахуйн үйл ажиллагааг өөртөө ашиг хуримтлуулахгүйгээр явуулахад оршиж байна. Улс төрийн бодлого болон шашны талаар шийдвэр гаргах буюу үйл ажиллагаа явуулах нь хориотой.”

Швейцарийн Аж ахуйн эрхийн тухай хуулийн 828-р зүйл: “Хоршоо бол аж ахуйн нэгжээр зохион байгуулагдсан тодорхой бус тооны хүн буюу худалдааны нийгэмлэгийн холбоо бөгөөд гол зорилго нь өөрөө өөртөө туслах замаар гишүүд нь өөрийнхөө аж ахуйн эрх ашгийг хөхиүлэн дэмжиж хамгаалахад оршиж байна. Үндсэн хөрөнгийн хэмжээг урьдчилан хатуу тогтоосон хоршоо хориотой.”

Дэлхийн зарим улсууд хуулиндаа хоршоог тодорхойлсон байдлыг үзвэл дараах нийтлэг зүйлүүд ажиглагдаж байна.

Хүснэгт 1.

Тодорхойлолт	Улс	Холбогдох хуулийн заалт
Нээлттэй гишүүнчлэл бүхий, гишүүдийн тоо хязгааргүй эсвэл байнга өөрчлөгдөж байдаг хуулийн этгээд	• Бельги • ХБНГУ • Унгар	Худалдааны тухай хууль, 350-р зүйл, Хоршооны тухай хууль, 1.1-р зүйл, Х/2006, 7-р хэсэг

Гишүүдийнхээ эдийн засаг болон нийгэм, соёлын хэрэгцээг хангах зорилготой	• ХБНГУ • Унгар • Франц • Филиппин • Тайланд	Хоршооны тухай хууль, 1.1-р зүйл, Х/2006, 7-р хэсэг Хоршооны тухай хууль, 1.1-р зүйл Хоршооны тухай хууль, 3-р зүйл Хоршооны тухай хууль, 4-р хэсэг
Хамтын өмч, хамтын удирдлага, харилцан туслах зарчмын дагуу үйл ажиллагаагаа явуулдаг	• ХБНГУ • Португал • Тайланд	Хоршооны тухай хууль, 1.1-р зүйл Хоршооны тухай хууль, 2.1-р зүйл Хоршооны тухай хууль, 4-р хэсэг
Зарим цөөн хэдэн улсын хуульд хоршоог хязгаарлагдмал ба хязгаарлагдмал бус хариуцлагатай хоршоо гэж ангилсан	• Бельги • Дани	Худалдааны тухай хууль, 350-р зүйл, 651/2006
Зарим улсын хуульд хоршооллын тухай дэлхий нийтээр хүлээн зөвшөөрөгдсөн зарчмуудыг мөрдөхийг заасан	• Испани • Португал • Филиппин	27/1999, 1.1-р зүйл Хоршооны тухай хууль, 2.1-р зүйл Хоршооны тухай хууль, 3-р зүйл

Эдгээрээс Франц Улсын хоршооллын эрх зүйн орчныг хөгжлийг дурдая. Тус улсын хоршооны харилцааны ерөнхий зохицуулалт нь 1867 оны Иргэний хууль, Худалдааны тухай хуульд тусгагдсан бөгөөд үүний дараа хоршооны салбар бие даасан хэд хэдэн хуулиуд²³ батлагдан гарчээ. Харин 1947 онд анхны Хоршооны тухай хууль²⁴ батлагдаж, 1992 онд шинэчлэгдэн баталснаар уг харилцааны эрх зүйн орчныг илүү нарийвчилж өгчээ.

1947 оноос хойш Францын хууль тогтоох байгууллага хоршооны салбар бие даасан зарим хуулийг шинэчлэн найруулсаны зэрэгцээ цоо шинэ салбар хуулиудыг батлан гаргажээ. Үүнд: Хадгаламж зээлийн хоршооны тухай (1958), Хадгаламж зээлийн хоршоодын холбооны тухай (1989), Хөдөө аж ахуйн хоршооны тухай (1991), Урчуудын хоршооны тухай (1972), Хоршооллын хамтын сонирхолын тухай (2001), Эмнэлгийн эмч нарын хоршооны тухай (2002) зэрэг хуулиуд байна. Харин ОХУ-д хоршооны эрх зүйн зохицуулалт нь салбар хоршооны хуулиар зохицуулагддаг бөгөөд хоршоог дараах байдлаар тодорхойлсон байна.

Хүснэгт 2.

Хуулийн нэр, батлагдсан огноо	Тодорхойлолт
Үйлдвэрлэлийн хоршооны тухай хууль, 1996.04.10	Үйлдвэрийн болон бусад бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэх, дахин боловсруулах, хангах, худалдаа, барилга байгууламж, үйлчилгээ, ашигт малтмал олборлох гэх мэт хуулиар хориглоогүй үйл ажиллагаа эрхлэх хоршоог байгуулах, үйл ажиллагаа явуулах, дуусгавар болгохтой холбоотой харилцааг зохицуулсан
Орон сууцны хуримтлалын хоршооны тухай хууль, 2004.12.22	Хоршоо нь гишүүдийн татварыг нэгтгэх замаар гишүүдийнхээ орон сууцны хэрэгцээг хангах зорилготой хэрэглэгчийн хоршоо байна.
Зээлийн хоршооны тухай хууль, 2009.07.07	Гишүүдийнхээ санхүүгийн хэрэгцээг хангах зорилгоор нутаг дэвсгэрийн, мэргэжлийн болон бусад зарчмаар гишүүнчлэлийн үндсэн дээр иргэд хуулийн этгээдийн нэгдэл байна

²³ Газар тариалангийн зээл ба хоршооны тухай (1908 он), Далайн зээлийн хоршооны тухай (1910 он), Скор-ын тухай хууль (1915 он), Хэрэглэгчдийн хоршооны тухай (1917 он), ард түмний банкууд ба зээлийн хоршооны тухай (1917 он), Урчуудын хоршооны тухай (1923).

²⁴ Хоршооны тухай хууль, 1947.09.10, 47-1775 тоот.

Хөдөө аж ахуйн хоршооллын тухай хууль, 1995.11.15	Хөдөө аж ахуйн бараа бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэгчид хувиараа аж ахуй эрхлэгчид сайн дурын гишүүнчлэлийн үндсэн дээр өөрийн хэрэгцээгээ хангах зорилгоор эд хөрөнгөө нэгтгэн хамтран үйлдвэрлэлийн болон аж ахуйн үйл ажиллагаа явуулдаг байгууллага байна.
---	--

Гадаадын зарим улсууд ОУХА-аас баталсан ОУ-ын хоршооны үндсэн 7 зарчмуудад тулгуурлан өөрсдийн зарчмыг боловсруулсан байна. Судалгаанд Филиппин болон Франц улсуудын хоршооны зарчмуудыг дэлгэрүүлэн авч үзлээ. Соор France²⁵ буюу Францын хоршооллын холбоо (ФХХ) нь янз бүрийн үйл ажиллагаа эрхэлж буй хоршоодын хүсэл зоригоор байгуулагдсан бөгөөд тэдний зарчмыг дэмжих, ашиг сонирхлыг нь хамгаалах үүрэгтэй байгууллага юм.

Тус улсын онцлог нь өөрсдийн зарчмыг хуулиар бус харин ФХХ-аас боловсруулсан байна. Ийнхүү 2010 оны 10-р сард ФХХ өөрсдийн тунхаглалыг гаргаснаар ОУХА-ын тунхаглалыг үндэсний хэмжээнд баталгаажуулсан байна.

Францын хоршооллын холбооны зарчмууд

1. Ардчилал
  - Удирдлагыг ардчилсан зарчмаар гишүүдээс сонгогдоно.
  - Гишүүдийг ялгаварлан гадуурхалгүйгээр саналын нэг эрхтэй оролцоно.
2. Нийтлэг эрх ашиг
  - Хоршоолол болон түүний гишүүдийн ашиг сонирхол нийтлэг байна.
3. Хариуцлага
  - Түнш, эсхүл сонгуульт үүрэгтэй бүх гишүүд хариуцлага хүлээнэ.
4. Үйлчилгээ
  - Хоршоолол нь гишүүдийнхээ эдийн засаг, нийгмийн хэрэгцээг хангах зорилгоор үйлчилгээ болон бүтээгдэхүүнээр үйлчилнэ.
5. Ойр байх
  - Хоршоолол нь бүсийн болон орон нутгийн хөгжлийг дэмжинэ.
6. Ил тод байдал
  - Хоршоолол нь гишүүдийнхээ болон хамтын ажиллагаандаа ил тод байдлыг эрхэмлэнэ.
7. Тогтвортой байдал
  - Хоршоолол нь одоо болон ирээдүйн залгамж холбоо мөн.

Харин 2008 онд батлагдсан Филиппин Улсын Хоршооны тухай хуулийн²⁶ 4-р зүйлд хоршооны зарчмыг тогтоосон байна. Тус зүйлд “Хоршоо бүр үйл ажиллагаагаа явуулахдаа Филиппиний соёл, үнэт зүйлс, дадал туршлага, мөн дэлхий нийтээр хүлээн зөвшөөрсөн дараахь зарчмуудыг мөрдөх үүрэгтэй. Гэхдээ зөвхөн эдгээр зарчмуудад хязгаарлагдахгүй болно.” гэж заасан байна²⁷.

²⁵ <http://www.entreprises.coop/>

²⁶ Филиппин Улсын Хоршооны тухай хууль, 2008/Дугаар 9520, 4-р зүйл.

²⁷ Мөн тэнд.

Филиппин Улсын Хоршооны зарчмууд (Cooperative Principles)

1. Сайн дурын, нээлттэй гишүүнчлэл (Voluntary and Open Membership)
Гишүүний үүрэг хариуцлагыг хүлээж, үйлчилгээг нь хэрэглэх хүсэлтэй хүн бүхэнд хоршоо нь арьс, хүйс, нийгмийн гарал, соёл, улс төрийн үзэл баримтлал, шашин шүтлэг үл харгалзан нээлттэй байдаг сайн дурын байгууллага юм.
2. Гишүүдийн ардчилсан хэлбэрийн хяналт (Democratic Member Control)
Хоршоо нь ардчилсан байгууллага бөгөөд бодлого боловсруулж, шийдвэр гаргах үйл явцад гишүүд нь идэвхтэй оролцож, хянаж байдаг. Гишүүдийг төлөөлж, удирдах, гүйцэтгэх албанд сонгогдсон хүн бүр гишүүдийн өмнө хариуцлага хүлээдэг. Анхан шатны хоршоодын гишүүд нь нэг гишүүн-нэг саналын эрх гэсэн зарчмын дагуу саналын тэгш эрхтэй. Бусад шатны хоршоод нь мөн ардчилсан зарчмын дагуу үйл ажиллагаагаа явуулдаг.
3. Гишүүдийн эдийн засгийн оролцоо (Member Economic Participation)
Гишүүд нь тэнцүү хэмжээний хувь хөрөнгө нийлүүлж, хоршооны эд хөрөнгийг ардчилсан зарчмын үндсэн дээр хянана. Ийнхүү нийлүүлсэн хувь хөрөнгийн доод тал нь 50 хувь нь хоршооны хамтын хөрөнгийг бүрдүүлнэ. Гишүүд гишүүнээр элсэхийн тулд нийлүүлсэн хөрөнгөөсөө хувь авах бол хязгаарлагдмал хэмжээний хувь буюу нөхөн олговор хүлээн авна. Гишүүд нь илүүдэл хөрөнгөө дараахь зүйлд зориулна.
  - Нөөцийн сан байгуулах маягаар хоршоог хөгжүүлэх, ингэхдээ нөөцийн сангийн дор хаяж нэг хэсэг нь хуваарилагддаггүй байх;
  - Хоршооны үйл ажиллагааг хэр дэмжиж, оролцож байгааг нь харгалзан гишүүдийг тэтгэж урамшуулах;
  - Мөн гишүүдийн хүлээн зөвшөөрсөн бусад үйл ажиллагаанд дэмжлэг үзүүлэх.
- (1) Бие даасан, тусгаар тогтносон байдал (Autonomy and Independence)
Хоршоо нь өөрийн гишүүдийн хяналтад байдаг, өөртөө туслах бие даасан байгууллага юм. Засгийн газар болон бусад байгууллагатай гэрээ хэлцэл хийх, эсвэл гадны эх үүсвэрээс хөрөнгө татахдаа гишүүдийн ардчилсан хяналт, хоршооны бие даасан байдлын зарчмыг анхаарч мөрдөнө.
- (2) Боловсрол, сургалт, мэдээлэл (Education, Training and Information)
Хоршоо нь сонгогдсон, томилогдсон төлөөлөгч, удирдлагын гишүүн, аливаа ажилтан, гишүүдийг хоршооны хөгжилд зүй зохистой, үр дүнтэй хувь нэмэр оруулах чадвартай болгох зорилгоор сургаж, мэргэжил боловсролыг нь дээшлүүлнэ.
- (3) Хоршоод хоорондын хамтын ажиллагаа (Cooperation Among Cooperatives)
Хоршоод нь орон нутаг ба үндэсний, бүсийн нутгийн, олон улсын түвшинд хамтран ажиллаж, хоршооллын хөдөлгөөнийг бэхжүүлж, гишүүддээ хамгийн үр ашигтай үйлчилгээ үзүүлнэ.
- (4) Хоршооллын төлөө үйл ажиллагаа явуулах (Concern for Community)
Хоршоод нь гишүүдийнхээ баталсан бодлогын дагуу хоршооллыг тогтвортой хөгжилд хүргэх зорилгоор ажиллана.

2.3. Хоршоодын эрхлэх эдийн засгийн үйл ажиллагааны төрөл, цар хүрээ

Дэлхийн ихэнх орнууд /Австри, Англи, Бельги, Дани, Грек, Испани, Итали, Люксембург,

Нидерланд, Норвеги, Польш, Словак, Унгар Финланд, Эстони/ хууль тогтоомждоо хоршоо нь эдийн засгийн салбарт бүх төрлийн үйл ажиллагааг чөлөөтэй эрхлэж болохыг хүлээн зөвшөөрсөн, өөрөөр хэлбэл ямар нэгэн хязгаарлалт байхгүй байхад бусад орнууд банк, санхүү, даатгалын зэрэг салбарт үйл ажиллагаа эрхлэхийг нь хязгаарласан байна.²⁸

Хүснэгт 3.

Хоршоодын хязгаарлалт	Улс
Давхар даатгал, банк, санхүүгийн үйл ажиллагаа	Болгар
Даатгалын салбар	Герман
Банкны үйл ажиллагаа	Ирланд
Санхүүгийн үйл ажиллагаа	Исланд
Даатгалын салбар	Франц
Давхар даатгал, Банкны үйл ажиллагаа	Чех

Гэхдээ Герман, Франц улсуудад даатгалын салбарт зөвхөн хуульд заасан тусгай хэлбэрээр үүсгэн байгуулсан хуулийн этгээд л үйл ажиллагаа явуулна.

2.4. Хоршоог бүртгэх

Хоршоог аль болох хурдан шуурхай, энгийн, үр дүнтэй аргаар бүртгэх эрх зүйн орчин бүрдүүлэхийг ОУХБ-аас зөвлөсөн байдаг.²⁹ Хоршоог бүртгэсэн өдрөөс эхлэн (эсхүл бүртгэснийг нийтэд мэдээлсэн өдрөөс эхлэн) хоршоо нь эрх, үүрэг бүхий хариуцлага хүлээдэг биеэ даасан хуулийн этгээдийн статустай болно. Хоршоог хуульд заасан шаардлагыг хангасан л бол шууд бүртгэх эсвэл төрийн эрх бүхий байгууллагаас урьдчилан зөвшөөрөл авсны үндсэн дээр бүртгэх гэсэн хоёр арга байдгаас эхнийх нь хамгийн хуульд нийцсэн арга юм. Учир нь төрийн байгууллага зөвшөөрөл олгох эрхтэй байснаар өөрийн үзэмжээр шийдвэр гаргах магадлал ихтэй.

Хоршоог бүртгэх байгууллагын хувьд хоршооны бүртгэлийг компани зэрэг бусад аж ахуйн нэгжийг бүртгэдэг байгууллагад даатгаж, нэгдсэн бүртгэлд хамруулах боломжтой. Эсвэл зөвхөн хоршоог бүртгэдэг тусгай байгууллагад даатгаж болно. Бүртгэлийн үйл ажиллагаа нь захиргааны шинжтэй ажил хэдий ч шүүх байгууллагад даатгаж болохыг Бельги, Грек зэрэг улсын жишгээс харж болно. Европын Холбооны судалгаанд хамрагдсан 30 орноос 2/3 орчимд нь хоршооны тусгай бүртгэл байхгүй бөгөөд бусад хуулийн этгээд, ААН-ийг бүртгэдэг нэгдсэн нэг бүртгэлд хоршоог бүртгэдэг байна.

Хоршоог бүртгэх журмыг тогтоохдоо анхаарах асуудлын нэг нь бүртгэх хугацаа, өөрөөр хэлбэл хоршоо байгуулах хүсэлтийг хүлээн авнаас хойш эрх бүхий байгууллага хэдэн өдрийн дотор хариу өгөх үүрэгтэйг тодорхойлох, энэ хугацаандаа хариу өгөхгүй бол ямар арга хэмжээ авахыг тусгах тухай юм. Хоршоо байгуулах хүсэлтийг хүлээж авснаас хойш тухайлбал Японд 2 сарын дотор, Филиппинд 60 хоногийн дотор, Энэтхэгт 4 сарын дотор бүртгэлийн байгууллагаас хариу өгөх үүрэгтэй байдаг. Хэрэв заасан хугацаанд хариу өгөөгүй бол Филиппинд бүртгэлийг зөвшөөрч, бүртгэсэн хариу өгсөнтэй адилтгаж үздэг байна.³⁰

²⁸ Европын Холбооны судалгаа

²⁹ ОУХБ-ын зөвлөмж, 193/2002, 2.6-р зүйл.

³⁰ Филиппин Улсын Хоршооны тухай хууль, 2008/Дугаар 9520, 16-р зүйл.

2.5. Хоршооны гишүүн

Иргэн ч, хуулийн этгээд ч хоршооны гишүүнээр элсэж болохыг дэлхий нийтээрээ хүлээн зөвшөөрсөн байдаг. ОХУ-ын хоршооны эрх зүйн зохицуулалтын хувьд хоршооны гишүүнчлэл нь хоршооны салбар тус бүрийн хуулиар нарийвчлан зохицуулсан байдаг бөгөөд нийтлэг зохицуулалтын хувьд хоршооны дүрмээр тогтоосон татвараа төлсөн, 16 насанд хүрсэн эрх зүйн чадвар, чадамжтай, ОХУ-ын иргэн байхаас гадна “Зээлийн хоршооны тухай” хуулиар ОХУ-д бүртгэлтэй хуулийн этгээд хоршооны гишүүн байж болно. Хоршооны гишүүнчлэлийн хувьд хоршооны үйл ажиллагааны төрлөөс хамааран Үйлдвэрлэлийн хоршоо 5-аас доошгүй гишүүнтэй байх бол, Орон сууцны хуримтлалын хоршоо нь 50-5000 гишүүнтэй байна.

2.5.1. Хоршооны гишүүдийн тооны доод хязгаар

Монгол улсын Үндсэн хуулийн 16 -р зүйлийн иргэдийн эвлэлдэн нэгдэх эрх чөлөөг харгалзан үзвэл хоршоо байгуулахад шаардагдах гишүүдийн тооны доод хязгаарыг тогтоохоос зайлсхийвэл зохино. Гэвч хоршоо нь хэд хэдэн этгээдийн нэгдэл бөгөөд үйл ажиллагаагаа хэвийн явуулж, эдийн засгийн хувьд оршин тогтноход нь тодорхой тооны хүн шаардлагатай тул ихэнх орны хууль тогтоогчид хоршооны гишүүдийн тооны доод хязгаарыг тогтоосон байна.

Европын орнуудын хуулийг харьцуулахад хоршооны гишүүдийн тооны доод хязгаар дунджаар 2-7 байна. 10 болон түүнээс дээш байхаар зарим улс тогтоосон байхад зарим улсын хуульд доод хязгаарын тухай огтхон ч дурдаагүй байдаг байна. Тухайлбал Австри улсын хуульд хоршооны гишүүдийн тоог заагаагүй учир доод хязгаар 2 хүн болохыг шууд бус утгаар хүлээн зөвшөөрсөн гэж үзвэл зохино. Азийн орнуудын хувьд хоршооны гишүүдийн тооны доод хязгаарыг Филиппинд 15, Шри-Ланкад 10, ХАА-н хоршооны хувьд Японд 15, Өмнөд Солонгост 20 гишүүн гэж тогтоосон байна.

2.5.2. Хоршоонд гишүүнээр элсэх

Хоршоо нь бүх хүмүүст нээлттэй сайн дурын байгууллага болохыг ОУ -ын хоршооны үндсэн зарчмын 1-д тунхагласан байдаг³¹. Хоршоо нь үйлдвэрлэл, үйлчилгээг нь ашиглах хүсэлтэй хүн бүрт нээлттэй байснаараа хүмүүсийг хамтран ажиллаж, хөгжиж дэвшихэд нь түлхэц болж, нийгэмд зохих хэмжээний үүрэг гүйцэтгэдэг.

Гэхдээ хоршооны гишүүнээр шууд элсэх субьектив эрх гэсэн ойлголт нь хоршоог өөрийн хэрэгцээ сонирхлын үүднээс бие даан, чөлөөтэй үйл ажиллагаагаа эрхлэхэд харшилж байгаа учраас улс орнууд энэ ойлголтоос татгалзсан байна.

Хүснэгт 4.

Хоршоонд гишүүнээр элсэх	Улс
Гишүүнээр шууд элсэх субьектив эрх байхгүй. Хоршооны тэргүүлэгчдийн зөвшөөрөл авснаар элсэх боломжтой.	Герман, Грек, Испани, Итали, Чех, Эстони
Хоршооны дүрэмд гишүүнээр элсэх нөхцлийг заана.	Бельги, Ирланд, Словени, Тайланд, Франц

³¹ ОУХА-аас гаргасан Олон улсын хоршооны баримталах үндсэн зарчим, 1995.

Тухайн хоршоо гишүүнээр элсэх өргөдлийг хүлээн авч, зөвшөөрөл өгөх ба гишүүнээр элсэгч нь хоршооны хувьцаанаас дор хаяж нэг ширхэгийг худалдаж авах ёстой. Хоршооны дүрэмд мэргэжил, оршин суух газар зэрэгтэй холбоотой тусгай нөхцлүүдийг зааж болно.	Австри
Зарчмын хувьд гишүүнчлэл нь нээлттэй ба зарим тохиолдолд тодорхой үндэслэлээр хязгаарлаж болно.	Англи

2.5.3. Хөрөнгө оруулагч - гишүүн элсүүлэх тухай

Энэ нь хоршооны үйл ажиллагаанд хамрагдаж, хамтарч ажиллах эрмэлзэлгүй боловч хоршоонд хөрөнгө оруулж, орлогоос нь хувь хүртэх хүсэлтэй хүмүүсийг хоршооны гишүүнээр элсүүлж байгаа тухай асуудал юм. Нэг талаас хөрөнгө оруулагч-гишүүнийг хүлээн зөвшөөрөхгүй байх нь хоршооны бусад хуулийн этгээдээс ялгарах онцлог хэв шинжийг нь хадгалан хөгжүүлэхэд чухал ач холбогдолтой. Гэвч нөгөө талаас хоршоодод үйл ажиллагаагаа хэвийн эрхлэхэд нь бусад хуулийн этгээдийн адил хөрөнгө санхүүгийн эх үүсвэр хэрэгтэй байдаг. Энэ хоёр шаардлагыг хослуулан авч үзээд, аль алийг нь баримталсан тэнцвэртэй шийдэл хүрэх нь чухал юм. Ялангуяа, хөрөнгө оруулагч-гишүүдийг хүлээн зөвшөөрсөн тохиолдолд хоршоог удирдаж, хянах боломжийг тэдэнд өгөхгүй байх нь зүйтэй гэж үздэг байна.

Харьцуулсан хүснэгтээс үзэхэд тухайн улсуудын хуульд энэ асуудлыг ерөнхийдөө орхигдуулсан байна. Зарим улсад хөрөнгө оруулагч хуульд заасан үндэслэлээр хоршооны гишүүн болох боломжтой. Гэхдээ үүний хажуугаар хөрөнгө оруулагчид хоршоог хянахаас сэргийлсэн хуулийн хязгаарлалтыг оруулсан байна. Тухайлбал Унгарт хөрөнгө оруулагч-гишүүдийн тоог хязгаарласан бол Италид бүх гишүүдийн хуралд хөрөнгө оруулагч-гишүүдийн өгөх нийт саналын тоог хязгаарласан байна.

Хүснэгт 5.

Хөрөнгө оруулагч-гишүүн элсүүлэх боломж	Улс
Хуулиар зөвшөөрсөн бол хөрөнгө оруулагч элсүүлж болно.	Австри, Бельги, Герман, Испани, Итали, Финланд
Элсүүлж болно. Гэхдээ саналын эрх хязгаартай, мөн элсүүлэхдээ тусгай журмыг мөрдөх зэрэг шаардлага тавьсан.	Англи
Хуульд заасан бол элсүүлж болно. Гэхдээ хөрөнгө оруулагч гишүүдийн тоо хоршооны бүх гишүүдийн 10 хувиас хэтрэхгүй ба хөрөнгө оруулагчдын хувьцааны нэрлэсэн өртөг хувь нийлүүлсэн хөрөнгийн 30 хувиас хэтрэхгүй байх ёстой.	Унгар
Хуульд заасан нөхцлийн дагуу, санал өгөх эрхийг нь хязгаарлах болзолтойгоор элсүүлж болно. Хувь хөрөнгө оруулсан гишүүдийн саналын эрх нийт саналын эрхийн 33 хувь эсвэл 49 хувиас илүү гарах ёсгүй.	Франц
Элсүүлж болохгүй. Гэхдээ хоршоод нь үнэт цаас, бонд гаргаж болно.	Португал
Хуулийн заалт байхгүй.	Болгар, Дани, Ирланд, Чех
Хуулийн заалт байхгүй. Гэхдээ хоршоо нь нэмэлт хувьцаа гаргах эрхтэй гэж заасан байна.	Латви

Хуулийн заалт байхгүй. Гэхдээ цаад утгаараа хөрөнгө оруулагчийг гишүүнээр элсүүлэхийг хүлээн зөвшөөрөөгүй, учир нь хоршооны гишүүд хоршоотой нягт хамтран ажиллах үүрэгтэй ба нийлүүлсэн эд хөрөнгийн хэмжээ нь тухайн гишүүний эрхийг нэмэгдүүлэх зэргээр ямар нэгэн нөлөө үзүүлдэггүй.	Норвеги
Хуулийн заалт байхгүй. Гэхдээ хоршооны гишүүн бус этгээд хөрөнгө оруулж болох ба энэ нь түүнд саналын эрх, хувьсах ноогдол ашиг хүртэх эрх олгохгүй. Давуу эрхийн хувьцаатай адил дэглэм үйлчилнэ.	Швед

2.5.4. Хоршооны гишүүний эрх, үүрэг

Хоршооны гишүүнээр элссэнээр тухайн гишүүн дараахь хувийн ба санхүүгийн шинж чанартай дараахь нийтлэг эрх, үүргүүдийг хүлээдэг. Үүргүүд:

- Хоршооны дүрэм болон бүх гишүүдийн хурлаас гаргасан шийдвэрийг дагаж мөрдөх;
- Хоршооны зорилгод харшилсан үйл ажиллагаа явуулахгүй байх;
- Хоршооны үйл ажиллагаанд оролцох;
- Гишүүн бүр хоршооны дүрэмд заасан тоо хэмжээний хувьцааг худалдаж авах буюу дүрэмд заасан хувь хөрөнгө нийлүүлэх;
- Хоршооны өр төлбөр, алдагдлыг дор хаяж нийлүүлсэн хувь хөрөнгөнийхөө хэмжээнд нөхөж хариуцах;

Эрхүүд:

- Хоршооноос зохих үйлчилгээ авах;
- Бүх гишүүдийн хуралд оролцох, санал өгөх;
- Хоршооны удирдах болон хяналтын зөвлөлийн гишүүнээр сонгох, сонгогдох;
- Хоршооны үйл ажиллагааны талаар аливаа мэдээллийг гаргуулж авах;
- Хоршооны жилийн тайлан болон бүртгэлийн бусад бичиг баримттай танилцах;
- Хоршооны илүүдэл хөрөнгөөс³² хувь хүртэх, эсвэл нийлүүлсэн хувь хөрөнгөөсөө хязгаартай хувь хүртэх³³;
- Гишүүнчлэлээс гарч буй тохиолдолд нийлүүлсэн хувь хөрөнгөө нэрлэсэн өртгөөр эргүүлж авах;
- Хоршоог татан буулгаж байгаа бол хоршооны дүрмээр зөвшөөрсөн тохиолдолд үлдсэн хувь хөрөнгийг хувааж авах.

Европын орнуудын хувьд Ирландаас бусад бүх оронд нэг гишүүн - нэг санал гэсэн дүрэм мөрдөгдөж буй бөгөөд зарим тохиолдолд хоршооны дүрэмд өөрөөр зааж болно гэжээ. Харин Тайланд, Филиппинд мөн нэг гишүүн нэг саналын эрхтэй байдаг байна.

2.6. Хоршооны удирдлага

Хоршоог гишүүд өөрсдөө удирдах нь хоршооны удирдлагын ерөнхий зарчим бөгөөд энэхүү зарчмыг хэрэгжүүлэхэд анхаарах асуудлуудын нэг нь хоршооны удирдлагад зөвхөн хоршооны гишүүд сонгогдох эрхтэй эсэхийг хэрхэн шийдэх тухай юм. Улс орнууд энэ талаар янз бүрийн шийдэлд хүрсэн байдаг. Зарим улсын хууль тогтоомжид энэ

³² 2.7.2-р хэсгээс дэлгэрэнгүйг харна уу.

³³ 2.7-р хэсгээс дэлгэрэнгүйг харна уу.

асуудлыг тусгаагүй, хоршооны дүрэмд тусгахаар заасан байна. Зарим тохиолдолд зөвхөн хоршооны гишүүд удирдах хэсгийн бүрэлдэхүүнд сонгогдох эрхтэй гэж заасан байхад зарим хуульд энэ тухай хориглоогүй байдаг.

Тухайлбал Италийн хуульд аль алийг нь хосолсон шийдэл заасан ч удирдах гишүүдийн олонх нь хоршооны гишүүдээс бүрдсэн байх ёстой гэж заажээ. Солонгост хоршооны удирдах зөвлөл дан хоршооны гишүүдээс бүрдсэн байх ёстой байхад Японд хоршооны тэргүүлэгчдийн тал хувь нь хоршооны гишүүн байх шаардлагатай. Энэтхэгийн хуульд зааснаар зарим тохиолдолд, тухайлбал Засгийн газар хоршооны хувь нийлүүлэгч, эсвэл хоршооны зээл болон бусад төлбөрт баталгаа гаргаж байгаа үед Засгийн газраас тодорхой тооны удирдах гишүүдийг томилох эрхтэй гэж заажээ. Тайландад хоршооны удирдлага бүх гишүүдийн хурлаар сонгогдсон хоршооны гишүүдээс бүрддэг байна.

ОХУ-ын хувьд хоршооны удирдлагын эрх зүйн байдал, үйл ажиллагааны хэлбэр зэрэг зохицуулалтыг тухайн үйл ажиллагааны салбар хуулиар нарийвчлан зохицуулсан байна. Үйлдвэрлэлийн хоршооны тухай хуулиар эрх барих дээд байгууллага нь бүх гишүүдийн хурал байх бөгөөд хоршоо нь 50-аас дээш гишүүнтэй тохиолдолд Хяналтын зөвлөл байгуулна. Гүйцэтгэх удирдлагыг хоршооны дарга хэрэгжүүлэх бөгөөд санхүү аж ахуйн үйл ажиллагаанд Хяналт шалгалтын комисс хяналт тавихаар зохицуулсан.

Орон сууцны хуримтлалын хоршоо, Зээлийн хоршоо болон Хөдөө аж ахуйн хоршооллын хувьд эрх барих дээд байгууллага нь бүх гишүүдийн хурал байхаар нийтлэг зохицуулсан байна.

2.7. Хоршооны эд хөрөнгө ба хоршооны орлогыг хуваарилах, зарлагыг нөхөх

2.7.1. Хоршооны эд хөрөнгийн доод хэмжээ

Европын улсуудын хууль тогтоомжийг харьцуулахад хоршооны хөрөнгийн доод хэмжээг заагаагүй, эсвэл хоршооны дүрмээр тогтооно гэж заасан байна. Хөрөнгийн доод хэмжээг хуулиар тогтоосон тохиолдолд энэ нь дунджаар 1000 орчим евро байна.

Хоршооны хөрөнгийн доод хэмжээ тогтоох нь зээлүүлэгч зэрэг үүрэг гүйцэтгүүлэгч буюу кредиторыг хамгаалах үүрэгтэй боловч энэ нь хязгаарлагдмал ач холбогдолтой. Учир нь хөрөнгө оруулагч хоршоонд хөрөнгө оруулах шийдвэр гаргахдаа хөрөнгийн доод хэмжээг тогтоосон эсэхийг харахаас гадна үүнээс илүүтэйгээр хоршоонд хуваарилагддаггүй нөөц буй эсэхийг анхаарч үздэг байна. Европын 30 гаруй улсуудад хоршооны хөрөнгийг чөлөөтэй нэмэгдүүлэх, багасгах боломжийг илэрхийлдэг хөрөнгийн тогтворгүй байдлын зарчмыг³⁴ хүлээн зөвшөөрсөн байна. Зөвхөн Дани, Швед улс тодорхой заалт тусгаагүй байна.

Хөрөнгийн доод хэмжээг тогтоосон тохиолдолд хөрөнгийн тогтворгүй байдлын зарчим нь зөвхөн хөрөнгийн доод хэмжээнээс илүү гарсан хэсэгт үйлчилнэ. Хөрөнгийн доод хэмжээг Болгар, Дани, Грек, Их Британи, Ирланд, Нидерланд, Польш, Финланд зэрэг улсууд хуулиараа тогтоогоогүй байна. Герман, Унгар улсуудын хувьд ч хуулиар тогтоогоогүй хэдий ч хоршооны дүрмээр тогтоож болох аж. Хөрөнгийн доод хэмжээний талаар зохицуулалтыг дараах 6 улсууд янз бүрээр шийдвэрлэсэн байна.

Хүснэгт 6.

Хөрөнгийн доод хэмжээний талаар зохицуулалт	Улс
---	-----

³⁴ Харин компанийн хувьд дүрмийн сангийн дүнг тусгай журмын дагуу багасгах, нэмэгдүүлэх буюу тогтмол байлгах зарчим үйлчилдэг.

Хязгаарлагдмал хариуцлагатай хоршооллын компани бол 18,550 евро	Бельги
Хоршооны дүрмээр тогтооно. Гэхдээ тусгай хуулиудад дунджаар 3000-6000 евро гэж заасан байдаг.	Испани
Хуулиар тогтоогоогүй, гэхдээ гишүүн бүр 25 евро үнэтэй 1 хувьцаа худалдаж авах үүрэгтэй.	Итали
Хуулиар тогтоогоогүй, гэхдээ хоршоо нь ямар ч тохиолдолд үйл ажиллагааныхаа хүрээ, эрсдлийг хариуцах хэмжээний хөрөнгөтэй байх үүрэгтэй.	Норвеги
Тусгай хуульд өөрөөр заагаагүй бол доод тал нь 2500 евро гэж тогтоожээ.	Португал
Хоршооны дүрэмд гишүүд хувийн эд хөрөнгөөр хоршооны үүргийг хариуцна гэж заагаагүй бол хоршооны эд хөрөнгө доод талдаа 2560 орчим евро байх ёстой.	Эстони

2.7.2. Илүүдэл хөрөнгийг зарцуулах болон хуулийн дагуу заавал бүрдүүлэх нөөцийн санд хуваарилах

Илүүдэл хөрөнгө нь хоршооны ашиг, орлогоос ялгаатай ойлголт юм. Хоршоо нь гүйлгээ хийхдээ зах зээлийн эрсдлийг тооцож, үйлдвэр, үйлчилгээнийхээ үнийг нэмж тогтоодог бөгөөд уг зах зээлийн эрсдэл биелээгүй тохиолдолд эрсдлийг тооцож нэмсэн хөрөнгө нь илүүдэл хөрөнгө болдог байна. Илүүдэл хөрөнгийг нөөцийн санд хуваарилах, гишүүдийн нийлүүлсэн хөрөнгөөс хувь олгох, гишүүдэд санхүүгийн тусламж болгон олгох зэргээр зарцуулж болно. Тухайлбал Филиппин улсын хуульд илүүдэл хөрөнгө нь хоршооны ашигт тооцогдохгүй гэж маш тодорхой заасан байна.³⁵

Хоршооны нөөцийн сан бүрдүүлэх нь зээлдүүлэгч зэрэг хоршоогоор үүрэг гүйцэтгүүлэгч этгээдийг хамгаалах зорилготой ба энэ нь ялангуяа хоршооны хөрөнгийн доод хэмжээг хуулиар тогтоогоогүй үед чухал ач холбогдолтой. Мөн нөөцийн сан нь бусад хоршоотой хамтран ажиллах, хоршооллын хөдөлгөөн өрнүүлэх зэрэг үйл ажиллагааг санхүүжүүлэх хөрөнгийн эх үүсвэрийг бүрдүүлж өгдөг. Зарим улсын хоршооны тухай хууль тогтоомжид ийм зориулалттай нөөцийн сан заавал бүрдүүлэхийг тусгасан хуулийн заалт байдаг. Нөөцийн санд хуваарилах хувь хөрөнгийн хэмжээг улс орнууд харилцан адилгүй (5-50 хувь) тогтоосон байна.

Хүснэгт 7.

Нөөцийн сан заавал бүрдүүлэх ба хэрхэн бүрдүүлэх талаархи зохицуулалт	Улс
Нөөцийн сан заавал бүрдүүлэх тухай хуулийн заалт байхгүй.	Австри, Дани, Ирланд, Норвеги, Нидерланд
Хоршооны дүрэмд илүүдэл хөрөнгийг хэрхэн зарцуулахыг тусгах ёстой. Хязгаарлагдмал хариуцлагатай хоршооны хувьд жилийн нийт илүүдэл хөрөнгийн 5 хувийг хуульд заасан нөөцийн санд хуваарилах ба ийнхүү хоршооны хөрөнгийн доод хэмжээний 10-тай тэнцэх хэмжээний нөөц хуримтлах хүртэл нэмэгдүүлнэ.	Бельги

³⁵ Филиппин Улсын Хоршооны тухай хууль, 2008/Дугаар 9520, 85-р зүйл.

Хуулийн заалт байхгүй, хоршооны дүрмээр нөөцийн санг тогтоох ба нөөц нь зарчмын хувьд хуваарилагддаггүй.	Герман
Заавал бүрдүүлэх нөөцийн сан, боловсролын сан гэсэн 2 нөөцийн сан байна.	Испани
Жилийн нийт илүүдэл хөрөнгийн 30 хувийг хуулийн дагуу тогтоосон нөөцийн санд ямар нэгэн тооны хязгааргүйгээр хуваарилна.	Итали
Хоршоо нь жилийн нийт илүүдэл хөрөнгийн 10-аас доошгүй хувийг нөөцийн санд хуваарилаж байх үүрэгтэй ба энэхүү нөөцийн сангийн хөрөнгийг хоршооны алдагдлыг нөхөх зэрэгт зөвхөн хэрэглэнэ гэж зориулалтыг нь хуульд тодорхой заасан байна.	Тайланд
Хоршоо нь үндсэн хөрөнгийнхөө 10 хувьтай тэнцэх хэмжээний хуваарилагддаггүй нөөцийн сан бүрдүүлэх үүрэгтэй.	Чех
Хоршоо нь жилийн нийт илүүдэл хөрөнгийн 10-аас доошгүй хувийг (мөн үйл ажиллагаагаа эхэлснээс эхлэн эхний 5 жилд 50 хувиас доошгүй хувийг) нөөцийн санд хуваарилах үүрэгтэй ба энэхүү нөөцийн сангийн хөрөнгийг ямар зориулалтаар хэрэглэх дарааллыг хуульд тодорхой заасан байна.	Филиппин
Хоршоо нь нөөцийн сантай байх ба санхүүгийн жилд олсон илүүдэл хөрөнгийн 5%-иас өмнөх жилүүдийн алдагдлыг хасаад үлдэгдлийг нь санд хуваарилна. Нөөцийн санг хоршооны нийт хөрөнгийн дор хаяж 1 хувьтай тэнцэхүйц хэмжээтэй болтол нэмэгдүүлэх үүрэгтэй.	Финланд
Тусгай хуульд өөрөөр заагаагүй бол төрөл бүрийн нөөцийн сангийн дүн хоршооны хөрөнгийн дүнтэй дүйцэж хүрэхгүй тохиолдолд илүүдэл хөрөнгийн 3/20-аас доошгүй хэсгийг нөөцийн санд хуваарилна.	Франц

Азийн ихэнх орнуудад нөөцийн сан бүрдүүлэхийг хуулиар үүрэг болгосон байх бөгөөд нөөцийн сангийн хөрөнгийг зарцуулахад бүртгэлийн газрын зөвшөөрөл авах хэрэгтэй гэж заажээ. Нөөцийн сангийн хөрөнгө хоршооны гишүүдийн хөрөнгө учраас ийнхүү бүртгэлийн газрыг оролцуулах нь зохисгүй хэрэг юм.

2.7.3. Нөөцийн сангийн хөрөнгийг хуваарилах

Нөөцийн сангийн хөрөнгийг хуваарилах нь дээрх (2.6.2-т заасан) байдлаар бүрдүүлсэн нөөцийн сангийн хөрөнгийг хоршооны үйл ажиллагааны явцад, мөн хоршоог татан буулгах үед гишүүдэд тарааж болох тухай асуудал юм. ОУХА болон ОУХБ-аас гаргасан зөвлөмжөөс үзэхэд нөөцийн сангийн хөрөнгийг хуваариладаггүй, өөрөөр хэлбэл гишүүдэд тараадаггүй байвал зохино гэжээ.

Европын улсуудын хууль тогтоомжийг харьцуулж үзэхэд хэд хэдэн хандлага ажиглагдаж байна.

- Нөөцийн сан бүрдүүлэхийг хуулиар үүрэг болгон заагаагүй ба хоршооны дүрэмд энэ асуудлыг тусгахаар заасан;
- Нөөцийн сан бүрдүүлэхийг хуулиар үүрэг болгон заасан ба нөөцийн сангийн хөрөнгийг гишүүдэд тараахыг зөвшөөрсөн;
- Нөөцийн сан бүрдүүлэхийг хуулиар үүрэг болгон заасан ба нөөцийн сангийн хөрөнгийг гишүүдэд тараахыг хориглосон, гишүүнчлэлээс хасах үед ч тараахыг хориглосон;
- Нөөцийн сан бүрдүүлэхийг хуулиар үүрэг болгон заасан ба нөөцийн сангийн хөрөнгийг гишүүдэд тараахыг хориглосон, хоршоог татан буулгах үед ч тараахыг хориглосон;

- Өөр өөр зориулалттай хэд хэдэн нөөцийн сан бүрдүүлэхийг хуульд заасан.

2.7.4. Гишүүдийн нийлүүлсэн хувь хөрөнгөөс ногдол ашиг хуваарилах

Хөрөнгө оруулагч давамгайлдаг компани аж ахуйн нэгжийн хувьд илүүдэл хөрөнгөө тараахдаа ногдол ашгийн хэлбэрээр тухайн хувь нийлүүлэгчийн оруулсан хувь хөрөнгийн дүн хэмжээнээс хамааран тооцоолж хуваарилдаг.

Хоршоо нь хөрөнгө оруулагч биш, хэрэглэгч давамгайлсан аж ахуйн нэгж учраас илүүдэл хөрөнгө хуваарилах загвар нь өөр ба “буцаан олговрын” хэлбэрээр тараавал зохино гэж үздэг. Буцаан олговрын хэмжээг тооцоолохдоо тухайн гишүүний хоршооны үйл ажиллагаанд хэрхэн оролцож буйг, мөн ямар хувиар (худалдан авагч, худалдагч, ажилтан зэрэг) оролцож буйг харгалзан авч үздэг.

Дээрхээс харахад хоршооны гишүүдийн оруулсан хувь хөрөнгө нь компанийн хөрөнгөөс өөр үүрэг гүйцэтгэдэг байна. Илүүдэл хөрөнгийг тараах нь гишүүдийн оруулсан хувь хөрөнгөөс ашиг гарган эргүүлж хуваарилах бус, харин хоршооны гишүүдийн эдийн засгийн оролцоог шагнах зорилготой болохыг харж болно.

Харьцуулсан хүснэгтээр дараахь асуудлуудыг тодруулсан болно.

- Тухайн улсын хууль нь ногдол ашиг ба буцаан олговрыг ялгаж тусгасан эсэх;
- Ногдол ашиг хуваарилах боломж ба нөхцөл.

Хүснэгтээс үзэхэд Австри, Бельги, Франц, Унгар, Итали, Португал зэрэг улсуудад ногдол ашиг ба буцаан олговор гэсэн хоёр ойлголтыг ялгаж заасан байна. Харин Австри, Ирланд, Герман улсуудад энэ хоёр ойлголтыг хоршооны дүрэмд ялган зааж болно.

Хүснэгт 8.

Ногдол ашиг тараах боломж ба нөхцөл	Улс
Ногдол ашиг хуваарилахыг зөвшөөрсөн, хуваарилах нөхцлийг хоршооны дүрэмд заана.	Австри
Нэг хязгаарлалт байгаа нь тухайн санхүүгийн жил дуусах өдрийн байдлаар хоршооны цэвэр ашиг тухайн тогтмол дүрмийн сангийн дүн эсвэл гишүүдийн оруулсан нийт хувь хөрөнгийн дүнгээс доогуур байгаа тохиолдолд ногдол ашиг хуваарилахыг хуулиар зөвшөөрөөгүй.	Бельги
Ногдол ашиг хуваарилахад хэмжээ нь хязгаартай.	Франц
Ногдол ашиг хуваарилахыг зөвшөөрсөн, хоршооны бүх гишүүдийн хурал тодорхойлно.	Унгар
Зарим төрлийн хоршоод хэрэглэгч- гишүүддээ ногдол ашиг хуваарилахгүй байж болно.	Итали
Нөөцийн санд хуваариласны дараа ногдол ашиг тарааж болох ба ийнхүү тараасан нийт хөрөнгийн хэмжээ тухайн санхүүгийн жилийн нийт илүүдэл хөрөнгийн 30 хувиас илүү гарахгүй байх ёстой.	Португал
Хоршооны дүрэмд заана.	Ирланд
Ногдол ашиг хуваарилах боломжтой ба ерөнхий хязгаарлалт байхгүй.	Герман

Хоршооны дүрэмд заавал хуваарилах ногдол ашгийг заах, хоршооны бүх гишүүдийн хурал нь сайн дураар хуваарилах ногдол ашгийг заана. Ногдол ашиг ба буцаан олговор гэсэн хоёр ойлголт: Хуулиар заасан нөөцийн санд оруулаагүй илүүдэл хөрөнгийг хоршооны гишүүдэд хоршооны үйл ажиллагаанд оролцох оролцоог нь харгалзан буцаан олгох төлбөрийн хэлбэрээр олгоно.	Испани
--	--------

2.8. Аудит болон бусад хяналт шалгалт

Европын орнуудын хувьд зарим улсад хоршоог аудит зэрэг хяналт шалгалтанд заавал хамруулж байхаар³⁶ заажээ.

Хоршоо нь татварын тусгай дэглэмтэй учраас аудитад хамруулах үндэслэлгүй гэж Бельги зэрэг зарим улсад үзэж байхад Итали, Польш зэрэг зарим улсын хуульд аудит нь зөвхөн хоршооны санхүүгийн байдлыг шалгах зорилготой бус, хоршооны үйл ажиллагааг дэмжиж туслах зорилготой гэж заажээ.

Аудитыг зарим улсад төр захиргааны байгууллага хийдэг бол зарим улсад төрөөс хүлээн зөвшөөрсөн хоршоодын холбоо гүйцэтгэдэг байна. Австри, ХБНГУ зэрэг улсад хоршоо нь хоршоодын холбоонд заавал элсэх үүрэгтэй байдаг. Итали гэх мэт зарим улсад хоршоодын холбоонд заавал элсэх үүрэг байдаггүй бөгөөд ямар нэгэн холбооны гишүүн бус хоршоонд төрөөс аудит хийдэг.

Франц, ХБНГУ, Итали, Испани зэрэг хоршоолол сайн хөгжсөн улсуудад хоршооны аудитыг хоршоодын холбоо гүйцэтгэдэг болохыг дурдах нь зүйтэй. Азийн орнуудын хувьд Япон, Солонгос зэрэг улсуудад засгийн газар хоршооны үйл ажиллагаа, тайлан тооцоо, бүртгэлийн баримтуудыг шалгах эрхтэй байдаг. Тайланд улсад аудит хийх хянан шалгагч нарыг хоршооны бүртгэлийн байгууллага томилох бөгөөд аудитыг тус бүртгэлийн газраас боловсруулсан дүрэм журам, стандартын дагуу гүйцэтгэдэг байна.³⁷ Аудитаас гадна бүртгэлийн байгууллага нь хоршооны үйл ажиллагааны талаар тайлбар шаардах эрхтэй ба мөн хоршооны байцаагч нар хоршоон дээр очиж, ажлын цагаар газар дээр нь шалгалт хийх эрхтэй гэж заажээ.³⁸

Хяналт шалгалтыг хэдэн удаа хийх, заавал хийх ёстой эсэх талаар Японы хуульд захиргааны эрх бүхий байгууллага нь жилд нэг удаа хоршооны үйл ажиллагаа, санхүүг шалгах үүрэгтэй тусгасан байна. Филиппин улсын хуульд хоршоонд санхүүгийн болон нийгмийн гэсэн хоёр төрлийн аудитыг жил бүр хийж байхаар заажээ.³⁹

Хяналт шалгалтыг жил бүр биш юм гэхэд дор хаяж гурван жил тутамд 1 удаа хийж, дараахь зүйлүүдийг шалгавал зохино гэж зөвлөснөөс үзвэл:

- Гишүүдийн хувьцаа;
- Хоршооны үйлчилгээг хэрэглэж буй гишүүдийн тоо хэмжээ;
- Удирдах зөвлөл болон гишүүдийн хурлын зардал, эдгээр зардлыг төсөвт оруулан баталсан эсэх;

³⁶ Cooperative revision, inspection or enquiry.

³⁷ Тайландын хоршооны тухай хууль, 1999, 4-р бүлэг.

³⁸ Мөн хуулийн 3-р бүлэг, 17,18-р зүйл.

³⁹ Филиппин Улсын Хоршооны тухай хууль, 2008/Дугаар 9520, 80-р зүйл.

- Гишүүдийн хурлын баталсан жилийн төлөвлөгөөний биелэлт;
- Хууль, хууль тогтоомжийн бусад актыг мөрдөж буй эсэх.

2.9. Хоршоог татан буулгах

Хоршоог өөрчлөн байгуулах бус⁴⁰, үйл ажиллагааг нь зогсоож, татан буулгах нь чухал шийдвэр учраас бүх гишүүдийн хурлаар хэлэлцэж, дийлэнх олонхын саналаар шийдвэрлэвэл зохино. Зарим улсын хуульд хоёр удаа дараалж бүх гишүүдийн хурлыг зохион байгуулж, асуудлыг шийдвэрлэхийг заасан байдаг. Хоршоог татан буулгах үндэслэлийг харьцуулбал:

Хүснэгт 9.

	Герман	Солонгос	Тайланд	Филиппин	Энэтхэг	Япон
Хуульд зааснаар бүх гишүүдийн хурлаар дийлэх олонхын саналаар шийдвэрлэх	.	.	.	.	.	.
Гишүүдийн тоо хуульд заасан доод хэмжээнд хүрэхгүй болсон	.					
Хууль, дүрмийг зөрчсөн		.	.	.	.	.
Дампуурсан		.	.			.
Хяналт шалгалт хийсний дараа бүртгэлийн байгууллагаас татан буулгах шийдвэр гаргасан					.	
Хоршооны үүсгэн байгуулсан хугацаа дууссан	.			.		.
• Хуурамчаар бүртгүүлсэн, • Хууль бус зорилгоор үйл ажиллагаа явуулах				.		
Хууль бус үйл ажиллагаа эрхлэх						.
Эрх мэдэл бүхий сайдыг тушаалаар татан буулгах		.				

Татан буулгасан хоршооны үлдсэн эд хөрөнгийг гишүүдэд хуваарилахыг зарим улсад хуулиар зөвшөөрсөн байхад зарим улсад хоршооны дүрмээр зохицуулна гэжээ.

Хүснэгт 10.

Юуны түрүүнд үүрэг гүйцэтгүүлэгчийн нэхэмжлэлийг барагдуулж, дараа нь гишүүдэд хувийг нь буцааж олгосны эцэст үлдсэн хөрөнгийг хуваарилна	Австри
---	--------

⁴⁰ Хоршоог нийлэх, хуваах, өөрчлөх замаар өөрчлөн байгуулах боломж байдаг.

Үлдсэн эд хөрөнгийг гишүүдэд хуваарилахыг хуулиар зөвшөөрсөн	Бельги, Герман, Тайланд, Филиппин, Энэтхэг
Зарчмын хувьд хоршооны дүрмээр зохицуулна	Герман, Их Британи
Өр төлбөрийг барагдуулж, гишүүдэд нийлүүлсэн хувь хөрөнгийг нь эргүүлж олгосны эцэст үлдсэн хөрөнгийг бусад хоршоо, хоршоодын холбоонд хандивлах, эсвэл нийтийн болон мэргэжлийн эрх ашгийн үүднээс явуулах үйл ажиллагааг санхүүжүүлэх	Франц
Үлдсэн эд хөрөнгийг хоршоодын холбооноос заасан өөр нэг хоршоонд хандивлана	Португал

2.10. Хоршооны татварын харилцаа

Хоршооны татварын харилцааг ямар хууль тогтоомжоор зохицуулдаг, хоршооны гишүүд нь татвараа хэрхэн төлдөг талаар ОХУ-ын холбогдох хууль тогтоомжоос үзэхэд бүх төрлийн хоршооны татварын зарчим нь ерөнхийдөө адилхан боловч зорилгоороо ялгаатай байна. Гишүүн татвараас гадна нэмэлт татвар буюу хоршоонд учирсан хохирлыг арилгах зорилгоор төлдөг нөхөн төлбөр хэлбэрийн татвар ч бас байдаг байна.

Үйлдвэрлэлийн хоршооны тухай хууль 1996.04.10, сүүлийн нэмэлт өөрчлөлт 2011.11.30-нд хийгдсэн, Үйлдвэрийн болон бусад бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэх, дахин боловсруулах, хангах, худалдаа, барилга байгууламж, үйлчилгээ, ашигт малтмал олборлох гэх мэт хуулиар хориглоогүй үйл ажиллагаа эрхлэх хоршоог байгуулах, үйл ажиллагаа явуулах, дуусгавар болгохтой холбоотой харилцааг зохицуулсан	Хоршооны хөрөнгө нь гишүүдийн оруулсан хувиас бүрдэнэ. Гишүүдийн оруулах хувийн хэмжээ, оруулах журмыг хоршооны Дүрмээр тогтооно.
Орон сууцны хуримтлалын хоршооны тухай хууль 2004.12.22, сүүлийн өөрчлөлт 2008.07.23-нд хийгдсэн, Энэ хоршоо нь гишүүдийн татварыг нэгтгэх замаар гишүүдийнхээ орон сууцны хэрэгцээг хангах зорилготой хэрэглэгчийн хоршоо байна.	Элсэлтийн татвар, гишүүнчлэлийн татвар, нэмэлт татвар төлнө, дүрмээр зохицуулагдана
Зээлийн хоршооны тухай хууль 2009.07.07, сүүлийн өөрчлөлт 2011.11.21 хийгдсэн, Гишүүдийнхээ санхүүгийн хэрэгцээг хангах зорилгоор нутаг дэвсгэрийн, мэргэжлийн болон бусад зарчмаар гишүүнчлэлийн үндсэн дээр иргэд хуулийн этгээдийн нэгдэл байна	Элсэлтийн татвар, гишүүнчлэлийн татвар, нэмэлт татвар төлнө, дүрмээр зохицуулагдана
Хөдөө аж ахуйн хоршооллын тухай хууль 1995.11.15, сүүлийн өөрчлөлт 2011.12.30 хийгдсэн. Хөдөө аж ахуйн бараа бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэгчид хувиараа аж ахуй эрхлэгчид сайн дурын гишүүнчлэлийн үндсэн дээр өөрийн хэрэгцээгээ хангах зорилгоор эд хөрөнгөө нэгтгэн хамтран үйлдвэрлэлийн болон аж ахуйн үйл ажиллагаа явуулдаг байгууллага байна.	Заавал болон нэмэлт татвар гэж зохицуулсан. Заавал татварыг төлснөөр хоршооны үйл ажиллагаанд оролцох, санал өгөх, хөнгөлөлт эдлэх зэрэг эрхийг эдэлнэ, харин нэмэлт татварыг төлснөөр ногдол ашиг авах эрх эдэлнэ.

***

Хавсралт 1.

Нийгмийн хөгжилд хоршооллын гүйцэтгэх үүрэг

Ерөнхий Ассамблей

Хоршооллын хөгжлийг дэмжих орчин бий болгоход чиглэсэн НҮБ -ын зааварчлагыг

боловсруулах шаардлага, боломжийг Хоршооллыг хөгжүүлж, урагшлуулах асуудлыг эрхэлсэн Хороотой хамтран судлахыг Ерөнхий нарийн бичгийн даргаас хүссэн заалт бүхий 1992 оны 12 дугаар сарын 16 -ны 47/90, 1994 оны 12 дугаар сарын 23-ны 49/155, 1996 оны 12 дугаар сарын 12-ны 51/58 тоот тогтоолдоо тус, тус тэмдэглэсэн,

Нийгэм, эдийн засгийн хөгжлийн шинэ чиг хандлага бол хоршооллын гүйцэтгэх үүрэг, статусын тухай Ерөнхий нарийн бичгийн даргын илтгэл, түүний хавсралт бүхий хоршооллын хөгжлийг дэмжих орчин бий болгоход чиглэсэн зааварчлагын төслийг хүлээн авч,

Хоршооллын төрөл бүрийн хэлбэр ньзалуучууд, ахмад настан, тахир дутуу хүмүүс, эмэгтэйчүүд зэрэг нийгмийн бүхий л бүлгийг хөгжлийн үйл явцад бүрэн дүүрэн оролцуулах нийгэм, эдийн засгийн чухал хүчин зүйл мөн хийгээд, нийгмийн наад захын үйлчилгээг хүн ардад хүртээмжтэй болгох үр ашигтай, зардал багатай механизм болохыг хүлээн зөвшөөрч,

Нийгмийн хөгжлийн асуудлаархи дээд хэмжээний уулзалт, эмэгтэйчүүдийн дэлхийн IV бага хурал, Хүн амын суурьшлын асуудлаархи НҮБ -ын бага хурал /Хабитат II/, Дэлхийн хүнсний дээд хэмжээний уулзалт болон тэдгээрийн таван жилийн хэрэгжилтийг хэлэлцэх хурал, шийдвэрийн мөрөөр хэрэгжүүлэх үйл явцад бүх төрлийн хоршоодын оруулах чухал хувь нэмэр, нөөц бололцоог мөн хүлээн зөвшөөрч,

1. Нийгэм, эдийн засгийн хөгжлийн шинэ чиг хандлага ба хоршооллын гүйцэтгэх үүрэг, статусын тухай Ерөнхий нарийн бичгийн даргын илтгэлийг талархан тэмдэглэж байна;
2. Хоршооллын хөгжлийг дэмжих орчин бий болгоход чиглэсэн зааварчлагын төсөл боловсруулсныг талархан хүлээн авч;
3. Зааварчлагын төслийн хувьд Засгийн газрудын саналыг авч, шаардлагатай бол шинэчилсэн хувилбар боловсруулж, батлуулахыг Ерөнхий нарийн бичгийн даргад үүрэг болгож;
4. Нийгмийн хөгжлийн асуудлаархи дээд хэмжээний уулзалт, эмэгтэйчүүдийн дэлхийн IV бага хурал, Хүн амын суурьшлын асуудлаархи НҮБ -ын бага хурал /Хабитат II/, Дэлхийн хүнсний дээд хэмжээний уулзалт болон тэдгээрийн таван жилийн хэрэгжилтийг хэлэлцэх хурал, шийдвэрийн мөрөөр хэрэгжүүлэх үйл явцад бүх юрлийн хоршоодын гүйцэтгэх үүрэг, оруулах хувь нэмрийг-зохих осоор бодолцон олон улсын болон үндэсний хоршооллын байгууллагуудтай хамтран ажиллахыг Засгийн газрууд, олон улсын холбогдох байгууллага, төрөлжсөн байгууллагуудад уриалж байна. Үүнд:
  - а/ Нийгмийн хөгжлийн зорилтуудыг хэрэгжүүлэх, ялангуяа ядуурлыг арилгах, үр бүтээлтэй ажлын байраар хангах, нийгмийн интегрцлалыг бэхжүүлэхэд хоршооллын хувь нэмэр, нөөц бололцоог бүрэн дүүрэн хөгжүүлж ашиглах,
  - б/ Хоршоолол байгуулан хөгжүүлэхийг хөхиүлэн дэмжих, тухайлбал сайн дурын үндсэн дээр хоршоолол байгуулан хөгжүүлэх боломжийг нийгмийн эмзэг бүлгийнхэн буюу ядуу, орлого багатай хүмүүст олгох чиглэлээр арга хэмжээ авч хэрэгжүүлэх,
  - в/ Хоршооллын хөгжлийг дэмжих таатай орчин бий болгох чиглэлэр холбогдох арга хэмжээ авах, тухайлбал Засгийн газар болон хоршооллын хөдөлгөөний хооронд үр өгөөжтэй түншлэлийн хамтын ажиллагааг хөгжүүлэх,
5. 1992 оны 12 дугаар сарын 16 -ны өдрийн 47/90 дугаар тогтоолд Ерөнхий Ассамблейгаас жил бүрийн 7 дугаар сарын эхний бямба гаригийг Олон улсын хоршооллын өдөр болгон тунхагласны дагуу үргэлжлүүлэн тэмдэглэж байхыг Засгийн газрууд, олон улсын холбогдох байгууллага, төрөлжсөн байгууллага,

орон нутгийн, үндэсний болон олон улсын хоршооллын байгууллагуудад уриалж байна.

6. Хоршооллын хөгжлийг таатай орчин бий болгох чиглэлээр Засгийн газруудын тавьж буй хүч чармайлт, тухайлбал үндэсний, дэд бүтцийн болон бүс нутгийн хэмжээнд сургалт, семинар зохион байгуулахад нь НҮБ-ын холбогдох байгууллага, олон улсы бусад байгууллагатай хамтран туслалцаа дэмжлэг үзүүлэхийг Ерөнхий нарийн бичгийн даргад үүрэг болгож байна.
7. Энэхүү тогтоолын хэрэгжилтийн талаархи илтгэлийг гишүүн орнууд болон НҮБ, олон улсын бусад байгууллагатай зөвлөлдсөний үндсэн дээр бэлтгэж, Ерөнхий Ассамблейн 56 дугаар чуулганд Эдийн засаг, нийгмийн зөвлөлөөр дамжуулан оруулахыг Ерөнхий нарийн бичгийн даргад мөн үүрэг болгож байна.

ДЭЛХИЙН БУСАД ОРНУУДЫН ТӨВ БАНК, ТЭДГЭЭРИЙН ХАРЬАЛАЛ, ЧИГ ҮҮРЭГ (ХАРЬЦУУЛСАН СУДАЛГАА)

*Д. Мягмарцэрэн, Ц. Батдорж,
Г. Билгээ, Г. Гэрэл, Ч. Онончимэг*

Агуулга

1. Төв банкны талаарх ерөнхий ойлголт:
2. Үйл ажиллагаа, мөнгөний бодлогын талаар:
3. Мөнгөний бодлогыг яагаад Засгийн газраас хараат бусаар явуулдаг вэ?
4. Гадаадын зарим улс орны Төв банкны тогтолцоо, үндсэн чиг үүрэг, банкны харьяалалын талаар
  - ОХУ
  - БНХАУ
  - АНУ
  - Англи улс\
  - Канад улс
  - Япон улс
  - Норвегийн Вант улс
  - Болгар улс
  - Польш улс
  - Турк улс

* * *

Дэлхийн бусад орнуудын Төв банкны тухай харьяалал, чиг үүргийн талаарх харьцуулсан судалгаа

Банк нь “мөнгө цуглуулагч суудал” гэсэн Итали үгнээс гаралтай. Анх Венецийн алтны худалдаачид үүсгэн байгуулсан гэж таамагладаг. Банк нь эдийн засагт, капитал баялаг бүрэлдэн тогтох үйл явцыг тэтгэгч бөгөөд төр байгууллага, аж ахуйн нэгж, хувь хүмүүсийн хооронд байнга хийгдэж байдаг мөнгөний харилцааг хангагч байгууллага буюу зах зээлийн дэд тогтолцоо юм. Нөгөө талаасаа Төв банк гэдэг нь хамгийн эцсийн зээлдүүлэгч буюу арилжааны банкууд зээлээ өгч чадахгүй болох үед төв банк арилжааны банкуудад зээл өгөх замаар эдийн засгийг мөнгөөр хангаж улсынхаа банкны системийг уналтанд орохоос сэргийлж байдаг.

Төв банкны хамгийн тэргүүний зорилго инфляцийг хянах замаар үнийн тогтвортой байлгах мөн улсын мөнгөний бодлогыг хэрэгжүүлэгч бөгөөд мөнгөн дэвсгэрт хэвлэх, мөнгийг гүйлгээнд гаргах эрхтэй цорын ганц байгууллага юм.

Нэг. Төв банкны талаарх ерөнхий ойлголт

1694 онд Английн банк (Bank of England) байгуулагдсанаас хойш төв банк жинхэнэ

утгаараа хөгжиж эхэлсэн гэж үздэг. Орчин үеийн төв банкны ойлголт 20-р зууныг хүртэл бүрэлдэж чадаагүй байсан ба 20 -р зуунаас арилжааны банкны систем гарч ирсэнээр орчин үеийн төв банкны тухай ойлголт бий болсон. 1870 - 1914 онуудын хооронд дэлхийн нийт валютуудыг алтан стандарт (golden standart) -аар тогтворжуулдаг байх үед валютын ханш алтны ханшаар хязгаарлагддаг байсан учраас үнийг тогтвортой байлгахад маш амархан байсан бөгөөд гүйлгээн дэхь мөнгөний өсөлтөнд улс төрийн шийдвэр гаргалтын нөлөөлөл байдаггүй, инфляцийг хянахад амархан байсан байна.

Энэ үед төв банкны нэн тэргүүний үүрэг нь өөрийн орны валютын алттай харьцах ханшыг тогтвортой байлгах, арилжаанд нь ямар нэгэн саад, хязгаарлалт хийж өөрийн орны алтны нөөц дээр тулгуурлан мөнгөн тэмдэгтийн хэвлэдэг байсан байна. ЗХУ -ийн бүрэлдэхүүнд байсан орнуудын төвлөрсөн төлөвлөгөөт эдийн засгийн өсөлт нь макро эдийн засаг дахь засгийн газрын оролцоог нэмэгдүүлж байлаа. Дэлхийн хоёрдугаар дайны дараагаар барууны эдийн засгууд төв банкныг засгийн газраас хараат бус байлгах талаас авч үзэж эхэлсэн ба чөлөөт эдийн засагт хүрэх хамгийн оновчтой арга зам бол засгийн газраас хараат бус төв банкны систем гэж үзэж байсан.

Банкны бүтэц, зохион байгуулалт, үйл ажиллагаа ямар байна вэ гэдгээс улс орны эдийн засгийн хөгжил шууд хамаарна. Зах зээлийн эдийн засагт банкны тогтолцоо нь бодлого явуулдаг Төв банк, түүнийг хэрэгжүүлэхэд оролцдог арилжааны банк гэсэн хоёр шатлалтай байдаг.

Аливаа орны Төв банк нь үндэсний мөнгөн тэмдэгтийн ханшийг тогтвортой байлгах, мөнгө-зээлийн бодлого тодорхойлох, арилжааны банкны үйл ажиллагааг хянах, зохицуулах, банкнуудын банк, засгийн газрын банк байх зэрэг гол үүргийг гүйцэтгэдэг бол арилжааны банк нь улс орны хүрээнд төлбөр тооцоо хийх, зээл олгох, хадгаламж авах зэрэг үйл ажиллагаатай эрхэлдэг. Тухайн орны онцлог, хөгжлийн түвшинд тохирсон банк, санхүүгийн байгууллагууд нь эдийн засгийн өндөр хөгжилд таатай нөхцөлийг бүрдүүлж өгдөг ба хэрэв тохирохгүй бол хөгжлийг саатуулагч хүчин зүйл нь болж болдог байна.

Хоёр. Үйл ажиллагаа, мөнгөний бодлогын талаар

Үнийн тогтвортой байдлыг хангах үүргийнхээ хүрээнд төв банк нь мөнгөний нийлүүлэлтийг удирдах замаар инфляцийн түвшинг тогтвортой барих ёстой. Төв банк нь зээл олголтыг нэмэгдүүлэхийн тулд гүйлгээн дэхь мөнгийг нэмэгдүүлэх, зээлийн хүүг бууруулахын тулд засгийн газрын бондыг худалдан авах болон мөнгөн тэмдэгтийг хэвлэдэг.

Бонд худалдан авалт болон мөнгөн тэмдэгт хэвлэх зэрэг нь өндөр инфляцийг дагуулж байдаг учраас инфляцийг бууруулахын тулд гүйлгээн дэхь мөнгийг эргүүлэн татах хэрэгтэй болдог ба төв банк нээлттэй зах зээлд засгийн газрын бондыг худалдах болон зээл олголтыг хязгаарлахын тулд зээлийн хүүг өсгөдөг. Нээлттэй зах зээлийн үйл ажиллагаа гэдэг нь төв банкны инфляцийг хянах, мөнгөний нийлүүлэлт хийх болон үнийн тогтвортой байдлыг хангах зэрэг үйл ажиллагаа юм.

Гурав. Мөнгөний бодлогыг яагаад Засгийн газраас хараат бусаар явуулдаг вэ?

Төв банкныг нэг хэсэг нь засгийн газрын банк гэж нэрлэдэг байсан. Яагаад гэвэл төв банк нь засгийн газрын бондыг худалдах болон худалдан авахыг хариуцдаг ба бусад улс төрийн байгууллага, улс төрийн шийдвэр гаргалтууд төв банкны үйл ажиллагаанд нөлөөлдөггүй. Төв банк болон улс төрийн хоорондын уялдаа холбоо улсаас улсад өөрчлөгдөж байдаг ба цаг хугацаа өнгөрөхийн хирээр улам бүр хөгжсөөр байна.

Төв банк нь өөрийн орны валютын тогтвортой байдлыг хариуцаж ажилладаг бөгөөд банкний

систем болон мөнгөний системийн зохицуулагчийн үүргийг гүйцэтгэдэг. Мөнгөний бодлого үйлдвэрлэлийн үйл явцад шууд нөлөөлдгийг бүх эдийн засагчид хүлээн зөвшөөрдөг. Ийм ч учраас төрийн мөнгөний бодлогын асуудал эдийн засгийн онолчдын анхаарлын төвд ямагт байсаар одоог хүрч байна.

Улсын хэмжээгээр мөнгөний зах зээлийг тэнцвэртэй байлгах бодлогыг хэрэгжүүлэгч байгууллага нь төв банк, тэнцвэрийн объект нь мөнгөний зах зээлийн эрэлт, нийлүүлэлт юм. Мөнгөний зах зээлийн тэнцвэржиж байж л нийгмийн үйлдвэрлэлийн тэнцвэрт хөгжил хангагдана.

4. Гадаадын зарим улс орны Төв банкны тогтолцоо, үндсэн чиг үүрэг, банкны харъяалалын талаар

Оросын Холбоогий Улс

ОХУ -ын банкны систем нь Оросын банк, зээлийн байгууллага, салбар болон гадаадын банкны төлөөлөгчийн газруудаас тогтоно. ОХУ-ын банкны эрх зүйн харилцааг 2002 оны 06-р сарын 27-ны өдөр ОХУ-ын Төрийн Думаар батлагдсан Төвбанкны тухай /Закон о Центральном банке РФ (Банке России)/ хуулиар зохицуулна.

ОХУ-ын Төвбанкны үйл ажиллагааны үндсэн гол зорилго нь:

- Рублийн тогтвортой байдлыг хамгаалах, хангах, энэ хүрээнд түүний худалдан авах чавар, гадаад валюттай харьцах ханшинд анхаарна;
- ОХУ-ын банкны системийг хөгжүүлэх, бэхжүүлэх;
- Төлбөрийн системийн үр ашигтай, тасралтгүй байдлыг хангах;
- Харин ашиг олох зорилгогүй байна.

ОХУ -ын Төвбанк нь дараахь үйл ажиллагааны үндсэн чиг үүргийг хэрэгжүүлнэ. Үүнд:

- ОХУ-ын Засгийн газартай хамтран төрийн мөнгө-зээлийн бодлогын нэгдсэн бодлогыг боловсруулах, хэрэгжүүлэх;
- Дангаараа бэлэн мөнгө гаргах, бэлэн мөнгөний эргэлтийг зохион байгуулах;
- Зээлийн байгууллагын хувьд сүүлийн шатны зээлдүүлэгч байх бөгөөд тэдгээрийг дахин санхүүжүүлэх системийг зохион байгуулах;
- ОХУ-д төлбөр тооцоо хийх дүрэм журам болон банкны гүйлгээ хийх дүрэм журмыг тогтоох;
- Төв банкны алт валютын нөөцийг үр ашигтай удирдах;
- Зээлийн байгууллагыг бүртгэх шийдвэр гаргах, зээлийн байгууллагад банкны үйл ажиллагаа эрхлэх зөвшөөрөл олгох, үйл ажиллагааг нь түдгэлзүүлэх, зөвшөөрлийг хүчингүй болгох;
- Банкны нэгдэл, зээлийн байгууллагын үйл ажиллагаанд хяналт тавих;
- Хууль тогтоомжид заасны дагуу зээлийн байгууллагаас үнэт цаас гаргасныг бүртгэх;
- ОХУ-ын хууль тогтоомжийн дагуу валютын зохицуулалт, валютын хяналтыг зохион байгуулах, хэрэгжүүлэх;
- Гадаадын валютын рубльтэй харьцах албан ханшийг тогтоох, мэдээлэх;
- ОХУ-ын төлбөрийн тэнцлийн таамаглалыг боловсруулахад оролцох, ОХУ-ын төлбөрийн тэнцлийг тогтоох ажлыг зохион байгуулах;
- Гадаад валют худалдах, худалдан авах үйл ажиллагаа эрхлэх зөвшөөрлийг

валютын биржид олгох, түдгэлзүүлэх, хүчингүй болгох, валютын биржээс гадаад валют худалдах, худалдан авах үйл ажиллагаа эрхлэх нөхцөл, журмыг тогтоох;

Төв банкны харъяалал, удирдлагын томилгооны талаар:

ОХУ -ын Төв банк нь Холбооны Хурлын Төрийн Думад харъяалагдах бөгөөд өөрийн үйл ажиллагаагаа Холбооны Хурлын Төрийн Думад тайлагнадаг. Төв банкны даргыг ОХУ -ын Ерөнхийлөгчийн санал болгосноор төрийн Думын гишүүдийн олонийн саналаар 4 жилийн хугацаатайгаар томилж, чөлөөлнө. ОХУ -ын Төв банкны дээд эрх бүхий газар нь Төвбанкны төлөөлөн удирдах зөвлөл бөгөөд уг зөвлөлд ОХУ-ын банкны дарга орох ба 12 гишүүдээс бүрдсэн байна. Төрийн Дум нь Төв банкны Төлөөлөн Удирдах зөвлөлийн гишүүдийг Төв банкны даргаас ОХУ -ын Ерөнхийлөгчтэй зөвшилцөж санал болгосноор томилж, чөлөөлнө. Үндэсний банкны зөвлөл дэх Төрийн Думын өөрийн квотын төлөөлөгчдийг томилж чөлөөлнө.

Төв банкнаас мөнгөний бодлогыг хэрэгжүүлэх арга хэрэгсэл:

1. Төв банкны гүйлгээний хүүний хэмжээ;
2. Төв банкинд хадгалагдсан заавал байлгах нөөцийн норматив;
3. Нээлттэй зах зээл дээрх үйл ажиллагаа;
4. Зээлийн байгууллагыг дахин санхүүжүүлэх;
5. Валютын интервенц;
6. Мөнгөний массын өсөлтийн чиглүүлэгчийг тогтоох;
7. Тоон шууд хязгаарлалт;
8. Өөрийн нэрийн өмнөөс облигац гаргах;

Бүгд Найрамдах Хятад Ард Улс

1995 оны 3 дугаар сарын 18 -ны өдрийн VIII удаагийн Бүх улсын ардын төлөөлөгчдийн их хурлын 3 -р удаагийн чуулганаар батлагдсан «Бүгд Найрамдах Хятад Ард улсын Ардын банкны хууль» «Law of the People's Republic of China on the People's Bank of China» -аар зохицуулдаг. Энэхүү хуулийг 2003 оны 12 сарын 27 ны өдрийн 10-р Бүх улсын ардын төлөөлөгчдийн их хурал байнгын комиссын 6-р хурлаар «Бүгд Найрамдах Хятад Ард улсын Ардын банкны хууль» болгон нэмэлт өөрчлөлт оруулсан.

Ардын банкны үйл ажиллагааны үндсэн чиг үүрэг:

Хятадын ардын банк нь дараахь үндсэн чиг үүрэг, үйл ажиллагааг гүйцэтгэнэ:

- Ардын банкны үйл ажиллагаа болон хариуцлагатай холбоотой дүрэм, журмуудыг зарлах ба биелүүлэх;
- Хуулийн дагуу мөнгөний бодлогыг боловсруулж хэрэгжүүлэх;
- RMB–г гаргах ба мөнгөний урсгалыг хянаж удирдана;
- Банк хоорондын зээлийн зах зээл ба банк хоорондын үнэт цаасны зах зээлд хяналт тавих ба удирдах;
- Валют арилжаанд хяналт тавих, валют арилжааны зах зээлийг удирдах ажлыг хэрэгжүүлэх;
- Алтны зах зээлийн хяналт, удирдах ажлыг зохион байгуулах;
- Улсын гадаад валютын нөөц ба алтны нөөцийг удирдах эрхийг эдлэнэ;
- Улсын санг удирдах;
- Төлбөр тооцооны системийн хэвийн үйл ажиллагааг хэрэгжүүлэх;

- Банкны салбарт мөнгө угаахын эсрэг тэмцэх төлөвлөгөө боловсруулах ажлыг удирдан зохион байгуулах;
- Статистик судалгаа шинжилгээ, санхүүгийн салбарт урьдчилсан тооцоо хийх;
- Ардын банкны үйл ажиллагаанд хамаарах олон улсын санхүүгийн үйл ажиллагааг явуулах;

Ардын банкны харъяалал, удирдлагын томилгооны талаар:

БНХАУ-ын Ардын банк нь Төрийн зөвлөл⁴¹ -д (state council) харъяалагддаг. Хятадын ардын банк нь төрийн зөвлөлийн удирдлага доор улсын мөнгөний бодлогыг хэрэгжүүлэхээс гадна дараахь үйл ажиллагааг тайлагнана.

1. жилийн мөнгөний нийлүүлэлт, хүүгийн хувь, валютын ханш болон бусад төрийн зөвлөлөөс өгөгдсөн чухал асуудлуудын шийдвэрийг төрийн зөвлөлд хэрэгжүүлж эхлэхийн өмнө тайлагнана.
2. төрийн зөвлөлөөс өгөгдөөгүй дээр дурдсан асуудлуудаас гаднах мөнгөний бодлогод яаралтай шийдвэр гаргаад төрийн зөвлөлд тайлагнана.
3. үндэсний ардын хурлын байнгын комиссд мөнгөний бодлогуудтай хамааралтай асуудлууд болон санхүүгийн салбарын үйл ажиллагааг тайлагнана.

Хятадын ардын банк нь 1 удирдагч, хэд хэдэн дэд удирдагчтай байна. Банкны удирдагчийг төрийн зөвлөлийн ерөнхий сайдын нэр дэвшүүлснээр бүх улсын ардын төлөөлөгчдийн их хурлаар шийдвэрлэнэ. Бүх улсын ардын төлөөлөгчдийн их хурал дуусахад бүх улсын ардын төлөөлөгчдийн их хурлын байнгын гишүүдийн хурлаар шийдвэрлэн, БНХАУ-ын дарга томилох эсвэл чөлөөлнө. Хятадын ардын банкны дэд удирдагчийг төрийн зөвлөлийн ерөнхий сайд томилно. Хятадын ардын банкны удирдагчийг засгийн газрын адил 5 жилийн хугацаатайгаар томилох бөгөөд нэг удаа мөн хугацаагаар дахин томилогдож болно.

Ардын банкнаас мөнгөний бодлогыг хэрэгжүүлэх арга хэрэгсэл: Мөнгөний бодлогуудыг хэрэгжүүлэхийн тулд хятадын ардын банк дараах мөнгөний бодлогуудыг хэрэгслүүдийг ашиглана:

- Банкны салбарын санхүүгийн байгууллагуудыг тогтоосон харьцаагаар мөнгө хадгалалтын нөөцийн санг тушаахыг шаардах.
- Ардын банкны суурь хүүгийн хувийг тогтоох.
- Хятадын ардын банкинд данс нээсэн банкны салбарын санхүүгийн байгууллагуудад дахин хөнгөлөлт үзүүлэх.
- Худалдааны банкуудад зээл олгох.
- Нээлттэй зах зээлд улсын үнэт цаас, бусад засгийн газрын үнэт цаас болон валют арилжааны худалдаа эрхлэх.
- Төрийн зөвлөлөөс тогтоосон бусад мөнгөний бодлогын хэрэгсэл.

Америкийн Нэгдсэн Улс

АНУ -ын Төв банк нь /FED/ буюу Холбооны нөөцийн сан юм. Холбооны нөөцийн сан нь мөнгөний бодлогыг хэрэгжүүлэх ба гүйцэтгэхийг хариуцдаг. 1913 онд батлагдсан Federal reserve act буюу Холбооны нөөцийн тухай хуулиар зохицуулдаг байна.

⁴¹ Бүгд Найрамдах Хятад Ард Улсын төрийн зөвлөл (хятад улсын засгийн газар) гэдэг нь улсын эрх мэдлийг хэрэгжүүлэгч дээд байгууллага ба улсын засаг захиргааны дээд байгууллага юм. Төрийн зөвлөл гэдэг нь төрийн гүйцэтгэх дээд эрх мэдлийг хэрэгжүүлдэг дээд байгууллага.

FED - Холбооны нөөцийн сангийн үйл ажиллагааны үндсэн зорилго:

Доорх түвшин нь FED-ийн бодлогын гол түлхүүр болно. Энэ нь угтаа FED нь ижил түвшиний гишүүн банкуудаас мөнгө зээлэхийг санал болгодог. FED -ийн чиглэл нь дээрх бодлогыг баримталсанаар инфляцийг хязгаарлах ба бууруулан эдийн засгийн хэрэглээ болон өсөлтийг нэмэгдүүлдэг. Хэрвээ энэ бодлогоо өөрчлөх юмуу үүнээсээ хазайвал хөрөнгийн зах зээл болон татварын салбарт маш их хөнөөл учруулна. Эрдэнэсийн сан ба FED-ийн удирдлага “хүчтэй доллар” гэсэн зарчмыг хэвээр байлгах зорилго юм.

FED -н харъяалал болон удирдлагын томилгооны талаар:

Холбооны нөөцийн сан нь 12 гишүүнтэй Холбооны нээлттэй зах зээлийн хороо (FOMC) байна. Холбооны нөөцийн сангийн 7 захирлыг FOMC-ийн гишүүдийн санал хураалтаар томилдог бол үлдсэн 5 захирлыг 12 дүүргийн нөөцийн банкуудаас томилдог. FED-н Засгийн газар дотор бие даасан хараат бус статустай байх бөгөөд учир нь FED-н гаргасан шийдвэрийг Ерөнхийлөгч соёрхон баталхгүйн зэрэгцээ Засгийн газрын ямар нэг салбарын удирдлагаас батладаггүй байна. Удирдах зөвлөлийн гишүүд болох FED-н захирал, орлогч захиралыг Ерөнхийлөгчийн санал оруулсанаар Конгресс батална.

FOMC нь жилдээ 12 удаа хуралддаг бөгөөд үүгээр төв банкны хүү болон таамаглаж байсан эдийн засгийн өөрчлөлтийг голчлон авч хэлэлцдэг. Холбооны нөөцийн сан нь өндөр зэрэглэлийн биеэ даасан мөнгөний бодлогын эрх мэдэл бүхий байгууллага юм. Энэ байгууллагад улс төрийн нөлөөлөл маш бага ба ихэнх гишүүд нь урт хугацаагаар сонгогддог бөгөөд цагаан ордон ба конгрессийн танхимд аль нэг нам ээлжлэн солигдсон ч байж байдаг.

FED -ээс мөнгөний бодлогыг хэрэгжүүлэх арга хэрэгсэл:

Холбооны нөөцийн сан жилдээ хоёр удаа буюу 2, 11-р сард мөнгөний бодлогын тайлан гаргадаг бөгөөд энэхүү тайлангийн мэдээ нь маш чухал ач холбогдолтой байдаг. FOMC-ийн илтгэлд ДНБ-ий өсөлт, инфляци ба ажилгүйдлийн түвшний урьдчилсан тооцоог гаргадаг. FED нь бусад төв банкуудтай адилхан биш бөгөөд эдийн засгийг төгтвортой өсөн нэмэгдүүлэх болон үнийн тогтвортой байдлыг хадгалах зорилготой тул удаан хугацаагаар гишүүд нь сонгогддог.

FED нь дээрх баримтлалыг тууштай мөрдсөнөөр инфляцийг хязгаарлах ба ажилгүйдлийн түвшиний өсөлтийг барьж мөнгөний бодлогоо удирддаг. FED -ээс хэрэгжүүлэх нээлттэй зах зээлийн бодлого: Үүнд FED нь засгийн газрийн бонд, засгийн газрийн үнэт цаасыг худалдан авдаг. Дээрх арга нь хамгийн түгээмэл хэрэглэгддэг ба үүгээрээ FED нь улс төрийн бодлогын өөрчлөлтийг урьдчилан хүлээн авдаг. FED засгийн газрын үнэт цаас болон бондыг худалдан авсанаар төв банкны хүүгээ бууруулах боломжтой болдог. Харин засгийн газрын үнэт цаас болон бондыг зарсанаар FED нь төв банкны хүүгээ өсгөдөг.

Англи улс

Английн санхүүгийн зээлийн системийн төв нь Английн банк юм. Английн банкны тогтолцоо нь хэдэн зуун жилийн туршид дэлхийн хамгийн өндөр мэргэжлсэн санхүүгийн төв болтлоо хөгжсөн төдийгүй, олон улсын хэмжээнд томоохон хөрөнгийн зах зээлийг бий болгосон. 1944 оноос Пилийн хуулиар Английн банк нь Англи улс ба Уэльсийн хэмжээнд мөнгөн тэмдэгт гаргах монополь эрхийг олж авсан. Энэ ондоо тус банк нь улсын мэдэлд очиж одоогийн Төв банкны үүргийг гүйцэтгэж ирсэн байна.

Английн банкны үйл ажиллагааны үндсэн чиглэл:

Английн банкны тогтолцоо нь 5 гол чиглэлийн дор ажилдаг. Үүнд:

1. Discount houses: Энэ нь мөнгөний зах зээлд үндсэн үүргийг гүйцэтгэнэ.
2. Худалдааны банк: Энэ нь үйл ажиллагаагаараа 2 ангилагддаг.
  - accepting houses. Зээлийг зөвшөөрөх үйл ажиллагаагаар төрөлжөн
  - issuing houses: Энэ нь дотоодын болон гадаадын зээлдэгчийн тусын тулд зээлийг нэмэгдүүлэх, тэд хувьцаа завшихыг хянах зэрэг үйл ажиллагаа явуулдаг.
3. Арилжааны банк: Үүнд
  - Лондонгийн клирингийн банкууд
  - Шотланд болон Умард Ирландын банкууд
  - Английн гадаад дахь болон хамтарсан банкууд
  - Лондон дахь гадаадын банкууд
4. Шинээр 1968 онд байгуулагдсан шуудангийн алба
5. Хадгаламжийн банк. Үүнд: \
  - Шуудангийн албаны Хадгаламжийн банк
  - Итгэмжлэгдсэн Хадгаламжийн банк

Английн банкны харъяалал болон удирдлагын томилгооны талаар:

Английн Төв банкны удирдлага нь “Court” нэртэй захирлуудын зөвлөл байдаг. Үүнд:

- Амбан захирагч, амбан захирагчийн орлогч нь 5 жилийн хугацаатайгаар мөн 16 захирал нь 4 жилийн хугацаатайгаар томилогддог.

Дээрх 16 захирлын 4 нь гүйцэтгэх захирал болдог бөгөөд бусад 12 захирал нь банк, аж үйлдвэр, худалдаа, далайн тээврүүдийн нийгэмлэгүүдийн удирдлагууд байдаг. “Court” нь 7 хоног бүр хуралддаг бөгөөд тайлан болон үйл ажиллагаагаа Эрдэнэсийн сангийн хороонд тайлагнана. Энэхүү хороо нь 7 гишүүнтэй бөгөөд удирдагчид нь амбан захирагч, түүний орлогч нар байна.

Канад улс

“Канадын банкны хууль” «Bank of Canada Act» нь Канадын төв банкны үйл ажиллагааг зохицуулдаг. Канадын банкны хууль нь 1934 оны 7 сарын 3-ны өдөр Канадын банкыг үүсгэн байгуулсан гэж тооцдог байна.

Төв банкны үйл ажиллагааны үндсэн чиг үүрэг:

- Мөнгөний бодлого: Энэ нь инфляцыг доор болон тогтвортой байлгах, мөн инфляцын хувийг урьдчилан мэдэх зорилготой.
- Банкны бодлого боловсруулах хэсэг нь банкны удирдагч, дээд түвшиний гүйцэтгэх удирдагч болон дөрвөн гүйцэтгэх удирдагчаас бүрдсэн удирдагчийн зөвлөл байна.
- Мөнгөний эргэлт: Мөнгөн дэвсгэрийг зохион бүтээх ба хэвлэх.
- Санхүүгийн систем: Энэ нь улсын дотоод, гадаадын санхүүгийн системийг үр дүнтэй, аюулгүй байлгахыг дэмжих үйл ажиллагаа зэргийг багтаана.

- Нөөцийн удирдлага: Банкны зорилго нь төв банкны үр дүнтэй, үр ашигтай, сайн чанарын нөөцийг удирдан зөвхөн банк, холбооны засгийн газарт биш, бусад үйлчлүүлэгчид бас олгох зорилготой.
- Корпорацийн захиргаа: Корпорацийн захиргааны үүрэг бол мэдээлэл, физикийн, хүний, технологийн ба санхүүгийн нөөцийн удирдлага мөн үүнтэй холбоотой бүх дэд бүтцийг дэмжих. Банк нь энэ зорилгодоо корпорацийн хөгжилийн бодлогууд ба зардлын үр ашигтай системүүдээр дамжин хүрнэ.

Төв банкны харъяалал, удирдлагын томилгооны талаар:

Канадын төв банк нь Холбооны засгийн газарт (federal government) харъяалагддаг. Канадын төв банк нь үйл ажиллагааныхаа хүрээнд санхүүгийн сарын болон жилийн тайланг гаргаж тайлагнадаг.

- Сарын тайлан: Банк нь сарын хамгийн сүүлийн ажлын өдөр сангийн сайд руу санхүүгийн тайланг бүрдүүлэн илгээнэ.
- Жилийн тайлан: Банк тухайн оны санхүүгийн жил дууссаны дараа 2 сарын дотор санхүүгийн шалгалт хийгдсэн тайлангаа сангийн сайд руу илгээнэ.

Канадын банкны удирдагч, банкны дэд удирдагч болон 12 захирлаас бүрдсэн захирлын зөвлөлийн удирдлагын доор үйл ажиллагаагаа явуулна. Банкны удирдагч болон дэд удирдагчийг зөвлөлийн удирдагчийн зөвшөөрөлтэйгөөр захирлууд томилно. Банкны удирдагч ба дэд удирдагчийг банкны захирлын зөвлөл сайд нарын зөвшөөрөлтэйгөөр томилно. Холбооны засгийн газраас томилогүй. Тиймд энэ нь банкыг биеэ даасан байгууллага болгоно. Банкны удирдагчийг 7 жилийн хугацаатай томилох бөгөөд засгийн газрын саналаар огцруулж болно. Банкны удирдагч нь засгийн газраас биеэ дааж мөнгөний бодлогыг боловсруулна.

Төв банкнаас мөнгөний бодлогыг хэрэгжүүлэх арга хэрэгсэл:

Канадын Төв банкнаас мөнгөний бодлогыг дараахь байдлаар хэрэгжүүлэхээр тусгасан байна. Банк нь богино хугацааны хүүгийн хувь хэмжээнд нөлөөлж мөнгөний бодлогыг хэрэгжүүлдэг. Энэ нь Overnight rate-ийн зорилгыг ихэсгэх ба бууруулах замаар хийгддэг. (Overnight rate гэдэг нь гол санхүүгийн байгууллагууд банкууд, зээлийн холбоо, үүнтэй төстэй зээлийн байгууллагууд хоорондоо нэг өдрийн зээлэх зээлүүлэх фондын хүүгийн хувь юм.) 2000 оны 11 сард тус банк 8 тогтсон өдрийн системийг гаргаж, жил бүрийн энэ өдөр банк Overnight rate –ийн зорилго өөрчлөгдсөн эсэхийг зарладаг байна

Япон улс

Японы банк нь Японы төв банк Японы банк нь засгийн газрын байгууллага ч биш, хуулийн корпораци ч биш бөгөөд 1997 онд батлагдсан **Японы банкны тухай** хуулийн дагуу байгуулагдсан хуулийн этгээд мөн. Төв банкны эрхлэх үйл ажиллагаа:

- Мөнгөн тэмдэгт гаргах, удирдах;
- Мөнгөний бодлогыг тодорхойлох;
- Тооцоолол хийх болон санхүүгийн системийн тогтвортой байдлыг хангах;
- Эрдэнэсийн сан болон Засгийн газрын үнэт цаастай холбоотой үйл ажиллагаа;
- Олон улсын үйл ажиллагаанууд;
- Мэдээлэл, эдийн засгийн анализ, судалгаа хийх.

Төв банкны мөнгөний бодлого нь үнийг тогтвортой байдлыг хангах зорилгод чиглэгдэх ёстой бөгөөд ингэснээр ардын аж ахуйн хөгжилд жинтэй хувь нэмэр оруулах болно хэмээн

Японы банкны тухай хуульд заажээ. Банк нь мөнгөний зах зээл дээр капиталын хэмжээг удирдлаг бөгөөд үүнийгээ голдуу мөнгөний валютын арилжааны зах зээлээр дамжуулан хэрэгжүүлдэг байна. Валютын зах зээлийн ханшийг зохицуулахдаа бусад санхүүгийн зах зээлд хуугийн хувьд болон зээл олгодог санхүүгийн байгууллагын зээлийн хүүд нөлөөлдөг байна. Төв банкны энэхүү мөнгөний бодлого нь эдийн засгийн бүхий л үйл ажиллагаанд нөлөөлдөг байна. Японы банкны тухай хуулиар банкны захирлыг Төлөөлөгчдийн танхим болон Зөвлөхүүдийн танхимтай зөвшилцөж Засгийн газраас томилно. Банкны удирдлага нь Засгийн газрын эдийн засгийн бодлогод нөлөө бүхий этгээд юм. 2008 оны 4-р сарын 9-нд хууль тогтоох байгууллагаас сонгогдсон банкны захирал нь банкны бие даасан байдлыг болон тунгалаг байдлыг дэмжихээ илэрхийлсэн байна. 1882 онд байгуулагдсан

Японы банк нь хэд хэдэн удаа шинэчлэгдсэн байна: 1942 онд дайны байдалд тохируулан өөрчилсөн бол 1949 онд бие даасан хуулийн этгээд болж өөрчлөгдсөн байна. 1997 онд батлагдсан Банкны тухай хууль батлагдснаар Японы төв банкны бие даасан байдлыг нэмэгдүүлж өгсөн байна. Ингэхдээ Төв банкны хэт бие даасан байдлыг шүүмжилж Японы банкны тухай хуулийн 4-р зүйлд зааснаар валют болон мөнгөн зээлийн хяналт нь эдийн засгийн бодлогод хамаарах хэдий ч Японы банк нь Засгийн газартай байнгын харилцаатай байж санал солилцож байхыг хуульчилсан байна.⁴²

Японы банк хагас жил тутамд Японы банкны хуулийн 15.1-д заасан ажил үүргийн гүйцэтгэлийг бичгээр мэдээлэл хийх үүрэгтэй бөгөөд сангийн сайдаар дамжуулан нэгдсэн хуралдаан дээр танилцуулдаг. Японы банк нь Японы төв банкны хувьд үнийн тогтвортой байдлыг дэмжих зорилготой мөнгөний бодлогыг хэрэгжүүлдэг. Мөнгөний бодлогыг хэрэгжүүлэхдээ Төв банк нь мөнгөний зээлхүүн болон хүүгийн хувь хэмжээнд нөлөөлдөг. Мөнгөний бодлогын үндсэн байр суурийг Мөнгөний бодлогын хуралдаанаар шийдвэрлэдэг.

Норвегийн Вант улс

Норвегийн Вант улсын төв банк нь “Норжс Банк” “Norges Bank” бөгөөд 1985 оны 9 дүгээр сарын 09 -нд батлагдсан Норжс банкны тухай хуулиар зохицуулагддаг. Норвегийн төв банк нь мөнгө, зээл, гадаад валютын бодлогыг удирдах болон зөвлөх байгууллага юм. Банкны мөнгөн тэмдэгт, зоос зэрэг үр дүнтэй төлбөрийн системээр дэмжих. Мөн түүнчлэн мөнгө, зээл, гадаад валютын зах зээлийн хөгжлийг хянах үндсэн үйл ажиллагааг явуулдаг байна. /хуулийн 1бүлэг 1 заалт./

Норжс банкны харъяалал, удирдлагын томилгооны талаар:

Төв банкны удирдлагын зөвлөлийн 7 гишүүнтэй бөгөөд гишүүдийг 6 жилийн хугацаатай Норвегийн Вант улсын хаан томилох бөгөөд Удирдлагын зөвлөлийн дарга нь төв банкны Ерөнхийлөгчийн үүргийг гүйцэтгэнэ. Норжс банк нь Төрийн мэдлийн бие даасан хуулийн этгээд байна. /Хуулийн 1 бүлэг 2 заалт/. Чухал шаардлагатай шийдвэр гаргахтай холбоотой үед яамдуудад энэ талаар мэдээлдэг.

Норжс банкнаас мөнгөний бодлогыг хэрэгжүүлэх арга хэрэгсэл:

Норвеги улсын хувьд Төв банкны захирлуудын зөвлөл нь мөнгөний бодлогын гол хэрэгсэлээ өөрчлөх асуудлыг хэлэлцэж шийдвэрлэдэг байна. Төв банк нь яаманд хэрэгцээтэй үед нь мөнгөний бодлого, зээл, гадаад валютын бодлогын талаар өөрийн саналаа илэрхийлнэ. Мөн банк нь олон нийтэд мөнгөний, зээлийн болон гадаад валютын нөхцөл байдлын талаар мэдээлдэг. Норвегийн засгийн газар инфляцыг онилсон мөнгөний бодлогыг

⁴² Bank of Japan Act (Act No. 89 of June 18, 1997), Article 4 (Relationship with Government). **Эх сурвалж:** <http://www.boj.or.jp/en/> - 2010.10.28.

явуулдаг. Төв банк нь мөнгөний бодлогодоо бага тогтвортой инфляцитай байхаар тусгасан байдаг байна.

Болгар улс

Бүгд найрамдах Болгарын улсын төв банк нь 1997 онд батлагдсан **Болгарын үндэсний банкны тухай**⁴³ хуулийн дагуу үүсгэн байгуулагдсан. Болгарын Үндэсний банк нь Төв банкнуудын европын системд 2007 оны 1-р сарын 1-нд гишүүнээр элсэж орсон байна. Болгарын Үндэсний банкны энэ тэргүүний зорилго бол үндэсний валютын тогтвортой байдлын хангах замаар үнийн тогтвортой байдлыг дэмжих бөгөөд хуулийн хүрээнд мөнгөний бодлогыг хэрэгжүүлнэ.

Банк нь инфляцийн эсрэг тогтвортой бодлого хэрэгжүүлэх бөгөөд үр ашигтай төлбөрийн системийг бий болгох, хэрэгжүүлэхэд дэмжлэг үзүүлж, хяналт тавина. Банк нь улсын мөнгөн тэмдэгт болон зоосон мөнгийг хэвлэн гаргах онцгой эрхийг эдлэнэ. Банкны системн тогтвортой байдлыг хангах, мөн түүнчлэн хөрөнгө оруулагчдын ашиг сонирхолыг хамгаалах үүднээс Болгарын Үндэсний банк нь тус улсын бусад банкны үйл ажиллагааг зохицуулах, хянах үүрэгтэй. Банк нь статистик мэдээллийг төвлөрүүлж, тэдгээрийг нэгтгэж, судалгаа шинжилгээний ажил гүйцэтгэдэг.

Банк нь төлбөрийн системийн үйл ажиллагаа, хөгжлийг хангахын зэрэгцээ санхүүгийн үйл ажиллагааг гүйцэтгэх бөгөөд улсын эрдэнэсийн санг хадгалагч банк юм. Болгарын Үндэсний банк нь хөрөнгө оруулагчдад баталгаа гаргах үүднээс банкны системийг зохицуулан удирддаг байна:

- чанга, үр нөлөөтэй банкны удирдлагаар хангах,
- санхүүгийн зах зээлийн тогтвортой үйл ажиллагаа, хөгжлийг дэмжинэ.

Болгарын Үндэсний банк нь өөрийн орны банкны үйл ажиллагаа болон Европын холбооны санхүүгийн системийг бэхжүүлэн ажилладаг. Болгарын Үндэсний банкны тухай хуульд заасны дагуу Болгарын Үндэсний банкны захирлыг Үндэсний Ассамблейгээр сонгох аж. Болгарын Үндэсний банк нь үйл ажиллагаагаа Үндэсний Ассамблейд тайлагнана.

Польш улс

Англиар: National Bank of Poland
Польш: Narodowy Bank Polski

Польш Улсын үндэсний банк нь БНПУ-ын Үндсэн хууль, Үндэсний банкны тухай хуулиар түүний бүтэц, үүрэг функцыг тодорхойлж хуульчилсан байдаг. Үндэсний банкны тухай хууль нь 1997 оны 8 сарын 29 -нд батлагдан гарсан 11 бүхий хууль юм. Банк нь дараахь үйл ажиллагааг явуулна:

- Мөнгөний бодлогыг тодорхойлох;
- Мөнгөний нийлүүлэлт, үндэсний мөнгөн тэмдэгтийн асуудал;
- Банк болон банк бус санхүүгийн байгууллагын хяналт;
- Гадаад валютын нөөцийн удирдлага, түүний эргэлтийн зохицуулалт;
- Валютын ханшийг тодорхойлох;

Засгийн газарт банкны болон санхүүгийн талаар зөвлөх үйлчилгээг үзүүлдэг. БНПУ-

⁴³ Law on the Bulgarian National Bank (Adopted by the 38th National Assembly on 5 June 1976). Эх сурвалж: <http://www.bnb.bg/> - 2010.10.28.

ын Ерөнхийлөгчийн санал болгосноор Сейм /Парламент/ баталж 6 жилийн хугацаатай томилдог. Банкны ерөнхийлөгч нь Мөнгөний бодлогын зөвлөлийг толгойлдог. БНПУ-ын төв банк нь Сеймд харъяалагддаг бөгөөд өөрийн ажлын тайлангаа парламент болон сайд нарын зөвлөлд тайлагнана. Жил бүр Засгийн газраас улсын төсвийг өргөн барихтай зэрэгцэн мөнгөний бодлогыг оруулдаг байна. Уг мөнгөний бодлогоор Үндэсний банкны хуулийн 12 -т зааснаар:

- Төв банкны суурь хүү;
- Нөөцийг тодорхойлох болон нөөцийн харьцаа;
- Зээлийн өр төлбөр;
- Үндэсний банкны төсвийг батлах, үйл ажиллагааны тайланг мэдээлэх;
- Үндэсний банкны жилийн тайлан тооцоо гаргах;
- Чөлөөт зах зээлийн үйл ажиллагааны журамыг тодорхойлох;

Польш Улсын Үндэсний банкны Ерөнхийлөгч нь Мөнгөний бодлогын толгойлдог бөгөөд 9 гишүүнтэй байх ба Ерөнхийлөгч, Сейм, Сенатаас тэнцүү тооны санхүүгийн чиглэлийн хүмүүсийг 6 жилийн хугацаатай томилдог байна. /Хуулийн 13.1.2/

Турк улс

Турк Улсын төв банкны эрх зүйн зохицуулалт нь 1970 оны 1 дүгээр сарын 14-ний өдрийн 1211 дугаартай Төв банкны тухай хууль юм.

Төв банкны үйл ажиллагааны үндсэн чиг үүрэг:

- Нээлттэй зах зээлийн ажиллагааг хийх;
- Засгийн газартай хамтран Туркийн Лирагийн дотоод, гадаад үнийг хамгаалах арга хэмжээг авах;
- Алт болон гадаадын валютын харьцах ханшийн дэглэмийг тогтоох;
- Лирагийн гадаадын валют хоёрын харьцах ханшийг тогтоохийн тул хугацаатай, хугацаагүй худалдах, худалдан авах зэрэг уламжлал ажиллагааг хийх;
- Улсын алт болон гадаад валютын нөөцийг удирдах;
- Санхүүгийн зах зээлийг хянах;
- Санхүүгийн тогтолцоонд тогтвортой байдлыг хангах мөнгө болон валютын зах зээлтэй холбоотой зохицуулах арга хэмжээг авах;
- Банкнууд дахь хадгаламжийн хугацаа болон төрлүүд, тусгай санхүүгийн байгууллагуудын оролцоо тооцооны хугацааг тогтоох;

Төв банкны харъяалал, удирдлагын томилгооны талаар:

Төв банк нь хувьцаат компанийн хэлбэртэй байх бөгөөд Засгийн газартай зарим асуудлаас зөвшилцдөг байна. Харин Банкны удирдагч Хувь нийлүүлэгчдийн хурал шийдвэр гаргах бөгөөд өөрийн үйл ажиллагаагаа хараат бусаар явуулдаг байна.

Төв банкнаас мөнгөний бодлогыг хэрэгжүүлэх арга хэрэгсэл:

Турк улсын Төв банкны харьяанд Мөнгөний бодлогын хороо ажилладаг. Мөнгөний бодлогын хороо нь үнийн тогтвортой байдлыг хангахад хэрэгжүүлэх мөнгөний бодлого болон хэрэглэх мөнгөний бодлогын аргуудыг шууд өөрөө тогтоодог байна.

* * *

АШИГЛАСАН МАТЕРИАЛ:

1. Мөнгөний онол, бодлого, арга зүй Э.Сандагдорж УБ:2000 он
2. Эдийн засгийн онол П.Жасрай УБ:2002 он
3. <http://www.bnb.bg/>
4. <http://www.boj.or.jp/en/>
5. <http://laws.justice.gc.ca/eng/B-2/index.html>
6. <http://www.bankofcanada.ca/en/about/are.html>
7. http://www.china.org.cn/business/laws_regulations/2007-06/22/content_1214826.htm
8. <http://www.cbrc.gov.cn/chinese/home/jsp/docView.jsp?docID=2420>
9. http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_central_banks
10. <http://en.wikipedia.org/wiki/Russia>
11. <http://en.wikipedia.org/wiki/Turkey>
12. <http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc;base=LAW;n=67906>

**2008 - 2012 ОНУУДАД ӨДӨР ТУТМЫН ХЭВЛЭЛД НИЙТЛЭГДСЭН МАКРО ЭДИЙН
ЗАСАГ, ТӨСӨВ САНХҮҮ, МӨНГӨНИЙ БОДЛОГЫН АСУУДЛААРХИ ЭДИЙН
ЗАСАГЧИД, ЭРДЭМТЭН СУДЛААЧИД, МЭРГЭЖИЛТНҮҮДИЙН ШҮҮМЖ**

(Хэвлэлийн нийтлэлийн тойм – контент анализ)

Ц. Норовдондог (Ph.D), Г. Билгээ, Ц. Батдорж, Г. Гэрэл,
Б. Дуламсүрэн, Д. Мягмарцэрэн, Ч. Онончимээ

Оршил

Энэхүү судалгааг УИХ -ын дарга Д. Дэмбэрэлийн ирүүлсэн захиалгын дагуу УИХ -ын Тамгын газрын Судалгааны төвийн эдийн засгийн багийн судлаачид гүйцэтгэв. Хэвлэлийн контент анализийг гүйцэтгэхдээ 2008 - 2012 оны өдөр тутмын Өдрийн сонин, Ардын эрх, Өнөөдөр зэрэг сонин болон интернэт сайтууд дах мэдээллүүдээс макро эдийн засаг, төсөв мөнгөний талаар эдийн засгийн салбарын эрдэмтэд, судлаач, шинжээчдийн гаргасан санал, дүгнэлт, шүүмж, нийтлэл ярилцлагыг түүвэрлэн авч үзлээ. Судалгааны хамрах хүрээний хувьд,

Өдөр тутмын хэвлэлүүдээс:

- Өнөөдөр сонин \
- Өдрийн сонин
- Зууны мэдээ
- Ардын эрх
- Монголын үнэн\
- Улс төрийн тойм сонин
- Монголын мэдээ
- Үндэсний шуудан
- Нийгмийн толь
- Геологи, Уул уурхайн мэдээ

Интернэт сайтуудаас:

- www.news.mn
- www.gogo.mn
- www.medee.mn
- www.forexm.com

Уг судалгааг гүйцэтгэхдээ цуглуулсан мэдээллүүдийг нэгтгэн ангилж төсөв, мөнгөний үзүүлэлт, нийгэм эдийн засгийн үзүүлэлтүүд тухайн онуудад ямар түвшинд байсан, тэдгээрийг эдийн засагчид хэрхэн үнэлж дүгнэж байсныг тодруулан харуулахыг зорилоо. Үүний тулд тухайлсан эрдэмтэд, судлаач бүрийн дүгнэлт, санал шүүмжүүдийг хавсралтанд дэлгэрэнгүй хүснэгт хэлбэрээр орууллаа. Мэдээллүүдээ цэгцтэй нэгдсэн хэлбэрт оруулах үүднээс олонхийн санал шүүмж, дүгнэлтийг хамарч чадсан голлох нийтлэлийг сонгон авч энэ хэсэгт тухайн он бүрээр нь ялган харуулав.

Мэдээллийн агуулгад хийсэн дүгнэлт

Судалгаанаас үзэхэд бараг бүх эрдэмтэд судлаач, шинжээчид манай улсын төсөв, мөнгөний бодлого макро эдийн засгийн түвшинд дараах үндсэн асуудлууд шийдвэрлэгдэхгүй байгааг шүүмжилсэн байна.

- Инфляцын шалтгааныг зөв тодорхойлж чадахгүй байгаагаас инфляцыг тогтоон барьж дийлдэггүй. Мөн энэ шалтгааны улмаас үүнтэй буруу аргаар тэмцдэг буюу бодлогын хүүг өсгөдөг нь нийт эдийн засгийнхаа хөгжилд сөргөөр нөлөөлдөг. Зээлийн хүү нэмэгддэг. Зах зээл дээрх бэлэн мөнгө буцаан татагдаж хомсдол үүсдэг тул жижиг дунд бизнес, үйлдвэрлэл үйлчилгээнд хөгжих боломж олгохгүй байна.
- Жил бүрийн улсын төсөв ямагт орлогоо давсан зарлагатай, хэт тэлэлттэйгээр батлагддаг. Ингэхдээ ирээдүйн орлогоо зөв тооцоолж чаддаггүй, уул уурхайн бүтээгдэхүүний үнийг өсөлтөд найддаг. Хэрэв 2009 онд тохиосон эдийн засгийн хямрал давтагдахад эрсдэлд өртөх магадлалтай. Зарлагын нэлээдгүй хувийг халамжийн бодлогод зарцуулдаг учраас үйлдвэрлэл, үйлчилгээ төдийлэн хөгжөөгүй дотоод зах зээл нь шингээж авч чаддаггүй тул үргүй хоосон зардал болдог.
- Эдийн засгийн бодит өсөлтөө үнэн зөв тооцож чаддаггүй учраас хөрөнгө оруулалт шаардлагатай байгаа салбаруудаа анхаардаггүй. Мөн үүний улмаас эдийн засгийн өсөлтийн үр шим нийгмийн цөөн хэсэгт хамаардаг ба ядуурал ажилгүйдлийн бууруулахад тохирсон арга хэмжээг нь авч чадахгүй байгаа зэрэг асуудлуудыг голлон хөндсөн байна.

1. 2008 оны макро эдийн засгийн үзүүлэлт

2008 онд дэлхий дахиныг хамарсан эдийн засаг санхүүгийн хямралын үе байсан. Энэ хямралын нөлөө манай улсад харьцангуй хожуу мэдрэгдсэн бөгөөд тухайн үед манай улсын макро эдийн засагт хэрхэн нөлөөлж байгаа, цаашид үүнийг хэрхэн даван туулах талаар Монгол банкны ерөнхийлөгч А.Батсүхийн тавьсан илтгэлийг Өнөөдөр сонины 2008 оны 9-р сарын 15-ны №214-т нийтлэснийг тоймлон харуулав.

Хэрэглээний үнийн индекс (ХҮИ)-ээр тооцсон инфляци оны эхний 8 сарын байдлаар 29,1 хувь өмнөх оны мөн үетэй харьцуулахад 33,7 хувьтай байна. Энэ нь төлөвлөсөн хэмжээ болох 6 хувиас ихээхэн дээгүүр гарч буй бөгөөд газрын тос, импортын бараа бүтээгдэхүүний үнэ өссөн, манай улсын дэд бүтцийн хүч чадал эдийн засгийн өсөн нэмэгдэж буй эрэлтийг гүйцэхгүй байгаа зэргээс голчлон шалтгааллаа.

Оны эхнээс тооцсон инфляцийн 2/3 гаруйг зөвхөн хүнсний бүтээгдэхүүний үнийн өсөлт эзэлж байна. Үүнээс гадна импортолсон болон дотоодод үйлдвэрлэсэн ихэнх бараа, бүтээгдэхүүн үйлчилгээний үнийг зохиомлоор хөөрөгдөх, түүний эсрэг төр, төрийн бус олон нийтийн байгууллагууд, худалдан авагч иргэд, аж ахуйн нэгжүүдийн зүгээс үзүүлэх ёс зүйн болон хяналт шалгалтын хүч сул байсаар байгаа нь буруу хүлээлтийг нэмэгдүүлэх нэг сөрөг хүчин зүйл болж байна.

Монголбанкны тооцоогоор хүнс, шатахууны бүлгийг хамтад нь хасч тооцвол жилийн инфляци энэ оны эхний 7 сарын байдлаар 5 хувиас бага дүнтэй байв. Эндээс инфляцийн талаархи буруу хүлээлт түүнийг дэвэргэх нь ихээхэн гажуудал үүсгэж байдгийг харж болно. ХҮИ-ээр тооцсон жилийн инфляци энэ оны эцэст 30.0 орчим хувьтай байхаар хүлээгдэж байна. Ирэх оноос инфляцийн дарамт харьцангуй сулрах гадаад орчны болон нийлүүлэлтийн зарим нааштай нөхцөлүүд байна. Гэхдээ эдгээр үзүүлэлтийн ирээдүйн утгад сангийн бодлого богино хугацаанд хүчтэй нөлөөлж байдаг тул энэ чиглэлд анхаарал хандуулах шаардлагатай тулгарч байна.

Мөнгөний бодлогын үндсэн зорилтыг дэмжсэн төсвийн хумих бодлого явуулахаар бодлого боловсруулагчдын зүгээс мэдэгдэж байгаа, улаан буудайгаар жилийн нийт хэрэгцээнийхээ 50 орчим хувийг, төмс 100 гаруй хувь, бусад хүнсний ногооны хэрэгцээний 48,5 орчим хувийг, махны нөөцийг энэ оны түвшингөөс бууруулахгүй байх тооцоо гарсан.

Мөн улаан буудай, цагаан будааны гадаад зах зээлийн үнэ 2008 оны 2 дугаар улирлын эцсээс харгалзан 14,1 ба 35,9 хувиар буурах, манай худалдааны гол түнш ОХУ, БНХАУ-ын инфляци харгалзан 13,7 ба 6,9 хувь болж буурах статистик гарч байна.

Экспортын голлох бүтээгдэхүүнүүдийн үнэ ойрын хугацаанд харьцангуй өндөр хэвээр хадгалагдах төлөвтэй байгаа зэрэг нь бүхэлдээ манайд инфляци цаашид хурдацтай нэмэгдэхгүй байх аажмаар буурах боломжийг бүрдүүлж байна. Үнийн өсөлтийг тогтворжуулж аажмаар бууруулахын тулд бодлогын түвшинд анхаарах гол чиглэл нь инфляцийн талаархи буруу хүлээлтийг өдөөхгүй байх, голчлон цалингийн өсөлтөөр дамжин илрэх “Үнэ-цалин - үнэ” гэж нэрлэгддэг нөлөөлөлийг үүсгэхгүй байх явдал гэж үзэж байна. Эдгээр нь үнийн тогтвортой байдлыг дунд хугацаанд хангах нэг гол баталгаа байх болно. Ялангуяа төсвийн ажиллагаадын цалинг хөдөлмөрийн бүтээмж, зардал хэмнэх болон үр ашгийн үзүүлэлтүүдийг харгалзахгүйгээр хэт хавтгайруулан нэмэх нь нөгөө талдаа үйлдвэрлэлийн хүч чадлын ашиглалт ямар байхаас үл хамааран бодит салбар, хөдөлмөрийн зах зээл, өрсөлдөөний сул хөгжилт зэргээс улбаалсан цалин ба бүтээмжийн өсөлтийн хоорондын зөрүүг улам нэмэгдүүлэх сөрөг үр дагавар авчрах эрсдэлтэйг анхаарч 2009 оны мөнгө, сангийн бодлогод харгалзан үзэх ёстой.

Статистик мэдээгээр манай улсын хэмжээнд бүтээмж 2007 оны байдлаар 2005 онтой харьцуулахад 12.6 хувиар нэмэгдсэн нь мөн үеийн цалингийн өсөлтөөс 7 дахин бага байна. Монголбанкнаас хийсэн судалгааны дүнгээс үзэхэд төсвийн байгууллагын цалингийн өсөлт нь хувийн хэвшлийн цалингийн өсөлтийг дагуулдаг. Ийм шинжтэй цалингийн өсөлт бизнесийн нэгжүүдэд үнийг урьдчилан нэмэх бололцоо олгодог. Иймээс инфляцид мэдрэмтгий төсвийн зарлагыг тоо, хугацааны хувьд инфляцийн дарамтыг илэрхий буурах хүртэл хугацаанд үе шаттай хумих ёстой гэж үзэж байна. Нэрлэсэн цалинг индексжүүлэх нь ч төдийлөн үр ашигтай арга хэмжээ байх боломжгүй. Манай улсын эдийн засгийн хөгжлийг аваад үзвэл ДНБ-ий бодит өсөлт 2008 оны эхний хагаст 13,9 хувь, оны эцэст 10 орчим хувьтай гарахаар хүлээгдэж байгаа нь өндөр өсөлт юм. Дунд хугацаанд дахь ДНБ-ий өсөлтөд хүчтэй таагүй нөхцөл /байгаль, цаг агаарын хүнд бэрхшээл тохиохгүй гэж үзвэл/-үүд төдийлөн үүсэхээргүй байна.

Хэдийгээр улс орон, бүс нутаг бүрт өөрийн гэх онцлог шинжүүд буй ч санхүүгийн гадаад зах зээл дээр одоогоос жил хагасын өмнөөс илэрсэн хямралын суурь шалтгаан бол мөнгөний нийлүүлэлт өндөр, зохисгүй зээл олголт өөрөөр хэлбэл мөнгөний бодлогын зөөлөн орчин глобал түвшинд сүүлийн 10 гаруй жилийн турш удаан хугацаагаар үргэлжилсэн, технологийн дэвшлээр давхар эрчимжсэн санхүүгийн инженерчлэлийн зарим эрсдэлтэй бүтээгдэхүүн, зах зээлд шинээр орж ирсэн тоглогчидын араншин, дотоод болон хөндлөнгийн хяналт харьцангуй дутмаг явагдаж ирсэнд оршиж байжээ гэдэгтэй судлаачид санал үндсэндээ нийлээд байна. \

Ирэх онд сангийн болон мөнгөний бодлогод анхаарах гол чиглэлүүд:

Төрөөс мөнгөний бодлогын талаар 2009 онд баримтлах үндсэн чиглэл, төсвийн төслийг боловсруулах ажил ид өрнөж байна. Үнийн өсөлтийг хязгаарлахын тулд төсөв, мөнгөний бодлогыг хатууруулах улс төрийн чин хүсэл эрмэлзэлтэй байх нь чухал байна. Чухам ийм орчинд дотоод болон гадаад хөрөнгө оруулалт нэмэгдэх таатай орчин бүрдэх үндэслэлтэй юм. Монгол улсын 2009 - 2011 оны төсвийн хүрээ /дунд хугацааны/ -ний мэдэгдэлд тусгагдсаны дагуу төсвийг 2009 онд алдагдалгүй байхаар батлахаас эхлэх нь чухал гэж үзэж байна. Улмаар төсвийн нийт болон урсгал зарлагын ДНБ -д харьцуулсан хувийг бууруулах замаар 2010 - 2011 онуудад 2 орчим хувийн ашигтай байлгах шаардлагатай.

Дунд хугацааны хөтөлбөрийн гол ач холбогдол бол инфляцийг бууруулахад чиглэсэн алхмууд системтэй, тасралтгүй хийгдэх ёстойг илтгэдэг билээ. Энэ чиглэлд ОУВС -тай хамтран хэрэгжүүлж байсан хөтөлбөрийг богино хугацаанд сэргээн үргэлжлүүлэхийг

чухалчлах хэрэгтэй юм. Төсвийн ажиллагааг орон тоо, цалингийн санг нэмэгдүүлэхгүй байх, үр ашиггүй зардлуудыг бодитойгоор эрс хэмнэж эх үүсвэр чөлөөлөх, нийгмийн хамгаалалтай холбоотой зардлыг хавтгайруулж хүртээх бус ирэх оноос эхлэн ялгавартайгаар, хүн амын зөвхөн хамгийн бага орлоготой хэсэгт хүргэх нь чухал. Эдгээр нь хэдий гашуун ч нийтийн эрх ашигт нийцсэн, “Үнэ-цалин - үнэ” гэсэн нэн таагүй нөлөөлөлөөс ангижрах, инфляцийн буруу хүлээлтийг цаашид хөөрөгдөхгүй байхад үлэмж үнэ цэнэтэй арга хэмжээ байх болно.

Мөнгөний нийлүүлэлт, улмаар инфляцид таагүй нөлөөлөл учруулахгүйгээр дотоодод ажлын байр нэмэгдүүлэх бололцоо байнга байсаар ирснийг дурьдах нь зүйтэй. Тухайлбал, хөрөнгө оруулалтын төслүүдийг зөв эрэмблэх, экспортын чиглэлтэй, импорт орлуулдаг аж ахуйн нэгжүүдэд эргэлтийн хөрөнгийн дэмжлэг үзүүлэх, хөдөлмөрийн зах зээлийн эрэлт хэрэгцээг манай боловсролын систем илүү сонсдог болох гэх мэтэд шаардлагатай хөрөнгийн эх үүсвэрийг гадаад зах зээлээс оруулах боломж нээлттэй байсаар байна. Сонголтыг ил тод, санхүүжилтийг хэрхэн үр ашигтай зохион байгуулж болдгийг бидэнд өөрсдөд маань буй ойрхны жишээнээс харж болох юм.

Гагцхүү макро санхүүгийн сахилга бат сул, системтэй алхмууд тэр бүр хийгдэхгүй, төрийн албаны чадавхи харьцангуй суларсан зэрэг нь гадаад, дотоод хөрөнгө оруулалт, ажлын байр түргэн хугацаанд нэмэгдэхэд саад бэрхшээл учруулж байгаа билээ.

2. 2009 оны макро эдийн засгийн үзүүлэлт

2009 оноос дэлхийн эдийн засгийн хямрал манай улсад хүчтэй нөлөө үзүүлж эхэлсэн тул шийдвэр гаргах түвшинд төсвийг хумих, хямралыг хүндрэл багатайгаар даван туулах бодлого барьж эхэлсэн байна. Дэлхийн банк болон бусад ОУ -ын байгууллага, санхүүгийн шинжээчид ч ингэх нь зүйтэй хэмээн зөвлөж байжээ.

Монголд эдийн засгийн холимог бодлого хэрэгтэй. (Өнөөдөр. 2008.10.15. №238)

- Дэлхийн банкны суурин төлөөлөгч Аршад Саиед: Монгол орны эдийн засаг одоогийн байдлаар сайн байна. Гэвч инфляц 32 хувьд хүрлээ. Үүний гол шалтгаан нь хүнсний бүтээгдэхүүний үнийн өсөлт. Иймд хамгийн чухал асуудал бол инфляцыг бууруулах.
- Монголын эдийн засаг халалтын байдалд байсан. Одоо бол инфляцын эрхэнд хөрч эхэлж байна. ОУ -д зээлийн эх үүсвэр багасч, эдийн засаг зогсонги байдалд орсон. Харин Монголд маш их хэмжээний зээл олгосон. Юутай ч Монгол банк бодлогын хүүгээ өсгөж, арилжааны банкууд зээлээ хумиж эхэлсэн нь зөв арга хэмжээ болсон. Ойрын 3-5 жилд инфляцаа тодорхой түвшинд барьж, үүний зэрэгцээ эдийн засгийн өсөлтөө хадгалж үлдэх холимог бодлого хэрэгтэй байна.
- Дунд хугацаанд буюу 3-4 жилд зэсийн үнэ уруудсан хэвээр байвал Монголын эдийн засгийн өсөлт буурна. Ингэхээр Засгийн газрын орлого багасч, нийгмийн халамжаа танахаас өөр аргагүй болно. Төсвийн зарцуулалтдаа нэлээд анхаарах хэрэгтэй байна. Эрх баригчид бүтээмжийг нэмэгдүүлэх тал дээр анхаарах шаардлагатай. Нөгөө талаас зэсийн үнэ тогтвортой байвал орлогоо хадгалах хэрэгтэй.

Төсвийн зарлагад реформ хийх алтан боломж бүрдлээ. (Өнөөдөр. 2008.10.06. №230)

УИХ -ын гишүүн О. Чулуунбат, Сангийн сайд С. Баярцогт, Монголбанкны ерөнхийлөгч А. Батсүх, Сангийн яамны Төсвийн бодлого, зохицуулалтын газрын дарга Б. Батжаргал нар:

- Инфляцыг 12% болгож бууруулахад мөнгөний бодлого, үндсэн чиглэлийн уялдаа холбооны талаар:

С.Баярцогт: 2009 оны гол зорилт бол мөнгөний хатуу бодлоготой төсвийг хумих бодлогыг зэрэгцүүлэх хэрэгтэй. Энэ нь төсвийн зардлыг багасгах замаар, хэмнэх, тэвчихийг мөрдлөг болгож байж үр дүн гарна.

А. Батсүх: Инфляцыг нь харахаар манайхаас бага байгаа инфляци нь 15 хувиас дээш гарсан улс цөөхөн. Нийлүүлэлтээсээ давсан эрэлтийг дэвэргэснээс л ялгаа нь гараад буй. Ер нь Монголын эдийн засагт халалтын шинж тэмдэг нэлээд ажиглагдаж байгаа. Төсвийн бодлогыг хэр зэрэг шинжлэх ухааны үндэслэлтэй удирдаж чадаж байна вэ гэдгээс улсуудын инфляцаа ямар дүнтэй авч гарах вэ гэдэг хамаарч байгаа. Манайд шинжлэх ухаанч байдал үгүйлэгдэж байна.

- МҮЭХ цалин нэмэгдүүлэх тухай шаардлагын талаар:

Б. Батжаргал: Өнөөдрийн байдлаар багш нарын дундаж цалин 359 мянган төгрөг байна. Гэтэл тэтгэврийнхний дундаж цалин 90 мянга. Энэ шударга бус байгаа биз. Хэн нь өнөөдөр инфляцын өсөлтөд хамгийн их нэрвэгдэх нь тодорхой. Хэрвээ төсвийн хэрэггүй зардлуудаа хасаад, зайлшгүй шаардлагаар нэмнэ гэвэл тэтгэврийг л гэж хэлнэ.

А. Батсүх: -зөвхөн нэрлэсэн цалингаар орлогыг хэмжих нь хангалтгүй. Улсын хэмжээгээр авч үзвэл төсвийн албан хаагчийн мэргэжлийн сургалтад олон тэрбум төгрөг зардаг. Наашлах юм бол хоол, унааны мөнгө, удаан жил, мэргэжлийн ур чадвар гээд тэрбум тэрбумаар тооцогдох зардал гардаг. Үүнийг ерөнхийдөө цалин дээр нь нэмж тооцох хэрэгтэй. Хувийн хэвшилд зардлын тооцоо сайн хөгжсөн байдгийг бодолцох л хэрэгтэй.

С. Баярцогт: -инфляцийн нэг шалтгаан нь цалинг нэмэх талаар олон нийтэд урьдчилан зарласнаар хүлээлт бий болгодог явдал юм. Үүнийг наад захын наймаачин ашигладаг.

- Төрийн алба данхайж байна. Улстөрийн намуудын шаардлагаар цалин нэмсээр байгаа талаар:

О. Чулуунбат: - Хувийн салбарынхан бор зүрхээрээ орлого олж байгаа хүмүүсийн цалин 250 мян.төг байгаа. Гэтэл төсвийн байгууллагынхны цалин 300 мянга гарчихсан. Бусад оронд манайх шиг төсвийн байгууллагын цалин өндөр орон байхгүй. Энэ бол хамгийн том захиргаадалттай орон гэсэн үг. Мөн зах зээлийн эдийн засаг түүхийгээрээ байна л гэсэн үг. Иймд төсвийн ажилчдын цалинг болж өгвөл нэмээд байх шаардлагагүй.

Б. Батжаргал: - Манай нийт зээлийн хүүгийн 50 хувийг төсвөөр дамжуулаад зарчихаж байгаа гэсэн үг. 2007.08-р сараас 2008 оны мөн үе хүртэл цалин 84 хувиар нэмэгдсэн. Инфляц 34 хувиар өссөн. Цалингийн өсөлт 50 функтээр дээгүүр явна. Цалингаа нэмээд эхлэх юм бол цалин-үнэ-цалин гэсэн өсөлт бие биенээ хөөгөөд явна.

УИХ -ын сонгуулиар намууд ард түмэнд нэг сая, 1.5 сая төгрөгийн хувь хүртээнэ гэж амласан. Үүнийг улс өгч чадах уу: С.Баярцогт: -Бэлэн мөнгө хэлбэрээр олгож чадахгүй нь ойлгомжтой. Олон төрлийн нийгмийн халамжийг багцлах хэрэгтэй. Нийгмийн баялгыг зохистой хуваарилахын тулд эдийн засгийн өсөлтийг дэмжих салбарт чиглүүлэх ёстой.

О. Чулуунбат: - Монгол Улс хэдэн жилийн дараа дэлхийн зах зээлээс мөнгө босгож чаддаг, зээлж эсвэл урьдчилаад мөнгө авчихдаг түвшинд хүрэх хэрэгтэй. Үүний дараа тэр 1.5 сая төгрөгийг хувьцаа, эсвэл бэлэн мөнгөний хэлбэрээр ард түмэндээ хувь хүртээх асуудлыг ярина.

- Төгрөгийн ханшийг унагахгүй байх, чангаруулах боломж байгаа талаар:

О.Чулуунбат: - Монголчуудын хөдөлмөрийн бүтээмж сайжирсан тэр цагт төгрөгийн ханш

чангарна. Жишээ нь, манай нэг малчин жилд 12 сая төгрөгийн орлоготой мянган хонь малладаг гэж бодье. Тэр хоньчин дараа жил 2000 хониноос авах хэмжээний орлого олдог болбол үүний хэрээр төгрөгийн ханш 2 дахин чангарна. Түүнээс биш санхүүгийн аргаар төгрөгийн ханшийг чангаруулна гэж байхгүй.

Төсвийн тодотголоос буюу хямралаас түүсэн олз. (Өдрийн сонин №057 /3134/ 2009;

С. Чулуунбаатар: Хямралын үр дүнд төрийн нэрээр үрэн таран хийж байсан 50 гаруй тэрбум төгрөгийг илрүүлж танаж чадлаа. Энэ бол бидний хямарлаас түүсэн олз, үрэлгэн зарлагын зах сэжүүр.

3. 2010 оны макро эдийн засгийн үзүүлэлт

Нээлттэй нийгэм форумаас оны эхэнд дефляц үүсээд байгааг анхааруулж байв: Олон улсын валютын сангаас 2009 оны 11-р сард гаргасан тайланд Монголын эдийн засгийн байдалд 2009 оны 7 -р сарын байдлаар шинжилгээ хийсэн бөгөөд инфляци хэдийгээр буурч байгаа боловч энэхүү бууралтын дийлэнх нь хүнсний бүтээгдэхүүний үнийн бууралтаас шалтгаалсан, хүнсний бус бүтээгдэхүүний жилийн инфляци хоёр оронтой тоонд хэвээр байгаа тул мөнгөний бодлогыг болгоомжтой явуулж, хумих бодлогыг үргэлжлүүлэхийг зөвлөсөн (International Monetary Fund, 2009).

Сарын мэдээнээс ажиглавал 2008 оны 8-р сард сарын суурь инфляци 7.5 хувьтай байсан нь дээрх өндөр суурь инфляцийн дийлэнхийг эзэлж байгаа бөгөөд түүнээс хойш суурь инфляци хурдацтай буурсан нь харагдана. Эндээс дүгнэвэл жилийн суурь инфляци дээрх байдлаар буурахыг мөн урьдчилан таамаглах боломжтой байсан бөгөөд үүнийг ажиглаагүйгээс Олон улсын валютын сангийн дүгнэлт алдаатай гарчээ.

Одоо инфляци их хэмжээгээр буурч, зарим үед дефляцитай хүртэл гарч байгаа бөгөөд бодит эдийн засгийн байдал сайнгүй байгаа нь мөнгөний бодлогыг зөөлрүүлэх боломж болон шаардлага байгааг харуулж байна.

ОУВС төлөөлөгч Стивен Барнетт: Стэнд бай хөтөлбөрийг өнгөрсөн 4 сараас хэрэгжүүлж эхэлсэнээс хойш Засгийн газар, банкнаас авч хэрэгжүүлсэн бодлогын үр дүнд Монгол улс дэлхийн санхүү, эдийн засгийн хямралын үр нөлөөг зөөлрүүлж, түүнд зохицох нөхцөл бүрдсэн.

ДНБ өсөлт энэ онд 7 орчим хувьд хүрэх төлөвтэй байгаа нь Оюутолгойн орд дээр хийгдэх бүтээн байгуулалттай шууд холбоотой. Үнийн өсөлт 2011 онд 6 хувь дээр тогтворжино гэж үзэж байна. Банкны салбарыг хөгжүүлж хэрэгтэй. Олон улсын туршлагаас хархад банкны эрүүл тогтолцоо нь аж ахуй нэгж, хувь хүмүүс зээлийг болмжийн нөхцөлөөр авч ашиглах нөхцлийг бүрдүүлж, хувийн хэвшлийн хөгжлийг дэмжиж байдаг. Үүний адил банкны бүтэцийн өөрчлөлтийн цогц төлөвлөгөөг УИХ-аар батлуулах хэрэгтэй.

“Их өрийн чимээ” (Өнөөдөр №41 2010-2-19) - Эдийн засгийн форумын үеэр Монгол Улсын Сангийн сайд “Блумберг” -т өгсөн ярилцалгадаа энэ оны эцсээр Монгол улс 8-10 жилийн дараа төлөх нөхцөлтэйгээр 1.2 тэрбум долларын бонд (засгийн газрын өрийн бичиг) гаргаж дэд бүтцийн салбарт хөрөнгө оруулалт хийнэ гэж мэдэгдлээ. Энэ бол бондын хүү (купон) гэж наад зах нь жилийн 5.0 хувийн төлбөрийг гаргасан өдрөөсөө тооцон, жил бүрийн эцэст 60 сая доллар, хугацаа нь дуусахаар үндсэн зээлийн хамт төлөх тусгаар улсын өр тавих гэж байгаагаа хэлж байгаа юм.

Энэ оны эцсээр гэдгийн цаана Засгийн газрын төсвийн алдагдлыг ДНБ -ий 5.0 хувиас хэтрүүлэхгүй байлгах ОУВС-гийн 2008 оны намар тавьсан хязгаарлалтын хугацаа дуусахыг хэлж байгаа хэрэг. Түүний өмнөхөн Монгол улсын Ерөнхий сайд Таван толгойн

нүүрсний орд газрыг Монгол улсын 100 хувийн өмчид байлгана гэж бага мэдлэгтэй сонгогч нарт хандсан мэдэгдэл хийсний цаад учир нь энэ бололтой.

Манай Засгийн газар гадаадаас урт хугацаатай зээл авч, өндөр хүү төлөн, тэртэй тэргүй таван хувийн алдагдалтай баталсан 2010 оны төсвийн алдагдлыг 25 хувиар өсгөж байгаад, орчин үеийн дээд зэргийн технологи дээр тулгуурласан цахилгаан станц, авто болон төмөр зам тавьж, олборлох, баяжуулах, боловсруулах үйлдвэр байгуулах, харин тавьсан өрийг нь дараа дараачийн Засгийн газар төлөөд явах тухай яриа болж буй хэрэг. Уг нь бол гадаадын хөрөнгийг оруулаад, өөрсдөөр нь бүх ажлыг нь хийлгээд, харин Засгийн газар холбогдох татвар хураамжаа хуулийн дагуу аваад явбал Монголын ард түмэн бид ядаж өргүй байна.

Халуурсан эдийн засаг (2010-11-3 <http://jargalsaikhan.niitlech.mn/content/2573.shtml>) Д.Жаргалсайхан: Хадгаламжийн хүү буурахгүй байгаагийн дараачийн гол хүчин зүйл бол өсөж байгаа инфляц. Инфляцыг өсгөж байгаа гол шалтгаан нь улам бүр данхайн томорч буй Засгийн газар. Тэд татварыг ил далдаар өсгөн хувийн хэвшлийг хүндрүүлж, эсвэл ашигт малтмал олборлож буй компаниудаас урьдчилгаа төлбөр хүчээр авах замаар зардлаа нөхөж байна.

Манай төрийн эрх баригчид улсын төсвийг улс орны макро эдийн засгийн бодлогыг удирдах биш харин сонгуулийнхаа амлалтыг хэрэгжүүлэх, улс төрийн нэр хүнд олох арга хэрэгсэл болгоод байна. Улсын төсвийн зардал гайхамшигтай хурдан өсөж, харин төсвийг захиран зарцуулах хариуцлага нь түүнээс хурдтайгаар алга болж байна. Хадгаламжийн хүү тогтвортой буурахгүй байгаагийн гуравдагч шалтгаан бол Монголбанкны бөөрөнхий бодлого. Монголбанкны бодлогын хүү нь манайх шиг халуурсан эдийн засагтай орны хадгаламжийн хүүд нөлөөлж чадахгүй байна. Төв банкны мөнгөний бодлого зөвхөн банк хоорондын бага сага арилжаанд нөлөөлж, бодит эдийн засагт орж байгаа мөнгөний нийлүүлэлтэд ямар ч нөлөө үзүүлэхгүй байна.

• 2011 оны макро эдийн засгийн үзүүлэлт

Монголын эдийн засаг өснө гэхдээ инфляци санаа зовоож байна. Азийн Хөгжлийн Банкны Ерөнхийлөгч А.Куроода: Монгол Улсын эдийн засгийн хувьд бид их өөдрөг бодолтой байгаа. Өөдрөг бодол нь чухам юунд байна вэ гэхээр бид ирэх жил эдийн засгийн өсөлтийг хоёр оронтой тоо буюу 12 хувь орчим байна гэж тооцоолж байна. Энэ бол ДНБ-ний бодит өсөлт шүү дээ. Эдийн засгийн хоёр оронтой тооны өсөлт нь 2012 оноос хойш ч гэсэн үргэлжлэх төлөв ажиглагдаж байгаа. Гэхдээ нөгөө талаас инфляци ч бас хоёр оронтой тоогоор хэмжигдэх болов уу. Энэ нь санаа зовоох томоохон асуудлын нэг болох төлөвтэй байна. Засгийн газар болон Төв банкнаас инфляцийн дарамтыг бууруулах чиглэлээр алхам хийж байгаа. Гэхдээ ирэх жилүүдэд, ялангуяа 2012 оны ойрын саруудад инфляци хоёр оронтой тоонд хүрэх төлөвтэй байна. Засгийн газрын зүгээс инфляцийн нөхцөл байдлыг хяналтдаа авах ёстой. Ялангуяа төсөв болон мөнгөний хатуу бодлого баримтлах нь зүйтэй болов уу.

Эрдэс баялгийн салбар эдийн засагт тэргүүлэх, чухал ач холбогдолтой салбаруудын нэг хэвээр байгаа. Үүнийг буруутгах хэрэггүй. Гэхдээ энэ салбар маань маш их хэмжээний орлого хуримтлуулж, улсын төсөвт ихээхэн хэмжээний орлого оруулахын зэрэгцээ ажлын байрыг бий болгох тал дээр төдийлөн хангалтгүй байдаг. Тиймээс эдийн засаг маань төрөлжих хэрэгтэй, бааз сууриа өргөтгөж, бусад салбаруудад анхаарлаа хандуулах шаардлагатай. Латин Америк, Африк болон Ойрхи Дорнодын орнуудын туршлагаас харахад эдийн засгаа төрөлжүүлж байна гээд төрөл бүрийн салбартаа татаас дэмжлэг үзүүлснээр тэдгээр салбаруудын амиа авч явах чадвар нь буурсан байдаг. Тийм учраас бүх салбаруудыг тэтгээд байхдаа биш, ирээдүйд өрсөлдөх чадвартай, өөрөө өөрийгөө аваад явчих, өсч, торних салбаруудаа сонгож аваад, маш сайн судалгааны үндсэн дээр бодлогоо томъёолж, эдийн засгийнхаа төрөлжилтийг хангах хэрэгтэй. Анхаарах ёстой

салбарууд гэвэл хөдөө аж ахуй, мал аж ахуй, аялал жуулчлал, электроникийн салбаруудыг нэрлэж болно.

Монголын гурван эрсдэл (2011.9.14 <http://jargalsaikhan.niitlech.mn/> Д.Жаргалсайхан: Эдийн засгийн болон нийгмийн хөгжлийг чиглүүлэхийн оронд түүнийг сааруулж, гадаад, дотоодын хөрөнгө оруулагчдыг эргэлзээнд оруулж, бодлого тооцоогүй гарсан шийдвэрээ хэрэгжүүлж чадахгүй байгаа Монголын төр засаг (Их Хурал болон Засгийн Газар, түүний нэгжүүд) өөрөө эрсдэл болжээ. Монголын төр засаг эдийн засгийн хөгжлөөсөө хурдан томорч байна. Төр засгийн ажиллагсдын цалин хөлс болон төр засгийн эрх баригчдыг засгийн эрхэнд үлдээх зорилготой сонгуулийн амлалтын зардал нь зонхилсон төр засгийн хэрэглээ сүүлийн 12 сард 27 хувь өссөн нь эдийн засгийн өсөлтөөс 10 хувиар өндөр байна.

Инфляц өндөр болж байгаагийн гол шалтгаан бол зах зээл дээр хангалттай өрсөлдөөн дутаж, дэд бүтцэд хөрөнгө оруулалт хийхийн оронд бэлэн мөнгө тарааж байгаагаар холбоотой. Дэд бүтэц сайн хөгжсөн газар нэгж бүтээгдэхүүний өөрийн өртөг хямд байдаг. Гурван эрсдэлийг удирдах талаар бүрэн биш ч гэсэн зарим шаардлагатай алхмуудыг хийж болно. Эхний хүчин зүйлээс бага хамаарах ганцхан арга зам бол дэлхийн бусад оронд хэрэгцээтэй, зах зээлд өөрийн онцлог байр суурь эзэлсэн бүтээгдэхүүн, үйлчилгээг бий болгох явдал юм. Дараачийн хүчин зүйлийг багасгахын тулд төр засгийн үйл ажиллагааг (засаглалыг) ил тод болгох ёстой. Ил тод байгаа газарт хөрөнгө, эрх мэдэл, албан тушаал завших боломжгүй.

Сонгуулийн төсвөөс хөгжлийн төсөвт (Монголын Үнэн №237 2011-12-02) - Засгийн газраас өргөн барьсан төсвийн төсөл үрэлгэн, зарлага өндөртэй, эдийн засагт улстөрийн болон мөнгөний халалт үүсгэх, инфляцийн өсөлтийг дэмжих үр дагавартай хэмээн Олон улсын валютын сан, ДБ, Азийн хөгжлийн банкнаас дүгнэсэн юм. Харин Төсвийн байнгын хорооны хэлэлцүүлгээр төсвийн зарлага болон орлогын хэмжээг танах хэрэгтэй гэдэгт санал нэгдэн дэмжсэн бөгөөд намуудын амлалтыг биелүүлэхэд чиглэсэн, орлогоо хэт цацсан сонгуулийн төсвийг хөгжлийн төсөв болгон баталж чадсан юм. Тухайлбал, нэгдсэн төсвийн орлогын хэмжээг 600 тэрбум, зарлагын хэмжээг 900 тэрбум төгрөгөөр бууруулж чаджээ.

Инфляцийн огцом өсөлт нийгмийн эмзэг бүлэгт шууд нөлөөлдөг. (2011-8-30 Нийгмийн толь. <http://economics.gogo.mn/news/92823>) - М.Мөнхтунгалаг: Харамсалтай нь инфляц дахин өндөр түвшинд хүрээд байна. Улаанбаатар хотод инфляцийн түвшин долоодугаар сард өмнөх оны мөн үетэй харьцуулахад 11.4 хувь, харин өмнөх сарынхаас 5.5 хувиар өсөв. Инфляц хөөрөгдөж буй шалтгаанд төсвийн зардал 27 хувиар нэмэгдсэн (голчлон цалин болон бэлэн мөнгөний тараалт) мөн хувийн хэвшлийн зарцуулалт тэлж, үүнд үйлдвэрлэгчид болон хэрэглэгчид ялгаагүй, импорт 106 хувиар нэмэгдсэнтэй холбоотой.

• 2012 оны макро эдийн засгийн үзүүлэлт

Ханш барих гэж нөөцөө гаргавал эдийн засаг улам эмзэг болно. (Үндэсний шуудан №8 2012-01-11) - Б.Жавхлан: 2012 онд манай улсын экспортын бараа бүтээгдэхүүнээс орж ирдэг гадаад валютын хэмжээ төдийлөн нэмэгдэхгүй байх хандлага ажиглагдаж байна. Манай улсын эдийн засаг их эмзэг, гадаадаас хамааралтай. Үүнийг юунаас харж болох вэ гэхээр, манай улсад орж ирж байгаа гадаад валютын урсгалын 65-70 хувь нь хөрөнгө оруулалтаар орж ирж байна. Хөрөнгө оруулалтын хэмжээ өнгөрсөн оны сүүлчийн хагасаас татарч эхэлсэн. Энэ жил сонгуулийн жил гэдэг утгаараа хөрөнгө оруулагчид манайд хөрөнгө оруулахдаа нэлээд болгоомжтой хандана. Энэ тохиолдолд бид ханшийг хүчээр барих гэж нөөцөө гаргах юм бол манай эдийн засаг улам л эмзэг болно

Сүүлийн үед валютын ханш өссөнөөс болж шатахууны үнэ нэмэгдлээ гэдэг тайлбар газар авч байна. Бид үүний эсрэг тайлбар хийж байгаа. Хоёр жилийн өмнө ам.долларын

ханш одоогийнхтойгоо адилхан 1450 төгрөг байсан. Тэр үед шатахууны дундаж үнэ 1250 байсан. Харин олон улсын зах зээл дээр нэг баррель түүхий нефтийн ханш 75 ам.доллар байсан. Харин өнөөдрийн байдлаар 96-100 ам.доллар байна. Өөрөөр хэлбэл, 30 хувь л өссөн. Гэтэл манай улсын зах зээл дээр шатахууны хүн 650 - 750 төгрөгөөр нэмэгдэж, 70 хувь өссөн. Энэ хооронд Засгийн газраас шатахууны гаалийн болон Онцгой албан татварыг тэглэсэн. Тэр бүү хэл 1450 байсан ханш 2010 эцэст 1200 болж буурсан.

Шатахууны үнэ хэрвээ валютаас хамааралтай байдаг бол тэр үед дагаад буурах байсан. Гэтэл буураагүй. Түүнээс хойш өнөөдрийг хүртэл шатахуун импортлогчид ашгийн болон эдийн засгийн хувьд хэмжээний нөөц хуримтлуулсан байгаа. Өнөөдөр тэр хэмжээний боломжоо ашиглаад үнээ барьж болох байсан. Гэтэл тэгсэнгүй. Дээрх нөөц бололцоогоо хадгалж үлдэх үүднээс, хувийн ашиг сонирхлынхоо үүднээс үнээ нэмсэн. Тэгэхээр шатахууны үнэ валютын ханшаас шууд хамааралтай гэж ойлгож болохгүй. Харин ч өнгөрсөн баасан гариг болон амралтын өдрүүдэд юу болсныг харах хэрэгтэй. Баасан гаригт ам.долларын албан ханш 1428-аар хаагдсан. Тэр орой шатахууны үнэ нэмэгдсэн. Маргааш нь валютын зах дээр ам.доллар 1470-1480 болсон байсан. Ингээд үзэхээр харин ч шатахууны үнийг нэмсэн нь валютын ханшийг нэг хэсэг хугацаанд огцом хөөрөгдсөн.

Юун ардчилал вэ, Монголд зэрлэг капитализм л байна. (Ардын эрх №7, 2012-01) - Санхүү эдийн засгийн дээд сургуулийн захирал, доктор профессор Д.Батжаргал: Монголын эдийн засагт баримталж байгаа төрийн бодлого болохгүй, буруу явж байгаагийн шинж тэмдэг эцсийн шатандаа орж, түгшүүрийн харанга дэлдэх болсон нь энэ юм. Үнэ юунаас болж өсдөг вэ гэхээр олон шалтгаан байдаг. Хамгийн гол шалтгааны нэг бол эдийн засгийн эргэлтэд орж байгаа бэлэн мөнгөний хэмжээ илүүдээд эхлэхээр инфляци үүсдэг юм. Өөрөөр хэлбэл, гүйлгээнд байгаа бэлэн мөнгөний хэмжээ илүүдсэн үед үнэ өсдөг. Нөгөө талаас бараа бүтээгдэхүүний нийлүүлэлт багасч, ховордоод эрэлт нь нэмэгдээд эхлэхээр бас үнийн өсөлт явагддаг. Манай эдийн засагт энэ хоёр шинж тэмдэгийн аль нь ч илрээгүй. Гүйлгээнд байгаа бэлэн мөнгөний хэмжээ илүүдсэн үү гэвэл үгүй. Бараа бүтээгдэхүүн ховордоод, эрэлт ихэссэн үү гэвэл бас л үгүй. Гэтэл үнийн өсөлт Монголын эдийн засагт байнгын явагдаж байна.

Төв банкнаас мөнгөний бодлогоо чангатгаад, чангатгаад ч инфляцийн инерцийг хязгаарлаж дийлэхгүй байна шүү дээ. Шатахууны үнийн өсөлтийг би цаана маш том хар бизнес явагдаж байгаа юм биш биз гэж хардаж байгаа. Валютын үнийн өсөлт импортлогчдод зөвхөн шалтаг л болсон байх. Учир нь хоёр жилийн өмнө ам.долларын ханш 1500 төгрөгт хүрч байхад шатахууны үнэ 1200 төгрөг байсан шүү дээ.

Хүмүүсийн цалин хөлсийг нэмнэ, сая сая төгрөг тараана. Зуун мянган айлын орон сууц бариад, зургаан хувьтай зээлийн хүү гаргана гэсэн хүлээлтийг үүсгэхээр бизнесменүүд чинь тэнэг хүн биш болохоор цалин нэмэгдэх юм чинь бараа бүтээгдэхүүнийхээ үнийг өсгөхөд яадаг юм гэсэн ойлголт төрчихөж байгаа юм. Ер нь инфляцийн өсөлт хүмүүсийн хүлээтээс үүсдэг юм шүү дээ. Тэгээд л юмны үнэ өсөөд ирэнгүүт иргэд за, төгрөгийн ханш суларч магадгүй юм байна, мөнгөө хав дарж байснаас нэг юм худалдаад авчихъя гээд худалдан авалт ихэсчихдэг, инфляци өсчихдөг.

Инфляцийн өсөлтийг хязгаарлах гээд МБ нь мөнгөний бодлогоо чангаруулах тусам инфляци улам л өсөөд байна. Төв банк бодлогын хүүгээ нэмэнгүүт арилжааны банкууд зээлийн хүүгээ өсгөчихдөг. Өндөр хүүтэй зээл авсан үйлдвэрлэгчид бараа бүтээгдэхүүнийхээ үнэд үүнийгээ шингээчихдэг, үнэ дахиад л өсдөг. Ийм зохицуулалтаар явж байгаа тохиолдолд инфляци буурахгүй. Үүнээс гадна бас нэг асуудал байна. Үнэ өснө гэдэг бизнесийнхний өөрсдийнх нь тараасан цуурхал байж болох. Ийм цуурхалаар үнийн хөөрөгдөл үүсгээд чамгүй ашиг халаасалж байсан тохиолдол дэлхийн эдийн засагт олон бий. Адаглаад л барилгынхан борлогдохгүй байгаа орон сууцаа зарахын тулд орон сууцны үнэ өснө гээд л худлаа шум дэгдээгээд, үүнд нь олон нийт итгээд ирэнгүүт байрныхаа үнийг нэмчихдэг,

иргэдийг авахаас аргагүй байдал оруулдаг арга заль хэрэглэсэн байж болно шүү дээ. Энэ мэтийг төр шалгаж, бодит бас бодит бус үнийн өсөлтийг тогтоох ёстой юм.

МБ -наас инфляцитай дайтдаг ганц арга нь мөнгөний хатуу бодлого. Зээлээр дамжиж банкнаас гарч байгаа мөнгөний хэмжээг саармагжуулах гэсэн нэг арга л даа. Гэхдээ энэ аргаар инфляцийг хязгаарлаж чадахгүй юм байна гэдэг нь харагдаж байна. Монгол шиг өндөр хүүтэй зээл дэлхийн хаана ч байхгүй шүү дээ. Гэтэл тийм өндөр зээл авах хөрөнгөтэй хүн Монголд бас хэр олон бэ гэдэг ч нэг бодох л асуудал. Банкнаас өндөр хүүтэй зээл гарах тусмаа эргээд үнийг хөөрөгдөж байна. Үүний учир шалтгааныг МБ олоод, түүнийгээ хэрэгжүүлэх цаг болсон байх

Засгийн газар, улстөрчид “Монгол эдийн засгийн өсөлтөөрөө дэлхийд гайхуулж байна. Монгол Улс эдийн засгийн үсрэнгүй хөгжлийнхөө гараанд гарлаа” гээд л сүржин мэдэгдэл хийсний балгаар валютын ханш өсчихлөө гэж би дүгнэж байгаа. Яагаад вэ гэвэл эдийн засгийн өсөлт 20 хувь байна гэдэг гадаадаас Монгол руу урсах хөрөнгө оруулалт нэмэгдэж байна гэсэн үг. Гадаадын хөрөнгө оруулалт гэдэг маань дотогшлох валютын урсгал ихэссэн гэж ойлгож болно. Гадаадын хөрөнгө оруулалт нэмэгдээд, валютын урсгал өсөөд байхад ханш нь чангараад байдаг. Энэ бүхэн Засгийн газрын бахархаад байсан, том сүржин үгээр мэдэгдээд байсан эдийн засгийн өсөлтийнх нь сөрөг үр дагавар

МБ үнэндээ мэдээллээр дутагдсан. Мэдээлэлгүй сууж байсан нь тэднийг буруутгах шалтгаан болсон. Уг нь төв банк хар зах зээлд болж буй үйл явдалд хяналтавж чаддаг, тэнд яригдаж байгаа, болох гэж байгаа бүхнийг бүгдийг нь мэддэг, мэдээлэл сайтай байх ёстой. Ченжүүд юу ярьж байна, тэд яах гээд байгаа талаар урьдчилсан мэдээлэлтэй, түүнээс нь өрсч арга хэмжээ авдаг байх нь МБ -ны нэг гол үүрэг. Гэтэл тэд нь ямар ч мэдээлэлгүй, харин МБ ямар арга хэмжээ авах гээд байгааг нь төр ямар шийдвэр гаргах гэж буйг нь харин хар зах дээр байгаа ченжүүд аль хэдийн олоод харчихсан, төрийн агентлаг, яам, газруудаас өмнө өрсөөд өөрсдийнхөө тоглолтыг хийж байна. Гадаадынхан манай төрийн бодлого яах гэж байгааг нь олоод сонсчихож байна. Үнэхээр энэ удаад МБ олигтойхон арга хэмжээ авч чадаагүй гэдгээ хүлээн зөвшөөрөх ёстой шүү дээ. МБ зах зээлд нийлүүлж байгаа долларын хэмжээгээ хумингуут л гадаад дотоодын ченжүүд түүнээс өрсөөд монголчуудыг халаасыг сэгсэрчихлээ шүү дээ. Бүр төрийнх нь өмнө, төрийнх нь арчаагүй, улстөржсөн байдлыг далимдуулаад.

Төрийн бодлого нэгдмэл байж л асуудал зохицуулагдана. Тиймээс л валютын ханшийн өсөлтийг гааль, цагдаа тагнууд, татвар, банк хамтраад олох ёстой гээд байгаа хэрэг. Тэгэхгүйгээр шуудайд хийсэн үхрийн эвэр шиг байх юм бол Монголын эдийн засаг хүссэн хүсээгүй хямрана. Засгийн газар гаднаас орж ирсэн мөнгийг дэмий цацах хэрэггүй байсан юм. Энэ мөнгийг дэд бүтэц, бүтээн байгуулалт, үйлдвэрлэлд шингээсэн бол өнөөдрийнх шиг үнийн өсөлт нүүрлэхгүй байсан. Хэтэрхий их халамж буй болгоод хүмүүсийн хийж бүтээх эрмэлзлэлийг үгүй хийгээд байна шүүдээ. Дээрээс нь хэлэхэд эдийн засгийн энэ өсөлт ерөнхийдөө уул уурхайн салбар дээр л тогтож байгаа. Өнгөрсөн оны эдийн засгийн өсөлтийн 20 хувийн гуравны нэг нь нүүрсний экспортоос бүрдсэн. Уул уурхайн салбар хэмээн хэн хүнгүй хошуураад дэмийрлийн байдалд орчихсон л доо. Уул уурхайг биш мал аж ахуйн гаралтай бүтээгдэхүүнээ боловсруулаад, үйлдвэрлэл явуулахад нүүрс, зэс зарснаас хамаагүй их ашиг олох юм байгаа ш тээ.

Монголбанк инфляцийг онилно гэж худлаа ярьдаг. Тэд хэзээ ч байгаа онодоггүй (Өдрийн сонин №19, 20 2012-01-23) - С.Дэмбэрэл:МБ Монгол эдийн засагт мөнгө их байгаа учраас эдийн засгаас мөнгийг нь татаж авлаа. Ингэхийн тулд бодлогын хүүгээ өсгөлөө. Ингэхээр арилжааны банкууд бизнес эрхлэгчдэд зээл өгөхгүй. Бизнес эрхлэгчид чинь үйлдвэрлэлээ мөнгөөр явуулдаг юм байгаа биз дээ. Бас зээлийнх нь нөхцөл хатуурчихна. Тэгсэн ч гэсэн тэр хатуу зээлийг нь бизнес эрхлэгчид авахаас өөр аргагүй болно. Тухайлбал, энэ бүх үнийн өсөлтийг дагаад арьс шир, махных нь үнэ нэмэгдчихсэн. Төр бас дунд нь

сонин юм хийж байна л даа. “Та яг энэ үнээр зар. Танд мөнгө өгье” гэхэр Монголын мах үйлдвэрлэгчдийн холбоо “Үгүй ээ. Өөрийнхөө замаар өөрөө л явъя” гэсэн ч төр “Та үүгээр нөөцийн мах бэлдчих” гэсээр байгаад өнөө нөөцийн мах гэгчийг гаргаад ирсэн. Нөөцийн махыг ард иргэдийн гар дээр авчирч буй энэ үнэ малчдын зардаг ханшаас өсчихсөн үед малчдад хохиролтой. Инфляцийн хөөрөгдөлтөд нийлүүлэлтийн хүчин зүйлүүдээс гадна шатахууны үнэ маш их нөлөөлж байна.

Валютын ханш өнгөрсөн есдүгээр сараас хөдөлгөөнд орж эхэлсэн. Гэтэл шатахуун импортоор оруулж ирдэг компаниуд бушуухан ханш гайгүй дээр нь шатахуун нөөцөлж авъя гээд шаардсан. “Нэмэгдчих юм бол яах аргагүй үнэ нэмэхээс өөр аргагүй болох юм байна” гэдгийг ярьсаар ирсэн. Арилжааны банкууд тухайн үеийн валютын ханшаар тооцож мөнгөө өгч байв. Тэр мөнгөөр авсан шатахууныг өнөөдөр бид хэрэглэж байна. Үүнийг эдийн засгийн ухааныг нэвтэрхий мэддэг хүн битгий хэл дөрвөн аргын тоо мэддэг хүн ч бодоод үзэхэд инфляцид хамгийн их нөлөөлсөн нь валютын ханш. Эдийн засгаа үнийн галзууралд оруулахгүй, тогтвортой байлгая гэвэл валютын нөөц гэж жил, улирал болгон “тэд боллоо” гэж нээлттэй зарлан тэр ханшаар нь шаардлагатай валютыг нь шатахууны компаниудад нийлүүлж байя. Тэгвэл өнөөдрийн буруутныг хайх үйл ажиллагаанд хялбар болно. Гэтэл одоо хоёр тал бие бие рүүгээ дайраад л байгаа. Хоёрдугаарт шатахууны үнийг шууд нэмдэггүй юм. Нэмбэл тусгай хяналтад нэмдэг. Харамсалтай нь өнөөдөр дарга нь нэг юм хэлэнгүүт нэмсэн. Яриад үгсэн хуйвалдсан гээд байна. Цаад жинхэнэ шалтгааныг нь ярихгүй байна шүү дээ.

Монгол Улсад ажиллаж буй дөрөв тавхан банк л валютын зохицуулалтад оролцож байна. Бизнесмений валютын эрэлтийг хэн ч тооцож үзэхгүй. Дээр нь цагаан сарынхаа юмыг авах гэж байгаа ард иргэдийн валютын хэрэгцээг тооцоогүй. Үүнийг чинь хангадаг ББС байгууллага, экспортлогчид, импортлогчид үүнд чинь оролцохгүй байна. Гэтэл тавхан банк нь иргэдээс бизнес эрхлэгчдээс асуусан юм уу, үгүй юу. Үгүй, зөвхөн өөрийнхөө ашгийн төлөөх эрэлтийг зах зээлийн эрэлт гэхэд учир дутагдалтай. Тиймээс Монгол Улс валютын ханшийн чөлөөт гэж нэрлэж буй дэглэмийн зохицуулалтад орох ёстой. Энэ нь зөвхөн интервенц хий гэсэн үг биш.

***

Хавсралт.

(Макро эдийн засаг, төсөв, мөнгөний бодлогын талаар олон нийтээс гарч буй санал контент - анализ)

1. Эдийн засгийн өсөлтийг сайжруулахад бизнесийнхэнтэй хамтран ажиллах шаардлагатайг онцоллоо. Ардын эрх. 2008.06.09. №114. \

Монголын Үндэсний худалдаа аж, үйлдвэрийн танхим /МҮХАҮТ/-ын санаачлагаар “Худалдаа, Эдийн засаг хамтын ажиллагааны Монгол-Орос-Хятадын гурван талт чуулга” уулзалт болсон. Энэ талаар МҮХАҮТ -ын дарга С.Дэмбэрэл: “Далайд гарцгүй манай улсын хувьд худалдааны тээвэрлэлт, үүнийг хөнгөвчлөх асуудал нэн тэргүүний асуудал. Ер нь гадаад худалдааг хамгийн бодитой болгодог зүйл бол тээвэрлэлт. Асуудлыг манай МҮХАҮТ анхааралдаа авсан. Бид “Транзит Монгол” хөтөлбөрийг санаачлан Засгийн газрар батлуулсан.

Гадаад худалдааны тээвэрлэлт, хил гаалийн олон шат дамжлага, зөвшөөрлийн бичиг сэлтийг цөөлж, гадаад худалдаа хийхэд хамгийн хямд, төсөр, хялбар аргаар хийж болох аргыг эрж хайх хэрэгтэй байна. Уг нь Засгийн газрын тогтоол байдаг. Гадаад худалдааны цахим цогц цонхыг бий болгох тухай. Гэвч тодорхой ахиц гарахгүй байна. Иймд МҮХАҮТ энэ чиглэлд анхаарч, Засгийн газар болон бусад холбогдох байгууллагуудтай хамтран

ажиллах ёстой. Худалдааг хөнгөвчлөх гэдэг нь их том бодлогын чанартай асуудал болоод байна. Иймд “Транзит Монгол” хөтөлбөр худалдааны тээвэрлэлтийг хөнгөвчлөх, асуудлыг бүрэн шийдвэрлэх цогц бодлогыг хэрэгжүүлэх гээд байгаа юм. Үүний үндсэн дээр манай гурван улс, түүний дотор Оросын Сибирь, Хятадын зүүн хойд хэсгээр Монгол Улсын худалдааны бараа эргэлтийг сайжруулах, хөрөнгө оруулалтыг нэмэгдүүлэх үүд хаалга нээгдэх юм. Мөн эрчим хүчний хэмнэлтийн талаар хөрш 2 улстай харилцан туршлага судлах, төрөл бүрийн технологийг солилцох, хамтран ажиллах нөхцөл бололцоог бүрдүүлэх гэж байна.

2. О. Чулуунбат: Алтан боломжийг алдвал улс төрийн маш харамсалтай түүх л үлдэнэ, Өнөөдөр, 2008.08.11 №184, <http://news.gogo.mn/r/37408>

Монголын нийгэмд үүсээд байгаа улс төр, эдийн засаг, банк санхүүгийн тулгамдсан асуудлаар О.Чулуунбат: - Бидний дэлхийн зах зээл дээр гаргадаг бүтээгдэхүүний үнэ хамгийн өндөр, маш ашигтай хэмжээнд хүрчихээд байна. Хоорондоо маргаж байх хооронд биднийг хүлээхгүйгээр дэлхийн зах зээл жамаараа хөгжөөд явна. Ганцхан Монголд л байдаг юм шиг бодоод байгаа экспортын гол бүтээгдэхүүний ордууд бусад улс оронд бөөн бөөнөөрөө олдож, ашиглах гэрээ хэлэлцээрээ хийгээд эхэллээ.

Дэлхийн зах зээл дээр үнийн ийм ашигтай нөхцөл байдал үүсээд байхад бүгд л ашиг авахаа бодох нь аргагүй. Ингээд энд тэндгүй том ордууд ашиглагдаж эхлэхээр зэсийн үнэ буцаад унах магадлалтай. Тэгэх юм бол манай энэ ордуудыг хэн сонирхох юм бэ. Бид л хохироод үлдэнэ. Ганц зэс гэлтгүй, төмөр, ураны орд газруудын төслүүд ч ийм хувь заяагаар харамсалтай дуусах дүр төрх харагдаж байна. Саяхан 1 миллиард тоннын нөөцтэй асар том төмрийн хүдрийн ордыг Австралид нээж, БНХАУ, Австрали хоёр хамтарч эзэмшихээр болжээ. Ордоо нээгээд 1 жилийн дотор л шийдвэрээ гаргачихаж байхад бид хоорондоо хэрэлдээд маргаад 4, 5 жилийг алдлаа. Үнэхээр маш харамсалтай улс төрийн түүх болж л үлдэх байх.

Сүүлийн жилүүдэд манай улсын эдийн засагт амжилт гарсан. Харамсалтай нь улс төрийн энэ ойлгомжгүй байдлаас болоод олсон амжилт маань зогсонги байдалд орж байна. Инфляц бол өсдөгөөрөө өснө. Монгол Улс нефтийнхээ 90% -ийг гаднаас авч байна. Гэтэл дэлхийн зах зээл дээрх нефть, хүнсний бүтээгдэхүүний үнэ өсөөд байхад бид энд гомдоллоод байх нь ямар ч утгагүй. Харин ч улам илүү хөдөлмөрлөөд тэднээс илүү орлого хийх ёстой. Нефть байтугай Монголын чингэлэгүүдийг Тяньжинаар дамжуулан нааш татахад бөөн бэрхшээл гардаг. Бээжингийн ачаалал хэт ихэсч байхад хятадууд үүнийгээ багасгах л арга зам хайна.

3. Нүүдэлчин сэтгэлгээ ба инфляц”, Өнөөдөр, 2008.08.15 №188, <http://economics.gogo.mn/news/38167>

Ө.Ганзориг: Монголчууд бидний аливаа ажилд уужуу тайван, төлөвлөгөөгүй ханддаг нүүдэлчин маягийн сэтгэлгээ 21 -р зуунд ч амь бөхтэй оршин тогтносоор байна. Жишээ нь, сүүлийн үед манай эдийн засагт нүүрлээд байгаа инфляцийн өсөлт юм. Статистикаас харахад оны сүүлчээр инфляц 30 гаруй хувьтай гарах боломж байсан. Гэвч инфляц оны эцэст хамгийн багадаа 45 хувийн өсөлттэй гарахаар хүлээгдэж байна. Үүний буруутан нь нөгөөх л монголчуудын асуудалд аясаар нь, төлөвлөгөөгүй ханддаг нүүдэлчин сэтгэлгээ юм.

Төрийн оролцоо. Уламжлал ёсоор улс орны эдийн засаг дах төрийн оролцоог тодорхойлдог эдийн засгийн онолын үндсэн 2 урсгал байдаг: төрийн оролцоог аль болох бага байлгах, эсхүл төрөөс зохицуулалт хийх. Харин орчин үед эдийн засаг дахь төрийн оролцоог бага түвшинд байлгах болсон. Мөн төрийн үндсэн үүргийг эдийн засаг дахь үнэ ханшийн огцом хэлбэлзлийг бууруулах гэж тодорхойлж байна. Өөрөөр хэлбэл, төр

эдийн засагт хүчээр зохицуулалт хийхгүй боловч үнэ ханшийн аливаа огцом өөрчлөлтийг багасгах арга хэмжээг авна.

Орон сууц. Инфляцийн огцом өсөлтийг зөвхөн МБ -тай холбох нь буруу. Угтаа одоо нүүрлээд байгаа инфляцийг зах зээл дээр байгаа мөнгөний эрэлт нийлүүлэлтийн хэмжээг зохицуулах оролдлого хийх замаар удирдах нь төдийлөн амжилт олохгүй болов уу. Учир нь энэхүү инфляц нь хэрэглээний чанартай эрэлт огцом өссөн үед нийлүүлэлт хангалттай хэмжээгээр өсөөгүйтэй холбоотой. Жишээлэхэд, орон сууцны үнэ огцом өссөн нь тээвэрлэлт, хүн ам зүйн бодлогод урт хугацааны стратеги төлөвлөлт алдагдсанаас, мөн санхүүгийн салбарт шинээр орон сууцны зээлийн бүтээгдэхүүн нэвтэрсэн, гадаад хөрөнгө оруулагчид Монголд байр орон сууц ихээр худалдан авах болсон зэрэг олон хүчин зүйлтэй холбоотой.

Бензин. Монгол Улсын нийт импортын хэмжээ өчүүхэн тул аливаа стратегийн гэрээ хэлцлийг томоохон нийлүүлэгчидтэй хийх замаар үнийг тогтоох нь боломжгүй. Харин нефтийн бүтээгдэхүүний нөөц сан бүрдүүлэхийн хажуугаар ОУ-ын зах зээл дээр үнийн өсөлтөөс хамгаалах хэлцлүүдийг хийх бүрэн боломжтой. Монголчууд одоо төлөвлөгөөтэй, стратегитай, бодлоготой хандаж, төрийн байгууллагууд хоорондын болон бизнесийн байгууллагуудынхаа хоорондын уялдаа холбоо, хамтын ажиллагаа, мэдээлэл солилцох бололцоог өргөжүүлж ажиллах шаардлагатай байна.

4. “Эдийн засаг, мөнгөний тойм: 2008 онд”, Өнөөдөр, 2008.09.15, №214, http://www.tulhuur.com/index.php?option=com_content&view=article&id=157711%3A2008+onii+Ediin+zasag%2C+mungunii+toim&Itemid=244

МБ-ны ерөнхийлөгч, доктор А.Батсүх:

- Арилжааны банкуудын өөрийн хөрөнгө, эрсдлээр жигнэсэн активын зохистой харьцааны доод хэмжээг 2007.02-р сараас эхлэн нэмэгдүүлж 12 хувьд хүргэснээр зээлийн чанар, эрсдлийн үнэлгээг дээшлүүлнэ.
- Мөнгөний бодлогын хэрэгслүүдийг илүү үр ашигтай болгох зорилгоор “Төвбанкны үнэт цаасны арилжааны журам”-д: 7 хоногтой Төвбанкны үнэт цаас /ТБҮЦ/-ны эрэлтийг бүрэн ханган хязгаар тогтоолгүй арилжаалах, 7 хоногтойгоос дээш тухайлбал 12 ба 28 долоо хоногтой үнэт цаасны хувьд хэмжээг хязгаарлан, банкуудын ирүүлсэн хүүний саналаар нь өрсөлдүүлэх зарчмыг 2007.07.02-оос шинээр нэвтрүүлж байна.
- Мөнгөний бодлогын хүүг 2007 оны 10 ба 11-р саруудад тус тус 1, 2008.03-р сард 1.35, 2008.09-р сард 0.5 нэгж хувиар, нийт 3.85 нэгж хувиар нэмэгдүүлж жилийн 10.25 хувь болгов.
- Ипотекийн хоёрдогч зах зээлийг 2007.10-р сараас нээсэн.
- Арилжааны банкуудаас төвбанкинд байлгах заавал байлгах нөөцийн хувийг 2008.01.01-ээс эхлэн 0.5 нэгж хувиар нэмэгдүүлсэн.
- Засгийн газрын үнэт цаас, ТБҮЦ-ны арилжааны хүү, хугацааг уялдуулах зорилгоор “Сангийн яам, Мон-голбанкны хооронд мэдээлэл солилцох журам”-ыг 2008.03-р сард баталсан.
- Үнийг тогтворжуулах хөтөлбөрийн хэрэгжилтийг зохион байгуулах зөвлөлийн бүрэлдэхүүнд МБ оролцон хамтран ажиллаж байна.
- МБ 2008.05.07-ны өдрөөс эхлэн төгрөг ам.долларын своп хэлцлийг банк хоорондын зах дээр шинээр нэвтрүүлснээр мөнгөний захын хөрвөх чанар дээшилж, арилжааны банкууд төлбөр түргэн гүйцэтгэх чадвартай активуудын солилцоог ашиглан зах зээлийн эрэлтэд илүү уян хатан зохицон ажиллах боломжтой. Мөн уламжлалт болох хэрэгслүүд: репо санхүүжилт, овернайт зээл, ТБҮЦ-ны арилжаа зэрэгцэн үйлчилж байна.

- МБ -наас 2008.06 -р сард “Хөрвөх чадварын эрсдлийг удирдах зөвлөмж” -ийг шинээр батлан хэрэгжүүлж байна. Энэ нь арилжааны банкуудад хөрвөх чадварын эрсдэлийг удирдах систем боловсруулж ашиглахыг дэмжсэн алхам байлаа.
- Бодит цагийн горим буюу “Банк сүлжээ”-г байгуулах шийдвэрийг МБ-наас 2008.05-р сард гаргалаа. Энэ нь банк хоорондын төлбөр тооцоонд оролцогч талуудад үүсч болох зээл, төлбөр, хөрвөх чадварын эрсдлүүдийг бууруулах, төлбөр тооцоо хийх хурдыг түргэсгэх, нууцлалыг сайжруулна.
- Улсын гадаад валютын нөөцийн удирдлагын зорилгод нийцүүлэн нөөцийн найдвартай, төлбөр түргэн гүйцэтгэх чадварыг хангах, үр өгөөжийг нэмэгдүүлэх гэсэн зарчмын дагуу МБ 2008 оноос урт болон богино хугацаат хөрөнгө оруулалтын зорилтот буюу жишиг түвшин/бенч-марк/-г шинээр нэвтрүүллээ.
- Энэ онд валютын арилжааны ажилтнуудын болон банкны салбарын төлбөр тооцоо, нягтлан бодох бүртгэл, мэдээлэлийн ажилтнуудын зөвлөлгөөнүүдийг хийж, сэтгүүлчдийн сургалтыг тодорхой давтамжтайгаар тус тус зохион байгууллаа.

Ирэх онд сангийн болон мөнгөний бодлогод анхаарах гол чиглэлүүд: Үнийн өсөлтийг хязгаарлахын тулд төсөв, мөнгөний бодлогыг хатууруулах улс төрийн чин хүсэл эрмэлзэлтэй байх нь чухал байна. Чухам ийм орчинд дотоод болон гадаад хөрөнгө оруулалт нэмэгдэх таатай орчин бүрдэх үндэслэлтэй юм. Монгол улсын 2009 - 2011 оны төсвийн хүрээ/дунд хугацааны/-ний мэдэгдэлд тусгагдсаны дагуу төсвийг 2009 онд алдагдалгүй байхаар батлахаас эхлэх нь чухал гэж үзэж байна.

5. “Төсвийн зарлагад реформ хийх алтан боломж бүрдлээ”, Өнөөдөр, 2008.10.06. №230, <http://news.gogo.mn/r/43304>

УИХ-ын гишүүн О.Чулуунбат, Сангийн сайд С.Баярцогт, МБ -ны ерөнхийлөгч А. Батсүх, Сангийн яамны Төсвийн бодлого, зохицуулалтын газрын дарга Б. Батжаргал нар Монгол Улсын мөнгөний бодлого, төсвийн тодотгол, инфляцын өсөлт, нийгмийн халамж, үйлчилгээ тойрсон олон асуудлыг хөндлөө.

Инфляцыг 12% болгож бууруулахад мөнгөний бодлого, үндсэн чиглэлийн уялдаа холбооны талаар: - С.Баярцогт: - 2009 оны гол зорилт бол мөнгөний хатуу бодлоготой төсвийг хумих бодлогыг зэрэгцүүлэх хэрэгтэй. Энэ нь төсвийн зардлыг багасгах замаар, хэмнэх, тэвчийг мөрдлөг болгож байж үр дүн гарна.

А.Батсүх: - Инфляцыг нь харахаар манайхаас бага байгаа. Инфляци нь 15 хувиас дээш гарсан улс цөөхөн. Нийлүүлэлтээсээ давсан эрэлтийг дэвэргэснээс л ялгаа нь гараад буй. Ер нь Монголын эдийн засагт халалтын шинж тэмдэг нэлээд ажиглагдаж байгаа. Төсвийн бодлогыг хэр зэрэг шинжлэх ухааны үндэслэлтэй удирдаж чадаж байна вэ гэдгээс улсуудын инфляцаа ямар дүнтэй авч гарах вэ гэдэг хамаарч байгаа. Манайд шинжлэх ухаан ч байдал үгүйлэгдэж байна.

МҮЭХ цалин нэмэгдүүлэх тухай шаардлагын талаар: - Б.Батжаргал: - Өнөөдрийн байдлаар багш нарын дундаж цалин 359 мянган төгрөг байна. Гэтэл тэтгэврийнхний дундаж цалин 90 мянга. Энэ шударга бус байгаа биз. Хэн нь өнөөдөр инфляцын өсөлтөд хамгийн их нэрвэгдэх нь тодорхой. Хэрвээ төсвийн хэрэггүй зардлуудаа хасаад, зайлшгүй шаардлагаар нэмнэ гэвэл тэтгэврийг л гэж хэлнэ. А. Батсүх: -зөвхөн нэрлэсэн цалингаар орлогыг хэмжих нь хангалтгүй.

Улсын хэмжээгээр авч үзвэл төсвийн албан хаагчийн мэргэжлийн сургалтад олон тэрбум төгрөг зардаг. Наашлах юм бол хоол, унааны мөнгө, удаан жил, мэргэжлийн ур чадвар гээд тэрбум тэрбумаар тооцогдох зардал гардаг. Үүнийг ерөнхийдөө цалин дээр нь нэмж тооцох хэрэгтэй. Хувийн хэвшилд зардлын тооцоо сайн хөгжсөн байдгийг бодолцох л

хэрэгтэй. С. Баярцогт: - инфляцийн нэг шалтгаан нь цалинг нэмэх талаар олон нийтэд урьдчилан зарласнаар хүлээлт бий болгодог явдал юм. Үүнийг наад захын наймаачин ашигладаг. Төрийн алба данхайж байна.

Улстөрийн намуудын шаардлагаар цалин нэмсээр байгаа талаар:

О. Чулуунбат: -Хувийн салбарынхан бор зүрхээрээ орлого олж байгаа хүмүүсийн цалин 250 мян.төг байгаа. Гэтэл төсвийн байгууллагынхны цалин 300 мянга гарчихсан. Бусад оронд манайх шиг төсвийн байгууллагын цалин өндөр орон байхгүй. Энэ бол хамгийн том захиргаадалттай орон гэсэн үг. Мөн зах зээлийн эдийн засаг түүхийгээрээ байна л гэсэн үг. Иймд төсвийн ажилчдын цалинг болж өгвөл нэмээд байх шаардлагагүй.

Б.Батжаргал: - Манай нийт зээлийн хүүгийн 50 хувийг төсвөөр дамжуулаад зарчихаж байгаа гэсэн үг. 2007.08 -р сараас 2008 оны мөн үе хүртэл цалин 84 хувиар нэмэгдсэн. Инфляц 34 хувиар өссөн. Цалингийн өсөлт 50 функтээр дээгүүр явна. Цалингаа нэмээд эхлэх юм бол цалин-үнэ-цалин гэсэн өсөлт бие биенээ хөөгөөд явна.

УИХ -ын сонгуулиар намууд ард түмэнд нэг сая, 1.5 сая төгрөгийн хувь хүртээнэ гэж амласан. Үүнийг улс өгч чадах уу: - С.Баярцогт: -Бэлэн мөнгө хэлбэрээр олгож чадахгүй нь ойлгомжтой.

Зарим эдийн засагч ойрын жилүүдэд ард түмэнд хувь тараах боломжгүй гэсэн талаар:

- Олон төрлийн нийгмийн халамжийг багцлах хэрэгтэй. Нийгмийн баялгыг зохистой хуваарилахын тулд эдийн засгийн өсөлтийг дэмжих салбарт чиглүүлэх ёстой. О.Чулуунбат: -Монгол Улс хэдэн жилийн дараа дэлхийн зах зээлээс мөнгө босгож чаддаг, зээлж эсвэл урьдчилаад мөнгө авчихдаг түвшинд хүрэх хэрэгтэй. Үүний дараа тэр 1.5 сая төгрөгийн хувьцаа, эсвэл бэлэн мөнгөний хэлбэрээр ард түмэндээ хувь хүртээх асуудлыг ярина.

Төгрөгийн ханшийг унагахгүй байх, чангаруулах боломж байгаа талаар:

О.Чулуунбат: - Монголчуудын хөдөлмөрийн бүтээмж сайжирсан тэр цагт төгрөгийн ханш чангарна. Жишээ нь, манай нэг малчин жилд 12 сая төгрөгийн орлоготой мянган хонь малладаг гэж бодье. Тэр хоньчин дараа жил 2000 хониноос авах хэмжээний орлого олдог болбол үүний хэрээр төгрөгийн ханш 2 дахин чангарна. Түүнээс биш санхүүгийн аргаар төгрөгийн ханшийг чангаруулна гэж байхгүй.

6. “Аршад Саиед: Монголд эдийн засгийн холимог бодлого хэрэгтэй”, Өнөөдөр, 2008.10.15, №238, <http://economics.gogo.mn/news/43782>

Монгол Улсын Засгийн газар, ДБ -тай хамтран Эдийн засгийн бодлогын чуулга уулзалтыг Монголд анх удаа зохион байгуулахаар болсон талаар ДБ-ны Монгол дахь суурин төлөөлөгч Аршад Саиед:

-Монгол Улсын эдийн засгийн байдал, хөгжлийн түвшин одоогийн байдлаар ямар байна вэ?

-Монгол орны эдийн засаг одоогийн байдлаар сайн байна. Гэвч инфляц 32 хувьд хүрлээ. Үүний гол шалтгаан нь хүнсний бүтээгдэхүүний үнийн өсөлт. Иймд хамгийн чухал асуудал бол инфляцыг бууруулах.

-Инфляцыг бууруулах зорилготойгоор МБ бодлогын хүүгээ өсгөсөн талаар:

-Монголын байдал бусад оронтой харьцуулахад өөр л дөө. Монголын эдийн засаг халалтын байдалд байсан. Одоо бол инфляцын эрхэнд хөрч эхэлж байна. ОУ-д зээлийн эх үүсвэр багасч, эдийн засаг зогсонги байдалд орсон. Харин Монголд маш их хэмжээний зээл олгосон. Юутай ч МБ бодлогын хүүгээ өсгөж, арилжааны банкууд зээлээ хумиж эхэлсэн нь зөв арга хэмжээ болсон. Ойрын 3-5 жилд инфляцаа тодорхой түвшинд барьж, үүний зэрэгцээ эдийн засгийн өсөлтөө хадгалж үлдэх холимог бодлого хэрэгтэй байна.

-Өнгөрсөн хавар зэсийн үнэ маш өндөр байсан ч манай орны төсвийн тэнцэл алдагдалтай гарлаа. Өдгөө дэлхийн зах зээлд зэсийн үнэ огцом буурч байна. Энэ байдал хэр удаан үргэлжлэх бол?

-Дунд хугацаанд буюу 3 - 4 жилд зэсийн үнэ уруудсан хэвээр байвал Монголын эдийн засгийн өсөлт буурна. Ингэхээр Засгийн газрын орлого багасч, нийгмийн халамжаа танахаас өөр аргагүй болно. Төсвийн зарцуулалтдаа нэлээд анхаарах хэрэгтэй байна. Эрх баригчид бүтээмжийг нэмэгдүүлэх тал дээр анхаарах шаардлагатай. Нөгөө талаас зэсийн үнэ тогтвортой байвал орлогоо хадгалах хэрэгтэй. Малчид өвлийг өнөтэй давахын тулд намраас бэлтгэлээ хийж эхэлдэг шиг Монгол Улс нөөц бүрдүүлэх шаардлагатай байна.

-Анх удаа зохион байгуулагдаж байгаа Эдийн засгийн бодлогын чуулга уулзалтын ач холбогдол:

-Чуулга уулзалтад орон орны туршлагатай эдийн засагчид ирнэ. Товчхон хэлэхэд мэдлэг, мэдээлэл солилцох чухал ач холбогдолтой юм.

7. А.Батсүх: Зээл багассанаас л бүтээгдэхүүний эрэлт буурч байгаа мэтээр төсөөлж болохгүй”, Ардын эрх 2008.10.27. №213 /1001/

-2008-2009 оны төсвийн талаар МБ ямар байр суурь илэрхийлж байгаа вэ?

-Ерөнхийдөө төсвийг хумих баримтлах хэрэгтэй боллоо. Эдийн засагт “хувийн хөрөнгө оруулалтыг шахан гаргах” сөрөг нөлөөг бий болгохгүй байхад “үнэ-цалин-үнэ” гэсэн давхар нөлөөллийг үүсгэхгүй байхад мөнгөний болон төсвийн бодлогыг уялдуулан ажиллах шаардлагатай байна. Одоогийн орлогын албан татварын 50 гаруй хувийг зарим бүтээгдэхүүний үнийн өсөлтийн албан татвар дангаараа бүрдүүлж байна. Дэлхийн санхүүгийн зах зээлийн хямралтай холбоотойгоор зэсийн үнэ буурвал цаашид уг татварын орлого буурна.

-Та төрийн байгууллагын ажилтнуудын цалин, хөдөлмөрийн бүтээмжийн талаар:

-Цалингийн хэмжээ нь тухайн ажилтны хөдөлмөрийн бүтээмж, бий болгож буй бүтээгдэхүүн, үйлчилгээний зах зээлийн үнээс хамааран тогтоох ёстой. Гэтэл сүүлийн жилүүдэд цалингийн өсөлт, бүтээмжийн өсөлтөөс байнга бөндөр байсан нь зардлын шалтгаантай инфляци бий болоход нөлөөлө. Үүний зэрэгцээ цалин ойрхон өндөр хувиар өссөн нь, эргэлтийн шалтгаантай инфляцийг ч эдийн засагт бий болгоход нөлөөлсөн. Хөдөлмөрийн хөлсний дээд хэмжээг Засгийн газар жил бүр шинэчлэн тогтоож байх хуулийн заалттай. Тогтсон аргачлал биш тооцооны өөр загваруудаар тооцох боломжтой.

-Арилжааны банкууд орон сууцны зээлийг багасгасан нь үнийн өсөлтийг сааруулж чадсан уу?

-Үл хөдлөх хөрөнгийн үнийн “хөөсрөлт” буурах хандлага гарч байна. Энэ нь банкуудын орон сууцны зээлийн өсөлт түр зуур илүү давуу талыг иргэдэд олгох юм.

-Дэлхийн эдийн засгийн хямрал Монголд яаж нөлөөлөх вэ?

-Дэлхийн санхүүгийн зах зээлийн хямрал Монголын эдийн засагт эерэг, сөрөг нөлөөг бий болгохоор байна. Сөрөг нөлөө нь өмнөд хөршийн эдийн засгийн өсөлт мэдэгдэхүйц саарах, зэсийн үнэ буурах, гадаадын шууд болон шууд бус хөрөнгө оруулалт буурна. Эдгээртэй холбоотойгоор манай орны төсвийн орлого буурах, эдийн засгийн өсөлт саарах, хөрөнгө оруулалтын эх үүсвэр багасах зэрэг эрсдлүүдийг дагуулна. Эерэг нөлөө гэвэл гадаад зах зээл дээрх экспортын барааныхаа үнийг дунд, урт хугацаанд сайн тооцож сурах сургамж өгч байна.

8. Н. Баяртсайхан: Эрсдэлийг багасгахын тулд арилжааны банкуудыг дэмжих ёстой, Өнөөдөр, 2008.10.28, №249, <http://economics.gogo.mn/news/44478>

-Дэлхийн санхүүгийн хямрал манай улсад хэрхэн нөлөөлөх бол:

-Манайх шиг жижиг эдийн засагтай улс эрсдэлээс хамгаалсан бэлтгэл, бодлоготой байх хэрэгтэй. Монгол Улс дэлхийн санхүүгийн зах зээлээс хязгаарлагдмал явж ирснээс нөлөөлөл нь одоохондоо зөөлөн тусч болох юм. Сүүлийн үед манай улсын экспортын гол бүтээгдэхүүн болох зэс, алтны ханш ч тогтворгүй байна. ОПЕК-ийн хурал саяхан болж, нэг баррель нефтийн үнэ 70-90 ам.доллар байхад хамгийн зохистой гэж үзлээ. Энэ хэмжээнд байлгахын тулд өдөрт 1-2 сая баррелиар олборлолтоо бууруулах зорилт тавилаа. Эндээс үзвэл нефтийн үнэ буурахгүй байх магадлалтай юм.

-Дэлхийн олон орны төв банк бодлогын хүүгээ багасгаж байхад манайд өсөөд байгаа талаар:

-Бизнес эрхлэгчдэд хөнгөлөлттэй зээлийн эх үүсвэр хэрэгтэй байна. МБ арилжааны банкуудад өндөр хүүтэй зээл өгдөг учраас бизнес эрхлэгчдэд зээл өндөр хүүтэй очиж байна. Ийм нөхцөлд үйлдвэрлэл, нийлүүлэлт нэмэгдэх боломжгүй. Төрөөс арилжааны банкуудад дэмжлэг үзүүлэх ёстой. Дэлхийн улсууд арилжааны банкуудаа дэмжиж байхад МБ бодлогын хүүгээ өсгөөд байдаг. Яг ийм үед харин хүүгээ бууруулах ёстой.

-Санхүүгийн хямралын үед манай улс хамгаалалтын ямар механизм барих ёстой вэ?

-Зэсийн үнэ унаж байгаа ийм үед 2008 онд хуримтлагдсан мөнгийг 2009 онд юунд зарцуулах вэ гэдгээ сайтар тооцсон байх ёстой. 2009 оны төсвийн төслийг хэлэлцэхдээ УИХ үүнд онцгой анхаарлаа хандуулах байх гэдэгт найдаж байна. Хөрөнгө оруулалтын зардлыг бууруулж болохгүй. Дэд бүтэц, эрчим хүч, зам харилцаа, холбоог хөгжүүлэх чиглэлээр хийх ажил асар их байна. Олж буй мөнгөө үр ашигтай зүйлд зарцуулах хэрэгтэй.

-Ирэх оны төсвийн зарлагыг хумих нь зөв бодлого мөн үү?

-Зардлыг механикаар танаж болохгүй л дээ. Үрэлгэн зардлыг харин хасч байх хэрэгтэй. Урьд нь олохынхоо хэрээр зараад байсан зүйл бас үгүй шүү. Монгол Улсын хөгжлийн сангийн гуравны нэгийг хуримтлалд зориулж ирсэн. Монгол Улсад хөгжлийн шаардлага байгаа учраас хөрөнгө оруулалтын зардлыг бодлоггүйгээр хасч хэрхэвч болохгүй.

-2009 онд цалин нэмэх бодлого баримтлахгүй гэсэн чигтэй байна. Хөдөлмөрийн бүтээмжээс илүү гарсан цалин инфляцыг хөөрөгдөж байна гэж МБ-ны ерөнхийлөгч мэдэгдсэн.

-Санал нийлэхгүй. 2008 онд асар хүчтэй инфляц дэлхийг хамарсан. Нэг баррель нефть 147 ам. долларт хүрсэн шүү дээ. Энэ хэрээр Монголд инфляц импортоор орж ирсэн. Үүнийг нэгэнт сөрж чадахгүйгээс хойш цалин, тэтгэвэр, тэтгэмжийг нэмэгдүүлэх байдлаар хамгаалалтын арга хэмжээ авсан. Ингээгүй бол нийгэмд асар хүчтэй бухимдал үүсэх байлаа. Цалин нэмбэл инфляц өснө гэж ярьж байгаа бол дэндүү харалган бодож байна даа гэж хэлэх байна.

9. “Хямралын сургаар хямрах вий”, Ардын эрх, 2008.10.24. №212 /1000/, 2008.11.04. №219 /1007/

Монголын банкуудад санхүүгийн хямрал ямар нөлөө үзүүлж вэ?

А.Батсүх: “Шууд нөлөөлнө гэж хэлж болохгүй. Гэдхээ тодорхой хэмжээгээр гадаад эх үүсвэрийн олдоц багасна, өртөг нэмэгдэнэ. Зохистой зарчмуудыг сайтар мөрдвөл эрсдэл багатай.” ДБ -ны ерөнхий санхүүч Ж.Лин: “Шууд нөлөөлөл багатай. Харин шууд бус нөлөө бол байгаа. Санхүүгийн хямрал монголын эдийн засагт нөлөөлбөл банкны салбарт хамаарах талтай.” ДБ -ны Монгол дахь суурин төлөөлөгч Р.Сайед: “Эдийн засгийн хямрал нь хөгжлийн хурдыг удаашруулдаг. Ингэснээр экспортын хэмжээ буурч, эрэлт хэрэгцээ багасч, хөрөнгө оруулалтын хэмжээ мөн багасна. Тийм болохоор санхүүгийн хямрал бүх салбарт нөлөөлөх боломжтой. Гэхдээ Монголын хувьд зээл нь оргуй хоосон зүйл дээр үндэслээгүй байдаг учраас нэг давуу талтай.”

Голомт банкны ТУЗ -ийн дарга Д. Баясгалан: “Дэлхийн санхүүгийн зах зээлийн хямрал Монголд шууд нөлөөлөхгүй. Харин шууд бусаар манай эдийн засагт нөлөөлөхийг үгүйсгэхгүй. Тухайлбал зэсийн үнэ унах. Мөн төлөвлөгдөж байсан гадаадын шууд хөрөнгө оруулалтууд хойшлогдох төлөвтэй байна. Харин газрын тосны үнэ буурч байгаа нь дотоодын бараа, үйлчилгээний зах зээлд шууд эерэгээр нөлөөлнө. Засгийн газраас зохисгүй хэрэглээ, хөрөнгө оруулалтуудыг хязгаарлах бодлого тодорхойлох нь хэтдээ инфляцийг бууруулахаар байна.

“ХААН” банкны гүйцэтгэх захирал П.Морроу: Одоогоор манайд үзүүлэх шууд нөлөөлөл үгүй. Гэхдээ өмнө нь бидэнд олон улсын санхүүгийн зах зээл руу хөл тавихад арай хялбар байсан бол одоо хэцүү бопж байна. Мөн МБ-наас мөнгөний хатуу бодлого барьж, дотооддоо байгаа мөнгөний эргэлт, татан нийлүүлэлтийг бууруулах алхмыг хийснээр зээлийн хэмжээ буурсан. Өргөн хэрэглээний бараа бүтээгдэхүүний үнэ, инфляци буурч байна. МБ-наас авч байгаа арга хэмжээ эерэг нөлөө үзүүлж байна.

10. Банкны салбарын талаар судалгаа хийжээ, Ардын эрх 2008.12.03 №238 /1026/

“Дэлхийн санхүүгийн хямрал Монголд нөлөө үзүүлж байна уу” гэсэн асуулт, санхүүгийн системийн үйл ажиллагааны талаар иргэдийн санаа бодлыг тандах үүднээс “Сант маргад” судалгааны төв судалгаа хийжээ. Судалгаанд Улаанбаатар хот, Дундговь, Увс, Хөвсгөл, Хэнтий аймгийн 1200 өрхийг хамруулсан бөгөөд дийлэнх нь Монголынхоо томоохон банкуудад итгэдэг гэж хариулсан байна.

Судалгааны дүгнэлт:

Монголд банк санхүүгийн системд зарим нэг хүндрэл үүсч байгаа ба Засгийн газрын зүгээс энэ байдлыг тогтворжуулах арга хэмжээ авахгүй бол цаашид хямралд хүргэж болзошгүй гэж олон нийт ойлгож байна. Олон нийт одоогийн санхүүгийн хүндрэлийг ихэвчлэн улс төрчид, инфляци, Монголын эдийн засгийн дорой байдал ба дэлхий нийтийг хамраад байгаа эдийн засгийн хямралтай холбон ойлгож байна. Гэвч олон нийтэд Монгол банкны мөнгөний чанга бодлого ба арилжааны банкуудын эрүүл, тогтвортой, найдвартай байдлаа хадгалан үлдэхэд чиглэсэн бодлогууд нь зохих хэмжээгээр нөлөөгөө үзүүлж байна.

Зээл олголт багассан нь Монголын зах зээлийн байдал ба Монгол банкны бодлогоос шалтгаалснаас биш, банкны систем нэлэнхүйдээ доройтсоноос үүдээгүйг ихэнх нь ойлгож байна. Нийт санал асуулгад хамрагдагсдын дийлэнх нь топ банкуудад итгэх итгэл нь алдраагүй ч инфляци ба зээл олголт буурсанд бухимдалтай байна. Монгол улсын хэмжээнд нийт 570,000 орчим өрх байдаг. Эдний 15.8% нь зээл авах хүсэлт гаргаад авч чадаагүй гэвэл улс даяар 90,000 өрх зээл авч чадаагүй гэсэн үг. Үүнээс харвал зээл өрхийн амьжиргаанд хэр их нөлөөтэйг, зээл олголт хязгаарлагдсан нь тэдний амьдралд ямар сөрөг нөлөө үзүүлж болохыг ойлгож болох юм. Иймд банкны зээлийн хязгаарлалт нь төдийлөн байнга хэрэглээд байх зүйл биш боловч банкуудын цаашдын хэвийн тогтвортой ажиллагааг хангахад ач холбогдолтой гэдгийг олон нийт ойлгож байна.

11. Үргэлж “Б” төлөвлөгөөтэй байхыг төр, засагт сануулмаар байна, Өнөөдөр, 2008.12.26, №297.

Ирэх жилийн төсөвт тонн зэсийг 3400 ам.доллар байхаар тооцоолсон ч зэсийн үнэ бүр 2800 ам.доллар болов. Тэгэхээр 390 тэрбум төгрөгийн алдагдалтай батлагдсан ирэх жилийн төсөв улам хүндрэх боллоо. Ийм үед ямар арга хэмжээ авах нь чухал вэ?

Ө.Ганзориг: -Хамгийн чухал нь уян хатан, түргэн шуурхай ажиллаж үргэлж “Б” төлөвлөгөөтэй байхыг төр, засагт сануулмаар байна. Н. Дашзэвэг (“Монгол” дээд сургуулийн захирал): Одоо орлогоо хэрхэн нэмэгдүүлэх, зарлагаа яаж танах тал дээр бодох цаг. Дотоодын

үйлдвэрлэл, үйлчилгээг, импортыг орлох үйлдвэрүүдээ дэмжих хэрэгтэй. Д. Бямбасүрэн (Ерөнхий сайд асан): Хямралыг хохирол багатай дапан гуулах хоёр л арга зам байна. 1-рт, төсвийг хэмнэх, хөрөнгө оруулалтуудаа багасгах. 2-рт, импортыг бууруулах замаар гадаад худалдааг тэнцвэржүүлэх. Импортыг орлох жижиг, дунд үйлдвэрүүдээ дэмжиж болно.

12. Монголбанк 34 хувьд хүрсэн инфляцыг 20 хувьтай болголоо, Өдрийн сонин, №004 /3081/ 2009-01-08

Монголбанкнаас 2007 оноос имфляци, эдийн засгийн өсөлт, банк санхүүгийн системд нөлөөлөгч хүчин зүйлсийг анхааралтай судалсаны үндсэн дээр урьдчилан сэргийлэх болон хариу арга хэмжээг шат дааралалтай авч хэрэгжүүлж ирлээ. Үүнд:

- Мөнгөний бодлогын чиглэлээр
  - Төрийн мөнгөний бодлогыг 2007 оноос 3 хүртлэх жилийн хугацаатайгаар боловсруулах тогтоолцоонд шилжиж, Имфляцийг таамаглах бүтцийн хураангуй загварыг 2008 оны нэгдүгээр сараас эхлэн шинээр нэвтрүүлж макро хувьсагчдыг шинжлэх SVAR аргын загварчлал ашиглаж эхэлсэн. Мөн бодлогын хүүг 7 хоногтой Төвбанкны хүүгээр тогтоож эргэлтийг бүрэн ханган, хэмжээ хязгаарлахгүй арилжаалах болсон.
  - Бодлогын хүүг уян хатан тогтоож банкуудын заавал байлгах нөөцийн хувиудыг бууруулсан.
  - Ипотекийн хоёрдогч зах зээлийг нээх бэлтгэл ажлыг хангаж байгаа.
  - Засгийн газрын үнэт цаас Төвбанкны арилжааны хүү, хугацааг уялдуулах илүү үр ашигтай механизм нэвтрүүлсэн.
  - Банк хоорондын мэдээллийг шинээр 2008 оны 2-р хагасаас өдрөөр, дэлгэрэнгүй тооцож мөнгөний бодлогын үр ашигтай тооцоолол хийх бололцоог эрс нэмэгдүүлсэн.
- Банкны хяналт шалгалтыг сайжруулах чиглэлээр
  - “Санхүүгийн системийн иж бүрэн үнэлгээний хөтөлбөр” –ийг 2007 оноос эхлэн Дэлхийнбанк, ОУВС-тай хамтран анх удаа хэрэгжүүлж эхэлсэн.
  - Санхүүгийн тогтвортой байдлын зөвлөл 2007 онд байгуулсан.
  - Банкны үйл ажиллагааны зохистой харьцааны шалгуур үзүүлэлтийг тогтоох, хяналт тавих журмыг 2007 оны 10-р сард шинэчлэн баталсан.
  - Хөрвөх чадварын эрсдлийг удирдах зөвлөмжийг 2008 оны 6-р сард шинээр баталсан.
  - Активын зохистой харьцааны доод хэмжээг 2007 оны 2-р хагсаас эхлэн шат дараатай нэмэгдүүлж 12 хувьд хүргэх чиглэл баримталсан.
  - Зээлийн мэдээллийн сангийн програм хангамжийг шинэчлэх ажлыг эхлүүлсэн.
  - Санхүүгийн мэдээллийн албыг 2006 оны эцсээс шинээр зохион ыайгуулж ажилуулж байна.
- Гадаад валютын нөөцийн удирдлагыг боловсронгуй болгох чиглэлд
  - Нөөцийн удирдлагын арга барилд 2007 оноос томоохон өөрчлөлт хийж, эрсдлийн удирдлагын албыг 2007 оны эхнээс шинээр байгуулж ажилуулсан.
  - Төлбөрийн тэнцлийн статистикийг илүү нарийвчлалтай гаргадаг болсон.
  - Гадаад валютын цэвэр албан нөөц 2008 онд 630 сая ам доллартай тэнцүү байсан бол 2009 онд 12,5 долоо хоногийн импортын хэрэгцээг хангах хэмжээнд хүрч нэмэгдсэн.
- Төлбөр тооцооны системийн эрэдлийг бууруулах чиглэлд

- Монголбанкнаас баримтлах төлбөр тооцооны системийн бодлогын баримт бичгийг шинээр боловсруулсан.
  - Төлбөрийн системийн үндэсний системийн үндэсний зөвлөлийг шинээр байгуулж, банк хоорондын төлбөр тооцооны системд тавих хяналтыг чангатгасан.
5. Төвбанкны зохистой удирдлагыг боловсронгуй болгох чиглэлд
- Төвбанкны нэр дээр хийгдэж буй гэрээ хэлцээрийг шинэ бүртгэлийн систем нэвтрүүлэв.
  - Ажилтнуудын ёс зүйн журам 2008 оноос шинээр батлав.
6. Банкны салбарын хууль эрх зүйн орчныг боловсронгуй болгох чиглэлээр ажиллаж ирсэн.
- Төвбанкны тухай хуульд нэмэлт өөрчлөлт оруулах 2009 онд
  - Валютын зохицуулалтын хуульд нэмэлт өөрчлөлт оруулах
  - Ипотекийн зах зээлийн харилцааг зохицуулсан хуулийн төслүүдийн баримт бичгүүд бэлтгэгдэж байна.

13. Профессор Пүрэвбаатар Г. Манай улсын санхүү эдийн засаг ноцтой хүндэрч байна, Өдрийн сонин №012 /3089/ 2009-01-17

Монгол улсын санхүү эдийн засаг ингэж хүндэрсний гол шалтгаан нь:

- Өнгөрсөн жил инфляци 34-24 хувьд хүрсэн, одоо 21 хувь байгаа.
- 2008 оны сүүлчээс өнөөг хүртэл зэс, алтны гадаад зах зээлийн үнэ огцом унасан.
- Арилжааны банкуудын зээл зогсонги байдалд орсон.
- 2008 оны сүүлээр төгрөгийн ам доллар, юаньтай хөрвөх ханш суларч үргэлжилсээр байгаа.
- УИХ, ЗГ санхүүгийн хүндрэл хямралаас урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээ аваагүйтэй холбож үзнэ.

Төсвийн алдагдал, гадаад худалдааны алдагдал, абнкны зээлийн хязгаарлалт, валютын сангийн нөөцийн хэжээ буурсан, ядуураа нэмэгдэх зэргээр макро түвшинд хямрал илэрч байна.

Хүндрэл хямралыг хүндрэл багатай давах арга зам - Халамжийн мөнгийг зогсоож олон улсын байгууллагуудаас хөнгөлттэй зээл авах, мөнгөний бодлого сайжруулах, хямралын эсрэг хөтөлбөр боловсруулах, төрийн албаны хариуцлага сахилга батыг сайжруулах.

Стратегийн ордуудыг гадаадын хөрөнгө оруулагчдад ашиглуулах оновчтой хувилбарууд

- Нийт ашгийн 70-75 хувийг татвар төлбөр хураамжаар авхаар тооцож гадаадын ашиглуулах хувилбар,
- Бүтээгдэхүүн хуваах хувилбар,
- Концессээр ашиглуулах хувилбар
- Өөрчлөлт шинэчлэлт.

Өнөөдөр манайд өөрчилж шинэчлэх ёстой салбар нь дээд боловсрол, эрүүл мэнд, орон нутгийн засаг захиргааны бүтэц зохион байгуулалт, хуулиуд Шинэ арга барилаар ажиллахыг зөвлөж байна. Засгийн газрын мөрийн хөтөлбөр, Үндсэн чиглэл, мөнгөний бодлогоо эргэж харж ирэх 4 жилд хэрэгжүүлэх эдийн засаг нийгэм, төсөв санхүүгийн бодлогоо өөрчилж шинээр боловсруулж хэрэгжүүлэхийг зөвлөж байна.

14. Хувийн хэвшлийнхний дуу хоолой, хэрэгцээ шаардлагыг илүү мэдэрч ажиллах нь чухал, Өнөөдөр, №35, 36, 2009.02.13

3. Батболд /эдийн засагч/: Зөвхөн Монголд л төр, засгийнх нь зүгээс “хямралын эсрэг” татварыг нэмэгдүүлж, хэрэглээг бууруулах бодлого хэрэгжүүлж эхлэх вий.

- Хэрэглээг дэмжье!
- Татвар, шимтгэлийг бууруулъя!
- Бизнесийн орчныг сайжруулъя!

15. Хэмжээ хязгааргүй зээлийг эдийн засаг шингээж чадахгүй, Өдрийн сонин №049 /3125, 3126/ 2009-02-23

Ч. Улаан - 1-р сарын байдлаар төсвийн орлого өмнөх оны мөн үеийнхээс 50 хувиар буурсан байна. Хөгжлийн сан буюу төсвийн эрсдлээс ахмгаалах сангийн мөнгөө гамгүй зарчихсан. Хямрал бидэнд эдийн засгийнхаа чадавхийг тодорхойлох, эдийн засаг дах гэж үзэгдэл, тогтолцоогоо олж харах, засах боломжуудыг олгож байна. Тухайлбал Монгол орон халамжийн орон болчихжээ бэлэн мөнгө тараадаг гэж яриж байгаа нь гэж үзэгдлээ олж тогтоосны шинж. Бусад орнуудад адилхан ажилгүйдэл бий болох гээд сандарч байна. Манайх орон тоог хадгалж үлдэхийн тулд, хүмүүсийг ажилгүй болгохгүйн тулд цалингаа бууруулъя гэж байгаа хэрэг. Зарим оронд ажлын цагийг нь хорогдуулах арга хэмжээ авч байна.

16. Зарлагаа хэмнэж хямралыг ингэж давъя, Өдрийн сонин №054 /3131/ 2009-03-05

Д. Санж - Бүх төрлийн халамж, тэтгэмж, залуу гэр бүлийн мөнгө, хүүхдийн мөнгө ажилгүйчүүдийн тэтгэмжийг зогсоож дээрх халамжуудыг хөдөлмөртэй холбож олгох нь зөв юм. Тухайлбал, нийслэлд хороо, хэсгийн дарга нарын удирдлага дор гудамж, гуу жалганы хогийг цэвэрлүүлж өгөх жишээтэй.

17. Төсвийн тодотголоос буюу хямралаас түүсэн олз, Өдрийн сонин №057 /3134/ 2009-03-09

С. Чулуунбаатар - Хямралын үр дүнд төрийн нэрээр үрэн таран хийж байсан 50 гаруй тэрбум төгрөгийг илрүүлж танаж чадлаа. Энэ бол бидний хямралаас түүсэн олз, үрэлгэн зарлагын зах сэжүүр. Төсвийн тодотгол бол дөнгөж ажлын эхлэл. Үүнд УИХ, ЗГ, ар иргэд ч тайвшрах хэрэггүй. Эрүүл төртэй элбэг хангалуун эдийн засагтай байхын тулд улам ихийн эрж хайж, хийж бүтээх үүрэг бидэнд оногдож байна.

18. Зээлийн баталгаа хөрөнгө оруулах боломж, Өдрийн сонин №060 /3137/ 2009;

Т. Намжим - Хамгийн ойрын хугацаанд хэрэгжүүлэх шаардлагатай болоод байгаа Оюутолгойн зэс алтны орд, таван толгойн коксжих нүүрсний орд болон бусад ашигт малтмалын стратегийн томоохон ордуудыг гадаадын компанитай хамтран ашиглахад, монголын талын оролцооны хувьд ногдох их хэмжээний хөрөнгийг гадаадаас зээлээр авах шаардлага гарах болно. Мөн зөрим боловсруулах үйлдвэр байгуулах төслийг хэрэгжүүлэхэд ч гадаадаас хөрөнгө оруулалтын зээл авах явдал тулгарч байгаа юм.

19. Долларын ханш яагаад огцом буурсан бэ, Өнөөдөр, №76, 2009.04.06

Долларын ханш яагаад огцом буурсан бэ? - Д. Дэлгэрсайхан /МБ-ны Санхүүгийн зах зээлийн хэлтсийн захирал/

- Ерөнхийдөө долларын ханшийн хөөс ариллаа гэж ойлгож болно. Эдийн засгийн бодит ханш тогтож байна. Манайхан эдийн засгийн байдлаа судалж үзэлгүйгээр юм

л бол ханарч гүйгээд байх юм. Долларын ханш өснө гээд хүмүүс хэтэрхий их доллар худалдаад авчихсан байна. Гэтэл ханш буурч эхэлмэгц алдагдал хүлээхгүйн тулд бүгд зарж, улмаар ханшийг огцом унагаж байна. Долларын ханш сулрахад МБ-ны дуудлага худалдаа, мөнгөний бодлого, зэсийн үнийн харьцангуй тогтвортой байдал, ОУВС-гийн зээлийн тухай мэдээлэл ялимгүй нөлөөлсөн байж болно. МБ бол ханшийг тогтвортой байлгахыг л зорино шүү дээ. Бодит эдийн засагтайгаа уялдсан, эрэлт нийлүүлэлтэд үндэслэсэн ханш байхын тулд үнэн зөв мэдээлэл их чухал. Ингэж байж л зах зээлийн жам ёсны ханш бий болно.

Ө. Ганзориг /Санхуугийн зах зээлийн холбооны ерөнхийлөгч/

- Ханш огцом хэлбэлзэж буй нь хүмүүс ихээр спекуляц хийсэнтэй холбоотой. Өврөөр хэлбэл, хүмүүс ашиг олол .эорилгоор их хэмжээний доллар худалдан авсан байна. Энэ нь ханшийг огцом өсөхөд хүргэсэн. Эргээд ханш ул ялиг доошлоход хүмүүс алдагдах хүлээхээс айж ихээр зарж эхэллээ. Мөн аж ахуйн нэгж, байгууллагууд сул чөлөөтэй мөнгөөрөө доллар авсан байжээ. Энэ бүгд эргээд их хэмжээний нийлүүлэлт хийж буй нь ёстой нөгөө “дайран дээр давс нэмж” байна. Ханш огцом унаж буй нь иргэд, байгууллагуудын гар дээр их хэмжээний доллар байсныг харуулж байгаа хэрэг. Тэгэхээр энэ маань сонгодог жишээ боллоо л доо. Ханш өсдөг, бас буурдаг. Ханшийн савлагаанаас ашиг олно гэдэг бол зөвхөн мэргэжлийн байгууллага, хүмүүсийн хийх ажил юм. Ард иргэд үүнд оролцвол эргээд өөрсдөө алдагдал хүлээхэд хүргэж байгааг саяын жишээ харууллаа. Долларыг 2000 төгрөгт хүрнэ гээд 1500-1700 байхад нь худалдан авсан хүмүүс асар их алдагдал хүлээлээ. Бид ханш богино хугацаанд тогтворжино гэж бодож байгаа. Гэвч дунд хугацаанд төгрөгийн ханш бага зэрэг сулрахыг үгсгэхгүй. Урт хугацаанд төгрөгийн ханш чанга байна гэсэн бодол маань хэвээрээ.

С. Мягмар /“Дэлгэрэх” валют арилжааны төвийн захирал/

- Доллар, юань хоёр бол “Найман шарга”-ын гол эргэлтийн валют учир ханш нь харилцан хамааралтай хэлбэлздэг. Хятадууд ноолуур, түүхий эд авахын тулд юаниа зарж байгаа, түүнчлэн Хятадын хөрөнгө оруулалттай зарим барилгын ажил эхэлсэнтэй холбогдуулан сүүлийн үед юань ихээр орж ирж байна. “Найман шарга” валютын захад өдөрт дунджаар сая орчим юань орж ирж байгаа. Энэ нь ченжүүдийн гар дээрх гадаад валютыг ихэсгэж, ханшийг унагаж байгаа гэхэд болно.

Юань 200 төгрөгт хүрч, доллар 1400 төгрөгөөс давж байх үед хэвлэл мэдээллийн хэрэгслүүдээр гадаад валютын ханш цаашид ч өснө гэж мэдээлээд, үүнээс болж иргэд, байгууллагууд ашиг олох авсан. Ларин одоо ханш буух хандлагатай байна гэж байгаа учир тэд алдагдалд орохгүйн тулд нөөцөлсөн валютаа зарж байна гэх уу дээ. Гэтэл ченжуудийн гар дээр гадаад валют ахиу байгаа учир авах сонирхолгүй болчихсон. Ингээд л үнэ огцом уналаа. Ер нь “Найман шарга” захад худалдан авагч, худалдагч хоёроос л бүх асуудал шалтгаалдаг шүү дээ.

20. Татварын бодлого, Өдрийн сонин №089 /3166/ 2009-04-14

ТЕГ-ын дарга Оюунбаатар Ц. - Татварын байгууллага шинээр үүсэн бий болсон 1990-өөд оноос хойш 18 жилд харьцангуй байр сууриа олсон орчин үеийн хөгжтэй орнуудын хэмжээнд хүрэх, зах зээлийн нийгмийн татварын байгууллага болж төлөвшиж амжаагүй байлаа. Монголын татварын алба шинэчлэлийн шатагндаа явж байна.

21. Санхүү эдийн засгийн хямралын голомтууд, Өдрийн сонин №159 /3236/ 2009;

Профессор Пүрэвбаатар Г. - Бүтээн байгуулалтыг хэрэгжүүлэхэд хамгийн том бэрхшээл нь манайд хөрөнгө оруулах санхүүгийн эх үүсвэр байхгүй явдал. Оюутолгой, Таван толгойг

ашигласны дараа хуримтлал буй болж энэ бэрхшээлээс гарна гэж ойлгож байна. Энэ болтол гадаадаас ихээхэн хэмжээний урт хугацаатай, бага хүүтэй зээл авах шаардлагатай.

22. Мөнгөний бодлогын хамрах хүрээг өргөтгөх шаардлагатай, Өнөөдөр, №252 /3815/, 2009-11-02

Профессор Пүрэвбаатар Г. - Хямралд нэрвэгдэж хэд хэдэн банк алдагдалтай ажилласан үндсэн шалтгаан нь өндөр хүүтэй хадшаламжийг өрсөлдөж татсан, эх үүсвэрээсээ хэтрүүлж зээл олгосон гүйцэтгэх захирал, дэд захиралууд удирдах ажилтан нарын мэргэжил, чадвар, туршлага дутагдсанаас менежмент маш муу, зээлийн удирдлага сул зэрэг юм. Мөнгөний бодлогын хамрах хүрээг дараах чиглэлээр өргөтгөхийг зөвлөж байна.

- Жижиг дунд үйлдвэрлэл, бодит эдийн засагт бага хүүтэй зээл олгохыг мөнгөний бодлогод тусгах,
- Арилжааны банкуудын өөрийн хөрөнгийг нэмэгдүүлж, томруулах, бэхжүүлэх,
- Банкуудыг эрсдлийн даатлад шилжүүлэх,
- Бүртгэл мэдээллийн сүлжээг цахимжуулах, үйлчилгээний шинэ арга барил,
- Бүтцийн өөрчлөлт шизнчлэлт хийх,
- Удирдлагын чадварыг дээшлүүлэх
- Монголбанкны дэргэл сургууль байгуулах,
- Гадаадаас авах зээлийг буцааж төлөх боломж, ашигласны үр ашгийг Монголбанк тооцдог болох

23. Хямралын Монгол хувилбар, 2009-11-16, <http://baabar.niitlelch.mn/content/161.shtml>

Баабар: ДНБ хэдхэн жилийн дотор хэд нугарч нэмэгдсэн нь бидний шургуу хөдөлмөрийн үр дүн биш, түүхий эдийн үнийн эрс өсөлтөөс болсон. Улс гэнэт баяжсан. Улаанбаатар хотын төсөв 10 жилийн дотор 10 дахин нэмэгджээ. Улсын төсөв ч бараг тэгж нэмэгдэх шахсан. Үндэслэлгүйгээр цалин тэтгэмж нэмэх нэг төрлийн уралдаан болов. Гадаадын хөрөнгө оруулагчдыг хөөж туун, шинээр үйлдвэр уурхай байгуулах алтан боломжоо алдсан. Даамжирсан өвчин нь 68 хувийн гэнэтийн татвар ч гэх шиг улс орноо хоролсон марзан шийдлийг ч буй болгосон. Үүнээс болж зөвхөн алтнаас боломжит 500 сая доллар алдсан байхаар яахав?

24. Төгрөгийг хатуу валюттай уяъя, 2009-11-16, <http://baabar.niitlelch.mn/content/151.shtml>

Баабар: Сүүлийн нэлээд хэдэн жил монгол төгрөгийг ганц америк доллартай уяснаар төгрөгийг ам.доллартай харьцуулсан ханш өөрчлөгдөөгүй боловч долларт уягдсан төгрөг дагаж ханш унасаар ихээхэн хямралд орж байна. Нефтийн болон хүнсний үнэ огцом дэлхий даяараа огцом өсөж байгаатай энэхүү ханшны уналт хавсарч өдгөө инфляцийн төвшин 30 хувь аль хэдийнээ гараад явчихлаа. Ийм өндөр инфляцийн үед хөрөнгө оруулалт зогсож, эдийн засгийн өсөлт зогсоно. Инфляцийг эмчилдэг ганцхан арга бий нь цаасан мөнгөний нийлүүлэлтийг хязгаарлах. Ашгүй Монгол банк ч ийм арга хэмжээ аваад эхлэх шиг. Гэтэл ганц хийдэг эмчилгээг нь эсэргүүцдэг “ухаалаг толгойнууд” зурагтаас салахаа болилоо. Хөрөнгө оруулалт зогсож, банкууд зээл өгөхөө болилоо гэх мэтээр тайлбарлаж байна.

25. МБ долларын интервенц хийж болохгүй юу, 2009.11.18, <http://otgonbayar.niitlelch.mn/content/735.shtml>

Отгонбаяр: Долларын ханш цагаар хувьсан чангарч, үндэсний монгол төгрөг үнэгүйдэж байна. Эрх баригчид ядаж л ам.долларын өсөлтийг барих гэж Төв банкны ерөнхийлөгчийг сольж, валютын ченжийн захыг шалгаж, үйл ажиллагааг нь гурав хоногоор хааж, зарим

ченжийг цагдаагийн байгууллагад шилжүүлж үзлээ. Тэглээ гээд үр дүн гарсангүй. Эрэлт, нийлүүлэлтээ “хэт мэдэрч” байгаа ам.долларын ханшийн энэ хэлбэлзэл нь МБ-, “Найман шарга” хоёрын аль нь мөнгөний бодлогыг хэрэгжүүлдэг төв банкны үүргийг гүйцэтгээд байгааг ялгахад бэрх болгов.

Төв банкнаас ам.долларын интервенц хийж болмоор санагдах юм. Долларын интервенц хийж, зэрэгцээд Монгол Улсад ямар ч гүйлгээ, төлбөр тооцоог ам.доллараар хийхийг хатуу хориглож, түүнийгээ хатуу хянасан хос бодлогын үр дүнд үндэсний валют болох төгрөгийн ханш чангарах боломжтой юм.

26. Бөмбөлөг, 2009.11.19, Болормоо, <http://bolormaa.niitelch.mn/content/970.shtml>

Хоёрдугаар сард 18 орчим хувьтай гарсан инфляцийн үзүүлэлт энэ сард дахин нэмэгдэх нөхцөл бүрдээд байна. Энэ удаагийн нэмэгдэл огцом өгсөх магадлалтай нь мөн л бодлогын алдааны үр дагавар билээ. Монголын зах зээлд асар их мөнгө урсан орж ирж байна. Ашигт малтмалын ордуудыг ашиглаж эхлэх үед энэхүү урсгал улам бүр түрнэ. Харин мөнгөний урсгалыг зохицуулдаг бодлого нь хаана байна вэ? Холыг харсан бодлогогүй, нөхөн олговор, цалингийн нэмэгдэл мэтхэнээр хоёр гурван сардаа хүмүүсийн сэтгэлийг худалдан авдаг арга барилаар тэр их мөнгөн урсгалыг зохицуулах боломжгүй.

27. Монголын эдийн засаг: Ихэр хямрал - 2009 оны III улирал, 2009-12-29, <http://www.baabar.mn/content/1175.shtml>

Тулгаа: Мөнгөний хумих бодлого болон эдийн засгийн уналттай холбоотойгоор инфляци ихээхэн буурсан тул одоо эдийн засгийг дэмжих мөнгөний тэлэх бодлогыг илүү эрчимтэй авч хэрэгжүүлэх шаардлагатай байна. Цаашид зээлийн бууралт нь нийт хөрөнгө оруулалтыг багасгаснаар эдийн засгийн сэргэлтийг удаашруулж, улмаар энэ нь эргээд зээлийн чанарыг муутган, зээл олголтыг бууруулах “эргүүлэг” маягийн холбоосыг бий болгох аюултай юм. Үүнээс сэргийлэхийн тулд банкууд дахь чанаргүй активын асуудлыг яаралтай шийдэх, эдийн засгийн өсөлтийг дэмжих мөнгөний болон төсвийн бодлогыг идэвхитэй авч хэрэгжүүлэх шаардлагатай.

Монголын Засгийн газар 2009 оны 10-р сард Оюутолгойн орд газрыг ашиглах гэрээг гадны хөрөнгө оруулагчидтай үзэлгэсэн бөгөөд ирэх жилүүдэд тус орд газрын ашиглалт нь Монголын эдийн засагт томоохон нөлөө үзүүлэхээр байна. Иймд 2008-2009 оны төлбөрийн тэнцлийн хямралаас сургамж авч, цаашид валютын ихээхэн хэмжээний орох урсгалын нөлөөнөөс үүдэн гарах магадлалтай төгрөгийн бодит ханшийн сулралтыг инфляцид бус, валютын ханшид аажмаар шингээх нь зүйтэй юм. Үүний тулд МБ валютын зах зээл дэх оролцоогоо бууруулж, хөвөгч ханшийн амлалтаа биелүүлэн, инфляцийг онилох бодлогоо эрчимжүүлэх нь зохистой.

Эдийн засагт дефляци тулгараад буй өнөө үед Олон улсын валютын сан болон бусад бодлого боловсруулагчид инфляцийн аюулаас айж бодлогын хүүг өндөр түвшинд барьж байгаа нь эдийн засгийн уналтыг удаан хугацаанд үргэлжлэхэд хүргэж болзошгүй юм. Иймд төсвийн болон мөнгөний бодлогыг илүү зөөллөх замаар эдийн засгийг дэмжих нь зүйтэй.

28. Монголын эдийн засаг: Ихэр хямрал, 2009-12-16, <http://www.baabar.mn/content/1109.shtml>

Н.Тулгаа: 2008 оны 2-р улирлаас МБ инфляцийг тогтворжуулах бодлого явуулж, мөнгөний нийлүүлэлтийн өсөлтийг удаашруулсан. Энэхүү арга хэмжээ нь хөрвөх чадварын хомсдолыг үүсгэж, улмаар зээлийн саатлыг бий болгосон. Мөн инфляцийг тогтворжуулах бодлого нь импортын огцом өсөлтөд хүргэсэн бөгөөд энэ нь Төв банкинд итгэх итгэл сул

байсантай холбоотойгоор хэрэглээ нэмэгдсэнээс шалтгаалсан байж болох юм.

Төгрөгийн ханшийн уналт нь гадаад валютаар зээл авсан зээлдэгчдийн төлбөрийн чадварыг муутгаснаар банкуудын зээлийн эрсдэлийг нэмэгдүүлж, улмаар банкны салбарын хүндрэлийг гүнзгийрүүлэн, дотоодын зээл үргэлжлүүлэн буурах нөхцөл байдлыг үүсгэсэн. Эдгээр ихэр хямралын дүнд дотоодын үйлдвэрлэл 2009 оны 1-р улирлаас хурдацтай унаж эхэлсэн бөгөөд цаашид эдийн засгийн өргөн хүрээтэй хямралаас сэргийлэх арга хэмжээг авч хэрэгжүүлэх шаардлагатай байна.

Төлбөрийн тэнцлийн хямралын эсрэг авч хэрэгжүүлсэн арга хэмжээ нэгэнт эхний ээлжинд зорилгодоо хүрсэн, 5-р сарын байдлаар жилийн инфляци 8% болж буурсан зэргийг харгалзан үзэж цаашид нийт эрэлтийг дэмжих замаар бодит эдийн засгийг сэргээхийн тулд Төв банкны бодлогын хүүг бууруулах, төсвийн тэлэх бодлого явуулах зэрэг арга хэмжээг цаашид авч хэрэгжүүлэх шаардлагатай байна.

29. Санхүүгийн детектив, 2010-1-4, <http://baatarhuyag.niitelch.mn/content/1189.shtml>

А.Баатархуяг: 2,7 сая хүнтэй улсын төсөв ба 1,2 сая хүнтэй хотын төсвийг харахад л энэ төвлөрлийн гажиг мэдэгдэнэ. Улс 2,3 триллионы орлого олно гэж тооцож байхад манай улсын бизнес, санхүү, улстөр, соёлын төв Улаанбаатар хот ердөө 120 миллиардыг олох ажээ. Гэтэл энэ 120 тэрбумаас 55 тэрбумыг улс булааж аваад 60 гаруйхан тэрбумыг зарцуулах эрх хотод үлдээв. Ийм марзан төсөвтэй хот гэж байх уу?

Төсөв батлах үед алдагдлаа хуурамчаар багасгаж байна. Жишээ нь төсвийн алдагдал хагас триллионд дөхөөд ирмэгц “Хойтон жил зэсийн үнэ 6300 болно, бид тонн зэсийн үнийг 5000 гаруй ам.доллар гэж даруухнаар тооцсон” гэж төлөгдөөд орлогоо зохиомлоор нэмж, алдагдлаа зохиомлоор багасгав. Хойтон жил зэс ямар үнэтэй байхыг манай сангийн сайд мэддэг бол мөн лутаа.

Засгийн газарт зээл олгох сонирхолтой гадаадын хандивлагчид цөөрснөөс гагцхүү дотоод зах зээлээс олдог нэмэлт эх үүсвэртээ найдахаас өөр гарцгүй болжээ. Өнгөрсөн жилээс дотоод өр тавих моод дэлгэрлээ. Нэг хэсэг их мөнгөнд цатгалдаад ОУВС-г тоохоо ч больсон ба сантай, сангүй бид явна гэж аархаж байлаа. Тиймээс ОУВС-гаас шаардаж байсан стандартыг үл тоон төсвөө асар ихээр тэлсэн тул, алдагдал замаа алдаж, сонгуулийн амлалтаар халамжийг хэтрүүлж, намууд эвссэнээр төсвийн байгууллагуудын орон тоог замбараагүй нэмжээ.

30. Энэ бол дефляци!, 2010-1-7, <http://www.baabar.mn/content/1203.shtml>

Нээлттэй нийгэм форумгаас 2009 оны 5-р сард гаргасан тайланд инфляци 2009 оны 3-р сарын байдлаар жилийн 17 хувьтай байгаа нь Монголын эдийн засгийн хамгийн тулгамдсан асуудал гэж дүгнээд мөнгөний нийлүүлэлтийн өсөлтийг бууруулах замаар инфляцийг хязгаарлахыг зөвлөсөн (Нээлттэй нийгэм форум, 2009). Гэтэл уг тайлан гарснаас хойш тун удалгүй 5-р сарын эцэст инфляци жилийн 7 хувь буюу нэг оронтой тоонд хүрч буурсан бөгөөд инфляци ингэж буурахыг 3-р сарын мэдээнд тулгуурлан таамаглах боломжтой байсан юм! Мөн Олон улсын валютын сангаас 2009 оны 11-р сард гаргасан тайланд Монголын эдийн засгийн байдалд 2009 оны 7-р сарын байдлаар шинжилгээ хийсэн бөгөөд инфляци хэдийгээр буурч байгаа боловч энэхүү бууралтын дийлэнх нь хүнсний бүтээгдэхүүний үнийн бууралтаас шалтгаалсан, хүнсний бус бүтээгдэхүүний жилийн инфляци хоёр оронтой тоонд хэвээр байгаа тул мөнгөний бодлогыг болгоомжтой явуулж, хумих бодлогыг үргэлжлүүлэхийг зөвлөсөн (International Monetary Fund, 2009).

Сарын мэдээнээс ажиглавал 2008 оны 8-р сард сарын суурь инфляци 7.5 хувьтай байсан нь дээрх өндөр суурь инфляцийн дийлэнхийг эзэлж байгаа бөгөөд түүнээс хойш суурь

инфляци хурдацтай буурсан нь харагдана. Эндээс дүгнэвэл жилийн суурь инфляци дээрх байдлаар буурахыг мөн урьдчилан таамаглах боломжтой байсан бөгөөд үүнийг ажиглаагүйгээс Олон улсын валютын сангийн дүгнэлт алдаатай гарчээ. Одоо инфляци их хэмжээгээр буурч, зарим үед дефляцитай хүртэл гарч байгаа бөгөөд бодит эдийн засгийн байдал сайнгүй байгаа нь өмнө дурдсанаар (<http://www.baabar.mn/content/1175.shtml>) мөнгөний бодлогыг зөөлрүүлэх боломж болон шаардлага байгааг харуулж байна.

31. Төсвийн төвлөрлийг сулруулах шаардлагатай, 2010.01.11 Өдрийн сонин №007

Ерөнхий сайд асан Д. Бямбасүрэн:

- Монголын эдийн засгийг хамгийн их туйлдуулж, буруу явуулаж байгаа зүйл нь төсөв. Ихэнх орнуудад бий болгосон ДНБ-ийхээ 80 хүртэлх хувийг хүн амыхаа хэрэглээндээ зарцуулаад явдаг. Одоогоос 3 жилийн өмнө Монгол улс ДНБ-ийхээ 70 хувийг хүн амын хэрэглээндээ зарцуулдаг байсан. Гэтэл одоо 40 гаруй хувь болтлоо буурсан. Тэгэхээр төрийн зарлага данхайж талаас илүү хувийг үрэн таран хийж байна гэсэн үг.
- Төсөв бүрдүүлэхэд учир дутагдалтай зүйл их байна. Жинхэнэ баялаг бүтээдэггүй, дамжиж худалдаж борлуулдаг үйлчилгээний салбаруудын татвар өндөр байх ёстой. Гэтэл бүх зүйлийг ижил татвартай болгосон. Төсөв бүрдүүлэхэд том аж ахуйн нэгжүүдийн оролцоо, хариуцлага өндөр байх ёстой. Гэтэл том жижиг гэсэн ялгаагүй нэг шатлалын татвартай болгосон.
- Төсвийн зарлагын тухайд орон нутаг нь өөрөө юу хийхээ мэддэг байх ёстой. Үндсэн хуулиар, нутгийн өөрөө удирдах ёсонд орон нутгийн хурлын удирдлагууд тухайн сум, орон нутгийгаа хөгжлийн асуудлыг бүрэн шийднэ гэсэн байдаг. Гэтэл төсвийг нь өгдөггүй.
- Тэгэхээр төсвийн төвлөрлийг сулруулах шаардлагатай. Орон нутагт мөнгийг нь өгөөд өөрсдөө асуудлаа шийд гээд сууж байх хэрэгтэй шүү дээ. Төрийн данхайсан төсөвт ядахдаа бага ч атугай хэмнэлт хийвэл байдал засрана.

32. “Эрнандо де Сото нийтлэлчидтэй уулзлаа”, Ардын эрх №27 2010-2-9

Манай багийн хийсэн судалгаагаар бизнесийн байгууллагуудын 20 хувь нь л албан ёсоор ажиллаж байгаа юм байна. Бусад компаниуд нь албан бус эдийн засагт хамрагдчихаж байна. Зах зээлийн эдийн засаг маань ерөөсөө бүх систем стандартчилагдсан байхыг шаарддаг.

33. “Монгол улсад хэрэгжиж буй Стэнд бэй хөтөлбөрийн талаар “Монголын эдийн засаг сэргэж байгаа”, Монголын мэдээ 2010.02.11 №29

ОУВС төлөөлөгч Стивен Барнетт:

- Стэнд бэй хөтөлбөрийг өнгөрсөн 4 сараас хэрэгжүүлж эхэлсэнээс хойш Засгийн газар, банкаас авч хэрэгжүүлсэн бодлогын үр дүнд Монгол улс дэлхийн санхүү, эдийн засгийн хямралын үр нөлөөг зөөлрүүлж, түүнд зохицох нөхцөл бүрдсэн.
- ДНБ өсөлт энэ онд 7 орчим хувьд хүрэх төлөвтэй байгаа нь Оюутолгойн орд дээр хийгдэх бүтээн байгуулалттай шууд холбоотой. Үүний өсөлт 2011 онд 6 хувь дээр тогтворжино гэж үзэж байна.
- Банкны салбарыг хөгжүүлж хэрэгтэй. Олон улсын туршлагаас хархад банкны эрүүл тогтолцоо нь аж ахуй нэгж, хувь хүмүүс зээлийг болмжийн нөхцөлөөр авч ашиглах нөхцлийг бүрдүүлж, хувийн хэвшлийн хөгжлийг дэмжиж байдаг. Үүний адил банкны бүтэцийн өөрчлөлтийн цогц төлөвлөгөөг УИХ-аар батлуулах хэрэгтэй.

34. “Их өрийн чимээ”, Өнөөдөр №41 2010-2-19

- Улаанбаатарт болсон Эдийн засгийн форумын үеэр Монгол Улсын Сангийн сайд “Блумберг”-т өгсөн ярилцалгатаа энэ оны эцсээр Монгол улс 8-10 жилийн дараа төлөх нөхцөлтэйгээр 1.2 тэрбум долларын бонд (засгийн газрын өрийн бичиг) гаргаж дэд бүтцийн салбарт хөрөнгө оруулалт хийнэ гэж мэдэгдлээ. Энэ бол бондын хүү (купон) гэж наад зах нь жилийн 5.0 хувийн төлбөрийг гаргасан өдрөөсөө тооцон, жил бүрийн эцэст 60 сая доллар, хугацаа нь дуусахаар үндсэн зээлийн хамт төлөх тусгаар улсын өр тавих гэж байгаагаа хэлж байгаа юм.
- Энэ оны эцсээр гэдгийн цаана Засгийн газрын төсвийн алдагдлыг ДНБ-ий 5.0 хувиас хэтрүүлэхгүй байлгах ОУВС-гийн 2008 оны намар тавьсан хязгаарлалтын хугацаа дуусахыг хэлж байгаа хэрэг. Түүний өмнөхөн Монгол улсын Ерөнхий сайд Таван толгойн нүүрсний орд газрыг Монгол улсын 100 хувийн өмчид байлгана гэж бага мэдлэгтэй сонгогч нарт хандсан мэдэгдэл хийсний цаад учир нь энэ бололтой.
- Манай засгийн газар гадаадаас урт хугацаатай зээл авч, өндөр хүү төлөн, тэртэй тэргүй таван хувийн алдагдалтай баталсан 2010 оны төсвийн алдагдлыг 25 хувиар өсгөж байгаад, орчин үеийн дээд зэргийн технологи дээр тулгуурласан цахилгаан станц, авто болон төмөр зам тавьж, олборлох, баяжуулах, боловсруулах үйлдвэр байгуулах, харин тавьсан өрийг нь дараа дараачийн Засгийн газар төлөөд явах тухай яриа болж буй хэрэг. Уг нь бол гадаадын хөрөнгийг оруулаад, өөрсдөөр нь бүх ажлыг нь хийлгээд, харин Засгийн газар холбогдох татвар хураамжаа хуулийн дагуу аваад явбал Монголын ард түмэн бид ядаж өргүй байна. “Тэмээн дээр ямааны гарз гаргахгүй” гэдэг дээ.

35. Шинэ стратеги, Өнөөдөр №87 2010-4-14

Д. Жаргалсайхан:

- Монгол Улс эдийн засгаа зах зээлийн жимээр чирч, унаж бүдэрч байсан ч гадаадын донор орнуудын тусламж дэмжлэгтэйгээр босож, сэргэсээр явж ирсэн 20 жилээ эргэн харж, алдаа оноогоо бодитой дүгнэх цаг болжээ. Бид үндэсний бодлогоо, эрч хүчээ юунд төвлөрүүлж, ямар үр дүнд хүрснээ цэгнэж, хаана юуг бүтээн бий болгох тухайгаа ажил хэрэгчээр хэлэлцэн, дараачийн 20 жилийн стратегиа тодорхойлох хэрэгтэй байна.
- Нөгөө талаас Монгол Улс дэлхийн ашигт малтмалын газрын зураг дээр улам бүр гялалзан тодорч байгаа, бас дэлхийн хамгийн том хэрэглэгчийн дэргэд байршилтай учир уул уурхайн аж үйлдвэрийн аварга загаснууд нухацтай ажиглаж, зарим нь аль хэдийнэ орж ирээд байна. Дахин нөхөгддөггүй үүц болох байгалийн баялгаа задлан хэрэглэх гэж байгаа учир монголчууд бид одоогийн асуудлуудаа шийдэхээс гадна, хойч үе маань өвлөн авахуйц өөр баялаг бүтээх учиртай.
- Нийгэм, эдийн засгийн хөгжлөө уул уурхайн баялагтаа тулгуурлан оновчтой, өгөөжтэй хөгжүүлэхэд чиглүүлсэн төрийн бодлогын шинэ стратеги бидэнд хэрэгтэй байна. Шинэ нөхцөл байдал, шинэ сэтгэлгээг шаардаж байгааг анзаармаар байна. Өнгөрсөн хугацаанд Монгол Улсын төр засаг макро эдийн засгийн асуудалд голлон төвлөрч, эдийн засгийн тогтвортой байдлыг хангахад анхаарч ирлээ.
- Макро буюу эдийн засгийн “том зургийн” бодлого нь нийгмийн нийт бүтээгдэхүүний хэмжээ, ажлын байрны тоог нэмэгдүүлэх, бараа үйлчилгээний үнийг тогтвортой байлгах, гадаад худалдааг тэнцвэржүүлэх зэрэг дөрвөн зорилгыг агуулдаг. Энэ үүргээ ээлжлэн солигдож байсан Монголын Засгийн газрууд, өөрийн гол зээлдүүлэгч Олон Улсын Валютын Сангийн шахалт дор алдан, онон гүйцэтгэж ирсэн бөгөөд бас ч багагүй туршлага хуримтлуулав. Гэвч макро эдийн засгийн бодлого ямар ч сайн байлаа гээд түүнийг дэмжсэн микро эдийн засгийн оновчтой бодлогогүйгээр амжилтад хүрдэггүй

гэдгийг хөгжиж байгаа бусад олон орны адил Монголын төр засаг тооцсонгүй.

- Макро эдийн засгийн харьцангуй тогтвортой байдал дангаараа тухайн улсынэдийн засгийн хөгжлийн гол зорилт буюу иргэдийн амьдралын түвшинг дээшлүүлэхэд чухал шаардлагатай боловч хангалттай нөхцөл биш юм. Эдийн засгийн бодлогоо цогц явуулж чадаагүй учир зөвхөн төр засгийн макро шийдвэр гаргагчид, тэдний тойрон хүрээлэгчдийн амьдралын түвшин онцгой дээшилснийг саяхан нийтэд зарласан Их Хурлын гишүүд, улс төрийн бусад томоохон албан тушаалтнуудын сүүлчийн жилүүдийн орлогын өсөлт тод харуулав. Эдийн засгийн хазгар бодлогын үр дүнд манай нийгмийн хямрал гүнзгийрч, иргэдийн ихэнх нь ядуурчихаад байна. Ерөнхийлөгч 2009 оны сонгуулиар “ард түмнээсээ баян дарга нартай боллоо” гэж онож хэлсэн. Эдийн засгийн бодлогын тэрхүү хангалттай нөхцөлийг микро эдийн засгийн бодлого буюу тодорхой салбарын түвшний бодлогоор бий болгодог. Монголын төр засаг тодорхой аж үйлдвэрийг хөгжүүлэх бодлогууд гаргаж байсан ч зарчмын үр дүнд хүрсэнгүй. Тогтвортой хөгжил аль ч салбарт бий болоогүй бөгөөд харин төр засгийн оролцсон бүх салбарт өрсөлдөөн хуйвалдаанаар солигдож, бизнес-төр засгийн нягт “холбоо” дараачийн сонгууль хүртэл бэхжиж, үр дүнд нь хээл хахууль цэцэглэн, төрийн түшмэд л баяжлаа.
- Дутаад байгаа микро эдийн засгийн бодлогын мөн чанарыг бүрэн ойлгож, өөрийн хөрсөнд тохируулан буулгаж, яаралтай хэрэгжүүлэхгүй бол ядуу иргэд босож, нийгэмд тогтворгүй байдал ямар амархан үүсдэгийг “Долдугаар сарын 1” харуулсан бөгөөд өнөөдөр Сүхбаатарын талбай дээр өлсөж байгаа тэмцэгчид, мөн энэ өдрүүдэд Кыргызд болж байгаа үйл явдлууд сануулж байна. Бүтээмжийн бодлогыг бүтээлчээр хэлэлцэх цаг үеийн бас нэг шаардлага бол аль хэдийнэ эхэлчихээд байгаа Монголын өмнөд бүсийн бизнесийн бөөгнөрөл юм. Энэ бөөгнөрөл микро эдийн засгийн зөв бодлогоор явж чадвал газар доорх баялаг маань газрын дээрх баялгаар солигдоно, эс чадвал хоосон нүх л үлдэнэ. Тэгэхээр эдийн засгийн стратеги бодлогоо шинэчлэх цаг нэгэнт иржээ.

36. Инфляция улирлаар тооцоолж харуулж чадахгүй байгаа мангаруудыг Төв банкнаас хөөж явуулмаар байна, 2010 оны 4-р сарын 21

Гавъяат эдийн засагч Н. Дашзэвэг:

- Мөнгөний хатуу бодлого Эдийн засагт маш муугаар нөлөөлж байна. Ганцхан жишээ хэлэхэд, ХААН банкинд 500-600 тэрбум төгрөг байгаа гэдэг ч бодит эдийн засаг дахь үйлдвэр, аж ахуйн нэгжүүдэд зээл олдохгүй байна шүү дээ. Зээл өндөр хүүтэй гарч байна. МБ-ны буруу ажиллагаа буюу бодлогын хүү өндөр байгаа учраас тэр. Арилжааны банкуудын зээлийн хүү өндөр болж, ийм байдалд хүрсэн. Төвбанк үүнийг бууруулах ёстой. Гэтэл инфляция ч хэдэн хувьтай байгааг мэдэхгүй байна шүү дээ. Инфляцийг дөрвөн улирлаар нь төсөөлөл хийж чадахгүй байгаад эдийн засагч хүний хувьд сэтгэл дундуур байна.
- Төвбанкнд бодлогын зөвлөл байгуулах ёстой. Арилжааны банкуудын ТУЗ, Хяналтын зөвлөлийн бүрэлдэхүүнд хараат бус захирлууд гурваас доошгүй байх ёстой. Гэтэл одоо нэг ч хараат бус захирлыг оруулахгүй байна. Банкны салбарыг маш сайн мэддэг, бодлогод нь өөрчлөлт оруулах чадвартай хүнийг оруулах хэрэгтэй.
- Саяхан манайд Эдийн засгийн чуулган болоход ногоон эдийн засгийн тухай асуудлыг онцгойлон хөндсөн. Ногоон эдийн засгийн цаана нийтийн эрх ашиг буй. Төрөөс байгальд ээлтэй бизнесийг дэмжиж, харин ашигтай боловч байгальд хор хөнөөлтэй бизнесийг хязгаарлахад үндсэн хуулийн хэмжээний эрх төрд байх хэрэгтэй болно. Эдийн засаг институцигүйгээр, эрх зүйн тогтолцоогүйгээр хөгжихгүй гэж энэ жилийн Нобелийн шагналт эдийн засагчид бичиж, мөн манайд айлчилсан ноён Ф.Де Сото ч чуулган дээр хэлж байсан санагдана. Өнөөдөр хэн дуртай нь юу дуртайгаа хийхийг ардчилал гэж ойлгож, төр нь хүчгүйдэж, цөөнх нь завшиж, ядуурал буурахгүй байгааг бид өөрсдийн нүдээр харж байна. Энэ замбараагүйтлийн цаана Монгол улс хохирч,

хоцрогдож байна. Төр нь хуультай, зарчимтай, үнэлэмжтэй, түүнийгээ хэрэгжүүлдэг баймааж хүчтэй байна. Иргэд итгэх, дээдлэх, тэмүүлэх үнэт зүйлтэй байж амьдрал нь өөдрөг, эвтэй, аз жаргалтай байна. Эндээс л төрийн соёл, төрийн алсын хараа, ардчилсан Монгол төрийн уламжлал эхэлнэ гэж бодож байна.

37. Бодлого ба хүү, 2010-5-19, <http://jargalsaikhan.niitlelch.mn/content/1960.shtml>

Д. Жаргалсайхан: Өнгөрсөн долоо хоногт “Банкны салбарын чадавхийг бэхжүүлэх, өөрийн хөрөнгөөр дэмжих хөтөлбөр” гаргаж, юуны өмнө бодлогын хүүгээ нэг хувиар өсгөн 11 болгох тухайгаа МБ өөрөө өөртөө өгсөн ярилцлагаар өдөр тутмын бүх сониноор сурталчлав. Дэлхийн улс орнуудын Төвбанк инфляц өсөхөөр хүүгээ нэмдэг учир манайх бас мөнгөний бодлогоо чангалах гэнэ. Төсвийн зардал ДНБ-ий 17 хувиас бага, өсөлт нь ДНБ-ий өсөлтөөс бага байвал л мөнгөний үнэгүйдлийг хазаарлаж болно. Банкны бодлогод нөлөөлдөг дээрх хүчин зүйлүүдийг тооцож, арилгахгүй бол мөнгөний бодлого өгөөжгүй болдгийг дээрх хөтөлбөрийг гаргаж байгаа МБ-ныхан уг нь мэдэж байгаа.

38. Дахиад банк санхүүгийн хямрал нүүрлэх гэнэ, 2010-6-3, <http://dashrentsen.niitlelch.mn/content/2017.shtml>

Г. Дашрэнцэн: Дэлхийн эдийн засаг хямралаас гарч байгааг хүлээн зөвшөөрч байна. Харин манайд бол эдийн засгийн хямрал биш идэж уугчдын хямрал нүүрлээд байгаа юм байх. Төв банк бодлогоо алджээ. Хэрвээ Пүрэвдоржийн энэ бодлогогүй бодлогоор явах юм бол арилжааны хэдэн ч банк талийгаач хоёр банкны хойноос явах гэнэ. Улсын төсөв гэдэг маань хууль. Тэгээд ч хяналтанд байдаг. Жилд нэг л удаа сайн хэлэлцээд олсон олж чадах мөнгөө хувиарлах тараахыг хэлдэг. Одоогийн тодотгох гэж мунгинаад байгаа төсөв хорин жилийн хугацаанд байгаагүй муу төсөв байсан гэнэ. Хэзээ ч батлагдахгүй байж. Харин Сангийн сайд Баярцогт уран мэхээр гишүүн бүрт нэг тэрбум төгрөг атгуулан байж батлуулжээ.

39. Халуурсан эдийн засаг, 2010-11-3, <http://jargalsaikhan.niitlelch.mn/content/2573.shtml>

Д. Жаргалсайхан: Хадгаламжийн хүү буурахгүй байгаагийн дараачийн гол хүчин зүйл бол өсөж байгаа инфляц. Инфляцыг өсгөж байгаа гол шалтгаан нь улам бүр данхайн томорч буй Засгийн газар. Тэд татварыг ил далдаар өсгөн хувийн хэвшлийг хүндрүүлж, эсвэл ашигт малтмал олборлож буй компаниудаас урьдчилгаа төлбөр хүчээр авах замаар зардлаа нөхөж байна. Манай төрийн эрх баригчид улсын төсвийг улс орны макро эдийн засгийн бодлогыг удирдах биш харин сонгуулийнхаа амлалтыг хэрэгжүүлэх, улс төрийн нэр хүнд олох арга хэрэгсэл болгоод байна.

Улсын төсвийн зардал гайхамшигтай хурдан өсөж, харин төсвийг захиран зарцуулах хариуцлага нь түүнээс хурдтайгаар алга болж байна. Хадгаламжийн хүү тогтвортой буурахгүй байгаагийн гуравдагч шалтгаан бол МБ-ны бөөрөнхий бодлого. МБ-ны бодлогын хүү нь манайх шиг халуурсан эдийн засагтай орны хадгаламжийн хүүд нөлөөлж чадахгүй байна. Төв банкны мөнгөний бодлого зөвхөн банк хоорондын бага сага арилжаанд нөлөөлж, бодит эдийн засагт орж байгаа мөнгөний нийлүүлэлтэд ямар ч нөлөө үзүүлэхгүй байна.

40. Төсөв дампуурлаа, Ардын эрх №237 2010-12-6

Г. Ганбат: 2011 онд архидалт гаарч, гэмт хэргийн нөхцөл байдал эрс хүндэрнэ. Энэ оны эхэнд Оюутолгойгоос зээл авч, 70 мянган төгрөг тараасны дараа хөдөө аймаг, сумдад 1990-ээд оноос хойш анх удаа архины хомсдол үүссэн. Дэлгүүрийн архиныг дуустал архидсан нь ердөө өнгөрсөн хаврын явдал. Хотод ч ялгаагүй архины борлуулалт ихээр нэмэгдсэн дүн мэдээ бий. Нийт хэргийн 70 гаруй хувь нь согтуугаар үйлдэгддэгийг тооцвол яах аргагүй

гэмт хэргийн нөхцөл байдал хүндэрнэ. Бэлнээр тараах 800 тэрбум төгрөгийн дийлэнх нь Хятадын эдийн засаг руу гарч, Эрээний хөгжлийг дэмжинэ. Ногоо, агаанаасаа авахуулаад гутал, хувцсаа хүртэл Хятадаас зөөдөг манай улс ирэх жил томоохон хөрөнгө оруулалтыг урд хөршдөө хийнэ. 3. Алтай гишүүний онож хэлснээр, 76 өвлийн өвгөний тараах мөнгө Нарангуул захаар дамжин, Эрээн хотод очиж бизнесийн төвүүд, зам талбай, эмнэлэг, сургууль болон сүндэрлэнэ. Харин бидэнд ганц улирлын насгүй гутал, 7 хоногийн насгүй хэдэн оймс мэтхэн л үлдэнэ.

41. Хүний хөгжлийн сан бол алаагүй баавгайн арьс, Үндэсний шуудан №296 2010-12-14, <http://ganchimeg.niitlelch.mn/content/2692.shtml>

Чин үнэндээ бол өнөөдрийн улстөрчид одоохондоо өндөр байгаа зэсийн үнэнд хэт найдсан бодлого л явуулж байна. Үүн дээр тулгуурлаж л Хүний хөгжлийн сан, ядуурлын сан мэтээ байгуулсан. Зөвхөн сонгогчдод амласан мөнгөө өгөх гэж л тэр. Үүнийхээ төлөө л нүдээ аниад дайрч байна гэж хэлэхэд хилсдэхгүй.

Өнгөрсөн сонгуулийн хэмжээ хязгааргүй мөнгөн амлалтын хөлд улсынхаа эдийн засгийг чирлээ шүү гэж эдийн засагчид тал талаас хашгирсан ч эрээвэр хураавар бүлэглэлүүд нэгсэж залуур дээр нь суусан энэ төрийн машиныг зогсоож чадсангүй. Зэс бол үнэ нь унаж л байдаг, өсч л байдаг түүхий эд. Зэснийн үнийн савалгаанд төсвөө хуу сөхрүүлж байсан түүх ч бидэнд өчнөөн бий. Гэвч бид өнөөдрийг хүртэл түүхий эдийн зах зээлд түшиглэсэн эдийн засгийн бодлогоор л гэлдэрсээр байгаа. Түүхий эдийн зах зээлээс хэт хамааралтай энэ байдал дахин нэг аравнаар ч үргэлжлэх төлөв ажиглагдаж байгааг эдийн засагчид хэдийнэ анхааруулж эхлээд байна.

42. Эдийн засаг 2010 онд, 2010-12-7, <http://bolormaa.niitlelch.mn/content/2667.shtml>

Л. Болормаа: Хүний хөгжлийн сангийн хөрөнгө яагаад нэгдсэн төсөвтэй хутгалдан яригдах болов оо? Хэрэв цаашид бие даасан сан хуримтлал бүрийг нэгдсэн тогоотой хутган, төсвийн алдагдлыг сансрын хурдаар өсгөсөн үзүүлэлт гаргаад байвал манай улсын зээлжих зэрэглэл “тогтвортой В+” буурах нь дамжиггүй юм. Хүний хөгжлийн сангийн зарцуулалтыг нэгдсэн төсөвтэй хамтатган тооцохыг Олон улсын санхүүгийн байгууллагууд Засгийн газарт шаардсан бөгөөд энэ шахалт нь манай өнөөгийн эрчимтэй өсөлтийн цаг үед өмнөө тавьсан зорилттой маань үл авцалдах болов.

Хөгжлийн банкаар орж гарах хөрөнгийг мөн л том төсөвтэй уяж тооцохыг ДБ ба Олон улсын валютын сан хүсч байгаа ба уг банкаар дамжих учиртай их мөнгийг нэмээд өгвөл Монголын төсөв гэж галзуурсан өндөр тоо гарах юм. Манай эдийн засаг хөрөнгө оруулалтаар ангаж байна. Гэтэл энэ үйл явцын эсрэг, хөрөнгө оруулалтаа хязгаарлахыг Олон улсын санхүүгийн байгууллагууд шаардах болов. Энэ бол эхний зөрчил.

Эдийн засаг хийрхлээс айж байна. Хөрөнгө оруулалтаар цангасан эдийн засаг орж ирсэн эхний мөнгөөрөө наадаж буй ийм хийрхэл улс төртэй шууд уяатай. Олон нийтийн дунд www.news.mn сайт энэхүү сэдвээр санал асуулга явуулжээ. Асуулгын дүнг харахул Сангийн хуримтлалыг хөрөнгө оруулалтад зарцуулах ёстой гэсэн байр суурь үнэмлэхүй хувийг эзэлсэн байна. Харин сар бүр 21.000 төгрөг авууштай хэмээсэн нь асуулгад хариулагсдын 20 хувийг ч дүүргэсэнгүй.

43. Армейн муруй, 2010-12-8, <http://jargalsaikhan.niitlelch.mn/content/2674.shtml>

Д.Жаргалсайхан: Манай улсын 2011 оны төсөв нэн шинэ үеийн буюу капиталист хөгжлийн түүхэндээ гурван ч удаагийн дээд амжилт тогтоож батлагдлаа. Төсвийн алдагдалтай улсын өмнө хоёрхон сонголт байдаг. Эсвэл цаасан мөнгө хэвлэнэ, эсвэл гадаад дотоодоос зээлнэ. Эхний арга нь инфляцыг шууд бий болгоно. Хоёр дахь арга нь өр тавьж, түүнийг

дараачийн үе нь төлөх болно. Хоёр дахь арга нь инфляцыг үүсгэх, эсэх нь төсвийг юунд зарж байгаагаас хамаарна. Хэрэв төсвийн ихэнхийг үнэ цэнэ бүтээхэд чиглүүлбэл ажлын байр нэмэгдэж, бусад нөөцийг бас эргэлтэд оруулах учир инфляц өсөхгүй. Монгол Улсад төсвийн зардал бага, тогтвортой байх ёстой. Төсвийн өсөлтийг бий болгож байгаа гол хүчин зүйл нь монголчууд өөрсдөө бүтээгээгүй, зөвхөн уул уурхайн тодорхой ашигт малтмалын олон улсын зах зээл дээрх үнэ өсөж байгаатай холбоотойг бид мартаж өсгүй.

44. Томсон инфляц, 2010-12-15, <http://jargalsaikhan.niitlelch.mn/content/2694.shtml>

Д. Жаргалсайхан: Инфляц асар их байна. Харин улстөрчид сонгуулийн амлалтаа биелүүлэхийн тулд мэдсээр байж бэлэн мөнгө хүн бүрт тарааж эхэлсэн учир үнэ хөөрч эхэллээ. УИХ -ын баталсан төсвөөр бол 2011 онд нэг их наяд төгрөгийг үргэлжлүүлэн олгох гэж байгаа нь өргөн хэрэглээний барааны эрэлтийг улам өсгөж, төр засаг нэг гараараа арай чүү тогтоож байгаа үнэ нөгөө гараараа дээш татаж байгаа хэрэг. Мөнгөний үнийг хөөрөгдөж байгаа өөр нэг шалтгаан бол Засгийн газар өнгөрсөн сард төрийн албан хаагчдын цалинг 30 хувь нэмсэн нь бусад бизнесийн салбарт цалин нэмэх даралт үзүүлж эхэлсэн бөгөөд хөдөлмөрийн цалин хөлс, түүний бүтээмжээсээ даваад ирэхээр бүтээгдэхүүн, үйлчилгээний зардлыг өсгөж, үнийг нэмдэг билээ.

45. Монголд жижиг, дунд үйлдвэрлэл хэрэгтэй юү?, Ардын эрх №32 2011-02-17, <http://economy.news.mn/content/54486.shtml>

Импортлохоос үйлдвэрлэх нь өртөг өндөртэй. Уг нь хилийн цаана үйлдвэрлээд хэдэн хоног, сараар тээвэрлэж авчирсан бараа, бүтээгдэхүүнд үүнийх нь зардал, лангууны түрээс, худалдагчийн цалин гээд олон өртөг шингэж байгаа хэр нь дотоодод үйлдвэрлэсэн бараанаас хямд байгаад байдаг? Тэгэхээр дотоодын том, дунд, жижиг үйлдвэрлэгчдийн маань бараа, бүтээгдэхүүний өртөг, зардал түүнээс ч өндөр байгаа хэрэг. Монгол Улс чөлөөт зах зээлийн тогтолцоонд орсноос хойш л өрхийн үйлдвэрлэл, жижиг, дунд үйлдвэрлэл, үндэсний үйлдвэрлэл гэж хангалттай их ярьсан ч нэр нь л жижгээс том руу шилжсэнээс нэг их зүйл өөрчлөгдөөгүй мэт. Эрх зүйн орчныг нь аваад үзэхэд ч үйлдвэрлэлийн бизнес худалдаа, арилжааны бизнестэй яг ижил зохицуулалтаар явж байна.

Үйлдвэрлэл бол худалдаа, наймаанаас харьцангуй урт хугацааны үйл явц. Хугацаа, барилга байгууламж, боловсон хүчин, техник, технологийн шинэчлэл шаардагдана. Үүнд нь тохирсон нөхцөл бүхий зээл байхгүй. Үйлдвэрлэлийн бизнес, худалдааны бизнест олгодог зээл ижил нөхцөлтэй, татварын бодлого нь мөн ижил. Жижиг, дунд үйлдвэрлэл эрхлэгчид үнэн хэрэг дээрээ өөрсдийнхөө хувь заяатай эвлэрч, “банкинд хүү төлж өгөхийн тулд компани байгуулсан” гэж итгэх болжээ. Банкууд ч энэ байдлыг хүлээн зөвшөөрч, “хэзээ ч үйлдвэрлэл эрхлэгчдийн эрэлт, шаардлагад нийцсэн бүтээгдэхүүн нийлүүлж чаддаггүй” гэдгээ хэлдэг. Банк, санхүүгийн дэмжлэг таатай биш, дээр нь татварын зохицуулалт аятай бус, үүн дээр шат шатны хяналт шалгалт, хүнд суртал нэлээдгүй өндөр өртөгтэй.

Зах зээлийг нь хувааж өгөх үү? Чамгүй урт хугацаанд тууштай ажиллаж, үйлдвэрлэлээ арай томруулсан нэг хэсэг нь эрх зүйн шинэ зохицуулалтыг хүсч байна. Аль нэг салбар дахь монополь үйлдвэрлэгчийг өөр салбарт үйл ажиллагаа явуулахыг хязгаарлаж өгөхийг тэд хүсдэг юм байна. Тэгэхгүй бол томоохон компаниуд жижиг, дунд үйлдвэрлэгчдийнхээ зах зээлийг “булааж авдаг” үзэгдэл энгийн жишиг болж, хөлөө олж ядаж байгаа бизнесүүдийг дампуурал руу түлхэх болжээ.

Хөгжилтэй орнуудад энэ үзэгдлийг хуулиар зохицуулж, жижиг, дунд үйлдвэрлэгчдийг хамгаалах орчин бүрдүүлж өгдөг аж. Энэ нь зах зээлийг нь хуулиар хуваагаад өгчихнө л гэсэн үг. Жишээлбэл, “АПУ” компани зөвхөн үйлдвэрлэлээ эрхлэх хуультай. Түүний бараа, бүтээгдэхүүнийг бөөнөөр борлуулагчид тусдаа. Бөөнийхнөөс авч жижиглэнгээр борлуулагчид нь мөн л тусдаа байна гэсэн үг. Өөрөөр хэлбэл үйлдвэрлэгч нь үйлдвэрлэлээ

ч явуулаад борлуулалтаа ч хийгээд, баараа ч ажиллуулаад байж болохгүй гэсэн үг юм. Ийм зохицуулалтаар архи, согтууруулах ундаа үйлдвэрлэх, борлуулах, түүгээр үйлчлэх зах зээлийг том, дунд, жижгүүдэд ялгавартай хуваарилан өгч, хэн хэнийх нь бизнесийг хамгаалдаг аж. Мөн үндэсний хэмжээний нэг том компани байлаа гэхэд зөвхөн үндсэн бизнесээ л хийх, өөр бусад салбар руу орохыг нь тодорхой хэмжээгээр хязгаарласан хууль эрх зүйн орчин бүхий улс орнууд ч байдаг юм байна. Өнөөдөр зарим үйлдвэрлэгч ийм зохицуулалтыг хүсч байгаа аж.

Тээг болсон тендер. Мөн төр засаг үндэсний үйлдвэрлэлээ хамгаалах биш харин импортын бараа бүтээгдэхүүнтэй өрсөлдүүлэх, өрсөлдөөнд мэдээж манайхан ялагдах нөхцөлийг бүрдүүлж ирсний нэг жишээ нь тендер. Төсвийн хөрөнгөөс бараа, бүтээгдэхүүн худалдан авахдаа хамгийн хямд үнэ санал болгосныг нь тендерт шалгаруулдаг. Үйлдвэрлэж буй бүтээгдэхүүний тоо ширхэг олшрох тусам нэгжийн үнэ нь хямдардгийг хэн хүнгүй мэднэ. Зөвхөн Монголын жижиг зах зээлд зориулж үйлдвэрлээгүй импортын бүтээгдэхүүний нэгжийн үнэтэй дотоодын бүтээгдэхүүн өрсөлдөх нь боломжгүй талдаа.

Тэгэхээр дотоодын үйлдвэрлэгчдийн хийж чадах бараа, бүтээгдэхүүнийг төсвийн хөрөнгөөс худалдан авах тохиолдолд импортлогчдыг болон Хятадын компаниудыг тендерт оролцуулдаггүй байх зохицуулалтыг Монголын бизнесмэнүүд хүсдэг юм байна. Тендерт Хятадын дурын компани орж ирээд манай үйлдвэрлэгчдийг бут цохьж орхидог, төсвийн хөрөнгө тэдний орлого болоод гараад явчихдагт эмзэглэхээс аргагүй. Уг нь тендерийн буюу төсвийн мөнгө дотоодын үйлдвэрлэгчдэд орлого, дэмжлэг болдог бол сайн сан.

Уул уурхайн орлого бусад салбарт хөрөнгө оруулалт болох уу? Уул уурхай Монголын хөгжлийн ирээдүй гэдэг үгийг хөрвүүлээд үзье. Эндээс орж ирэх мөнгө бусад салбарт хөрөнгө оруулалт болж, эдийн засгийн бүтцийг сайжруулсан цагт жинхэнэ утгаараа хөгжлийн ирээдүй болох ёстой байх. Гэтэл өнөөгийн нөхцөл байдлаас тийм ирээдүй харагдахгүй байгаа аж. УИХ-ын нэр бүхий гишүүнтэй Хятадын бизнесийн төлөөлөгчид уулзжээ. Оюутолгой, Тавантолгой зэрэг стратегийн ордууд ашиглалтад орж байгаа нь тэдэнд ямар завшаан авчирч буйг ойлгосон Хятадууд үйлдвэрүүдээ Монголын хил рүү татаж эхэлсэн байна.

Уул уурхайн салбарт шаардлагатай бараа, бүтээгдэхүүнийг нь үйлдвэрлэн нийлүүлэх, ийм замаар өөрсдөдөө хөрөнгө оруулалт татахыг тэд зорьж байна. Монголын уул уурхайн орлого Хятадын эдийн засгийг бүхий л талаар дэмжих сувгууд тал талд нээгдэж эхэллээ. Уул уурхайг дагаж Монголд жижиг, дунд үйлдвэрлэл, үйлчилгээний салбар сэргэнэ гэдэг үлгэр болж таарах уу? Шалтгаан ямар байх нь хамаагүй. Нэгэнт л дотоодын хэрэгцээгээ боломжийн хэмжээнд хангах, импортын барааг орлохуйц, тэдгээрээс өрсөлдөх чадвараар илүү бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэж чадахгүй байгаа жижиг, дунд үйлдвэрлэл тэгэхээр Монголд хэрэг байна уу гэсэн асуулт эндээс урган гарч байна.

Өрсөлдөх чадвартай бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэж, дотоодын хэрэгцээгээ хангах, дэлхийд танигдсан брэнд гаргах энэ тэрийн тухай бодох шаардлага байна уу даа? Уг нь мэргэжилтэй, мэргэжилгүй олон хүнийг ажлын байранд сурган авч ажиллуулж, тэднээр дамжуулан тогтмол орлогыг ар гэрт нь хуваарилж яваа үйлдвэрлэгчид өнөөдрийн нийгэмд бас ч хэрэгтэй хүмүүс. Өнөөдрийн нөхцөл байдлыг харвал энэ үүднээс л Монголд жижиг, дунд үйлдвэрлэл хэрэгтэй бололтой. Бараа, бүтээгдэхүүн биш, ажлын байр “үйлдвэрлэгчид” гэвэл л илүү онохоор юм уу даа?

46. Төгрөгийн ханшны чангаралтын гэрэл сүүдэр, 2011.03.01, <http://www.baabar.mn/content/2909.shtml>

Эдийн засгийн ухааны доктор/ph.D/ Б.Батжаргал: Ам.долларын ханш унаж, төгрөгийн

ханш чангарч байгаа шалтгааныг Төв банк Монгол руу их хэмжээний гадаад валют орж ирсэн, гадаад валютын орох урсгал өссөнөөс шалтгаалсан гэж тайлбарлаж байна. Иймээс цаашид төгрөгийн ханш улам бүр чангарна гэсэн үг.

Үндэсний мөнгөн тэмдэгтийн ханш чангарах сулрах зэрэг ханшны өөрчлөлт нь үндэсний эдийн засгийн салбаруудад, банк санхүүгийн систем, ард иргэдийн амьдралд эерэг болоод сөрөг олон төрлийн нөлөөлөл үзүүлдэг. Тэгэхээр Манай төрийн мөнгөний бодлого бол ам.долларын ханшийг алтан дундажлан, хэтэрхий өндөр биш, бас бага биш түвшинд барих хэрэгтэй буй за.

47. Инфляци өслөө, төсвөө таных уу?, 2011-3-5, Геологи уул уурхайн мэдээ, <http://economics.gogo.mn/news/84226>

ОУВС-гийн суурин төлөөлөгч Пармешвар Рамлагон “2011 оны төсөв Төсвийн тогтвортой байдлын тухай хуулинд заасны дагуу макро эдийн засгийн тогтвортой байдлыг хангах, инфляцийг тогтоон барих тухай удирдлагын зарчмуудтайгаа зөрчилдсөн. Уг нь хуулийнхаа дагуу төсвийн бодлогыг тодорхойлох ёстой.

Монгол Улс Төсвийн тогтвортой байдлын тухай хуулийг баталсан нь ололттой ч 2011 оны төсөв энэ амжилтаасаа хэд дахин ухарлаа. Ер нь хуулиа л мөрдөж байж үр дүнд хүрнэ шүү дээ. Эс мөрдвөл хуулийн найдвартай байдал алдагдаж урьд нь үүсч байсан тэлэлт агшилтын мөчлөг дахин давтагдахаас сэргийлэх боломжгүй” хэмээн хэлсэн нь зүгээр нэг унагасан үг биш. Манай улс төсөвтөө шинэчлэл явуулах гэж ажиллаж байгаа. Эхний ээлжинд цаасан дээр шинэчлэл хийж эхэлсэн. Мэдээж цаасан дээрх шинэчлэл бүрэн утгаараа дуусаагүй. Эхнээсээ тодруулж хэлбэл 2011 оны төсөвт шинэчлэлээ тусгаж байгаа гэж буй ч үнэн хэрэгтээ эерэг алхам хийсэн гэж хэлэхэд хэцүү дүр төрх ажиглагдаж байгаа.

Энэ онд нэгдсэн төсвийн зарлагыг хэд дахин нэмэгдүүлсэн нь эдийн засгийн ашиг тусаас илүү хор хохирол дагуулахаар байна. Үнэндээ төр засгаас өгч буй тусламж инфляцид залгигдаж, хувийн хэвшил шахагдан, төгрөгийн ханш чангарна” хэмээн ноён Пармешвар Рамлагон онцолсон байсан. Олон улсын санхүүгийн байгууллагын хувьд гарц байгаа гэж тодотгож байна. Хамгийн эхний зөв алхам бол 2011 оны төсөвт тодотголтой хийж, зардлаа танах. Засгийн газар, УИХ-ын хувьд хийх ёстой хамгийн хэрэгтэй алхам байж мэдэх юм. Хөгжил талаас нь төсвөө харвал эх орны хишгийн хавтгайруулсан олголтын хэмжээг ч танамаар санагддаг.

48. Инфляци гэрлийн хурдаар буурч байна. Үнэн үү, 2011-4-27, Улс төрийн тойм, <http://economics.gogo.mn/news/86848>

Ч.Дашдэлэг: Оны эхэнд инфляци улсын хэмжээнд 13, Улаанбаатарт 14.8 хувьтай байсан. Гэтэл өнөөдөр улсын хэмжээнд найм, нийслэлд бүр 7.4 хувь болтлоо буурсан байна. Баярламаар мэдээ шүү. Бодит амьдрал дээр иргэдийн худалдан авах чадвар үнэхээр ийм хурдацтай дээшилж байгаа эсэх нь эргэлзээтэй. Инфляци богино хугацаанд хурдан өсдөг болохоос тийм амар буугаад байдаг зүйл биш. Ер нь инфляци зах зээлийн зарчимд захирагдах бус, төрийн оновчтой бодлого, зохицуулалтын үр дүнд буурдаг нь тогтсон жишиг. Тэгвэл Монгол Улсад тэр нийтлэг жишиг огт үйлчлэхгүй бололтой. Төрөөс инфляцийг хязгаарлах ямар ч алхам хийгээгүй байхад өөрөө доош өнхрөөд байгаа нь үнэхээр хачирхалтай.

49. Инфляцийн эсрэг хориг тавьж эхэллээ, 2011-5-2, Нийгмийн толь, <http://economics.gogo.mn/news/87007>

Г.Батзориг: ДБ-наас оны өмнө инфляци 25 хувьд хүрч болзошгүйг сэрэмжлүүлж бодлогын

хүүгээ өсгөхийг санал болгож байхад үл ойшоон, тэдний таамаглал бодит бус хэмээж байсан төв банкныхан энэ удаад бодлогын хүүгээ 0.5 хувиар өсгөж, 11.5 хувьд хүргэв. Хэрэв бодлогын хүүг өсгөхгүй бол оны төгсгөлд инфляци 20 хувьд хүрэх эрсдэлтэй байсан аж. Уул уурхайн салбарыг дагаад гадаадын ихээхэн хэмжээний хөрөнгө оруулалт орж ирсэн, мөн төсвийн хөрөнгө оруулалт нэмэгдсэн зэрэг нь инфляцийг өсгөх шалтгаан болсон байна. Бодлогын хүүг өсгөснөөр арилжааны банкны зээлийн хүү нэмэгдэхгүй хэмээн тайлбарлаж байна. Гэхдээ бизнес эрхлэгчид эдийн засгийн өсөлтийг хангах он жилүүдэд бодлогын хүүгээр дарамталж, үйл ажиллагааг нь боомиллоо гэсэн байр суурьтай байгаа аж.

50. Инфляци хэзээ бараа хуулах бол?, 2011-5-18, Mining journal, <http://economics.gogo.mn/news/87855>

С.Болд-Эрдэнэ: 4-р сарын эцсээр инфляци жилийн 5.5 хувьтай байгаа нь өнгөлөн далдалсан баг, удахгүй уг үзүүлэлт хадуурах болно гэсэн мэргэжилтнүүд ч байгаа юм. Төсвийн төлөвлөгөөнд их хэмжээний бэлэн мөнгө тараах, цалин ба үнийн хэлбэрээр 2011 оны хоёрдугаар хагаст үнийн өсөлтөд хоёр дахь томоохон эрсдэлийг авчирч болзошгүй” хэмээн ДБ тайландаа дурджээ. Мөнгөний нийлүүлэлтийн цөмийг гадаадаас орж ирж байгаа валютын урсгал бүрдүүлж байгаагийн дээр Засгийн газрын төсвийн тэлэлт том хачир болж байгаа. Өнгөрсөн намар цалин, тэтгэвэр тэтгэмжийг нэмсэн бол саяхан хөдөлмөрийн хөлсний доод хэмжээг нэмэгдүүлсэн, ирэх намар оюутнуудын сургалтын төлбөрт зориулан 500 мянган төгрөгийг Төрийн сангаас гаргана гээд эдийн засгийг буцалгах шалтгаан мундахгүй.

51. Юнидо Монголын аж үйлдвэрийн бодлогыг тодорхойлж, манайхан түүнийг нь шүүн хэлэлцэв, Өдрийн сонин 130 2011-05-26, http://www.mining.mn, NewsDetails_5316.aspx

- Уул уурхай, хүнд үйлдвэрийн салбар, мэдлэг, өндөр технологийн аж үйлдвэр, махны салбар, ноос ноолуурын чиглэлээр юу хийх хэрэгтэйг ЮНИДО онцлон зөвлөжээ.
- Стратегийн ач холбогдолтой 15 ордыг судлаад энэ хүрээндээ ямар үйлдвэр барих нь зохистойг “зааварлажээ”. Бүх ордоо эцсийн бүтээгдэхүүн болгох нь Монголд ашигтай биш. Тухайлбал уран ашиглах нь одоохондоо Монголд ашиг муутай гэнэ Харин нүүрс, зэс, төмрийн хүдэр, алтаа нэмүү өртөг шингээж эцсийн бүтээгдэхүүн хийх нь үр дүнтэй Нүүрснээс гаргасан эрчим хүчээр дотоодоо хангаад зогсохгүй экспортлох нь зүйтэй гэж зөвлөсөн байна.
- Гангийн аж үйлдвэр Монгол Улсын эдийн засгийн хөгжлийг хурдасгана гэж ЮНИДО зөвлөв. Бүтээн байгуулалт өрнөж, уул уурхайн үйлдвэрлэл хөгжиж буй Монголд нэг сая орчим тонн хүртэл төмрийн хэрэгцээ гарах агаад үүнийг гаднаас биш дотоодоо үйлдвэрлэх учиртай.
- Харин коксын үйлдвэр байгальд хортой учраас хэрэггүй хэмээн сануулжээ. Байгальд хортой гэсэн үг угаасаа манайхныг айлгаж чаддаггүй хойно чихнийхээ хажуугаар өнгөрүүлжээ.
- Харин нүүрс угаах, баяжуулах үйлдвэрүүд аль хэдийнэ баригдаж эхэлжээ. Энержи ресурс, МАК, Саусгоби сэндс компаниуд ийм үйлдвэрүүдээ ашиглалтад өгөх аж. Эрдэнэтийг түшиглэн зэс хайлуулах үйлдвэр барих хэрэгтэй гэж манайхан яриад байгаа. Харин ЮНИДО -гийнхонзэс хайлуулах үйлдвэр төдийгүй ер нь үйлдвэр барих шаардлага байгаа юм уу, бодож үзээрэй гэжээ.
- Зэс хайлуулах үйлдвэр хэрэггүй гэж ЮНИДО-гийнхон дэмий ч сануулсангүй.. Гэхдээ Хятадын татварын бодлого, боловсруулах үйлдвэрүүдээс гадна өөрсдөөс шалтгаалах хүндрэл ч бий. “Дарханы төмөрлөгийн үйлдвэр гэхэд л Монгол Улсын хэмжээнд арматурын үйлдвэрлэлээр ноёлж чаддаггүй. Манай дарга нарын зөвшөөрөл олгоод байдаг үйлдвэрүүд нь чанартай бол яая гэхэв. Гэтэл Хятадын тосгоноос орж ирсэн

мэргэжлийн бус үйлдвэрлэгчдийн чанаргүй, хямд үнэтэй арматуруудад Монголын ганц брэнд бут цохиулж байдаг” гэж Ц.Мөнхжаргал халаглав. Мөрөөдлийн үйлдвэрүүдээ барьчихаад төмөрлөгийн үйлдвэрийнхэн шиг өндийж чадахгүй бол хэцүүеэ. Ашигт малтмал баяжуулагчдын холбооны Г.Шархүү “Зэс хайлах үйлдвэр барихгүй гэснийг эсэргүүцэж байна. Дэлхий ганцхан Хятад биш. Эрдэнэтийнхэн гэхэд 8800 вагон шороо ачиж байгаа. Хэрэв катодын зэс ачвал 2200 вагон ачаа болж, тээвэрлэлтийн зардал багасна” гэв.

- ЮНИДО -гийнхон монголчуудын уламжлалт үйлдвэрлэл болох махны салбарыг мартсангүй. Махыг ангилж ялгаад, зах зээлд үнийн ялгавартай гаргах, хэрэглэгчдэд суурилсан бүтээгдэхүүн хийхийг зөвлөжээ. Хэрэглэгчдэд суурилсан гэдэг нь барууны зах зээлийн өндөр шаардлагатай хэрэглэгчдийг онилох хэрэгтэй гэсэн үг л дээ. Гэхдээ шаардлага султай “үндсэн” хэрэглэгчдэд ч ангилж ялгасан, үнийн ялгавартай мах хэрэгтэй л байгаа. Социализмийн үед бид туранхай хүүхдүүдийг “гуравдугаар зэргийн ямааны мах” гэж шоолдог байсныг бодоход үйлдвэрлэлийн аргаар бэлтгэсэн мах өндөр хувьтай байж. Өдгөө зах зээлд зарагдаж буй ихэнх мах үйлдвэрийн бус аргаар нядлагдаж хонь, үхэр, ямааных гэж бүдүүн тоймоор ялгаж тарган, туранхай хэмээн нүдэн баримжаагаар л зэрэглэж байгаа. Үнэндээ махыг зэрэглэж, гуя хаа, булчингийн гэх мэтээр ангилж зардаг болчихвол ядаж л зарим төрлийн мах хямдрах нөхцөл бүрдэх юм.
- Ноос ноолуурын салбарын мэдээлэл ч энд дурдагдлаа. Энэ салбарынхан Европод 7200 бараа бүтээгдэхүүнийг татваргүй гаргах боломжоо эдэлж чадахгүй байгаа нь техник технологийн хоцрогдлоос гадна Европын стандартыг хангах шалгуурт бүдэрсэнтэй холбоотой. ЮНИДО-гоос тэдэнд Европ стандартыг нутагшуулахыг зөвлөжээ

52. Эдийн засгийн өсөлт бүхэн сайн зүйл биш, Өнөөдөр №146 2011-6-24

Ч.Улаан: Эдийн засгийн өндөр өсөлт болгон үр ашигтай биш шүү дээ. Зарим орон яагаад эдийн засгийн өсөлтөө хязгаарладаг гэж бодож байна. Зүгээр л өсөлт ажиглагдаж байвал өрөөсгөл. Огцом өсөлт эргээд олон сөрөг үр дагавар дагуулдаг. Хамгийн түрүүнд эдийн засаг халдаг. Өөрийнхөө хэрэгцээг хангаж чадахгүй байдалд хүрнэ.Түүнээсээ болж их хэмжээний импортын хараат болно. Өр зээлд орно.Тийм учраас асуудалд ухаалаг хандах ёстой. Урсгалаар бий болсон өсөлтөд сэтгэл ханаад байвал их ноцтой үр дагаварт хүргэж болзошгүй. Өнөөдөр уул уурхайн салбар руу хошуурснаас өмнө нь байсан бодлогууд орхигдож эхэллээ. Ингэснээр эдийн засгийн өрөөсгөл бүтэц бий болох аюултай.Тэгэхээр оновчтой, олон тулгуурт эдийн засгийг хөгжүүлэх ёстой.

53. Мөнгөний бодлогыг чангаруулах шаардлагатай, гэвч ... инфляци аажим буурахын цаана огцом өсөлт буйг МБ -ныхан нуусангүй, Улс төрийн тойм, 2011-6-24

У.Оргилмаа:

- Хэрэв тэд одоо л хоёр дахь аргыг судалж эхэлж байгаа бол мөнгөний бодлогын хүүг нэмэхгүйгээр суурь инфляцийн хэмжээг бууруулна гэж итгэхэд бэрх. Ямартай ч эндээс МБ-ны захирлуудын зөвлөлийн энэ сарын 22-ны хуралдаанаар инфляцийн талаар бодитой дүгнэлт гаргажээ гэж хэлж болно. Хэдийгээр цочирдом буурч буй инфляци “сэжиг” төрүүлээд байсан ч МБ-ныхан инфляцийг бууруулж чадаж байгаа гэдэгтээ бат итгэлтэйгээр мэдээлэл хийгээд байсан билээ. Үүнд баярлахгүй хэн байх вэ. Гэтэл Олон улсын валютын сан ч, банкны салбарын зарим эдийн засагч “Наад огцом бууралтын чинь цаана юу нуугдаад байна вэ. Магадгүй, цаашид огцом өсөхийн шалтгаан нуугдаж байж болох шүү дээ” хэмээн анхааруулсаар байв.
- Жишээ нь ОУВС-ийн Монголыг хариуцсан ажлын хэсгийн ахлагч Пармешвар Рамлоган өнгөрсөн тавдугаар сарын 30-нд хэвлэлд бичсэн нийтлэлдээ “Үнэндээ суурь инфляцийн дарамтын үндэс нь байсаар, махны үнийн бууралтын ард нуугдсаар байна”

хэмээсэн нь сэртхийлгэсэн билээ. Харин өчигдөр МБ-наас хийлгэсэн хэвлэлийн бага хурлын үеэр энэхүү хардлага улам баталгаажсан юм.

- Мэдээж Засгийн газар нөөцийн махыг их хэмжээгээр худалдаалах замаар инфляцийн хэмжээг наанаа ч болов бага, тогтвортой байгаа мэт харагдуулж чадсаны хувьд талархал хүлээх эрхтэй. Харамсалтай нь энэ арга хэмжээний инфляцид үзүүлэх нөлөөлөл нь түр зуурын шинжтэй байв. Үүнийг батлахад амархан. Хүнсний үнэ болон Засгийн газрын зохицуулалттай холбоотой бусад бараа үйлчилгээний үнийг хасаад үзэхээр өнөөх суурь инфляци нь дахиад л 10 гаруй хувьтай, бүр инерцээрээ өсөөд байгаа нь харагдаж байгаа юм. Уг нь МБ түр зуурын арга хэмжээ авах бус инфляцийн аюулаас улсынхаа эдийн засгийг бүрэн ангижруулчихаад “Ажлаа сайн хийж байна” гэж ам бардам хэлэх учиртай.

54. Инфляцийн огцом өсөлт нийгмийн эмзэг бүлэгт шууд нөлөөлдөг, 2011-8-30, Нийгмийн толь, <http://economics.gogo.mn/news/92823>

М.Мөнхтунгалаг: Харамсалтай нь инфляц дахин өндөр түвшинд хүрээд байна. Улаанбаатар хотод инфляцийн түвшин долоодугаар сард өмнөх оны мөн үетэй харьцуулахад 11.4 хувь, харин өмнөх сарынхаас 5.5 хувиар өсөв. Инфляц хөөрөгдөж буй шалтгаанд төсвийн зардал 27 хувиар нэмэгдсэн (голчлон цалин болон бэлэн мөнгөний тараалт) мөн хувийн хэвшлийн зарцуулалт тэлж, үүнд үйлдвэрлэгчид болон хэрэглэгчид ялгаагүй, импорт 106 хувиар нэмэгдсэнтэй холбоотой аж.

55. Мөнгөний бодлогогүй төрийн бодлого, 2011-8-30, Улс төрийн тойм, <http://economics.gogo.mn/news/92851>

У.Оргилмаа: Энэ талаар “Ситигрупп”-ийн Лондон, дахь салбарын орлогч дарга Филипп Беннет хэлэхдээ “Монголын эдийн засгийн байдал хямралын өмнөхөөс хавьгүй илүү хүчирхэг болжээ” хэмээн дүгнэсэн байдаг. Гэтэл мөнөөх л сонгуулийн өмнөх жилийн синдром эхэлж, эдийн засгийн таатай нөхцлөөс мөнгөний үнэр авсан улстөрчид бэлэн мөнгө тараахын донд автаж эхэллээ. МБ-ны зүгээс макро эдийн засгийн зохистой бодлогоо боловсруулсаар байтал нь инфляц эдийн засгийн өсөлтөө дагаад гэрлийн хурдаар нэмэгдэх магадлалтай. Харамсалтай нь МБ-наас УИХ-ын гишүүдэд “Төсвийн тодотгол хийхдээ инфляцийг бодолцоорой” гэж хэлэх эрх байхгүй.

56. МҮХАҮТ: Монгол Банкны мөнгөний бодлогыг өөрчилцгөө МЭДЭГДЭЛ, 2011-09-05, <http://www.mongolchamber.mn/>

- Тун удахгүй Монгол улс дараа, дараагийн жилийнхээ төсөв, мөнгө, хөгжлийн бодлогын зорилтуудаа хэлэлцэж батална. Тэр үеэр УИХ мөнгөний бодлогыг баталдаг институцийн хувьд дараах энгийн алхмыг хийхийг санал болгож байна.
- Бизнес эрхлэгчдийн төлөөллийн байгууллагууд, эрдэмтэд, эдийн засагчид болон Монгол Банкны удирдлагуудыг оролцуулсан чөлөөт мэтгэлцээн зохион байгуулж хэн нь зөв, хэн нь буруу яриад байгааг сонсох, мөн энэ хэлэлцүүлэгт Засгийн газар ямар байр суурьтай, өөрөөр хэлбэл урьд өмнөх шигээ мөнгөний бодлогын аясаар явах уу, эсвэл ажил эрхлэлт, эдийн засгийн өсөлтийг бодитой хамтран дэмжсэн түнш институттай байх уу гэдгээ бас тов тодорхой илэрхийлэх хэрэгтэй.
- Тун удахгүй УИХ-ын 2012 оны сонгуулийн бэлтгэл ажил эхэлж улс төрийн намууд сонгуулийнхаа мөрийн хөтөлбөрийг боловсруулна. Ажил төрөлтэй, чинээлэг монгол хүнийг бий болгох зорилгоор ард түмнээ сонсоод яваа намууд ч мөрийн хөтөлбөртөө мөнгөний бодлогыг урьдынх шиг ёс төдий бус, бодитойгоор, зоригтойгоор өөрчлөн томъёолсон бодлогоо гаргаж тавих хэрэгтэй байна.
- Монгол Банкны Ерөнхийлөгчийн өнгөрсөн онд “бодлогын хүүгээ бууруулж зээл олголтыг нэмэгдүүлж хувийн хэвшлээ дэмжих” талаар амлаж байсан амлалт яасан

бэ? Аливаа улс орны эдийн засгийн хөгжлийн үндэс нь зөв зүйтэй мөнгөний бодлого байдаг. Эдийн засгийн өсөлт, эрэлт, эдийн засгийн бодит салбарыг дэмжсэн, хүн амын орлогыг нэмэгдүүлсэн, ажлын байрыг бий болгосон, эдийн засгийнхаа нөөц боломж, чадавхид нийцсэн сангийн бодлоготойгоо мөнгөний бодлого уялдаж зохицсон байх ёстой. Үүнийг л хувийн хэвшлийнхэн, үйлдвэрлэгчид, бизнес эрхлэгчид, иргэд хүсч байгаа ба МҮХАҮТ хуулиар олгогдсон үүргийнхээ дагуу тэдний санал, бодлыг л Та бүхэнд хүргэж, дамжуулж байна.

- Бодлогын хүү өссөнөөр зээлийн хүү өсч зээлийн эрэлт буурна. Гэтэл зах зээлд, үйлдвэрлэгчдэд, бизнес эрхлэгчдэд бага хүүтэй зээлийн /мөнгөний нийлүүлэлтийн/ хэрэгцээ их байна, үүнийг ч төр засаг мэдэрч зээлийн хэмжээг нэмэгдүүлж байна. Энэхүү зээлээр үйлдвэрлэл үйлчилгээ эрхэлж улс орны эдийн засгийн өсөлтөд хувь нэмэр оруулахаас бус инфляцийг хөөрөгдөхөд огт нөлөөлөхгүй.
- Бодлогын хүүг өсгөж арилжааны банкуудын заавал байлгах нөөцийн хэмжээг нэмэгдүүлснээр үнэхээр арилжааны банкуудын өрсөлдөх чадвар сайжрах уу, аль эсвэл эсрэгээр өрсөлдөх чадварыг нь бууруулах уу? Харин үүний оронд өнөөгийн банкны тогтолцоог сайжруулах, эрс шинэчлэх талаар Монгол Банк анхааран ажиллах нь зүйтэй болов уу.
- Намар цагийн их ажил өрнөж зах зээлд мөнгөний нийлүүлэлт, эрэлт хэрэгцээ их болж буй цаг үед Монгол Банкнаас тэгэхээс тэгэх гэсэн шиг бодлогын хүүгээ өсгөж үүнийгээ инфляцийг бууруулах гол арга хэмжээ, зөв зүйтэй шийдвэр хэмээн зарлаж байгаа нь харин ч эсрэгээр үйлдвэрлэл, бизнесийг хумьсан нэг талыг харсан арга хэмжээ болсныг монголын бизнес эрхлэгчдийн нийтлэг эрх ашгийг төлөөлөн илэрхийлэгч МҮХАҮТ эрс шүүмжилж энэ алдаатай бодлогоо засч залруулах, цаашид эрс өөрчилж шинэчлэхийг шаардаж байна.

57. Төвбанкнаас эдийн засагт хэрэгжүүлдэг мөнгөний бодлого нь өөрөө шууд ажлын байр нэмэгдүүлэхгүй, шууд хөрөнгө оруулалт болж үйлдвэрлэлийг сэргээхгүй, Зууны мэдээ.мн

Б.Оюунбилэгт: Нэгд, эдийн засагт мөнгө нийлүүлэх биш, харин эсрэгээр мөнгө татах буюу банк, санхүүгийн тогтолцоогоор дамжин эдийн засагт нийлүүлэгдэн эргэлтэнд орж байх ёстой мөнгийг өндөр хүү зарлан Төвбанкны үнэт цаас худалдаж буй нэрэн дор үнэн хэрэгтээ хадгаламж татан төвлөрүүлж, эдийн засгийн суурь болсон үйлдвэрлэл, бизнесийн салбар дахь мөнгөний хомсдолыг улам бүр ихэсгэж байна. Өөрөөр хэлбэл, бодлогын хүү өндөр байх нь банкууд зээл олгохоосоо илүү тэдний хувьд ямар ч эрсдэлгүй “бизнес” болох Төвбанкны үнэт цаасанд түлхүү “хөрөнгө оруулалт” хийх сонирхлыг нэмэгдүүлдэг.

- Хоёрт, Төвбанкны үнэт цаас нэрээр татан төвлөрүүлсэн мөнгөндөө “бодлогын өндөр хүү” төлж, Монгол Улсын санхүүгийн нөөц хөрөнгөөс маш их хэмжээний үргүй зардал гаргасаар байна. Дээр дурдсан тоо баримтаас тооцоолон үзэхэд 2011 онд МБ үнэт цаасны хүүгийн төлбөрт ойролцоогоор 120 гаруй тэрбум төгрөг зарцуулсан дүн гарч байна
- Гуравт, бодлогын хүү нь банкуудын зээлийн хүүгийн түвшинд нөлөөлдөг хүчин зүйл учраас түүнийг өндөр тогтоох нь зээлийн хүү буурах нөхцлийг хааж, үйлдвэрлэл, бизнесийн салбарт хийгдэх бага хүүтэй, урт хугацаатай зээл, санхүүжилт, хөрөнгө оруулалтын дотоод эх үүсвэрийг хомсдуулах үндсэн хүчин зүйл болж удаан хугацаанд хадгалагдсаар байна. Банкууд өндөр хүүтэй Төвбанкны үнэт цаасанд түлхүү мөнгө оруулснаар зээл олгох санхүүгийн эх үүсвэр нь багасахын зэрэгцээ нэгэнт эрэлт нь өндөр байгаа учраас хүүгээ өсгөх сонирхол нь нэмэгддэг. Сүүлийн үед банкууд зээлийн хүүгээ илт өсгөсөн нь үүний тод илрэл. Энэ нь гадаадын хөрөнгө оруулагч нарт давуу байдлыг бий болгож, Монгол Улсын эдийн засгийн голлох салбарууд, ялангуяа томоохон хөрөнгө оруулалт шаардагддаг уул уурхай, дэд бүтцийн салбарт давамгайлах, хяналтандаа авах, цаашлаад бүрэн эзэгнэх боломжийг бүрдүүлж өгч байна. Зээ-

лийн хүү өсөх нь зээлийн эрсдэлийг нэмэгдүүлдэг ба үүнийг банкны салбарын-хан зээлийн бодлогоо тодорхойлохдоо зайлшгүй анхаардаг. Эрсдэлийн удирдлагын “stop loss” гэдэг аргачлал ч бий. Жишээ нь зээл олгох зээлийн дээд ба доод хүүгийн хязгаарыг дотооддоо тогтоосон байдаг. Өөрөөр хэлбэл, дээд хэмжээнээс давсан хүүгээр зээл олговол олох ашиг нэмэгдэх боловч зээлийн эрсдэл өсч, их хэмжээний алдагдал хүлээх магадлал өндөр болно. Харин доод хэмжээнээс буулгавал ашиггүй. Гэтэл зээлийн хүү дээд хязгаарыг давж, зарим банкинд жилийн 30 хувиас ч илүү гарсан нь МБ-ны буруу бодлогоос гадна гадны давхар нөлөө, харийнхны Монголыг бүхэлд нь эзэгнэх системтэй далд бодлогын нэг хэсэг нь ч байх магадлалтайг харуулж байна.

- Нийт зээл олголтын дүн жилээс жилд өсч байна хэмээн МБ-ны удирдлагууд тоо баримт дурдан түүгээр халхавч болгон бодлогын хүүг өсгөх нь зээл олголтод нөлөөлөхгүй гэсэн тайлбар хийдэг. Зээлийн дүн өсч байгаа нь дангаараа нөхцөл байдлыг бодитоор харуулахгүй. Түүнийг дараах гурван хүчин зүйлтэй зайлшгүй холбон авч үзэж, дүгнэлт хийх шаардлагатай. Үүнд:

Нэгдүгээрт, гадны банк санхүүгийн байгууллагуудаас дотоодын зах зээл буюу аж ахуйн нэгж компаниудад олгож байгаа зээл, хөрөнгө оруулалтын дүнтэй харьцуулах, энэ харьцаа хэрхэн өөрчлөгдөж байгааг дүгнэх.

Хоёрдугаарт, дотоодын зээлийн хүү гадаадын зээлийн хүүтэй өрсөлдөж чадахуйц хэмжээнд буурч чадаж байгаа эсэх. Зээлийн хүүгийн түвшин зээлийн өсөлттэй урвуу хамааралтай учраас зээлийн хүүг бууруулах нь үйлдвэрлэл, бизнесийн салбар дахь мөнгөний нийлүүлэлтийг нэмэгдүүлэх үндсэн хүчин зүйл юм.

Гуравдугаарт, зээл олголтын өсч байгаа дүнг зээлийн эрэлтийн өсөлттэй харьцуулах. Зээлийн өсөлтийн дүн зээлийн эрэлтийн өсөлтөөс давж байгаа тохиолд эерэг, эсрэг тохиолдолд сөрөг үзүүлэлт гэдэг нь ойлгомжтой.

Дөрөвт, бодлогын хүү өндөр байгаа нь зээлийн хүү өндөр байх, өндөр зээлийн хүү нь бараа бүтээгдэхүүний өртөгт нөлөөлөн үнэ өсөх нэг үндсэн шалтгаан болсоор байна. Өөрөөр хэлбэл, бодлогын өндөр хүү нь өөрөө инфляцийн тодорхой хэсгийг шууд бүрдүүлж байгаа юм. Нөгөө талаас МБ хуулиар хүлээсэн үндэсний мөнгөн тэмдэгт-төгрөгийн тогтвортой байдлыг хангах, инфляцийг бууруулах үндсэн үүргээ биелүүлэхгүй байгаа нь банкуудад зээлийн хүүгээ бууруулах нэг үндсэн нөхцлийг үгүй болгож байна.

- Энэ бүхэн нь МБ-наас хэрэгжүүлж буй мөнгөний бодлого болон Төвбанкны өнөөгийн тогтолцоо, тэр дундаа хариуцлагын тогтолцоог зайлшгүй эргэн харж, хуулийн хувьд ч, тогтолцооны хувьд ч зайлшгүй шинэчлэл хийх ёстойг харуулж байна.

58. Д.Санчир: “Монгол хүнийг боолчилсон бодлогын хүү”

- Харин өнөөдөр Монгол банкны бодлогын хүү жилийн 12.25 тай байна. Үүнийг дагаад банкуудын хүүгийн түвшин 18%-24%-ийн хооронд хэлбэлзэж байна. Монгол улс дэндүү өндөр, ард түмнээ шулсан банкны хүүгээрээ дэлхийд толгой цохиж явна. Монголоос илүү өндөр бодлогын хүүтэй төв банк, зээлийн хүүтэй арилжааны банкуудтай улс дэлхийд алга. Үүнийг зүгээр л товчооноор солиорол гэж нэрлэнэ.
- Инфляци бол хулгай. Бодлогын хүү ч бас хулгай. Хэт өндөр бодлогын хүүтэй манай улсад гадны эдийн засгийн бүлэглэлүүд луйврын мөнгөө угааж байна. Гаднаас бага хүүтэй зээл аваад Монголд оруулж ирэн өндөр хүүтэй хадгаламжинд хийнэ. Тэр өндөр хүүтэй хадгаламжинаас Монгол улсын иргэд бид өндөр хүүтэй зээл авна. Тэр зээл бидний хөдөлмөрийг бас цалинг юу ч үгүй болтол нь сорно.
- Үр дүнд нь Монголын баялаг гадны нэг луйварчны халаасанд зүгээр л урсаад ороод байна гэсэн үг. МБ-наас тогтоосон хэт өндөр бас зохиомол бодлогын хүү эцэстээ

Монгол улсад бизнес хөгжих, Монгол хүн хөрөнгөжих бүх болоцоог хааж, зөвхөн олигархиуд болон гадныхныг дэмжсэн эдийн засгийн колончлол болж хувирдаг. Олигархиуд гадныхантай нийлж ард түмний баялгийг сордог.

- Бодлогын хүү багатай орнуудын луйварчид Монголыг луйврын мөнгөө угаах сайхан диваажин болгож, Монголын ард түмний хамаг эд баялгийг мөлжиж байна. Үүнийгээ өнгөлөн далдлахын тулд гадны хөрөнгө оруулалт, тусламж зэрэг гоёмсог нэр өгнө. Хэт өндөр бодлогын хүүнд нухлуулсан дарамтлуулсан пүүс компаниуд орлогоо нууна, татвараа төлөхөөс зайлсхийнэ. Ингэж хэт өндөр бодлогын хүү эдийн засгийн гэмт хэргийг үүсгэдэг. Цаашлаад банкны хүү, инфляцид нухлуулсан ард иргэд ядуурал, ажлын байрны дарамтад орж нийгмийн бухимдал үүснэ. Эцэст нь бодлогын хүү бол луйвар бас дээрэм.

59. АХБ-ны Ерөнхийлөгч А.Куроа: “Монголын эдийн засаг өснө гэхдээ инфляци санаа зовоож байна”

- Монгол Улсын эдийн засгийн хувьд бид их өөдрөг бодолтой байгаа. Өөдрөг бодол нь чухам юунд байна вэ гэхээр бид ирэх жил эдийн засгийн өсөлтийг хоёр оронтой тоо буюу 12 хувь орчим байна гэж тооцоолж байна. Энэ бол ДНБ-ний бодит өсөлт шүү дээ. Эдийн засгийн хоёр оронтой тооны өсөлт нь 2012 оноос хойш ч гэсэн үргэлжлэх төлөв ажиглагдаж байгаа.
- Гэхдээ нөгөө талаас инфляци ч бас хоёр оронтой тоогоор хэмжигдэх болов уу. Энэ нь санаа зовоох томоохон асуудлын нэг болох төлөвтэй байна. Засгийн газар болон Төв банкнаас инфляцийн дарамтыг бууруулах чиглэлээр алхам хийж байгаа. Гэхдээ ирэх жилүүдэд, ялангуяа 2012 оны ойрын саруудад инфляци хоёр оронтой тоонд хүрэх төлөвтэй байна. Засгийн газрын зүгээс инфляцийн нөхцөл байдлыг хяналтдаа авах ёстой. Ялангуяа төсөв болон мөнгөний хатуу бодлого баримтлах нь зүйтэй болов уу.
- Эрдэс баялгийн салбар эдийн засагт тэргүүлэх, чухал ач холбогдолтой салбаруудын нэг хэвээр байгаа. Үүнийг буруутгах хэрэггүй. Гэхдээ энэ салбар маань маш их хэмжээний орлого хуримтлуулж, улсын төсөвт ихээхэн хэмжээний орлого оруулахын зэрэгцээ ажлын байрыг бий болгох тал дээр төдийлөн хангалтгүй байдаг. Тиймээс эдийн засаг маань төрөлжих хэрэгтэй, бааз сууриа өргөтгөж, бусад салбаруудад анхаарлаа хандуулах шаардлагатай. Латин Америк, Африк болон Ойрхи Дорнодын орнуудын туршлагаас харахад эдийн засгаа төрөлжүүлж байна гээд төрөл бүрийн салбартаа татаас дэмжлэг үзүүлснээр тэдгээр салбаруудын амиа авч явах чадвар нь буурсан байдаг. Тийм учраас бүх салбаруудыг тэтгээд байхдаа биш, ирээдүйд өрсөлдөх чадвартай, өөрөө өөрийгөө аваад явчих, өсч, торних салбаруудаа сонгож аваад, маш сайн судалгааны үндсэн дээр бодлогоо томъёолж, эдийн засгийнхаа төрөлжилтийг хангах хэрэгтэй. Анхаарах ёстой салбарууд гэвэл хөдөө аж ахуй, мал аж ахуй, аялал жуулчлал, электроникийн салбаруудыг нэрлэж болно.

60. Монголын гурван эрсдэл, 2011 оны 9 сарын 14, <http://jargalsaikhan.niitlech.mn/content/3366.shtml>

Д.Жаргалсайхан: Эдийн засгийн болон нийгмийн хөгжлийг чиглүүлэхийн оронд түүнийг сааруулж, гадаад, дотоодын хөрөнгө оруулагчдыг эргэлзээнд оруулж, бодлого тооцоогүй гарсан шийдвэрээ хэрэгжүүлж чадахгүй байгаа Монголын төр засаг (Их Хурал болон Засгийн Газар, түүний нэгжүүд) өөрөө эрсдэл болжээ. Монголын төр засаг эдийн засгийн хөгжлөөсөө хурдан томорч байна. Төр засгийн ажиллагсдын цалин хөлс болон төр засгийн эрх баригчдыг засгийн эрхэнд үлдээх зорилготой сонгуулийн амлалтын зардал нь зонхилсон төр засгийн хэрэглээ сүүлийн 12 сард 27 хувь өссөн нь эдийн засгийн өсөлтөөс 10 хувиар өндөр байна.

Инфляц өндөр болж байгаагийн гол шалтгаан бол зах зээл дээр хангалттай өрсөлдөөн

дутааж, дэд бүтцэд хөрөнгө оруулалт хийхийн оронд бэлэн мөнгө тарааж байгаатай холбоотой. Дэд бүтэц сайн хөгжсөн газар нэгж бүтээгдэхүүний өөрийн өртөг хямд байдаг. Гурван эрсдэлийг удирдах талаар бүрэн биш ч гэсэн зарим шаардлагатай алхмуудыг хийж болно. Эхний хүчин зүйлээс бага хамаарах ганцхан арга зам бол дэлхийн бусад оронд хэрэгцээтэй, зах зээлд өөрийн онцлог байр суурь эзэлсэн бүтээгдэхүүн, үйлчилгээг бий болгох явдал юм. Дараачийн хүчин зүйлийг багасгахын тулд төр засгийн үйл ажиллагааг (засаглалыг) ил тод болгох ёстой. Ил тод байгаа газарт хөрөнгө, эрх мэдэл, албан тушаал завших боломжгүй.

61. ОУВС төлөөлөгчөө татлаа гээд бидний нэр хүнд унахгүй, 2011-9-22, Зууны мэдээ, <http://economics.gogo.mn/news/94048>

Олон улсын валютын сан /ОУВС/ -аас манай улсыг төсвийн тодотгол хийх хэрэггүй хэмээн зөвлөсөн. Энэ талаар Санхүү эдийн засгийн дээд сургуулийн захирал, эдийн засагч, доктор, профессор Д. Батжаргал:

- ОУВС-г манай улсыг төсвийн тодотгол хийх хэрэггүй гэж байгаа нь зүй ёсны шаардлага. Харин манайхан улс төрийн зорилгоор тодотгол хийх гээд байгаа юм. Дэд бүтэц хөгжүүлэхэд их хэмжээний хөрөнгө шаардлагатай. Харин сонгууль дөхөөд дэд бүтэц хөгжүүлж байна гэж байгаа ч бодит байдал дээр улс төрийн зорилго байгаа. Сонгуульд санал авч, сонгогчдод таалагдахын тулд төсөвт тодотгол хийж, бэлэн мөнгө тарааж байгаа юм. Энэ бол гашуун үнэн. ОУВС-гаас ирэх жил манай улсын инфляци өндөр төвшинд хүрнэ хэмээн анхааруулсан. Энэ бүхний эцэст хариуцлагыг бага болон тогтмол орлоготой иргэд хүлээнэ. Цаашид инфляц өснө. Гадаадаас орж ирж байгаа хөрөнгө их болж харагдахгүй байна. Харин ийм тохиолдолд төсөвт тодотгол хийвэл инфляц шууд өснө.

60. Инфляци 20 хүрч болзошгүй гэнэ, 2011-9-27, Улт төрийн тойм, <http://economics.gogo.mn/news/94291>

ДБ -наас гаргасан ээлжит судалгаанд Монгол Улсын эдийн засаг энэ онд маш хурдацтай өсөж байгааг дурьджээ. Гэхдээ өсөлт өнөөдрийн байдлаар тийм ч алга ташим зүйл биш болж хувирах нь. Учир нь төсвийн зардал 27 хувиар нэмэгдэж, тэр нь голчлон цалин болон бэлэн мөнгө тараах зардал болж хувирсан нь эрсдэл учруулах гэнэ. “Инфляци түвшин өндөр. Дээр нь эдийн засаг нь хэт халсан энэ үед дэлхийн эдийн засгийн хямрал дахин гарч бид нэрвэгдэхэд хүрвэл, экспорт маань зөвхөн БНХАУ-аас хамааралтай болно” гэж ДБ-ныхан сануулжээ. ДБ-ныханы дурьдсанаар бид энэхүү эдийн засгийн өсөлтийн зурвас үед мөнгөний зарцуулалтдаа анхаарч, бүсээ чангалах хэрэгтэй гэнэ. Үгүй бол импортын бодлого нь урд хөршөөс бүрэн хамааралтай шиг экспорт нь ч адилхан болох эрсдэл байгаа бололтой.

63. Засаглалын тодотгол, 2011-9-28, <http://jargalsaikhan.niitlech.mn/content/3393.shtml>

Д.Жаргалсайхан: Олон улсын валютын сан төсвийн тодотгол хийх шаардлагагүй гэж мэдэгдэв. Монголын төр засгийн эрх баригчид орлого нь жаахан өсөхөөр л тодотгол хийх нэрээр зардлаа нэмдэг муу зуршилтай болж, улсын төсвийг улирал бүр “тодотгох” сонирхолтой болжээ. Тэд төсвийн хөрөнгө оруулалтыг зөвхөн оролтоор нь буюу мөнгөний тоогоор нь хэмжиж, гаралтыг буюу үр дүнгээр хэмждэггүй учир татвар төлөгчид төсвийн зардлын үр өгөөжийг мэдэх аргагүй юм. Ил тод биш, тайлагнадаггүй төрийн үйл ажиллагааны өгөөжийг үнэлэх боломж алга.

64. Төр тархи угаасаар л..., 2011-10-5, <http://jargalsaikhan.niitlech.mn/content/3411.shtml>

Д.Жаргалсайхан: Төрөөс эдийн засгийг хөгжүүлж, бүтээн байгуулалтыг нэмэгдүүлэх гэдэгт чанартай дэд бүтцийг барьж байгуулахыг хэлэхээс биш, хүн бүрт бэлэн мөнгө

тарааж, мөнгөө үнэгүйдүүлэхийг хэлдэггүй гэдгийг дахин нэг сануулах байсан. Ард түмэн улстөрчид шиг сонгуулийн дөрвөн жилээр амьдардаггүй, арай алсыг харахыг хүсдэгийг мартаж ёсгүй. ММ агенлаг байгууллагын доторх улс төрийн нэгж байхаа хэзээ больж, үндэсний олон нийтийнх байх жинхэнэ мөн чанартаа хэдийд шилжиж, эрх баригчдын гар хөл болон иргэдийнхээ тархийг угаахаа хаана хүрээд зогсоох юм бэ?

65. Эдийн засгийн хатгаа, 2011-10-19, <http://jargalsaikhan.niitlech.mn/content/3439.shtml>

Д.Жаргалсайхан: Далд эдийн засаг хүчтэй байгаа учир үндсэн хөрөнгийн үнэ буурахгүй, дундаж орлоготой иргэдийн худалдан авах чадвар ямагт суларч байна. Эдгээр хүчин зүйлүүд бол төр засгийн үйл ажиллагаанаас хамаардаг, засаж өөрчилж болох, өөрчлөх ч ёстой зүйлүүд юм. Харамсалтай нь энэ талаар тодорхой арга хэмжээ авч хэрэгжүүлж чадахгүй байгаа учир далд эдийн засаг улам томорч, хээл хахууль цэцэглэн, авлига хэвийн үзэгдэл болсоор байна.

Эдийн засгийн дараачийн хямрал нүүрлэж байгаатай холбогдуулан эдийн засгаа хумих биш, тэлэх бодлого явуулах ёстой байтал Монгол Улс мөнгөний чанга бодлого явуулахаас өөр аргагүй байдалд оржээ. Далд эдийн засгийг багасгах, засаглалыг ил тод болгох, улмаар хөрөнгө оруулалт бүрийг тайлагнадаг, түүнийгээ иргэний нийгмийг оролцуулсан хөндлөнгийн хяналтаар баталгаажуулдаг болтол Монгол Улс үргэлж иймэрхүү гарах гарцгүй байдалд орж, давхар давхар цохилтод өртсөөр байх болно. Харамсалтай нь хамгийн хүнд цохилтыг жижиг, дунд үйлдвэрлэл эрхлэгчид, дунд болон бага орлоготой иргэд, ядуучууд амссаар байх болно.

66. УИХ хяналт, хариуцлага тооцох чадамжаа алджээ, Өдрийн сонин №268, 2011-11-07 <http://vip76.mn>

Ц. Даваасүрэн: Үнэндээ манайд макро эдийн засгийн нэгдсэн бодлого гаргаж, томъёолдог газар байхгүйтэй адил. Засгийн газар, төв банкныхан хоорондоо албан болон албан бус байдлаар санал солилцож, ярилцдаг л юм шиг байгаа юм. Тэр Хөгжил шинэтгэлийн хороогоо ч сонсож байгаа юм алга. Статус нь доогуур учраас сайдуудыг нэг бодлого дор яаж зангидаж чадах билээ. Тодруулбал, тооцоо судалгаан дээр үндэслэсэн урьдчилсан прогноз хийн, нэгдсэн бодлого гаргаж, төлөвлөхгүй байна гэсэн үг л дээ.

Ийм асуудлыг бусад хөгжилтэй улс орнууд хэдэн зуун хүнтэй төлөвлөлт хариуцсан байгууллагаар дамжуулж хийдэг. Судалгаа, шинжилгээний төвүүд нь ч оролцдог. Манайд болохоор ийм бүтэц байхгүй. Үнэнийг хэлэхэд гадаад эдийн засгийн нөлөөллийг интернетээс мэдээлэл аваад тавьчихаж байгаа гэвэл хилсдэхгүй. Төлөвлөлт хөгжсөн орнуудад бол тухайн эдийн засгийг дагнаж судалдаг судлаачид байдаг. Бид болохоор эдийн засгийн хувь заяагаа зах зээлийн хар гарт харанхуй даатгасаар 20 жилийг үдэж байна.

- Төрийн мөнгөний бодлогыг хэлэлцдэг арга барилаа өөрчлөхийг эдийн засгийн өнөөгийн нөхцөл байдал биднээс шаардаж байна. Өөрөөр хэлбэл, УИХ мөнгөний бодлогыг “хэлэлцэх ёстой юм” гэж хайнга хандах бус макро түвшиний тодорхой асуудлаар бодлого, шийдэл гаргах хэрэгтэй болж байна. Валютын ханшаар гадаад худалдаа, үйлдвэрлэлийн бодлогоо дэмжих ёстой. Тодруулбал, хямд импортыг дэмжих үү, эсвэл импортыг орлох бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэл, экспортыг дэмжсэн ханшны бодлого барих уу гэдгээ шийдэх асуудал юм. Гэтэл валютын ханшийг чөлөөтэй орхино, яаж ч мэднэ шүү гэсэн мөнгөний бодлого явж байна. Энэ мөн л макро эдийн засгийн нэгдсэн бодлого гаргадаг төрийн институци байхгүйтэй холбоотой. Бизнес эрхлэгчдэд эдийн засгийн гол параметрууд тодорхой байх нь эрсдэлийг бууруулдаг. Жишээ нь ханшны талаар баримтлах зарчим тодорхой байвал мөнгөө яаж байршуулах шийдэл гаргахад

дөхөмтэй. Ер нь бол мөнгөний бодлого, төсвийн бодлого, үйлдвэрлэлийн бодлого харилцан уялдаатай байж зөв үр дүн гарна. Жишээ нь, улстөрийн амлалтаас болоод нийгмийн нэг хэсэг болох төрийн ажиллагсдын цалин нэмэгдэхээр бизнес эрхэлж байгаа хүмүүс ажиллагсдынхаа цалингаа яах вэ гэдэг асуудалтай тулгарах нь тодорхой юм.

- Бизнесээ өргөжүүлж, борлуулалтаа нэмэгдүүлж гэхээр өндөр хүүтэй зээлийн орчинд энэ боломж нь хязгаарлагдмал болчихож байна. Тэгэхээр бүтээгдэхүүний үнээ нэмэгдүүлэх л арга зам үлдэж байгаа биз. Үүнээс болж яах уу, үнэ өснө, инфляци нэмэгдэнэ. Эндээс төсвийн тэлэх бодлогыг дагаж бий болох нэмэлт эрэлтийг нийлүүлэлт нь гүйцэхгүй байгаа дүр төрхийг харж болно. Ийм л байдлаар эдийн засгийн асуудалд бид хандаж байна. Энэ бол бид уул уурхайн орлогыг дагаж бий болсон хөгжлийг угтаж биш хойноос нь дагасан бодлогоор авч яваагийн тод жишээ юм. Хар ухаанаар улс орноо авч явах боломжгүй эдийн засагтай болж байна. Төсвийн байгууллагад ажиллагсдын цалингийн өндөр өсөлттэй зэрэгцүүлээд Засгийн газраас бизнесийн орчинг сайжруулах, ажлын байргүй, орлогогүй иргэдээ хамгаалах бодлогыг давхар авах ёстой.

67. Инфляци 20 хувьд хүрэх магадлалтайг сануулав, Нийгмийн толь 2011-11-8,

ОУВС -гийн Монгол Улсыг хариуцсан ажлын хэсгийнхэн манай улсын Хэрэглээний үнийн индекст судалгаа хийж, инфляци хурдсах хандлагатай байгааг сануулав. Судалгаагаар үнийн өсөлт хурдсах гол шалтгаан нь нийт эрэлт болоод махны үнийн өсөлт гэж тодорхойлжээ. Эдийн засгийн нийт эрэлт нэмэгдэж байгаа нь оны сүүлийн хагас жилд махны болон бусад бүтээгдэхүүний үнэ буурдаг хандлагыг өөрчилж байна гэж үзэж болохоор байна. Тиймээс Засгийн газраас цаашид нийт эрэлтийг нэмэгдүүлэх бодлого, арга хэмжээг болгоомжтой хэрэгжүүлэх шаардлагатай байгааг ОУВС-ийн судалгаа харуулж байна.

68. Инфляцийн өсөлтөд итгэхгүй байна, яагаад гээч..., 2011-11-9, Улс төрийн тойм <http://economics.gogo.mn/news/96526>

Т. Элиса - МБ ямар бодлого баримтлахаас үл хамаараад эрх баригчид төсвөө тэлдгээрээ тэлнэ. Харин инфляцийн өсөлтийг бууруулахын тулд бодлогын хүүгээ нэмсний ачаар бизнесийн зээл авах боломж алхам тутамд хязгаарлагдаж байгааг энд онцлох гэсэн юм. "Гоо сайхан золиос шаарддаг" гэдэг шиг "Үнийн хөөрөгдлийг зогсоохын тулд дотоодын үйлдвэрлэгчдээ золиосонд гаргах ёстой" гэж ДБ, Олон улсын валютын сангийн шинжээчид байнга сануулдаг билээ.

69. Инфляци 19 хувьд хүрэхийг МБ анхаарууллаа, 2011-11-16, Зууны мэдээ, <http://economics.gogo.mn/news/96866>

Ж.Цогзолмаа - Төгрөгийн ханш чангарахад автоматаар алдагдал хүлээж, ханш суларвал ашигтай ажилладаг. Зөвхөн алдагдал яриад зогсохгүй ирэх онд батлагдах төсөв инфляцийг "асаах" гэж буйг Төвбанкны ерөнхийлөгч мөн онцоллоо. "Энэ төсвийг энэ чигээр нь батлаад бодлогын ямар нэг арга хэмжээ авахгүй бол сонгуулийн үеэр инфляци 17 орчим хувийн голчтой, дээшээ доошоо таван хувиар хэлбэлзэх боломжтой, жилийн эцэст 19 орчим хувь, дээшээ доошоо 5-6 хувийн голчтой байна гэж бид танилцуулж байгаа. Тиймээс инфляцийг нэг оронтой тоондоо багтааж барихын тулд төсвөө үүнд зохицуулж баталж өгөөч гэж хүсмээр байна" гэж тэрээр хэлсэн. Харин ОУВС-гаас инфляцийг 20 хувь давна гэсэн таамаг дэвшүүлээд байгаа юм.

70. Сонгуулийн төсвөөс хөгжлийн төсөвт, Монголын Үнэн №237, 2011-12-02, <http://www.olloo.mn/modules.php?name=News&file=article&sid=1196223>

- Засгийн газраас өргөн барьсан төсвийн төсөл үрэлгэн, зарлага өндөртэй, эдийн засагт

улстөрийн болон мөнгөний халалт үүсгэх, инфляцийн өсөлтийг дэмжих үр дагавартай хэмээн Олон улсын валютын сан, ДБ, Азийн хөгжлийн банкнаас дүгнэсэн юм. Харин Төсвийн байнгын хорооны хэлэлцүүлгээр төсвийн зарлага болон орлогын хэмжээг танах хэрэгтэй гэдэгт санал нэгдэн дэмжсэн бөгөөд намуудын амлалтыг биелүүлэхэд чиглэсэн, орлогоо хэт цацсан сонгуулийн төсвийг хөгжлийн төсөв болгон баталж чадсан юм. Тухайлбал, нэгдсэн төсвийн орлогын хэмжээг 600 тэрбум, зарлагын хэмжээг 900 тэрбум төгрөгөөр бууруулж чаджээ.

71. Ханш барих гэж нөөцөө гаргавал эдийн засаг улам эмзэг болно /МБ 2.5 тэрбум орчим долларын нөөцтэй байна/, Үндэсний шуудан №8, 2012-01-11, http://www.inet.mn/?vfile=5&vmet_id=48016&vmet_main=6175&vpage=

Б.Жавхлан: - 2012 онд манай улсын экспортын бараа бүтээгдэхүүнээс орж ирдэг гадаад валютын хэмжээ төдийлөн нэмэгдэхгүй байх хандлага ажиглагдаж байна. Манай улсын эдийн засаг их эмзэг, гадаадаас хамааралтай. Үүнийг юунаас харж болох вэ гэхээр, манай улсад орж ирж байгаа гадаад валютын урсгалын 65-70 хувь нь хөрөнгө оруулалтаар орж ирж байна. Хөрөнгө оруулалтын хэмжээ өнгөрсөн оны сүүлчийн хагасаас татарч эхэлсэн. Энэ жил сонгуулийн жил гэдэг утгаараа хөрөнгө оруулагчид манайд хөрөнгө оруулахдаа нэлээд болгоомжтой хандана. Энэ тохиолдолд бид ханшийг хүчээр барих гэж нөөцөө гаргах юм бол манай эдийн засаг улам л эмзэг болно

- Сүлийн үед валютын ханш өссөнөөс болж шатахууны үнэ нэмэгдлээ гэдэг тайлбар газар авч байна. Бид үүний эсрэг тайлбар хийж байгаа. Хоёр жилийн өмнө ам.долларын ханш одоогийнхтойгоо адилхан 1450 төгрөг байсан. Тэр үед шатахууны дундаж үнэ 1250 байсан. Харин олон улсын зах зээл дээр нэг баррель түүхий нефтийн ханш 75 ам.доллар байсан. Харин өнөөдрийн байдлаар 96-100 ам.доллар байна. Өөрөөр хэлбэл, 30 хувь л өссөн. Гэтэл манай улсын зах зээл дээр шатахууны хүн 650-750 төгрөгөөр нэмэгдэж, 70 хувь өссөн. Энэ хооронд Засгийн газраас шатахууны гаалийн болон Онцгой албан татварыг тэглэсэн. Тэр бүү хэл 1450 байсан ханш 2010 эцэст 1200 болж буурсан.
- Шатахууны үнэ хэрвээ валютаас хамааралтай байдаг бол тэр үед дагаад буурах байсан. Гэтэл буураагүй. Түүнээс хойш өнөөдрийг хүртэл шатахуун импортлогчид ашгийн болон эдийн засгийн хувьд хэмжээний нөөц хуримтлуулсан байгаа. Өнөөдөр тэр хэмжээний боломжоо ашиглаад үнээ барьж болох байсан. Гэтэл тэгсэнгүй. Дээрх нөөц бололцоогоо хадгалж үлдэх үүднээс, хувийн ашиг сонирхлынхоо үүднээс үнээ нэмсэн. Тэгэхээр шатахууны үнэ валютын ханшаас шууд хамааралтай гэж ойлгож болохгүй. Харин ч өнгөрсөн баасан гариг болон амралтын өдрүүдэд юу болсныг харах хэрэгтэй. Баасан гаригт ам.долларын албан ханш 1428-аар хаагдсан. Тэр орой шатахууны үнэ нэмэгдсэн. Маргааш нь валютын зах дээр ам.доллар 1470-1480 болсон байсан. Ингээд үзэхээр харин ч шатахууны үнийг нэмсэн нь валютын ханшийг нэг хэсэг хугацаанд огцом хөөрөгдсөн.

72. Юун ардчилал вэ, Монголд зэрлэг капитализм л байна, Ардын эрх №7, 2012-01- <http://economy.news.mn/content/93107.shtml>

Санхүү эдийн засгийн дээд сургуулийн захирал, доктор профессор Д.Батжаргал:

- Монголын эдийн засагт баримталж байгаа төрийн бодлого болохгүй, буруу явж байгаагийн шинж тэмдэг эцсийн шатандаа орж, түгшүүрийн харанга дэлдэх болсон нь энэ юм. Үнэ юунаас болж өсдөг вэ гэхээр олон шалтгаан байдаг. Хамгийн гол шалтгааны нэг бол эдийн засгийн эргэлтэд орж байгаа бэлэн мөнгөний хэмжээ илүүдээд эхлэхээр инфляци үүсдэг юм. Өөрөөр хэлбэл, гүйлгээнд байгаа бэлэн мөнгөний хэмжээ илүүдсэн үед үнэ өсдөг. Нөгөө талаас бараа бүтээгдэхүүний нийлүүлэлт багасч, ховордоод эрэлт нь нэмэгдээд эхлэхээр бас үнийн өсөлт явагддаг. Манай эдийн засагт энэ хоёр шинж тэмдэгийн аль нь ч илрээгүй. Гүйлгээнд

байгаа бэлэн мөнгөний хэмжээ илүүдсэн үү гэвэл үгүй. Бараа бүтээгдэхүүн ховордоод, эрэлт ихэссэн үү гэвэл бас л үгүй. Гэтэл үнийн өсөлт Монголын эдийн засагт байнгын явагдаж байна.

- Төв банкнаас мөнгөний бодлогоо чангатгаад, чангатгаад ч инфляцийн инерцийг хязгаарлаж дийлэхгүй байна шүү дээ. Шатахууны үнийн өсөлтийг би цаана маш том хар бизнес явагдаж байгаа юм биш биз гэж хардаж байгаа. Валютын үнийн өсөлт импортлогчдод зөвхөн шалтаг л болсон байх. Учир нь хоёр жилийн өмнө ам.долларын ханш 1500 төгрөгт хүрч байхад шатахууны үнэ 1200 төгрөг байсан шүү дээ.
- Хүмүүсийн цалин хөлсийг нэмнэ, сая сая төгрөг тараана. Зуун мянган айлын орон сууц бариад, зургаан хувьтай зээлийн хүү гаргана гэсэн хүлээлтийг үүсгэчихээр бизнесменүүд чинь тэнэг хүн биш болохоор цалин нэмэгдэх юм чинь бараа бүтээгдэхүүнийхээ үнийг өсгөхөд яадаг юм гэсэн ойлголт төрчихөж байгаа юм. Ер нь инфляцийн өсөлт хүмүүсийн хүлээтээс үүсдэг юм шүү дээ. Тэгээд л юмны үнэ өсөөд ирэнгүүт иргэд за, төгрөгийн ханш суларч магадгүй юм байна, мөнгөө хав дарж байснаас нэг юм худалдаад авчихъя гээд худалдан авалт ихэсчихдэг, инфляци өсчихдөг.
- Инфляцийн өсөлтийг хязгаарлах гээд МБ нь мөнгөний бодлогоо чангаруулах тусам инфляци улам л өсөөд байна. Төв банк бодлогын хүүгээ нэмэнгүүт арилжааны банкууд зээлийн хүүгээ өсгөчихдөг. Өндөр хүүтэй зээл авсан үйлдвэрлэгчид бараа бүтээгдэхүүнийхээ үнэд үүнийгээ шингээчихдэг, үнэ дахиад л өсдөг. Ийм зохицуулалтаар явж байгаа тохиолдолд инфляци буурахгүй.
- Үүнээс гадна бас нэг асуудал байна. Үнэ өснө гэдэг бизнесийнхний өөрсдийнх нь тараасан цуурхал байж болох. Ийм цуурхалаар үнийн хөөрөгдөл үүсгээд чамгүй ашиг халаасалж байсан тохиолдол дэлхийн эдийн засагт олон бий. Адаглаад л барилгынхан борлогдохгүй байгаа орон сууцаа зарахын тулд орон сууцны үнэ өснө гээд л худлаа шум дэгдээгээд, үүнд нь олон нийт итгээд ирэнгүүт байрныхаа үнийг нэмчихдэг, иргэдийг авахаас аргагүй байдал оруулдаг арга заль хэрэглэсэн байж болно шүү дээ. Энэ мэтийг төр шалгаж, бодит бас бодит бус үнийн өсөлтийг тогтоох ёстой юм.
- МБ-наас инфляцитай дайтдаг ганц арга нь мөнгөний хатуу бодлого. Зээлээр дамжиж банкнаас гарч байгаа мөнгөний хэмжээг саармагжуулах гэсэн нэг арга л даа. Гэхдээ энэ аргаар инфляцийг хязгаарлаж чадахгүй юм байна гэдэг нь харагдаж байна. Монгол шиг өндөр хүүтэй зээл дэлхийн хаана ч байхгүй шүү дээ. Гэтэл тийм өндөр зээл авах хөрөнгөтэй хүн Монголд бас хэр олон бэ гэдэг ч нэг бодох л асуудал. Банкнаас өндөр хүүтэй зээл гарах тусмаа эргээд үнийг хөөрөгдөж байна. Үүний учир шалтгааныг МБ олоод, түүнийгээ хэрэгжүүлэх цаг болсон байх
- Засгийн газар, улстөрчид “Монгол эдийн засгийн өсөлтөөрөө дэлхийд гайхуулж байна. Монгол Улс эдийн засгийн үсрэнгүй хөгжлийнхөө гараанд гарлаа” гээд л сүржин мэдэгдэл хийсний балгаар валютын ханш өсчихлөө гэж би дүгнэж байгаа. Яагаад вэ гэвэл эдийн засгийн өсөлт 20 хувь байна гэдэг гадаадаас Монгол руу урсах хөрөнгө оруулалт нэмэгдэж байна гэсэн үг. Гадаадын хөрөнгө оруулалт гэдэг маань дотогшлох валютын урсгал ихэссэн гэж ойлгож болно. Гадаадын хөрөнгө оруулалт нэмэгдээд, валютын урсгал өсөөд байхад ханш нь чангараад байдаг. Энэ бүхэн Засгийн газрын бахархаад байсан, том сүржин үгээр мэдэгдээд байсан эдийн засгийн өсөлтийнх нь сөрөг үр дагавар
- МБ үнэндээ мэдээллээр дутагдсан. Мэдээлэлгүй сууж байсан нь тэднийг буруутгах шалтгаан болсон. Уг нь төв банк хар зах зээлд болж буй үйл явдалд хяналттавьж чаддаг, тэнд яригдаж байгаа, болох гэж байгаа бүхнийг бүгдийг нь мэддэг, мэдээлэл сайтай байх ёстой. Ченжүүд юу ярьж байна, тэд яах гээд байгаа талаар урьдчилсан мэдээлэлтэй, түүнээс нь өрсч арга хэмжээ авдаг байх нь МБ-ны нэг гол үүрэг. Гэтэл тэд нь ямар ч мэдээлэлгүй, харин МБ ямар арга хэмжээ авах гээд байгааг нь төр

ямар шийдвэр гаргах гэж буйг нь харин хар зах дээр байгаа ченжүүд аль хэдийн олоод харчихсан, төрийн агентлаг, яам, газруудаас өмнө өрсөөд өөрсдийнхөө тоглолтыг хийж байна. Гадаадынхан манай төрийн бодлого яах гэж байгааг нь олоод сонсчихож байна. Үнэхээр энэ удаад МБ олигтойхон арга хэмжээ авч чадаагүй гэдгээ хүлээн зөвшөөрөх ёстой шүү дээ. МБ зах зээлд нийлүүлж байгаа долларын хэмжээгээ хумингуут л гадаад дотоодын ченжүүд түүнээс өрсөөд монголчуудыг халаасыг сэгсэрчихлээ шүү дээ. Бүр төрийнх нь өмнө, төрийнх нь арчаагүй, улстөржсөн байдлыг далимдуулаад.

- Төрийн бодлого нэгдмэл байж л асуудал зохицуулагдана. Тиймээс л валютын ханшийн өсөлтийг гааль, цагдаа тагнууд, татвар, банк хамтраад олох ёстой гээд байгаа хэрэг. Тэгэхгүйгээр шуудайд хийсэн үхрийн эвэр шиг байх юм бол Монголын эдийн засаг хүссэн хүсээгүй хямрана.
- Засгийн газар гаднаас орж ирсэн мөнгийг дэмий цацах хэрэггүй байсан юм. Энэ мөнгийг дэд бүтэц, бүтээн байгуулалт, үйлдвэрлэлд шингээсэн бол өнөөдрийнх шиг үнийн өсөлт нүүрлэхгүй байсан. Хэтэрхий их халамж буй болгоод хүмүүсийн хийж бүтээх эрмэлзлэлийг үгүй хийгээд байна шүүдээ. Дээрээс нь хэлэхэд эдийн засгийн энэ өсөлт ерөнхийдөө уул уурхайн салбар дээр л тогтож байгаа. Өнгөрсөн оны эдийн засгийн өсөлтийн 20 хувийн гуравны нэг нь нүүрсний экспортоос бүрдсэн. Уул уурхайн салбар хэмээн хэн хүнгүй хошуураад дэмийрлийн байдалд орчихсон л доо. Уул уурхайг биш мал аж ахуйн гаралтай бүтээгдэхүүнээ боловсруулаад, үйлдвэрлэл явуулахад нүүрс, зэс зарснаас хамаагүй их ашиг олох юм байгаа ш тээ. За тэгээд, байгалийн газар дээрх ургамал ногоогоороо ч би мөнгө олох боломжтой. Харамсалтай нь уул уурхай гэсээр байгалийн доорх нь устаад, дээрх нь устаад Монгол ухсан нүхээр дүүрэх нь. Монгол орны урд хэсэг үнэхээр аймаар болсон байна лээ. Сэтгэл шимширмээр.

73. МБ инфляцийг онилно гэж худлаа ярьдаг. Тэд хэзээ ч байгаа онодоггүй, Өдрийн сонин, №19, 20, 2012-01-23, http://www.dailynews.mn/?vfile=30&vmet_id=24158&vmet_main=1028

С.Дэмбэрэл: - МБ Монгол эдийн засагт мөнгө их байгаа учраас эдийн засгаас мөнгийг нь татаж авлаа. Ингэхийн тулд бодлогын хүүгээ өсгөлөө. Ингэхээр арилжааны банкууд бизнес эрхлэгчдэд зээл өгөхгүй. Бизнес эрхлэгчид чинь үйлдвэрлэлээ мөнгөөр явуулдаг юм байгаа биз дээ. Бас зээлийнх нь нөхцөл хатуурчихна. Тэгсэн ч гэсэн тэр хатуу зээлийг нь бизнес эрхлэгчид авахаас өөр аргагүй болно. Тухайлбал, энэ бүх үнийн өсөлтийг дагаад арьс шир, махных нь үнэ нэмэгдчихсэн.

Төр бас дунд нь сонин юм хийж байна л даа. “Та яг энэ үнээр зар. Танд мөнгө өгье” гэхээр Монголын мах үйлдвэрлэгчдийн холбоо “Үгүй ээ. Өөрийнхөө замаар өөрөө л явъя” гэсэн ч төр “Та үүгээр нөөцийн мах бэлдчих” гэсээр байгаад өнөө нөөцийн мах гэгчийг гаргаад ирсэн. Нөөцийн махыг ард иргэдийн гар дээр авчирч буй энэ үнэ малчдын зардаг ханшаас өсчихсөн үед малчдад хохиролтой. Инфляцийн хөөрөгдөлтөд нийлүүлэлтийн хүчин зүйлүүдээс гадна шатахууны үнэ маш их нөлөөлж байна.

- Валютын ханш өнгөрсөн есдүгээр сараас хөдөлгөөнд орж эхэлсэн. Гэтэл шатахуун импортоор оруулж ирдэг компаниуд бушуухан ханш гайгүй дээр нь шатахуун нөөцөлж авъя гээд шаардсан. “Нэмэгдчих юм бол яах аргагүй үнээ нэмэхээс өөр аргагүй болох юм байна” гэдгийг ярьсаар ирсэн. Арилжааны банкууд тухайн үеийн валютын ханшаар тооцож мөнгөө өгч байв. Тэр мөнгөөр авсан шатахууныг өнөөдөр бид хэрэглэж байна. Үүнийг эдийн засгийн ухааныг нэвтэрхий мэддэг хүн битгий хэл дөрвөн аргын тоо мэддэг хүн ч бодоод үзэхэд инфляцид хамгийн их нөлөөлсөн нь валютын ханш. Эдийн засгаа үнийн галзууралд оруулахгүй, тогтвортой байлгая гэвэл валютын нөөц гэж жил, улирал болгон “тэд боллоо” гэж нээлттэй зарлан тэр ханшаар нь шаардлагатай валютыг нь шатахууны компаниудад нийлүүлж байя. Тэгвэл өнөөдрийн буруутныг хайх үйл ажиллагаанд хялбар болно. Гэтэл одоо хоёр тал бие бие рүүгээ дайраад л

байгаа. Хоёрдугаарт шатахууны үнийг шууд нэмдэггүй юм. Нэмбэл тусгай хяналтад нэмдэг. Харамсалтай нь өнөөдөр дарга нь нэг юм хэлэнгүүт нэмсэн. Яриад үгсэн хуйвалдсан гээд байна. Цаад жинхэнэ шалтгааныг нь ярихгүй байна шүү дээ.

- Монгол Улсад ажиллаж буй дөрөв тавхан банк л валютын зохицуулалтад оролцож байна. Бизнесмений валютын эрэлтийг хэн ч тооцож үзэхгүй. Дээр нь цагаан сарынхаа юмыг авах гэж байгаа ард иргэдийн валютын хэрэгцээг тооцоогүй. Үүнийг чинь хангадаг ББС байгууллага, экспортлогчид, импортлогчид үүнд чинь оролцохгүй байна. Гэтэл тавхан банк нь иргэдээс бизнес эрхлэгчдээс асуусан юм уу, үгүй юу. Үгүй, зөвхөн өөрийнхөө ашгийн төлөөх эрэлтийг зах зээлийн эрэлт гэхэд учир дутагдалтай. Тиймээс Монгол Улс валютын ханшийн чөлөөт гэж нэрлэж буй дэглэмийн зохицуулалтад орох ёстой. Энэ нь зөвхөн интервенц хий гэсэн үг биш

74. О.Чулуунбат: “Жаахан өлсч явахад буруудахгүй”, Монголын Үнэн, №22, 2012-02-01, <http://www.unen.mn/content/7876.shtml>

- Харин манайд барууны чиглэлийн үзэл баримтлалын санаачлага, бодлого дутагдаад байгаа юм шиг санагддаг. Хэрэв ямар нэг нам барууны чиглэлийн үзэл баримтлалыг дагавал муугүй амжилтад хүрнэ гэж боддог. Би АНУ, Европын өндөр хөгжилтэй орнуудын эдийн засгийн хөгжлийн түүхийг уншиж, судалж үзсэн. Эдгээр орнуудын эдийн засгийн хамгийн өндөр өсөлттэй, хурдацтай өсч байсан үедээ барууны чиглэлийн үзэл баримтлалтай улстөрийн хүчин эрх барьж, баруун төвийн бодлого баримтлан амжилтад хүрсэн байдаг.
- Татварыг багасгаж, бизнесийн орчинг таатай болгож байж ард иргэдийг хөдөлмөрлөх, бизнес эрхлэх бололцоогоор хангадаг баримтлал юм. Бизнесийн орчинг таатай болгоно гэдэг нь олигархуудыг дэмжиж байна гэж манайх ойлгодог. Бизнесийн орчинг таатай болгосноор олигархуудыг дэмжих гэхээсээ илүү ажлын байр ихээр нэмэгдэж, олон хүн орлогождог. Ингэснээр татварын хэмжээ өсч, төсөв томорно. Олигархуудыг дэмжих биш олон ажлын байр бий болгож, хөрөнгө оруулалтыг татах, олон хүнийг орлогожуулах, худалдаа арилжаа идэвхтэй өрнүүлж, бизнесийн салбарыг дэмжих ийм орчинг бүрдүүлэх юм.
- Монгол улсын ДНБ-ээрээ бол хамгийн их наймаа хийж байх ёстой орон. Харин ч бид бага худалдаа хийж байна. 2.7 сая хүн амтай жижигхэн улс бүхнийг өөрөө үйлдвэрлэнэ гэж байхгүй. Тиймээс үндсэн гол бараа бүтээгдэхүүнээ өөрсдөө үйлдвэрлээд үлдсэнийг нь гаднаас авах л хэрэгтэй. Үндсэн бараа бүтээгдэхүүн гэвэл хүнсний гол бүтээгдэхүүн болон өдөр тутмын өргөн хэрэглээний бараа байх юм. Монгол Улс маань мах, хүнсний ногоо, гурилаар өөрсдийгөө бүрэн хангадаг болж байна шүү дээ. Энэ бол том амжилт. Цаашдаа эрчим хүч, шатахуун бэлэн хувцас зэргийг өөрсдөө үйлдвэрлэдэг байвал сайн. Харин автомашин, телевизор үйлдвэрлэнэ гэвэл бид яагаад ч чадахгүй. Тиймээс энэ бүхнийг үйлдвэрлэх гээд цаг мөнгөө үрэх шаардлагагүй. Гэхдээ өндөр технологийн салбараас Монгол Улс хол байна гэсэн үг биш л дээ.
- 200 жилийн өмнө алтнаас болоод АНУ-д дайн болж байсан. Алтаар босгосон мөнгөөр дараачийн үе нь машин хийсэн. Машин хийж олсон мөнгөөрөө дараагийн үе нь компьютер хийж, өндөр технологийн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэж байна. Үүнтэй адил бид уул уурхайгаас олсон мөнгөөрөө өндөр технологийн салбарыг хөгжүүлэх боловсон хүчин бэлтгэх ёстой. Уул уурхайн салбарын хувьд Монгол хамгийн өрсөлдөх чадвар өндөртэй орнуудын нэг болоод байна шүү дээ. Нүүрс, зэс, молибден, цайр, газрын ховор элемент зэргийг Монголоос хамгийн хямдаар олборлох боломжтой. Бид үүнийгээ ашиглаад нэлээд мөнгө хөрөнгө босгож авах хэрэгтэй байна. Харин дараа нь боловсролтой, мэдлэгт суурилсан хүн амыг бэлтгэх юм. Бид одооноос сайн ажиллаж байж, өөрсдийнхөө хойч үеэ газар ухуулахгүй амьдруулах хэрэгтэй шүү дээ.
- Инновацийн тухай хуулийн төслийг би зарчмын хувьд үзэл баримтлалыг нь дэмжиж байгаа. Харин өнөөдрийн хувьд энэ хууль хэрэггүй гэж бодож байна. Өмнө нь бид инновацийн сан гээд яригдаад байгаа шиг ийм сан 32- ыг байгуулж байсан. Энэ

сангуудын үйл ажиллагаа ямар байгааг бид мэдэхгүй л байгаа. Энэ 32 сангийн үйл ажиллагаанд бид ямар ч аудит хийлгээгүй. Энэ сангууд яаж ажиллаад, ямар зээл өгөөд, үр дүн ямар байгаа бол. Монгол Улсад ажлын байр шинээр нэмэгдүүлж байна уу үгүй юу. Ямар ч ийм дүгнэлт хийгээгүй байж 33 дахь санг байгуулах нь хайран санагдаж байна. Өмнөх 32 санд төрийн мөнгийг хэрэггүй зүйлд зарцуулсан тохиолдол бий л байх. Тэгснээс маш хатуу хяналтын дор арилжааны банкуудын зээлээр инновацийг дэмжих ёстой байх. Тусд нь сан бүрдүүлэх хэрэг байхгүй. Одоо ч арилжааны банкны зээлээр дамжуулан инновацийн төслүүд явагдаж л байгаа.

75. ОУВС -ийн Ази, Номхон далайн бүсийн дэд захирал Стивен Барнеттын Монгол Улсын эдийн засгийн өнөөгийн нөхцөл байдлын талаарх илтгэл: “Монгол Улсын эдийн засаг: Ойрын хугацааны гол сорилт, эрсдэлүүд”, Өдрийн сонин, №38, 2012-02-09, <http://economy.time.mn/content/6907.shtml>

- Хэт халалт: Эдийн засаг хэт халж байна, энгийнээр хэлбэл хэт хурдацтай өсч байна. Эдийн засгийн өсөлтийг хэт хурдан байна гэж өөлөх нь сонин санагдах боловч эдийн засгийн өсөлтийн тухайд өндөр байх тусам тэр болгон сайн байдаггүй. Богино хугацаанд хэт хурдан өссөнөөр үнийн огцом хөөрөгдөл, ханшийн савалгаа, цалин хөлсний өсөлт, Голланд өвчин гэх мэтчилэн олон бэрхшээлтэй асуудлуудыг дагуулдаг. Мөн түүнчлэн эдийн засаг “хатуу буулт” хийж болзошгүй гэсэн айдас, нэн ялангуяа гадаад цочролд өртсөн тохиолдолд бий болдог. Макро эдийн засгийн тогтвортой байдал алдагдвал, урт хугацаанд илүү их хор хохирол учирдаг. Тухайлбал, Монгол Улсад бизнес эрхлэхэд илүү өндөр зардалтай болж, хөрөнгө оруулалт хийх зоригийг мохоож, Монголын аж ахуйн нэгжүүдийн олон улсад өрсөлдөх чадвар муудна. Мөн түүнчлэн инфляцийн дарамт ядууст хамгийн том ачаа болдог. Товчоор хэлэхэд өнөөдөр үүссэн хэт халалт цаашид ядуурлыг нэмэгдүүлж, эдийн засгийн өсөлтийг доош татдаг. Энэ нь зөв сонголт болж чадахгүй.
- Дэлхийн эдийн засгийн эрсдэл: Дэлхийн эдийн засаг нэн осолтой цэг дээр байна. 2008 онд болсонтой төстэй уналтанд орох бодит эрсдэл үүсээд байна. Хэдийгээр Европын улсуудын засгийн газрын өрийн хямрал хамгийн том толгойны өвчин болоод байгаа боловч байдал доройтсон тохиолдолд дэлхийн аль ч улс бүрэн хамгаалагдах дархлаатай байж чадахгүй. Монгол Улсын хувьд зэс, нүүрсний үнэ огцом унах нь хамгийн том сөрөг үр дагавар болох бөгөөд 2008 онд яг ийм зүйл тохиолдож, Монголын Улсын эдийн засаг маш хүнд цохилт амссан.
- Бодлого боловсруулагчид чухамдаа 2008-2009 оны эдийн засгийн хямралд хүргэсэн тэрхүү алдаануудыг хамгийн буруу үед нь давтаж байна. Дэлхийн эдийн засаг осолтой байдалд байгаа энэ үед агшилт, тэлэлтийн бодлого руу эргэж орсоноор Монгол Улсын эдийн засаг дахин нэг хямрал нүүрлэх эрсдэлийг дагуулж байна. Удахгүй болох УИХ-ын сонгууль нь тодорхой бус байдлын бас нэг эх сурвалж болж байна. Улс төрийн байдал өөрөө эдийн засагт итгэх итгэлийг алдагдуулахуйц алдаанд хүргэж болзошгүй байна. Монгол Улсын эдийн засаг одоогоор тийм байдалд хараахан хүрээгүй хэдий ч эдийн засгийг бат бөх суурьтай болгоход бодлогын арга хэмжээг цаг алдалгүй авах шаардлагатай байна.
- Төсвийн бодлого: Хэт халалт, эдийн засгийн тогтворгүй байдлын үндсэн шалтгаан нь төсвийн бодлого болж байна. Тодруулбал, төсвийн зарлагыг ихээр нэмсэн нь эрсдэлтэй алхам болсон. Төсвийн нийт зарлага өнгөрсөн онд өмнөх онтой харьцуулахад 60 хувиар өссөн бол энэ онд дахин 30 хувиар нэмэгдэж батлагдсан. Хоёрхон жилийн дотор хоёр дахин нэмэгдэнэ гэдэг нь байж боломгүй юм. Энэ их өсөлт эрэлтийг өдөөж, улмаар инфляцийг хөөрөгдөн, импортыг хэт дэмжиж, ханшийн савалгааг бий болгон, хувийн хэвшлийг хавчин шахаж байна. Иймд төсвийн зарлагыг танаж, өсөлтийг илүү зохистой болгох нь эн тэргүүний зорилт болоод байна.
- Гадаад валютын ханш: Уян хатан ханшийн тогтолцоо үр дүнтэй байгаа тул хадгалах

нь зүйтэй. Үнэндээ өнөөдөр болон өнгөрсөн хямралын хамгийн чухал бодлогын ялгаа бол уян хатан ханшийн тогтолцоо юм. 2008 он шиг төгрөгийн гадаад валюттай харьцах ханшийг тодорхой нэг түвшинд барихыг зорих эсвэл хянах бодлого руу эргэж орох нь том алдаа болох бөгөөд өмнөх хямрал дахин давтагдах нөхцөл байдлыг бүрдүүлж өгч болзошгүй. Валютын ханшийн савалгаа нь таатай зүйл биш учраас энэ асуудлыг иргэд, улс төрчид хөндөх нь ойлгомжтой.

- Гадаад валютын ханшид гарч байгаа хэт их савалгааг намжаах зорилгоор төв банк интервенци хийж болно. Гэхдээ төв банкны хийж болохгүй зүйл бол төгрөгийн гадаад валюттай харьцах ханшийг тодорхой нэг түвшинд барина гэж зорилго тавих явдал юм. Ингэлээ гээд хүссэн үр дүндээ хүрч чадахгүй, гагцхүү гадаад валютын нөөцөө барж дуусна. 2008 онтой харьцуулахад гадаад валютын нөөц хамаагүй өндөр, БНХАУ-ын төв банктай байгуулсан своп хэлцлийн дүнг оруулбал бүүр ч өндөр хэмжээнд хүрсэн боловч төгрөгийн ханшийг тодорхой нэг түвшинд хамгаалж үлдэхэд хангалттай биш юм. Хэдийгээр ийм бодлого богинохон хугацаанд хэрэгжих боломжтой юм шиг харагдах боловч гадаад валютын нөөц барагдаж ирмэгц ашиг хонжоо олох гэсэн оролдлого эрчимжиж, эцсийн дүндээ 2008-2009 онд болсон шиг ханшийн огцом, том, дарамт дагуулсан уналт байх болно. Тэр алдааг давтаж болохгүй ээ.
- Инфляци: Төсвийн зарлагын ердийн бус өсөлтийн улмаас инфляци Монгол Улсад өндөр болоод удаж байгаад гайхах зүйлгүй. Хэрэглээний үнийн ерөнхий индексээр тооцсон инфляцийн үзүүлэлт хүнсний барааны үнийн өсөлтөөс хамаарч тогтворгүй байдаг. Иймд цахилгаан халаалт гэх мэт зохицуулалттай үйлчилгээний үнэ болон хүнсний барааны үнийг хасч тооцсон суурь инфляцийн үзүүлэлтийг авч үзэх нь хэрэгтэй байдаг. Монгол Улсын хувьд энэ үзүүлэлт илүү тогтвортой байж, 2011 онд үндсэндээ 15 хувьтай, 12-р сард 16 гаруй хувьтай байсан. Гэхдээ энэ нь хэт өндөр, бодлогын хүүнээс ч дээгүүр байна. Бодлогын хүүгийн нэрлэсэн түвшин 12.25 хувь байгаа нь өндөр мэт харагдах боловч эдийн засгийн утгаараа энэ нь дэндүү доогуур байна.
- Инфляцийн тохируулга хийвэл бодлогын хүү 2011 онд үндсэндээ сөрөг утгатай, өнөөдөр ч гэсэн -4 хувьтай байна. Тэгэхлээр бодлогын хүүг нэмж өсгөх шаардлагатай бөгөөд дараах хоёр сувгаар дамжуулан инфляцийг барихад энэ нь дэмжлэг болох учиртай. Нэгдүгээрт, зээлийн өртөг нэмэгдэж, аж ахуйн нэгжүүдийн зардал өсөх учраас зээлийн өсөлт саарч, улмаар төсвийн зарлагын өсөлтөөр дэмжигдсэн эрэлтийн нөлөөллийг зарим талаар сулруулж өгдөг. Хоёрдугаарт, хадгаламжаа төгрөгөөр байршуулах нь ашигтай болох учраас төгрөгийн ханшийн уналтыг багасгана.
- Төгрөгийн ханш суларч байгаагаас импортын өртөг нэмэгдэж, инфляци өсч байгаа нь тодорхой. Хэдийгээр бодлогын хүүгийн өсөлтөөр инфляцийг хазаарлах бодлого нь төгрөгийн ханшийг давхар чангаруулж байж үр дүнд хүрч байгаа боловч энэ нь ханшийг тодорхой нэг түвшинд барих зорилтоос зарчмын том ялгаатай, андуурч болохгүй. Ханш уян хатан байж, зах зээлийн нөхцөлийг даган хэлбэлзэх бөгөөд зөвхөн хүүг өсгөсөн нь зах зээлийн нөхцөлийг өөрчилж байна.
- Бодлогын хослол: Төсвийн бодлого нь тэлсэн, мөнгөний бодлого нь хатуу байх нь бодлогын оновчтой хослол биш. Үр дүнд нь эдийн засаг дахь засгийн газрын оролцоо данхайж, харин хувийн хэвшил хумигдана. Мөнгөний бодлого засгийн газрын хэт их тэлэлтийг хувийн хэвшлийг шахах замаар тэнцвэржүүлэхэд чиглэж байна. Иймд төсвийн зарлагыг мэдэгдэхүйц танаж, хувийн хэвшилд илүү их орон зай тавьж өгөх бодлогын хослол илүү үр дүнтэй сонголт болно. Санаачлагыг төсвийн бодлого гартаа авч, 2012 оны зарлагаа бууруулах арга хэмжээ авах ёстой. Эцэст нь дүгнэхэд, Монгол Улсын зэс, нүүрсний баялаг нөөцийг нийт иргэдэд хөгжил цэцэглэлт авчирсан, хүртээмжтэй өсөлт болгон хувиргахад төсвийн илүү зохистой бодлого үгүйлэгдэж байна.

76. 80 мянган навшгаа, 2012-3-13, <http://enkhboldbaatar.niitlech.mn/content/3858.shtml>

Энхболдбаатар: - МУИС-ийн Эдийн засгийн сургуулийн доктор, профессор С.Даваасүрэн энэ удаагийн төсвийн тодотгол инфляцийг одоо байгаа түвшнээс нь 2-3 хувиар нэмэгдүүлж болзошгүй гэж таамаглаж байгаагаа хэлсэн юм. Ямар нэгэн хэмжээгээр иргэдийн дотор худалдан авалтын ялгаа үүсгэж магадгүй гэж тооцоолж байгаагаа ч дурдсан. Өнгөрсөн оны 11 дүгээр сарын эцэст батлагдахаас нь өмнө 2012 оны улсын төсөвт тодотгол орох нь тодорхой болчихсон байлаа.

Төсөв төлөвлөгөө уян хатан байх хэрэгтэй гэдэг ч хуулиар шийдвэрлэдэг энэ зохицуулалтад тогтвортой байдал бас л чухал. Тодотгох нь гарцаагүй гэсэн байдлаар төсөв зохиох явдал олон давтагдаж, цаашдаа эл болох юм бол энэ баримт бичгийн боловсруулалт илэрхий муудна. Тодотгочихоос хойш гэсэн хайнга тооцоолол төсөв төдийгүй нийт эдийн засгийн бодлогын сахилга батад муугаар нөлөөлөөд зогсохгүй энэ талын мэргэжилтнүүдийн ур чадварт сөргөөр нөлөөлнө. Хэрэвзээ мэргэшсэн төсөвчдийн бодол дутагдаад ирвэл бид урт хугацааны, стратегийн, хөгжлийн томоохон бодлогууд, олон жилийн чиг хандлагаа тооцож, шийдэж чадахаа болино. Төсөвт тодотгол хийхийн хамгийн том үр урхаг нь энэ юм.

77. Р. Сарангоо, Инфляци өссөн шалтгааныг эдийн засагчид ингэж тайлбарлаж байна, Улс төрийн тойм, 2012-3-14

- Монголын санхүүгийн зах зээлийн холбооны ерөнхийлөгч Ө.Ганзориг: Өргөн хэрэглээний бараа бүтээгдэхүүний үнэ өссөн нь үндсэн хоёр шалтгаантай. Өнгөрсөн сарын хувьд баярын сар тохиосон учир өргөн хэрэглээний бараа бүтээгдэхүүний эрэлт маш их байсан. Ер нь баярын саруудад өргөн хэрэглээний бараа бүтээгдэхүүний үнэ огцом өсдөг нь хэвийн үзэгдэл болсон шүү дээ.
- Нөгөөтэйгүүр, эрэлтийг дагаад нийлүүлэлт тийм ч уян хатан байгаагүйгээс болж өргөн хэрэглээний бараа бүтээгдэхүүний үнэ ханш өссөн гэж болно. Нийлүүлэлтийн зохицуулалтыг төрөөс сайн хийж чадаагүй. Тухайлбал, нөөцийн махны нийлүүлэлт байна. Зах зээлийн нийгэмд бүх асуудлыг төр хариуцна гэж байхгүй учир нийлүүлэлтийн цогц системийг бий болгоход анхаарч уян хатан бодлого явуулах хэрэгтэй юм.
- Санхүү, эдийн засгийн дээд сургуулийн захирал Д.Батжаргал: Инфляцид маш олон хүчин зүйл нөлөөлж байна. Үүнийг далимдуулан маш олон янзаар тайлбарлаж байгаа шүү дээ. Тухайлбал, “Шатахууны үнэ, валютын ханш, үгсэн хуйвалдсан, хүлээлтээс болж инфляци өссөн” гэж зарим нэг нь хэлж байхад нөгөө хэсэг нь “Засгийн газраас бэлэн мөнгө тарааснаас болсон, МБ мөнгөний хатуу бодлого баримталж байна” гээд л өөр, өөрсдийнхөөрөө онош тогтоож байгаа юм. Тиймээс инфляци чухам юунаас болоод өсөөд байгаа шалтгааныг ямар нэгэн ашиг сонирхлын зөрчил оруулахгүйгээр оношилох ёстой.
- Харин аль нь хэдэн хувь нөлөөлж байна вэ гэдгийг нь судалж, бүрэн оношилох хэрэгтэй байгаа юм. Энэ жил сонгууль болох учир хүлээлтээс үүссэн инфляци үүсэх магадлал өндөр байгаа. Үнэн хэрэгтээ эдийн засгийн энэ их өсөлтөөс болоод л инфляци өсөөд байгаа юм. Үүнээс болоод “Мөнгөний ханш унана” гэсэн яриа гарч хүмүүс бэлэн мөнгөө үл хөдлөх хөрөнгө болгож эхэлсэн. Үүнтэй зэрэгцээд манай зах зээл рүү орж ирэх валютын урсгал багасаж, зах зээл дээр эргэлдэх валют багассаныг далимдуулаад шатахууны ханшийг хөөрөгдөж, өргөн хэрэглээний бараа бүтээгдэхүүний ханш өссөн. Бодит байдал дээр хүмүүс гар дээрээ бэлэн мөнгөө барьчихаад эрэлт үүсгээд байгаа асуудал огтхон ч байхгүй байна шүү дээ.

78. Дахиад л инфляци..., 2012-3-15, Монголын мэдээ, <http://economics.gogo.mn/news/102126>

Эдийн засагч Ө.Ганзориг “Баярын саруудад өргөн хэрэглээний бараа бүтээгдэхүүний үнэ огцом өсдөг нь хэвийн үзэгдэл болсон шүү дээ. Нөгөөтэйгүүр, эрэлтийг дагаад нийлүүлэлт

тийм ч уян хатан байгаагүйгээс болж өргөн хэрэглээний бараа бүтээгдэхүүний үнэ ханш өссөн гэж болно.

Нийлүүлэлтийн зохицуулалтыг төрөөс сайн хийж чадаагүй. Тухайлбал, нөөцийн махны нийлүүлэлт байна” гэжээ. Харин эдийн засагч Б.Батжаргал “Инфляци маш олон хүчин зүйлсээс болж өсдөг. Энэ бүх шалтгаануудыг нарийвчлан хянаж чадахгүй болохоор чухам юуны учир өссөнийг тайлбарлаж чадахгүй байна шүү дээ. Тийм болохоор хүн болгон өөрсдийнхөө үзэл бодол, ашиг сонирхолд нийцүүлэн инфляцийг тайлбарлаад байна. Ингэж болохгүй шүү дээ” гэсэн.

Түүний хэлснийг эдийн засагч Н.Дашзэвэг баталлаа. Тэрбээр “Одоо Засгийн газар, МБ хоёр хамтарч суугаад инфляцийн эсрэг нэгдсэн хөтөлбөр боловсруулах хэрэгтэй” гэсэн юм. Инфляци огцом өссөнтэй холбоотойгоор эдийн засагчид иймэрхүү байр суурийг илэрхийлж байна. Гэхдээ одоо яагаад өссөнийг ярихаасаа илүү өсчихсөн инфляцийг яаж буулгах вэ гэдэгт анхаарах хэрэгтэй болов уу.

79. Инфляцийг хөөрөгдөхгүйн тулд тодорхой алхмууд хийж эхэлжээ, 2012 - 4 - 11, Улс төрийн тойм, <http://economics.gogo.mn/news/103451>

Л.Баатархүү - Нэг сая төгрөгтэй холбоотой шийдвэр өнгөрсөн баасан гарагт гарсан билээ. Эдийн засагчид “Ингэж бөөнөөр нь бэлэн мөнгө тарааж байгаа нь огтхон ч сайн үр дүн дагуулахгүй. Улстөрчид сонгуулиас урьтаж амлалтаа биелүүлэхийн тулд хий хоосон шоудаж байна. Дараагийн Засгийн газар, бидний ирээдүйг огтхон ч бодсонгүй. Энэ бүхэн эргээд эдийн засагт томоохон дарамт болно. Магадгүй намар гэхэд үр дүн нь харагдах байх” хэмээн уцаарлаж байгаатай олон тааралдсан.

МҮЭХ -ны Хөдөлмөр нийгмийн бодлогын газрын дарга Б. Батбилэг “Манай байгууллага иргэдийнхээ орлогыг дэмждэг. Тийм учраас хориглох зүйл алга. Хамгийн гол нь холбогдох газрууд нь сайтар судалгаа хийж байж өгөх нь чухал юм. Нөгөө талдаа эдийн засагт сөрөг нөлөө авчрах боломжтой. Хэрэв тэгвэл эргээд иргэдийн нуруун дээр ачаа бууна гэсэн үг” гэв.

80. Тоогоор наадахуй, 2012-5-7, <http://batbayar.niitlech.mn/content/4061.shtml>

Д. Батбаяр: Манай улсын Дотоодын Нийт Бүтээгдэхүүний (ДНБ) хэмжээ өнгөрсөн онд 4.8 ихнайд төгрөгт хүрч, 17.3 хувиар өссөн тухай Үндэсний статистикийн хорооноос мэдээлэв. Монголчуудад уул нь ДНБ биш Үндэсний Нийт Бүтээгдэхүүн (ҮНБ) гэдгийн л өсөлт хамаатай юм. ҮНБ гэдэг нь монголчуудын хийж бүтээсэн үйлдвэрлэл, үйлчилгээ. Харин ДНБ гэж гадныхан болон монголчуудын Монгол улсын нутаг дэвсгэр дээр бүтээсэн үйлдвэрлэл (үүнд мэдээж уул уурхайн олборлолт багтана), үйлчилгээг хэлдэг аж. Тэгэхээр ДНБ гэдэг ойлголтыг манайх, танайхаар нь ялгаж байж л сая бидэнд наалдаж хоцрох тоо гарах учиртай юм байна.

МБ-ны Дэд ерөнхийлөгч Н.Золжаргалын хэлсэнчлэн “банк санхүүгийн өсөлт дундаж давхаргадаа бус өндөр орлоготнуудад наалдаад байгаа” бөгөөд баячууд маань баяжих хэрээр бидний орлого нэмэгдсэн мэт статистик дүн гараад байдаг байх нь. Н.Золжаргал баян болон нийгмийн дунд ангийн хадгаламжийн хэмжээг 22 дахин зөрүүтэй байна гэж Үндэсний эдийн засгийн аюулгүй байдлын семинар дээр ярьж байлаа.

81. “Шатахууны үнэ зах зээлд ингэж нөлөөлдөг”, Өдрийн сонин, 2012-05-17, №122, http://www.dailynews.mn/?vfile=6&vmet_id=26731&vmet_main=403

МУИС -ийн багш, доктор Б.Эрдэнэбат: ЯДУУСААС ТАТААС АВЧ БАЯЧУУДАД ӨГ ШАТАХУУНЫ ХУВЬД ЯГ ИЙМ ДҮРЭМ МАНАЙД ҮЙЛЧИЛДЭГ АЖ. Уг нь чанар, өртгөөрөө дизель илүү. 176 литр

түүхий тосыг нэг баррель гэдэг. АНУ-ын нэрэх үйлдвэрүүдийн 1995 оны дундаж гарцаар тооцвол ОХУ-ын одоо хэрэглэж байгаа технологитой адил хүчин чадалтай нэг баррель тосноос 73 литр бензин, 34 литр дизель гардаг гэнэ. Газар тариалан, тээвэр, төмөр зам зэрэг стратегийн салбарт хэрэглэдэг учраас дизелийн үнийг доош нь барих бодлогыг засаг барьдаг. Үнэн хэрэгтээ дизелийн гол хэрэглэгч нь уул уурхай. Энэ салбарт дизелийн хэрэглээний 50-иас илүү хувь нь ногддог гэсэн тоо бий.

Эрдэс баялгийн салбарын дизелийн хэрэглээ цаашид эрс хурдтай өснө. Дизель хэрэглэдэг өөр нэг хэсэг бол чадал сайтай том жип унадаг эрхмүүд. Дизелийн үнийг хямд барьчихаар ашгаа бензинээс нөхөх шаардлага гардаг гэнэ. Тэгэхээр бензин хэрэглэгчид дизель хэрэглэгчийн үнийн зарим хэсгийг төлж байна гэсэн үг. Өөрөөр хэлбэл бэл нимгэн олонхиос татаас авч баячуудад өг гэсэнтэй ялгаагүй зарчим шатахууны зах зээлд үйлчилдэг аж. Б.Эрдэнэбат “Дизель, бензиний үнийн зөрүү гэж бий. Уг нь дизель бензинээс үнэтэй байх ёстой. Гэтэл ийм харьцаа Монголд алдагдсан. 2009 оны долдугаар сараас 2011 оны нэгдүгээр сар хүртэл дизель, Аи-92-оос хямд байсан. Бараг 82-той адил түвшинд хямдарсан тохиолдол ч бий.

Уул уурхай, төмөр зам, газар тариалан гээд дизелийг хямд байлгах лобби хүчтэй байдаг. Гэтэл нөгөө талд өргөн хэрэглээний хэрэглэгчид бий. Тэд бензин хэрэглэдэг. Тэдэнд ийм хүчтэй лобби байхгүй. Засгийн газарт нөлөөлөх нөлөөний хувьд дизель хэрэглэгчид илүү хүчтэй. Уул уурхайн салбар хурдацтай тэлж байна. Шатахууны зах зээл дэх эрсдэл, өгөөжийг тэр хэрээр нэмж байна.

Уул уурхайн компанийн эзэд татаастай дизель хэрэглэдэгтээ бараг ичиж байгаа. Тэдэнд татаастай дизель хэрэглэх ямар ч сонирхол байхгүй. Асар их хэмжээний ашиг олж байгаа юм чинь дахиад л нэг хар нэр нэмэхийн нэмэр гээд хэрэглэхийг хүсдэггүй л дээ” гэж ярих. Уул уурхайн салбарын хувьд дизелийн үнийг илүү өндөр байлгах хэрэгтэй гэнэ. Тэгж байж бензин хэрэглэгч олонхийн нуруун дээрх ачаа хөнгөрөх аж.

БЕНЗИНИЙ ҮНЭ ДИЗЕЛИЙН ҮНЭД ЧИРЭГДЭЖ МАГАДГҮЙ

Дизелийн гол хэрэглэгч нь уул уурхай гэж өмнө хэлсэн. Энэ салбарын онцлог нь шатахууны зах зээлд мэдрэгдэхээр том нөлөө үзүүлдэг гэнэ. Дэлхийн зах зээл дэх бүтээгдэхүүний үнэ нь тогтворгүй, савлагаатай байдаг нь уул уурхайн салбарын нэг онцлог. Үнэ буувал гэрээ хэлцлээ хойшлуулж, дизелийн хэрэглээгээ хязгаарладаг, харин үнэ өсвөл дизелийн хэрэглээ огцом өсдөг.

Энэ хэрээр шатахууны зах зээлийн үнэ хэлбэлздэг юм байна. Дизелийн үнийг дагаад бензиний үнэ чирэгдэх эрсдэл байна”. Тэрээр “Импортлогчид дизелиэр асар их хэмжээний ашиг хийдэг. Сард 4.6 тэрбумын ашиг хийсэн үе ч бий. Зарим сардаа асар их ашиг, заримдаа ашиггүй гэсэн дүр зураг ажиглагдаж байна. Ингээд бодохоор дизель гэдэг бүтээгдэхүүн энэ салбарт “хар тамхи” маягийн үйлчилгээ үзүүлж байна. Энэ удаа ийм хэмжээний ашиг хийгээд үзчихсэн, дараа нь яагаад болохгүй гэж гэсэн хандлагаар зохицуулалтыг ашиглаж яаж ашиг хийх вэ гэдэг дээр ажиллаж байна. Одоогийн тогтолцоон дотор өөрсдийгөө аваад явах шинэ аргатай болж байна

82. Сүүлчийн 21 мянга, Монголын мэдээ, 2012.06.11, <http://economics.gogo.mn/news/106494>

Л.Энхдэлгэр:

- Монголчуудыг бүтэн 3 жилийн турш “мансууруулсан” 21 мянган төгрөгийн “амь тариа” одоо л нэг юм дуусах нь. Уг нь улстөрчид иргэдэд сар бүр эх орны хишиг тараагаад тэднийг сайхан амьдруулж, баяжуулна гэж бодсон байх. Бэлэн мөнгөний тараалтын гайгаар инфляци сүүлийн 3 жилд бараг л 3 дахин өсчихлөө. Инфляцийг хазаарлах гэж МБ

бодлогын хүүгээ нэмэгдүүлсээр ирсэн билээ. Үүний үр дүнд зээлийн хүү нэн өндөр хэвээр л байна. Зээлийн хүү өндөр байгаа болохоор жижиг, дунд бизнесүүд өргөжин дэвжих боломж хаагдмал, зээл олдохгүй, зах зээл мөнгөөр цангасаар байгаа юм.

МОНГОЛ УЛСЫН БОЛОН ДЭЛХИЙН ЗАРИМ УЛС ОРНУУДЫН МАКРО ЭДИЙН ЗАСГИЙН 2011 ОНЫ ТОЙМ

Д. Мягмарцэрэн, Г. Гэрэл, Б. Дуламсүрэн,
Ч. Онончимэ

Нэг: МОНГОЛ УЛСЫН МАКРО ЭДИЙН ЗАСГИЙН 2011 ОНЫ ТОЙМ

I. Макро эдийн засгийн зарим үндсэн үзүүлэлтүүд

	2010 он XII	2011 он XII
ДНБ-ний өсөлт /хувиар/	6,1	17,3
ДНБ-н оны үнээр /тэрбум.төг/	8 414,5	10 829,7
Ажилгүйдэл /мян.хүн/	38,2	57,2
Төсвийн тэнцэл /тэрбум.төг/	41,8	-632,4
Гадаад худалдааны нийт бараа эргэлт /сая.ам.долл/	6 177,1	11 307,2
Экспорт /сая.ам.долл/	2 908,5	4 780,4
Импорт /сая.ам.долл/	3 200,1	6 526,9
Гадаад худалдааны тэнцэл /сая.ам.долл/	-291,6	-1 746,5

- УИХ -аас 2011 онд манай улсын нийгэм эдийн засгийн хувьд суурь харилцааг зохицуулахуйц “Монгол Улсын Хөгжлийн банкны тухай хууль”, “Хөдөө аж ахуйн гаралтай бараа, түүхийн эдийн биржийн тухай хууль”, “Зээлийн мэдээллийн тухай хууль”, “Төсвийн тухай” зэрэг хууль тогтоомжийг шинээр болон шинэчилэн баталсан болно.
- Монгол Улсын иргэн бүр Тавантолгойн орд газрын эзэн мөн гэсэн түүхэн шийдвэрийг хамтарсан Засгийн газар 2011 оны 3 дугаар сарын 31-ний өдөр гаргалаа. 1.5 тэрбум ширхэг хувьцааг нийт иргэнд хуваахад нэг хүнд 536 ширхэг хувьцаа ногдож байна. “Стратегийн орд газруудаа ээлж дараатай эдийн засгийн эргэлтэд оруулж, байгалийн баялгаас олох орлогыг иргэн бүртээ шударга, тэгш, хүртээмжтэй хүртээх цогц асуудлын нэг болох хувьцааны талаар Засгийн газар ээлжит болон ээлжит бус хуралдаанаар удаа дараа нухацтай хэлэлцэн шийдвэр гаргалаа” гэж Монгол Улсын Ерөнхий сайд С.Батболд мэдэгдлээ.⁴⁴
- Банк санхүүгийн салбарт шинэ хуудас нээгдсэн, хөгжлийн түүхэнд шинээр бичигдэх нэгэн үйл явдал боллоо. Хөгжлийн банкны эдийн засагт оруулах хувь нэмэр, хүлээлт, үүрэг хариуцлага маш өндөр гэдгийг нээлтийн ёслолын ажиллагаанд оролцсон Засгийн газрын тэргүүн тэмдэглээд, хөгжлийн түлхэгч хүч болсон банк байх ёстой гэдгийг онцолж байв.

***

⁴⁴ <http://www.ndic.gov.mn/index.php?lang=mn>

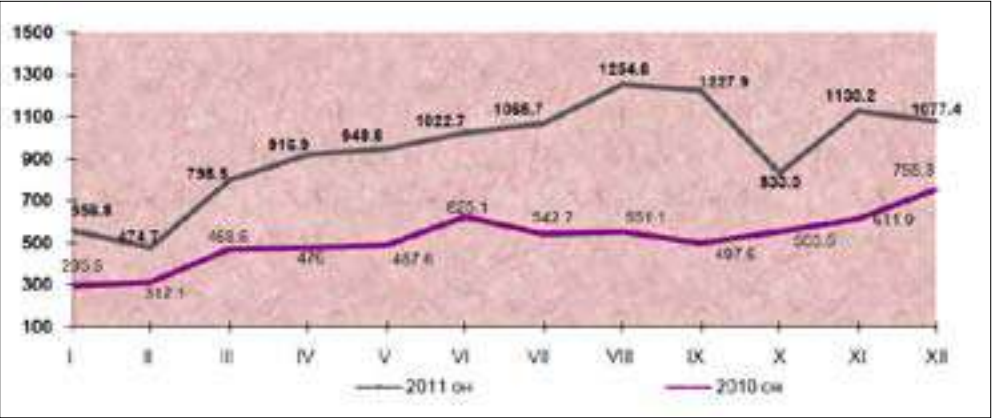
ГАДААД ХУДАЛДАА

Нийт бараа эргэлт

Манай улс дэлхийн 127 оронтой худалдаа хийсэн бөгөөд гадаад худалдааны нийт бараа эргэлт хэмжээ энэ онд 11 307,2 сая.ам.долл хүрч өмнөх оны мөн үеэс 5130,1 сая.ам.долл буюу 45,3 хувиар өссөн байна. 2011 оны нийт бараа эргэлтээс экспорт 4 780,4 сая.ам.долл, импорт 6 526,9 сая.ам.долл хүрсэн байна. Гадаад худалдааны бараа эргэлтийн 57,7 хувийг мпортын бараа, бүтээгдэхүүн эзлэж байгаа нь худалдааны алдагдлын хэмжээг огцом нэмэгдүүлэхэд нөлөөлөв. Гэвч энэхүү алдагдлын дийлэнх нь гадаадын шууд хөрөнгө оруулалттай холбоотой учир төсөв, гадаад валютын албан нөөцөд шууд сөргөөр нөлөөлөхгүй байна.

Зураг 1.

- Гадаад худалдааны нийт бараа эргэлт 2010 -2011 оны I-XII сар, сая ам.долл

Экспорт

Манай улсын гадаад худалдааны экспортын хэмжээ 2011 онд 4 780,4 сая.ам.долл болж өмнөх оны мөн үеэс 1871,9 сая.ам.долл буюу 39,1 хувиар өссөн байна. Нийт экспортын бүтцийн 98,5 хувийг эрдэс бүтээгдэхүүн, нэхмэл болон нэхмэл бүтээгдэхүүн, үнэт ба хагас үнэт чулуу, үнэт металл, гоёлын зүйлс, зоос, түүхий болон боловсруулсан арьс, шир, ангийн үс зэрэг технологийн агууламжгүй болон нам технологитой бүтээгдэхүүн эзлэж байна.

Хөгжингүй орнуудын эдийн засаг хэврэг, дээр нь эрсдэл өндөртэй байгаатай зэрэгцээд шинээр эрчимтэй хөгжиж байгаа орнуудын эдийн засгийн өсөлт өндөр хэвээр байгаагаас шалтгаалаад дэлхийн зах зээлд манай улсын экспортын гол нэр төрлийн бүтээгдэхүүний үнэ өндөр байх нөхцөл бүрдлээ. Гэхдээ энэ оны хувьд экспортын хэмжээ харьцангуй хэлбэлзэлтэй байсан бөгөөд 3-4 сард харьцангуй тогтвортой байсан экспортын хэмжээ 8-9 сард өсөлттэй, харин 10 сард огцом буурсан бөгөөд 11-12 сард буцаж экспортын хэмжээ өссөн байна. /Зураг 2./

Экспортын гол нэр төрлийн бүтээгдэхүүнээс нүүрсний үнэ энэ оны байдлаар 2010 оны мөн үеэс 2,5 дахин, зэсийн баяжмалын үнэ 20 хувиар, боловсруулаагүй газрын тосны үнэ 38,8 хувиар, үхрийн хөлдүү мах 41,9 хувиар өссөн бол боловсруулаагүй буюу хагас боловсруулсан алтны үнэ 0,3 хувиар, адууны махны үнэ 52,8 хувиар өмнөх оны мөн үеэс буурсан байна. Экспортын бүтээгдэхүүний биет хэмжээний өсөлтийг өнгөрсөн 2010 онтой харьцуулахад төдийлөн хурдтай өсөөгүй байна. Энэ нь нүүрсний экспорт 2011 оны төлөвлөж байсан хэмжээнд хүртэл өсч чадахгүй байгаа явдал юм. Үүнд: 5-6 дугаар сард

түлшний нийлүүлэлт багасч, шатахууны үнэ хэт өндөр болсонтой холбоотойгоор нүүрс олборлогч компаниуд олборлолт, тээвэрлэлтээ бууруулах нэг үндэс болох талтай.

Зураг 2.

- Гадаад худалдааны экспортын хэмжээ 2010 - 2011 оны I - XII сар, сая ам.долл

Импорт

Сүүлийн жилүүдэд гадаад худалдааны импортын хэмжээ тогтмол өсөж байгаа бөгөөд 2011 оны хувьд импортын хэмжээ 6 526,9 сая.ам.долларт хүрсэн бөгөөд энэ нь өмнөх оны мөн үеэс 3326,8 сая.ам.долл буюу 50,9 хувиар өссөн байна.

Импортын бараа, бүтээгдэхүүний хэмжээ ингэж өсөхөд томоохон төслүүдийн бүтээн байгуулалт, төрийн болон хувийн хэвшлийн хөрөнгө оруулалт нэмэгдэж байгаатай холбоотойгоор тоног, төхөөрөмж, машин механизм, цахилгаан бараа, мөн үндсэн төмөрлөг, ган эдлэлийн импорт 3 дахин нэмэгдсэн нь голлон нөлөөлөв. Мөн түүнчлэн тоног, төхөөрөмж, машин механизм, цахилгаан барааны импорт нийт импортын дийлэнх хувийг эзлэж байгаа нь манай улсын хувьд уул уурхайн салбар идэвхтэй хөгжиж байгаатай холбоотой юм. Уул уурхайн салбарыг түшиглэсэн олон томоохон төслүүд хэрэгжиж эхлэхээр хүлээгдэж байгаа бөгөөд энэ хандлага цаашид үргэлжлэх төлөвтэйгээр гадаад худалдааны импортын хэмжээ ч цаашид өсөх хандлагатай байна.

Гадаад худалдааны импортын өсөлтөнд машин механик төхөөрөмж, цахилгаан хэрэгсэл, дуу хураагч, тэдгээрийн сэлбэг, эд анги 1772,1 сая.ам.долл болж энэ нь өмнөх оны мөн үеэс 1090,8 сая.ам.долл буюу 61,5 хувиар, эрдэс бүтээгдэхүүний импорт 1253,1 сая.ам.долл, авто, агаар, усан замын тээврийн хэрэгсэл, тэдгээрийн эд анги 1496,5 сая.ам.доллар байсан нь нөлөөлсөн байна.

Хүснэгт 2.

- Гадаад худалдааны зарим бараа бүтээгдэхүүний импортын хэмжээ /сая.ам.долл/

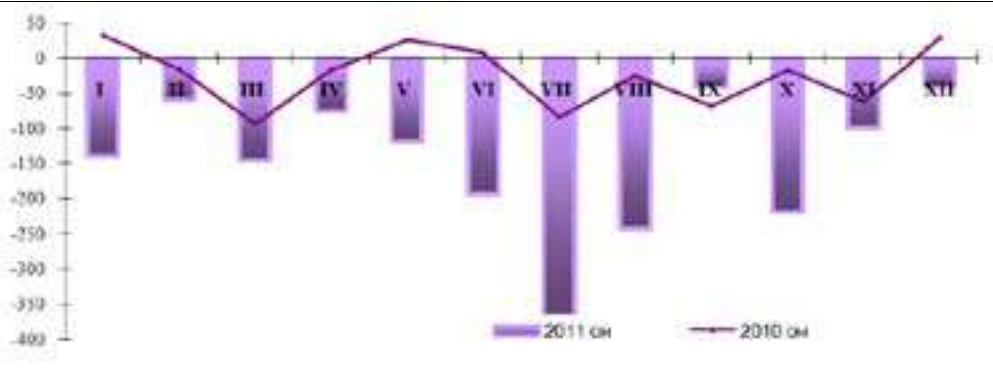
	2009 он	2010 он	2011 он
Хүнсний бүтээгдэхүүн	178,0	239,7	328,9

Эрдэс бүтээгдэхүүн	569,7	754,9	1253,1
Хими, химийн үйлдвэрийн бүтээгдэхүүн	127,9	168,2	252,7
Чулуун гөлтгөнө, цемент, чулуун зүйлс, шил, шилэн сав	52,2	59,9	108,4
Түлш шатахуун	496,9	626,4	1052,4
Үндсэн төмөрлөг, түүгээр хийсэн бүтээгдэхүүн	164,7	203,1	586,8
Машин механик төхөөрөмж, цахилгаан хэрэгсэл, дуу хураагч, тэдгээрийн сэлбэг, эд анги	423,9	681,3	1772,1
Үүнээс: суудлын авто машин	71,3	164,4	438,0
ачааны машин	59,2	208,3	577,6
Авто, агаар, усан замын тээврийн хэрэгсэл, тэдгээрийн эд анги	272,2	607,6	1496,5

Гадаад худалдааны тэнцэл

Гадаад худалдааны тэнцэлийн хувьд 2011 онд 1746,5 сая.ам.долларын алдагдалтай гарч, алдагдлын хэмжээ өмнөх оны мөн үеийнхээс 1 454,9 сая.ам.долл буюу 83,3 хувиар нэмэгдсэн байна. 2011 оны хувьд манай улсын гадаад худалдааны тэнцэл жилийн турш алдагдалтай байсан бөгөөд 7 дугаар сард хамгийн их буюу 368,0 сая.ам.долл, 1-р сард /-139,6/, 8-р сард /-242,7/, 10-р сард -219,2/ алдагдалтай гарсан байна.

Зураг 3. Гадаад худалдааны тэнцэл 2010 - 2011 он сая ам.долл

Цаашид:

- Манай улсын уул уурхайн салбар эрчимтэй хөгжихийн хэрээр тээвэр, зочид буудлын салбарт дахь хөрөнгө оруулалт нэмэгдэж байгаатай холбогдон цаашид машин механизм, тоног төхөөрөмж, барилгын материалын импорт зэрэг өсөн нэмэгдэх төлөвтэй байна.
- Уул уурхайн салбарт дахь нүүрсний экспорт сүүлийн жилүүдэд огцом нэмэгдэж байгаатай холбоотойгоор манай улсын нүүрсний экспорт цаашид ч улам нэмэгдэх хандлага үргэлжилж, манай улсын экспортын голлох бүтээгдэхүүн болохоор байна.

ДОТООДЫН ҮЙЛДВЭРЛЭЛ

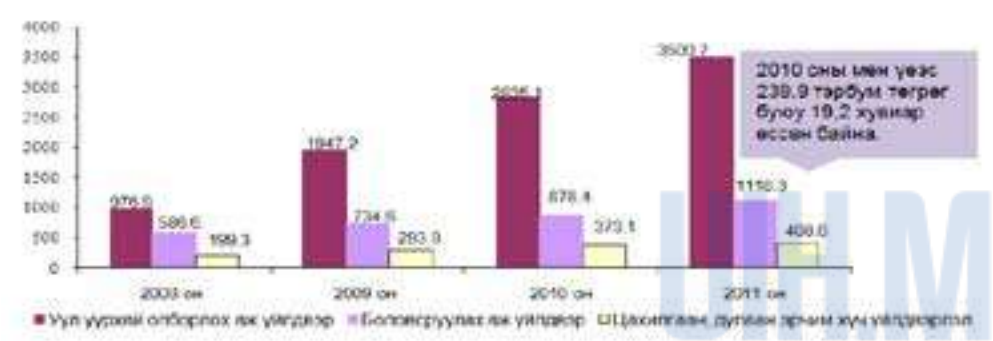
Аж үйлдвэр

Эдийн засгийн хямралын нөлөөгөөр 2009 онд буурч байсан аж үйлдвэрийн салбарын бүтээгдэхүүний нийт үйлдвэрлэл 2011 онд дахин сэргэж оны үнээр 5027,7 тэрбум төгрөгт хүрсэн бөгөөд үүний 69,8 хувь буюу 3062,6 тэрбум төгрөгийн бүтээгдэхүүнийг гадаад зах зээл дээр борлуулсан байна. Нийт борлуулалтын бүтэцэд уул уурхайн, олборлох аж үйлдвэрийн салбарын эзлэх хэмжээ 64,9 хувь болж өмнөх оны мөн үеэс 1 пунктээр буурч, боловсруулах аж үйлдвэрийн салбар 27,8 хувь буюу өмнөх оны мөн үеэс 6,8 пунктээр нэмэгдсэн бөгөөд цахилгаан дулааны эрчим хүч үйлдвэрлэл 7,3 хувийг эзлэж байна.

Хүснэгт 3. Аж үйлдвэрийн салбарын өсөлтөд 2011 онд хамгийн өндөр дүн үзүүлсэн зарим дэд салбарын үйлдвэрлэлийг өмнөх оны мөн үетэй харьцуулбал:

Нүүрс олборлолт	➤ 391,2 тэрбум төг буюу 31,3 хувь;
Мод, модон эдлэл үйлдвэрлэл	➤ 2,8 тэрбум төг буюу 23,5 хувь;
Кокос, шингэн болон цацраг идэвхт түлш үйлдвэрлэл	➤ 30 987,1 сая төг буюу 99,9 хувь;
Химийн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэл	➤ 15,6 тэрбум төг буюу 36,7 хувь;
Резин болон хуванцар бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэл	➤ 2294,9 сая төг буюу 80,1;
Машин тоног төхөөрөмжөөс бусад төмөр эдлэл үйлдвэрлэл	➤ 7,5 тэрбум төг буюу 32,7 хувь;
Төмрийн үйлдвэрлэл	➤ 16,7 тэрбум төг буюу 15,9 хувь;

Зураг 4. Аж үйлдвэрийн нийт бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэл салбараар, тэрбум.төг.

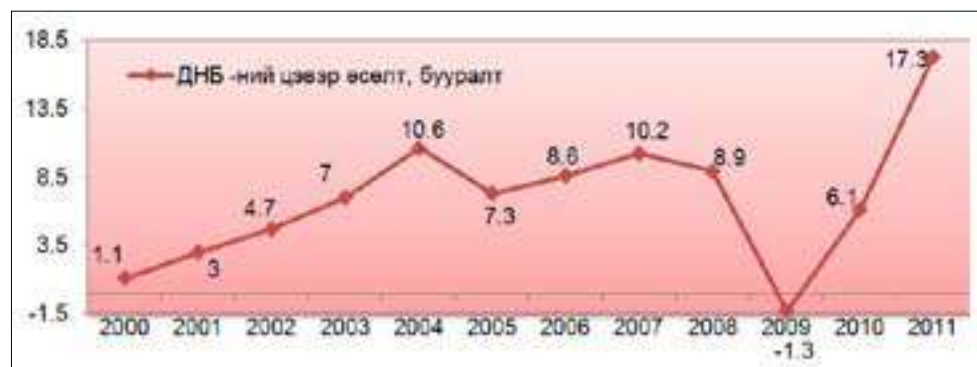
Боловсруулах аж үйлдвэрийн салбараас Мод, модон эдлэл үйлдвэрлэл, Кокос, шингэн болон цацраг идэвхт түлш үйлдвэрлэл, Резин болон хуванцар бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэл, Химийн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэл огцом өсөлттэй байгаа нь барилга, бүтээн байгуулалт эрчимтэй хийгдэж байгаагын зэрэгцээ түлшний үйлдвэрлэл 99,9 хувь өссөн нь 2011 онд “Нийслэлийн агаарын бохирдлыг бууруулах тухай” хууль батлагдсантай холбоотойгоор нийслэлийн гэр хороололын утааг бууруулах чиглэлээр олон төсөл хөтөлбөр хэрэгжиж эхэлсэнтэй холбоотой юм

Дотоодын нийт бүтээгдэхүүн

2011 он гарсаар манай улсын ДНБ бодит өсөлт үргэлж нэмэгдэж эхний хагас жилийн

байдлаар 14,3 хувь, оны эцсийн байдлаар 17,3 хувьд хүрч өссөн нь ойрын жилүүдэд ажиглагдаагүй өндөр өсөлт байлаа. ДНБ-н оны үнээр 10 829,7 тэрбум төгрөгт хүрч өмнөх оны мөн үеийнхээс 2415,2 тэрбум төгрөг буюу 22,3 хувиар, үйлдвэрлэлийн аргаар тооцсон зэрэгцүүлэх үнээр 4906,5 тэрбум төгрөгт хүрсэн байна. Энэ өсөлтөнд боловсруулах үйлдвэрлэл, байр сууц болон хоол хүнсээр үйлчилэх үйл ажиллагаа, санхүүгийн болон даатгалын үйл ажиллагаа, захиргааны дэмжлэг үзүүлэх үйл ажиллагаа, боловсрол зэрэг өмнөх онд бууралттай байсан салбарууд хэмжээ нэмэгдсэн нь голлон нөлөөлсөн байна.

Зураг 5. ДНБ-ний цэвэр өсөлт, бууралт 2000-2011 он

2009 онд санхүү, эдийн засгийн хүндрэлээс шалтгаалаад -1.3 хувиар буурсан ДНБ -ий бодит хэмжээ 2010 онд эдийн засаг тогтворжиж сэргэх шатандаа орсноор 6.4 хувийн өсөлттэй гарсан бөгөөд 2011 оны 2 улиралаас өсөлтийн хурд нэмэгдэж 2011 оны жилийн эцсийн байдлаар 17.3 хувьд хүрлээ. ДНБ -ий бодит өсөлтөд бүх дэд салбаруудын өсөлт эерэгээр нөлөөлж байгаа бөгөөд үүнээс үйлчилгээний салбар нийт өсөлтийн дийлэнх хувийг бүрдүүлж байна. Цаашид уул уурхай, дэд бүтцийн салбарт томоохон төсөл хөтөлбөр хэрэгжин, бүтээн байгуулалтын ажил хийгдэхээр байгаатай холбоотойгоор эдийн засаг эрчимжиж, эдийн засгийн өсөлт өндөр түвшинд хэвээр хадгалагдахаар байна.

УЛСЫН ТӨСВИЙН ҮЗҮҮЛЭЛТҮҮД

2011 оны хувьд манай улсын хувьд төсвийн харилцааны шинэтгэлийн хүрээнд УИХ-аар Төсвийн тухай хуулийг шинэчлэн найруулж баталсан болно. Улсын нэгдсэн төсвийн орлого ба тусламжийн нийт хэмжээ 2011 оны урьдчилсан гүйцэтгэлээр 4400.6 тэрбум төг, үүнээс тогтворжуулалтын сангийн орлого 241.0 тэрбум төг болж, нийт тэнцвэржүүлсэн орлого ба тусламжийн хэмжээ 4159.6 тэрбум төг, зарлага ба эргэж төлөгдөх цэвэр зээлийн нийт хэмжээ 4792.0 тэрбум төгрөгт хүрч, улсын нэгдсэн төсвийн тэнцвэржүүлсэн нийт тэнцэл 632.4 тэрбум төгрөгийн алдагдалтай гарлаа.

Төсвийн тогтвортой байдлын тухай хуулийн дагуу 2012 онд эрдэс баялгийн үнийн өсөлтийг харгалзан Тогтворжуулалтын санд 381,2 тэрбум төгрөг төвлөрүүлэхээр төсөвлөсөн нь 2011 оны тодотголоос 42 хувиар нэмэгдүүлж тооцсон болно. Мөн түүнчилэн 2011 онд “Хүний хөгжил” сангаас 2011 онд 733.1 тэрбум төгрөгийг давхардсан тоогоор 2.8 сая иргэнд олгосон байна.

Хүснэгт 4:

- Нэгдсэн төсөв, улсын төсөв, орон нутгийн төсвийн тоон үзүүлэлтийн дүн /2010 - 2011 оны үзүүлэлтүүдийг хурьцуулалт, тэрбум төг/

Орлого, зарлагын төрөл	2010 оны 12 сар			2011 оны 12 сар		
	Улсын нэгдсэн төсөв	Улсын төсөв	Орон нутгийн төсөв	Улсын нэгдсэн төсөв	Улсын төсөв	Орон нутгийн төсөв
Төсвийн орлого:						
Нийт орлого, тусламжийн дүн	3122,5	2488,5	360,9	4400,6	3306,5	580,5
Тогтворжуулалтын сан	-	-	-	241,0	241,0	
Нийт орлого	3122,5	2488,5	360,9	4159,6	3065,4	580,5
Урсгал орлого	3078,3	2253,7	335,1	4141,3	2842,7	534,3
Татварын орлого	2688,2	1937,9	301,8	3636,8	2455,7	462,1
Татварын бус орлого	390,0	315,8	33,3	504,4	386,9	72,1
Хөрөнгийн орлого	5,6	-	5,6	16,8	-	16,8
Тусламжийн орлого	38,5	234,8	20,1	1,5	222,7	29,4
Төсвийн зарлага:						
Нийт зарлага ба эргэж төлөгдөх цэвэр зээл	3080,7	2366,2	358,1	4792,0	3423,7	521,1
Нийт зарлага	2847,3	2132,8	358,1	4792,0	2933,3	521,1
Урсгал зардал	2256,3	1609,8	292,6	3234,4	2024,2	365,4
Хөрөнгийн зардал	591,0	523,0	65,5	1067,1	909,0	155,8
Эргэж төлөгдөх цэвэр зээл	233,4	233,4	-	490,4	490,4	-

Төсвийн тогтвортой байдлын тухай хууль

Шинээр баталсан Төсвийн тогтвортой байдлын тухай хуулийн дагуу төсөв тогтворжуулах гол хэрэгсэл бол Төсвийн тогтворжуулалтын сан бөгөөд төсвийн удирдлагын зарчим, төсвийн тусгай шаардлагад нийцсэн нэгдсэн төсвийн дунд, урт хугацааны тогтвортой байдлыг хангах зорилготой. Тус санд тэнцвэржүүлсэн орлогоос давсан бүх орлогыг оруулна. Өөрөөр хэлбэл эрдэс баялгийн үнэ төлөвлөж байснаас давж өссөн үед тогтворжуулалтын санд хөрөнгө хуримтлагдах бөгөөд үнэ буурсан үед уг сангаас төсвийн алдагдалыг санхүүжүүлж байхаар зохицуулж өгсөн байна.

Санг мөнгө хэлбэрээр хадгалж удирдана. Санг байгуулах доод хэмжээ нь ДНБ-ний 5 хувьтай тэнцүү байх бөгөөд эх үүсвэр нь төсвийн тэнцвэржүүлсэн орлогоос давсан орлого, төсвийн ашиг зэрэг орлогуудаас бүрдэнэ. Сан нь зөвхөн төсөв тогтворжуулахад хязгаарлагдмал зориулалтай. Сангийн удирдлага, хяналт, тайлагналыг Төв банк-Засгийн газрын эрх, үүрэг, хариуцлага, сангийн өгөөжийн норм, эрсдлийн менежементийн зэрэг харилцааг зохицуулах гэрээ байгуулж мөрдөх аж.

Хүснэгт 5.

- Төсвийн тогтвортой байдлын тухай хуулийг дагаж мөрдөх шилжилтийн хугацаа

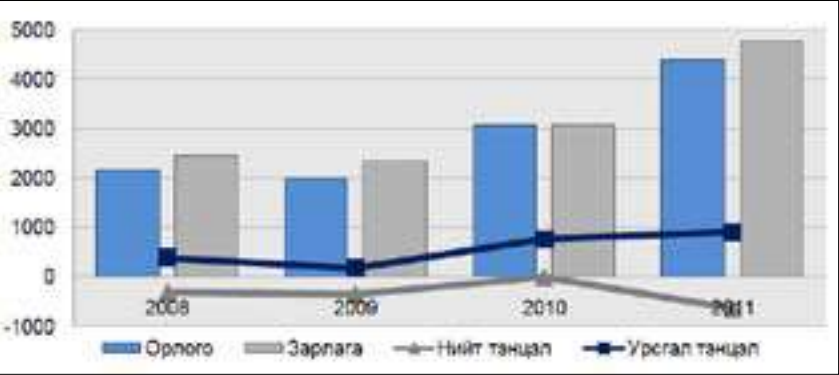
Тусгай шаардлагууд Төсвийн жил	2011 он	2012 он	2013 он
Нэгдсэн төсвийн орлогыг тэнцвэржүүлсэн журмаар тооцох	Баримтлана	Баримтлана	Баримтлана
Нэгдсэн төсвийн тэнцвэржүүлсэн тэнцэл нь тухайн төсвийн жилийн ДНБ-ний 2 хувиас илүүгүй алдагдалтай, эсхүл ашигтай байх	Баримтлахгүй	Баримтлахгүй	Баримтлана
Тухайн жилийн нэгдсэн төсвийн нийт зарлагын өсөлтийн хувь нь тухайн жилийн эрдэс баялгийн бус ДНБ-ний өсөлтийн хувь, тухайн жилийн өмнөх дараалсан 12 жилийн эрдэс баялгийн бус ДНБ-ний өсөлтийн дунджийн аль ихээх хэтрэхгүй байх	Баримтлахгүй	Баримтлахгүй	Баримтлана
Улсын өрийн өнөөгийн үнэ цэнээр илэрхийлсэн үлдэгдэл нь тухайн жилийн оны үнээр тооцсон дотоодын нийт бүтээгдэхүүний 40 хувиас хэтрэхгүй байх	Баримтлана /хуулиар 50 хувь байж болох бөгөөд 40 хувиас илүү гарсан 10 хувиар зөвхөн Хөгжлийн банкинд зээлийн баталгаа гаргах зориулалттай/	Баримтлана /хуулиар 60 хувь байж болох бөгөөд 40 хувиас илүү гарсан 20 хувиар зөвхөн Хөгжлийн банкинд зээлийн баталгаа гаргах зориулалттай/	Баримтлана /хуулиар 50 хувь байж болох бөгөөд 40 хувиас илүү гарсан 20 хувиар зөвхөн Хөгжлийн банкинд зээлийн баталгаа гаргах зориулалттай/

Төсвийн тэнцэл

Нэгдсэн төсвийн нийт орлого 2011 онд 4 400,6 тэрбум төгрөг, нийт зарлага ба эргэж төлөгдөх цэвэр зээл 4792,0 тэрбум төгрөг болж нийт тэнцэл 391,4 тэрбум төгрөгийн алдагдалтай гарлаа.

Зураг 6.

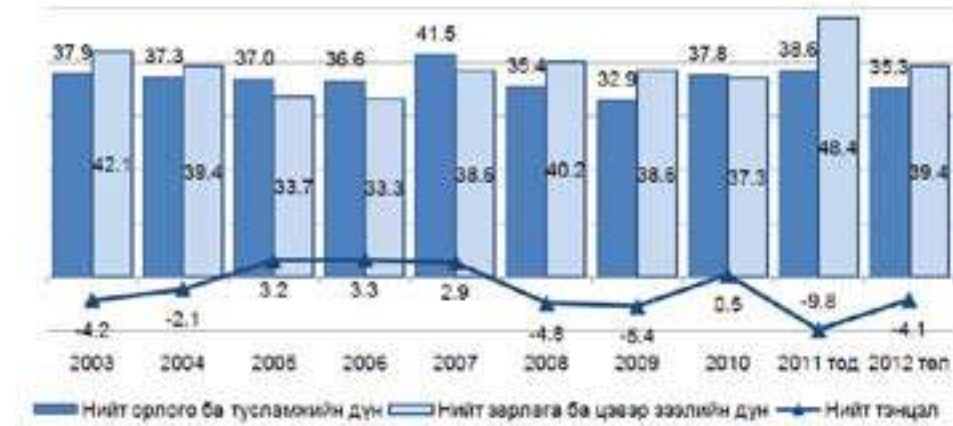
- 2007 оноос хойшхи Нэгдсэн төсвийн орлого, зарлагын өсөлт бууралт болон нийт тэнцэл, урсгал тэнцэл

Улсын нэгдсэн төсвийн орлого

Төсвийн урсгал орлого 2011 оны урьдчилсан гүйцэтгэлээр 4141.3 тэрбум төг, урсгал зардал 3234.4 тэрбум төг болж, тэнцвэржүүлсэн урсгал тэнцэл 906.9 тэрбум төгрөгийн ашигтай гарчээ.

Зураг 7. Монгол Улсын нэгдсэн төсөв – 2003-2012 он (ДНБ -нд эзлэх хувиар)/

Татварын орлого:

Татварын нийт орлого өмнөх оныхоос 948.6 тэрбум төг буюу 35.3 хувиар нэмэгдэхэд зарим бүтээгдэхүүний үнийн өсөлтийн орлогын албан татвар 367.3 тэрбум төг буюу 86.8 хувиар буурсан хэдий ч дотоодын бараа, үйлчилгээний татварын орлого 563.2 тэрбум төг буюу 65.1 хувь, бусад татварын орлого 262.2 тэрбум төг буюу 84.7 хувь, аж ахуйн нэгжийн орлогын албан татварын орлого 154.4 тэрбум төг буюу 39.5 хувь, гадаад худалдааны татварын орлого 144.1 тэрбум төг буюу 74.5 хувь, нийгмийн даатгалын шимтгэлийн орлого 119.1 тэрбум төг буюу 36.0 хувь, хүн амын орлогын албан татварын орлого 69.7 тэрбум төг буюу 43.3 хувиар өссөн нь голлон нөлөөлжээ.

Татварын бус орлого:

Татварын бус орлого өмнөх оныхоос 114.4 тэрбум төг буюу 29.3 хувиар өсөхөд хувьцааны ногдол ашгийн орлого 33.4 тэрбум төг буюу 60.5 хувь, төсөвт газрын өөрийн орлого 22.1 тэрбум төг буюу 13.5 хувь, хүү, торгуулийн орлого 21.4 тэрбум төг буюу 59.2 хувь, газрын тосны орлого 21.2 тэрбум төг буюу 38.7 хувь, бусад нэр заагдаагүй орлого 12.8 тэрбум төг буюу 26.8 хувь, навигацын орлого 3.5 тэрбум төг буюу 11.1 хувиар өссөн нь голлон нөлөөлжээ.

Улсын нэгдсэн төсвийн зарлага

Засгийн газрын мөрийн хөтөлбөрт дотоодын нийт бүтээгдэхүүнд нэгдсэн төсвийн зарлагын эзлэх хэмжээг жил бүр бууруулах бодлого хэрэгжүүлэх, төсвийн хүрээний мэдэгдэл, эдийн засаг, нийгмийг хөгжүүлэх үндсэн чиглэл, улсын төсөв, төсвийн тодотголыг боловсруулах, батлахад улсын төсвийн нийт зарлагыг дотоодын нийт бүтээгдэхүүний 33 хувиас хэтрүүлэхгүй байх, хөрөнгө оруулалт, бүтээн байгуулалтын шинжтэй зарлагаас бусад зайлшгүй шаардлагатай бус урсгал зардлыг нэмэгдүүлэхгүй байх, гадаад өрийн зохистой харьцааны шалгуур үзүүлэлтийг хангах бодлогыг баримтлаж байна.

Улсын нэгдсэн төсвийн зарлага ба эргэж төлөгдөх цэвэр зээлийн нийт хэмжээ 2011 оны урьдчилсан гүйцэтгэлээр 4792.0 тэрбум төг болж, өмнөх оныхоос 1711.3 тэрбум төг буюу

55.6 хувиар нэмэгдсэн нь зээлийн үйлчилгээний төлбөрийн зардал 5.0 тэрбум төг буюу 11.8 хувиар буурсан хэдий ч татаас, шилжүүлгийн зардал 621.4 тэрбум төг буюу 59.3 хувь, хөрөнгийн зардал 476.1 тэрбум төг буюу 80.6 хувь, бараа, үйлчилгээний зардал 361.8 тэрбум төг буюу 31.0 хувь, эргэж төлөгдөх цэвэр зээл 257.1 тэрбум төг буюу 2.1 дахин өссөн нь голлон нөлөөлжээ. Хөрөнгийн зардалд 2011 оны урьдчилсан гүйцэтгэлээр 1067.2 тэрбум төг зарцуулсан нь өмнөх оныхоос 476.1 тэрбум төг буюу 80.6 хувиар нэмэгджээ. Энэ нь дотоодын эх үүсвэрээс зарцуулсан хөрөнгийн зардал 454.1 тэрбум төг буюу 80.9 хувь, гадаад эх үүсвэрээс зарцуулсан хөрөнгийн зардал 22.0 тэрбум төг буюу 74.9 хувиар өссөнөөс шалтгаалжээ.

Монгол улсын нийт зарлагын өсөлтийн гол шалтгаан нь ашигт малтмалын өсөлтийн жилүүдэд төсөв уул уурхайгаас хэт хамааралтай болсон ба тэрхүү хуримтлалын ихэнх хэсгийг цалин хөлс, нийгмийн халамжийн зардал, хөрөнгө оруулалтын зардалуудад зарцуулсан байна.

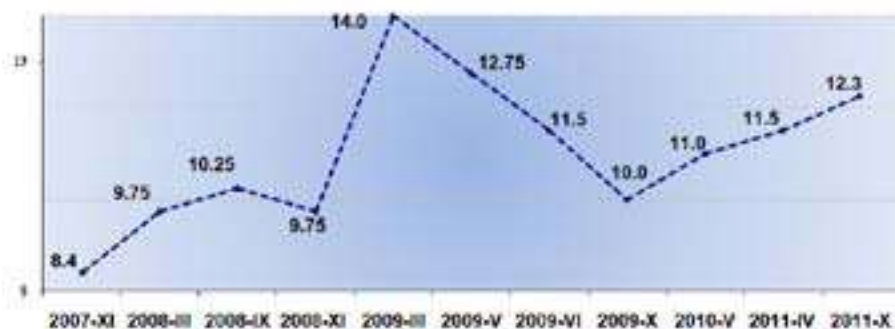
III. Монгол Улсын мөнгөний үзүүлэлтүүд

Бодлогын хүү

Монгол банкнаас бодлогын хүүг эдийн засгийн тухайн үеийн нөхцөл байдал, цаашдын чиг хандлагад нийцүүлэн тогтоодог. Мөнгөний бодлогоо чангаруулна гэдэг нь ТБҮЦ-ны хүүгээ нэмэх замаар банкуудад зээлээс өөр ашиг авчирдаг активт байршуулах сонголт өгөх, заавал байлгах нөөцийн нормыг нэмэгдүүлснээр зээлийн өсөлтийг хазаарлах зэргийг ерөнхийд нь ойлгож болно. Энэ ч үүднээс Монголбанк өнгөрсөн 2011 онд заавал байлгах нөөцийн нормыг 11 хувь, бодлогын хүүгээ 12.25 хувь, төлбөр түргэн гүйцэтгэх чадварын харьцааг 25 хувьд тус тус хүргэж өсгөөд байгаа билээ.

Монголбанкнаас 2011 он гарсаар 4-р сард инфляцийн өсөлт, илүүдэл мөнгөний нийлүүлэлт зэрэг эдийн засгийн хэт халалтын шинж тэмдгүүд илэрч эхэлсэнтэй холбогдуулан бодлогын хүүг 0.5 нэгж хувиар нэмэгдүүлж 11.5% болгосон бол 2011 оны 10 дугаар сарын 26 -ний өдөр бодлогын хүүг 0,5 хувиар нэмэгдүүлж 12,25 хувьд хүргэсэн.

Зураг 8: Төвбанкны бодлогын хүүний өөрчлөлт

Инфляци

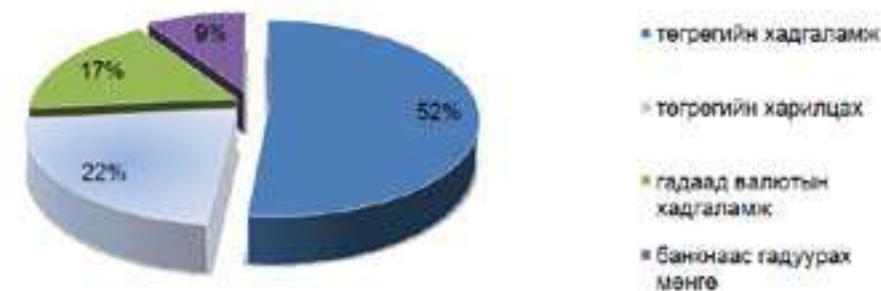
Энэ жил түлш шатахуун, махны үнийн өсөлтөөс хамаарч нийтийн тээврийн үйлчилгээний үнэ, өргөн хэрэглээний хүнс болон зарим барааны үнэ өссөн. Хэрэглээний үнийн улсын индекс (ХҮУИ) тооцсон инфляцийн түвшин өнгөрсөн 2011 эцсийн байдлаар УБ хотод 11.1 хувь, улсын хэмжээнд 10.2 хувьд хүрч өмнөх сарынхаас 2.0 хувиар өссөн гэж ҮСХ-оос тооцжээ. Инфляцийн жилийн дундаж түвшин 9.2 хувь байв.

Ерөнхий индекс өмнөх сарынхаас өсөхөд хүнсний бүтээгдэхүүн 8.2 хувиар өссөн бөгөөд энэхүү өсөлтөд мах, махан бүтээгдэхүүний үнэ өмнөх оноос 19.9 хувиар өссөн нь голлон нөлөөлсөн байна. Мөн оны эцсийн инфляцид мах махан бүтээгдэхүүний үнэ 30.3 хувь, хувцас бөс барааны үнэ 18.3 хувь, тээврийн үйлчилгээний үнэ 16.6 хувь, орон сууц, ус, цахилгаан түлшний бүлгийн үнэ 12.2 хувийн нэмрийг тус тус өсөлт нөлөөлжээ.

Мөнгөний нийлүүлэлт, түүний бүтэц

Мөнгөний нийлүүлэлт (M2) 2011 оны эцэст 6427.2 тэрбум төг болж, өмнөх сарынхаас 304.0 тэрбум төг буюу 5.0 хувиар өсчээ. Энэ тоог 2010 оны эцэстэй харьцуулхад 1747.2 тэрбум төг буюу 37.3 хувиар өссөн үзүүлэлттэй байна.

Зураг 9. Мөнгөний нийлүүлэлтийн бүтэц

Мөнгөний нийлүүлэлт (M2)-ийг бүтэцийн хувьд авч үзвэл 45.4 хувийг төгрөгийн хадгаламж, 19.08 хувийг төгрөгийн харилцах, 12.18 хувийг гадаад валютын харилцах, 15.25 хувийг гадаад валютын хадгаламж, 8.07 хувийг банкнаас гадуурх мөнгө бүрдүүлжээ. Үүнээс үзвэл мөнгөний нийлүүлэлтэд төгрөгийн харилцахын эзлэх хувь өмнөх улирлаас 4.4 пунктээр, гадаад валютын хадгаламж 4.95 пунктээр, гадаад валютын харилцахынх 8.18 пунктээр тус тус өссөн бол, төгрөгийн хадгаламж 7.9 пунктээр, банкнаас гадуурх мөнгөнийх 0.13 пунктээр буурчээ. Гүйлгээнд байгаа бэлэн мөнгө 2011 оны эцэст 713.4 тэрбум төг болж, өмнөх сарынхаас 34.4 тэрбум төг буюу 5.1 хувь, өмнөх оныхоос 193.7 тэрбум төг буюу 37.3 хувиар өссөн байна.

Аж ахуйн нэгж, иргэд байгууллагад олгосон зээлийн өрийн үлдэгдэл

Аж ахуйн нэгж, байгууллага, иргэдэд олгосон нийт зээлийн өрийн үлдэгдэл 2011 оны эцэст 5641.1 тэрбум төг болж, өмнөх сарынхаас 202.4 тэрбум төг буюу 3.7%, харин өмнөх оныхоос 2376.4 тэрбум төг буюу 72.8 % өссөн байна. Хугацаа хэтэрсэн зээлийн өрийн үлдэгдэл 2011 оны эцэст 73.7 тэрбум төг болж, өмнөх сарынхаас 2.2 тэрбум төг буюу 3.1 % өсч, өмнөх оныхоос 16.9 тэрбум төг буюу 18.7 % буурчээ. Банкны системийн хэмжээгээр чанаргүй зээл 2011 оны эцэст 330.0 тэрбум төг болж, өмнөх сарынхаас 13.2 тэрбум төг буюу 3.8 %, өмнөх оныхоос 44.4 тэрбум төг буюу 11.9 хувиар буурсан байна.

Зураг 10: Чанаргүй зээлийн нийт зээлд эзлэх хувийн жин

Хүснэгт 6.

- Аж ахуйн нэгж, иргэдэд олгосон зээлийн өрийн үлдэгдэл /Он оноор харьцуулсан байдлаар/

	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Нийт зээл	1223.3	2056.1	2635.5	2655.0	3264.8	5641.1
өсөлтийн хувь	42.3%	68.1%	28.2%	0.7%	17.2%	72.8
Хэвийн зээл	1129.9	1947.7	2353.6	2071.3	2799.9	5237.4
өсөлтийн хувь	43.1%	72.4%	20.8%	-12.0%	28.0%	46.2%
Хугацаа хэтэрсэн зээл	33.3	40.3	93.3	121.7	90.6	73.7
өсөлтийн хувь	59.3%	21.0%	131.5%	30.4%	-25.9	-18.7
Чанаргүй зээл	60.0	68.1	188.7	462.0	374.4	330.0
өсөлтийн хувь	21.2%	13.5%	177.1%	144.8%	-19.7	-11.9
Чанаргүй болон хугацаа хэтэрсэн зээлийн нийт зээлд эзэлж буй хувь	7.6%	5.3%	10.7%	22.0%	14.2%	7.1%

Нийт хадгаламжийн хэмжээ

Банкны салбарт 2011 оны IV дугаар улирлын байдлаар 15 банк үйл ажиллагаа явуулж байна. Банкуудын иргэд, аж ахуйн нэгж, байгууллагуудаас татан төвлөрүүлсэн хадгаламжийн хэмжээ жилээс жилд нэмэгдсээр байгаа бөгөөд 2009 онд өмнөх оноос 35.1 хувиар, 2010 онд 48.5 хувиар өсч байсан бол 2011 оны 12 дугаар сарын эцэст 3905.2 тэрбум төгрөгт хүрч өмнөх сарынхаас 80.7 тэрбум төг буюу 2.1 хувиар, өмнөх оны мөн үеийнхээс 1149.0 тэрбум төг буюу 41.7 хувиар өссөн байна. 2011 оны эцсийн байдлаар байдлаар ДНБ оны үнээрээ 10899.9 тэрбум төгрөг болж, нийт хадгаламжийн хэмжээ ДНБ-ний 35,8 хувийг эзэлж байна.

Зураг 11: Нийт хадгаламжийн хэмжээ, ДНБ-нд эзлэх хувиар

Иргэд, байгууллагын нийт төгрөгийн хадгаламж

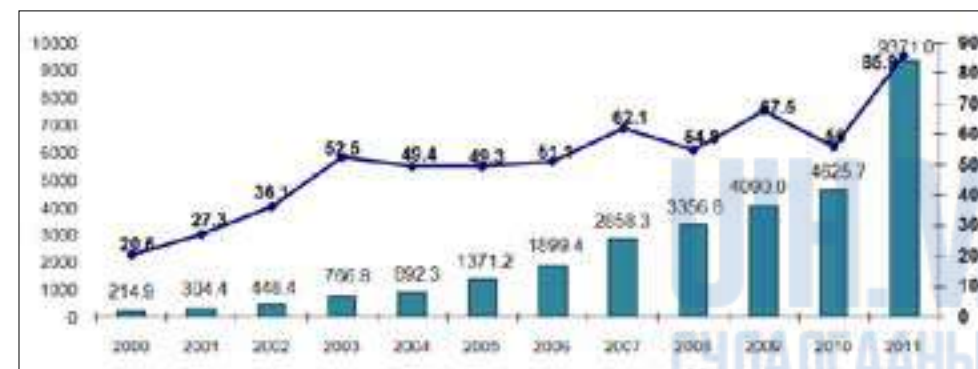
2011 оны оны эцэст 2922.4 тэрбум төг болж, өмнөх сарынхаас 102.8 тэрбум төг буюу 3.6 хувиар өсжээ. Гадаад валютын хадгаламж 12 дугаар сарын эцэст 982.8 тэрбум төг болж, өмнөх сарынхаас 22.1 тэрбум төг буюу 2.2 хувиар буурч, өмнөх оныхоос 228.2 турбум төг буюу 30.2 хувиар нэмэгджээ.

Гадаад валютын нөөцийн талаар

Урсгал дансны алдагдал нь санхүүгийн хөрөнгийн дотогшлох урсгалаар нөхөгдөж, гадаад валютын цэвэр албан нөөц 2011 оны 12 дугаар сарын эцэст 2,273.9 сая ам.долларт хүрлээ. Энэ нь өмнөх оны мөн үеэс 8.7% -иар буюу 182.8 сая ам.доллараар өсчээ.

Арилжааны банкуудын актив

Зураг 12. Арилжааны банкуудын активын хэмжээ

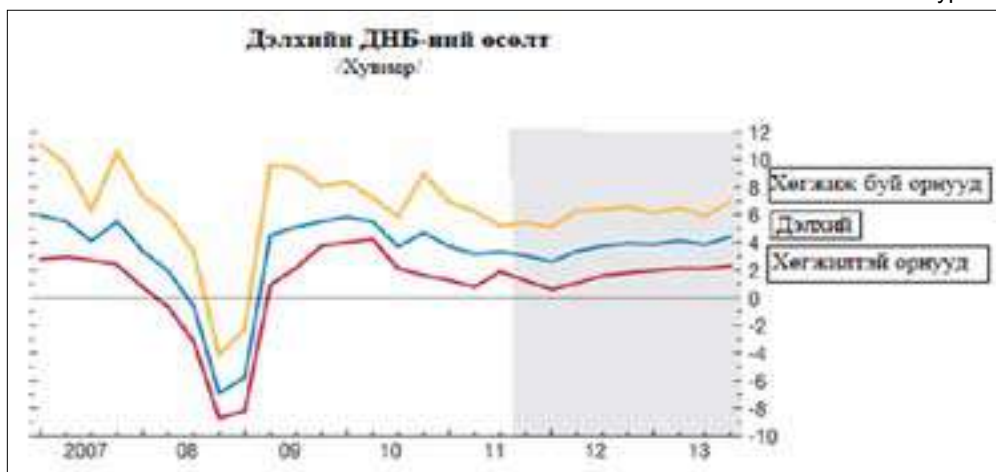
Банкуудын нийт актив 2011 оны12 дугаар сарын эцэст 9371.6 тэрбум төг болж, өмнөх улирлаас 1178.9 тэрбум төг буюу 14.39 хувиар өсч, өмнөх оны мөн үеийнхээс 3126.0 тэрбум төг буюу 50.1 хувиар өслөө. Нийт активт эзлэх бүлгүүдийн хувийн жинг авч үзвэл, дотоодын зээл (цэвэр) 57.36 хувь, Төв банкны үнэт цаас 9.39 хувь, банкны нөөц 12.22 хувь, гадаад актив 7.59 хувь байсан ба бусад бүлгүүдийн хувийн жин 13.44 хувийг тус тус бүрдүүлсэн байна.

***

Хоёр: ДЭЛХИЙН УЛС ОРНУУДЫН МАКРО ЭДИЙН ЗАСГИЙН 2011 ОНЫ ТОЙМ

Өнгөрсөн 2011 онд дэлхийн эдийн засагт өрнөсөн үйл явдлууд хэдэн жилийн өмнөөс эхэлсэн шинэ хандлагыг улам бататгаж өгөв. Тухайлбал, хөгжилтэй орнуудын хөгжлийн эрч хүч суларсан, дэлхийн санхүүгийн төв Ази руу шилжиж эхэлсэн, хөгжиж буй орнуудын эдийн засгийн өсөлт дэлхийн өсөлтөд голлох хувь нэмэр оруулах болсон зэргийг дурьдаж болно. Доорхи зургаас сүүлийн 20 жилийн турш хөгжиж буй орнуудын дэлхийн ДНБ-д эзлэх хувь тогтмол нэмэгдэж ирсэн нь илт харагдаж байна.

Зураг 1

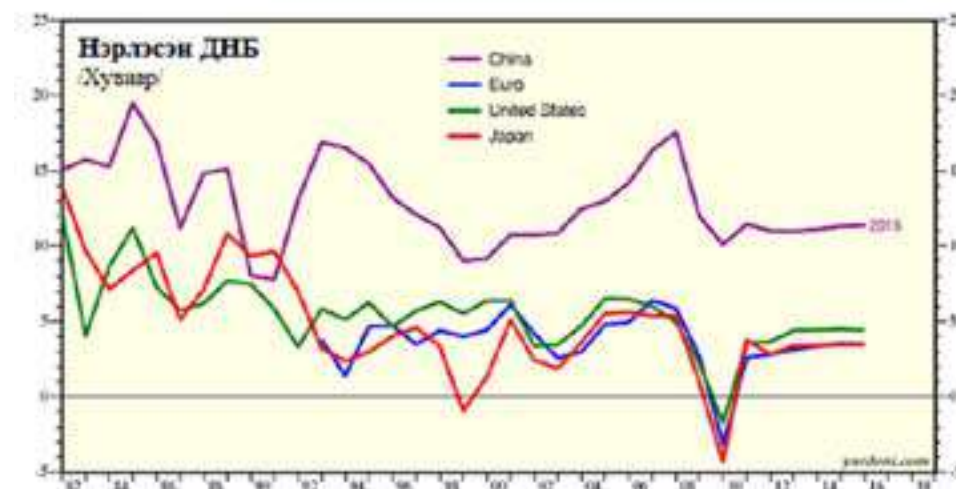
Зураг 2.

2011 онд дэлхийн ДНБ-ийн өсөлт 3 орчим хувьтай байгаа нь 2010 онд 4.3 хувь байснаас буурсан үзүүлэлт юм. Хөгжилтэй орнуудын тухайд 2010 онд 3.1 хувь байсан бол 2011 онд 1.6 хувь болж буурах төлөвтэй байна (ОУВС). Үүнд дэлхийн санхүүгийн хямралыг даван туулах идэвхижүүлэлтийн арга хэмжээний үр нөлөө суларч улс орнууд илүү хатуу бодлого баримтлах болсон, Японд хүчтэй газар хөдөлсөн, Ойрх Дорнодын улс төрийн тогтворгүй байдлаас газрын тосны үнэ өссөн, мөн АНУ, Европын өрийн хямрал зэрэг шалтгаан хамгийн ихээр нөлөөлөв.

Харин хөгжиж буй орнуудын ДНБ -ний өсөлт 2010 онд 7.3 хувь байсан бол 2011 онд 6.4 хувьтай байна (ОУВС). Хэдийгээр уул уурхай, хөдөө аж ахуйн бүтээгдэхүүний үнэ дэлхийн зах зээл дээр өндөр байсан нь байгалийн нөөц баялаг ихтэй орнуудад сайнаар туссан ч, хөгжилтэй орнуудын зах зээлийн эрэлт буурсан, мөн мөнгөний хатуу бодлого хэрэгжүүлж эхэлсэн зэрэг нь сөрөг нөлөө үзүүлсэн гэж дүгнэж болохоор байна.

Зураг 3.

Дээрх зурагнаас харахад 2011 онд нэрлэсэн ДНБ -ний өсөлтийн хувь хамгийн өндөр байсан улс бол Хятад бөгөөд харин хамгийн бага өсөлттөйд Евро бүсийн улсууд орсон байна. Харин Японы өсөлт байгалийн гамшигийн улмаас өмнөх 2010 оныхоос буурсан үзүүлэлттэй гарсан байна. Харин цаашдаа эдгээр улсуудын ДНБ -ний өсөлтийг харьцангуй тогтвортой байна гэж ОУВС -аас таамаглаж байна. 2011 онд Хөгжилтэй орнуудын импортын хэмжээ өмнөх оны 11.5 хувиас 4.8 хувь хүртэл буурсан ба хөгжиж буй орнуудын хувьд ч мөн адил 15 хувиас 11.3 хувь болж буурсан байна. Экспортын хэмжээ ч мөн адил буурсан үзүүлэлттэй байна. Барааны үнийн хувьд газрын тосны үнэ өссөн боловч бусад барааны үнэ буурсан байна. Харин хэрэглээний үнэ 2011 онд өссөн байна. /Хүснэгт 1/

Хүснэгт 1.

	2010	2011	2012 Урьдчилан тооцсон
Дэлхийн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэл	5.2	3.8	3.3
Өндөр хөгжилтэй орнууд	3.2	1.6	1.2
АНУ	3.0	1.8	1.8
Евро бүсийн улсууд	1.9	1.6	-0.5
Хөгжиж буй орнууд	7.3	6.2	5.4
Хөгжиж буй Ази	9.5	7.9	7.3
Хятад	10.4	9.2	8.2
Латин Америк	6.1	4.6	3.6
Ойрх дорнод	4.3	3.1	3.2

Сахарын Африк	5.3	4.9	5.5
Дэлхийн худалдаа /бараа үйлчилгээ/	12.7	6.9	3.8
Импорт			
Хөгжилтэй орнууд	11.5	4.8	2.0
Хөгжиж буй орнууд	15.0	11.3	7.1
Экспорт			
Хөгжилтэй орнууд	12.2	5.5	2.4
Хөгжиж буй орнууд	13.8	9.0	6.1
Барааны үнэ /америк доллар/			
Газрын тос	27.9	31.9	-4.9
Бусад	26.3	17.7	-14.0
Хэрэглээний үнэ			
Хөгжилтэй орнууд	1.6	2.7	1.6
Хөгжиж буй орнууд	6.1	7.2	6.2

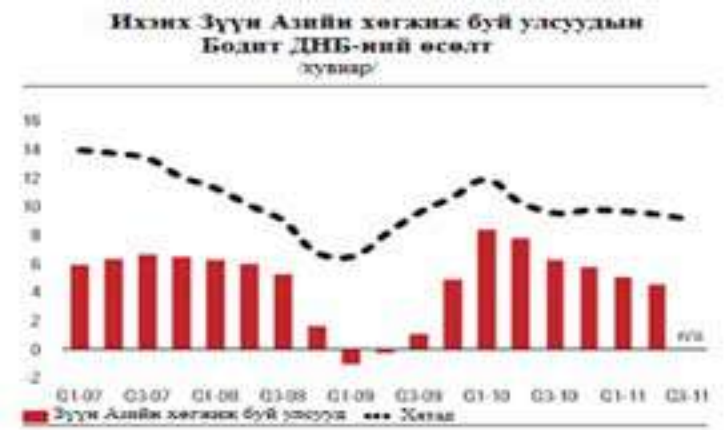
Зүүн Азийн хөгжиж буй орнууд

Хөгжиж буй Зүүн Азийн өсөлт 2011 оны эхний хагас жилд хурдацтай өссөн хэвээр байсан боловч гадаад эрэлтийн сулралаас хамааран оны сүүлээр тогтворжиж эхэлсэн байна. Ойрын хугацаанд АНУ-ын санхүүгийн хямрал үргэлжлэх хандлагатай байгаа болон Евро бүсийн өрийн асуудал зэрэг нь санхүүгийн тогтворгүй байдалд мөн хөрөнгө оруулагч нарт нөлөөлж байна. Хөгжиж буй Зүүн Азийн бодит ДНБ-ны өсөлт 2011 онд 8.2 хувиар өссөн /Хятад улсыг оруулалгүйгээр 4.7 хувь/ ба 2012 оны өсөлтийг 7.8 хувь болж буурна гэж урьдчилан тооцоолж байна.

Хятад улсаас бусад Зүүн Азийн бүс нутгийн хөгжиж буй эдийн засгийн бодит ДНБ-ний өсөлт 2010 оны дөрөвдүгээр улиралд 5.7 хувь байснаас 2011 оны хоёрдугаар улиралд 4.5 хувь болж буурсан. Харин Зүүн Азийн хөгжиж буй улсуудын өсөлт 2010 оны сүүлийн улиралд 9.1 хувь байснаас 2011 оны хоёрдугаар улиралд 8.5 хувь болж буурсан үзүүлэлттэй байна.

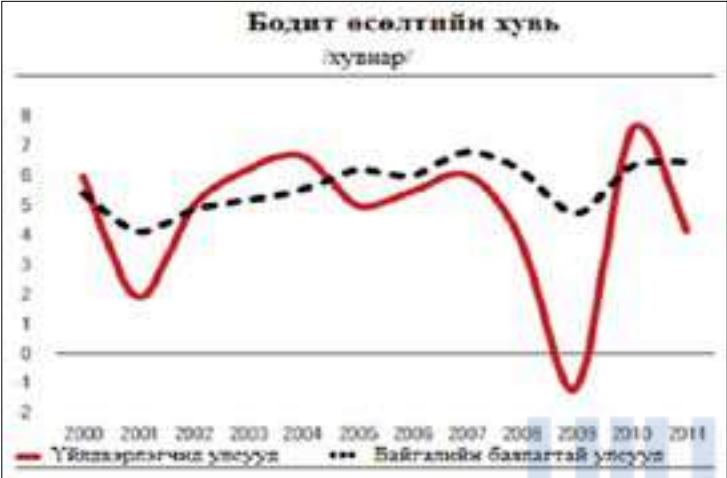
Хятад улсын хувьд 2010 оны сүүлийн улиралд 9.8 хувь байсан үзүүлэлтээс 2011 оны эхний хагас жилд 9.6 хувь болж буурсан ба гуравдугаар улиралд 9.1 хувь болж буурсан байна. /Зураг 4/ Индонез улсын жилийн өсөлтийн хувь 2011 оны 3-р улиралд байсан хэмжээ нь 2011 оны эхний улирлын түвшинтэй ижил байгаа нь байгалийн баялаг ихтэй улсуудын өсөлтийн хувь нь бусад үйлдвэрийн бүтээгдэхүүн экспортлогч улсуудаас илүү хэвийн тогтвортой байсан байна. /Зураг 5/

Зураг 4.

Эх сурвалж: Дэлхийн банк
Тайлбар: Хөгжиж буй орнууд /Малайз, Филиппин, Тайланд, Вьетнам, Индонез улсууд орно/

Зураг 5. Үйлдвэрлэгч, экспортлогч орнуудын Бодит өсөлтийн хувь

Эх сурвалж: World Development Indicators (WDI) ба Дэлхийн банк
Тайлбар: Дэлхийн банкны тооцоолсон 2011 оны тоо.

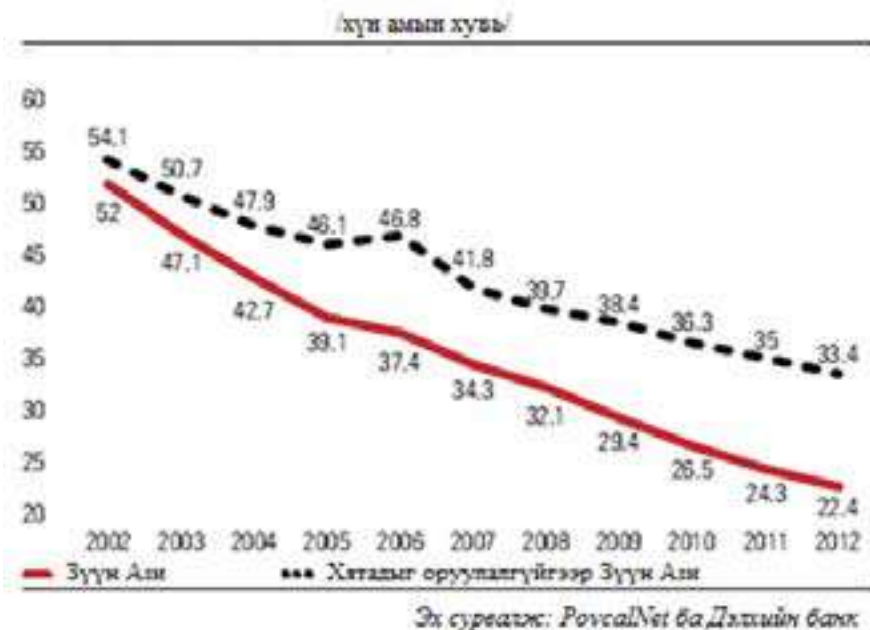
Үйлдвэрлэгчид улсуудад Камбож, Малайз, Тайланд, Филиппин улсууд орно. Байгалийн баялагтай улсуудад Вьетнам, Индонез, Монгол, Лаос, Зүүн Тимор, PNG улсууд багтана. Түүнчлэн өнгөрсөн онд үйлдвэрийн бүтээгдэхүүний өсөлт удааширсан байна. Зүүн Азийн гол бүс нутгуудын нийлүүлэлт, ялангуяа электрон бүтээгдэхүүний экспорт буурсан байна. Харин өргөн хэрэглээний бараа бүтээгдэхүүн болон түүхий эдийн эрэлт өндөр хэвээрээ байгаа ба байгалийн баялаг арвин орнуудын экспорт, ДНБ-ний өсөлт өндөр түвшинд байсан хэвээрээ байна. Зүүн Азийн орнууд, ялангуяа Хятад улс нь дэлхийн эрэлт хэрэгцээг хангах гол эх үүсвэр болсоор байна.

Эдийн засгийн өсөлт нэмэгдэж буй өнөөгийн байдалд авч үзэхэд, хөгжиж буй Зүүн Азийн орнуудад өдөрт 2 америк доллараас доош /ядуурлын түвшинээс доош/ өртгөөр амьдардаг хүмүүсийн тоо 2011 онд 24.3 хувь болон буурсан үзүүлэлт нь 2010 оны 26.5 хувь байснаас

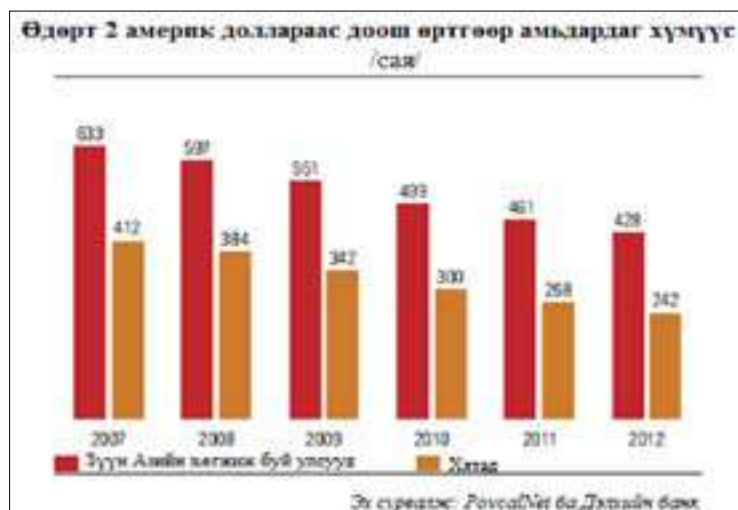

2 хувиар буурсан ба 2011 оны сүүлч гэхэд ойролцоогоор 38 сая хүн ядуурлаас гарсан гэж урьдчилан тооцож байна. /Зураг 6, 7/

Зураг 6 Ядуурлын хувь

Зураг 7

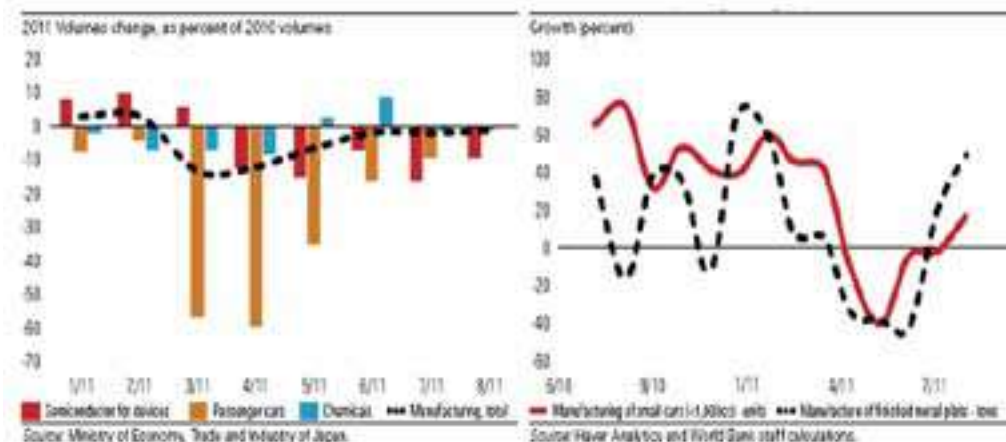

Зарим улсад болсон үерийн улмаас энэ жилийн өсөлтөнд маш их хохирол учруулсан ба хэдийгээр үерийн учруулсан хохирлын хэмжээний хамгийн сүүлийн тооцоо гараагүй байгаа ч гэсэн үерийн улмаас Тайланд улсын 2011 оны ДНБ-ний өсөлт урьдчилан тооцож байснаас 2,4 хувиар буурсан үзүүлэлттэй байна. Үерийн улмаас үйлдвэрлэлийн нийлүүлэлтэнд нөлөөлснөөс Зүүн Азийн орнууд бүхэлдээ бүтээгдэхүүний алдагдалд орсон байна.

2011 оны эхээр 3-р сард Япон улсад болсон цунамигаас хойш Зүүн Азийн бусад орнуудад нийлүүлэх электрон бараа, автомашины нийлүүлэлтэнд нөлөөлсөн ба их хэмжээний үйлдвэрийн хохирол учирсан. Жишээлбэл, Тайланд улсад машины үйлдвэрийн өсөлт 2011 оны 2-р сард 46 хувь байсан бол 4-р сард 40 хувь болж буурсан байна. Мөн зарим үйлдвэрүүдийн хувьд мөн адил нөлөөлсөн байна. /Зураг 9/ Гэхдээ Японы эдгээр үйлдвэрүүдийн үйлдвэрлэл 6-р сараас буцаж хэвийн болсноос хойш Зүүн Азийн орнуудын үйлдвэрлэлийн түвшин хуучин хэвэндээ очсон. /Зураг 8/ Харин одоо дэлхийн электрон бараа, авто машины эрэлтийн зах зээлийн хэмжээнээс хамаарч үйлдвэрлэлийн түвшин хуучин түвшиндээ байх эсэх нь хамаарч байна.

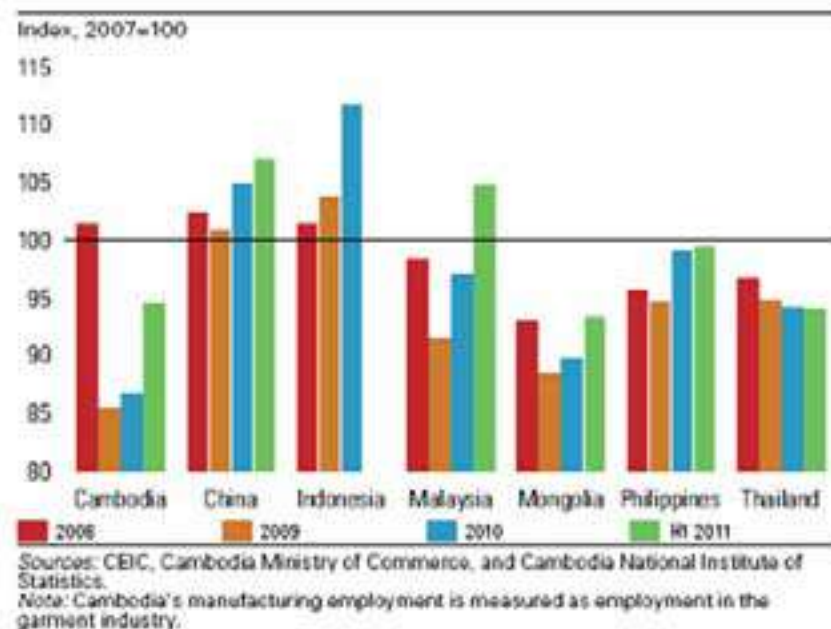
Зураг 8 - 9

Японы үйлдвэрлэл /2010 онтой харьцуулсан хувь/

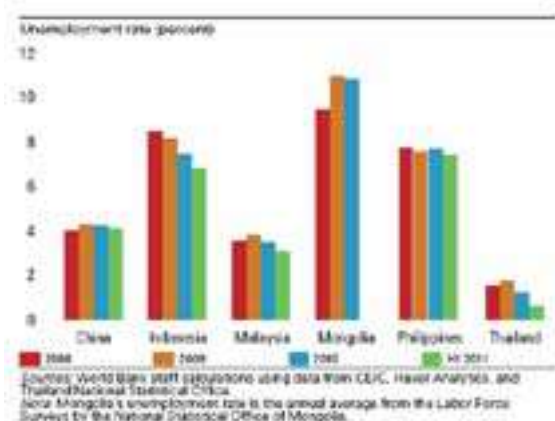
Зураг 10

- Ихэнх улсад 2008 оны хямралаас өмнөх түвшинээс доор байсаар байна. Индекс 2007 = 100

Эх сурвалж: Камбожын Худалдааны Яам болон Камбожын Үндэсний Статистикийн Байгууллага

Зураг 11. Ажилгүйдлийн хувь /хувиар/

Эх сурвалж: Дэлхийн банк

Тайлбар:

- Монгол улсын ажилгүйдлийн хувийг Монгол улсын Үндэсний Статистикийн Хорооноос гаргасан ажиллах хүчний судалгаанаас авсан жилийн дундаж ажилгүйдлийн хувь

Зүүн Азийн өсөлтийн чиг хандлага нь дэлхийн эдийн засгийн тогтворгүй байдал болон байгалийн гамшиг зэргээс голчлон нөлөөлсөн байна. Евро бүсийн өрийн асуудлыг шийдвэрлэх явц удааширч байгаа нь хөрөнгө оруулагчдын санааг зовоосоор байна.

Хөрөнгийн урсгал хөрөнгийн зах зээлээс гарч буйг дагаад үнэт цаасны зах зээл Зүүн Азид уналтанд орж байна. Хэдийгээр Евро бүсийн орнууд банкны асуудал болон өрийн асуудлыг шийдвэрлэх талаар хэлэлцээр хийсэн боловч зах зээлийн байдал тогтворгүй хэвээр байсаар байна. Европын банкны Зүүн Азийн хөгжиж буй орнуудад буцаан төлөх өрийн хэмжээ 427 тэрбум америк доллар ба энэ нь ДНБ-ний 6 хувьтай тэнцэж байна.

Дэлхийн эдийн засгийн өсөлтийн удааширсан байдал илүү удаан хугацаанд үргэлжлэх магадлалтай байгаатай холбоотойгоор, Зүүн Азийн орнуудын бодлого гаргагч нар авч хэрэгжүүлж буй бодлогын талаар дахин бодолцож эхэлсэн байна. Зарим цөөн тооны орноос /ялангуяа Монгол улс, Вьетнам улс/ бусад бүх орон инфляци, мөнгөний урсгалын асуудлаас эхлэн тогтвортой хөгжлийн бодлогыг голчлон анхаарч байна.

Дэлхийн эдийн засгийн 2012 оны төлөв

Ер нь аливаа орны эдийн засгийн гүйцэтгэл ямар байх нь үйлдвэрлэл, гадаад худалдаа, инфляци гэх мэт тухайн орны суурь үзүүлэлтүүд, төрийн зүгээс авч хэрэгжүүлж буй бодлого, мөн хэрэглэгчийн хүлээлт, итгэл гэсэн гурван хүчин зүйлээс хамгийн ихээр хамаардаг. 2011 оны дүнгээс харахад 2012 оны төлвийг тогтворгүй гэж тодорхойлж болохоор байна.

Хүснэгт 2

- The Economist" сэтгүүлд нийтлэгдсэн 2012 оны таамагласнаар ДНБ-ны өсөлтөөрөө тэргүүлэх улс орнуудын жагсаалт

Д/д	Улс	ДНБ -ний өсөлт /хувиар/
1	Макао	15.0
2	Монгол	14.8
3	Ливи	13.6
4	Ирак	10.9
5	Ангола	9.9
6	Нигер	8.5
7	Хятад	8.2
8	Этиопи	8.0
9	Руанда	8.0
10	Лаос	7.9

Хөгжилтэй орнууд дотоод өрийн асуудлаа хэрхэн оновчтой шийдвэрт хүрэх, системийн хэмжээний өөрчлөлт оруулж чадах, эдийн засгийн уналтанд оруулчихгүй байх эсэх нь анхаарал үндсэн асуудал.

Учир нь суурь эдийн засгийн үзүүлэлтүүд сул, төр засаг нэгдсэн зөвшилцөлд хүрч, авч хэрэгжүүлж буй арга хэмжээ амжилттай болж чадах эсэх тодорхойгүй, мөн хэрэглэгчдийн хүлээлт муу байгаа юм. Улмаар санхүүгийн салбарын шинэ хямралд ч орж тогтворгүй байдал үүсэхийг үгүйсгэх аргагүй. “The Economist” сэтгүүлд 2012 оны ДНБ-ний өсөлтөөрөө тэргүүлэх улс орнуудын жагсаалтыг нийтэлсэн ба үүнд Макаог 15 хувийн ДНБ-ний өсөлтөөрөө тэргүүлэхээр таамагласан байна. Харин Монгол улс 14.8 хувийн өсөлтөөр хоёрдугаарт орно гэж таамагласан байна. /Хүснэгт 2, Зураг 12/

МОНГОЛ УЛСЫН БОЛОН ДЭЛХИЙН МАКРО ЭДИЙН ЗАСГИЙН 2012 ОНЫ
I УЛИРЛЫН ТОЙМ МЭДЭЭЛЭЛ

Д. Мягмарцэрэн, Ц. Батдорж, Г. Билгээ, Ц. Болормаа,
Г. Гэрэл, Б. Дуламсүрэн, Ч. Онончимээ

Агуулга

- 1. Монгол улсын макро эдийн засгийн тойм
  - 1.1. Макро эдийн засгийн зарим үндсэн үзүүлэлтүүд
  - 1.2. Гадаад худалдаа
  - 1.3. ДНБ болон аж үйлдвэрлэлийн салбар
- 2. Улсын төсвийн үзүүлэлтүүд
  - 2.1. Төсвийн тэнцэл
  - 2.2. Улсын нэгдсэн төсвийн орлого
  - 2.3. Улсын нэгдсэн төсвийн зарлага
- 3. Монгол улсын мөнгөний үзүүлэлтүүд
  - 3.1. Бодлогын хүү
  - 3.2. Инфляци
  - 3.3. Мөнгөний нийлүүлэлт, түүний бүтэц
  - 3.4. Аж ахуйн нэгж, иргэд байгууллагад олгосон зээлийн өрийн үлдэгдэл
  - 3.5. Нийт хадгаламжийн хэмжээ
  - 3.6. Гадаад валютын нөөцийн талаар
  - 3.7. Арилжааны банкуудын актив
- 4. Дэлхийн эдийн засгийн тойм
  - 4.1. АНУ-ын эдийн засаг
  - 4.2. Европын холбооны гишүүн орнуудын эдийн засаг
  - 4.3. ОХУ-ын эдийн засаг
  - 4.4. Азийн улсуудын эдийн засаг
  - 4.5. Бараа таваарын зах зээлийн мэдээ
  - 4.6. Хөрөнгийн биржийн индекс
  - 4.7. Валютын зах зээлийн тойм

***

Нэг. МОНГОЛ УЛСЫН МАКРО ЭДИЙН ЗАСГИЙН ТОЙМ

1.1. Макро эдийн засгийн зарим үндсэн үзүүлэлтүүд

Хүснэгт 1.1. Макро эдийн засгийн зарим үндсэн үзүүлэлтүүд

	Хэмжих нэгж	2011 он I улирал	2012 он I улирал
--	-------------	------------------	------------------

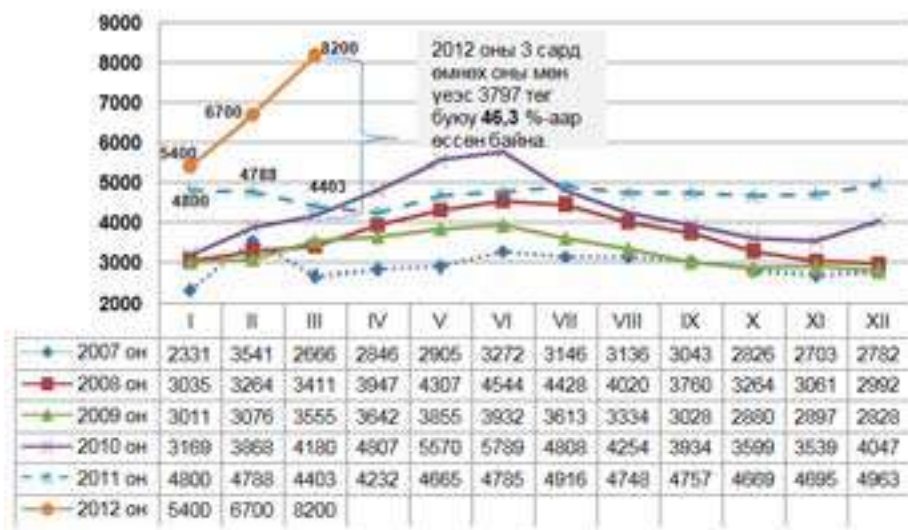
ДНБ-н оны үнээр	тэрбум.төг/	1748,9	2277,4
Ажилгүйдэл	мян.хүн/	40.7	50.1
Төсвийн тэнцэл	тэрбум.төг/	83,2	-56,0
Гадаад худалдааны нийт бараа эргэлт	сая.ам.долл/	1830.0	2341.7
Экспорт	сая.ам.долл/	742.1	883.8
Импорт	сая.ам.долл/	1087.8	1457.9
Гадаад худалдааны тэнцэл	сая.ам.долл/	-345.7	-574.1

Бараа бүтээгдэхүүний үний өсөлт нь оны эхэнд нэг ам.доллартай харьцах төгрөгийн ханш чангарсан, бензин, шатахууны үний огцом өсөлт, 2012 оны 2-р сарын 01-ний өдрөөс эхлэн төрийн албан хаагчдын цалин болон тэтгэвэр, тэтгэмж өссөн зэрэг шалтгаанаас үүссэн өсөлт байлаа. Иймд I улиралд өссөн зарим нэг бараа бүтээгдэхүүний үнийн өсөлтийг товч дурьдвал:

Махны үнэ огцом нэмэгдлээ: Хүнсний гол нэрийн бүтээгдэхүүн болох махны үнэ 2012 оны 2-р сараас огцом нэмэгдэж I улирлын байдлаар нэг кг махны үнэ 10,0 орчим мянган төгрөгт хүрсэн байна. Махны үнэ нэмэгдэх болсон шалтгааныг 1-р сард шатахууны үнэ нэмэгдсэнтэй холбоотойгоор тайлбарлаж байгаа бөгөөд мөн манай улсын БНХАУ-д гаргах махны экспортын хэмжээ нэмэгдэж байгаа нь нөлөөлөх хүчин зүйлийн нэг болох боломжтой юм.

Зураг 1.1.

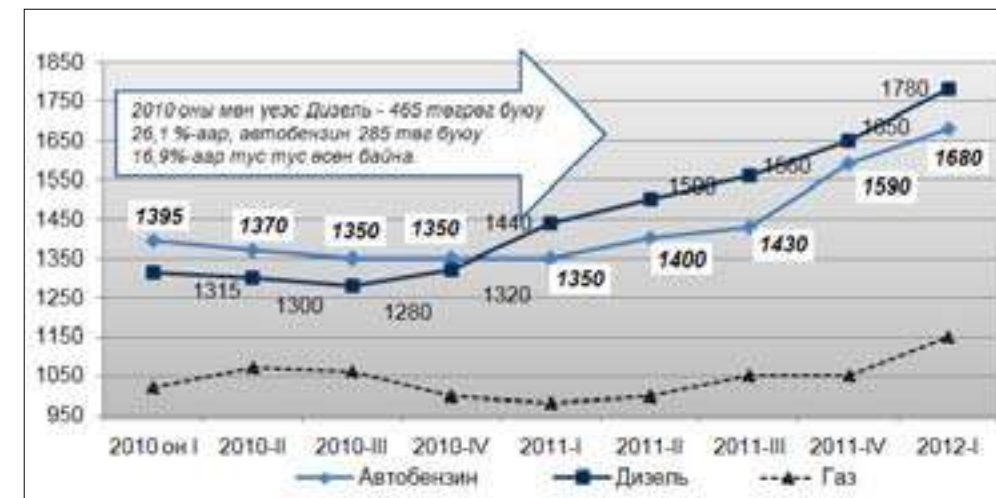
- Нийслэлийн хэмжээнд үхрийн махны үний өсөлт (2007 - 2012 оны I улирал, төгрөгөөр)

Шатахууны үнийн өсөлт: 2012 он гарсаар импортын бараа бүтээгдэхүүнээс хамгийн өндөр огцом өссөн нь бензин шатахууны үнэ байлаа. 2012 оны 1-р сарын эхээр нэмэгдсэн шатахууны үнийг буулгах чиглэлээр холбогдох арга хэмжээг авснаар 2012 оны эхний улирлын байдлаар автобензин 1680 төгрөг, дизель 1780 төгрөг, газ 1150 төгрөг болсон байна.

Эдийн засгийн хөгжил, суурь инфляцид сөргөөр нөлөөлдөг хоёр хүчин зүйлс нь нийлүүлэлтийн болоод эрэлтийн шок байдаг. Ялангуяа газрын тосны салбар нь гадаад эх сурвалжаас шууд хамааралтай манай улсын хувьд шатахууны үнийн өсөлт бусад бараа бүтээгдэхүүний үнэ өсөх дэвсгэр болж өгдөг бөгөөд шатахуун импортлогч компаниудын хувьд энэхүү үнийн өсөлтийг ам.долларын ханш 1400 төгрөг давсантай холбон тайлбарлаж байсан юм.

Зураг 1.2. Шатахууны үнийн өсөлт (2007 - 2012 оны I улирал, төгрөгөөр)

Нийгмийн халамжийн зарим салбар: 2012 оны эхний улирлын байдлаар нийгмийн халамжийн салбарт нэлээдгүй өөрчлөлт гарсан байна. 2012 оноос төрийн албан хаагчид болон тэтгэвэр тэтгэмжийг 2 үе шаттайгаар нэмэгдүүлэх шийдвэр гарлаа. Мөн түүнчлэн их дээд сургуульд суралцаж байгаа оюутануудын нийгмийн баталгааг хангах зорилгоор хичээлийн жилд сар бүр 70,0 мянган төгрөг олгох шийдвэрийг гаргасан байна.

Нийгмийн халамжийн тэтгэвэрт 2012 оны эхний улиралд 53,7 мянган хүн хамрагдсан нь өмнөх оны мөн үеэс 2,5 мянган хүн буюу 4,8 хувь, олгосон тэтгэвэрийн хэмжээ 390,7 сая төгрөг буюу 4,7 хувиар нэмэгджээ. Мөн “Хүний хөгжил сан”-аас 2012 оны эхний улиралд 180,6 тэрбум төгрөгийг давхардсан тоогоор 2,6 сая иргэнд олгосны 2,5 сая буюу 98,9 хувь нь 21,0 мянган төгрөг, 2,9 мянга буюу 0,2 хувь нь 70,0 мянган төгрөг, 137,8 мянган буюу 0,9 хувь нь 10,0 мянган төгрөг бэлнээр авсан байна.⁴⁵

1.2. Гадаад худалдаа

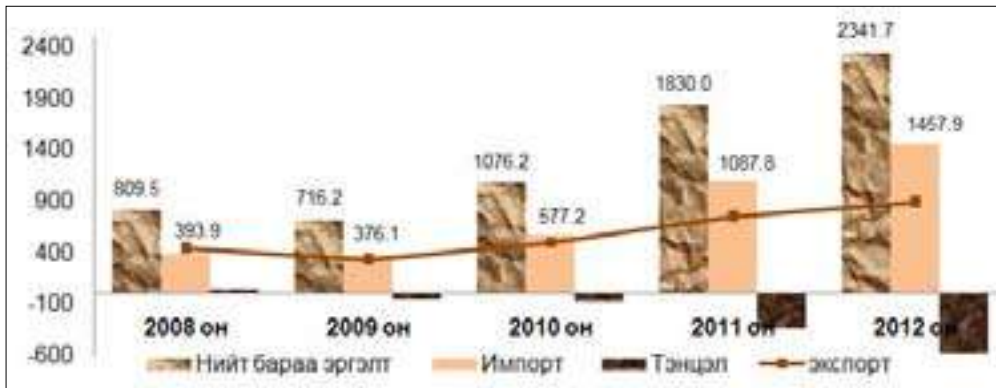
Нийт бараа эргэлт: Манай улс дэлхийн 113 оронтой худалдаа хийсэн бөгөөд гадаад худалдааны нийт бараа эргэлт хэмжээ энэ оны эхний улирлын байдлаар 2 341,7 сая ам.доллар хүрч өмнөх оны мөн үеэс 511,7 сая ам.доллар буюу 28,0 хувиар өссөн байна. 2012 оны I улирлын нийт бараа эргэлтээс харахад экспортын хэмжээ 883,8 сая ам.доллар, импорт 1457,9 сая ам.доллар хүрсэн байна.

⁴⁵ Статистикийн бюллетень 2012/3

Зураг 1.3.

- Гадаад худалдааны нийт бараа эргэлт жил бүрийн эхний улирлын байдлаар (сая ам.доллараар)

Экспорт: Манай улсын гадаад худалдааны экспортын хэмжээ 2012 оны I улирлын байдлаар 883,8 сая ам.доллар болж өмнөх оны мөн үеэс 141,7 сая ам.доллар буюу 19,1 хувиар нэмэгдсэн байна. Нийт экспортын бүтцийн 98,0 хувийг эрдэс бүтээгдэхүүн, нэхмэл болон нэхмэл бүтээгдэхүүн, үнэт ба хагас үнэт чулуу, үнэт металл, гоёлын зүйлс, зоос, түүхий болон боловсруулсан арьс, шир, ангийн үс зэрэг технологийн агууламжгүй болон нам технологитой бүтээгдэхүүн эзлэж байна.

Энэ оны I улирлын экспортын дүнд өндөр хувийн жин эзэлдэг эрдэс бүтээгдэхүүний экспорт 150,6 сая ам.доллараар өссөн бөгөөд үүнд нүүрс 41,6 хувь, зэсийн баяжмал 22,5 хувь, төмрийн хүдэр 12,2 хувь, боловсруулаагүй газрын тос 8,5 хувь, хагас боловсруулсан алт 2,4 хувийг тус тус эзлэж байна.

Зураг 4. Экспортын гол нэрийн барааны дүнд эзлэх хувь

Импорт: Гадаад худалдааны импортын хэмжээ нэгдүгээр улирлын байдлаар 1457,9 сая ам.долларт хүрсэн бөгөөд энэ нь өмнөх оны мөн үеэс 370,1 сая ам.доллар буюу 34,0 хувиар нэмэгдсэн.

Импортын бараа, бүтээгдэхүүний хэмжээ ингэж өсөхөд томоохон төслүүдийн бүтээн байгуулалт, төрийн болон хувийн хэвшлийн хөрөнгө оруулалт нэмэгдэж байгаатай холбоотойгоор 2012 оны нэгдүгээр улирлын байдлаар эрдэс бүтээгдэхүүн 519,5 сая

ам.доллар буюу өмнөх оны мөн үеэс 40,8 хувиар, үндсэн төмөрлөг, түүгээр хийсэн бүтээгдэхүүн 391,4 сая ам.доллар буюу 65,8 хувиар өссөн зэрэг нь голлон нөлөөлөв. Мөн түүнчлэн тоног, төхөөрөмж, машин механизм, цахилгаан барааны импорт нийт импортын дийлэнх хувийг эзлэж байгаа нь манай улсын хувьд уул уурхайн салбар идэвхтэй хөгжиж байгаатай холбоотой юм.

Уул уурхайн салбарыг түшиглэсэн олон томоохон төслүүд хэрэгжиж эхлэхээр хүлээгдэж байгаа бөгөөд энэ хандлага цаашид үргэлжлэх төлөвтэйгээр гадаад худалдааны машин, механик төхөөрөмж, цахилгаан хэрэгсэл, дуу хураагч зэрэг бараа бүтээгдэхүүний импортын хэмжээ өмнөх оны мөн үеэтэй харьцуулахад 1102,7 сая ам.доллар буюу 61,8 хувиар огцом өссөн бөгөөд энэ өсөлт ч цаашид өсөх хандлагатай байна. Нийт импортын 25,6 хувийг эрдэс бүтээгдэхүүн, 24,1 хувийг авто, агаарын замын тээврийн хэрэгсэл, тэдгээрийн эд анги, 22,4 хувийг машин техник төхөөрөмж, цахилгаан хэрэгсэл, дуу хураагч, зурагт тэдгээрийн эд анги зэрэг бараа бүтээгдэхүүн эзэлсэн байна.

Гадаад худалдааны тэнцэл: Гадаад худалдааны тэнцэлийн хувьд 2012 оны нэгдүгээр улиралд 574,1 сая ам.долларын алдагдалтай гарч, алдагдлын хэмжээ өмнөх оны мөн үеийнхээс 228,4 сая ам.доллар буюу 66,1 хувиар нэмэгдсэн байна.

1.3. ДНБ болон аж үйлдвэрлэлийн салбар

Аж үйлдвэр: Эдийн засгийн хямралын нөлөөгөөр 2009 онд буурч байсан аж үйлдвэрийн салбарын бүтээгдэхүүний нийт үйлдвэрлэл 2011 оноос дахин сэргэсэн билээ. Манай улсын аж үйлдвэрийн салбарын нийт үйлдвэрлэл 2012 оны эхний улирлын байдлаар 1140,5 тэрбум төгрөгт хүрсэн нь өмнөх оны мөн үеэс 151,3 сая төгрөг буюу 13,3 хувиар өссөн бөгөөд энэхүү өсөлтөнд боловсруулах аж үйлдвэрийн зарим дэд салбарын үйлдвэрлэл 21,6 хувиар нэмэгдсэн нь нөлөөлсөн байна.

Аж үйлдвэр салбар нийт үйлдвэрлэсэн бараа бүтээгдэхүүний 793,9 сая төгрөг буюу 30,4 хувийг гадаадын зах зээл дээр борлуулсан бөгөөд нийт борлуулалтын бүтэцэд уул уурхайн, олборлох аж үйлдвэрийн салбарын эзлэх хэмжээ 62,4 хувь болж өмнөх оны мөн үеэс 7,5 хувиар буурч, харин боловсруулах аж үйлдвэрийн салбар 26,9 хувь буюу өмнөх оны мөн үеэс 7,9 хувиар нэмэгдсэн бөгөөд цахилгаан дулааны эрчим хүч үйлдвэрлэл 10,7 хувийг тус тус эзлэж байна.

Боловсруулах аж үйлдвэрийн салбараас Мод, модон эдлэл үйлдвэрлэл, Кокос, шингэн болон цацраг идэвхт түлш үйлдвэрлэл, Резин болон хуванцар бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэл, Химийн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэл, төмрийн үйлдвэрлэл нь жил бүр тогтмол нэмэгдэж

байгаа нь манай улсын аж үйлдвэрлэлийн салбарын өсөлтөд голлон нөлөөлж байна. Аж үйлдвэрлэлийн салбарын үйлдвэрлэлд өндөр хувийн жин эзлэж байгаа голлох дэд салбарыг Хүснэгт 1.2-оор харуулав.

Хүснэгт 1.2.

- Аж үйлдвэрийн салбарын өсөлтөд хамгийн өндөр дүн үзүүлсэн зарим дэд салбарын үйлдвэрлэлийг өмнөх оны мөн үетэй харьцуулбал:

Өсөлттэй байсан зарим дэд салбар	2012 оны I улирлын дүн болон өмнөх оны мөн үетэй харьцуулахад өссөн хувь
Нүүрс олборлолт	➤ 267,4 тэрбум төгрөг буюу 27,4 хувь;
Газрын тос олборлолт	➤ 116,3 тэрбум төгрөг буюу 49,2 хувь
Мод, модон эдлэл үйлдвэрлэл	➤ 2,0 тэрбум төгрөг буюу 10 хувь;
Кокос, шингэн болон цацраг идэвхт түлш үйлдвэрлэл	➤ 13,5 сая төгрөг буюу 99,6 хувь;
Химийн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэл	➤ 10,4 тэрбум төгрөг буюу 41,1 хувь;
Резин болон хуванцар бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэл	➤ 267,9 сая төгрөг буюу 86,0;
Машин тоног төхөөрөмжөөс бусад төмөр эдлэл үйлдвэрлэл	➤ 1053,4 сая төгрөг буюу 63,6 хувь;
Төмрийн үйлдвэрлэл	➤ 20,9 тэрбум төгрөг буюу 22,1 хувь;

Дотоодын нийт бүтээгдэхүүн: Сүүлийн жилүүдэд уул уурхайн салбар эрчимтэй хөгжиж байгаа хэрээр манай улсын эдийн засгийн өсөлт 2010 оноос эрчимтэй өсч байна. 2012 оны эхний улиралд ДНБ оны үнээр 2277.4 тэрбум төгрөгт хүрч өмнөх оны мөн үеийнхээс 30.2 хувиар өссөн байна.

Энэхүү өсөлтөд хөдөө аж ахуйн салбарын нэмэгдэл өртгийн хэмжээ 13.6 хувь, аж үйлдвэр, барилгын салбарынх 8.4 хувь, үйлчилгээний салбарынх 18.6 хувь нэмэгдсэн нь голлон нөлөөлжээ.

Зураг 7. Улирлын ДНБ-ний бодит өсөлт, бууралт, хувиар (оны өмнөх мөн үеийнхээс)

***

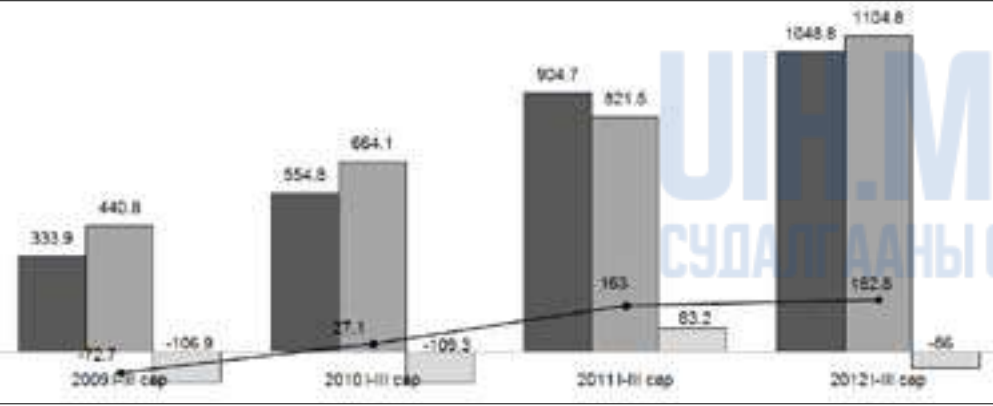
Хоёр. УЛСЫН ТӨСВИЙН ҮЗҮҮЛЭЛТҮҮД

2.1. Төсвийн тэнцэл

Нэгдсэн төсвийн нийт орлого, тусламжмйн дүн 2012 оны эхний улиралд 1048.8 тэрбум төгрөг, нийт зарлага ба эргэж төлөгдөх цэвэр зээл 1104.8 тэрбум төгрөг болж нийт тэнцэл 56 тэрбум төгрөгийн алдагдалтай байна. Өмнөх оны мөн үеийнхээс нийт тэнцэл 139,2 тэрбум төгрөгөөр өсөхөд төсвийн орлогын өсөлт 15,9, зарлагын өсөлт 34,5 хувь болж орлогын өсөлтөөс зарлагын өсөлт 1 дахин өссөн нь нөлөөлсөн байна.

Зураг 1.1.

- 2009 - 2012 оны эхний улиралын Нэгдсэн төсвийн орлого, зарлагын өсөлт бууралт болон нийт тэнцэл, урсгал тэнцэл

2.2. Улсын нэгдсэн төсвийн орлого

Нэгдсэн төсвийн урсгал орлого 1045.3 тэрбум төгрөг, урсгал зардал 862.5 тэрбум төгрөг

болж, тэнцвэржүүлсэн урсгал тэнцэл 182.8 тэрбум төгрөгийн ашигтай гарлаа. **Татварын орлого:** Татварын нийт орлого өмнөх оны мөн үеийнхээс 136.7 тэрбум төгрөг буюу 17.1 хувиар өсөхөд бусад татварын орлого 4.7 тэрбум төгрөг буюу 2.7 хувиар буурсан хэдий ч дотоодын бараа, үйлчилгээний татварын орлого 79.0 тэрбум төгрөг буюу 30.3 хувь, нийгмийн даатгалын шимтгэлийн орлого 36.7 тэрбум төгрөг буюу 38.1 хувь, орлогын албан татварын орлого 14.3 тэрбум төгрөг буюу 6.9 хувь, гадаад худалдааны татварын орлого 10.4 тэрбум төгрөг буюу 17.0 хувиар өссөн нь голлон нөлөөлжээ.

Татварын бус орлого: Татварын бус орлого өмнөх оны мөн үеийнхээс 5.8 тэрбум төгрөг буюу 5.7 хувиар өсөхөд төсөвт газрын өөрийн орлого 5.3 тэрбум төгрөг буюу 9.1 хувь, хувьцааны ногдол ашгийн орлого 4.8 тэрбум төгрөг буюу 32.1 хувиар буурсан хэдий ч бусад нэр заагдаагүй орлого 7.6 тэрбум төгрөг буюу 2.3 дахин, газрын тосны орлого 4.3 тэрбум төгрөг буюу 61.2 хувь, хүү, торгуулийн орлого 2.4 тэрбум төгрөг буюу 30.2 хувь, навигацын орлого 1.4 тэрбум төгрөг буюу 16.2 хувиар өссөн нь голлон нөлөөлжээ.

2.3. Улсын нэгдсэн төсвийн зарлага

Улсын нэгдсэн төсвийн зарлага ба эргэж төлөгдөх цэвэр зээлийн нийт хэмжээ 2012 оны эхний улиралд 1104.8 тэрбум төгрөг болж, өмнөх оны мөн үеийнхээс 283.3 тэрбум төгрөг буюу 34.5 хувиар өсөхөд хөрөнгийн зардал 144.3 тэрбум төгрөг буюу 3.0 дахин, бараа, үйлчилгээний зардал 77.5 тэрбум төгрөг буюу 25.1 хувь, татаас, шилжүүлгийн зардал 37.9 тэрбум төгрөг буюу 9.1 хувь, эргэж төлөгдөх цэвэр зээл 16.4 тэрбум төгрөг буюу 3.0 дахин, зээлийн үйлчилгээний төлбөр 7.4 тэрбум төгрөг буюу 55.3 хувиар өссөн нь нөлөөлжээ.

Хөрөнгийн зардалд 2012 оны эхний улиралд 217.8 тэрбум төгрөг зарцуулсан нь өмнөх оны мөн үеийнхээс 144.3 тэрбум төгрөг буюу 3.0 дахин өсчээ. Хөрөнгийн зардлын өсөлтөд дотоодын эх үүсвэрээс хийгдсэн хөрөнгийн зардал 135.9 тэрбум төгрөг буюу 2.9 дахин, гадаад эх үүсвэрээс хийгдсэн хөрөнгийн зардал 8.4 тэрбум төгрөг буюу 5.0 дахин нэмэгдсэн нь нөлөөлжээ. Орлого, зарлагын бүлгийн тоон үзүүлэлтийг Хүснэгт 1.1-ээс нарийвчлан харна уу.

Хүснэгт 1.1.

- Нэгдсэн төсөв, улсын төсөв, орон нутгийн төсвийн тоон үзүүлэлтийн дүн (2011 - 2012 оны эхний улиралын үзүүлэлтүүдийн хурьцуулалт, тэрбум төгрөг)

Орлого, зарлагын төрөл	2011 оны 4 сар			2012 оны 4 сар		
	Улсын нэгдсэн төсөв	Улсын төсөв	Орон нутгийн төсөв	Улсын нэгдсэн төсөв	Улсын төсөв	Орон нутгийн төсөв
Төсвийн орлого:						
Нийт орлого, тусламжийн дүн	925,4	619,4	114,4	1056,9	720,8	164,5
Тогтворжуулалтын сан	20,7	20,7	-	8,1	8,1	-
Нийт орлого	904,7	598,7	105,7	1048,8	712,7	150,7
Урсгал орлого	902,7	574,5	103,8	1045,2	671,9	148,2
Татварын орлого	799,9	492,1	83,5	936,6	580,1	131,4
Татварын бус орлого	102,8	82,5	20,3	108,6	91,7	16,7
Хөрөнгийн орлого	1,9	-	2,0	2,5	-	2,5

Тусламжийн орлого	-	24,1	8,6	1,0	40,7	13,7
Төсвийн зарлага:						
Нийт зарлага ба эргэж төлөгдөх цэвэр зээл	821,4	512,6	-	1104,8	825,8	-
Нийт зарлага	813,3	504,5	60,5	1080,3	801,3	86,8
Урсгал зардал	739,7	446,4	44,9	862,5	600,4	70,1
Хөрөнгийн зардал	73,5	58,0	15,5	217,8	200,8	16,7
Эргэж төлөгдөх цэвэр зээл	8,1	8,1	-	24,5	24,5	-

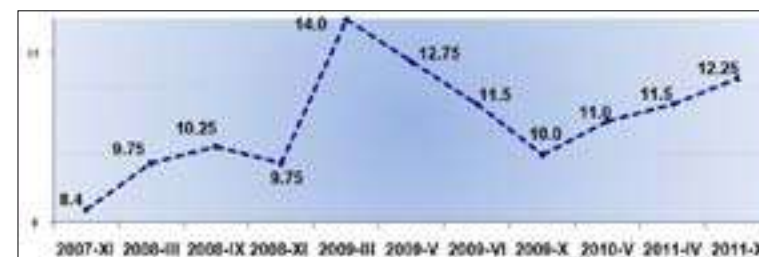
* * *

Гурав. МОНГОЛ УЛСЫН МӨНГӨНИЙ ҮЗҮҮЛЭЛТҮҮД

3.1. Бодлогын хүү

2012 оны төсвийн тодотгол нь эдийн засаг дах илүүдэл эрэлтийг өсгөж, улмаар эрэлтийн төдийгүй нийлүүлэлтийн инфляцийг нэмэгдүүлж байна. Монгол банкнаас инфляцийг хязгаарлах гадаад валюттай харьцах төгрөгийн ханшинд ирэх дарамтыг бууруулах, макро эдийн засгийн тогтвортой байдлыг хангах зорилгоор төгрөгийн хүүний бодит өгөөжийг нэмэгдүүлэн, мөнгөний бодлогыг чангаруулах арга хэмжээг авч 2012 оны 3-р сарын 15 -нд бодлогын хүүг 0,5 нэгж хувиар нэмэгдүүлэн 12,75 хувьд хүргэв.⁴⁶

Зураг 3.1. Төвбанкны бодлогын хүүний өөрчлөлт

3.2. Инфляци

Энэ оноос эхлээд Үндэсний статистикийн хороо шинэчилсэн сагсаар хэрэглээний үнийн улсын, нийслэлийн, аймгуудын индексийг судалгаагаар гаргаж эхэлсэн. Хэрэглээний үнийн сагсанд, нийслэлийн хувьд, 329 нэр төрлийн бараа бүтээгдэхүүнээр сагс бүрдүүлдэг болж байна. Үүн дотор хүн амын өргөн хэрэглэдэг 93 бараа бүтээгдэхүүн багтдаг бөгөөд эдгээрээс 56 бараа бүтээгдэхүүний үнэ өссөн байна.

Хэрэглээний үнийн улсын индекс (ХҮУИ) 2012 оны 3-р сард өмнөх сарынхаас 2.2 хувь, оны эхнээс 7.6 хувь, өмнөх оны мөн үеийнхээс 15.3 хувиар өслөө. Ерөнхий индекс өмнөх сарынхаас өсөхөд хүнсний бараа, ундаа, усны бүлгийн дүн 6.7 хувиар өссөн нь голлон нөлөөлжээ. Тэр дундаа мах, махан бүтээгдэхүүний үнэ огцом өссөн нь инфляцийг өсөхөд 60 хувийн нөлөө үзүүлсэн гэж ҮСХ-ноос мэдэгдсэн байна. Мөн түүнчлэн гадаадын олон оронд инфляцийн сарын төвшний өсөлтийг 0.7 хувиас хэтэрүүлдэггүй байна. Гэтэл манай

⁴⁶ www.mongolbank.mn

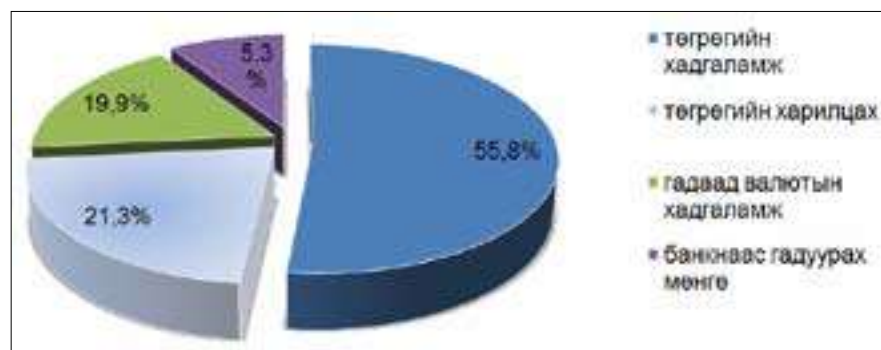

улсад сарын үнийн өсөлтийн төвшин 2.2 хувь байгаа нь хамгийн өндөр үзүүлэлт буюу үнийн хөөрөгдөл эдийн засагт бий болсны шинж юм.

3.3. Мөнгөний нийлүүлэлт, түүний бүтэц

Мөнгөний нийлүүлэлт (M2) 2012 оны 3-р сарын эцэст 6114.8 тэрбум төгрөг болж, өмнөх сарынхаас 122.8 тэрбум төгрөг буюу 2.0 хувиар буурч, өмнөх оны мөн үеийнхээс 1159.7 тэрбум төгрөг буюу 23.4 хувиар өсчээ. Гүйлгээнд байгаа бэлэн мөнгө 2012 оны 3-р сарын эцэст 648.5 тэрбум төгрөг болж, өмнөх сарынхаас 25.3 тэрбум төгрөг буюу 3.8 хувиар буурч, өмнөх оны мөн үеийнхээс 117.3 тэрбум төгрөг буюу 22.1 хувиар өсчээ.

Зураг 3.2. Мөнгөний нийлүүлэлтийн бүтэц

Мөнгөний нийлүүлэлт (M2)-ийг бүтэцийн хувьд авч үзвэл 55,8 хувийг төгрөгийн хадгаламж, 21,3 хувийг төгрөгийн харилцах, 19,9 хувийг гадаад валютын харилцах, -2,4 хувийг гадаад валютын хадгаламж, 5,3 хувийг банкаас гадуурх мөнгө бүрдүүлжээ.

3.4. Аж ахуйн нэгж, иргэд байгууллагад олгосон зээлийн өрийн үлдэгдэл

Аж ахуйн нэгж, байгууллага, иргэдэд олгосон нийт зээлийн өрийн үлдэгдэл 2012 оны эхний улирлын байдлаар 5 781,5 тэрбум төгрөг болж, өмнөх оны мөн үеэс 2050,1 тэрбум төгрөг буюу 64,5 хувиар өссөн байна. Зээлийн өрийн үлдэгдэлийг эзэмшигчээр нь авч үзвэл нийт зээлийн 3185,0 тэрбум төгрөг буюу 55,1 хувийг хувийн секторт, 2552,5 тэрбум төгрөг буюу 44,1 хувь нь иргэдийн зээлд, 10,7 тэрбум төгрөг буюу 0,2 хувь нь улсын байгууллагад, 16,4 тэрбум төгрөг буюу 0,3 хувь нь санхүүгийн бусад байгууллагад, 16,8 тэрбум төгрөг буюу 0,3 хувь нь бусад байгууллагад тус тус ногдож байна.

3.5. Нийт хадгаламжийн хэмжээ

Иргэд байгууллагын нийт хадгаламж 2012 оны эхний 3 сарын байдлаар 3 756,3 тэрбум төгрөг болж, өмнөх сарынхаас 238,9 тэрбум төгрөг буюу 6,0 хувиар буурч, харин өмнөх оны мөн үеийнхээс 624,7 тэрбум төгрөг буюу 19,9 хувиар өссөн байна. Хадгаламжийн бүтцийг 2012 оны эхний улирлын байдлаар авч үзвэл:

- Төгрөгийн хадгаламж 2 990,7 тэрбум төгрөг буюу өмнөх сарынхаас 4,8 тэрбум төгрөг буюу 0,2 хувиар буурч, өмнөх оны мөн үеийнхээс 652,0 тэрбум төгрөг буюу 27,9 хувиар өссөн байна.
- Гадаад валютын хадгаламжийн хувьд 765,6 тэрбум төгрөг болж, өмнөх сарынхаас 234,1 тэрбум төгрөг буюу 23,4 хувь, өмнөх оны мөн үеэс 27,4 тэрбум төг буюу 3,5 хувиар буурсан байна.

Нийт хадгаламжийн 79,6 хувь нь төгрөгийн, 20,4 хувь нь гадаад валютын хадгаламж байсан бөгөөд төгрөгийн хадгаламжийн нийт хадгаламжинд эзлэх хувь нь өмнөх сарынхаас 4,6 хувиар нэмэгдсэн байна.

Зураг 3.3. Нийт хадгаламжийн бүтэц /тэрбум төг/

3.6. Гадаад валютын нөөцийн талаар

Гадаад цэвэр активийн дийлэнх хувийг эзэлдэг гадаад валютын цэвэр албан нөөц 2012 оны 3-р сарын эцэст өмнөх оны мөн үеэс 22,9 хувь буюу 491,4 сая ам доллар нэмэгдэж 2633,3 сая ам.доллар болов. Гадаад валютын цэвэр нөөц ийнхүү өссөн нь Хөгжлийн банк олон улсын зах зээлд бонд гаргасантай холбоотой.

3.7. Арилжааны банкуудын актив

Банкуудын нийт актив 2012 оны 3 -р сарын эцэст 9351.9 тэрбум төгрөг болж, өмнөх улирлаас 19.7 тэрбум төгрөг буюу 0.2 хувиар буурч, өмнөх оны мөн үеийнхээс 2674.6 тэрбум төгрөг буюу 28.6 хувиар өслөө. Нийт активт эзлэх бүлгүүдийн хувийн жинг авч үзвэл, дотоодын зээл (цэвэр) 59.14 хувь, Төв банкны үнэт цаас 7.92 хувь, банкны нөөц 14.59 хувь, гадаад актив 6.01 хувь байсан ба бусад бүлгүүдийн хувийн жин 12.31 хувийг тус тус бүрдүүлсэн байна.

4. ДЭЛХИЙН ЭДИЙН ЗАСГИЙН ТОЙМ

4.1. АНУ -ын эдийн засаг

АНУ-ын эдийн засгийн шинжилгээний товчооны урьдчилсан тооцоогоор (2012 оны 4-р сарын 27-нд мэдээлснээр) зэрэгцүүлэх үнээрх ДНБ 2012 оны I улиралд өмнөх улирлынхаас 2.2 хувиар өсчээ. Энэ нь эдийн засагчдын таамаглаж байсан 2.5 хувийнхаас бага байсан байна.

Хэрэглээний үнийн индекс 2012 оны 3-р сард өмнөх сарынхаас 0.3 хувь, өмнөх оны мөн үеийнхээс 2.7 хувиар өсчээ. Гадаад худалдааны тэнцэл 2012 оны эхний 2 сард 98.5 тэрбум ам.долларын алдагдалтай гарч, өмнөх оны мөн үеийнхээс 5.6 тэрбум ам.доллар буюу 6.1 хувиар өсчээ. Тус улсын Холбооны нөөцийн сан (Төв банк)-гийн урьдчилсан тооцоогоор аж үйлдвэрийн бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэлийн индекс 2012 оны 3-р сард өмнөх сарынхтай ижил түвшинд, өмнөх оны мөн үеийнхээс 3.8 хувиар өссөн байна. Холбооны нөөцийн сангаас одоо бариад байгаа бодлогын хүү болох 0-0.25 хувь буюу сүл мөнгөний бодлогоо эдийн засгийн сэргэлтийг дэмжихийн тулд 2014 оны сүүл хүртэл үргэлжлүүлэн барих болно гэдгээ мэдэгдсэн юм.

Одоогийн байдлаар нефт болон шатахуун дээр инфляци ажиглагдаад байгаа хэдий ч урт хугацааны инфляцын түвшин одоогоор хэвийн байгаа юм. “2012 оны эхэн үеийн шатахуун болон нефтийн үнийн өсөлт нь инфляцид нөлөөлсөн ч энэ нь түр зуурын л үзэгдэл” хэмээн Холбооны нөөцийн сангаас мэдэгджээ. Хэдийгээр 2012 оны эхний гурван сард АНУ-ын эдийн засаг сайжирч, ажилгүйдэл багасч байгаа ч ажилгүйдлийн хэмжээ өндөрт хүрснээрээ тус улс дэлхийн орнуудыг тэргүүлжээ. Хөдөлмөрийн яамны мэдэгдэлд 4-р сард АНУ-ын ажилгүйдлийн түвшин 8.2 хувиас 0.1 хувиар буурсан буюу 115 мянган ажлын байр нэмэгдсэн байна. Энэхүү түвшин нь 2009 оны 1-р сараас хойших ажилгүйдлийн түвшин хамгийн бага буурсан үзүүлэлт юм. Өөрөөр хэлбэл, 2011 оны 12-р сараас энэ оны 2-р сар хүртэл гурван сарын дундажаар 252 мянган ажлын байр нэмэгдсэн байжээ.

Дээрхи 115 мянган ажлын байрны 130 мянгыг хувийн сектор нэмэгдүүлсэн бол төрийн зүгээс 15,000 ажиллагсадаа цомхотгосон байна. Харин урт хугацааны ажилгүйдэл буюу 6 сар болон түүнээс дээш хугацаагаар ажилгүй байгаа иргэдийн тоо 5.1 хувь, харин нийт ажилгүй иргэдийн тооны 41.3 хувь нь юм.

Энэ үзүүлэлт гарсны дараа томоохон биржүүд дээрхи хувьцаануудын гол индексүүд ойролцоогоор 1 хувиар унасан ба газрын тосны үнэ АНУ -ын зах зээл дээр 4 хувиар унаж 98.49 ам.долларт хүрсэн. Шинжээчдийн үзэж байгаагаар нэгдсэн улсын эдийн засагт 4-р сард шинэ ажлын байр тун багаар нэмэгдсэн болон Европын үйлдвэрлэлийн индекс сул гарсан зэрэг нь хямралын нөлөө үргэлжилсээр байж болзошгүйг харуулж байна гэжээ.

4.2. Европын холбооны гишүүн орнуудын эдийн засаг

Европын холбооны статистикийн байгууллагын урьдчилсан тооцоогоор (2012 оны 3 дугаар сарын 6 -нд мэдээлснээр) тус холбооны гишүүн 27 орны зэрэгцүүлэх үнээрх дотоодын нийт бүтээгдэхүүн 2011 оны IV улиралд өмнөх улирлынхаас 0.3 хувиар буурч, өмнөх оны мөн үеийнхээс 0.9 хувиар өссөн байна.

Инфляцийн түвшин 2012 оны 3 -р сард өмнөх сарынхаас 1.1 хувь, өмнөх оны мөн үеийнхээс 2.9 хувиар нэмэгдсэн байна. Гадаад худалдааны тэнцэл 2012 оны эхний 2 сард 32.9 тэрбум еврогийн алдагдалтай гарч, өмнөх оны мөн үеийнхээс 8.9 тэрбум евро буюу 21.3 хувиар буурчээ. Аж үйлдвэрийн бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэлийн индекс 2012 оны 2-р сард өмнөх сарынхаас 0.2 хувиар өсч, өмнөх оны мөн үеийнхээс 1.8 хувиар буурсан байна. Европын төв банкны хуралдаанаар бодлогын хүүгээ 1 хувьд хэвээр үргэлжлүүлэн барих болно гэдгээ мэдэгдсэн юм.

Ажилгүйдлийн түвшин 2012 оны 3-р сард урьдчилсан гүйцэтгэлээр 10.2 хувь болж, өмнөх сарынхтай ижил түвшинд, өмнөх оны мөн үеийнхээс 0.8 пунктээр өсчээ. Итали улсын хувьд өнгөрсөн гуравдугаар сард энэ үзүүлэлт мөн л дээд рекорд тогтоож, 9.2 хувьд хүрээд байсан юм. Ажил идэвхтэй хайж буй хүний тоо тус улсад 2.312 саяд хүрсэн. Германы ажилгүйдлийн түвшин өнгөрсөн оны арваннэгдүгээр сарын байдлаар 6.8 хувь байсан бол энэ оны эхэнд 6.9 хувьд хүрч огцом нэмэгдсэн байна.

Энэ нь хүйтэн дайн төгсч, хоёр Герман нэгдэж байсан 1991 оны үзүүлэлттэй дүйжээ. Испанийн ажилгүйдлийн хэмжээ гуравдугаар сарын төгсгөлд дээд рекорд тогтоосон гэж мэдээлжээ. Харин Францад энэ тоо мөн л гуравдугаар сарын турш өсөлттэй гарсаар байжээ. Их Британийн ажилгүйдлийн түвшин сар бүр нэмэгдэх болсон тухай тус улсын Статистикийн газраас өнгөрсөн оны сүүлийн улиралд мэдээлж байсан. Энэ улсад ажил төрөл эрхэлдэггүй 16 - 24 насны англи залуусын тоо түүхэндээ анх удаа нэг саяд хүрчээ. Өнөөдрийн байдлаар Их Британийн ажилгүй залуучуудын тоо 67 мянгаар нэмэгдэж, нэг сая 16 мянгад хүрээд байна. Тус улс дахь ажилгүйдлийн түвшин 8.3 хувьд хүрсэн нь сүүлийн 15 жилд тогтоогдсон дээд амжилт болж байгаа юм.

Энэ мэтчилэн дэлхийн орнууд ялангуяа Евробүсийнхний ажилгүйдлийн хэмжээ дээд цэгтээ хүрээд байгааг анхааруулжээ. Хэдийгээр эдийн засагчид Евробүсийн эдийн засаг сайжирч эхэлж байгаа хэмээн мэдээ дуулгасаар байгаа авч ажилгүйдлийн түвшин бүгд дээд цэгтээ хүрсэн гэдгийг анхаарахгүй байж болохгүй хэмээж байна. Евро бүсийн орнуудын өрийн хэмжээ нь дотоодын нийт бүтээгдэхүүний харьцаа түүхэн дээд түвшинд хүрсэн ба 2011 оны эцэст улсын өрүүд нь ДНБ -ний 87.2 хувьтай тэнцсэн нь өмнөх жилийнхээс 1.9 хувиар нэмэгджээ. Брюсселийн санхүүгийн угжилтаар дампуурлаас аврагдсан Грекийн үзүүлэлт хамгийн муу бөгөөд тэр нь ДНБ -ний 165.3 хувьтай тэнцэж байна. Урьдчилсан дүгнэлтээр тус орны төсвийн алдагдал нь 2011 онд эдийн засгийнхаа 9.1 хувьтай тэнцсэн байна.

Бүсийн орнуудаас Эстонийн өр хамгийн доод хэмжээнд байгаа. Тэр нь ДНБ -ний зургаан хувьтай тэнцэж байгаа ажээ. Ер нь зүүн Европын орнуудын өр хамгийн доогуур хэмжээтэй бол тивийн өмнөд хэсэгт өрийн хамгийн өндөр түвшин ноогдож байгаа юм. Европын холбооны томоохон эдийн засаг Германы өр ДНБ -нийхээ 81.2 хувьтай тэнцэж байна. Евро бүсийн орнууд өрийн хэмжээ бууруулахаар арга хэмжээ авч байгаа ч эдгээр үйлдлийн нөгөө тал нь эдийн засгийн зогсонги байдал болоод төсвийн орлого нь буурсан хэрэг болж байна.

4.3. ОХУ -ын эдийн засаг

ОХУ-ын Эдийн засаг, хөгжлийн яамны урьдчилсан тооцоогоор (2012 оны 4-р сарын 25-нд мэдээлснээр) зэрэгцүүлэх үнээрх дотоодын нийт бүтээгдэхүүн 2012 оны I улиралд өмнөх оны мөн үеийнхээс 4.0 хувиар өссөн байна. Хэрэглээний үнийн индекс 2012 оны 4-р сард өмнөх сарынхаас 0.3 хувь, өмнөх оны мөн үеийнхээс 3.6 хувиар нэмэгджээ.

Гадаад худалдааны тэнцэл 2012 оны эхний 2 сард 40.3 тэрбум ам.долларын ашигтай гарч, өмнөх оны мөн үеийнхээс 8.8 тэрбум ам.доллар буюу 27.9 хувиар нэмэгдсэн байна. Аж үйлдвэрийн бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэлийн индекс 2012 оны 3-р сард өмнөх сарынхаас 7.0 хувь, өмнөх оны мөн үеийнхээс 2.0 хувиар өсчээ. Ажилгүйдлийн түвшин 2012 оны 3-р сард 6.5 хувь болж, өмнөх сарынхтай ижил түвшинд байна.

4.4. Азийн улсуудын эдийн засаг

Япон улсын эдийн засаг: Япон улсын Эдийн засаг, нийгмийн судалгааны институтын урьдчилсан тооцоогоор (2012 оны 3-р сарын 8-нд мэдээлснээр) зэрэгцүүлэх үнээрх дотоодын нийт бүтээгдэхүүн 2011 оны IV улиралд өмнөх улирлынхаас 0.2 хувь, өмнөх оны мөн үеийнхээс 0.7 хувиар буурчээ.

Хэрэглээний үнийн индекс 2012 оны 3-р сард 100.3 (2010=100) байгаа нь өмнөх сарынхаас 0.5 хувь, өмнөх оны мөн үеийнхээс 0.5 хувиар өсчээ. Гадаад худалдааны тэнцэл 2011 оны эхний 3 сард 310.8 тэрбум иений ашигтай гарч байсан бол 2012 оны эхний 3 сард урьдчилсан гүйцэтгэлээр 1540.6 тэрбум иений алдагдалтай гарчээ. Аж үйлдвэрийн бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэлийн индекс 2012 оны 3 дугаар сард урьдчилсан гүйцэтгэлээр өмнөх сарынхаас 1.0 хувь, өмнөх оны мөн үеийнхээс 13.9 хувиар өсчээ. Ажилгүйдлийн түвшин 2012 оны 3-р сард 4.5 хувь болж, өмнөх сарынхтай ижил түвшинд байна.

БНХАУ -ын эдийн засаг: БНХАУ-ын Үндэсний статистикийн товчооны урьдчилсан тооцоогоор (2012 оны 4-р сарын 13-нд мэдээлснээр) зэрэгцүүлэх үнээрх дотоодын нийт бүтээгдэхүүн 2012 оны I улиралд өмнөх улирлынхаас 1.8 хувь, өмнөх оны мөн үеийнхээс 8.1 хувиар өссөн байна. Хэрэглээний үнийн индекс 2012 оны 3-р сард өмнөх оны мөн үеийнхээс 3.6 хувиар өсчээ. Харин аж үйлдвэрийн салбарын нэмэгдэл өртөг 2012 оны 3-р сард өмнөх оны мөн үеийнхээс 11.9 хувиар өсчээ.

2012 оны эхний улирлын байдлаар Хятадын Ардын банк үндэсний валютынхаа лавлагааны

ханшийг 19 хувиар нэмэгдүүлэн нэг доллартай 6.267 юань тэнцэхээр болгов. 2005 оноос хойш юанийг долларт уялдуулсан ханш хамгийн өндөрт хүрчээ. АНУ ба Барууны орнуудын эрх баригчид Хятадыг санаатайгаар мөнгөнийхөө ханшийг буулгаж байгаа гэдэг. Харин Хятад аажмаар валютаа бэхжүүлж байна гэдэг. Сүүлийн таван жилийн дотор юанийн доллартай харьцах ханш 23 хувиар нэмэгдсэн байна.

Гадаад худалдааны тэнцэл 2012 оны эхний 2 сард 4.2 тэрбум ам.долларын алдагдалтай гарч, өмнөх оны мөн үеийнхээс 3.4 тэрбум ам.доллар буюу 4.8 дахин өсчээ. Он гарсаар 3 сар хүртэлх хугацаанд газрын тосны импортын хэмжээ 26 хувиар өсч, нийтдээ 20 тэрбум ам.долларт хүрсэн гэж гаалийн газрын мэдээнд дурджээ. Төмрийн хүдрийн худалдан авалт 9.1 хувиар буурч 8.69 тэрбум ам.долларт хүрсэн бол гангаар хийсэн бүтээгдэхүүний импорт 20 хувиар доошлон 1.68 тэрбум ам.долларт тус тус хүрчээ. Түүнээс гадна өргөн хэрэглээний барааны импортын хэмжээ 2.6 хувиар өсч, 33.8 тэрбум ам.долларт хүрсэн үзүүлэлттэй байна.

Ираны эсрэг арга хэмжээ авсны дараа дэлхий даяар нийлүүлэлт буурч, газрын тосны үнэ “тэнгэрт хадах” болсон. АНУ -д шингэн түлш, шатахууны үнэ өссөн нь дэлхийн хамгийн том хэрэглэгч Хятад улсад мөн шатахууны үнэ өмнөхөөсөө хэд дахин өсч эхлэсэн байна. Үүнийг дагаад инфляцийн хэмжээ тооцоолж байснаас ихээр нэмэгдэх болсон байна. Энэ жил мөн Филиппин, Тайвань, Вьетнам зэрэг орнуудад шатахууны үнэ мөн өсөх хандлагатай байна.

Индонезийн төв банк өнгөрсөн сар зээлийн хэмжээгээ бууруулсны дараа бенчмарк бодлогын хүүгээ 5.75 хувьтай хэвээр үлдээхээр шийдвэрлэсэн ба засгийн газар нь инфляцийг хөөрөгдөж магадгүй гэсэн үүднээс шатахууныхаа үнийг тогтвортой барихыг хичээж байна. Гэсэн ч 3-р сард инфляцийн хэмжээ 7 сарын дунджаас анх удаа өссөн үзүүлэлттэй гарчээ. 3-р сард хууль боловсруулагчид засгийн газраас санаачилсан газрын тосны 33 хувийн өсөлтийг хүлээж авахаас татгалзсан бөгөөд Индонезийн Түүхий Газрын Тосны Холбоонд баррель газрын тосны үнийг 105 ам.доллараас хэтрүүлэхгүй байхыг анхааруулсан. Энэ нь баррель газрын тосны дундаж үнийг 15 хувиар өсгөсөн дүн юм.

4.5. Бараа таваарын зах зээлийн мэдээ

Зэсийн үнэ: Лондонгийн металлын биржид 1 тонн цэвэр зэсийн үнэ 2011 оны 12-р сард дунджаар 7567.55 ам.доллар байсан бол 2012 оны 4-р сард дунджаар 8259.63 ам.доллар болж, 692.08 ам.доллар буюу 9.1 хувиар өссөн байна. 1 тонн цэвэр зэсийн үнэ 2012 оны 4-р сард өмнөх оны мөн үеийнхээс 1223.62 ам.доллар буюу 12.9 хувиар буурчээ.¹⁴ (Зураг 4.1.)

Зураг 4.1

Зураг 4.2.

Алтны үнэ: Лондонгийн металлын биржид 1 унц алтны үнэ 2011 оны 12-р сард дунджаар 1652.31 ам.доллар байсан бол 2012 оны 4-р сард дунджаар 1650.07 ам.доллар болж, 2.24 ам.доллар буюу 0.1 хувиар буурсан байна. 1 унц алтны дундаж үнэ 2012 оны 4-р сард өмнөх оны мөн үеийнхээс 176.26 ам.доллар буюу 12.0 хувиар өсчээ.¹⁵ (Зураг 4.2.)

Газрын тосны үнэ: Нью-Йоркийн худалдааны биржид 1 баррел газрын тосны үнэ 2011 оны 12-р сард дунджаар 98.21 ам.доллар байсан бол 2012 оны 4-р сард дунджаар 103.33 ам.доллар болж, 5.11 ам.доллар буюу 5.2 хувиар өссөн байна. 1 баррел газрын тосны дундаж үнэ 2012 оны 4-р сард өмнөх оны мөн үеийнхээс 6.71 ам.доллар буюу 6.1 хувиар буурчээ.¹⁶ (Зураг 4.3.)

Зураг 4.3.

4.6. Хөрөнгийн биржийн индекс

АНУ -ын хөрөнгийн биржийн Аж үйлдвэрийн **Dow Jones** индекс 2012 оны 4 -р сард дунджаар 13030.75 нэгж болж, өмнөх сарынхаас 48.71 нэгж буюу 0.4 хувиар буурч, өмнөх оны мөн үеийнхээс 595.88 нэгж буюу 4.8 хувиар нэмэгджээ. Токиогийн хөрөнгийн биржийн **Nikkei-225** индекс 2012 оны 4-р сард дунджаар 9627.42 нэгж болж, өмнөх сарынхаас 334.93 нэгж буюу 3.4 хувь, өмнөх оны мөн үеийнхээс 17.20 нэгж буюу 0.2 хувиар буурчээ.

Лондонгийн хөрөнгийн биржийн **FTSE-100** индекс 2012 оны 4-р сард дунджаар 5725.58 нэгж болж, өмнөх сарынхаас 149.82 нэгж буюу 2.5 хувь, өмнөх оны мөн үеийнхээс 282.28 нэгж буюу 4.7 хувиар буурчээ.

Хүснэгт 4.1. **Хөрөнгийн биржийн индекс** (сараар, нэгж)

Он		Аж үйлдвэрийн Dow Jones ¹	Nikkei-225 ²	FTSE-100 ³
2011	I	11802.37	10449.53	5971.59
	II	12190.00	10622.27	6020.97
	III	12081.48	9852.45	5856.92
	IV	12434.88	9644.63	6007.86
	V	12579.99	9650.78	5937.97
	VI	12097.31	9541.53	5792.17
	VII	12512.33	9996.68	5909.81
	VIII	11326.62	9072.94	5271.31
	IX	11175.45	8695.42	5228.49
	X	11515.93	8733.56	5408.62
	XI	11804.33	8506.11	5402.51
	XII	12075.68	8507.32	5480.09
2011	I-XII	11957.57	9429.30	5681.39
2012	I	12550.89	8616.71	5694.45
	II	12889.05	9242.33	5893.35
	III	13079.47	9962.35	5875.40
	IV	13030.75	9627.42	5725.58

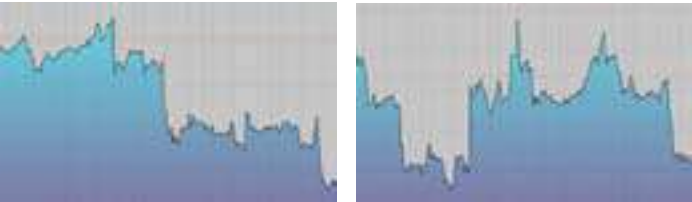
Тайлбар:

- 1. АНУ -ын хөрөнгийн биржийн индекс
- 2. Токиогийн хөрөнгийн биржийн индекс
- 3. Лондонгийн хөрөнгийн биржийн индекс

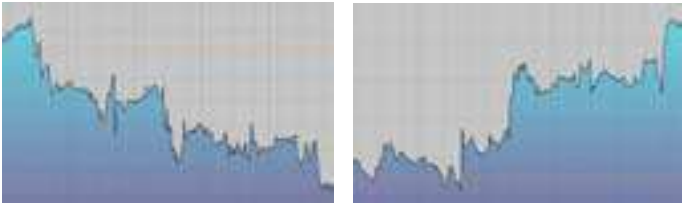
4.7. Валютын зах зээлийн тойм

Арилжаанд оролцогчид Европын холбооны төв банкны ээлжит хурал болон Франц, Грек улсуудын сонгуулийн үр дүнг анхааралтай ажиглаж төдийлөн их дүнтэй арилжаа хийхгүй байсан нь еврогийн ам.долларын эсрэг ханш сулрах эхний шалтгаан байсан бол АНУ-ын үйлдвэрлэлийн салбарын ерөнхий индекс хүлээгдэж байснаас хавьгүй сайн гарсны дараа ам.долларын бусад валютуудын эсрэг ханш чангарч эхэлсэн нь мөн үүнд нөлөөлсөн. Европын холбооны төв банкны хурлаар бодлогын хүүг хэвэнд нь үлдээсэн ч цаашид эдийн засгийн байдал сайжрахгүй бол мөнгөний нийлүүлэлтийг нэмэгдүүлж болзошгүй талаар яригдсан нь еврогийн ханшийн сулралтыг үргэлжлүүлсэн байна.

EURUSD ханшийн өөрчлөлт   USDJPY ханшийн өөрчлөлт

GBPUSD ханшийн өөрчлөлт   DXY индексийн өөрчлөлт

Австраль улсын төв банк бодлогын хүү болон ирэх жилүүдийн эдийн засгийн өсөлтийн таамаглалаа бууруулсан нь анхаарал татах үйл явдал байсан бөгөөд үүнтэй холбоотойгоор Австрали долларын ам.долларын эсрэг ханш 2.7 хувиар суларч оны эхнээс хойших хамгийн доод төвшиндөө хүрсэн юм.

2

БҮЛЭГ

ЭРДЭС БАЯЛАГ, УУЛ УУРХАЙН САЛБАРЫН АСУУДАЛ

НҮҮРСНИЙ АНГИЛАЛ, ЭКСПОРТ БА ЗАХ ЗЭЭЛИЙН ҮНЭ, ТАТВАРЫН ХУВЬ
ХЭМЖЭЭНИЙ ТАЛААРХ ЗАРИМ ОРНЫ ТУРШЛАГА

(НҮҮРСНИЙ ЭКСПОРТООР ТЭРГҮҮЛЭГЧ ОРНУУДЫН ТУРШЛАГА, ХАРЬЦУУЛСАН СУДАЛГАА)

:
Ц. Норовдондог (Ph.D), Д. Мягмарцэрэн, Ц. Батдорж, Г. Билгээ, Ц. Болормаа,
Г. Гэрэл, Б. Дуламсүрэн, Б. Нарантуяа, Ч. Онончимэг

Агуулга

Оршил

Нүүрсний ангилал болон экспортын талаарх ерөнхий мэдээлэл

• Монгол Улс

• Австрали Улс

• Америкийн Нэгдсэн Улс

• Индонез Улс

• Оросын Холбооны Улс

• Өмнөд Африкийн Бүгд Найрамдах Улс

• Бүгд Найрамдах Хятад Ард Улс

Ашигласан материал

Хавсралт 1. ОХУ -ын экспортын барааны гол нэрийн бараа

***

ОРШИЛ

УИХ -ын эрхэм гишүүн Д.Ганхуягийн 2012 оны 5 дугаар сарын 11-ний өдрийн 7/3400 тоот албан бичгээр ирүүлсэн захиалгын дагуу Судалгааны төвийн эдийн засгийн судалгааны баг тус судалгааг хийж гүйцэтгэв. Судалгаанд захиалагчийн хүсэлтийн дагуу нүүрс олборлолт болон экспортын хэмжээгээр тэргүүлэгч улс орнуудаас Австрали, АНУ, Индонез, ОХУ, Өмнөд Африк, Хятад улсуудыг сонгон авч нүүрсний ангилал, нөөц, экспортын хэмжээ, экспортын болон бусад татварын хувь хэмжээ зэрэг асуудлын хүрээнд Монгол Улсын нүүрсний экспортын өнөөгийн байдалтай харьцуулан авч үзсэн болно.

НҮҮРСНИЙ АНГИЛАЛ БОЛОН ЭКСПОРТЫН ТАЛААРХ ЕРӨНХИЙ МЭДЭЭЛЭЛ

Дэлхийн нүүрсний холбооны (World Coal Association) мэдээлснээр одоогийн нүүрс үйлдвэрлэх түвшнээр тооцоход дэлхийн 70 орчим оронд 118 жилийн нүүрсний нөөц байна гэж тогтоосон. Дэлхийн нүүрсний хүрээлэн (World Coal Institute) дэлхийн нүүрсний нийт нөөцийн хэмжээг 14.6 триллион тонн гэж тооцоолсон байна. Харин дэлхийн нүүрсний жилийн хэрэглээ ойролцоогоор 5.3 тэрбум тонн байдаг ба үүний 1.7 тэрбум тонн нь Хятад улсад оногддогоос хамгийн том хэрэглэгч хэмээгддэг байна. Бараг энэ хэмжээний нүүрс хэрэглэдэгээрээ Энэтхэг улс хоёрдугаарт жагсдаг.

Урьдчилсан тооцоогоор Энэтхэг-Хятадын хойгийн бүс нутаг 2025 он гэхэд хамгийн том хэрэглэгч болох магадлал өндөр байгаа бөгөөд дээрх улсууд тус бүрдээ ойролцоогоор жилдээ 2.7 тэрбум тонн нүүрс хэрэглэдэг болно хэмээн таамаглаж байгаа юм. Дэлхийн

нүүрсний хэрэглээний дундаж өсөлт 1.6 хувь байх магадлалтай. Нийт нүүрсний зах зээл Атлантын ба Номхон далайн гэсэн үндсэн хоёр хэсэгт хуваагддаг. Атлантын бүсэд ӨАБНУ, Колумби, ОХУ, Польш, АНУ гэсэн дарааллаар гол нийлүүлэгч байдаг бол Номхон далайн бүсэд Австрали, БНХАУ, Индонези, ОХУ багтдаг. Харин импортын хэмжээгээр Атлантад ХБНГУ, Англи, Испани, Итали, ОХУ гэсэн дараалалтай байдаг,

Номхон далайн бүсэд Япон, Өмнөд Солонгос, Тайван, Энэтхэг гэсэн улсууд байдаг. Энэ хоёр зах зээл экспортлох тээврийн зардлаараа харьцангуй ялгаатай байдаг ба Атлантын зах зээл дээрх нүүрсний үнийг ӨАБНУ-ын Ричард Бэй боомтын спот үнээр индикатор болгон тогтоодог бол Номхон далайн зах зээлийн үнийг Австралийн Ньюкастлын спот үнээс хамааруулан тогтоодог.

Хүснэгт 1. Дэлхийн нийт нүүрсний үйлдвэрлэл (сая тонн)

	1990 он	2009 он	2010 он
Дэлхийн нийт нүүрсний үйлдвэрлэл	4677	6823	7229
Чулуун нүүрсний үйлдвэрлэл	3493	5789	6185
коксжуулсан нүүрс	598	782	891
эрчим хүчний нүүрс	2894	501	5294
хүрэн нүүрсний үйлдвэрлэл	1184	1033	1042

Хүснэгт 2. Дэлхийн шилдэг чулуун нүүрс үйлдвэрлэгч 10 улсууд (сая тонн, 2010 он)

Улс	Нийт (сая тонн)	Улс	Нийт (сая тонн)
Хятад	3162	Орос	248
АНУ	932	Индонез	173
Энэтхэг	538	Казакстан	105
Австрали	353	Поланд	77
Өмнөд Африк	255	Колумб	74

Хүснэгт 3. Дэлхийн шилдэг хүрэн нүүрс үйлдвэрлэгч улсууд (сая тонн, 2010 он)

Улс	Нийт (сая тонн)	Улс	Нийт (сая тонн)
Герман	169	АНУ	65
Индонез	163	Грек	56
Орос	76	Поланд	56
Турк	69	Чех	44
Австрали	67	Сербиa	37

Хүснэгт 4. Дэлхийн шилдэг нүүрс экспортлогч улсууд (сая тонн, 2010 он)

Улс	Нийт (сая тонн)	Эрчим хүчний нүүрс (сая тонн)	Коксжих нүүрс (сая тонн)
Австрали	298	143	155
Индонез	162	160	2
Орос	109	95	14
АНУ	74	23	51
Өмнөд Африк	70	68	2

Дэлхийн гол нүүрс үйлдвэрлэгч улсуудын тоонд Хятад, Америк, Энэтхэг, Австрали, Индонез, Орос, Өмнөд Африк зэрэг улсууд орно. Олон улсын түвшинд нүүрсийг ерөнхий 4 ангилдаг

- Хүрэн нүүрс (эрчим хүчний, дулааны нүүрс /Lignite, Brown coal/)
- Хагас битумжсан нүүрс (Эрчим хүчний)
- Битумжсан нүүрс (Коксжих)
- Антрацит (Сайн чанарын коксжих нүүрс, илчлэг өндөртэй, чулуун нүүрс /Hard coking coal/)

Хүснэгт 5. Олон улсын нүүрсний ангилал

Class or Rank	Group	Fixed Carbon ^(b) (wt % dry mmf)		Volatile Matter ^(b) (wt % dry mmf)		Gross Heating Value ^(c) (MJ/kg moist mmf)	
		Equal or greater than	Less than	Greater than	Equal or less than	Equal or greater than	Less than
Anthracite	Metanthracite ^(a)	88		2	2		
	Anthracite ^(a)	92	88	8	8		
	Semianthracite ^(a)	86	92	8	14		
Bituminous	Low-volatile bituminous ^(a)	70	86	14	22		
	Medium-volatile bituminous ^(a)	69	78	22	31		
	High-volatile A bituminous		69	21		32.55	32.55
	High-volatile B bituminous					30.23	30.23
	High-volatile C bituminous ^(a)					26.74	26.74
Subbituminous	Subbituminous A					24.41	26.74
	Subbituminous B					22.09	24.41
	Subbituminous C					19.30	22.09
Lignite	Lignite A					14.65	19.30
	Lignite B						14.65

(a) This classification does not include a few coals (referred to as unbanded coals) having unusual physical and chemical properties falling within the fixed carbon and heating value ranges of the high-volatile bituminous and subbituminous ranks.

(b) Percentage by weight on a dry and mineral matter free basis (mmf).

(c) Gross Heating Value on a moist and mineral matter free basis. Moist refers to the natural inherent water contained in a coal but does not include visible water (if any) on the surface of the coal. Multiply Btu/lb by 4.1868 to convert to MJ/kg.

(d) Coals containing 69 wt % or more fixed carbon on a dry mmf basis are ranked according to their fixed carbon content regardless of their Gross Heating Value.

(e) A high-volatile C bituminous coal that may be agglomerating or non-agglomerating.

(f) A high-volatile C bituminous coal that is an agglomerating coal, which means that it tends to become sticky and to cake when heated. The agglomerating character of a coal is determined by heating a sample to 950 °C under certain conditions. If the residue is coherent and supports a weight of 500g without pulverizing, the coal is classified as being agglomerating.

1. МОНГОЛ УЛС

Манай улсын хувьд одоогоор зөвхөн Хятад руу нүүрсээ экспортлож байгаа бөгөөд нөгөө талаар нүүрсэнд эцсийн боловсруулалт хийлгүйгээр экспортлодог тул нүүрсээ тодорхой төрлөөр нь нарийвчилсан ангилал байхгүй. Мөн тэрхүү ангилал тус бүрээр нь ялгавартай оноосон үнэ байхгүй тул экспортлох нүүрсний үнийг хүлээн авагч тал болох Хятадын импортлож байгаа нүүрсний үнийг жишиг болгон тогтоодог байна.

Харин нүүрсний үнийн талаарх мэдээллээ **Coalworld.net** сайтаас авдаг. Тиймээс манай улсын экспортын нүүрсний үнэ болон ангиллын талаарх үндсэн үзүүлэлтийг харуулахын тулд ЭБЭХЯ-ын сайтан дээр байршуулсан БНХАУ-ын импортлосон коксжих нүүрсний үнэ, дотоод зах зээл дээрх нүүрсний үнэ болон бусад холбогдох мэдээллүүдийг орууллаа.

Хүснэгт 6. БНХАУ-ын импортлосон коксжих нүүрсний үнэ

Гарал үүсэл	Хил боомт	Үнэ /юань/ тн/	Үнслэг %	Дэгдэмхий %	Хүхэр %	Бөсөх чадвар G	Тодруулга	Төрөл
Монгол	Ганц мод	1210	10,5	28	<0,6	83	Агуулах дахь үнэ	Хатуу коксжих нүүрс
		270	18-20	30-33	1,3	32	Уурхай дахь үнэ	Сул бөсөх нүүрс
		320	12-14	30-33	1-1,2	46	Уурхай дахь үнэ	1/2 коксжих нүүрс
	Сэхээ	430	8-10	30-33	<1	69	Уурхай дахь үнэ	1/3 коксжих нүүрс
		600	8-10	30-33	<1	69	Агуулах дахь үнэ	1/3 коксжих нүүрс
		600	<12	35-36	<1	65	Агуулах дахь үнэ	1/3 коксжих нүүрс

Эх сурвалж: Саус Гоби Энэржи Ресурс, sxcoal.com/ Coalworld.net 2012-05-07)

Хүснэгт 6. 2012 оны 05-р сарын 07-ны байдлаарх Анхуй муж дахь нүүрсний үнэ

Муж	Бүс нутаг	Нүүрсний төрөл	Илчлэг / ккал/кг/	Бусад үзүүлэлтүүд	Үнийн төрөл	Үнэ /юань/ тонн буюу ам.дол/тн/
Анхуй	Хуайбэй	1/3 коксжих нүүрс		Дэгдэмхий 30% Хүхэр 0,2% Үнслэг 9,5% Бөсөх чадвар 88	Төмөр замын өртөөн дэх үнэ /НӨТ орсон/	1500=238\$
Анхуй	Хуайбэй	Ядмаг нүүрс Угаасан нүүрс		Дэгдэмхий 13,8% Хүхэр 0,4% Үнслэг 11% Бөсөх чадвар 60	Төмөр замын өртөөн дэх үнэ /НӨТ орсон/	1550=246\$
Анхуй	Хауайнан	Эрчим хүчний нүүрс	5500	Дэгдэмхий 25% Хүхэр 0,6% Үнслэг 19%	Төмөр замын өртөөн дэх үнэ /НӨТ орсон/	760=120\$

Анхуй	Хауайнан	1/3 коксжих нүүрс		Дэгдэмхий 30% Хүхэр 0.5% Үнслэг 9-10% Бөсөх чадвар 84	Төмөр замын өртөөн дэх үнэ /НӨТ орсон/	1638=260\$
Анхуй	Сузхоу	Зөөлөн нүүрс	5000	Дэгдэмхий 25% Хүхэр <1% Үнслэг 21%	Төмөр замын өртөөн дэх үнэ /НӨТ орсон/	710=113\$

Эх сурвалж: CCTD/ Coalworld.net 2012-05-07) 1 ам.доллар=6.31 юань

Хүснэгт 7. 2012 оны 05-р сарын 07-ны байдлаархи Шаньси муж дахь нүүрсний үнэ

Муж	Бүс	Нүүрсний төрөл	Хувилбарууд	Ичлэг / Ккал/кг/	Бусад үзүүлэлтүүд	Үнийн төрөл	Үнэ /юань/ тонн буюу ам.дол/ тонн/
Шаньси	Гуажиао	Коксжих нүүрс			Хүхэр: 1.3%, дэгдэмхий: 16%-22%, үнслэг:<8%, бөсөх чадвар >70	Төмөр замын өртөөн дэх үнэ /НӨТ орсон/	1440=228\$
Шаньси	Гуажиао	Коксжих нүүрс			Хүхэр: 0.6%, дэгдэмхий: 16%-22%, үнслэг:<10%, бөсөх чадвар >73	Төмөр замын өртөөн дэх үнэ /НӨТ орсон/	1600=254\$
Шаньси	Тайюань	Ядмаг нүүрс			Хүхэр: 1% дэгдэмхий: 12%-18%, үнслэг:<10%, бөсөх чадвар:5-15	Төмөр замын өртөөн дэх үнэ /НӨТ орсон/	1000=158\$
Шаньси	Чангзи	Ядмаг нүүрс			Хүхэр: 0.3%, дэгдэмхий: 16%, слэг:<11%-12%, бөсөх чадвар >40	Төмөр замын өртөөн дэх үнэ /НӨТ орсон/	1280=203\$
Шаньси	Датонг	Эрчим хүчний нүүрс		6000	Хүхэр: 0.8%, дэгдэмхий: 28%-32%, үнслэг:<10%,	Уурхайн аман дахь үнэ /НӨТ ороогүй/	555=88\$
Шаньси	Датонг	Эрчим хүчний нүүрс		5500	Хүхэр: 0.8%, дэгдэмхий: 28%-32%, үнслэг:<10%	Уурхайн аман дахь үнэ /НӨТ ороогүй/	530=84\$
Шаньси	Янгкуан	Антрацит	Бутархай нүүрс	6200	Хүхэр: <1%, дэгдэмхий: 7%-9%, слэг:<14-169%,	Уурхайн аман дахь үнэ /НӨТ ороогүй/	690=109\$
Шаньси	Янгкуан	Антрацит	Дунд хэмжээтэй угаасан нүүрс	7000	Хүхэр: <1%, дэгдэмхий: 7%-9%, үнслэг:<9-12%,	Уурхайн аман дахь үнэ /НӨТ ороогүй/	1050=166\$

Шаньси	Янгкуан	Антрацит	Жижиг хэмжээтэй угаасан нүүрс	7000	Хүхэр: <1%, дэгдэмхий: 7%-9%, үнслэг:<9-12%,	Уурхайн аман дахь үнэ /НӨТ ороогүй/	995=158\$
Шаньси	Жинчэнг	Антрацит	Бутархай нүүрс	6000	Хүхэр: 0.3%, дэгдэмхий: 14%, үнслэг:7-8%,	Уурхайн аман дахь үнэ /НӨТ ороогүй/	730=116\$
Шаньси	Жинчэнг	Антрацит	Жижиг хэмжээтэй угаасан нүүрс	6500	Хүхэр: 0.6%, дэгдэмхий: 16%-22%, үнслэг:<10%, бөсөх чадвар >73	Уурхайн аман дахь үнэ /НӨТ ороогүй/	1600=254\$
Шаньси	Жинчэнг	Антрацит	Дунд хэмжээтэй угаасан нүүрс	6800	Хүхэр: 0.5%, дэгдэмхий: 14%-22%, үнслэг:6%,	Уурхайн аман дахь үнэ /НӨТ ороогүй/	1125=178\$

Хүснэгт 8. 2012 оны 05-р сарын 07-ны байдлаархи Өвөр Монголын өөртөө засах бүс дэх нүүрсний үнэ

Муж	Бүс	Нүүрсний төрөл	Ичлэг /ккал/кг/	Бусад үзүүлэлтүүд	Үнийн төрөл	Үнэ /юань/ тонн буюу ам.дол/тонн
Өвөр Монголын өөртөө засах бүс	Чифэнг	Зөөлөн нүүрс	4000	Дэгдэмхий:42%, Үнслэг:<25%, Хүхэр :0.7%	Уурхай дахь үнэ (НӨТ орсон)	500= 79 \$
Өвөр Монголын өөртөө засах бүс	Баотоу	Эрчим хүчний нүүрс	5000	Үнслэг :20%, Дэгдэмхий :30%, Хүхэр :0.2%	Төмөр замын өртөөн дэх үнэ (НӨТ орсон)	430= 68 \$
Өвөр Монголын өөртөө засах бүс	Эрдос	Эрчим хүчний нүүрс	6000	Дэгдэмхий:31%, Үнслэг:<5%, Хүхэр:<0.4%, Бөсөх чадвар>83	Уурхай дахь үнэ (НӨТ орсон)	460= 73 \$
Өвөр Монголын өөртөө засах бүс	Хөлийн гол	Хүрэн нүүрс	3500	Дэгдэмхий:46%, Үнслэг:25%, Хүхэр:<0.5%, Бөсөх чадвар>83	Уурхай дахь үнэ (НӨТ орсон)	270= 43 \$
Өвөр Монголын өөртөө засах бүс	Вухай	Тост нүүрс (угаасан нүүрс)		Дэгдэмхий :29.4%, Үнслэг :10%, Хүхэр: 2%, Бөсөх чадвар >96	Төмөр замын өртөөн дэх үнэ (НӨТ орсон)	980=155 \$
Өвөр Монголын өөртөө засах бүс	Вухай	Тост нүүрс (угаасан нүүрс)		Дэгдэмхий: 32%, Үнслэг :10%, Хүхэр:1.8%, Бөсөх чадвар>94	Төмөр замын өртөөн дэх үнэ (НӨТ орсон)	1030=163 \$

Өвөр Монголын өөртөө засах бүс	Вухай	Хагас зөөлөн коксжих нүүрс		Дэгдэмхий :30%, Үнслэг :7%, Хүхэр: 1.1%, Бөсөх чадвар >83	Төмөр замын өртөөн дэх үнэ (НӨТ орсон)	1030=163 \$
--------------------------------	-------	----------------------------	--	--	--	-------------

(Эх сурвалж :CCTD/CoalWorld.net 2012-05-07) 1 ам. доллар=6.31 юань

Хүснэгт 9. 2012 оны 05-р сарын 07-ны байдлаархи Ша'аньси муж дахь нүүрсний үнэ

Муж	Бүс	Нүүрсний төрөл	Илчлэг (ккал/кг)	Үнийн төрөл	Бусад үзүүлэлтүүд	Үнэ (юань/тонн буюу ам.долл/тонн)
Ша'аньси	Юлин	Эрчим хүчний нүүрс	6000	Уурхай дахь үнэ (НӨТ орсон)	Хүхэр:<1%, Дэгдэмхий: 33%-35%, Үнслэг:15%	540=86 \$
Ша'аньси	Шэнмү	Зөөлөн нүүрс	6500	Төмөр замын өртөөн дэх үнэ (НӨТ орсон)	Хүхэр:<0.8%, Дэгдэмхий: 32%-36%, Үнслэг:10%	730=116 \$
Ша'аньси	Ксиан'ан	Зөөлөн нүүрс	6000	Төмөр замын өртөөн дэх үнэ (НӨТ орсон)	Хүхэр: 0.6%, Дэгдэмхий: 35%, Үнслэг:14%	770=122 \$
Ша'аньси	Хуанглинг	Эрчим хүчний нүүрс	6000	Төмөр замын өртөөн дэх үнэ (НӨТ орсон)	Хүхэр:0.5%, Дэгдэмхий: 32%, Үнслэг:26-32%	550=87 \$
Ша'аньси	Тонгчуан	Хатуу коксжих нүүрс		Төмөр замын өртөөн дэх үнэ(НӨТ орсон)	Хүхэр:1,7%, Дэгдэмхий: 20%, Үнслэг:10%,	1230=195 \$
Ша'аньси	Тонгчуан	Угаасан ядмаг нүүрс	5000	Төмөр замын өртөөн дэх үнэ(НӨТ орсон)	Хүхэр: <0.8%, Дэгдэмхий: 18%, Үнслэг :10%,	1185=188 \$

(Эх сурвалж: CCTD /CoalWorld.net 2012-05-07) 1 ам. доллар=6.31 юань

Хүснэгт 10. 2012 оны 05-р сарын 07-ны байдлаархи Шандун муж дахь нүүрсний үнэ

Муж	Бүс нутаг	Нүүрсний төрөл	Илчлэг (ккал/кг)	Бусад үзүүлэлтүүд	Үнийн төрөл	Үнэ (юань/тонн буюу ам.доллар/тонн)
Шандун	Зибо	Ядмаг нүүрс (холимог нүүрс)	5000	Дэгдэмхий:16%, хүхэр:<1.2%, үнслэг: 33-34%	Төмөр замын өртөөн дэх үнэ (НӨТ орсон)	720=114 \$

Шандун	Зибо	Хийт нүүрс	Бөсөх чадвар: 70	Дэгдэмхий:37.8%, хүхэр:0.4%, үнслэг: 11%	Төмөр замын өртөөн дэх үнэ (НӨТ орсон))	1100=174 \$
Шандун	Заозхуанг	Тост нүүрс (угаасан нүүрс)	Бөсөх чадвар: >86	Дэгдэмхий:33.3%, хүхэр:2.3%, үнслэг: 9%	Төмөр замын өртөөн дэх үнэ (НӨТ орсон)	1460=231 \$
Шандун	Заозхуанг	Эрчим хүчний нүүрс	5500	Дэгдэмхий:30%, хүхэр: <1.5 %, үнслэг: 18%	Төмөр замын өртөөн дэх үнэ (НӨТ орсон)	880=139 \$
Шандун	Янзхоу	Эрчим хүчний нүүрс	6000	Дэгдэмхий:30%, хүхэр:0.7%, үнслэг: 14-6%	Төмөр замын өртөөн дэх үнэ (НӨТ орсон)	900=143 \$
Шандун	Тенгзхоу	Эрчим хүчний нүүрс	5500	Дэгдэмхий:32%, хүхэр:0.8%, үнслэг: 17-20%	Уурхайн ам дахь үнэ	780=124 \$

(Эх сурвалж: CCTD/ Coalworld.net 2012-05-07) 1 ам.доллар=6.31 юань

2. АВСТРАЛИ УЛС

Нүүрсний ангилал

Австрали улсын нүүрсний ангилалыг дэгдэмхийн агуулга, илчлэг, үнслэг, чөлөөт хөөлтийн зэрэг болон грей-кинг гэсэн нүүрсний чанарын дөрвөн үзүүлэлтээр ангилсан мэдээллийг ЭБЭХЯ-аас 2010 онд гаргасан “Нүүрсний тухай мэдээлэл” -ээс ишлэн оруулав.

Нүүрсний экспорт

Нүүрс бол чулуужсан түлш бөгөөд дэлхийн нийт эрчим хүчний үйлдвэрлэлийн 27 хувийг эзэлдэг. Атомын найрлагийн ихэнхи хувь нь устөрөгчийн болон нүүрстөрөгчийн хий байх бөгөөд маш бага хэмжээний хүхэр болон бусад элемент эзэлдэг.

Хар нүүрс нь Австралийн хамгийн том экспортын бүтээгдэхүүн бөгөөд Австралийн бүтээгдэхүүн худалдааны салбарын 16 хувийг эзэлж байна. Австрали улс нь дэлхийн хэмжээнд дөрөв дэх том нүүрс үйлдвэрлэгч (Хятад, АНУ болон Энэтхэгийн дараа орох) бөгөөд хамгийн том экспортлогч юм. Дэлхийн нүүрсний худалдааны ойролцоогоор 27 хувийг Австрали улс нийлүүлж байна. (дэлхийн металлургийн нүүрсний худалдааг оролцуулан) 2008 онд Австралийн коксжих нүүрсний экспортын 70 гаруй хувь, эрчим хүчний нүүрсний 94 хувийг Азийн бүс нутагт экспортолсон байна. Нүүрсний худалдааны салбарт тэргүүлсэн энэ байр суурь нь Австралийн чанартай нүүрсний нөөц болон хэрэглэгчдэд танигдсан, хариуцлагатай, өндөр чансаатай нүүрсний үйлдвэр дээр суурилан олон жилийн турш нүүрсний худалдааг өргөжүүлсэнтэй холбоотой юм.

Хүснэгт 11. Австралийн нүүрсний ангилал

	Код	Дэгдэмхийн агуулга (dmmf, %)	Илчлэг (daf, MJ/kg)		Код	Грей – Кинг
1-р хэсэг (coal class)	1	<10.0		3-р хэсэг (coal sub group)	0	A
	2	10.1 – 14.0			1	B – D
	3	14.1 – 20.0	>33.82		2	E – G
	4A	20.1 – 24.0	32.02–		3	G1 – G4
	4B	24.4 – 28.0	33.82		4	G5 – G8
	5	28.1 – 33.0	25.43 –		5	G9
	6	33 – 41	32.02	4-р хэсэг (ash number)	Код	Үнслэг (dry basis, %)
	7	33 – 44	27.08 –		(0)	<4.0
	8	35 – 50	28.42		(1)	4.1 – 8.0
2-р хэсэг (coal group)	Код	Чөлөөт хөөлтийн зэрэг			(2)	8.1 – 12.0
	0	0 – S			(3)	12.1 – 16.0
	1	1 – 2			(4)	16.4 – 20.0
	2	2S – 4			(5)	20.1 – 24.0
	3	4S – 6			(6)	24.1 – 28.0
	4	6S – 9			(7)	28.1 – 32.0
					(8)	>32

Австралийн хар нүүрсний үйлдвэрлэлийн хүчин чадал нь тус улсын эдийн засгийн нөөцөд 100 шахам жил хангалттай хэмжээний дэмжлэг үзүүлэхээр байна. Харин хүрэн нүүрсний үйлдвэрлэл нь ойролцоогоор 400 шахам жилийн хугацаанд эдийн засгийн нөөцөд дэмжлэг үзүүлэхээр байгаа талаар “Австралийн нүүрсний холбоо”-оос судалгаа гаргасан байна.

2007-2008 оны санхүүгийн жилд Австралийн хар нүүрсний үйлдвэрлэлийн бүтээгдэхүүн хамгийн их худалдаалагдсан буюу 326.8 сая тонн байсан бол 2009-2010 онд 320.7 сая тонн болж буурсан тооцоо гарсан байна. Энэ бууралт нь дэлхийн эдийн засгийн бууралттай салшгүй холбоотой бөгөөд тэр дундаа дэлхийн боловсруулаагүй гангийн үйлдвэрлэл болон Азийн цахилгааны эрэлт хэрэгцээ багассан нь голлох хүчин зүйл болжээ.

Австралийн нүүрсний экспорт (эрчим хүчний болон коксжих) нь 2007-2008 онд 24.4 тэрбум австрали долларын өртөг бүхий 252.0 сая тонн, 2009-2010 онд 28.4 тэрбум австрали долларын өртөг бүхий 250.5 сая тонн болон буурсан байна. 2008 оны дэлхийн эдийн засгийн бууралтын үр дүнд эрчим хүчний нүүрсний гэрээгээр тогтворжуулсан үнэ 57 хувиар, коксжих нүүрсний гэрээгээр тогтворжуулсан үнэ 55 хувиар тус тус бууруулсан бөгөөд эдгээр нь түүхэн өндөр үнэ болжээ.

2008 онд Австралийн экспортын бүтээгдэхүүний шилдэг импортлогчид нь: Япон улс - экспортын бүтээгдэхүүний 47 хувь, БНСУ 15 хувь, Европийн Холбоо 10 хувь, Тайван 10

хувь, Энэтхэг 10 хувь тус тус импортолсон байна.⁴⁷ 2006 оноос 2010 оны хугацаан дахь Австралийн эрчим хүчний болон коксжих нүүрсний нийт үйлдвэрлэлийн хэмжээ, түүнээс хичнээн хувийг нь хэрэглэгч улс орнууд руу экспортолсон болон экспортын бүтээгдэхүүний тухайн жилийн нийт өртгийн хэмжээг он оноор нь харьцуулсан үзүүлэлтийг доорх хүснэгтээр үзүүлээ.

Хүснэгт 12. Австралийн нүүрсний экспортын 2006 - 2010 оны харьцуулсан үзүүлэлт⁴⁸

Санхүүгийн жил	2006-2007	2007-2008	2008-2009	2009-2010
Бүтээгдэхүүн сая тонн(Mt): Эрчим хүчний нүүрс /Thermal Coal/ Коксжих нүүрс /Metallurgical Coal/	181.1 142.6	185.1 140.1	200.5 135.4	190.7 136.3
Экспорт сая тонн(Mt): Эрчим хүчний нүүрс /Thermal Coal/ Коксжих нүүрс /Metallurgical Coal/ Нийт	115.6 132.0 243.6	115.1 137 252.1	130.5 119 249.5	122.5 128 250.5
Экспортын өртөг (Ав.долл.тэрбум): Эрчим хүчний нүүрс /Thermal Coal/ Коксжих нүүрс /Metallurgical Coal/ Нийт	6,758 15,039 21,797	8,365 16,038 24,403	17,589 34,464 52,053	9,815 18,628 28,443

Австралийн хүрэн нүүрсний үйлдвэрлэлийн дийлэнхийг Викториа мужийн Латробийн Хөндийгөөс олборлож байгаа бөгөөд 2007 оноос 2008 онд 72.4 сая тонн хүрэн нүүрс үйлдвэрлэсэн бөгөөд хүрэн нүүрсийг дотоодын эрчим хүчний үйлдвэрлэлд ашигладаг байна. Австралийн цахилгааны эх үүсвэрийн 83 хувийг хар болон хүрэн нүүрс бүрдүүлдэг. Хар нүүрсний үйлдвэрлэлд 2007 оны байдлаар ойролцоогоор 31,000 ажилчид ажиллаж байгаа гэсэн статистик мэдээлэл гарсан байна.

в) Татвар.

Австралийн татварын тогтолцооноос уул уурхайн салбарт хамаарах дараах төрлийн татварууд байна. Үүнд:

- Орлогын албан татвар
- Нөөцийн түрээсийн татвар /роялти/
- Онцгой албан татвар
- Нэмэгдсэн өртгийн албан татвар /Бүтээгдэхүүн үйлчилгээний татвар/
- Суутгалын татвар
- Өндөр ашгийн татвар /уул уурхайн татвар/ зэрэг татварын төрлүүд хамаарахаар байна.

Австралийн татварын тухай хуульд /"Income Tax Assessment Act 1997", "Income Tax Rates Act 1986"/ зааснаар орлогын албан татвар, суутгалын татвар болон бусад татварыг ногдуулахдаа тус улсын иргэн болон, харъяат бус гадаадын иргэн, аж ахуйн нэгжээр нь ялгамжтай ногдуулдаг байна. Харин нөөцийн төлбөрийн хувьд хувийн болон төрийн уурхай гэсэн үзүүлэлтээр ялгамжтай тогтоодог байна.

- Орлогын албан татвар нь хувь хүн болон харъятын хувьд орлогын хэмжээнээс шалтгаалан ялгамжтай ногдуулдаг байна. Харин компанийн орлогын албан татвар нь 30 хувь байхаар тогтоосон байна.

⁴⁷ http://www.ret.gov.au/resources/mining/australian_mineral_commodities/Pages/australia_coal_inx

⁴⁸ ABARE Australian Commodities, June Quarter 2009 ' ABARE forecast

b) Нөөцийн түрээсийн татвар буюу Роялтийн хувьд байгалийн ямар төрлийн ашигт малтмал олборлож байгаагаас шалтгаалан өөр өөр хувь хэмжээгээр ногдуулдаг байна. Нүүрсний үйлдвэрлэлийн хувьд 5 хувийн роялти тогтоодог байна. “Ашигт малтмалын нөөцийн түрээсийн татварын тухай хууль”⁴⁹ нь 2011 онд шинэчлэгдэн батлагдсан байна.

c) Нэмэгдсэн өртгийн албан татвар нь бүтээгдэхүүн үйлчилгээнд

d) Суутгалын татвар нь “Орлогын татвар ногдуулах тухай хууль”-ийн 128 (В)-д зааснаар:

- ❖ Ногдол ашигт-30 хувь
- ❖ Хүүгийн орлогод-10 хувь
- ❖ Роялтид- 30 хувиар тус тус татвар ногдуулдаг байна.

e) Өндөр ашгийн татвар буюу Super profit tax. 2012 оны 7 сараас эхлэн тус улсад роялтиг өндөр ашгийн татвар гэж нэрлэхээр болсон байна. Энэ татвар нь үйлдвэрлэгчийн болон судлаачдын зүгээс нилээд шүүмжлэл дагуулж байгаа бөгөөд уул уурхайн компаниудын төрд төлөх роялтийн хэмжээг ойлгомжгүй болгосон гэж үздэг байна. Ашигтай ажиллаж буй ямар ч уул уурхайн компани 6 хувиас дээш баялагийн хөрөнгө оруулалттай бол 40 хувийн татвар төлөхөөр тогтоосон байна.

3. АМЕРИКИЙН НЭГДСЭН УЛС

➤ **Нүүрсний нөөц:** Эрчим хүчний төв /Energy information administration/-өөс АНУ-ыг 261 тэрбум тонн нөхөн сэргээгдэх нөөцтэй гэж мэдээлсэн байдаг. Энэ нь өнөөгийн нүүрсний хэрэглээний түвшингээр тооцоход ойролцоогоор 235 жил хүрэлцэхүйц нөөцтэй гэсэн үг юм. Дэлхийн нүүрсний нөөцийн 27 хувь нь АНУ -д ногддог бөгөөд Америкийн компаниуд хэрэгцээт нүүрснийхээ ихэнхийг удаан жилийн гэрээний үндсэн дээр авахаар тохиролцсон байдаг. Тус улсад 25 муж улсын газар нутагт 458,600 mile буюу нийт газар нутгийн 13 орчим хувиас нүүрс олборлож байна. Нийт нүүрсний 75 орчим хувийг Wyoming, West Virginia, Kentucky, Pennsylvania, Montana гэсэн 5 мужаас олборлож байна.

➤ **Нүүрсний экспортын хэмжээ:** АНУ-ын нүүрсний экспорт 2011 онд огцом өссөн бөгөөд энэ нь АНУ-ын хувьд дотоодын нүүрсний хэрэглээ буурч, харин Европ болон Азийн орнуудын хэрэглээ өссөнтэй холбоотой юм.

АНУ нь дэлхийд 4-р байранд буюу Австрали, Индонез, ОХУ-ын дараа орох нүүрс экспортлогч томоохон оронын тоонд зүй ёсоор ордог. Азийн орнуудад нүүрсний эрэлт нэмэгдсэнтэй холбоотой АНУ, БНХАУ уруу экспортолсон нүүрсний хэмжээ 2009-2010 онд огцом өссөн байна.

Хүснэгт 13. АНУ -ын нүүрсний нийт экспорт, импорт

Он	Экспорт	Импорт	Нийт экспорт	Нийт өөрчлөлтийн хувь
2005	49,942	30,460	19,482	
2006	49,647	36,246	13,401	-31%

⁴⁹ Minerals Resource Rent Tax Bill 2011.

2007	59,163	36,347	22,816	70%
2008	81,519	34,208	47,311	107%
2009	59,097	22,639	36,458	-23%
2010	81,716	19,353	62,363	71%
2011	106,468	13,524	92,944	49%

Хүснэгт 14. АНУ -ын нүүрсний экспорт, 2010 - 2011 оны улирлын харьцуулсан дүн

Улс	Коксжуулсан		Уураар боловсруулсан	
	2010	2011	2010	2011
Хойд Америк, нийт	1,245,912	461,541	455,145	498,983
Канад	1,148,996	255,391	345,146	309,302
Мексик	96,916	182,610	77,133	118,640
Бусад	1,245,912	23,540	32,866	71,041
Өмнөд Америк, нийт	1,749,954	2,197,197	256,174	555,790
Аргентин	105,376	96,942	92	513
Бразил	1,644,578	2,100,255	1,332	138,871
Чили	0	0	249,470	410,929
Бусад	0	0	5,280	5477
Европ, нийт	6,583,322	7,781,356	1,522,002	4,931,208
Бельги	270,263	489,678	14,756	145,470
Хорват	227,709	391,359	0	148,073
Дани			0	84,689
Франц	242,785	356,916	329,366	494,908
Герман	348,098	546,809	166,314	899,009
Итали	616,834	903,957	127,541	222,999
Латви	105,490	42,782	0	78,337
Нидерланд	1,025,836	1,188,000	334,628	1,120,742
Норвеги	15,770	26,534	5,519	12,293
Польш	552,214	332,559	72,034	174
Португал	0	0	79,135	243,631
Урмын	214,673	423,328	0	0
Словени	166,946	233,840	0	0
Испани	288,714	399,710	142,077	155,104

Швед	0	60,861	-	-
Турк	576,329	616,602	84,356	310,173
Украин	840,441	1,040,404	0	0
Англи	852,368	417,118	159,280	852,159
Бусад	238,852	310,899	6,996	163,447
Ази, нийт	3,468,257	6,334,652	1,317,392	2,364,013
Хятад	1,454,877	1,548,012	754,266	505,632
Энэтхэг	518,351	994,731	113	231,664
Япон	693,772	2,699,176	1,596	118,844
Өмнөд солонгос	772,567	772,567	471,908	1,501,091
Африк, нийт	229,975	390,711	77,088	935,565
Египет	81,203	243,961	4,271	163,357
Морокко	0	69,935	70,513	771,991
Өмнөд Африк	148,772	76,815	21	211
Бусад	0	0	2,283	6
Дэлхийд нийт	13,277,420	17,165,457	3,628,462	9,451,700

➤ АНУ-ын нүүрсний татварын хувь хэмжээ

АНУ-ын орлогын албан татварын тогтолцоо нь тухайн муж бүрээр харилцан адилгүй ялгаатай байдаг. Ашигт малтмалын төрлөөс хамааран татварын хөнгөлөлтийн хувь нь 5-22% хүртэл ялгаатай байдаг. Хэдийгээр АНУ-ын корпорацийн өрийн хувь 1.5-1.0-ээс хэтэрсэн байсан ч гадны хуулийн этгээдэд төлөх хүү хязгаарлагдсан байдаг.

Хүснэгт 15. АНУ -ын нүүрсний татвар, орлогын албан татвар хураамж

Корпорацийн татвар	35% нэмээд улсын орлогын татвар /олон улсын жишиг/
Төлбөрийн татвар	30% ноогдол ашиг, хүү, эрхийн төлбөр, техникийн туслалцаанд зориулагдах ба эс бөгөөс хүчин төгөлдөр бусад татварыг зохицуулагч дүрмээр хөнгөлөлтийг тооцно.
Уул уурхайн онцгой татвар	Улсаас тодорхой төрлийн эрдсүүдийн олборлолтонд татвар ноогдуулах ба энэ нь муж улс бүрт өөр өөр байдаг.
Татварын тогтвортой байдлын зохицуулга Татварын хөнгөлөлт	Тодорхойгүй. Энэ татварын хувийн бууралт нь “уул уурхайн салбараас олж буй үндэсний орлого”-ын хэмжээнд суурилан татварын хэмжээг бууруулах боломж олгодог ба улсаас хязгаарыг нь заасан байдаг.

➤ **Нүүрсний үйлдвэрлэл:** АНУ 1980-2005 он хүртэл дэлхийн нүүрсний үйлдвэрлэлийн 20 орчим хувийг эзэмшиж ирсэн. 2010 онд дэлхийд 2-р байранд орохоор нүүрс үйлдвэрлэгч орон болсон ба дэлхийд томоохонд тооцогддог нүүрсний ордуудыг эзэмших болсон.

АНУ-ын нүүрсний үйлдвэрлэл 2010 онд 1,084.4 сая тонн буюу 2009 оны үйлдвэрлэлийн

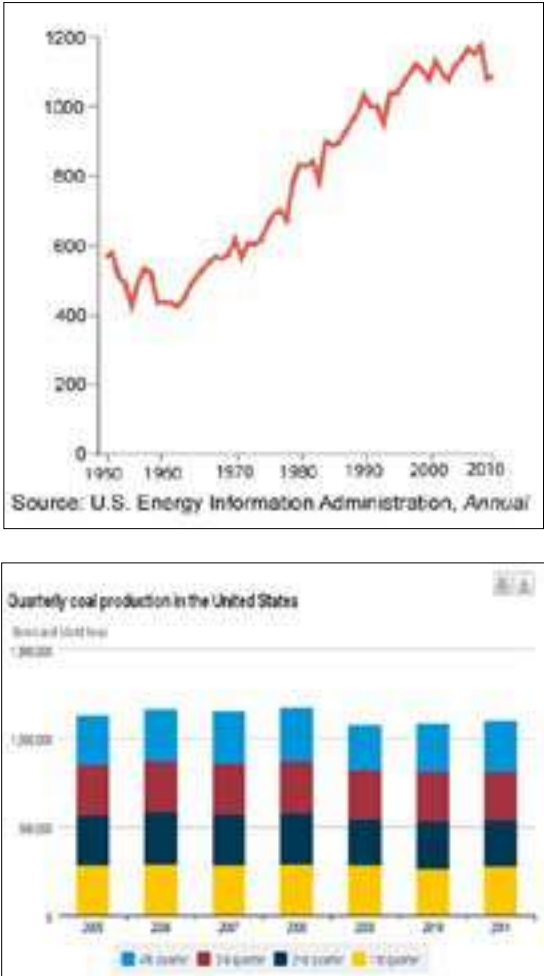
хэмжээтэй ижил байна. Нүүрсний хэрэглээ 1,051.3 сая тонн буюу өмнөх оныхоос 5.1 хувиар өссөн бөгөөд энэхүү өсөлт нь цахилгаан станцууд, үйлдвэрлэлийн салбар, коксжуулалтын салбарын өсөлттэй холбоотой. АНУ-ын уурхайнуудын 30 орчим хувь нь улсын эзэмшлийнх ба нийт нүүрсний 75 орчим хувийг үйлдвэрлэдэг. Нүүрсний үйлдвэрлэлийн 2/3 орчим хувь нь гадаргуугийн уурхайгаас гаралтай байна.

Хүснэгт 16.

- АНУ -ын нүүрсний үнэ 2010, 2009 онд муж улс болон уурхайн төрлөөр (тонн, ам доллар)

Coal-Producing State	2010			2009		
	Underground	Surface	Total	Underground	Surface	Total
Alabama	88.55	82.09	86.15	76.58	75.35	76.10
Alaska	-	W	W	-	W	W
Arizona	-	W	W	-	W	W
Colorado	W	W	40.00	W	W	36.71
Illinois	50.19	45.24	49.46	48.43	45.62	47.97
Indiana	49.00	38.91	43.03	48.74	33.27	38.70
Kansas	-	W	W	-	W	W
Kentucky Total	60.69	61.07	60.84	58.85	58.09	58.54
Eastern	74.25	66.91	70.67	70.95	62.56	66.77
Western	45.34	35.36	43.38	40.81	32.26	39.07
Louisiana	-	W	W	-	W	W
Maryland	W	W	47.54	W	W	37.65
Mississippi	-	W	W	-	W	W
Missouri	-	W	W	-	W	W
Montana	W	W	15.12	W	W	13.53
New Mexico	W	W	30.67	W	W	30.71
North Dakota	-	14.57	14.57	-	13.59	13.59
Ohio	44.35	41.02	43.24	46.11	41.94	44.55
Oklahoma	W	W	56.93	W	W	56.45
Pennsylvania Total	62.58	62.17	62.51	55.61	54.84	55.48
Anthracite	W	W	59.51	56.83	57.12	57.10
Bituminous	W	W	62.59	55.61	54.44	55.44
Tennessee	65.57	66.83	66.45	79.83	56.84	66.05
Texas	-	20.32	20.32	-	19.12	19.12
Utah	29.15	-	29.15	32.32	-	32.32
Virginia	108.09	81.80	98.46	78.75	74.21	77.09

Зураг 1. АНУ -ын нүүрсний үйлдвэрлэл 1950 - 2010 он (сая тонн)

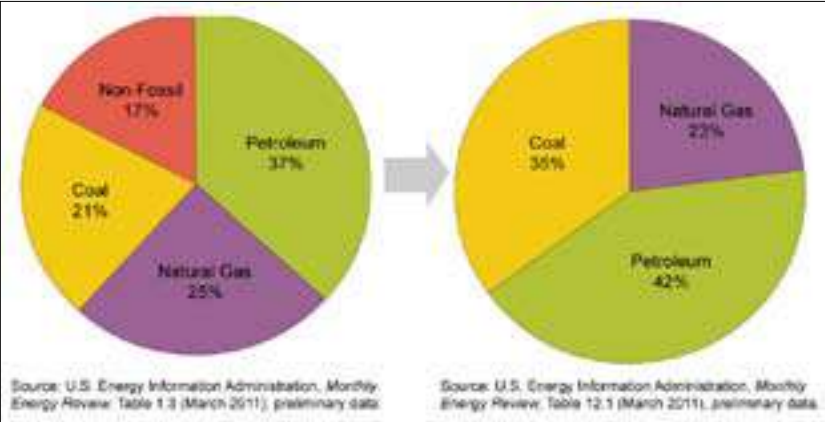
- **Нүүрсний хэрэглээ:** Олборлож буй нийт нүүрсний 93 орчим хувь нь цахилгаан эрчим хүч үйлдвэрлэлд хүч үйлдвэрлэлд зориулагдах ба тодорхой хэмжээтэй нь бусад үйлдвэрлэлийн зорилгоор тухайлбал цемент үйлдвэрлэл, гангийн үйлдвэрт төмрийн хүдэр хайлуулах зуух галлахад зориулж коксжуулах зэрэгт хэрэглэгддэг. Бага хэмжээний нүүрс түүхийгээр шатааж нийтийн халаалт, цэрэг, гэр орны халаалтад хэрэглэдэг. АНУ-ын цахилгаан эрчим хүчний 50 орчим хувь нь нүүрсээр үүсгэгддэг бөгөөд 10 тонн нүүрс тус бүрийн 9 тонн орчим нь дотоодын цахилгааны хэрэглээнд зарцуулагддаг байна. АНУ-д жилд нэг хүнд ноогдох нүүрсний хэмжээ 3.4 тонн орчим байна.
- АНУ-ын нүүрсний хэтийн төлөв: Нүүрс ашиглан цахилгаан эрчим хүч үйлдвэрлэх үйлдвэрлэл 2035 оноос буурах хандлагатай. 2011 онд ерөнхийлөгч Брак Обама байгаль орчны дулааралд нөлөөлдөг нүүрсхүчлийн давхар исэл ялгаруулдаггүй эсвэл бага ялгаруулдаг эрчим хүчний эх үүсвэрт бид найдах хэрэгтэй хэмээн энэ талаар бодлого хэрэгжүүлэх тухай тэмдэглэсэн байна.

Нүүрсхүчлийн давхар исэл, бусад хүлэмжийн хийн нөлөөллөөс үүдэн хязгаарлалт

хийхгүй л бол өсөн нэмэгдэж буй хэрэглээгээр нь жилд хэрэглэж буй нүүрсний хэмжээ нэмэгдэх хандлагатай. Тиймээс хүлэмжийн хийн нөлөөлөлтэй холбоотой шинэ бодлого нь нүүрсний хэрэглээнд шууд нөлөөлөх боломжтой. Хэрэв Конгрес нүүрсхүчлийн давхар ислийн ялгаралтыг хянах, хязгаарлах хууль батлавал нүүрсний хэрэглээний үнэ өсөх юм. Цахилгаан эрчим хүчний компаниуд нүүрсхүчлийн давхар исэл бага ялгаруулдаг технологи нэвтрүүлэхийг эрхийлж байгаа бөгөөд эдгээрт цөмийн эрчим хүч, сэргээгдэх эрчим хүч, байгалийн хий зэрэг тооцогдож байна. Нүүрсийг агаар мандалд хүлэмжийн хий бага ялгаруулах байдлаар шатаах туршилт хийгдэж байгаа аж.

Зураг 2. АНУ -ын эрчим хүчний хэрэглээ, гол түлшний төрлөөр, 2010 он

Зураг 3. Эрчим хүч үйлдвэрлэхтэй холбоотой хуримтлагдаж буй нүүрсхүчлийн давхар исэл гол түлшний төрлөөр, 2010 он

Хүснэгт 17. АНУ-ын нүүрсний ангилал (ASTM)

Ангилал	Бүлэг	Үзүүлэлтүүд (Минерал хольцгүйгээр)		
		Хатуу үлдэгдэл (FC, %)	Дэгдэмхий (VM, %)	Илчлэг (CV, maf btu/lb)
Антрацит	Мета-антрацит	> 98	<2	
	Антрацит	92 – 98	2 – 8	
	Хагас антрацит	86 – 92	8 – 14	
Битумжсэн нүүрс	Бага дэгдэмхий	78 – 86	14 – 22	
	Дунд дэгдэмхий	69 – 78	22 – 31	
	Өндөр дэгдэмхий А	31 – 69	>31	>14'000
	Өндөр дэгдэмхий В			13'000 – 14'000
	Өндөр дэгдэмхий С			10'500 – 13'000
Хагас бшумжсэн нүүрс	Хагас битумжсэнА			10'500 – 11'500
	Хагас битумжсэнВ			9'500 – 10'500
	Хагас битумжсэн С			8'300 – 9'500

Лигнит	Лигнит А			6'300 – 8'300
	ЛигнитВ			<6'300

***

4. ИНДОНЕЗ УЛС

Индонез улсын 2010 оны эрчим хүчний статистик судалгаагаар 2009 оны эцэст 4328 сая тонн нүүрсний нөөцтэй байсан ба энэ нь дэлхийн нийт нүүрсний нөөцийн 0.52 хувийг эзэлдэг байна. Индонезын нүүрсний үйлдвэрлэл 20 гаруй жилийн түүхтэй ба 2004 оны 1 сараас эхлэн “Үндэсний Нүүрсний Бодлого”-ыг хэрэгжүүлж эхэлсэн.

Нүүрсний ангилал:

Индонезийн нүүрсний дийлэнх буюу 60 %-ийг хагас битумжсан нүүрс, 29 %-ийг лигнит нүүрс, харин үлдсэн 11 % -ийг битумжсан нүүрс эзэлдэг байна.

Хүснэгт 18. Индонезийн нүүрсний ангилал, нөөцийн хэмжээ

Нүүрсний ангилал	Илчлэг чанар (kcal/kg)		Нөөц сая тонн (gad)			Нийт %
	GAD ¹	GAR ²	Бодитой	Батлагдсан	Нийт	
Лигнит	<5100	<4500	4,292	1,105	5,397	29%
Хагас битумжсан нүүрс	5100-6100	4500-5800	8,214	2,971	11,185	60%
Битумжсан нүүрс	>6100	<5800	744	1,385	2,129	11%
Нийт			13,250	5,461	18,711	100%

Эх сурвалж: Indonesian Coal Book, 2008/2009, ICMA, July 2008
Note: GAD¹ /Gross Air Dried/, GAR² /Gross As Received/

Нүүрсний татварын хувь хэмжээ:

Тус улсын нүүрс олборлолтын гэрээний хувьд татвар болон бусад холбогдох заалтыг тухайн гэрээнд гарын үсэг зурах үеийн нөхцөл байдлыг хэвээр хадгалах зарчим баримтална. Өөрөөр хэлбэл тухайн гэрээний хүчинтэй хугацаанд гэрээнд тусгасан татварыг тогтворжуулдаг ба харин уг гэрээгээр зохицуулаагүй бусад татварын хувьд тухайн үед хүчин төгөлдөр мөрдөгдөж байгаа хуулиар зохицуулдаг байна.

Гэрээний хугацаа дуусахад нийтийн зориулалттай хөрөнгө /тухайлбал, зам, сургууль, эмнэлэг гэх мэт/ нь тухайн компанид нөхөн төлбөр олгогдохгүйгээр шууд Индонезийн Засгийн газрын өмч болон шилжинэ.

Лиценз эзэмшигчид нь бүтээгдэхүүний роялти буюу нүүрсний нөөц ашиглалтын төлбөр төлөх ба түүний хувь хэмжээ нь уул уурхайн талбай, үйлдвэрлэлийн түвшин, уул уурхайн бүтээгдэхүүний үнэ, уурхайн төрөл /ил уурхай болон далд уурхай/ зэргээс хамаарч төрөл бүр байна. Харин Тусгай уул уурхайн бизнесийн лиценз эзэмшигчид нь цэвэр ашгийн 10% -ийн нэмэлт роялтиг төлнө.

Хүснэгт 19. Нүүрсний нөөц ашиглалтын төлбөрийн хувь
(Засгийн газрын тогтоол 2000 оны №13)

Нүүрсний уурхайн төрөл	Нүүрсний нөөц ашиглалтын төлбөрийн хувь хэмжээ	Илчлэг чанар	Хувь хэмжээ %/
Ил уурхай	3%-7%	<5100	3.00
		5100-6100	5.00
		>6100	7.00
Далд уурхай	2%-6%	<5100	2.00
		5100-6100	4.00
		>6100	6.00

Хүснэгт 20. Нүүрс олборлолтын гэрээнд холбогдох татварууд /CsoW/

№	Төрөл		Хувь хэмжээ %/
1	Түрээсийн төлбөр – гектар бүрт USD	Ерөнхий судалгаа	0.025 – 0.05
		Хайгуул	0.10 – 0.35
		Үнэлгээ	0.50
		Барилга байгууламж/бүтээн байгуулалт	0.50
		Үйл ажиллагаа	1.50 – 3.00
2	Нөөц ашигласны төлбөр /роялти/		13.5% /Борлуулалтын үнээс борлуулалтын тодорхой зардлыг хасаж/
3	Аж ахуйн нэгжийн орлогын албан татвар	Татварын хувь хэмжээ	Дээд тал нь 30%
		Татвар хөнгөлөлтийн хэмжээ	Биет бус хөрөнгө: - Шулуун шугамын - Давхар буурах балансын
			10% -50% 20% - 100%
			Биет хөрөнгө: - Шулуун шугамын - Давхар буурах балансын
			10% -20% Байхгүй
		Элэгдэлт - Шулуун шугамын - Давхар буурах балансын	10% -50% 20% - 100%
4	Орлогын албан татвар	Татварын алдагдлын урагш шилжүүлэлт	Найман жил
		Ногдол ашиг, ашиг, роялти	20%
		Ногдол ашиг /үүсгэн байгуулагч,хувьцаа эзэмшигч/	7,5%
		Түрээсийн, техникийн, менежментийн төлбөр, бусад үйлчилгээний төлбөр	1,5%-20%
		Ажилчдын орлогын албан татвар	Байгаа

5	Нэмэгдсэн өртгийн албан татвар	Нүүрсний борлуулалтын нэмэгдсэн өртгийн албан татвар	дотоодын борлуулалтанд 10%, экспортын борлуулалтанд 0%
		Дотоодын худалдан авалтын НӨАТ	10% /уул уурхайн компануудаас хураана/
		Импортын НӨАТ	Үйл ажиллагааны 10 дахь жил хүртэл чөлөөлөгдөнө
		Гадаадын үйлчилгээний НӨАТ	10%
6	Борлуулалтын татвар		Байхгүй /1984 онд борлуулалтын татварыг хүчингүй болгосон/
7	Барааны импортын татвар		Одоо үйлчилж буй хуулинд заасны дагуу үйл ажиллагааны 10 дахь жил хүртэл чөлөөлөгдөнө.
8	Бусад татвар	Орон нутгийн татвар /машин тэрэг, замын татвар гэх мэт/	Одоо үйлчилж буй хуулинд заасны дагуу мөрдөнө.

Нүүрсний экспортын татвар:

Индонезийн Сангийн яамны 2005 оны 95 дугаар тогтоолд зааснаар нүүрсний экспортын татвар нь Гаалийн хураамжгүй (FOB) үнэд суурилсан 5% байсан боловч Сангийн сайдын 2006 оны 9 сарын 13-ны өдрийн №S-396/MK.10/2005 тогтоолд заасны дагуу нүүрс экспортлох хуулийн үйлчлэлийг хойшлуулсан байна.

Нүүрсний экспортын татварыг тооцох аргачлал:
5% * экспортын даац * FOB үнэ * валютын ханш

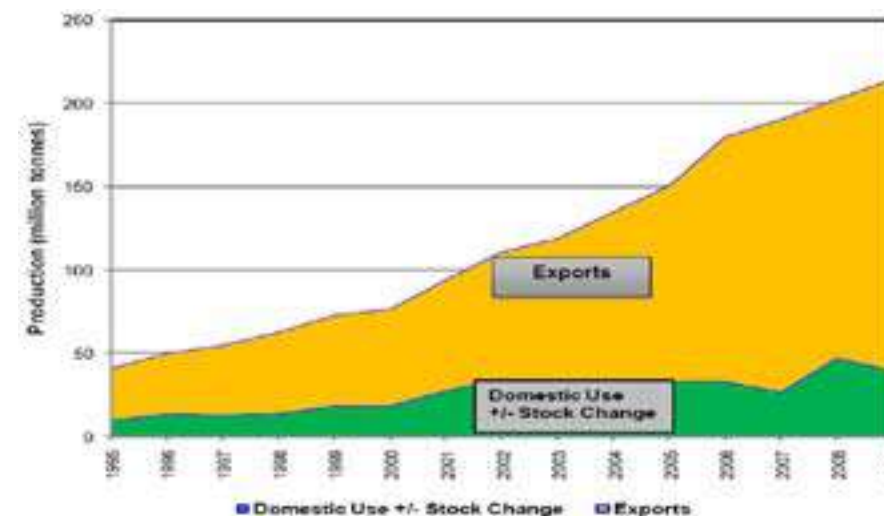
Харин 2012 оны 5 дугаар сарын 6-наас эхлэн Индонезийн Засгийн газар 14 нэр төрлийн эрдэс бүтээгдэхүүн түүхий эдийн экспортод 20%-ийн татвар ногдуулахаар тогтоосон байна. Тус улсын 2009 оны “Нүүрс болон бусад эрдэс баялгийн тухай” хуульд зааснаар бол 2014 оноос эхлэн Индонез нь “нөхөн сэргээгдэхгүй” баялгийг түүхий хүдрээр нь гаргахыг хориглохоор тусгасан байжээ. Индонез улсын хувьд уул уурхайн салбарт одоогийн байдлаар “Freeport-McMoran”, “Copper&Gold”, “Vale Indonesia”, “Aneka Tambang” болон “Antam” зэрэг томоохон компаниуд нүүрс олборлолтын гэрээ байгуулан ажиллаж байгаа юм. Салбарын яамны мэдэгдэж буйгаар эдгээр компанийн үйл ажиллагаанд дээрх нүүрсний экспортын татварын хууль хамаарахгүй ажээ.

Нүүрсний бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэл болон экспортын хэмжээ:

Зураг 4-өөс харахад Индонезийн эрчим хүчний нүүрсний экспортын хэмжээ 1995 оноос хойш жил тутам тогтмол өссөн бөгөөд харин 2000 оноос хойш огцом өссөн үзүүлэлттэй байна. Харин дотоодын хэрэглээ маш бага өсөлттэй байх бөгөөд үүнээс харахад тус улс нь нүүрсний бүтээгдэхүүнийхээ 60-аас дээш хувийг экспортолдог байна.

Зураг 4.

- Индонезийн эрчим хүчний нүүрсний экспорт болон дотоодын хэрэглээ, 1995-2009 / сая тонн/ Ω

Хүснэгт 21.

- Нүүрсний үйлдвэрлэл болон экспорт, импортын хэмжээ, 2002 - 2009 (сая тонн)

Жил	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Бүтээгдэхүүн	111.1	119.3	135.1	150.9	180.1	190.6	202.8	214.6
Дотоод	31.1	30.2	30.3	39.1	33.5	39.2	47.8	47.5
Экспорт	76.3	89.1	105.4	117.2	147.0	163.5	158.0	176.4

Source: Energy Publishing, “Indonesian Coal and Power Report” (various monthly issues from 2004 through February 2010)

Дээрх хүснэгтээс харахад тус улс нь 2009 онд 176,4 сая тонн нүүрсийг бусад улс оронд экспортолсон бөгөөд энэ нь 2002 оны 76,3 сая тонн үзүүлэлтээс 100,1 сая тонн буюу 43,2 хувиар өссөн байна. Мөн түүнчлэн Дэлхийн Нүүрсний Холбооны /World Coal Association/ мэдээлснээр Индонез улс нь 2010 онд нийт 173 сая тонн чулуун нүүрс болон 163 сая тонн хүрэн нүүрс олборлосон байна. Үүнээс 2010 онд 162 сая тонн нүүрс экспортолсноос 160 сая тонн нь эрчим хүчний нүүрс, 2 сая тонн нь коксжих нүүрс байсан байна. 2000-2009 оны хооронд Индонезийн нүүрсний салбарын бүтээгдэхүүн жилд дунджаар 12%-ийн өсөлттэй байсан байна.

Зах зээлийн үнэ ханш

Дэлхийн нүүрсний Newcastle (gcNEWC)-ийн индексээс харвал 2003 онд Азийн эрчим хүчний нүүрсний үнэ тонн нь 26 ам.долл байсан бол 2006 онд 49 ам.долл болон өссөн байна. Түүнчлэн энэ нь 2010 оны эхний найман сарын байдлаар 96 ам.долл болж өссөн нь 2006 оны ханшнаас 49 ам.долл-с бараг 2 дахин өссөн байна.

2012 оны 5-р сард Индонезийн коксжих нүүрсний үнэ 3.30% буурсан нь 2011 оны 1-р сараас хойших хамгийн доод түвшин юм. Индонезийн Эрчим хүч, байгалийн баялагийн яамнаас 2012 оны 5-р сард нүүрсний үнийг 102.12 ам.доллараар тогтоосон нь өмнөх сарын мөн үеэс 3.49 ам.доллараар буурсан байна. Тус яамнаас нүүрсний үнийг тооцохдоо нүүрсний илчлэг чанар (GAR) 6,322 kcal/kg (энэ нь коксжих нүүрсний ангилалд орно), нийт чийглэг

нь (arb) 8.00%, нийт хүхэр нь 0.8% (arb), үнс нь 15 % (arb) болон FOB үнэд суурилсан. Хүснэгт 22-т дурьдсан нүүрсний үнийг 2012 оны 5-р сарын 1-31-ний хооронд хийгдэх экспортод баримтлана.

Хүснэгт 22. Индонезийн нүүрсний үнэ (US\$/ MT)*, 2012 оны 5 сарын 8-ны байдлаар

Large Scale Producers	
5000 GAR, TM 25% - FOB MV East Kalimantan***	US\$ 70.50
5200 GAR, TM 24% - FOB MV South Kalimantan**	US\$ 73.00
5800 GAR, TM 16% - FOB MV East Kalimantan***	US\$ 88.00
Medium Scale Producers	
5000 GAR, TM 25% - FOB MV South Kalimantan**	US\$ 70.00
5300 GAD, TM 42% - FOB MV Sumatera**	US\$ 40.00
Note : * Subject to terms & conditions, disclaimer clause ** Anchorage Loading *** Coal Terminal Loading	

Эх сурвалж: www.coalspot.com

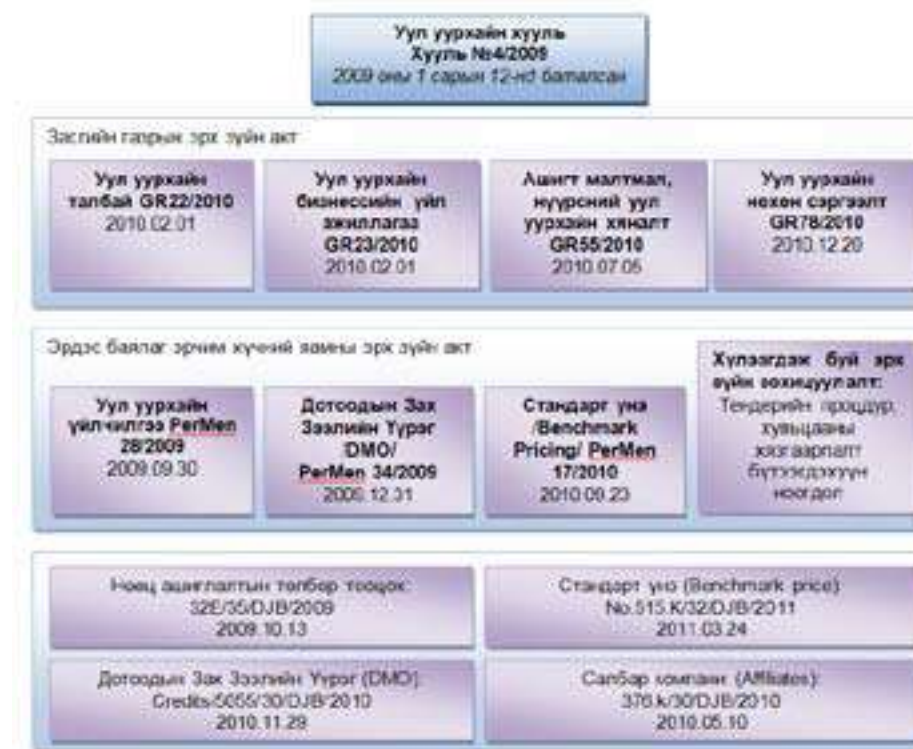
Зураг 5. DSP of SGX AsiaClear OTC дээрх нүүрсний солилцоо
(2012 оны 4-р сарын 30-аас 5-р сарын 4)

Эх сурвалж: www.coalspot.com

Индонезийн Хагас битумжсан нүүрс 2012 оны 4-р сарын 30 буюу даваа гарагт нээхэд 76.52 ам.долл байснаас 5-р сарын 4 буюу Баасан гарагт 1.77 ам.доллар буюу 2.31% -аар буурч 74.75 ам.доллар болж хаагдсан байна.

Зураг 6. Индонез улсын уул уурхайн эрх зүйн зохицуулалт

Ашигт малтмал, нүүрсний уул уурхайн үйл ажиллагааг 2009 оны 1 сарын 12-ны өдрийн "№4/2009 Ашигт малтмал нүүрсний уурхайн хуулиар" /Law on Mineral and Coal Mining No 4/2009/ зохицуулна. Энэхүү хуулиар уул уурхайн олборлолтын гэрээ болон Нүүрс олборлолтын гэрээний /CoW, ScoW/ гадаадын хөрөнгө оруулалт, уул уурхайн лиценз, зөвшөөрөл зэрэг уул уурхайн салбарын бүхий л харилцааг зохицуулсан байна.

Уг хуулиар уул уурхай салбарын үйл ажиллагаа явуулах талбайг доорх байдлаар ангилна:

1. Уул уурхайн талбай /Commercial mining business areas/. Энэ нь томоохон хэмжээний уул уурхайн газар;
2. Улсын нөөцийн талбай /State reserve areas/. Энэ нь үндэсний стратегийн ашиг сонирхолд зориулсан нөөц газар;
3. Иргэдийн уул уурхайн талбай /People's mining areas/. Энэ нь орон нутгийн жижиг хэмжээний уул уурхайн газар;

Уул уурхайн лицензийг уурхайн байршил, байгалийн баялагаас нь хамааран гурван төрөл болгон ангилна. Үүнд:

- Уул уурхайн бизнесийн лиценз /IUP or Mining Business Licence/
- Тусгай уул уурхайн бизнесийн лиценз /IUPK or Special Mining Business Licence/
- Иргэдийн уул уурхайн лиценз /IPR or People's Mining Licence/ (гадаадын хөрөнгө оруулагч эзэмших эрхгүй)

Тусгай уул уурхайн бизнесийн лицензийг зөвхөн Индонез улсын иргэн эзэмших ба харин Уул уурхайн бизнесийн лицензийг гадаадын хөрөнгө оруулагч эсхүл Индонез улсын иргэн

эзэмшиж болно. Уул уурхайн бизнесийн лицензийг хайгуулын болон ашиглалтын гэж ангилна. Иргэдийн уул уурхайн лицензээр нийт 10,000 га-аас ихгүй талбайд уул уурхайн үйл ажиллагаа явуулахыг зөвшөөрдөг байна. Энэ хуулиар уул уурхайн чиглэлийн үйл ажиллагаа явуулах эрх бүхий компани нь зөвхөн нэг л лиценз эзэмшихийг зөвшөөрдөг бөгөөд харин зөвхөн Индонезын хөрөнгийн биржид бүртгэлтэй компанийн хувьд хэд хэдэн лиценз эзэмшихийг зөвшөөрдөг болно.

Хүснэгт 23. Уул уурхайн бизнесийн ашиглалтын лицензийг олгох

Лиценз олгогч	Уурхайн байршил
Сайд	Нэг мужаас дээш газар нутгийг хамарч байвал
Мужын дарга	Хэд, хэдэн хот тосгоныг хамарсан гэхдээ нэг муж дотор бол
Хотын дарга	Нэг хот тосгоны дотор бол

Уул уурхайн лицензийг шинээр олгохдоо тендер шалгаруулалтын дагуу ил тод шудрагаар сонгон шалгаруулдаг. Ийнхүү сонгон шалгаруулалтыг явуулахдаа уул уурхайн бизнесийн хайгуулын лицензийн тендерт гадаадын хөрөнгө оруулагчдыг оролцохыг зөвшөөрдөг бол харин тусгай уул уурхайн бизнесийн хайгуулын лицензийг зөвхөн тухайн улсын төрийн өмчит компаниудад олгодог байна. Хэрэв эдгээр уул уурхайн тусгай бүс газарт үйл ажиллагаа явуулах сонирхолтой Төрийн өмчит компани байхгүй бол, Эрдэс баялаг эрчим хүчний яам өрсөлдөөнт тендер шалгаруулах замаар хувийн хэвшлийн компаниудад олгож болдог байна.

Хүснэгт 24. Лицензийн хугацаа

	Уул уурхайн бизнесийн хайгуулын лиценз	Уул уурхайн бизнесийн бүтээгдэхүүний лиценз	Сунгалт
Нүүрс	7 жил	20 жил	10 жилээр 2 удаа сунгаж болно

Мөн энэ хуулиар тухайн уул уурхайн компанийн хувьд бүтээгдэхүүн олборлож эхэлсэнээс хойш 5 дах жилээс эхлэн уул уурхайн компанийн гадаадын хөрөнгө оруулалтын эзэмших хувь хэмжээг хязгаарлах ба уул уурхайн бизнесийн олборлох лицензийн 20-оос дээш хувийг Индонез улсын иргэн эзэмшихээр зохицуулсан байдаг.

Хүснэгт 25. Нүүрс олборлох хүртлэх гэрээний тогтоосон үе шат, хугацаа

Үе шат	Хугацаа /жил/	Сунгалт /жил/
Ерөнхий судалгаа	1	1
Хайгуул хийх	3	2 /гуравдугаар хугацааны үед/
Техник эдийн засгийн үндэслэл	1	1 /гуравдугаар хугацааны үед/
Барилга байгууламж	3	-
Бүтээгдэхүүн буюу олборлолт	30	-

5. ОХУ

Ангилал.

ОХУ-д мөрдөгдөж байгаа нүүрсний ангилал (ГОСТ 25543-88⁵⁰) нь генетик болон технологийн параметраар ангилсан байна. Тус улсын нүүрсний ангилал нь нэлээд дэлгэрэнгүй бөгөөд Хүснэгт 26-д товч байдлаар гол нүүрсний маркуудыг оруулсан байгаа. Дэлгэрэнгүй ангилалд нүүрсний бусад маркууд болон тэдгээрийн дэд ангилалууд болох хэсэг бүрийг нарийн ангилсан байна. Тухайлбал “Б” үсгэн тэмдэглэгээтэй хүрэн нүүрсний марк нь 1Б, 2Б, 3Б гэсэн 3 хэсэгт задран хувагдана. Мөн “Д” тэмдэглэгээтэй урт дөлт нүүрс болон “Г” тэмдэглэгээтэй хийжсэн нүүрсний холимог “ДГ” тэмдэглэгээтэй урт дөлт хийжсэн нүүрсний марк гэх мэдээр ангилсан байна.

Хүснэгт 26. ОХУ-ын нүүрсний ангилал (ГОСТ 25543-88)

Нүүрсний марк	Үсгэн тэмдэг-лэгээ	Дэгдэмхий бодисын гарц, V, %	Нүүрстөрөгчийн агууламж, C, %	Шаталтын дулаан, Q, ккал/кг	Ойлтын зэрэг, %
Хүрэн	Б	41 ба түүнээс дээш	76 ба түүнээс бага	6900-7500	0,30-0,49
Урт дөлт	Д	39 ба түүнээс дээш	76	7500-8000	0,50-0,64
Хийжсэн	Г	36	83	7900-8600	0,65-0,84
Тослог	Ж	30	86	8300-8700	0,85-1,14
Коксждог	К	20	88	8400-8700	1,15-1,74
Гачигданги бөсдөг	ОС	15	89	8450-8780	1,75-2,04
Гачигданги	Т	12	90	7300-8750	2,05-2,49
Антрацит	А	8-аас багагүй	91 ба түүнээс дээш	8100-8750	2,50-6,00

Олборлолт. Өнөөгийн байдлаар ОХУ-ын нүүрсний үйлдвэрлэл нь 100 хувь хувийн хэвшилд хамааралтай. Тус улсын нүүрс олборлолт 2004-2011 оны хооронд 40 хувь өссөн байна. ОХУ-ын Эрчим хүсний яамны мэдэгдэж байгаагаар өнгөрсөн 2011 онд хамгийн их нүүрс олборлосон бөгөөд өмнөх 2010 оныхоос 4 хувиар өссөний үр дүнд салбарын нийт орлого 120 тэрбум рублээр нэмэгдсэн байна.⁵¹

Хүснэгт 27. Нүүрс үзүүлэлтүүд⁵², (2010-2011 он, мянган тонн)

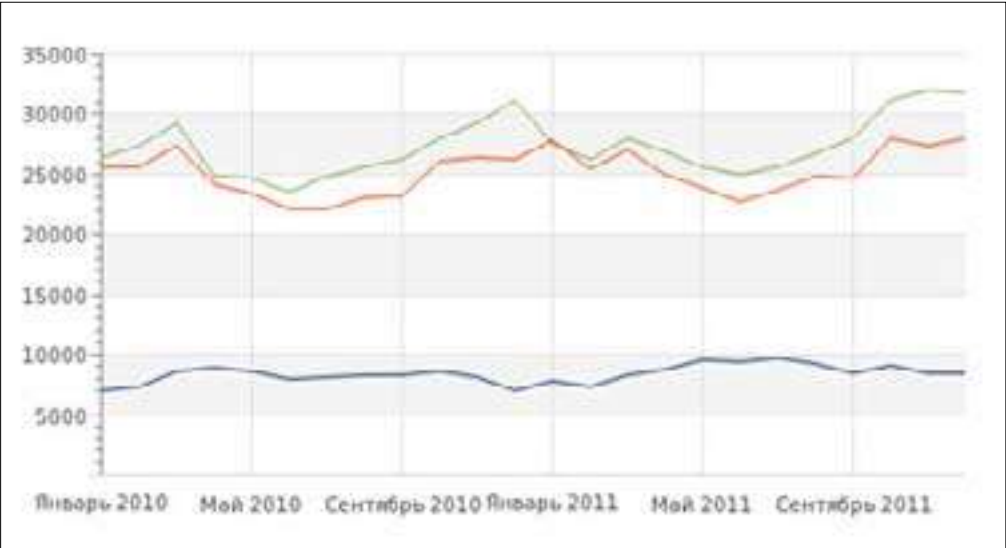
Үзүүлэлтүүд	2010	2011
Олборлолт	321 093.4	334 752.7
Нийлүүлэлт	295 422.7	308 690.5

⁵⁰ Russia_gost_25543-88_httpprotect.gost.ru
⁵¹ http://minenergo.gov.ru/activity/coalindustry/state_of_the_industry/
⁵² <http://minenergo.gov.ru/activity/statistic/>

Экспорт	96 465.5	104 655.6
---------	----------	-----------

Зураг 7. Нүүрсний үзүүлэлтүүд⁵³ (Олборлолт, Нийлүүлэлт, Экспорт)
(2009.12.01-2011.12.30 - ны хооронд, мянган тонн)

Эрчим хүчний яамны боловсруулсан 2030 он хүртэлхи нүүрсний салбарыг хөгжүүлэх урт хугацааны хөтөлбөрийг ОХУ-ын Засгийн газар 2012 оны 1-р сард баталсан байна. Найман дэд хөтөлбөртэй уг хөтөлбөрийг хэрэгжүүлснээр төр, хувийн хэвшлийн түншлэл шинэ түвшинд гарах гэж үзэж байгаа. Мөн тус улсын нийт нүүрс олборлолт 2030 он гэхэд 420 мянган тоннд хүрэх төлөвлөгөөтэй байна.

Экспорт. Тус улсын экспортын татвар нь нүүрсний төрлөөс хамаарч 0-6.5 хувийн татвар ногдуулдаг байна. Тодруулбал, коксжих болон хагас коксжих нүүрсэнд ногдох экспортын татвар 0 хувь, харин хүрэн нүүрсэнд ногдох экспортын татвар 6.5 хувь байна. Эрчим хүчний яамны мэдээнээс харахад 2012 оны эхний 4 сард экспортлосон нийт нүүрсний хэмжээ 39 192.5 мянган тонн байгаа нь өмнөх оны мөн үетэй харьцуулахад 121 хувиар өссөн байна. (Хүснэгт 28)

Хүснэгт 28. Нүүрс үзүүлэлтүүд⁵⁴, (2011-2012 он, мянган тонн)

Үзүүлэлтүүд	2012 оны эхний 4 сарын байдлаар			2011 оны эхний 4 сарын байдлаар		
	Мянган тонн	Өмнөх оны мөн зетэй харьцуулахад		Мянган тонн	Өмнөх оны мөн зетэй харьцуулахад	
		+/-	%		+/-	%
Нийт олборлолт	113537.0	4942.0	104.6	108595.0	623.8	100.6

⁵³ <http://minenergo.gov.ru/activity/statistic/>
⁵⁴ <http://minenergo.gov.ru/activity/statistic/>

Нийт нийлүүлэлт	107665.5	2192.9	102.1	105472.6	2675.4	102.6
Экспорт	39192.5	6775.7	120.9	32416.8	735.4	102.3

ОХУ -ын Татварын албаны мэдээгээр 2012 оны эхний 3 сарын байдлаар экспортод 466.1 мянган тонн коксжих болон хагас коксжих нүүрс худалдаалж 115.4 сая ам.долларын орлого олсон байна. Харин чулуун нүүрснээс 27,516.4 мянган тонныг худалдаалж 3,039.2 сая ам.долларын орлого олсон нь ОХУ-ын экспортын барааны гол нэрийн барааны хамгийн орлого өндөртэй 10 нэр төрөлд орж байна.

6. ӨМНӨД АФРИКИЙН БҮГД НАЙРАМДАХ УЛС

Өмнөд Африк нь нүүрс олборлолт болон нөөцийн хэмжээгээр АНУ, Хятад, Энэтхэг зэрэг улсуудыг гүйцэхээр том үйлдвэрлэгч орон биш хэдий ч олон улсын нүүрсний зах зээл дээр нэлээн чухал нийлүүлэгч улс юм. Өмнөд Африкийн хувьд нүүрсний салбарт: **нэгд**, бага үнэ өртгөөр нүүрсний үйлдвэрлэл явуулдаг, **хоёрт**, экспортод гаргах томоохон хэмжээний боомттой, Атлантын болон Номхон далайн голд байрласан нүүрсний зах зээлтэй зэрэг хэд хэдэн давуу талтай улс юм. Гол экспортлодог улсууд нь:

- Европын орнуудаас - Бельги, Дани, Франц, Герман, Итали, Португаль, Испани
- Азийн орнуудаас - Энэтхэг, Хятад, Өмнөд Солонгос, Малайз, Пакистан, Тайвань,
- Ойрхи дорнодын орнуудаас - Израйл, Турк, Арабын Нэгдсэн Эмират Улс,
- Африкийн орнуудаас - Марокко, Кени, Сенегал
- Латин Америкийн орнуудаас - Аргентин, Бразил, Чили, Мексик зэрэг улсууд руу нүүрсээ экспортлож байна.

Өмнөд Африк нь 2011 оны байдлаар нүүрсний олборлолтоороо дэлхийд Хятад, АНУ, Индонез, Австрали, Энэтхэг улсуудын дараа 6-д, харин нүүрсний экспортоороо Индонез, Австрали, Орос улсын дараа ордог байна. Тус улсын хувьд 2009 онд 247 сая тонн нүүрс олборлосон бөгөөд үүний 27% буюу 67 сая тонн нүүрс экспортлосон бөгөөд уг экспортлосон нүүрсний 99%-ийг эрчим хүчний нүүрс эзэлсэн байна.

2010 оны 9 сард тус улсын хувьд нүүрсний экспортын дийлэнхийг Ази болон Европын орнууд руу экспортлосон бөгөөд 2010 эхний 8 сарын байдлаар Азийн орнууд руу 29 сая тонн, Европ руу 5.8 сая тонныг ачуулсан байна. 2011 оны 10 сард 7.4 сая тонн нүүрс экспортлосон бөгөөд сүүлийн 3 жилийн хугацаанд сард дунджаар 4-5 сая тонн нүүрс экспортлож байна. Тус улсын ихэнх экспортын үйл ажиллагааг Anglo American /34%/, BHP Billiton /31%/, Xstrata /20%/ гэсэн томоохон корпорациуд бусад компаниудын хувьд нүүрсний экспортын 14%-ийг гүйцэтгэдэг байна. Richards Bay боомт нь дэлхийн хамгийн том нүүрсний экспортын боомт юм. Мөн экспортыг хариуцдаг гол байгууллагууд нь Anglo American BHP-Billiton Xstrata болон бусад /14%/ гэж байдаг.

Хүснэгт 29. Экспортын нүүрсний төрөл, үнэ, хэмжээ

Бүтээгдэхүүн	Олборлолтын хэмжээ /сая тонн/	Дотоод			Экспорт		
		Хэмжээ /сая тонн/ /Mt/	Чанар /Rm/	Үнэ /рэнд/ /Rt/	Хэмжээ /сая тонн/ /Mt/	Чанар /Rm/	Үнэ /рэнд*/ /Rt/
Нүүрс	249.7	171.1	29 606	173	61.1	31 118	509
Антрацит /бүхэл/	1.6	0.7	498	710	0.4	368	836

Битумтай тослог нүүрс /бүхэл/	248.1	170.4	29 108	171	60.7	30 712	506
Битумтай тослог нүүрс /эрчим хүчний/	247.7	168.6	29 482	163	60.5	30 465	504
Битумтай тослог нүүрс /коксжих/	0.4	1.8	1625	871			

*-1 рэнд = 0.12005 ам.долл

2007 оны байдлаар нэг тонн нүүрсний үнэ 27 - 48 америк доллар байсан бөгөөд энэ үнийн 2/3 -ийг анхан шатны боловсруулалтын зардал, j дахин боловсруулах зардал, боомтын татварт 10% эзэлдэг байна. 2008 оны 6 сард 60 америк доллар/тонн болж өссөн боловч 10 сараас дэлхийн эдийн засгийн хямрал эхэлсэнтэй холбоотойгоор нэг тонн нүүрсний үнэ 8 ам.долл болж буурсанаас хойш өнөөгийн байдлаар 10-20 ам.долл байна.

Өмнөд Африкийн нүүрсний экспортын татварын хувьд тодорхой мэдээлэл олдоогүй бөгөөд харин нүүрсэнд ногдох нийт татварын хувьд дараах байдлаар ногдуулдаг байна.

- Компанийн татвар: 28% (дэлхийн орлогын горим). Хэвийн татвар дээр компаниуд хоёр дахь татвар (KXT) (Secondary Tax on Companies - STC) нэмж төлөх ёстой. Өөрөөр хэлбэл энэ нь жилийн ноогдол ашгийн 10% юм. Нийт татвар нь хэвийн татвар болон KXT-ийн нийлбэрээс бүрдэх бөгөөд энэ нь зарласан ноогдол ашгийн хэмжээнээс хамааран өөрчлөгддөг. Хөрөнгийн ашгийн орлогын татварын хэмжээ нь 14% байна.
- Мөнгөн шилжүүлгийн татвар: Ноогдол ашигт 0% - Өмнөд Африк одоогоор ноогдол ашгаас татвар авахгүй байгаа. Гэсэн хэдий ч 10%-ийн татвар авах төлөвлөгөөтэй байгаа. Энэ нь гэрээний дагуу авах ёстой татвар.
- Лиценз (уурхайг ашигласны)-ийн төлбөр 12% - Орлогын татварын акт нь 12%-ийн татварыг лиценз (уурхайг ашигласны)-ийн төлбөрөөс хасаж тооцох боломжтой.
- Өмнөд Африк нь давхар татварын хэлэлцээр оршин суугч бус этгээдийн оршин суудаг улстай хийдэг. Үүнийг гэрээний дагуу 0%, 5% эсвэл 10% болгон багасган тооцох боломжтой.
- Оршин суугч бус этгээд үл хөдлөх хөрөнгө ашигласны төлбөр 7.5%,
- Байнгын оршин суугч бус этгээд 15%.
- Уул уурхайн тусгай татвар: 28%-ийн корпорацын стандарт татвар ба 10%-ийн KXT нь уурхайн компаниудад ноогддог. Түгээсэн ашгийн нийт идэвхтэй хэвийн татварын хэмжээ нь 36,89%.

Алт олборлогч компанийн хувьд аль нэг татварыг төлөхөөр сонгож болох бөгөөд эсхүл KXT-г төлөхгүй байж болно. Хэрэв компанийн хувьд KXT-г төлөхөөр сонговол алтны олборлолт татвар төлөх ёстой гэсэн татварын хэмжээг тооцоолох аргачлалын дагуу бодогдоно. Үүнд дээр нэмээд уул уурхайн компаниуд нь НӨАТ, гаалийн татвар, акцын татвар (онцгой албан татвар) ба ур чадварыг хөгжүүлэх хураамж заавал төлөх үүрэгтэй байна. Уурхайг ашигласны татвар нь цэвэршүүлсэн эсвэл цэвэршүүлээгүй аль аль ашигт малтмалд тооцогддог. Сонирхолын татвар болох 10%-ийн татвар нь 2013 оноос хэрэгжиж эхэлнэ.

№	Төрөл	Хувь хэмжээ
1	НӨАТ	14%
2	Аж ахуйн нэгжийн орлогын албан татвар	28%
3	Хувь хүний орлогын албан татвар	18-40%
4	Аж ахуйн нэгжийн 2 дахь татвар	10% /Компанийн жилийн ноогдол ашгийн 10 хувь/
5	Нөөц ашигласны татвар /роялти/	12%
6	Онцгой албан татвар	5-10%
7	Газрын төлбөр	20%
8	Түгээсэн ашгийн нийт идэвхтэй хэвийн татварын хэмжээ	36.89%
9	Бусад, үүнд: Оршин суугч бус этгээд үл хөдлөх хөрөнгө ашигласны төлбөр, Байнгын оршин суугч бус этгээд, Шатахууны хураамж, ур чадвар дээшлүүлэх хураамж гэх мэт	7.5% - 15%, Бензин 29.6% Дизель 30.3%
		Ойролцоогоор 57%

Өмнөд Африкийн Бүгд Найрамдах улсын 2010 - 2011 оны улсын төсвийн татварын орлого нь: хувь хүний орлогын албан татвар 33.66%, нэмэгдсэн өтгийн албан татвар 27.32%, аж ахуйн нэгжийн орлогын албан татвар 19.79%, шатахууны татвар 5.2%, бусад татвар 4.39%, гаалийн татвар 3.94%, онцгой албан татвар 3.18%, аж ахуйн нэгжийн 2 дахь албан татвар 2.52%.

Татварын хөнгөлөлт

Уул уурхайн компани нь нийт хөрөнгийн зардлын урьдчилгаа мөнгийг авах эрхтэй байх бөгөөд үйлдвэрлэлийн шатанд буюу олборлолтын үед уул уурхайн бүтээгдэхүүн ашиглалтын татвар төлөх бүрэн хэмжээнд хүрсэн тохиолдолд урьдчилгаа мөнгө хүсэх боломжтой.

7. ХЯТАД УЛС

Нүүрс нь дэлхийн нийт энергийн эх үүсвэрийн 37 орчим хувийг дангаараа эзлэн тэргүүлдэг бөгөөд үүний дараа газрын тос ордог байна. Харин Хятад улсад нүүрс нь хамгийн давамгай байдалтай ашиглагддаг энергийн эх үүсвэр юм. Тухайлбал, тус улсын нийт муж нутгийн 70 орчим хувьд нүүрсийг голчлон ашигладаг буюу тухайн бүс нутгууд нийт эрчим хүчнийхээ 93 хувийг нүүрснээс гарган авдаг байна.

2010 оны байдлаар тус улс нь 3,24 тэрбум тонн нүүрс олборлосон нь дэлхий даяар олборлосон нүүрсний бараг тэн хагастай нь тэнцэхүйц хэмжээтэй байна. Үүний зэрэгцээ Хятад улс нь нүүрсний томоохон импортлогч орны тоонд ордог бөгөөд энэ их хэмжээний нүүрснээс гарган авсан эрчим хүчийг эдийн засгийн өсөлт хөгжилтийн гол түлхүүр болсон хүнд аж үйлдвэрүүдээ хангахад чиглүүлдэг. Гэхдээ нийт олборлосон нүүрсээ бүгдийг нь дотооддоо хэрэглэдэггүй, нэлээд хэсгийг нь гадагшаа экспортлодог ба экспортын хэмжээгээр дэлхийд эхний 5-д багтдаг. Урд нь тус улс цэвэр нүүрс экспортлогч улс байсан бөгөөд үүнд нүүрсний асар их нөөц, хямд ажиллах хүч, экспортын таатай үнэ, Засгийн газраас үзүүлэх татварын хөнгөлөлт зэрэг нь гол нөлөө үзүүлдэг байсан.

2003 онд Хятадын нүүрсний экспорт оргилдоо хүрч байсан бөгөөд энэ үед 94 сая тонн нүүрс экспортлосон байна. Үүнээс хойш дотоодын нүүрсний хэрэгцээний хомсдлоос үүдэн Засгийн газраас нүүрсний экспортыг хязгаарлах бодлого барьж эхэлснээр нүүрсний экспорт жил бүр буурах болсон. 2009 онд Хятадын нүүрс олборлогч голлох компаниуд болон эрчим хүч үйлдвэрлэгч компаниудын хооронд болсон эрчим хүчний нүүрсний үнийн талаарх сунжирсан маргаан хэлэлцүүлгийн үр дүнд тус улс олон улсын зах зээл дээрээс хамгийн таатай үнэ бүхий нүүрсийг дотооддоо импортлох болсон.

Олон улсын нүүрсний худалдаанд далайн тээвэр гол үүргийг гүйцэтгэдэг буюу 2009 оны байдлаар нүүрсний экспортын нийт тээвэрлэлтийн 91 хувийг далайн тээврээр гүйцэтгэсэн байна. Тэгвэл Хятад улс энэхүү далайн тээвэрт 1/3 -ээс багагүй хувийг эзлэдэг ба нүүрсний экспорт импортын хэмжээгээр дээгүүрт ордог тул нүүрсний дэлхийн зах зээл дээр гол тоглогчдын нэг болж чаддаг.

БНХАУ-ын нүүрс олборлох, ашиглах, борлуулахтай холбоотой эрх зүйн зохицуулалт

БНХАУ-ын ашигт малтмал тэр дундаа нүүрс ашиглахтай холбоотой аливаа харилцааг дараахь хууль болон эрх зүйн бусад актуудаар зохицуулдаг байна.

Хүснэгт 30. Нүүрс үйлдвэрлэлд холбогдох эрх зүйн баримт бичгүүд

Type of policy	Title
Laws and Regulations	Environmental Protection Law
	Atmospheric Pollution Prevention and Control Law
	Solid Waste Pollution Prevention and Control Law
	Environmental Impact Assessment Law
	Energy Conservation Law
	Circular Economy Promotion Law
	Cleaner Production Promotion Law
	Coal Law
	Mineral Resources Law
	Water and Soil Conservation Law
	Land Administration Law
Administrative Orders and Standards	Decisions of the State Council on Implementing the Scientific Development Concept to Strengthen Environmental Protection
	Opinions of the State Council on Promoting the Sound Development of the Coal Industry
	Special Regulation on Land Reclamation, Provisional Measures for Environmental Protection in the Coal Industry, Emission Standard for Pollutants from the Coal Industry
	Cleaner Production Standard for the Coal Industry, Emission Standard of Coal Bed Methane/Coal Mine Gas
	Guideline of Environmental Impact Assessment for Coal Mining Projects

Other Relevant Government Policies	11th Five Year Plan on the Prevention of Acid Rain and Sulphur Dioxide Pollution
	11th Five Year Plan on the Development of the Coal Industry, Coal Industry Policy
	Opinions (of the NDRC) on Emission Reductions and Energy Conservation in the Coal Industry
	Opinions (of the NDRC) on Coal Mine Methane Control and Utilization, Technical Policies for Sulphur Dioxide Emission Prevention and Control
	Opinions of the NDRC on the Experiment of Sustainable Development in the Coal Industry in Shanxi
	9th Five Year Plan on Cleaner Coal Technology and Development Outline in 2010
	Preferential Policy on Power Generation Demonstration Projects with Cleaner Coal Technologies

Source: TFSUC (2009).

Үүнээс:

- Ашигт малтмал ба эрдэс баялгийн тухай хууль /Mineral resources law/ нь ерөнхийдөө БНХАУ-ын ашигт малтмалын салбарын хөгжил, ашигт малтмалын хайгуул, илрүүлэлт, ашиглалт болон хамгаалалтын талаарх эрх зүйн харилцааг зохицуулсан гол хууль юм.
- Нүүрсний тухай хууль /Coal law/ нь БНХАУ-ын нүүрсний салбарыг хөгжүүлэх, нүүрсний нөөцийг зохистойгоор ашиглах, хамгаалах, нүүрснээс гаргаж авах бүтээгдэхүүнүүдийг стандартжуулах, борлуулах зэрэг харилцааг зохицуулна.

Тус хууль нь найман бүлэгтэй:

- Нийтлэг үндэслэл
- Нүүрсний үйлдвэрлэл хөгжил ба нүүрсний уурхай байгуулах төлөвлөгөө
- Нүүрсний үйлдвэрлэл ба нүүрсний уурхайн аюулгүй ажиллагаа
- Нүүрсний борлуулалт
- Нүүрсний орд газрын хамгаалал
- Хяналт шалгалт
- Хуулийн хариуцлага
- Нэмэлт зохицуулалтууд

Нэгдүгээр бүлэгт зааснаар нүүрсний орд газрууд нь улсын өмч байх ба орд газрын байрлаж буй газар хэний өмч байхаас үл хамааран газрын гадарга болон хэвлий дэх нүүрсний нөөц нь улсын өмчид тооцогдоно. Мөн засгийн газар нь нүүрсийг олборлох ашиглах талаар нэгдсэн төлөвлөгөө боловсруулах, нүүрсний нөөцийг хамгаалах, нүүрсний салбарт хөрөнгө оруулагчдын эрх ашгийг хамгаалах, нүүрсний уурхайн аюулгүй ажиллагааг хангах үүднээс бодлого боловсруулах, нүүрс олборлож буй этгээд нь байгаль орчны хууль зохицуулалтуудын дагуу ажиллах үүрэгтэй.

Хоёрдугаар бүлэг буюу Нүүрсний үйлдвэрлэл, хөгжил ба нүүрсний уурхай байгуулах төлөвлөгөөний тухай зохицуулсан энэхүү бүлэгт зааснаар БНХАУ-ын Улсын хорооны харъяанд ажилладаг Нүүрсний бодлого зохицуулах хэлтэс нь нүүрсний хайгуул, илрүүлэлтийг төлөвлөгөөний дагуу гүйцэтгэх үүрэгтэй. Түүнчлэн нүүрсний уурхай байгуулахад шаардагдах шаардлагууд юу болох, уурхай байгуулах хүсэлтүүдийг хэрхэн хянаж шийдвэрлэх, олборлолтын зөвшөөрөл хэрхэн яаж олгох, уурхай барих төлөвлөгөөг байгаль орчинд ээлтэй хэлбэрээр боловсруулах гэх зэрэг асуудлыг зохицуулсан байна.

Гуравдугаар бүлэг буюу Нүүрсний үйлдвэрлэл, нүүрсний уурхайн аюулгүй ажиллагаа гэсэн хэсэгт Нүүрсний олборлолт явуулах зөвшөөрөл бүхий уурхайнууд нүүрсний үйлдвэрлэл явуулахын тулд Нүүрсний аж үйлдвэрийн асуудал эрхлэх хэлтсээс үйлдвэрлэлийн зөвшөөрөл авах ёстой бөгөөд зөвшөөрөл олгохдоо нүүрсний үйлдвэрлэл, үйлдвэрлэлийн аюулгүй байдал зэргийг тус хэлтэст шалгуулна гэж заасан байна.

Нүүрсний үйлдвэрлэлийн зөвшөөрөл авахын тулд хүчин төгөлдөр нүүрс олборлох зөвшөөрөлтэй байх, нүүрсний үйлдвэрлэлийг аюулгүй явуулах техник технологи, машин төхөөрөмжтэй байх, хуулийн дагуу нүүрсний үйлдвэрлэлийн чиглэлээр боловсрол эзэмшсэн инженер, боловсон хүчин, шаардлага хангасан мэргэжлийн ажилчид, газрын гадарга болон уурхайн гүнийг холбосон техникийн шаардлага хангасан холбооны системийг нэвтрүүлсэн байх, газрын гүний агааржуулалтын систем, ухалтын төлөвлөгөө зэрэг нь шаардлага хангасан байх, нүүрсний олборлолт болон үйлдвэрлэлийн тоног төхөөрөмж технологи нь байгаль орчинд аюулгүй байх зэрэг үндсэн шаардлагыг хангасан байх ёстой гэж заажээ.

Дөрөвдүгээр бүлэг буюу Нүүрсний борлуулалтын талаархи эрх зүйн зохицуулалт нь нүүрсний борлуулалт, худалдааны зөвшөөрөл авах асуудал, нүүрсний худалдаа хийх компани аж ахуйн нэгжээс шаардагдах шаардлагууд, тэдний үүрэг хариуцлага, нүүрсний үнийн зохицуулалт, нүүрсний чанарт тавих шаардлагууд, нүүрсний чанар шаардлага хангаагүй асуудлыг хэрхэн зохицуулах, нүүрс, нүүрсэн бүтээгдэхүүнийг хэрхэн хэмжих зэрэг асуудлуудыг зохицуулсан байна.

Тавдугаар бүлэг буюу Нүүрсний орд газрын хамгаалалын тухай бүлэгт зааснаар нүүрсний олборлолт нь үйлдвэрлэлийн газруудын харилцаа холбоо, эрчим хүч, усан хангамж зэрэгт хохирол үзүүлэхийг хориглосон талаархи зохицуулалтууд орсон байна. Мөн тус бүлэгт заасны дагуу нүүрсний уурхайн зөвшөөрөлгүйгээр уурхайн эзэмшлийн газар нутаг дээр мал маллах, тариа ногоо тарих, барилга байгууламж барих, төмөр зам, зам тавих, цахилгааны шугам татах, усан хангамжийн хоолой зэргийг суулгах нь хориотой тухай зохицуулсан байна.

Зургадугаар бүлэг буюу Хяналт шалгалтын хэсэгт заасан нүүрсний уурхайн үйл ажиллагааг Нүүрсний бодлого зохицуулах хэлтэс хянан шалгах үүрэгтэй бөгөөд тус хэлтэсийн хянан шалгах эрхийг хуульчилан тогтоосон байна.

Нүүрсний ангилал

Хятадын нүүрсний нөөц бүхий нийт талбайн хэмжээ 600,000 км² байдаг нь тус улсын 9,6 сая км² газар нутгийн 6 хувийг эзлэдэг гэсэн үг юм. Энэхүү нүүрсний нөөц бүхий газар нутгийг таван үндсэн дүүрэгт хуваадаг.

- 1. Зүүн хойд
- 2. Хойд Хятад
- 3. Өмнөд хятад
- 4. Баруун хойд
- 5. Түвд
- 6. Юннан гэж хуваана.

Уул уурхайн яамны 2006 оны тайланд дурьдснаар нийт 7965 уурхайд ойролцоогоор 1160 их наяд тонн (Gt) нүүрс байгаа гэж тооцсон бөгөөд үүний 334 их наяд тонн нь байгаа нөөц, 826 их наяд тонн нь таамаг нөөц гэж дурджээ. Энэхүү нүүрсний уурхайн бүс нутгууд дахь нөөцийн хэмжээг уурхай тус бүрээр дараах хүснэгтэд харуулъя.

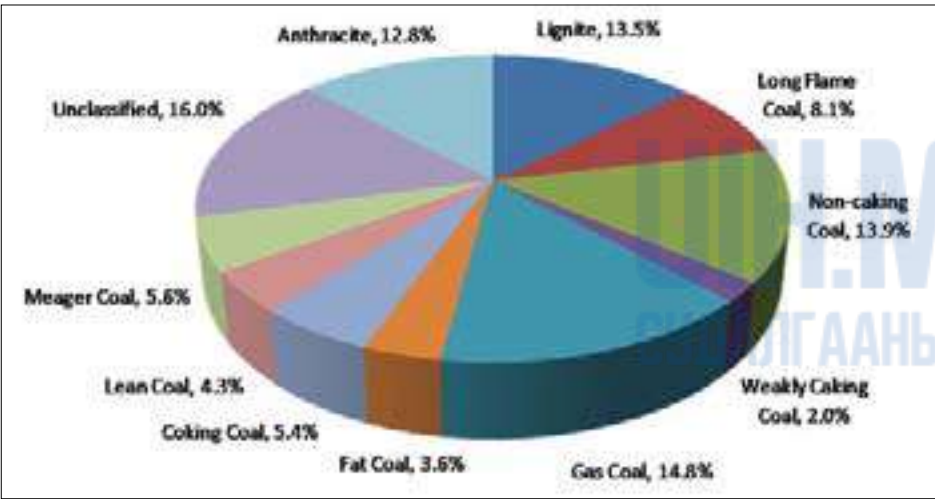
Хүснэгт 30. Нүүрсний нөөцийн хэмжээ их наяд тонноор (Gt)

Бүс нутгууд	Уурхайн тоо	Батлагдсан нөөц	Байгаа нөөц	Таамаг нөөц	Нийт нөөц
Jing-Jin-Ji (Beijing, Tianjin, Hebei)	277	2.7	7.69	9.57	17.25
Northeast (Liaoning, Jilin, Heilongjiang)	1208	5.45	14.45	17.57	32.03
East China (Jiangsu, Zhejiang, Anhui, Fujian, Jiangxi, Shandong)	1440	11.01	25.38	31.17	56.54
Central South + Hainan (Henan, Hubei, Hunan, Guangdong, Guangxi, Hainan)	1576	8.37	15.79	17.12	32.91
Jin-Shang-Meng-Ning (Shanxi, Shaanxi, Inner Mongolia, Ningxia)	1320	126.51	220.16	532.15	752.31
Southwest (Chongqing, Sichuan, Guizhou, Yunnan)	1454	18.25	29.04	62.93	91.96
Xin-Gan-Qing + Tibet (Gansu, Qinghai, Xinjiang, Tibet)	690	10.25	20.98	155.80	176.77
Нийт нүүрс	7965	182.54	333.48	826.30	1159.78
Коксжих нүүрс		64.3	124.2	150.3	274.8

Эх сурвалж: Huang et al. (2008) and CCTD

Нийт нүүрсний нөөцийн хэмжээ нь ийнхүү байгаа бөгөөд үүнийг төрлөөр нь ангилсныг дараачийн зурагт харуулъя.

Зураг 8. Нүүрсний ангилал

Зургаас харахад лигнит буюу хүрэн нүүрс нийт нөөцийн 13.5 хувийг эзэлж байна. Тэгвэл энэхүү хүрэн нүүрсний нөөцийн дийлэнх буюу 76.5 хувь нь Өвөрмонголд байдаг бол 13.8 хувь нь Юннанд байдаг байна.

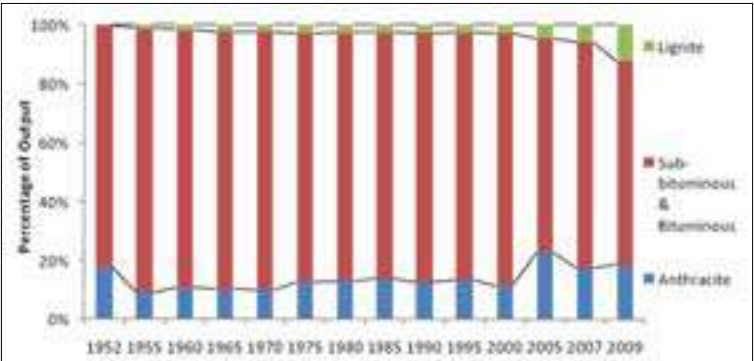

Хүснэгт 31. БНХАУ -ын нүүрсний ангилал (ГОСТ 25543-88)

Бөхөс индекс (G)	>85	Антрацит (WY)	Тослог нүүрс (FM) (Y<25mm)			Хийн тослог нүүрс (GF) (Y<25mm, b<220)
	65-85		Коксжих нүүрс (JM) (Y<25mm, b<150)		1/3 коксжих нүүрс (1/3 JM) (Y<25mm, b<220)	Хийн нүүрс (QM) (Y<25mm, b<150)
	50-65		Туранхай нүүрс (SM)	S коксжих нүүрс (S JM)		
	35-50					
	30-35			Сул коксжих нүүрс (RN)		
	20-30					
	5-20		Тарчиг-туранхай нүүрс (PS)	Коксждоггүй нүүрс (BN)		
	0-5		Тарчиг нүүрс (PM)			
	0		0 – 10	10 – 20	20 – 28	28 – 37
Дэгдэмхий чанар (daf, %)						

Хагас битумжсан нүүрсний нөөц үндсэндээ Erdos, Datong, өмнөд Liaoning, Xinjiang –д байна. Харин кокжсон нүүрсний нөөц Shanxi, Hebei, Shandong, хойд Jiangsu, хойд Anhui, Heilongjiang, Liaoning, Xinjiang, Guizhou, Sichuan, Hunan, Jiangxi-д байна. Үүнээс 55 хувь нь зөвхөн Shanxi-д байдаг байна. Антрацитыг ихэнхдээ ХАА-н бордоо болон химийн аж үйлдвэрт ашигладаг. 2009 оноос эхлэн антрацитын хэрэглээ нэмэгдэж нийт нүүрс олборлолтын 18,5 хувийг эзэлж эхэлсэн. Лигнитийг голчлон цахилгаан эрчим хүч үйлдвэрлэх болон нүүрс хийжүүлэх ажиллагаанд хэрэглэж байна. Лигнит олборлолтын хэмжээ жил бүр дунджаар 2,7 хувиар буурсаар, одоо 2009 оны үзүүлэлтийг 1990 онтой харьцуулахад 12,3 хувиар буурсан. Битумжсан болон хагас битумжсан нүүрс олборлолт нийт нүүрс олборлолтод гол байр суурь эзэлж байгаа бөгөөд 2009 оны байдлаар нийт нүүрс олборлолтын 69,2 хувийг эзэлж байна. Доорх Зурагт 1952 оноос эхлэн 2009 он хүртэлх Хятад улсын нүүрс олборлолтын хэмжээг төрлөөр нь ангилан харуулав.

Зураг 9.

Эх сурвалж: CNCA (2006), CCII (various years) and industrial sources

Хүснэгт 32. Экспортын нүүрсний бүс нутгууд

Planning Zone	Coal Base	Province	Acreage (Km2) / Reserves (Gt)	List of Mining Districts (No. of Mining District)	Major Rail Lines
Coal Export Zone	Shendong	Inner Mongolia, Shaanxi, Shaanxi	9,000 / 146.6	Shendong, Wanli, Zhungeer, Baotou, Wuhai, Fugu (6)	Shen-Shuo-Huang Line, Long-Hai Line
	Shaanbei	Shaanxi	14,440 / 109.8	Yunshen, Yuheng (2)	Zhengzhou-Xi'an Section of Long-Hai Line, Hou-Xi Line, Xi'an-Nanjing Line, Xi-Kang Line
	Huanglong	Gansu	3,262 / 15.7	Shanchang (inc. Yonglong), Huangling, Xunyao, Tongchuan, Pubai, Chenghe, Hancheng, Huating (8)	Ning-Xi Line
	Jinbei	Shanxi	5,278 / 58.0	Datong, Pingshuo, Shuonan, Xuangang, Hebaopian, Lanxian (6)	Da-Qin Line, Feng-Sha-Da Line, Ji-Tong Line
	Jinzhong	Shanxi	8,372 / 917	Xishan, Dongshan, Fenxi, Huozhou, Liliu, Xiangning, Huodong, Shixi (8)	Shi-Tai Line, Tai-Jiao Line
	Jindong	Shanxi	8,209 / 76.7	Jincheng, Lu'an, Yangquan, Wuxia (4)	Hang-Chang Line, Tai-Jiao Line
	Mengdong (Northeast)	Inner Mongolia, Northeast	11,723 / 68.4	Zalainuor, Baorixile, Yimin, Dayan, Huolinhe, Pingzhuang, Baiyinhua, Shengli, Fuxin, Tiefs, Shenyang, Fushun, Jixi, Qitaihe, Shuangyashan, Hegang (16)	Bin-Sui Line, Sui-Jia Line
	Ningdong	Ningxia	1,100 / 8.8	Shizuishan, Shitanjing, Lingwu, Yuanyanghu, Hengcheng, Weizhou, Majiatan, Jijiajing, Mengcheng (9)	Ning-Xi Line
	Lianghuai	Anhui	6,863 / 27.1	Huainan, Huaibei (2)	Jing-Hu Line, Huai-Nan Line
	Luxi	Shandong	4,500 / 18.6	Yanzhou, Jining, xinwen, Zaoteng, Longkou, Zibo, Feicheng, Juye, Huanghebei (9)	Jing-Hu Line, Yan-Shi Line
Coal Import Zone	Henan	Henan	7,794 / 19.4	Hebi, Jiaozuo, Yima, Zhengzhou, Pingdingshan, Yongxia (6)	Zhengzhou-Guangzhou Section of Jing-Guang Line, Luoyang-Shimen Section of Jiao-Liu Line
	Jizhong	Hebei	2,556 / 6.5	Fengfeng, Handan, Xingtai, Jingxing, Kailuan, Yuxian, Xuanhuaxiahuayuan, North Xiangjiakou, Pingyuan Large Coal Fields (9)	Shijiazhuang-Guangzhou Section of Jing-Guang Line
	Self-Reliance Zone	Yunnan, Guizhou	20,191 / 43.5	Panxian, Puxing, Shuicheng, Liuzhi, Zhina, Qianbei, Laochang, Xiaolongtan, Zhaotong, Zhenxiong, Enhong, Junlian, Guxu (13)	Nan-Kun Line, Zhu-Liu Line, Qian-Gui Line

Эх сурвалж: Acreage and resources are based on Wu and Wang (2006) and <http://www.chinacoal.org.cn/coaljyx/266/18786.aspx> [2011-02-11]

Дараагийн хүснэгтүүдэд экспортын хэмжээ, үнэ, экспортлогч компаниудын талаар орууллаа. Эдгээр мэдээллүүд нь 2011 оны 1-р сарын байдлаар байгаа бөгөөд тоон үзүүлэлтүүд сар болгон эсвэл 7 хоног бүрээр шинэчлэгдэж байдаг. Шинэчлэгдсэн сүүлийн үеийн мэдээллийг олж авах нь бизнес агуулгатай байдаг тул эдгээр тоон мэдээллүүд зохих төлбөр бүхий сайтад байршдаг. Иймээс бидний хувьд энэхүү тоон мэдээллүүдийг олж авах, ашиглах бололцоогүй тул нүүрсний экспортын талаар гарсан жилийн тайланг ашигласан болно. Харин АМГ-ын Нүүрс, судалгааны хэлтсээс ирүүлсэн Хятадын дотоодын зах зээл дээрх нүүрсний үнийн сүүлийн тоон мэдээллийг хавсралт болгон оруулав.

Хүснэгт 33. Кокжсон нүүрсний экспортын үнэ (US\$/t FOB)

	Dec-09	Jan-10	Feb-10	Mar-10	Apr-10	May-10	Jun-10	Jul-10	Aug-10	Sep-10	Oct-10	Nov-10
China 12-12.5% ash	395.00	395.00	417.90	435.00	459.00	498.50	480.50	362.00	441.00	434.50	438.50	465.00
China 10.5% ash	410.50	433.00	425.00	440.00	474.00	515.00	497.00	406.00	438.00	445.50	449.00	479.50
Japan 12% ash	326.50	379.00	344.00	389.00	494.00	455.50	431.00	334.00	390.00	347.50	373.00	356.00
AV China coke export prices	385.13	412.68	414.58	452.58	394.57	405.14	418.86	453.48	403.23	395.38	384.54	401.72
China Coke Exports (kt)	60	40	50	40	240	470	580	590	210	230	220	360

Эх сурвалж: Chinese Customs/Energy Publishing/Coal Americas

Хүснэгт 34. Нүүрс экспортлогч компаниудын экспортлосон нүүрсний хэмжээ (мянган тонноор)

	Oct-09	Nov-09	Dec-09	YTD-09	Jan-10	Feb-10	Mar-10	Apr-10	May-10	Jun-10	Jul-10	Aug-10	Sep-10	Oct-10	YTD-10
China Coal	0.2	0.5	0.5	3.1	0.4	0.4	0.5	0.4	0.8	0.3	0.4	0.2	0.4	0.1	3.9
Shenhua	1.2	1.2	1.3	9.9	1.2	1.1	1.6	0.6	0.6	0.7	0.8	0.9	0.8	2.6	8.9
TOTAL	1.4	1.7	1.8	13.0	1.6	1.5	2.1	1.0	1.4	1.0	1.2	1.1	1.2	0.7	12.8

Эх сурвалж: Chinese Customs Authorities

Эх сурвалж: Chinese Customs Authorities

Хүснэгт 35. Экспортын нүүрсний төрлүүд болон кокжсон нүүрсний экспорт (мянган тонноор)

	Dec-09	Jan-10	Feb-10	Mar-10	Apr-10	May-10	Jun-10	Jul-10	Aug-10	Sep-10	Oct-10	Nov-10
China 12-12.5% ash	395.00	395.00	417.90	435.00	459.00	498.50	480.50	362.00	441.00	434.50	438.50	465.00
China 10.5% ash	410.50	433.00	425.00	440.00	474.00	515.00	497.00	406.00	438.00	445.50	449.00	479.50
Japan 12% ash	326.50	379.00	344.00	389.00	494.00	455.50	431.00	334.00	390.00	347.50	373.00	356.00
AV China coke export prices	385.13	412.68	414.58	452.58	394.57	405.14	418.86	453.48	403.23	395.38	384.54	401.72
China Coke Exports (kt)	60	40	50	40	240	470	580	590	210	230	220	360

Эх сурвалж: Chinese Customs Authorities

Хүснэгт 36. Экспортод гаргаж буй нүүрсний ангилал, хэмжээ (мянган тонноор)

Exports	Nov 10	Nov 09	YOY/M	YTD Nov 10	YTD Nov 09	YOY/Total
Grand Total	1,280	1,429	-10%	11,421	13,083	-13%
Anthracite						
Total	387	215	80%	3,878	2,770	40%
Korea (DPRK)				7	2	274%
Indonesia				3	12	-74%
Japan	89	102	-13%	1,601	1,125	42%
Malaysia	6			12	12	4%
Taiwan	14			84	1	
Philippines				2	7	-75%
South Korea	277	111	149%	2,135	1,569	36%
Europe				28	10	175%
Other	1	2	-47%	6	33	-82%
Coking coal						
Total	46	75	-38%	1,017	651	56%
Korea (DPRK)	6			191	52	270%
South Korea	40	37	10%	581	333	75%
Japan		38		246	184	34%
Other				0	83	
Steam coal						
Total	840	1,139	-26%	8,385	11,254	-25%
Hong Kong		56	-100%	132	56	135%
Taiwan	381	238	60%	2,387	3,136	-24%
Japan	274	175	56%	2,440	3,025	-19%
Vietnam				5	0	
South Korea	185	669	-72%	3,301	4,415	-25%
Europe				119	0	
Other	1			1	622	-100%
Other coal						
Total	6	5	37%	70	49	44%
Malaysia				1	1	56%
Japan	1	1		29	12	136%
South Korea	4	2	115%	28	23	24%
Indonesia		1		5	6	-12%
Other	1			7	7	-5%

Эх сурвалж: Chinese Customs Authorities

Хятадын уул уурхайн татварын систем

Өнөөдөр Хятадад ашигт малтмалын нөөц ашигласны төлбөрийг үндсэн гурван хэлбэрээр төлж байна.

1. нөөцийн татвар
2. нөөцийн нөхөн олговрын төлбөр
3. уурхай ашиглалтын эрхийн хураамж

Үүнээс гадна орлогын албан татвар, НӨАТ зэргийг ноогдуулж болно. Хэдийгээр уурхайн ашиглалтын болон хайгуулын лицензийн төлбөр харьцангуй бага ч нэлээн маргаантай асуудлын нэг байдаг. Нөөцийн татварын хэмжээ харьцангуй бага. 2003 оноос эхлэн Хятадын эдийн засгийн өсөлт нь нүүрсний хэрэгцээг нэмэгдүүлж эхлэсэн.

Нүүрсний эрэлт нийлүүлэлтийн тэнцвэргүй байдал нь нүүрсний үнийг янз бүрийн арга замаар байнга өсгөж байдаг. 1999 онд нүүрсний үнэ дунджаар тонн нь 77.44 ам. долл байсан бол 2003 онд өсч 138.89 ам.долл болсон байна. Харин 2009, 2010 онуудад тонн нүүрсний үнэ бараг 300 орчим юань болжээ. Тэгвэл 1984 онд тогтоосон нүүрсний нөөцийн татвар 20 гаруй жил огт өөрчлөгдөөгүй бөгөөд дунджаар нэг тонн нүүрсэнд 0.5 ам.долл-ын татвар ноогдуулдаг. 2005 оны 5-р сард тус улсын 8 мужид нөөцийн татварын хэмжээг нэмэгдүүлж тонн тутамд 2-оос 4 ам.долл-ын хэмжээгээр татвар ноогдуулдаг болсон байна.

Экспортын татварыг коксжих нүүрсэнд л ноогдуулдаг бөгөөд татварын хэмжээ нь тухайн нүүрсний FOB үнийн 25 хувиар тооцож татвар ноогдуулдаг байна. 2008 онд Сангийн сайд Wang Shuai “Манай улсад эрчим хүчний нүүрс болон коксжих нүүрсний нийлүүлэлт хангалтгүй байгаа тул цаашид экспортын татварын талаар авч үзнэ. Коксжих нүүрсэнд ноогдуулж буй экспортын татварын 25 хувийг нэмэгдүүлж 40 хүртэл хувь болгохоор чармайж байна” хэмээн мэдэгдэж байв.

***

НҮҮРСНИЙ ЭКСПОРТОНД ХАМААРАХ ТАТВАРЫН ХУВЬ ХЭМЖЭЭНИЙ ТАЛААРХ ЗАРИМ УЛС ОРНЫ ТАТВАРУУДЫН ХЭМЖЭЭНИЙ ХАВСРАЛТ

Хүснэгт 1. Ашигт малтмалын хуулийн 47.4-т заасан нэмэлт төлбөрийн нүүрсний хувь

№	Бүтээгдэхүүний нэр төрөл	Хэмжих нэгж	Жишиж үнэлэх бүтээгдэхүүн	Зах зээлийн үнийн түвшин /ам.доллараар/	Бүтээгдэхүүний боловсруулалтын түвшингээс хамаарч үндсэн хувь дээр нэмж ногдуулах хувь		
					Хүдэр	Ба-яж-мал	Бүтээгдэхүүн
1	Боловсруу-лаагүй нүүрс	тн	Нүүрс	0-25 хүртэл	0.00	-	
				25-50 хүртэл	1.00		
				50-75 хүртэл	2.00		-
				75-100 хүртэл	3.00		
				100-125 хүртэл	4.00		
				125 ба түүнээс дээш	5.00		
2	Баяжуулсан нүүрс (хуурай болон нойтон аргаар технологийн боловсруулалт хийсэн)	тн	Нүүрс	0-100 хүртэл	-	0.00	-
				100-130 хүртэл	-	1.00	-
				130-160 хүртэл	-	1.50	-
				160-190 хүртэл	-	2.00	-
				190-210 хүртэл	-	2.50	-
				210 ба түүнээс дээш	-	3.00	-
3	Эцсийн бүтээгдэхүүн (хагас кокс, кокс, хий, шингэн түлш, нүүрс-химийн бүтээгдэхүүн)	тн	Кокс	0-160 хүртэл	-	-	0.00
				160-190 хүртэл			0.50
				190-210 хүртэл			1.00
				210-240 хүртэл			1.50
				240-270 хүртэл			2.00
				270 ба түүнээс дээш			2.50

***

Ашигласан материал:

1. The History And Future Of Indonesia's Coal Industry: Impact Of Politics And Regulatory Framework On Industry Structure And Performance, Bart Lucarelli, Program On Energy And Sustainable Development , Working Paper #93, July 2010
2. ИНДОНЕЗ УЛСЫН УУЛ УУРХАЙН ТАТВАР, Dr. Supriyadi, 6/28/2011
3. Mining in Indonesia Investment and Taxation Guide , May 2011
4. World Coal Association, Coal Facts, August 2011
5. <http://mining.news.mn/content/106665.shtml>

6. www.coalspot.com
7. <http://www.coalspot.com/news/2239/indonesian-subbituminous-coal-cfr-south-china-swaps-slightly-drop-this-week/>
8. http://www.sourcewatch.org/index.php?title=South_Africa_and_coal
9. <http://pesd.stanford.edu/publications/23082>
10. Jianjun Tu. "Industrial organization of the chinese coal industry". Freeman spogli institute for international studies. Working paper #103 july 2011
11. Christine Retschlag. "Chinese coal industry set to sizzle in 2011". ISSUE 0203 6 January 2011
12. <http://chinawestproducts.com/08/13/china-coal-tax/>
13. <http://articles.economictimes.indiatimes.com/keyword/coking-coal/featured/3>
14. <http://www.eia.gov/todayinenergy/detail.cfm?id=4210>
15. <http://205.254.135.7/coal/annual/>
16. http://www.nma.org/statistics/fast_facts.asp
17. http://www.sourcewatch.org/index.php?title=U.S._coal_exports

* * *

Хавсралт 1

ОХУ -ын экспортын барааны гол нэрийн бараа* (2012 оны эхний 3 сараар)

2012 оын 5-р сарын 11-ний байдлаар

Барааны нэр төрөл	Нийт	
	мянган тонн	сая ам.доллар
НИЙТ:	-	131,302.5
Пшеница и меслин	3,196.0	833.9
Водка, дал 100% спирта	448,724.3	34.7
Фосфаты кальция	360.6	91.8
Руды и концентраты железные	6,199.8	677.1
Уголь каменный	27,516.4	3,039.2
Кокс и полукокс	466.1	115.4
Нефть сырая	58,822.0	46,166.6
Нефтепродукты	33,684.5	25,443.8
Бензин автомобильный	817.7	682.3
Дизельное топливо, не содержащее биодизель	10,690.3	9,644.5
Топлива жидкие, не содержащие биодизель	18,347.3	11,937.2
Газ природный сжиженный, млн.куб.м	4.9	984.6
Газ природный, млрд.куб.м	53.7	18,853.7
Электроэнергия, млн.кВт-ч	6,222.9	333.5
Аммиак безводный	403.7	168.1

Метанол	355.7	99.6
Удобрения минеральные азотные	2,728.6	843.1
Удобрения минеральные калийные	2,521.0	1,052.4
Удобрения минеральные смешанные	2,388.4	1,115.1
Каучук синтетический	241.6	793.0
Лесоматериалы необработанные, 1000 куб.м	4,384.1	408.7
Лесоматериалы обработанные	2,371.3	756.7
Фанера клееная, 1000 куб.м	394.7	216.7
Целлюлоза древесная	504.7	275.2
Бумага газетная	317.6	175.8
Ткани хлопчатобумажные, 1000 кв.м	9,774.2	10.4
Черные металлы	9,693.3	5,781.1
Черные металлы (кроме чугуна, ферросплавов, отходов и лома)	6,768.3	4,243.0
Чугун	1,160.8	504.8
Ферросплавы	247.7	529.8
Полуфабрикаты из углеродистой стали	3,785.2	2,076.8
Прокат плоский из углеродистой стали	1,691.6	1,105.5
Медь рафинированная	69.6	504.2
Никель необработанный	85.0	1,569.8
Алюминий необработанный	836.8	1,737.0
Машины и оборудование	-	5,809.1
Автомобили легковые, 1000 шт.	24.4	194.4
Автомобили грузовые, 1000 шт.	3.0	89.1

Эх сурвалж: <http://www.customs.ru/>

УИХ.МН
СУДАЛГААНЫ САН

ДЭЛХИЙН ГАЗРЫН ТОСНЫ ҮЙЛВЭРЛЭЛ ЭРХЛЭГЧ КОМПАНИЙН ТӨРИЙН ӨМЧИЙН ОРОЛЦОО

(Лавлагаа - мэдээлэл)

Г. Билгээ

УИХ -ын гишүүн Д. Одхүүгийн захиалгаар “Дэлхийн газрын тосны үйлвэрлэл эрхлэгч компанийн төрийн өмчийн оролцоо” сэдэвт лавлагаа - мэдээллийг хийж гүйцэтгэв. Лавлагаа - мэдээлэлд холбогдох мэдээлэл олдсон дэлхийн 32 орны (Азийн – 16, Америк – 4, Африк – 5, Европ – 7) төрийн өмчийн оролцоотой 37 компанийг хамруулсан болно. 100 хувь төрийн өмчийн компани нь нийт компанийн 57 хувийг эзэлж байгаа бол 30 хувь нь 50 - 90 хувь нь төрийн өмчийн компани байна. Харин үлдсэн буюу 13 хувь нь 50 -аас бага хувьтай төрийн өмчийн компани эзэлж байна.

Улс	№	Компанийн нэр	Төрийн өмчийн хувь	Эх сурвалж
АЗИ				
Абу-Даби	1	ADNOC	100%	http://www.adnoc.ae/content.aspx?mid=22 http://iis-db.stanford.edu/res/2251/NOC_study_prospectus.pdf
Азербайджан	2	State Oil Company of Azerbaijan Republic	100%	http://www.socar.az/decree-en.html http://iis-db.stanford.edu/res/2251/NOC_study_prospectus.pdf
Бахрейн	3	Bahrain Petroleum Company	100%	http://www.bapco.com.bh/default.asp?action=category&id=54
БНХАУ	4	China National Offshore Oil Company (CNOOC)	100%	http://en.wikipedia.org/wiki/China_National_Offshore_Oil_Company
	5	PetroChina	90%	http://iis-db.stanford.edu/res/2251/NOC_study_prospectus.pdf , http://www.fas.org/sgp/crs/misc/RL34137.pdf
	6	Sinopec	75.84%	http://www.sinopecgroup.com/english/
Вьетнам	7	Petrovietnam	100%	http://english.pvn.vn/?portal=news&page=detail&category_id=8&id=1056
Индонез	8	Pertamina	100%	http://www.pertamina.com/index.php/home/set/set_lang/lang/en
Иран	9	National Iranian Oil Company	100%	http://en.wikipedia.org/wiki/National_Iranian_Oil_Company http://iis-db.stanford.edu/res/2251/NOC_study_prospectus.pdf http://www.fas.org/sgp/crs/misc/RL34137.pdf

Ирак	10	Iraq National Oil Company	100%	http://www.noc.gov.iq/english_ver/homepage_en.htm http://iis-db.stanford.edu/res/2251/NOC_study_prospectus.pdf http://www.fas.org/sgp/crs/misc/RL34137.pdf
Казахстан	11	KazMunayGas	100%	http://www.kmg.kz/en/ http://iis-db.stanford.edu/res/2251/NOC_study_prospectus.pdf
Кувейт	12	Kuwait Petroleum Corporation	100%	http://en.wikipedia.org/wiki/Kuwait_Petroleum_Corporation http://iis-db.stanford.edu/res/2251/NOC_study_prospectus.pdf
Малайз	13	Petronas	100%	http://www.petronas.com.my/about_us.aspx http://iis-db.stanford.edu/res/2251/NOC_study_prospectus.pdf http://www.fas.org/sgp/crs/misc/RL34137.pdf
Оман	14	Petroleum Development Oman	60%	http://www.pdo.co.om/pdoweb/tabid/54/Default.aspx
Пакистан	15	Oil and Gas Development Company	74.82%	http://en.wikipedia.org/wiki/Oil_and_Gas_Development_Company
	16	Pakistan Petroleum	70%	http://en.wikipedia.org/wiki/Pakistan_Petroleum
Саудын Араб	17	Saudi Aramco	100%	http://iis-db.stanford.edu/res/2251/NOC_study_prospectus.pdf http://www.fas.org/sgp/crs/misc/RL34137.pdf
Энэтхэг	18	Oil and Natural Gas Corporation	74.14%	http://www ONGCIndia.com/download/Corp%20Sust%20Report/ONGC_Sustainability_Report_2009-10.pdf
	19	Gujarat State Petroleum Corporation	97%	http://www.gspcgroup.com/company_detail.php?CID=1
	20	Indian Oil Corporation	78.92%	http://en.wikipedia.org/wiki/Indian_Oil_Corporation
Япон	21	JAPEX	34%	http://en.wikipedia.org/wiki/JAPEX
АМЕРИК				
Венесуэль	22	Petryleos de Venezuela	100%	http://iis-db.stanford.edu/res/2251/NOC_study_prospectus.pdf http://www.fas.org/sgp/crs/misc/RL34137.pdf
Колумби	23	Ecopetrol	80%	http://en.wikipedia.org/wiki/Ecopetrol
Мексик	24	Pemex	100%	http://iis-db.stanford.edu/res/2251/NOC_study_prospectus.pdf http://www.fas.org/sgp/crs/misc/RL34137.pdf
Чили	25	Empresa Nacional del Petroleo	100%	http://www.enap.cl/english/la_empresa/
АФРИК				

Ангол	26	Sonangol Group	100%	http://iis-db.stanford.edu/res/2251/NOC_study_prospectus.pdf
Кени	27	National Oil Corporation of Kenya	100%	About%20NOCK">http://www.nockenya.co.ke/content.asp?ctid=2&title>About%20NOCK
Ливи	28	National Oil Corporation	100%	http://iis-db.stanford.edu/res/2251/NOC_study_prospectus.pdf http://www.fas.org/sgp/crs/misc/RL34137.pdf
Нигери	29	Nigerian National Petroleum Corporation	100%	http://iis-db.stanford.edu/res/2251/NOC_study_prospectus.pdf http://www.fas.org/sgp/crs/misc/RL34137.pdf
Судан	30	Sasol	100%	http://www.sudapet.sd/#2 http://en.wikipedia.org/wiki/Sudapet
ЕВРОП				
Грек	31	Hellenic Petroleum	35.5%	http://en.wikipedia.org/wiki/Hellenic_Petroleum
Итали	32	Eni	30%	http://en.wikipedia.org/wiki/Eni
Норвеги	33	Statoil	67%	http://en.wikipedia.org/wiki/Statoil
ОХУ	34	Rosneft	100%	http://www.rosneft.ru/about/Glance/
Украин	35	Ukrnafta	50%	http://en.wikipedia.org/wiki/Ukrnafta
Хорват	36	Petrol AD	44,84%	http://www.ina.hr/default.aspx?id=246 http://en.wikipedia.org/wiki/INA_(company)
Франц	37	Total S.A.	5%	http://en.wikipedia.org/wiki/Total_S.A.

http://en.wikipedia.org/wiki/National_oil_company

ЦАЦРАГ ИДЭВХТ АШИГТ МАЛТМАЛЫН ХАЙГУУЛ, ОЛБОРЛОЛТ, АШИГЛАЛТЫН ЯВЦ ДАХЬ ТӨРИЙН ОРОЛЦООНЫ ТАЛААРХ ГАДААДЫН УЛС ОРНУУДЫН ТУРШЛАГА, ЭРХЗҮЙН ЗОХИЦУУЛАЛТ (ХАРЬЦУУЛСАН СУДАЛГАА)

Г. Алтан - Оч (Ph.D), С. Дорждагва

АГУУЛГА

1. ЦӨМИЙН ЭНЕРГИЙН ТАЛААР ОЛОН УЛСЫН КОНВЕНЦИД ТӨРИЙН БАЙГУУЛЛАГУУДЫН ОРОЛЦОО, ҮҮРГИЙН ТАЛААР ТУСГАСАН БАЙДАЛ
2. ЦАЦРАГ ИДЭВХТ ХАЯГДЛЫГ (ЦИХ) БУЛЖ ХАДГАЛАХ БАЙГУУЛАМЖ БАРИХ ОЛОН УЛСЫН ЗОХИЦУУЛАЛТ

ДҮГНЭЛТ

***

НЭГ. ЦӨМИЙН ЭНЕРГИЙН ТАЛААР ОЛОН УЛСЫН КОНВЕНЦИД ТӨРИЙН БАЙГУУЛЛАГУУДЫН ОРОЛЦОО, ҮҮРГИЙН ТАЛААР ТУСГАСАН БАЙДАЛ

Цөмийн энергийн болон ураны баяжмалын асуудал нь ашигт малтмалын тухай хуулиар зохицуулагддаггүй, онцгой ашигт малтмал учир дэлхий нийтээрээ тусгайлан авч үзэж энэ төрлийн баялгийг эрж хайх, олборлох, ашиглах бүхий л шатанд төрийн оролцоо, хяналтыг хангаж ажиллаж байдаг. Олон улсын хэмжээнд НҮБ -ын дэргэдэх Олон улсын Цөмийн Энергийн Агентлаг (ОУЦЭА) “Уран ашиглалтын байдалд хяналт тавих, зохицуулалт хийх” үндсэн үүргийг хүлээж улс орнуудтай хамтран ажилладаг. Тус агентлаг нь дээрх үндсэн үүргийн зэрэгцээ шинжлэх ухааныг хөгжүүлэх, технологи дэлгэрүүлэх ажлыг хийдэг. Өөрөөр хэлбэл, цөмийн энергийн шинжлэх ухааны судалгаа, шинжилгээний ажилд давхар хяналт тавина.

Цөмийн энергийн салбарт төрийн оролцооны үндсэн хэлбэрийг дараах байдлаар бүлэглэн авч үзэх боломжтой. Үүнд:

- Эрх зүйн зохицуулалт хийх, хэрэгжүүлэх, хянах;
- Хүрээлэн буй орчны хамгаалалт, иргэдийн хяналт, оролцоог хангах;
- Зах зээлд хяналт тавих, хайгуул, олборлолт, ашиглалтад төр өөрөө оролцох.

1. Эрх зүйн зохицуулалт хийх, хэрэгжүүлэх, хянахтай холбоотой асуудлууд

ОУЦЭА-аас батлан гаргасан Аюулгүй байдлын стандарт нь улс орнуудад өөрийн эрх зүйн зохицуулалтаа хийх үндсэн суурь, загвар болж байдаг. Аюулгүй байдлын стандартуудын цуврал, тэдгээрийг ашиглах зөвлөмж нь үндсэн 5 чиглэлийг хамарч бүхэлдээ энэ салбарын аюулгүй байдлын стандартын суурь жишгийг бүрдүүлдэг байна. Үүнд:

- Цөмийн тоног төхөөрөмжийн аюулгүй байдал;
- Цацраг идэвхийн хамгаалалт, түүний эх үүсвэрийн аюулгүй байдал;
- Цацраг идэвхт хаягдлын мэнежмент;
- Цацраг идэвхт бодис, түүний материал, төхөөрөмжийн тээвэрлэлт, аюулгүй байдал;
- Шинжлэх ухаан, судалгааны ажлын ерөнхий буюу суурь аюулгүй байдал.

Энд төрийн оролцооны талаарх судалгааны ажлын зорилгод үндэслэн цөмийн энерги, түүний эрх зүйн зохицуулалт, хууль, журамд ямар төрлийн агуулга, заалт оруулах талаар гаргасан стандарт, зөвлөмжийг авч үзлээ.

Эдгээр стандартуудыг боловсруулах, хэрэгжүүлэх ажлууд тус байгууллагын хэмжээнд болоод гишүүн орнууд, хамтын нийгэмлэгийн хүрээнд байнгын, тасралтгүй шинжтэй явдаг. Гэхдээ энд одоогоор цөмийн хаягдлыг хэрхэх асуудлыг төдийлөн үр дүнтэй шийдвэрлэж чадахгүй хэвээр байна. Хаягдлыг шийдвэрлэх аргад булах, хадгалах аргууд ихээр ашиглагдаж, эрдэмтэн судлаачид түүнийг дахин боловсруулах, гүн боловсруулах талаар судалгаа, шинжилгээний ажлыг эрчимтэй хийж байна. Тухайлбал, энэ ажлын хүрээнд дахин боловсруулах, хаягдлаас флутоныг ялгаж авах гэх мэт аргуудыг нээгээд байгаа ч хэрэглээнд нэвтрүүлэх ажил удаашралтай байгаа гэж үзэж болно.

Хаягдлын мэнежментийн чиглэлээр өнөөдөр Скандинавын орнуудын туршлагыг нилээд дэвшилттэй гэж үздэг ажээ. Гэхдээ энэ дэвшилттэй гэж үзсэн арга нь уг хаягдлыг 100 жил хүртэл хадгалах боломжтой гэж үздэг. Өөрөөр хэлбэл, төдий хэмжээний хугацааны дараа тус хаягдлыг хэрхэх асуудал дахин гарна хэмээн үзэж байгаа ба үүндээ тухайн үед шинжлэх ухааны шинэ нээлтүүд гарах байх хэмээн найдацгааж (олон улсын хэмжээнд) байна. Мөн улс орнууд өөрийн цөмийн хаягдлыг хаана байршуулж булах газрыг тогтоож бүсчлэх, түүнд зориулсан тусгайлсан байгууламж барих гэх мэт шинэ шинэ туршлага гарч иржээ.

Өнгөрсөн 2011 оны 03 дугаар сард болсон Фукушима Дайчи станцын дэлбэрэлтийн асуудал олон улсын тавцанд энэ салбарын бодлогод эрс шинэчлэлт хийгдэх хандлагыг бий болгосон. Тухайлбал, Герман улс тодорхой хугацааны дараа атомын цахилгаан станцаас бүрмөсөн татгалзахаар албан ёсоор шийдвэрлэсэн билээ. Герман улс технологийн хувьд маш өндөр төвшний улс боловч энэ төрлийн цахилгаан станц нь маш эрсдэлтэй зүйл юм хэмээн үзэж хэрэглээнээс бүрэн гаргахаар шийдвэрлэсэн байгаа. Атомын цахилгаан станцыг хаах шийдвэр амар гарсан ч “түүний хаягдлыг яах вэ?” гэдэг нь тус улсын хувьд бас нэгэн том асуултын тэмдгийг гаргаж ирсэн.

Энд дурьдсан цөмийн энергийг тойрсон бүхий л асуудлууд НҮБ, болон ОУЦЭА-ийн гаргасан Аюулгүй байдлын стандартын хүрээнд л зохицуулагдсан байх ёстой. Уран, цацраг идэвхт хаягдал болон тээврийн аюулгүй байдлын талаар эрх зүйн зохицуулалт хийхэд тавигдвал зохих стандартын талаар зөвлөмжид дурьдсанаар, төрийн байгууллагуудын үүрэг хариуцлагыг дараах байдлаар тодорхойлжээ. Үүнд:

1. Хууль тогтоох байгууллага болон Засгийн газрын үүрэг хариуцлага

Ерөнхий зүйл

1.1. Тоног төхөөрөмж, үйл ажиллагаанд бага цацрагтай эрчим хүчний нэг эх үүсвэрийн цөмийн эрчим хүчний тоног төхөөрөмж, эсвэл ашигласан түлшийг дахин боловсруулах гэх мэт тоног төхөөрөмжийн нэгдмэл үйлдэл бүхий олон төрлүүд бий. Тухайн улсын төр засгаас эдгээр асуудлыг зохицуулах тусгайлсан байгууллагыг байгуулан хяналтанд авч, болзошгүй хор хөнөөлийн мөн чанар, боломжит хэмжээсийг хэмжих замаар ажиллана.

1.2. Тоног төхөөрөмж, үйл ажиллагааны аюулгүй байдлыг хангах тодорхой шаардлагууд байдаг. Парламентаас хууль тогтоох болон Засгийн газрын үйл ажиллагааны механизмын хувьд дараах шаардлагуудыг тавьдаг. Үүнд:

- i. Тоног төхөөрөмж, үйл ажиллагааны аюулгүй байдлыг зохицуулах хууль эрх зүйн болон дүрмийн бүтэц бий болгох;
- ii. Цөмийн технологи бүхий байгууллага, эсвэл түүнээс хараат бус

бие даасан, эсвэл тоног төхөөрөмж, үйл ажиллагааг хариуцсан зохицуулах албыг байгуулж ажиллуулна. Ингэхийн тулд зохицуулах шийдвэрийг гаргаж, үйл ажиллагааг аюулгүй байдалтай зөрчилдөх ашиг сонирхлын дарамтаас ангид хэрэгжүүлэх - Үүнийг “бодлого хэрэгжүүлэх [зохицуулах] болон хяналтын үүрэг функцыг тусдаа, бие биенээсээ хараат бусаар байлгах” гэж ойлгож болно;

- iii. Зохицуулалтыг шалгах, дүгнэх, хянах, хэрэгжүүлэхээс бусад үүрэг хариуцлагыг удирдах, аюулгүй байдлын журам, нөхцөл, хууль тогтоомж, тайлбарыг зохицуулах байгууллагад хариуцуулах;
- iv. Зохицуулах байгууллагад холбогдох эрх мэдэл, удирдлагыг өгч даалгасан үүрэг хариуцлагыг биелүүлэхийн тулд шаардлагатай ажилтан албан хаагчид, бие даасан санхүүгийн эх үүсвэрээр хангах, баталгаа гаргах;
- v. Зохицуулах аюулгүй байдлын хариуцлагатай зөрчилдөх эсвэл аюулгүй байдалд заналхийлж болох бусад хариуцлагыг зохицуулах байгууллагад хамааруулахгүй байх;
- vi. Ашигласан түлш, цацраг идэвхт хаягдлыг гаргах, байгууламжийг хаах, газрыг шинэчлэх, аюулгүйн мэнежмент хийхэд шаардлагатай дэд бүтцийн зохицуулалтыг хийх;
- vii. Цацраг идэвхт бодисыг аюулгүй тээвэрлэхэд шаардлагатай дэд бүтцийн зохицуулалт хийх - Үүнийг “боломжтой бол үүнд зориулсан дэд бүтцийг бусад нийтийн зориулалтаар ашиглахгүй байх боломжийг бүрдүүлэх” гэж ойлгож болно;
- viii. Засгийн газраас онц байдалд хариу өгөх, хөндлөнгөөс зохицуулах боломжтой үр ашигтай системийг байгуулж онцгой байдлын бэлэн байдлыг хангах;
- ix. Аюулгүй байдалд нөлөөлөх бодит хамгаалалтад шаардлагатай дэд бүтцийн зохицуулалт хийх;
- x. Цөмийн эсвэл цацраг идэвхт бодисын ослын үед, уг ослоос үүдэн гэмтэл хохирол учирсан тохиолдолд гурав дахь талд шаардлагатай санхүүгийн нөхөн төлбөрийн зохицуулалт хийх;
- xi. Бусад байгууллагуудаас олгоогүй тохиолдолд тоног төхөөрөмж, үйл ажиллагааны аюулгүй байдлыг хангахад шаардлагатай технологийн дэд бүтцээр хангах.

1.3. Аюулгүй байдлын гол үүрэг хариуцлагыг тусгайлан мэргэшсэн операторт өгнө. Энэхүү хариуцлагад цацраг идэвхт бодисыг ашиглах, тээвэрлэх, удирдах үйл ажиллагаа, бохирдсон газрыг нөхөн сэргээх зэрэг тоног төхөөрөмжийн тохируулга, дизайн, бүтэц, томилолт, үйлдэл, гаралт, хаах зэрэгт аюулгүй байдлыг хангах хариуцлагуудыг хамааруулж ойлгоно. Цацраг идэвхт хаягдлыг бий болгож буй байгууллагууд үйлдвэрлэсэн хаягдлынхаа аюулгүй байдлын мэнежментийн хариуцлагыг хүлээнэ.

Цацраг идэвхт бодис тээвэрлэлтийн үед аюулгүй байдлыг хангах шаардлага бол зөвшөөрөгдсөн савалгааг ашиглах явдал юм. Иймээс тохирох савалгааг сонгож ашиглах нь дамжуулагч этгээдийн үүрэг хариуцлага юм. Зохицуулах үүрэг бүхий байгууллагаас тавьсан шаардлагад нийцүүлэх нь аюулгүй байдлын гол хариуцлагаас операторыг чөлөөлөхгүй. Оператораас зохицуулах байгууллагын энэхүү хариуцлагыг биелүүлэх үүрэг хүлээнэ.

Хууль тогтоох байгууллагын үүргийг тусгайлан авч үзвэл:

1.4. Цөмийн, цацраг идэвхт хаягдалд үр ашигтай хяналт хийх, тээвэрлэлтийн аюулгүй нөхцлөөр хангах хууль тогтоомжийг бий болгоно. Ийм хууль тогтоомжид:

- i. Одоо болон ирээдүйд хувь хүн, нийгэм, орчныг цацраг идэвхт хортой бодисоос хамгаалах тодорхой зорилтуудыг дэвшүүлэх;
- ii. Хуулийн хүрээнд заасан тоног төхөөрөмж, үйл ажиллагаа, материалыг тодорхойлон зааж, тухайн хуулийн тодорхой хэсэгт буй шаардлагаас хасах;
- iii. Тоног төхөөрөмж үйл ажиллагаатай холбоотой хор хөнөөлийн мөн чанар, боломжит хэмжээг авч үзэн удирдлага, үйл явцыг тогтоох, үйл явцын алхмуудыг нарийвчлан тодорхойлох;
- iv. 1.6-р хэсэгт заасан удирдлага бүхий зохицуулах байгууллагыг байгуулах;
- v. Зохицуулах байгууллагад зохих санхүүжилтийг олгох;
- vi. Зохицуулалтын хяналтаас тоног төхөөрөмж, үйл ажиллагааны үйл явцыг тодорхойлох;
- vii. Хянах үйл явцыг бий болгож, зохицуулах шийдвэрийн эсрэг тавьсан хүсэлтийг аюулгүй байдлыг хангуулах үүднээс эрх олгох;
- viii. Үйл ажиллагааг амжилттай явуулахын тулд хэд хэдэн операторуудаар гүйцэтгүүлж, хариуцлагын шилжүүлгийг хийж хариуцлагаа тасралтгүй үргэлжлүүлэх;
- ix. Засгийн газар, зохицуулах байгууллагаас зөвлөгөө өгөх, санал зөвлөмж гаргах, тусгай бие даасан зөвлөх бүрэлдэхүүнийг байгуулахыг зөвшөөрөх;
- x. Аюулгүй байдлын онцгой хэсгүүдэд судалгаа, хөгжлийн ажлыг хийх арга замыг бий болгох;
- xi. Цөмийн хохирлын үе дэх хариуцлагыг тодорхойлох;
- xii. Аливаа хариуцлагыг хүндэтгэн үзэж санхүүгийн баталгаат нөхцлийн зохицуулалт хийх;
- xiii. Цацраг идэвхт хаягдлын удирдлага, гаргалтын санхүүгийн нөхцлийг хүндэтгэн үзэж үүрэг хариуцлагыг тогтоох;
- xiv. Торгууль болон үүнтэй холбоотой шийтгэл, хүлээлгэх хариуцлагыг тодорхойлох;
- xv. Олон улсын гэрээ хэлэлцээрээр хүлээх аливаа үүрэг хариуцлагаа хангах;
- xvi. Зохицуулах үйл явцад төрийн болон бусад байгууллагуудын оролцоог тодорхойлох;
- xvii. Одоо байгаа тоног төхөөрөмж, одоогийн үйл ажиллагаанд шинээр бий болгох шаардлагатай хэрэглээний мөн чанар, тогтцыг тодорхойлох.

1.5. Дээрх 1.2 -д тусгасан бие даасан байдлын шаардлагыг биелүүлж чадаагүй байж болох бусад удирдлагууд, тусламжийн байгууллагууд оролцсон бол зохицуулах байгууллагын аюулгүй байдлын шаардлагыг хэрэгжүүлж зохицуулах үйл явцад өөрчлөхгүйгээр тусгана.

1.6. Цөмийн энергийн тухай хуулинд зохицуулах эрх бүхий байгууллагыг дараах үүрэг, функцтэй байхаар тусгах. Үүнд:

- i. Аюулгүй байдлын дүрэм журам, шалгуурыг боловсруулах;
- ii. Хууль тогтоомжийн дагуу заавар, журмыг бий болгох;
- iii. Аюулгүй байдлын үнэлгээ явуулахыг аливаа оператороос шаардах;
- iv. Өмчийн эрхийн холбогдолтой байсан ч хамаагүй, нийлүүлэгчийн зүгээс шаардлагатай мэдээллийг аливаа операторт олгохыг шаардах;
- v. Удирдлагыг тогтоох, өөрчлөх, түр зогсоох, хүчингүй болгох нөхцөл тавих;

- vi. Тоног төхөөрөмжийн ашиглалтын үед системтэй аюулгүй байдлын дахин үнэлгээ эсвэл шаталсан аюулгүй байдлын шалгалт хийхийг оператороос шаардах;
- vii. Хяналт шалгалтыг гүйцэтгэхийн тулд ямар ч үед тухайн газар буюу тоног төхөөрөмжид нэвтрэх эрх олгох;
- viii. Зохицуулалтын шаардлагуудыг биелүүлэх;
- ix. Байгууллагын үйл ажиллагааг үр ашигтай явуулахад аливаа шинэ харилцаа шаардлагатай гэж үзвэл дээд түвшинд Засгийн газрын удирдлагуудтай шууд холбогдох;
- x. Шаардлагатай мэдээлэл, баримт бичгийг хувийн болон улсын байгууллага, хувь хүнээс гаргуулан авах;
- xi. Зохицуулах шаардлага, шийдвэр, санал зэрэг асуудалд ул үндэстэй, бие даан хараат бусаар харилцах;
- xii. Засгийн газрын бусад байгууллага, үндэсний болон олон улсын байгууллага, олон нийтэд салбарын үйл явц, онц байдлын тухай зохих мэдээлэл өгөх;
- xiii. Эрүүл мэндийн аюулгүй байдал, байгаль орчны хамгаалал-аюулгүй байдал, аюултай бараа бүтээгдэхүүний тээвэрлэлт зэрэг салбарт өрсөлдөөнтэйгээр төрийн болон төрийн бус байгууллагатай зохицох, холбоо тогтоох;
- xiv. Зохицуулах мэдээллийг солилцох, хамтын ажиллагааг хөгжүүлэхээр бусад орны болон олон улсын зохицуулах байгууллагуудтай хамтран ажиллах.

2. Зохицуулах байгууллагын үйл ажиллагаа, хариуцлага

Дүрмээр хүлээсэн үүргээ биелүүлэхийн тулд зохицуулах байгууллага нь өөрийн үйл ажиллагааны үндэс болсон бодлого, аюулгүй байдлын зарчим, холбогдох шалгуурыг тодорхойлно. Дүрмэнд заасан хариуцлагаа биелүүлэхдээ зохицуулах байгууллага нь:

1. Зохицуулах үйл ажиллагаанд суурилсан хууль тогтоомж, лавлагааг бий болгох, мэдлэг түгээн дэлгэрүүлэх;
2. Удирдлагаас шаталсан байдлаар үйлдлийн үед шаардсанаар оператороос аюулгүй байдлын тухай мэдэгдлийг авах, шалгах, нэвтрэх;
3. Шаардлагатай нөхцөл байдалтай холбоотой удирдлагыг тогтоох, өөрчлөх, түр зогсоох, хүчингүй болгох, өөрөөр заагаагүй бол хоёрдмол утгагүйгээр тодорхой байдлаар тодорхойлох; Үүнд:
  - i. Байгууллагаас өгсөн тоног төхөөрөмж, үйл ажиллагаа, эх сурвалж, ашиглалтын бүртгэл;
  - ii. Аюулгүй байдалтай холбоотой аливаа өөрчлөлтийг зохицуулах байгууллагад мэдэгдэх шаардлага;
  - iii. Тоног төхөөрөмж, цацрагийн эх үүсвэр, хүний нөөц, ажилтнуудтай холбоотой операторын үүрэг хариуцлага;
  - iv. Үйл ажиллагаа, хэрэглээний хязгаар /хязгаарын хэмжээ, үйл ажиллагааны түвшин, удирдлагын эрх мэдлийн хязгаар/;
  - v. Хаягдлын менежментийн үйл ажиллагааны цацраг идэвхт хаягдлыг боловсруулах нөхцөл байдлын шалгуур;
  - vi. Зохицуулах байгууллагаас операторын авах шаардлагатай нэмэлт тусгай байгууллага;
  - vii. Үйл ажиллагааны тайланд тавих шаардлага;
  - viii. Оператороос зохицуулах байгууллагад өгөх шаардлагатай тайлан;
  - ix. Операторын хадгалах шаардлагатай бичлэг, хадгалах хугацааны үе

- шат;
х. Онцгой байдлын бэлэн байдлын зохицуулалт.

4. Зохицуулах шалгалт хийх;
5. Аюултай эсвэл аюултай байж болох нөхцөл гарсан тохиолдолд засаж залруулах арга хэмжээг авах;
6. Аюулгүй байдлын шаардлагыг зөрчсөн тохиолдолд хэрэгжүүлэх шаардлагатай арга хэмжээг авах.

Эдгээр гол үүрэг, хариуцлагыг хэрэгжүүлэхийн тулд зохицуулах байгууллага нь:

1. Удирдах, мэдэгдлийг хүлээн зөвшөөрөх, чөлөөлөх баталгаа өгөх, зохицуулах хяналтаас гарах зэрэг хэрэглээтэй холбоотой үйл явцыг тогтоох;
2. Удирдлагын нөхцлийг өөрчлөх үйл явцыг тогтоох;
3. Аюулгүйн үнэлгээг боловсронгуй болгох буюу мэдээлэлтэй холбоотой бусад аюулгүй байдлыг боловсруулах, үзүүлэх тухай операторт заавар өгөх;
4. Өмчийн мэдээллийг хамгаалах;
5. Танилцуулгыг хүлээн авахгүй байх талаар шалтгааныг тайлбарлах;
6. Засгийн газрын бусад байгууллага, олон улсын байгууллага, олон нийтэд мэдээлэл түгээх, тэдгээр байгууллагуудтай харилцах;
7. Үйл ажиллагааны туршлагыг зохистой шинжлэх, суралцсан хичээлүүдийг тараахыг батлах;
8. Тоног төхөөрөмж, үйл ажиллагаатай холбоотой зохих бичлэгүүдийг хадгалах, сэргээх;
9. Зохицуулах зарчим, үзүүлэлтүүд хангалттай бөгөөд хүчин төгөлдөр гэдгийг батлах, олон улсад мөрддөг стандарт, зөвлөмжийг харгалзан үзэх;
10. Аюулгүй байдлын системийн дахин үнэлгээ, аюулгүй байдлын шаталсан шалгалтанд хэрэгтэй шаардлагыг операторт мэдээлэх;
11. Тоног төхөөрөмж, үйл ажиллагаатай холбоотой асуудлаар Засгийн газарт зөвлөгөө өгөх;
12. Тоног төхөөрөмж, үйл ажиллагааны аюулгүй байдлыг хариуцсан ажилтны чадварыг баталгаажуулах;
13. Аюулгүй байдлыг операторын зүгээс зохистой удирдаж байгааг батлах.

Зохицуулах байгууллага бусад холбогдох удирдлагуудтай хамтран ажиллаж зөвлөгөө өгөх, дараах хэсэгт аюулгүй байдлын асуудлаар мэдээлэл өгнө. Үүнд:

1. Байгаль орчны хамгаалал;
2. Олон нийтийн болон ажилтны эрүүл мэнд;
3. Онцгой байдлын төлөвлөлт, бэлэн байдал;
4. Цацраг идэвхт хаягдлын менежмент /үндэсний бодлогыг харгалзан үзэх/;
5. Олон нийтийн хариуцлага /гурав дахь талын хариуцлагатай холбоотой үндэсний хэмжээний хууль тогтоомж, олон улсын конвенцийн хэрэгжүүлэлт/;
6. Бодит хамгаалалт ба аюулгүй байдал;
7. Ундны ус ба хоол хүнсний хэрэглээ;
8. Газар ашиглалт ба төлөвлөлт;
9. Аюултай барааг тээвэрлэх үеийн аюулгүй байдал.

Зохицуулах байгууллага нь бусад нэмэлт үүрэгтэй. Эдгээр нэмэлт үүрэг нь тухайн байгууллагын бүтцэд бие даасан нэгжийн үүрэг болж тусгагдах учиртай. Үүнд:

1. Цөмийн байгууламжийн дотор болон эргэн тойронд цацраг идэвхт бие даасан шинжилгээ хийх;
2. Бие даасан шалгалт, чанарын хяналт, үнэлгээ хийх;
3. Зохицуулах үүргийн хүрээнд ажиллаж, судалгаа болон хөгжлийн асуудалтай холбоотой аюулгүй байдал;
4. Хувийн мониторингийн үйлчилгээ ба эрүүл мэндийн үзлэг зохион байгуулах;
5. Цөмийн үр дүнгийн шинжилгээ;
6. Үйлдвэрлэлийн аюулгүй байдлыг зохицуулах хяналт;

Эдгээр үйлдлүүд гарах тохиодолд зохицуулах байгууллагаас зохицуулалт хийх гол үйл ажиллагааны зөрчлөөс зайлсхийх болон операторын гол хариуцлагын нэг болох аюулгүй байдлыг хангах үүргийн түвшинг бууруулаагүй гэдэгт анхаарал тавьж ажиллана.

Энэхүү судалгаагаар дээрх стандартыг одоо хэлэлцүүлэхээр өргөн барих гэж байгаа Цөмийн энергийн тухай хуулийн төсөлтэй харьцуулах боломжгүй гэж үзлээ. Учир нь уг төсөл хэлэлцүүлэхээр өргөн баригдаагүй боловсруулалтын шатандаа байгаа болно. Түүнчлэн, хуулийн төсөл анхны боловсруулалтаараа бол хоёр төрлийн хууль байсан бөгөөд одоо нэг төсөл болчихоод байгаа учир харьцуулалтыг энэхүү судалгаагаар хийх боломжгүй байна. Гэхдээ төсөл боловсруулагчдын дурьдсанаас үзэхэд, дээрх стандартуудыг анхны төсөл боловсруулахдаа аль болох тусгахыг хичээж ажилласан. Дээр дурьдсан аюулгүй байдлын стандартын зөвлөмжид дурьдсанаар уг стандарт нь зөвлөмжийн шинжтэй бөгөөд улс орнууд өөрийн онцлогт тохируулан сайжруулсан байдлаар хуульчилж болохыг зөвшөөрсөн байдаг.

2. Хүрээлэн буй орчны хамгаалал, иргэдийн хяналт, оролцоог хангахтай холбоотой асуудлууд

Цөмийн энергийн салбарт төрийн оролцооны гол хэлбэрийн нэгэнд хүрээлэн буй орчны хамгааллын асуудал зүй ёсоор ордог. Ураны хайгуул, ашиглалтын асуудалд олон нийтийн хандах хандлага хатуу эсэргүүцлийн хэлбэрт шилжиж, энэ ажилд иргэдийн оролцоог хангах талаар сүүлийн үед улс орнуудын төр засаг “шахаанд” орж байна. Зарим ослын улмаас хүрээлэн буй орчны хамгаалал болон энэ салбарт баримтлах бодлогын асуудалд шинэ хандлагыг гаргаж ирж байна. Хамгийн хүндрэлтэй асуудал нь байгалийн гамшгийн үед атомын цахилгаан станцын аюулгүй ажиллагааг хангах боломжийн талаар судалгааг нэмэгдүүлэх, аюулгүйн түвшинг өндөрсгөх хэрэгцээ гарч байна.

Сүүлийн 30 жилд АЦС-ын өсөлтөнд найдвартай ажиллагааны хүчин зүйл голлох үүрэг гүйцэтгэж байна. Нийгэмд, ялангуяа Кётогийн гэрээг тууштай баримтлах улсуудад, нааштай хандлага харагдаж байна. Аюулгүй ажиллагааны зэрэгцээ, атомын цахилгаан станц нь хэвийн ажиллах явцдаа байгаль хамгаалалд олон эерэг үр нөлөөг үзүүлж байдаг. Тухайлбал, Хятадын хамгийн их бохирдсон 10 хотын 4 нь байрлах Шанси (Shanxi) муж, Энэтхэгийн Шинэ Дели, Мумбай, Ченнай, Колката хотуудад агаарын бохирдол бодит асуудал үүсгээд байна. Эдгээр улс орнууд агаарын бохирдлыг шийдвэрлэх эхний гарцаа цахилгаан станцыг солих, шинэчлэх асуудал үздэг.

Мөн хаягдал зайлуулах процесс АЦС -ыг өргөжүүлэхэд, ялангуяа Европийн холбоонд гол саад бэрхшээл учруулж байна. Дэлхий нийтэд 21 дүгээр зуун гарсаар ураны хайгуулын лиценз олголтыг эсэргүүцсэн байгаль орчин хамгаалагчид болон нутгийн оршин суугчдын тэмцэл гарсаар байна. Энэ нөхцөл байдалд Японы Фукушима Дайчи станцын дэлбэрэлт улам хүч нэмж, үүнээс шалтгаалан Герман улс атомын цахилгаан станцуудаа хааж

цахилгааны шинэ эх үүсвэрийг бий болгох зорилго тавиад байна. Эдгээр эсэргүүцлийн ажиллагаа нь төр засагт тодорхой хэмжээнд нөлөөлснөөр дараах төслүүд хэрэгжихэд саад учирч байжээ. Үүнд:

- Канадын Юкон муж улсад Wernecke ууланд байх ураны хайгуулын төслийн өвлийн зам барих;
- Канадын Nunavut дахь ураны хайгуулын зөвшөөрөл;
- АНУ-ын Колорода дахь Зууны төсөл;
- АНУ-ын Виргиня дахь Virginia Uranium төсөл;
- Шведийн Jaemtland дахь янз бүрийн ураны ордууд.

Мөн Ирланд, Швед, Финланд улсуудад ураны хайгуулын лиценз шинээр олгохоос татгалзсан байна. Ихэнхдээ ураны хайгуулын төслүүд нь уг газрын уламжлалт эзэд болох нутгийн оршин суугчдын нийгмийн асуудалтай тулгардаг. Зарим тохиолдолд, эдийн засгийн хөгжлийн эерэг үр дагаврыг дэмжигсэд, нөгөө талд нь хүрээлэн буй орчин болон урт хугацааны үр нөлөөнд санаа зовогсод гэсэн хоёр хэсэгт нийгэм хуваагдсан байдаг. Иймэрхүү байдалтай нутгийн уугуул оршин суугчдын эсэргүүцэл ихтэй орон гэвэл Канад (4 газар), АНУ (2), Энэтхэг (2), Австрали (1) улсуудыг нэрлэж болж байна. Манай улсад ч сүүлийн үед энэ чиглэлийн хөдөлгөөн идэвхжих хандлагатай байна. Цөөхөн тохиолдолд, уугуул иргэд эдийн засгийн өсөлтөөс үр ашиг хүртэх зорилгоор ураны уурхай байгуулахыг дэмжсэн байдаг. Жишээ нь: Канадын Nunavut, Нигер, Баруун Австрали ...

3. Зах зээлд хяналт тавих, хайгуул, олборлолт, ашиглалтад төр өөрөө оролцохтой холбоотой асуудал⁵⁵

Ураныг янз бүрийн бүтээгдэхүүн хэлбэртэйгээр худалдаалахаас гадна ураны зах зээл газар зүйн байршлаар хуваагддаг. Түүхэн болон улс төрийн хүчин зүйлийн учир шалтгаанаар хоёр зах зээл үндсэндээ бий болсон. Америк, Баруун европ, Ойрхи дорнодыг багтаасан барууны зах зээл гэж байхад Тусгаар улсууд, Зүүн европ, Хятад нөгөө зах зээлийг бүрдүүлж байна.

Тусгаар улсууд нь саяхныг болтол шаардлагатай цөмийн түлшийг өөрийн нөөцөөс хангаж ирсэн бөгөөд дээр дурьдсанчлан, Америк-Оросын Ураны өндөр баяжмалын тухай хэлэлцээр ч үүнд чухал эх үүсвэр болсон. Сүүлийн үед зарим Зүүн европын улс барууны зах зээлд борлуулалт хийсэн нь тэнд өрсөлдөөн нэмэгдүүлэх ач холбогдолтой юм.

Европын холбоо нь Цөмийн зэвсэг үл дэлгэрүүлэх гэрээний хүчтэй дэмжигч, бусад улсуудтай харьцуулахад ураны найдвартай хэрэглэгч гэдэг утгаараа Хятад, Энэтхэгийн олон тэрбум долларын зах зээлээр хаалгахгүйгээр, Австралийн ирээдүйн ураны борлуулалтаас бас хувь хүртэх хүсэлтэй байгаагаа илэрхийлсэн. Үүний зэрэгцээ шинэ оролцогч талууд гарч ирж байгаагаас дурьдвал, Сомали улс Оросод уран нийлүүлэх санал тавьсан, Намиб улс олборлосон ураныхаа 35%-ийг Хятад руу гаргахаар төлөвлөж байна.

Япон хэрэгцээт ураныхаа 30%-ийг хангуулахаар Казахстантай хэлэлцээр хийгээд байна. Киргизстаны Харбалт (Kara Balta) дахь ураны тээрмийн төрийн өмчийн оролцоо болох 72.28%-ийг Оросын хөрөнгийн менежментийн бүлэг болох Ренова групп авсан байна. Энэ уурхай нь анх 1954 онд ЮжПолиметал уурхай болон металлургийн үйлдвэрийн бүрэлдэхүүнд багтаж ашиглалтанд орсон, Киргизстан болон Казахстаны аль алиных нь ураны болон стратегийн металын хүдрийг боловсруулах (тээрэмдэх) зориулалттай, жилд 3,600 тонн уран үйлдвэрлэх хүчин чадалтай.

⁵⁵ Г.Алтан-Оч "Дэлхийн ураны зах зээлийн талаарх дүн шинжилгээ, судалгаа" 2009

Гадаадын уурхайн хөрөнгө оруулалт, хамтын ажиллагааны байдал

Ураны зах зээлийн эн тэнцүү өрсөлдөөнтэй байдал нь зарим томоохон хэрэглэгчид болон томрох боломжтой хэрэглэгчдийг зөвхөн зах зээлээс уран худалдан авах биш, харин гадаадын ураны хайгуулын болон уурхайн төсөлд хөрөнгө оруулах нь зүйтэй гэсэн дүгнэлтэд хүргэж байна:

Оросын Холбооны Улс-Канадтай хайгуул, Украин, Армен, Намибтай олборлох, Монголтой эрэл хайгуул, олборлох, боловсруулах чиглэлээр тус тус тохиролцон хамтран ажиллаж байна; Хятад, Энэтхэгийн компаниуд Нигерт ураны уурхайн лиценз авлаа; Хятад Казахстаны уурхайн хувьцааг авч байна; Хятадын хоёр, Энэтхэгийн нэг компани Австралид ураны хайгуулын төсөл болон компанид хөрөнгө оруулав; Өмнөд Солонгос, Украин улсууд цөмийн хамтын ажиллагаа болон ураны ордыг ашиглах тухай гэрээ байгуулав; Өмнөд Солонгосын Эрчим хүчний компани, Японы Иточу компани Намибид ураны уурхайд хөрөнгө оруулалт хийв; Орос, Өмнөд Солонгос улсууд уран олборлох хамтарсан үйлдвэр байгуулж байгаа гэх мэт олон жишээ дурьдаж болох юм. Үүнээс харахад Ураны салбарын төслүүд ихэвчлэн олон улсын хамтарсан ажиллагаагаар хэрэгжиж байгаа юм.

Ураны үнэ тогтоох механизм

Металлын биржээс ялгаатай нь ураныг голчлон худалдагч, худалдан авагчийн хооронд хэлэлцээд тохирч арилжаалдаг хаалттай гэж болох зах зээл юм. Уран нийлүүлэх гэрээний бүтэц олон янз байдаг. Үнэлгээ нь тогтсон нэг үнэ байх буюу эсвэл тодорхой эдийн засгийн үзүүлэлтүүдэд суурилсан лавлах үнэ байж болдог. Уламжлал болсон гэрээлэх арга гэвэл, ураны спот (тухайн үеийн/одоогийн) үнийг суурь болгож тогтоод, дээр нь нэмэгдүүлэх журмыг тохирдог. Ийм нэмэгдэл нөхцөлтэй гэрээнд ДНБ, инфляци зэрэг эдийн засгийн үзүүлэлтийг хамаарсан тодорхой хугацаагаар нэмэгдэх томъёог тусгасан байдаг.

Барууны орнуудад хийгдэж байгаа ураны арилжааны 15% нь зөвхөн нэг удаагийн нийлүүлэлтэнд 50,000-аас хэдэн зуун мянган фунтээр тохирсон спот зах зээлийн үнээр буюу түүнд суурилсан байдалтай хийгддэг. Үлдэж буй 85% нь гэрээ хийгдсэнээс хойш 1-3 жилийн дараанаас эхлэн олон удаагийн нийлүүлэлтээр хэрэгжих, ихэвчлэн 3-5 жилийн хугацаатай (10 жил хүртэл хугацаатай ч байна) урт хугацааны гэрээгээр хийгддэг.

Ураны олборлолт ба хэрэглээ [Тонн Уран]

Улс	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Канад	11,628	10,200	10,854	11,787	11,787	13,991	16,000
Австрали	9,519	8,457	8,282	9,780	10,075	10,006	9,785
Казахстан	4,357	4,933	7,103	8,675	11,315	12,550	13,991
Орос	3,431	3,392	3,536	4,029	4,579	5,427	5,469
Бусад	12,660	13,006	16,446	17,675	17,779	17,399	17,820
Нийт олборлолт	41,595	39,988	46,221	51,946	55,535	59,373	63,066
Өөрчлөлт	3%	-4%	16%	12%	7%	7%	6%
Нийт хоёрдогч хангамж	24,981	22,981	20,981	14,981	13,981	13,981	12,981
Нийт ураны боломж	66,576	62,969	67,202	66,927	69,516	73,354	76,047

Дэлхийн хэрэгцээ	67,000	67,800	68,300	68,700	69,300	73,400	76,900
Өөрчлөлт	0.60%	1.19%	0.74%	0.59%	0.87%	5.92%	4.77%
Баланс	-424	-4,831	-1,098	-1,773	216	-46	-853

Дэлхийн зах зээлд ураны судалгаа, хайгуул болон олборлолтын ажлын дүнд ойрын 10 орчим жилийн хэрэглээг шийдвэрлэсэн гэсэн судалгааг мэргэжлийн байгууллагууд гаргасан байдаг байна.⁵⁶

ХОЁР. ЦАЦРАГ ИДЭВХТ ХАЯГДЛЫГ (ЦИХ) БУЛЖ ХАДГАЛАХ БАЙГУУЛАМЖ БАРИХ ОЛОН УЛСЫН ЗОХИЦУУЛАЛТ

Цөмийн хаягдал буюу цацраг идэвхт (өндөр идэвхжилттэй ч гэж бас нэрлэдэг) хаягдлын асуудал улс орнуудад хамгийн тулгамдсан асуудал болж байна. Хэдийгээр хаягдлыг дахин боловсруулах чиглэлд шинжилгээ, судалгааны ажил ихээхэн хийгдэж байгаа боловч одоогоор газрын гүнд хадгалах хувилбар нилээд түгээмэл байна. Улс орон бүр энэ чиглэлээр өөрийн стратегийг боловсруулж байгаа бөгөөд эдгээрийг энд тус бүрд нь судалж үзлээ.

1. Геологийн формацид өндөр идэвхжилттэй цөмийн хаягдлыг газрын гүнд хадгалах

Одоо идэвхжилийн өндөр зэрэглэлтэй ЦИХ-ыг булж хадгалах асуудал улам хурцаар тавигдаж байгаа билээ⁵⁷. Өнөөгийн шинжлэх ухааны хүрсэн түвшингээр цөмийн түлшний мөчлөгийг дуусгах асуудал эрхэлдэг байгууллагуудын судалгаагаар “геологийн хадгалах газар” нь өндөр идэвхжилттэй хаягдлыг урт хугацааны туршид хүн ба хүрээлэн байгаа орчноос тусгаарлах хамгийн аюул багатай хувилбар болж байна. ОУЦЭА-ийн ерөнхий захирал Мохамед Эль-Барадей 2003 оны 12 дугаар сард Стокгольм хотод Геологийн хадгалах газрын тухай олон улсын бага хурал дээр энэ үндэслэлийг тайлбарлахдаа: “одоо геологийн хадгалах газрыг цөмийн түлшний мөчлөгийг дуусгах олон хувилбарын нэг биш ч, ойрын хугацаанд хүрч болох цорын ганц боломжийн шийдвэр” гэж үзсэн.

ОУЦЭА-ийн гишүүн олон орон “геологийн зохих орчин дахь газрын гүний хадгалах газрыг цацраг идэвхт бодис тарахыг тогтоон барьж буй өндөр идэвхжилттэй хаягдалтай харьцах хамгийн зохистой арга зам хэмээн үзэж байна” гэж дүгнэсэн юм⁵⁸. Гэхдээ ЦИХ-ыг түр зуур хадгалах (50 жил хүртэл) технологийг мэргэжилтнүүд тогтвортой хөгжлийн зарчимд үл нийцэх бөгөөд цөмийн хаягдлыг эцсийн байдлаар дахин боловсруулах үндэслэлгүй дарамтыг ирээдүй үеийнхэнд шилжүүлж байгаа дутуу дулимаг арга хэмжээ гэж хүлээн зөвшөөрдөг билээ.

Бүр 1957 онд АНУ-ын Үндэсний ШУА-ын үзсэнээр өндөр идэвхжилттэй хаягдлыг геологийн формацийн гүнд хадгалах үзэл баримтлалыг тодорхой газар нутгаар хязгаарлах ирээдүйтэй хэлбэр гэж хүлээн зөвшөөрсөн юм. Өнөөдөр АНУ-ын баруун хойд хэсэгт энэ зорилгоор ашиглаад орхисон газар байдаг бөгөөд үүнд хэнийг ч ойртуулдаггүй маш “нууц”

⁵⁶ Голдмэн Сакс ЖБВейр, Ураны зах зээлийн өнөөгийн байдал-Таваарын дүн шинжилгээ, 2007.03.13-Uranium Market Outlook-Commodities Analysis, Goldman Sachs JBWere (GSJBW), 13 March 2007

⁵⁷ Согласно российскому Основным санитарным правилам обеспечения радиационной безопасности /ОСПОРБ-99/

⁵⁸ El Baradei, M. The Last Nuclear Frontier. International conference on Geological Repositories. 8-10.12.2003 //www.iaea.org//

объект байдаг. Ингэж хэлсний учир нь хүйтэн дайны үед лаборатори ажиллуулж байгаад дэлбэрэлт болж маш өндөр хордсон газар учир энэ газрыг “орхисон” байдаг. Олон оронд нийгмийг хамарсан олон нийтийн эсэргүүцэл нь эрх баригчдыг цацраг идэвхт хаягдлыг хадгалах геологийн газрын төсөл хэрэгжүүлэхийг хойшлуулахад хүргэсэн юм. Жишээлбэл: Бельги, Аргентин, Испани, Франц, Итали зэрэг улс.

2. Өндөр идэвхжилттэй хаягдал (ӨИХ)-тай харьцах үндэсний стратеги, хөтөлбөрийн тойм

2001 онд “Панджеа”-гийн бүлгийн мэргэжилтнүүд үндэсний судалгааны байгууллагуудтай хамтран ажиллахдаа ӨИХ-ын газар доорх гүнийн хадгалах газрын шаардлагад дэлхийн янз бүрийн бүс нутгийн геологийн болон цаг агаарын байдал тохирч байгаа эсэхийг тодруулахаар эдгээр бүс нутгийг судласан юм. Энэ судалгаагаар хамгийн боломжтой нөхцөл гэж дараах нөхцлүүдийг тодорхойлжээ. Үүнд:

- Тогтвортой хуурай уур амьсгалтай том хэмжээний бүс нутаг;
- Агаарын температур өндөртэй, хур тундас багатай нутаг⁵⁹;
- Чичирхийллийн райончлалын дэлхийн газрын зургийг харгалзсан тектоникийн тогтвортой байдал;
- Галт уулгүй байх гэсэн шалгуураар тодорхойлсон юм⁶⁰.

Энэ шалгуурт Монгол улс бараг 100% нийцсэн гэж үзэж болох юм. Энэ ч үүднээс хаягдал булшлах Геологийн хадгалах газрыг манай улсад байгуулах гэж байна гэсэн хардлага, сэрдлэг байх нь зүй ёсны асуудал билээ. Панджеагийн судалгаа нь өндөр идэвхжилттэй хаягдлын геологийн хадгалах газар байх “ирээдүйтэй-маш зохистой” бүс нутгуудыг тодорхой харуулж байгаа бөгөөд тив тивээр авч үзвэл:

- Америк тив: Өмнөд Америкийн өмнөд нутаг – Аргентин;
- Африк тив: Африк тивийн өмнөд нутаг - ӨАБНУ, Ботсван, Намиби;
- Ази тив: Арабын хойг, Оросын зүүн өмнөд нутаг, Казахстаны өмнөд нутаг, Хятадын хойд нутаг, Монгол;
- Австрали юм.

Байгалийн тохирох нөхцөл нь өндөр идэвхжилттэй хаягдлыг газрын гүнд хадгалах төслийг амжилттай хэрэгжүүлэх тохиромжтой ч, хангалттай бус юм. Байгалийн тааламжтай нөхцөл багатай мужуудад геологийн хадгалах газрыг чичирхийлэлд тэсвэртэй байх хатуу нормативын дагуу барьж байна. Жишээлбэл, Японд цацраг идэвхт материал хадгалах газар барих өртөг нь Францынхаас 8 дахин, Их Британиас 13 дахин их байдаг байна.

Цөмийн хөтөлбөр хэрэгжүүлж буй бүх оронд цөмийн хаягдлын асуудал нь улстөрийн болон нийгмийн дунд шуугиан дэгдээдэг юм. Дэмжих болон эсэргүүцэх өч төчнөөн шалтаг нь өндөр идэвхжилттэй хаягдалтай харьцах үндэсний стратеги болж аажмаар хувирсан билээ. Хэд хэдэн орон геологийн формацид түүнийг газрын гүнд булж хадгалах хандлагыг хөгжлийн үндсэн вектор гэж тунхагласан юм. Энэ нь АНУ, Швед, Финланд, Япон, Орос, Хятад, Бельги, Энэтхэг, Швейцар зэрэг улс юм.

ӨИХ -тай харьцах үндэсний стратеги нь геологийн формацид хаягдлыг хадгалахад

⁵⁹ Индекс радиности- показатель, характеризующей степень сухости.

⁶⁰ Mc Combie International Repositories- an Essential Complement to National Facilities./Pangea Resources International. www.world-nuclear.org

үндэслэж буй орнуудад дараах төслүүдийг хэрэгжүүлж байна^{61, 62}.

- 2010 он. АНУ. Геологийн хадгалах газар шаардлагатай тухай хуулийг Конгресс 1982 онд батлажээ. Ерөнхийлөгч Жорж Буш Юкка уулын талбайд геологийн хадгалах газар барих тогтоолд 2002 онд гарын үсэг зурсан байна. Энэ хадгалах газар нь 70,000 гаруй тонн хаягдал хадгалах зориулалттай. Төслийн өртөг нь 2010 он гэхэд 57,520 мянган ам.доллар болох бөгөөд ажиллаж байгаа болон хаагдаж буй АЦС-уудаас авах ашигласан цөмийн бүх түлш (83,500 орчим тонн), түүнчлэн батлан хамгаалах үйл ажиллагаанаас гарсан хаягдлыг багтааж байна. Хадгалах газар, тээвэрлэлт болон завсрын хөтөлбөрүүдийн өртөг үнэлгээнд багтсан юм. Юкка уулын геологийн хадгалах газар нь нилээд удаан хугацааны зориулалттай гэж үздэг.
- 2015 он. Швед. Цөмийн түлшний мөчлөгийг дуусгах орчин үеийн стратеги нь 1970-аад оны сүүлчээр төлөвшиж бий болжээ. Ашигласан цөмийн түлш болон хаягдалтай харьцах Шведийн "SKB" компанийн орчин үеийн хүчин чадалд ашигласан цөмийн түлшний завсрын төвлөрсөн хадгалах газар багтдаг бөгөөд уг хадгалах газрыг 2015 он гэхэд дүүргэх төлөвтэй байна.
- SKB компанийн ашигласан түлшийг эцсийн байдлаар хадгалах үзэл баримтлал нь ашигласан цөмийн түлшийг зэсэн канистр-чингэлэгт капсул болгон хийж, эдгээрийг босоо цооногт бетонжуулсан наанги шаварт байрлуулах ажлыг багтааж байна. Цооногийг талст хадан суурин дээр ухаж, 500 метрийн гүнд байрлах хонгилын системд холбожээ.
- Хадгалах газрын төслийн хүчин чадал нь 900 тонн ашигласан цөмийн түлш юм. Геологийн хадгалах газрын өртөг нь 28 тэрбум швед крон (3 тэрбум евро)-оор үнэлэгдэж байна. Хаягдалтай харьцах үндэсний бүх хөтөлбөр нь 6,466 тэрбум орчим евро байх бөгөөд ашигласан цөмийн түлш хадгалах газрын өртөг болон АЦС-ыг ашиглалтаас гаргах фондыг багтааж байгаа юм.
- 2020 он. Финланд. Геологийн хадгалах газрын судалгаа 1983 онд эхлэсэн. 2001 онд Финландын парламент 4000 тонн хүртэл хүчин чадалтай геологийн хадгалах газар барихаар Олкилуотогийн (Йураокийн) талбайн нэрийг дэвшүүлснийг дэмжжээ. Хадгалах газар барих өртөг нь 222 сая еврогоор үнэлэгдэж байна. Өндөр идэвхжилттэй хаягдлын мэнежментийн тухай тус орны нийт хөтөлбөрийн өртөг нь 1,287 сая орчим евро болох бөгөөд ашигласан цөмийн түлшний завсрын хадгалалт, тээвэрлэлт, хадгалах газар болон завсрын хөтөлбөрүүдийн (жишээ нь лицензжүүлэх) өртгийг багтаах юм. Финланд улс газар доорхи хадгалах газар барих туршлагатай бөгөөд Ловиизын АЦС-д дунд зэргийн болон бага цацраг идэвхт хаягдал булж хадгалах хосгүй хадгалах газар барьсан юм.
- 2035 он. Япон. Японы үндэсний стратегийн дагуу шил болгосон ӨИХ-ыг 300 гаруй метрийн гүнд геологийн хадгалах газарт байрлуулах ёстой ажээ. Геологийн хадгалах газрыг өөртөө байрлуулах саналаа танилцуулах нээлттэй урилгыг сайн дурын бүс нутгуудад (бусад улсууд) өгөөд байна⁶³. Хаягдлыг

⁶¹ Морозов В.Н, Родкин М.В К проблеме геодинамической безопасности объектов ядерно-топливного цикла. www.wdcb.ru/-vistat/press/paper1.html.

⁶² McCombie, C. Overview of Development of Regional /Multinational Concepts/ /SAPIERR Meeting, Piestany, Slovakia, 19-20.02.2004

⁶³ McCombie, C. Comprative Overview of Approaches to Management of Spent Nuclear Fuel and High Level Wastes in Different Countries // Nuclear Waste Manegement Organization 01.2004. //www.nwmo.

баяжуулах үндэсний бүх хөтөлбөр нь 22,250 сая еврогийн өртөгтэй болох бөгөөд судалгааны ажил, шил болгосон хаягдал бүхий 40 мянган канистрын хүчин чадалтай хадгалах газрын өртөг, удирдлага, татварыг багтааж байгаа ажээ.

- 2020-2040 он. ОХУ. Цөмийн түлшний мөчлөгийг дуусгах нь ОХУ -ын атомын эрчим хүчний үйлдвэрлэлийг хөгжүүлэх стратегийн чиглэл бөгөөд ингэснээр хаягдлыг хадгалан дараа нь ЦИХ бий болох явдлыг дээд зэргээр багасгах ёстой юм. ӨИХ -ыг геологийн агуулахад хадгалах талбайд ашиглах Оросын төслийн хүрээнд Железногорск, Краснокаменскийн хувилбарыг авч үзэж байна. Эдгээр газар нь социализмын үед цөмийн туршилт, судалгааны газар байсан, одоо хаалттай суурин юм.
- 2020-2040 он. Испани. Геологийн хадгалах газрын талбай болон түүний хүрээнд тогтоосон бүс нутгуудыг тодорхойлох ажил 1986 онд эхэлсэн. Олон нийт эсэргүүцсэнээс болоод 1997 оноос ажил зогсож, талбайн тухай эцсийн шийдвэр гаргахыг 2010 он хүртэл хойшлуулсан байна. Өртөг нь 10 тэрбум орчим евро болох бөгөөд өндөр, дунд болон бага зэргийн идэвхжилтэй ашигласан цөмийн хаягдалтай харьцах хөтөлбөрүүдийн өртөг үүнд багтаж байгаа юм.
- 2020-2040 он. Словак. Тохирох талбай олох ажил 1997 онд эхэлжээ. Одоо ашиглаж болох 6 талбайг судлаж байна. 2040 он. Хятад. Хаягдал хадгалах геологийн хадгалах газар барих 4 үе шаттай программ 1985 онд эхэлжээ. Одоо хоёр дахь шатны ажил хийгдэж байгаа (1996-2010 он) бөгөөд үүний хүрээнд геологийн хадгалах газрын талбайг тодорхойлох ёстой юм. Энэ шатны ажил дуусаагүй хэдий ч, Байшаныг⁶⁴ хэрэглэж болох талбай гэж үзэж байна.
- 2040 оноос хойш. Нидерланд. Талбай сонгох үйл явц дуусаагүй байна. Олон улсын геологийн хадгалах газар байж болох боломжийг авч үзэж байна. 2047 он. Унгар. Геологийн хадгалах газрыг судлах ажил 1993 онд эхэлсэн. Олон улсын геологийн хадгалах газарт оролцох боломжийг авч үзэж байна. Үнэлгээний тооцооноос үзвэл, ӨИХ-тай харьцах үндэсний хөтөлбөрийн өртөг нь 1,292 сая евро болох бөгөөд үүнд судалгаа, завсрын хадгалалт, тээвэрлэх, лицензжүүлэх, зураг төсөл хийх, геологийн хадгалах газар барих, ашиглах, хаах өртөг орж байгаа юм.
- 2050 он. Швейцар. Геологийн хадгалах газар барих гурван үе шаттай стратегийг 1980 оны эхнээс тус орны умард нутагт хэрэгжүүлж байна. Хадгалах газар нь ашигласан цөмийн түлшний 1,200 канистр болон өндөр идэвхжилтэй цөмийн идэвхт хаягдлын 660 канистр хадгалах зориулалттай юм. Хадгалах газрын өртөг нь 1,9 тэрбум швейцар франк (1,5 тэрбум ам. доллар) болох ажээ. Өндөр идэвхжилтэй хаягдалтай харьцах, түүний дотор тээвэрлэх, ашигласан цөмийн хаягдлын завсрын байдлаар хадгалах, дунд болон бага зэргийн идэвхжилтэй хаягдлыг булж хадгалах өртгийг оролцуулан үндэсний хөтөлбөр нь 7,238 сая евро болж байна.
- 2065 он. Чех. Ашиглах боломжтой 8 талбайг 1998 онд сонгож авсан бөгөөд талбай сонгох эцсийн шийдвэрийг 2025 он гэхэд гаргахаар төлөвлөж байна. Тооцооноос үзвэл, ашигласан цөмийн түлш болон завсрын хөтөлбөр, түүний дотор судалгаа, ашигласан цөмийн түлш хадгалах газар болон завсрын

ca/adx/asp/adxGetMedia.asp?DocID=397,211,199,20,1 Documents

⁶⁴ http://en.wikipedia.org/wiki/Deep_geological_repository

хөтөлбөрүүдийн (жишээ нь олон нийттэй холбоо барих) өртөг нь 1,472 сая евро болно.

Удирдах байгууллагууд нь олон шатлалтай тогтолцоо бүхий Европын холбооны орнуудад сонирхолтой байдал бий болжээ. Зарим гишүүн оронд цөмийн түлшний мөчлөгийг дуусгах салбарт өөрийн стратеги байгаа хэдий ч, 2002 онд Европын комисс нийт европын зохицуулалтын бодлогын хүрээний удирдамжийн “Цөмийн багц” боловсруулсан юм. Өргөтгөсөн ЕХ-ны нутаг дэвсгэрт цөмийн нэг мөр болгосон стандарт, хяналтын механизмыг дэлгэрүүлэх нь энэ удирдамжийн зорилго юм.

Одоо ЕХ -ны гишүүн бүх орон цацраг идэвхт хаягдлын бүх төрөлтэй харьцах үндэсний стратеги боловсруулах ёстой бөгөөд ингэхдээ геологийн хадгалах газарт онцгой анхаарал тавих юм. “Цөмийн багц”-д 2008 он гэхэд геологийн хадгалах газрын талбайг тодорхойлж, харин 2018 он гэхэд хадгалах газрыг ашиглах шаардлагыг дэвшүүлэн тавьжээ⁶⁵. Зарим шинжээч өгөгдсөн үзүүлэлтүүдийг бодитой бус гэж үзэж байгаа бөгөөд учир нь цацраг идэвхт хаягдлын геологийн хадгалах газрын төсөлд практикт хэрэгжүүлэх илүү урт хугацаа шаардагдаж байгаа юм.

Цөмийн түлшний мөчлөгийн хаалттай болон нээлттэй хувилбарын өртгийн бодит үзүүлэлт байхгүй байгаагаас болоод одоо улам олон орон ашигласан цөмийн түлштэй харьцах асуудлыг “хойшлуулан шийдвэрлэх” хандлагатай байна. Энэ замыг Австрали, Аргентин, Бельги, Их Британи, Канад, Словени, Франц улс сонгож аваад байгаа юм. “Хүлээнэх үе” Америкийн хадгалах төслийн эхний дүнг авах хүртэл, ашигласан цөмийн түлшийг аж үйлдвэрийн аргаар боловсруулах Японы завод ашиглалтанд орох хүртэл сунжирч болох юм. Өөр бусад бүлэг оронд геологийн хадгалах газрыг хөгжлийн зарчмын чиглэл хэмээн тунхаглажээ. Гэхдээ Итали, Өмнөд Солонгос, Энэтхэгт геологийн хадгалах газар барих хугацааг одоогоор товлоогүй байна.

Геологийн хадгалах газрын төсөл хэрэгжүүлэхэд шаардлагатай таван нөхцөл бүхий орнуудад геологийн формацид ӨИХ-ыг газар дор булах үзэл баримтлал хөгжсөн юм. Хаягдал хадгалах газрын төсөл нь хатуу, тогтсон үе шаттай байдаг бөгөөд хаягдалтай харьцах салбарт тухайн орны үндэсний стратеги тов тодорхой байх нөхцөлд энэ үе шатыг хэрэгжүүлдэг юм. Хэд хэдэн оронд геологийн хадгалах газрын тухай шийдвэр хойшлогдож байна. Геологийн хадгалах газар барих салбарт олон улсын хэмжээнд хамтран ажилласнаар энэ хандлагыг өөрчилж болно.

Дээрх мэдээллүүдийг нэгтгэж үзэхэд, энэ үйл ажиллагаанд маш их хэмжээний хөрөнгө зарцуулахаар төлөвлөсөн ба дээр дурьдсан улсуудын төлөвлөсөн төсвийн хэмжээ 200 тэрбум ам.доллар дөхөж байна.

***

Дүгнэлт

1. Цөмийн энергийн болон ураны баяжмалын асуудал нь ашигт малтмалын тухай хуулиар зохицуулагддаггүй, онцгой ашигт малтмал учир дэлхий нийтээрээ тусгайлан авч үзэж энэ төрлийн баялгийг эрж хайх, олборлох, ашиглах бүхий л шатанд төрийн оролцоо, хяналтыг хангаж ажиллаж байдаг.
2. Олон улсын цөмийн энергийн агентлагаас батлан гаргасан Цөмийн энергийн тухай хуулийн загвар, стандартад нийцүүлэн манай улсын хууль тогтоомжийг шинэчлэх шаардлагатай.

⁶⁵ http://en.wikipedia.org/wiki/Nuclear_reprocessing

3. Зарим улс орнуудад агаарын бохирдлын асуудлыг шийдвэрлэх эхний гарцыг атомын цахилгаан станцыг солих, шинэчлэх явдал гэж үзэж байна.
4. Цацраг идэвхт хаягдлыг агуулах геологийн хадгалах газар нь цөмийн түлшний мөчлөгийг дуусгах олон хувилбарын нэг биш ч, ойрын хугацаанд хүрч болох цорын ганц боломжийн шийдвэр юм. Гэхдээ энэ аргаар одоогийн байдлаар түр зуур буюу 50-100 жилийн хугацаатай л хадгалах боломжтой.

3

БҮЛЭГ

НИЙГЭМ, ЭРХ ЗҮЙ, БАЙГАЛЬ ХАМГААЛЛЫН АСУУДАЛ

UIH.MN
СУДАЛГААНЫ САН

**МОНГОЛ УЛСЫН ХУУЛЬ, ТОГТООМЖУУДЫН ӨӨРЧЛӨЛТТЭЙ ХОЛБООТОЙГООР
БОЛОВСРОЛ, ЭРҮҮЛ МЭНД, НИЙГМИЙН ХАМГААЛАЛ, БОЛОН ЭДИЙН ЗАСГИЙН
ЗАРИМ САЛБАРТ ГАРСАН ӨӨРЧЛӨЛТ, ДҮН ШИНЖИЛГЭЭ**

Ц. Норовдондог (Ph.D), Ц. Товуусүрэн, Б. Мөнхцэцэг,
Т. Мягмаржав, Ч. Онончимэг, А. Пагма

Агуулга

1. Нийгмийн хамгааллын салбарын хөгжил, нийгэм эдийн засгийн өөрчлөлт, үр дүн /2008 - 2012 он/
  - Нийгмийн даатгалын хамрагдалт
  - Нийгмийн даатгалын сангийн орлого бүрдүүлэлт
  - Нийгмийн даатгалын сангийн зарлага:
  - Нийгмийн даатгалын сангийн зарлагыг төрөл
    - 1/ Тэтгэврийн сан,
    - 2/ Тэтгэмжийн даатгалын сан,
    - 3/ Ажилгүйдлийн даатгалын сан
    - 4/ Үйлдвэрийн осол, мэргэжлээс шалтгаалсан өвчний даатгалын сан
  - Нийгмийн халамж
2. Боловсролын салбарын эрх зүй, нийгэм, эдийн засгийн талаар авсан арга хэмжээнүүд /2008-2011 он/
3. Эрүүл мэндийн салбарын хууль эрх зүйн орчин, нийгэм эдийн засгийн өөрчлөлт /2008-2012 он/
  - Эрүүл мэндийн салбарын хууль эрх зүйн орчны шинэчлэлт, өөрчлөлт
  - Эрүүл мэндийн салбарт гарсан нийгэм, эдийн засгийн өөрчлөлт:
4. Эдийн засгийн салбарын хууль тогтоомжуудын өөрчлөлттэй холбоотойгоор эдийн засгийн зарим салбарт гарсан үр дүн /2008-2012 он/
  - Төсвийн харилцааны шинэтгэлийн хүрээнд
  - Мөнгөний бодлого ба инфляци
  - Гадаад худалдаа, гаалийн тариф
  - Хүн ам, нийгмийн бусад салбарын хүрээнд

Ашигласан материал

* * *

Эрхэм гишүүн таны 2012 оны 02 дугаар сарын 08 -ы өдрийн 5/1090 тоотой ирүүлсэн захиалгын дагуу “Монгол Улсын хууль, тогтоомжуудын өөрчлөлттэй холбоотойгоор боловсрол, эрүүл мэнд, нийгмийн хамгаалал, болон эдийн засгийн зарим салбарт гарсан өөрчлөлт, дүн шинжилгээ” сэдэвт судалгааны ажлыг УИХ -ын Тамгын газрын Судалгааны төвийн Ахлах референт Ц. Товуусүрэнгийн удирдлаган дор гүйцэтгэлээ. Энэхүү судалгааны ажлыг УИХ -аар 2008 - 2012 оны хугацаанд батлагдсан хууль тогтоомжууд, тэдгээрийн өөрчлөлтийн хүрээнд гүйцэтгэсэн болно.

Судалгааны Нийгмийн хамгаалал, халамжийн салбарын дүн шинжилгээг тус төвийн референт - шинжээч А. Пагма, Боловсролын салбарын дүн шинжилгээг референт - судлаач Б. Мөнхцэцэг, Эрүүл мэндийн салбарын дүн шинжилгээг референт - судлаач Т. Мягмаржав, Эдийн засгийн бусад салбарын дүн шинжилгээг референт - шинжээч Ч. Онончимэг нар гүйцэтгэсэн болно.

Аливаа хууль тогтоомжийн хувьд батлагдсан даруйдаа нийгэм, эдийн засагт үзүүлэх нөлөөлөл, үр дүн нь тодорхой мэдрэгдэхгүй бөгөөд харин тодорхой цаг хугацааны дараа нөлөөлөл үр дүнг харах боломжтой байдаг.

УИХ -аар 2008 - 2012 оны хугацаанд батлагдсан нийгэм эдийн засгийн томоохон суурь харилцааг зохицуулах Нийгмийн халамжийн тухай хууль, Төсвийн тухай хууль, Төсвийн тогтвортой байдлын тухай хууль зэрэг нь 2013 оноос хүчин төгөлдөр мөрдөгдөх бөгөөд тэдгээрийг хэрэгжүүлэх бэлтгэл ажил хийгдэж байгаа учраас үр дүн, нөлөөлийг шууд тооцох боломжгүй байв.

1. Нийгмийн хамгааллын салбарын хөгжил, нийгэм эдийн засгийн өөрчлөлт, үр дүн /2008 - 2012 он/

Нийгмийн даатгалын хамрагдалт: 2010 онд нийгмийн болон эрүүл мэндийн даатгалд 23.3 мянган аж ахуйн нэгж байгууллага, Монгол улсын нийт хүн амын 84,9 хувь буюу 2331.3 мянган даатгуулагч хамрагдсан нь 2009 онтой харьцуулахад нийгмийн даатгалд шимтгэл төлөгч ажил олгогчийн тоо 2,0 мянган аж ахуйн нэгжээр, заавал даатгуулагчдын тоо 48,3 мянган хүнээр нэмэгджээ. Нийгмийн даатгалд хамрагдсан сайн дурын даатгуулагчдын тоо 2009 оны мөн үеэс 12,0 мянган даатгуулагчаар өсчээ. Харин 2011 онд нийгмийн болон эрүүл мэндийн даатгалд 26.8 мянган аж ахуйн нэгж байгууллага, заавал даатгуулагч нийт 604.8 хүн, нийт даатгуулагч 2874.8 мянган даатгуулагч байгаа нь нийгмийн даатгалд хамрагсдын тоо жилээс жилд өсч, нийгмийн даатгалын хамрагдалт нэмэгдэж байгааг харуулж байна.

Хүснэгт 1.1 Нийгмийн даатгалд хамрагсдын тоон харьцуулалт /мян.хүн/

Даатгуулагчдын төрөл	2007 он	2008 он	2009 он	2010 он	2011 он
Ажил олгогчдын тоо	17519	19781	21287	23299	26803
Заавал даатгуулагчдын тоо	433.7	484.6	492.2	526.7	604.8
Нийгмийн даатгалын сайн дурын даатгуулагч	51.1	62.6	51.7	63.7	81.6
Эрүүл мэндийн заавал болон сайн дурын даатгуулагчид	372.5	395.9	395.6	434.4	834.5
Эрүүл мэндийг төрөөс хариуцах даатгуулагчид	1,295.5	1,353.2	1,235.0	1,306.5	1,354.0
Дүн	2,152.9	2,296.2	2,174.4	2,331.3	2,874.8

Нийгмийн даатгалын сангийн орлого бүрдүүлэлт: 2009 онд нийгмийн даатгалын таван төрлийн санд нийт 471,4 тэрбум төгрөгийн орлого бүрдүүлсэн нь дотоодын нийт бүтээгдэхүүний 7,8 хувь, улсын нэгдсэн төсвийн орлогын 23.7 хувийг эзэлжээ. Нийгмийн даатгалын санд 325,5 тэрбум төгрөгийн шимтгэлийн орлого бүрдүүлж, орлогын төлөвлөгөөг 103,1 хувиар буюу 9,8 тэрбум төгрөгөөр давуулан биелүүлсэн байна. Улсын

төсвөөс тэтгэврийн даатгалын санд 1995 оноос өмнө тэтгэвэр тогтоолгосон иргэдийн болон цэргийн тэтгэвэр авагчдын тэтгэврийн эх үүсвэрт зориулан 145,9 тэрбум төгрөгийг шилжүүлжээ.

2010 онд нийгмийн даатгалын 5 төрлийн санд 404.1 тэрбум төгрөгийн шиттгэлийн орлого төвлөрүүлж, шимтгэлийн төлөвлөгөөг 113,8 хувиар буюу 49,1 тэрбум төгрөгөөр давуулан биелүүлжээ. Шимтгэлийн орлого 2009 оноос 124,1 хувиар буюу 78.6 тэрбум төгрөгөөр өссөн байна. Улсын төсвөөс 1995 оноос өмнө тэтгэвэр тогтоолгосон иргэдийн болон цэргийн тэтгэвэрт 170.7 тэрбум төгрөгийг тэтгэвэрийн даатгалын санд шилжүүлжээ.

2011 онд нийгмийн даатгалын сангийн орлого 763.3 тэрбум төгрөг болж, өмнөх оныхоос 156.8 тэрбум төгрөгөөр нэмэгдсэн ба үүнд ҮОМШӨ-ний даатгалын сангийн орлого 16.1 тэрбум төг буюу 54.3 хувиар, тэтгэмжийн даатгалын сангийн орлого 9.6 тэрбум төг буюу 48.6 хувиар, тэтгэвэрийн даатгалын сангийн орлого 113.1 тэрбум төг буюу 27.0 хувиар өссөн нь голлон нөлөөлжээ.

Хүснэгт 1.2 Нийгмийн даатгалын сангийн орлогын бүтэц /сая төг -өөр/

		2009	2010	2011
1	Ажил олгогчийн төлсөн шимтгэл	160,919.7	200,236.9	303,411.8
2	Даатгуулагчийн төлсөн шимтгэл	148,009.7	183,873.3	237,213.1
3	Төр хариуцах иргэдийн шимтгэл	8,094.3	10,906.1	10,906.1
4	Улсын төсвөөс олгосон хөрөнгө	145,930.3	170,667.0	190,721.9
5	Бусад орлого	8,460.9	9,040.6	13,537.9
	Дүн	471,414.9	574,723.9	755,790.8

Нийгмийн даатгалын сангийн зарлага: 2009 онд нийгмийн даатгалын сангаас давхардсан тоогоор 2165,0 мянган иргэний тэтгэвэр, тэтгэмж, төлбөр, тусламж үйлчилгээний зардалд нийт 431.4 тэрбум төгрөг, нийгмийн даатгалын байгууллагын үйл ажиллагааны болон хөрөнгө оруулалтын зардалд 11,9 тэрбум төгрөгийг тус тус зарцуулжээ. Нийгмийн даатгалын сангийн зарлага 2009 онд нийгмийн даатгалын хуулиудад орсон өөрчлөлттэй уялдан 2008 оноос 22.8 тэрбум төгрөг буюу 5.6 хувиар өссөн нь тэтгэмжийн⁶⁶ болон ажилгүйдлийн даатгалын сангийн зардал 1,6-1.9 дахин нэмэгдсэнтэй холбоотой байна⁶⁷.

2010 оны жилийн эцэст нийгмийн даатгалын сангаас давхардсан тоогоор 3097,7 мянган иргэний тэтгэвэр, тэтгэмж, төлбөр, тусламж үйлчилгээний зардалд нийт 488.2 тэрбум төгрөг, нийгмийн даатгалын байгууллагын үйл ажиллагааны болон хөрөнгө оруулалтын зардалд 12,1 тэрбум төгрөгийг тус тус зарцуулжээ.

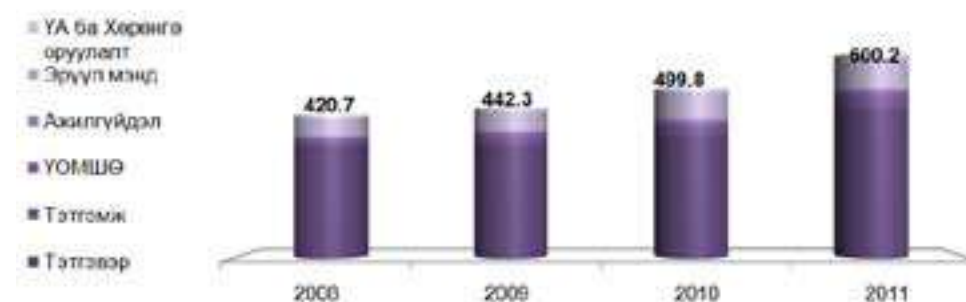
Нийгмийн даатгалын сангаас олгож буй бүх төрлийн тэтгэврийг 2010 оны 10 дугаар сарын 1-нээс 30 хувиар нэмэгдүүлсэн, эрүүл мэндийн даатгалын тусламж үйлчилгээний зардлын суурь тариф, оношлогоо, шинжилгээ өгөх, нөхөн сэргээх эмчилгээ, тусламж үйлчилгээний

⁶⁶ Нийгмийн даатгалын сангаас олгох тэтгэвэр тэтгэмжийн тухай хуульд 2008 оны 5 сард оруулсан нэмэлт өөрчлөлтийн дагуу хөдөлмөрийн чадвар түр алдсаны тэтгэмжийн хэмжээ, жирэмсний болон амаржсаны тэтгэмжийн хэмжээ, хугацааг нэмсэн.

⁶⁷ Нийгмийн даатгалын сангаас олгох ажилгүйдлийн тэтгэмжийн тухай хуульд 2009 оны 7 дугаар сард оруулсан нэмэлт өөрчлөлтөөр тэтгэмж авах хугацааг нэмсэн.

төрөл болон хөнгөлөлттэй эмийн төрөл нэмэгдсэн зэрэг нь нийгмийн даатгалын сангийн зардлын өсөлтийн 90 орчим хувийг эзэлж байна. 2011 онд нийгмийн даатгалын сангийн зарлага 75.7 тэрбум төгрөгөөр нэмэгдэхэд ажилгүйдлийн даатгалын сангийн зарлага 5.4 тэрбум төг буюу 38.5 хувиар, эрүүл мэндийн даатгалын сангийн зарлага 10.9 тэрбум буюу төг буюу 10.7 хувиар буурсан хэдий ч тэтгэмжийн даатгалын сангийн зарлага 7.1 тэрбум төг буюу 28.6 хувь, тэтгэвэрийн даатгалын сангийн зарлага 81.6 тэрбум төг буюу 22.0 хувь, ҮОМШӨ-ний даатгалын сангийн зарлага 3.3 тэрбум буюу 17.6 хувиар өссөн нь нөлөөлжээ.

Зураг 1.1 Нийгмийн даатгалын сангийн зарлага /тэрбум төг/

Нийгмийн даатгалын сангийн зарлагын байдлыг сан тус бүрээр авч үзвэл:

1/ Тэтгэврийн сан: 2010 онд тэтгэврийн даатгалын сангаас өндөр насны, тахир дутуугийн, тэжээгчээ алдсаны тэтгэвэр авч байгаа 295,3 мянга орчим хүнд 360,4 тэрбум төгрөг зарцуулсан байна. Тэтгэврийн даатгалын сангаас тэтгэвэр авагчдын тоо өмнөх оны мөн үетэй харьцуулахад тэтгэвэр авагчдын тоо 2,1 мянган хүнээр, тэтгэвэрт зарцуулсан хөрөнгө 28,3 тэрбум төгрөгөөр өсчээ.

Засгийн газрын "Нийгмийн даатгалын сангаас олгож байгаа тэтгэврийн хэмжээг нэмэгдүүлэх тухай" 241 дүгээр тогтоолоор 2010 оны 10 дугаар сарын 1- ний өдрөөс нийгмийн даатгалын сангаас олгож буй тэтгэврийг 30 хувиар нэмэгдүүлэх арга хэмжээнд 26,4 тэрбум төгрөг зарцуулж, бүрэн тэтгэврийн доод хэмжээг 105,3 мянган төгрөг, хувь тэнцүүлсэн тэтгэврийн доод хэмжээг 70,2 мянган төгрөг, дундаж тэтгэвэр 126,5 мянган төгрөгт тус тус хүрсэн байна. 2010 оны эцэст нийт тэтгэвэр авагчдын 16,4 хувь буюу 49,7 мянган иргэн хувь тэнцүүлсэн тэтгэвэр, 60 орчим хувь буюу 180,0 мянган иргэн тэтгэврийн доод хэмжээгээр тэтгэвэр авч байна.

Нийгмийн даатгалын сангаас олгосон тэтгэвэрийн хэмжээ 2011 онд 440.7 тэрбум төг болсны 74.5 хувийг өндөр настны, 12.2 хувийг хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэдийн, 6.9 хувийг цэргийн, 6.4 хувийг тэжээгчээ алдсаны тэтгэвэр эзэлж байгаа нь 2010 оныхоос өндөр настны тэтгэвэр 23.7 хувь, хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэдэд олгох тэтгэвэр 18.7 хувь, цэргийн тэтгэвэр 25.3 хувь, тэжээгчээ алдсаны тэтгэвэр 10.5 хувиар өсчээ.

2011 оны 10 дугаар сарын 27-ны өдрөөс эхлэн дагаж мөрдсөн Цэргийн албан хаагчийн тэтгэвэр тэтгэмжийн тухай хуульд оруулсан нэмэлт, өөрчлөлтийн дагуу цэргийн алба хаасны тэтгэврийн хэмжээг цэргийн алба хаасны тэтгэврийг тэтгэвэр тогтоолгогчийн сарын дундаж цалин хөлсний 80 хувиар тогтоох, тус хуульд заасан хугацаанаас илүү алба хаасан жил тутамд тэтгэвэр тогтоолгосон дундаж цалин хөлснөөс 1,5 хувиар бодож нэмэгдэл олгож эхэлсэн.

2012 оны 3 дугаар сарын 5-9-ны өдрүүдэд хуралдсан УИХ-ын ээлжит бус чуулганы хуралдаанаар юуны өмнө Монгол Улсын 2012 оны улсын төсөв, нийгмийн даатгалын

сангийн тухай хуулиудад нэмэлт өөрчлөлт орууллаа. Энэхүү нэмэлт өөрчлөлтөөр: төсвийн байгууллагуудын цалин, өндөр насны тэтгэвэр, тэтгэмжийг нэмэх хугацааг наашлуулж, 1995 оноос өмнө үеийн цалингийн түвшингээр тэтгэвэр нь тогтоогдсон ахмадуудын тэтгэврийн хэмжээг нэмэгдүүлэн тэгшитгэх асуудлыг шийдвэрлэлээ. Мөн Засгийн газрын бүтэц бүрэлдэхүүнд орсон өөрчлөлттэй уялдан төсөв зарцуулах эрх шилжихтэй холбогдсон асуудалд зохицуулалт хийлээ.

Цалин, ахмад настнуудын тэтгэвэр, зарим төрлийн тэтгэмжийн нэмэгдлийг эхний ээлжинд хоёрдугаар сарын нэгнээс эхлэн тооцож олгохоор боллоо. Энэ оны тавдугаар сарын 1-нд цалин, тэтгэврийг дахиж нэмэгдүүлэх болно.

Энэ бүхний үр дүнд төрийн албан хаагчдын дундаж цалин 2008 оныхоос 2 гаруй дахин нэмэгдэж, ахмадуудын санал болгож байдаг тэтгэврийн зөрүү арилж байгаа юм. Энэ явцад тэтгэврийн доод хэмжээ илүүтэй өсч, нийт дүндээ тэтгэврийн дундаж хэмжээ 2008 оныхоос мөн 2 гаран дахин нэмэгдэнэ.

Хүснэгт 1.3

- 2008-2011 онд тэтгэвэр авсан хүний тоо болон зарцуулсан хөрөнгийн мөнгөн дүн

Тэтгэврийн төрөл	2008 он		2009 он		2010 он		2011 он	
	Хүний тоо	Зарцуулсан хөрөнгө	Хүний тоо	Зарцуулсан хөрөнгө	Хүний тоо	Зарцуулсан хөрөнгө	Хүний тоо	Зарцуулсан хөрөнгө
Нийгмийн даатгалын сангаас олгох тэтгэвэр, тэтгэмжийн тухай хуулиар:								
Өндөр насны	193,378	233,603.5	196,789	240,264.0	201,600	265,611.8	201,600	328,726.8
Тахир дутуугийн	55,000	44,116.5	53,341	43,834.8	52,501	45,333.1	52,501	53,483.1
Тэжээгчээ алдсаны	31,549	27,967.7	29,176	25,747.9	27,113	25,085.6	27,113	27,954.2
Дүн	279,927	305,687.7	279,306	309,846.7	281,214	336,030.5	281,214	410,164.0
Цэргийн албан хаагчийн тэтгэвэр, тэтгэмжийн тухай хуулиар:								
Цэргийн алба хаасны	11,977	19,990.4	12,386	20,635.1	12,598	22,755.2	12,810	28,590.9
Тахир дутуугийн	507	561.3	491	542.6	542	586.5	563	777.9
Тэжээгчээ алдсаны	1,021	1,146.2	952	1,064.6	917	1,056.7	904	1,264.1
Дүн	13,505	21,697.9	13,829	22,242.2	14,057	24,398.4	14,277	30,632.9
Бүгд дүн	293,432	327,385.6	293,135	332,088.9	295,271	360,428.9	295,491	440,797.0

Нийгмийн асуудлаар үе шаттай авч буй энэ арга хэмжээг хэрэгжүүлэхэд зориулан улсын төсөвт нийт 161.5 тэрбум төгрөг нэмж тусгалаа. Нийгмийн даатгалын сангийн төсөвт 13.9 тэрбум төгрөг, орон нутгийн төсөвт 8.8 тэрбум төгрөг нэмж шаардагдаж байсныг хуульд нэгбүрчлэн суулгасан. /Хүснэгт 1.3-т 2008-2011 оны хугацаанд тэтгэвэр авсан хүний тоо болон зарцуулсан хөрөнгийн мөнгөн дүнг харууллаа.

2/ Тэтгэмжийн даатгалын сан: 2009 онд тэтгэмжийн даатгалын сангаас 112.4 мянган даатгуулагчийн хөдөлмөрийн чадвар түр алдсаны, жирэмсний болон амаржсаны, оршуулгын тэтгэмжид 21.2 тэрбум төгрөг зарцуулжээ. Тэтгэмжид зарцуулсан хөрөнгө нь өмнөх жилээс 7,7 тэрбум төгрөгөөр нэмэгдсэн нь хуульд орсон нэмэлт, өөрчлөлт болон жирэмсний болон амаржсаны тэтгэмж авагчдын тоо, оршуулгын тэтгэмж болон бусад төрлийн тэтгэмжийн өсөлтөөс шалтгаалсан байна.

2010 онд тэтгэмжийн даатгалын сангаас 124.2 мянга орчим даатгуулагчдад 24.2 тэрбум төгрөгийн хөдөлмөрийн чадвар түр алдсаны, жирэмсний болон амаржсаны, оршуулгын, өвчтөн сахисны тэтгэмж олгожээ. Тэтгэмжийн даатгалын сангийн зарлага өмнөх оны мөн үетэй харьцуулахад 2,9 тэрбум төгрөгөөр өссөн байна. 2011 онд тэтгэмжийн даатгалын сангаас 138.0 мянган даатгуулагчийн хөдөлмөрийн чадвар түр алдсаны, жирэмсний болон амаржсаны, оршуулгын тэтгэмжид 31.3 тэрбум төгрөг зарцуулжээ. Тэтгэмжийн даатгалын сангийн зарлага өмнөх оны мөн үетэй харьцуулахад 7.2 тэрбум төгрөгөөр өссөн байна.

Хүснэгт 1.4

- Тэтгэмжийн даатгалын сангаас тэтгэмж авагчдын тоо, зарцуулсан хөрөнгө /Хөрөнгө сая төгрөг/

Тэтгэмжийн төрөл	2008 он		2009 он		2010 он		2011 он	
	Хүний тоо	Зарцуулсан хөрөнгө	Хүний тоо	Зарцуулсан хөрөнгө	Хүний тоо	Зарцуулсан хөрөнгө	Хүний тоо	Зарцуулсан хөрөнгө
Хөдөлмөрийн чадвар түр алдсаны тэтгэмж	74,048	3,649.2	72,554	4,009.6	82,888	4,864.2	92,806	6,412.3
Жирэмсний болон амаржсаны тэтгэмж	22,198	8,107.1	27,141	14,867.2	26,563	15,068.9	31,834	20,933.1
Оршуулгын тэтгэмж	11,698	1,737.0	12,514	2,360.5	13,258	4,218.9	13,309	4,002.6
Өвчтөн сахисны тэтгэмж	-	-	155	3.8	1,523	32.8	112	2.8
Дүн	107,944	13,493.3	112,364	21,241.1	124,232	24,184.7	138,061	31,350.8

3/ Ажилгүйдлийн даатгалын сан: 2009 онд 11,2 мянган даатгуулагчийн ажилгүйдлийн тэтгэмжид 6,1 тэрбум төгрөг зарцуулсан нь 2008 оноос 1.9 дахин нэмэгдсэн байна. Санхүү, эдийн засгийн хүндрэл, бэрхшээлийн улмаас зарим аж ахуйн нэгж байгууллагуудын санхүүгийн чадвар суларч, ажилчдаа халах, цомхотгох болсноор ажилгүйдлийн даатгалын сангаас тэтгэмж авах хүний тоо нэмэгдсэн, нөгөө талаас хуулийн өөрчлөлтөөр тэтгэмж авах хугацаа нэмэгдсэн нь зардал өсөхөд нөлөөлжээ⁶⁸.

2010 онд ажилгүйдлийн даатгалын сангаас 9239.7 сая төгрөгийг ажилгүйдлийн тэтгэмж, 18.3 сая төгрөгийг сургалтын зардалд, 48.4 сая төгрөгийг хөдөлмөр эрхлэлтийн албаны үйл ажиллагааны санхүүжилтэд зарцуулсан нь өмнөх онтой харьцуулахад нийт зардал 1.5 дахин нэмэгдсэн байна. Ажилгүйдлийн тэтгэмж нэмэгдэл нь нэг талаас, тэтгэмж авах

⁶⁸ Нийгмийн даатгалын сангаас олгох ажилгүйдлийн тэтгэмжийн тухай хуульд 2009 оны 7 дугаар сард оруулсан нэмэлт өөрчлөлтөөр тэтгэмж авах хугацааг ажлын 76 өдөр байсныг 126 өдөр болгон нэмсэн.

хоног нэмэгдсэнтэй, нөгөө талаас, даатгуулагчийн дундаж цалингийн өсөлттэй холбоотой байна. 2011 онд ажилгүйдлийн даатгалын сангаас 7023.0 сая төгрөгийг ажилгүйдлийн тэтгэмж, 11.3 сая төгрөгийг сургалтын зардалд, 67.7 сая төгрөгийг хөдөлмөр эрхлэлтийн албаны үйл ажиллагааны санхүүжилтэд зарцуулсан нь өмнөх онтой харьцуулахад нийт зарлага 5.4 тэрбум төгрөг буюу 38.5 хувиар буурсан байна.

Хүснэгт 1.5

- Ажилгүйдлийн даатгалын сангаас тэтгэмж авагчдын тоо, зарцуулсан хөрөнгө (Хөрөнгө сая төгрөг)

Тэтгэмжийн төрөл	2008 он		2009 он		2010 он		2011 он	
	Хүний тоо	Зарцуулсан хөрөнгө	Хүний тоо	Зарцуулсан хөрөнгө	Хүний тоо	Зарцуулсан хөрөнгө	Хүний тоо	Зарцуулсан хөрөнгө
Ажилгүйдлийн тэтгэмж	7,943	3,106.1	11,203	6,079.1	10,931	9,239.7	9,874	7,023.0
Сургалтын зардал	819	39.7	665	33.2	363	18.3	226	11.3
Хөдөлмөр халамж үйлчилгээний үйл ажиллагааны зардал		48.4		48.4		48.4		67.7
Дүн	8,762	3,194.2	11,868	6,160.7	11,294	9,306.3	10,100	7,102.0

4/ Үйлдвэрийн осол, мэргэжлээс шалтгаалсан өвчний даатгалын сан: Үйлдвэрийн осол, мэргэжлээс шалтгаалсан өвчний даатгалын сангаас 2009 онд тахир дутуугийн болон тэжээгчээ алдсаны 7,1 мянган тэтгэвэр авагчдын тэтгэвэрт 13,8 тэрбум төгрөг, хөдөлмөрийн чадвар түр алдсан 788 хүний тэтгэмжид 0,2 тэрбум төгрөг, хөдөлмөрийн чадвар нөхөн сэргээхтэй холбогдсон төлбөр, рашаан сувилалд ирж, буцах болон рашаан сувиллын зардалд 0,4 тэрбум төгрөг, үйлдвэрлэлийн осол, мэргэжлээс шалтгаалах өвчнөөс урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээний 0,07 тэрбум төгрөгийг тус тус уг сангаас санхүүжүүлсэн байна.

2010 оны 4-рулиралд тахир дутуугийн болон тэжээгчээ алдсан 7.0 мянган тэтгэвэр авагчдын тэтгэвэрт 14.6 тэрбум төгрөг, хөдөлмөрийн чадвар түр алдсан 796 хүний тэтгэмжид 223,0 сая төгрөг, хөдөлмөрийн чадвар нөхөн сэргээхтэй холбогдсон төлбөр, рашаан сувилалд ирж, буцах болон рашаан сувиллын зардалд 453,5 сая төгрөг, мөн үйлдвэрлэлийн осол, мэргэжлээс шалтгаалах өвчнөөс урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээний зардалд 100,1 сая төгрөг, тахир дутуу болсон даатгуулагчийн тэтгэврийн даатгалын шимтгэлд 592,7 сая төгрөгийг тус тус уг сангаас санхүүжүүлсэн байна. Зардал өмнөх оны мөн үеийнхээс 965,7 сая төгрөгөөр илүү зарцуулжээ.

Нийт зардлын 91.4 хувийг тахир дутуугийн болон тэжээгчээ алдсаны тэтгэвэр авагчдын тэтгэвэрт зарцуулдаг. Хэдийгээр өмнөх оноос тэтгэвэр авагчдын тоо буурсан ч тэтгэврийг 10 дугаар сарын 1-ний өдрөөс 30 хувь нэмэгдүүлснээр тэтгэвэр авагчийн сарын дундаж тэтгэвэр 50,0 мянган төгрөгөөр нэмэгдэж 211,5 мянган төгрөгт хүрч тэтгэврийн зардал нэмэгдсэн. 2011 онд YOMШӨ-ний сангаас нийт төрөл бүрийн тэтгэвэр, тэтгэмжид 18,452.5 сая төгрөг зарцуулсан нь тус даатгалын сангийн зарлага 3.3 тэрбум төгрөг буюу 17.6 хувиар өссөн байна.

Хүснэгт 1.5

- Үйлдвэрийн осол, мэргэжлээс шалтгаалсан өвчний даатгалын сангаас тэтгэвэр, тэтгэмж авагчдын тоо, зарцуулсан хөрөнгө /Хөрөнгө - сая төгрөг/

Тэтгэвэр, тэтгэмжийн төрөл	2008 он		2009 он		2010 он		2011 он	
	Хүний тоо	Зарцуулсан хөрөнгө	Хүний тоо	Зарцуулсан хөрөнгө	Хүний тоо	Зарцуулсан хөрөнгө	Хүний тоо	Зарцуулсан хөрөнгө
Тахир дутуугийн тэтгэвэр	6,425	12,396.6	6,413	12,588.1	6,301	13,325.6	6,191	15,949.9
Тэжээгчээ алдсаны тэтгэвэр	759	1,278.0	708	1,188.1	701	1,233.1	695	1,459.5
Хөдөлмөрийн чадвар түр алдсаны тэтгэмж	818	219.3	788	206.4	796	223.0	821	288.9
Хөдөлмөрийн чадвар нөхөн сэргээхтэй холбоотой төлбөр	40	50.2	3,103	406.3	28	27.8	29	30.7
Сувиллын зардал	2,430	199.2			1,585	426	3,728	611.8
Урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээний зардал				70.0		100.1		111.6
Бүгд дүн	10,472	14,143.3	11,012	14,458.9	9,411.0	15,335.3	11,464.0	18,452.5

Нийгмийн халамж:

Нэг. Монгол Улсын Засгийн газраас 2010 оны 01 дүгээр сарын 29-ний өдөр нийгмийн халамжийг зорилтот бүлэг рүү буюу нийгмийн халамжийн дэмжлэг туслалцаа зайлшгүй шаардлагатай хэсэгт түлхүү чиглүүлэх зорилгоор Нийгмийн халамжийн тухай хуулийн шинэчилсэн найруулга болон Ахмад настны нийгмийн хамгааллын тухай хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах тухай, Хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэний нийгмийн хамгааллын тухай хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах тухай хуулийн төслүүдийг Улсын Их Хуралд тус тус өргөн мэдүүлсэнийг Улсын Их Хурал 2012 оны 01 дүгээр сарын 19-ний өдрийн хуралдаанаараа хэлэлцэн баталлаа. Нийгмийн халамжийн тухай хуулийн шинэчилсэн найруулгыг 2012 оны 7 дугаар сарын 1-ны өдрөөс эхлэн дагаж мөрдөнө.

Нийгмийн халамжийн тухай хууль 1995 онд батлагдсанаас хойш ядуу, орлого багатай хэсгийг тусгайлан дэмжсэн эрх зүйн зохицуулалт байгаагүй юм. Иймээс нийгмийн халамжид хамрагдах иргэдийг зөв тодорхойлох, төрөөс үзүүлэх халамж дэмжлэгийг оновчтой, хүртээмжтэй болгох, нийтээр нь хавтгайруулан олгож байгаа тусламж, дэмжлэгийг өөрчилж хамгийн эмзэг хэсгийг түлхүү хамруулах, шаардлага тулгарч байсан юм.

Иймд Нийгмийн халамжийн тухай хуулийн шинэчилсэн найруулга болон холбогдох бусад хуульд дараах зарчмын шинжтэй өөрчлөлтүүдийг оруулсан болно. Үүнд: Нийгмийн хамгаалал, хөдөлмөрийн яам Үндэсний статистикийн хороо хамтран баталсан “Орлогыг орлуулан тооцох аргачлал”-ын дагуу нийгмийн халамжийн дэмжлэг, туслалцаа зайлшгүй шаардлагатай өрхийн гишүүн-иргэний мэдээллийн нэгдсэн сан бүрдүүлж, улмаар уг мэдээллийн санд орсон, амьжиргааны түвшин нь тухайн үеийн ядуурлын шугамаас доогуур өрхөөс сонгогдсон өрхийн гишүүдийг эрсдэлээс хамгаалах зорилгоор тэдний наад захын хэрэгцээг нь хангах зорилгоор улсаас дэмжлэг, туслалцаа үзүүлэхээр болсон.

Ингэснээр нийгмийн халамжийг нийтээр нь хавтгайруулан олгох биш гагцхүү зорилтот бүлэг буюу нийгмийн халамжийн дэмжлэг, туслалцаа зайлшгүй шаардлагатай өрх, иргэнд олгож байхаар болсонд хуулийн ач холбогдол оршиж байгаа юм.

Боловсрол, эрүүл мэнд, нийгмийн хамгааллын салбарын хэрэгжүүлж байгаа ядуурлыг бууруулах бодлоготой уялдуулан өрхийн мэдээллийн нэгдсэн санг бий болгох эрх зүйн үндэс тавигдсан бөгөөд гэр оронгүй тэнэмэл амьдралтай, шилжин суурьшсан ядуу өрхийн гишүүн, хорих ангиас суллагдсан иргэнийг дэмжих, нийгэмшүүлэх, олон нийтийн оролцоонд түшиглэсэн халамжийн үйлчилгээг иргэний нийгмийн байгууллагуудаар гэрээний үндсэн дээр түргэн шуурхай, чанартай хүргэх боломж бүрдсэн. Мөн байнгын асаргаа шаардлагатай 16 хүртэлх насны хөгжлийн бэрхшээлтэй хүүхдэд олгож байгаа тусламж, дэмжлэгийг нэмэгдүүлэх, оюуны хөгжлийн бэрхшээлтэй болон сэтгэцийн хүнд хэлбэрийн хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэдийг дэмжих асуудлыг тусгасан. Энэ хууль батлагдсанаар 2010 онд батлагдсан халамжийн төсөв дээр 60,0 тэрбум орчим төгрөг нэмж шаардагдана.

Энэ нь өмнөх жилүүдэд олгож байсан нийтлэг мөнгөн тусламжийн дүнгээс 3 дахин бага, хүүхдийн мөнгө хөтөлбөрт зарцуулж байсан хөрөнгөөс 2 дахин бага хөрөнгө боловч ядуу өрхийн хэрэглээг 14,2-19,0 хувиар нэмэгдүүлж, ядуурлыг жилд хамгийн багаар бодоход 3,2 – 6,6 хувь бууруулах үр дүн гарахаар байна. Энэ нь Мянганы хөгжлийн зорилтот тусгагдсан зорилтуудаас ядуурлыг бууруулах зорилтыг хэрэгжүүлэх боломж бүрдэнэ гэж үзэж байна. Мөн хүнсний талон олгох, боловсрол, эрүүл мэндийн үйлчилгээ үзүүлэх асуудлыг хуулийн шинэчилсэн найруулгын төсөлд тусгасан юм.

Хоёр. Ахмад настны нийгмийн хамгааллын тухай хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах тухай, Хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэний нийгмийн хамгааллын тухай хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах тухай хууль батлагдсанаар эдгээр иргэдэд өмнө нь олгож байсан дэмжлэг, туслалцааг хүрсэн түвшингээс нь бууруулаагүй бөгөөд харин дараах зарчмын шинжтэй өөрчлөлтүүдийг оруулсан болно. Үүнд:

- Төрөлжсөн асрамжийн үйлчилгээнд хамрагдаж байгаа нийгмийн даатгалын болон халамжийн тэтгэвэр авагч ахмад настан, 18 ба түүнээс дээш насны хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэний тогтоогдсон тэтгэврийнх нь 70 хувийг асруулж байгаа иргэнд, 30 хувийг тухайн асрамжийн үйлчилгээ үзүүлж байгаа байгууллагад нь нийгмийн халамжийн асуудал эрхэлсэн Засгийн газрын гишүүний баталсан журмын дагуу олгож байхаар боллоо.

Мөн хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэдийн өдөр тутмын амьдралд нэн шаардлагатай байдаг протез, ортопед, тэргэнцэр зэрэг тусгай хэрэгсэлийг худалдан авахад нь зориулж төрөөс үзүүлдэг байсан хөнгөлөлтийн хугацааг шинэчлэн тогтоосон. Жишээ нь:

- 18 хүртэлх насны хөгжлийн бэрхшээлтэй хүүхдийн дотоодод хийлгэсэн протезийн үнийг 3 жил тутам нэг удаа 100 хувь нөхөн олгож байсныг 2 жил тутам гэж,
- Үйлдвэрлэлийн осол, мэргэжлээс шалтгаалсан өвчний даатгалын сангаас протез хийлгэх, сэргээн засалттай холбогдсон хөнгөлөлт авах эрх үүсээгүй хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэний дотоодод хийлгэсэн протезийн үнийг 5 жил тутам нэг удаа 100

хувь нөхөн олгож байсныг 3 жил тутам гэж,

- Хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэний дотоодод хийлгэсэн болон худалдан авсан ортопед, тэргэнцэр зэрэг тусгай хэрэгслийн үнийг 5 жил тутам нэг удаа 100 хувь нөхөн олгож байсныг 3 жил тутамд гэж,
- Ахмад настны нийгмийн хамгааллын тухай хуулинд Монгол Улсын төрийн шагналт, төрийн соёрхолт, түүнчлэн Улсын ударник, хувьсгалт тэмцлийн ахмад зүтгэлтэнд жилд нэг удаа 100 мянган төгрөгний мөнгөн тусламж олгож байсныг сар болгон олгож байхаар болж өөрчлөгдсөн.

Хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэдийг дэмжих, тэдний амьдралын идэвхийг сайжруулах зорилгоор эдгээр иргэдээс олимп, тивийн наадам, дэлхийн зэрэглэлийн тэмцээнд оролцож алт, мөнгө, хүрэл медаль хүртсэн тохиолдолд түүний оролцсон тэмцээний давтамжийн хугацаанд ногдох тэтгэвэртэй нь тэнцэх хэмжээний мөнгөн тусламжийг олгож байхаар боллоо.

Нийгмийн халамжийн тухай хууль шинэчлэгдэн батлагдсанаар ядуу өрх, иргэнд төрөөс үзүүлдэг халамжийг оновчтой, хүртээмжтэй болгохын тулд нийтээр нь хавтгайруулан олгож байгааг өөрчилж, зорилтот бүлэг рүү буюу нийгмийн халамжийн дэмжлэг, туслалцаа зайлшгүй шаардлагатай хэсэгт түлхүү хүртээх, тэдгээр өрх, иргэдийг ядуурлаас гаргахад нь дэмжих чухал ач холбогдолтой алхам болсон.

Гурав. Нийгмийн халамжийн тэтгэвэр, тэтгэмжийг 2010 онд 180.0 мян.хүнд олгож, 53.7 тэрбум төг зарцуулсан нь өмнөх оныхоос нийгмийн халамжийн тэтгэвэр, тэтгэмж авагчдын тоо 1.2 сая хүн буюу 86.7 хувь, олгосон тэтгэвэр, тэтгэмжийн хэмжээ 66.4 тэрбум төгрөг буюу 55.3 хувиар буурчээ. Энэ нь нийгмийн халамжийн тэтгэвэр, тэтгэмжийн талаарх хуульд 2010 оны 1 дүгээр сарын 1-нээс орсон өөрчлөлтөөс шалтгаалжээ. Нийгмийн халамжийн сангаас 2010 онд олгосон нийт тэтгэвэр, тэтгэмжийн 27.9 тэрбум төг буюу 52.0 хувийг халамжийн тэтгэвэрт, 17.2 тэрбум төг буюу 32.0 хувийг жирэмсэн болон нярай, хөхүүл хүүхэдтэй эхчүүдэд, 4.0 тэрбум төг буюу 7.5 хувийг ахмад настныг асарч буй иргэдэд, 3.9 тэрбум төг буюу 7.4 хувийг хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэнийг асарч буй иргэдэд, 598.9 сая төг буюу 1.1 хувийг бүтэн өнчин хүүхэд үрчлэн авч өсгөсний тэтгэмжид зарцуулсан байна.

Нийгмийн халамжийн тэтгэвэр, тэтгэмжид хамрагдагчдын 48.7 хувь нь жирэмсэн болон нярай, хөхүүл хүүхэдтэй эхчүүд, 31.5 хувь нь халамжийн тэтгэвэр авагчид, 9.4 хувь нь хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэнийг асарч буй иргэд, 8.9 хувь нь ахмад настныг асарч буй иргэд, 1.5 хувь нь бүтэн өнчин хүүхэд үрчилж өсгөсөн иргэд байна. Нийгмийн халамжийн тэтгэвэрт 2010 онд 56.7 мян.хүн хамрагдсан нь өмнөх оныхоос 1.0 мян.хүн буюу 1.8 хувь, олгосон тэтгэврийн хэмжээ 2.8 тэрбум төг буюу 11.2 хувиар нэмэгдсэн байна. Нийгмийн халамжийн үйлчилгээ, хөнгөлөлтөд 348.8 мян.хүн хамрагдсаны 44.2 хувь нь нийгмийн халамжийн хөнгөлөлт, нөхцөлт мөнгөн тусламжид хамрагдсан иргэд, 39.0 хувь нь ахмад настууд, 8.7 хувь нь хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэд, 6.1 хувь нь нийгмийн халамжийн үйлчилгээнд хамрагдсан иргэд, 2.0 хувь нь алдар цолтой ахмадууд байна.

“Хүний хөгжил” сангаас 2010 онд иргэн бүрт 120 мян.төг олгохоор шийдвэрлэсний дагуу 2.6 сая иргэнд 276.0 тэрбум төг олгожээ. Нийгмийн халамжийн сангаас 2011 онд 174.5 мян. хүнд 67.6 тэрбум төгрөгийн тэтгэвэр, тэтгэмж олгосон бөгөөд өмнөх оныхоос нийгмийн халамжийн тэтгэвэр, тэтгэмж авагчдын тоо 5.5 мян.хүн буюу 3.1 хувиар буурч, олгосон тэтгэвэр, тэтгэмжийн хэмжээ 13.9 тэрбум төг буюу 25.9 хувиар өсчээ.

Нийгмийн халамжийн тэтгэвэр, тэтгэмжид хамрагдагчдын 48.8 хувь нь жирэмсэн болон нярай, хөхүүл хүүхэдтэй эхчүүд, 32.6 хувь нь халамжийн тэтгэвэр авагчид, 9.0 хувь нь ахмад настныг асарч буй иргэд, 8.5 хувь нь хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэнийг асарч буй иргэд, 1.1 хувь нь бүтэн өнчин хүүхэд үрчлэн өсгөж буй иргэд байна.

Нийгмийн халамжийн сангаас 2011 онд олгосон нийт тэтгэвэр, тэтгэмжийн 35.4 тэрбум төг буюу 52.3 хувийг халамжийн тэтгэвэрт, 20.7 тэрбум төг буюу 30.7 хувийг жирэмсэн болон нярай, хөхүүл хүүхэдтэй эхчүүдэд, 5.6 тэрбум төг буюу 8.3 хувийг ахмад настныг асарч буй иргэдэд, 5.2 тэрбум төг буюу 7.6 хувийг хөгжлийн бэрхшээлтэй хүмүүсийг асарч буй иргэдэд, 724.9 сая төг буюу 1.1 хувийг бүтэн өнчин хүүхэд үрчлэн авч өсгөсний тэтгэмжид зарцуулсан байна.

Нийгмийн халамжийн тэтгэвэрт 2011 онд 56.8 мян.хүн хамрагдсан нь өмнөх оныхоос 141 хүн буюу 0.2 хувь, олгосон тэтгэврийн хэмжээ 7.5 тэрбум төг буюу 26.8 хувиар нэмэгджээ. Нийгмийн халамжийн үйлчилгээ, хөнгөлөлтөд 422.5 мян.хүн хамрагдсаны 28.8 хувь нь ахмад настан, 1.1 хувь нь алдар цолтой ахмад настан, 11.6 хувь нь хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэд, 51.5 хувь нь нийгмийн халамжийн хөнгөлөлт, нөхцөлт мөнгөн тусламжид хамрагдсан иргэд, 7.0 хувь нь нийгмийн халамжийн үйлчилгээнд хамрагдсан иргэд байна. Алдарт эхийн одонтой 189.6 мянган эхчүүдэд 2011 онд 29.7 тэрбум төгрөгийн тусламж олгосон байна. “Хүний хөгжил” сангаас 2011 онд 733.1 тэрбум төгрөгийг давхардсан тоогоор 2.8 сая иргэнд олгожээ.

4. Нийгмийн халамжийн тэтгэвэр, тэтгэмж, хөнгөлөлт, тусламжийн хэмжээг хүн амын амьжиргааны доод түвшинтэй уялдуулан нэмэгдүүлэх талаар авсан арга хэмжээ:

“Нийгмийн халамжийн тэтгэвэр, нөхцөлт мөнгөн тэтгэмжийн хэмжээг өөрчлөн тогтоох

тухай” тогтоолоор⁶⁹ а/. Нийгмийн халамжийн тэтгэврийн хэмжээг сард 53800 (тавин гурван мянга найман зуун) төгрөгөөр, б/. Нийгмийн халамжийн нөхцөлт мөнгөн тэтгэмжийн хэмжээг 31200 (гучин нэгэн мянга хоёр зуун) төгрөгөөр тус тус өөрчлөн тогтоож, 2010 оны 10 дугаар сарын 1-ний өдрөөс эхлэн дагаж мөрдсөн. Энэ арга хэмжээнд нийгмийн халамжийн тэтгэвэр авагч 54744 иргэн хамрагдаж 2,0 тэрбум төгрөг, нийгмийн халамжийн нөхцөлт мөнгөн тэтгэмжид 35603 иргэн хамрагдаж 769,0 сая төгрөг тус тус зарцуулжээ.

“Тэтгэмж, мөнгөн тусламжийн хэмжээг өөрчлөн тогтоох тухай” тогтоолоор⁷⁰

- ✓ а/ Эхэд жирэмсний 5 сартайгаас эхлэн 12 сарын хугацаанд сар бүр олгох тэтгэмжийн хэмжээг 26000 /хорин зургаан мянган/ төгрөгөөр,
- ✓ б/ “Эхийн алдар нэгдүгээр зэргийн одонтой эхэд жилд нэг удаа олгох мөнгөн тусламжийн хэмжээг 200000 /хоёр зуун мянган/ төгрөгөөр,
- ✓ в/ “Эхийн алдар хоёрдугаар зэргийн одонтой эхэд жилд нэг удаа олгох мөнгөн тусламжийн хэмжээг 100000 /нэг зуун мянган/ төгрөгөөр тус тус өөрчлөн тогтоож, 2010 оны 10 дугаар сарын 1-ний өдрөөс мөрдөж эхэлжээ. Энэ хүрээнд Жирэмсэн болон нярай, хөхүүл хүүхэдтэй эхчүүдийн мөнгөн тэтгэмжид 85243 хүн хамрагдаж 1,5 тэрбум төгрөг, Алдарт эхийн одонтой эхчүүдэд олгосон тусламжид 127500 эх хамрагдаж 9,6 тэрбум төгрөг зарцуулав.

Ахмад дайчдад олгож байгаа мөнгөн тусламжийн хэмжээг нэмэгдүүлэх асуудлыг Ахмад настны нийгмийн хамгааллын тухай хуульд 2009 онд өөрчлөлт оруулах замаар шийдвэрлүүлсэний дагуу ахмад дайчдад улирал бүр олгож байгаа мөнгөн тусламжийг сар бүр олгодог болгон өөрчилсөн. “Тусламжийн хэмжээг шинэчлэн тогтоох тухай” тогтоолын⁷¹ дагуу дайнд оролцсон ахмад дайчдад сар бүр олгох мөнгөн тусламжийн хэмжээг 200000 төгрөгөөр тогтоон, тусламжийг сар бүр олгож байна. Мөн “Дайнд оролцсон ахмад настуудын талаар авах зарим арга хэмжээний тухай” Монгол Улсын Ерөнхийлөгчийн 2008 оны 170 дугаар зарлиг, “Дайнд оролцсон ахмад дайчинд орон сууц олгох тухай” тогтоолын⁷² хэрэгжилтийг ханган ажиллаж байна. Уг тогтоолоор “Дайнд оролцсон ахмад дайчинд олгох орон сууцны үнийг 35,0 /гучин таван/ сая төгрөг байхаар тогтоосон.

Дайнд оролцсон ахмад дайчинд олгох орон сууцны дэмжлэгт хамрагдах “Ахмад дайчдын нэрсийн жагсаалт батлах тухай” Нийгмийн хамгаалал, хөдөлмөрийн сайд, Батлан хамгаалахын сайдын хамтарсан 9 удаагийн тушаалаар 1614 ахмад дайчны нэрсийг батлуулж, орон сууцны дэмжлэгт шаардагдах хөрөнгө, санхүүжилтийн тооцоог гаргаж, төсвийн тодотголоор шаардагдах 22.2 тэрбум төгрөгийн асуудлыг бүрэн шийдвэрлүүлэв.

Улсын төсөвт тусгагдсан хөрөнгийнхөө хэмжээнд тохируулан 8 удаагийн тендерээр 27 аж ахуйн нэгж, компанийн 1529 орон сууцыг худалдан авч нийт 888 ахмад дайчин орон сууцны дэмжлэгт хамрагдаад байна. “1939 оны Халх голын байлдааны ялалтын 70 жилийн ой”-г тэмдэглэн өнгөрүүлэх арга хэмжээний хүрээнд 1939 оны Халх голын байлдаан болон 2 дайнд оролцсон 130 ахмад дайчинд 500000 төгрөгийн нэг удаагийн буцалтгүй тусламжийг олгож 65,0 сая төгрөг зарцуулсан байна. Уг түүхт ойг тэмдэглэн өнгөрүүлэх арга хэмжээний хүрээнд 1939 оны Халх голын байлдаан болон 2 дайнд оролцсон 65 ахмад дайчинд орон сууц олгох үйл ажиллагааг зохион байгуулжээ. Мөн “1945 оны чөлөөлөх дайны ялалтын 65 жилийн ой”-г тэмдэглэн өнгөрүүлэх тухай Засгийн газрын тогтоон дагуу 2010 оны 6 - 10

⁶⁹ Монгол Улсын Засгийн газрын 2010 оны 9 дүгээр сарын 15-ны өдрийн 242 дүгээр тогтоол

⁷⁰ Монгол Улсын Их Хурлын 2010 оны 10 дугаар сарын 21-ний өдрийн 54 дүгээр тогтоол

⁷¹ Монгол Улсын Засгийн газрын 2009 оны 36 дугаар тогтоол

⁷² Монгол Улсын Засгийн газрын 2009 оны 212 тоот тогтоол

сарын хооронд уг түүхт ойг тэмдэглэн өнгөрүүлж, уг арга хэмжээний хүрээнд 1945 оны чөлөөлөх дайнд оролцсон 86 ахмад дайчинд орон сууц олгожээ.

Тав. Иргэн бүрт 1,5 сая төгрөгийг хүртээх арга хэмжээний хэрэгжилт

Ашигт малтмал, уул уурхайн салбарын орлогоос хуримтлал үүсгэж, тогтвортой өсөн нэмэгдэх байнгын нөөц бүрдүүлэн иргэддээ тэгш хүртээх зорилгын хүрээнд “Хүний хөгжил сангийн тухай” хууль⁷³, “Хүний хөгжил сангаас Монгол Улсын иргэнд 2010 онд хүртээх хишиг, хувийн хэмжээг тогтоох тухай”⁷⁴ болон “Иргэний шинэчилсэн бүртгэл явуулах тухай” УИХ -ын тогтоол,⁷⁵ “Иргэнд хишиг, хувь хүртээхтэй холбогдуулах авах зарим арга хэмжээний тухай” Засгийн газрын тогтоолыг⁷⁶ хэрэгжүүлж байна.

2010 оны 2 дугаар сарын 1-ээс эхлэн иргэн бүрт эхний ээлжинд 70000 төгрөгийг олгож эхэлсэн бөгөөд 2011 оны 01 дүгээр сарын 03 -ны байдлаар 2,678,850 иргэн буюу нийт хүн амын 98,1 хувь нь хишиг, хувиа хүртсэн байна. 2010 оны 8 дугаар сарын 1-ээс эхлэн сар бүр 10000 төгрөгийг иргэний шинэчилсэн бүртгэлтэй уялдуулан олгож байгаа ба 2011 оны 01 дүгээр сарын 03 -ны байдлаар 2,131,957 иргэн хамрагдсан нь нийт хүн амын 78,7 хувь болж байна.

2010 - 2012 онд Монгол Улсын иргэн бүрт 1.5 сая төгрөгийг тэтгэврийн болон эрүүл мэндийн даатгалын шимтгэлийг нөхөн төлөх, боловсрол, эрүүл мэнд, орон сууцны төлбөрийн эрх болон бэлэн мөнгө гэсэн хэлбэрээр олгохоор “Иргэн бүрт 1.5 сая төгрөг хүртээх талаар авах арга хэмжээний тухай” Засгийн газрын тогтоолоор⁷⁷ шийдвэрлэсний дагуу НХХЯ-аас явуулсан судалгаагаар Монгол Улсын нийт хүн ам /2,7 сая/ -ын 87.3 хувь буюу давхардсан тоогоор 2,358,432 иргэн хишиг, хувиа бэлэн бус хэлбэрээр хүртэх саналаа өгсөн ажээ. Энэхүү саналыг үндэслэн эрүүл мэндийн даатгалын шимтгэлийн төлбөрт 20,206,1, бэлэн мөнгөөр 702,500,4, оюутны сургалтын төлбөрт 82,500,0 сая төгрөгийн төсвийг “Хүний хөгжил сангийн 2011 оны төсвийн тухай” хуулиар⁷⁸ батласан байна.

“Хүний хөгжил сангийн 2011 оны төсвийн тухай” хууль, “Хүний хөгжил сангаас Монгол Улсын иргэнд 2011 онд хүртээх хишиг, хувийн хэмжээг тогтоох тухай” УИХ-ын тогтоол⁷⁹ хишиг хувийг иргэний өөрийн санаачлагаар ажлын байр нэмэгдүүлэх, хөрөнгө оруулалтын чиглэлээр ашиглахаар бол нэг удаа бөөнөөр олгох, 2011 онд оюутны сургалтын төлбөр, Эрүүл мэндийн даатгалын шимтгэлийг нөхөн төлөх асуудлууд тусгагдсан юм. Иймд “Монгол Улсын иргэн хишиг хувь хүртэх журам”⁸⁰-ыг Засгийн газраас шинэчлэн баталжээ. Хүний хөгжил сангийн 2012 оны төсвийн тухай” хуулиар Хүний хөгжил сангийн хөрөнгөөр 2012 оны төсвийн жилд санхүүжүүлэх хишиг, хувийн хэмжээг тодорхойлсон ба эрүүл мэндийн даатгалын шимтгэлийн төлбөрт 10,900.0 сая төгрөг, бэлэн мөнгө 692,600.4 сая төгрөг, оюутны сургалтын төлбөрт 83,633.2 сая төгрөг тус тус зарцуулахаар хуульчилжээ.

⁷³ 2009 оны 11 сарын 18 -ны өдөр батлагдсан.

⁷⁴ УИХ -ын 2009 оны 12 дугаар сарын 30-ны өдрийн 99 дүгээр тогтоол

⁷⁵ УИХ -ын 2009 оны 12 дугаар сарын 30-ны өдрийн 100 дугаар тогтоол

⁷⁶ Засгийн газрын 2010 оны 1 дүгээр сарын 6-ны өдрийн 3 дугаар тогтоол

⁷⁷ Засгийн газрын 2010 оны 4 дүгээр сарын 2-ны өдрийн 84 дүгээр тогтоол

⁷⁸ 2010 оны 11 сарын 25-ны өдөр батлагдсан.

⁷⁹ УИХ -ын 2010 оны 11 сарын 25-ны өдрийн 67 дугаар тогтоол Засгийн газрын 2010 оны 12 сарын 29 -ний өдөр

⁸⁰ Засгийн газрын 2010 оны 12 сарын 29-ний өдөр

1. Боловсролын салбарын эрх зүй, нийгэм, эдийн засгийн талаар авсан арга хэмжээнүүд /2008-2011 он/

УИХ -аар 2008 онд “Сургуулийн өмнөх боловсролын тухай”, 2009 онд “Мэргэжлийн боловсрол сургалтын тухай”, 2011 онд “Дээд боловсролын санхүүжилт, суралцагчдын нийгмийн баталгааны тухай” /2011/ хуулиудыг батлан гаргасан бөгөөд үүнтэй холбогдуулан

- “Төрийн зээл, буцалтгүй тусламж олгох тухай” Засгийн газрын 2008 оны 177 дугаар тогтоол,”
- “Дээд боловсрол эзэмшүүлэхэд олгох зээл, буцалтгүй тусламжийн санхүүжилтийн тухай” БСШУЯ-ны сайд, Сангийн сайдын хамтарсан 2008 оны 451/138 дугаар тушаал,
- “Сургалтын төрийн сангийн санхүүжилтээр дэлхийн шилдэг их дээд сургуульд суралцуулах журам батлах тухай” Засгийн газрын 2011 оны 217 дугаар тогтоол,
- “Оюутны талаар авах зарим арга хэмжээний тухай” 2011 оны 102 дугаар тогтоол,”
- “Иргэнд хишиг, хувь хүртээхтэй холбогдуулан авах зарим арга хэмжээний тухай” Засгийн газрын 2010 оны 347 дугаар тогтоол,
- “Дээд боловсролын сургалтын байгууллагад суралцагчийн тэтгэлэг олгох журам” Засгийн газрын 2012 оны 19 дугаар тогтоол, энэ тогтоолд “Дээд боловсролын сургалтын байгууллагад суралцагчид суралцагчийн тэтгэлэг олгох журмыг”-г 3 дугаар, “Дээд боловсролын сургалтын байгууллагад суралцагчид сургалтын төлбөрийн болон амжиргааны зардлын зээл олгох журам”-г 4 дүгээр, “Монгол Улсад эрэлт ихтэй мэргэжлийн жагсаалт” -г 5 дугаар хавсралтаар тус тус баталжээ. Энэ тогтоол гарсантай холбогдуулан “Төрийн зээл, буцалтгүй тусламж олгох тухай” Засгийн газрын 2008 оны 177 дугаар тогтоол хүчингүй болсон байна.

Мөн боловсролын тухай хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулж “Боловсролын тухай хуулийн 40.2 дахь хэсгийн “хоолны зардлын зарим хэсэг,” гэснийг “хоолны зардал,” гэж өөрчилж төрөөс хоолны зардлыг бүрэн хариуцдаг болсон байна.

Сургуулийн өмнөх боловсролын тухай хууль батлагдснаар: Боловсролын тухай хуульд заасны дагуу ерөнхий боловсролыг 12 жилийн тогтолцоонд шилжүүлж байгаатай холбоотойгоор Сургуулийн өмнөх боловсролын тухай хууль батлагдсан нь хүүхдийн сургуульд элсэн суралцах нас 6 болж өөрчлөгдсөн нь эцэг эх, хүүхдэд сургуульд элсэх бэлтгэлийг хангах зайлшгүй хэрэгцээ бий болсон.Энэ хуулиар хүүхдийн цэцэрлэгийн бүх зардлыг төрөөс хариуцан санхүүжүүлэх болсон нь гэр бүл, эцэг эхчүүдэд, ялангуяа нийгмийн эмзэг давхаргын гэр бүлд эрх зүйн таатай орчныг бүрдүүлсэн.

2011 оны байдлаар улсын хэмжээнд цэцэрлэгт 166,7 мянган хүүхэд хүмүүжиж байгаа нь сургуулийн өмнөх боловсролын хамран сургалт 76,7 хувь, цэцэрлэгийн хамран сургалт 62,0 хувьд хүрч сургуулийн өмнөх боловсролын хамран сургалт 2008 онтой харьцуулахад 20,5 хувиар өссөн байна. Боловсрол, соёл шинжлэх ухааны яамнаас гаргасан 2011-2012 оны хичээлийн жилийн урьдчилсан мэдээгээр нийт улсын хэмжээнд 880 цэцэрлэг байгаагийн 735 нь төрийн өмчит, 145 нь төрийн бус өмчит ба зөвхөн нийслэлийн хэмжээнд 172 төрийн өмчит, 128 төрийн бус өмчит цэцэрлэг тус тус ажиллаж байна⁸¹. Цэцэрлэгийн барилгыг шинээр барих болон хувилбарт сургалтыг өргөжүүлэх талаар Засгийн газраас жил бүр шинээр барих хүүхдийн цэцэрлэгийн тоог 2008 оноос хойш нийт 101 цэцэрлэгийн барилгыг шинээр барьж, орны тоог 8355-аар нэмэгдүүлсэн байна⁸².

⁸¹ Боловсрол, соёл, шинжлэх ухааны яамны мэдээлэл

⁸² Т. Мягмаржав Ясли цэцэрлэгийн тоо барилга байгууламжийн талаарх судалгаа

Хүснэгт 2.1

д/д	Он	Суудал	Барилга
1.	2008	720	17
2.	2009	1825	22
3.	2010	2640	29
4.	2011	3170	33
	Дүн	8355	101

“Мэргэжлийн боловсрол сургалтын тухай” хууль батлагдснаар: Засгийн газрын хэрэгжүүлэгч агентлаг Мэргэжлийн боловсрол, сургалтын газар байгуулж энэ чиглэлээр үйл ажиллагаа явуулах төр ба хувийн хэвшлийн сургууль, багшлах боловсон хүчин, суралцагчдын тоо жилээс жилд өсөн нэмэгдэж байна. Суралцагчдын тоо 2007-2008 оны хичээлийн жилд 29906 байсан бол 2011-2012 оны хичээлийн жилд 48134 хүртэл 18228 буюу 62,1%, багшлах боловсон хүчин 1451 байснаа 2093 хүртэл 642 буюу 69,3%, тэтгэлэгийн хэмжээ 4,2 тэрбум төгрөгөөр тус тус өссөн байна⁸³.

Одоо улсын хэмжээнд 2011 - 2012 оны хичээлийн жилд 71 мэргэжлийн боловсрол сургалтын байгууллага үйл ажиллагаа явуулж байгаагийн 49 буюу 69% нь төрийн өмчийн, 22 буюу 31% нь төрийн бус өмчийн сургууль байна.

Хүснэгт 2.2

№		2008	2009	2010	2011	2012
1.	МСҮТ	56	60	63	63	71
2.	СУРАЛЦАГЧИД	29906	37867	44681	46671	48134
3.	БАГШ	1451	1667	2033	2143	2093
4.	ТӨГСӨГЧИД	0,	11240	14836	18705	-
5.	ТЭТГЭЛЭГ /тэр бум төгрөг/	12,6	13,7	10,6	16,8	

Энэ хугацаанд МСҮГ -т цөөнгүй тооны төсөл хөтөлбөр хэрэгжиж байна. Эдгээр төсөл хөтөлбөрүүдийн үйл ажиллагаа нь мэргэжлийн боловсрол, сургалтын салбарыг шинэчлэх, хууль эрхзүйн орчинг сайжруулах, сургалтын орчныг сайжруулах, чадамжид суурилсан сургалтын тогтолцоог бий болгох, мэргэжлийн боловсрол, сургалтын салбарын багш нарын чадамжийг бэхжүүлэх, багш нарыг бэлтгэх зэрэг үйл ажиллагаанд чиглэж байна.

Төсөл хөтөлбөрүүдийн талаар товч танилцуулвал:

- Монголын Мянганы Сорилтын сангийн Мэргэжлийн боловсрол, сургалтын төсөл /2008-2013 он/ Энэ төсөл нь АНУ, Монгол Улсын Засгийн газар хооронд байгуулсан “Компакт” гэрээний дагуу хэрэгжүүлж буй 285 сая гаруй ам.долларын буцалтгүй тусламжийн зургаан төслийн нэг бөгөөд төслийн нийт төсөв 47,6 сая ам.доллар;
- Темасек Сангийн санхүүжилтээр Сингапур Политехник Интернэйшнл байгууллагатай хамтран хэрэгжүүлж буй төсөл /2010-2013/ Энэ төсөл нь Мэргэжлийн Боловсрол Сургалтыг чадамжид суурилсан сургалтын тогтолцоонд шилжүүлэхтэй холбогдуулан насанд хүрэгчдэд зориулсан сургалтын заах арга,

⁸³ БСШУЯ-ны статистикийн тайлангаас

чадамжид суурилсан сургалтын хөтөлбөрийн загвар, аргачлал боловсруулах, улмаар МБС-ын мэргэшсэн Үндэсний болон Бүсийн сургагч багш нарыг бэлтгэх чиглэлээр 2 сая ам.долларын төсөл хэрэгжүүлэхээр 2010 оны 9сарын 23-ны өдөр Хамтын Ажиллагааны Санамж Бичигт гарын үсэг зурж төслийн үйл ажиллагаа албан ёсоор эхэлсэн.

- Азийн хөгжлийн банкны хөнгөлөлттэй зээлээр хэрэгжиж буй “Боловсролын хөгжлийн хөтөлбөр-3” -ийн хүрээнд мэргэжлийн боловсролыг дэмжих төсөл /2007 - 2011/ Энэ төсөл нь Зургаан загвар Мэргэжлийн сургалт, үйлдвэрлэлийн төвийг байгуулж эдгээрт сургалтын тоног төхөөрөмжийг иж бүрнээр нийлүүлснээс гадна дотуур байрнуудад тоног төхөөрөмж, техник хэрэгсэл, тавилга нийлүүлсэн.
- Оюу толгой ХХК-ны санхүүжилтээр “Үндэсний мэргэжилтэй ажилтан бэлтгэх” хөтөлбөр /2010-2013/ Нийгмийн хамгаалал, хөдөлмөрийн яам, Боловсрол, соёл, шинжлэх ухааны яам, Оюу толгой ХХК 2010 оны 9 дүгээр сарын 24 -ний өдөр Мэргэжлийн боловсрол, сургалтын салбарт хөрөнгө оруулалт хийж, хамтран ажиллах талаархи Харилцан ойлголцлын санамж бичигт гарын үсэг зурж “Үндэсний мэргэжилтэй ажилтан бэлтгэх” хөтөлбөрийг хэрэгжүүлж эхлээд байна.

Зураг 7. Мэргэжлийн боловсрол, сургалтын байгууллагын тогсогчид, 2010-2011 он

“Дээд боловсролын санхүүжилт, суралцагчдын нийгмийн баталгааны тухай” батлагдсанаар: “Төрийн зээл, буцалтгүй тусламж олгох тухай” Засгийн газрын 2008 оны 177 дугаар тогтоол хүчингүй болж “Дээд боловсролын сургалтын байгууллагад суралцагчид суралцагчийн тэтгэлэг олгох журам” “Засгийн газрын 2012 оны 19 дугаар тогтоол батлан гаргасан.

Энэ тогтоолд зааснаар суралцагчдад үндэсний болон урамшуулалын гэсэн 2 төрлийн тэтгэлэг, буцалтгүй тусламжаар Сургалтын төлбөр, амжиргааны зардал, үл хөдлөх хөрөнгө барьцаалан сургалтын төлбөрийн болон амьжиргааны зардлын зээл олгохоор болжээ. Энэ тогтоол нь магадлан итгэмжлэгдсэн сургалтын байгууллага болон суралцагчийн сурлагын амжилт, голч дүнгээс хамруулж тэтгэлэг тэтгэмж, буцалтгүй тусламж, олгож байгаа, мөн Монгол Улсад эрэлт ихтэй мэргэжил Авто замын барилга, Бага ангийн багш, Сургуулийн өмнөх боловсролын багш, Байгалийн ухааны чиглэлийн багш, Геологи, Гидрогеологи, Гидромеханик инженер, Усны нөөц экологи, Уул уурхайн ашиглалтын технологи гэж шаардлагатай мэргэжлээр суралцагчдыг дэмжснээрээ нь шийдвэрүүдээс ялгаатай болжээ.

Үндэсний тэтгэлэг нь хөдөлмөрийн хөлсний доод хэмжээний 50%-тай тэнцэх хэмжээтэй байх бөгөөд / энэ нь 70,000 төгрөг/ 1 хичээлийн жилд тэтгэлэг олгох нийт хугацаа нь тухайн мэргэжлийн сургалтын хөтөлбөрт заасан жилээс хэтрэхгүй байна. Урамшууллын тэтгэлэгийг Монгол улсын дээд боловсролын байгууллагад сургалтын өндөр амжилт гарган суралцаж байгаа, эрэлт ихтэй мэргэжлээр өдрийн ангийн суралцагчийн сурлагын амжилтаас хамааруулан:

- 3,2 болон түүнээс дээш голчтой суралцаж байгаа диплом, бакалаврын зэргийн суралцагчид 50%;
- 3,6 болон түүнээс дээш голч дүнтэй суралцаж байгаа бакалавр, магистр, докторын зэргийн суралцагчид 75%;
- Тухайн хичээлийн жилийн улсын олимпиадад эхний 3 байранд шалгарсан шинээр элсэгчид 100%; / тэтгэлэгийг нэг хичээлийн жилд олгоно/
- Олон улсын олимпиадад оролцож шагналт байранд шалгарсан шинээр элсэгчдэд 100%; / тэтгэлэгийг нэг хичээлийн жилд олгоно/
- Олон улсын магадлан итгэмжлэгдсэн хос хөтөлбөрөөр суралцаж байгаа 3,0 болон түүнээс дээш голч дүнтэй суралцагчид 50%;
- Эрэлт ихтэй мэргэжлээр элсэлтийн ерөнхий шалгалтын дундаж оноо нь 720 –иос дээш шинээр элсэгчид, 3,0 болон түүнээс дээш голч дүнтэй суралцагчид 50% олгохоор болжээ.

Дээд боловсролын байгууллага нь үндэсний тэтгэлэг авах суралцагчийн дэлгэрэнгүй судалгааг улирал бүр гаргаж Сургалтын төрийн санд хүргүүлнэ. Урамшууллын тэтгэлэг авах суралцагч чөлөө авах, эсхүл голч дүнгийн шаардлагыг хангаагүй тохиолдолд санхүүжилтийг зогсооно. Сургалтын төлбөрийг дараах суралцагчдад олгоно.Үүнд:

- Бүтэн өнчин бакалаврын зэргийн суралцагч;
- Хөгжлийн бэрхшээлтэй эсвэл эцэг эх нь хоёулаа хөгжлийн бэрхшээлтэй бакалаврын зэргийн суралцагч;
- Хөдөлмөрийн чадвараа бүрэн алдсан гишүүнтэй өрхийн бакалаврын зэргийн суралцагч;
- Хоёр улсын Засгийн газар хоорондын хэлэлцээрийн дагуу Монгол Улсын дээд боловсролын сургалтын байгууллагад суралцаж байгаа гадаадын иргэн;

Амжиргааны зардлыг дараах суралцагчдад олгоно.Үүнд:

- Хоёр улсын Засгийн газар хоорондын хэлэлцээрийн дагуу гадаадын дээд боловсролын сургалтын байгууллагад амжиргааны тэтгэлэггүй суралцаж байгаа Монгол Улсын иргэн;
- Хоёр улсын Засгийн газар хоорондын хэлэлцээрийн дагуу Монгол Улсын дээд боловсролын сургалтын байгууллагад суралцаж байгаа гадаадын иргэн;

Бүрдүүлэх материал

Тэтгэлэгт хамрагдах суралцагч нь дараахь бичиг баримтыг бүрдүүлэн суралцаж байгаа дээд боловсролын сургалтын байгууллагын захиргаанд хүргэнэ.

- Тэтгэлэг хүсэх болсон шалтгаанаа тодорхой тайлбарласан өргөдөл;
- Сурлагын дүнгийн тодорхойлолт;
- Боловсролын үнэлгээний төвийн батламж; /шинээр элсэгч/
- Зохих журмын дагуу элссэнийг нотлох боловсролын асуудал хариуцсан төрийн захиргааны эрхийн бичиг,шийдвэр, бичиг баримт, тодорхойлолт;

Сургалтын төлбөрийн зээлийг элсэлтийн ерөнхий шалгалт 600 болон түүнээс оноо авсан элсэгч, 2.8 болон түүнээс дээш голч дүнтэй суралцаж байгаа дараахь суралцагчид олгоно. Үүнд:

- Хагас өнчин суралцагч;
- Малчин өрхийн суралцагч;
- Өрхийн нэг гишүүнд ногдох орлого нь Үндэсний статистикийн хорооноос тогтоосон

- бүсийн амьжиргааны түвшингээс доогуур орлоготой өрхийн суралцагч;
- Гэрээт цэргийн албыг 2 жилээс доошгүй хугацаагаар хаасан суралцагч;

Монгол Улсын болон гадаад орны дээд боловсролын сургалтын байгууллагад бакалавр, магистр, докторын боловсрол эзэмшихээр зохих журмын дагуу элсэн өдрийн ангид суралцаж байгаа болон гадаадын дээд боловсролын сургалтын байгууллагад докторын дараахь сургалтанд хамрагдаж байгаа Монгол Улсын иргэнд хамаарна. Монгол Улсын дээд боловсролын сургалтын байгууллагад суралцагчид зөвхөн сургалтын төлбөрийн, гадаадын дээд боловсролын сургалтын байгууллагад суралцагчид сургалтын төлбөрийн болон амьжиргааны зардлын зээл олгоно.

Сургалтын төлбөрийн болон амьжиргааны зардлын зээлийг бакалаврт 2 жил, магистрантад 2 жил, докторантад 3 жил, докторын дараахь сургалтанд хамрагдагчид 1 жил хүртэлх хугацаагаар үл хөдлөх хөрөнгө барьцаалан олгоно. Сургалтын төлбөрийн болон амьжиргааны зардлын зээлийн нэг суралцагчид нэг удаа олгохоор заажээ.

1. Засгийн газрын 2010 оны 347 дугаар тогтоолын дагуу бэлэн мөнгө хэлбэрээр хүртэх хишиг, хувиас сургалтын төлбөрт 2011 онд Хүний хөгжил сангаас **133647** оюутны сургалтын төлбөр **66,837,500** төгрөг олгожээ.
2. Баруун 5 аймгийн оюутнуудад өвлийн амралтаар ирж очсны тээврийн замын зардал олгодог байсныг Засгийн газрын 2011 оны “Оюутны талаар авах зарим арга хэмжээний тухай” 102 дугаар тогтоол дагуу оршин суугаа газраасаа 500 километрээс хол байршилтай 11 аймгийн оюутнуудад олгохоор шийдвэрлэсэн байна.

3. Эрүүл мэндийн салбарын хууль эрх зүйн орчин, нийгэм эдийн засгийн өөрчлөлт /2008 - 2012/

Нэг. Эрүүл мэндийн салбарын хууль эрх зүйн орчны шинэчлэлт, өөрчлөлт:

2008 оноос хойш Монгол Улсын хууль тогтоомжид нилээд өөрчлөлт орсны дээр Эрүүл мэндийн салбарын эрх зүйн орчинд нэлээд өөрчлөлт орсон байна. Эрүүл мэндийн салбарын эрх зүйн орчныг боловсронгуй болгох, салбарын тулгамдсан асуудлуудыг оновчтой шийдвэрлэх зорилгоор дараах хуулиудад 2008 оноос хойш хэд хэдэн удаа өөрчлөлт оруулжээ. Тухайлбал,

1. Шинэчилэн найруулсан хуулиуд:
  - Эрүүл мэндийн тухай хууль /2011.05.05/
  - Эм, эмнэлгийн хэрэгслийн тухай хууль /2010.05.27/
2. Нэмэлт, өөрчлөлт оруулсан хуулиуд:
  - Иргэний эрүүл мэндийн даатгалын тухай хууль
  - Биеийн тамир, спортын тухай хууль
  - Дархлаажуулалтын тухай хууль
  - Химийн хорт болон аюултай бодисын тухай хууль
  - Мансууруулах эм, сэтгэгцэд нөлөөт бодисын эргэлтэд хяналт тавих тухай хууль
  - Нийгмийн даатгалын сангаас олгох үйлдвэрлэлийн осол, мэргэжлээс шалтгаалсан өвчний тэтгэвэр, тэтгэмж, төлбөрийн тухай
  - Хөдөлмөрийн аюулгүй байдал эрүүл ахуйн тухай хууль зэрэг болно.

Эдгээр хуулиудыг үр дүнтэй хэрэгжүүлэхийн тулд Засгийн газраас Үндэсний цогц хөтөлбөрүүдийг мөн боловсруулан хэрэгжүүлж эхэлсэн байна. Үүнд:

- Биеийн тамир, спортыг хөгжүүлэх цогц хөтөлбөр
- Сэтгэцийн эрүүл мэнд үндэсний хоёр дахь хөтөлбөр
- Эмнэлгийн тусламж, үйлчилгээний чанарын удирдлагын тогтолцоог бэхжүүлэх хөтөлбөр
- Хорт хавдраас сэргийлэх, хянах дэд хөтөлбөр
- Осол гэмтэл, хүчирхийллээс сэргийлэх үндэсний хөтөлбөр
- Халдварт өвчинтэй тэмцэх үндэсний хөтөлбөр гэх мэт.

Хүснэгт 3.1

№	Хуулийн нэр	Батлагдсан огноо	Өөрчлөлт орсон огноо	Тайлбар
1	Эрүүл мэндийн тухай хууль	1998 онд анх батлагдсан. 2011.05.05нд хуулийг шинэчилэн найруулсан.	2002,2006,2008, 2009 онуудад нэмэлт өөрчлөлт оруулж байсан.	Энэ хуулинд хэд хэдэн удаа нэмэлт өөрчлөлт оруулж байсан ч тулгамдсан асуудлыг бүрэн шийдвэрлэж чадахгүй байсан төдийгүй хуулийн зүйл заалтын хоорондын уялдаа холбоо алдагдсан тул дахин хууль шинэчилэн найруулах шаардлага бий болсон.
2	Эм, эмнэлгийн хэрэгслийн тухай хууль	2010.05.27нд шинэчилэн найруулж баталсан.	2011.01.20нд нэмэлт өөрчлөлт оруулсан.	Энэ хууль нь нийгмийн өөр тогтолцооны үед батлагдсан бөгөөд хэд хэдэн удаа нэмэлт өөрчлөлт оруулсан ч хуулийн зүйл заалт хоорондын уялдаа холбоо алдагдаж, хоорондоо зөрчилдөн, нийгмийн хэрэгцээг зохицуулахад шаардлага хангахгүй болсон тул шинэчилэн найруулсан.
3	Иргэний эрүүл мэндийн даатгалын тухай хууль	2002.04.25нд батлагдсан.	2003,2006,2007, 2009 онд өөрчлөлт оруулсан.	8.2.4 ¹ .энэ хуулийн 6.1.3, 6.1.5, 6.1.6, 6.1.7, 6.1.9-д /6.1.3. 16 /ерөнхий боловсролын сургуульд суралцаж байгаа бол 18/ хүртэлх насны хүүхэд; 6.1.5. тэтгэврээс өөр мөнгөн орлогогүй иргэн; 6.1.6. хүүхдээ 2 /ихэр бол 3 / нас хүртэл нь өсгөн бойжуулж байгаа эх /эцэг/; 6.1.7. хугацаат цэргийн жинхэнэ албан хаагч; 6.1.9. Нийгмийн халамжийн тухай хуулийн 12 дугаар зүйлд заасан иргэн; / заасан даатгуулагчийн даатгалын шимтгэлийг Хүний хөгжил сангийн төсвөөс -9.1. Эрүүл мэндийн даатгалын сангийн орлого дараахь эх үүсвэрээс бүрдэнэ: 9.1.1. даатгуулагчийн төлсөн эрүүл мэндийн даатгалын шимтгэл; 9.1.2. ажил олгогчийн төлсөн эрүүл мэндийн даатгалын шимтгэл; 9.1.3.төр даатгалыг нь хариуцах иргэдэд Хүний хөгжил сангийн төсвөөс төлсөн шимтгэл; /Энэ заалтад 2009 оны 11 дүгээр сарын 25-ны өдрийн хуулиар өөрчлөлт оруулсан/

4	Биеийн тамир, спортын тухай хууль	2003.10.31нд батлагдсан	2007.08.03, 2009.06.19нд нэмэлт өөрчлөлт орсон.	Биеийн тамир спортын хуулийг 2003 онд батласан бөгөөд түүнээс хойш 2 удаа нэмэлт өөрчлөлт оруулсан. Хуулийн хэрэгжилтийг эрчимжүүлэх зорилгоор 2011.02.1нд Биеийн тамир спортыг хөгжүүлэх цогц хөтөлбөрийг батлан хэрэгжүүлж эхлээд байна.
5	Дархлаажуулалтын тухай хууль	2000.04.20нд батлагдсан	2003, 2010 онд нэмэлт өөрчлөлт орсон	2010 оны нэмэлт өөрчлөлтөөр Дэлхийн эрүүл мэндийн байгууллагын Дархлаажуулалтын хууль дүрмийн өөрчлөлтөд нийцүүлэн зарим заат, хэсгийн өөрчилсөн байна. Тухайлбал, 10.1.Заавал хийх дархлаажуулалтад сүрьеэ, халдварт саа /полиомиелит/, В вируст гепатит, сахуу, хөхүүл ханиад, татран, улаанбурхан, В хэв шинжийн хемофилюс инфлюенза нянгийн халдвар, гахай хавдар, улаануудын эсрэг сэргийлэх тарилга орно. /Энэ хэсгийг 2010 оны 11 дүгээр сарын 11-ний өдрийн хуулиар өөрчлөн найруулсан/
6	Химийн хорт болон аюултай бодисын тухай хууль	2006.06.25нд батлагдсан	2008.01.03нд нэмэлт өөрчлөлт орсон	4 дүгээр зүйл ² . Химийн хорт болон аюултай бодисын ангилал 4.1.Химийн бодисыг шинж чанар болон хүний эрүүл мэнд, байгаль орчин, мал амьтанд үзүүлэх нөлөөллөөр нь: 4.1.1.хортой; 4.1.2. аюултай гэж тус тус ангилна. 3 4.2. Химийн хорт болон аюултай бодисын ангиллыг байгаль орчны болон эрүүл мэндийн асуудал эрхэлсэн Засгийн газрын гишүүд хамтран батална. /Дээрх 4 дүгээр зүйлийг 2008 оны 01 дүгээр сарын 03-ны өдрийн хуулиар өөрчлөн найруулсан/ - 5.1. Химийн хорт болон аюултай бодис экспортлох, импортлох, хил дамжуулан тээвэрлэх, үйлдвэрлэх, худалдах, ашиглах, устгах зөвшөөрлийг Аж ахуйн үйл ажиллагааны тусгай зөвшөөрлийн тухай хуульд заасны дагуу олгоно. /Энэ хэсэгт 2008 оны 01 дүгээр сарын 03-ны өдрийн хуулиар өөрчлөлт орсон/
7	Нийгмийн даатгалын сангаас олгох үйлдвэрлэлийн осол, мэргэжлээс шалтгаалсан өвчний тэтгэвэр, тэтгэмж, төлбөрийн тухай	1994.06.07нд батлагдсан	2000,2004,2008 онуудад нэмэлт өөрчлөлт орсон	1. ³ Үйлдвэрлэлийн ослыг багасгах, хөдөлмөрийн нөхцөлийг сайжруулах талаар зохион байгуулалтын тодорхой арга хэмжээ авсны дүнд ажил олгогч 3 жил дараалан үйлдвэрлэлийн осол, мэргэжлээс шалтгаалсан өвчний даатгалын сангаас төлбөр гаргуулаагүй бол дараагийн жилд төлөх даатгалын шимтгэлийг 10 хувиар хөнгөлж болно. /Энэ хэсэгт 2008 оны 5 дугаар сарын 8-ны өдрийн хуулиар өөрчлөлт оруулсан/ гэх мэт хэд хэдэн заалтад өөрчлөлт оруулсан байна./
8	Мансууруулах эм, сэтгэцэд нөлөөт бодисын эргэлтэд хяналт тавих тухай хууль	2002.11.28нд батлагдсан	2011.05.26нд нэмэлт өөрчлөлт орсон.	Нийгэмд гарч буй өөрчлөлтийг дагаад энэхүү хуулийг чангатгах, хориглох зүйл заалтыг нэмэн өөрчилсөн бөгөөд хариуцлагын системийг өндөржүүлж, мансууруулах бодисын талаарх мэдээ мэдээлэл явуулах арга хэлбэрийг зохицуулж өгсөн байна.

Дээрх хүснэгтээс харахад 2008 оноос Эрүүл мэндийн салбарын хууль тогтоомжид нилээд өөрчлөлт орсон байх бөгөөд тэдгээр өөрчлөлт нь голчлон 2010 - 2011 онд орсон байна. Энэ нь эрүүл мэндийн салбар нь нийгмийн хөгжлийг дагаад улам боловсронгуй болох хэрэгцээ шаардлагын улмаас хууль эрх зүйн зохицуулалт ч өөрчлөгдөх зайлшгүй шаардлага бий болсон гэж хэлж болох юм. Энэ нөхцөл байдлын улмаас Эрүүл мэндийн салбарын гол тулгуур хууль болох Эрүүл мэндийн тухай хууль, Эм эмнэлгийн хэрэгслийн тухай хуулиудыг 2010-2011 онд шинэчилэн найруулж баталсан байна.

“Эрүүл мэндийн тухай” хууль батлагдсанаар: Эрүүл мэндийн салбарын эрх зүйн орчныг зохицуулдаг гол тулгуур хууль бол “Эрүүл мэндийн талаарх төрийн бодлого, үндсэн зарчмыг тодорхойлж, иргэний эрүүл мэндээ хамгаалуулах, нийгмийн эрүүл мэндийн болон эмнэлгийн тусламж, үйлчилгээ авах эрхийг хангахад байгууллага, аж ахуйн нэгж, иргэн, албан тушаалтны гүйцэтгэх үүрэг, эрүүл мэндийн байгууллага, ажилтны үйл ажиллагааны эрх зүйн үндсийг тогтоохтой холбогдсон харилцааг зохицуулах” үндсэн зорилго бүхий “Эрүүл мэндийн тухай хууль” юм.

Эрүүл мэндийн тухай хууль анх 1998 онд батлагдсан бөгөөд хууль батлагдан хүчин төгөлдөр мөрдөгдөж эхэлснээс хойш 2002, 2006 онд нэмэлт өөрчлөлт орж байсан бөгөөд Эрүүл мэндийн газар байгуулахтай холбоотойгоор 2008 онд, дадлагажигч эмчийн эмчлэх эрхийн зөвшөөрөлтэй холбоотой харилцааг зохицуулах зорилгоор 2009 онд уг хуульд мөн нэмэлт, өөрчлөлт оруулжээ.

Хууль хэрэгжиж эхэлснээс хойшхи 10 гаруй жилийн хугацаанд нийгэм, эдийн засгийн нөхцөл байдал өөрчлөгдөж, хүн амд үзүүлэх эрүүл мэндийн тусламж, үйлчилгээний чанар, хүртээмж сайжирч байгаа боловч анхан шатны зарим эрүүл мэндийн байгууллагын статус болон эрүүл мэндийн байгууллагуудын үзүүлж буй тусламж, үйлчилгээний цар хүрээ тодорхой бус, стандарт, чанарын шаардлага хангахгүй, эмч, эмнэлгийн ажилчдын нийгмийн баталгаа хангалтгүй байгаагаас хөдөө орон нутагт анхан шатны болон төрөлжсөн мэргэжлийн тусламж үзүүлэх эмч хүрэлцээгүй, анагаахын боловсрол эзэмшсэн эмнэлгийн мэргэжилтний үйл ажиллагаа явуулах зөвшөөрлийн асуудал тодорхой бус байгаа; мөн төрийн өмчийн эрүүл мэндийн байгууллагуудын санхүүжилтийг сайжруулах үүднээс эрүүл мэндийн талаарх төрийн зохицуулалтыг улам боловсронгуй болгох, төлбөртэй тусламж, үйлчилгээ явуулах эрх зүйн орчин бүрдүүлэх; эрүүл мэндийн байгууллагууд олсон орлогоосоо эмч, ажилтнууддаа урамшуулал олгох, нийгмийн асуудлыг шийдэх, хөдөлмөрийн нөхцлийг сайжруулах, өөртөө шаардлагатай тоног төхөөрөмж, эм, эмнэлгийн хэрэгслээ худалдан авах, засварлах, хангах боломжийг нь бүрдүүлж, эрүүл мэндийн байгууллагууд хөгжихөд дэмжлэг үзүүлэх шаардлагатай болсны дагуу хуулийн шинэчилсэн найруулгын төслийг боловсруулан УИХ-аар батлуулсан байна.

Эрүүл мэндийн тухай хуулийг шинэчлэн баталсанаар Эрүүл мэндийн салбарт тулгамдаж байсан дээрх асуудлуудыг зохицуулах боломж бүрдсэн байна. Иймд шинээр батлагдсан Эрүүл мэндийн тухай хуулинд өрхийн эмнэлгийг төрийн үйлчилгээг гэрээгээр гүйцэтгэх хувийн хэвшлийн эрүүл мэндийн байгууллага байх тухай заалт оруулжээ. Мөн “Өрхийн эрүүл мэндийн төвийн бүтэц, үйл ажиллагаа MNS5292-2011 стандарт”-ыг 2011 оны 6 дугаар сард батлуулж, өрхийн эрүүл мэндийн төвийн бүтэц, үйл ажиллагааны чиглэлийг шинэчилсэн байна. Эрүүл мэндийн тухай хуулийн 16.4–т заасны дагуу “Өрхийн эрүүл мэндийн төвийн үлгэрчилсэн дүрэм”-ийг боловсруулан 2011 оны 12 дугаар сарын 21-ны өдрийн Засгийн газрын хуралдаанаар хэлэлцүүлж, Засгийн газрын “Дүрэм батлах тухай” 364 тоот тогтоолоор батлуулжээ. Энэхүү дүрэмд өрхийн эрүүл мэндийн төвийн бүтэц, зохион байгуулалтыг тодорхой болгож, төвийн эрх, үүргийг нэмж тусгасан байна.

Мөн Эрүүл мэндийн тухай хуулийн 16.3–т заасныг үндэслэн тус дүрэмд иргэдэд эрүүл мэндийн тусламж, үйлчилгээг чанартай, хүртээмжтэй үзүүлэх зорилгоор өрхийн нэг эрүүл мэндийн төвд ногдох иргэний тоог нийслэлд 8000-аас доошгүй, аймаг, суурин газарт

6000 -аас доошгүй байхаар зааж, нэг өрхийн эрүүл мэндийн төвд ногдох иргэний нийт тоо 14.000 -аас хэтрэхгүй байхаар тогтоосон нь өрхийн эмнэлгийн ачаалал, тогтвортой, хүртээмжтэй ажиллах боломжийг бүрдүүлсэн гэж хэлж болох байна. Түүнчлэн хүн амд эрүүл мэндийн тусламж, үйлчилгээг гэрээгээр гүйцэтгэх хувийн хэвшлийн эрүүл мэндийн байгууллагын хувьд өрхийн эрүүл мэндийн төв нь жил бүр гүйцэтгэлийн гэрээ байгуулж ажиллах, өрхийн эрүүл мэндийн төвийг сонгон шалгаруулах тухай заалтуудыг нэмж тусгасан байна.

Эрүүл мэндийн тухай хууль шинэчлэгдэн батлагдсанаар эрүүл мэндийн байгууллагын ажилтны нийгмийн баталгааны асуудал чухлаар тавигдаж, ялангуяа өрх, сум, тосгон, орон нутгийн эмнэлэгт ажиллах эмч ажилтнуудын нийгмийн баталгааг сайжруулах, тэнд ажиллах мэргэжлийн боловсон хүчний хангалтыг дээшлүүлэх боломжийг бүрдүүлсэн байна. Тиймээс нийгмийн баталгаатай холбоотойгоор Эрүүл мэндийн байгууллагын ажилтны цалингийн тусгай сүлжээтэй байх, ажиллаж байгаа болон тэтгэвэрт гарах үед олгох мөнгөн урамшуулал, тэтгэмжийг нэмэгдүүлсэн заалтыг оруулж өгсөн байна.

“Эм, эмнэлгийн хэрэгслийн тухай” хууль батлагдсанаар: Эм, эмнэлгийн хэрэгслийн тухай хуулийн үндсэн зорилт нь хүний болон мал эмнэлгийн зориулалттай эм, биобэлдмэл, эмнэлгийн хэрэгслийг үйлдвэрлэх, импортлох, хадгалах, худалдах, түгээх, хэрэглэх, хянах үйл ажиллагаатай холбогдсон харилцааг зохицуулахад оршино. Эм, эмнэлгийн хэрэгсэлтэй холбоотой нэн даруй шийдвэл зохих асуудал бол чанарын хувьд эргэлзээтэй, хуурамч эм зах зээл дээр байгаа явдал юм. Хэдийгээр хуулинд хуурамч эмийг зохицуулах заалт байдаг ч түүний хэрэгжилт тун хангалтгүй байдаг.

1994 он гэхэд Эмийн сангууд бүрэн хувьд гарсан гэж үздэг бөгөөд хуучин хуулинд хувийн хэвшлийн эмийн байгууллагын үйл ажиллагааг хэрхэн зохицуулах талаар зохицуулалт байдаггүй, сүүлд нэмэлт өөрчлөлт орсон нь эдгээр тулгамдсан асуудлуудыг шийдвэрлэх боломж бүрдсэн байна. Мөн “Эм, эмнэлгийн хэрэгслийн тухай” хуулийн шинэчилсэн найруулга 2010 онд Монгол Улсын Их Хурлаар батлагдаж, хуулийг хэрэгжүүлэх зорилгоор “Эмийн бүртгэлийн журам”-д зарим өөрчлөлт оруулах шаардлагатай болсон тул Эрүүл мэндийн сайдын 2007 оны 38 тоот тушаалаар батлагдсан “Журам батлах тухай” тушаалыг шинэчлэн боловсруулж, Эрүүл мэндийн сайдын 2012 оны 2 дугаар сарын 02-ны өдрийн 41 тоот тушаалаар “Эм, биологийн идэвхт бүтээгдэхүүний бүртгэлийн журам” –ыг баталжээ.

Энэхүү шинэчилсэн тушаалд:

1. Биологийн идэвхит бүтээгдэхүүн, оношлуурыг улсын бүртгэлд шинээр бүртгэх;
2. Олон улсад хүлээн зөвшөөрөгдсөн эмийн эрх бүхий байгууллагад бүртгэгдсэн эмийг түргэвчилсэн журмаар бүртгэх;
3. Эм ханган нийлүүлэх байгууллага нь шинээр эм бүртгүүлэхдээ тухайн бүтээгдэхүүнийг үйлдвэрлэгчтэй гэрээ байгуулах талаар;
4. Бүртгэлийн шинжээч ажиллуулах журам;
5. Бүртгэлийн шинжээч ашиг сонирхлын мэдүүлэг гаргах талаар тусгасан байна;

“Иргэний эрүүл мэндийн даатгалын тухай” хууль батлагдсанаар: Иргэний эрүүл мэндийн даатгалын тухай хууль нь эрүүл мэндийн даатгалын санг бүрдүүлэх, эрүүл мэндийн даатгалын хэлбэр ба хамрах хүрээ, даатгагч ба даатгуулагчдын хоорондын харилцаа, шимтгэл төлөх, нөөцийг хуваарилах болон зарцуулах зэрэг асуудлыг зохицуулна.

Иргэний эрүүл мэндийн даатгалын тухай хуулийг 1993 онд батлан мөрдсөнөөс хойш 9 удаа нэмэлт өөрчлөлт орж, 2006, 2010 онд шинэчилсэн найруулга хийсэн байна. Эрүүл мэндийн даатгалын тусламж үйлчилгээний багцыг шинээр тодорхойлж өргөжүүлж тусгасан нь амбулаторын үзлэг, шинжилгээ, оношлогоо, өдрийн эмчилгээ үйлчилгээ, уламжлалт

сэргээн засах болон сувилалын тусламж үйлчилгээг даатгалаас санхүүжүүлж өндөр өртөгтэй зарим тусламж үйлчилгээний зардлын хөнгөлөлтийг эрүүл мэндийн даатгалын тусламж үйлчилгээний багцад нэмж оруулсан байна.

Эрүүл мэндийн даатгалын сан анх байгуулагдсан цагаасаа эхлэн эрүүл мэндийн даатгалаа санхүүжүүлэх багц болон хэвтүүлэн эмчлэх тусламж үйлчилгээг голлон санхүүжүүлж байсан.

№	Үзүүлэлтүүд		2007	2008	2009	2010
1	Улсын нэгдсэн төсвийн нийт зарлага /сая.төг/		1 747310,5	2 466774,4	2 336629,7	3076262,8
2	Эрүүл мэндийн салбарын нийт зардал /сая.төг/		149 125,1	211 699,2	206 429,0	247 477,6
3	Нэг хүнд ногдох эрүүл мэндийн зардал /мян.төг/		57,6	79,6	76,2	89,7
4	Эмнэлгийн байгууллагын тоо /ширхэг/	Төрийн эрүүл мэндийн байгууллага				
		Клиникийн болон төрөлжсөн мэргэжлийн эмнэлэг, төв	15	15	16	16
		Аймаг дүүргийн нэгдсэн эмнэлэг	34	36	35	35
		Сум дундын эмнэлэг	35	35	35	37
		Сумын эмнэлэг	288	286	277	274
		Хувийн хэвшлийн эрүүл мэндийн байгууллага				
		Хувийн эмнэлэг	857	1063	1082	1113
		Өрхийн эмнэлэг	229	228	226	218
		Эмийн сан	706*	741*	636**	666**
5	Эмнэлгийн орны тоо /ширхэг/		18 002	18 078	17 733	17 821
	Эрүүл мэндийн байгууллагын ажиллагчдын тоо	Нийт тоо	35254	37952	38704	39608
		Их эмч нарын тоо	7 336	7 584	7 140	7 497
		Сувилагч нарын тоо	8 633	8 912	9 017	9 179
7	Нэг эмчид ногдох хүний тоо		353	351	379	368
8	Нэг сувилагчид ногдох хүний тоо		303	298	300	300
9	Эмнэлэгт хэвтэж эмчлүүлсэн өвчтний тоо /мян.хүн/		618,5	638,4	649,4	679,6
10	Нас барсан хүний тоо		15752	15115	15522	17276

Төрөөс тусламж үйлчилгээг нь санхүүжүүлдэг өвчин, эмгэгийн төрөлд (Жишээ нь, дотрын, мэдрэлийн тогтолцооны өвчин, нүдний эмгэг) багтаагүй бусад өвчин, осол гэмтэл, хөнгөн өвчлөл, осол гэмтлийн үед үзүүлэх амбулаторийн тусламж үйлчилгээ, Эрүүл мэндийн даатгалын салбар зөвлөлөөс баталсан нэн шаардлагатай эмийн жагсаалтад орсон эмийн үнийг 50-80% хөнгөлөх зэрэг багтаж байна. Эрүүл мэндийн даатгалын сангийн нийт

зардлын 16,1% -ийг хувийн хэвшлийн эмнэлгийн тусламж үйлчилгээг санхүүжүүлэхэд зарцуулжээ. ЭМД-ын сангаас хувийн хэвшлийн эрүүл мэндийн байгууллагуудад олгож буй санхүүжилтийн хувь хэмжээ аажим боловч тогтвортой өсч байгаа нь харагдаж байна.

Хоёр. Эрүүл мэндийн салбарт гарсан нийгэм, эдийн засгийн өөрчлөлт:

Эрүүл мэндийн салбарын хууль эрх зүйн орчин өөрчлөгдөн шинэчилэгдэж байгаа нь нийгэм эдийн засагт бас тодорхой өөрчлөлтүүдийг бий болгож байна.

Хүснэгт 3.2

Тайлбар:

* - Төрийн болон хувийн эмийн байгууллагуудын тоо,

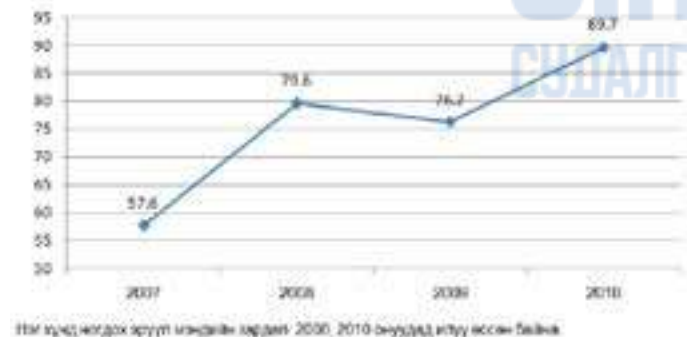
** - Зөвхөн хувийн эмийн байгууллагуудын тоо

Зураг 3.1 Эрүүл мэндийн салбарын зардал

Эрүүл мэндийн салбарын зарим статистик үзүүлэлтийг авч үзвэл Улсын нэгдсэн төсвийн зарлагад эрүүл мэндийн зардлын эзлэх хувь хэмжээ нь 2007 онд 8.5 хувь, 2008 онд 8.6 хувь, 2009 онд 8.8 хувь, 2010 онд 8.0 хувь болсон байна. Энэ үзүүлэлтээс харахад эрүүл мэндийн зардал 2009 онд бага зэрэг буурсан үзүүлэлттэй байсан бол 2010 онд өссөн үзүүлэлттэй байна. Харин эрүүл мэндийн салбарын нийт зардал жил ирэх тутам өссөн үзүүлэлттэй байна.

Зураг 3.2 Нэг хүнд ногдох эрүүл мэндийн зардал /мян.төг

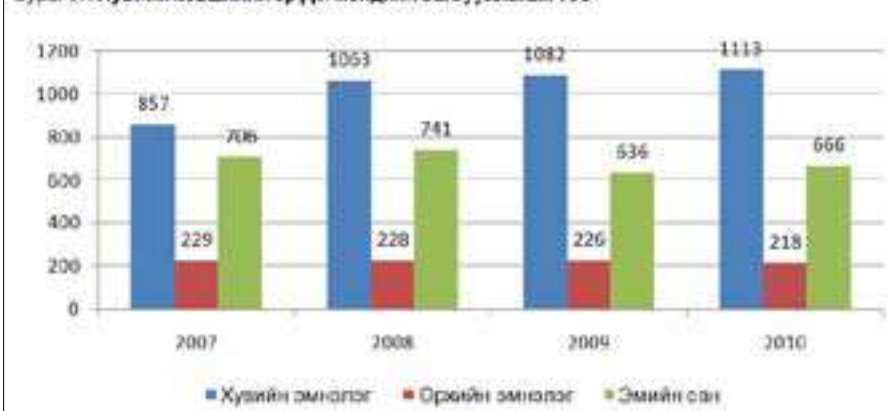
Нэг хүнд ногдох эрүүл мэндийн зардал 2008, 2010 онуудад илүү өссөн байна.

Зураг 3.3 Төрийн эрүүл мэндийн байгууллагын тоо

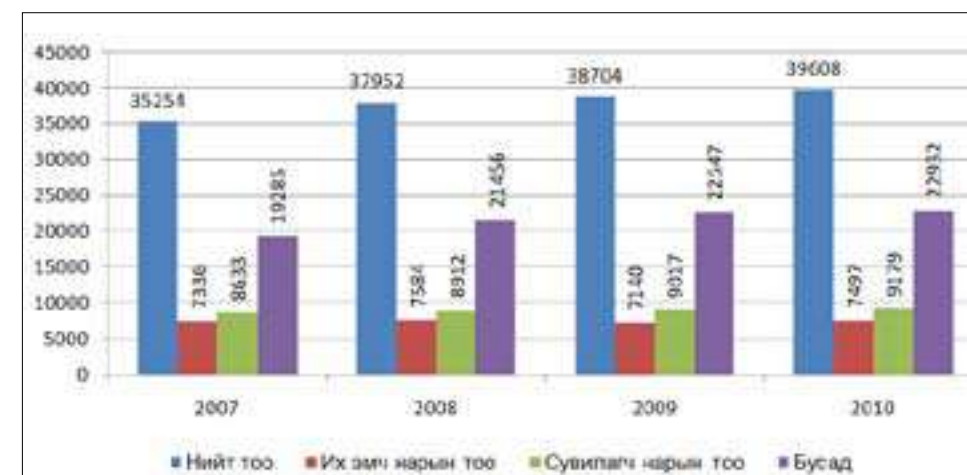
Эрүүл мэндийн байгууллагын тоо тэр дундаа Төрийн өмчийн эрүүл мэндийн байгууллагуудын тоо сүүлийн жилүүдэд төдийлөн нэмэгдээгүй байх бөгөөд харин сумын эмнэлгүүдийг цөөрүүлж, сум дундын эмнэлгийг шинээр бий болгосон байна. Дээрх графикаас харахад /Зураг 4.3/ сумын эмнэлгүүдийн тоо 2008 онд 286 байсан бол 2009 онд 277, 2010 онд 274 болж цөөрсөн үзүүлэлттэй байна. Харин сум дундын эмнэлэг 2008 онтой харьцуулахад 2-оор нэмэгдсэн байна.

Зураг 3.4 Хувийн хэвшлийн эрүүл мэндийн байгууллагын тоо

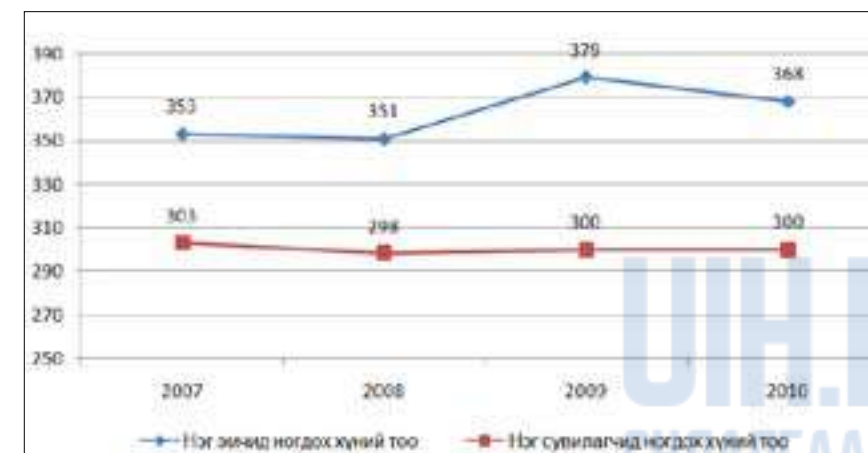
Хувийн хэвшлийн эрүүл мэндийн байгууллагуудын тоо /График 4/ харилцан адилгүй өсчээ.Тухайлбал, хувийн эмнэлгийн тоо жил бүр өссөн үзүүлэлттэй байхад өрхийн эмнэлэг, эмийн сангуудын тоо буурсан үзүүлэлттэй байна. Монгол улсад анх өрхийн эмнэлгийн тогтолцоог бий болгосон нь эрүүл мэндийн салбарт төр, хувийн хэвшлийн түншлэл үүсч хөгжих, иргэдэд тусламж, үйлчилгээг ойртуулахад нэн чухал түлхэц болсон хэдий ч өрхийн эмнэлгүүдийн бүтэц, зохион байгуулалтыг улам боловсронгуй болгох шаардлагатай болсон.

Зураг 3.5 Эрүүл мэндийн байгууллагын ажилтнуудын тоо

Эрүүл мэндийн байгууллагын нийт ажилтнуудын тоо 2007 онд 35254 байсан бол 2010 он гэхэд 39608 болж жил бүр тогтмол өсөн нэмэгдэж байна. Үүнээс эмч, сувилагч нарын тоо 2008 оноос хойш төдийлөн бага өсөлттэй байгаа нь эрүүл мэндийн салбарын мэргэжилтнүүдийн суралцах хугацаа урт, цалин хангамж бага, нийгмийн баталгаа сул зэргээс эрүүл мэндийн салбарын мэргэжилтнүүд мэргэжлээрээ ажиллах нь цөөрсөнтэй холбоотой байж болох юм.

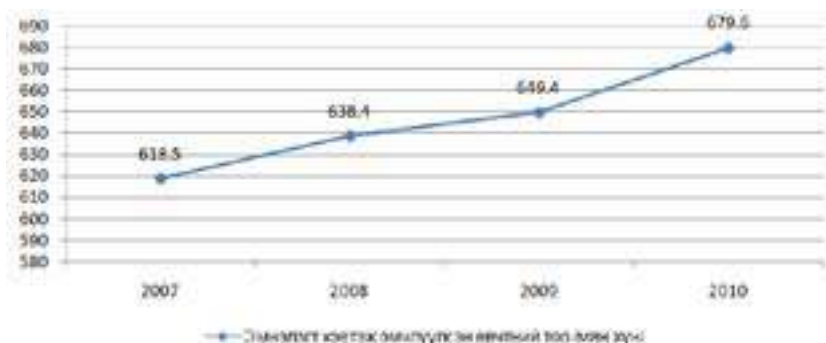
Зураг 3.6 Нэг эмч, сувилагчид ногдох хүний тоо

Нэг эмчид ногдох хүний тоо 2007, 2008 онтой харьцуулахад өсөлттэй байгаа ч 2009 оныхтой харьцуулахад буурсан үзүүлэлттэй байна. Энэ нь эмч мэргэжилтнүүдийн тоо харьцангуй өссөнтэй холбоотой юм.

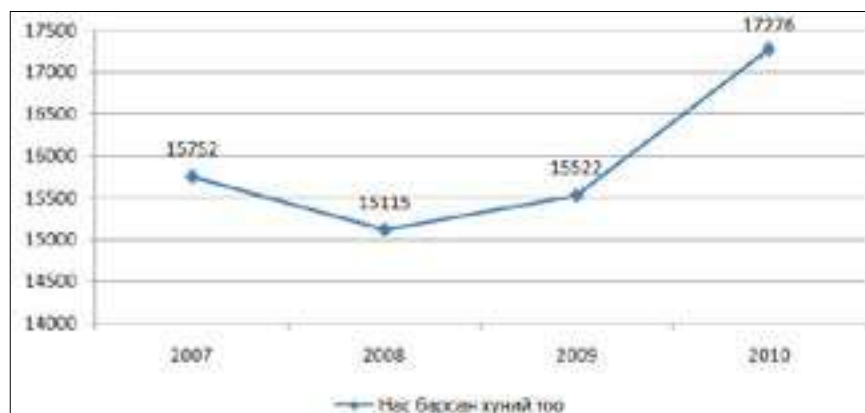

Зураг 3.7 Эмнэлэгт хэвтэж эмчлүүлсэн өвчтний тоо /мян.хүн/

Сүүлийн жилүүдэд эмнэлэгт хэвтэж эмчлүүлэгсдийн тоо өсөн нэмэгдэж байгаа нь эмнэлгийн орны тоо нэмэгдсэн болон эмчилгээний зардлыг эрүүл мэндийн даатгалын сан байгуулагдсан цагаасаа эхлэн эрүүл мэндийн даатгалаа санхүүжүүлэх багц болон хэвтүүлэн эмчлэх тусламж үйлчилгээг голлон санхүүжүүлж байгаагаар холбоотой юм.

Зураг 3.8 Нас барсан хүний тоо

Нийт нас барагсадын тоо 2010 онд огцом өссөн нь агаарын бохирдол, халдварт өвчин ихэссэн болон зам тээврийн осол зэрэг шалтгааны улмаас ихэнх хувийг эзэлж байгаа ажээ.

Дүгнэлт:

“Эрүүл мэндийн тухай хууль”, “Эм эмнэлгийн хэрэгслийн тухай хууль”-иудыг 2010-2011 онд шинэчилэн найруулж баталсан байна. Энэ нь эрүүл мэндийн салбар нь нийгмийн хөгжлийг дагаад улам боловсронгуй болох хэрэгцээ шаардлагын улмаас хууль эрх зүйн зохицуулалт ч өөрчлөгдөх зайлшгүй шаардлага бий болсон гэж хэлж болох юм.

Энэ нөхцөл байдлын улмаас Эрүүл мэндийн салбарын гол тулгуур хууль болох Эрүүл мэндийн тухай хуулийг шинэчлэн баталсанаар Эрүүл мэндийн салбарт тулгамдаж байсан олон асуудлуудыг зохицуулах боломж бүрдсэн байна. Тухайлбал: Эрүүл мэндийн байгууллагын ажилтны нийгмийн баталгааны асуудал чухлаар тавигдаж, ялангуяа өрх, сум, тосгон, орон нутгийн эмнэлэгт ажиллах эмч ажилтнуудын нийгмийн баталгааг сайжруулах, тэнд ажиллах мэргэжлийн боловсон хүчний хангалтыг дээшлүүлэх боломжийг бүрдүүлсэн байна. Тиймээс нийгмийн баталгаатай холбоотойгоор ажилтны

цалингийн тусгай сүлжээтэй байх, ажиллаж байгаа болон тэтгэвэрт гарах үед олгох мөнгөн урамшуулал, тэтгэмжийг нэмэгдүүлсэн заалтыг оруулж өгсөн байна.

Иргэний эрүүл мэндийн даатгалын тухай хууль хэрэгжсэнээр төр даатгалыг нь хариуцах иргэдэд Хүний хөгжил сангаас төлж буй шимтгэлийн хэмжээг аажим нэмэгдүүлэх, цаашид хөдөлмөрийн хөлсний доод хэмжээнээс хуульд заасан хувиар тооцсон түвшинд хүргэх шаардлагатай бөгөөд энэ нь сангийн орлого бүрдүүлэлтэд сайнаар нөлөөлөхийн зэрэгцээ даатгуулагчийн оруулсан хувь нэмэр түүнээс хүртэх үр шимтэй уялдаж шударга зарчим үйлчлэх тустай юм. Түүнчлэн хүн амд эрүүл мэндийн тусламж, үйлчилгээг гэрээгээр гүйцэтгэх хувийн хэвшлийн эрүүл мэндийн байгууллагын хувьд өрхийн эрүүл мэндийн төв нь жил бүр гүйцэтгэлийн гэрээ байгуулж ажиллах, өрхийн эрүүл мэндийн төвийг сонгон шалгаруулах тухай заалтуудыг нэмж тусгасан байна.

Одоогоор нийгэм, эдийн засагт гарсан илэрхий өөрчлөлт харагдахгүй байж болох ч цаашид боловсронгуй болох боломжуудыг нээсэн зохицуулалтуудыг бий болгосон гэж хэлж болно. Энэ нь шинэчлэгдсэн хуулиуд хэрэгжиж эхлээд удаагүйтэй холбоотой юм.

Дөрөв: Эдийн засгийн салбарын хууль тогтоомжуудын өөрчлөлттэй холбоотойгоор эдийн засгийн зарим салбарт гарсан үр дүн /2008-2012 он/

Монгол Улсын нийгэм, эдийн засгийн хүрээнд 2008 оноос хойш гарсан өөрчлөлт, шинэчлэлийн хурдацыг даган бүхий л салбаруудын хууль, тогтоомжууд нь шинээр болон шинэчилэн батлагдаж мөрдөгдөж байна. 2008 оноос хойш өнөөдрийг хүртэл **эдийн засгийн салбарт** дор дурьдсан нийт 17 хуулийг шинээр, өмнө мөрдөгдөж байсан 13 хуулийг шинэчилсэн найруулгаар батласан байна. Мөн түүнчлэн эдгээр шинээр болон шинэчилсэн найруулгаар батлагдсан хуулиудын хүрээнд бусад салбарын хууль тогтоомжид холбогдох нэмэлт, өөрчлөлтүүдийг оруулсан болно.

Хүснэгт 4.1 2008 оноос хойш шинээр батласан хуулийн жагсаалт

№	Хуулийн нэр	Батлагдсан огноо
1	Хүн ам, орон сууцны улсын тооллогын тухай	2008.01.03
2	Банкин дахь мөнгөн хадгаламжинд баталгаа гаргах тухай	2008.11.25
3	Хохирогчид нөхөн олговор олгох тухай	2009.07.09
4	Үл хөдлөх эд хөрөнгийн барьцааны тухай	2009.07.09
5	Төлбөр тооцоог үндэсний мөнгөн тэмдэгтээр гүйцэтгэх тухай	2009.07.09
6	Гол, мөрний урсац бүрэлдэх эх, усны сан бүхий газрын хамгаалалтын бүс, ойн сан бүхий газарт ашигт малтмал хайх, ашиглахыг хориглох тухай хуулийг дагаж мөрдөх жумын тухай	2009.07.16
7	Хүний хөгжил сангийн тухай	2009.11.18
8	Хөрөнгийн үнэлгээний тухай	2010.01.21
9	Хөрөнгөөр баталгаажсан үнэт цаасны тухай	2010.04.23
10	Төсвийн тогтвортой байдлын тухай	2010.06.24
11	Агаарын бохирдлын төлбөрийн тухай	2010.06.24
12	Нийслэлийн агаарын бохирдлыг бууруулах тухай	2011.02.10

13	Монгол Улсын Хөгжлийн банкны тухай	2011.02.10
14	Хөдөө аж ахуйн гаралтай бараа, түүхий эдийн биржийн тухай	2011.06.02
15	Дээд боловсролын санхүүжилт, суралцагчдын нийгмийн баталгааны тухай	2011.07.09
16	Жолоочийн даатгалын тухай	2011.10.06
17	Зээлийн мэдээллийн тухай	2011.10.20

Хүснэгт 4.2. 2008 оноос хойш шинэчилсэн найруулгаар батласан хуулийн жагсаалт

№	Хуулийн нэр	Батлагдсан огноо
1	Татварын ерөнхий хууль	2008.05.20
2	Гаалийн тухай	2008.05.20
3	Гаалийн тариф, гаалийн татварын тухай	2008.05.20
4	Улсын бүртгэлийн ерөнхий хууль	2009.06.25
5	Банкны тухай	2010.01.28
6	Хөдөлмөрийн хөлсний доод хэмжээний тухай	2010.04.16
7	Өрсөлдөөний тухай	2010.06.10
8	Барааны тэмдэг, газар зүйн заалтын тухай	2010.06.10
9	Улсын тэмдэгтийн хураамжийн хууль	2010.11.25
10	Компанийн тухай	2011.10.06
11	Хадгаламж, зээлийн хоршооны тухай	2011.10.27
12	Төсвийн тухай	2011.12.23
13	Нийгмийн халамжийн тухай	2012.01.19

УИХ -аар 2008 - 2011 онуудад шинээр болон шинэчилсэн найруулгаар батлагдсан хуулиудыг багцлан эдийн засагт үзүүлж буй ач холбогдол болон үр дүнг макро эдийн засгийн зарим үзүүлэлтүүдэд тулгуурлан дараах байдлаар авч үзлээ.

1/ Төсвийн харилцааны шинэтгэлийн хүрээнд:

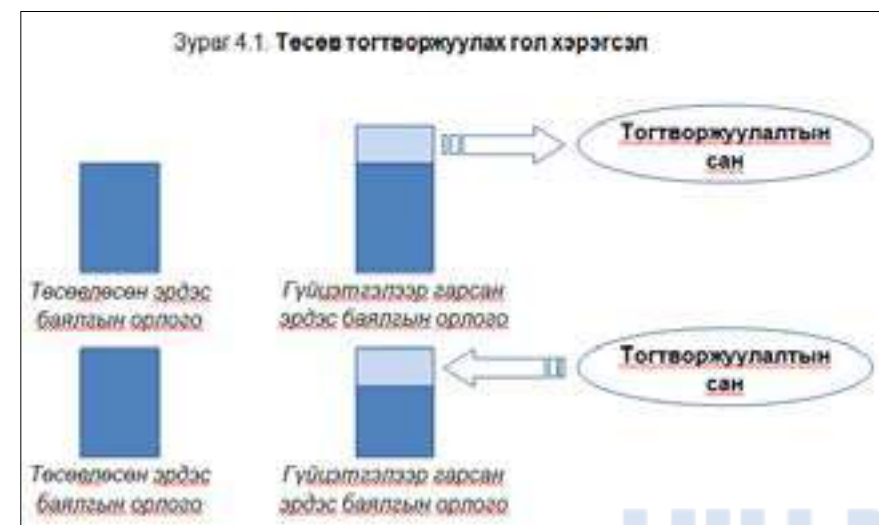
Монгол Улсад сүүлийн жилүүдэд төсөв мөнгө их хэмжээгээр нэмэгдэж, төсвийн нийт эдийн засагт эзлэх хувь хэмжээ өндөр түвшинд хүрэх болсон. Татварын бодлогын өөрчлөлттэй холбоотойгоор нийтлэг татварын хувь хэмжээ буурсан ч гол нэр төрлийн экспортын барааны үнийн өсөлтөөс үүдэлтэй гэнэтийн их орлого төсвийн хэмжээ өсөхөд нөлөөлсөн билээ. Харин энэ богино хугацааны таатай байдал нь төсвийн бодлого оновчгүй, төсвийн зарцуулалтыг улс төрийн болон бусад нөлөөллөөс тусгаарлаж чадаагүй байгааг харуулсан.

Орлого орох хэмжээгээр зарцуулалтыг нэмэх хандлага, түүний дотор улс төрийн амлалт дээр үндэслэсэн нийгмийн халамжийн зардал, мөн үр ашиг, төлөвлөлт муутай хөрөнгө оруулалтын зардлыг их хэмжээгээр нэмж байгаа нь орлого буурах үед төсөвт их дарамт үзүүлж, амлалт биелүүлэх, нэгэнт эхлүүлсэн төслүүдийг дуусгахад хүндрэл учраад

зогсохгүй нийтэд зайлшгүй хэрэгцээтэй төрийн үйлчилгээг хангахад хөрөнгө мөнгө дутагдахад хүргэдэг.

Төсвийн харилцааны шинэтгэлийн хүрээнд Төсвийн тухай хууль /2011.12.23/, Төсвийн тогтвортой байдлын тухай хууль /2010.06.24/ болон Татварын Ерөнхий хууль /2008.05.16/ зэргийг УИХ-аас шинээр болон шинэчилсэн найруулгаар батласан. Ингэснээр төрийн үйлчилгээний чанар, эдийн засгийн өсөлт, хүн амын амьжиргаа төсвийн бодлогоос шууд хамаарах тул төсвийн суурь хууль тогтоомжийг амьдралд бодитой хэрэгжихүйц, гэхдээ татвар төлөгчдийн мөнгийг хамгийн оновчтой, үр дүнтэй, үр ашигтай зарцуулах тийм бүтэц, механизмыг бүрдүүлэх боломжийг бий болгож байгаа юм.

Мөн түүнчлэн шинээр баталсан Төсвийн тогтвортой байдлын тухай хуулийн дагуу төсөв тогтворжуулах гол хэрэгсэл нь “Төсвийн тогтворжуулалтын сан” бөгөөд энэ нь төсвийн удирдлагын зарчим, төсвийн тусгай шаардлагад нийцсэн нэгдсэн төсвийн дунд, урт хугацааны тогтвортой байдлыг хангах зорилготой юм. Тус санд тэнцвэржүүлсэн орлогоос давсан бүх орлогыг оруулахаар хуульчилсан болно. Өөрөөр хэлбэл эрдэс баялгын үнэ төлөвлөж байснаас давж өссөн үед тогтворжуулалтын санд хөрөнгө хуримтлагдах бөгөөд үнэ буурсан үед уг сангаас төсвийн алдагдалыг санхүүжүүлж байхаар зохицуулж өгсөн байна.

2011 оны байдлаар Төсвийн тогтворжуулалтын санд 183.1 тэрбум төгрөг төвлөрсөн бөгөөд улмаар 2013 оноос Төсвийн тогтворжуулалтын сангаас хөгжлийн хөрөнгө оруулалт хийх нөхцөл бүрдэнэ гэж үзэж байна. Сүүлийн жилүүдэд манай улсын төсөвт төвлөрч буй орлогын хэмжээ үлэмж нэмэгдэж байгаа ч Улсын нэгдсэн төсөв болон ДНБ-д эзлэх орон нутгийн төсвийн орлогын хувь хэмжээ тогтмол буурсан үзүүлэлттэй байна. /Хүснэгт 3-т нэгдсэн төсөв болон ДНБ-д эзлэх хувь хэмжээгээр харуулав.

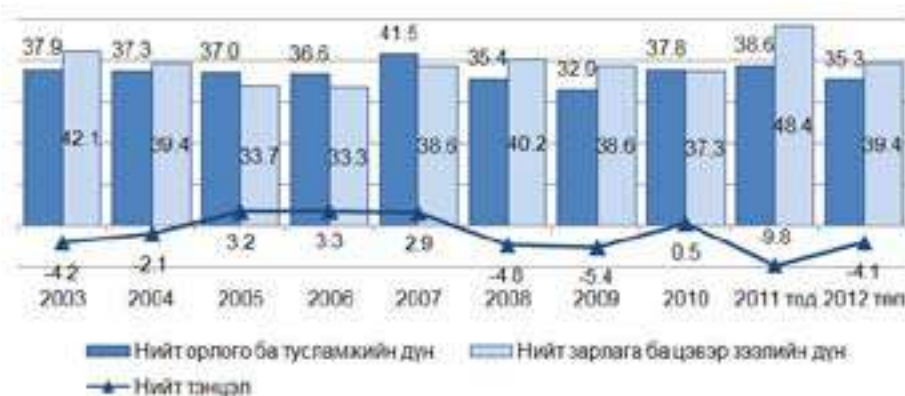
“Төсвийн тухай хууль” болон “Төсвийн тогтвортой байдлын тухай” хуулиуд 2013 оноос эхлэн хүчин төгөдөр мөрдөгдөж эхлэсэнээр төсвийн төвлөрөлийг сааруулж, орон нутаг дахь төсвийн эрх мэдлийг нэмэгдүүлэх боломжтой юм.

Хүснэгт 4.3.

- Монгол Улсын 2000 - 2012 оны нэгдсэн төсөв болон ДНБ-д эзлэх хувь /сая төг/

Он	Улсын төсвийн нийт орлого	Улсын төсвийн нийт зарлага	ДНБ (оны үнээр)	Нэгдсэн төсвийн орлогод ДНБ эзлэх хувь	Нэгдсэн төсвийн зарлагад ДНБ эзлэх хувь
2000	346,119.2	440,648.3	1,044,600.0	33.1	42.2
2001	408,882.1	479,967.3	1,130,518.7	36.2	42.5
2002	443,122.5	525,899.6	1,245,000.0	35.6	42.2
2003	553,889.3	615,771.3	1,461,169.2	37.9	42.1
2004	713,113.6	752,486.4	1,910,880.9	37.3	39.4
2005	837,858.3	764,597.1	2,266,505.5	37.0	33.7
2006	1,360,409.8	1,237,008.0	3,715,000.0	36.6	33.3
2007	1,880,488.9	1,747,310.5	5,464,300.0	34.4	32.0
2008	2,170,370.0	2,466,774.4	6,130,300.0	35.4	40.2
2009	1,993,995.6	2,336,629.7	6,293,600.0	31.7	37.1
2010	3,122,464.2	3,080,685.1	7,171,400.0	43.5	43.0
2011 Тод.	3,942,533.8	4,931,214.4	10,157,200.0	38.8	48.5
2012 Төл.	5,825,663.2	6,309,450.0	16,133,500.0	36.1	39.1

Зураг 4.2. Монгол Улсын нэгдсэн төсөв 2003 - 2012 он (ДНБ -нд эзлэх хувиар)

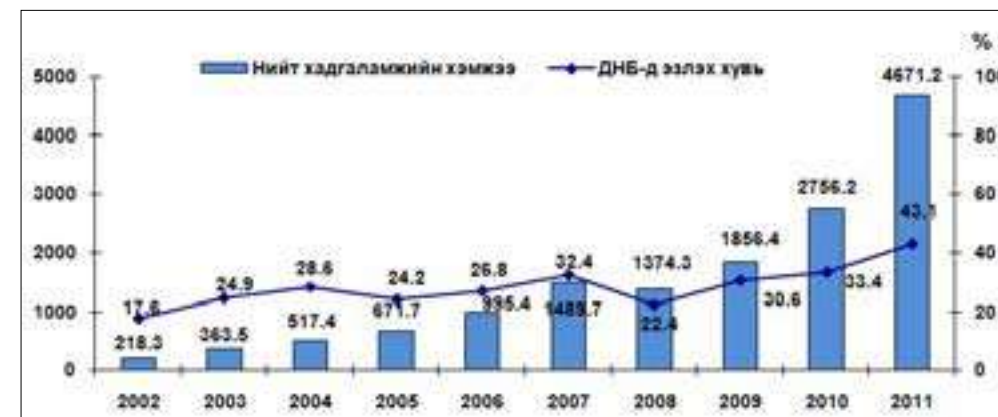

2/ Мөнгөний бодлого ба инфляци

Арилжааны банкууд дахь иргэд, ААН, байгууллагаас татан төвлөрүүлсэн хадгаламжийн хэмжээ жилээс жилд нэмэгдсээр байгаа бөгөөд энэхүү өсөлтийн нэг хүчин зүйл нь Улсын Их Хурлаас “Банкин дахь мөнгөн хадгаламжинд баталгаа гаргах тухай” хуулийг 2008.10.09-нд хэлэлцэн батлагдсан явдал юм. Тухай үед эдийн засгийн тогтворгүй байдал, дэлхий нийтийг хамарсан эдийн засгийн хямрал зэрэгтэй холбоотойгоор иргэдийн зүгээс банканд

итгэх итгэл суларч, банканд дахь хадгаламжаа эргүүлэн татах явдал нэлээд ихссэн болно. Банкуудын иргэд, аж ахуйн нэгж, байгууллагуудаас татан төвлөрүүлсэн хадгаламжийн хэмжээ 2009 онд өмнөх оноос 38,7 хувиар, 2010 онд 48,5 хувиар өсч байсан бол 2011 онд өнгөрсөн оны мөн үеэс 41,1 хувиар өсч, нийт хадгаламжийн хэмжээ 4671,2 тэрбум төгрөгт хүрээд байна. 2011 оны байдлаар ДНБ оны үнээрээ 10829.7 тэрбум төгрөг болж, нийт хадгаламжийн хэмжээ ДНБ-ний 43,1 хувийг эзэлж байна.

Зураг 4.3. Нийт хадгаламжийн хэмжээ, ДНБ -нд эзлэх хувиар

2011 оны жилийн эцсийн байдлаар Монголбанкны мэдээгээр иргэдийн төгрөгийн хадгаламж өнгөрсөн оны мөн үеэс 44,1 буюу 1083,4 тэрбум төгрөг, аж ахуйн нэгж, байгууллагуудын төгрөгийн хадгаламж 40,2 хувь буюу 1249,7 тэрбум төгрөг, гадаад валютын хадгаламж 24,6 хувь буюу 1149,2 тэрбум төгрөгөөр тус тус өссөн байна.

Монголбанкнаас гаргасан 2011 оны жилийн эцсийн мэдээгээр арилжааны банкуудын активын хэмжээ 8652,6 тэрбум төгрөгт хүрч, энэ нь өнгөрсөн оны мөн үеийнхээс 67,9 буюу 2779,1 тэрбум төгрөгөөр нэмэгдсэн нь санхүүгийн зуучлалын цар хүрээ улам тэлж байгааг харуулж байна.

Хөгжлийн банкны тухай хууль: Стратегийн ач холбогдол бүхий томоохон төслүүдэд санхүүгийн зуучлалын үйлчилгээ үзүүлэх, дунд болон урт хугацаанд тухайн төслүүдийг санхүүжүүлэх, дотоод, гадаадын хөрөнгийг эдийн засгийн эргэлтэд татан оролцуулах үндсэн зорилготой Хөгжлийн банкыг төрөөс байгуулахаар болж УИХ-аас 2011оны 02 дугаар сард “Хөгжлийн банкны тухай” хуулийг батлаж эрх зүйн зохицуулалтын бий

болгосон. Уг хуулиар Монгол Улсын Засгийн газрын томоохон төслүүдийн хөрөнгө оруулалтыг Хөгжлийн банкаар дамжуулан хэрэгжүүлсэнээр 100,0 тэрбум төгрөг тутам эдийн засгийн өсөлтийг 1 хувиар нэмэгдүүлэх боломжтой гэж тооцоолсон байна.

Хөгжлийн банкны санхүүжилтээр байгуулах дэд бүтэц, хүнд аж үйлдвэрүүд нь манай улсын хөгжлийг түргэтгэх, боловсруулах аж үйлдвэр хөгжүүлэх, импортыг орлох, дотоодын нийт бүтээгдэхүүний бүтцийг боловсронгуй болгох, төрөлжилтийг нэмэгдүүлэхэд чухал ач холбогдолтой юм.

Төлбөр тооцоог үндэсний мөнгөн тэмдэгтээр гүйцэтгэх тухай хууль: УИХ-аар хэлэлцэн 2009.07.09-ний өдөр Төлбөр тооцоог үндэсний мөнгөн тэмдэгтээр гүйцэтгэх тухай хуулийг баталсан бөгөөд энэхүү хууль баталсанаар төгрөгийн валюттай харьцах ханш харьцангуй тогтворжсон эерэг үр дүнг үзүүлсэн болно. Мөн түүнчлэн энэхүү хууль батлагдсанаар гадаад валютын хиймэл, зохиомол хэт их эрэлтийг зогсоож байгаа. Мөн зарим аж ахуйн нэгж тооцооны нэгж гэдгийг үйлчилгээндээ мөрдөөд байдаг. Тооцооны нэгж гэдэг нь бараа, ажил үйлчилгээний үнэ төгрөгийн гадаад валюттай харьцах ханштай уялдан өөрчлөгдөж байхаар илэрхийлэгдсэн үнийн санал юм. Тэгэхээр энэ хуульд тооцооны нэгжээр төлбөр тооцоо хийх, үнэ тогтоох, үйл ажиллагаагаа зарлан сурталчлахыг энэ хуулиар хориглосон.

3/ Гадаад худалдаа, гаалийн тариф

Эдийн засагт гарсан гадаад болон дотоод эерэг өөрчлөлтийн нөлөөгөөр манай улсын гадаад худалдаа эрчимтэй нэмэгдэж байна. 2010 онд нийт бараа эргэлт 2009 оныхоос мөн 53 хувиар өсч анх удаагаа 6,2 тэрбум ам.долларт хүрсэн байна. Харин 2011 онд гадаад худалдааны нийт бараа эргэлт огцом өсч 11307,2 сая ам.долларт хүрсэн бөгөөд үүнээс экспорт 4780,4 сая ам.доллар, импорт 6526,9 сая ам.долларт хүрсэн байна. 2008 оноос хойш УИХ-аас гадаад худалдааны эрх зүйн бодлогын чиглэлээр “Гаалийн тухай хууль”, “Гаалийн тариф, гаалийн татварын тухай хууль” зэрэг гол гол суурь хууль тогтоомжуудыг шинэчлэн баталсан байна.

Ийнхүү гадаад худалдааны эрх зүйн харилцааг шинэчлэн баталсан нь манай улсын төсвийн орлогыг нэмэгдүүлэх улмаар гадаад худалдааг хөгжүүлэхэд эерэг үр дүнг үзүүлсэн болно. Тухайлбал: 2012 оны улсын төсөвт Гаалийн албан татвараас 239.4 тэрбум төгрөгийн орлогыг бүрдүүлэхээр төлөвлөсөн нь өмнөх оныхоос 74.1 тэрбум төгрөг буюу 44.8 хувиар нэмэгдүүлсэн байна. Үүнээс импортын барааны гаалийн албан татвар 84.2 тэрбум төгрөг буюу 54.3 хувиар нэмэгдсэн байна. Учир нь уул уурхайн салбарын бүтээн байгуулалтын ажил, түлш, машин механизм, тоног төхөөрөмжийн тээвэрлэлт болон холбогдох дэд бүтцийн төслүүд нэмэгдсэнээр эдийн засаг тэлж, тэр хэрээр импорт огцом өсч байна.

4/ Хүн ам, нийгмийн бусад салбарын хүрээнд:

Хүн ам, орон сууцны улсын тооллогын тухай тухай хууль: Улс орны нийгэм, эдийн засгийн ирээдүйн хөгжлийн төлөвлөлт, бодлого боловсруулахад чухал үүрэг гүйцэтгэдэг мэдээллийн хамгийн том эх үүсвэрийн нэг нь 10 жил тутамд явагддаг хүн ам, орон сууцны тооллого билээ. Хүн ам, орон сууцны улсын тооллогын тухай хуулийг батлагдахаас өмнө 1997 онд батлагдсан Статистикийн тухай хуулиар эрх зүйн харилцааг зохицуулж байсан бөгөөд уг хууль батлагдсанаар Хүн ам, орон сууцны улсын тооллогыг Үндэсний статистикийн хороо 2010 оны 11 дүгээр сарын 11-17-ны хооронд амжилттай зохион байгуулж, дүнг нэгтгэх, мэдээлэл боловсруулах ажиллагаа явагдаж байна.

Тооллогын үеэр улсын хэмжээнд 714 784 өрх, 2 650 673 хүн тооллогын асуулгыг бөглөжээ. Тооллогын үр дүнг хэрэглэгчдэд өргөн хүрээтэй тархаах томоохон ажлын нэг хэсэг нь тооллогын үр дүнд суурилсан хүн амын боловсрол, бичиг үсгийн мэдлэг, шилжих

хөдөлгөөн, суурьшил, өндөр настан, өрх, гэр бүлийн байдал, хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэд, жендэрийн тэгш байдал, гадаадад оршин суугаа Монгол Улсын иргэд болон хүн амын орон сууцны нөхцөл, интернэт, гар утасны хэрэглээ зэрэг тодорхой сэдвүүдээр судалгааны ажлыг гаргаж байна.

“Хүний хөгжил сангийн тухай хууль”: Стратегийн ач холбогдол бүхий ашигт малтмалын ордын тусгай зөвшөөрөл эзэмшигч хуулийн этгээдийн төрийн өмчид ногдох хувьцааны ногдол ашиг, хувьцаа борлуулсаны орлогоос, ашигт малтмалын орд газарт ашигт малтмал олборлох, боловсруулах үйл ажиллагаа эрхэлж байгаа хуулийн этгээдийн ашигт малтмалын нөөц ашигласны төлбөрийн улсын төсөвт ногдох хэсэг, үнэт цаас өрийн бичиг эсвэл хадгаламжид оруулсан хөрөнгө оруулалтаас орох цэвэр ашиг болон стратегийн ач холбогдол бүхий ашигт малтмалын орд ашиглахтай холбогдуулан авсан урьдчилгаа мөнгө, зээл зэргээс бүрдэх “Хүний хөгжил сангийн тухай” хуулийг 2009 онд баталсан.

2010 оноос эхлэн олгож эхэлсэн “Хүний хөгжил сан” -гийн хишиг болох мөнгө хүртээх ажлыг улс орон даяар зохион байгуулан явуулсан бөгөөд 2010 оны байдлаар 276,1 тэрбум төгрөгийг давхардсан тоогоор 2.6 сая иргэнд, 2011 онд 733.1 тэрбум төгрөгийг давхардсан тоогоор 2.8 сая иргэнд олгожээ.

“Улсын тэмдэгтийн хураамжийн тухай хууль”: Улсын тэмдэгтийн хураамжийн тухай хууль 1993 онд батлагдан мөрдөгдсөнөөс хойших 10 гаруй жилийн хугацаанд “Улсын тэмдэгтийн хураамжийн тухай” хуулиар зохицуулж буй үйлчилгээний төрөл болох эрх бүхий этгээдээс эрх олгох, эрх шилжүүлэхтэй холбогдсон баримт бичиг олгох, бүртгэх, гэрээ хэлцэл, баримт бичгийг батлан гэрчлэх, зөвшөөрөл, тусгай зөвшөөрөл олгох, зохих этгээдийг улсын бүртгэлд бүртгэх, нотариатын үйлчилгээ үзүүлэх болон бусад улсын тэмдэгтийн хураамж тогтоох шаардлага бүхий үйл ажиллагаануудыг зохицуулсан хуулиуд үндсээрээ өөрчлөгдсөн болон шинээр батлагдан гарсан байдаг.

Мөн эд хөрөнгө өмчлөх, газар өмчлөхтэй холбогдон тэмдэгтийн хураамж тогтоох төрийн шинэ үйлчилгээнүүд бий болсон, үйл ажиллагааныхаа орлогоор санхүүждэг засгийн газрын агентлагуудын үйл ажиллагааны орлогын зарим хэсгийг тэмдэгтийн хураамжаар бүрдүүлж түүнийг төсөвт төвлөрүүлдэг болгох, хуулийн хүрээнд олгогдож байгаа зөвшөөрөл лицензүүдийг олгогдсон хугацаатай нь уялдуулан тэмдэгтийн хураамж тогтоож байх зэрэг нөхцөл шалтгаанууд ч бий болсон.

Зарим хууль тогтоомжийн хувьд 2000 - 2008 онд гарсан хуулиудын шинэчлэлтээр тусгай зөвшөөрөл, зөвшөөрөл, эрх олгох, эрхийн бүртгэл хийх, аж ахуйн нэгж, байгууллагыг бүртгэх эрх зүйн зохицуулалтад олон өөрчлөлт орж, төрөөс зайлшгүй зөвшөөрөл олгох, хяналт тавих шаардлагатай Галт зэвсгийн тухай”, “Хувийн хамгаалалтын тухай”, “Үл хөдлөх эд хөрөнгийн барьцааны тухай” болон “Улсын бүртгэлийн ерөнхий хууль”, “Татварын ерөнхий хууль” гэх мэт олон хуулийг шинэчлэн найруулж баталсан юм. УИХ-аас 2010 оны 11 сарын 25-ны өдөр “Улсын тэмдэгтийн хураамжийн тухай” хуулийг шинэчилсэн найруулгаар батлан 2011 оны 1 сарын 01-нээс эхлэн хэрэгжиж эхэлснээр нийгмийн зүгээс шүүмжлэлд өртөн, бизнес эрхлэгчдээс санал гомдол ихээр гарах болсон.

2010 онд батлагдсан “Улсын тэмдэгтийн хураамжийн тухай” хуулийг Монгол Улсын 2011 оны төсвийн төсөлтэй хамт УИХ -д өргөн мэдүүлсэн бөгөөд ингэхдээ ямар нэг нарийвчилсан судалгаа, тооцоо гаргаагүй төдийгүй хураамжийн хувь хэмжээг тогтоохдоо тухайн хураамж авч байгаа салбарын ач холбогдол болон үйлчилгээний цар хүрээ, нийгэмд үзүүлж буй нөлөөлөл, төрөөс баримталж буй бодлого зэргийг харгалзан тооцоогүй байв. 2011 онд оруулсан “Улсын тэмдэгтийн хураамжийн тухай” хуульд оруулсан нэмэлт, өөрчлөлтөнд тулгуурлан тэмдэгтийн хураамжийн төрлөөр авч үзвэл:

- 1993 онд батлагдсан Улсын тэмдэгтийн хураамжийн тухай хуулиар төрийн

захиргааны байгууллага болон Засаг даргаас нийт 18 төрлийн 84 үйлчилгээнээс хураамж;

- 2010 онд батлагдсан хуулиар 42 төрлийн 564 үйлчилгээнээс төлбөр хураамж авах болж, 2010 оны хуулиар нийт 24 төрлийн 480 үйлчилгээнээс төлбөр хураамж авахаар нэмэгдсэн;
- 2011 онд “Улсын тэмдэгтийн хураамжийн тухай хуульд оруулсан нэмэлт, өөрчлөлт оруулах тухай” хуулиар нийт 7 төрлийн 149 үйлчилгээнээс тэмдэгтийн хураамж авах заалтыг хүчингүй болгож, 43 төрлийн үйлчилгээг нэмэлт оруулсан байна.

Зураг 4.5.

- Улсын татварын орлогод Улсын тэмдэгтийн хураамжийн эзлэх хувь хэмжээ /Хувиар/

Ашигласан материал:

1. Нийгмийн даатгалын Ерөнхий газрын үйл ажиллагааны тайлан 2009 он. www.ndaatgal.mn
2. Нийгмийн даатгалын Ерөнхий газрын үйл ажиллагааны тайлан 2010 он. www.ndaatgal.mn
3. Нийгмийн хамгаалал, хөдөлмөрийн яам 100 хоногт. www.ndaatgal.mn
4. Монгол Улсын Засгийн газрын 2008 - 2012 оны үйл ажиллагааны хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэх арга хэмжээний төлөвлөгөөний биелэлт. www.pmis.gov.mn/
5. Тэтгэвэр авагчдын тоо, тэтгэвэрийн хөрөнгө, дундаж тэтгэвэр /Түүвэр судалгаагаар/. www.ndaatgal.mn
6. Монгол улсын статистикийн эмхтгэл 2008. УБ., 2009 он
7. Монгол улсын статистикийн эмхтгэл 2009. УБ., 2010 он
8. Монгол улсын статистикийн эмхтгэл 2010. УБ., 2011он
9. Монгол улсын нийгэм эдийн засгийн байдал. Статистикийн танилцуулга. УБ., 2011.12 сар
10. www.legalinfo.mn
11. Эрүүл мэндийн яамны ажлын тайлан 2010 он
12. www.pmis.gov.mn
13. Үндэсний шинэтгэлийн хопоо <http://www.ndic.gov.mn/index.php?lang=mn>
14. Татварын Ерөнхий газар <http://www.mta.mn/>
15. Гаалийн Ерөнхий газар <http://www.ecustoms.mn/>
16. Үндэсний Статистикийн Хопоо <http://www.nso.mn/>
17. www.legalinfo.mn. Иргэний эрүүл мэндийн даатгалын тухай хууль
18. www.legalinfo.mn Химийн хорт болон аюултай бодисын тухай хууль
19. www.legalinfo.mn Нийгмийн даатгалын сангаас олгох үйлдвэрлэлийн осол, мэргэжлээс шалтгаалсан өвчний тэтгэвэр, тэтгэмж, төлбөрийн тухай хууль

***

ОЛОН НИЙТИЙГ ХАМАРСАН ЭМХ ЗАМБАРААГҮЙ БАЙДЛЫГ ЗОХИЦУУЛАХ ЭРХ ЗҮЙН ЖИШИГ ЗОХИЦУУЛАЛТ, БУСАД ОРНУУДЫН ТУРШЛАГА (ХАРЬЦУУЛСАН СУДАЛГАА)

Р. Хатанбаатар, А. Пагма, Б. Цолмонбаяр,
П. Амаржаргал, Б. Хатантуул, Г. Билгээ

Тайлангийн бүтэц:

1. Олон нийтийг хамарсан эмх замбараагүй байдлыг зохицуулах олон улсын эрх зүйн баримт бичгүүд
2. Тухайн нөхцөл байдал үүссэн үеийн эрх зүйн зохицуулалт, бусад орнуудын практик
3. Зарим орны жагсаал, цуглаан, олон нийтийг хамарсан эмх замбараагүй байдлыг зохицуулах эрх зүйн зохицуулалтын талаархи судалгаа-мэдээлэл /АНУ, Франц, Мексик, Япон, Унгар/
4. Монгол улсын олон нийтийг хамарсан эмх замбараагүй байдлыг зохицуулж буй эрх зүйн орчин /лавлагаа-мэдээлэл/
5. Хавсралтууд
  - 1979 оны 12 дугаар сарын 17-ны өдрийн НҮБ-ын Ерөнхий Ассамблейн 34/169 дугаар резолюциар батлагдсан “Хэв журам сахиулах албан тушаалтны ёс зүйн дүрэм” /Хавсралт 1/
  - Гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх, хэв журам зөрчигчидтэй харилцах асуудлаарх НҮБ-ын 8 дугаар конгрессоор батлагдсан “Хэв журам сахиулах албан тушаалтны зүгээс хүч хэрэглэх болон галт зэвсэг хэрэглэх үндсэн зарчмууд” /Хавсралт 2/ (англи, орос хэл дээр)

***

1. Олон нийтийг хамарсан эмх замбараагүй байдлыг зохицуулах олон улсын эрх зүйн баримт бичгүүд

Олон нийтийг хамарсан эмх замбараагүй байдлыг юуны өмнө үүссэн шалтгаанаар нь доорх байдлаар ангилж үздэг байна. Үүнд:

- а) улс төрийн,
- б) эдийн засгийн,
- в) нийгмийн,
- г) үндэстэн хоорондын харилцааны,
- д) шашны,
- е) хүрээлэн буй орчны,
- ж) цагдаагийн ажилтнуудын хууль бус үйл ажиллагаанаас үүдэлтэй

Үүнээс гадна эмх замбараагүй байдал өрнөсөн хэлбэр, үр дагавараар нь хүнд, хөнгөн гэж ангилдаг. Үүссэн газар, үргэлжилсэн хугацаа, оролцогчдын тоо зэргээс нь шалтгаалж ангилах ба үүнд зохицсон зохицуулалтын арга хэмжээнүүдийг сонгон хэрэглэдэг байна. Зарчмын хувьд:

- Юуны өмнө, олон нийтийг хамарсан эмх замбараагүй байдлыг таслан зогсоохоор хууль сахиулах байгууллагын хүчийг ашиглахдаа олон улсын эрх зүйн хэм хэмжээг зөрчихгүй байхад анхаарах ёстой. Улс орны дотоодын болон олон улсын тогтвортой байдлын үндэс нь зөвхөн хүний эрхийн баталгаажих түвшингээр хэмжигдэнэ.
- Хүний эрхийн түгээмэл тунхаг (The Universal declaration of Human Rights), Иргэний ба улс төрийн эрхийн олон улсын пакт (International Covenant on Civil and Political Rights)-д зааснаар хүн бүр тайван жагсаал, цуглаанд оролцох эрхтэй. Энэхүү эрх нь улс орны болон нийгмийн аюулгүй байдал, нийгмийн дэг журам, хүн амын эрүүл мэнд, ёс суртахууныг хамгаалах, бусад иргэдийн эрх, эрх чөлөөг хамгаалах гарцаагүй нөхцлөөс бусад тохиолдолд хязгаарлагдах ёсгүй.
- Төрийн зүгээс зөвхөн гарцаагүй, эцсийн арга хэмжээ болгон хүч хэрэглэж болно. Хүч хэрэглэх үед хэрхэн яаж хэрэглэх, ямар зорилгоор хүч хэрэглэж байгаа нь тодорхой байх ёстой. Хэрэв зорилго нь үндсэн хуульт байгуулал, хууль ёс, хэв журмыг хамгаалахад чиглэсэн байвал тулгарч буй заналхийлэлд тохирсон хүч хэрэглэх нь олон улсын эрх зүйн талаас зөвтгөх шалтгаан болохоос гадна иргэдийн зүгээс ойлгон хандах үндэс болно.

Олон нийтийг хамарсан эмх замбараагүй байдлын үед хууль сахиулах байгууллагуудын зүгээс хүч хэрэглэх асуудлыг зохицуулсан олон улсын эрх зүйн хэм хэмжээг дараах баримт бичгүүдээр зохицуулдаг: Үүнд:

- Хүний эрхийн түгээмэл тунхаг
- Иргэний ба улс төрийн эрхийн олон улсын пакт
- Хэв журам сахиулах албан тушаалтны ёс зүйн дүрэм /Хавсралт 1/ (1979 оны 12 дугаар сарын 17 -ны өдрийн НҮБ -ын Ерөнхий Ассамблейн 34/169 дугаар резолюци),
- Хэв журам сахиулах албан тушаалтны зүгээс хүч хэрэглэх болон галт зэвсэг хэрэглэх үндсэн зарчмууд /Хавсралт 2/ (Гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх, хэв журам зөрчигчидтэй харилцах асуудлаарх НҮБ-ын 8 дугаар конгрессоор батлагдсан) зэрэг баримт бичгүүд байдаг.⁸⁴

Хэв журам сахиулах албан тушаалтны ёс зүйн дүрмийн 3 дугаар зүйлд “Зөвхөн эцсийн гарцаагүй шаардлагатай үед хэв журам сахиулагчдад үүргээ гүйцэтгэхэд нь шаардлагатай хэмжээнд л хүч хэрэглэж болно” гэж заасан байдаг. Үндэсний хууль тогтоомжоор хүч хэрэглэх явдлыг хязгаарлах ёстой бөгөөд зөвхөн гарцаагүй эцсийн шаардлага тулгарсан үед, зөвхөн шаардагдах хэмжээнд хүч хэрэглэх зарчмыг баримтлах ёстой. Өөрөөр хэлбэл, шаардлагатай бусад бүх арга хэмжээг авч хэрэгжүүлсэний дараагаар хэрэглэх эцсийн арга хэмжээ нь зэвсэг хэрэглэх арга хэмжээ байна гэж ойлгогдож байна. Зэвсэг хэрэглэх цорын ганц нөхцөл нь төрийн төлөөлөгчдөд зэвсэгт эсэргүүцэл үзүүлэн бусдын амь насанд аюул занал учруулж, гэмт үйлдлийг таслан зогсоох өөр ямарч аргагүй байдалд оруулах тохиолдол байна.

2. Тухайн нөхцөл байдал үүссэн үеийн эрх зүйн зохицуулалт, бусад орнуудын практик

“АНУ-ын Иргэдийн эмх замбараагүй байдлын тухай” 1968 оны хуулиар холбооны хууль зөрчих тухай ойлголтыг “ Галын аюулаас хамгаалах болон цагдаагийн хүчин албан үүргээ гүйцэтгэхэд нь саад болох, хөндлөнгөөс оролцох аливаа үйлдлийг хэлнэ” гэж тодорхойлжээ. Зэвсэг хэрэглэх асуудлаар АНУ-ын хууль тогтоомжоор Олон улсын эрх

⁸⁴ Эдгээр баримт бичгүүдийг англи, орос хэл дээр хавсаргасан тул шаардлагатай бол хавсралтаас дэлгэрэнгүй танилцана уу.

зүйн хэм хэмжээг тогтоосон актуудаас гадна нэмэлт хязгаарлалтуудыг хийсэн байдаг, Тухайлбал, бусад бүх арга, хэрэгсэл шавхагдаж, эцсийн гарцаагүй шаардлага тулгарсан үед л зэвсэг хэрэглэж болохоор хуульчилсан байна. АНУ -ын хууль тогтоомжоор зөвхөн дараах тохиолдлуудад зэвсэг хэрэглэх нөхцөл бүрдэнэ: Үүнд:

- Биеийн ноцтой гэмтэл авах болон үхлээс зайлсхийх зорилготой гарцаагүй өөрийгөө хамгаалах
- Биеийн ноцтой гэмтэл болон үхэлд хүргэж болох гэмт хэргээс сэргийлэх
- Оргон зугтах үед нь юмуу баривчлах үед бусдад биеийн ноцтой гэмтэл болон үхэлд хүргэж болохуйц илэрхий занал учруулсан этгээдийг баривчлах, оргон зугтахаас сэргийлэх.

Иргэдийн эмх замбараагүй байдал үүссэн үед хэв журам сахиулах албан хаагчдын үйл ажиллагаа зөвхөн иргэний хууль тогтоомжоор зохицуулагдаад зогсохгүй, тэдэнд цэргийн харилцааг зохицуулах хуулиуд ч мөн үйлчилнэ. Албан хаагч зэвсгийг хууль бусаар хэрэглэсэн тохиолдолд тухайн муж улсын хууль тогтоомжоор хариуцлага хүлээлгэнэ.

ХБНГУ-ын Үндсэн хуулийн 8 дугаар зүйлд зааснаар, иргэд “тайван, зэвсэггүй жагсаал, цуглааныг урьдчилан гаргасан хүсэлт, зөвшөөрөлгүйгээр хийх” эрхтэй. Мөн Үндсэн хуулийн 35 дугаар зүйл ёсоор муж улсын цагдаагийн байгууллага муж улсдаа нийгмийн хэв журам, аюулгүй байдлыг хангах болон сэргээн тогтоож чадахгүйд хүрвэл Холбооны хил хамгаалах албаны хүчийг тухайн муж улс руу илгээхийг хүсч болно. Мөн ХБНГУ-ын Холбооны засгийн газрын шийдвэрээр Байнгын бэлэн байдлын цагдааг нийтийг хамарсан эмх замбараагүй байдал, зөвшөөрөгдөөгүй сүрт жагсаал, ажил хаялтыг дарах үүрэгтэйгээр байгуулсан байдаг. Цагдаагийн ийм ангиуд муж улс бүрт байх бөгөөд байнгын хуарангийн байдалд байна. Ердийн нөхцөлд энэ ангиуд муж улсын дотоод хэргийн сайдын удирдлаганд байх боловч “чөлөөт, ардчилсан байгуулалд аюул занал” учирсан тохиолдолд Холбооны дотоод хэргийн сайдын мэдэлд шилжинэ.

1965 оноос үйлчилж буй Шведийн Эрүүгийн хуулийн 16 дугаар бүлэгт нийтийн эмх журмын эсрэг гэмт хэргийн талаар тодорхойлсон байна. Уг бүлгийн 1 дүгээр зүйлд “хэрэв бөөн хүмүүс нийгмийн хэв журмыг эвдэж, нийтийн засгийн эсрэг бүлэглэн хүч хэрэглэх санаархал үзүүлэх, тэднийг тараахаар засгийн байгууллагаас авч буй арга хэмжээнд санаатайгаар саад хийн, дараагийн аливаа нэгэн үйлдэлд шахах зэргээр эсэргүүцвэл тэдний удирдагчид, өдөөн турхирагч нарт 4-өөс илүүгүй жилээр шоронд хорих ял онооно, бусад оролцогчдод торгууль оноох юмуу хоёр жил хүртэл хорих ялаар шийтгэнэ” гэж заажээ.

3. Зарим орны жагсаал, цуглаан, олон нийтийг хамарсан эмх замбараагүй байдлыг зохицуулах эрх зүйн зохицуулалт /АНУ, Франц, Мексик, Япон, Унгар/

АНУ

Жагсаал цуглаан олон нийтийг хамарсан эмх замбараагүй байдал гарсан үеийн ерөнхий зохицуулалт

АНУ -ын хувьд муж улс бүрийн нутаг дэвсгэр дээрх аюулгүй тайван байдлыг Мужийн Цагдаагийн газар нь хангах үүрэгтэй ажилладаг. Мужийн хэмжээнд тухайн эмх замбараагүй байдал даамжирч, цагдаа хүчний байгууллагын хүч хүрэхгүй болсон тохиолдолд Нэгдсэн улсын Хүчний байгууллагаас нэмэгдэл хүч, цэргээр тусалдаг. 1968 онд Иргэдийн эмх замбараагүй байдлын тухай хууль /Civil unrest law/ баталсан. Иргэдийн эмх замбараагүй байдлын талаарх акт нь ихэвчлэн төр засгийн удирдлагыг эсэргүүцэж эмх замбараагүй байдал үүсгэсэн тохиолдолд хэрэгждэг. Эмх замбараагүй байдал даамжирсан онцгой тохиолдолд Террористуудтай тэмцэх актаар зохицуулагдана. АНУ -ын Ерөнхийлөгч нь

Үндсэн хууль болон Нэгдсэн Улсын Код -д заагдсаны дагуу иргэдийн амь нас, эд хөрөнгийг хамгаалах, эмх замбараагүй байдлыг улс эх орны эрх ашгийн үүднээс шийдэхэд Засгийн газрыг удирдах, тушаал өгөх эрхтэй. Ийм тохиолдолд Ерөнхийлөгч хатуу арга хэмжээг авч, хүч хэрэглэх тохиолдол их гардаг. Тухайлбал, 1992 оны 3 сард Лос Анжелест бий болсон эмх замбараагүй байдлын улмаас 40 хүн амь насаа алдсан байна.

Цагдаа хүчний байгууллагуудын зүгээс галт зэвсэг хэрэглэхтэй холбоотой зохицуулалт

Олон улсын стандарт хэм хэмжээн дээр үндэслэн Галт зэвсэг ашиглах тухай Нэгдсэн улсын Хууль зүйн яамнаас гаргасан журмаар цагдаагийн ажилтан болон бусдын амь насанд гэмт этгээд халдах нь тодорхой болсон үед өөрийгөө хамгаалах зорилгоор галт зэвсэг хэрэглэж болох тухай заасан. Хуулийг хэрэгжүүлэх ажилтнуудын хувьд энэ журмаас гадна “Цэргийн хариуцлагын Код” -оор галт зэвсэг ашиглах харилцааг зохицуулагддаг.

АНУ -ын Хууль зүйн товчооноос гаргасан” Цагдаагийн байгууллагын шударга ажиллах журам” -д Цагдаагийн байгууллага нь үхэлд хүргэх болон үхэлд хүргэхгүйгээр хүч хэрэглэх тухай заасан. Цагдаагийн ажилтан болон бусдын амь насанд гуравдагч этгээдээс заналхийлсэн онцгой тохиолдолд үхэлд хүргэх хүчийг хэрэглэнэ. Үхэлд хүргэх хүч хэрэглэхээр шийдсэн тохиолдолд тухайн нөхцөл байдал зөөлөрч хэрэгтэн, этгээдийг баривчлах нөхцөл бүрдсэн бол үхэлд үл хүргэх хүчийг хэрэглэх ёстой.

Үхэлд хүргэх хүч хэрэглэсэн болон цагдаагийн ажилтнууд галт зэвсэг ашиглан бусдын амь насанд халдсан тохиолдол бүрийг Цагдаагийн Захиргааны байгууллагаас тусгай алба мөрдөлт явуулж шалгадаг. Үхэлд үл хүргэх хүч хэрэглэсэн бол баримт, хэргийн нөхцөл байдал, ямар зэвсэг, тактик ашигласан тухайгаа тухайн ажилтан өөрийн супервизорт бичгээр илтгэх хуудас бичиж өгөх ёстой. Нэгдсэн улсын Хуулийг сахиулах алба ажилчдын хүч хэрэглэсэн илтгэх хуудсуудыг шалгаж, хэрвээ тактикийн алдаа гаргасан тохиолдол байвал үүнийг засч залруулах үүргийг хүлээж ажиллах ёстойг тус журамд заасан байна.

ФРАНЦ

Олон нийтийг хамарсан эмх замбараагүй байдлын үеийн ерөнхий зохицуулалт

Онцгой байдал зарлах эрх зүйн үндсийг Францын Үндсэн хуульд заасан бөгөөд уг хуулийн 16-р зүйлд тус улсын Ерөнхийлөгч нь өөрийн улсын тусгаар тогтнолд онц ноцтой, шууд аюул заналхийлсэн нөхцөлд Ерөнхий Сайд, танхимын Дарга нар, Үндсэн хуулийн Зөвлөлтэй зөвлөсний үндсэн дээр зохих арга хэмжээг авах бүрэн эрхийг олгосон байна. Энэ талаар Онцгой байдлын тухай хуулиар⁸⁵ нарийвчлан зохицуулалтыг хийж өгсөн байна.

V Бүгд Найрамдах Франц Улсын Үндсэн хуулиас

Арван зургадугаар зүйл

Бүгд Найрамдах Улсын байгууламж, үндэсний тусгаар тогтнол, нутаг дэвсгэрийн бүрэн бүтэн байдал буюу олон улсын өмнө хүлээсэн үүргээ биелүүлэхэд онц ноцтой, шууд аюул заналхийлэл, түүнчлэн төрийн байгууллагын хэвийн үйл ажиллагаа зогссон бол Үндсэн хуульд нийцүүлэн Бүгд Найрамдах Улсын Ерөнхийлөгч нь Ерөнхий Сайд, танхимын Дарга нар, Үндсэн хуулийн Зөвлөлтэй албан ёсоор зөвлөсний үндсэн дээр тухайн нөхцөлд шаардагдвал зохих арга хэмжээ авна. Ерөнхийлөгч энэ талаар ард түмэндээ хандан илгээлт гаргана. Эдгээр арга хэмжээ нь Үндсэн хуульд нийцүүлэн төрийн байгууллагад

⁸⁵ <http://www.legislationline.org/topics/country/54/topic/12>

эрх үүрэгээ хэрэгжүүлэх боломжийг богино хугацаанд бүрдүүлэх зорилготой нягт уялдаатай байна. Энэ шалтгаанаар Үндсэн хуулийн Зөвлөлтэй зөвлөнө. Улсын Хурал бүрэн эрхийнхээ дагуу хуралдана. Үндэсний Хурал онц бүрэн эрхээ хэрэгжүүлэх явцдаа тарж болохгүй.

Үндсэн хуулийн 36 -р зүйлд дотооддоо дайн, эсхүл зэвсэгт хөдөлгөөн өрнөвөл Сайд нарын Зөвлөлд дайны байдлыг зарлах эрхийг олгосон байна. Харин дайны байдал 12 хоногоос дээш хугацаагаар үргэлжлэхээр бол зөвшөөрлийг зөвхөн Улсын Хурал олгоно. Үндсэн хуулийн энэхүү заалтыг Батлан хамгаалахын тухай хууль, Эрүүгийн хууль болон бусад хуулиар нарийвчлан зохицуулсан байна. Франц улс өнөөг хүртэл энэ төрлийн арга хэмжээг аваагүй байна.

Онцгой байдлын тухай хуулийн 1-р зүйлд зааснаар нийтийн аюулгүй байдалд ноцтой аюул учруулахуйц байгалийн гамшиг, бусад аюул тохиолдсон нөхцөлд Бүгд Найрамдах улсын нийт нутаг дэвсгэрт эсхүл түүний зарим хэсэгт онц байдал зарлана. Онцгой байдлын тухай хуулийг 1955 оны 4-р сарын 3 -нд Алжирт⁸⁶ өрнөсөн бослогыг дарахын тулд анх баталсан бөгөөд түүнээс хойш хэд хэдэн удаа онцгой байдал зарласан байна. Хамгийн сүүлд 2005 оны 11-р сарын 8-нд Францын Засгийн газар олон өдөр үргэлжилсэн олон нийтийг хамарсан эмх замбараагүй байдлын үед онцгой байдал⁸⁷ зарласан байна.

Уг хуулийн 2-р зүйлд заасны дагуу Сайд нарын Зөвлөлийн тогтоолоор онц байдлыг зарлах бөгөөд зарласан өдрөөс хойш 12 хоногийн дараа онц байдал зарлахад хүргэсэн нөхцөл арилаагүй тохиолдолд онц байдлын үргэлжлэх хугацааг хуулиар сунгаж болно. Дээр дурьдсан 2005 оны 11-р сарын 9 -өөс эхэлсэн онц байдлыг 11 -р сарын 18 -нд (2005 - 1425 тоот) хуулиар сунгаж, 2006 оны 1-р сарын 3 -ны (2006 - 2 тоот) хуулиар 2006 оны 4 -өөс цуцалсан байна. Уг захиргааны хуульд зааснаар онц байдлын үеэр дараахь зарим арга хэмжээнүүдийг авч болохыг тогтоосон:

- Префект⁸⁸ нь департаментын нийт нутаг дэвсгэрт эсхүл түүний зарим хэсэгт хөл хорих, хамгаалалтын эсхүл аюулгүйн бүсийг байгуулах (5 -р зүйл),
- Дотоод хэргийн сайд нийтийн аюулгүй байдалд аюул учруулахуйц үйл ажиллагаа явуулж буй аливаа этгээдийг баривчлах эрхтэй (6 -р зүйл),
- Дотоод хэргийн сайд нийт нутаг дэвсгэрт, Префект департаментын нутаг дэвсгэрт театр, бар, цэнгээний газар, уулзалтын газруудыг түр хугацаагаар хаах хүсэлт гаргаж болно (8-р зүйл),
- Дотоод хэргийн сайд, эсхүл Префект нь 1939 оны 4 дүгээр сарын 18-ны тушаалд заасан 1, 4 болон 5 дугаар зэрэглэлийн зэвсгийг цагдаагийн ажилтнуудад олгох эрхтэй ба дараа нь буцаан авна (9 -р зүйл),
- Дотоод хэргийн сайд нийт нутаг дэвсгэрт, Префект департаментын нутаг дэвсгэрт театр, бар, цэнгээний газар, уулзалтын газруудыг өдөр, шөнийн аль ч үед шүүхийн хяналтгүйгээр шалгах, нэгжих эрхтэй, мөн түүнчлэн бүх төрлийн хэвлэл мэдээллийн

⁸⁶ 1830-1962 онд Алжир нь Францын колони улс байсан. 1954-1962 онд Алжирын ард түмэн үндэсний эрх чөлөөний хувьсгалыг хийж, тусгаар тогтнолоо сэргээн авсан.

⁸⁷ 2005 оны 10-р сарын 27-нд Францын Клиши-су-Буа хотод Хойд Африк гаралтай өсвөр насны хоёр залуу цагдаа нараас цугтаж байхдаа нас барсанаас үүдэж олон нийтийг хамарсан эмх замбараагүй байдал 11-р сарын 15-ыг дуустал Францын хотуудад үргэлжилсэн байна. Эмх замбараагүй байдал тус улсын 274 хотыг хамарсан бөгөөд энэ үеэр 9,195 автомашин шатаж (барилга ороогүй), 200 сая еврогийн хохирол учирсан байна. Нийт 2,921 хүн баривчлагдаж, 56 цагдаа гэмтэл авсан.

⁸⁸ Префект нь хуулиар тогтоосон албан тушаал бөгөөд Францын засаг захиргааны нэгж болох департамент дахь Дотоод хэргийн яамны нэгж буюу төлөөлөгч.

хэрэгсэл, радиогийн нэвтрүүлэгүүд, кино үзвэр болон театрын үзвэрт хяналт тавна (11-р зүйл),

- Хууль зөрчсөн тохиолдолд 2 сар хүртэл баривчлах, эсхүл 3750 еврогоор торгох хүртэл арга хэмжээ авна (13-р зүйл).

Олон нийтийг хамарсан эмх замбараагүй байдлын үед Гаалийн татварын тухай хуульд зааснаар хөдөө аж ахуйн бүтээгдэхүүн болон дотоодын бусад бүтээгдэхүүнийг экспортлохыг зөвшөөрөх, эсхүл түр зогсоох арга хэмжээг авч болох ба эдгээрийг зөвхөн Улсын Хурлаас баталсан хуулийн дагуу хэрэгжүүлнэ.

Цагдаа хүчний байгууллагуудын зүгээс галт зэвсэг хэрэглэхтэй холбоотой зохицуулалт

Францын Үндэсний хурлаар 1789 оны 8-р сарын 26-нд батлагдсан Хүний ба Иргэний Эрхийн Тунхаглалын⁸⁹ 2-р зүйлд заасан хүний халдашгүй эрх, 17-р зүйлд заасан өмчтэй байх зэрэг эрхээ Францын иргэн бүр хамгаалуулах эрхтэй гэж заасан байна.

Хүний ба Иргэний Эрхийн Тунхаглалаас

Хоёрдугаар зүйл

Улс төрийн холбоо бүрийн зорилго нь хүний жам ёсны болон салшгүй эрхийг хангах явдал юм. Энэ нь эрх чөлөөтэй байх, өмч хөрөнгөтэй байх, аюулгүй байх болон дарлалыг эсэргүүцэх эрх болно.

Арвандолдугаар зүйл

Өмчтэй байх нь халдашгүй, ариун эрх мөн тул хуульд заасны дагуу шударгаар урьдчилан нөхөн төлбөр олгох нөхцөлд нийгмийн зайшгүй хэрэгцээ шаардлага гараагүй бол хэний ч өмчид халдахгүй.

Хүний ба Иргэний Эрхийн Тунхаглалын⁹⁰ 12-р зүйлд “Хүний ба иргэний эрхийг хангахад зэвсэгт хүчин хэрэглэх шаардлага гардаг. Иймд энэ зэвсэгт хүчин нь хэсэг хүний хувийн ашиг сонирхолд бус, бүх нийтийн эрх ашигт нийцсэн байна” гэж тогтоосон нь Францын цагдаагийн байгууллагын эрх зүйн үндсэн болсон байна.

Францад цагдаагийн байгууллагын 3 төрөл байх ба үүнд:

- Иргэний ба үндэсний: Үндэсний цагдаагийн байгууллага нь Дотоод хэргийн сайдын удирдлага дор томоохон хотуудад үйл ажиллагаа явуулна.
- Иргэний ба үндэсний: Орон нутгийн цагдаагийн байгууллага нь захирагчийн удирдлагад ажиллана.
- Цэргийн ба үндэсний: Үндэсний жандарм бол Батлан хамгаалахын сайдын удирдлагад үйл ажиллагаагаа явуулдаг цагдаагийн зэвсэгт хүчин.

Францын Үндэсний аюулгүй байдлын тухай хуульд⁹¹ галт зэвсэг хэрэглэхтэй холбоотой ерөнхий зохицуулалтыг тусгасан байна. Хуульд зааснаар (тээврийн товчоо болон хяналтын товчоо, 100.000 еврогоос багагүй өртөгтэй үнэт эдлэл борлуулж буй дэлгүүр гэх мэт олон нийтийн газруудын аюулгүй байдлыг хангах үүрэгтэй) эрх бүхий этгээдүүд Улсын Хурлын тогтоолд заасан нөхцлийн дагуу зэвсэглэж болох ба уг тогтоол ямар төрлийн зэвсгийг, хэрхэн олж авах, хадгалах, албан хэрэгцээнд хэрхэн хэрэглэхийг зэргийг тодорхой заана гэжээ.

⁸⁹ Ч. Нарбилэг, V Бүгд Найрамдах Франц Улсын Үндсэн хууль, УБ., 2005 он.

⁹⁰ Хүний ба Иргэний Эрхийн Тунхаглал, 1789 оны 8-р сарын 26-нд Үндэсний хурлаар баталсан.

⁹¹ 2003 оны 5-р сарын 18-ны 2003-239 тоот Үндэсний аюулгүй байдлын тухай хууль.

Орон нутгийн цагдаагийн ажилтны зэвсэг хэрэглэх тухай тогтоолд⁹² зааснаар орон нутгийн цагдаагийн ажилтан ердийн нөхцөлд 4 -р зэрэглэлийн галт зэвсгийг сургалтын горимын дагуу биедээ авч явахыг зөвшөөрсөн⁹³ байна. Мөн тухайн галт зэвсэгт аудио, эсхүл видео төхөөрөмж байрлуулж, зэвсэг ашигласан бүх үйлдлийг хянаана. Харин онц байдал зарласан үед дээр дурьдсанчлан Онцгой байдлын тухай хуулиар Дотоод хэргийн сайд, Префект нь 1, 4 болон 5 дугаар зэрэглэлийн зэвсгийг цагдаагийн ажилтнуудад олгох ба дараа нь буцаан авах эрхтэй.

МЕКСИК

Үндсэн хууль, Нийтийн Аюулгүй байдал, урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээний тухай хууль, Холбооны Цагдаагийн тухай хууль, Холбооны Улсын галт зэвсэг болон тэсрэх бодис хэрэглэх журмаар жагсаал цуглаан олон нийтийг хамарсан эмх замбараагүй байдал, цагдаа хүчний байгууллагуудын зүгээс галт зэвсэг хэрэглэхтэй холбоотой харилцааг зохицуулсан байна. Мексикийн Нэгдсэн Улсын Үндсэн Хуулийн 16 дугаар зүйлд “Эрх бүхий байгууллагын бичгээр гаргасан шийдвэрээс бусад тохиолдолд ард иргэдийн амгалан тайван байдлыг алдагдуулахгүй байх, Зайлшгүй шаардлагатай эсвэл аюултай нөхцөлд Төрийн тэргүүн ард иргэдийн эрх, эрх чөлөөг хязгаарлах.” эрхтэйг заасан бол, Нийтийн Аюулгүй байдал, урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээний тухай хууль⁹⁴-д “Нийтийн аюулгүй байдал, нийгмийн хэвийн оршин тогтноход заналхийлэл учирсан нийтийн эмх замбараагүй байдлыг эрх бүхий байгууллага ердийн арга хэрэгслээр арга хэмжээ авах боломжгүй тохиолдолд Төрийн тэргүүн онц байдал зарлаж болно.” гэсэн байна.

Холбооны Цагдаагийн тухай хууль⁹⁵-ийн 8 дугаар зүйл Холбооны Цагдаагийн үүрэг-ийг “Мексик Улсын Үндсэн Хуулийн 16 дугаар зүйлийг удирдлага болгон нийгмийн эмх замбараагүй байдал, нийгмийн онц хүнд эрүүгийн нөхцөл байдлыг арилгахын тулд шаардлагатай галт зэвсэг, тоног төхөөрөмжийг ашиглаж болно.” гэжээ. Мөн тус хуулиар дараах байдлаар хууль зөрчигдөд хүлээлгэх хариуцлагыг заасан байна.

- 3-р бүлэг 130 дугаар зүйл Үймээн самуунд турхирах

Галт зэвсэг ашиглахгүйгээр Засгийн газрын болон эрх бүхий байгууллагын үйл ажиллагааг эсэргүүцэж, нийтийг үймээн самуунд турхирсан тохиолдолд 6 сараас 8 жилийн хорих ял болон 10 мянган песо /мексикийн мөнгөний нэгж /хүртэл торгоно.

- 4-р бүлэг 131 дүгээр зүйл Нийтийн эмх замбараагүй байдал

Удирдах дээд байгууллага болон бусад шатны байгууллагын үйл ажиллагаа, хуулийн хэрэгжилтийн талаар болон тухайн байгууллагыг ямар нэгэн арга хэмжээ авахыг тулган шаардахдаа нийтийн эмх замбараагүй байдалд хүргэсэн тохиолдолд 6 сараас 7 жилийн хорих ял болон 5 мянган песо хүртэл торгоно.

⁹² 2000 оны 3-р сарын 2000-276 тоот орон нутгийн цагдаагийн ажилтаны зэвсэг хэрэглэх тухай тогтоол. Эх сурвалж: Le décret n° 2000-276 du 24 mars 2000 relatif à l'armement des agents de police municipale.

⁹³ Décret n° 2010-544 du 26 mai 2010 modifiant le décret n° 2000-276 du 24 mars 2000 fixant les modalités d'application de l'article L. 412-51 du code des communes et relatif à l'armement des agents de police municipale

⁹⁴ <http://docs.mexico.justia.com/estatales/mexico/ley-de-seguridad-publica-preventiva-del-estado-de-mexico.pdf>

⁹⁵ <http://www.diputados.gob.mx/LeyesBiblio/pdf/1.pdf-constitucion>

- 5-р бүлэг 132-135 дугаар зүйл Бослого

Хүч хэрэглэх болон галт зэвсэг ашиглан дараах асуудлаар бослого үймээн дэгдээсэн тохиолдолд 2-оос 20 жил хүртэл хорих ял болон 5 мянган песогоос 50 мянган песо хүртэл торгоно. Үүнд:

- Үндсэн хуулийг хүчингүй болгох гэж оролдох,
- Засгийн газрын эсрэг үйл ажиллагаа явуулах гэж оролдох,
- Төрийн дээд албан тушаалтны эрх мэдлийг булаах гэж оролдох

- 137 дугаар зүйл

Бослогын явцад хүн амины хэрэг, хулгай, хүн барьцаалах, дээрэм, гал тавих зэрэг болон бусад гэмт хэрэг үйлдэгдсэн тохиолдолд тухайн хууль дүрэм хэрэгжинэ.

- Холбооны Улсын галт зэвсэг болон тэсрэх бодис хэрэглэх журам⁹⁶ын10 дугаар зүйл

Иргэний байгууллага болон Хүчний байгууллага галт зэвсэг болон тэсрэх бодис ашиглахдаа Мексик Улсын Үндсэн хуулийн 16 дугаар зүйлийн халдашгүй байдлийг хүндэтгэж үзнэ.

Япон улс.

The Constitution of Japan 日本国憲法 (November 3, 1946) Япон Улсын Үндсэн хууль, The Police Law (Law No. 162 - June 8, 1954, Last Revised by Law No. 22 – March 31, 2007) Цагдаагийн тухай хууль, The Police Duties Execution Law (Law No. 136, July 12, 1948) Цагдаагийн үүргийн тухай хууль зэрэг эдгээр хуулиар зохицуулж байна.

Япон Улсын Үндсэн хуулийн 13 дугаар зүйлд зааснаар “Бүх хүмүүсийг хувь хүнийх нь хувьд хүндэтгэнэ. Амьдрах, эрх чөлөө, аз жаргалтай байх эрх нь олон нийтийн эрх ашигт хохирол учруулахаас бусад тохиолдолд хууль тогтоох болон засгийн газрын үйл ажиллагааны дээд анхааралд байна ” гэжээ. Мөн Цагдаагийн тухай хуулийн 24 дүгээр зүйл болон Зургаадугаар бүлэгт хэрэгжүүлэх Аюулгүйн товчооны чиг үүрэг, Ерөнхий комиссарын чиг үүрэг, Ерөнхий сайд болон Парламентын бүрэн эрхийг нарийн тодорхой зохицуулсан байна.

Цагдаагийн тухай хууль

24 дүгээр зүйл. Аюулгүйн товчооны чиг үүрэг.

Аюулгүйн товчоо нь Үндэсний цагдаагийн агентлагийн чиг үүрэгтэй холбогдуулан дараах асуудлаар арга хэмжээ авна.

(5) 71 дүгээр зүйлд заасан үндэсний онцгой байдлын үед хэрэглэх тоног хэрэгслийг байршуулахтай холбоотой асуудал.

Зургаадугаар бүлэг. Үндэсний онцгой байдлын үеийн арга хэмжээ

71 дүгээр зүйл. Зарлах

Ерөнхий сайд нь их хэмжээний байгалийн гамшиг, нийтийн эмх замбараагүй байдлын үед энх тайван, дэглэм журмыг сахиулах зорилгоор шаардлагатай гэж үзвэл Үндэсний

⁹⁶ <http://docs.mexico.justia.com/estatales/mexico/ley-de-seguridad-publica-preventiva-del-estado-de-mexico.pdf>

нийтийн аюулгүй байдлын хорооны зөвлөснөөр улс оронд бүхэлд нь, эсхүл хэсэгчилэн үндэсний онцгой байдал зарлаж болно.

74.2. Өмнөх хэсэгт заасан заасан онцгой байдлыг зарлахдаа хамаарах газар нутаг, нөхцөл байдлын талаарх тодорхойлолт, хүчин төгөлдөр болох он, сар, өдрийг заана.

72 дугаар зүйл. Ерөнхий сайдын хяналт

Өмнөх зүйлд заасний дагуу онцгой байдал тогтоосон үед Ерөнхий сайд нь энэ бүлэгт заасан журмын дагуу Цагдаагийн хүчинг өөрийн түр хяналтандаа авна. Энэ тохиолдолд Ерөнхий сайд нь ерөнхий комиссарт онцгой байдлын улмаас шаардлагатай байх бүх хүрээнд шууд зааварчилгаа өгч, хянана.

73 дугаар зүйл. Ерөнхий комиссарын заавар, тушаал

73.1. 71 дүгээр зүйлд заасан Үндэсний аюулгүй байдал зарласан тохиолдолд Ерөнхий комиссар нь онцгой байдал зарласан газар нутаг, харьяалах аймгийн цагдаагийн дарга, эсхүл генералд үүрэг тушаал өгнө. Гэхдээ бүсийн цагдаагийн албаны ерөнхий дарга нь мөн зарлагдсан онцгой байдлын газар нутгийн дүүрэг, аймгийн цагдаагийн даргад тушаал, заавар өгч болно.

73.2. 71 дүгээр зүйлд заасан онцгой тохиолдолд Ерөнхий комиссар нь онцгой байдал зарласан газар нутгийн цагдаагийн газарт цагдаагийн албан хаагчдыг онцгой байдлын болон бусад газар нутаг руу илгээх тушаал өгч болно.

73.3. Онцгой байдал зарлагдсан үед дээрхи зүйлд заасны дагуу өөр газар нутагт илгээгдсэн цагдаагийн ажилтан бүрэн эрхийг хэрэгжүүлнэ.

74 дүгээр зүйл. Парламентаас батлах ба онцгой байдлыг цуцлах

74.1. 71 дүгээр зүйлд заасан Үндэсний аюулгүй байдал зарласан тохиолдолд Ерөнхий сайд нь зарласнаас 20 хоногийн дотор Парламентаас зөвшөөрөл авна. Парламентын чуулган хаасан, эсхүл Төлөөлөгчийн танхим тарсан тохиолдолд Парламентын дараагийн анхдугаар чуулганаас зөвшөөрөл авна.

74.2. Дээрх зүйлд заасны дагуу Парламентаас онцгой байдал зарлаагүй эсхүл онцгой байдлыг хүчингүй болгохоор шийдвэрлэсэн, эсхүл цаашид онцгой байдал шаардлагагүй гэж шийдвэрлэсэн бол Ерөнхий сайд онцгой байдлыг хүчингүй болсоныг нэн даруй зарлана.

75 дугаар зүйл. Үндэсний нийтийн аюулгүй байдлын хорооны зөвлөх үүрэг

Үндэсний нийтийн аюулгүй байдлын хороо нь Ерөнхий сайдын энэ бүлэгт заасан бүрэн эрхээ хэрэгжүүлэхэд нь шаардлагатай зөвлөгөөг байнга өгнө.

Цагдаагийн үүргийн тухай хууль

Энэ хуулийн зорилго нь Цагдаагийн албан хаагчаас хувь хүмүүсийн амь бие, өмчийг хамгаалах, гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх, нийтийн аюулгүй байдлыг хангах чиг үүргээ шударгаар биелүүлэх зорилгоор цагдаагийн албан хаагчаас авч хэрэгжүүлэх шаардлагатай арга хэмжээг тогтооход оршино.

Ашигласан материал:

1. Merry Dean. Legal system of Japanese Law (2002)
2. Япон Улсын Үндсэн хууль Орчуулсан П.Амаржаргал, Адмон хэвлэл (2011)
3. <http://www.npa.go.jp/english/index.htm>
4. National Police Agency (NPA) (Keisatsucho)

5. <http://www.globalsecurity.org/intell/world/japan/npa.htm>
6. <http://www.npa.go.jp/english/seisaku7/hourei1-4.pdf>
7. <http://www.cas.go.jp/jp/seisaku/hourei/data/PC.pdf>

Унгар улс

2011оны 4 дүгээр сард БНУУ -ын шинэ Үндсэн хууль батлагдаж, 2012 оны 1 дүгээр сарын 1 -ны өдрөөс эхлэн хүчин төгөлдөр үйлчилж эхэлсэн ба энэхүү Үндсэн хуулийн VII зүйлд “Хүн бүр тайван жагсаал, цуглаан хийх эрхтэй” хэмээн хуульчилжээ. 1998 онд батлагдсан “Тайван жагсаал, цуглаан хийх эрхийн тухай” хуулиар энэ асуудалтай холбоотой харилцааг зохицуулдаг байна.

Тайван жагсаал, цуглааныг төрийн болон хувийн өмчийн харьяалалтай аль ч газар зохион байгуулж болно. Гэхдээ төрийн өмчийн харьяалалтай газар, нутаг дэвсгэр дээр зохион байгуулагдсан тохиолдолд зарим хязгаарлалт бий. Мөн жагсаал цуглаан нийтийн эзэмшлийн зам дээр зохион байгуулагдсан нөхцөлд цагдаагийн газраас энэ тухай нийтийн эзэмшлийн замын удирдлагад мэдэгдэх ёстой.

Тайван жагсаал цуглаан нь гэмт хэрэг үйлдэх, түүнд өдөөн турхирах, гурав дахь этгээдийн эрх, эрх чөлөөг зөрчихөд ашиглагдах ёсгүй. Хэрэв жагсаал, цуглаан нь парламент болон шүүхийн үйл ажиллагаанд саад болох, хөдөлгөөний чиглэлийг өөрчлөх боломжгүй нөхцөлд тээврийн хэрэгслийн хөдөлгөөнд мөн саад учруулахаар бол цагдаагийн байгууллагаас жагсаал хийх тухай мэдэгдсэнээс хойш 48 цагийн дотор жагсаал, цуглаан зохион байгуулахад татгалзсан хариу өгч болно. Захиргааны арга хэмжээний нийтлэг журам нь цагдаагийн байгууллагад ч хамаатай учраас цагдаагийн байгууллага нь Захиргааны арга хэмжээний нийтлэг дэг журмын тухай хуулийн дагуу өөрийн шийдвэрээ үндэслэх үүрэгтэй.

Дараах тохиолдолд жагсаал цуглааныг тарааж болно. Үүнд:

- Жагсаал цуглаан нь гэмт хэрэг үйлдэх, түүнд өдөөн турхирах, гурав дахь этгээдийн эрх, эрх чөлөөг зөрчихөд хүргэж болзошгүй бол
- Оролцогчид нь зэвсэглэсэн, эсвэл зэвсэгтэй бол
- Зайлшгүй мэдэгдэх шаардлагатай нөхцөлд мэдэгдээгүй бол
- Зөвшөөрөл өгөөгүй тохиолдолд зохион байгуулсан зэрэг эдгээр нөхцөлд жагсаал, цуглааныг тараахад оролцогчдод энэ тухай мэдэгдсэн байх шаардлагатай болно.

Жагсаал, цуглааныг зохион байгуулагчид нь цагдаагийн зохих байгууллагад жагсаал, цуглааныг товлосон өдрөөс 3 өдрийн өмнө бичгээр мэдэгдэх ёстой. Унгар улсын иргэн, тус улсад оршин суух болон амьдрах эрхтэй гадаадын иргэн, гадаадын цагаач иргэд жагсаал, цуглаан зохион байгуулах эрхтэй ба тэдгээр нь насанд хүрсэн байх ёстой.

Жагсаал, цуглааныг зохион байгуулагчид нь дараах үүрэгтэй. Үүнд:

- Зохион байгуулахаар төлөвлөж буй жагсаал, цуглааны талаар цагдаагийн байгууллагад бичгээр мэдэгдэх
- Жагсаал, цуглааны үеэр олон нийтийн дэг журмыг хангах
- Аюул заналхийлсэн нөхцөлд жагсаал, цуглааныг тараах
- Ямар нэгэн хохирол учруулсан нөхцөлд хамтын хариуцлага хүлээх

Зохион байгуулагчид нь дараах тохиолдолд 100000 форинтын торгууль хүлээнэ. Үүнд:

- Жагсаал, цуглаан зохион байгуулах талаар цагдаагийн байгууллагад зайлшгүй

мэдэгдэх шаардлагатай нөхцөлд мэдэгдээгүй бол

- Цагдаагийн байгууллагад мэдэгдэлгүйгээр жагсаал, цуглаан зохион байгуулах хугацааг өөрчилсөн
- Хориотой жагсаал, цуглаан зохион байгуулсан зэрэг болно.

Жагсаал, цуглаанд оролцогчдын үүрэг нь :

- Жагсаал, цуглаанд оролцохдоо буу, зэвсэгтэй байж болохгүй
- Тогтоосон цагт жагсаал, цуглааны газрыг орхин явах ёстой
- Ямар нэгэн хохирол учруулсан нөхцөлд зохион байгуулагчдын хамт хамтын хариуцлага хүлээх зэрэг болно.

Жагсаал, цуглааны зохион байгуулагчид нь цагдаагийн байгууллагаас жагсаал, цуглаан зохион байгуулахыг зөвшөөрөөгүй тохиолдолд 3 хоногийн дотор шүүхэд хандан гомдол гаргах эрхтэй ба шүүх 3 хоногийн дотор уг асуудлыг хэлэлцэн эцсийн шийдвэр гаргана. Жагсаал, цуглааныг зохион байгуулагчид нь нийгмийн дэг журам сахиулах болон дэг журам алдагдуулсан хэн нэгнийг жагсаалаас тусгаарлахыг цагдаагийн байгууллагаас хүсч болно. Цагдаагийн байгууллагынхан жагсаал, цуглааны үеэр байлцах эрхтэй.

БНУУ-ын эрх зүйн тогтолцоонд цагдаагийн байгууллага, зэвсэгт хүчнийхний хариуцлагыг тогтоосон “Эрүүгийн хууль”, “Цагдаагийн байгууллагын тухай хууль”, “Жинхэнэ болон гэрээт цэргийн албан хаагчдын эрх зүйн байдлын тухай хууль” зэрэг хэд хэдэн хууль, эрх зүйн акт үйлчилдэг. Тухайлбал, хүний жагсаал, цуглаан хийх эрхийг зөрчин, эрх мэдлээ хэтрүүлэн хүч хэрэглэсэн (хүний амь нас хохироосон, зодсон, хүний эрх чөлөөнд халдсан) цагдаагийн ажилтан БНУУ-ын Эрүүгийн хуулийн 4 дүгээр зүйлийн дагуу хариуцлага хүлээнэ.

БНУУ-ын Цагдаагийн байгууллагын тухай хуулийн 57 дугаар зүйлийн 3 дахь хэсэгт хууль бус үйлдэл хийсэн цугларсан хүмүүс, бөөгнөрсөн олон түмнийг эмх, журамд оруулахад зэвсэг хэрэглэхийг анхааруулах, анхааруулах буудлага хийх тухай заасан бол 59 дүгээр зүйлд хууль бусаар цугларсан олны хууль бус үйлдлийг зогсоож, тэднийг хүч хэрэглэн тараахад усан буу, резинэн сумтай буу, нулимс асгаруулагч хий, морин болон тээврийн хэрэгсэлтэй цагдаагийн отряд ашиглаж болохыг заасан байна. Харин эдгээр хэрэгслийг ашиглах тухай цугларсан хүмүүст урьдчилан мэдэгдэх ёстой бөгөөд 59 дүгээр зүйлийн 4 дэх хэсэгт цугларсан хүмүүсийг тараахад галт зэвсэг хэрэглэхийг хориглосон байна.

Ашигласан материал

1. Act 1978 IV Criminal Code of the Republic of Hungary, www.lexadin.nl
2. Act 1994 - XXXIV on the Police of the Republic of Hungary, www.lexadin.nl
3. III Закон Республики Венгрии о свободе мирных собраний. 1998 г. www.lexadin.nl

4. Монгол улсад олон нийтийг хамарсан эмх замбараагүй байдлыг зохицуулж буй эрх зүйн орчин / лавлагаа-мэдээлэл/

Манай улс болон ОХУ зэрэг зарим улсын эрх зүйд олон нийтийг хамарсан эмх замбараагүй байдал гэсэн гэмт хэргийг дараах байдлаар томъёолсон байна. Олон нийтийг хамарсан эмх замбараагүй байдал - “Түйвээн үймүүлэх, эвдэн бусниулах, галдан шатаах, эд хөрөнгө устгах, галт зэвсэг, тэсэрч дэлбэрэх бодис хэрэглэх буюу төрийн төлөөлөгчийг зэвсэглэн эсэргүүцэх замаар нийтийн эмх замбараагүй байдлыг зохион байгуулсан, өдөөн турхирсан, оролцсон нийгмийн аюулгүй байдлын эсрэг гэмт хэрэг юм”.

Дээрх томъёоллыг үндэслэн “Нийтийг хамарсан эмх замбараагүй байдал” бий болгох

гэдгийг хуульд заасан үйлдлүүдээр нийт нутаг дэвсгэрийг болон тодорхой нутаг дэвсгэрийг хамарсан үймээн самуун дэгдээх, нийгмийн хэв журам алдагдуулах, бусдыг өдөөн турхирах, хүмүүсийг цуглуулж бөөгнөрүүлэн тэдэнд гүйцэтгэх үүргийг нь хуваарилах, хүйтэн болон халуун зэвсэг, зэвсгийн чанартай зүйлс ашиглан төрийн төлөөлөгчид, цэрэг, цагдаагийн албан хаагчдыг эсэргүүцсэн, шорон, гяндан, цагдан хорих байранд нэвтрэн хоригдож буй хүмүүсийг суллах зэрэг үйлдлүүдээр илэрнэ гэж үздэг байна.

Харин гэмт хэргийн субъектийн хувьд: Нийтийн эмх замбараагүй байдалд татагдан оролцогчид энэ гэмт хэргийн субъектэд тооцогдохгүй, зөвхөн хуульд заасан аргаар нийтийн эмх замбараагүй байдлыг үүсгэсэн буюу зохион байгуулсан, өдөөн турхирсан этгээд энэ гэмт хэргийн субъект болно. Харин нийтийн эмх замбараагүй байдалд татагдан оролцогчид болон нийтийн эмх замбараагүй байдлыг далимдуулан гэмт хэрэг үйлдэгчид үйлдсэн гэмт хэргийнхээ зохих зүйлээр хариуцлага хүлээнэ. Манай улсад дараах байдлаар хариуцлага тооцохоор хуульд заагдсан байна.

➤ **Монгол Улсын Эрүүгийн хуулийн 179 дүгээр зүйл. Нийтийн эмх замбараагүй байдал бий болгох**

179.1.Түйвээн үймүүлэх, эвдэн бусниулах, галдан шатаах, эд хөрөнгө устгах, галт зэвсэг, тэсэрч дэлбэрэх бодис хэрэглэх буюу төрийн төлөөлөгчийг зэвсэглэн эсэргүүцэх замаар нийтийн эмх замбараагүй байдлыг зохион байгуулсан, өдөөн турхирсан бол хөдөлмөрийн хөлсний доод хэмжээг тавин нэгээс хоёр зуун тавь дахин нэмэгдүүлсэнтэй тэнцэх хэмжээний төгрөгөөр торгох, гурваас дээш зургаан сар хүртэл хугацаагаар баривчлах, эсхүл хоёроос таван жил хүртэл хугацаагаар хорих ял шийтгэнэ.

Цагдаагийн байгууллагын тухай хуулиар цагдаагийн байгууллага галт зэвсэг, тусгай хэрэгсэл ашиглах эрх, хэлбэр, хориглох зүйлүүдийг дараах байдлаар хуульчилсан байна.

➤ **Монгол Улсын Цагдаагийн байгууллагын тухай хууль. Тавдугаар бүлэг. Цагдаагийн байгууллага, албан хаагчийн зэвсэг, тусгай хэрэгсэл**

39 дүгээр зүйл. Цагдаагийн байгууллагын зэвсэг

1. Цагдаагийн байгууллага гэмт хэрэгтэй тэмцэх, нийгмийн хэв журам хамгаалах, харуул хамгаалалтын үүрэг гүйцэтгэх алба хаагчиддаа галт зэвсэг олгох, алба хаагчид нь уул зэвсгийг биедээ авч явах эрхтэй.

2. Цагдаагийн байгууллага нь цэрэг, цагдаагийн албанд зориулж үйлдвэрлэсэн нисдэг тэрэг, хуягт тээвэрлэгч, газар уснаа явагч зэрэг тээврийн хэрэгсэл ашиглах эрхтэй.

40 дүгээр зүйл. Галт зэвсэг хэрэглэх

1. Гэмт үйлдлийг өөр арга, хэрэгслээр таслан зогсоох боломжгүй бол цагдаагийн алба хаагч дараахь тохиолдолд галт зэвсэг хэрэглэж болно:

- 1/ цагдаагийн алба хаагч болон бусад хүний амь нас, эрүүл мэндэд ноцтой хохирол учруулж болзошгүй байдлаар довтолсон;
- 2/ цагдаагийн болон дотоодын цэргийн хамгаалалтад байгаа объект руу нууцаар нэвтрэн орсон, эсхүл зэвсэг хэрэглэн буюу бүлэглэн довтолсон;
- 3/ хүнийг барьцаанд авсан;
- 4/ ялтан,цагдан хоригдогч оргосон, хүнд, онц хүнд гэмт хэрэгт сэжиглэгдсэн

этгээд зугатсан;

- 5/ галт зэвсэг, нулимс асгаруулагч, амьсгал боогдуулагч, хүний амь нас, эрүүл мэндэд ноцтой хохирол учруулж болох бусад зүйлээр зэвсэглэсэн этгээд зэвсгээ хураалгах шаардлагыг үл биелүүлэн эсэргүүцсэн;
- 6/ хуяглан хүргэж яваа этгээдийг суллахаар зэвсэг хэрэглэн, эсхүл бүлэглэн довтолсон;
- 7/ хорих,цагдан хорих,баривчлах байранд нийтийн эмх замбараагүй байдал гарч, хүний амь нас, эд хөрөнгөд ноцтой хохирол учрах бодитой нөхцөл байдал бий болсон.

2. Цагдаагийн алба хаагч бололцоотой бүх тохиолдолд галт зэвсэг хэрэглэхийн өмнө урьдчилан сануулна.

3. Галт зэвсэг хэрэглэснээс хүний амь нас, эрүүл мэндэд хохирол учирсан бол зэвсэг хэрэглэсэн цагдаагийн алба хаагч эмнэлгийн яаралтай тусламж үзүүлэх арга хэмжээ авч захирах даргадаа, дарга нь прокурорт нэн даруй мэдэгдэнэ.

41 дүгээр зүйл. Цагдаагийн тусгай хэрэгсэл, мэх

1. Цагдаагийн байгууллага, алба хаагч гэмт хэрэгтэй тэмцэх, нийгмийн хэв журам хамгаалах, харуул хамгаалалтын үүрэг гүйцэтгэхдээ дараахь тусгай хэрэгсэл, мэх ашиглана:

- 1/ олон хүнд нөлөөлөх тусгай хэрэгсэл;
- 2/ нэг бүрийн тусгай хэрэгсэл;
- 3/ тээврийн хэрэгсэл албадан зогсоох тусгай хэрэгсэл;
- 4/ хамгаалах тусгай хэрэгсэл;
- 5/ самбо, каратэ зэрэг зэвсэггүйгээр тулалдах мэх;
- 6/ албаны нохой.

2. Энэ зүйлийн 1 дэх хэсгийн 1,2,3 -т заасан тусгай хэрэгслийг цагдаагийн төв байгууллагын зөвшөөрөлгүйгээр үйлдвэрлэх, дуурайлган хийх, гадаадаас оруулж ирэхийг хориглоно.

42 дугаар зүйл. Олон хүнд нөлөөлөх тусгай хэрэгсэл

1. Хоёр ба түүнээс дээш хүнд нэгэн зэрэг хэрэглэх боломжтой хэрэгслийг олон хүнд нөлөөлөх тусгай хэрэгсэл гэнэ.

2. Олон хүнд нөлөөлөх тусгай хэрэгсэлд дараахь хэрэгсэл хамаарна:

- 1/ олон хүнд нэг зэрэг нөлөөлөх нулимс асгаруулагч, амьсгал боогдуулагч;
- 2/ усан хөөрөг;
- 3/ утаан хөшиг үүсгэгч

3. Цагдаагийн алба хаагч олон хүнд нөлөөлөх тусгай хэрэгслийг дараахь зорилгоор хэрэглэж болно:

- 1/ нийтийн эмх замбараагүй байдлыг таслан зогсоох;
- 2/ нийгмийн хэв журмыг бүлэглэн зөрчиж байгааг таслан зогсоох;
- 3/ байгууллага, иргэдийн мэдэлд байгаа барилга байгууламж, орон байрыг эзлэн авсан, гудамж, замын хөдөлгөөнийг бүслэн хаасныг чөлөөлөх;

4/ хориглон эсэргүүцэж байгаа сэжигтэн, яллагдагч, шүүгдэгч, ялтныг баривчлах;

5/ энэ хуулийн 40 дүгээр зүйлийн 1 дэх хэсэгт заасан тохиолдолд.

- 4. Энэ зүйлийн 3 дахь хэсгийн 1,3-т заасан тохиолдолд олон хүнд нөлөөлөх тусгай хэрэгсэл хэрэглэхийн өмнө урьдчилан сануулна.

43 дугаар зүйл. Нэг бүрийн тусгай хэрэгсэл

1. Нэг хүнд нөлөөлөх хэрэгслийг нэг бүрийн тусгай хэрэгсэл гэнэ.

2. Нэг бүрийн тусгай хэрэгсэлд дараахь хэрэгсэл хамаарна:

- 1/ гар, хөл, хурууны гав;
- 2/ хүлэг, ороох цамц;
- 3/ резинэн бороохой;
- 4/ цахилгаан бороохой;
- 5/ нулимс асгаруулагч, амьсгал боогдуулагчаар цэнэглэсэн буу, шүршүүр;
- 6/ резинэн ба хуванцар сумтай буу.

3. Цагдаагийн алба хаагч дараахь тохиолдолд нэг бүрийн тусгай хэрэгслийг хэрэглэж болно:

- 1/ цагдаагийн алба хаагчийн хууль ёсны шаардлагыг зориуд биелүүлээгүй, эсхүл эсэргүүцсэн;
- 2/ сэжигтэн, яллагдагч, шүүгдэгч, ялтныг хуяглан хүргэх;
- 3/ цагдаагийн алба хаагчийн амь нас, эрүүл мэндэд аюултайгаар эсэргүүцэж болох сэжигтэн, яллагдагч, ялтанг баривчлах;
- 4/ энэ хуулийн 40 дүгээр зүйлийн 1 дэх хэсэг, 42 дугаар зүйлийн 3 дахь хэсэгт заасан тохиолдолд;

4. Дараахь тохиолдолд хүлэг буюу ороох цамц хэрэглэж болно:

- 1/ сэжигтэн, яллагдагч, шүүгдэгч, ялтан амиа хорлож болзошгүй бол;
- 2/ сэтгэл мэдрэлийн өвчний улмаас өөрийгөө жолоодох чадвараа алдсан буюу согтуу этгээд догшин хэрцгий авирлаж бусдын амь нас, эрүүл мэнд, эд хөрөнгөд хохирол учруулахаар бол.

5. Энэ зүйлийн 4 дэх хэсгийн 2-т заасан тохиолдолд уул этгээдэд хүлэг, ороох цамц хэрэглэж болох эсэх тухай эмнэлгийн магадлагаа урьдчилан гаргуулах буюу, эсхүл эмч байлцуулна.

44 дүгээр зүйл. Тээврийн хэрэгсэл албадан зогсоох тусгай хэрэгсэл

1. Тээврийн хэрэгслийг зогсоох зорилгоор ашиглах зориулалттай төхөөрөмжийг тээврийн хэрэгсэл албадан зогсоох тусгай хэрэгсэл гэнэ.

2. Тээврийн хэрэгсэл албадан зогсоох тусгай хэрэгслийг дараахь тохиолдолд хэрэглэж болно:

- 1/ хүний амь нас, эрүүл мэндэд учирч болох бодит аюулыг таслан зогсоох шаардлага тулгарсан;
- 2/ сэжигтэн, яллагдагч, шүүгдэгч, ялтан өөрөө жолоодон зугатсан, эсхүл тийм этгээдийг тээвэрлэн зугатсан;
- 3/ тээврийн хэрэгслийг зогсоох талаар цагдаагийн алба хаагчийн тавьсан хууль ёсны шаардлагыг үл биелүүлэн зугатсан.

3. Энэ зүйлийн 2 дахь хэсгийн 1,2-т заасан тохиолдолд тээврийн хэрэгсэл албадан зогсоох тусгай хэрэгсэл хэрэглэх боломжгүй бол галт зэвсэгт хэрэглэн, эсхүл ачааны автомашин болон бусад зүйлээр хаалт тавьж тээврийн хэрэгслийг албадан зогсоож болно.

45 дугаар зүйл

Галт зэвсэг, тусгай хэрэгсэл хэрэглэх заавар, хамгаалах тусгай хэрэгслийн жагсаалтыг батлах

1. Галт зэвсэг, бүх төрлийн тусгай хэрэгсэл хэрэглэх зааврыг улсын ерөнхий прокурортой зөвшилцөн цагдаагийн төв байгууллагын дарга батлана.

2. Хамгаалах тусгай хэрэгслийн жагсаалтыг цагдаагийн төв байгууллагын дарга батална.

46 дугаар зүйл

Галт зэвсэг, тусгай хэрэгсэл хэрэглэхийг хориглох

Хүүхэд болон жирэмсэн болох нь илэрхий мэдэгдэж байгаа хүмүүст дор дурдсанаас бусад тохиолдолд галт зэвсэг, тусгай хэрэгсэл хэрэглэхийг хориглоно:

- 1/ энэ хуулийн 40 дүгээр зүйлийн 1 дэх хэсгийн 1-д заасан тохиолдолд;
- 2/ галт зэвсэг хэрэглэж довтолсон, буюу эсэргүүцсэн;
- 3/ нийтийг хамарсан эмх замбараагүй байдал бий болсон буюу бүлэглэн довтолсон үед оролцсон хүмүүсийг дотор нь ялгах боломжгүй онцгой тохиолдолд.

* * *

Хавсралт1

1. Кодекс поведения должностных лиц по поддержанию правопорядка (Принят резолюцией 34/169 Генеральной Ассамблеи ООН от 17 декабря 1979 года)

Статья 1

Должностные лица по поддержанию правопорядка постоянно выполняют возложенные на них законом обязанности, служба общине и защищая всех лиц от противоправных актов в соответствии с высокой степенью ответственности, требуемой их профессией.

Комментарий¹:

a) Термин «должностные лица по поддержанию правопорядка» включает всех назначаемых или избираемых должностных лиц, связанных с применением права, которые обладают полицейскими полномочиями, особенно полномочиями на задержание правонарушителей.

b) В тех странах, где полицейские полномочия осуществляются представителями военных властей в форменной или гражданской одежде или силами государственной безопасности, определение понятия «должностные лица по поддержанию правопорядка» охватывает сотрудников таких служб.

c) Имеется в виду, что служба обществу включает в себя, в частности, оказание услуг и помощи тем членам общины, которые по личным, экономическим, социальным или другим причинам чрезвычайного характера нуждаются в немедленной помощи.

d) Имеется в виду, что это положение не только охватывает все насильственные, грабительские или вредные акты, но и распространяется на

все виды запрещений, установленных в соответствии с уголовными законами. Оно распространяется также на поведение лиц, неспособных нести уголовную ответственность.

Статья 2

При выполнении своих обязанностей должностные лица по поддержанию правопорядка уважают и защищают человеческое достоинство и поддерживают и защищают права человека по отношению ко всем лицам.

Комментарий:

- а) Указанные права человека устанавливаются и защищаются национальным и международным правом. К соответствующим международным документам относятся Всеобщая декларация прав человека, Международный пакт о гражданских и политических правах, Декларация о защите всех лиц от пыток и других жестоких, бесчеловечных или унижающих достоинство видов обращения и наказания, Декларация Организации Объединенных Наций о ликвидации всех форм расовой дискриминации, Международная конвенция о ликвидации всех форм расовой дискриминации, Международная конвенция о пресечении преступления апартеида и наказании за него, Конвенция о предупреждении преступления геноцида и наказании за него, Минимальные стандартные правила обращения с заключенными и Венская конвенция о консульских сношениях.
- б) В национальных комментариях к этому положению должны указываться региональные или национальные положения, устанавливающие и защищающие эти права.

Статья 3

Должностные лица по поддержанию правопорядка могут применять силу только в случае крайней необходимости и в той мере, в какой это требуется для выполнения их обязанностей.

Комментарий:

- а) В этом положении подчеркивается, что применение силы должностными лицами по поддержанию правопорядка должно носить исключительный характер; хотя оно подразумевает, что должностные лица по поддержанию правопорядка могут быть уполномочены на применение силы, какая является разумно необходимой при данных обстоятельствах, в целях предупреждения преступления или при проведении правомерного задержания правонарушителей или подозреваемых правонарушителей, или при оказании помощи при таком задержании не может применяться сила, превышающая необходимые для этих целей пределы.
- б) Национальное законодательство, как правило, ограничивает применение силы должностными лицами по поддержанию правопорядка в соответствии с принципом пропорциональности. Это следует понимать таким образом, что при толковании этого положения должны уважаться эти национальные принципы пропорциональности. Это положение ни в коем случае не толкуется таким образом, будто оно уполномочивает на применение такой силы, какая является несоразмерной законной цели, которую нужно достичь.
- в) Применение огнестрельного оружия считается крайней мерой. Следует приложить все усилия к тому, чтобы исключить применение огнестрельного оружия, особенно против детей. Как правило, огнестрельное оружие не должно

применяться, за исключением случаев, когда подозреваемый правонарушитель оказывает вооруженное сопротивление или иным образом ставит под угрозу жизнь других и когда другие меры, имеющие менее исключительный характер, недостаточны для обсуждения или задержания подозреваемого правонарушителя. О каждом случае применения огнестрельного оружия должно быть незамедлительно сообщено компетентным властям.

Статья 4

Сведения конфиденциального характера, получаемые должностными лицами по поддержанию правопорядка, сохраняются в тайне, если исполнение обязанностей или требования правосудия не требуют иного.

Комментарий:

По характеру своих обязанностей должностные лица по поддержанию правопорядка получают информацию, которая может относиться к личной жизни других лиц или потенциально повредить интересам таких лиц и особенно их репутации. Следует проявлять большую осторожность при сохранении и использовании такой информации, которая разглашается только при исполнении обязанностей или в целях правосудия. Любое разглашение такой информации в других целях является полностью неправомерным.

Статья 5

Ни одно должностное лицо по поддержанию правопорядка не может осуществлять, подстрекать или терпимо относиться к любому действию, представляющему собой пытку или другие жестокие, бесчеловечные или унижающие достоинство виды обращения и наказания, и ни одно должностное лицо по поддержанию правопорядка не может ссылаться на распоряжения вышестоящих лиц или такие исключительные обстоятельства, как состояние войны или угроза войны, угроза национальной безопасности, внутреннюю политическую нестабильность или любое другое чрезвычайное положение для оправдания пыток или других жестоких, бесчеловечных или унижающих достоинство видов обращения и наказания.

Комментарий:

- а) Этот запрет вытекает из принятой Генеральной Ассамблеей Декларации о защите всех лиц от пыток и других жестоких, бесчеловечных или унижающих достоинство видов обращения и наказания, согласно которой:

«[такое действие является] оскорблением человеческого достоинства и осуждается как нарушение целей Устава Организации Объединенных Наций и нарушение прав человека и основных свобод, провозглашенных во Всеобщей декларации прав человека [и других международных документах, касающихся прав человека]».

- б) Декларация определяет пытку следующим образом:

«...пытка означает любое действие, посредством которого человеку намеренно причиняется сильная боль или страдание, физическое или умственное, со стороны официального лица или по его подстрекательству с целью получения от него или от третьего лица информации или признаний, наказания его за действия, которые он совершил, или в совершении которых подозревается, или запугивания его или других лиц. В это толкование не включается боль или страдание, возникающие только из-за законного лишения свободы, ввиду состояния, присущего этому, или вследствие этого, в той степени, насколько это совместимо с Минимальными стандартными правилами обращения с

заклученными»².

с) Выражение «жестокое, бесчеловечные или унижающие достоинство виды обращения и наказания» не было определено Генеральной Ассамблеей, но его следует истолковывать таким образом, чтобы предоставлялась, по возможности, наиболее широкая защита от злоупотреблений как физического, так и психологического характера.

Статья 6

Должностные лица по поддержанию правопорядка обеспечивают полную охрану здоровья задержанных ими лиц и, в частности, принимают немедленные меры по обеспечению оказания медицинской помощи в случае необходимости.

Комментарий:

а) «Медицинская помощь», под которой подразумеваются услуги, оказываемые любым медицинским персоналом, включая врачей-практиков, имеющих надлежащее удостоверение, и медицинский вспомогательный персонал, оказывается в случае необходимости или в ответ на просьбу.

б) Поскольку медицинский персонал обычно придан деятельности по поддержанию правопорядка, должностные лица по поддержанию правопорядка должны учитывать внесение этого персонала, когда они рекомендуют оказание задержанному лицу соответствующей медицинской помощи через или в консультации с медицинским персоналом, не участвующим в деятельности по поддержанию правопорядка.

с) Понимается, что должностные лица по поддержанию правопорядка обеспечивают оказание медицинской помощи жертвам правонарушений или несчастных случаев, происходящих в ходе правонарушений.

Статья 7

Должностные лица по поддержанию правопорядка не совершают какие-либо акты коррупции. Они также всемерно препятствуют любым таким актам и борются с ними.

Комментарий:

а) Любой акт коррупции, как и любое другое злоупотребление властью, несовместимы со служебным статусом должностного лица по поддержанию правопорядка. К любому должностному лицу по поддержанию правопорядка, совершившему акт коррупции, закон должен применяться в полной мере, поскольку правительства не могут ожидать от граждан соблюдения ими правопорядка, если они не могут или не хотят обеспечивать соблюдение законности их собственными должностными лицами и в рамках их собственных учреждений.

б) Хотя понятие коррупции должно определяться в соответствии с национальным правом, следует понимать, что оно охватывает совершение или несовершение какого-либо действия при исполнении обязанностей или по причине этих обязанностей в результате требуемых или принятых подарков, обещаний или стимулов или их незаконное получение всякий раз, когда имеет место такое действие или бездействие.

с) Выражение «акт коррупции», о котором говорилось выше, следует понимать как охватывающее попытку подкупа.

Статья 8

Должностные лица по поддержанию правопорядка уважают закон и настоящий Кодекс. Используя все свои возможности, они также предотвращают и всемерно препятствуют всем нарушениям таковых. Должностные лица по поддержанию правопорядка, имеющие основания полагать, что нарушение настоящего Кодекса имело место или будет иметь место, сообщают о случившемся вышестоящим инстанциям и, в случае необходимости, другим соответствующим инстанциям или органам, обладающим полномочиями по надзору или правовому контролю.

Комментарий

а) Настоящий Кодекс соблюдается во всех случаях, когда он включается в национальное законодательство или практику. Если законодательство или практика предусматривают более строгие положения, чем положения настоящего Кодекса, соблюдаются первые.

б) Настоящая статья направлена на сохранение равновесия между, с одной стороны, необходимостью внутренней дисциплины в учреждении, от которого в большой степени зависит общественная безопасность, и, с другой стороны, необходимостью борьбы с нарушениями основных прав человека. Должностные лица по поддержанию правопорядка сообщают о нарушениях по инстанциям и предпринимают иные правовые действия за пределами инстанций лишь в том случае, когда все остальные возможности отсутствуют или неэффективны. Понимается, что должностные лица по поддержанию правопорядка не подвергаются административным или иным мерам наказания из-за того, что они сообщили об имевшем место нарушении настоящего Кодекса или о возможности такового.

с) Понятие «соответствующие инстанции или органы, обладающие полномочиями по надзору или правовому контролю», включает любое учреждение или орган, существующий на основании национального права как в рамках учреждения по поддержанию порядка, так и независимо от него, со статутными, обычными или другими полномочиями рассматривать жалобы и претензии, возникающие в связи с нарушениями в сфере действия настоящего Кодекса.

д) В ряде стран средства массовой информации могут рассматриваться как учреждения, выполняющие функции по рассмотрению жалоб, подобные описанным в подпункте с, выше. Поэтому должностные лица по поддержанию правопорядка могут обоснованно, в качестве крайней меры и в соответствии с законами и обычаями своих собственных стран, а также с положениями статьи 4 настоящего Кодекса обратить на эти нарушения внимание общественности через средства массовой информации.

е) Должностные лица по поддержанию правопорядка, соблюдающие положения настоящего Кодекса, заслуживают уважения, полной поддержки и сотрудничества со стороны общества и учреждения по поддержанию правопорядка, в котором они служат, а также лиц, занятых поддержанием правопорядка.

¹ Настоящие комментарии предоставляют информацию в целях содействия использованию Кодекса в рамках национального законодательства и практики. Кроме того, в национальных или региональных комментариях могут быть выявлены специфические особенности правовых систем или практики различных государств или региональных межправительственных организаций, которые способствовали бы применению этого Кодекса.

² Первый Конгресс Организации Объединенных Наций по предупреждению преступности и обращению с правонарушителями: доклад, подготовленный Секретариатом (издание Организации Объединенных Наций, в продаже под № 1956.IV.4), приложение I.A. http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/code_of_conduct.shtml

Code of Conduct for Law Enforcement Officials

Adopted by General Assembly resolution 34/169 of 17 December 1979

Article 1

Law enforcement officials shall at all times fulfil the duty imposed upon them by law, by serving the community and by protecting all persons against illegal acts, consistent with the high degree of responsibility required by their profession.

Commentary :

(a) The term “law enforcement officials”, includes all officers of the law, whether appointed or elected, who exercise police powers, especially the powers of arrest or detention.

(b) In countries where police powers are exercised by military authorities, whether uniformed or not, or by State security forces, the definition of law enforcement officials shall be regarded as including officers of such services.

(c) Service to the community is intended to include particularly the rendition of services of assistance to those members of the community who by reason of personal, economic, social or other emergencies are in need of immediate aid.

(d) This provision is intended to cover not only all violent, predatory and harmful acts, but extends to the full range of prohibitions under penal statutes. It extends to conduct by persons not capable of incurring criminal liability.

Article 2

In the performance of their duty, law enforcement officials shall respect and protect human dignity and maintain and uphold the human rights of all persons.

Commentary :

(a) The human rights in question are identified and protected by national and international law. Among the relevant international instruments are the Universal Declaration of Human Rights, the International Covenant on Civil and Political Rights, the Declaration on the Protection of All Persons from Being Subjected to Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment, the United Nations Declaration on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination, the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination, the International Convention on the Suppression and Punishment of the Crime of Apartheid, the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide, the Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners and the Vienna Convention on Consular Relations.

(b) National commentaries to this provision should indicate regional or national provisions identifying and protecting these rights.

Article 3

Law enforcement officials may use force only when strictly necessary and to the extent required for the performance of their duty.

Commentary :

(a) This provision emphasizes that the use of force by law enforcement officials should be exceptional; while it implies that law enforcement officials may be authorized to use force as is reasonably necessary under the circumstances for the prevention of crime or in effecting or assisting in the lawful arrest of offenders or suspected offenders, no force going beyond that may be used.

(b) National law ordinarily restricts the use of force by law enforcement officials in accordance with a principle of proportionality. It is to be understood that such national principles of proportionality are to be respected in the interpretation of this provision. In no case should this provision be interpreted to authorize the use of force which is disproportionate to the legitimate objective to be achieved.

(c) The use of firearms is considered an extreme measure. Every effort should be made to exclude the use of firearms, especially against children. In general, firearms should not be used except when a suspected offender offers armed resistance or otherwise jeopardizes the lives of others and less extreme measures are not sufficient to restrain or apprehend the suspected offender. In every instance in which a firearm is discharged, a report should be made promptly to the competent authorities.

Article 4

Matters of a confidential nature in the possession of law enforcement officials shall be kept confidential, unless the performance of duty or the needs of justice strictly require otherwise.

Commentary :

By the nature of their duties, law enforcement officials obtain information which may relate to private lives or be potentially harmful to the interests, and especially the reputation, of others. Great care should be exercised in safeguarding and using such information, which should be disclosed only in the performance of duty or to serve the needs of justice. Any disclosure of such information for other purposes is wholly improper.

Article 5

No law enforcement official may inflict, instigate or tolerate any act of torture or other cruel, inhuman or degrading treatment or punishment, nor may any law enforcement official invoke superior orders or exceptional circumstances such as a state of war or a threat of war, a threat to national security, internal political instability or any other public emergency as a justification of torture or other cruel, inhuman or degrading treatment or punishment.

Commentary :

(a) This prohibition derives from the Declaration on the Protection of All Persons from Being Subjected to Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment, adopted by the General Assembly, according to which:

“[Such an act is] an offence to human dignity and shall be condemned as a denial of the purposes of the Charter of the United Nations and as a violation of the human rights and fundamental freedoms proclaimed in the Universal Declaration of Human Rights [and other international human rights instruments].”

(b) The Declaration defines torture as follows:

“... torture means any act by which severe pain or suffering, whether physical or mental, is intentionally inflicted by or at the instigation of a public official on a person for such purposes as obtaining from him or a third person information or confession, punishing him for an act he has committed or is suspected of having committed, or

intimidating him or other persons. It does not include pain or suffering arising only from, inherent in or incidental to, lawful sanctions to the extent consistent with the Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners.”

(c) The term “cruel, inhuman or degrading treatment or punishment” has not been defined by the General Assembly but should be interpreted so as to extend the widest possible protection against abuses, whether physical or mental.

Article 6

Law enforcement officials shall ensure the full protection of the health of persons in their custody and, in particular, shall take immediate action to secure medical attention whenever required.

Commentary :

(a) “Medical attention”, which refers to services rendered by any medical personnel, including certified medical practitioners and paramedics, shall be secured when needed or requested.

(b) While the medical personnel are likely to be attached to the law enforcement operation, law enforcement officials must take into account the judgement of such personnel when they recommend providing the person in custody with appropriate treatment through, or in consultation with, medical personnel from outside the law enforcement operation.

(c) It is understood that law enforcement officials shall also secure medical attention for victims of violations of law or of accidents occurring in the course of violations of law.

Article 7

Law enforcement officials shall not commit any act of corruption. They shall also rigorously oppose and combat all such acts.

Commentary :

(a) Any act of corruption, in the same way as any other abuse of authority, is incompatible with the profession of law enforcement officials. The law must be enforced fully with respect to any law enforcement official who commits an act of corruption, as Governments cannot expect to enforce the law among their citizens if they cannot, or will not, enforce the law against their own agents and within their agencies.

(b) While the definition of corruption must be subject to national law, it should be understood to encompass the commission or omission of an act in the performance of or in connection with one's duties, in response to gifts, promises or incentives demanded or accepted, or the wrongful receipt of these once the act has been committed or omitted.

(c) The expression “act of corruption” referred to above should be understood to encompass attempted corruption.

Article 8

Law enforcement officials shall respect the law and the present Code. They shall also, to the best of their capability, prevent and rigorously oppose any violations of them.

Law enforcement officials who have reason to believe that a violation of the present Code has occurred or is about to occur shall report the matter to their superior authorities and, where necessary, to other appropriate authorities or organs vested with reviewing or remedial power.

Commentary :

(a) This Code shall be observed whenever it has been incorporated into national legislation or practice. If legislation or practice contains stricter provisions than those of the present Code, those stricter provisions shall be observed.

(b) The article seeks to preserve the balance between the need for internal discipline of the agency on which public safety is largely dependent, on the one hand, and the need for dealing with violations of basic human rights, on the other. Law enforcement officials shall report violations within the chain of command and take other lawful action outside the chain of command only when no other remedies are available or effective. It is understood that law enforcement officials shall not suffer administrative or other penalties because they have reported that a violation of this Code has occurred or is about to occur.

(c) The term “appropriate authorities or organs vested with reviewing or remedial power” refers to any authority or organ existing under national law, whether internal to the law enforcement agency or independent thereof, with statutory, customary or other power to review grievances and complaints arising out of violations within the purview of this Code.

(d) In some countries, the mass media may be regarded as performing complaint review functions similar to those described in subparagraph (c) above. Law enforcement officials may, therefore, be justified if, as a last resort and in accordance with the laws and customs of their own countries and with the provisions of article 4 of the present Code, they bring violations to the attention of public opinion through the mass media.

(e) Law enforcement officials who comply with the provisions of this Code deserve the respect, the full support and the co-operation of the community and of the law enforcement agency in which they serve, as well as the law enforcement profession. <http://www2.ohchr.org/english/law/codeofconduct.htm>

***

Хавсралт 2

Основные принципы применения силы и огнестрельного оружия должностными лицами по поддержанию правопорядка.

Приняты восьмым Конгрессом Организации Объединенных Наций по предупреждению преступности и обращению с правонарушителями, Гавана, Куба, 27 августа — 7 сентября 1990 года.

Учитывая, что работа должностных лиц по поддержанию правопорядка* имеет большую социальную важность и что поэтому необходимо поддерживать на должном уровне и, при необходимости, улучшать условия труда и положение этих должностных лиц,

учитывая, что угроза жизни и безопасности должностных лиц по поддержанию правопорядка должна рассматриваться как угроза стабильности общества в целом,

учитывая, что должностные лица по поддержанию правопорядка играют исключительно важную роль в защите права человека на жизнь, свободу и безопасность, как это гарантируется во Всеобщей декларации прав человека и подтверждается в Международном пакте о гражданских и политических правах,

учитывая, что в Стандартных минимальных правилах обращения с заключенными предусматриваются обстоятельства, в которых сотрудники тюрем могут применять силу при выполнении своих обязанностей,

учитывая, что в статье 3 Кодекса поведения должностных лиц по поддержанию правопорядка говорится, что должностные лица по поддержанию правопорядка могут применять силу только в случае крайней необходимости и в той мере, в какой

это требуется для выполнения их обязанностей,

учитывая, что на подготовительном совещании к седьмому Конгрессу Организации Объединенных Наций по предупреждению преступности и обращению с правонарушителями, состоявшемуся в Варенне, Италия, были согласованы элементы, которые будут рассмотрены в ходе будущей работы по ограничению применения силы и огнестрельного оружия должностными лицами по поддержанию правопорядка,

учитывая, что седьмой Конгресс в своей резолюции 14, в частности, подчеркивает, что применение должностными силами по поддержанию правопорядка силы и огнестрельного оружия должно осуществляться при надлежащем уважении прав человека,

учитывая, что Экономический и Социальный Совет в разделе IX своей резолюции 1986/10 от 21 мая 1986 года предлагает государствам-членам при осуществлении Кодекса уделять особое внимание вопросам применения должностными лицами по поддержанию правопорядка силы и огнестрельного оружия, а Генеральная Ассамблея в своей резолюции 41/149 от 4 декабря 1986 года, в частности, приветствует эту рекомендацию Совета,

учитывая, что целесообразно, уделяя должное внимание личной безопасности должностных лиц по поддержанию правопорядка, рассмотреть их роль в связи с отправлением правосудия, защитой права человека на жизнь, свободу и безопасность, их задачами по обеспечению государственной безопасности и общественного порядка и значением их квалификации, подготовки и поведения,

правительствам следует принять во внимание и соблюдать в рамках своего национального законодательства и практики изложенные ниже Основные принципы, разработанные с целью оказания помощи государствам-членам в осуществлении их задачи по обеспечению и содействию выполнению соответствующей роли должностными лицами по поддержанию правопорядка, и следует довести эти принципы до сведения должностных лиц по поддержанию правопорядка, а также других лиц, таких как судьи, работники прокуратуры, юристы, работники исполнительной власти и законодательной власти и населения в целом.

Общие положения

1. Правительства и правоохранительные органы принимают и осуществляют нормы и нормативные положения о применении должностными лицами по поддержанию правопорядка силы и огнестрельного оружия против людей. При разработке таких норм и положений правительства и правоохранительные органы постоянно учитывают этические вопросы, связанные с применением силы и огнестрельного оружия.

2. Правительства и правоохранительные органы разрабатывают как можно более широкий арсенал средств и обеспечивают должностных лиц по поддержанию правопорядка различными видами оружия и боеприпасов, позволяющими дифференцированно применять силу и огнестрельное оружие. В их число входит разработка не приводящих к смерти, но нейтрализующих видов оружия, применяемого в надлежащих ситуациях, в целях все большего сужения сферы использования средств, способных убить или ранить. В тех же целях необходимо также иметь возможность оснащения должностных лиц по поддержанию правопорядка для их самозащиты таким снаряжением, как щиты, каски, пуленепробиваемые транспортные средства для уменьшения необходимости использования любого рода оружия.

3. Следует тщательно рассмотреть вопрос о разработке и использовании не приводящих к смерти, но нейтрализующих видов оружия, чтобы свести к минимуму риск нанесения

ущерба посторонним лицам, и осуществлять строгий контроль в отношении использования такого оружия.

4. Должностные лица по поддержанию правопорядка при осуществлении своих функций, насколько это возможно, используют ненасильственные средства до вынужденного применения силы или огнестрельного оружия. Они могут применять силу и огнестрельное оружие только в тех случаях, когда другие средства являются неэффективными или не дают каких-либо надежд на достижение намеченного результата.

5. Во всех случаях, когда применение силы или огнестрельного оружия неизбежно, должностные лица по поддержанию правопорядка:

- a) проявляют сдержанность в таком применении силы и действуют исходя из серьезности правонарушения и той законной цели, которая должна быть достигнута;
- b) сводят к минимуму возможность причинения ущерба и нанесения ранений и охраняют человеческую жизнь;
- c) обеспечивают предоставление медицинской и другой помощи любым раненым или пострадавшим лицам в самые кратчайшие сроки;
- d) обеспечивают, чтобы родственники или близкие друзья раненых или пострадавших лиц уведомлялись в как можно более короткий срок.

6. Если применение должностными лицами по поддержанию правопорядка силы или огнестрельного оружия приводит к ранению или смерти, они немедленно сообщают об этом вышестоящему начальству в соответствии с принципом 22.

7. Правительства обеспечивают, чтобы произвольное или злонамеренное применение силы или огнестрельного оружия должностными лицами по поддержанию правопорядка каралось в соответствии с их законом как уголовное преступление.

8. Чрезвычайные обстоятельства, такие как внутренняя политическая нестабильность или любые другие чрезвычайные общественные явления, не могут служить оправданием для любого отхода от настоящих Основных принципов.

Специальные положения

9. Должностные лица по поддержанию правопорядка не применяют огнестрельного оружия против людей, за исключением случаев самообороны или защиты других лиц от неминуемой угрозы смерти или серьезного ранения или с целью предотвращения совершения особо серьезного преступления, влекущего за собой большую угрозу для жизни, с целью ареста лица, представляющего такую опасность, сопротивляющегося их власти, или с целью предотвращения его побега и лишь в тех случаях, когда менее решительные меры недостаточны для достижения этих целей. В любом случае преднамеренное применение силы со смертельным исходом может иметь место лишь тогда, когда оно абсолютно неизбежно для защиты жизни.

10. При обстоятельствах, предусмотренных в принципе 9, должностные лица по поддержанию правопорядка представляются в качестве таковых и дают четкое предупреждение о намерении применять огнестрельное оружие, предоставляя достаточное время для ответной реакции на это предупреждение, за исключением тех случаев, когда эти действия создают для должностных лиц по поддержанию правопорядка ненужную опасность или создают опасность смерти или нанесения серьезного ущерба другим лицам, или же были бы явно неуместными или ненужными при создавшихся обстоятельствах инцидента.

11. Нормы и положения о применении огнестрельного оружия должностными лицами по поддержанию правопорядка включают руководящие принципы, которые:

- а) определяют обстоятельства, при которых должностные лица по поддержанию правопорядка уполномочены носить огнестрельное оружие, и оговаривают разрешенные виды огнестрельного оружия и боеприпасов;
- б) обеспечивают, чтобы огнестрельное оружие применялось лишь в надлежащих обстоятельствах и таким образом, чтобы можно было бы уменьшить опасность причинения чрезмерного ущерба;
- в) запрещают применение таких видов огнестрельного оружия и боеприпасов, которые наносят чрезвычайно тяжелые ранения или служат источником неоправданного риска;
- г) регулируют контроль, хранение и выдачу огнестрельного оружия, включая процедуры, обеспечивающие подотчетность должностных лиц по поддержанию правопорядка за выданное им огнестрельное оружие и боеприпасы;
- д) определяют предупреждения, которые в соответствующих случаях даются перед выстрелом из огнестрельного оружия;
- е) предусматривают систему отчетности во всех случаях, когда должностные лица по поддержанию правопорядка применяют огнестрельное оружие при исполнении служебных обязанностей.

Поддержание порядка в случае незаконных собраний

12. Поскольку в соответствии с принципами, изложенными во Всеобщей декларации прав человека и Международном пакте о гражданских и политических правах, участие в законных и мирных собраниях может принимать каждый человек, правительства и учреждения и должностные лица по поддержанию правопорядка признают, что сила и огнестрельное оружие могут применяться лишь в соответствии с принципами 13 и 14.

13. При разгоне противозаконных собраний ненасильственного характера должностные лица по поддержанию правопорядка избегают применения силы или, если это возможно, ограничивают такое применение до необходимого минимума.

14. При разгоне собраний насильственного характера должностные лица по поддержанию правопорядка могут применять огнестрельное оружие лишь в тех случаях, когда нельзя применить менее опасные средства, и лишь в той мере, в какой это минимально необходимо. Должностные лица по поддержанию правопорядка не применяют огнестрельного оружия в таких случаях, за исключением условий, оговоренных в принципе 9.

Контроль за лицами, находящимися под стражей или в заключении

15. Должностные лица по поддержанию правопорядка в своих отношениях с лицами, находящимися под стражей или в заключении, не применяют силу, за исключением случаев, когда это строго необходимо для поддержания безопасности и порядка в исправительном учреждении или когда создается угроза для личной безопасности.

16. Должностные лица по поддержанию правопорядка в своих отношениях с лицами, находящимися под стражей или в заключении, не применяют огнестрельного оружия, за исключением случаев самообороны или защиты других от непосредственной угрозы смерти или серьезного ранения, или когда это строго необходимо для предотвращения побега лица, находящегося под стражей или в заключении и представляющего опасность, о которой говорится в принципе 9.

17. Вышеизложенные принципы применяются без ущерба для прав, функций и обязанностей персонала тюрем, изложенных в Стандартных минимальных правилах обращения с заключенными, особенно в правилах 33, 34 и 54.

Квалификация, подготовка и консультирование

18. Правительства и правоохранительные органы обеспечивают, чтобы все должностные лица по поддержанию правопорядка отбирались с помощью надлежащих процедур отбора, обладали соответствующими моральными, психологическими и физическими качествами для эффективного выполнения своих функций и проходили непрерывную и тщательную профессиональную подготовку. Необходимо периодически осуществлять проверку их пригодности для исполнения таких функций.

19. Правительства и правоохранительные органы обеспечивают, чтобы все должностные лица по поддержанию правопорядка проходили подготовку и проверялись в соответствии с надлежащей специальной подготовкой к действиям в условиях применения силы. Должностные лица по поддержанию правопорядка, которые должны носить огнестрельное оружие, получают соответствующие разрешения лишь по завершении специального курса обучения их применению.

20. При подготовке должностных лиц по поддержанию правопорядка правительства и правоохранительные органы обращают особое внимание на вопросы полицейской этики и прав человека, особенно в процессе ведения расследований, на альтернативы применению силы и огнестрельного оружия, включая мирное урегулирование конфликта, понимание поведения больших масс людей и методы убеждения, ведения переговоров и посредничества, а также технические средства с целью ограничения применения силы или огнестрельного оружия. Правоохранительным органам следует пересматривать свои учебные программы и оперативные процедуры в свете конкретных инцидентов.

21. Правительства и правоохранительные органы уделяют особое внимание консультированию на случай стресса должностных лиц по поддержанию правопорядка, попадающих в ситуации, в которых применяется сила или огнестрельное оружие.

Процедуры представления и разбора рапортов

22. Правительства и правоохранительные органы устанавливают эффективные процедуры представления и разбора рапортов в отношении всех инцидентов, упомянутых в принципах 6 и 11 (f). По инцидентам, рапорты в отношении которых представлены в соответствии с этими принципами, правительства и правоохранительные учреждения обеспечивают эффективный процесс разбора и возможность осуществления при надлежащих обстоятельствах юрисдикции независимыми административными органами или органами, осуществляющими судебное преследование. В случае смерти и серьезного ранения или других тяжелых последствий немедленно направляется подробный рапорт компетентным органам, ответственным за независимый административный разбор дела и судебный контроль.

23. Лица, пострадавшие от применения силы и огнестрельного оружия, или их законные представители имеют доступ к независимому процессу, включая судебный процесс. В случае смерти таких лиц настоящее положение соответствующим образом распространяется на их иждивенцев.

24. Правительства и правоохранительные органы обеспечивают привлечение старших должностных лиц к ответственности, если им известно или должно было быть известно об имевшихся или имеющихся случаях незаконного применения силы или огнестрельного

оружия находящимися в их подчинении должностными лицами по поддержанию правопорядка и они не предприняли всех имеющихся в их распоряжении мер для предотвращения, пресечения таких случаев или сообщения о них.

25. Правительства и правоохранительные органы обеспечивают, чтобы в отношении должностных лиц по поддержанию правопорядка, которые в соответствии с Кодексом поведения должностных лиц по поддержанию правопорядка и настоящими Основными принципами отказываются выполнять приказ о применении силы или огнестрельного оружия или которые сообщают о таком применении силы или огнестрельного оружия другими должностными лицами, не применялись никакие уголовные или дисциплинарные меры.

26. Исполнение приказов вышестоящих должностных лиц не является оправданием, если должностные лица по поддержанию правопорядка знали о явной незаконности приказа о применении силы и огнестрельного оружия, что привело к смерти или серьезному ранению какого-либо лица, и имели разумную возможность отказаться от его исполнения. В любом случае ответственность возлагается также на вышестоящих должностных лиц, отдавших незаконные приказы.

* В соответствии с комментарием к статье 1 Кодекса поведения должностных лиц по поддержанию правопорядка под "должностными лицами по поддержанию правопорядка" понимаются все служители закона, как назначенные, так и избранные, которые выполняют полицейские функции, особенно функции по аресту или задержанию. В странах, в которых полицейские функции выполняются военными властями как в форме, так и без нее или государственными силами безопасности, под определение должностных лиц по поддержанию правопорядка подпадают сотрудники таких служб. - <http://www1.umn.edu/humanrts/russian/instreet/Ri2bpuff.html>

* * *

Basic Principles on the Use of Force and Firearms by Law Enforcement Officials

Adopted by the Eighth United Nations Congress on the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders, Havana, Cuba, 27 August to 7 September 1990

Whereas the work of law enforcement officials is a social service of great importance and there is, therefore, a need to maintain and, whenever necessary, to improve the working conditions and status of these officials,

Whereas a threat to the life and safety of law enforcement officials must be seen as a threat to the stability of society as a whole,

Whereas law enforcement officials have a vital role in the protection of the right to life, liberty and security of the person, as guaranteed in the Universal Declaration of Human Rights and reaffirmed in the International Covenant on Civil and Political Rights,

Whereas the Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners provide for the circumstances in which prison officials may use force in the course of their duties,

Whereas article 3 of the Code of Conduct for Law Enforcement Officials provides that law enforcement officials may use force only when strictly necessary and to the extent required for the performance of their duty,

Whereas the preparatory meeting for the Seventh United Nations Congress on the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders, held at Varenna, Italy, agreed on elements to be considered in the course of further work on restraints on the use of force and firearms by law enforcement officials,

Whereas the Seventh Congress, in its resolution 14, inter alia, emphasizes that the use of force and firearms by law enforcement officials should be commensurate with due respect for human rights,

Whereas the Economic and Social Council, in its resolution 1986/10, section IX, of 21 May 1986, invited Member States to pay particular attention in the implementation of the Code to the use of

force and firearms by law enforcement officials, and the General Assembly, in its resolution 41/149 of 4 December 1986, inter alia, welcomed this recommendation made by the Council,

Whereas it is appropriate that, with due regard to their personal safety, consideration be given to the role of law enforcement officials in relation to the administration of justice, to the protection of the right to life, liberty and security of the person, to their responsibility to maintain public safety and social peace and to the importance of their qualifications, training and conduct,

The basic principles set forth below, which have been formulated to assist Member States in their task of ensuring and promoting the proper role of law enforcement officials, should be taken into account and respected by Governments within the framework of their national legislation and practice, and be brought to the attention of law enforcement officials as well as other persons, such as judges, prosecutors, lawyers, members of the executive branch and the legislature, and the public.

General provisions

1. Governments and law enforcement agencies shall adopt and implement rules and regulations on the use of force and firearms against persons by law enforcement officials. In developing such rules and regulations, Governments and law enforcement agencies shall keep the ethical issues associated with the use of force and firearms constantly under review.

2. Governments and law enforcement agencies should develop a range of means as broad as possible and equip law enforcement officials with various types of weapons and ammunition that would allow for a differentiated use of force and firearms. These should include the development of non-lethal incapacitating weapons for use in appropriate situations, with a view to increasingly restraining the application of means capable of causing death or injury to persons. For the same purpose, it should also be possible for law enforcement officials to be equipped with self-defensive equipment such as shields, helmets, bullet-proof vests and bullet-proof means of transportation, in order to decrease the need to use weapons of any kind.

3. The development and deployment of non-lethal incapacitating weapons should be carefully evaluated in order to minimize the risk of endangering uninvolved persons, and the use of such weapons should be carefully controlled.

4. Law enforcement officials, in carrying out their duty, shall, as far as possible, apply non-violent means before resorting to the use of force and firearms. They may use force and firearms only if other means remain ineffective or without any promise of achieving the intended result.

5. Whenever the lawful use of force and firearms is unavoidable, law enforcement officials shall:

- (a) Exercise restraint in such use and act in proportion to the seriousness of the offence and the legitimate objective to be achieved;
- (b) Minimize damage and injury, and respect and preserve human life;
- (c) Ensure that assistance and medical aid are rendered to any injured or affected persons at the earliest possible moment;
- (d) Ensure that relatives or close friends of the injured or affected person are notified at the earliest possible moment.

6. Where injury or death is caused by the use of force and firearms by law enforcement officials, they shall report the incident promptly to their superiors, in accordance with principle 22.

7. Governments shall ensure that arbitrary or abusive use of force and firearms by law enforcement officials is punished as a criminal offence under their law.

8. Exceptional circumstances such as internal political instability or any other public emergency may not be invoked to justify any departure from these basic principles.

Special provisions

9. Law enforcement officials shall not use firearms against persons except in self-defence or defence of others against the imminent threat of death or serious injury, to prevent the perpetration of a particularly serious crime involving grave threat to life, to arrest a person presenting such a danger and resisting their authority, or to prevent his or her escape, and only when less extreme means are insufficient to achieve these objectives. In any event, intentional lethal use of firearms may only be made when strictly

unavoidable in order to protect life.

10. In the circumstances provided for under principle 9, law enforcement officials shall identify themselves as such and give a clear warning of their intent to use firearms, with sufficient time for the warning to be observed, unless to do so would unduly place the law enforcement officials at risk or would create a risk of death or serious harm to other persons, or would be clearly inappropriate or pointless in the circumstances of the incident.

11. Rules and regulations on the use of firearms by law enforcement officials should include guidelines that:

- (a) Specify the circumstances under which law enforcement officials are authorized to carry firearms and prescribe the types of firearms and ammunition permitted;
- (b) Ensure that firearms are used only in appropriate circumstances and in a manner likely to decrease the risk of unnecessary harm;
- (c) Prohibit the use of those firearms and ammunition that cause unwarranted injury or present an unwarranted risk;
- (d) Regulate the control, storage and issuing of firearms, including procedures for ensuring that law enforcement officials are accountable for the firearms and ammunition issued to them;
- (e) Provide for warnings to be given, if appropriate, when firearms are to be discharged;
- (f) Provide for a system of reporting whenever law enforcement officials use firearms in the performance of their duty.

Policing unlawful assemblies

12. As everyone is allowed to participate in lawful and peaceful assemblies, in accordance with the principles embodied in the Universal Declaration of Human Rights and the International Covenant on Civil and Political Rights, Governments and law enforcement agencies and officials shall recognize that force and firearms may be used only in accordance with principles 13 and 14.

13. In the dispersal of assemblies that are unlawful but non-violent, law enforcement officials shall avoid the use of force or, where that is not practicable, shall restrict such force to the minimum extent necessary.

14. In the dispersal of violent assemblies, law enforcement officials may use firearms only when less dangerous means are not practicable and only to the minimum extent necessary. Law enforcement officials shall not use firearms in such cases, except under the conditions stipulated in principle 9.

Policing persons in custody or detention

15. Law enforcement officials, in their relations with persons in custody or detention, shall not use force, except when strictly necessary for the maintenance of security and order within the institution, or when personal safety is threatened.

16. Law enforcement officials, in their relations with persons in custody or detention, shall not use firearms, except in self-defence or in the defence of others against the immediate threat of death or serious injury, or when strictly necessary to prevent the escape of a person in custody or detention presenting the danger referred to in principle 9.

17. The preceding principles are without prejudice to the rights, duties and responsibilities of prison officials, as set out in the Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners, particularly rules 33, 34 and 54.

Qualifications, training and counselling

18. Governments and law enforcement agencies shall ensure that all law enforcement officials are selected by proper screening procedures, have appropriate moral, psychological and physical qualities for the effective exercise of their functions and receive continuous and thorough professional training. Their continued fitness to perform these functions should be subject to periodic review.

19. Governments and law enforcement agencies shall ensure that all law enforcement officials are provided with training and are tested in accordance with appropriate proficiency standards in the use of force. Those law enforcement officials who are required to carry firearms should be authorized to do so only upon completion of special training in their use.

20. In the training of law enforcement officials, Governments and law enforcement agencies shall give

special attention to issues of police ethics and human rights, especially in the investigative process, to alternatives to the use of force and firearms, including the peaceful settlement of conflicts, the understanding of crowd behaviour, and the methods of persuasion, negotiation and mediation, as well as to technical means, with a view to limiting the use of force and firearms. Law enforcement agencies should review their training programmes and operational procedures in the light of particular incidents.

21. Governments and law enforcement agencies shall make stress counselling available to law enforcement officials who are involved in situations where force and firearms are used.

Reporting and review procedures

22. Governments and law enforcement agencies shall establish effective reporting and review procedures for all incidents referred to in principles 6 and 11 (f). For incidents reported pursuant to these principles, Governments and law enforcement agencies shall ensure that an effective review process is available and that independent administrative or prosecutorial authorities are in a position to exercise jurisdiction in appropriate circumstances. In cases of death and serious injury or other grave consequences, a detailed report shall be sent promptly to the competent authorities responsible for administrative review and judicial control.

23. Persons affected by the use of force and firearms or their legal representatives shall have access to an independent process, including a judicial process. In the event of the death of such persons, this provision shall apply to their dependants accordingly.

24. Governments and law enforcement agencies shall ensure that superior officers are held responsible if they know, or should have known, that law enforcement officials under their command are resorting, or have resorted, to the unlawful use of force and firearms, and they did not take all measures in their power to prevent, suppress or report such use.

25. Governments and law enforcement agencies shall ensure that no criminal or disciplinary sanction is imposed on law enforcement officials who, in compliance with the Code of Conduct for Law Enforcement Officials and these basic principles, refuse to carry out an order to use force and firearms, or who report such use by other officials.

26. Obedience to superior orders shall be no defence if law enforcement officials knew that an order to use force and firearms resulting in the death or serious injury of a person was manifestly unlawful and had a reasonable opportunity to refuse to follow it. In any case, responsibility also rests on the superiors who gave the unlawful orders.

¹ In accordance with the commentary to article 1 of the Code of Conduct for Law Enforcement Officials, the term "law enforcement officials" includes all officers of the law, whether appointed or elected, who exercise police powers, especially the powers of arrest or detention. In countries where police powers are exercised by military authorities, whether uniformed or not, or by State security forces, the definition of law enforcement officials shall be regarded as including officers of such services. - <http://www2.ohchr.org/english/law/firearms.ht>

ОИГ.МН
СУДАЛГААНЫ САН

**ҮНДЭСНИЙ УЛААН ЗАГАЛМАЙН НИЙГЭМЛЭГҮҮДЭД ТӨР ЗАСГИЙН
БАЙГУУЛЛАГААС ДЭМЖЛЭГ ҮЗҮҮЛДЭГ БУСАД ОРНЫ ТУРШЛАГА
(ХАРЬЦУУЛСАН СУДАЛГАА)**

Д. Жигваагүнсэл, Ө. Мөнхтунгалаа

Судалгааны зорилго:

Үндэсний улаан загалмайн нийгэмлэгүүдэд төр засгийн байгууллагаас хэрхэн дэмжлэг үзүүлдэг талаарх гадаадын зарим орны туршлага судлах

Судалгаа мэдээллийн эх сурвалж:

Гадаадын зарим орны үндэсний улаан загалмайн нийгэмлэгүүдийн албан ёсны вэб сайт, хууль эрх зүйн актууд, Монголын улаан загалмайн нийгэмлэгийн холбогдох эрх бүхий мэргэжилтнүүдээс ирүүлсэн мэдээлэл зэргийг эх сурвалж болгон Финлянд, Польш, БНСУ, БНХАУ, Япон зэрэг орнуудын туршлагын талаар мэдээллийг харьцуулан судалсан. /Хавсралт/

Ерөнхий мэдээлэл:

Улаан Загалмайн Нийгэмлэг нь иргэдээс хөдөлгөөний дүрэм, үндсэн зарчмуудыг зөвшөөрч, тэдгээрийг болон Женевийн конвенц, Нэмэлт протоколуудын зарчим, хэм хэмжээ, үзэл санааг хэрэгжүүлэх, Хүмүүнлэгийн тухай хуулийн хүрээнд төрийн хүмүүнлэгийн бодлогод дэмжлэг үзүүлэх зорилгоор сайн дурын үндсэн дээр байгуулагдан өөрийгөө удирдах ёсны дагуу үйл ажиллагаа явуулдаг нийгэмд үйлчилдэг төрийн бус, хүмүүнлэгийн байгууллага юм.

Өнөөдөр Улаан Загалмайн, Улаан хавирган сар хөдөлгөөнд дэлхийн 181 орны 500 сая хүн нэгдээд байна. Улаан загалмайн төлөөлөгчийн газар дэлхийн 80 гаруй оронд бий. Улаан загалмайн нийгэмлэгийн гол зарчим нь хүнлэг байдал, сайн дурын үндсэн дээр эвлэлдэн нэгдэж, хүмүүнлэг тусламж үзүүлэх явдал юм. Олон улсын улаан загалмайн нийгэмлэг нь гишүүн орныхоо засгийн газрын өгч байгаа хандиваар санхүүждэг. Мөн хувийн байгууллагууд ч сайн дураараа хандив өгдөг байна. Олон улсын улаан загалмайн нийгэмлэгийн бэлгэ тэмдгийг хуулиар хамгаалсан тул бусад байгууллагууд ашиглахыг хориглосон байдаг.

Улаан Загалмайн Нийгэмлэгийн бэлгэ тэмдгийг буруугаар ашиглахаас сэргийлж бүх гишүүн орнууд нь тусгай хууль баталсан байх шаардлагатай. Аливаа улсад Улаан загалмайн нийгэмлэг нэг л байх бөгөөд энэ нь бүх хүнд нээлттэй байж тухайн орны бүх нутаг дэвсгэрт энэрэнгүй үйл ажиллагаа явуулдаг зарчимтай.

Судалгааны үр дүн:

Судалгаанд Финлянд, Польш, БНСУ, БНХАУ, Япон зэрэг орнуудын Үндэсний улаан загалмайн нийгэмлэгүүдийн үйл ажиллагаа, бүтэц зохион байгуулалт, санхүүжилтийн хэлбэрийг албан ёсны вэб сайтаас, АНУ, Европын Холбооны улс орнууд, Нидерланд, Серб зэрэг улс орнуудын талаарх мэдээллийг МУЗН-ээс Улаан загалмайн хуулинд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах ажлын хэсэгт явуулсан мэдээллээс ашиглав.

Женевийн конвенцид нэгдэн орж, Үндэсний улаан загалмайн нийгэмлэгээ байгуулсан улс орон бүр үйл ажиллагаагаа ямарваа саадгүй явуулах хууль эрх зүйн орчныг бүрдүүлж, Олон улсын улаан загалмайн нийгэмлэг, Улаан хавирган сар хөдөлгөөний үндсэн зарчмууд, Олон улсын хүмүүнлэгийн хуулийг Үндэсний Улаан загалмайн нийгэмлэгтэйгээ хамтран

сурталчлах, түгээн дэлгэрүүлэх ажлыг хийж санхүүжүүлэх үүрэгтэй байдаг байна. Энэ тухай Женевийн конвенцэд тодорхой заасан байдаг. Тус конвенцид нэгдэн орсон үүрэг зорилтынхоо хүрээнд улс орон бүр өөрсдийн улаан загалмайн тухай хуультай, түүгээрээ үйл ажиллагаагаа саадгүй явуулах боломж бололцоо, эрх зүйн орчныг хангаж өгсөн байдаг нь судалгаанд хамрагдсан орнуудын туршлагаас харагдаж байна. Үүнд төрөөс түүний бэлгэ тэмдэг, үйл ажиллагааг нь хуулиар хамгаалахын сацуу төрөл бүрийн татвараас чөлөөлөх, санхүүгийн дэмжлэг үзүүлэх, хамтран ажиллах зэрэг зохицуулалтуудыг хийж өгдөг.

Бүгд найрамдах Солонгос улс

Цусны донор, Улсын асрамжийн газар, халамж үйлчилгээний төвүүдтэй холбогдсон орон байр, үйл ажиллагааг иж бүрнээр нь үндэсний болон орон нутгийн Улаан загалмайн байгууллагууддаа хариуцуулан улс болон хот, мужийн төсвөөс санхүүжүүлдэг.

Япон, Америк улс

Эрүүл мэндийн анхны тусламж, гамшгаас урьдчилан сэргийлэх сургалт суртчилгаа болон гамшгийн үед үзүүлэх яаралтай болон нөхөн сэргээх тусламжийн асуудлыг Улаан Загалмайн нийгэмлэг, Онцгой байдлын газруудад үйл ажиллагааны үйлчлэлийн дагуу хувиарлан хариуцуулж, төрөөс санхүүжилтийг нь олгодог.

Бүгд Найрамдах Хятад Ард Улс

Үндэсний Улаан Загалмайн нийгэмлэг болон улс, мужийн улаан загалмайн хороодыг ажлын байр нөхцлөөр өөрийн байгууллагуудын жишгээр хангаж, орон тооны ажилтны цалин, нийгмийн асуудлыг бүрэн хариуцдаг.

Европын Холбооны улс орнуудад

- Үндэсний Улаан загалмайн нийгэмлэгийн дэргэд “Сан” байгуулж, түүнд хорооны санхүүгийн дэмжлэг үзүүлсэн байгууллага, аж ахуй нэгж, иргэд татвараас чөлөөлөгддөг.
- УЗН -ийн авто машинууд албан үүргээ гүйцэтгэж байгаа үед заавал хураамжаас бүрэн чөлөөлөгддөг.
- Улаан загалмайн ажилтнууд үүргийн дагуу ажлаа хийж буй тохиолдолд тээврийн хэрэгслээр үнэгүй зорчдог.

Нидерланд, Финлянд улс

Үл хөдлөх хөрөнгө ажлын байр авах, болон тэдгээрийн ашиглалтын зардлыг Засгийн Газраас гаргаж, үйл ажиллагааны орлогын татвар, НӨАТ-өөс чөлөөлөгддөг.

Бүгд найрамдах Серб улс

- Улаан Загалмайн байгууллагуудыг улсын болон орон нутгийн засаг захиргааны төвөөс сан бүрдүүлэх
- Улаан загалмайн хөтөлбөр, үйл ажиллагааг санхүүжүүлэхэд нэмэлт хандиваар хангах
- Улаан загалмайн төрийн болон муж орон нутгийн захиргаанаас хариуцуулсан ажил үйлчилгээ
- Мөрийтэй тоглоомноос олсон орлогоос хүмүүнлэгийн ажилд зориулах зэргээр дэмжин ажилладаг байна.

Үндэсний Улаан загалмайн үйл ажиллагааны зорилго бол төрийн нийгмийн халамжийн үйл ажиллагаан дээр чухал нэмэлт үйл ажиллагаа явуулах явдал юм. Энэ төрлийн тусламжийн эрэлт хэрэгцээ цаг ямагт асар их байдаг. Судалгаанд хамрагдсан орнуудын Улаан загалмайн нийгэмлэгүүдийн үйл ажиллагаа нь нилээд өргөн цар хүрээтэй бөгөөд ахмад настануудыг асрах, хэвтэрийн өвчтөнд туслан асрах, ядуу зүдүү, ажилгүй гэх зэрэг эмзэг бүлгийнхэнд туслах, архидаан согтуурах, мансуурах бодис хэрэглэхээс урьдчилан сэргийлэх, өдөр өнжүүлэх ажиллуулах, зуны амралтаар зуслан зохион байгуулах зэрэг олон талт нийгмийн халамж үйлчилгээний ажлуудыг төр засгийн нийгмийн үйлчилгээний нэмэлт, өөрөөр хэлбэл дутууг нь нөхөн гүйцээх хэлбэрээр гүйцэтгэдэг байна.

Эндээс Улаан загалмай болон төрийн нийгмийн үйлчилгээний ажилд давхцах зүйл нилээд гардаг. Тэгэхээр тухай тухайн төр улс Улаан загалмайн нийгэмлэгийн эдгээр нийгмийн халамж үйлчилгээний зэрэг үйл ажиллагааг өөрийн энэ чиглэлийн ажилтай хэрхэн уялдуулах вэ гэдэг дээр бодлогоо боловсруулж хэрэгжүүлдэг байна.

Зарим улсад аль нэг чиглэлийн нийгмийн халамжийн ажлыг шууд өөрийн үндэсний Улаан Загалмай нийгэмлэгтээ даатгаж түүнийг нь санхүүжүүлдэг бол Польш улс яам, орон нутгийн захиргаатай, үйлчлүүлэгчдийг оролцуулан гурван талт гэрээ байгуулан хамтран ажиллаж байна. Тухайлбал, гэрээр асруулах тусламж авч байгаа тохиолдолд ажиллах цаг, ажлын хөлс гэх зэргийг тохиролцоод тухайн орон нутгийн нийгмийн халамжийн газраас зардлыг гаргуулах гэх мэт. Бас нэгэн чухал зүйл нь Улаан загалмай нийгэмлэг нь анхны тусламж үзүүлэх, сэтгэл зүйн зөвлөгөө өгөх, ДОХ -оос сэргийлэх, дотоод гадаадын гамшигийн үед хэрхэн ажиллах гэх зэрэг олон талт зорилгоор өөрийн нийгэмлэгийн ажилтан албан хаагчид, гишүүд, сайн дурынхан төдийгүй нийгмийг хамарсан боловсрол сургалтын ажлыг олон хэлбэрээр маш сайн зохион байгуулдаг байна.

Үүнд шаардагдах мөнгө санхүүг ч гишүүдийн татвар, олон нийтийн хандив, үйлчилгээний ажил хийж олсон хуримтлал, цус сэлбэх үйлчилгээнээс хуримтлуулсан, олон нийтийн дунд олон улсын чанартай болон өөрийн үндэсний гэх мэт олон төрлийн аян хөдөлгөөнийг өрнүүлэн мөнгө санхүүг хуримтлуулдаг. Мөн эдгээр үйл ажиллагааг харилцан тохиролцсоны үндсэн дээр болон хуулийн зохицуулалтын дагуу зарим оронд төрөөс санхүүжүүлдэг туршлага ч цөөнгүй байна. Тухайлбал, Хятадын улаан загалмайн нийгэмлэгийн Гамшигийн хохирлыг арилгах үйл ажиллагааг төрөөс санхүүжүүлж үйл ажиллагааг нь дэмжин хамтран ажилладаг.

Дэлхийн улс орнууд ялангуяа ардчилал хөгжсөн орнуудад Засгийн газар, төр, засаг төв, орон нутгийн байгууллагууд нь Үндэсний Улаан Загалмайн нийгэмлэгтэйгээ олон шат дамжлагагүй шууд хамтран ажиллаж, эрх зүй, хөрөнгө санхүүгийн дэмжлэг тусалцаа үзүүлж, хүмүүнлэгийн аливаа үйлчилгээний асуудлыг хариуцуулан гүйцэтгүүлж, газар, үл хөдлөх хөрөнгө болон бүх төрлийн албан татваруудаас бүрэн чөлөөлж, ашиглалттай холбогдсон төлбөрүүдийг төсвийн байгууллагуудтай адил хөнгөлөлт үзүүлдэг байна.

Гадаадын зарим орны Үндэсний улаан загалмайн нийгэмлэгийн үйл ажиллагаа

Япон⁹⁷

Япон улсын Улаан загалмайн нийгэмлэг /Japanes Red Cross Society/ удирдах байгууллага болох Төлөөлөгчдийн Зөвлөл 3 жилийн хугацаатайгаар сонгогдсон 223 гишүүнээс бүрддэг. Удирдах зөвлөл нь жилд 2 удаа хуралдаж Ерөнхийлөгч, 2 Дэд Ерөнхийлөгч, 3 аудитор, 61 захирагчдыг сонгодог байна. Тус байгууллага нь Токиод байрладаг бөгөөд 47 салбар

⁹⁷ Женевийн Конвенц, /1949 оны 08 дугаар сарын 12/, нэмэлт протоколууд /1977 оны 06 сарын 10/, УБ., 1995 он.

байгууллагуудаа удирдан ажилладаг. Төв байгууллагын шууд удирдлагад Эмчилгээний төв, Цусны төв, Эх баригч эмчийн сургууль зэрэг төвүүд ажилладаг.

Санхүүжилт болон хууль эрх зүйн зохицуулалт

Японы Улаан загалмайн нийгэмлэг нь гишүүдийн татвар, хандив, Үндэсний Даатгалын хөтөлбөрт хамрагдсан өвчтөнгүүдэд үзүүлсэн үйлчилгээнд тус хөтөлбөрөөс төлсөн төлбөр, цус болон цусан бүтээгдэхүүний борлуулалт зэргээс бүрддэг. Тус нийгэмлэг нь ерөнхий болон тусгай данстай. Ерөнхий данс нь гишүүдийн татвар, хандиваас бүрдэх бөгөөд дотоодын болон гадаадын үйл ажиллагаа, анхны тусламж хүргэх сургалтууд, бусад сайн дурын үйл ажиллагааг санхүүжүүлэх зорилготой. Эмнэлэгийн байгууллагуудын данс ба Цусны хөтөлбөрийн данс гэсэн 2 тусгай данстай.

Эрүүл мэнд анхны тусламж, гамшгаас урьдчилан сэргийлэх сургалт суртчилгаа болон гамшгийн үед үзүүлэх яаралтай болон нөхөн сэргээх тусламжийн асуудлыг Улаан Загалмай нийгэмлэг, Онцгой байдлын газруудад үйл ажиллагааны үйлчлэлийн дагуу хувиарлан хариуцуулж, төрөөс санхүүжилтийг нь олгодог. Тус нийгэмлэгийн санхүүжилтийг хүчирхэгжүүлэхэд хувийн байгууллага, компаниудтай хамтарч ажиллах болсон нь маш их ач холбогдолоо өгсөн байна. Тухайлбал, хувийн компаниуд нь зөвхөн санхүүгээр биш тэдний зүгээс нийгэмлэгийн үйл ажиллагаанд идэвхтэй дэмжлэг эхлүүлсэн. NHK буюу Үндэсний хамгийн том мэдээллийн байгууллагатай хамтран Олон улсын Тусламжийн Компани байгуулсан нь нийгэмлэгийн дэлхийн түвшинд хүмүүнлэгийн үйл ажиллагаа явуулахад чухал эхлэл болсон.

Нийгэмлэгийн үйл ажиллагааны чиглэлүүд:

- Гишүүд, сайн дурынханд хандсан үйл ажиллагаа
- Олон улсын үйл ажиллагаа
- Олон улсын хүмүүнлэгийн хуулийг дэлгэрүүлэх
- Дотоодын гамшиг
- Цусны хөтөлбөр
- Эмнэлэгийн үйлчилгээ
- Сувилахуйн боловсрол
- Аюулгүй байдлыг хангах үйлчилгээ
- Залуу Улаан Загалмайчууд
- Нийгмийн халамжийн үйлчилгээ

Нийгэмлэгийн гишүүн нь татвар төлөх хэлбэрээс гадна оролцоогоороо гишүүнээр элсэж болдог. Жилийн гишүүний татвар нь жилд 500 иен төлдөг. 2010 оны 3 сарын байдлаар 150 мянган гишүүдийн 10,65 сая иен төвлөрсөн байна. Японы Улаан загалмай нийгэмлэгийн хамгийн том бүтэц бол сайн дурынхны сүлжээ бөгөөд дотроо мэргэшсэн, залуу, хувиараа болон гамшгийн үед туслахаар бүртгэгдсэн сайн дурынхан гэсэн хэсгүүдтэй. 1877 онд байгуулагдсан цагаасаа хойш тус нийгэмлэг нь Ази-Номхон далайн түвшинд төдийгүй олон улсын хэмжээнд гамшгийн үеийн тусламжийн талаарх сургалтаараа голлох үүрэгтэй оролцдог болсон.

Японы 92 эмнэлэг тус нийгэмлэгтэй хамтарч ажилладаг бөгөөд үүнээс 5 нь Олон улсын улаан загалмай нийгэмлэгийн эмчилгээний салбарт тусалж ажилладаг. Дотоодын гамшгийн үед Японы улаан загалмай нийгэмлэг нь хамгийн сайн бэлтгэгдсэн 488 багтай. Тусламжийн баг бүр нь эмч, ахлах сувилагч, 2 сувилагч, 2 туслах ажилтнаас бүрддэг. Олон улсын хүмүүнлэгийн хуулийн дагуу явуулдаг үйл ажиллагаа нь ихэвчлэн Япон, Хойд Солонгост тусгаарлагдсан гэр бүлүүдийн асуудлыг голчилдог бөгөөд дайнд хохирсон

иргэдийн асуудлыг мөн хамаарч ажиллана. Залуу Улаан загалмайчуудын хүрээнд тус нийгэмлэг нь цэцэрлэгийн наснаас эхлээд оюутнуудыг хамарсан эрүүл мэндээ хамгаалах, эмнэлэг, тахир дутуу иргэдийн гэр бүлд туслах сайн дурын ажил, олон улсын нөхөрлөл гэсэн хэлбэрүүдээр тэдэнд зориулж үйл ажиллагаа явуулдаг. 2008 оны байдлаар нийт улсын сургуулиудын 24 хувь нь нийгэмлэгийн үйл ажиллагаанд оролцсон байна. Дээрх чиглэлүүдээс гадна цус болон цусан бүтээгдэхүүн нийлүүлэх үйлчилгээ, халамж тусламжийн үйл ажиллагаануудыг явуулдаг байна.

Бүгд Найрамдах Солонгос улс⁹⁸

БНСУ-ын Үндэсний улаан загалмай нийгэмлэг /Republic of Korea National Red Cross/ нь 1949 онд албан ёсоор байгуулагдсан бөгөөд анх 1905 онд Солонгосын эзэн хаан Сежонг Улаан загалмайн нийгэмлэгийг үндэслэжээ. БНСУ -ын Улаан загалмайн нийгэмлэгийн хөтөлбөрийн гол бодлого нь дэлхий нийтийн эв нэгдлийг хангах, хүмүүнлэг, үнэнч шударга байх, төвийг сахисан, тусгаар тогтносон сайн дурын үндсэн дээр үйлчлэх зорилготой ба төв нь Сөүл хотод байрладаг бөгөөд үндэстний хэмжээнд 5 эмнэлэг, 14 бүлэг, 131 цус хандивлах төвийг ажиллуулдаг.

Нийгэмлэгийн үйл ажиллагааны чиглэлүүд:

- Цус сэлбэлт
- Тусламж үйлчилгээ
- Эрүүл мэнд болон аюулгүй байдал
- Дотоод
- Олон улсын хөдөлгөөн
- Залуучуудын хөдөлгөөн

Цус сэлбэх үйлчилгээ нь Улаан загалмайн нийгэмлэгийн үйл ажиллагааны 95 хувийг эзэлдэг цус нийлүүлэх цорын ганц дотоодын хөтөлбөр юм. Цусны донор, Улсын асрамжийн газар, халамж үйлчилгээний төвүүдтэй холбогдсон орон байр, үйл ажиллагааг иж бүрнээр нь үндэсний болон орон нутгийн Улаан загалмайн байгууллагууддаа хариуцуулан улс болон хот, мужийн төсвөөс санхүүжүүлдэг. Гамшгийн үед гадаад улс оронд цус болон цусан бүтээгдэхүүн нийлүүлэх, тусламж дэмжлэг үзүүлэх үйл ажиллагаануудыг явуулдаг байна.

Аюул гамшгийн үед зайлшгүй хэрэгцээт тусламжийн хүнс, ороох боох материал, дулаан хувцас, эм эмнэлгийн зүйлсийг нийлүүлдэг. Жилд дунджаар байгалийн гамшигт нэрвэгдсэн 10 000 гаруй айл өрхөд хүнс болон хүнсний бус бүтээгдэхүүнийг бэлтгэн тогтмол тусламж үзүүлж ирсэн байна. Улаан загалмайн эмнэлэг болон нөхөн сэргээх төвүүд нь халдлагад өртсөн хүмүүст /байгалийн гамшигт нэрвэгдэгсэд, дүрвэгсэд, орлого багатай гэр бүлд/ тусламжийн үйлчилгээг хүргэх эмнэлэгийн тусламж үзүүлэх үүрэг хүлээдэг.

БНХАУ

Хятадын Улаан Загалмайн Нийгэмлэг (Red Cross Society of China) нь 1904 оны 3-р сарын 10-нд үүсгэн байгуулагдсан цагаасаа эхлэн шархадсан цэргүүдэд тусламж үзүүлэх, зэвсэгт мөргөлдөөний үед дүрвэгсдэд туслах, гамшигт нэрвэгдэгсдэд туслах, мөн бусад улс орон болон бус нутгууд дахь тусламжийн үйл ажиллагааг дэмжин оролцсоор ирсэн байна. БНХАУ үүсгэн байгуулагдсаны дараа Төв Засгийн газрын дэмжлэгээр Хятадын

⁹⁸ http://www.jrc.or.jp/english/activity/m_v.html Японы улаан загалмай нийгэмлэг /Japanes Red Cross Society/

Улаан Загалмайн Нийгэмлэг нь 1950 оны 8-р сард дахин байгуулагдаж, Улаан Загалмай болон Улаан Хавирган Сар хөдөлгөөний Олон улсын холбооны хууль ёсны гишүүн гэдгээ тунхаглажээ. 1978 оноос Хятад улс шинэчлэл, нээлттэй бодлогыг баримталдаг болсноос Хятадын Улаан Загалмай Нийгэмлэг тогтвортой бөгөөд хурдтай хөгжин, төрийн захиргааны харилцан адилгүй түвшин бүрт Улаан Загалмайн салбарууд сэргээн байгуулагдах буюу шинээр байгуулагдах болжээ.

Одоогоор Хятадын Улаан Загалмайн нийгэмлэг нь Хонконг ба Макаогийн онцгой бүс нутгийн захиргаан дахь Улаан Загалмайн салбарууд зэрэг 70 000 үндсэн нэгжүүдэд нийт 20 сая гишүүнтэйгээр ажиллаж байна.

Нийгмийн үйл ажиллагааны чиглэлүүд:

- Гамшгийг арилгах ба түүний бэлэн байдал
- Цусны донорын аян
- Эрүүл мэндийн үйлчилгээ
- Улаан загалмайн сургалт сурталчилгаа
- Нийгмийн халамжийн үйлчилгээ
- Олон улсын тусламж үйлчилгээ

Хятадын Улаан Загалмай нь Засгийн газар болон олон нийтийн дэмжлэг тусламжтайгаар хүмүүнлэгийн салбарт олон талт үйл ажиллагаагаа явуулдаг. Тухайлбал, Дотоодын гамшиг сүйрлийн үед Үндэсний Улаан загалмай нь олон зүйл хандивыг цуглуулж гамшигт нэрвэгдэгсдийн амь нас, эрүүл мэндийг хамгаалах үйлст зориулсан байдаг. Үндэсний Улаан загалмайн нийгэмлэгээс “Болзошгүй гамшгийн бэлэн байдал, Гамшгийн тусламжийн сүлжээ болон компьютерийн сүлжээг байгуулсан нь үйл ажиллагааны чадавх, яаралтай тусламж үзүүлэх ажлыг өргөжүүлсэн байна.

Нийгэмлэг нь Засгийн газартайгаа хамтран “Сайн дураараа цусны донор болох” хөдөлгөөнийг сурталчилан дэлгэрүүлэх ажлыг тогтмол зохион явуулдаг. 1997 оны сүүлчээр Хятадын Үндэсний Ардын Конгрессийн Дээд Хорооноос “Цусны донорын хөтөлбөр” дэхь Хятадын Улаан Загалмайн нийгэмлэгийн статус ба үүргийг баталгаажуулсан байна. Үндэсний Улаан загалмайн Нийгэмлэг нь хүний нөөцийн хөгжил, мэдээлэл ба дэмжлэг, мөнгө санхүү босгох ба орлого үүсгэх гэсэн стратегийн гурван чиглэлээр дотоодын үйл ажиллагаагаа сайжруулах, мөн нийгмийн оюуны соёлыг бүтээх ба нийгмийн хамгааллын салбартай хамтран ажиллаж, гамшгийг арилгах, эрүүл мэнд ба нийгмийн халамж үйлчилгээний төслүүдийг улам бүр хөгжүүлэх ба Улаан загалмайн хичээл сургалтыг хятад ханз бичгээр хөтлөн явуулах зэрэг ажлуудыг анхааран ажилладаг байна. Санхүүжилт болон хууль эрх зүйн зохицуулалт

1993 онд Үндэсний Ардын Конгрессийн дээд хорооноос Хятадын Улаан Загалмайн Нийгэмлэг ба түүний үйл ажиллагааны хууль зүйн үндэс болсон “БНХАУ-ын Улаан Загалмайн хуулийг” (Law of the People's Republic of China on the Red Cross Society) албан ёсоор баталсан байна. Тус хуулиар Үндэсний Улаан загалмайн нийгэмлэгийн үйл ажиллагааны хууль эрх зүйн орчныг бүрэн зохицуулж өгсөн бөгөөд санхүүгийн хүчин зүйлсийг ч тодорхойлж өгсөн байдаг. Тухайлбал, “БНХАУ -ын Улаан загалмайн тухай хууль”-ийн 20-р зүйлд:

- Улаан загалмайн нийгэмлэгийн санхүүжилт дараах эх үүсвэрүүдээс бүрдэнэ.
  1. Улаан Загалмайн Нийгэмлэгийн гишүүдийн төлсөн гишүүний татвар;
  2. Дотоод, гадаадын байгууллага, хувь хүмүүсийн хандивласан мөнгө ба эд зүйлс;
  3. Хөдлөх ба үл хөдлөх хөрөнгөөс олсон орлого;

4. Ардын засгийн газрын зориулалтын данс зэрэг болно гэжээ.

Улаан загалмайн нийгэмлэгийн хөрөнгө санхүүг бүрдүүлэх эх үүсвэрүүдийг тодорхой хуульчилж өгсөн нь Улаан загалмайн нийгэмлэгийн үйл ажиллагааг саадгүй явуулах төрийн дэмжлэгийн хэлбэр юм. Мөн хуулийн 5-р зүйлд: Хятадын Ардын засгийн газраас үндэсний Улаан загалмайн нийгэмлэгээ дэмжин, санхүүгийн тусламж үзүүлэх ба тус нийгэмлэгийг үйл ажиллагаагаа хуулийн дагуу явуулах явдлыг баталгаажуулж, түүний үйл ажиллагааг удирдан чиглүүлнэ.

Нийгэмлэг нь өөрийн үүрэг, үндсэн чиглэлтэй холбогдох үйл ажиллагаанд ардын засгийн газрыг туслан хавсарвал зохино. Мөн хуулийн 23-р зүйлд: “Тусламжийн зорилгоор Улаан загалмайн нийгэмлэгт хандивласан эд бараа, материал ба нийтийн сайн сайхны төлөө явуулж буй үйл ажиллагаануудад Төрийн холбогдох хууль тогтоомжуудын дагуу татварын хөнгөлөлт үзүүлэх эсвэл чөлөөлж болно.” хэмээн хуульчилжээ.

Дээрх хуульд заасны дагуу БНХАУ-ын Засгийн газраас Үндэсний Улаан Загалмайн нийгэмлэг болон улс, мужийн улаан загалмайн хороодыг ажлын байр нөхцлөөр өөрийн байгууллагуудын жишгээр хангаж, орон тооны ажилтны цалин, нийгмийн асуудлыг бүрэн хариуцдаг бөгөөд тусламжийн бүхий л үйл ажиллагаанд татварын хөнгөлөлт чөлөөлөлт үзүүлдэг байна. БНХАУ-ын Улаан загалмайн үйл ажиллагааг удирдан чиглүүлэх, хөрөнгө санхүүгээр дэмжин туслахад төр засгийн оролцоо, хууль эрх зүйн зохицуулалт бусад оронтой харьцуулахад илүү байгаа нь нийгмийн тогтолцоотой нь холбоотой гэж үзэж болохоор байна.

Польш⁹⁹

Польшийн Улаан загалмайн нийгэмлэг нь улсын нутаг дэвсгэрийг бүхэлд хамран үйл ажиллагаагаа явуулдаг. Варшав хотод төв удирдлагын хэд хэдэн штабтай, 16 дүүргийн хороо ба орон нутгийн 250 салбар хороодтой. Нийт 120,000 гишүүнтэй. Төлөөлөгчдийн чуулган жилд хоёр удаа хуралдаж нийгмийн үйл ажиллагааг удирддаг. Энэ нь нийт 56 гишүүнтэй бөгөөд үүнээс 49 нь орон нутгийн хороодын төлөөлөгчид байдаг. Төв хорооны 10 гишүүн нь сар бүр хуралдана. Бүх шатандаа төлөөлөгчдийн чуулган ба хороодтой. Бас харилцан адилгүй өөр өөр шатанд комисс, консулууд байдаг. Хороо тус бүр тухай тухайн орон нутгийнхаа нөхцөл байдалтай уялдсан жил тутмын үйл ажиллагааны төлөвлөгөө гарган ажилладаг.

Польшийн Улаан загалмай нь төв удирдах байгууллагууд, дүүрэг болон орон нутгийн салбарууддаа нийт 500 орчим ажилтан, албан хаагчидтай. Үүний дээр орон тооны 1110 сувилагчтай. Нийгмийн сайн сайхан, халамж, эрүүл мэндийн сурталчилгаа, анхны тусламж, эрсдэл, цусны донор тэргүүтэн Улаан загалмайн бүх ажиллагаанд 250 000 гаруй сайн дурынхан оролцдог. Сайн дурынханы дотор хамгийн идэвхтэй нь залуучууд ба цусны донорууд байдаг бөгөөд тэд Үндэсний нийгэмлэгийн гол бүрэлдэхүүн хэсэг нь юм. Тэдэнд өөрийн гэсэн бүтэц ба сонгуулийн үйл явц гэж бий.

Цусны хөтөлбөрт нийгмийн янз бүрийн давхаргын төлөөлөл болсон 180 000 гаруй гишүүд болон сайн дурынхантай 1800 цусны донорын клуб хамрагддаг. Үндэсний Улаан загалмай нь нийт 12 нийгмийн халамжийн газар, 6 хоног төөрүүлэх газар, 10 гаруй хүүхдийн өдөр өнжүүлэх газартай бөгөөд эдгээрийн үйл ажиллагааг шууд удирдан явуулдаг байна. Жил бүр ядуу өрхийн 10 000 орчим хүүхдийн амралтын зусланг зохион байгуулдаг байна. Нийтлэг зорилго нь нийгмийн эмзэг давхаргийнханд, ялангуяа хүүхдүүдэд туслахад

⁹⁹ http://www.redcross.or.kr/eng/eng_introduce/introduce_krc_history.do /Republic of Korea National Red Cross/ БНСУ-ын Үндэсний Улаан Загалмай Нийгэмлэг

оршдог. Дээрх бүтэц, бүрэлдэхүүнээс харахад Польшийн Улаан загалмайн нийгэмлэг нь нарийн зохион байгуулалтаар өргөн хүрээнд томоохон бүрэлдэхүүнтэйгээр олон талт үйл ажиллагаа явуулдаг болох нь харагдаж байна.

Нийгмийн үйл ажиллагааны чиглэлүүдийг авч үзвэл:

- Нийгмийн халамжийн цогц үйлчилгээ
- Хүүхэд хөгжлийн үйл ажиллагаа
- Эрүүл мэндийн үйлчилгээ
- Улаан загалмайн сургалт сурталчилгааны үйлчилгээ
- Сувилахуйн үйлчилгээ
- Цусны хөтөлбөр
- Олон улсын тусламжийн хөдөлгөөн зэрэг болно.

Польшийн Улаан загалмай нь Улаан загалмайн Хөдөлгөөний дэвшүүлсэн зорилго, зорилтуудын хүрээнд төрийн захиргааны хэд хэдэн албадуудтай хамтран ажилладаг. Үндэсний Улаан загалмайн салбарууд нь орон нутгийн засаг захиргааны байгууллагуудтай голчлон нийгмийн халамж тусламжийн чиглэлээр зорилтод ажлаа гүйцэтгэхэд нь хамтран ажилладаг байна. Нөгөөтэйгүүр олон нийтийг хамарсан компанит ажлуудыг тогтмол идэвхтэй явуулдаг. Тухайлбал,

- “Бид ядарсан хүмүүст туслая, бидэнтэй нэгдэнэ үү” хэмээх компанит ажлыг зохион байгуулж, өглөг халамжийн ажлыг санхүүжүүлэх үүднээс “Тусламжийн гар” хэмээх аяныг зохион байгуулах мэтээр олон нийтийг өглөг буяны ажилд уриалан дуудах ажлыг идэвхтэй зохион байгуулдаг байна.
- Олон Улсын Хүмүүнлэгийн Хууль сурталчлах ба эмблем тэмдгийг хамгаалах комиссуудтай бөгөөд Олон улсын Улаан загалмайтай хамтран жил бүр олон улсын зуны сургуулийг зохион байгуулдаг ба үүнийг Польш хэл дээр эрхлэн явуулдаг.
- Олон улсын хүмүүнлэгийн хуулийн тусгай номын сан ажилуулдаг ба Үндэсний Улаан загалмайн Удирдах зөвлөлийн дор Олон улсын хүмүүнлэгийн хуулийг сурталчилах комиссын үйл ажиллагааг зохицуулдаг.
- Эрүүл ахуй, эрүүл аж төрөх ёсны боловсролын үйл ажиллагааг хүүхэд залуучуудад зориулан зохион байгуулдаг “ДОХ-ын тухай үнэн мөн. Цааш нь дамжуул” (“True about AIDS. PASS IT ON”) хэмээх Олон Улсын Холбооны аянд оролцдог.
- Польшийн Улаан загалмайн бас нэгэн үндсэн ажил бол дайн, зэвсэгт мөргөлдөөн ба байгалийн гамшигт (Дэлхийн II дайн ба дүрвэгсэд, цагаачдад) нэрвэгсэдийг эрэн сурвалжилж, сураггүй болсон хүмүүсийн тухайд гэрчилгээ олгох, Улаан загалмайн захидалууд хэмээн нэрлэгддэг захидалуудыг дамжуулах, хүмүүнлэгийн эрэн сурвалжлах ажил зохион байгуулдаг.
- Польшийн Улаан загалмайн нийгэмлэг нь Польш улс дахь анхны тусламжийн сургалтыг европ стандартын дагуу явуулдаг цорын ганц байгууллага юм.
- Орон гэргүй хүмүүст нийгмийн халамжийн үйлчилгээ үзүүлдэг. Богино хугацааны тусламж аяныг тогтмол зохион байгуулдаг.
- Эмчилгээний болон сэтгэл заслын үйлчилгээ явуулдаг. Орон гэрээр нь асрах үйлчилгээ - хэдэн арван жилийн туршид бид өвчтэй болон өндөр настангуудад өдөр тутмын амьдралд нь туслах Улаан Загалмайн туслагч нарыг тогтмол сургадаг.

Эдгээр үйлчилгээгээ хүргэхийн тулд Үндэсний Улаан загалмай нь орон нутгийн засаг

захиргаатай хамтран ажилладаг бөгөөд гэртээ асаргаа сувилгааны тусламж авахын тулд иргэд орон нутгийнхаа нийгмийн халамжийн төвд хандах ёстой. Бүх албан ёсны зохицуулалтуудыг (тусламжийн цаг ба хүрээг тогтоох, төлбөр тооцох) нийгмийн халамжийн төв, Улаан Загалмай, үйлчлүүлэгч эсвэл түүний гэр бүл хоорондоо хэлэлцэн тохирч ажилладаг байна. Үндэсний Улаан загалмайн үйл ажиллагааны зорилго бол Польшийн Нийгмийн хамгаалалын хуулиар баталгаажсан төрийн нийгмийн халамж дээр чухал нэмэлт үйл ажиллагаа явуулах явдал юм. Энэ төрлийн тусламжийн эрэлт хэрэгцээ цаг ямагт асар их байдаг.

Санхүүжилт болон хууль эрх зүйн зохицуулалт:

Үндэсний Улаан загалмай нь Женевийн конвенц, түүний нэмэлт протоколууд, Хүмүүнлэгийн тухай хууль, Улаан загалмайн үндсэн зарчмуудыг мөрдлөг болгон ажилладаг. Польшийн Улаан загалмайн эрх зүйн орчныг зохицуулдаг гол хууль нь 1964 оны 11-р сарын 16-нд батлагдсан “Польшийн Улаан Загалмайн Хууль” юм. Мөн байгууллагын дотоод дүрмийг СнЗ -ийн 1996 оны 4 -р сарын 2-ны өдрийн тогтоолоор шинэчилэн батласан байна. /Эдгээр хууль эрх зүйн баримтууд хайлтаас бүрэн эхээрээр олдоогүй болно./

Улаан загалмайн үйл ажиллагаанд зарцуулагдах мөнгө санхүүг ихэвчлэн хандив цуглуулах, гишүүдийн татвар, санд хуримтлагдсан мөнгөн хөрөнгөөс бүрдүүлдэг гэсэн мэдээлэл бий. 1995 оноос идэвхтэй үйл ажиллагаа явуулж буй “Польшийн Улаан загалмайн хатагтай нарын Чуулган” (дайны өмнөх уламжлалуудын дагуу үүсгэн байгуулагдсан) нь мөнгө санхүү босгох ажилд маш чухал бөгөөд онцгой үүрэг гүйцэтгэдэг. Үндэсний Улаан загалмайн төв байгууллагууд болон салбарууд бүх шат түвшний үйл ажиллагаандаа мөнгө санхүүгийн тусламж олох ажлыг тогтмол идэвхтэй зохион байгуулсаар ирсэн. Нийгмийн халамжийн зарим үйл ажиллагаа болон цусны донор ба сургалт гэх зэрэг зарим үйл ажиллагааг Засгийн газар эсвэл орон нутгийн засаг захиргаатай гэрээ байгуулж гүйцэтгэдэг байна.

Польшийн Улаан загалмайн үйл ажиллагааны нэг онцлог бол хуучин социалист тогтолцоот орон байсан бөгөөд 90-ээд оны эхэн үеийн эдийн засаг, нийгмийн өөрчлөлтийн үр дүнд цоо шинэ нөхцөлд, шинэ бэрхшээлүүдтэй нүүр тулгарч эхэлсэн. Нийгмийн халамжийн байгууллагуудыг санхүүжүүлдэг тогтолцоо нь өөрчлөгдсөн. Тухайлбал, төсвөөс санхүүжүүлж байсан олон үйл ажиллагааны санхүүжилт зогсож зарим талын үйл ажиллагааны хүрээг багасгахад хүрсэн байна. Ийнхүү шинэ асуудлууд урган гарч өөрсдөө хөрөнгө санхүүгээ бий болгох зэрэг нэмэлт үйл ажиллагаануудыг эрхлэн явуулах хэрэгцээтэй болсон байна. Польшийн Улаан загалмайн нийгэмлэг нь аль ч цаг үед нэгэнт тогтсон бүтэц зохион байгуулалтаараа, өргөн хүрээг хамарсан нийгмийн сайн сайхны төлөө олон талт үйл ажиллагааг идэвхтэй явуулсаар иржээ.

Финлянд¹⁰⁰

Финляндын Улаан загалмайн нийгэмлэг нь /Finnish Red Cross – FRC/ 1857 оны 5 -р сарын 7 -нд үүсгэн байгуулагдсан бөгөөд нийгмийн сайн сайхны тусын тулд үйлчлэх чиглэл бүхий Олон улсын төрийн бус хүмүүнлэгийн байгууллага юм. Финляндын Улаан загалмай нь Орос-Финляндын дайны үеэр Финляндын хамгаалагч армийн шархадсан болон өвчтэй цэргүүдийг сувилан туслах үүднээс 1877 оны 5-р сарын 7-нд байгуулагджээ.

Финляндын Улаан загалмайн 1920 онд Олон Улсын Төв Улаан Загалмай байгууллага хүлээн зөвшөөрч, улмаар 1922 онд Финланд нь Женевийн Конвенцд нэгдсэнээр Улаан Загалмайн Олон улсын Холбооны гишүүн болжээ. 1948 онд Үндэсний Улаан загалмай нь Финлянд улс дахь “цус сэлбэх үйлчилгээ”-г эрхлэн явуулах үүргийг өөртөө авсан байна.

¹⁰⁰ http://www.redcross.fi/en_GB/ Финляндын Улаан Загалмай нийгэмлэг/Finnish Red Cross – FRC / Үйл ажиллагааны тайлан 2009 он.

Урд нь Финляндын Скаутууд 1935 оноос хойш энэ ажлыг гүйцэтгэж байжээ. Финляндын Улаан загалмайн” цус сэлбэх үйлчилгээ” нь хууль ёсны биеэ даасан байгууллага байдаг юм.

Бүтэц, зохион байгуулалт:

Финляндын Улаан загалмай нь 12 дүүрэг ба 550 орон нутгийн салбартай. 90,000 гаруй гишүүнтэй, 45,000 шахам сайн дурын идэвхтэн ажилтнуудтай. 2006 оны байдлаар, 1168 ажилтан албан хаагчидтай ба түүний 136 нь Хелсинк дэх төв байгууллагад ажилдаг байна. Финляндын бараг бүх мужид өөрийн салбартай. Байгууллагын бүтэц нь гурван нэгжтэй.

- Орон нутгийн салбарууд
- Дүүргүүдийн салбарууд
- Үндэсний төв байгууллага гэх мэт.

Бүх шат түвшинд сайн дурынхан чухал шийдвэр гаргагчид байдаг. Орон нутгийн түвшинд салбаруудын үйл ажиллагаа нь гишүүдийнхээ хэдий зэрэг идэвх зүтгэлтэй ажиллахаас шалтгаалан тодорхойлогддог. Тус нийгэмлэг нь улс даяар 8000 гишүүн бүхий нийт 550 гаруй анхны тусламжийн багтай. Эдгээр багууд нь Финлянд дахь гол гол олон нийтийн үйл ажиллагаануудын үеэр өдөр бүр ажиллаж байдаг. Засаг захиргаанаас хүсэлт тавьсан тохиолдолд тэд бас эрж хайх, аврах ажиллагаанд тусладаг байна. Мөн 30 000 гаруй сайн дурын ажилтантай, 40 гаруй иргэний байгууллагуудаас бүрдсэн сайн дурын аврах байгууллагатай хамтран ажилладаг.

Үндэсний Улаан загалмайн нийгэмлэг нь хэрэгцээтэй нөхцөлд (Жокела сургууль дээр болсон галт зэвсгийн хэрэг шиг) нийгмийн сэтгэл зүйн тусламж үзүүлэх тусламж зохион байгуулдаг ба хамтран оролцдог үндэсний сэтгэл зүйчдийн яаралтай тусламжийн багтай.

Нийгэмлэгийн үйл ажиллагааны чиглэлүүд нь:

- Цусны хөтөлбөр
- Эмнэлэгийн үйлчилгээ
- Дотоодын гамшиг
- Залуу Улаан Загалмайчууд
- Нийгмийн халамжийн үйлчилгээ
- Гишүүд болон сайн дурынханд хандсан үйлчилгээ
- Олон улсын үйл ажиллагаа зэрэг болно.

Финляндын Үндэсний Улаан загалмайн нийгэмлэг нь Эрүүл мэндийн тусламж үйлчилгээг зохион байгуулахдаа нилээд мэргэшсэн байдаг байна. Тухайлбал,

- Үндэсний эрүүл мэндийн үйлчилгээний нэгэн хэсэг болсон “Цус сэлбэх үйлчилгээ” нь нийгэмлэгийн бүтэц дэх чухал бүрэлдэхүүн хэсэг байдаг. Гурван дүүрэг тутамд нэг эрүүл мэндийн үйлчилгээний клиник байдаг.
- Үндэсний ДОХ-ын эсрэг тусламжийн төвийг ажиллуулдаг бөгөөд томоохон аянуудыг зохион байгуулдаг. Үүнээс гадна, энэ нь ДОХ-ын вирусаар халдварлагдсан хүмүүс болон тэдний гэр бүлийнхэнд сургалт явуулах, мөнгө санхүүгээр туслах ажлыг хийдэг байна.
- Урьдчилан сэргийлэх болон эхний үе шатанд нь хөндлөнгөөс нөлөөлөх үйл ажиллагаа тэргүүтнийг агуулсан мансуурах болон архидан согтууралтай тэмцэх хөтөлбөрүүдийг хэрэгжүүлдэг.
- Намар болгон есдүгээр сард “Өлсгөлөнгийн өдөр” хэмээх хандив цуглуулах өдөрлөгийг зохион байгуулдаг. Энэ аян жил тутам тодорхой сэдвийг хөндөн

- түүнд зориулагддаг байна.
- Жил бүр улсын болон хувийн компаниудын 80 000 гаруй хүнийг анхны тусламж ба хиймэл амьсгал хийх тухай сургалтанд хамруулдаг байна.
  - Олон улсын түвшинд Олон Улсын Хөдөлгөөний уриалгаар олон улсын тусламж, хүн хүчний тусламж, мөнгө санхүү, эд материалын тусламжийг үзүүлдэг.

Финляндын Улаан загалмай нь нийгмийн сайн сайхны төлөө Дэлхийн Улаан загалмайн үндсэн зарчмын хүрээнд дээрх нийгмийн хэрэгцээт үйл ажиллагааг идэвхтэй зохион байгуулдаг бөгөөд ингэхдээ ОУ-ын Улаан загалмайн нийгэмлэг, Улаан хавирган сар хөдөлгөөн, Төрийн яамд, орон нутгийн засаг захиргааны байгууллагууд, Их сургуулиуд, ТББ-ууд, олон нийттэй хамтран ажилладаг байна. Нийгэмлэг нь Олон улсын хүний нөөцөд үндсэн болон гүнзгий шатны сургалтуудад хамрагдсан 600 шахам мэргэжилтнүүд байдаг. Ойролцоогоор тэдний 100 нь жил бүр олон улсын ажил хэрэгт оролцон ажилладаг байна.

Санхүүжилт болон хууль эрх зүйн зохицуулалт:

Үндэсний Улаан загалмайн нийгэмлэг нь санхүүгийн хоёр үндсэн сантай.

- Финляндын Улаан Загалмай нийгэмлэгийн гамшигийг арилгах сан
- Финляндын Засгийн газар юм.

Тус нийгэмлэгийн “Гамшигийг арилгах сан” нь нийгмийн учир шалтгаанаар гарсан осол гэмтлийн үед тусламж үзүүлэх тухайд хэрэглэгддэг. Сүүлийн жилүүдэд Гамшигийг арилгах үйл ажиллагааг Европын холбооноос хөрөнгө санхүүгээр хангадаг болсон. Гамшигийг арилгах тусламжийг дайн, зэвсэгт мөргөлдөөн ба байгалийн гамшигт нэрвэгдэгсдэд үзүүлдэг бөгөөд Үндэсний Улаан загалмайн нийгэмлэг нь Финляндад өөрийн Логистик төвтэй ба Олон улсын хүний нөөцтэй байдаг байна. Гамшигийг арилгах сан хэрэгцээтэй үед мөнгө санхүүгээр хангана. Сангийн хөрөнгийг цаг ямагт ямарваа татвар төлөөсгүйгээр хуримтлуулдаг байна.

Цус сэлбэх үйл ажиллагаа зэрэг үйл ажиллагаанд Засгийн газраас мөнгө санхүүгээр дэмждэг бөгөөд өөр бусад олон талт үйл ажиллагаанд дэмжин оролцдог байна. Финляндын Улаан загалмайн хууль эрх зүйн орчныг зохицуулдаг гол хууль нь “Финляндын Улаан Загалмайн хууль” бөгөөд 2000 оны 3-р сарын 1-нээс мөрдөгдөж эхэлсэн. Тус хуулийн (238/2000) Нийгэмлэгийн Ивээн тэтгэгч ба Сайн сайхны бэлгэ тэмдэг гэсэн 3-р хэсэгт:

1. Улсын Ерөнхийлөгч өөрөө хүсвэл Нийгэмлэгийн ивээн тэтгэгч байж болно.
2. Улсын Ерөнхийлөгч Нийгэмлэгийн сайн сайхны бэлгэдэл байх бөгөөд тэтгэлэг олгоно. Улсын Ерөнхийлөгч Нийгэмлэгийн сайн сайхны тэтгэлгийн тухай шийдвэр гаргахдаа Засгийн газраас шийдвэр гаргах тухай санал авалгүйгээр гаргана.
3. Нийгэмлэгийн сайн сайхны бэлгэдэлийн тухай хууль эрх зүйн бичиг баримтыг Ерөнхийлөгчийн зарлигаар батлан гаргаж болно” гэж хуульчилсан байна.

Үүнээс үзвэл Финляндын Улаан загалмайн үйл ажиллагаа нь ерөнхийлөгчийн ивээл дор явагддаг бөгөөд хүсвэл ерөнхийлөгч нь санхүүжүүлэх, дэмжин ажиллах, аливаа үйл ажиллагааг зарлигаар баталгаажуулж өгөх хууль зүйн эрхтэй байдаг байна. Үндэсний Улаан загалмайн үйл ажиллагааг Засгийн газраас дэмжин ажиллаж санхүүгийн эх үүсвэр бүрдүүлэхэд дэмжлэг болдог бөгөөд Цус сэлбэх үйл ажиллагаа зэрэг олон үйл ажиллагаанд нь хамтран ажилладаг байна. Мөн ажлын байр авах болон тэдгээрийн ашиглалтын зардлыг Засгийн газраас санхүүжүүлж, үйл ажиллагааны орлогын татвар, НӨАТ-өөс чөлөөлдөг байна.

***

Гадаадын зарим орны үндэсний улаан загалмай нийгэмлэгүүдийн товч мэдээлэл

Хавсралт

Улсын нэр Улаан загалмайн байгууллагын нэр	Хуулийн нэр Холбогдох зүйл, заалт	Хууль эрх зүйн зохицуулалт	Төрөөс үзүүлж буй дэмжлэг
4. Польш Польшийн Улаан загалмайн нийгэмлэг	Польшийн Улаан Загалмайн Хууль, /1964. 11.16/	1997 оны 6-р сарын 6-ны Эрүүгийн хууль (Penal Code), 126-р зүйл (эмблем тэмдгийг зохисгүй хэрэглэсэн тухай) Арванзургадугаар бүлэг: Энх тайван ба хүн төрөлхтөний эсрэг цэрэг, дайны гэмт хэргийн тухай. 126-р зүйл. § 1. Дайны үед Улаан Загалмай эсвэл Улаан Хавирган Сар-ын эмблем тэмдгийг хууль бусаар хэрэглэсэн хэнийг боловч хамгийн багадаа 3 жил хоригдох ял эдлэнэ. § 2. Мөн адил шийтгэлийг дайны үед соёлын өвийн зүйлийг хамгаалах эмблемүүд эсвэл олон улсын хуулиар хамгаалагдсан бусад эмблемүүдийг, эсвэл дайсан этгээдийн үндэсний далбаа эсвэл цэргийн тэмдэг, төвийг сахисан орны эсвэл ямар нэг олон улсын байгууллага эсвэл коммисын тэмдгийг хууль бусаар хэрэглэсэн хэнд боловч ноогдуулна.	
6. БНСУ БНСУ-ын Үндэсний Улаан загалмай	БНСУ-ын Үндэсний Улаан загалмайн нийгэмлэгийн хууль		Цусны донор, Улсын асрамжийн газар, халамж үйлчилгээний төвүүдтэй холбогдсон орон байр, үйл ажиллагааг иж бүрнээр нь үндэсний болон орон нутгийн Улаан загалмайн байгууллагууддаа хариуцуулан улс болон хот, мужийн төсвөөс санхүүжүүлдэг.

7. БНХАУ Хятадын улаан загалмайн нийгэмлэг	БНХАУ-ын Улаан загалмайн нийгэмлэгийн хууль/1993.10.31/ • 20-р зүйлд: • 5-р зүйлд: • 23-р зүйлд:	Улаан загалмайн нийгэмлэгийн мөнгө санхүү дараах эх үүсвэрүүдээс бүрдэнэ: 1. Улаан Загалмайн Нийгэмлэгийн гишүүдийн төлсөн гишүүний татвар; 2. Дотоод, гадаадын байгууллага, хувь хүмүүсийн хандивласан мөнгө ба эд зүйлс; 3. Хөдлөх ба үл хөдлөх хөрөнгөөс олсон орлого 4. Ардын засгийн газрын зориулалтын данс гэжээ. Хятадын Ардын засгийн газраас үндэсний Улаан загалмайн нийгэмлэгээ дэмжин, санхүүгийн тусламж үзүүлэх ба тус нийгэмлэгийг үйл ажиллагаагаа хуулийн дагуу явуулах явдлыг баталгаажуулж, түүний үйл ажиллагааг удирдан чиглүүлнэ. Нийгэмлэг нь өөрийн үүрэг, үндсэн чиглэлтэй холбогдох үйл ажиллагаанд ардын засгийн газрыг туслан хавсарвал зохионо. Тусламжийн зорилгоор Улаан загалмайн нийгэмлэгт хандивласан эд бараа, материал ба нийтийн сайн сайхны төлөө үйл ажиллагаануудад Төрийн холбогдох хууль тогтоомжуудын дагуу татварын хөнгөлөлт үзүүлэх эсвэл чөлөөлж болно.	Үндэсний Улаан Загалмайн нийгэмлэг болон улс, мужийн улаан загалмайн хороодыг ажлын байр нөхцлөөр өөрийн байгууллагуудын жишгээр хангаж, орон тооны ажилтны цалин, нийгмийн асуудлыг бүрэн хариуцдаг
8. Финлянд Финляндын Улаан загалмай	Финляндын Улаан загалмайн хууль /2000.3.1/ (238/2000) 3-р хэсэгт	Нийгэмлэгийн Ивээн тэтгэгч ба Сайн сайхны бэлгэ тэмдэг 1. Улсын Ерөнхийлөгч өөрөө хүсвэл Нийгэмлэгийн ивээн тэтгэгч байж болно. 2. Улсын Ерөнхийлөгч Нийгэмлэгийн сайн сайхны бэлгэдэл байх бөгөөд тэтгэлэг олгоно. Улсын Ерөнхийлөгч Нийгэмлэгийн сайн сайхны тэтгэлэгийн тухай шийдвэр гаргахдаа Засгийн газраас шийдвэр гаргах тухай санал авалгүйгээр гаргана. 3. Нийгэмлэгийн сайн сайхны бэлгэдэлийн тухай хууль эрх зүйн бичиг баримтыг Ерөнхийлөгчийн зарлигаар батлан гаргаж болно”	Үл хөдлөх хөрөнгө ажлын байр авах, болон тэдгээрийн ашиглалтын зардлыг Засгийн Газраас гаргаж, үйл ажиллагааны орлогын татвар, НӨАТ-өөс чөлөөлөгддөг.

Япон Японы улаан загалмайн нийгэмлэг	Улаан загалмайн тэмдэг болон нэрийг хэрэглэхийг хязгаарлах тухай хууль /1947/ Акт № 159/ 1947	Эрүүл мэнд анхны тусламж, гамшгаас урьдчилан сэргийлэх сургалт суртчилгаа болон гамшгийн үед үзүүлэх яаралтай болон нөхөн сэргээх тусламжийн асуудлыг Улаан Загалмай нийгэмлэг, Онцгой байдлын газруудад үйл ажиллагааны үйлчлэлийн дагуу хувиарлан хариуцуулж, төрөөс санхүүжилтийг нь олгодог.	
--	---	---	--

Эх сурвалж: Холбогдох Үндэсний Улаан загалмайн вэб сайтуудын мэдээллээс

***

Ашигласан материал

Ном, сэтгүүл:

- 1. ОУ -ын Улаан Загалмай, Улаан Хавирган Сар нийгэмлэгүүдийн холбооны эрүүл мэнд, халамжийн чиглэлээр 2006 - 2010 онд баримтлах дэлхийн стратеги
- 2. Монголын улаан загалмай нийгэмлэгийн ХДХВ/ДОХ-ын стратеги 2005-2010
- 3. Бидний энэрэнгүй үйлс

Веб сайтууд:

- 1. http://www.jrc.or.jp/english/activity/m_v.html /Japanes Red Cross Society/
- 2. http://www.redcross.or.kr/eng/eng_introduce/introduce_krc_history.do /Republic of Korea National Red Cross/
- 3. www.redcross.org.cn /The People’s Republic of China on the Red Cross Society/
- 4. [www.pck.org.pl/red cross/eu](http://www.pck.org.pl/red%20cross/eu) /Redcross of Poland/
- 5. http://www.redcross.fi/en_GB/ / Finnish Red Cross – FRC / Үйл ажиллагааны тайлан 2009 он

UIN.MN
СУДАЛГААНЫ САН

ЭКОЛОГИЙН ЦАГДААГИЙН АЛБА БҮХИЙ ГАДААДЫН ЗАРИМ ОРНЫ ТУРШЛАГА (МЭДЭЭЛЭЛ ЛАВЛАГАА)

С. Дорждагва, Г. Чулуун, Ө. Мөнхтунгалаа

Оршил

Экологийн цагдаагийн алба бүхий гадаадын улс орнуудын эрх зүйн зохицуулалтын онцлог, хэрэгжүүлж буй арга туршлагад холбогдох тойм мэдээллийг Судалгааны Төвд ирүүлсэн захиалагчийн хүсэлтийн дагуу нэгтгэн бэлтгэв. Мэдээлэл лавлагаандаа бид АНУ (судлаач Ө.Мөнхтунгалаа), ОХУ (шинжээч Г.Чулуун) –ын болон Украин Улс (Багийн ахлагч, шинжээч С.Дорждагва) –ын экологийн цагдаагийн буюу түүнтэй ижил төсөөтэй чиг үүрэг хэрэгжүүлдэг байгууллагуудын талаар тусгасан болно.

Монгол Улсад экологийн цагдаагийн алба бий болгох чиглэлээр [албан бичигт дурдсан]¹⁰¹ хууль санаачлагчийн боловсруулсан төсөл” –ийн агуулга бидэнд тодорхой бус байв. Бэлтгэсэн тойм мэдээлэл доорхи бүтэцтэй. Үүнд:

1. ОХУ –ын туршлага
2. Украин Улсын туршлага
3. АНУ –ын туршлага

Нэгтгэсэн материал лавлагааны чанартай бэлтгэгдсэн тул бид жишээ нь, Монгол Улсад экологийн албаны хууль хэрэгтэй эсэхийн талаар болон, бусад ямарваа нэгэн дүгнэлтийг зориуд хийгээгүй болохыг тэмдэглэн хэлэх нь зүйтэй болов уу. Мөн, хууль санаачлагчийн төсөлд агуулгын харьцуулалт хийх боломж бүрдүүлэх үүднээс Оросын Холбооны Улсын Москва мужийн “... экологийн алба” –ны тухай хуулийг уг эхээр нь [орос хэл дээр] хавсаргав. (Энэхүү хуулийн агуулгын онцлогийг тоймд хураангуйлан тусгасан болно)

***

А. Оросын Холбооны Улс -д

1) Экологийн гэмт хэрэг

Экологийн цагдаагийн асуудал, юун түрүүнд “экологийн гэмт хэрэг” –тэй холбогдож “босч” ирдэг. Тиймээс бид, “экологийн гэмт хэрэг” гэдэг ухагдахууныг цухасхан ч болов хөндөх учиртай. Оросын Холбооны Улсын Эрүүгийн хуулийн 20 дугаар зүйлд экологийн гэмт хэрэг гэж юуг хэлэх, түүний төрөл хэлбэрийн тухай дэлгэрэнгүй заасан нь бий. Ер нь, экологийн гэмт хэрэгийн тухай заалтуудыг бүхэлд нь оросын 1996 оны Эрүүгийн хуулийн хуучнаасаа ялгагдах нэг томоохон онцлог, чухал шинэлийг өөрчлөлт; гэж үздэг. Гэсэн ч, уг хуульд “экологийн гэмт хэрэг” гэсэн ойлголтыг тухайлан зааж тодорхойлоогүй юм. Хууль эрхзүйн холбогдох ном - зохиолд ч тухайн асуудал дээр эрдэмтэн судлаачдын санал зөрөлдөөн-тэй байдаг аж.

ОХУ –ын Байгаль орчныг хамгаалах тухай хуульд экологийн гэмт хэргийг¹⁰², харин, “экологические преступления как общественно опасные деяния, посягающие на

¹⁰¹ Улсын Их Хурлын гишүүн З. Алтайгаас УИХ –ын Тамгын газрын Судалгааны Төв (Ц.Норовдондог) –д ирүүлсэн 2012.4.26 –ны өдрийн № 9/2931 тоот албан бичиг;

¹⁰² Статья 85 Закона РСФСР от 19 декабря 1991 г.;

установленный в РФ экологический порядок...” тодорхойлсон нь бий.

ОХУ –ын Полиция –ийн тухай хууль 2011 оны 2 сард батлагдсан. Энэ хууль гарснаар оросын цагдаагийн байгууллагад бүтцийн шинэчлэл хийгдэх, реформ тууштай явагдах нөхцөл бүрдсэн гэж үздэг. Орост эдүгээ хүчин төгөлдөр үйлчилж байгаа холбогдох хууль тогтоомжийн агуулгыг харж байхад, “полиция” –ийн тухай шинэ хууль гарсанаар хуучин “милиция” бүхэлдээ [шууд] полиция болж хувирсан гэх үндэс бас үгүй юм байна.

Зарим газар, ялангуяа орон нутгийн харъяа мэдлийн ... “олон нийтийн оролцоог түших” маяг хандлагатай буюу муж – хотын түвшинд, нутгийн удирдлагын шийд-вэрийн дагуу зохион байгуулсан тусгай чиг үүрэг бүхий цагдаагийн нэгж байгууллагуудыг, тэнд, өнөө хир [милиция] гэж нэрлэсээр байгаа ажээ. Энэ байд-лын тодорхой жишээ нь экологийн цагдаа буюу экологическая милиция юм. Өөрөөр хэлбэл, оросын экологийн цагдаагийн албыг муниципаль харъяалалтай гэж хэлж болно. Дашрамд тэмдэглэхэд, Оросын “дотоод хэргийн байгууллага” ба “полиция” гэсэн ухагдахуунууд адил тэнцүү утгатай биш, үг ийлэрхийллийнхээ хувьд ч синоним биш юм билээ.

2) Оросын экологийн цагдаагийн байгууллагын үүсэл, өнөөгийн төлөв (тойм)

Оросын Холбооны Улс экологийн цагдаатай. Гэхдээ экологийн цагдаагийн байгууллагын улсын төвлөрсөн [нэгдсэн] тогтолцоогүй юм. Оросын Холбооны Улсын нийслэл Москва хот дахь Экологийн цагдаагийн удирдах газар нь Нийслэлийн дотоод хэргийн газрын Нийгмийн аюулгүй байдлын цагдан сэргийлэх (милиция) –ийн дотоод бүтэцийн байгууллага¹⁰³ юм. Москвагийн экологийн цагдаа тодорхой бүрэн эрхээр хангагдан өргөн хүрээтэй идэвхтэй үйл ажиллагаа өрнүүлдэг, нийслэлийнхээ дүүрэг болгонд харъяа “удирдах газар” –тай юм.

Энэхүү Нийслэлийн экологийн цагдаагийн удирдах газрын үйл ажиллагааны бу-юу байгуулагдах эрх зүйн үндэс нь доорхи тушаал тогтоомжоор бүрдсэн байна. Үүнд:

- а) ОХУ –ын Дотоод яам [сайд] -ны 2001.8.27 –ны өдрийн “Москва хотын Дотоод хэргийн удирдах газарт, туршилтын журмаар экологийн цагдаагийн бүтэц ажиллуулах тухай” № 767 тоот тушаал;
- б) Москва мужийн Дотоод хэргийн яам-газрын [дэргэдэх] Экологийн асуудал хариуцсан нэгж салбар (мужийн экологийн цагдаагийн газар) –ын тухай Москва муж - улсын хууль № 49/99-03; [Москва Мужийн Дума –аар 1999.7.28 –нд батлагдсан энэ хуулийг уг эхээр нь ард хавсаргав. Хавсралт_1]
- в) Москвагийн засгийн газрын 2001.9.08 –ны өдрийн №849 - ПП тоот “Нийслэлийн дотоод хэргийн газарт Байгаль орчныг гэмт хэрэг, хэрэг зөрчлөөс хамгаалах бүтцийн нэгж ...” байгуулах тухай тогтоол;

Москва хотын экологийн цагдаагийн удирдах газрын үйл ажиллагааны дор дурд-сан 4 үндсэн чиг үүрэгтэй. Үүнд:

- харъяалах нутаг дэвсгэрт хүрээлэн байгаа байгаль орчныг хамгаалахын эсрэг хэрэг зөрчлийг урьдчилан сэргийлэх, илрүүлэх, таслан зогсоох;
- дурдсан чиглэлийн хэрэг зөрчил гарсан ба илэрсэн тохиолдолд, түүнд холбогдсон хувь хүн, албан тушаалтан, хуулийн этгээдийг тодорхойлон тогтоох;

¹⁰³ Управления по борьбе с правонарушениями в области охраны окружающей природной среды (УБПООПС) столицы – структурное подразделения милиции общественной безопасности ГУВД г. Москвы;

- нийслэл хотын дэвсгэр нутагт экологийн аюулгүй байдлын хяналтыг хэрэгжүүлэх;
- улсын хэмжээнд байгаль орчин хамгаалах, мөн түүнчлэн, эрүүл ахуй ... гоц халдвартын болон энэ чиглэлээр ажилладаг бусад байгууллагуудтай хамтарч ажиллах;

Оросын холбооны улсад (зарим газарт) экологийн цагдаа 1990 –ээд оны шувтар-гаар үүсч бий болсон байна. Москвагийн экологийн цагдаагийн удирдах газар 1 мянга гаран хүнтэй (цагдаатай), үйл ажиллагааг нь, мэдээж хэрэг, нийс-лэлийн төсвөөс санхүүжүүлдэг. Тус байгууллагын нийт төсөв, жишээ нь, 2003 онд 130 сая рубль болж байв. Экологийн цагдаа байгуулж ажиллуулдаг Москвагийн турш-лага, мөн, зэрэгцээ цаг үед Татарстан, Ленинград муж, Новосибирск ... зэрэг олон газарт нэвтэрч хэрэгжсэн байдаг.

Новосибирскт, экологийн цагдаагийн бүтцийг москвгийнхтай ижил зарчмаар, туршилтын журмаар 2009 онд байгуулсан. Түүнийг байгуулахын тулд, тухайн үед, орон нутгийн засаг захиргааны зүгээс Дотоод яамыг “ухуулан сэнхрүүлэх” шаардлага арга буюу гарч байсныг зарим албаны хүмүүс тэмдэглэжээ. Гэвч, ихээхэн явдал чирэгдэл болж байж, анх, нийт 14 хүний орон тоотойгоор байгуу-лагдсан экологийн цагдаагийн албыг 2 жил бололгүй шахуу буюу 2011 онд До-тоод яамнаас татан буулгасан байна. Новосибирскийн экологийн цагдаагийн нэгж - байгууллагын ажлын үр дүнг хол-богдох эрх бүхий газраас нь зохих ёсоор шалгаад “тухайн алба байгуулагдсанаар ямар ч үр дүн өгсөнгүй” гэж дүгнэсэн байдаг. Ингэснийг, Новосибирскийн мэр “зөв биш алхам” гэж өнөөг хүртэл үзсээр, дахин байгуулна гэсээр байгаа аж. [2012. 02.12]

Эдүгээ, Новосибирскчүүд экологийн цагдааг “дахин байгуулах” талаар идэвхтэй ярилцаж байна. ОХУ –д, ийм санал санаачилгыг их төлөв холбооны субъектийн Байгалийн баялаг, хүрээлэн байгаа орчныг хамгаалах Хорооноос [эрхлэн] гаргаж, улмаар мужийн Губернаторт “өргөн барих” замаар шийдүүлдэг аж.

(<http://ecomo.ru/index.php?go=Pages&in=view&id=125>)

3) Оросын Холбооны Улсын экологийн цагдаагийн байгууллагын тухай хуу-лийн агуулгын зарим онцлог

ОХУ –ын [мужийн дотоод хэргийн удирдах газрын бүрэлдэхүүн дэх] экологийн цаг-даагийн салбар нь “орган дознания” буюу экологийн хэрэг зөрчлийг илрүүлэн тодруулах байгууллага юм. Ингэж заасан нь тухайн цагдаагийн үйл ажиллагаанд (бусад цагдаагаас зэргэмж доогуур, ялгамжтай байлгах гэсэн) хязгаарлалт тавьсан хэрэг мөн болов уу. Экологийн цагдаа нь орон нутгийн харъяалалтай, нийгмийн хэв журмыг хамгаалах цагдаа юм.

Экологийн цагдаагийн зорилт нь доорхи чиглэлтэй байна. Үүнд:

- Москва мужийн дэвсгэр нутагт экологийн хэрэг зөрчил, экологийн гэмт хэрэг гарахаас урьдчилан сэргийлэх, илрүүлэх, таслан зогсоох;
- Байгаль хамгаалах чиглэлийн, гэхдээ, урьдчилсан мөрдөн байцаалт явуулах шаардлагагүй түгээмэл хэрэг зөрчлүүдийг илрүүлэн шалгаж холбогдох арга хэмжээг авах;
- Экологийн хяналтын чиглэлээр ажилладаг төрийн бусад байгууллагуудын үйл

- ажиллагаанд өөрийн эрх хэмжээний хүрээнд туслалцаа үзүүлэх;
- Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн хамгаалалтыг хэрэгжүүлэх;

Экологийн цагдаагийн байгууллагын нэгж бүтцийг шинээр байгуулах, өөрчлөн зохион байгуулах, татан буулгахдаа Москвагийн засгийн газраас гаргасан журмыг баримтлах ба ОХУ –ын Дотоод хэргийн яамтай зөвшилцөнө. Мужийн Экологийн цагдаагийн газрын дарга нь Москва мужийн дотоод хэргийн удирдах газрын нийгмийн хэв журмын [салбарын] орлогч байх бөгөөд, түүнийг, му-жийн дотоод хэргийн удирдах газрын даргын тушаалаар, мужийн губернатортай урьдчилан зөвшилцөж томилно (чөлөөлнө).

Экологийн цагдаагийн газрын бие бүрэлдэхүүний ажлын дэг зохион байгуулалт нь Москва мужийн Дотоод хэргийн газрын дэд салбаруудын нийтлэг журамд нийцэж захирагдана. Экологийн цагдаагийн ажилтан нь ОХУ –ын цагдаагийн ту-хай хуульд заасан чиг үүргийг хэрэгжүүлж, бусад төрлийн цагдаагийн нэгэн адил [хуульд заасан] нийгмийн халамж хөнгөлөлтүүдийг эдэлнэ.

***

Тэмдэглэх нь:

Өнөөдрийн байдлаар, оросын холбооны улсын олон хот мужид оршин байгаа экологийн цагдаагийн байгууллагууд нэгдсэн удирдлагын тогтолцоогүй, тэд-гээрийг байгуулах эрхзүйн үндэс холбооны төвшиндөө хуульчлагдаагүй, өөрөөр хэлбэл, статус нь хууль ёсны ч биш, хууль ёсны бус ч биш [гэмээр] нэг тийм “хагас-хуульчлагдсан” байдалтай байгааг хэлэх нь зөв болов уу.

Экологийн цагдаагийн удирдах газрыг байгуулж, нутгийн удирдлагын түв-шиндээ “байгуулсан нэгж – бүтцээ үр өгөөжтэй ажиллаж байна” хэмээн үзэж байгаа зарим хот мужид, энэ төрлийн цагдаагийн эрх зүйн статусыг холбооны хуулиар нэгмөр тодорхойлж зохицуулах шаардлагатай гэж үзэх нь бий. Гэх-дээ, энэ дүгнэлтийн үнэн байх магадлал нь өндөр бус. Хэрэв зэ энэ байдлыг Холбооны улсын хуулиар зохицуулж гэмээнэ, ОХУ –ын Милиция [цагдаагийн] -ийн тухай хуульд, экологийн цагдаатай холбогдох зарим асуудлыг нэмэлт болгон оруулах замаар шийдэхээр, ө. х. экологийн цагдаагийн тусдаа бие даасан хууль гарахгүй нь [бол] бараг илэрхий гэж хэлж болохоор байна.

Аливаа яам газрын дотоод бүтцийг ... өөрчлөхийн тулд өөрчилдөггүй. Харин, тухайлсан өөрчлөлтийг хэрэгжүүлэхдээ улс орны хэмжээнд гарч байгаа хэрэг зөрчил, түүн дотроо байгаль хамгааллын чиглэлтэй гэмт хэргийн өсөлт буу-ралтын динамикийг нэгтгэн шинжилж байж хийж таарна. Хэдийгээр ОХУ –д экологийн цагдаагийн “оочин цоочин бүтэц” энд - тэнд оршин байгаа нь үнэн ч, эдгээр нь орос даяарт “экологийн цагдаа зайлшгүй шаардлагатай ...” гэж нотлох үндэслэл хараахан биш юм. Энэ чиглэлээр тухайлсан судалгаа ОХУ –д одоогоор хийгдээгүй байна.

***

В. Украин Улс -д

Украин Улсад, экологийн цагдаагийн эрх зүйн зохицуулалт нь, ерөнхийдөө ОХУ –ынхтай адил төстэй буюу сул зохицуулалттай, мөн л, эдүгээг хүртэл энэ тал дээр нийт улсын хэмжээний нэгдсэн удирдлагын тогтолцоо бүрдээгүй байдалтай явж ир-жээ. Украйны зарим хотод экологийн цагдаагийн нэгж хэсэг байгуулж байхад нөгөө газарт нь тийм бүтцийг татан буулгаж байх жишээтэй.

Украинд экологийн цагдаагийн асуудлын тусад нь зохицуулсан бие даасан хууль үгүй. Тэр байтугай, Украины цагдаагийн тухай хуулинд ч экологийн цагдаагийн бүтэц оршин байж болохыг тодорхойлон зааж дурдаагүй байна. Гэсэн хэдий ч украины зарим хотуудад экологийн цагдаагийн нэгжүүд байгуулагдан ажилаад байдаг нь, украинд, доорхи хүчин зүйлээс хамааралтай. Үүнд:

- нэгдүгээрт, “зүгээр” цагдаагийн эрхлэх ажлын чиг үүрэг дотор [цагдаагийн хуулиараа] тэд байгаль хамгаалах хууль тогтоомжийн хэрэгжилтийн хяналтыг хариуцах тухай дурдаж заасан; (Энэ чиг үүргийг хэрэгжүүлэхдээ тэд, Украин Улсын цагдаагийн тухай хуулийн 11 -ийн 24 –д заасан нийтлэг журмыг баримталдаг)
- хоёрдугаарт, тэнд, засаг захиргааны нэгж дэх нутгийн ба төрийн удирдлагын хууль ёсны эрх мэдэл [энэ тал дээр] харьцангуй өргөн;

Украины цагдаагийн тухай хуулийн 7 дугаар зүйлд (Закон Украины “О милиции”, Ст. 7) “Милиция является единой системой органов, входящей в структуру Министерства внутренних дел Украины, выполняет административную, профилактическую, оперативно - розыскную, уголовно - процессуальную, исполнительную и охранную (на договорных началах) функции. Миліція ... складається з підрозділів:

- кримінальною міліцією;
- міліцією громадською безпеки;
- транспортною міліцією;
- державною автомобільною інспекцією;
- міліцією охорони; (харуулын цагдаа, гэрээгээр ажиллана)
- судовою міліцією;
- спеціальною міліцією; (тусгай зориулалт бүхий цагдаа)

Для забезпечення громадського порядку на об'єктах і територіях, які мають особливе народногосподарське значення або постраждали від стихійного лиха, екологічного забруднення, катастрофи, Міністерством внутрішніх справ України з дозволу Кабінету Міністрів України можуть створюватись **спеціальні підрозділи міліції**” гэж заажээ.

Энд дурдсанаар бол, Украины Дотоод явдлын яам Засгийн газраас зөвшөөрсний дагуу тусгай чиг үүрэг бүхий цагдаагийн нэгж салбар байгуулж ажиллуулж болох ту-хай заасан байна. Гэсэн хэдий ч, Украинд “экологийн [тусгай, бие даасан] цагдааг дурд-сан журмаар” байгуулаагүй ... цагдаагийн байгууллагын үндсэн бүрэлдэхүүнд тооцох боломж [хэрэг дээрээ] нээгээгүй байдалтай явж иржээ. Энэ нь, украины зарим хот – мужид экологийн цагдаагийн хэсэг - тасаг ажиллахад саад болоогүй байна.

***

Тэмдэглэх нь:

Украины зарим хотын экологийн цагдаагийн оршин буй өнөөдрийн [2011] бо-дит байдал анхаарал татахаар байна. Жишээ нь, Запорожье –д экологийн цагдаагийн салбар ойрын үед татан буугдах тухай хэвлэлийн агентлагийн мэдээллийг Украины Дотоод явдлын яамны тус муж дахь салбараас “төсвийн санхүүжилт зогссоны улмаас ...” хэмээн тодотгосон байв. Ингэснээр, Запоро-жийн “украинд анхных болж байгуулагдаж байсан, экологийн цагдаагийн тас-гийн 20 гаруй ажилтан 6 жилийн турш тогтвортой ажилласан ажил албанаасаа халагдаж, орон тооны цомхтогд орох” ажээ. Украинд, ийм экологийн цагдаагийн салбар Житомир, Черкасы, Львов, Бердянск, Мелитополь, Симферополь ... зэрэг олон муж газарт ажилладаг юм.

Украины экологийн цагдаагийн гол анхаарлаа чиглүүлдэг үндсэн чиг үүрэг нь байгалийн гаралтай бүтээгдэхүүний хар захын арилжаа наймааг хязгаарлах, мод огтлохтой тэмцэх, хотын доторхи ба гаднах хогийн цэгийн үйл ажилла-гаанд хяналт тавихад чиглэдэг байна. Экологийн цагдаагийн байгууллага, ажилтнууд “жирийн” цагдаагийнхантай хамтын эргүүл хийх, мөн, байгаль хамгаалах асуудлаархи прокурорын газартай ажлын нягт уялдаатай ажилладаг байна.

Украины Одесса –д, саяханаас [29.3.2012] экологийн цагдаагийн эргүүл ши-нээр гарч эхэлжээ. Энэ хяналт хамгаалалтын албыг улам өргөжүүлж, 6 сарын 1 –нээс тус хотод экологийн 4 явган эргүүл, 4 машинтай эргүүл тогтмол ажил-луулахаар төлөвлөсөн байна. Энэ зорилгоор Одесса хотын төсөвт 800 мянган грн. төлөвлөжээ. Одесса хотын экологийн цагдаагийн сарын дундаж цалин ~ 2000 грн. (250 долл.) –тай тэнцүү юм байна.

Одесса хотын захиргааны холбогдох хэлтэс албаны нэг даргын¹⁰⁴ үзэж байгаа-гаар, экологийн цагдаа экологийн хууль дүрэм зөрчигсөдийг хайр найргүй тор-гох; бололтой юм. Тэгсэнээр, экологийн цагдааг байгуулахад гаргасан зард-лаасаа ихийг олох боломжтой; гэж тэд үзэж байгаа нь “арга механизмын хувьд ихээхэн эргэлзээтэй хандлага” гэж хэлж болохоор байна.

***

Дүгнэлтийн бус зарим санаа (А. ба В. дэд гарчгийн хүрээнд тоймлов)

Экологийн цагдаагийн байгууллагын тухай орос, украины холбогдох чиглэлийн турш-лага сэлтэд тулгуурлан явцуу хүрээний дүгнэлийн бус зарим санааг доорхи байдлаар тоймлон хэлж болохоор байна. Үүнд:

1. Бидний хөндөж авч үзэж байгаа “экологийн цагдаагийн байгууллага” –ын асуудал тухайн дурдсан 2 оронд, яг таг “цагдаагийн ...” гэсэн хатуу ойлголтоос арай өөр, “цагдаагийн байгууллагын бүтэц дэх экологийн чиглэлийн хэрэг зөрчил хариуцдаг тусгай дэд - туслах нэгж” гэсэн “шилжсэн” утгатай байгаа нь ч анхаарал татаж байна. Товчхондоо, тэнд экологийн цагдаа бол “жинхэнэ цагдаа [арай] биш” юм байна. Орост, зарим газар баталж мөрдөж, туршин хэрэгжүүлж байгаа хууль тогтоомждоо “экологийн цагдаа” гэдэг хэллэг - ухагдахууныг аль болохоор хэрэглэхгүй, хэрэглэхээс эвтэйхэн тойрч татгалз-даг нь шинж бас байна; гэж үзэв.
2. Орос ба Украинд төдийгүй дэлхийн улс орнуудад нийтлэг нэг зүйл бол, орон гүрэн болгон экологийн удирдагыг засаг төрийн зүгээс нэгдсэн журмаар хангаж хэрэгжүүлэх (энэ дотор мэдээж хэрэг экологийн хяналтын асуудал ч орно) зохион байгуулалтын, ерөнхийдөө ижил, тогтож хэвшсэн бүтэцтэй байдаг явдал юм.

Энэхүү хамтын, нийтлэг бөгөөд цогц бүтцийн хамрах хүрээний нийт програм (ажил) -ын нэгээхэн дэд хэсэг болсон – экологийн хяналтын доторхи [зөвхөн] агаарын бохирдлын чиглэлээр л гэхэд [ОХУ –д жишээн дээр] 31 ш. хууль тог-тоомжийн¹⁰⁵ хэрэгжилтийг хангах асуудал яригддаг байна. Харин, дээрх 2 орны экологийн цагдаагийн тусгай салбар нь, “экологический госнадзор” –ын энэхүү цогц байгууламжийн уламжлалт бүтэцтэй төдийлэн нийлж авцалдахгүй, тэр чинээгээрээ үр дүнгээ өгөхгүй байдалтай явж ирсэн; гэж үзнэ.

¹⁰⁴ гривень - украины мөнгөний нэгж, ойролцоогоор 8 грн. нь → 1 ам.долл. –тай тэнцүү.

¹⁰⁵ Начальник управления экологии и развития рекреационных зон Одесского горсовета Игорь Дербоглав;

ОХУ –ын Байгаль хамгаалах (салбарын) яамны Хүрээлэн буй орчны талаархи бодлого төлөвлөлтийн газрын захирал Ринат Гизатулин 2009 оны эхээр “экологийн цагдаа - үр дүнгүй хэрэггүй бүтэц” гэж мэдэгдээд, «экологийн цагдаа-гийн өнөөгийн үүрч байгаа гол ачааны хүндийг “хажуугийн [мэргэжлийн] хянал-тын байгууллага (Росприроднадзор ... г. м.) өөр дээрээ [хэнтэй ч хуваалцалгүйгээр] авах ёстой. Улсын хэмжээнд экологийн цагдаа өнөөг хүртэл өчнөөн жил байнга туршилтын маягтай оршиж явж ирсэн түүний “явуургүй бүтэц мөн” гэдгийг харууллаа. Ийм илүү бүтэцэд цаашид түгэн дэлгэрэх ирээдүй үгүй» хэмээсэн байна. Энэ бол чухамхүү бодлого тодорхойлогч нарт хандаж хэлсэн [гэмээр] салбарын ерөнхий мэргэжилтний анхаарал татахуйц [албан бус] дүгнэлт юм.

* * *

С. Америкийн Нэгдсэн Улс¹⁰⁶ -д

¹⁰⁶ ЗАКОНОДАТЕЛЬНОЕ, РЕГУЛИРУЮЩЕЕ КОНТРОЛЬ В ОБЛАСТИ ОХРАНЫ АТМОСФЕРНОГО ВОЗДУХА:

1. Федеральный закон от 24.06.1998 г. № 89-ФЗ (ред. от 30.12.2008 г.) “Об отходах производства и потребления” (принят ГД ФС РФ 22.05.1998 г.) (с изм. и доп., вступающими в силу с 01.01.2010 г.).
2. Федеральный закон от 04.05.1999 г. № 96-ФЗ (ред. от 27.12.2009 г.) “Об охране атмосферного воздуха” (принят ГД ФС РФ 02.04.1999 г.).
3. “Кодекс Российской Федерации об административных правонарушениях” от 30.12.2001 г. № 195-ФЗ (принят ГД ФС РФ 20.12.2001 г.) (ред. от 05.04.2010 г.).
4. Федеральный закон от 10.01.2002 г. № 7-ФЗ (ред. от 27.12.2009 г.) “Об охране окружающей среды” (принят ГД ФС РФ 20.12.2001 г.).
5. Постановление Правительства РФ от 28.08.1992 г. № 632 (ред. от 14.06.2001 г., с изм. от 14.05.2009 г.) “Об утверждении Порядка определения платы и ее предельных размеров за загрязнение окружающей природной среды, размещение отходов, другие виды вредного воздействия”.
6. Постановление Правительства РФ от 28.11.2002 г. № 847 (ред. от 22.04.2009 г.) “О порядке ограничения, приостановления или прекращения выбросов вредных (загрязняющих) веществ в атмосферный воздух и вредных физических воздействий на атмосферный воздух”.
7. Постановление Правительства РФ от 12.06.2003 г. № 344 (ред. от 01.07.2005 г., с изм. от 08.01.2009 г.) “О нормативах платы за выбросы в атмосферный воздух загрязняющих веществ стационарными и передвижными источниками, сбросы загрязняющих веществ в поверхностные и подземные водные объекты, размещение отходов производства и потребления”.
8. Постановление Правительства РФ от 25.09.2008 г. № 716 “О должностных лицах Федеральной службы по надзору в сфере природопользования и ее территориальных органов, осуществляющих федеральный государственный экологический контроль (федеральных государственных инспекторах в области охраны окружающей среды)”.
9. Постановление Правительства РФ от 15.01.2001 г. № 31 (ред. от 27.01.2009 г.) “Об утверждении Положения о государственном контроле за охраной атмосферного воздуха”.
10. Постановление Правительства РФ от 27.01.2009 г. № 53 (ред. от 31.03.2009 г.) “Об осуществлении государственного контроля в области охраны окружающей среды (государственного экологического контроля)”.
11. Постановление Правительства РФ от 31.03.2009 г. № 285 “О перечне объектов, подлежащих федеральному государственному экологическому контролю”.
12. Приказ МПР РФ от 15.06.2001 г. № 511 “Об утверждении Критериев отнесения опасных отходов к классу опасности для окружающей природной среды”.
13. Приказ МПР РФ от 02.12.2002 г. № 785 “Об утверждении паспорта опасного отхода” (Зарегистрировано в Минюсте РФ 16.01.2003 г. № 4128). Приказ МПР РФ от 02.12.2002 г. № 786 (ред. от 30.07.2003 г.) “Об утверждении федерального классификационного каталога отходов” (Зарегистрировано в Минюсте РФ 09.01.2003 г. № 4107).
14. Приказ МПР РФ от 28.04.2008 г. № 107 “Об утверждении Методики исчисления размера вреда, причиненного объектам животного мира, занесенным в Красную книгу Российской Федерации, а также иным объектам животного мира, не относящимся к объектам охоты и рыболовства и среде их обитания”. (Зарегистрировано в Минюсте РФ 29.05.2008 г. № 11775)
15. Приказ МПР РФ от 31.10.2008 г. № 288 “Об утверждении Административного регламента Федеральной службы по экологическому, технологическому и атомному надзору по исполнению государственной функции по выдаче разрешений на выбросы, сбросы загрязняющих веществ в окружающую среду”

АНУ -д орчин үеийн үндэсний байгаль хамгаалал нь 1800 оны үеэс эхлэлтэй гэж үздэг. Муж улсууд нь байгаль орчныг хянаж зохицуулах эрхтэй байсан хэдий ч 1896 оноос агнуурын бүх амьтад бүх хүмүүсийн өмч хэмээн мэдэгдэж байгаль орчин болон ан амьтдыг хамгаалах асуудалд төрийн оролцоо орох боломжийг нээж өгчээ.

Үйл ажиллагаа

АНУ -д Байгаль орчны эсрэг гэмт хэрэгтэй тэмцэхдээ байгаль орчныг объектоор нь ангилж тусгай бие даасан байгууллагууд хариуцдаг. Тухайлбал, Ан амьтдын асууд-лыг Загас болон зэрлэг амьд-ыг хамгаалах агентлаг, Ой мод, ургамлын асуудлыг Ойн агентлаг,

(Зарегистрировано в Минюсте РФ 26.11.2008 г. № 12741).

16. Приказ МПР РФ от 31.10.2008 г. № 300 (ред. от 03.09.2009 г.) “Об утверждении Административного регламента Федеральной службы по надзору в сфере природопользования по исполнению государственной функции по контролю и надзору за соблюдением в пределах своей компетенции требований законодательства Российской Федерации в области охраны атмосферного воздуха” (Зарегистрировано в Минюсте РФ 05.03.2009 г. № 13483).
17. Приказ Ростехнадзора от 08.06.2006 г. № 557 “Об установлении сроков уплаты платы за негативное воздействие на окружающую среду” (Зарегистрировано в Минюсте РФ 17.07.2006 г. № 8077).
18. Приказ Ростехнадзора от 15.08.2007 г. № 570 “Об организации работы по паспортизации опасных отходов” (Зарегистрировано в Минюсте РФ 17.08.2007 г. № 9996).
19. Приказ Ростехнадзора от 20.09.2007 г. № 643 “Об утверждении Административного регламента Федеральной службы по экологическому, технологическому и атомному надзору по исполнению государственной функции по установлению лимитов на размещение отходов” (Зарегистрировано в Минюсте РФ 17.10.2007 г. № 10347).
20. Приказ Ростехнадзора от 19.10.2007 г. № 703 “Об утверждении Методических указаний по разработке проектов нормативов образования отходов и лимитов на их размещение” (Зарегистрировано в Минюсте РФ 17.01.2008 г. № 10891).
21. Приказ Ростехнадзора от 27.03.2008 г. № 182 “О внесении изменений и дополнений в Приказ Федеральной службы по экологическому, технологическому и атомному надзору от 5 апреля 2007 г. N 204 “Об утверждении формы Расчета платы за негативное воздействие на окружающую среду и порядка заполнения и представления формы Расчета платы за негативное воздействие на окружающую среду” (Зарегистрировано в Минюсте РФ 05.05.2008 г. № 11626).
22. Приказ Госкомэкологии РФ от 23.07.1998 г. № 448 “Об утверждении “Перечня нормативных правовых документов, рекомендуемых к использованию при оценке и возмещении вреда, нанесенного окружающей природной среде в результате экологических правонарушений”.
23. Постановление Главного государственного санитарного врача РФ от 30.05.2001 г. № 16 “О введении в действие санитарных правил”(вместе с “Гигиеническими требованиями к устройству и содержанию полигонов для твердых бытовых отходов. СП 2.1.7.1038-01”) (Зарегистрировано в Минюсте РФ 26.07.2001 г. № 2826)
24. Постановление Главного государственного санитарного врача РФ от 30.04.2003 г. № 80 “О введении в действие Санитарно-эпидемиологических правил и нормативов СанПиН 2.1.7.1322-03” (вместе с “Санитарно-эпидемиологическими правилами и нормативами “Гигиенические требования к размещению и обезвреживанию отходов производства и потребления. СанПиН 2.1.7.1322-03”, утв. Главным государственным санитарным врачом РФ 30.04.2003 г.) (Зарегистрировано в Минюсте РФ 12.05.2003 г. № 4526).
25. Постановление Главного государственного санитарного врача РФ от 16.06.2003 г. № 144 (ред. от 12.01.2010 г.) “О введении в действие СП 2.1.7.1386-03”(вместе с “Санитарными правилами по определению класса опасности токсичных отходов производства и потребления. СП 2.1.7.1386-03”, утв. Главным государственным санитарным врачом РФ 16.06.2003 г.) (Зарегистрировано в Минюсте РФ 19.06.2003 г. № 4755).
26. Постановление Госгортехнадзора РФ от 09.06.2003 г. № 79 “Об утверждении Правил безопасности аммиачных холодильных установок” (Зарегистрировано в Минюсте РФ 19.06.2003 г. № 4779).
27. Постановление Госкомстата РФ от 01.09.2003 г. № 80 “Об утверждении Порядка заполнения и представления формы федерального государственного статистического наблюдения N 4-ОС “Сведения о текущих затратах на охрану окружающей среды и экологических платежах”.
28. Правила эксплуатации установок очистки газа (Утв. Главный государственный инспектор СССР по контролю за работой газоочистных и пылеулавливающих установок В.С.САПКИСОВ 28 ноября 1983 года).
29. “Правила технической эксплуатации автозаправочных станций (РД 153-39.2-080-01)” (утв. Приказом Минэнерго РФ от 01.08.2001 г. № 229) (ред. от 17.06.2003 г.

Газар ашигт малтмал, Химийн хорт бодис, Агаар мандлын асуудлыг Газар ашиглалтын агентлагууд хариуцан тухайн төрлийн гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх, эрүүгийн хэрэг зөрчлийг илрүүлэх, шалгаж шийдвэрлэх, байгаль хамгаалах ажлыг зохион байгуулна. Тус агентлагууд нь “Байгаль орныг хамгаалах тухай хуулийг” (2006 New York Code-Laws, Environmental Conservation Law) -д АНУ -ын Дотоод хэргийн яамны мэдэлд харъяалагдаж холбооны улсын хэмжээнд үйл ажиллагаа явуулдаг юм. Холбооны улсын нутаг дэвсгэрийг нийт 6 хэсэгт хуваан 1 хэсэгт нь хэд хэдэн мужууд хамрагдаж муж тус бүрд нэг хэлтэс үйл ажиллагаа явуулдаг ажээ.

Байгаль орчны тодорхой төрлийн гэмт үйлдлүүд нь АНУ -ын Эрүүгийн хууль, Байгаль орчныг хамгаалах тухай хууль, мужийн хуулинд тусгагдсан байдаг бөгөөд энэ төрлийн гэмт хэрэгтэй тэмцэх, хэргийг илрүүлж шалгаж шийдвэрлэж прокурорт хянуулан шүүхэд шилжүүлэх асуудлыг эдгээр байгууллагууд бие даан гүйцэтгэдэг байна. Тус албанд тусгай чиг үүрэгтэй тусгай ажиллагааны хэлтэс нь тагнуулын мэ-дээллүүдийг цуглуулж дүн шинжилгээ хийдэг ба гадаад улс орнуудын хууль сахиу-лах агентлаг Интерполтой холбоотой ажилладаг.

Байгаль орчны эсрэг гэмт хэрэг илрүүлэх явцдаа алан хядах, дотоодын аюулгүй байдлын эсрэг хэрэг, хар тамхи, зэвсгийн наймаа илэрвэл уг гэмт хэргийг мөрдөн шалгаж харъяалах албанд нь шилжүүлдэг байна.

Дээрх байгууллагууд нь тусгай ажилтнаас гадна байгаль орчны холбогдолтой захир-гааны зөрчлийг шалгаж шийдвэрлэдэг inspector буюу мэргэжлийн хяналтын бай-цаагч нартай бөгөөд тэд эрүүгийн гэмт хэргийн шинжгүй үйлдлүүдэд торгох, үйл ажиллагааг нь зогсоох, эд зүйлсийг нь хураан авах акт нөхөн төлбөр тавих зэрэг захиргааны арга хэмжээ авах замаар шийдвэрлэнэ.

Жишээлбэл, Ойн агентлаг нь ой мод бүхий бүтээгдэхүүний зөвшөөрлийг өгч байдаг. Хураагдсан модыг шүүхийн шийдвэр гарсаны дараа аль болох битүүмжилсэн дуудлага худалдаан оруулж зарж борлуулж мөнгийг нь засгийн газрын дансанд оруулах зэрэг мэргэжлийн хяналтын зарим ажиллагааг хийдэг байна.

Гэмт хэргийг илрүүлэх үйл ажиллагааг явуулахдаа гүйцэтгэх тагнуулын үйл ажил-лагааг өргөн хэрэглэж гүйцэтгэх ажлын шугамаар авсан нотлох баримтыг ил нотлох баримт болгон шүүхэд өгч хэргийг нотолдог ба эрүүгийн хэрэг нээсэн хэргийн мате-риалын үндсэн эх хувь тухайн байгууллагын архивт хадгалагдаж хуулбарыг шүүхэд шилжүүлдэг тогтолцоотой юм.

Үйл ажиллагааны санхүүжилт

Байгаль орчны эсрэг гэмт хэрэг зөрчлийн улмаас орсон торгууль нөхөн төлбөрийн мөнгө нь тус байгууллагын тусгай дансанд төвлөрч байна. Энэ мөнгөнөөс гэмт хэр-гийн талаар мэдээлэл өгч байгаа хүмүүст урамшуулал олгох эсвэл мэдээлэл ху-далдан авах мөн тухайн хэргийг илрүүлэх тагнуулын үйл ажиллагааг санхүүжүүлдэг. Ингээд нэг хэргийг илрүүлэхэд тавигдсан нөхөн төлбөр, торгуулийн мөнгө нь да-раагийн хэргийг мөрдөх тагнуулын ажлын зардалд зарцуулагддаг. Харин тухайн байгууллагын ажилтны цалин хангамж, тус байгууллагын үйл ажиллагааны дотоод зардлыг төрөөс хариуцна.

Байгаль орчны эсрэг гэмт хэрэгтэй тэмцэх ажлыг:

1. Урьдчилан сэргийлэх чиглэлээр
2. Эргүүл хяналт шалгалтын чиглэлээр
3. Гүйцэтгэх тагнуул ба мөрдөн шалгах;

гэсэн мэргэжсэн бүлгүүдтэйгээр алба нь зохион байгуулагдан ажилладаг байна.

Урьдчилан сэргийлэх алба нь Байгаль орчны боловсролын талаар хүмүүст мэдлэ-гийг олгох, энэ төрлийн гэмт хэргийн хор уршиг нь зөвхөн нэг хүнд нөлөөлөөд зогсохгүй нийт хүмүүст цаашилбал нийт хүн төрөлхтөнд нөлөөлөл учруулж болох, байгаль орчны талаар цагдаагийн байгууллагад мэдээлэл өгөх нь нийт хүмүүсийн эрх ашигт нийцэх учиртай гэсэн ухуулга сурталчилгааг явуулдаг.

Дээрх сурталчилгааг хэвлэл мэдээллийн хэрэгсэлээр дамжуулах, төрийн бус бай-гууллагуудаар ухуулга хийлгэх, зурагт хуудас бэлтгэх, сургууль боловсролын газ-руудад экологийн боловсрол олгоход түлхүү анхаардаг. Мөн тусгай хамгаалалттай болон ан агнахыг хориглосон газар санамж, торгуулийн арга хэмжээний пайз зэргийг хийж хамгаалж байгаа газарт байршуулах ажлыг хариуцан ажилладаг байна.

Гүйцэтгэх тагнуулын мөрдөн шалгах алба байгаль орчны шинжтэй мэдээ, мэ-дээллийг интернет, утас болон тагнуулын ажилтнуудын өөрсдийн цуглуулж олсон мэдээллийн эх сурвалжуудаас авч шалгах ажиллагаа эхлүүлнэ.

Энэ тагнуулын албанд интернэтээр дамжуулагдаж байгаа байгаль орчны холбог-долтой гэмт хэргийн мэдээллийг хянаж боловсруулалт хийж байдаг ажилтнууд мөн ажилладаг. Гэмт хэргийг илрүүлэх нотлох баримтыг цуглуулах, эзэн холбогдогчийг олж тогтоохдоо гүйцэтгэх ажлыг дагнан явуулах бүрэн эрхтэй тусгай ажилтнуудтай байдаг. Уг ажилтны эрх хэмжээ нь хуулиар хамгаалагдсан бөгөөд тагнуулын үйл ажиллагаа явуулж гэмт хэрэгтнүүдийн дунд орж ажиллах ажилтныг өөр мужаас эсвэл гааль, хилийн цэрэг зэрэг газруудаас сонгон авдаг. Тэд гэмт хэрэгтнүүдийн дунд орж тэдний явуулж байгаа үйл ажиллагаа, хань хамсаатан сүлжээ зэрэг бусад байдлуудыг баримтжуулан авдаг ажээ.

Тагнуулын үйл ажиллагаа явуулах ажилтнууд нь тагнуулын сүүлийн үеийн техник, автомашин, зэргээр бүрэн хангагдсан байх бөгөөд газар орны байршлыг тогтоох тухайн гэмт хэрэгтэн хаана яваа зэрэг мэдээллийн сүлжээ маш сайн бүрдсэн.

Эргүүл хяналт шалгалт явуулах мэргэжсэн бүлгүүд нь тухайн орон нутгаа хариу-цан байгалийн томоохон объектууд, тусгай хамгаалалттай газар, хөдөө орон нутагт гол төлөв эргүүл шалгалтын үйл ажиллагааг зохион явуулна. Дээрх албан хаагч нь байгаль орчны эсрэг жижиг хэмжээний эсвэл муж дотороо шийдвэрлэх асуудлыг га-зар дээр нь захиргааны арга хэмжээ авах, гэмт хэргийн шинжтэй үйлдэлд хойш-луулашгүй ажиллагааг явуулж тусгай ажилтанд шилжүүлэх эрх хэмжээтэй байна.

Эргүүл хяналт шалгалт явуулах мэргэжсэн бүлэг нь ихэвчлэн хяналтын байцаагч нараас бүрдсэн байдаг бөгөөд эргүүл шалгалт хийж байгаа газар орондообайгаль орчны эсрэг гэмт хэрэг, зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх, таслан зогсоох, илрүүлэх ажиллагааг явуулдаг. Байгаль орчны эсрэг гэмт хэрэг зөрчлийн дийлэнхи нь эргүүл хяналт шалгалтыг тогтмол сайн явуулснаар илэрч таслан зогсоодог ба урьдчилан сэргийлэх сайн арга гэж үздэг байна.

Сургалт

АНУ -ын байгаль орчны эсрэг гэмт хэрэг, зөрчилтэй тэмцдэг байгууллагуудын ажилт-нууд нь 2 жилийн хугацаатай тусгай сургуульд сурч бэлтгэгдэн гардаг. Холбооны хууль хэрэгжүүлэлтийн Сургалтын төв нь Georgie мужийн Glyncо хотод төвтэй бө-гөөд АНУ -ын 80 гаруй хууль хэрэгжүүлэгч агентлагын дунд хууль хэрэгжүүлэлтийн сургалтын гол байгууллага болж ажилладаг.

Сургалтын байгууллагын тусгай ажилтан бэлтгэх хөтөлбөр нь доорхи бүрдэл хэсэг-тэй. Үүнд:

- Гэмт хэргийн мөрдөн байцаагч бэлтгэх хөтөлбөр;
- Тусгай ажилтны анхан шатны сургууль;
- Хээрийн сургууль, үнэлэх хөтөлбөр;
- Жил бүрийн мэргэжил дээшлүүлэх сургалт;
- Гүнзгийрүүлсэн сургалт;

Тусгай ажилтан бэлтгэх хөтөлбөр анхан шатны сургийлийн хичээлийн хө-төлбөрүүд нь эрх барих, хууль тогтоох дээд байгууллага, эрүүгийн болон байгаль орчны холбоотой хууль тогтоомж, байгаль орчны холбоотой хэргийн газарт үзлэг хийх зэрэг ерөнхий хичээлээс гадна мөрдөн байцаах нөлөөлөл ба ухуулга, ярианы бус харилцаа, хүндийн төв өндөртэй автомашин жолоодох, нууц ажиллагаанд орол-цох, галт зэвсэг, гэнэтийн хутгатай халдлагаас хамгаалах, нууц ажиллагааны техник хэрэгслийг ажиллуулж хэрэглэж сурах зэрэг хичээлүүд орно.

Гүнзгийрүүлсэн сургалт нь Хууль хэрэгжүүлэхтэй холбоотой гэрэл зургийн гүнзгий-рүүлсэн сургалт, хууль хэрэгжүүлэлт, хавтаст хэрэг бэлтгэх, интернэтээр мөрдлөгө хайгуул хийх, ярилцлагын гүнзгий сургалт, хууль хэрэгжүүлэлтийн хээрийн сургалт, мэдээллийн харилцаа, дүрс бичлэг хийх, усан зам дахь хууль хэрэгжүүлэлт “цагаан захтнуудын” гэмт хэрэг мөрдөх зэрэг хичээлүүд ордог байна.

Ангийн байцаагч буюу мэргэжлийн хяналтын байцаагч хөтөлбөртэй. Үндсэн хууль болон бусад хууль дүрмүүд, эрх барих шүүх байгууллагууд тэдгээрийн тогтол-цоо, импорт экспортын дүрмүүд, төлөвлөлт удирдлагын тухай, хамгаалалтын техник зэрэг ерөнхий хичээлүүдээс гадна бичиг баримтын шалгалт, практик асуудлууд, хийх, ажиглалтын төлөв байдал, багаж тоног төхөөрөмж, асуулга ба мэргэжлийн ур чадвар, үзлэг хийх, бараа бүтээгдэхүүнийг шалгах, хуурамч бичиг баримт, эрүүл мэнд аюулгүй байдлын асуудлууд ургамал, ан амьтан, түүний эд эрхтэнг таньж мэд-дэх, лабораторийн орчинд ажиллах, гэрэл зураг авах, амьд амьдын асаргаа сувил-гаа, нотлох баримтыг цуглуулах, хадгалах арга ажиллагаа зэрэг сургалтуудыг прак-тиктэй хослуулан сургадаг.

Мэргэжил дээшлүүлэх сургалтын зорилго нь ажилтнуудын хууль хэрэгжүүлэх ар-га техникт болон ан амьтныг таних чадварыг зохих түвшинд нь байлгах, түүнчлэн хууль хэрэгжүүлэх арга техникт болон ан амьтдын худалдаа арилжаан дахь чиг хандлагын талаар шаардлагатай сургалтыг хэрэгжүүлэх юм. Тус сургууль нь олон улсын хэмжээнд Бангладеш, Болви, Канбож, Канад, Хятад, Доминик, Эквадор, Энэт-хэг, Индонез, Казахстан, Кени, Мексик, Балба, Перу, Филлифин, Орос, Өмнөд Аф-рик, Тайван, Тайланд зэрэг улсуудад сургалтуудыг явуулсаар иржээ.

***

Хавсралт_1

ЗАКОН “ОБ ЭКОЛОГИЧЕСКОМ ПОДРАЗДЕЛЕНИИ ГЛАВНОГО УПРАВЛЕНИЯ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ МОСКОВСКОЙ ОБЛАСТИ”

Закон №49/99-03, 28 июля 1999, принят решением Московской областной Думы от 7 июля 1999 г. №25/63)

Настоящий Закон направлен на усиление деятельности по предупреждению, выявлению и пресечению правонарушений в сфере экологии.

Статья 1. Правовой статус экологического подразделения Главного управления внутренних дел Московской области

Экологическое подразделение Главного управления внутренних дел Московской области (далее - ЭП ГУВД) является подразделением милиции общественной безопасности Главного управления внутренних дел Московской области (далее - ГУВД Московской области), осуществляющим борьбу с экологическими преступлениями и административными правонарушениями в области охраны окружающей природной среды и благоустройства на территории Московской области. ЭП ГУВД является органом дознания.

ЭП ГУВД является юридическим лицом. ЭП ГУВД создает подчиненные ему меж-районные отделы милиции по борьбе с правонарушениями в сфере экологии (далее - МО БПЭ). В установленном порядке могут создаваться и другие структурные подраз-деления УВД. Положение об ЭП ГУВД утверждается начальником ГУВД Московской области.

Статья 2. Правовая основа деятельности экологического подразделения Главного уп-равления внутренних дел Московской области

Правовую основу деятельности ЭП ГУВД составляет Конституция Российской Феде-рации, законы Российской Федерации “О милиции”, “О недрах”, Закон РСФСР “Об охране окружающей природной среды”, Федеральный закон “Об особо охраняемых природных территориях”, Указ Президента Российской Федерации “О милиции об-щественной безопасности (местной милиции) в Российской Федерации”, Устав Мос-ковской области, настоящий Закон, Закон Московской области “О правилах по обеспечению благоустройства и порядка на территории Московской области”, другие нормативные правовые акты Российской Федерации и Московской области.

Статья 3. Задачи экологического подразделения Главного управления внутренних дел Московской области

Задачами ЭП ГУВД являются:

- a) предупреждение, выявление и пресечение экологических правонарушений и правонарушений в сфере благоустройства на территории Московской области;
- b) выявление и раскрытие экологических преступлений, по делам о которых производство предварительного следствия не обязательно, и расследование преступлений в форме дознания;
- c) оказание в пределах своей компетенции помощи органам, осуществляющим государственный экологический контроль и санитарно-эпидемиологический надзор;
- d) охрана особо охраняемых природных территорий.

Статья 4. Создание, реорганизация и ликвидация экологического подразделения Глав-ного управления внутренних дел Московской области, организация его деятельности

1. Создание, реорганизация и ликвидация ЭП ГУВД осуществляются в порядке, определяемом Правительством Московской области по согласованию с Ми-нистерством внутренних дел Российской Федерации.
2. ЭП ГУВД входит в состав милиции общественной безопасности (местной милиции) ГУВД Московской области.

3. Начальник ЭП ГУВД по должности является заместителем начальника мили-ции общественной безопасности ГУВД Московской области и назначается на должность и освобождается от должности приказом начальника ГУВД по сог-ласованию с губернатором Московской области.
4. Начальники МО БПЭ назначаются на должность и освобождаются от долж-ности приказом начальника ГУВД Московской области по представлению начальника ЭП ГУВД и в своей деятельности непосредственно подчиняются начальнику ЭП ГУВД.
5. Организация и режим работы личного состава ЭП ГУВД осуществляются в соответствии с порядком, предусмотренным для подразделений ГУВД Мос-ковской области.

Статья 5. Обязанности и права сотрудников экологического подразделения Главного управления внутренних дел Московской области

Сотрудники ЭП ГУВД в полном объеме исполняют обязанности и пользуются пра-вами и социальными льготами, предусмотренными Законом Российской Федерации “О милиции”.

Статья 6. Финансирование и материально-техническое обеспечение экологического подразделения Главного управления внутренних дел Московской области

1. Финансирование и материально-техническое обеспечение ЭП ГУВД осуществ-ляются за счет средств областного бюджета Московской области в порядке, определенном губернатором Московской области для подразделений милиции общественной безопасности ГУВД Московской области. Допускаются иные источники финансирования ЭП ГУВД, предусмотренные законодательством.

Статья 7. Контроль за деятельностью экологического подразделения Главного управ-ления внутренних дел Московской области

1. ЭП ГУВД в своей деятельности подконтрольно начальнику ГУВД Московской области и органам государственной власти Московской области.
2. Граждане и юридические лица имеют право обжаловать действия сотрудников ЭП ГУВД в установленном законом порядке.

Губернатор Моск. обл. .... (А. С. Тяжлов)

ОЛОН УЛСЫН ЭДИЙН ЗАСГИЙН ЭРХ ЗҮЙН ЗАРИМ АСУУДАЛ

П. Амаржаргал (LL.M)

Дэлхий дахинд өрнөж буй даяарчлал, эдийн засгийн интеграцийн хурдацтай холбоотойгоор улс хоорондын эдийн засгийн харилцааны цар хүрээ улам бүр өргөжин тэлж, хэлбэр, агуулгын хувьд боловсронгуй болж байна. Үүнтэй холбоотойгоор олон улсын эдийн засгийн харилцааны эрх зүйн хэм хэмжээг харьцуулан судлах хэрэгцээ шаардлага нэмэгдсээр байна.

Монгол улс 1990 онд чөлөөт зах зээлийн, нээлттэй эдийн засгийн хэв маягийг сонгож 1992 оны Үндсэн хуулиар баталгаажуулсан нь эдийн засгийн харилцааны олон улсын хэм хэмжээнд нийцсэн эрх зүйн орчныг бүрдүүлэх үндэс суурийг бий болгосон. Тухайлбал, Монгол Улсын Үндсэн хуулийн 5 дугаар зүйл 1 дахь хэсэгт “Монгол Улс дэлхийн эдийн засгийн хөгжлийн түгээмэл хандлага, өөрийн орны өвөрмөц онцлогт нийцсэн олон хэвшил бүхий эдийн засагтай байна”, мөн уг зүйлийн 4 дахь хэсэгт “Төр нь үндэсний эдийн засгийн аюулгүй байдал, аж ахуйн бүх хэвшлийн болон хүн амын нийгмийн хөгжлийг хангах зорилгод нийцүүлэн эдийн засгийг зохицуулна” гэж заасан¹⁰⁷ нь Монгол Улсын эдийн засгийн харилцааны чиг баримжаа, төрийн оролцоог тодорхойлсон чухал заалтууд юм.

Олон улсын эдийн засгийн харилцаа нь чухамдаа эдийн засгийн либералчилалын үзэл санаанаас эхтэй байдаг бөгөөд түүнийг зохицуулах хэм хэмжээний бүрдэл, систем буюу олон улсын эрх зүйн¹⁰⁸ хэм хэмжээнүүд нь энэхүү зарчмаас эх үүсвэртэй байдаг билээ. Олон улсын эрх зүйн хэм хэмжээг харилцаанд оролцогч субъектууд буюу тухайн улс орон, эсвэл олон улсын байгууллагууд тогтоосноор олон улсын харилцааны эрх зүйн систем бүрдэж байдаг. Олон улсын эдийн засгийн эрх зүйн хэм хэмжээ нь талуудын зөвшилцлийн үндсэн дээр бий болдог учраас заавал биелэгдэх механизм нь санкц, шийтгэлийн хэм хэмжээнээс илүүтэйгээр эдийн засгийн бусад арга хэрэгслүүдээр хангагддаг онцлогтой. Тухайлбал, аливаа улс орон олон улсын эдийн засгийн эрх зүйн дагуу хүлээсэн үүргээ биелүүлээгүй тохиолдолд бойкот, экспортын хориг \эмбарго\, бүслэлт, фондыг хасах, хөрөнгийг битүүмжлэх зэрэг арга хэмжээ авдаг байна.¹⁰⁹

Олон улсын эдийн засгийн эрх зүйн салбар нь Монгол Улсын хувьд шинэ тутам хөгжиж байгаа эрх зүйн салбар бөгөөд энэ чиглэлээр эдийн засагчид, хуульчдын хийсэн судалгаа, дүгнэлт бага байна. Сүүлийн жилүүдэд, ялангуяа уул уурхайн салбарт хийгдэж буй олон улсын гэрээ хэлэлцээрүүд, тэдгээртэй холбоотой санал, шүүмжээс үзэхэд эрх зүйн энэ салбарыг хөгжүүлэх шаардлага улам бүр нэмэгдэж байгаа нь харагддаг. Магадгүй, энэхүү салбарын судлагдахууныг эрх зүй, эдийн засгийн шинжлэх ухааны аль нэг салбарт дангаар нь хамааруулах боломжгүй, хавсарсан шинжтэй байдгаараа онцлогтой байж болох юм.

Олон улсын эдийн засгийн эрх зүйн чиглэлийн монгол хэл дээрх анхны сурах бичиг 2004 онд хэвлэгдсэн гарсан ба уг сурах бичигт зохиогчид “Олон улсын эрх зүйн нэгэн бүрэлдэхүүн хэсэг нь олон улсын эдийн засгийн эрх зүйн салбар юм”¹¹⁰ мөн хэмээн үзсэн

¹⁰⁷ Төрийн мэдээлэл эмхтгэл 1992 №1

¹⁰⁸ International law (jus gentium, law of nations) Oxford Dictionary of law. Edited by Elizabeth A.Martin Jonathan Law, Sixth edition (2006) Oxford University press p 284

¹⁰⁹ П. Амаржаргал, Ж. Оюунтунгалаг. Олон улсын эдийн засгийн эрх зүй. (2004) 85 - 86 дах тал

¹¹⁰ Мөн тэнд 10 дах тал

байна. Судлаачдын хувьд олон улсын эдийн засгийн харилцааг зохицуулах эрх зүй нь олон улсын эрх зүйн нэг салбар институт мөн үү биш үү гэдэг асуудлаар харилцан адилгүй ойлголттой байдаг. Тухайлбал, XVI зуунд Испанийн хуульч Ри Витори нь Ромын эрх зүйд байсан “хүний эрх” хэмээх ойлголтоос гарал бүхий “үндэстнүүдийн эрх зүй” гэсэн нэр томъёог нэвтрүүлсэн бөгөөд хожим 1789 онд Английн гүн ухаантан Жереми Бентхан үүнийг өөрчлөн “олон улсын эрх зүй” гэж нэрлэсэн байна¹¹¹. Түүнчлэн Блэкийн хууль зүйн тайлбар тольд олон улсын эдийн засгийн эрх зүйг “хөрөнгө оруулалт, эдийн засгийн харилцаа, эдийн засгийн хөгжил, эдийн засгийн байгууллагууд ба бүс нутгийн эдийн засгийн нэгдэлтэй холбоотой олон улсын эрх зүй”¹¹² гэж тодорхойлсон байна.

Олон улсын эдийн засгийн эрх зүйн талаархи дээрх тодорхойлолтууд болон томъёоллоос үзэхэд “олон улсын эдийн засгийн эрх зүй” нь бие даасан эрх зүйн салбар бус харин олон улсын эрх зүйн нэг институт болохоор байна.

Эрх зүйн бие даасан салбар болохгүйн учир нь юунд байна вэ? гэдгийг хууль зүйн талаас нь авч үзвэл олон улсын бие даасан эрх зүйн салбар нь өөрийн гэсэн зохицуулалтын зүйл, зохицуулалтын аргатай байдаг. Тухайлбал, Үндсэн хуулийн эрх зүйн объект нь хүний эрх, эрх чөлөө, төрийн байгууламж байдаг бол уг эрх зүйн зохицуулах үндсэн хэмжээ нь императив шинжтэй байдаг. Түүнчлэн үндсэн хуулийн эрх зүйн хэм хэмжээг заавал даган биелүүлэх тусгай механизм нь тодорхой байдаг¹¹³. Гэтэл олон улсын эдийн засгийн эрх зүйн хувьд зохицуулалтын зүйл нь тодорхой бус байдаг. Тухайлбал, зөвхөн улс хоорондын харилцааг зохицуулж байна уу, эсхүл харилцаанд оролцож буй улс орнуудаас гадна олон улсын байгууллага, гадаадын иргэн, шилжин суугчид, үндэстэн дамнасан корпорациуд зэрэг олон субъектуудын харилцааг зохицуулж байна уу? гэсэн асуудал байна.

А. Авирмэд “Олон Улсын эдийн засгийн харилцаа” хэмээх өөрийн бүтээлдээ “Орчин үеийн дэлхийн эдийн засгийн бүтэц бол дэлхийн зах зээлийн эдийн засгийн систем бөгөөд тэдгээр нь олон улсын санхүүгийн төвүүд, зарим бүлэг улс орнуудын нэгдэл болон олон улсын үйлдвэрлэл, янз бүрийн орнуудын капитал, үйлчилгээ, барааны үндэсний зах зээлээс бүрдэл болдог”¹¹⁴ гэж дурджээ. Янз бүрийн орнуудын капитал, үйлчилгээ зэрэг нь ихэнхидээ үндэстэн дамнасан корпорациудын ашиг сонирхол, бодлогоор илэрч байгааг үгүйсгэж болохгүй байх. Энэ талаас нь авч үзвэл олон улсын эдийн засгийн эрх зүйн харилцааны оролцогчид нь хувийн эрх зүйн субъектүүд болох үндэстэн дамнасан корпорациуд байж болохоор байна.

Олон улсын эдийн засгийн эрх зүйн зохицуулалтыг бий болгогч гол субъектууд нь төр болон олон улсын байгууллагууд байдаг. Олон улсын эдийн засгийн эрх зүйн хэм хэмжээг бий болгож байдгын хувьд төр өөрөө эдийн засгийн харилцаанд оролцогч нэг субъект болж байдаг. Энэ нь тухайн улсын эрх зүйн үндсэн акт болох Үндсэн хууль, түүнээс салбарлан гарсан эрх зүйн бусад зохицуулалтаас хамааралтай байдаг. Тухайлбал, олон улсын гэрээ байгуулах бүрэн эрх нь Засгийн газарт байдаг боловч үндэсний аюулгүй байдлын үүднээс зээлийн хэлэлцээрүүдийг Улсын Их Хурлаас зөвшөөрөл авч соёрхон батлуулахаар заасан байдаг.

Ийнхүү олон улсын эдийн засгийн эрх зүйн хэм хэмжээг бий болгох бүрэн эрх нь төрд

¹¹¹ М.Дүгэрсүрэн, Ч. Хосбаяр Олон улсын эрх зүй (1999) 10 дах тал

¹¹² Black's Law Dictionary. Editor in chief Bryan A. Garner. Eighth edition (2004) p 835

¹¹³ Joel P. Trachtman, The International Economic Law Revolution, University of Pennsylvania Journal of International Economic Law Spring, 1996 17 U. Pa. J. Int'l Econ. L. 33

¹¹⁴ А.Авирмэд. Олон Улсын эдийн засгийн харилцаа (2007) 9 дах тал

хуулийн дагуу олгогдсон байдаг. Гэвч эдгээр хэм хэмжээг бий болгосноос үүсэх эдийн засгийн үр дагаврын асуудал байна. Аливаа эрх зүйн хэм хэмжээ нь түүний зохицуулалтад захирагдах эсхүл хамаарагдах субъектуудын эдийн засгийн ашиг сонирхлыг хөндөж, эргээд тэдгээр субъектуудын гаргах эдийн засгийн зан байдалд нөлөөлж, түүгээрээ эдийн засагт нөлөөлж байдаг. Үүнээс үүдэн эрх зүйн хэм хэмжээний эдийн засгийн анализ гэсэн ойлголтыг судлагдахууны үүднээс авч үзвэл олон улсын эдийн засгийн эрх зүйн хэм хэмжээг бий болгохдоо түүнээс гарах эдийн засгийн үр дагаврыг урьдчилсан байдлаар судалсан байх шаардлагатай гэсэн логик санаа харагдаж байна.

Манай Улсын хувьд эдийн засгийн харилцааны олон улсын, хоёр болон олон талт гэрээ хэлэлцээрийг байгуулахдаа энэ асуудлыг сайтар судлах шаардлага байна. Учир нь Үндсэн хуульд нийцүүлэн байгуулсан олон улсын гэрээний заалт¹¹⁵ нь өөрөө үндэсний хууль тогтоомжоос давуу байдлаар мөрдөгдөх эрх зүйн чадамжтай байдаг. Тодруулбал, тодорхой салбарын хууль тогтоомжийн хүрээг тогтоосон хуулийн заалтад “Монгол Улсын олон улсын гэрээнд энэ хуульд зааснаас өөрөөр заасан бол олон улсн гэрээний заалтыг дагаж мөрдөнө” гэсэн заалт олон байдаг¹¹⁶.

Олон улсын гэрээний заалт нь үндэсний хууль тогтоомжтой зөрчилдсөн тохиолдолд олон улсын гэрээний заалтыг дагаж мөрдөх энэхүү зарчим нь Монгол Улсын хувьд олон улсын гэрээгээр хүлээсэн үүргээ чанд мөрдөх, үндэсний хууль тогтоомжийн хүрээнд хийдлийг арилгах зэрэг давуу тал байдаг боловч дэлхийн өндөр хөгжилтэй орнуудын хууль тогтоомжуудаас тэр бүр ийм заалтуудыг олоход хүндрэлтэй¹¹⁷. Энэ нөгөө талаас манай улсын хувьд олон улсын гэрээний хэм хэмжээг бий болгох буюу гэрээ хэлэлцээр байгуулахдаа онцгой анхаарах шаардлагыг илтгэж байна.

Манай улсын хувьд хувьд энэ асуудалд хууль тогтоогч, бодлогын шийдвэр гаргагчид болон судлаачид анхааралтай хандах шаардлагатай байна. Үүнийг зөвхөн ажил хэргийн заншлын хүрээнд шийдвэрлэгдэх асуудал болгон орхих нь зохимжгүй юм. Учир нь зохих журмын дагуу байгуулагдсан олон улсын гэрээний заалтууд нь үндэсний хууль тогтоомжийн нэгэн адил, зарим тохиолдолд давуу байдалтайгаар үйлчлэх тул эдийн засгийн салбарт нөлөөлөх олон улсын эдийн эрх зүйн хэм хэмжээг бий болгохдоо түүний эдийн засаг нийгмийн салбарт хэрхэн нөлөөлөхийг сайтар судлах хэрэгтэй байна. Олон улсын гэрээний тухай хуулиар гэрээ байгуулах, гарын үсэг зурах асуудлыг нарийвчлан тодорхой зохицуулсан¹¹⁸ байх боловч гэрээ байгуулахын өмнөх шатанд зайлшгүй хийх

¹¹⁵ Үндсэн хуулийн 10 дугаар зүйлийн 3 дах хэсэгт “Монгол Улсын олон улсын гэрээ нь соёрхон баталсан буюу нэгдэн орсон тухай хууль хүчин төгөлдөр болмогц дотоодын хууль тогтоомжийн нэгэн адил үйлчилнэ”, мөн зүйлийн 4 дах хэсэгт “Монгол Улс Үндсэн хуульдаа харшилсан олон улсын гэрээ, бусад баримт бичгийг дагаж мөрдөхгүй” гэж тус тус заасан байдаг. Төрийн мэдээлэл эмхтгэл 1992 №1 Өнөөдөр Монгол улсад олон талт гэрээ 1200, хоёр талт гэрээ 240 даган мөрдөгдөж байна.

¹¹⁶ Жишээлбэл, зөвхөн бизнесийн салбарын 70 гаруй хууль тогтоомжоос Нийгмийн даатгалын тухай хуулийн 2.2, Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн тухай хуулийн 2.2, Газрын хэвлийн тухай хуулийн 2.2, Гадаадын иргэний эрх зүйн байдлын тухай хуулийн 2.2, Байгаль орчныг хамгаалах тухай хуулийн 2.2, Худалдаа аж үйлдвэрийн танхимын тухай хуулийн 2.2, Банкны тухай хуулийн 2.2, Төрийн бус байгууллагын тухай хуулийн 2.2, Дампуурлын тухай хуулийн 2.2 зэрэг 40 гаруй хуульд Монгол Улсын олон улсын гэрээний заалт нь үндэсний хууль тогтоомжоос өөр бол олон улсын гэрээний заалтыг дагаж мөрдөх тухай заалт байна.

¹¹⁷ Миний бие Нагоягийн Их сургуулийн хуулийн сургуульд суралцаж байхад “Олон Улсын эдийн засгийн эрх зүйн” хичээлийн профессор багш манай улсын олон хууль тогтоомжид ийм заалт байдгийг ихэд гайхан сонирхож байсан билээ. П.А

¹¹⁸ Монгол Улсын Их Хурлын тухай хууль 4 дүгээр зүйл болон Үндсэн хуулийн 25 дугаар зүйлийн 15 дах хэсэг “Засгийн газрын өргөн мэдүүлснээр Монгол Улсын олон улсын гэрээг соёрхон

ёстой судалгаа, шинжилгээний асуудлыг хуулиар тодорхой зохицуулаагүй байна. Өөрөөр хэлбэл хөрөнгө оруулалт, чөлөөт худалдааны хэлэлцээр зэрэг эдийн засгийн салбарт шууд нөлөөлөх гэрээ, хэлэлцээрүүдийг байгуулах, энэ талаар санал гаргахдаа тодорхой эдийн засгийн анализ судалгаа, шинжилгээнд үндэслэж байхыг хуульчилан зааж өгөх нь зүйтэй.

Тухайлбал, чөлөөт худалдааны хэлэлцээр байгуулах талаар ярилцахын өмнө манай улсын ашиг сонирхол, манай үндэсний үйлдвэрлэгч, худалдаачдад ирэх ашгийн талаар тодорхой судалгаатай байх буюу өөрсдийн ашиг сонирхлыг тэргүүн ээлжинд тодорхойлсон байх шаардлагатай. Олон улсын харилцаанд баримтлах үндсэн зарчмыг тодорхойлдог Англи Улсын Ерөнхий сайд асан У. Черчелийн хэлсэн үг болох “мөнхийн дайсан гэж байхгүй, харин мөнхийн ашиг сонирхол гэж байна” гэснийг олон улсын эдийн засгийн хэм хэмжээг бий болгохдоо хамгийн түрүүнд анхаарах ёстой болов уу. Энэ талаас манай улсын хувьд сүүлд байгуулсан эдийн засгийн хамтын ажиллагаа, олон талт болон хоёр талт хөрөнгө оруулалтын гэрээнүүд зэрэгт дүн шинжилгээ хийх нь хуульч, эдийн засагчдын хамтын үүрэг болоод байна.

Өнөөдөр энэ асуудлыг гаргаж тавих шаардлага үүсээд байгаа нь дэлхийн нийтийн чиг хандлагаас гадна манай улсын олон улсын эдийн засгийн эрх зүйн харилцаанд оролцож ирсэн туршлага, түүхтэй холбоотой юм. Манай улсын хувьд 1990 ээд оныг хүртэл хуучнаар Зөвлөлт социалист бүгд найрамдах холбоот улс /ЗСБНХУ/, Эдийн засгийн харилцаа туслалцах зөвлөлийн хүрээнд хийгдэж байсан буюу улс орны тусгайлсан ашиг сонирхлоос илүүтэйгээр социализмыг байгуулах гэсэн зорилтын хүрээнд шийдвэрлэгдэж ирсэн.

Үүний дараагийн шатанд буюу зах зээлийн нээлттэй эдийн засагт шилжих үйл явцын хүрээнд олон улсын байгууллагуудад нэгдэн орох замаар хөнгөлөлттэй зээл авах чиглэлээр голчлон гэрээ хэлэлцээрүүд байгуулсан байдаг. Үүнд мөн л адил өөрийн ашиг сонирхлыг тодорхойлохоос илүүтэйгээр олон улсын байгууллагаас тавьсан шаардлагад нийцүүлэн, улс орны дотоодын тулгамдаад байгаа эдийн засгийн асуудлуудыг шийдвэрлэхэд чиглэгдсэн байсныг үгүйсгэхгүй бизээ. Харин сүүлийн хэдэн жилийн байдлаар ашигт малтмалын ордуудыг ашиглах болсон, дэлхийн зах зээл дээр ашигт малтмалын түүхий эдийн үнэ өссөн зэрэгтэй холбогдуулан эдийн засгийн өсөлт бий болсон зэрэг шалтгаанаар олон улсын санхүүгийн байгууллагуудын зээл тусламжид хамаарах нөхцөл ч өөр болж байна.

Энэ тохиолдолд өөрсдийн ашиг сонирхлыг зөв тооцоо, судалгаатайгаар тодорхойлж гэрээ, хэлэлцээр байгуулах асуудлыг төрийн бодлогын хэмжээнд авч үзэх шаардлагатай байна. Энэ нь хэн гэрээ байгуулах эрхтэй вэ гэсэн асуудалд маргаж байгаа бус гэрээ хэлэлцээр байгуулах үндэслэл, судалгааг хуульчилж өгөх нь зүйтэй гэсэн санаа юм.

батлах, цуцлах, гадаад улстай дипломат харилцаа тогтоох, цуцлах” ТМ 2006-02-28 №8 Монгол Улсын Засгийн газрын тухай хуулийн 16 дугаар зүйл. Гадаад улстай гэрээ, хэлэлцээр байгуулах талаархи Засгийн газрын бүрэн эрх 1. Улсын Их Хуралтай зөвшилцөн дараа соёрхон батлуулахаар Монгол Улсын өмнөөс олон улсын гэрээ байгуулна. 2. Монгол Улсын олон улсын гэрээг соёрхон батлах, цуцлах, Монгол Улс олон улсын гэрээнд нэгдэн орох тухай саналыг Улсын Их Хуралд өргөн мэдүүлнэ. 3. Өөрийн бүрэн эрхэд хамаарах асуудлаар гадаад улс, олон улсын байгууллагатай гэрээ, хэлэлцээр байгуулах, цуцлах асуудлыг шийдвэрлэнэ. 4. Байгууллага хоорондын шинжтэй Монгол Улсын олон улсын гэрээний хэлэлцээ хийх болон гарын үсэг зурах журам боловсруулж хэрэгжүүлнэ. 5. Олон улсын гэрээгээр Монголын талын хүлээсэн үүргийн биелэлтийг хянан шалгаж, зохион байгуулна. 6. Олон улсын гэрээнээс үүсэн гарсан асуудлаар Монголын талын эрх, ашиг сонирхлыг хамгаалах арга хэмжээ авна. ТМ-93 №3 Олон Улсын гэрээний тухай хуулийн ТМ-94 №3

Энэхүү илтгэлээр хөндөж тавьсан асуудлуудын хүрээнд дараахь дүгнэлтийг хийж болохоор байна. Үүнд:

Нэгдүгээрт, олон улсын эдийн засгийн эрх зүйн салбар нь олон улсын түвшинд бүрэлдэн бий болох шатандаа байгаа шинэ салбар эрх зүй боловч олон улсын харилцаа, даяарчлал, үндэсний эрх ашгийг хамгаалахад чухал ач холбогдол бүхий салбар гэдэг нь тодорхой байна.

Хоёрдугаарт, олон улсын эдийн засгийн эрх зүйн үндэс болсон олон улсын эрх зүй нь эхэндээ дайны эрх зүйд үндэслэгдсэн гэгдэх боловч харин цаашид найрамдлын эрх зүй, хамтын ажиллагааны эрх зүй, эдийн засгийн хамтын ажиллагаа хөгжлийн эрх зүй болж салбарлан хөгжих чиг хандлагатай байна.

Гуравдугаарт, олон улсын эдийн засгийн эрх зүйн системийг бий болгох, хөгжүүлэх үйл явц нь үндэсний эдийн засаг, нийгмийн ашиг сонирхол дээр суурилах тул эдийн засгийн судалгаа, үндэслэлтэйгээр гэрээ хэлэлцээр байгуулах асуудлыг хуульчилан зааж өгөх нь манай улсын хувьд нэн шаардлагатай байна.

Дөрөвдүгээрт, Монгол Улсын Үндсэн хуульд заасны дагуу Үндсэн хуультай зөрчилдөөгүй олон улсын гэрээ нь үндэсний хууль тогтоомжийн нэгэн адил мөрдөгдөх буюу хүчин чадлын хувьд үндэсний хууль тогтоомжтой ижил байна. Гэтэл салбарын хууль тогтоомжуудын 60 аас доошгүй хувьд олон улсын гэрээ нь үндэсний хууль тогтоомжтой зөрчилдвөл олон улсын гэрээг дагаж мөрдөх зохицуулалт тусгагдсан байна. Энэ тохиолдолд тухайн салбарт олон улсын гэрээ нь Үндсэн хуулийн дараа орох эрх зүйн эх сурвалж гэж тооцогдохоор байна. Хэдийгээр энэ нь хууль тогтоогчийн шийдвэрээс хамааралтай асуудал боловч ийнхүү олон улсын гэрээг үндэсний хууль тогтоомжоос илүү хүчин чадалтайгаар дагаж мөрдөх нөхцөл, шалгуурыг тодорхой болгох шаардлагатай юм. Өөрөөр хэлбэл ямар салбар, ямар хүрээний хууль тогтоомжид олон улсын гэрээний заалтыг үндэсний хууль тогтоомжоос давуутайгаар мөрдөх, алинд нь үндэсний хууль тогтоомж давуутай үйлчлэхийг тодорхой болгох хэрэгтэй юм.

Тавдугаарт, одоогийн байдлаар олон улсын эрх зүйн хэм хэмжээ нь үндэсний хууль тогтоомжийн нэгэн адил, зарим тохиолдолд давуу байдалтайгаар үйлчлэх зарчим ажиглагдаж байх тул олон улсын эдийн засгийн эрх зүйн хэм хэмжээг бий болгосноор үүсэх эдийн засгийн үр дагаврыг урьдчилсан байдлаар тандан судлах аргачлалыг боловсруулах. Тухайлбал, эрх зүй дэх эдийн засгийн анализын аргыг хэрэглэх боломжийг эрэлхийлэхэд эдийн засгийн болон хуулийн салбарын судлаачдын хамтын ажиллагаа чухал байна.

* * *

Ашигласан материал:

1. Н. Лүндэндорж. Jurisprudence: Эрх зүй судлал: философи, онол. Мөнхийн үсэг хэвлэл (2011)
2. П. Амаржаргал, Ж. Оюунтунгалаг. Олон улсын эдийн засгийн эрх зүй (2004)
3. Япон Улсын Үндсэн хууль. Орчуулсан П.Амаржаргал Редактор: Н.Лүндэндорж Адмон хэвлэл (2011)
4. Richard Posner. Economic Analysis of Law. Aspen publisher (2007)
5. Black's Law Dictionary. Editor in chief Bryan A.Garner. Eighth edition (2004)
6. Oxford Dictionary of law. Edited by Elizabeth A.Martin Jonathan Law, Sixth edition (2006) Oxford University press

7. Төрийн мэдээлэл эмхтгэл 1992
8. М. Дүгэрсүрэн, Ч.Хосбаяр Олон улсын эрх зүй (1999)
9. А. Авирмэд Олон Улсын эдийн засгийн харилцаа (2007)
10. Т. Султан Олон Улсын эдийн засгийн эрх зүйн үндэс (2009)
11. Д. Батсүх Олон Улсын худалдаа, чөлөөт бүс ба гадаадын хөрөнгө оруулалт (2006)
12. Бизнесийн холбогдолтой Монгол Улсын хууль. Хууль зүйн үндэсний төв, (2008)
13. Орчин үеийн олон улсын харилцааны шинэ чиг хандлага ба Монгол улс сэдэвт эрдэм шинжилгээний хурлын эмхтгэл. Адмон хэвлэл (2011) МУИС-ОУХС
14. Joel P. Trachtman, The International Economic Law Revolution, University of Pennsylvania Journal of International Economic Law Spring, (1996) 17 U. Pa. J. Int'l Econ. L. 33

4

БҮЛЭГ

СОНГУУЛИЙН ТОГТОЛЦООНЫ АСУУДЛААР ...

UIH.MN
СУДАЛГААНЫ САН

ЗАСАГ ТӨРИЙН СОНГУУЛЬ ба АРД НИЙТИЙН САНАЛ АСУУЛГА

(ТҮҮХЭН ТОЙМ, 1911 - 2012)

*Ц. Товуусүрэн, Г. Чулуун***Агуулга****Оршил**

1. Монголын нийгмийн удирдлагын уламжлалт хэв шинж (- 1911 хүртэл)
2. XX зууны эхэн үеийн монголын нийгмийн улстөрийн байдал, ардчилсан шилжилтийн анхны алхмууд (1911 – 1924)
3. Анхдугаар үндсэн хуулиар “жинхэнэ ардын сонгуулийн эрх” –ийг хангасан нь (1924)
4. БНМАУ –ын сонгуулийн [хуучин] системийн хөгжлийн эхэн ба дунд үе
5. Монгол Улсын сонгуулийн [шинэ] тогтолцоо
6. Ард нийтийн санал асуулга (1945)
7. Хавсралтууд 1, 2, 3

* * *

Оршил (Нэр томъёоны зарим асуудал)

Улсын Их Хурлын гишүүн Н. Батбаяр “Монгол Улсын 1911 оноос хойшхи **улстөрийн сонгуулийн** болон ард нийтийн санал асуулгын түүхэн лавлагаа”¹¹⁹ гаргуулах хүсэлт ирүүлсний дагуу бид доорхи мэдээлийг бэлтгэв. Тавигдсан асуудлыг бид илүү тодорхой байлгах үүднээс юун түрүүнд нэр томъёоны асуудалд нэгдсэн ойлголтоор хандах нь зүйтэй гэж үзлээ.

“Улстөрийн сонгууль”, “Улсын Хурлын сонгууль”, “Улсын Их Хурлын сонгууль”, “Төрийн сонгууль”, “Парламентын сонгууль”, “Төрийн эрх барих дээд байгууллагын сонгууль”, “ард нийтийн санал асуулга” ... гэхчилэнгийн олон зүйл нэр томъёог [өнөөгийн] нийгмийн ардчилсан тогтолцоо, үндсэн хуульт дэг ёсны үүднээс буюу “засгийн эрх ард түмний мэдэлд байх” зарчмын ойлголтод нийцүүлэн багцалж, “улс гэрийг эмхлэх их үйлсэд ард нийтийн оролцоог хангах” гэсэн ерөнхий ухагдахуунд хамаатуулан зангидах нь зөв бизээ. Эсрэгээр буюу тухайлсан ойлголт нэгбүрийг тус тусад нь салгаж ухварлаваас ойлгомжгүй байдал үүсч мэдээллийг тоймлоход бэрхшээл үүснэ. Тиймээс тэгээгүй.

Үгчилсэн ойлголтууд хоорондоо утга чанарын талаар хорондоо нилээн зөрөөтэйг бяцхан жишээгээр тодруулан тайлбарлъя. Нарийндаа бол “улс төр” гэдэг нь “улс ба төр” гэсэн 2 тус ойлголтыг хэлж байна уу, эсхүл, эсхүл “улс-төр”, “улстөрийн ...” гэсэн үүсмэл нэг ойлголтыг хэлж байна уу гэдэг нь, “хэлний [хөгжлийн] логикт хамаарах маргаантай асуудал болдог. Энэ мэтийг үл хэлцэн, бид өмнө дурдсан ерөнхий ойлголтыг барьж ажиллав.

¹¹⁹ Улсын Их Хурлын гишүүн Нямжавын Батбаярын 2012.3.26 –ны өдрийн 7/2080 тоот албан бичигт тухайлан дурдсанаар авав. Албан бичигт, “Монгол Улсын 1911 оноос хойшхи улс төрийн сонгуулийн болон олон нийтийн санал асуулгын түүхэн лавлагаа” (үгчлэн авав) ирүүлэхийг хүссэн болно. [Ц. Товуусүрэн]

Төрийн сонгууль нь нийгмийн гишүүн – иргэн хүний [төрд] сонгох сонгогдох эрхийг хангах үйл явц мөн билээ. Иргэний сонгох ба сонгогдох эрх нь үндсэн хууль ёсны үзэл санааны хүрээнд хамаардаг. Логикийн үүднээсээ, үндсэн хуульгүй [тийм] нийгмийн орчинд төрийн сонгуулийн тухай ярих нь өөрөө утгагүй зүйл. Тэгэхээр монголын түүхэнд, 1924 оны [улсын] анхдугаар үндсэн хууль батлагдахаас өмнө, бүр тэрнээс хойш ч нэг хэсэг хугацаанд, засгийн “эрх ард түмний мэдэлд” байгаагүй гэх үндэслэл олон байдаг. Хойно энэ тухай бид жич тодруулж өгүүлнэ.

Гэтэл, хэрэглэгчийн захиалга “1911 оноос хойшхи сонгууль” –ийг [тухайлан] сонирхож байгаа болохоор бид Богд хаант Монгол улсын үед “илэрч” байсан, тухай тэр үеийн “сонгуулийн эрх” –ийг хангах дэвшилтэт оролдлогуудыг заавал авч үзэх шаардлагатай болж ирж байгаа юм. Үнэхээр ч, монголчууд бидний, улс гэрээ дахин шинээр эмхлэн байгуулж сэргээн мандуулсан “тэнгэрийн цаг”¹²⁰ нь 1911 оны цагаагчин гахай жил тохиосон бөгөөд чухамхүү Богд хаант Монгол Улсын үед үндсэн хуулийн үзэл санааг нэвтрүүлэх анхны түүхэн оролдлогууд хийгдэж ... бүр Үндсэн хуулийн төсөл [хүртэл] боловсруулж байсан байдаг юм.

Хожим, хурангийн социализмын [гэх] үед ардын төлөөллийн байгууллага [депутатуудын хурал] нь хэлбэр эсгэх халхавчийн шинжтэй болж ирсэн. Тэр үед, монголын төрийн бодлого тодорхойлох үнэмлэхүй дээд эрх мэдэл ардын хуралд бус, намын их хуралд шилжсэн, жишээ нь, улсын гадаад бодлогын чиг шугамын асуудал [зөвхөн] эрх баригч намын ерөнхий нарийн бичгийн даргын илтгэлээр тодорхойлогддог байв. Байдал ийм байсаар сүүлдээ “засаг – төр” гэсэн ойлголт бүдгэрч, түүнийг “нам засаг” гэдэг ухагдахуун орлож эхэлсэн юм.

Нийгмийн гишүүдийг нам ба намбусаар нь ялгаварлан гадуурхаж, энэ нь, үнэн хэрэгтээ, нам бус хүмүүс төрийн хэрэгт оролцох бололцоогүй болгож байв. Намын хуралд байтугай ардын хуралд намбус этгээд сонгогдох магадлал 0 (тэг) болсон тэр үед буюу нэг ёсны кастын системтэй болсон нийгмийн Ардын депутатуудын хурал бүх шатандаа дээрээс дэглэсэн жүжиг болж, “нэр дэвшигчийг ард түмэн 100 хувийн ирцээр, мөн 100 –ийн саналаар сонгов” гэсэн мэдээгээр дуусдаг “номтой” байлаа. Тийм ч учраас, тэр цаг төрийн сонгуулийн тоон статистик нилээн тийм “үнэнийг өгүүлээгүй, тэр чинээгээрээ, сонирхолгүй талдаа” баримтууд байдгийг хэлэх юун.

Монголын нийгэм хурангийн социализмын үедээ харь гүрний эрхшээлд автаж, тоталитар тогтолцоогоор дамжин нэг хүний атганд орж ... явж ирсэн нь эдүгээ нэгэнт маргаангүй зүйл юм. Энэ бүхнийг тооцвол, парламентат ёс сонгодог агуулгаараа хөгжиж төлөвшөөгүй түүхэн үеийн төрийн сонгуулийн тухай ойлголт нь “зөвхөн ардын хурлыг сонгох” дан утгаар хязгаарлагдахгүй бөгөөд нийгмийн удирдлагын үнэмлэхүй дээд төвшин дэх гол эрх мэдэлтэн [төрийн тэргүүн] –ийг яажшуухан “сонгон шалгаруулж” гаргаж ирж байсан бусад арга механизм [намын их хурал ... г. м.] –тай ч мөн-чанарын талаасаа холбогдох бололцоотойг энд цухас тэмдэглэсү.

Бид “Улсын хурлын [төрийн] сонгууль ба ард нийтийн санал асуулга” гэсэн энэхүү бэлтгэсэн түүхэн тоймынхоо ерөнхий агуулгыг доорхи 7 үндсэн дэд хэсэгт ангилж авч үзэв.

1. Монголын нийгмийн удирдлагын уламжлалт хэв шинж (- 1911 хүртэл)

Олноо өргөгдсөний он жилүүдэд монголын нийгэмд, эртний хаант ёсны дэг соёлд тулгуурласан “угсаа залгамжлах” замаар засаглах ёсон хэвээр үргэлжилсээр байв. Үүнийг дан гагц манжийн ёс заншил мэтээр ярьж бичиж ирсэн нь оновчтой бус. Засаг захиргааны

¹²⁰ Түүхэн зарим сурвалжид өгүүлсэнээр, монголын нийгэм цагаагчин гахай жилийн хувьсгалыг “тэнгэрийн цаг ирлээ” хэмээн тосч угтсан байдаг.

нэгжийн ... цаашлаад нийт улсын удирдах дээд эрх мэдлийг угсаа залгамжлан эзэмших арга хэлбэр бол үндсэн хуульт үзэл ёсонд нийцгүй бөгөөд “засаг төрийн сонгууль” гэсэн ухагдахуунтай үндсэндээ эсрэгцдэг. Богд хаант Монгол Улсын үед ч монголын нийгэм угсаа залгамжлах хуучин ёс заншлаа шүтэж явж ирснийг сая хэллээ.

Олон эх сурвалжийн агуулгыг шүүж гаргасан тоон мэдээлэлд түшиглэн манжийн үеийн удирдлагын угсаа залгамжлах хэвшмэл ёс халхын хүрээний газарт хэр зэрэг гүн нэвтэрч хөгжсөнийг бид сонирхож үзсэн болно. Манжийн үед аймаг хошуудыг захирсан монгол ноёдын “ор суусан байдал” (1691 – 1911) –ыг, халхын Түшээт хан аймгийн жишээн дээр нэгтгэн ажигуйд,

- ахмад хөвгүүд нь эцгийнхээ албан тушаалыг залгамжилсан нь – 127 удаа
- бусад хөвгүүд залгамжилсан нь – 23 удаа
- ойр төрлийнхөн (ач болон хамаатан садан) залгамжилсан нь – 50 удаа
- үрчилсэн хөвгүүн залгамжилсан - 1 удаа ... тус тус тохиосон байна.

1691-1911 он хүртлэх 200 гаруй жилийн хугацаанд халхын Түшээ хан аймгийн 20 хошууны засаг ноёны алба тушаалд нийт 206 хүн томилогдсоны 62% нь буюу 127 нь [хуучин байсан даргын] ууган хөвгүүн байна. Үүнээс үзэхэд хаан ор залгамжлан суух эртний ёсыг монголчууд олон зуун жил доош доош нь проекцлон нарийн дэгээр хэлбэрэлтгүй мөрдөж байжээ.

Богд хаант Монгол Улсын үед, мөн манжийн үеийн уламжлалт “хэтэрхий дөрвөн хэргэм зэрэг” –ийг ч үргэлжлүүлэн хэрэглэсэн юм. Халхын хошуудыг захирах ноёдыг чин ван, жүн ван, бэйл, бэйс, гүн гэж ангилана. Эдгээрээс чин ван, жүн ван, гүн нь хятад, харин бэйл, бэйс хоёр нь манж үг гэсэн. Зарим ноёд нь “хан” гэдэг хуучны монгол хэргэмээ хадгалан үлдсэн байдаг ч бусдаас илүү эрх ямба эдэлдэггүй, харин тэднийг дээрх таван ангиллын нэгдүгээр зэрэгт хамруулдаг байж. Тайж хэргэмтэй ноёд байх авч нутаг орноо захирах эрх мэдлийн хувьд бусадтайгаа мөн ижил. Хошуу захирсан ноёдыг бүгдийг нь “засаг ноён” хэмээнэ.

Хошуудын дотор эцгээсээ ууган хөвүүний хувиар угсаа залгамжлан авсан бэйл, бэйс, гүн хэргэмтнүүд байх авч засаг ноёд лугаа газар нутаг эзэмшин захирах эрхийг тэд үл эдэлнэ. Хошуу ноёны орыг залган авах хүүдүүдээс бусад хөвүүд, мөн гүнж нараас гарсан хөвүүдэд “тайж” хэргэм олгох агаад тэр нь дотроо мөн дөрвөн зэрэгтэй. “Тайж” гэдэг нь язгуур угсаат ноён хүний хүүг нэрлэсэн монгол үг юм. Засаг ноён нь эрх мэдлээрээ хушуундаа тэргүүн зэрэгт орох ба дэд зэргийн албан тушаалтныг нь “туслагч” хэмээнэ. Туслагчийг сонгохдоо, засаг ноён өөрийн хошуудын сул ноёд, тайж нарын дотроос хоёр хүний нэрийг дэвшүүлж хаанд танилцуулна. Засаг ноён, туслагч нараас гадна хушуу болгонд хошууч занги, мээрэн занги гэж байх. Туслагчаас бусад албан тушаалтныг засаг ноён хошууныхаа хэргэмтнүүдийн дундаас аль тохирохыг нь дээд газраа танилцуулахгүйгээр өөрийн үзэмжээр тавьж болдог байв.

Чин династийн үед монголын дээд эзэн нь Манжийн хаан байсан ба, монголын нутагт “засаг мэдэж байсан” ноёд түшмэлүүдэд цалин пүнлүү олгох, хэргэм зэрэг шагнах, угсаа залгамжлуулах, тушаалаас огцруулах, тэднээр дамжуулан засаг захиргааны өөрчлөлт хийх ба хэрэгжүүлэх, шинээр хошуу, аймаг байгуулах, нутгийн хил тогтоох, цэрэг татах, цаазаар авах, алба гувчуур ногдуулах, татварлах ... зэрэг олон ажиллагаагаар монголыг удирдан захирч байв. Үүнийг хэрэгжүүлэгч буюу монголыг захирч, бодлого боловсруулах, газар дээр нь гүйцэтгэлийн арга хэмжээ авах эрх бүхий засаг хэрэгжүүлэх гол байгууллага нь Бээжинд төвлөрөн суух Гадаад монголын төрийг засах явдлын яам (ГаМоТөЗаяЯам) байв.

XV дугаар жарны цагаагчин гахай жилийн хувьсгалаар бидний олон монголчууд тусгаар тогтнолоо өөрийн хүчээр байлдаж олсон. Богд хаан улсыг засах нийгмийн шинэтгэлийн олон арга хэмжээ авсан ч манж монголын төрийн угсаа залгамжлах уламжлалыг халаагүй. Монгол Улс хаант засагтай байсан юм чинь, түүнийг, халах ямар ч шаардлага үндэслэл байгаагүй юм.

Гахай жилийн хувьсгал (1911), үхэр жилийн үймээн (1913) –ээр монголчуудын үндэсний тусгаар тогтнолын үйл хэрэг түрхэн боловч санаанд багтамгүй их амжилтыг олохын зэрэгцээ, тэр үед санаатай санамсаргүйгээр дараалан гарсан олон төрийн эргэлтийг нэр төртэй туучин өнгөрч, улмаар, улс орныхоо нийгмийн байгууллыг үндсээр нь өөрчлөх шинэтгэлүүдийг ч хийсээр байв. Харамсалтай энэ “өөрөө эзэн мэдсэн” эхлэлийн үйл явц хөндлөнгөөс тас цохигдсон ... коммунист албадлагад арга буюу байраа тавьж өгсөн гэж үзнэ.

2. XX зууны эхэн үеийн монголын нийгмийн улстөрийн байдал, ардчилсан шилжилтийн анхны алхмууд (1911 – 1924)

Улс гэр, хэрэг дээрээ, тусгаар тогтноогүй, төр улс төвхнөөгүй үед ардчилсан засаглал ... ардчилсан сонгуулийн талаар ярих боломжгүй юм. Тиймээс, энэ дэд гарчгийн дор бид Богд хаант Монгол Улсын “олноо өргөгдсөний он жилүүдийн” цаг төрийн байдлыг товчхон тоймлож, улмаар, тухайн үед монголын нийгмийг шинэ соёлт “өрнийн” ардчилсан аргаар засаглах, засаг төрийг сонгуулийн үндсэн дээр барьж байгуулах бололцоо үнэхээр байгаагүйг “нотлох” гэж оролдов.

Олноо өргөгдсөн Богд хаант Монгол Улсын үед [орчин цагийн гэмээр] монголын анхны парламент гэж хэлж болох **сонгуулийн бус зарчмаар байгуулагдсан** Улсын Дээд, Доод хурал нь [ерөнхий нийлсэн агуулгаараа] “Улсын хурлын яам” маягтай ажиллаж байсан байдаг юм. Улсын дээд хурал Хутагт хаан ба Богдын Засгийн газрын аль алинд зөвлөх эрхтэй хурлын байгууллага байжээ. Улсын хурлын газар их төлөв улс орны гадаад бодлогын асуудлаар хаанд зөвлөдөг, дотоодын хэрэг явдлын талаар Засгийн газарт түлхүү зөвлөдөг байсан тал ажиглагддаг. Гэхдээ Улсын Дээд хурал зарим асуудлаар зөвхөн санал гаргаж зөвлөөд зогсохгүй таслах, шийдвэр гаргах эрхтэй байсан ажээ. Харин Улсын Доод хурал нь бүх асуудлыг хэлэлцээд Дээд хуралд өргөн мэдүүлж байсан болно.

Хаант засгийн үеийн Улсын хурал нь Монголын улс төрийн тогтолцоонд гарсан цоо шинэ үзэгдэл байсан бөгөөд парламентат ёсыг монголд нэвтрүүлэхийн эхлэл байв. Монгол Улсын Богд Жибзундамба хутагт хаан (1869 - 1924) -аас Улсын Дээд, Доод хурал үүсгэн байгуулахыг хүсч дороос уламжилсан бичигт [зөвшөөрөл өгөхдөө] хурал нээхийн зорилго, ач тусыг тэмдэглэн “аливаа улс ба төрийн бүхий л хэргийг ... шүүмжлэн хэлэлцэж санаа бодлогыг нэгтгэн улсын хүчин чийрэг бат, эдийн засаг элбэг дэлбэг, хүн бүрт хүрэлцэхээр баян талбиу, дотоодод ариун тодорхой, гадаадад найртай түвшин болох явдлыг өдөр бүр эрмэлзэн цаг бүр чармайн шийтгэвээс зохимуй” хэмээжээ. Улсын Дээд, Доод хурал байгуулсан тухай “Шинэ толь хэмээх бичиг” сонинд “... энэ бол улсыг засан захирах мэргэн арга мөн” хэмээн сайшаан бичиж байв.

Богд эзэн хааны зарлигаар дэлхийн хөгжингүй орнуудын конституцийг судлах ажил өрнөснөөр Англи, Америк, Япон, Норвеги улсын үндсэн хуулийг орчуулж ... улмаар 1914 онд Монгол улсын Үндсэн хуулийн төсөл бэлэн болсон байлаа. Ардын гэх хувьсгал нь монголд оросуудын үйлдсэн төрийн эргэлт мөн бөгөөд тэд монголын хамгийн анхны ардчилсан үндсэн хуулийн үр хөврөлийг “үгүй хийсэн” юм.

Богд хаант Монгол Улсын тусгаар тогтнол удаан тэсээгүй юм. Үүнийг янз бүрээр өгүүлдэг. 1915 оны Хиагтын гэрээгээр Богд Хаант Монгол Улс нь түр зуурт олсон тусгаар байдлаа алдан Дундад Иргэн Улсын автономит муж болж хувирсан, улмаар, байдал бүр даамжран

хүндэрч 1919 онд монголын тэрхүү автономит эрх ч алга болж байв. Олноо өргөгдсөний он жилүүдэд монголд “төр эргэсэн” нь тоймгүй олон.

Цаг төр нэн самуунтай байсан түүхэн тэр мөчлөгт Нийслэл хүрээнд хэн хяналтаа тогтооно, тэр үндсэндээ халх даяарыг хянаж “засгийн эрхийг атгаж” байсан гэх үндэс буй. Түүхэн сурвалжаас үзвэл, энэ үед монголын нийгмийн дээд эрх мэдэл харийн их гүрнүүдийн нөлөөнд автамхай, өөртөө жинхэнэ ёсоор засан тохинох бололцоо хязгаарлагдмал, орос ба хятадын цэргийн эрхтнүүдийн дур зоргод нэн өртөмхий байжээ. (Хавсралт - 1)

Чандрууны жил¹²¹ юм. 1921.7.06 –нд их оросын улаан цэрэг Нийслэл хүрээг эзлэв. Тэд ирснээр Ардын засаг ч манджээ. 1921.7.08 –нд монголд төр эргэснийг нотолж баталсан ёслол болжээ. Энэ бүхнийг үзсэн, гахай жилийн үндэсний хувьсгалын удирдагч, хутагт лам, Богд гэгээн дотогшоогоо “чимээгүйхэн уйлж” байлаа. Хааны эрх мэдэлд [хэн ч харсан] хязгаар тавигдав. Ингэхийн өмнө холбогдох арга хэмжээнүүд “төрийн эргэлтийн бүхий л технологийн дагуу” авагдсан байдаг. 1921.7.11 –ний өглөө үүрээр Богд хааны хамгаалалтыг эвджээ. Эзэн хааны хамгаалалтын албаны дарга, хаант монгол улсын зоригт баатар, ван Энхбилэгийн Тогтохыг “буудан алахаар” дайчлан баривчилсан юм. Түүнтэй хамт “мөн ялтай” 109 хүн баригдсаны дотор хүүхэд ... жирэмсэн эх хүртэл оржээ. Монголд ийнхүү “улаан арми” –аар нөөлөг дор социалист төр төвхнөж эхэллээ.

Дэлхийн хувьсгалыг дэглэгч коментерний цаад суртаал нь зарим талаар бас ч гэж дажгүй гэмээр. Орос мягийн боловсон засгийг төвд төдийгүй орон даяар дэлгэрүүлж бэхжүүлэх явдал Ардын засгийн эн тэргүүний зорилт болж байв. 1921.7.23 –нд Ардын засгийн газар нь төрийн хэрэгт эзэн хааны оролцоог хязгаарлаж, засгийн эрхийг Засгийн газарт төвлөрүүлснийг зарлан, олон газар хошуудын төлөөлөгчдийн хурлыг 1921 оны 8 сарын сүүлчээр хуралдуулжээ. Улсын түр цагийн хурал –ыг яамдын сайдууд, түшмэд, аймаг, шавь, цэрэг ба залуучуудын байгууллагын төлөөллийг багтаан зөвлөх эрхтэйгээр байгуулав. Ардын засгийг улс даяар бэхжүүлэх нэг чухал үндэс нь орон нутгийн хуучин захиргааг шинэчлэх явдал байсан. 1922 оноос нутгийн захиргаадыг ардчилсан зарчмаар дахин тохинуулах ажил эхэлжээ.

1923.3.23 –нд “Монгол Улсын нутгийн захиргааны дүрэм” бий болов. Уг дүрмээр арван гэр, баг, сум, хошуу, аймаг –аар дамжин улсын төв засгийн газар хүртэл тус тус ардын хурал –уудыг сонгон байгуулж хуралдуулах, хурлаар элдэв зүйлийг шүүмжлэн хэлэлцүүлж, олонхийн санал –аар таслан тогтоож, ардын эрхийг эрхэмлэн хүндэтгэхийг заасан байв. 1923.7.15 –нд “Шавийн дүрэм” гарч, [хутагтын] шавийг хошуудын нэгэн адил захиргааны нэгж болгожээ. Ингэснээр, шавь хэмээх онцгой эрхтэй нийгмийн бүрдэл хэсэг Богдын гэгээний ивээлд оршихоо болж, түүнийг улсын өмнө хүлээх үүрэг хариуцлагатай болж иржээ. Тууштай, зарим талаар бүр хүчирхийлэн хэрэгжүүлсэн багц олон арга хэмжээний дүнд Монгол Улсын төрийн эрхийг сонгуулийн зарчим –д үндэслэсэн “ардын хурал” хэмээх төлөөлөгчдийн байгууллагуудад [дүр төдий ч болов] шилжүүлсэн гэж үзмой.

Нийгмийн тэгш бус байдлыг арилгах талаар ч их зүйл хийгдэв. 1922.01.25 –нд хамжлага нарыг сум ард –ын дансанд шилжүүлэх шийдвэр гарч, 1922.5.05 –нд засаг ноёдын хамжлага захирах эрхийг цуцалж, тамгыг хураан авснаар монгол хамжлагат ёс устаж, иргэдийн тэгш эрхийн анхдагч нөхцөл хангагдав. 1923.3.22 –нд баталсан “Монгол улсын олон засаг ба засаг бус ван, гүнгүүдийн эрх хэмжээний дүрэм” –ээр олон зууны турш оршиж уламжилж ирсэн ихэс ноёдын засаглах эрхийг болон манжийн ёсны “хэтэрхий 4 хэргэм ба зэрэг” –ийг “зарчмын хувьд” үгүй хийжээ. Энэ

¹²¹ 1921 оныг ийн хэлдэг;

бүхний цаана, хуучин хаант засгийг [жинхэнэ утгаар нь] халах, үндсэн хуульт ёсны үзэл санааг нийгмийн гүнд түгээн дэлгэрүүлэх эрмэлзэл оршиж байсныг анзаарахгүй байхын аргагүй юм. Монгол оронд Бүгд Найрамдах [боловсон ёсны] засаг тогтоох чиглэл рүү эрчимтэй тэмүүлж эхэлсэн энэ үед буюу 1924.5.20 –нд хэмжээт эрхэт хаан Богд гэгээн таалал болов. (Үндэсний хувьсгалын гол удирдагчийг орос гарын оролцоотойгоор алчихсан ч байж мэдэх зарим таамаг, дам нотолгоо нилээн байдаг) Үүгээр монголд засаглалын хэлбэрийг 180 хэм эргүүлэн солих үйл явц хурдсав. 1924.6.07 –нд Намын төв хорооны III Бүгд хурлаас Богд хаан жанч халсан учир ... [гэсэн үндэслэлээр] монголд хаант засгийг халж, Бүгд Найрамдах засгийг тогтоон явуулах тухай тогтоол гарсан. Тэр тогтоолыг Ардын засгийн газар 1924.6.13 –нд баталж, бүгд найрамдах улсыг тунхагласан.

Энд үйл явцын өрнөсөн дараалал анхаарал татах ёстой мэт. Эхлээд нам шийдээд, тэр шийдвэрийг засаг тал хэрэгжүүлж байна. “Нам ба төр” нэг зүйл болж хувирсан тэр мөч бүр анхдугаар үндсэн хуулиас ч өмнө юмсанжээ. Улсын анхдугаар их хурал 1924.11.08 –нд нээгдэж, бусад олон асуудлын хамт Үндсэн хуулийн төслийг хэлэлцэж баталсан билээ. Нийгмийн ардчилсан тогтолцооны үндэс зарчим үндсэн хуулиар [эцэслэн] баталгааждаг. Гэхдээ Үндсэн хуулийн чанарын үзүүлэлтээс хамаарч тэгж чадах нь ч бий, эс чадах нь ч бий. Ерөнхий гарчигт дурдсан ёсоор, бид энд Улсын [анхны] хурлын төлөөлөгчийг хэрхэн сонгосныг тухайлан сонирхох учиртай.

1924 оны зун улсын анхдугаар их хурлын төлөөлөгч сонгох ажил монгол даяар өрнөж, уг нь нийт 90 төлөөлөгч сонгогджээ. 1924 оны 9 сард Улсын Их Хурлын дүрэм, хурлын үйл ажиллагааны дэгийг батлав. Хурлын дэгийг хурлын төлөөлөгчид батлаагүй нь маш “эргэлзээтэй үйлдэл” мөн гэдгийг дашрамд тэмдэглэх нь зүйтэй болов уу.

1924.11.08 –нд Улсын анхдугаар Их хурал, Намын Төв Хорооны байранд эхлэж Халх 4 аймаг, Нийслэл хүрээ, Ардын цэрэг, Их шавь, Буриад хошуу, Ховдын тариачин хошуу Дарьганга, Алтай, Хөвсгөлийн Урианхай нараас сонгогдсон ирвэл зохих 90 төлөөлөгчдөөс 77 нь ирсэн байв. Богд хан, Хан Хэнтий, Хан Тайшир уулын аймгаас сонгогдсон 2 - 3 төлөөлөгч ирээгвй. Тагна урианхайгаас сонгогдсон 6 төлөөлөгч хуралд оролцохоос татгалзсан гэдэг. Сонгогдохдоо татгалзаагүй тэд оролцохоосоо татгазана гэж баймгүй юм. Тэднийг оросууд ирүүлэхгүй “хорих” эрхзүйн үндэстэй гэж үзнэ. [Хавсралт 1.]

Төлөөлөгчийн ихэнх нь “язгуур угсаагвй ядуу харц ард” –ууд байсан ба тэдний хамгийн бага нь 20 настай, ахмад нь 63 –тай байлаа. Боловсролын хувьд, монгол бичигтэй 58, монгол орос бичигтэй 7, монгол англи хэлтэй 1, хасаг бичиг мэдэх 3, монгол орос эсперанто бичиг мэдэх 1, огт үсэг бичиггүй 7 “депутат” байв. Улсын Хурлын гишүүд 1 өдөрт 2 лангийн цалин авч байлаа. Тэдний дунд тайж язгууртан 6, лам 9 байсан ба бусад энгийн ард байжээ. Хуралд ЗХУ –ын элчин сайд Юдин, Коминтерний төлөөлөгч Рыскулов, Буриад Монголын ерөнхий сайд Ербанов болон Төвд, Барга, Казакын төлөөлөгчид зочноор оролцсон байна. Хуралдааны явцад, зочноор оролцсон гэх энэ Рыскулов нэрт орос [хэтэрхий гэмээр] нэн идэвхтэй ажилласан нь их сонин.

Улсын Хурлыг ерөнхий сайд Ба.Цэрэндорж нээж төлөөлөгч ба зочдод баяр хүргээд Ардын төрийн дээд байгууллагын тамгыг хүлээн авах хүндэтгэл ёслол үйлдэв. Тамга нь “Ардын эрхт Монгол Улсын Хурлын тамга” гэсэн бичигтэй дундаа соёмботой дөрвөлжин хэлбэртэй байлаа. Улсын анхдугаар Их хурлаар 10 гаруй асуудал хэлэлцээд Ардын засгийн газраас 1921 - 1924 онуудад авч хэрэгжүүлсэн арга хэмжээнүүд ард түмэнд ашигтай тусч, Бүгд Найрамдах засаглалыг тунхаглах нөхцлийг бүрэлдүүлсэн гэж үзсэн байна.

Анхдугаар хуралд үндсэн хууль болон бусад асуудлаар 200 гаруй асуулт тавьж хариулт авснаас гадна давхардсан тоогоор 250 хүн санал шүүмжлэл хэлжээ. Улсын их хурал нь хууль тогтоох эрх мэдэл бүхий төрийн дээд байгууллага Улсын бага хурлыг байгуулах шийдвэр гаргаж Бага хурлын тэргүүлэгчдийг ... улмаар, Пэлжидийн Гэндэнг Улсын Бага

Хурлын даргаар сонгосон. Хурлын хэлцүүлэг их амьд, ажил хэрэгч, заримдаа уран хошин гэхүйц байдлаар өрнөж байжээ.

УБХ –ын даргыг сонгох үед нэг төлөөлөгч босч ирээд, “дээрээс оруулсан” нэр – саналыг сүрхий эсэргүүцсэн байна. «Энэхүү нөхөр “хазгар” Гэндэн болбоос “хазаар ногт гүйлгэдэг”, адуу мал хулуудаг үл бүтэх этгээд мөнөөс мөн. Том даргын албанд хэрхэвч үл зохилдоно» хэмээжүхүй. Харин, хурал даргалагч тэрний үгийг огт тоосон шинжгүйгээр “Гэндэн улсын чухал албыг хазгар хөлөөрөө биш хар толгойгоороо хийнэ, хариуцна, нэгдүгээрт. Хоёрдугаарт, энэ хүн улсын чухал албыг хашиж гэмээнэ ... түүнд хулгай хийх зав ердөөсөө ч олдохгүй. Үүнийг би батлан хэлье. Тиймээс, хурлын олон төлөөлөгч та бүхэн өргөнөөр дэмжинэ үү” хэмээснээр УБХ –ын анхны дарга тодорч байжээ; гэсэн утгатай дам мэдээлэл таарч байв. Бодвол протоколд нь байдаг байх. Сонгох сонгогдох эрхийн хэрэгжилтэд, төдийгүй “сонгогдсоны дараахь эрх” –ийн хэрэгжилтэд хамаатуулж үүнийг [сонирхуулах үүднээс] өгүүлсэн болно. П. Гэндэн хожим “хариуцлага” –ыг үнэхээр тойлгойгоороо үүрч хэлмэгдэж цаазлуулсан билээ.

Үндсэн хууль батлагдсан огноо - цаг бол 1924.11.25 –ны өдрийн орой тийшээгээ юм. XI.26 –нд биш. Хуулиа бүгд гар өргөн батлаж, уриа хашгиран, дуу¹²² дуулсан байдаг. Харин, хурлын төлөөлөгчдөөс гарсан санал ёсоор шинэ үндсэн хуулиа бэлэгдлийг бодож маргаашийн мандах нартай хамт уншин тунхаглахаар шийдсэнээр, 1924.11.26 -ны өглөө хотын төв талбайд ард олны цуглаан дээр нийтэд уншин сонсгож, зарлан тунхагласан байна.

3. Анхдугаар үндсэн хуулиар “жинхэнэ ардын сонгуулийн эрх” –ийг хангасан нь (1924)

Анхдугаар үндсэн хуульд, улсын засаг төрийг ардчилсан зарчмаар сонгож байгуулах, **жинхэнэ ардын** эрх, эрх чөлөөг хангах талаар туссан олон заалт бий. Тэдгээрээс бид, төрийн сонгууль, иргэдийн оролцоог хангахад чиглэсэн өгүүлэмжүүдийг энд тухайлан сонирхох болно. Эхлээд, холбогдох заалтуудыг (товчлон) гүйлгэж харъя. Үүнд:

- улсын дээд эрхийг жинхэнэ ардад эзлүүлэнэ, улстөрийн бүх хэргийг ард түмнээр удирдан гүйцэтгэх явдлыг хүндэтгэнэ; [Эдүгээчилбэл, Засгийн эрх ард түмнээс үүсэлтэйг хэлж байна]
- улстөрийн захиргааны явдлыг жинхэнэ ардын ёсонд нийлүүлэн, шинэ ёсны бүгд найрамдах улсын үндэс тулгуурыг бататгана;
- Улсын Их Хурал бол олон аймаг ба хот, жич ардын цэргийн төлөөлөгчид хуралдах бөгөөд тоог төлөөлөгчид сонгох газрын хүн амын олон цөөнийг үзэж, 1 жилийн хугацаагаар сонгоно. Улсын Их Хурал нь Улсын Бага Хурлыг 30 гишүүнтэйгээр сонгож, байгуулна;
- Улсын Их Хурлын төлөөлөгчдийг сонгохдоо төлөөлөгчдийг сонгох дүрмийг баримтална; [Энд тухайн үеийн сонгуулийн хууль журмын тухай яригдаж байгаа бололтой]
- Нутгийн захиргааны хууль дүрмийн ёсоор **аймаг, хошуу, сум, баг, арван гэр хүртэл олон хотын газар, орон нутгийн хурал** байгуулбал зохино;
- Нутгийн хурал нь албаны хэргүүдийг гүйцэтгэн явуулаар өөрсдийн дундаас аймаг, хошуу, сум, баг, арван гэрийн аливаа хэрэг явдлыг гүйцэтгэх захиргааны газрыг сонгон байгуулбал зохих бөгөөд мөн албан хаагчдыг нэгэн жилийн хугацаагаар сонгоно;

¹²² Хууль баталсан дараахи банкетан дээр Улсын хурлын төлөөлөгч, Нийслэл хүрээний захиргааны хэрэг эрхэлсэн твшмэл Баяраас зохиож, ая дан оруулсан дууг бас дуулсан байдаг. Тэнд, “... Төрийн хэргийг жолоодохыг Төв хороонд даалгана даа, зэ ээ хө” гэсэн мөр буй. Засаг төрийн нэр “нам” болж хувирсан явдал 1940 –өөд он биш, улаан хувьсгалын явцад бүр анхнаасаа ийм байсан ажгуу.

- Аймаг, хошуу, сум, баг, арван гэрийн хурал ба захиргааны газруудын эрх хэмжээ харилцах зэрэг явдлыг нутгийн захиргааны дүрэмд заасан ёсоор гүйцэтгэнэ;
- Улсын Их, Бага Хурал ба нутгийн хурлуудад төлөөлөгчдийг сонгох ба сонгогдох эрхийг эдэлбэл зохих тус улсын харъяат эр эм ялгаваргүй хэн боловч, сонголт үйлдэх өдөр арван найман нас хүрэгсэд нь а) өөрийн хүчнийг үнэлэх буюу хувийн ажил хийж амьдрагчид, б) ардын хувьсгалт цэрэг байна;
- Аливаа Хурлын төлөөлөгчдийг сонгох ба мөн төлөөлөгчдөд “сонгогдох эрхгүй хүмүүс” –ийг дор дурдсанаар нэрийдэн тодотгожээ. Жишээлбэл,
  - ямагт ашгийг эрмэлзэж бусдыг зарж мөлжин амьдрагчид;
  - бусдыг хөлслөн зарах ба хөрөнгө орлого зэргийн үржлээр амьдрагч жинхэнэ худалдааны ба мөнгө хүүлэгчид;
  - урьдын ван, гүн ба хутагт хувилгаад, орон хийдэд үргэлж суух санваартан лам нар;
  - солиорсон ба ухаан эвдэрсэн бөгөөд энэ байдал нь зохих газраас шинжлэн батлагдагсад; [эрхзүйн чадамжгүй иргэдийг хэлж байна]
  - эд хичээх зэргээр нэрийг гутаах явдал үйлдэж, зарга шүүх газраас ял шийтгэгдэгсэд; ... г. м.

1924 оны анхдугаар үндсэн хуулийн агуулгаас зориуд түүвэрлэж авсан дээрх бяцхан жагсаалтыг үзэхүл, олноо өргөгдсөний дараахь буюу Бүгд найрамдах улсын ... нийгмийн эрс шинэтгэлийн эхэн үед монголчуудын төр нийгэм, хууль эрхзүйн сэтгэлгээнд барууны буюу өрнийн ёсны эрх зүйн үзэл номлол, соёл уламжлал нэвтрэх, түүнийг тусган хүлээж авах боломж цоо шинээр нээгдсэн нь илт харагдаж байна. Жишээ нь, энэ хуулиар, монголд эмэгтэйчүүдийн улстөрийн [сонгох ба сонгогдох] эрх нээгдсэнийг, түүх уламжлал талаас нь харвал, үнэхээр **үзэгдлийн хэмжээний үйл явдал** байсан гэж хэлж болох болов уу. [Эмэгтэйчүүдийн улстөрийн эрхтэй холбогдол бүхий нэмэлт мэдээлэл ард хавсаргав. Хавсралт 3.]

Чин династийн “эзэн мэдэх эрх” –ээс ангижран салсан монголчууд улс орноо их оросын “туслалцаа” - тайгаар чадан ядан төвхнүүлэхдээ 200 гаран жил тогтвортой мөрдөж, нийгмийн ухамсарын бүх түвшинд нэвт шингэж хэвшсэн манжийн төрийн хууль цааз, эрх зүйн соёл, сэтгэлгээг үтэр түргэн халах хэрэгцээ шаардлагатай тулгарсан юм. Энэ зорилтыг “коминтерны заавраар” богино хугацаанд, холын далд санаат коммунист оростой хамтран хэрэгжүүлэхдээ “хэтрүүлэн хүчлэх”, хэлмэгдүүлэх, нугалаа завхрал руу хальтирч гулсах эрсдэл дэндүү их байсан. Энэ аюулыг тойрч бид чадаагүй, чадах нөхцөл ч үүсээгүй билээ. Хожмын их алдаа эндэл, нийгмийн катаклизмын үр хөврөл анхдугаар үндсэн хуулийн “сонгуулийн холбогдолтой зарим заалтад” анхнаасаа нэвт шингэн суусныг дээрх жагсаалтын агуулгаас ажиглан харж болохоор байгааг тэмдэглэсү.

Анхдугаар үндсэн хуулийн, ялангуяа түүний сонгуулийн холбогдолтой заалтууд олон монголчуудыг үндэс угсаагаар нь, хөрөнгө чинээгээр нь, үзэл бодлоор нь, лам хараар нь ... жинхэнэ ба жинхэнэ-бишээр нь “дуудаж” ялгасан, амьдралд нэвтрэхдээ “аймшигт сургамж” –ийг ардаа үлдээсэн тун “сулхан” баримт бичиг ажээ.

Улс тунхагласан өдөр судар, эдүгээ, Богд хаант улсын үүх түүх (1911) рүү аажуухан болов ч шилжиж эхэлж байгаа дүр зураг ажиглагдаж байна. Өнөөгийн энэ байр байдалтай холбогдуулан хэлэхэд, анхдугаар үндсэн хуулийг ам уралдан магтахаа [бид бүгдээр] болж, түүнийг аажуухан чимээгүйхэн мартмаар байгаа юм. Анхдугаар үндсэн хууль – их сонин конституц. Тэр дотоод өгүүлэмжээрээ, нийгмийн ардчилсан өөрчлөлт рүү хүчирхийллийн замаар [хүртэл] тэмүүлж болно; гэж эрээ цээргүй “нотолсон”, бүр, батлагдахаасаа өмнө хэрэгжиж эхэлсэн ... байдаг юм.

4. БНМАУ –ын сонгуулийн [хуучин] системийн хөгжлийн эхэн ба дунд үе

XX зууны эхэн үеийн үндэсний хувьсгалын үзэл санааны суурь дэвсгэр дээр өрнөсөн их тэмцэл, тухайн үед ээлж дараалан гарсан Богдын хүрээний олон төрийн эргэлтүүдийг “туулан” байж монголчуудыг, эцсийн дүндээ эрх чөлөө, тусгаар тогтнолд хүргэсэн билээ.

1923 оноос Ардын засгийн газрын шийдвэрээр төрийг удирдах хэрэгт нийгмийн анги, бүлэг ялгаварлахгүйгээр олон түмнийг өргөнөөр оролцуулах хэлбэр болох арван гэр, баг, сум, хошуу, аймаг ... улсын засгийн газар хүртэл төлөөлөгчдийн хурлыг шат дараалан байгуулж, ардын төлөөлөгчдийн байгууллагын нэгдмэл тогтолцоо төлөвшин хөгжих үндсийг тавьсан юм. Энэ явцдаа, 1925 оноос 1944 он хүртэл ард түмнийхээ нэг хэсгийн сонгох, сонгогдох эрхийг хасч байсан явдал буй.

Улсын Их Хурал 1924 - 1940 онд бүгд 8 удаа, үүнээс 1924 - 1930 онуудад жил алгасалгүй хуралдаж байжээ. Харин, Улсын VII их хурал (1934) хурлын хуралдах хугацааны давтамжийг 3 жил болгож уртасгасан байна. Улсын Бага хурлын бүрэн эрхийн хугацаа 1934 он хүртэл 1 жил байсан бол түүнээс хойш мөн 3 жил болов. 1925 - 1939 онд Улсын Бага Хурал 7 удаа байгуулагдаж, 22 удаа чуулсан байдаг юм.

БНМАУ -ын хоёр дахь Үндсэн хуулийг Улсын VIII их хурлаар баталсан. Улсын VIII Их хурал 1940 оны 6 сард, тэр үеийн “Бөмбөгөр ногоон” театрт хуралдуулжээ. Улсын Хуралд оролцсон 600 -гаад төлөөлөгчийн ихэнх нь айл хунараар байрлаж байсан ба зөвхөн хотод таних айлгүй төлөөлөгчдийн түр байрлах асуудлыг зохицуулж өгч байв. Хөдөөний төлөөлөгч дотор малчид ч нилээн ирсэн байж. Зарим төлөөлөгч хурал хийж байсан театрт орж гарахдаа толь мөргөсөн, өөрийнхөө дүрийг толинд хараад таньдаг хүнтэй таарав хэмээн сэтгэж, өөртэйгээ мэндэлж орхисон ... гэхчилэнгийн инээдтэй явдал ч гарч байжгүй. 1949 оны 2 сард хуралдсан БНМАУ -ын IX Их хурал “Сонгуулийн системийг ардчиллах тухай” асуудлыг авч хэлэлцээд, улмаар, Үндсэн хуульд нэмэлт оруулж Улсын бага хурлыг татан буулгаж, УИХ -ыг Төрийн эрх барих, хууль тогтоох байгууллага болгов. Хуулийн өөрчлөлтөөр сонгуулийг бүх нийтийн, шууд, тэгш бөгөөд саналыг нууцаар хураах үндсэн дээр явуулж байхыг заасан юм. Энэ үеэс нийгэм, улс төрийн амьдралд, хэдийгээр хэлбэрийн төдий ч гэсэн сонгуулийн ардчилал хэрэгжиж эхэлсэн.

Депутатад нэр дэвшүүлэхээс эхлээд бүхий л үйл ажиллагаанд нь сонгуулийн ардчилал хэлбэр маягаар хэрэгжиж, сонгуулийг дээрээс журамлан зааварлаж, депутатуудын нийгмийн бүрэлдэхүүнийг урьдчилан тогтоож, “заавал сонгогдох ёстой” дарга нарыг сонгуулийн тойргуудад хуваарилан нэрээр нь оноон “олон түмэнд тулгадаг”, тэдгээр нэр дэвшигчид нь үнэн хэрэг дээрээ огт өрсөлдөгчгүй байсан учраас сонгогчид зөвхөн нэр нь байгаа тэр хүний төлөө л саналаа өгдөг, ганцхан нэр дэвшигчтэй учир татгалзсан ч тэртэй тэргүй сонгогдох юм чинь гэсэн сэтгэхүйгээр хандахаас өөр аргагүй байдалд хүрдэг байв. Сонгууль нь ч өөрөө чирэгдэл ихтэй, гол нь сонгогчдыг толгой дараалан яс бүртгэн оролцуулж, сонгуулийн чөлөөтэй байх зарчмыг алдагдуулсан, ангич намч шинж чанарыг агуулсан, арга хэлбэр, зохион байгуулалтын хувьд дээрээс дэглэсэн, хэлбэрдэлтийн шинжтэй болдог байв.

Сонгуулийн шинэ системийн дагуу 1951.6.10 -нд УИХ -ын анхдугаар сонгуулийг явуулж, нийт 295 хүн депутатаар сонгодон, улмаар БНМАУ -ын Их Хурлын анхдугаар [гэх] удаагийн сонгуулийн анхдугаар чуулган 1951.7.05 – 06 -ны өдрүүдэд Намын шинэ хүчний дээд сургуулийн их танхим (одоогийн Удирдлагын хөгжлийн академийн хичээлийн байр) -д болж байлаа. Одоогийн төрийн ордон тэр үед ашиглалтанд ороогүй байсан юм. Өнгөрсөн зууны сүүлчийн хугаст Ардын их хурал ба Улсын их хурлын 16 удаагийн сонгуулийн 62 чуулган төрин ордонд болсон байдаг аж. 1951 оноос эхлэн явуулсан сонгуулийн санал хураалтад сонгуулийн насны хүмүүсийн 99.99 хувийг оролцуулснаа сонгууль “ардчилсан бөгөөд шударга” болсны голлох үндсэн нотолгоо болгож байв. Ийнхүү, засаг төрийн

сонгууль хэт хэлбэрдэлт, гажуудалд орсны улмаас, социализмын гэх тэр үед түүний, мөн чанар агуулга нь болсон - өрсөлдүүлэн шалгаруулах явдал орхигдож, сонгуулийн зарчмууд, зүгээр л, тунхаглалын шинж чанартай зүйл болж хувирсан юм.

Нэхэн төсөөлвөөс, тэр үед улсын хурлын сонгууль ба орон нутгийн сонгуулийн аль аль нь мажоритар системээр явагддаг байж. Мөн, монголын түүхэнд цор ганц удаа ард нийтийн санал асуулга явуулсан байдаг. 1945.10. 20 -нд БНМАУ -ын тусгаар тогтнолын төлөө ард нийтийн санал асуулга явагдаж, түүнд улсын хүн ам нийтээрээ оролцож, эх орноо туурга тусгаар байлгахын төлөө булт олноор дэмжсэн санал өгсөн байдаг. (Энэ тухай бид хойно тусгай дэд бүлэгт, захиалагчийн хүссэнээр, илүү дэлгэрүүлэн өгүүлэх болно)

1924 онд баталсан анхдугаар үндсэн хуульд төрийн эрх барих төлөөлөгчдийн байгууллагыг “Хурал”, 1940 оны үндсэн хуулинд “Хөдөлмөрчин Ардын хурал”, 1949 онд Үндсэн хуульд оруулсан нэмэлтээр “Хөдөлмөрчин Депутатуудын хурал”, 1960 оны үндсэн хуулиар “Ардын Депутатуудын хурал” гэж тус тус нэрлэгдэж, сүүлийн энэ нэршил 1992 оныг хүртэл хэрэгжиж ирсэн түүхтэй.

5. Монгол Улсын сонгуулийн [шинэ] тогтолцоо

1992 оны Үндсэн хуулиар монгол түмэн хүнлэг иргэний нийгмийн цогцлоох үзэл санаагаа нэгмөр тодорхойлон тунхагласан билээ. Улс нийгмийн удирдлагад, ард нийтийн өргөн тэгш оролцоог хангасан ардчилсан засаглалын механизм бол хүн төрөлхтөний нийтлэг том ололт билээ. Ардчиллыг улс төрд хэрэгжүүлэх үндсэн хэлбэр нь олон түмний оролцоог хангасан чөлөөт сонгууль юм.

1990 оны 3 сард Ардын Их Хурал хуралдаж, БНМАУ -ын Үндсэн хуульд зарим нэмэлт өөрчлөлт оруулсан юм. Үүнээс 2 сарын дараа АДХ -ын сонгуулийн хуулийг баталсан нь монголд парламентын чөлөөт сонгууль явуулах анхны, гарааны гэмээр алхам болж өгчээ. Дурдсан хуулийн үндсэн дээр монголын түүхэнд 1990 оны зун анх удаа олон нам оролцсон төрийн сонгууль болсныг, нийгмийн ардчиллын үндсийг тавьсан, түүнийг баталгаажуулсан чухал шат, том амжилт гэж үздэг. Энэ бүхэн, тухайн үед нийгэм даяар өрнөсөн “XVI жарны цагаан морин жилийн тайван хувьсгалын” үр нөлөө байлаа. Ардчилсан хувьсгал гараагүй бол монголын ард түмэн ийм “шинэлиг шударга” сонгуультай “золготолоо” нилээн удах байсан болов уу.

Монгол Улс 1992 оны УИХ –ын сонгуулийн хуулийг баталж, тэр цагаас хойш монголчууд засаг төрөө нэгэнт тодорхойлсон ардчилсан зарчмаараа сонгон байгуулж, ажиллуулж, басхүү парламентын сөрөг хүчнээр дамжуулан хяналтын механизмыг хэрэгжүүлж иржээ. Түүнээс хойш манай улсын сонгуулийн хууль тогтоомжид суурь гэхүйц өөрчлөлт хөдөлгөөн хийгээгүй гэж хэлж болно.

Анхны ардчилсан сонгуулиар байгуулагдсан Ардын Их Хурал 1992 онд Монгол улсын шинэ Үндсэн хуулийг баталж, хүний эрх, эрх чөлөө, түүний дотор сонгох, сонгогдох эрхийг жинхэнэ ёсоор хуульчлан баталгаажуулсан нь сонгуулийн төдийгүй ... нийгмийн ардчиллын язгуур үндэс, суурь дэвсгэр болсон гэж үзнэ. Монгол Улсын шинэ Үндсэн хуулийг баталсны дараа Улсын Бага Хурлаас Монгол Улсын Сонгуулийн хуулийг, шинэ орчин нөхцөлд 1992 онд шинээр баталж, 4 жилийн дараа буюу 1996 онд түүнд дахин нэмэлт өөрчлөлт оруулсан юм.

Монгол Улсын Үндсэн хуулийн 16 дугаар зүйлд “Монгол улсын иргэн ... шууд буюу төлөөлөгчдийн байгууллагаараа уламжлан төрийг удирдах хэрэгт оролцох эрхтэй. Төрийн байгууллагад сонгох, сонгогдох эрхтэй. Сонгох эрхийг 18 наснаас эдэлнэ. Сонгогдох насыг ... хуулиар тогтооно” гэж заасан байдаг. Үндсэн хууль хэрэгжээд 20 гаран жил өнгөрлөө. Эдүгээ хүмүүс энэхүү эрхээ чөлөөтэй, эрх тэгш эдэлж, төрийн сонгуульд ухамсараараа оролцож өөрийн сонголтоо хүссэнээрээ хийж, жилээс жилд сонгогчдын боловсрол улам

улмаар ахин дэвшиж байгаа ч тэмдэглэн хэлэх ёстой болов уу. Мөн, сонгогч будилснаас болж саналын хуудас олноор хүчингүй болох, эсхүл ямар нэгэн шалтгаанаар юм уу, тодорхой “зорилгоор” санал өгөхгүй байх явдал ч гарсаар байна.

УИХ -ын 1992 оны сонгуульд бүртгүүлсэн сонгогчдын 95.6%, 1996 оныход 92.1%, 2000 оныход 82.4%, Монгол Улсын Ерөнхийлөгчийн 1993 оны сонгуульд 92.7%, 1997 оныход 85%, 2001 оныход 83% нь тус тус оролцсон дүн гардаг. 1990 оны анхны ардчилсан сонгуульд АИХ -ын депутатын 430 суудлын төлөө 2413 нэр дэвшигч өрсөлдөж байлаа. УИХ -ын 1992 оны [анхны] сонгуульд 76 суудлын төлөө 293, 1996 оны хоёрдахь удаагийн сонгуульд 302, 2000 оны гуравдахь удаагийн сонгуульд 602 хүн тус нэр дэвшиж өрсөлджээ ... гэх мэт. Өрсөлдөгчид нам, эвслээс болон бие дааж нэр дэвшсэн байлаа. Үр дүнгийн тухайд бол, жишээ нь, 1992 оны сонгуульд МАХН -аас нэр дэвшигчдийн төлөө, саналаа өгсөн нийт сонгогчдын 57%, МоАН – МҮДН -ын эвслээс нэр дэвшигчдийн төлөө 17.5%, МСДН -аас нэр дэвшигчдийн төлөө 10.1%, бусад намаас нэр дэвшигчдийн төлөө 12.4%, бие даагчдын төлөө 3% нь тус тус саналаа өгч, парламентын суудлаас МАХН -д 70, эвсэлд 4, МСДН -д 1, бие даагчид 1 суудал тус тус ногдсон байдаг юм.

Харин, 1996 оны сонгуульд Ардчилсан холбоо эвсэл (АХЭ) -ээс нэр дэвшигчдийн төлөө, саналаа өгсөн нийт сонгогчдын 47.2 хувь, МАХН -аас нэр дэвшигчдийн төлөө 40.6 хувь, бусад намаас нэр дэвшигчдийн төлөө 9 хувь, бие даагчдын төлөө 3.1 хувь нь тус тус саналаа өгч, парламентын суудлын АХЭ -д ногдох хэсэг 50 төлөөлөлтэй, МАХН -д 25, бие даагчид 1 төлөөлөлтэй байхаар тус тус хуваарилагджээ.

2000 оны сонгуулийн хувьд авч үзвэл, дээрх үзүүлэлтүүд дараахь байдалтай байна. МАХН -аас нэр дэвшигчдийн төлөө 53.3%, АН -аас нэр дэвшигчдийн төлөө 13.3%, ИЗН -аас нэр дэвшигчдийн төлөө 3.4%, МАШСН -аас нэр дэвшигчдийн төлөө 11%, бусад намаас нэр дэвшигчдийн төлөө 16%, бие дааж нэр дэвшигчдийн төлөө 3% нь саналаа өгч, суудал МАХН -д 72, АН -д 1, ИЗН -д 1, Эх орон – МАШСН -д 1, бие даагчид 1 ногдов.

Монгол Улсын Ерөнхийлөгчийн 1993 оны сонгуульд МҮАН, МСДН -ын эвслээс нэр дэвшигч, 1997, 2000 оны сонгуульд МАХН -аас нэр дэвшигч тус тус ялж байсан юм. 1992 оноос хойш орон нутгийн хурлын сонгууль ч хуулийн дагуу зохих ёсоор явагдаж иржээ. Монгол Улсын Их Хурлын сонгуулийн тухай хуулийн тухайн үеийн өөрчлөлтөд заасан ёсоор, [2008 оны] тав дахь удаагийн Улсын Их Хурлын сонгууль 76 мандаттай, томсгосон 26 тойрогт болж, МАХН - 42, АН - 24, ИЗН - 1, бие даан нэр дэвшигч - 1 гэсэн төлөөлөлтэйгээр өнөөгийн парламент бүрдэн ажиллаж байна.

[Сүүлийн 20 жилийн] **УИХ –ын сонгуулийн зарим статистик, ерөнхий мэдээллийг хүснэгтээр харуулбал:**

Сонгуулийн жил	Сонгуулийн насны нийт хүн ам	Сонгогчийн нэрийн жагсаалтад бичигдсэн хүний тоо	Санал өгсөн хүний тоо	Сонгогчдын нэрийн жагсаалтад бичигдээгүй хүний тоо		Сонгууль өгөөгүй сонгогчдын тоо	
				Тоо	Эзлэх хувь (%)	Тоо	Эзлэх хувь (%)
1992	1183041	1085129	1037392	97912	8.3	145649	12.3
1996	1217227	1147260	1057182	69967	5.8	160045	13.1
2000	1361529	1247033	1027985	114496	8.4	333544	24.5
2004	1524347	1331721	1091203	192626	12.6	433144	28.4
2008	1651819	1542917	1179448	109202	6.6	472371	28.6

Дээрх хүснэгтээс харвал, сонгогчдын нэрийн жагсаалтад бичигдээгүй хүний тоо харьцангуй бага хэлбэлзэж, харин, сонгууль өгөөгүй хүний тоо байнга өсөн нэмэгдсээр байгаа нь сайн үзэгдэл яавч биш. Хүмүүс яагаад сонгууль өгөх “жаахан жаахан дургүй болоод байгаагийн” учир шалтгааныг судлах хэрэгтэй мэт. Үүнд холбодох дүгнэлтийн бус зарим нэг санааг хойно, “Ард нийтийн санал асуулга” дэд гарчиг бүхий өгүүлэмжийн төгсгөлд оруулсан болно.

5. Ард нийтийн санал асуулга (1945)

1940 -өөд он гараад Монгол Улс өөрийн тусгаар тогтнолыг бусад улс орноор хүлээн зөвшөөрүүлэх улстөрийн гадаад бодлогыг эрчимтэй явуулж эхэлсэн байдаг. Монголын тусгаар тогтнол нь геополитикийн үүднээсээ гагц манай асуудал байгаагүй, юун түрүүнд дэлхийн бодлогыг тодорхойлогч манай хойд ба өмнөд хөршийн ашиг сонирхлын хүрээнд “ямар ч зайлбаргүйгээр” багтаж байсан юм.

Зөвлөлт, Хятадын хоорондын хэлэлцээний дүнд “Найрамдал ба холбооны тухай гэрээ” байгуулагдаад удаагүй цаг байлаа. Энэ гэрээний 2 тал монголын тусгаар тогтнолын талаар харилцан нот бичиг солилцжээ. Дундад иргэн улсын нот бичигт “Тусгаар тогтнолын төлөө Гадаад Монголын ард түмэн нэг биш удаа тэмцэж байсныг харгалзаж, Японыг ялсны дараа, хэрэв Монголын ард түмэн бүх нийтийн санал хураалтаар энэ [туурга тусгаар орших] хүслээ баталж чадвал, Хятад Засгийн газар Гадаад Монголын тусгаар тогтнолыг [одоогийн хилээр нь] зөвшөөрөх” -өө нөгөө талдаа мэдэгдэв.

Хэсэгхэн хугацаа өнгөрч япон бууж өгсөнөөр дэлхийн дайн ч дуусав. Зөвлөлт Холбоот Улс, Дундад Иргэн Улсын харилцан солилцсон нот бичгийн агуулга, мөн хятадын талаас манайд ирүүлсэн нот¹²³ бичгийн үндсэн дээр БНМАУ -ын Бага Хурлын Тэргүүлэгчид 1945.9.21 –нд тогтоол гаргаж, БНМАУ -ын тусгаар тогтнолын талаархи ард нийтийн санал хураалтыг 1945.10.20 -ны өдөр [нийтээр нэгэн зэрэг] явуулахаар шийдэв. Энэ шийдвэр амжилттай хэрэгжсэн юм.

БНМАУ -ын Бага Хурлын Тэргүүлэгчдийн 1945.10.05 -ны өдрийн 85 дугаар тогтоолд: “санал гаргах хуудсан дээрх өөрийн овог, нэрийн дор “зөвшөөрөх” буюу “татгалзах” хоёрын аль нэгийг бичиж, гарынхаа үсгийг зур. Хэрэв, бичиг үсэг мэдэхгүй бол баруун гарынхаа эрхий хурууг дар” гэж процедурын шинжтэй нарийвчилсан заалт хүртэл оруулсан байдаг аж.

Улс даяар нийтдээ, санал хураалтын 4304 комисс ажилласан. Дундчилж үзвэл, бараг 100 –хан сонгогч тутамд 1 сонгуулийн хэсэг ногдож байгаа нь, тухайн асуулдалд засаг төрөөс хэр зэрэг анхаарсныг илтгэн харуулж байна. Санал хураалтын бэлтгэл байдлын үеэр ард иргэдийн дунд олон удаагийн хурал цуглаан зохион байгуулж, ухуулга сурталчилгааны ажил өрнөсөөр 1945.10.20 -ны ажлын бус өдөр санал хураалт явагдсан. Ард нийтийн санал хураалт эхлэхэд Дундад Иргэн Улсын Засгийн газраас Ли Фа - жан тэргүүтэй хүмүүс ирж ажиглалт хийсэн.

Санал хураалт 1945.10.20 –ны өдрийн өглөөний 06 цагаас оройн 23 цагийн хооронд орон даяар нэгэн зэрэг явж, яс үндэс, хүйс, шашин шүтлэг, боловсролын байдлыг үл харгалзан БНМАУ -ын харъяат 18 -аас дээш насныхан оролцож, тухайн өдрөө бүрэн дуусч, **санал хураах төв комисс** 1945.10.30 -нд протокол үйлдэн, тогтоол гаргажээ.

Эх орныхоо тусгаар тогтнолын төлөөх бүх нийтийн санал хураалтанд сонгуулийн насны оролцвол зохих нийт 494960 хүнээс оролцсон 487409 буюу хамрагдалт 98,5 гэсэн өндөр

¹²³ Нот бичиг Бүгд Найрамдах Дундад Иргэн Улсын Гадаад Явдлын Яамны сайд Ван Си-зы –гээс 1945.8.14 –нд ирсэн;

хувь үзүүлэлттэй гарсан байна. Санал өгсөн бүх хүн улсынхаа тусгаар тогтнолын төлөө “за” гэж санал нэгтэй хэлжээ. Оролцсон бүх хүн “тусгаар тогтнолоо батлан зөвшөөрөв” хэмээн саналаа өгөн, татгалзсан хариу нэг ч гараагүй гэдэг. Харин 7551 хүн буюу нийт санал өгөх хүний 1,5 хувь нь ямар нэг шалтгаанаар санал хураалтанд оролцоогүй юм. “1937 он” –ы их хэлмэгдүүлэлтийг туулж зовлон үзсэн, пролетарийн диктатурт нухлагдаж “номхорсон”, гэгээрч боловсорч амжаагүй нийгэмд яагаад ийм олон хүн нэгэн зэрэг хүн сонгуульд оролцсонгүй вэ, тэрхүү “ямар нэг шалтгаан” гэдэг нь чухам юу юуг хэлж байв гэдгийг түүхчид цаашид сайн судалж үзэх биз ээ. Тэднийг сонгуульд оролцуулаагүй байх магадлалтай.

Санал хураах төв ба **орон нутгийн комисс** зорилгоо амжилттай биелүүлсэн гэж үзсэн; тул Улсын Бага Хурлын Тэргүүлэгчдийн 1945.11.12 -ны өдрийн 100 тоот тогтоолоор тэдгээрийг татан буулгасан байна.

Монголын тусгаар тогтнолын төлөөх ард нийтийн санал хураалтын дүнг БНМАУ -ын Бага Хурлын Тэргүүлэгчид Зөвлөлт Холбоот Улс ба Дундад Иргэн Улсын Засгийн газарт тус тус уламжлан мэдэгдэв. 1946.01.05 -нд хятадын тал монголын тусгаар тогтнолыг “урьд амалсан ёсоороо” манай талд нот бичиг¹²⁴ ирүүлэн хүлээн зөвшөөрч, 1946.02.13 -нд БНМАУ – Дундад Иргэн Улсын хооронд дипломат харилцаа тогтсон түүхтэй. Ард нийтийн санал асуулгаар нэгмөр тодорхойлогдсон бидний эрхэм зорилго улам лавшран хэрэгжсээр 1961.9.27 –нд Монгол Улс НҮБ –ын бүрэн эрхт гишүүн болсон юм.

Дашрамд тэмдэглэхэд, 1962 онд тухайн үеийн Францын колони байсан Алжирын тусгаар тогтнолын асуудлаар бүх ард түмний санал асуулгыг франц, алжир [хоёр] улсад нэгэн зэрэг явуулсан. Тэгэхэд, франц, алжирын нийт сонгогчдын 70% нь алжир улсын тусгаар тогтнолыг дэмжсэн санал өгч байв. 1988 онд Франц улсаас тусгаарлах эсэх асуудлаар бүх ард түмний санал асуулгыг “шинэ каледони” -д явуулсан боловч ихэнх сонгогчид тусгаар тогтнолын эсрэг санал өгч, тухайн субъект цаашдаа ч франц улсын бүрэлдэхүүнд хэвээр байх болжээ. 1995 онд Канадын Квебек муж тусгаар тогтнох эсэх асуудлаар уг мужийн хүн амын дунд санал асуулга явуулсан ч оршин суугчдын 51% нь квебек муж канадаас салан тусгаарлахын эсрэг санал өгч, ёсоор болж байжээ. ОХУ –д асуудлыг цэргийн хүчээр таслан зогсоодог. Мөн, Гүржид үүнтэй төсөөтэй явдал болж, эмгэнэлт бөгөөд эсрэг үр дүнд хүрч байсан гашуун туршлага бий.

«Сонгууль [санал асуулга ч “сонголт” хийлгүүлж байгаа тэр агуулгаараа бас сонгууль мөн юм] бол улс орны тусгаар тогтнолын баталгаа, үнэхээр эрхэм чухал зүйл байдаг юм байна, гэдгийг монголын ард түмний зүрх сэтгэл, уураг тархинд баттайаа зоож өгсөн, өнөөгийн шинэ үеийнхний ярьдагчлангаар, хүн нэгбүрийн бор тархинд “кодолж суулгасан” үйл явдал бол 1945.10.20 -нд болсон “ард нийтийн санал асуулга юм» гэж ардчилсан төрийн ахмад зүтгэлтэн, түүхэн нийтлэлч, судлаач Минжүүрийн Далайхүү бичиж “дүгнэсэн” нь бий.

***

Нийгмийн тогтолцоог бүхэлд шинэчилж өөрчилсөн “ардчилсан хувьсгалын он жилүүдэд” монголын ард түмэн төрийн эрх барих дээд байгууллагынхаа бүрэлдэхүүнийг тавантаа сонгосон арвин туршлагатай болж, эдүгээ 6 дахь сонгуулиа идэвхтэй хүлээж байна. Өнгөрсөн хорин хэдэн жилийн хугацаанд, тусдаа байг гэхэд, энэ олон сонгуулийн зохион

¹²⁴ Хятадын талаас Нот бичиг 1946.01.12 –нд ирсэн. Тэнд, “1945.10.20 -нд гадаад монголд явуулсан ард нийтийн санал хураалтын дүнгийн тухай [танай] нотыг хүлээн авлаа. Энэ нь гадаад монголын ард түмнээс өөрийн тусгаар тогтнолыг баталсныг илэрхийлсэн хэрэг мөн. Батлан хамгаалах дээд зөвлөлийн тогтоол ёсоор Хятадын засгийн газар нь энэ өдрөөс эхлэн Гадаад Монголын тусгаар тогтнолыг хүлээснээ зарлана. Үүнийг мэдэгдэхээр энэ нотыг явуулав” гэжээ.

байгуулалтыг хэрэгжүүлэх явцдаа эрх баригчид “ард түмнээсээ “юм” асууж шийдэх боломж нээлттэй оршоор байв. Гэвч, харамсалтай нь, оршин буй бэлэн сайхан энэ боломжийг, өөрөөр хэлбэл, “ард нийтийн санал асуулга” гэсэн асуудал шийдэх хүчирхэг механизмыг тэд нэг ч удаа ашиглаагүй байдаг. Асуувал зохих, заавал асуумаар, ард түмнээр өөрөөр нь эвтэйхэн шийдүүлмээр зүйлс улстөрийн амьдралд зөндөө бий гэдэгт эргэлзэх явдал үгүй биз ээ.

Энэ байдлыг зарим талаар хурцаар шүүмжлэх явдал сүүлийн жилүүдэд элбэгсэж байна. Шийдвэр гаргагчид ард түмнээсээ асуух лавлах сонирхолгүй байна гэдэг бол, даруухан хэлэхэд, тэднийг огт хүндэтгэхгүй, тоохгүй ... байгаагийн илрэл мөн гэж үзэх үзэл хадлага ч байдаг. Байдал өөрчлөгдсөөр талууд бие биенээ харилцан үл хүндэтгэх тийм чиглэл рүү гулсах аюул ч байж болно. Үүнийг тоо баримт, үйл явдал харуулсан гэж үздэг. Жишээлбэл, 2008 оны орон нутгийн сонгуульд оролцвол зохих нийт 1.651819 сонгогчдын талаас илүү хувь нь буюу **санал өгөөгүй хүний тоо 881414 болж буурсан** нь нийт сонгогчдын 55.4 % -тай тэнцэж байна. Мөн, сонгуулийн дүнг эсэргүүцсэн “7 сарын 01” –ний олон нийтийн эмх замбараагүй байдал ч гэсэн “харилцан үл хүндлэлийн хурц илрэл” мөн гэж үзэж болно.

Тоталитар дэглэмт хуучин нийгэм хүртэл ээдрээтэй асуудлыг энгийн олноор өөрсдөөр нь шийдүүлж [чадаж] байсан байна. 1992 оны шинэ үндсэн хууль батлагдаж, байнгын парламент ажиллаж ирсэн сүүлийн 20 жилд “ард нийтийн санал асуулга” гэсэн энэ хүчирхэг механизмыг улстөрийн ээдрээтэй асуудлыг нэгмөр шийдвэрлэх арга хэрэгсэл болгон “бодитойгоор ашиглах” талаар хууль тогтоох байгууллагын зүгээс эерэг тодорхой шийдвэр нэг ч удаа гарсангүй явж ирснийг ч тэмдэглэн хэлэх нь нь зөв болов уу.

■ ■ ■

Хавсралт 1.

Богдын хүрээний төрийн эргэлтүүд¹²⁵

A. 1911.11.28;

Богд Жэбзундамба хутагт лүндэн буулгаж “... одоо монголчууд өрх тусгаар улсаа мандуулж бусдын эрхшээлээс ангижрах цаг болсон. Тиймээс, үндэсний тусгаар тогтнолын төлөө тэмцлийг эрс шийдэмгий явуул” гэвэй. Богд гэгээн үйл явдалд оролцох байр сууриа нэгмөр ил болгож, улсын тусгаар тогтнолын тэмцлийн манлайлагчийн байр сууринд албан ёсоор ийнхүү шилжсэн нь, мөн чанартаа, яахын аргагүй, төрийн “эерэг” эргэлт мөн байв. (Хутагтын зарлигийн үг агуулгыг утгачилан товчлов)

B. 1912.11.03;

Хаант Орос Монголын тусгаар тогтнолыг биш, Монголын автономит [хятадын гадаад монгол] –ийг зөвшөөрсөн [тийм] хэлэлцээрийг монголтой байгуулав. Гэрээнд Богдхаант Монгол Улсын 5 яамны сайд гарын үсэг зурсан. Энэ гэрээгээр монголын тусгаар тогтнол, хэрэг дээрээ, үгүй болов. Тэгээд зогссонгүй, Урианхайн хязгаарыг орост алдав. Үйл явдал төрийн эргэлтийн шинжтэй. Энэ үйл явдлаас хойш 12 жилийн дараа болсон Улсын анхдугаар их хуралд урианхайн хязгаараас сонгогдсон 6 төлөөлөгч очоогүй байдаг нь тэднийг [хэн нэгэн] Нийслэл хүрээ рүү явуулаагүй бололтой ... буюу, дээрх гэрээ “амьдрал хэрэгжсэн” нь тэр үедээ ч илт байжээ.

C. 1913.11.05

Орос - Хятадын тунхаглал гарсан. Их орос манайд ашиггүй [өмнөх] гэрээг Дундад

¹²⁵ Ийм жагсаалт урьд өмнө үйлдэгдэж байгаагүйг тэмдэглэх нь зүйттэй болов уу. [Ред.]

иргэн улстай далдуур үгсэн лавшруулан баталгаажуулж авсан. (Монголыг оролцуулалгүйгээр) Үйл явдал жилийн өмнөх хийгдсэн гэрээний үргэлжлэл бөгөөд монголын гадна болсон. Монгол Улсын тусгаар тогтнолын асуудлыг, монгол улсыг [өөрийг нь] оролцуулалгүйгээр шийднэ гэдэг бол эзлэн түрэмгийлэхтэй эн тэнцүү үйлдэл. Үйл явдал төрийн эргэлтийн шинжтэйг өмнө тэмдэглэсэн.

D. 1915.05.25;

Гурван улсын гэрээгээр, Богд хаант Монгол Улсын туурга тусгаар байдал үгүй болов. Хиагтын хэлэлцээр 1914.8.26 -наас эхэлж он дамнан 9 сар үргэлжилсэн, монголын талд хүнд хэцүү хэлэлцээр байсан. Их хөршүүд Монгол улсын тусгаар тогтнол, бие даасан байдлыг хязгаарлаж, автономит Монголын хилийг зөвхөн Халх дөрвөн аймаг, Ховдын хязгаараар зааглан, монголчууд нэгдмэл нэг улс байгуулах их хэргийг хэрэгжих “боломжгүй зүйл” болгосон. Хэлэлцээрээр, Барга болон Өмнөд Монгол нь автономитын гадна үлдэж, монголчууд газар нутгаа “алдсан”, алдах эрх зүйн үндэс бүрдсэн. Тусгаар [байсан] улс хятадын автономит муж болж хувирч байгаагаараа үйл явдал төрийн эргэлтийн шинжтэй.

Энд тоочсон үр дүн, тайлбар сэлтээс харахад, Хиагтын гэрээний дараа Монголын автономитид de facto талаасаа “бие даасан улсын шинжтэй орших боломж бас ч гэж бага сага үлдсэнийг нэмж хэлэх нь зүйтэй болов уу. Хиагтын хэлэлцээрээр, монгол дахь оросуудын байдал бэхжив. Энэ үед, Нийслэл хүрээнд суугаа оросууд “өөртөө засах локаль эрхтэй” аж төрөх болжээ. Жишээ нь, 1917 онд орост гарсан хувьгалыг Нийслэл хүрээний оросууд дэмжиж, Консулын байрны дэргэд жагсаал хийснийг Ерөнхий консул “өөрийн хүчээр” түүгээрээ хөөн тарааж байжээ.

E. 1919.11.22;

Хятадын генерал Сю Шү-жан Монголын автономитыг устгасанаа албан ёсоор зарлав. Дундад иргэн улсын төрийн бодлого монголын нутаг дээр бүрэн утгаараа хэрэгжиж, ялангуяа Нийслэл хүрээний “захиргаа” хятадуудын мэдэлд шилжив. Орос, Хятадын цэргийг монголд оруулахгүй; гэсэн 3 улсын гэрээний “өндөр үнэ төлж” байж оруулж авсан заалт “хууран мэхлэлт” байсан нь үүгээр ил болов. Нийслэл хүрээний байдал монголчуудын хувьд хөөрхийлэлтэй байдалд орж ... бүр Хүрээг “монголчуудаас эгнэгт цэвэрлэх”, “цагаан сарыг нь улаан сар болгож” хүн зоныг нь алж хядах “хүрээний их аллага” хэрэгжих магадлалтай болж ирсэн “аман түүх” үлдсэн нь ч бий. Энэ нь, орос оронд “октябрийн” гэх хувьсгал, иргэний дайн дэгдэн “монголыг 2 талаас нь булаалдах хүч” –ний харьцаанд өөрт нь ашигтай өөрчлөлт гарсныг хятадын тал шийдэмгий ашиглаж санасандаа хүрсэн хэрэг байлаа. Монголын “ор нэрийн төдий” тусгаар тогтнол үгүй болов. [Үйл явдал, монголын талд, төрийн эргэлтээс ч хол давсан сөрөг хүнд уршигтай туссан]

F. 1921.02.03;

Нийслэл хүрээнд оросын цагаан цэрэг хэний ч зөвшөөрөлгүй орж ирэв. Азийн морин дивизийн командлагч, генерал барон Унгерн Штернберг Нийслэл Хүрээг хятадын цэргээс чөлөөлөв. Цагаан цэргийн хурандаа Леонид Сипайло Нийслэл хүрээний комендант болов. Богд хааныг эрдэнийн сууринд нь дахин залж, түүний Засгийн газрыг “хуучин ёсоор” нь байгуулж ... тусгаар Монгол Улсыг дахин сэргээв. Монгол дахь хятадын засаг бүрэн унав. Энэ нь монголын түүхэнд гарсан санамсаргүй бөгөөд чухамдаа төрийн эргэлтээс ч давсан гэмээр “эерэг талдаа” том үйл явдал байлаа.

G. 1921.7.06;

Нийслэл хүрээнд оросын улаан цэрэг “цагаантныг хөөх халхавч нэрээр” орж ирэв. “Монголд одоо ямар ч цагаантан байхгүй, тэд бүрэн арилсан. Та нар наашаагаа Нийслэл хүрээ рүү битгий ир, цаашаа даруй буц” гэж Богд хаан монголын хилийг

нэгэнт давсан улаантнуудын өөдөөс уургын улаагаар удаа дараа элч илгээсэн ч нэмэр болоогүй. Улаан цэргийн дарга, халимаг офицер Харти Хануков Нийслэл хүрээний комендант болов. Монголыг булаалдсан орос хятадын он удаан жилийн тэмцлийн сүүлчийндүү гэмээр чухал шатанд “хойд хөрш” ийнхүү ялав. Монголд төр эргэж, засаг шилжирэв ...

H. 1922.5.22;

Манжуурыг эрхшээсэн хятадын генерал, “монголыг тохинуулах дээд комиссар”, ноён Жан Зо-лин дорнод хятадын төмөр замаас оросуудыг зайлуулах бодлого барьж байв. “Хаант засгийн төлөө үзэлтэн” тэрбээр, монголыг, хятадын салшгүй хэсэг байсан, цаашдаа байх ёстой хэмээн үзэж ... ийм нэгэн [хилэнтэй] захиаг төв засгийн газартаа илгээж байжээ. Тэнд,

- a. Оросын засгийн газар монголд цэрэг оруулахдаа, цагаантныг устгаж Өргөөд дэг журам тогтоогоод, монголыг хятадын талд буцааж өгнө гэсэн ... одоо янз бүрийн шалтаг шалтгаан хэлээд буцааж өгөхгүй байна. Энэ бол шударга бус явдал.

Тагнуудын мэдээнээс үзэхэд, оросууд цэргээ гаргахын оронд улам бүр шинэ анги нэгтгэлүүдийг нэмж монгол руу илгээсээр байна. Тэднийг монголоос одоо сайн дураараа гарч явна гэж найдах хэрэггүй боллоо. Тиймээс, би оросын эзлэн түрэмгийлэгчдийг цэргийн хүчээр монголоос хөөн зайлуулахаар шийдээд байна.

Монгол руу цэрэг илгээхэд 5 сая долл. хэрэгтэй ... 3 –ыг нь би өөрөөсөө гаргана, үлдэх хэсгийг Засгийн газар надад ирүүлэх ёстой. Хэрвээ, төв засгийн газар эс хөдөлбөл, монголыг алдсан хариуцлагыг би хүлээхгүй шүү ... гэжээ.

Хятадын генералын дээрх мэдэгдэл хэрэгжих бүрэн бололцоотой байсан. [Азаар ч юм уу, эзээр ч юм, юутай ч тийм юм болоогүй өнгөрчээ. Энэ бол Нийслэл хүрээнд ... дараагийн төрийн эргэлт тун ойрхон байсныг нотлох түүхэн баримт энэ мөн буюу. Энэ бүхнийг энд юу гэж өгүүлж байгаа вэ гэхээр, тэр үед “монголын орших ба эс орших нь биднээс биш тэднээс илүү хамаарч байсан” –ыг тодотгохын тулд болой]

I. 1924.5.31;

Дээрх байдлыг сайтар ойлгож байсан оросууд “дипломат аргаар байлдаж”, “гадаад монгол нь хятадын салшгүй бүрэлдэхүүн хэсэг мөн, Дундад Иргэн Улс нь Гадаад Монголыг эзэн мэдэх бүрэн эрхтэй “ гэсэн заалт бүхий хэлэлцээрийг хятадын талтай “монголд хэлэлгүйгээр”, “ардын засгийн ар хударгаар” ахинтаа бас байгуулж амжсан байв. Гэвч ... эцсийн дүндээ асуудал оросын талд ашигтайгаар шийдэгдэж, “монголыг орос эзэлсэн” хэвээр үлдсэн юм.

* * *

Монголын нийгмийн улстөрийн дээд ерөнхий эрх мэдэл гадаадынхны гарт ээлжлэн ороод байсан ч, орон нутагт, тухайлбал, Их хүрээнд “орос захиргаа, манж – хятад захиргаа, монгол захиргаа” бие биенийхээ дотоод хэрэгт аль болохоор оролцохгүй байхыг хичээж, “зэрэгцээ олон засаг” –ууд параллель оршоор ирсэн нь сонин байдаг. Хэдий тийм ч гэрээнд бас зарим ололт байсан юм. Автонимт Монголын дотоод хэрэгт Хятад, Оросын зүгээс оролцохгүй байхаар тогтсон, бас, төдийгүй эзэн хаан, засгийн газар, нутаг дэвсгэр, хил хязгаар, цэрэг зэргийг хэвээр байлгахгаар тохирсон байв. Мөн Хятад иргэдийг олноор суурьшуулахгүй байх, олон улстай худалдаа үйлдвэрийн хэргээр харилцах бүрэн эрх ... зэргийг “олж авсан” байдаг юм.

Олноо өргөгдсөний он жилүүдэд Богд хаант улс манжийн хуулийн ерөнхий агуулгыг

өөрчлөхгүйгээр хэрэглэж байлаа. Мөн, “Жинхэнэ дагаж явах хууль, дүрэм” ... зэрэг шинэ дэг журмууд ч нэмж бас гарсан. Сонгуулийн тухай бодох төсөөлөх боломжгүй ... тэр болтол тун их хол байсан ийм ээдрээт цаг үед Нийслэл хүрээний “уламжлалт засаг, удирдлага” өдөр тутмын чиг үүргээ [өөрийн дотоодод] хуучин ёсоор гүйцэтгэсээр байлаа. Халх дөрвөн аймгийн чуулганы дарга, жанжин, Нийслэл Хүрээний Эрдэнэ Шанзудба, Нийслэл Хүрээ, Маймаа хот, Хиагтын худалдааны монгол, иргэдийг захирах хэлтсийн түшмэл нар, зүүн, баруун өмнө хязгаарын сайдуудаар ... дамжин засаг захиргааны чиг үүрэг халхын нутагт хэрэгжиж байжээ.

* * *

Хавсралт 2.

Улсын хурлын дарга (1911 - 2012)

Туурга тусгаар байсан ба “тусгаар гэгдэж” байсан Монгол Улсын өнгөрсөн 100 жилийн түүхэнд “улсын [хурлын] дарга” гэсэн ухагдахуунд дүйцэх албан тушаалыг хэн хэн хэдэн онд хичнээн хугацаагаар, ямар статустайгаар” хашиж байв гэдгийг нэр усаар нь жагсаан гаргах, уг нь амархан, баймаарсанж. Гэтэл цагаа тулахаар тийм бус бололтой юм. Гол бэрхшээл нь Монгол Улс яг хэзээ тусгаар улс болсон бэ [байсан бэ] гэдэгт хэрхэн хариулахаас их зүйл хамаардаг ажээ. Энд үзэл бодлын зөрөлдөөн их. Мөн, засаг-төрийн дээр улстөрийн “нам” гарчихсан байсан түүхэн гаж онцлог ... зэргийг нэмж тооцвол асуудал бүр ч хүндэрнэ. Юутай ч бид, их төлөв, дээд албан тушаалын нэр, хурлын байгууллагын шинж төрхийг баримталсхийн «Монгол Улсын хурлын дарга (1911 - 2012)» гэсэн хялбаршуулсан жагсаалтыг доорхи байдлаар үйлдэв. (Хүснэгт 1.)

Монгол Улсын анхны төрийн тэргүүн бол Богд хаант Монгол Улсын засаг төрийн тэргүүн нь хэмжээгүй эрхт эзэн хаан Жэбзундамба хутагт мөн билээ. Зонховын ширээнээ заларсан Богд лам олноо өргөгдсөний он жилүүдэд хурал даргалж байгаагүй, [улсын] “хурлаас дээгүүр” үнэмлэхүй эрхтэй эзэн, [жинхэнэ] хаан байсан юм. 1921.7.08 –ны төрийн эргэлтийн дараа Богд гэгээнийг эрх мэдэл хязгаартай болсон. Энэ мөчөөс эхлэн тэрээр хэмжээт эрхт хаан буюу “бэлгэ тэмдэг” болж хувирсан бөгөөд насан эцэслэтэлээ монголын нийгмийн дээд эрх мэдлээс хол хөндий, байсан юм.

Богд хаант Монгол Улсын үед буюу 1914 – 1918 онд оршин байсан “Улсын хурлын яам” (дээд ба доод хурал) –ны сайд хэн байв, үгүй дээ л түүнийг хэн хэн хавсарч байв; гэдэг тухайд мэдээлэл олдож өгсөнгүй. Энэ мэт зарим бэрхшээл нь, манайд Богд хаант Монгол Улсын “түүх судлал” сайн гүнзгийрч амжаагүй байгаатай холбоотой байж болох юм.

“Улсын хурлын тэргүүн” -ий тухайд 1921 – 1924 оны хоорондох цаг мөч нилээн ээдрээтэй. Харин, 1924 оноос зарим зүйл “ядаж хэлбэрийн талаас нь харсан ч” их бага хэмжээгээр тодрох маягтай болж ирсэн билээ. Улсын анхдугаар хурлаас өмнө Түр цагийн хурал гэж байсан. Удалгүй “тараагдсан” энэ хурлын дарга эрхлэгч хэн байсны тодруулж амжсангүй. 1924 онд Балингийн Цэрэндорж нь хурлын чиглэлд олон чухал үүрэг гүйцэтгэж байсан боловч оны сүүл рүү, Наваандоржийн Жадамбаа Улсын Их Хурлын дарга болж, анхдугаар үндсэн хууль дээр [батламжилсан] гарын үсгээ зуржээ.

Үндсэн хууль үйлчилж эхэлмэгц Улсын Бага Хурлын Тэргүүлэгчдийн даргын албан тушаалд очсон хүн төр засгийн удирдагч [тэргүүн] болж, албан үүргээ гүйцэтгэж эхэлжээ. Анхны тэрхүү Улсын Бага Хурал “тараагдсан” -ы дараа буцаад Улсын Хуралд эрх мэдэл шилжиж, хурлын тэргүүнийг Улсын Их Хурлын Тэргүүлэгчдийн дарга гэж нэрлэх болов. 1960 онд энэ албан тушаалын нэр дахин өөрчлөгдөж Ардын Их Хурлын Тэргүүлэгчдийн дарга болжээ.

Хүснэгт 1.

№	Он дараалал	Улсын хурлын дарга [овог, нэрээр]	Албан тушаал [дүйцүүлсэн]	Хугацааны интервал
A	(1)	(2)	(3)	(4)
Богд хаант Монгол Улс				
...	1911 - 1921	-		Энэ хэсэгт тайлбарлахад амаргүй зүйл олон бий. (Хавсралт 1. –ийг үзнэ үү)
Бүгд Найрамдах Монгол Ард Улс				
2.	1924	Цэрэндорж Балингийн		1924.5.20 - 1924.11.28 (Үүрэг гүйцэтгэгч)
3.	1924	Жадамбаа Наваандоржийн	БНМАУ-ын Их Хурлын дарга	1924.11.28 - 1924.11.29
4.	1924	Гэндэн Пэлжидийн	БНМАУ-ын Бага Хурлын Тэргүүлэгчдийн дарга	1924.11.29 - 1927.01.15
5.	1927	Дамдинсүрэн <u>Жанцангийн</u>	-- “ --	1927.11.16 - 1929.01.23
6.	1929	Чойбалсан <u>Хорлоогийн</u>	-- “ --	1929.01.24 - 1930.4.27
7.	1930	<u>Лааган</u> Лосолын	-- “ --	1930.4.27 - 1932.7.02
8.	1932	<u>Амар</u> Анандын	-- “ --	1932.7.02 - 1936.3.22
9.	1936	Догсом <u>Дансранбилэгийн</u>	-- “ --	1936.3.22 - 1939.7.09
10.				1936.3.22 - 1940.7.06
11.	1940	Бумцэнд <u>Гончигийн</u>	-- “ --	1940.7.06 - 1951.7.06
12.	1951	Бумцэнд <u>Гончигийн</u>	БНМАУ-ын Их Хурлын Тэргүүлэгчдийн дарга	1951.7.06 - 1953.9.23
13.	1953	Янжмаа <u>Сүхбаатарын</u>	-- “ --	1953.9.23 - 1954.7.07 (Үүрэг гүйцэтгэгч)
14.	1954	Самбуу <u>Жамсрангийн</u>	БНМАУ –ын Ардын Их Хурлын Тэргүүлэгчдийн дарга (1960.7.07)	1954.7.07 - 1972.5.02
15.	1972	<u>Цагаанламын Дүгэрсүрэн</u>	-- “ --	1972.5.20 - 1972.6.29 (Үүрэг гүйцэтгэгч)
16.	1972	Лувсан <u>Сономын</u>	-- “ --	1972.6.29 - 1974.6.11 (Үүрэг гүйцэтгэгч)
17.	1974	Цэдэнбал <u>Юмжаагийн</u>	-- “ --	1974.6.11 - 1984.8.23
18.	1984	Жагварал <u>Нямын</u>	-- “ --	1984.8.23 - 1984.12.12 (Үүрэг гүйцэтгэгч)
19.	1984	<u>Жамбын Батмөнх</u>	-- “ --	1984.12.12 - 1990.3.21
20.	1990	Очирбат <u>Пунсалмаагийн</u>	-- “ --	1990.3.21 - 1990.9.03
21.	1990	Гончигдорж Раднаасүмбэрэлийн	БНМАУ-ын Бага Хурлын дарга	1990 - 1992

Монгол Улс				
22.	1992	Багабанди Нацагийн	Монгол Улсын Их Хурлын дарга	1992.- 1996
23.	1996	Гончигдорж Раднаасүмбэрэлийн	-- “ --	1996 - 2000
24.	2000	Энэбиш Лхамсүрэнгийн	-- “ --	2000 - 2001
25.	2001	Төмөр-Очир Санжбэгзийн	-- “ --	2001 - 2004
26.	2004	Энхбаяр Намбарын	-- “ --	2004 - 2005
27.	2005	Нямдорж Цэндийн	-- “ --	2005 - 2007
28.	2008	Лүндээжанцан Данзаны	-- “ --	2007 - 2008
29.	2008	Дэмбэрэл Дамдины	-- “ --	2008 -

***

Хавсралт 3.

Монголд эмэгтэйчүүдийн улстөрийн [сонгох ба сонгогдох] эрх нээгдсэн нь

БНМАУ -ын анхдугаар Үндсэн хуулийн гуравдугаар зүйлийн 11 -д “Тус улсын харъяат ард түмэнд угсаа, шашин, эрэгтэй, эмэгтэй гэдэг ялгаваргүй нэгэн адил эрхийг эдлүүлвэл зохино” гээд, мөн хуулийн 34 дүгээр зүйлд “Улсын Их, Бага Хурал ба нутгийн хурлуудад төлөөлөгчдийг сонгох ба мөн төлөөлөгчид сонгогдох эрхийг эдэлбэл зохих тус улсын харъяат эр, эм ялгаваргүй ...” гэх зэргээр өгүүлсэн байдгийг өмнө бид дурдсан.

Ер нь ХХ зууны эхэн хүртэл дэлхийн олон орнуудад улс төрийн эрхийг нийтэд хамруулан олгох үйл явц их төвөгтэй байдлаар хэрэгжсэн юм. Өөрөөр хэлбэл улс төрийн эрхийг олгохдоо тодорхой шалгуур болзол тавьж ирсэн бөгөөд хөрөнгө чинээний байдлаар ялгаварлах, нийгмийн ядуу хэсгийн сонгуулийн эрхийг хасах, эс бөгөөс хүйсээр ялгаварлаж эмэгтэйчүүдийн улс төрийн эрхийг хасах явдал нэлээд түгээмэл шинжтэй байжээ.

Энэ тухай БНМАУ -ын Үндсэн хуулийг зүйл анги дараалан товчхоноор тайлбарласан дэвтэрт “... Европ зэргийн ардын эрхтэй хэмжээт цаазат улсууд болбоос улсын хурлын төлөөлөгчдийн зарим нь хааны зарлигаар сонгох ба зарим нь орон нутгийн хурлаар сонгох боловч их төлөв төчнөөн хөрөнгө бүхий ба төчнөөн гааль тушаагчид болбоос сонгох, сонгогдох эрх буй хэмээх зэргээр хязгаарлан тогтоох ба бүгд найрамдах ард улс хэмээх боловч мөн их төлөв хөрөнгөтөн баячуудыг гол болгохын дээр насыг мөн хорин таваас дорогш бусаар хязгаарлах ба эмэгтэйчүүдэд сонгох ба сонгогдох эрх үл олгох зэргийн муу суртал буй” гэж тэмдэглэсэн байна.

Анхдугаар Үндсэн хуулийн ёсоор улсын анхдугаар Их Хурлаас төрийн эрх барих дээд байгууллага - Улсын Бага Хурлыг сонгон баталжээ. Харамсалтай нь анхны Бага Хурлын 30 гишүүний дунд эмэгтэй хүн сонгогдсонгүй. Энэ нь тухайн үед төрийн хэрэгт эмэгтэйчүүд оролцож байгаагүй уламжлал болон бичиг үсэгт боловсронгуй эмэгтэй ховор байсантай холбоотой бололтой. Тухайлбал, дараа жил нь хуралдсан БНМАУ -ын II Их Хурлын төлөөлөгчдийн бүртгэлийг хүйсээр ялгаварлан заасан нь байхгүй ч, тэнд лавтайяа 1 эмэгтэй төлөөлөгч (нэр - Сономханд) сонгогдон оролцсон байна.

Харин, Улсын II Их Хурлаас гурван эмэгтэйг анх удаа төрийн эрх барих дээд байгууллагын гишүүнээр сонгожээ. Тэдгээр 3 эмэгтэй бол Дэлгэр их уулын аймгийн Баянзүрх уулын хошууны Лувсандулам, Хан Тайшир уулын аймгийн Сэцэн сартуулын хошууны Юмбүүгийн Намжилсүрэн, Богд хан уулын аймгийн Их Түшиг уулын хошууны Бороогийн Хоролсүрэн

нар юм. Ингэж, анхдугаар Үндсэн хуулиар монголын эмэгтэйчүүдэд сонгох сонгогдох эрхийг олгож энэ нь хэрэгжиж биелж эхэлсэн нь илт байна. БНМАУ -ын анхдугаар Үндсэн хууль батлагдсанаар, Монгол Улс Ази тивд анх удаа эмэгтэйчүүдэд сонгуулийн эрхийг олгосон орон болсон гэдэг юм.

Дэлхийн улс орнуудад ч энэ асуудал эерэгээр шийдэгдэж эхэлж байсан нь тэр үед бас туршлагын хэмжээнд нөлөөсөн гэж үзнэ. Гадаадын улс орнуудаас хамгийн түрүүнд 1893 онд Шинэ Зеланд эмэгтэйчүүдэд сонгуулийн эрх олгосон бол хөрш Австрали нь 1902 онд энэ жишгийг дагажээ. Эмэгтэйчүүдэд сонгуулийн эрх олгох явдал эх газарт Скандинавын орнуудаас (Финландад 1906 онд, Норвегид 1913 онд, Дани ба Исландад 1915 онд) эхлэн нэвтэрчээ. Дэлхийн нэгдүгээр дайны дараа Өрнөдийн олон оронд тухайлбал, 1917 онд Нидерланд, 1918 онд Австри, Канад, Чехословак, Гүрж, Польш, Швед, 1919 онд Герман, Люксембург, 1920 онд АНУ -д эмэгтэйчүүдэд улс төрийн эрх олгосон байна. Гэвч эмэгтэйчүүдийг ялгаварлан гадуурхах үйл явц, тодруулбал тэдний улстөрийн эрхийг хангах үйл явц амар хялбар хэрэгжээгүй.

Эмэгтэйчүүдэд сонгуулийн эрх олгохгүй байсаар байх “тэвчээрт” үзэгдэл Францад 1944 он хүртэл, Швейцарт 1971 он, Лихтенштейнд бүр 1984 оныг хүртэл үргэлжилжээ. Харин Латин Америкийн орнуудаас анх түрүүн Эквадор 1929 онд, Африкийн орнуудаас Либери 1947 онд эмэгтэйчүүдэд сонгуулийн эрх олгосон байв. Азийн улсуудаас БНМАУ -ын дараагаар Энэтхэг 1935 онд, Япон 1945 онд, Хятад 1947 онд, Индонези 1955 онд тус тус эмэгтэйчүүдийн улстөрийн эрх зөвшөөрсөн байна.

Тэр үед, эмэгтэйчүүдийг нийгэм, улстөрийн үйл хэрэгт оролцуулахын тулд ... тэдэнд туслах янз бүрийн санал, санаачилга гарч хэрэгжиж байсныг энэ түүхэн зураг гэрчлэн нотлох мэт ээ.

Дашрамд өгүүлэхэд, 1932 оны ардын бослогод Улсын Бага Хурлын гишүүн Дарьсүрэн гэдэг эмэгтэй оролцож амь үрэгдсэн юм. Нэгэнт түүх болсон тэр талаас нь, мөн, үйл явдлын

үнэн мөнийг эрэлхийлсэн судалгааны эмхтгэл болон холбогдох сурвалж баримтуудыг харвал, уг бослогыг өдөөх ба өрнөөхөд “гал дээр тос нэмсэн”, бусдын гар хөл болж олны дургүйцлийг төрүүлсэн ухвар мөчид олон ойворгон “бошгыг халагч залуусын” нэг нь тал нутгийн хувьсгалч эмэгтэй Түвдэнгийн Бор (одоогийнхоор бол, тэрбээр Сүхбаатар аймгийн хүн байсан гэдэг) байж уу даа, гэмээр байдаг. Түүнд хожим Улсын баатар цол нэхэн шагнасан. Тэр үед нийгэм, улстөрийн тогтолцоо өөр байсан, тийм байж болно.

Нийгмийн үнэлэмж өөр болсон өнөө үед бид бүхэн түүхээ үнэн мөнөөр нь эргэж харах учиртай. Эмэгтэйчүүдийн эрхийн олон ТББ –ууд эдүгээ үр бүтээлтэй сайн ажиллаж байгаа гэдэгт эргэлзэхгүй байна. Харамсалтай нь тэд (бид), “Дарьсүрэн баатар” –ыгаа төдийлэн сайн “тоож” дурсалгүй явж ирэв ... гэснээр эл бяцхан хавсралт мэдээллийг өндөрлөсү.

УЛСЫН ИХ ХУРЛЫН БОЛОН ОРОН НУТГИЙН ХУРЛЫН СОНГУУЛИЙГ ХАМТАД НЬ ЯВУУЛАХ БОЛОМЖТОЙ ЭСЭХ АСУУДЛААР ХАРЬЦУУЛСАН СУДАЛГАА БОЛОН ЛАВЛАГАА МЭДЭЭЛЭЛ

Р. Хатанбаатар, Б. Цолмонбаяр, Б. Хатантуул

УИХ -ын гишүүн, Төрийн Байгуулалтын Байнгын Хорооны дарга Ж. Сүхбаатарын захиалгаар “Улсын Их Хурлын болон Орон нутгийн сонгуулийг хамтад нь явуулах боломжтой эсэх” сэдвийн хүрээнд парламент, орон нутгийн сонгуулийг зэрэг явуулдаг зарим орны мэдээлэл, манай улстай хүн амын хувьд ойролцоо унитар тогтолцоотой улс орнуудын жишиг, мөн түүнчлэн сонгуулийг хамт явуулахын эерэг болон сөрөг үр дагаварын талаар судалгаа хийхийг хүссэн захиалгыг хүлээн авч сонгуулийг хамтад нь явуулдаг 6 орон мөн түүнчлэн манай улстай адил төстэй 20 унитар улс орны жишээг хамруулан Судалгааны төвийн судлаачдын баг захиалгыг гүйцэтгэв.

1. Орон нутгийн болон парламентын сонгуулийг хамт явуулдаг орнуудын талаарх мэдээлэл

Парламентын болоод орон нутгийн сонгуулийг зэрэг явуулах нь эдийн засгийн үргүй зардлыг хэмнэдэг сайн талтай гэдэг үүднээс нэлээд орон сонгуулийн энэхүү тогтолцоог хэрэглэдэг. Өндөр хөгжилтэй орнуудаас АНУ, Австрали, хөгжиж буй орнуудаас Болгар, Филиппин зэрэг улс сонгуулиудаа зэрэг явуулж эхэлжээ. 2020 гэхэд Европын Холбооны орнууд энэ замаар сонгуулиа зохион байгуулна гэж ажиглагчид үзэж байна. Бельги, ялангуяа Герман улс үүнд илүү анхаарлаа хандуулж байна. Хэдийгээр эдгээр өндөр хөгжилтэй орнууд сонгуулийг зэрэг явуулж байгаа ч Монгол улстай тогтолцооны хувьд ижил төстэй унитар улсуудаас Болгараас бусад нь сонгуулийг тус тусад нь зохион байгуулдаг байна.

1. Парламент, орон нутгийн сонгуулийг зэрэг явуулдаг зарим орны мэдээлэл

Улс орон	Парламент болон Орон нутгийн хурлын сонгуулийг хамтатган явуулдаг туршлага , мэдээлэл
Филиппин	<p>Тус улс нь сонгуулиа зэрэг явуулахдаа бүрэн автоматжсан санал хураалтын технологийг хэрэглэж байгаа нь ардчилсан, шударга сонгуулийн загварыг Өмнөд Азид түгээсэн чухал алхам болжээ.</p> <p>Тус улсын Парламент нь 2 танхимтай бөгөөд Сенат нь 26, Конгресс нь 286 гишүүнтэй. Филиппиний Үндсэн хуулийн 18-р бүлгийн 1-р хэсэгт “Орон нутгийн сонгууль нь Конгрессийн гишүүдийн сонгуультай нэг зэрэг явагдах бөгөөд орон нутгийн сонгуульд хотын бүх гишүүд болон нийслэл Манила орчмын хотуудын захирагч нарын сонгууль багтана” гэж заажээ. Мөн хуулийн 8-р хэсэгт “Орон нутгийн сонгогддог албан тушаалтнуудын бүрэн эрхийн хугацаа 3 жил бөгөөд 3 хүртэл удаагаар улиран сонгогдож болно” гэжээ.</p> <p>Филиппин улс нь сонгууль явуулах арга технологиороо хөгжиж буй орнуудын хувьд туршлага өндөртэй орнуудын тоонд зүй ёсоор ордог.</p> <p>http://www.comelec.gov.ph/statistics/2010natl_local/toc.html</p>

Болгар	7.2 сая хүн амтай Болгар улсын хувьд хамгийн сүүлд 2011 оны 10 дугаар сарын 23-нд Ерөнхийлөгчийн болон орон нутгийн сонгуулийг зэрэг явуулсан байна. 2011 оны 2-р сард сонгуулийн хуульдаа өөрчлөлт оруулсан. Сонгуулийн хороо нь 5 жилийн хугацаатайгаар томилогдож 21 гишүүдээс бүрдсэн. Сонгуулийн хэсгийн хороо нь 1000 хүртэл сонгогчдыг авдаг. Эрүүгийн хуулиндаа 2011 оны 4-р сард өөрчлөлт оруулж, хэвлэл мэдээллийн байгууллагын сонгуулийн үед баримтлах зарчим, хүлээх хариуцлагыг нэмэгдүүлсэн байна. Эх сурвалж: http://www.osce.org/odihr/elections/83959
Индонез	2009 онд тус улс нь үндэсний, муж, дүүргийн сонгуулийг амжилттайгаар нэг зэрэг явуулсан нь Зүүн Өмнөд Азид ардчиллыг хөгжүүлэхэд үнэтэй хувь нэмэр оруулсан юм. 2008 оноос эхлэн эдгээр сонгуулийг зэрэг явуулах талаар парламентын гишүүд эсрэг байр суурьтай байсан ч сонгуулийг зэрэг явуулж чадсан байна. 2008 онд Сонгуулийн тухай хуулиндаа хагас нээлттэй пропорциональ систем, босгыг 2,5 гэж оруулсан зэрэг нь ардчилсан алхам болсон байна. Эх сурвалж: http://www.google.mn/#hl=mn&source=
Тайвань	Тус улс нь 2012 оны Ерөнхийлөгчийн болон парламентын сонгуулийг зэрэг явуулав. Энэ нь улс төрийн зорилгогүй бөгөөд нийгмийн зардлыг багасгах, улс төрийн шинэчлэлтийг хэрэгжүүлэх, мөн 500 сая тайвань долларыг хэмнэх бололцоо олгосон гэж Сонгуулийн төв хорооны дарга Чанг мэдэгдсэн байна. Эх сурвалж: http://www.taipeitimes.com/News/front/archives/2011/04/20/2003501206
АНУ	Холбооны болон муж улсын сонгуулиудыг 1975 оноос хойш зэрэг явуулдаг болсон нь эдийн засгийн асар их хэмнэлтийг авчирсан. Муж улсуудад нэг л удаа сонгуулийг явуулдаг. Эх сурвалж: The Truth of the Matter, By Gough Whitlam http://books.google.mn/books?
Австрали	Сонгуулиудыг нэг өдөр явуулах Америкийн загварыг Австрали улс дагаж Сенат болон Төлөөлөгчдийн хоёр танхимын сонгуулийг зэрэг явуулдаг болжээ. Бүх нийтийн санал асуулгаар хэд хэдэн удаа энэ асуудлыг эсэргүүцэж байсан байна.

2. Манай улстай адил төстэй тогтолцоотой унитар улс орнуудаас Болгараас бусад орнуудад парламентын болон орон нутгийн сонгууль тусдаа явагддаг байна.

№	Унитар тогтолцоотой улсууд	Хүн ам	Парламентын сонгогдох хугацаа	Парламентын гишүүдийн тоо	Орон нутгийн сонгуулийн хугацаа, парламентын сонгуультай хамтдаа явагддаг эсэх
1	Болгар	7.2 сая	4 жил	240	4 жил тутамд орон нутаг, парламентын сонгууль нэг өдөр явагддаг /Үндсэн хууль 64-1/
2	Латви	2.2 сая	4 жил	100	4 жил тутамд парламентын сонгууль явагддаг /Үндсэн хууль 4-р зүйл/ Орон нутгийн сонгууль нь тусдаа явагддаг
3	Унгар	10 сая	4 жил	386	4 жил, тусдаа явагддаг
4	Эстони	1.3 сая	4 жил	101	4 жилийн хугацаатайгаар орон нутгийн сонгуулийг тусдаа явуулдаг
5	Өмнөд Солонгос	48.9 сая	4 жил	299	4 жилийн хугацаатайгаар орон нутгийн сонгуулийг тусдаа явуулдаг
6	Азербайжан	9 сая	5 жил	125	5 жилийн хугацаатай тусдаа явагддаг.

7	Беларусь	9 сая	4 жил	110	4 жилийн хугацаатай тусдаа явагддаг
8	Гүрж	4.6 сая	4 жил	150	4 жилийн хугацаатай тусдаа явагддаг
9	Дани	5.5 сая	4 жил	179	4 жилийн хугацаатай тусдаа явагддаг
10	Израйль	7.2 сая	4 жил	120	4 жилийн хугацаатай тусдаа явагддаг
11	Кувейт	3.5 сая	4 жил	65	4 жилийн хугацаатай тусдаа явагддаг
12	Кыргызстан	5.4 сая	5 жил	120	5 жилийн хугацаатай тусдаа явагддаг
13	Люксембург	502,2 мянга	5 жил	60	5 жилийн хугацаатай тусдаа явагддаг
14	Македон	2 сая	4 жил	120	4 жилийн хугацаатай
15	Норвеги	4,9 сая	4 жил	169	4 жилийн хугацаатай тусдаа явагддаг
16	Португал	11.3 сая	4 жил	230	4 жилийн хугацаатай тусдаа явагддаг
17	Финланд	5.4 сая	4 жил	200	4 жилийн хугацаатай тусдаа явагддаг
18	Шинэ Зеланд	4.2 сая	3 жил	120	Орон нутгийн сонгууль нь 3 жилийн хугацаатай тусдаа явагддаг
19	Молдав	3.5 сая	4 жил	101	4 жилийн хугацаатай тусдаа явагддаг

* * *

2. Сонгуулийг хамтатган явуулсаны эерэг болон сөрөг үр дагавар

Эерэг тал нь:

1. Сонгуулийн үйл ажиллагаа улс орны хэмжээнд нэгэн зэрэг явагдах учраас цаг хугацаа хэмнэнэ.
2. Сонгуулийн компани ажлыг шат шатны сонгуулийн үед дахин дахин явуулах нь ажил цалгардах, улсын болон орон нутгийн ажил саатах нөхцөлийг үүсгэдэг. Хамтатган явуулсанаар энэ байдал арилна.
3. Улс төрийн намууд бүх шатны сонгуульд дээрээсээ доошоо хэт гүнзгий хутгалдан оролцож улс орон даяар улс төржсөн байдал удаан үргэлжилдэг явдал багасна. Олонхи болсон нам орон нутгийн сонгуульд өөрийн намыг ялуулахын төлөө идэвхийлэн оролцох, орон нутагт өөрийн намын төлөөллөө засаглалын эрхийн бүх шатанд хэрэгжүүлэх гэсэн санаа оролдлогыг тодорхой хэмжээнд хаана.
4. Сонгогчдод парламент болон орон нутгийн хуралд аль нам, хэн гэдэг нэр дэвшигчид саналаа өгөх сонголт хийх боломжийг нэг дор бүрдүүлж өгнө.
5. Дээд, доод шатны нэр дэвшигчдийн санал худалдан авах буруу үйлдэл багасч мөнгөний сонгууль хязгаарлагдана.

6. Сонгуультай холбоотой зардал хэмнэгдэх учраас эдийн засгийн хувьд үр ашигтай.
7. Ойр ойрхон олон сонгуулийг явуулах нь улс орон даяар хэт улс төржих, сонгогчдыг залхаах, үргүй зардал их гарах нөхцөлийг бүрдүүлнэ. Монгол улсад 4 жилд 3 удаа явагдаж байгаа сонгуулийг ядаж 2 болгох нь эдийн засгийн хэмнэлт, засаглалын тэнцвэртэй хуваарилалт болон хяналт, сонгогчдын хүсэл сонирхол болон цаг хугацаа хэмнэх, хэт улс төржилтийг багасгах талаасаа ач холбогдолтой байж болох юм.

Сөрөг тал нь:

1. УИХ -ын болон Орон нутгийн сонгуулийн тогтолцоо ижил биш. Өөрөөр хэлбэл УИХ -ын сонгууль холимог, Орон нутгийн сонгууль олон мандаттай мажоритари тогтолцоогоор явуулдаг учраас зөрчил үүснэ.
2. Бүх шатны сонгуулийн хуулийн зохицуулалт өөр өөр зохион байгуулалтыг шаарддаг учраас тэдгээр ялгаатай үйл ажиллагааг зохион байгуулах техник ажиллагаанд хүндрэл үүсч болзошгүй. Сонгуулийн хороо, хэсгийн хороодын ачаалал нэмэгдэнэ.
3. Орон нутгийн сонгуулийн үр дүнг гаргахад УИХ-ын сонгуулийнхтай нэг адил техник хэрэгслэлийг (автоматжуулсан) ашиглаж болох эсэх нь эргэлзээтэй.
4. 2012 онд УИХ -ын болон Орон нутгийн сонгуулийг хамт явуулах тохиолдолд одоо сонгогдсон ИТХ -ын бүрэн эрхийн 4 жилийн хугацаа наашилж 3,8 жилээр дуусгавар болох тул Монгол Улсын Үндсэн хууль болон Засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгж, түүний удирдлагын тухай хуультай зөрчилдөх нөхцөл үүснэ. (Орон нутгийн сонгуулийн тухай хуульд 2008 онд оруулсан нэмэлт өөрчлөлт)
5. Сонгууль хамт явагдах үед бүх аймаг, сум, орон нутгийн удирдлагууд нэр дэвшиж төрийн удирдлага болон хяналт хэсэг хугацаанд алдагдаж болзошгүй.
6. Саналын хайрцаг, компьютер техник хэрэгсэл, хүн хүчний хүрэлцээг нэмэгдүүлэх шаардлага гарна.
7. Сонгогчдын боловсролыг сайжруулах бэлтгэл хугацаа шаардлагатай ба сонгогчид төөрөлдөх, будлих байдал гарч сонгууль дахин явагдах нөхцөл үүсч болзошгүй.
8. Сонгуулийн хууль болон техник ажиллагааны талаар арга зүйн сургалт зохион байгуулах, сурталчлах нэмэлт ажиллагаа шаардагдана.
9. Сонгогчдын санал тоолох автоматжуулсан техник, программ хангамжийн асуудал шийдэгдээгүй байгаа тул энэ удаадаа хамтатган явуулах бодит боломж байхгүй гэсэн дүгнэлтийг СЕХ -ны зүгээс хийж байгаа.
10. Сонгуулийн автоматжуулсан техник, программ хангамжийн чиглэлээ мэргэжлийн боловсон хүчин бэлтгэгдээгүй. Сургалт зохион байгуулах хугацаа байхгүй тул хүндрэл гарна гэж холбогдох байгууллагууд үзэж байгаа.

3. Монгол Улсад сонгууль хамт явуулж байсан тухай мэдээлэл

1990 оны “Бүгд Найрамдах Монгол Ард Улсын Ардын Их Хурлын Депутатуудын сонгуулийн тухай” хуулийн

- 12.2-т Аймгийн төвийн болон улсын харьяалалтай хотод 10000 хүн ам тутамд АИХ-ын депутатуудын сонгуулийн нэг тойрог байгуулна. Харин тойрогтой адилтгах засаг захиргаа нутаг дэвсгэрийн нэгж бүрийг АИХ-ын депутатуудын сонгуулийн нэг тойрогт тооцно.
- 12.3-т Орон нутгийн АИХ-ын депутатуудын сонгуулийн тойргийг энэ хуулийн 2 дугаар зүйлийн 2-т заасны дагуу тогтоосон АИХ-ын депутатуудын тоонд нийт

хүн амыг хувааж байгуулна гэж заасан байдаг. Уг хуулийн хүрээнд 1990 оны 7 дугаар сарын 22 -нд сонгуулийг хамт явуулсан бөгөөд үүнээс хойш дахин сонгууль хамт явагдаагүй байна. Энэхүү сонгуулийн эерэг сөрөг үр дагаврын талаархи мэдээлэл байхгүй байна.

***

Ашигласан материал:

- Дэлхийн улс орнуудын парламент, Улаанбаатар, 2010
- Пятрас Гражулис Предложено наполовину сократить число парламентариев. www.p-w-w.ru
- Устанавливается порядок определения численности региональных парламентариев. regnum.ru
- www.ipu.org
- The Election Law On City and Town Councils, District Councils and Pagasts* Councils <http://web.cvk.lv/pub/public/28157.html>
- Constitution of Estonia 2013. <http://estonia.eu/about-estonia/country/estonia-at-a-glance.html>
- http://lgi.osi.hu/country_datasheet.php?id=11
- <http://www.belarus.by/en/government/belarus-elections/elections-to-local-councils-of-deputies-belarus>
- <http://lgi.osi.hu/publications/2001/84/Ch5-Georgia.pdf>
- http://www.kl.dk/ImageVault/Images/id_38221/ImageVaultHandler.aspx
- <http://books.google.mn/books>
- <http://www.cfr.org/indonesia/indonesia-local-elections/p8247#p2>
- <http://www.state.gov/r/pa/ei/bgn/358-76.htm>
- <http://www.electionguide.org/country-news.php?ID=128>
- http://en.wikipedia.org/wiki/Elections_in_Norway#Local_elections
- http://en.wikipedia.org/wiki/Elections_in_Portugal
- http://en.wikipedia.org/wiki/Elections_in_Finland
- <http://electionresults24.com/2011-moldovan-local-municipal-election-results.html>

UIN.MN
СУДАЛГААНЫ САН

НУТГИЙН ӨӨРӨӨ УДИРДАХ БАЙГУУЛЛАГЫН ҮЙЛ АЖИЛЛАГААН ДАХЬ УЛС ТӨРИЙН НАМЫН ОРОЛЦОО, ҮҮРЭГ, НӨЛӨӨ, ГИШҮҮДИЙН ОРОН НУТГИЙН ХУРАЛД НЭР ДЭВШИХ ЭРХ, УЛС ТӨРИЙН НАМУУДЫН ГИШҮҮНЧЛЭЛИЙН ТУХАЙ ХАРЬЦУУЛСАН СУДАЛГАА

П. Амаржаргал, К. Пүрэвсүрэн

Агуулга

1. Нутгийн өөрөө удирдах байгууллагын сонгуульд нэр дэвшүүлэх тухай

2. Зарим орнуудын Нутгийн өөрөө удирдах байгууллагын сонгуулийн тухай

3. Орон нутгийн сонгууль болон Нутгийн өөрөө удирдах байгууллагын үйл ажиллагаан дахь улс төрийн намуудын оролцоо

4. Улс төрийн намуудын гишүүнчлэл
- Ашигласан материал

***

Улсын Их Хурлын дэд дарга Г.Батхүүгийн захиалгаар “Нутгийн өөрөө удирдах байгууллагын үйл ажиллагаан дахь улс төрийн намын оролцоо, үүрэг, нөлөө, улс төрийн намуудын гишүүнчлэл, гишүүдийн орон нутгийн хуралд нэр дэвших эрхийн тухай” харьцуулсан судалгааг хийж гүйцэтгэлээ. Уг судалгааг Австри, Австрали, АНУ, Герман, Дани, Ирланд, Испани, Их Британи, Казахстан, Канад, Мексик, Молдов, Нидерланд, ОХУ, Польш, Словени, Солонгос, Унгар, Франц, Чили, Швед, Швейцарь, Эстони, Япон зэрэг улсуудын Үндсэн хууль болон холбогдох бусад хууль тогтоомж, мэдээлэл, судалгааны материалд үндэслэн хийсэн болно.Хэрэв шаардлагатай гэж үзвэл бусад нэмэлт мэдээллийг өмнө хийгдсэн судалгааны эмхтгэлүүдээс авч үзэж болно.

1. Нутгийн өөрөө удирдах байгууллагын сонгуульд нэр дэвшүүлэх тухай

Нэгдүгээр хэсгийг орон нутгийн сонгуулийн тогтолцоонд улс төрийн намууд хэрхэн оролцох оролцоо, орон нутгийн хурлын үйл ажиллагаанд нэр дэвших эрх, улс төрийн намаас нэр дэвшүүлэх эрх зэрэг асуудлаар судалгаанд хамрагдсан улс орнуудыг харьцуулан үзүүлэв.

Холбогдох хууль тогтоомжийг судлан үзэхэд орон нутгийн сонгуульд нэр дэвшүүлэх ажиллагааг, тухайлбал, Япон, Унгар, Бангладеш, Польш, Болгар, Чех, Казахстан, Бүгд Найрамдах Солонгос зэрэг улсуудад бие даан нэр дэвшүүлэх, улс төрийн намуудаас нэр дэвшүүлэх болон тодорхой тооны сонгогчдоос нэр дэвшүүлэх зарчмаар явагдаж байна.

Зарим нэг улсын онцлог зохицуулалтыг дурьдвал:

- Япон Улсад тухайн улс төрийн намд нэр дэвшүүлэх хүний тоон хязгаарыг тогтоож өгдөг.

- БНУУ-д тухайн орон нутагт байнгын оршин суугчийн нэрийг дэвшүүлэх, түүнчлэн Төрийн бус байгууллага нэр дэвшүүлэх эрхтэй.

- БНСУ-д бие даан нэр дэвшигч нь хичнээн хүний гарын үсэг авах болон мөнгөний барьцааг хуульд тодорхой заасан байдаг.

- БНКазахстан Улсад тухайн тойргийн сонгуульд өргөдөл гаргаж нэр дэвших, хөрөнгө орлогын мэдүүлэг гаргах зэрэг асуудлыг Орон нутгийн сонгуулийн тухай хуульд зааж өгчээ.

Орон нутгийн сонгуульд нэр дэвшүүлэх хэлбэрүүд:

Улсын нэр	Намаас	Сонгогчдоос	Олон нийтийн байгууллагаас	Бие даан
Австрали		+		
Австри	+			
АНУ	+	+		
Герман	+	+		
Испани	+			
Казахстан	+			+
Канад	+	+		
Словени	+			+
Солонгос	+			+
Унгар	+	+	+	+
Франц	+			
Чили	+			+
Швейцарь	+			
Япон	+			+

Эндээс үзвэл сонгуульд нэр дэвшүүлэх хэд хэдэн аргыг улс орнуудад хэрэглэж байна:

- a) зөвхөн улс төрийн намууд нэр дэвшүүлэх,

b) зөвхөн тодорхой тооноос доошгүй бүртгэгдсэн сонгогчид нэр дэвшүүлэх,

c) улс төрийн намууд ба тодорхой тооны бүртгэгдсэн сонгогчид хамтран нэр дэвшүүлэх.

Тухайлбал, Канадад нэр дэвшүүлэх баримт бичигт зөвхөн сонгогчдийн нэрсийн жагсаалтад бүртгэлтэй хоёр сонгогчийн гарын үсэг байхад хангалттай байдаг бол, Австралид нэр дэвшүүлэх өргөдөлд сонгогчдийн нэрсийн жагсаалтад бүртгэлтэй арван сонгогч гарын үсэг зурсан байх хэрэгтэй бөгөөд эдгээрийн нэг нь нэр дэвшүүлэгч, нэг нь нэр дэвшүүлэгчийн саналыг дэмжигч, үлдсэн найм нь нэр дэвшигчийг дэмжихийг зөвшөөрсөн мөн жагсаалтад бүртгэлтэй сонгогч байна. АНУ -д улс төрийн намууд нэр дэвшүүлэхийн тулд тодорхой тооноос доошгүй бүртгэгдсэн сонгогчдын гарын үсэг цуглуулсан байх хэрэгтэй (Иллинойст 25 мянга, Нью - Йоркт 20 мянга, Охайо, Алабамад 5 мянга г.м.). Гэхдээ АНУ -д ихэнх орон нутгийн сонгууль улс төрийн намуудын оролцоогүй явагддагийг санах хэрэгтэй.

ХБНГУ -д Бундестагт суудалгүй боловч аль нэг муж улсын Ландтагт сүүлийн сонгуулиар таваас доошгүй суудал авсан улс төрийн нам сонгуулийн кампанид оролцох хүсэлтээ сонгуулийн удирдагчид мэдэгдэж, үүнийг нь үндэслэн холбооны сонгуулийн хороо уг байгууллагыг улс төрийн намын шинжтэй гэж үзсэн тохиолдолд уг нам сонгуульд нэр дэвшүүлж болно. Үүнээс гадна парламентад суудалгүй нам өөрийн нэр дэвшигчээ нэр дэвшүүлж буй тойрог бүрт 200 -гаас доошгүй, нэр дэвшигчдийн жагсаалтаа дэвшүүлж буй муж улс бүрт 1000-аас доошгүй сонгогчдын гарын үсэг цуглуулах шаардлагатай байдаг байна.

2. Зарим орнуудын Нутгийн өөрөө удирдах байгууллагын сонгуулийн тухай**Канад Улс**

Канад Улс нь арван муж, гурван нутаг дэвсгэрээс бүрдсэн холбооны улс. Канадын нутаг дэвсгэр том боловч Канадын Сонгуулийн байгууллага бүхэлдээ төвлөрсөн шинжтэй байдаг бөгөөд алба салбарууд нь нийслэл Оттава хотдоо байрладаг. Бүтцийн хувьд 308 тойргоос бүрддэг. Сонгуулийн тойргуудыг арван жил тутам явагддаг хүн амын тооллогын дүнг үндэслэн өөрчлөн шинэчилдэг байна.

Намууд нь төв, орон нутгийн салбаруудад хуваагддаг. Намын салбар хорооны гишүүд тухайн орон нутгийн зөвлөлийн гишүүнд нэрээ дэвшүүлдэг байна. Канадын Сонгуулийн хуулийн 6-р бүлгийн 65, 66 дугаар зүйлд нэр дэвшигчдэд тавигдах шаардлагын талаар заасан байна. 1970 оны өөрчлөлтөөр сонгуулийн сонгох эрхийг 21 нас хүрсэн иргэд эдэлдэг байсныг 18 нас болгосон байна.

Намаас тойрог бүрт зөвхөн нэг нэр дэвшигчийг батлан гарын үсэг зурж болно. (Сонгуулийн хуулийн 68 дугаар зүйл) Тухайн сонгуулийн тойрогт эвсэл, намаас дэвшигч нас барсан эсвэл нэрийг татан авсан бол 74.1-т заасны дагуу өөр нэр дэвшигчийг нэр дэвшүүлэх өдөр дуусахаас өмнө нэр дэвшүүлж болно. (Сонгуулийн хуулийн 68-2 дугаар зүйл)

Олон намын тогтолцоонд суурилсан Сонгуулийн менежментийн байгууллагын гишүүд улс төрийн намуудын төлөөлөгчдийн үүрэг гүйцэтгэхийнхээ зэрэгцээ сонгуулийн үйл явцыг төвийг сахих зарчмын дагуу явуулж, өөрийг нь томилсон намын эрх ашгийг хамгаална. Тэд өөрсдийг нь томилсон намын эрх ашгийг хамгаалахаас гадна өөрийнхөөсөө бусад намын эрх ашгийг давуу байлгахгүйн төлөө ажиллана.

Чили Улс

Чили нь 15 регион, 51 провинц, 346 муниципалитет, коммунаас бүрдсэн унитар улс юм. Чили Улсын Үндсэн Хууль, Сонгуулийн тогтолцооны органик хууль-18.556 (1986), Орон нутгийн органик хууль-18.695 (2006), Улс төрийн намуудын тухай хууль-18.603 /1987/ зэрэг хуулиудаар орон нутгийн сонгуулийн процедурыг зохицуулна.

Парламентын болон орон нутгийн аль алиных нь сонгуульд нам, эвсэл, бие даагчдын зүгээс тойрог бүрт дээд тал нь хоёр хүний нэр дэвшүүлсэн жагсаалтыг гаргаж өгдөг байна. Сонгогчид өөрсдийн шилж сонгосон нэр дэвшигчийнхээ төлөө санал өгдөг. Эхний суудлыг нийт дүнгээр хамгийн олон санал авсан жагсаалтад багтсан нэр дэвшигчдэд өгдөг. Нэг тойргийн хоёр суудлын хоёуланг авахын тулд хамгийн амжилттай өрсөлдөгчдийн санал нь хоёр дахь жагсаалтад өгсөн саналаас хоёр дахин их байх ёстой. Энэ тогтолцоонд тавьдаг босго маш өндөр учраас намууд сонгуульд эвсэл болон оролцох шаардлагатай болдог байна. Тухайн жагсаалтаар нэг суудал авахын тулд нийт саналын 33,4 хувийн санал авсан байх шаардлагатай. Харин хоёр суудлын хоёуланг баталгаатай авахын тулд нийт саналын 66,7 хувийг авсан байх хэрэгтэй.

Сонгуулийн бином (binomial) тогтолцооны үр дүнд бараг бүх дүүргээс Концертацонны нэг төлөөлөгч, Чилийн Альянсаас нэг төлөөлөгч сонгогддог байна. Энэ тогтолцоонд нэг жагсаалтаас нэг суудлын төлөө өрсөлдөж байгаа хоёр нэр дэвшигчийн хооронд өрсөлдөөн явагдах боломжтой ч практик дээр аль аль эвсэлд байгаа элитүүдийн байр сууринаас болж энэ байдал ихээхэн хязгаарлагддаг.

Энэ тогтолцооны давтагдашгүй онцлог бол практик дээр хамгийн том олонхийг бус хамгийн том цөөнхийг дэмждэг явдал юм. Энэ бол мажоритар буюу олонхийн тогтолцоо

биш. Харин нийт саналын 34 хувийг авсан сонгуулийн жагсаалт нийт суудлын тал хувийг авах боломж олгодог учраас хувь тэнцүүлэх механизм ашигладаг боловч пропорциональ бус үр дүн гаргадаг тогтолцоо юм. Яагаад ийм гажуудал гараад байгаагийн гол шалтгаан нь сонгуулийн өрсөлдөөнд тавьдаг хязгаарлалтуудтай холбоотой. Энэхүү сонгуулийн тогтолцоо нь хэд хэдэн үндэслэлээр шүүмжлэл өртөж ирсэн. Нэгдүгээрт, намууд нэг суудал авахын тулд маш өндөр босго давах ёстой болдог учраас сонгуульд заавал эвсэх орохыг хүчээр шаарддаг.

Хоёрдугаарт, ихэвчлэн эвсэл бүр нэг суудал авдаг учраас жинхэнэ өрсөлдөөн хоёр сөргөлдөгч эвсэл ба тэдний намуудын хооронд явагдахын оронд нэг эвслийн гишүүн намуудын хооронд явагддаг байна. Энэхүү маргаан нь эвслийн эв нэгдэл, тогтвортой байдалд эрсдэл учруулж байдаг. Дөрөвдүгээрт, энэ тогтолцоо нь намын удирдлагуудад асар их эрх мэдэл олгосноос тэд бараг жагсаалт хийж байх явцдаа л ялагчдыг сонгочихдог байна.

Олон тойрогт жинхэнэ өрсөлдөөн явагддаггүй учраас сонгогчид сонгуульд оролцох сонирхол муутай байгаад зогсохгүй өөрийнх нь дэмждэг намаас нэр дэвшигч байхгүй бол бүр ч сонирхолгүй болдог ажээ. Одоогийн сонгуулийн тогтолцоотой холбоотой өөр нэг асуудал бол сонгогчоор бүртгүүлэх эсэх нь сайн дурын боловч саналаа заавал өгөх шаардлага тавьдаг явдал юм.

Франц Улс

Франц Улс нь засаг захиргааны нэгжийн хувьд 22 муж, 96 департамент, 342 дүүрэг, 3,883 кантон, 36,686 коммунд тус тус хуваагддаг байна. Францын улс төрийн намууд нь зохион байгуулалтын үндэсний хэмжээний буюу төв, орон нутгийн хэмжээний буюу салбаруудад хуваагдана. Намын салбар хорооны гишүүд тухайн орон нутгийн зөвлөлийн гишүүнд нэрээ дэвшүүлнэ. Муж зөвлөл, департамент болон кантоны Ерөнхий зөвлөлийн сонгуульд нэр дэвшигчид тавигдах дараах шаардлагуудыг хуульд заасан байна:

- 18 ба түүнээс дээш настай,
- франц үндэстэн,
- мужийн сонгуулийн бүртгэлд бүртгэлтэй,
- хамгийн багадаа сүүлийн таван жил татвар төлсөн.

Эдгээрээс гадна сонгуульд нэр дэвшиж болохгүй тохиолдлыг Сонгуулийн тухай хуульд тодорхой заасан байна. Тухайлбал, төрийн зарим албан тушаалтан, тухайлбал, мужид Засгийн газрыг төлөөлж ажиллаж байгаа албан тушаалтан сонгуульд нэрээ дэвшүүлэхийг хориглосон байна.

Франц Улс бол улс төрд жендерийн тэгш байдлыг хангах талаар хуульчилсан анхны улс. Жендерийн тэгш байдлыг хангах харилцааг хангах үүднээс 2000 онд баталсан Жендерийн тэгш байдлын тухай хуульд дараах гол нөхцөлийг тусгасан байна. Энэ нь бүх сонгуулийг үйл ажиллагаанд жендерийн тэгш байдлыг заавал хангах тухай зарчим бөгөөд үүнийг тухайн сонгуулиас хамаарч янз бүрээр хэрэгжүүлнэ. Тухайлбал, 3500-аас дээш оршин суугчидтай коммуны ба мужийн зөвлөлийн сонгууль, Корсикагийн Ассамблейн сонгуульд нэр дэвшигчдийн тал хувь нь заавал эмэгтэй байх ёстой.

Испани Улс

Испанийн Үндсэн хуулийн 13.2, 23, 140.1 болон 141 дүгээр зүйл; Сонгуулийн ерөнхий тогтолцоо органик хууль 5/1985; Улс төрийн намуудийн санхүүжилт Органик хууль 3/1987; Орон нутгийн бүтцийг зохицуулсан хууль 7/1985; Улс төрийн намуудын тухай

Органик хууль 6/2002 зэрэг эдгээр хуулиудаар орон нутгийн сонгууль түүний процедурийг зохицуулдаг байна. Үндсэн хуулийн 13.2 болон 23 дугаар зүйлээр сонгох болон сонгогдох эрхийн үндсийг заасан.

Испани бол нутаг дэвсгэрийн зарчмын үндсэн дээр эрх мэдэл хуваарилан төвлөрлийг сааруулсан, бие даасан засаг захиргааны тогтолцоотой улс юм. 3 түвшний сонгуультай:

- Үндэсний түвшний сонгууль (Конгресс),
- Өөртөө засах орны сонгууль (17 өөртөө засах коммунийн хууль тогтоох байгууллагыг сонгох),
- Орон нутгийн түвшний сонгууль

Сонгууль, санал асуулгыг Сонгуулийн тухай хуулийн дагуу бүх түвшний сонгуулийг зохион байгуулах үүрэг бүхий Сонгуулийн төв зөвлөлийн хяналтын дор өөртөө засах орон, орон нутаг, бүсийн сонгуулийн байгууллагуудын оролцоотойгоор зохион байгуулдаг.

Испани улсын орон нутгийн сонгууль нь сонгуулийн хувь тэнцүүлсэн системийн дагуу явагддаг. Сонгууль 4 жил тутамд болдог ба ойролцоогоор 66,000 орчим төлөөлөгчид орон нутагт сонгогддог байна. Улс төрийн намууд, Холбоо эвсэлүүд орон нутгийн сонгуульд оролцохоор бол Сонгуулийн Зөвлөлд сонгууль зарласанаас хойшхи 9 дэх өдрөөс өмнө сонгуульд оролцохоо мэдэгдэж, 15-20 хоногт нэр дэвшигчдийг танилцуулна. Улс төрийн нам нь дангаараа болон бусад улс төрийн намуудтай эвсэл байгуулан оролцож болно.

Тухайн улс төрийн нам, намуудын эвсэл болон холбоодоос ирүүлсэн нэр дэвшигчдийн жагсаалт дахь нэр дэвшигчдийн хүйсийн тэнцвэртэй байдлыг хангасан байх ёстой (40 дүгээр зүйл-Сонгуулийн Ерөнхий тогтолцооны Органик хууль) бөгөөд энэ нь 3000-аас доош хүн амтай орон нутагт хамаардаггүй. Тус улсын иргэд, тухайн орон нутагт амьдарч буй Европын Холбооны иргэд болон олон улсын гэрээгээр хүлээн зөвшөөрөгдсөн иргэд сонгууль өгөх эрхтэй.

Тус улс дахь улс төрийн намууд төвийг сахих зарчим, мэргэжлийн ур чадварын өндөр стандартыг хангах зорилгоор Сонгуулийн менежментын байгууллагад өндөр нэр хүндтэй хүмүүсийг томилдог бөгөөд ийм тохиолдолд гишүүд намуудын төлөөлөгч маягаар ажилладаггүй. Мөн түүнчлэн улс төрийн намуудтай харилцах харилцаагаа хялбаршуулахын тулд сонгуулийн эхний үеэс улс төрийн нам бүрээс Сонгуулийн төв зөвлөл, доод шатны сонгуулийн зөвлөлтэй харилцах ерөнхий төлөөлөгчийг томилуулж, улс төрийн намууд болон Сонгуулийн зөвлөлийн хооронд холбоо барих үүрэгтэйгээр ажиллуулдаг байна. Хэрэв сонгогдсон төлөөлөгч нас барсан болон бүрэн эрхээ алдсан тохиолдолд жагсаалтад дараагийн өндөр санал авсан нэр дэвшигч төлөөлөгч болно. Сонгуулийн кампанит ажил сонгууль зарласны 38 дахь хоногт эхэлж 15 хоног үргэлжилнэ.

Словени Улс

Бүгд Найрамдах Словени Улсын нутгийн удирдлагын эрх зүйн үндэс нь Үндсэн хууль, Орон нутгийн өөрөө удирдах ёсны тухай хууль, Орон нутгийн сонгуулийн тухай хууль зэрэг холбогдох бусад хууль тогтоомжоор (Сонгуулийн хууль болон Улс төрийн намын тухай хууль гэх мэт 10 орчим) зохицуулагддаг байна.

Орон нутгийн сонгуулийг Орон нутгийн сонгуулийн тухай хууль болон Орон нутгийн өөрөө удирдах ёсны тухай хуулиар зохицуулна. Орон нутгийн сонгуулийн тухай хуулиар “Аймаг, нийслэлийн иргэдийн төлөөлөгчдийн хурал”, засаг дарга, бүсийн зөвлөл болон хотын зөвлөлүүд, тосгон болон дүүргийн коммуныг сонгох сонгуулийн үйл явцыг зохицуулна. Ерөнхий орон нутгийн зөвлөлийн сонгууль нь 4 жил тутамд явагдах ба шаардлагатай тохиолдолд хугацаанаас нь өмнө зарлан явуулж болно. Орон нутгийн ердийн сонгуулийг

Үндэсний Ассамблейн ерөнхийлөгч, харин эрт (early) буюу хуулийн хугацаанаас өмнө явуулах дахин болон нөхөн сонгуулийг хотын захирагч зарлана.

Тухайн орон нутагт оршин суугч Словени улсын насанд хүрсэн бүх иргэн сонгуульд саналаа өгөх эрхтэй. Орон нутгийн сонгуулийн хуулийн дагуу 12 -оос бага гишүүн бүхий “Аймаг, нийслэлийн иргэдийн төлөөлөгчдийн хурал”-ын (Төлөөлөгчдийн хурал гэх) мажоритар системээр, харин 12-оос олон гишүүн бүхий Төлөөлөгчдийн хуралд пропорциональ системээр сонгууль явагдана. Түүнчлэн, иргэд нь бие даан нэр дэвшигчдийг мажоритар системээр сонгох бөгөөд харин нэр дэвшигчдийн жагсаалтаас сонгох тохиолдолд пропорциональ системээр сонгуулийг явуулна.

Хэрэв нэр дэвшигчдийн аль аль нь шаардлагатай олонхийн саналыг авч чадаагүй тохиолдолд хамгийн олон санал авсан 2 нэр дэвшигчийг 2 дугаар шатанд өрсөлдүүлнэ. Нэр дэвшигчид болон нэр дэвшигчдийн жагсаалтад улс төрийн намууд, эсвэл сонгуулийн нэгж дэх сонгогчид гарын үсэг зурснаар тухайн нэр дэвшигч сонгуульд өрсөлдөх боломжтой болно.

Орон нутгийн сонгуулийн тухай хуулийн дагуу сонгогчид нь санал асуулгаар болон сонгогчдын хурлаар нэр дэвшигчдийг нэрлэж болно. Сонгогчдын хурлаар нэрлэж байгаа тохиолдолд сонгогчид тухайн хүнийг нэр дэвшигчид өрсөлдүүлэхээр санал оруулж, хурлаар хэлэлцэн сонгогдсон тохиолдолд нэр дэвшинэ. Сонгогч тус бүр хамгийн дээд тал нь Төлөөлөгчдийн хурал дахь суудлын тоогоор нэр дэвшигч санал болгох эрхтэй. Бие даан нэр дэвшигч нь хамгийн багадаа 30 санал, хэрэв сонгуулийн нэгж нь 500-аас бага оршин суугчидтай бол хамгийн багадаа 50 (оршин суугчийн) санал авснаар нэр дэвшигчийн эрхтэй болно.

БНСловени Улсын орон нутгийн сонгууль нь Орон нутгийн сонгуулийн тухай хуулиар зохицуулагдана. Мажоритар системээр явагдах сонгуульд нэр дэвших. Мажоритар зарчмын дагуу Аймаг, нийслэлийн Төлөөлөгчдийн хуралд нэр дэвшигчдийг аймаг, нийслэлд улс төрийн намууд, харин сонгуулийн нэгжид сонгогчид нэр дэвшүүлнэ.

Аймаг, нийслэлийн Төлөөлөгчдийн хурал дахь Итали, Унгар үндэстний төлөөллийг тухайн коммуны төлөөлөл болох 15-аас доошгүй хүний гарын үсэгтэйгээр санал болгосноор сонгогчид нэр дэвшүүлнэ. Аймаг, нийслэлийн Төлөөлөгчдийн хурал дахь Цыган үндэстний төлөөллийг тухайн коммуны сонгогчид нэр дэвшүүлнэ. Сонгуулийн нэгж тус бүр дээр улс төрийн намууд өөрийн нэр дэвшигчдийг Аймаг, нийслэлийн Төлөөлөгчдийн хуралд нэр дэвшүүлж болно. Улс төрийн намууд нэр дэвшигчийг сонгохдоо өөрсдийн тогтоосон дүрмийн дагуу сонгоно. Зөвхөн тухайн сонгуулийн нэгжид оршин суугч сонгуулийн эрх бүхий намын гишүүд нэр дэвшигчийг тодруулахад оролцоно. Нэр дэвшигчийг нууц санал хураалтаар сонгоно. Сонгогчид нэр дэвшигчийг гарын үсэг цуглуулж, эсвэл сонгогчдын хурлаар тодруулна.

Сонгуулийн нэгж тус бүр дээр Аймаг, нийслэлийн Төлөөлөгчдийн хуралд нэр дэвших хүмүүсийг тухайн нэгжид байнга оршин суух 15-аас доошгүй сонгогчийн гарын үсэгтэйгээр тодруулна. Пропорциональ системээр явагдах сонгуульд нэр дэвших. Аймаг, нийслэлийн Төлөөлөгчдийн хуралд нэр дэвших хүмүүсийн нэрсийн жагсаалтыг аймаг, нийслэлд улс төрийн нам, сонгуулийн нэгжид сонгогчид гаргана. Жагсаалт тус бүр дэх нэр дэвшигчдийн тоо нь хамгийн ихдээ тухайн нэгжид оногдох Аймаг, нийслэлийн Төлөөлөгчдийн хурлын суудлын тоотой тэнцүү байна. Улс төрийн намууд сонгуулийн нэгж болгон дээр нэр дэвшигчдийн жагсаалт гаргаж болно.

Сонгуулийн нэгж тус бүр дээр сонгогчид Орон нутгийн сонгуулийн тухай хуулийн 54-р зүйлд заасан тооны сонгогчийн гарын үсэгтэйгээр нэр дэвшигчдийн жагсаалт гаргаж болно. Нэг сонгогчийн групп нь зөвхөн нэг жагсаалт гаргах эрхтэй байна.

БНСУ

Орон нутгийн сонгуульд нэр дэвшигч нь нам эвслээс, бие даан гэсэн хоёр хэлбэрээр нэр дэвшинэ. Өргөтгөсөн хот, мужийн захирагчид бие даан нэр дэвшигч нь 1000 - 2000 хүн, ИТХ -д нэр дэвшигч нь 100 - 200 хүний дэмжлэг буюу дэмжигчдийнхээ гарын үсгийг цуглуулсан байх ёстой. Өөрөө удирдах дүүрэг, хот, гүний засаг даргад нэр дэвшигч нь 300-500, ИТХ-д нэр дэвшиж байгаа бол 50-100 хүний дэмжлэгийг авна. Нэр дэвшигчдийг санал хураалт болохоос 15 хоногийн өмнө хоёр хоног, өглөө 9-17 цагийн хооронд бүртгэнэ. Орон нутгийн сонгуульд нэр дэвшүүлэхдээ дараах хэмжээний барьцааны мөнгийг авдаг.

Сонгуулийн төрөл	Барьцааны мөнгө /вон/
Өргөтгөсөн хот, мужийн захирагч	50 сая
Өргөтгөсөн хот, мужийн ИТХ	3 сая
Өөртөө засах дүүрэг, хот, гүний ЗД	10 сая
Өөртөө засах дүүрэг, хот, гүний ИТХ	2 сая

Дээрхи барьцааны мөнгийг сонгуульд сонгогдсон тохиолдолд суутгалаа төлөөд буцааж авах, сонгогдоогүй тохиолдолд тодорхой хувийг буцааж авах нөхцөлтэй байдаг. Хэрэв нэр дэвшигч сонгогдох, нас нөгчих, хүчинтэй саналын хуудас 100-ны 15 хувиас дээш байвал үндсэн зардлыг нь хасаад эргүүлж өгнө. Харин хүчинтэй саналын хуудасны тоо 100-ны 10 хувиас дээш, 15 хувиас доош байвал барьцааны мөнгөний 50 хувийг буцааж олгоно.

Орон нутгийн сонгуульд албаны бүрэн эрхийн хугацаа 4 жил. Хуульд заасны дагуу шинэ захирагчийн бүрэн эрхийн хугацаа 7 сарын 1-ээс эхэлдэг. Сонгуулийн санал хураах өдрийг бүрэн эрхийн хугацаа дуусахаас 30 хоногийн өмнө, лхагва гарагт байхаар тохируулна. Сонгуулийн сурталчилгаа 14 хоног байна. Сонгуульд ялагчийг дараах зарчмаар тодруулна.

1. Өргөтгөсөн хот, мужийн захирагч болон өөрөө удирдах дүүрэг, хот, гүний засаг даргын сонгуульд олонхийн санал авсан нэр дэвшигчийг сонгогдсон гэж үзнэ. Хэрэв 2 ба түүнээс дээш нэр дэвшигчийн саналын тоо тэнцвэл насны эрэмбээр шийдвэрлэнэ. Санал хураах цаг дуустал ганц нэр дэвшигч байвал нийт сонгогчдын 1/3 хувийн санал авч байж сонгогдсонд тооцогдоно.
2. Өөрөө удирдах дүүрэг, хот, гүний ИТХ-д нэр дэвшигчдээс олонхийн санал авсан эрэмбээр нийт ИТХ-ын тоонд нийцүүлэн сонгоно.
3. Орон нутгийн ИТХ-ын пропорциональ төлөөллийн сонгуульд 100-ны 5-аас дээш хувийн санал авсан нам суудал хуваарилуулж авах эрхтэй. Гэхдээ нийт суудлын 2/3-оос илүүг хуваарилахгүй.

Унгар Улс

Энэ 2010 онд БНУУ-ын Улсын хурал “Орон нутгийн хурлын төлөөлөгчид ба засаг даргыг сонгох тухай” 1990 оны LXIV (64 дүгээр) хуулиа Европын холбооноос гишүүн орнууддаа гаргасан зөвлөмжийг харгалзан шинэчлэн баталжээ. Ингэснээр 15 бүлэг, 63 зүйл, 5 хавсралт бүхий хуулиа 6 бүлэг, 25 зүйлтэй болгон өөрчилжээ. Орон нутгийн хурлын төлөөлөгчдийн тоог цөөрүүлж, сонгуулийн компанийн хугацааг багасгасан байна. Сонгуулийн кампанийн үргэлжлэх хугацааг 60 хоногоор тогтоожээ.

Нутгийн хурлын төлөөлөгчдийн тоо нь оршин суугчдын тооноос хамаарна. 10 мянга хүртэл оршин суугчидтай хот, тосгон хүн амаасаа хамаарч 2-8 төлөөлөгчийг шууд нэрсээр сонгох бол 10 мянгаас дээш хүн амтай хот, суурин газрууд хүн амынхаа тооноос хамааран тодорхой тооны төлөөлөгчдийг шууд нэрсээр сонгохоос гадна нэр дэвшээд сонгогдоогүй

хүмүүсийн авсан саналын тоотой пропорционалиар саналын компенсацийн жагсаалтаар сонгоно. Гэхдээ энэ компенсацийн жагсаалтаар сонгогдсон төлөөлөгчдийн тоо нь шууд сонгогдсон төлөөлөгчдийн тооны 50 хувиас хэтрэхгүй.

БНУУ -ын Сонгуулийн процессийн тухай хуулийн 46 дугаар зүйлд “Орон нутгийн сонгуульд нэр дэвшигчийг санал болгох хуудсаар нэр дэвшүүлэх бөгөөд тухайн тойргийн байнга оршин суудаг сонгогч нь сонгууль болохоос 23 хоногийн өмнө нэрийг нь дэвшүүлнэ” гэжээ. Мөн байгууллагаас орон нутгийн сонгуульд нэр дэвшүүлж болно. Тухайлбал, уг хуулийн 51 дүгээр зүйлд Унгар Улсын шүүхэд бүртгэлтэй Төрийн бус байгууллага нь нэр дэвшүүлж болохоор заасан байна.

Нэрсийн ба компенсацийн жагсаалт

Мужаас дооших нутаг дэвсгэрийн нэгжид мажоритараар сонгууль явуулах үед гишүүн сонгох болон засаг дарга сонгох нэр дэвшигчдийн нэг нэг жагсаалт байх бөгөөд нэр дэвшигч зөвхөн аль нэгд нь нэрээ дэвшүүлнэ. Холимог системээр явагдах сонгуульд мужаас дооших нутаг дэвсгэрийн нэгж болон муж, мужийн эрхтэй хот, нийслэлд тус бүрт нь хурлын төлөөлөгчид нэр дэвшигчдийн 1 нэрсийн жагсаалт, 1 компенсацийн жагсаалт байна. Нэр дэвшигчид тухайн сонгуулийн тойрогтоо энэ 2 жагсаалтын аль алинд нь нэрээ дэвшүүлж болно. Хэрэв жагсаалтаар хоёулангаар нь сонгогдсон бол 30 хоногийн дотор сонголтоо хийж аль нэг жагсаалтаас нэрээ хасуулна.

Холимог системээр засаг даргыг сонгох үед нэр дэвшигч мөн хурлын төлөөлөгчийг сонгох нэрсийн ба компенсацийн жагсаалтад аль алинд нь нэрээ дэвшүүлж болно. Нийслэлийн засаг даргад нэр дэвшигч зөвхөн нийслэлийн жагсаалтанд нэрээ дэвшүүлнэ. Нийслэл болон мужид, муж болон мужийн эрхтэй хотод зэрэг нэр дэвшүүлж болохгүй.

Нэр дэвшигч ба нэр дэвшүүлж буй намд тавих шаардлага

Мажоритараар сонгууль явуулж буй тойрогт нэр дэвшигч тухайн тойргийн сонгогчдын дор хаяж 1%-ийн дэмжлэг авч байж нэр дэвшинэ. Холимог системээр сонгууль явуулах тойрогт нэр дэвшүүлэх нам тухайн тойргийн сонгогчдын дор хаяж 1%-ийн дэмжлэг авсан байх ёстой. Нэр дэвшүүлэх намын хувьд:

- а. 10000-аас дээш оршин суугчтай тойрогт улс төрийн нам компенсацийн жагсаалт гаргахын тулд уг нутаг дэвсгэр дэхь мажоритараар сонгох тойргуудын дор хаяж талаас илүүд нь нэр дэвшигчтэй байх ёстой.
- б. Нийслэлийн дүүргүүдийн талаас илүүд нь компенсацийн жагсаалт гаргасан нам нийслэлийн хуралд нэр дэвшүүлэх эрхтэй.
- в. Аль нэг тойрогт нэр дэвшсэн байсан хүн нэрээ татснаар намынх нь нэр дэвшүүлэх эрх хүчингүй болохгүй.

Намууд хамтарсан жагсаалт гаргах

- а. Мажоритараар шууд сонгох тойргуудын талаас илүүд хамтран нэр дэвшүүлсэн намууд хамтарсан компенсацийн жагсаалт гаргаж болно.
- б. Нийслэлийн дүүргүүдийн талаас илүүд нь хамтарсан компенсацийн жагсаалт гаргасан намууд нийслэлийн шууд сонгох тойрогт хамтран нэр дэвшүүлж болно.
- в. Намууд мужийн сонгогчдийн 1% буюу дор хаяж 2000-аас доошгүй сонгогчийн дэмжлэгийг хамтран авсан бол мужийн шууд сонгох тойрогт хамтран нэр дэвшүүлж болно.

Казахстан Улс

Казахстан Улсад сонгууль явуулах журам, процедур, үндсэн зарчмуудыг “Бүгд Найрамдах Казахстан Улсын сонгуулийн тухай” гэсэн Үндсэн хуульчилсан хуулиар тогтооно. Уг хуулиар Ерөнхийлөгч, Парламентын доод танхим Мажилисийн депутат, мужуудын хурал – Маслихатын депутат, нутгийн өөрөө удирдах байгууллагын гишүүдийг сонгох сонгуулийг бүгдийг нь зохицуулна. Сонгуулийн хуулийн 13 дугаар бүлэгт Маслихатын депутатуудыг сонгох талаар заасан. 101, 102 дугаар зүйлүүдэд Маслихатын депутатын сонгуулийг зарлах, нэр дэвшигчдэд тавигдах шаардлагын талаар заажээ.

Зүйл 103. Маслихатын депутатад нэр дэвшүүлэх

1. Тогтоогдсон журмын дагуу бүртгэгдсэн улсын болон орон нутгийн олон нийтийн нэгдлүүд болон тэдний бүтцийн салбарууд маслихатын депутатад нэр дэвшүүлнэ. Мөн иргэд бие даан нэр дэвшиж болно.
2. Улсын болон орон нутгийн олон нийтийн нэгдлүүд болон тэдний бүтцийн салбарууд маслихатын депутатад нэр дэвшүүлэх үйл ажиллагааг уг нэгдлийн дээд байгууллагаас нэр дэвшигч бүрийн дэвших сонгуулийн тойргийг заан мэдүүлж гүйцэтгэнэ. Олон нийтийн нэгдлүүд өөрийн гишүүн бус хүнийг депутатад нэр дэвшүүлэх эрхгүй. Олон нийтийн нэгдлүүд маслихатын сонгуулийн тойрог бүрт зөвхөн нэг нэр дэвшигчийн нэр дэвшүүлнэ. Маслихатын депутатад нэр дэвшүүлэх шийдвэрийг улсын болон орон нутгийн олон нийтийн нэгдлүүд, тэдний бүтцийн салбаруудын дээд байгууллагын нийт гишүүдийн олонхийн саналаар гаргаж, хуралдааны протоколоор баталгаажуулсан байна.
3. Олон нийтийн нэгдлийн дээд байгууллагын шийдвэрийг 1) нэр дэвшигчид танилцуулна, 2) нэр дэвшигчийн дэвших зөвшөөрөл бүхий өргөдлийн хамт харгалзах тойргийн сонгуулийн комисст хүргүүлнэ.
4. Маслихатын депутатад иргэн бие даан нэр дэвшихдээ харгалзах тойргийн сонгуулийн хороонд маслихатын депутатад нэр дэвших сонирхлоо илэрхийлсэн өргөдөл өгнө.
5. Хэн ч нэгээс илүү сонгуулийн тойрогт нэр дэвшиж болохгүй.
6. Хэрэв сонгууль зарлах үед өөрөөр заагаагүй бол депутатад нэр дэвшүүлэх ажил санал хураалтын өдрөөс хоёр сарын өмнө эхэлж, нэг сарын өмнө дуусна.
7. Хэрэв тухайн сонгуулийн тойрогт нэр дэвшигчдийг бүртгэж дуусах өдөр хоёроос доош тооны нэр дэвшигч бүртгэгдсэн байвал тойргийн сонгуулийн хорооны өргөн мэдүүлснээр нутаг дэвсгэрийн сонгуулийн хороо нэр дэвшүүлэх хугацааг хориос илүүгүй хоногоор сунгана.
8. Тойргийн сонгуулийн хороо гурав хоногийн хугацаанд нэр дэвшигч Үндсэн хууль болон үндсэн хуулийн эрхтэй энэхүү хуулийн шаардлагыг хангасан эсэхийг тогтооно.

Хуулийн энэ бүлгийн дараах зүйлүүдэд маслихатын сонгууль явуулахтай холбоотой бусад заалтууд орсон байна. Тухайлбал, нэр дэвшигчийг бүртгэх, нэр дэвшигч тойргийн сонгуулийн хорооны дансанд депозит болгон мөнгө байрлуулах, уг мөнгийг буцаах болон буцаахгүй байх нөхцөл, нэр дэвшигч болон эхнэр (нөхөр) хөрөнгө орлогын мэдүүлэг гаргах журам, олон нийтийн нэгдлээс нэр дэвшигчдийн бүртгүүлэхэд шаардагдах бичиг баримт, тойргийн комиссоос тавах хяналт, бүртгэхээс татгалзах нөхцлүүд, нэр дэвшигчийг буцаан татах, нөхөн нэр дэвшүүлэх, саналын хуудас тоолох, дахин сонгууль явуулах, сонгуулийн үр дүнг гаргах, мэдээлэх зэргийг нарийвчлан заасан байна. Эдгээр заалтуудад улс төрийн намын үйл ажиллагаа, оролцооны талаар дурдагдаагүй болно.

Япон Улс

Япон Улсын Үндсэн хуулийн Наймдугаар бүлэг /Орон нутгийн өөрийн удирдлага/-ийн 92 дугаар зүйлд “Орон нутгийн нийтийн эрх зүйн этгээдийн зохион байгуулалт, үйл ажиллагаатай холбогдох журмыг орон нутгийн хараат бус байдлын зарчимд нийцүүлэн хуулиар тогтооно”. 93 дугаар зүйлд “Нийтийн эрх зүйн этгээдийн хурлын гишүүдийг нийтийн, шууд сонгуулиар сонгоно” гэжээ.

Япон Улсын Сонгуулийн тухай хуулийн 86 дугаар зүйлд “Парламентад 5-аас доошгүй гишүүнтэй улс төрийн нам, хамгийн сүүлийн сонгуулийн саналын 2-оос доошгүй хувийн саналыг авсан улс төрийн нам нэр дэвшигчийг зарлана. Гэхдээ бие даан нэр дэвшигч дэвшиж болно” гэжээ.

3. Орон нутгийн сонгууль болон Нутгийн өөрөө удирдах байгууллагын үйл ажиллагаан дахь улс төрийн намуудын оролцоо

	Үзүүлэлт	Испани	Герман	Их Британи	Ирланд	Дани
1.	Хуулийн нэр	“Орон нутгийн засаг захиргааны үндсэн хууль”. 1979 онд энэ хуулиар орон нутгийн ардчилсан сонгуулийг явуулсан.	Дэлхийн 2 дугаар дайны дараагаас орон нутгийн сонгуулиа “Орон нутгийн засаг захиргааны хууль”-иар явуулдаг болсон.	2000 онд парламентаар батлагдсан “Орон нутгийн засаг захиргааны акт”-аар орон нутгийн сонгуулийг зохицуулдаг.	1898 онд “Орон нутгийн захиргааны Ирландын акт”-ыг батлан гаргасан.	1953 оны “Үндсэн хуулийн акт”-аар орон нутгийн сонгуулийг зохицуулдаг.
2.	Орон нутгийн сонгууль дахь улс төрийн намуудын оролцооны эрх зүйн зохицуулалт	Орон нутгийн зөвлөлтэй ¹ . Зөвлөлийн гишүүдийг улс төрийн нам санал болгож, иргэдээс сонгодог. Гишүүн нас барсан тохиолдолд сонгууль явуулахгүй сонгуульд орсон санал авсан нэрсийн жагсаалтаар дараагийн хүнийг шууд сонгодог. Олонхи суудал авсан намын гишүүдээс зөвлөлийн даргыг томилдог.	Улс төрийн намаас нэр дэвшсэн гишүүдтэй зөвлөл орон нутгийн удирдлагыг хэрэгжүүлдэг.	Улс төрийн намын харьяалалтай гишүүдээр дамжуулан тухайн орон нутгийн зөвлөлд намын бодлогоо хэрэгжүүлдэг.	Орон нутгийн зөвлөлтэй байна. Зөвлөл нь пропорциональ системээр бүрддэг. Зөвлөл нь гол улс төрийн намаас хамааралтай.	Орон нутгийн зөвлөл нь улс төрийн намуудаас нэр дэвшүүлж, сонгогдсон төлөөллөөс бүрдэнэ.
3.	Орон нутгийн хурлын байгууллагын үйл ажиллагаанд улс төрийн намуудын оролцоо	Олонхи болсон намын санал болгож томилуулсан Зөвлөлийн дарга нь орон нутгийн захиргааны бүх томилоог хийдэг. Энэхүү томилгоогоороо дамжуулан нам нь улс төрийн бодлогоо хэрэгжүүлдэг.	Мужын орон нутгийн зөвлөлийн гишүүдийн дундаас захирагчийг сонгодог.	Мужын зөвлөлийг иргэдээс шууд сонгогдсон захирагч удирддаг.	Орон нутгийн зөвлөлийг гол улс төрийн намаас нэр дэвшүүлж, сонгогдсон захирагч удирдана.	

***

4. Улс төрийн намуудын гишүүнчлэл

Гадаадын зарим орны улс төрийн нам бүртгэх үйл явц

Монгол Улсад улс төрийн намыг Дээд шүүхэд бүртгэдэг. Харин Герман, Итали, Франц, Грек, Испани, Португал, Бразил зэрэг улсад Намын үйл ажиллагааг санхүүжүүлэх тухай хуулийн дагуу, Австри, Швейцарь, Финланд, Японд Сонгуулийн тухай хуулийн хүрээнд, АНУ, Мексикт манайх шиг шүүхийн шийдвэрээр буюу Дээд шүүх нь бүртгэж зөвшөөрөл олгосноор статусыг нь баталгаажуулдаг байна. Энэ бүх үйл ажиллагаа мэдээж тухайн улс бүрийн Үндсэн хуулийн хүрээнд явагддаг.

Бүртгэл:

Намыг бүртгэхдээ заавал буюу албан ёсоор, эсвэл сайн дурын буюу чөлөөт байдлаар “шийддэг” байна. Жишээ нь, Их Британи болон Шинэ Зеландад улс төрийн намыг заавал бүртгэдэггүй. Үүнийг иргэдийн хувийн үйл хэрэг хэмээн ойлгож, чөлөөт нэгдлийн үндсэн дээр хэрэгжиг, нам өөрийнхөө дүр төрхийг тунхаглаж түүгээрээ оршин тогтног гэж үздэг байна. Гэхдээ чөлөөт байдлыг эрхэмлэсэн энэ либерал үзэл эдүгээ цагт хуучин уламжлалтайгаа хамт хумигдсаар байна. Үүний оронд улс төрийн намыг заавал бүртгэж байх эрх зүйн акт бүхий тогтолцоо ноёлох болжээ.

Энэ нь дотроо бас янз бүр. Испани, Итали, Францад намыг Дотоод хэргийн яам нь, Бельги, Нидерландад Хууль зүйн яам нь, АНУ-ын Миссури мужид мужийн Төрийн нарийн бичгийн газар бүртгэдэг бол Португали, Бразилд манайх шиг шүүхийн шийдвэрээр Дээд шүүх нь бүртгэдэг байна. Энэтхэг, Мексик, Швейцарьт сонгууль явуулахын тулд байгуулагдсан байгууллагууд бүртгэдэг байна. Харин намыг татан буулгахад Герман, Франц, Португалид шүүхийн шийдвэрээр, Унгарт Үндсэн хуулийн хүрээнд, Германд Хууль зүйн яам, Швейцарьт тусгай бүртгэлээс хасагдсан нөхцөлд тухайн улс төрийн намын статусыг цуцалж хүчингүй болгодог байна.

Шаардлага:

Никарагуа Улсыг эс тооцвол дэлхийн ихэнх улс оронд улс төрийн нам байгуулахад урьдчилсан зөвшөөрөл аваад байдаггүй, шаарддаг ч үгүй байна. Хууль ёсны зөвшөөрөл бүхий статус авахын тулд албан ёсоор бичсэн материал шаардлагатай нь мэдээж. Энд тухайн намын нэр, бэлэг тэмдэг багтдаг. Ингэхдээ тэдгээр нь тухайн орны төр, шашны бэлэгдэлтэй адил бус байхыг урьдчилан сануулдаг байна.

Нам байгуулж, бүртгүүлэхэд аль ч улс оронд нэг голлодог зүйл нь тухайн намын гишүүд болон дэмжигчдийн тоо байдаг. Ихэнх улс оронд үүнийг харгалзан бүртгэдэг. Үүгээр үзэх юм бол Швейцарьт сонгогчдын 1,5 мянгаас доошгүй гарын үсэг цуглуулах шаардлагатай байдаг бол Португалид 5 мянган сонгогчийг төлөөлсөн байх үүрэгтэй. Эдгээр нь тухайн улсын сонгогчдын буюу сонгуульд оролцож санал өгөх насны нийт хүмүүсийн тоотой харьцуулсан хувь юм.

Тухайлал, АНУ -ын 20 -иод муж улсын хууль тогтоох байгууллага намуудаас сонгогчдын ерөнхий тооны хувиар илэрхийлсэн тодорхой тооны гарын үсгийг шаарддаг байна. Жишээ нь, Өмнөд Дакотад энэ тоо 10 хувь байдаг бол Миннесотад 5 хувь байдаг. Ингэхдээ муж улсын түвшинд тухайн намын гишүүн ямар нэг албан тушаалтан сүүлийн сонгуульд нэр дэвшиж ялсан, эсвэл бүх нэр дэвшигчдийн төлөө санал өгсөн хүмүүсийн хувиас хамааран бүртгэдэг байна. Эдгээр нь сонгогчдын төлөөлөл болохоос биш манайх шиг хатуу гишүүнчлэлтэй улсынх шиг намын гишүүдийн тоог хэлж байгаа юм биш.

Учир нь барууны орнуудад намын гишүүнчлэл гэж бараг байдаггүй, зөвхөн дэмжигчид байдаг. Тиймээс тэнд намын гишүүдийн тоог харгалздаггүй. Харин хатуу гишүүнчлэлтэй

орнуудын хувьд, жишээлбэл, Унгарт нам бүртгүүлэхэд гишүүн-үүсгэн байгуулагчдын тоо 1000 байх ёстой байдаг аж. Мексикт энэ тоо 65 мянгаар хэмжигддэг байна.

Энэтхэгт бүр хэцүү, шат дараалсан том шаардлагатай. Энд нам бүртгүүлэхэд эхлээд бүс нутгийн статус авдаг. Дараа нь нийт үндэсний хэмжээнд зөвшөөрөгдөхөд нийт сонгогчдын 4 хувийн саналыг авсан байх ёстой. Ингэхдээ 5-аас доошгүй жил улс төрийн үйл ажиллагаа явуулсан байх гэх мэт хэрэгтэй. Ингэж байж тухайн нам Энэтхэгийн 4 муж, бүс нутгийн бүртгэлтэй болж байж нийт Энэтхэгийн хэмжээнд намын статусаа авдаг байна. Герман, Португал, Бразил зэрэг оронд нам бүртгүүлэхэд маш их баримт материал гаргаж өгөх ёстой. Үүнд намын дүрэм, мөрийн хөтөлбөр, өргөдөл, санхүүгийн болон хөрөнгийн зарцуулалт, намын бүрэлдэхүүн зэрэг ордог байна.

Улс төрийн намуудын гишүүнчлэлийн талаарх зохицуулалт

Дэлхийн улс орнуудад улс төрийн намуудыг гишүүнчлэлээр нь хатуу гишүүнчлэлтэй, сул гишүүнчлэлтэй, гишүүнчлэлгүй гэж хуваагддаг. Англи, Америкийн улс төрийн уламжлалтай улс орнуудын хувьд намыг Парламент дахь намын бүлгийн түвшинд их төлөв тайлбарлахаас гадна хатуу тогтсон бүтэц, зохион байгуулалтгүй, тодорхой гишүүнчлэлгүй, сонгуулийн үед идэвхждэг, мэргэжлийн цөөн хүмүүсийн бүлэглэл маягаар ойлгодог аж. Харин их газрын эрх зүйн системтэй орнуудад судлаачид намыг хатуу тогтсон үзэл санаа, зохион байгуулалттай, байнгын гишүүнчлэлтэй, тогтмол идэвхтэй үйл ажиллагаа явуулдаг, хяналтын нарийн механизмтай олон түмний бүлэглэл хэлбэрээр тайлбарладаг байна.

Эндээс үзвэл өнөө хэр улс төрийн намын талаар цэгцтэй нэгдмэл ойлголт бүрэлдэж хараахан чадаагүй нь харагдаж байна. Хэдий тийм боловч улс төрийн намыг авч үзэхдээ дараахи гол ерөнхий шинжийг зайлшгүй харгалзан үзэх хэрэгтэй байдаг. Нэгд, санаа бодол нэгдмэл буюу ойролцоо хүмүүсийн бүлэглэл, хоёрт, үйл ажиллагааны тодорхой зорилго, чиглэл, үзэл санаа, хөтөлбөртэй байх, гуравт, ямар нэг хэмжээгээр зохион байгуулалтын тодорхой бүтэцтэй байх, дөрөвт, засгийн эрхийг авах эрмэлзлэл, түүнийг хэрэгжүүлэх нөөц чадвартай байх. Энэхүү ерөнхий шаардлага шалгуурыг хангаж чадаж буй бүлэглэлийг нам гэж үзэж болох юм.

Улс төрийн нам хатуу гишүүнчлэлгүй тохиолдолд сонгуульд оролцоод санал авсан дэмжигчдийнхээ тоогоор “Манай нам, нийт ард түмний төдөн хувийн дэмжлэгийг авлаа” гэсэн үр дүнгээр тухайн орон эрх барих хүчнээ тодорхойлж, засаглалаа тогтоож болно. Олон орон ийм загвараар явж байна. Энэ нь тухайн орныхоо тусгаар тогтнол, эв нэгдлийн баталгааг нэмэгдүүлдэг сайн талтай ч гэж зарим судлаачид үздэг ажээ.

Улс төрийн намын гишүүнчлэл:

Улс	Улс төрийн намын гишүүнчлэл	Тайлбар
АНУ	Гишүүнчлэлгүй “Federal Election Campaign Law” 1971, “Сонгуулийн компанит ажлын тухай хууль”	
Герман	Гишүүнчлэлтэй “Political Parties Act” 1967, (Parteiengesetz, ParteienG) “Улс төрийн намын тухай хууль”	
Испани	Гишүүнчлэлтэй Улс төрийн намын тухай хууль 2002,	

Их Британи	Гишүүнчлэлгүй	
Мексик	Хатуу гишүүнчлэлтэй	
Молдов	Гишүүнчлэлтэй “Act of Political Parties” 2007, “Улс төрийн намын тухай хууль”	
Нидерланд	Гишүүнчлэлтэй	
ОХУ	Хатуу гишүүнчлэлтэй “Federal Law on Political Parties” 2001 “Улс төрийн намын тухай хууль”	
Польш	Гишүүнчлэлтэй “Act of Political Parties” 1997, “Улс төрийн намын тухай хууль”	
Унгар	Хатуу гишүүнчлэлтэй	
Швед	Гишүүнчлэлтэй	Намын хууль байхгүй, дүрмээр зохицуулна
Эстони	Гишүүнчлэлтэй “Act of Political Parties”, “Улс төрийн намын тухай хууль”	
Япон	Гишүүнчлэлтэй “Улс төрийн намын санхүүжилтын тухай хууль” 1996	

Намын гишүүнчлэлийн талаар жишээ дурьдвал:

➤ Оросын Холбооны Улс

ОХУ-ын “Улс төрийн намын тухай хууль” 2001 онд батлагдсан. 2002-2010 онд жил бүр нэмэлт, өөрчлөлт оруулсан. ОХУ-д улс төрийн намуудыг тус улсын Хууль зүйн яам бүртгэдэг. Улсын бүртгэлд бүртгэлтэй 7 намтай. Улс төрийн нам нь 45 мянгаас доошгүй гишүүнтэй, ОХУ-ын нийт субъектын талаас илүүд нь салбартай, салбар тус бүр нь 450-аас доошгүй гишүүнтэй байна. Нутаг дэвсгэрийн бусад нэгжүүд дэх салбар нь 200-аас доошгүй гишүүнтэй байна.

- Нам нь нэг ижил мэргэжлийн хүмүүсээс бүрдэж болохгүй.
- 18 насанд хүрсэн ОХУ-ын иргэн улс төрийн намын гишүүн байж болно.
- Гадаадын харъяат болон харъяалалгүй этгээд, эрх зүйн чадваргүй болох нь шүүхээр тогтоогдсон ОХУ-ын иргэн улс төрийн намын гишүүн байж болохгүй.
- Иргэдийг намд элсүүлэхдээ тухайн намын дүрэмд заасан журмын дагуу бичгээр гаргасан өргөдлийг үндэслэнэ. (ОХУ-ын “Улс төрийн намын тухай хууль”-ийн 23 дугаар зүйлийн 2,3 дугаар заалт)
- Нам нь жил бүр гишүүдийнхээ тоог орон нутгийн салбар тус бүрээр гаргаж эрх бүхий байгууллагад хүргүүлнэ. (ОХУ-ын “Улс төрийн намын тухай хууль”-ийн 27 дугаар зүйл)

➤ Нидерландын Вант Улс

Нидерландийн улс төрийн намын тухай хууль олдоогүй ч Нидерландын <http://www.orangesmile.com> сайтад мэдээлснээр Нидерландийн улс төрийн намууд гишүүнчлэлтэй бөгөөд намуудын санхүүжилтийг тухайн нам өөрөө хангах үүрэгтэй байна.

➤ Холбооны Бүгд Найрамдах Герман Улс

10 дугаар зүйлд гишүүний эрхийн талаар:

- Шинээр гишүүн элсүүлэх асуудал түр болон бүр хориглох эрх байхгүй. Гишүүнээр элсэх өргөдөлд татгалзсан хариу өгөхдөө тайлбар гаргах албагүй. Шүүхийн шийдвэрээр сонгох, сонгогдох эрх нь хасагдсан иргэд намын гишүүн байж болохгүй.
- Хуулиар намын гишүүд, төлөөлөгчид санал өгөх ижил эрхтэй боловч намын дүрмээр гишүүний хандиваас шалтгаалан саналын эрхтэй болохоор зааж болно.

➤ Америкийн Нэгдсэн Улс

Гишүүнчлэлгүй, дэмжигчидэд тулгуурлан үйл ажиллагаагаа явуулдаг.

* * *

Ашигласан материал:

Ном зүй

Монгол хэл дээр

1. Дэлхийн улс орнуудын парламент, Улаанбаатар, 2010
2. Монгол улсын сонгуулийн хууль тогтоомжийг боловсронгуй болгох нь. Олон улсын бага хурлын илтгэлийн эмхтгэл, Ред. Ж.Ядамсүрэн 2002 он
3. Япон Улсын Үндсэн хууль. Орч П.Амаржаргал, “Адмон” хэвлэл, УБ., 2011
4. “Орон нутгийн сонгуульд улс төрийн намууд оролцох нь” Бодлогын судлагаа шинжилгээ. Х боть, 256-287 х, УБ., 2011

Англи хэл дээр

1. Johnson, M. 2005 Political Parties and Democracy in Theoretical and Practical Perspectives. National Democratic Institute for International Affairs.
2. Pierre, J. Svasand, L. & Widfeldt, A. (2000) “State Subsidies to Political Parties: Confronting Rhetoric With Reality in West European Politics. Frank Cass & Company Ltd.
3. Pildat Background Paper: Selected Case Studies of Public Funding of Political Parties, 2005.
4. Policy Brief, Centre for Governance and Development, 2005 March, Nairobi, Kenya
5. Shively, W.Ph. 2003, Power and Choice: An Introduction to Political Science, Eight edition,
6. The International IDEA Handbook series: Funding of Political Parties and Election Campaigns, 2003, ed. By Austin, R. and Tjernstrom, M.

Цахим хуудас

1. <http://www.legislationline.org/documents/action/popup/id/5326>
2. <http://www.online.bg/law/const/const0.htm>
3. http://www.servat.unibe.ch/icl/hu00000_.html
4. <http://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/angielski/kon1.htm>
5. <http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/APCITY/UNPAN014593.pdf>
6. http://en.wikipedia.org/wiki/Local_elections_in_Poland
7. http://en.wikipedia.org/wiki/Elections_in_Hungary
8. <http://wtd.vlada.cz/scripts/detail.php?id=8073>
9. http://korea.assembly.go.kr/res/low_01_read.jsp?boardid=1000000035
10. http://www.kazakhstan.orexca.com/kazakhstan_constitution.shtml
11. www.ipu.org

12. Constitution of Estonia 2013. <http://estonia.eu/about-estonia/country/estonia-at-a-glance.html>
13. http://lgi.osi.hu/country_dasheet.php?id=11
14. <http://www.belarus.by/en/government/belarus-elections/elections-to-local-councils-of-deputies-belarus>
15. <http://lgi.osi.hu/publications/2001/84/Ch5-Georgia.pdf>
16. http://www.kl.dk/ImageVault/Images/id_38221/ImageVaultHandler.aspx
17. <http://www.cfr.org/indonesia/indonesia-local-elections/p8247#p2>
18. <http://www.state.gov/r/pa/ei/bgn/358-76.htm>

МОНГОЛ УЛСЫН ИХ ХУРЛЫН СОНГУУЛИЙН ТОЙМ

(Лавлагаа, мэдээлэл)

П. Амаржаргал (LL.M)

Монгол Улсын Үндсэн хуулийн гуравдугаар зүйлд зааснаар “Монгол Улсад засгийн бүх эрх мэдэл ард түмний мэдэлд байна. Монголын ард түмэн төрийн үйл хэрэгт шууд оролцож, мөн сонгож байгуулсан төрийн эрх барих төлөөлөгчдийн байгууллагаараа уламжлан энэхүү эрхээ эдэлнэ.”, мөн 21 дүгээр зүйлийн 2 дахь хэсэгт “Улсын Их Хурлын гишүүнийг Монгол Улсын сонгуулийн эрх бүхий иргэд нийтээрээ, чөлөөтэй, шууд сонгох эрхийн үндсэн дээр саналаа нууцаар гаргаж, дөрвөн жилийн хугацаагаар сонгоно.” гэж заажээ.

1990 оны 3 дугаар сард Ардын Их хурал /хуучнаар/ БНМАУ-ын Үндсэн хуульд зарим нэмэлт, өөрчлөлт оруулж 5 дугаар сард Ардын Их Хурлын сонгуулийн хууль баталсан нь Монголд парламентын чөлөөт сонгууль явуулах анхны алхам болсон. Анх удаагаа олон нам оролцсон сонгууль болсон нь ардчиллын үндсийг тавьсан юм.

Энэхүү Ардын их хурлын сонгуулиар улс төрийн намуудын нэрээр санал хураалт явуулж, саналын дүнг үндэслэн Улсын Бага хурлын 51 гишүүний тухайн улс төрийн намд ногдох суудлын тоонд хуваарилснаар Улсын Бага Хурлыг бүрдүүлэхэд анх удаа пропорциональ тогтолцоог хэрэглэсэн билээ.

Монгол Улс шинэ Үндсэн хуулийг баталж, ардчилсан тогтолцоонд шилжсэнээр энэхүү Үндсэн хуулийн дагуу Улсын Их Хурлын сонгуулийн хуулийг шинээр баталсан. Энэхүү хуулийн дагуу 1992 оны сонгууль томсгосон тойрог бүхий мажоритар тогтолцоо, 1996, 2000, 2004 оных нэг мандаттай тойрог бүхий мажоритар тогтолцоо, 2008 оных томсгосон тойрог бүхий мажоритар тогтолцоогоор явагдсан байна.

Улсын Их Хурлын удаа дараагийн сонгуулийн үр дүнгээр мажоритар тогтолцоонд сонгогчдын саналыг орхигдуулдаг асуудлыг иргэд, эрдэмтэн судлаачид, улс төрчид байнга шүүмжилсээр байв. Үүний улмаас Улсын Их Хурлын сонгууль болгоны дараа сонгуулийн тогтолцоог боловсронгуй болгох асуудал хүчтэй яригддаг байлаа. 2011 оны сүүлчээр Улсын Их Хуралд суудалтай улс төрийн намуудын зөвшилцлөөр сонгуулийн шинэ хуулийг баталж, 2012 оны сонгуулийг анх удаа холимог тогтолцоогоор явуулсан юм. Энэ удаа сонгуулийн холимог тогтолцоог хуульчилснаас гадна сонгуулийн автоматжуулсан тооллого хийх, сонгуулийн хууль тогтоомжийг зөрчсөн тухайд оногдуулах хариуцлагын шийтгэлийг нэмэгдүүлэх асуудлыг нэг мөр шийдвэрлэсэн юм.

Улсын Их Хурлын зургаан удаагийн сонгуулийн үр дүн нь Монгол Улсад Парламентын засаглалыг илүү боловсронгуй болоход нөлөөлсөн нь дамжиггүй. Өнгөрсөн он жилүүдэд сонгуулийн тогтолцоог боловсронгуй болгох, түүний эрх зүйн үндсийг бэхжүүлэх, сонгогчдын улс төрийн боловсрол болон сонгууль явуулах үйл явцыг боловсронгуй болгох алхмууд хийгдсээр байна.

***

Ашигласан материал:

1. Хууль тогтоох байгууллагын үйл ажиллагаатай холбоотой зарим нэр томъёоны тайлбар толь Ш. Содномжамц (2011)
2. www.hec.gov.mn Сонгуулийн Ерөнхий хороо

3. <http://mn.wikipedia.org/wik>
4. Сонгуульд суралцахуй: тогтолцоо, үйл явц, эрх зүй (2008) Б.Чимид
5. Ардчиллын хэв загвар: гучин зургаан орны төр засгийн хэлбэр ба илрэл (2007) ННФ А.Лийпхарт
6. Төрийн мэдээлэл эмхтгэл 1992 №1
7. Монгол Улсын сонгуулийн тогтолцоо, зарчмыг Үндсэн хуулиар баталгаажуулсан нь ардчиллын нэг ололт мөн (2002) Ж. Ядамсүрэн
8. Монгол Улсын байнгын ажиллагаатай Парламентын төлөвшил, хөгжил (2010) Улсын Их Хурлын Тамгын газар. “Р. Гончигдорж. Монгол Улсын Парламентын түүхэн хөгжил, төлөвшил”

МОНГОЛЫН ЭМЭГТЭЙ УЛС ТӨРЧИД

(мэдээлэл, лавлагаа)

Т. Мягмаржав

Монгол Улс 1990 онд байнгын ажиллагаатай парламенттай болсоор эдүгээ 20 гаруй жил болов. Энэ хугацаанд нэр бүхий 19 эмэгтэй хууль тогтоох дээд байгууллагад ажилласан байна. Үүнд:

- Улсын Бага Хурлын гишүүнээр: 1990 - 1992 онд - 2,
- УИХ -ын гишүүнээр 1992 - 1996 онд - 3,
- УИХ -ын гишүүнээр 1996 - 2000 онд - 8,
- УИХ -ын гишүүнээр 2000 - 2004 онд - 9,
- УИХ -ын гишүүнээр 2004 - 2008 онд - 5,
- УИХ -ын гишүүнээр 2008 - 2012 онд - 3 тус тус сонгогдож байжээ.

Ялангуяа УИХ -ын сүүлийн 2 сонгуульд энэ тоо буурч ердөө 3 эмэгтэй сонгогдсон нь улсын нийт хүн амын 52 хувийг эмэгтэйчүүд эзэлдэгтэй харьцуулбал хэтэрхий бага үзүүлэлт юм. Түүнчлэн гүйцэтгэх эрх мэдлийн талбарт үзэгдэхүйц эрх мэдэл бүхий албан тушаал хашдаг эмэгтэйчүүдийн эзлэх хувийн жин 6,6 хувь байгаа нь шийдвэр гаргах түвшинд эмэгтэйчүүдийн оролцоо хангалтгүй байгааг харуулж байна. 2004-2008 оны Улсын Их Хурлын үед тодруулбал 2007 онд 5 эмэгтэй гишүүн идэвхи санаачилга гарган байж сонгуульд нэр дэвших эмэгтэйчүүдийн 30 хувийн квотыг “Улсын Их Хурлын сонгуулийн тухай” хуулийн төсөлд оруулсан ч эрэгтэй гишүүд зонхилсон парламент үүнийг хүлээж аваагүй, дэмжээгүй юм.

Энэ удаад /2012 онд/ “Улсын Их Хурлын Сонгуулийн тухай” хуульд эмэгтэйчүүдийн нэр дэвших боломжийг 20 хувийн квотоор тогтоов. Нэг намаас 76 хүн нэр дэвшүүлнэ гэж тооцохоор, үүний 16 нь эмэгтэйчүүд байна гэсэн үг. Иймд, эмэгтэйчүүд энэ хуульчлагдсан боломжийг дүүрэн ашиглахыг эрмэлзэх учиртай. Мөн 16 жил дуншин байж батлагдсан “Жендэрийн тэгш байдлын тухай” хууль нь хүүхэд, эмэгтэйчүүдийн асуудалд мэдрэмжтэй хандах, урьтач нөхцөл болсон нэг чухал алхам мөн. Эмэгтэйчүүд парламентад аль болох олноор сонгогдох нь төрийн захиргааны албан хаагчдын 46 хувийг, төрийн үйлчилгээний 72 хувийг эзэлдэг нийт эмэгтэйчүүдийн болон дунд, доод шатны ажлын дийлэнхийг нугалдаг эмэгтэйчүүдэд анхаарлаа хандуулах, тулгамдсан асуудлуудыг шийдвэрлүүлэх, тодорхой өөрчлөлтүүдийг хийх зэрэг олон талын ач холбогдолтой билээ.

Эмэгтэйчүүдийн сонгогдсон үедээ хийсэн ажлуудыг жагсаавал

Хүснэгт 1

№	Овог нэр	Сонгогдсон онууд	Хэдэн удаа сонгогдсон мэргэжил	Байнгын хороо, ажлын хэсэг ахалсан болон бусад	Ямар хууль санаачилсан
1	Жанлав Бямбажав	1990-1992 УБХ-ын гишүүн 1992-1996 УИХ-ын гишүүн	2удаа Хуульч	1990 - 1992 УБХ-ын Эмэгтэйчүүд, хүүхэд, залуучуудын асуудлын байнгын хорооны нарийн бичгийн дарга, 1992-1996 Хууль зүйн байнгын хорооны гишүүн	Улсын Бага Хурал Өмч хувьчлалын тухай хууль, 1992 - 1996 онд Монгол Улсын Үндсэн хуулийн ажлын хэсгийн бүрэлдхүүнд ажиллаж байв.

2	Эрдэнэтогтох Алтангэрэл	1990-1992 УБХ-ын гишүүн	1удаа Эдийн засагч	Эмэгтэйчүүд, хүүхэд, залуучуудын асуудлын байнгын хорооны гишүүн	УБХ бүрэн эрхийнхээ хугацаанд 27 хууль шинээр баталж, 19 хуульд нэмэлт өөрчлөлт оруулжээ.
3	Дорж Мөнхөө	1992-1996 УИХ-ын гишүүн	1удаа Хүүхдийн их эмч	Хүн ам зүй, эрүүл мэнд, хөдөлмөр, нийгэм хангамжийн байнгын хорооны гишүүн	1992-1996 онд 137 багц хууль батлалцсан, 142 хуульд нэмэлт өөрчлөлт оруулжээ. Шүүхийн тухай хууль гол байв.
4	Төгсжаргал Ганди	1992-1996, 1996-2000, 2000-2004, 2004-2008 УИХ-ын гишүүн	4удаа сэтгүүлч	2000-2004 УИХ-ын НББХ-ны дарга, 2006-2008 НББСШУБХ-ны дарга	1992-1996 онд Монгол Улсын Үндсэн хууль, Монгол Улсын иргэнд газар өмчлүүлэх тухай зэрэг хуулиудийн ажлын хэсгийн бүрэлдхүүнд ажиллаж байв.
5	Ринчин Нарангэрэл	1996-2000 УИХ-ын гишүүн	1удаа Багш	НББХ-ны дарга, УИХ дахь олонхийн бүлгийн орлогч дарга	Банкны тухай, Даатгалын тухай, Компанийн тухай ажлын хэсэгт ажиллав
6	Банзрагч Дэлгэрмаа	1996-2000 УИХ-ын гишүүн	1удаа Эрх зүйч	Хүний эрхийн дэд хорооны дарга	УИХ-ын сонгуулийн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах тухай, Орон сууц хувьчлалын тухай зэрэг олон хуулиудад ажлын хэсэгт орж ажиллаж байв.
7	Ойдов Энхтуяа	1996-2000 УИХ-ын гишүүн	1удаа Нягтлан-программч	Эмэгтэйчүүдийн бүлгэмийн ахлагч	Үл хөдлөх хөрөнгийн бүртгэлийн тухай, Шударга бус өрсөлдөөнийг хориглох тухай хууль болон бусад хуулиудын ажлын хэсэгт ажиллаж байв.
8	Үнэнбүрэн Наранцэцэг	1996-2000 УИХ-ын гишүүн	1удаа Орчуулагч-референт Эдийн засагч	ЭЗБХороо, БОХХБХ-ны гишүүн	Компанийн тухай, Төрийн бус байгууллагын тухай, Үл хөдлөх хөрөнгийн бүртгэлийн тухай зэрэг хуулиудын ажлын хэсэгт ажиллаж байв.
9	Чүлтэм Отгонбаяр	1996-2000 УИХ-ын гишүүн	1удаа Хуульч	1997-1998, 1999-2000 ХЗБХ-ны дарга 1999 онд Монгол Улсын Шүүх эрх мэдлийн байгууллагуудын чадавхыг сайжруулах стратеги төлөвлөгөөний ажлын хэсгийг ахлагч	1997 онд Монгол Улсын Эрх зүйн шинэчлэлийн хөтөлбөр, Орон сууц хувьчлалын тухай болон бусад хуулиудын ажлын хэсэгт ажиллаж байв.
10	Санжаасүрэн Оюун	1998-2000, 2000-2004, 2004-2008, 2008-2012 УИХ-ын гишүүн	4 удаа Геохимич	2004-2005 онд УИХ-ын дэд дарга, УИХ дахь “Эх орон-Ардчилал” эвслийн бүлгийн дарга, 2006-2007 онд УИХ-ын Мянганы хөгжлийн зорилт, ядуурлыг бууруулах асуудлын дэд хорооны дарга	1996-2000 онд УИХ нь өөрийн бүрэн эрхийн хугацаанд шинээр 173 хууль баталж, давхардсан тоогоор 255 хуульд нэмэлт өөрчлөлт оруулсан байна. УИХ-ын тухай хуульд нэмэлт өөрчлөлт оруулах тухай хуулийн төсөл, Авилгалын эсрэг хуулийн төслийг санаачлан өргөн барьсан.
11	Хашбат Хулан	1996-2000 УИХ-ын гишүүн	1удаа ОУ-ын харилцааны мэргэжилтэн	1996-1998 НББХ-ны дарга	Монгол Улсын Үндсэн хуульд оруулсан нэмэлт өөрчлөлтийн ажлын хэсэг

12	Насалжав Гэрэлсүрэн	2000-2004 УИХ-ын гишүүн	1удаа Багш	Хүүхдийн эрхийг хамгаалах хуульд нэмэлт өөрчлөлт оруулах тухай хууль, Гэр бүл дэх хүчирхийллийн эсрэг хууль, Химийн хорт бодисоос хамгаалах тухай хуульд нэмэлт өөрчлөлт оруулах тухай хуулийн ажлын хэсгийн ахлагч	“Халамжийн тухай” хуулийн нэмэлт өөрчлөлтөд хүүхэд төрүүлсэн бүх эхчүүдэд хүүхдээ нэг нас хүртэл нь асарсаны халамжийн тэтгэврийг олгох заалт, хөдөлмөрийн тухай хуульд нэмэлт өөрчлөлт оруулах ажлын хэсэгт орж ажилласан. Банк бус санхүүгийн байгууллагын тухай хууль, Хоршооны хуульд нэмэлт өөрчлөлт оруулах тухай хууль, Хадгаламж зээлийн хоршооны эрх зүйн орчныг бүрдүүлэх шинэ бүлгийг санаачлан өргөн барьж батлуулсан. 5 хууль санаачлан өргөн барьсан, 30 гаруй ажлын хэсгийн ахлагч, гишүүнээр ажилласан.
13	Нордов Болормаа	2000-2004 УИХ-ын гишүүн	1удаа Багш	“Төрийн албаны тухай” хуулийн ажлын хэсгийн ахлагч	Хүүхдийн эрхийг хамгаалах хуульд нэмэлт өөрчлөлт оруулах тухай хууль, Гэр бүл дэх хүчирхийллийн эсрэг хууль, Эрүү, Эрүүгийн байцаан шийтгэх тухай хууль, Бүрэн эрхийнхээ хугацаанд 11 хуулийн төсөл санаачилж, 24 хуулийн ажлын хэсгийн бүрэлдхүүнд ажилласан.
14	Бадраа Долгор	2000-2004 УИХ-ын гишүүн	1удаа Эрх зүйч	УИХ дахь эмэгтэй гишүүдийн бүлгийн ахлагч	УИХ-ын тухай багц хууль, Орон нутгийн сонгуулийн хууль болон Ерөнхийлөгчийн тухай хуулийн өөрчлөлт, Засгийн газрын тухай хуулийн өөрчлөлт, Газрын тухай хууль, Газрын төлбөрийн тухай хууль, Монгол Улсын иргэнд газар өмчлүүлэх тухай хууль, Нийгмийн халамжийн хуулийн өөрчлөлт, Эрүү, Эрүүгийн байцаан шийтгэх тухай хууль, Өмгөөллийн тухай хууль, “Гэр бүлийн хүчирхийлэлтэй тэмцэх тухай” хууль зэрэг 50 гаруй хуулийн ажлын хэсгийн ахлагч, гишүүнээр ажилласан.
15	Данзандаржаа Туяа	2001-2004, 2004-2008 УИХ-ын гишүүн	2удаа Эм зүйч	Парламентын түүхэнд анх удаа “Төрөөс эмийн талаар баримтлах бодлого”-ыг батлан гаргасан. “Эрүүл мэндийн хуульд нэмэлт өөрчлөлт оруулах тухай хууль”-ийн төслийн ажлын хэсгийн ахлагч	Гэр бүл дэх хүчирхийллийн эсрэг хууль “Иод дутагдалтай тэмцэх тухай” хуулийг Ерөнхийлөгчийн санаачилгаар оруулж хэлэлцүүлсэн.

16	Дашжамц Арвин	2000-2004, 2004-2008, 2008-2012 УИХ-ын гишүүн	Зудаа Эдийн засагч	НББСШУБХ-ны дарга, УИХ дахь Монгол-Итали, Монгол-Буриадын парламентын бүлгийн дарга	Бүсийн төв, хот, бүсийн тулгуур төв хот, бүлэг суурингийн тогтолцоог батлах тухай, Газрын тухай, Кадастрын зураглал, газрын кадастрын тухай, Геодези зураг зүйн тухай хуульд нэмэлт өөрчлөлт оруулах тухай, Амьтан ургамал тэдгээрийн гаралтай эд зүйлийн олон улсын худалдааг зохицуулах тухай хууль, Авто замын болон Авто тээврийн тухай хуульд оролцож ажилласан. УИХ нь нийт 140 хуулийг шинээр баталж, 443 хуульд нэмэлт өөрчлөлт оруулжээ.
17	Дуламсүрэн Оюунхорол	2000-2004, 2008-2012 УИХ-ын гишүүн	Зудаа Багш	НББСШУБХ-ны дарга “Боловсролын тухай” хуульд нэмэлт өөрчлөлт оруулах ажлын хэсгийн ахлагч, Монгол-Швейцарын парламентын бүлгийн дарга	Иргэний хууль, Тэтгэвэр тэтгэмжийн тухай хууль, Бүсийн төв, хот, бүсийн тулгуур төв хот, бүлэг суурингийн тогтолцоог батлах тухай, Мал бүхий иргэдийг албан татвараас чөлөөлөх тухай, Онцгой албан татварын хууль, Гаалийн тарифын тухай, Эрүүгийн хуульд нэмэлт өөрчлөлт оруулах тухай, Бүсчилсэн хөгжлийн үзэл баримтлал батлах тухай, Монгол Улсын бүсүүдийн хөгжлийн дунд хугацааны стратеги батлах тухай, Нийгмийн салбарын хувьчлалын тухай, Гадаадын зээл тусламжийг зохицуулах тухай, Иргэний эрүүл мэндийн даатгалын тухай, Эрүүл мэндийн тухай хуульд нэмэлт өөрчлөлт оруулах тухай, Гадаадаас ажиллах хүч авах, гадаадад ажиллах хүч гаргах тухай хууль зэрэг олон хуульд ажлын хэсэгт гишүүнээр ажилласан.
18	Дулбаа Алтай	2000-2004 УИХ-ын гишүүн	1удаа Түүхч, багш	УИХ-ын Ёс зүйн дэд хорооны дүрэм болон УИХ-ын гишүүний ёс зүйн хэм хэмжээний дүрмийн төслийг боловсруулах ажлын хэсгийн ахлагч	“Боловсролын багц хуульд нэмэлт өөрчлөлт оруулах тухай хуулийн төсөлд бага, дунд болон дээд боловсролын тогтолцооны тухай санал дүгнэлт оруулсан
19	Бүдээ Мөнхтуяа	2004-2008 УИХ-ын гишүүн	1удаа Инженер	АБГББХ-ны дарга	“Жендерийн тэгш байдлын тухай” хууль, Иргэдийн санал, хүсэлт, гомдлыг хүлээн авах байнгын хороо байгуулах тухай хуулийн төсөл боловсруулсан, Замчин эмэгтэйчүүдийн хөдөлмөрийг хүнд нөхцөлд хамруулах тухай журам батлуулсан, “Олон хүүхэд төрүүлж өсгөсөн эхийг урамшуулах” тухай ажлын хэсгийн ахлагч, гишүүнээр ажилласан.

УИХ -ын гишүүн, Монгол Улсын Засгийн газрын гишүүн, сайдаар ажилласан эмэгтэйчүүд

- Т. Ганди Монгол Улсын Засгийн газрын гишүүн, Эрүүл Мэндийн сайд 2004 - 2006 он, Монгол Улсын Засгийн газрын гишүүн, Нийгмийн Хамгаалал Хөдөлмөрийн сайд 2008 - 2012 он
- С. Оюун Монгол Улсын Засгийн газрын гишүүн, Гадаад хэргийн сайд 2007 - 2008 он
- Н. Болормаа Монгол Улсын Засгийн газрын гишүүн, Боловсрол Соёл Шинжлэх Ухааны Яамны сайд 2007 - 2008 он
- Д.Туяа Монгол Улсын Засгийн газрын гишүүн, Эрүүл Мэндийн сайд 2007 - 2008 он

Монгол улсаа төлөөлөх хүндтэй бөгөөд хариуцлагатай үүргийг хүлээж Улсын Их Хурлын гишүүн асан хатагтай Б. Дэлгэрмаа Сингапур улсад, хатагтай Т. Ганди Унгар улсад тус тус Онц бөгөөд Бүрэн эрх элчин сайдаар 2012 оноос томилогдон ажиллаж байна.

“Төр засгийн шийдвэр гаргах түвшинд эмэгтэйчүүд сонгогдох боломж” нэртэй тандалтын судалгаанд нийт 41 эмэгтэйн нэр дурьдагдсан бөгөөд тэдгээрээс хамгийн их санал авсан эхний 15 эмэгтэй улс төрчийг жагсаав.

Хүснэгт 2

Нийгэмд хамгийн нэр хүндтэй эхний 15 эмэгтэй улс төрч

д/д	Улс төрчийн нэр	Хувь
1.	С. Оюун	29,7
2.	Т. Ганди	22,2
3.	Н. Болормаа	12,7
4.	Д. Арвин	4,7
5.	Д. Туяа	4,4
6.	Б. Дэлгэрмаа	3,8
7.	Б. Мөнхтуяа	3,8
8.	Ж. Цолмон	3,2
9.	Ц.Оюунгэрэл	3,0
10.	Д.Мөнхөө	2,9
11.	М.Ичинноров	1,0
12.	Н.Удвал	0,9
13.	Д.Оюунхорол	0,8
14.	Б.Батсэрээдэн	0,8
15.	Х.Хулан	0,7

Дүгнэлт:

- ИЗН -ын дарга, С. Оюун 29.7 хувиар 1 -рт, МАН -ын гишүүн Т. Ганди 22.2 хувиар

- 2 -рт, МАН -ын гишүүн, Н.Болормаа 12.7 хувиар 3 -рт жагссан байна. Тэдний дараа Д. Арвин, Д. Туяа, Б. Дэлгэрмаа зэрэг 12 улс төрч эмэгтэй 0.7 - 4.7 хувиар жагсчээ.
- Эмэгтэй улс төрчдийн бүрдүүлбэл зохих имидж, Респондентуудаар хүндэлж явдаг эмэгтэй улс төрчдийг нь нэрлэсэнээр тэдэнд боломж олговол биднийг төлөөлөх, бидний дуу хоолой болох нөөц бололцоо байгааг илтгэн харуулж байна.
  - Т. Ганди, С. Оюун нар нь УИХ -ын гишүүнээр 4 удаа, Засгийн газрын гишүүнээр 1 - 2 удаа сонгогдон ажилласан хамгийн туршлагатай, чадварлаг улс төрчид гэдэг нь харагдаж байна.
  - Үүнээс үзэхэд манай парламентад шинэ залуу, чадварлаг эмэгтэй улс төрчдийг сонгуульд нэр дэвшүүлэх сонгох нэн шаардлага хэрэгцээ байна.

* * *

Ашигласан материал:

- Монгол Улсын Их Хурал 1992 - 1996, 2010 он
- Монгол Улсын Их Хурал 1996 - 2000, 1997 он
- Монгол Улсын Их Хурал 2000 - 2004, 2001 он
- Монгол Улсын Их Хурал 2004-2008, 2008 он
- Монгол Улсын Байнгын ажиллагаатай парламент 1990 - 2010, 2010 он
- 76: Хэн нь хэн бэ 2000 - 2004, 2004 он
- "Жендэрийн асуудал" сэдвээр өдөр тутмын сонинд нийтлэгдсэн нийтлэлийн түүвэр, 2010;

5

БҮЛЭГ

ПАРЛАМЕНТ СУДЛАЛ

УЛСЫН ИХ ХУРЛЫН ТАМГЫН ГАЗРЫН ХЭЛТЭС, АЛБА, ТӨВИЙН

ЧИГ ҮҮРЭГТ ХИЙСЭН ДҮН ШИНЖИЛГЭЭ¹²⁶

Ц. Болормаа, Г. Билгээ, Ц. Батдорж

АГУУЛГА

- Тамгын газрын нэгжүүдийн чиг үүргийн шинжилгээ /ажилбараар/
  - Эрх зүй, хууль тогтоомжийн хэлтэс
  - Байнгын хороодын ажлын алба
  - Чуулган, байнгын хорооны хуралдаан зохион байгуулах алба
  - Мэдээллийн технологи, техник ашиглалтын хэлтэс
  - Хэвлэл мэдээлэл, олон нийттэй харилцах хэлтэс
  - Захиргаа, боловсон хүчний хэлтэс
  - Судалгааны төв
- Тамгын газрын нэгжүүдийн үйл ажиллагааны шинжилгээ /тоон үзүүлэлтээр/

Хэлтэс, албад, төвийн ерөнхий ачаалал:

  - Бодлогын
  - Зөвлөх үйлчилгээний
  - Техник зохион байгуулалтын

ДҮГНЭЛТ

* * *

УДИРТГАЛ

Судалгааны зорилго: Улсын Их Хуралд Үндсэн хуулиар олгогдсон хууль тогтоох эрх мэдлээ¹²⁷ хэрэгжүүлэхэд нь мэргэжил, арга зүй, техник, зохион байгуулалтын туслалцаа үзүүлэх¹²⁸ үндсэн чиг үүрэг бүхий Тамгын газрын нэгжүүдийн үйл ажиллагааны ерөнхий ачаалалыг гаргах, түүнчлэн нэгжүүдийн чиг үүргийн хүрээнд хийгдэж байгаа ажлуудын давхардал, хийдэл, хийгдэлгүй орхигдож байгаа ажил байгаа эсэхийг тодруулахад чиглэгдэнэ.

Хамрах хүрээ: Судалгаанд Тамгын газрын нэгжүүдийн чиг үүрэг, үндсэн үйл ажиллагааны шинжилгээ болон нэгжүүдийн ажлын ерөнхий ачааллыг харьцуулан гаргахыг зорив. Тоон судалгааг Тамгын газрын 2009, 2010 оны ажлын нэгдсэн тайлан, бүтээгдэхүүн нийлүүлэх төлөвлөгөөний биелэлтийг үндэслэн гүйцэтгэв. Тамгын газрын нэгжүүдийн үндсэн чиг үүргийн хүрээнд хийгдэж буй зарим хэлтэс, албадын ажилбаруудыг Ерөнхий нарийн бичгийн даргын 190 тоот захирамжаар баталсан ажилтнуудын “Ажлын байрны

¹²⁶ Улсын Их Хурлын Тамгын газрын нэгжүүдийн чиг үүргийг шинэчлэн боловсруулах ажлын хэсгийн хэрэгцээнд зориулан бэлтгэжээ. [Ред.]

¹²⁷ Монгол Улсын Үндсэн Хууль, 3 дугаар бүлэг, 21 дүгээр зүйл.

¹²⁸ Монгол Улсын Их Хурлын тухай хууль, 7 дугаар бүлэг, 38 дугаар зүйл, 2 дахь заалт

тодорхойлолт” бүрээс түүвэрлэн гаргасан ба ЭЗХТХ, БХАА, ЧБХХЗБА, ХМОНХХ зэрэг хэлтэс, албадууд чиг үүргийн хүрээнд дэх ажилбаруудын задаргаагаа өөрсдөө гаргаж ирүүлсэнийг суурь мэдээлэл болгон ашигласан болно. Хэлтэс, албадын гаргаж ирүүлсэн мэдээллүүд харилцан адилгүй, зарим нь хэт товч, зарим хэт задлан гаргасан байсан тул чиг үүргийн задаргааг бодлогын, зөвлөх, техник зохион байгуулалтын гэж ангилан нарийвчилж гаргахад хүндрэлтэй байсан болно.

Иймд бодлогын чиг үүргийг зөвхөн хууль тогтоох үйл ажиллагаанд шууд оролцдог нэгжүүдийн хувьд тодорхойлсон болно. Судалгааны дүнд дээрхи асуудлуудыг задлан шинжилж, хэлтэс, албад, төвийн ерөнхий ачаалал, чиг үүргийн давхардал, хийдэл байгаа эсэхэд анализ хийж нэгтгэн дүгнэсэн болно.

Судалгааны зорилго нь зөвхөн Тамгын газрын нэгжүүдийн чиг үүргийг шинэчлэн боловсруулах ажлын хэсгийн ажилд ерөнхий, хараат бус мэдээлэл хүргэх зорилготойг онцлох нь зүйтэй юм. Мөн тус шинжилгээгээр зөвхөн УИХ -ын хууль тогтоох үндсэн үйл ажиллагаанд бодлогын шинжтэй мэргэжил арга зүйн зөвлөгөө, туслалцаа үзүүлэх асуудал дээр зарим маргаан гардаг нэгжийн ажилбаруудад онцгойлон ажилласан гэдгийг тодруулах нь зүйтэй. Харин чиг үүргийн хүрээнд хийдэг үндсэн үйл ажиллагаа, ажилбарууд нь харьцангуй тодорхой, тогтвортой байгаа нэгжийг тухайлан оруулсангүй. Учир нь тухайн нэгж өөрийн чир үүрэг, үйл ажилбартай холбоотой саналаа ажлын хэсэгт тусгайлан гаргаж өгөх нь нээлттэй.

НЭГ: ХЭЛТЭС, АЛБА, ТӨВИЙН ЧИГ ҮҮРЭГ, ҮНДСЭН ҮЙЛ АЖИЛЛАГААНЫ ШИНЖИЛГЭЭ

Монгол Улсын Их Хурал болон НҮБ -ын хөгжлийн хөтөлбөрийн хамтран хэрэгжүүлсэн “Ардчилсан засаглалын Парламентыг бэхжүүлэх” хамтарсан төслийн хүрээнд 2004 онд “Монгол Улсын Их Хурлын Тамгын газрын чадавхийг бэхжүүлэх талаар хийсэн судалгаа, санал, зөвлөмж” судалгааны тайлангаар хоёр төрлийн санал, зөвлөмж¹²⁹ гаргасан байдаг. Мөн 2002 онд Улсын Их Хурлаас баталсан “Монгол Улсын Их Хурлын стратеги төлөвлөгөө” – н дахь Парламентын ажлын мэргэшсэн алба болох Тамгын газрын үйл ажиллагааны зохион байгуулалт, үйлчилгээний арга хэлбэр, чанарыг сайжруулах тухай стратеги зорилт дэвшүүлсэн. Эдгээр баримт бичгийн хүрээнд 2003 оноос хойш Улсын Их Хурлын даргын захирамжаар 2 удаа бүтэц, зохион байгуулалтын өөрчлөлт орсон.

2008 онд Тамгын газарт бүтэц, зохион байгуулалтын өөрчлөлт хийснээр нэгжүүдийн чиг үүргийг Тамгын газрын Ерөнхий нарийн бичгийн даргын 2009 оны 2 дугаар сарын 5-ны өдрийн 73 тоот захирамжийн хавсралтаар баталсан бөгөөд тус чиг үүргийн хүрээнд хийгдэх үндсэн үйл ажиллагааг Ерөнхий нарийн бичгийн даргын 2009 оны 190 тоот Захирамжийн хавсралтаар баталсан Тамгын газрын нэгжүүдийн ажилтануудын “Ажлын байрны тодорхойлолт” – оор албан тушаал бүрт нэг бүрчлэн гаргасан байна.

Судалгааны зорилгын хүрээнд Тамгын газрын нэгжүүдийн чиг үүргийн хүрээнд хийгддэг ажилбаруудыг нарийвчлан тодорхойлох шаардлага гарсан тул ажилтануудын “Ажлын байрны тодорхойлолт”-оос түүвэрлэн хийсэн юм.

Тамгын газрын нэгжүүдийн чиг үүргийн хүрээнд хийгдэж буй ажилбаруудыг задлан шинжилсэнээр нэгжүүдийн үндсэн үйл ажиллагаа давхардаж байгаа эсэх, хийдэгдэж байгаа эсэхийг тодорхойлох, хэрэв тийм дутагдал илэрсэн тохиолдол түүнийг хэлэлцэн шийдвэрлэх боломжийг олгож байгаа юм. Түүнчлэн УИХ-ын хууль тогтоох, бодлого боловсруулах үндсэн чиг үүрэгт бодлогын туслалцаа болон зөвлөгөөгөөр шууд үйлчилдэг

¹²⁹ “Монгол Улсын Их Хурлын Тамгын газрын чадавхийг бэхжүүлэх талаар хийсэн судалгаа, санал, зөвлөмж” 2004 он, 39-41-р тал.

учир Эрх зүй хууль тогтоомжийн хэлтэс, Байнгын хороодын ажлын албанаас холбогдох мэдээллийг гаргуулан авсан болно. Түүнчлэн нэмэлтээр нэгжүүдийн чиг үүргийн хүрээнд хийгдэх ажилбаруудад холбогдох нэгжүүдээс санал авч засвар оруулсан болно.

Хэдийгээр Тамгын газрын бүх хэлтэс, албад, төвийн ажилбаруудийн шинжилгээ хийж байгаа ч УИХ-ын хууль бүтээх, бодлого боловсруулах ажиллагаанд шууд үйлчилж, тэр хэрээр чиг үүргийн зарим давхардал гарч болзошгүй гэж үзэн Эрх зүй хууль тогтоомжийн хэлтэс, Чуулган, байнгын хорооны хуралдаан зохион байгуулах алба, Байнгын хорооны ажлын албаны чиг үүргийн хүрээнд хийгддэг ажилбаруудыг онцгойлон авч үзэх болно. Учир нь зарим нэгж буюу тодруулбал, Гадаад харилцаа, хамтын ажиллагааны хэлтэс, Санхүү, аж ахуй, үйлчилгээний хэлтэс, Захиргаа боловсон хүчний хэлтэс, Хэвлэл мэдээлэл олон нийттэй харилцах хэлтэс, Мэдээллийн технологи, техник ашиглалтын хэлтэс, Судалгааны төв гэх эдгээр нэгжүүд нь үйл ажиллагаа, чиг үүргийн хувьд бусад нэгжтэй төдийлөн давхардахгүй, тогтмолжсон, тодорхой байдагтай холбогдуулан онцгойлон авч үзээгүй болохыг анхаарна уу.

Тамгын газрын нэгжүүдийн чиг үүргийн хүрээнд хийгддэг ажилбаруудын шинжилгээ

Судалгаагаар Тамгын газрын хэлтэс, алба, төвийн чиг үүргийн хүрээнд хийгдэж буй ажилбаруудыг нарийвчлан задалж хүснэгтээр харуулав. Үүнд:

- а) Эрх зүй, хууль тогтоомжийн хэлтэс
- б) Байнгын хороодын ажлын алба
- в) Чуулган, байнгын хорооны хуралдаан зохион байгуулах алба
- г) Судалгааны төв
- д) Захиргаа, боловсон хүчний хэлтэс
- е) Хэвлэл мэдээлэл, олон нийттэй харилцах хэлтэс
- ж) Мэдээллийн технологи, техник ашиглалтын хэлтэс
- з) Гадаад харилцаа, хамтын ажиллагааны хэлтэс
- и) Санхүү, аж ахуй, үйлчилгээний хэлтэс

Нэгж тус бүрийн ажилбаруудыг Улсын Их Хурлын хууль бүтээх үйл ажиллагаанд Тамгын газраас үзүүлж буй бодлогын, зөвлөх үйлчилгээний болон техник зохион байгуулалтын мэргэжлийн туслалцаа гэсэн 3 үндсэн ангилалаар нэгж тус бүрийн Ажлын байрны тодорхойлолтын хүрээнд авч үзэв. Үүнд:

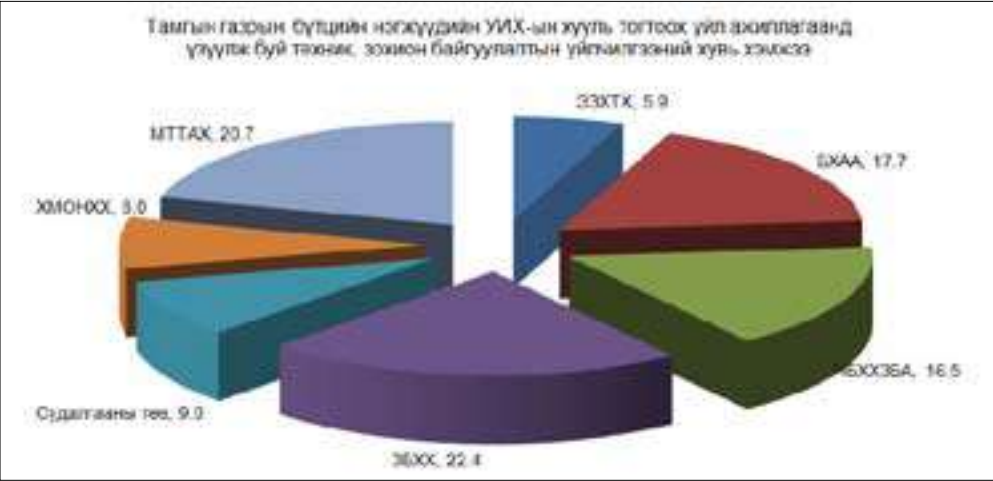
- Тамгын газрын хэлтэс, алба, төвийн чиг үүргийн хүрээнд хийгдэж буй үндсэн үйл ажиллагааны төрөл, тоо хэмжээ /нэгж ажлаар/

	Бодлогын		Зөвлөх үйлчилгээ		Техник, зохион байгуулалт		Нийт дүнд эзлэх хувь	Нийт ажил
	Тоо	Хувь	Тоо	Хувь	Тоо	Хувь		
ЭЗХТХ	56	60,3	24	80	25	5,9	19,2	105
БХАА	5	5,4	6	20	75	17,7	15,7	86
ЧБХХЗБА	–	–	–	–	70	16,5	12,8	70
ЗБХХ	–	–	–	–	95	22,4	17,4	95
Судалгааны төв	32	34,4	–	–	38	9,0	12,8	70
ХМОНХХ	–	–	–	–	34	8,0	6,2	34

МТТАХ	–	–	–	–	88	20,7	16,1	88
Нийт	93		30		425			548

Дээрх хүснэгтээс харахад УИХ-ын хууль бүтээх үйл ажиллагаанд бодлогын туслалцаа үйлчилгээ үзүүлж байгаа 3 нэгж, зөвлөх үйлчилгээ үзүүлж буй 2 нэгж /Гадаад харилцаа, хамтын ажиллагааны хэлтэс ороогүй бөгөөд тус хэлтэс нь УИХ-д гадаад бодлогын асуудлаар бодлогын болон зөвлөх үйлчилгээ үзүүлдэгийг анхаарна уу/, техник, зохион байгуулалтын бусад үйлчилгээнд Тамгын газрын нийт 9 нэгж тодорхой хэмжээгээр үйлчилж байна. Эдгээрийг дараах диаграмтуудаар үзүүлэв.

а) Техник, Зохион байгуулалтын туслалцаа үйлчилгээний ерөнхий ачаалал:

Энэхүү диаграммаас УИХ-д Тамгын газраас үзүүлж байгаа техник зохион байгуулалтын үйлчилгээн дэх нэгжүүдийн ерөнхий ачаалал харагдаж байна. Үүнд Захиргаа боловсон хүчний хэлтэс 22.4 хувь, Мэдээлэл, техник ашиглалтын хэлтэс 20.7 хувь, Байнгын хороодын ажлын алба 17.7 хувь, Чуулган, байнгын хороодын хуралдаан зохион байгуулах алба 16,5 хувь, Судалгааны төв 9 хувь, Хэвлэл мэдээлэл, олон нийттэй харилцах хэлтэс 8 хувь тус тус дундаж ачаалалтай байгаа нь харагдаж байна. Энэ нь дээр нэр дурьдагдсан нэгжүүдийн үндсэн чиг үүргийн онцлогтой холбоотой юм. Өөрөөр хэлбэл, ЗБҮ-ний хувь өндөр байгаа нэгжүүдийн хувьд ажлын байрны тодорхойлолтод тусгагдсан ажлын байрны гол үйл ажиллагаа нь техник, зохион байгуулалтын шинжтэй юм.

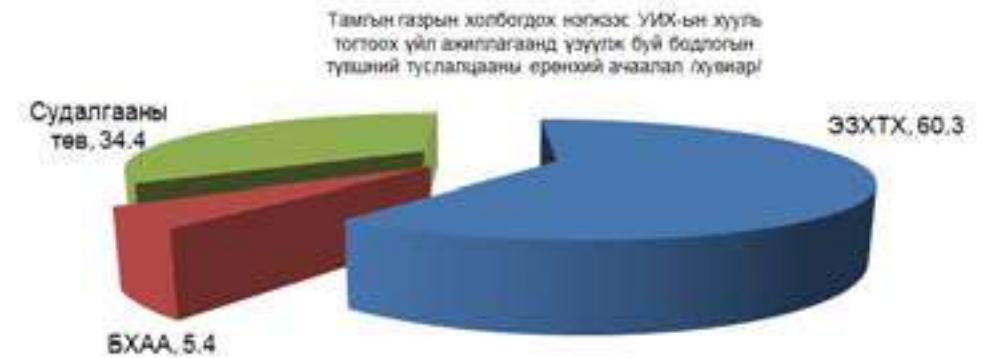
б) Бодлогын түвшиний туслалцаа үйлчилгээний ерөнхий ачаалал:

УИХ-ын хууль бүтээх ажиллагаанд Тамгын газраас үзүүлж буй бодлогын түвшний туслалцааны ерөнхий ачаалалыг авч үзвэл /тоон үзүүлэлтээр/ Эрх зүй, хууль тогтоомжийн хэлтэс 60,3 хувь, Судалгааны төв 34,4 хувь, Байнгын хороодын ажлын алба 5,4 хувийн ачаалалтай байна.

Эдгээрээс Эрх зүй хууль тогтоомжийн хэлтэс, Судалгааны төв нь үндсэн чиг үүргийн хувьд УИХ-д бодлогын шинжтэй үйлчилгээ үзүүлэхэд түлхүү оролцож байна. Эдгээр нэгжүүдийн ажлын байрны тодорхойлолтод заасан үндсэн үйл ажиллагаанд хамаарах нэгж ажлуудыг хүснэгтээр үзүүлбэл УИХ-ын бодлого боловсруулах үйл ажиллагаанд туслалцаа үзүүлж буй үндсэн үйл ажиллагаа нь дараахь тоотой байна. Үүнд:

- Тамгын газрын холбогдох нэгжээс УИХ-ын хууль тогтоох үйл ажиллагаанд үзүүлж буй бодлогын түвшний туслалцааны ерөнхий ачаалал /нэгж ажлаар/

Холбогдох газрын нэгж	Үндсэн үйл ажиллагаа
Эрх зүй, хууль тогтоомжийн хэлтэс	56 нэгж ажил
Судалгааны төв	32 нэгж ажил
Байнгын хороодын ажлын алба	5 нэгж ажил

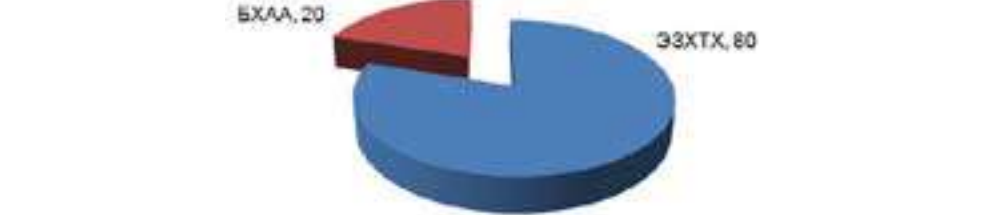

в) Зөвлөх үйлчилгээний ерөнхий ачаалал:

УИХ-ын хууль тогтоох, бодлого боловсруулах үйл ажиллагаанд зөвлөх үйлчилгээ үзүүлж буй нэгж нь өөрийн чиг үүрэгт заасны дагуу Эрх зүй хууль тогтоомжийн хэлтэс, Байнгын хороодын ажлын алба байна. Гадаад харилцаа, хамтын ажиллагааны хэлтэс нь УИХ-ын гишүүд болон намын бүлгүүдэд парламентын хамтын ажиллагаа, гадаад бодлогын зарим асуудлаар зөвлөх үйлчилгээ үзүүлдэг үзүүлдэг боловч судалгааг хууль тогтоох үндсэн үйл ажиллагаагаар хязгаарлаж байгаа тул оруулаагүй болно. Сүүлийн үед Судалгааны төвийн судлаач, шинжээчдийг хуулийн ажлын хэсэгт оруулах, хуулийн төсөлд дүн шинжилгээ хийлгэх, мэдээлэл лавлагаа гаргуулах зэргээр зөвлөх үйлчилгээнд татан оролцуулах хандлага ажиглагдаж байна.

Тамгын газрын холбогдох нэгжээс УИХ-ын хууль тогтоох үйл ажиллагаанд үзүүлж буй зөвлөх үйлчилгээний ерөнхий ачаалал /нэгж ажлаар/

Холбогдох газрын нэгж	Үндсэн үйл ажиллагаа
Эрх зүй, хууль тогтоомжийн хэлтэс	24 нэгж ажил
Байнгын хороодын ажлын алба	6 нэгж ажил

Анхаарах зарим асуудал:

Тамгын газраас хууль тогтоох үйл ажиллагаанд үзүүлж буй бодлогын, зөвлөх болон мэргэжил арга зүйн зөвлөгөө, зохион байгуулалтын үйлчилгээнд хэд хэдэн нэгжүүд дангаар болон хамтран оролцож байна. Тухайлбал:

- Хуулийн төслийг хэлэлцэн батлах, төсөл боловсруулах үйл ажиллагаанд ЭЗХТХ, БХАА, СТ
- Иргэдээс ирүүлсэн өргөдөл, гомдлыг хүлээн авах, шийдвэрлэхтэй холбогдсон үйлчилгээнд ЗБХХ, ЭЗХТХ, БХАА
- Хууль, Улсын Их Хурлын шийдвэрийг сурталчилах ажилд ЭЗХТХ, ХМОНХХ тус тус хамтран оролцож байна.
- Чадавхи сайжруулах, хууль, УИХ-ын бусад шийдвэрийн төсөлд олон нийтийн санаа бодлыг тусгах, хэлэлцүүлэг зохион байгуулах ажилд ЗБХХ, ХМОНХХ, СТ болон МТТАХ тус тус хамтран оролцож байна.

Иргэдийн өргөдөл, гомдлыг хүлээн авч шийдвэрлэх ажиллагаа: нь Эрх зүй, хууль тогтоомжийн хэлстийн үндсэн чиг үүрэгт тусгагдаагүй боловч тус хэлтсийн “Ахлах зөвлөх”-ийн “Ажлын байрны тодорхойлолт”-ийн 4.1-д “Иргэд байгууллагын өргөдөл, гомдол, албан бичгийн хариу төлөвлөх”¹³⁰ гэж тусгагдсан байна. Мөн гишүүдийн даалгавараар УИХ-ын даргын нэр дээр, Байнгын хорооны нэр дээр, гишүүний нэр дээр, Тамгын газрын нэр дээр, интернэтээр ирсэн өргөдөл, гомдол, санал, шаардлагад хариу төлөвлөх, шийдвэрийн төсөл боловсруулах зэрэг ажилбарууд хийдэг хэмээн тус хэлтсээс мэдүүлж байна.

Байнгын хороодын ажлын албаны хувьд Байнгын хорооны дарга, гишүүдэд байгууллага, иргэдээс ирүүлсэн албан бичиг, өргөдөл, гомдлыг шийдвэрлэх ажиллагааг үндсэн чиг үүргийн хүрээнд хийдэг гэжээ. Үүнд:

- Байнгын хорооны дарга болон гишүүдэд ирсэн албан бичиг, өргөдөл, гомдол, санал хүсэлтийг бүртгэх, тэдгээрийг зохих журмын дагуу шийдвэрлэж байгаад хяналт тавих, тогтоосон хугацаанд нэгдсэн судалгаа хийж танилцуулах, албан бичиг болон өргөдлийн хариуг явуулах;
- Байнгын хорооны тогтоол болон хорооноос өгсөн үүрэг даалгаврын заалт бүрт хяналтын карт хөтөлж, биелэлтэд нь хяналт тавьж Байнгын хорооны болон Ажлын албаны даргад танилцуулж байх;
- Байнгын хорооны даргын нэр дээр ирсэн өргөдөл, гомдлыг зохих хууль тогтоомжид заасан журмын дагуу хянаж, хариу төлөвлөх байдлаар оролцдог хэмээн мэдүүлсэн байна.

Захиргаа, боловсон хүчний хэлтэсийн чиг үүрэгт “УИХ, түүний Тамгын газарт иргэдээс ирүүлсэн санал хүсэлт, өргөдөл, гомдлыг хүлээн авч барагдуулах ажиллагааны тухай” журмыг боловсронгуй болгож, мөрдүүлэх, иргэд, сонгогчдоос УИХ, түүний Тамгын газарт бичгээр болон веб хуудсаар ирүүлсэн захидал, өргөдөл, санал хүсэлтийг ангилж, бүртгэлийн карт хөтлөх; тэдгээрийн шийдвэрлэлттэй холбоотой мэдээ, судалгаа, танилцуулга бэлтгэх, шийдвэрлэлтэд хяналт тавих, дүн мэдээг УИХ, байнгын хороо, Тамгын газрын удирдлагад хүргүүлэх, чуулганы нэгдсэн хуралдаанд мэдээлэл хийх, хэвлэл радиод мэдээлэл өгөх; иргэд, сонгогчдын санал хүсэлт, гомдлыг шийдвэрлэх ажиллагааны талаар гишүүдийн туслахуудад зөвлөлтөө өгөх, хугацаатай уламжилсан захидлын шийдвэрлэлтийн хугацаанд хяналт тавих, шийдвэрлэгдсэн материалыг цэгцлэн архивт шилжүүлэх, иргэдийг хүлээн авах байраар үйлчлүүлж буй иргэд, сонгогчдын санал,

¹³⁰ ЕНБД -ын 190 тоот Захирамжын хавсралтаар батлагдсан. ЭЗХТХ-ийн Ахлах Зөвлөхийн ажлын байрны тодорхойлолт, Ажлын байрны гол үйл ажиллагаа 4.1

хүсэлт, гомдлыг хүлээн авч бүртгэх, шийдвэрлүүлэх ажлыг зохион байгуулах, холбогдох хууль тогтоомжийн дагуу хариу өгөх зэрэг ажилбаруудыг гүйцэтгэдэг байна. Мөн УИХ-ын дарга, дэд даргын ажлын албаны хувьд өргөдөл гомдол, санал хүсэлтийг хүлээн авч шийдвэрлэх ажиллагаа хийгддэг байна.

Дүгнэлт:

- ✓ ЗБХХ иргэдээс ирүүлсэн өргөдөл гомдол, санал хүсэлтийг ангилан холбогдох нэгжүүдэд хуваарилж байгаа боловч зарим асуудал тодорхойгүй байна. Тухайлбал, Хуулийн төсөлд иргэдээс ирүүлсэн саналыг Судалгааны төвд хуваарилж байгаа /бусад хэлтэст өгдөг эсэхийг мэдэхгүй/ ба эдгээр санал хүсэлтийг судлаачид хүлээн авч уншиж танилцан, хэрвээ энэ асуудлаар судалгаа хийх тохиолдолд бодлогын нэг хувилбар хэмээн авч үзэж судлахаас цаашгүй байна. Гэтэл хэлэлцүүлгийн явцад иргэдийн саналыг тусгайлан авч хэлэлцэх, уг саналыг хүлээн авч хуулийн төсөлд тусгах эсэхийг шийдвэрлэх, хэрвээ боломжгүй бол ямар үндэслэлээр, яагаад гэдэгт хариу тайлбар өгч эргэх холбоо үүсгэх ажиллагаа УИХ болон Тамгын газрын хувьд дутагдалтай байгаа нь харагддаг. Өргөдөл гомдол, санал хүсэлт нь зөвхөн тодорхой хувийн чанартай асуудалд хариу өгөхөөр хязгаарлагдаж байгаа ба иргэдээс хуулийн төсөлд өгсөн саналыг хэлэлцэх, хариу өгөх механизм, эрх зүйн орчин бүрдээгүй байгааг анхаарах шаардлагатай.
- ✓ ЭЗХТХ, БХАА нь өргөдөл, гомдлын хариу төлөвлөх, боловсруулах ажиллагааг гүйцэтгэх ба ЗБХХ нь өргөдөл гомдлыг хүлээн авах, бүртгэх, хариуцах эзэнд нь шилжүүлэх, хяналт тавих зохион байгуулалтын ажлыг хариуцаж байгаа нь харагдаж байна. Нэг ижил чиг үүргийг олон хэлтсүүдэд давхардуулан оноох нь хэлтэс, албадын ажлын чиг үүрэг давхцах, бие бие рүүгээ чихэх, дунд нь өргөдөл гомдол эзэнгүйдэх нөхцөлийг бүрдүүлж болзошгүй юм. Уг асуудал нь Тамгын газрын бүтэц, зохион байгуулалттай холбоогүй ба зөвхөн хэлтэс, албадын чиг үүргийн давхцал, зааг ялгаа, ажил үүргийн хуваарийг тодорхой болгосноор зохицуулагдах боломжтой.

Хууль, Улсын Их Хурлын шийдвэрийг сурталчилах, олон нийтийн саналыг авах ажиллагаа: -д Эрх зүй, хууль тогтоомжийн хэлтсийн зөвлөхүүд батлагдсан хууль тогтоолын талаар хэвлэлд ярилцлага өгөх, танилцуулга бичих, орон нутагт сурталчлах, статистик мэдээ гаргах ажилбаруудыг хийдэг байна. Гэвч тус хэлтэсийн үндсэн чиг үүрэгт тусгагдаагүй хэдий ч ажлын байрны үндсэн үйл ажиллагааны хүрээнд хийгддэг ажилбарууд байна. Харин Хэвлэл мэдээлэл, олон нийттэй харилцах хэлтсийн хувьд хууль сурталчлах ажлын зохион байгуулалтыг үндсэнд нь хариуцаж байна. Хууль сурталчлах ажиллагаанд Байнгын хороодын зөвлөхүүд, судлаач, шинжээчдийг мөн татан оролцуулах боломж байгаа боловч эдгээр нэгжийн чиг үүрэгт тусгагдаагүй байна. БХАА-ны хувьд зөвхөн Хорооноос зохион байгуулсан ажлын талаар олон нийтэд мэдээлэл өгөх, хэвлэлийн хурал хийлгэх чиг үүрэг тусгагдсан байна.

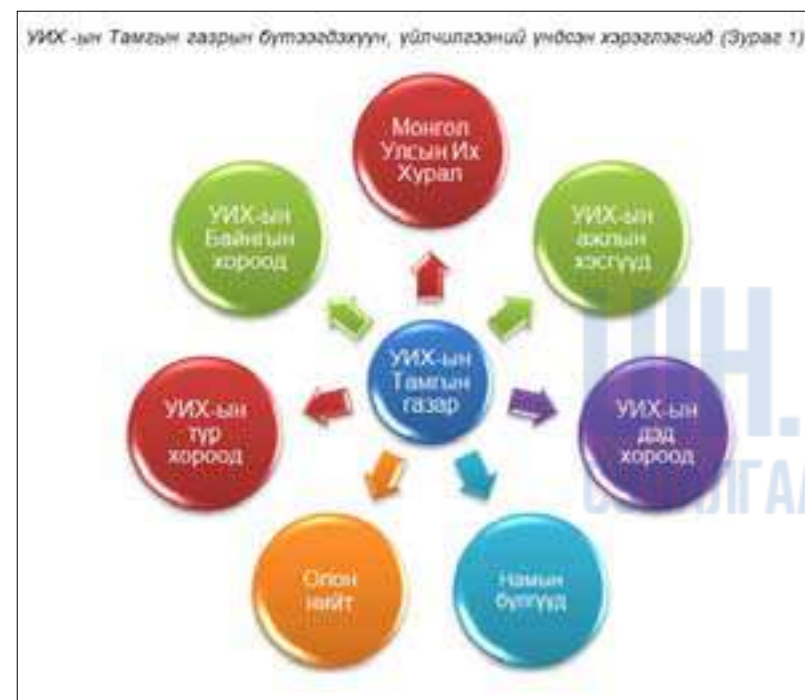
Хууль, УИХ-ын бусад шийдвэрийн төсөлд олон нийтийн санаа бодлыг авах, хэлэлцүүлэг зохион байгуулах ажиллагаа нь Судалгааны төвийн чиг үүргийн 8,9,10-т хамаарч байгаа боловч зөвхөн судалгааны түвшинд санал авахаар хязгаарлагдаж байна. БХАА-ны ажлын албаны чиг үүргийн 13-т энэхүү чиг үүргийг холбогдох нэгжүүдтэй хамтран хэрэгжүүлнэ гэж заасан боловч ажлын уялдаа холбоо төдийлөн сайнгүй байна.

Захиргаа боловсон хүчний хэлтэс, Хэвлэл мэдээлэл олон нийттэй харилцах хэлтэс, Мэдээлэл технологи, техник ашиглалтын хэлтэс тус тус зохион байгуулалтын туслах чиг үүрэгтэйгээр оролцож байна. Хууль тогтоолын төсөлд олон нийтийн саналыг авах, хэлэлцүүлэг семинар, нээлттэй сонсгол зохион байгуулах нэгжүүдийн чиг үүрэг, уялдаа

холбоо тодорхойгүй байгааг анхаарах шаардлагатай. Хууль, УИХ -ын бусад шийдвэрийн төслийг боловсруулах, хэлэлцэн, батлах үйл ажиллагаанд нэгжүүдийн оролцоо: /БХАА, ЭЗХТХ, ЧБХХЗБА, МТТАХ, СТ/

Үүнийг дор хүснэгтээр нэг бүрчлэн оруулсан нэгжүүдийн чиг үүргийн хүрээнд хийгдэж буй үндсэн үйл ажиллагаа, ажилбаруудаас маш тодорхой харж болохоор байна. Хууль бүтээх үйл ажиллагаанд бодлогын болон мэргэжил арга зүйн зөвлөгөө үзүүлж буй тамгын газрын нэгжүүдийн чиг үүргийн хүрээнд хийгдэж буй ажилбарын тоон үзүүлэлт, хувь хэмжээг хүснэгт диаграммаар ч мөн гаргасан. УИХ-ын хууль тогтоох, бодлого боловсруулах үндсэн чиг үүрэгт бодлогын болон мэргэжил арга зүйн зөвлөгөө үзүүлж буй ЭЗХТХ, БХАА, ЧБХХЗБА – дын хооронд чиг үүргийн хүрээнд хийгдэж буй зарим ажил, үйлчилгээг нарийвчлан тогтоож ялгаа, заагийг нь тодорхой болгон журамлах шаардлага байгааг хаа хаана ярьж байгаа. Энэ асуудал дээр хэлэлцүүлгээр¹³¹ холбогдох хэлтсүүдээс зарим тодорхой саналууд гарсан бөгөөд хэлтэс бүр өөрсдийн саналыг бичгээр ажлын хэсэгт хүргүүлэхээр болсон байна. Мөн хэлэлцүүлгээс гарсан саналыг Судалгааны төв товч тодорхой байдлаар гаргаж танилцуулсан болно.

Хууль тогтоох, бодлого боловсруулах үйл ажиллагаанд үзүүлж буй туслалцаа, үйлчилгээнд ЭЗХТХ, БХАА-ын зөвлөхүүдийн зарим ажил үйлчилгээ давхардан, ЭЗХТХ-ын зөвлөхүүдийн ажлын ачаалал их байгаагаас хууль тогтоох үндсэн үйл ажиллагаанд үзүүлэх мэргэжлийн туслалцааны чанарт сөргөөр нөлөөлөх байдал ажиглагдаж байгаа тул тус хоёр нэгжийн холбогдох албан тушаалтны ажлын байрны тодорхойлолтыг дахин нарийвчлан боловсруулах шаардлага зүй ёсоор тулгарч байна. Мөн ЭЗХТХ-ээс Үндсэн хуулийн цэцэд тайлбар гаргах ажлыг Судалгааны төвд шилжүүлэх боломж байгаа эсэхийг судлах санал ч гаргасан байна. Энэ мэт маш тодорхой саналууд холбогдох хэлтсүүдээс ажлын хэсэгт хүргэгдэх тул энд давхардуулалгүй үлдээв.

¹³¹ 2012 оны 3 дүгээр сар 16 -ны өдөр, Төрийн ордон.

Тамгын газрын бүтцийн нэгжүүдийн чиг үүрэг, түүний хүрээнд хийгдэж буй ажилбаруудын талаархи судалгааг тухайн нэгжүүдээс гаргаж ирүүлсэн мэдээлэл, УИХ-ын Тамгын газрын Ерөнхий нарийн бичгийн даргын 73 тоот захирамжаар баталсан хэлтэс, албад, төвийн чиг үүрэг болон 190 тоот захирамжаар баталсан ажлын байрны тодорхойлолтыг үндэслэн дараахь байдлаар нарийвчлан гаргав. / Хүснэгт 1,2,3,4,5,6,7 /

Хүснэгт 1.

- Эрх, зүй хууль тогтоомжийн хэлтсийн чиг үүргийн хүрээнд хийгддэг ажилбарууд

	Чиг үүрэг /ЕНБД-ын 73 тоот Захирамжийн хавсралт/	Үндсэн ажил	Ажилбарууд
ТӨСӨЛ БОЛОВСРУУЛАХ, БҮРДЛИЙГ ХЯНАХ	1/ УИХ-ын гишүүдэд хууль, тогтоолын төсөл боловсруулахад нь мэргэжил, арга зүйн зөвлөгөө өгөх, туслалцаа үзүүлэх;	Төслийн бүрдлийг хянах	1. Хууль, УИХ-ын бусад шийдвэрийн төсөл боловсруулах, өргөн мэдүүлэх журмын хуулийн 20.3 дахь хэсэгт заасан бичиг баримт хавсаргасан эсэхийг шалгах; 2. Дутуу бичиг баримтыг бүрдүүлэх талаар хууль санаачлагчтай холбогдон авах; 3. Төслийн бүрдлийг бүрэн хангуулахаар төслийг буцаах албан бичиг төлөвлөж батлуулан, төслийг буцаах; 4. хянагдсан төслийн БХ-ны харьяаллыг тогтоон, өргөн мэдүүлэх талаар удирдлагад мэдэгдэх.
	2/ Хууль санаачлагчийн УИХ-д өргөн мэдүүлэх хууль, тогтоолын төслийн бүрдлийг хянаж, Хууль, УИХ-ын бусад шийдвэрийн төсөл боловсруулах, өргөн мэдүүлэх журмын тухай хуульд заасан шаардлага хангасан төслийг зохих журмын дагуу өргөн мэдүүлэх тов тогтоолгохоор Тамгын газрын ЕНБД, НБД-д мэдэгдэх;	Төсөл боловсруулах	1. Үзэл баримтлал боловсруулах 1.1. тухайн зохицуулах харилцааны төлөв байдлыг судлах; 1.2. хуулийн хэрэгжилт, үр нөлөөг судлах; 1.3. шинээр төсөл боловсруулах ямар үндэслэл, шаардлага байгааг тодорхойлох; 1.4. иргэд, байгууллагын ирсэн саналыг судлах; 1.5. төсөв, санхүүгийн зардлын тооцоог гаргах; 1.6. Үндсэн хууль, бусад хууль тогтоомжтой хэрхэн уялдаж байгааг судлах; 2. Үзэл баримтлалыг бичих 2.1. төсөл боловсруулах үндэслэл, шаардлага, ямар шалтгаанаар гэдгийг бичих; 2.2. төслийн ерөнхий бүтэц, зохицуулах харилцаа, хамрах хүрээг тусгах; 2.3. үүсч болох нийгэм, эдийн засаг, хууль зүйн үр дагаврын тодорхойлох; 2.4. үр дагаврыг шийдвэрлэх арга хэмжээний саналыг бичих; 2.5. төсөл нь Үндсэн хууль, бусад хуультай хэрхэн уялдсан эсэхийг бичих; 2.6. нэмэлт, өөрчлөлт оруулах, хүчингүй болгох хууль, тогтоолын талаархи санал; 3. Төсөл боловсруулах: 3.1. эх төслийг боловсруулах; 3.2. дагаж нэмэлт, өөрчлөлт орох төслийг боловсруулах; 4. төслийн танилцуулга бичих; 5. төслийн талаар мэргэжлийн, төрийн бус, бусад байгууллагын санал авах албан тоотын төслийг боловсруулах, батлуулах, хүргүүлэх; 6. ирсэн санал, зөвлөмжүүдийг нэгтгэн хууль санаачлагчид танилцуулж, үндэслэлтэй саналуудыг төсөлд тусгах; 7. төслийг хэвлэлд нийтлүүлэн олон нийтийн санал авах ажлыг зохион байгуулах; 8. дагаж гарах хууль, тогтоолын төслийг боловсруулах; 9. холбогдох тооцоо судалгааг хийх, эсхүл гаргуулах; 10. төслийг хууль санаачлагчид танилцуулж, Засгийн газраас санал авах албан тоотыг боловсруулах; 11. Засгийн газрын саналыг авахаар төслийг албан тоотоор хүргүүлэх; 12. Засгийн газрын саналыг судлан, шаардлагатай саналуудыг төсөлд тусгах; 13. төслийг эцэслэн боловсруулах; 14. төслийн бүрдэл хянуулах, өргөн мэдүүлэх тов тогтоолгох тухай албан тоотын төслийг боловсруулж, батлуулах, ЕНБ-ийн даргад төслийг хүргүүлэх; 15. бүрдэл хянах явцад шаардлагатай гэсэн холбогдох материалыг нэмж бүрдүүлж өгөх; 16. 16. төслийг өргөн мэдүүлэх товыг хууль санаачлагчид мэдэгдэх; 17. төслийг УИХ-д өргөн мэдүүлэх тухай албан тоотыг төлөвлөх, батлуулах, төслийг өргөн мэдүүлэхээр төсөл санаачлагчид хүлээлгэн өгөх; 18. төслийн талаар хийгдэх ярилцлага, семинар, зөвлөгөөн, хуралд оролцох; 19. шаардлагатай бол төсөл санаачлагчийн хийх илтгэл, танилцуулгыг бичиж өгөх;

ӨРГӨН МЭДҮҮЛСЭН ТӨСӨЛ ДЭЭР АЖИЛЛАХ	3/ шаардлагатай тохиолдолд өргөн мэдүүлсэн хууль, тогтоолын төслийн талаар Монгол Улсын Үндсэн хууль, холбогдох бусад хуультай нийцэж байгаа эсэх талаар хууль зүйн дүгнэлт бичиж, БХ-ны дарга болон ажлын хэсгийн ахлагчид танилцуулан холбогдох тайлбар, лавлагааг өгөх;	I үе шат Хэлэлцэх эсэх	I. Төсөл унших: 1. зохицуулах харилцааг нийгмийн амьдралын бүх хүрээтэй холбон үзэж, уялдаа холбоог нь гаргах; 2. зохицуулах харилцааны мөн чанар, нөлөөлөх хүчин зүйлсийг тооцох; 3. асуудалд бодитой хандаж, зөв үнэлэлт дүгнэлт өгөх; 4. Үндсэн хуультай нийцэхгүй байгаа заалтыг илрүүлэх, засах арга замыг тодорхойлох; 5. бусад хуультай зөрчилдөж байгаа заалтыг илрүүлэх, засах арга замыг тодорхойлох; 6. төслийн дотоод зөрчлийг илрүүлэх, засах арга замыг тодорхойлох; 7. судлах зүйлээ тогтоох: 7.1. онолын эх сурвалж; 7.2. Үндсэн хууль, бусад хууль, хуульчилсан акт; 7.3. Үндсэн хуулийн цэцийн тогтоол; 7.4. УДШ-ийн тайлбар; 7.5. олон улсын гэрээ; 7.6. гадаад орнуудын эрх зүйн зохицуулалт;
	4/ УИХ-ын нэгдсэн хуралдааны үйл ажиллагаатай холбогдсон асуудлаар гаргах УИХ-ын даргын захирамжийн төсөл боловсруулах;		II. Судалгаа хийх: 1. нийгмийн бодит амьдрал, практик, баримттай танилцах, судлах, шинжлэх, сонголт хийх; 2. мэргэжлийн хүмүүстэй уулзаж санал бодлыг нь сонсох; 3. онолын ном, эрдэм шинжилгээний бүтээл судлах; 4. шүүхийн практик /шүүхийн шийдвэр/ судлах; 5. холбогдох хуулийг харьцуулан судлах; 6. гадаад орнуудын эрх зүйн зохицуулалтыг судлах; 7. интернетээс мэдээлэл авах; 8. гадаад хэл дээр байгаа холбогдох материалыг орчуулах; 9. төсөлтэй холбогдох иргэд, мэргэжлийн байгууллагын саналыг сонсох, тэмдэглэл хөтлөх; 10. хуулийн хувийн хэргийг унших; 11. ашиглах материалыг эрж хайх; 12. мэдээллийн эрх сурвалжтай ажиллах;
	5/ Хууль, тогтоолын төслийн талаарх зарчмын зөрүүтэй саналын томъёоллыг хууль зүйн нэр томъёо, хэл зүйн шаардлагад нийцүүлэн томъёолон бэлтгэх;		III. Хууль зүйн дүгнэлт гаргах: 1. тухайн хуулийг батлан гаргах шаардлага байгаа эсэх; 2. Үндсэн хуульд нийцэж байгаа эсэх; 3. хуулийн төслөөр дэвшүүлсэн асуудал нь хүчин төгөлдөр дагаж мөрдөж байгаа хууль тогтоомжтой нийцэж байгаа эсэх; 4. хуулийн төслийн зүйл, заалт нь Монгол Улсын нэгдэн орсон олон улсын гэрээ, хэлэлцээртэй нийцэж байгаа эсэх; 5. тухайн шийдвэрийн төслийг "хууль" хэлбэрээр гаргах үндэслэл нь зөв эсэх; 6. хуулийн төсөл нь хууль тогтоомжийн техникт болон хэл зүйн ба нийтээр дагаж мөрдөх нэр томъёоны шаардлагад нийцэж байгаа эсэх; 7. тухайн асуудлаар ҮХЦ-ийн дүгнэлт, тогтоол байгаа эсэх, хэрэв байгаа тохиолдолд агуулгад харшилж байгаа эсэх; 8. УДШ-ээс тухайн харилцааг зохицуулж байгаа хуультай холбогдуулан тайлбар гаргасан байдлыг судлах; 9. төслийг буцаах эсэх; 10. илэрсэн зөрчлийг засахтай холбогдсон саналыг томъёолон гаргах;
			IV. Саналын томъёолол боловсруулах: 1. төслийг буцаах үндэслэлийг тодорхойлсон саналыг томъёолох; 2. төслийг буцаах тухай тогтоолын төслийг боловсруулах; 3. төслийг цаашид хэлэлцэхтэй холбогдуулан гарах саналын томъёоллыг боловсруулж эхлэх;
			V. Ажлын хэсэгт орж ажиллах: 1. БХ – нд оруулах ажлын хэсгийн санал, дүгнэлтийг боловсруулах; 2. ажлын хэсгийн гишүүдэд шаардлагатай лавлагаа, мэдээлэл бэлтгэж өгөх;

ЭЦСИЙН НАЙРУУЛГА, БАТЛАХ, ЁСЧЛОХ, НИЙТЛЭХ	6/ УИХ-ын чуулганы хуралдааны дэгийн тухай хуульд заасны дагуу төслийн анхны хэлэлцүүлгийн шатанд гарсан саналын дагуу холбогдох БХ-оос санаачлан боловсруулах бусад хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах хуулийн төслийг боловсруулах;	II үе шат Анхны хэлэл – цүүлэг	<ol style="list-style-type: none"> Ажлын хэсэгт орж ажиллах:<ol style="list-style-type: none"> ажлын хэсэгт оруулах саналын томъёолол боловсруулах; ажлын хэсгийн санал, дүгнэлтийг боловсруулах; саналын томъёоллыг төсөлд суулган ажлын хэсгийн гишүүдэд өгөх; шаардлагатай нэмэлт, өөрчлөлт оруулах хууль, тогтоолын төслийг боловсруулах; Саналын томъёолол боловсруулах:<ol style="list-style-type: none"> ажлын хэсгээс БХ – нд оруулах саналын томъёоллыг эцэслэн боловсруулах; БХ-ны хуралдаан дээр гишүүдээс амаар болон бичгээр гаргасан саналыг томъёолох; БХ-ноос нэгдсэн хуралдаанд оруулах зарчмын зөрүүтэй саналын томъёоллыг эцэслэн боловсруулж, дэмжсэн, дэмжээгүйгээр нь бүлэглэн нийт гишүүдэд тараалгах; БХ-ны болон нэгдсэн хуралдаан дээр зарчмын зөрүүтэй саналын томъёолол, төслийн талаар тайлбар хэлэх; БХ-ны болон нэгдсэн хуралдаан дээр дэгийн асуудлаар тайлбар хэлэх; БХ-ноос анхны хэлэлцүүлэгт гаргасан зарчмын зөрүүтэй саналын томъёоллыг сүлжээнд оруулах.
	7/ УИХ-ын нэгдсэн хуралдаан удирдах дараалал бэлтгэх;	III үе шат Эцсийн хэлэл – цүүлэг	<ol style="list-style-type: none"> Ажлын хэсэгт орж ажиллах:<ol style="list-style-type: none"> Дахин санал хураалгах асуудлаар зарчмын зөрүүтэй саналын томъёолол боловсруулан өгөх; Ажлын хэсгийн эцсийн хэлэлцүүлэгт бэлтгэсэн тухай танилцуулгыг боловсруулах; Нэгдсэн хуралдаанаар дэмжигдсэн саналыг төсөлд суулган БХ-ны эцсийн хэлэлцүүлэгт оруулах төслийн эцсийн хувилбарыг гаргах. Саналын томъёолол боловсруулах:<ol style="list-style-type: none"> БХ-ны хуралдаан дээр гишүүдээс амаар болон бичгээр гаргасан саналыг томъёолох; Нэгдсэн хуралдаанд эцсийн хэлэлцүүлэгт санал хураалгах зарчмын зөрүүтэй саналын томъёоллыг эцэслэн боловсруулах; Эцсийн хэлэлцүүлэгт бэлтгэсэн тухай БХ-ны танилцуулгыг бэлтгэх; Нэгдсэн хуралдаанаар дэмжигдсэн саналыг төсөлд бүрэн суулгаж, төслийн найруулга, хууль зүйн техникийн засваруудыг хийж эцсийн хувилбарыг бэлтгэн, БХ-ны танилцуулга, саналын томъёоллын хамт тараалгах; Шаардлагатай хууль, тогтоолын төслийг боловсруулах; Эцсийн хэлэлцүүлэгт бэлтгэсэн тухай БХ-ны танилцуулга, зарчмын зөрүүтэй саналын томъёолол, эцсийн хэлэлцүүлэгт оруулсан төслийг сүлжээнд оруулах; БХ-ны болон нэгдсэн хуралдаан дээр зарчмын зөрүүтэй саналын томъёолол, төслийн талаар тайлбар хэлэх; БХ-ны болон нэгдсэн хуралдаан дээр дэгийн асуудлаар тайлбар хэлэх; Төслийг батлах
	8/ Анхны хэлэлцүүлгээр шийдвэрлэсэн асуудлыг төсөлд нэмж тусган, эцсийн хувилбарын төсөл болон эцсийн хэлэлцүүлэгт бэлтгэсэн тухай танилцуулга бэлтгэх;		
ЭЦСИЙН НАЙРУУЛГА, БАТЛАХ, ЁСЧЛОХ, НИЙТЛЭХ	9/ Эцсийн хэлэлцүүлгээр шийдвэрлэсэн асуудлыг төсөлд тусгаж, хууль зүйн бичлэгийн техникт нийцүүлэн томъёолол, үг хэллэгийг жигдэлж, Редакцийн хэсгээр хянуулан төслийн эцсийн найруулгыг бэлтгэж, УИХ-д танилцуулах ажлыг зохион байгуулах;	Эцсийн найруулга	<ol style="list-style-type: none"> Нэгдсэн хуралдаанаар эцсийн хэлэлцүүлгээр шийдвэрлэсэн асуудлыг төсөлд тусгаж, батлагдсан хууль, тогтоолын эцсийн найруулгыг бэлтгэх<ol style="list-style-type: none"> зөвлөх өөрөө эцсийн найруулгыг бэлтгэх; редакцийн хэсэгт өгч хянуулах; эрх зүй, хууль тогтоомжийн хэлтсийн дарга хянан, хяналтын хуудсанд гарын үсэг зурах; ТГ-ын нарийн бичгийн дарга хянан, хяналтын хуудсанд гарын үсэг зурах; ЕНБД хянан, хяналтын хуудсанд гарын үсэг зурах; БХ-ны дарга, эсхүл Ажлын хэсгийн ахлагч хянан, хяналтын хуудсанд гарын үсэг зурах; Эцсийн найруулгыг зөвшөөрч дарга хяналтын хуудсанд гарын үсэг зурах; Хяналтын явцад гарсан найруулга, үг хэллэг, эс дараалал, бүтцийн шинжтэй засваруудыг хийх; Хяналтын хуудсанд гарын үсэг зурж зөвшөөрөгдсөн хууль, тогтоолын эцсийн найруулгыг тараалгахаар өгөх; Эцсийн найруулгыг сонсгохоор нэгдсэн хуралдаан удирдах дараалалд хууль, тогтоолын нэрийг өгөх; Эцсийн найруулгыг УИХ-аас тогтоосон хугацаанд хийж, танилцуулах.

ТАЙЛБАР ГАРГАХ, ӨРГӨДӨЛ ГОМДЛЫН ШИЙДВЭРЛЭЛТЭД ТУСТАЛЦАА ҮЗҮҮЛЭХ	10/ УИХ-ын нэгдсэн хуралдаанаар эцсийн найруулгыг танилцуулах явцад гарсан найруулгын болон техникийн шинжтэй засварыг тусган хууль, тогтоолыг ёсчлуулах ажлыг зохион байгуулах;	Ёсчлох	<p>Батлагдсан хууль, тогтоолыг ёсчлуулах ажил /эцсийн найруулгыг нэгдсэн хуралдаанд танилцуулснаас хойш дарга ажлын 3 хоногийн дотор түүнд гарын үсэг зурж ёсчилно/:</p> <ol style="list-style-type: none"> Нэгдсэн хуралдаанд эцсийн найруулгыг танилцуулах үед гарсан саналуудыг тусгах; Зөвлөх батлагдсан хууль, тогтоолыг ёсчлуулахын өмнө дахин хянан үзэж, бичиг хэргийн зааврын дагуу бэлтгэж, бланкан дээр хэвлэхэд бэлэн болгох; Ёсчлуулах зөвшөөрөл авах<ol style="list-style-type: none"> Эрх зүй, хууль тогтоомжийн хэлтсийн дарга хянан, хяналтын хуудсанд гарын үсэг зурах; Тамгын газрын нарийн бичгийн дарга хянан, хяналтын хуудсанд гарын үсэг зурах; ЕНБД хянан, хяналтын хуудсанд гарын үсэг зурах; БХ-ны дарга, эсхүл Ажлын хэсгийн ахлагч хянан, хяналтын хуудсанд гарын үсэг зурах; Ёсчлохыг зөвшөөрч дарга хяналтын хуудсанд гарын үсэг зурах; Бичээчид өгч бланкан дээр хэвлүүлэх; Даргад хяналтын хуудсын хамт хууль, тогтоолыг өгч, ёсчлуулах.
	11/ батлагдсан хууль, тогтоолыг Ерөнхийлөгчийн хориг тавих хугацаа дуусмагц холбогдох байгууллагуудад хүргүүлэх;	Ерөнхийлөгчийн хориг, хоригийг хэлэлцэх	<ol style="list-style-type: none"> Ёсчлогдсон хууль, тогтоолыг Ерөнхийлөгчийн Тамгын газарт илгээх албан бичиг төлөвлөх; Хууль, тогтоолыг Ерөнхийлөгчийн Тамгын газарт хүргүүлэх. Хориг хэлэлцэх:<ol style="list-style-type: none"> Ерөнхийлөгч ажлын 5 өдөрт багтаан тухайн шийдвэрт хориг тавих эсэх асуудлыг шийдвэрлэнэ. Хэрэв хориг тавьсан бол тухайн хоригийг хүлээн авах эсэх талаар тогтоолын төслийг боловсруулах; Хоригийг хүлээн авсан бол уг хууль, тогтоод өөрчлөлт оруулах төслийг боловсруулах, хэлэлцүүлэгт оруулж батлуулах ажиллагаа хийгдэх. Хоригийн талаар тайлбар, хуулийн лавлагаа бэлтгэнэ
	12/ батлагдсан хууль, тогтоолын танилцуулга бэлтгэх;	Нийтлэх	<ol style="list-style-type: none"> эх хувийг "Төрийн мэдээлэл" эмхтгэлд нийтлүүлэхээр шилжүүлэх; эх хувийг хувилж 17 байгууллагад хүргүүлэх.
	13/ Ерөнхийлөгчийн хоригийн талаар хууль зүйн дүгнэлт боловсруулах, ҮХЦ-ийн хуралдаанд оролцох итгэмжлэгдсэн төлөөлөгчид холбогдох асуудлаар Цэцэд өгөх тайлбар бичихэд нь туслалцаа үзүүлэх;	ҮХЦ – тэй холбогдох асуудлаар	<ol style="list-style-type: none"> Цэцийн дунд суудлын хуралдаанд оролцох УИХ-аас томилогдсон итгэмжлэгдсэн төлөөлөгчийн Цэцэд гаргах тайлбарын төслийг боловсруулж, хянуулан Цэцэд хүргүүлэх; Цэцийн их суудлын хуралдаанд оролцох УИХ-аас томилогдсон итгэмжлэгдсэн төлөөлөгчийн Цэцэд гаргах тайлбарын төслийг боловсруулж, хянуулан Цэцэд хүргүүлэх; Цэцэд гаргах тайлбартай холбогдуулан хуулийн болон бусад лавлагаа, судалгааг гаргаж Цэцэд болон итгэмжлэгдсэн төлөөлөгчид өгөх; Цэцийн дүгнэлтийн талаар УИХ-аас гарах тогтоолын төслийг боловсруулж, хэлэлцүүлэн батлуулах; Цэцийн дүгнэлтийг хүлээн авсан бол холбогдох хууль, тогтоолд өөрчлөлт оруулах төслийг боловсруулан, хэлэлцүүлж, батлуулах.
ТАЙЛБАР ГАРГАХ, ӨРГӨДӨЛ ГОМДЛЫН ШИЙДВЭРЛЭЛТЭД ТУСТАЛЦАА ҮЗҮҮЛЭХ	14/ Ерөнхийлөгчийн хориг болон ҮХЦ-ийн дүгнэлттэй холбогдуулан гарах УИХ-ын шийдвэрийн төсөл боловсруулах;	Өргөдөл, гомдол хүлээн авч шийдвэрлэх	<ol style="list-style-type: none"> даргын нэр дээр; БХ-ны нэр дээр; гишүүний нэр дээр; ТГ-ын нэр дээр; Интернетээр ирсэн өргөдөл; гомдол; санал; өргөх бичиг, шаардлага, мэдэгдэл хариу төлөвлөх, өгөгдсөн шийдвэрийн төсөл боловсруулах

ХУУЛЬ СУРТАЛЧЛАХ, САГ БҮРДҮҮЛЭХ, БУСАД	15/ УИХ-аас баталсан хууль тогтоомж болон нийтээр дагаж мөрдөх бусад эрх зүйн актаар хууль тогтоомжийн сан бүрдүүлж, тэдгээрийг ангилах, системчлэх, нэмэлт, өөрчлөлтийг тусгах ажлыг тухай бүр хийж, эрх зүйн актын лавлагаа, мэдээллээр үйлчлэх;	Хууль тогтоомжийн мэдээллийн санг баяжуулах	1. зөвлөхийн хууль зүйн дүгнэлт; 2. саналын томъёолол; 3. эцсийн хэлэлцүүлэгт оруулсан төсөл; 4. эцсийн хэлэлцүүлэгт бэлтгэсэн БХ-ны танилцуулга 5. танилцуулахаар тараасан эцсийн найруулга 6. лавлагаа, судалгаа зэргийг Дотоод сүлжээ, My parliament программд заасан хугацаанд оруулдаг. – Тогтоосон ангилагчийн дагуу хууль тогтоомжийн санд байгаа хууль, тогтоол, МУ-ын Ерөнхийлөгчийн хэм хэмжээ тогтоосон зарлиг, ЗГ-ын тогтоолыг ангилна – Мөн дээрх бичиг баримтуудын хяналтын хувь бүрдүүлж, тэдгээрт зохих нэмэлт өөрчлөлтийг тусгах, индексжүүлэх /кард хөтлөх/ ажлыг тухай бүр хийнэ – ҮХЦ-ийн шийдвэрийн дагуу хууль, тогтоолд зохих өөрчлөлт оруулах, УДШ-ийн тогтоол, ҮХЦ-ийн шийдвэрийн хяналтын хувь бүрдүүлэх – ЭЗМНС-д шинээр батлагдсан хууль, тогтоолыг цаг тухайд нь оруулах, шинэчлэх – “Төрийн мэдээлэл” эмхэтгэлийг 2 хувь хяналтын нэгж болгон хадгална
	16/ УИХ-ын ээлжит чуулганаар хэлэлцэн баталсан хууль, тогтоолын талаарх статистик дүн мэдээ гаргах	Хууль сурталчлах	1. Чиг үүргийн хүрээнд 2. Удирдлагаас өгсөн үүргийн дагуу бичгээр эсхүл биечлэн дараах байдлаар оролцоно. Үүнд: 2.1. батлагдсан хууль тогтоолын талаар хэвлэлд танилцуулга бичих /батлагдсанаас хойш 7 хоногийн дотор/ 2.2. ярилцлага өгөх 2.3. үйл ажиллагааг орон нутагт сурталчлах ажилд 2.4. гишүүний зохион байгуулж байгаа ажилд 3. Ээлжит чуулганаар хэлэлцэн баталсан хууль, бусад шийдвэрийн талаарх статистик мэдээ гаргах
		Үүрэг даалгавар биелүүлэх	1. УИХ-ын удирдлага, гишүүдээс 2. ТГ-ын удирдлагаас өгсөн дараах үүрэг даалгавар: 2.1. Иргэд байгууллагын төлөөлөгчтэй уулзах 2.2. ТГ – ыг төлөөлж шүүх хуралд оролцох 2.3. Гишүүний хэвлэл, телевизэд өгөх ярилцлагыг бэлтгэх 2.4. Гишүүний хэвлэлийг бага хуралд хэлэх үг, танилцуулгыг бэлтгэх 2.5. Гишүүний сургалтын даалгаваруудыг бэлтгэх гэх мэт чиг үүрэгт байхгүй ямар ч асуудлаар өгөгдсөн үүрэг даалгаварыг биелүүлнэ
		Хэлтэсийн дотоод ажил эхлэн байгуулах, хэлтсийг үндсэн чиг үүрэг зэрэгжүүлэхэд тусалцаа үзүүлэх	1. УИХ-аар, хэлэлцэгдэж байгаа, хууль, тогтоолын хэлэлцүүлгийн явцын бүртгэл, мэдээлэл хөтлөх 2. Хууль, тогтоолын батлагдсан огноо, эцсийн найруулга танилцуулсан өдөр, цаг, хүчин төгөлдөр болсон өдрийн бүртгэл хөтлөх 3. Хууль, тогтоолын эх дээр МУ-ын Төрийн тамгыг даруулж, зохих журмын дагуу архивт шилжүүлэх 4. Бүрдэл хянуулахаар шилжүүлсэн төслийн бүртгэл хөтлөх, хэлтсийн даргад танилцуулах 5. Даргын туслахын үүрэг гүйцэтгэх 6. Хэлтэсийн дотоод бичиг хэрэг хөтлөх, Төслийг зөвлөхүүдэд хуваарилсан бүртгэл хөтлөх 7. Төслийн шийдвэрлэлтийн явцын нэгдсэн бүртгэл хөтлөх 8. Дотоод хяналт 9. Зохион байгуулалтын бусад ажил /7 ажил/

***

Дүгнэлт:

ЭЗХТХ -ийн хувьд, нийт 16 үндсэн чиг үүргийн хүрээнд дараахь 13 чиглэлээр 105 ажилбарууд хийдэг хэмээн нарийвчилсан судалгаа гаргаж өгсөн болно. Үүнд:

- Төслийн бүрдлийг хянах – 4 ажилбар – ТЗБ
- Төсөл боловсруулах – 19 ажилбар – Б
- Хэлэлцэх эсэх I үе шат – 33 ажилбар – МА3/ Б
- Анхны хэлэлцүүлэг II үе шат – 5 ажилбар – МА3/Б

- Эцсийн хэлэлцүүлэг III үе шат – 9 ажилбар – МА3/Б
- Эцсийн найруулга – 5 ажилбар – МА3
- Ёсчлох – 5 ажилбар – ТЗБ
- Ерөнхийлөгчид хууль, тогтоолын төслийг илгээх – ТЗБ
- Ерөнхийлөгчийн хориг, хоригийг хэлэлцэх – 5 ажилбар – МА3/Б
- Нийтлэх – 2 ажилбар – ТЗБ
- ҮХЦ – тэй холбогдох асуудлаар – 5 ажилбар – МА3/Б
- Өргөдөл, гомдол хүлээн авч шийдвэрлэх – 5 ажилбар – МА3
- Хууль тогтоомжийн мэдээллийн санг баяжуулах – 6 ажилбар – ТЗБ
- Хууль сурталчлах – 3 ажилбар – МА3/Б
- Үүрэг даалгавар биелүүлэх – 2 ажилбар – ТЗБ
- Хэлтэсийн дотоод ажил – 9 ажилбар – ТЗБ

Тус хэлтсийн хууль тогтоох үйл ажиллагаанд үзүүлж буй мэргэшсэн ажил үйлчилгээ, хэлтсийн 16 чиг үүрэгт хамаарах асуудлууд, тэдгээрийг хэрэгжүүлж буй байдлаас үзэхэд:

- ✓ Хэлтсийн чиг үүргийн хүрээнд хийгдэж буй 105 ажилбараас 56 буюу 53,3% нь бодлогын, 24 буюу 22,8% нь мэргэжил арга зүйн зөвлөгөө өгөх , 25 буюу 23,8% нь техник, зохион байгуулалтын шинжтэй ажилбарууд байна.
- ✓ ЭЗХТХ-ийн ажилбаруудаас БХАА болон Байнгын хороодын ажилбаруудтай давхацсан, хийдэгдсэн ажлууд нэлээд байна.

Ялангуяа хуулийн 1,2, эцсийн хэлэлцүүлгийн шатанд ЭЗХТХ болон Байнгын хороодын зөвлөхүүдийн гүйцэтгэх ажилбарууд нэлээд давхацсан, үндсэндээ Хуулийн хэлтсийн зөвлөхүүд мэргэжил арга зүй, бодлогын шинжтэй асуудлуудыг гүйцэтгэж, Байнгын хороод техник зохион байгуулалтын шинжтэй ажилбаруудыг гүйцэтгэж байгаа байдал ажиглагдаж байна. Тухайлбал, хууль зүйн дүгнэлт гаргах, хуулийн ажлын хэсэгт орж ажиллах, хуулийн төсөлд зөвлөх үйлчилгээ үзүүлэх , хууль хоорондын нийцэл, зөрчилд дүгнэлт гаргах гэх мэтийн чиглэлээр ажил үүргийн давхцал гарч байна. Практикаас харахад, ЭЗХТХ-ийн зөвлөхүүдэд бодлогын шинжтэй чиг үүрэг түлхүү оногдсон атал байнгын хороодын зөвлөхүүдийн гүйцэтгэх ёстой мэргэжил арга зүй, зохион байгуулалтын асуудалд ихээр оролцож байгаагаас хуулийн төсөл боловсруулах, хуулийн судалгаа хийх зэрэг бодлогын шинжтэй асуудлууд орхигдож, ачаалал ихээр нэмэгдэж байна гэсэн шүүмжлэл гарч байна

Хүснэгт 2.

✓ Байнгын хороодын ажлын албаны чиг үүргийн хүрээнд хийгдэж буй ажилбарууд

	Чиг үүрэг /ЕНБД-ын 73 тоот Захирамжийн хавсралт/	Үндсэн ажил	Ажилбарууд
	1/ Хорооны ажлын албадын үйл ажиллагааг уялдуулан зохицуулах, өдөр тутмын шуурхай удирдлагаар хангаж, Тамгын газрын бүтцийн нэгжүүдтэй хамтран ажиллах;	а/ Хороодын уралдаанд төслийг эзлэлцүүлэх бэлтгэлийг хангах б/ Ажлын хэсэг байгуулах, уралдааны бэлтгэлийг хангах	1. Өргөн мэдүүлсэн хууль, тогтоолын төслийг хүлээн авч, бүртгэх; 2. Өргөн мэдүүлсэн хууль, тогтоолын төслийг БХ-ны даргад танилцуулах 3. Даргын үүргийн дагуу шаардлагатай тоогоор олшруулан, УИХ-ын гишүүд, холбогдох албан тушаалтанд шуурхай хүргэх; 4. Өргөн мэдүүлсэн хууль, тогтоолын төслийг цахим хэлбэрээр хууль санаачлагчаас авах, түүнийг өргөн мэдүүлсэн эх бичвэртэй нь тулган хянаж байгууллагын дотоод сүлжээнд /intra, ipad/ оруулах; 5. Ажлын хэсэг, БХ-ны болон чуулганы нэгдсэн хуралдааны хуваарийн дагуу хэлэлцэх асуудлаар оролцох 6. Ажлын хэсэг болон харьяалах БХ-ны гишүүдэд зар хүргэх 7. УИХ-ын чуулганы нэгдсэн болон Байнгын /дэд, түр/ хороо, ажлын хэсгийн хуралдаанд байлцвал зохих хүмүүс, албан тушаалтныг бэлэн байлгах, шаардлагатай мэдээ, мэдээллийг бүрэн авчруулах арга хэмжээ авах; 8. Байнгын (дэд) хорооны даргад “Хуралдаан удирдах дараалал” бэлтгэх; 9. Байнгын (дэд) хорооны хуралдааны үед хэлэлцэх асуудлын дараалал, тухайн хэлэлцүүлэгтэй холбоотой асуудлаар тайлбар өгөх; 10. БХ-ны хуралдааны бэлтгэлийг хангах, хуралдаанаас гарах тогтоол, шийдвэрийн төсөл боловсруулж батлуулах, түүний хэрэгжилтийг хангах; 11. Байнгын (дэд) хорооны болон УИХ-ын нэгдсэн хуралдаанаар хэлэлцүүлэх бэлтгэл ажлыг хангах; 12. Төслийг зохих хууль тогтоомжийн дагуу Байнгын (дэд) хороогоор хэлэлцүүлэх ажлыг удирдан зохион байгуулах; 13. Байнгын (дэд) хорооны 7 хоног тутмын бизнес төлөвлөгөөний төслийг БХ-ны даргад танилцуулах; 14. БХ-ны хуралдааныг нээлттэй явуулах, төслийн талаар олон нийтээс санал авах ажлыг Тамгын газрын бүтцийн холбогдох нэгжтэй хамтран зохион байгуулаж, тэдгээр саналыг нэгтгэн танилцуулах.
ХУРАЛДААНЫ БЭЛТГЭЛ ХАНГАХ	6/ хууль, тогтоолын төслийн хэлэлцэх эсэх болон анхны хэлэлцүүлэгт бэлтгэсэн талаархи болон албан тушаалтныг томилох, чөлөөлөх, огцруулах, эгүүлэн татах, түүнчлэн Байнгын хороо санаачлах төслийн талаар Хорооноос гаргах санал, дүгнэлтийг зохих журмын дагуу бэлтгэх, албажуулах;	- " -	
	9/ УИХ-ын даргын захирамж болон Хорооны тогтоолоор байгуулсан ажлын хэсгийн хуралдааныг зохион байгуулах, тэмдэглэл хөтлөн албажуулах, ажлын хэсгийн танилцуулга бэлтгэх;	- " -	
	11/ тухайн долоо хоногт Байнгын хороо, ажлын хэсэг болон нэгдсэн хуралдаанаар хэлэлцэх асуудал, хуваарийн төслийг бэлтгэн Тамгын газрын Нарийн бичгийн даргад хүргүүлэх;	- " -	
	12/ Хорооны даргад “Хуралдаан удирдах дараалал” бэлтгэж танилцуулах, уг дараалалтай холбоотой асуудлаар Хорооны хуралдаанд тайлбар, зөвлөгөө өгөх;		1. Байнгын (дэд) хорооны тогтоол, шийдвэрийн төсөл боловсруулан албажуулах; 2. Хариуцсан чиглэлээрх хууль, тогтоолын төслийн талаар ажлын хэсгийн танилцуулга бэлтгэх; 3. Байнгын (дэд) хороо, ажлын хэсгийн хуралдааны тоймыг бэлтгэх; 4. Байнгын (дэд) хорооны болон ажлын хэсгийн хуралдааны товгыг гишүүдэд зарлах;
	19/ УИХ-аархэлэлцэх төслийг чуулганы танхимд тараахаас бусад үед зохих журмын дагуу УИХ-ын гишүүдэд урьдчилан тараах, түүнчлэн гишүүдэд ирсэн материалыг шуурхай хүргэх;		5. Холбогдох материалыг бүрдүүлэх, олшруулж тараах, ирцийг хангаж бүртгэх, бусад бэлтгэлийг бүрэн хангах; 6. Ажлын хэсгийн хуралдааны тэмдэглэлийг зохих стандартын дагуу хөтлөх, ажлын 2 өдөрт багтаан компьютерт шивж хэлбэржүүлэн ажлын хэсгийн ахлагчид танилцуулан албажуулж, албан ажлын хэрэгцээнд бэлэн болгох.
	21/ УИХ-ын чуулганы нэгдсэн болон Хороо, ажлын хэсгийн хуралдаанд байлцвал зохих хүмүүс, албан тушаалтныг бэлэн байлгах, шаардлагатай мэдээ, мэдээллийг бүрэн авчруулах арга хэмжээ авах;		

БИЧИГ БАРИМТ БОЛОВСРУУЛАХ ЗӨВЛӨГӨӨ, ТУСЛАЦАА, ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТ	2/ Хорооны хуралдааны бэлтгэлийг хангах, хуралдаанаас гарах тогтоол, шийдвэрийн төсөл боловсруулж батлуулах, түүний хэрэгжилтийг хангах;	а/ Өргөн мэдүүлсэн төслийн талаар мэргэжлийн дүгнэлт гаргах б/ Хорооноос санаачлах төслөөр санал дүгнэлт бэлтгэх в/ УИХ-ын даргын захирамжийн төсөл бэлтгэх г/ Тайлан, төлөвлөгөө, мэдээ бэлтгэх албажуулах	1. Төслийг судлан Хорооны эрхлэх асуудлын хүрээ, салбарын бодлогын талаас нь хянаж дараахь дүгнэлтийг бичгээр гарган БХ-ны болон Ажлын албаны даргад танилцуулах: 1.1. Уг төсөл Үндсэн хууль болон бусад ямар хуулийн холбогдох ямар заалттай хэрхэн нийцсэн; 1.2. Уг төсөл Үндсэн хууль болон бусад ямар хуулийн холбогдох ямар заалттай хэрхэн зөрчилдсөн; 1.3. Уг төсөл дотроо зөрчилтэй заалт агуулсан эсэх; 2. Уг төсөл төрийн болон салбарын бодлого, хууль тогтоомжийг боловсронгуй болгох үндсэн чиглэлтэй хэрхэн нийцсэн, цаг хугацааны хувьд тохирч буй эсэх.
	8/ Хорооны эрхлэх асуудлын хүрээний байгууллагуудтай зохих журмын дагуу харилцах, хяналт тавьж ажиллах;		1. Байнгын (дэд) хорооны санал, дүгнэлтийг ажлын албаны зөвлөхөөс зөвлөсний дагуу бэлтгэж албажуулах: 1.1. хууль, тогтоолын төслийн хэлэлцэх эсэх талаарх; 1.2. хууль, тогтоолын төслийн анхны хэлэлцүүлгийн талаарх; 1.3. Байнгын хорооноос бүх санаачилсан төслийн талаарх; 2. албан тушаалтныг томилох, чөлөөлөх, эгүүлэн татах нийт асуудлын талаархи. Энэ ажлыг гүйцэтгэхийн тулд уг санал, дүгнэлтийн төслийг БХ-ны хуралдаанаас өмнө бэлтгэх.
	17/ Хорооны эрхлэх асуудал, холбогдох хууль тогтоомжийн хэрэгжилтийн талаар дүн шинжилгээ хийж, уг асуудлаар Засгийн газар, холбогдох бусад байгууллагад өгөх чиглэл, санал, дүгнэлт, зөвлөмжийн төслийг боловсруулж албажуулах;		УИХ-ын чуулганы хуралдааны дэгийн тухай хуульд заасны дагуу Ерөнхий сайдаас ирүүлсэн тухайн төслийг нэн яаралтай хэлэлцүүлэх саналыг үндэслэн хэлэлцэх асуудлын тов, дараалалд өөрчлөлт оруулах тухай
	18/ Хорооны үйл ажиллагааны тайлан, танилцуулга, статистик мэдээг бэлтгэх, зохих журмын дагуу албажуулж холбогдох газруудад хүргэх;		1. БХ-ны дарга 7-оос дээш хоног түр эзгүй байх тохиолдолд үүргийг нь аль нэг гишүүнээр орлуулж гүйцэтгүүлэх тухай; 2. ҮХЦ-ээс маргаан үүсгэсэн асуудлаар УИХ-ын итгэмжлэгдсэн төлөөлөгч томилох тухай; 3. 3/БХ-ны үйл ажиллагааны тайлан, төлөвлөгөө, танилцуулга, статистик мэдээ бэлтгэн албажуулах, холбогдох газруудад хүргэх; 4. 4/Ээлжит болон ээлжит бус чуулганы эцэст чуулганы статистик мэдээллийг эмхэтгэн боловсруулах
	28/ БХ-ны дарга 7-оос дээш хоног түр эзгүйд үүргийг нь аль нэг гишүүнээр орлуулж гүйцэтгүүлэх, ҮХЦ-д үүссэн маргаантай асуудлаар итгэмжлэгдсэн төлөөлөгч томилох зэрэг БХ-ны эрхлэх асуудал, дотоод зохион байгуулалтын асуудалтай холбогдон гарах УИХ-ын даргын захирамжийн төсөл болон БХ-ны тогтоолын төсөл боловсруулах;		

	3/ УИХ-ын гишүүдээс хууль санаачлах эрхээ хэрэгжүүлэхэд нь Хорооны эрхлэх асуудлын чиглэлээр мэргэжил, арга зүйн туслалцаа үзүүлэх;	а/ Зөвлөгөө өгөх, туслалцаа үзүүлэх	Байнгын хорооны дарга, гишүүдэд туслалцаа үзүүлэх: 1. БХ – нд харьяалагддаг УИХ-ын гишүүдээс хууль санаачлах эрхээ хэрэгжүүлэхэд нь салбарын чиглэлээр мэргэжил, арга зүйн туслалцаа үзүүлж зөвлөх; 2. БХ-ны даргад тухайн салбарын бодлого, зохицуулалтын асуудлаар зөвлөгөө өгөх, санал тавих; 3. Байнгын (дэд) хорооны даргад “Хуралдаан удирдах дараалал” бэлтгэж өгөх; 4. Байнгын (дэд) хорооны хуралдааны үед хэлэлцэх асуудлын дараалал, тухайн хэлэлцүүлэгтэй холбоотой асуудлаар тайлбар өгөх; 5. БХ-ны эрхлэх асуудлын чиглэлээр УИХ-ын гишүүдээс санаачлах хууль, тогтоолын төслийг боловсруулахад оролцох, холбогдох ажлын хэсгийн ажилд туслалцаа үзүүлэх; УИХ-ын гишүүдийн туслахуудад туслалцаа үзүүлэх: 1. БХ-ны гишүүдийн туслахуудад ажил төрлийн зөвлөгөө өгөх. Асуулга, асуулт тавихад туслалцаа үзүүлэх: 1. УИХ-ын гишүүнээс Засгийн газар, бусад байгууллагын эрх бүхий албан тушаалтанд асуулт, асуулга тавих ажилд мэргэжил, арга зүйн туслалцаа үзүүлэх 2. Хариуг сонсох асуудлыг зохих журмын дагуу зохион байгуулах, 3. БХ-ны хуралдаанаар хэлэлцэх үед уг хуралдааныг зохион байгуулах; Засгийн газрын мэдээллийг УИХ-д сонсох ажилд мэргэжил, арга зүйн туслалцаа үзүүлэх: 1. ЗГ-ын мэдээллийг УИХ-д сонсох ажлыг хариуцан зохион байгуулах; 2. УИХ-аас ЗГ-т болон бусад байгууллагад тогтоолоор өгөгдсөн үүргийн биелэлтэд хяналт тавих 3. УИХ-аас Засгийн газарт болон бусад байгууллагад тогтоолоор өгөгдсөн үүргийн биелэлтэд хяналт тавих, шийдвэрийн хэрэгжилтийг улирал тутам гаргаж, холбогдох судалгаа, дүгнэлтийн хамт УИХ-ын болон Тамгын газрын удирдлагад танилцуулах.
	7/ Хорооны эрхлэх асуудлын хүрээнд Ерөнхий сайд, Засгийн газрын гишүүний болон УИХ-д ажлаа шууд хариуцан тайлагнадаг байгууллагууд /УИХ-аас удирдлага нь томилогддог, УИХ-д үйл ажиллагааныхаа тайланг мэдээлдэг, сонсгодог/-ын тайланд үнэлэлт өгөх, уг тайланг БХ-ны хуралдаанаар хэлэлцүүлэх, холбогдох шийдвэр гаргуулах, хэрэгжилтэд нь хяналт тавих;		
	8/ Хорооны эрхлэх асуудлын хүрээний байгууллагуудтай зохих журмын дагуу харилцах, хяналт тавьж ажиллах		
	10/ Хорооны долоо хоногийн, чуулганы болон түүний завсарлагааны хугацаанд хийх ажлын төлөвлөгөө, график боловсруулан батлуулах, хэрэгжилтийг зохион байгуулах, биелэлтэд нь хяналт тавих	б/ Хороодын хэвийн үйл ажиллагааг хангахтай холбогдсон зохион байгуулалт	1. Байнгын (дэд) хорооны эрхлэх асуудлын хүрээнд яам, агентлаг, бусад байгуулагатай харьцах ажлыг хариуцан гүйцэтгэх; 2. УИХ-ын чуулганы хуралдааны дэгийн тухай хуулийн 21.16-д заасны дагуу БХ-ны нээлттэй хуралдааныг зохион байгуулах; 3. БХ-ны эрхлэх асуудлын хүрээний хууль, тогтоолын хэрэгжилтийг хянан шалгах ажлыг төлөвлөж, гүйцэтгэлийг хангах; 4. БХ-ны эрхлэх асуудлын чиглэлээр Засгийн газар, УИХ-д ажлаа шууд хариуцан тайлагнадаг байгууллагын тайлан, мэдээлэл, илтгэл сонсохтой холбогдсон ажлыг зохион байгуулах; 5. Ажлын хэсгийн гишүүдийн орон нутагт томилолтоор ажиллах чиглэл, тээврийн хэрэгсэл, зочид буудал зэргийг бэлтгэх, тухайн орон нутгийн удирдлагатай ярилцан зохицуулах; 6. БХ-оос зохион байгуулах зөвлөгөөн, семинар, уулзалт, ярилцлагын бэлтгэх, тэмдэглэл хөтлөх; 7. БХ, хорооны дарга оролцсон уулзалт, ярилцлагын үед байлцах хүмүүст мэдэгдэх, уг уулзалт, ярилцлагын талаар тусгай дэвтэрт тэмдэглэл хөтлөх; 8. БХ-оос зохион байгуулах зөвлөгөөн, семинарын байр, өдөр цаг, хэлэлцэх асуудлын талаар мэдээлэл хүргэх, холбогдох материалыг олшруулж тараах; 9. Хорооны эрхлэх асуудлын хүрээнд хамаарах нийтээр дагаж мөрдөх эрх зүйн актын холбогдолтой судалгаа, лавлагааны сан бүрдүүлэх.
	13/ Хорооны хуралдааныг нээлттэй явуулах, төслийн талаар олон нийтээс санал авах ажлыг Тамгын газрын бүтцийн холбогдох нэгжтэй хамтран зохион байгуулж, саналыг нэгтгэн танилцуулах;		
	14/ УИХ-ын гишүүнээс Засгийн газар, бусад байгууллагын эрх бүхий албан тушаалтанд асуулт, асуулга тавих ажилд мэргэжил, арга зүйн туслалцаа үзүүлж, хариуг сонсох асуудлыг зохих журмын дагуу зохион байгуулах;		

	15/ Засгийн газрын мэдээллийг УИХ-д сонсох ажлыг хариуцан зохион байгуулах	в/ Хууль тогтоомж, холбогдох бусад материалын хувийн хэргийг бүрдүүлэх	УИХ-ын чуулганы нэгдсэн болон Хорооны хурлаар хэлэлцсэн асуудал, төслийн хувийн хэргийг зохих журмын дагуу бүрдүүлж, архивт шилжүүлэх 1. Батлагдсан хууль тогтоомжийн хувийн хэргийг Тамгын газрын архивын ажлын зааврын (2003 оны 232 – р захирамжийн) дагуу бүрдүүлэн Ерөнхийлөгчийн хоригийн хугацаа дууссан өдрөөс хойш ажлын 14 өдрийн дотор архивт өгөх; БХ-дод ирсэн, явсан албан бичиг, иргэдийн санал, өргөдөл, гомдлыг бүртгэн авч зохих албан тушаалтанд танилцуулан холбогдох газарт шилжүүлэх, шийдвэрлэлтийн явцад хяналт тавих, хугацаатай үүрэг даалгаврын биелэлтийг тооцох, материалыг архивт шилжүүлэх 2. БХ-ны тогтоол, төлөвлөгөө, тайлан, хуралдааны тэмдэглэл, албан бичгүүд, БХ-оос зохион байгуулсан хяналт шалгалтын ажлын материалыг бүрдүүлэн цэгцэлж, архивт хүлээлгэн өгөх.
	16/ УИХ-аас Засгийн газарт болон бусад байгууллагад тогтоолоор өгөгдсөн үүргийн биелэлтэд хяналт тавих, шийдвэрийн хэрэгжилтийг улирал тутам гаргаж, холбогдох судалгаа, дүгнэлтийн хамт УИХ-ын болон Тамгын газрын удирдлагад танилцуулах;		
	22/ Хороонд ирсэн, явсан албан бичиг, иргэдийн санал, өргөдөл, гомдлыг бүртгэн авч, зохих албан тушаалтанд танилцуулан холбогдох газарт шилжүүлэх, шийдвэрлэлтийн явцад хяналт тавих, хугацаатай үүрэг даалгаврын биелэлтийг тооцох, уг материалыг архивт шилжүүлэх; 26/ батлагдсан хууль, тогтоолын эцсийн найруулга болон ёсчлуулах хувийг нягталж, БХ-ны дарга гарын үсэг зурж баталгаажуулахад бэлтгэх;		
БУСАД	20/ УИХ-ын чуулганы нэгдсэн болон Хорооны хурлаар хэлэлцсэн асуудал, төслийн хувийн хэргийг зохих журмын дагуу бүрдүүлж, архивт шилжүүлэх; 23/ Хорооны даргад ирсэн өргөдөл, гомдлыг хянан үзэж, хариу бэлтгэн явуулах; 24/ УИХ-ын болон Хороод, УИХ-ын Тамгын газрын үйл ажиллагаатай холбогдож гарсан шийдвэр, удирдлагаас өгсөн үүргийг тухай бүр тооцож, биелэлтийг хангаж ажиллах; 25/ УИХ-ын чуулганаар хэлэлцэх асуудлын жагсаалт, дараалалд орсон болон шинээр өргөн мэдүүлсэн төслүүдэд бодлогын шинжилгээ хийлгэх, бусад орнуудын хууль тогтоомжийн зохицуулалтын талаар судалгаа хийлгэх саналыг тогтоосон журмын дагуу Судалгаа шинжилгээ, олон нийттэй харилцах төвд тавьж, холбогдох мэдээллээр хангах; 27/ Хорооноос зохион байгуулсан ажлын талаар олон нийтэд мэдээлэх, хэвлэлийн бага хурал хийх ажлыг Хэвлэл, мэдээлэл, сурталчилгааны хэлтэстэй хамтран зохион байгуулах; 29/ Хорооны эрхлэх асуудлын хүрээнд хамаарах нийтээр дагаж мөрдөх эрх зүйн актын холбогдолтой судалгаа, лавлагааны сан бүрдүүлэх; 30/ УИХ-ын Тамгын газрын дотоод сүлжээнд холбогдох материалыг цаг тухайд нь оруулах; 31/ Хорооноос зохион байгуулах хурал, зөвлөгөөний бэлтгэлийг хангах, илтгэл, танилцуулга, шийдвэрийн төсөл боловсруулах.	хууль тогтоомжийг сурталчлах	1. Батлагдсан хууль, тогтоолыг сурталчлах төлөвлөгөөний дагуу БХ-ны эрхлэх асуудлын чиглэлээр хэвлэл, мэдээллийн хэрэгсэлд ярилцлага, нийтлэл өгөх, сурталчлах ажлыг явуулах; 2. УИХ-ын чуулганаар хэлэлцэх тодорхой төслийн талаар олон нийтээс санал авах ажлыг УИХ-ын чуулганы хуралдааны дэгийн тухай хуулийн 21.15-д заасны дагуу зохион байгуулах, төслийг өдөр тутмын хэвлэлд нийтлүүлэх, ирүүлсэн саналыг судалж нэгтгэн танилцуулах; 3. БХ-ны даргын хэлэх үг, илтгэл, хэвлэлийн материал бэлтгэж зөвлөхөд танилцуулах; 4. Байнгын (дэд) хорооны үйл ажиллагааг хэвлэл мэдээллийн хэрэгслээр сурталчлах ажлыг зохион байгуулах, Хэвлэл, мэдээлэл, сурталчилгааны хэлтэстэй хамтран ажиллах асуудлыг хариуцах.
		өргөдөл, гомдол хүлээн авах, шийдвэрлэх, бүртгэлд хяналт тавих	БХ-ны дарга, гишүүдэд байгууллага, иргэдээс ирүүлсэн албан бичиг, өргөдөл, гомдол 1. БХ-ны, хорооны дарга болон гишүүдэд ирсэн албан бичиг, өргөдөл, гомдол, санал хүсэлтийг бүртгэх, тэдгээрийг зохих журмын дагуу шийдвэрлэж байгаад хяналт тавих, тогтоосон хугацаанд нэгдсэн судалгаа хийж танилцуулах, албан бичиг болон өргөдлийн хариуг явуулах; 2. БХ-ны тогтоол болон хорооноос өгсөн үүрэг даалгаврын заалт бүрт хяналтын карт хөтөлж, биелэлтэд нь хяналт тавьж БХ-ны болон Ажлын албаны даргад танилцуулж байх; 3. Өргөн мэдүүлсэн хууль, тогтоолын төсөл, Ерөнхийлөгчийн хориг, ҮХЦ-ийн дүгнэлт, тогтоол, албан бичгийг бүртгэх; 4. Хорооны даргын нэр дээр ирсэн өргөдөл, гомдлыг зохих хууль тогтоомжид заасан журмын дагуу хянаж, хариу төлөвлөх.

		үүрэг, даалгавар гүйцэтгэх	1. БХ-ны дарга, гишүүд, Тамгын газрын удирдлага 2. БХ-ны дарга, гишүүд, УИХ-ын Тамгын газрын удирдлагуудаас өгсөн үүргийг шуурхай биелүүлэх; 3. /БХ-ны дарга, гишүүд, УИХ-ын Тамгын газрын удирдлагуудаас өгсөн үүрэг даалгаврыг холбогдох байгууллага, албан тушаалтанд шуурхай хүргэж, гүйцэтгэлд нь хяналт тавих.
		дотоод сүлжээнд холбогдох материалыг оруулах	1. Дараах мэдээллийг дотоод сүлжээнд оруулна. Үүнд: 1.1. Өргөн мэдүүлсэн хууль, тогтоолын төсөл; 1.2. БХ-ны санал, дүгнэлт; 1.3. БХ-ны тогтоол; 1.4. БХ-ны, Ажлын хэсгийн хуралдааны тойм; 1.5. БХ-ны тайлан, төлөвлөгөө 1.6. лавлагаа, судалгаа, 2. Өргөн мэдүүлсэн хууль, тогтоолын төслийг цахим хэлбэрээр хууль санаачлагчаас авах, түүнийг өргөн мэдүүлсэн эх бичвэртэй нь тулган хянаж байгууллагын дотоод сүлжээнд ажлын 2 өдрийн дотор /intra, ipad/ оруулах; 3. Санал, дүгнэлтийг гарын үсэг зурагдсанаас хойш 20-30 минутын дотор /intra, ipad/ оруулах; 4. Тогтоол гармагц /intra, ipad/ оруулах; 5. БХ-ны болон Ажлын хэсгийн хуралдаан тарснаас хойш 1 цагийн дотор /intra, ipad/ оруулах; 6. БХ-ны тайлан, төлөвлөгөө гармагц /intra, ipad/ оруулах; 7. Цаг тухай бүрт /intra, ipad/ оруулах.

***

Дүгнэлт:

Байнгын хороодын ажлын албаны хувьд 31 үндсэн чиг үүргийн хүрээнд дараахь 13 чиглэлээр 87 ажилбарууд хийдэг хэмээн нарийвчилсан судалгаа гаргаж өгсөн болно. Үүнд:

- Хороодын хуралдаанд төслийг хэлэлцүүлэх бэлтгэлийг хангах – 14 ажилбар – ТЗБ
- Ажлын хэсэг байгуулах, хуралдааны бэлтгэлийг хангах – 6 ажилбар – ТЗБ
- Өргөн мэдүүлсэн төслийн талаар мэргэжлийн дүгнэлт гаргах – 4 ажилбар – Б
- Хорооноос санаачлах төслөөр санал дүгнэлт бэлтгэх – 5 ажилбар – ТЗБ
- УИХ-ын даргын захирамжын төсөл бэлтгэх – 1 ажилбар – ТЗБ
- Тайлан, төлөвлөгөө, мэдээ бэлтгэх албажуулах – 4 ажилбар – ТЗБ
- Зөвөлгөө өгөх, туслалцаа үзүүлэх – 7 ажилбар – МАЗ
- Хороодын хэвийн үйл ажиллагааг хангахтай холбогдсон зохион байгуулалт – 9 ажилбар – ТЗБ
- Хууль тогтоомж, холбогдох бусад материалын хувийн хэргийг бүрдүүлэх – 2 ажилбар – ТЗБ
- Хууль тогтоомжийг сурталчлах – 4 ажилбар – ТЗБ
- Өргөдөл, гомдол хүлээн авах, шийдвэрлэх, бүртгэлд хяналт тавих – 4 ажилбар – ТЗБ
- Үүрэг, даалгавар гүйцэтгэх – 3 ажилбар – ТЗБ
- Дотоод сүлжээнд холбогдох материалыг оруулах – 7 ажилбар – ТЗБ

Тус хэлтсийн хууль тогтоох үйл ажиллагаанд үзүүлж буй мэргэшсэн ажил үйлчилгээ буюу Ерөнхий нарийн бичгийн даргын захирамжаар баталсан 31 чиг үүрэгт хамаарах асуудлууд, тэдгээрийг хэрэгжүүлж байгаагаас үзэхэд:

- Хэлтсийн чиг үүргийн хүрээнд хийгдэж буй нийт 87 ажилбараас 5 буюу 5,8 % нь

бодлогын, 6 буюу 6,9% нь мэргэжил арга зүйн зөвлөгөө өгөх, 75 буюу 86,2 % нь техник, зохион байгуулалтын шинжтэй ажилбарууд байна.

Хүснэгт 3.

- Чуулган, байнгын хорооны хуралдаан зохион байгуулах албаны чиг үүргийн хүрээнд хийгддэг ажилбарууд

	Чиг үүрэг /ЕНБД-ын 73 тоот Захирамжийн хавсралт/	Үндсэн ажил	Ажилбарууд
	1/ Даргын дэргэдэх Зөвлөлийн хуралдааны товыг Зөвлөлийн гишүүдэд зарлаж, хуралдааны тэмдэглэл хөтлөх;	даргын дэргэдэх зөвлөлийн хуралдаан	1. Хуралдааны зар хүргэх 2. Хэлэлцэх материалыг олшруулж, хуваарийн дагуу тараах 3. Аудио бичлэг хийх, гар тэмдэглэл хөтлөх. 4. Тэмдэглэлийг соронзон хальснаас бичиж буулгах 5. Тамгын газрын ЕНБД-д танилцуулж, ёсчлуулах 6. Холбогдох материалын хамт архивт нэгж болгон өгөх
ХУРАЛДААНЫ БЭЛТГЭЛ	2/ УИХ-ын анхдугаар, ээлжит, ээлжит бус, онцгой чуулганы болон хүндэтгэлийн хуралдааны бэлтгэл ажлыг хангах, хуралдааны үйл ажиллагаа, дүнгийн талаар холбогдох мэдээ, тайлан, танилцуулга гаргах;	хуралдааны бэлтгэл ажлыг хангах	1. Нэгдсэн болон Байнгын (дэд, түр) хороодын хуралдааны /цаашид хуралдаан гэх/ бэлтгэл хангах 2. Хуралдаанд ажиллах шинжээч болон хуралдааны протокол хөтлөгч нарыг урьдчилан томилж, бэлтгэлийг хангуулах; 3. Хуралдааны нээлтийн ажиллагааны бэлтгэлийг хангах 3.1. хуралдааны нээлтийн ажиллагаанд оролцох зочдын нэрс гаргаж, 3.2. урилга хийлгэх, 3.3. тараах, 3.4. ЭСЯ – нд нот бичиг хүргүүлэх 4. УИХ-ын нэгдсэн болон Байнгын хороодын хаалттай хуралдааны бэлтгэх хангах, протокол хөтлөх, нууцын ажилтанд өгөх, 5. Хуралдааныг хэвийн явуулахтай холбогдсон асуудлаар Тамгын газрын удирдлагаас өгөх үүрэг даалгавар, шийдвэрийн төсөл боловсруулахад оролцох; 6. Гишүүдийн карт, хуралдаан даргалагчийн алхыг хадгалах, хуралдааны үед бэлэн байлгах 7. Хуралдааны үеэр УИХ-ын гишүүдэд цай захиалж, үйлчлүүлэх
		холбогдох мэдээ, тайлан, танилцуулга гаргах	1. Хуралдааны үйл ажиллагаатай холбоотой мэдээ тайланг өдөр бүр, 7 хоног, сар, улирал, хагас бүтэн жил, чуулганы хугацаагаар гаргаж нэгтгэх, чуулганы эцэст нэгдсэн танилцуулга бэлтгэн УИХ-ын удирдлага болон Тамгын газрын удирдлагад танилцуулж байх 2. Нэгдсэн хуралдаан дээр БХ-ны болон УИХ дахь намын бүлгүүдийн санал, дүгнэлт, танилцуулга болон илтгэл тавьсан УИХ-ын гишүүдийн нэрсээр нь бүртгэж, дүнг сараар гаргаж, чуулганы эцэст нэгдсэн тайлан гаргах 3. УИХ-ын гишүүдийн хуралдаанд хэрхэн оролцсон талаархи дүн мэдээг гишүүн тус бүрээр гаргаж, мэдээг нэгтгэн Судалгааны төвд өгч, тайланд оруулах 4. Хуралдааны мэдээг холбогдох ажилтнуудаас тухай бүр гаргуулан авч дүнг сар бүр, чуулганы эцсээр нэгтгэн гаргах 5. Нэгдсэн хуралдааны мэдээ, судалгааны үзүүлэлтийг боловсронгуй болгохтой холбогдсон санал боловсруулах
	3/ Нэгдсэн болон БХ-ны хуралдааны хуваарь, хэлэлцэх асуудлын дарааллыг олшруулж, батлагдсан хуваарийн дагуу гишүүд, ҮАБЗ, ЕТГ, Тамгын газар, ЗГХЭГ, ТЗҮХХЭГ, ТОХА, Төрийн холбооны газрын холбогдох хүмүүст тараах;	олшруулах	Хэлэлцэх асуудлын дарааллыг олшруулж, батлагдсан хуваарийн дагуу холбогдох бүх субъектэд тараана
		тараах	Хуралдааны хуваарь, хэлэлцэх асуудлын дарааллыг гишүүд, Тамгын газрын удирдлага болон холбогдох хүмүүст шуурхай хүргэхэд УИХ дахь намын бүлгүүдийн ажлын албатай хамтран ажиллах;

	4/ Хуралдаанаар хэлэлцэх хууль, тогтоолын төсөл, Хорооны болон УИХ дахь Нам, эвслийн бүлгийн санал, дүгнэлт, танилцуулга, саналын томъёоллыг тараах ажиллагаанд хяналт тавьж, зохих хувийг УИХ, Тамгын газрын удирдлага, ЕТГ, ЗГХЭГ-ын холбогдох албан тушаалтан, хуралдааны тэмдэглэл хөтлөгч нарт шуурхай хүргэх;	хяналт тавих	1. Хуралдаанаар хэлэлцэх хууль, бусад баримт бичгийн төслийн тараалтад хяналт тавих; 2. Хуралдаанаар хэлэлцэх хууль, бусад шийдвэрийн төсөл, Байнгын (дэд, түр) хороодын болон УИХ дахь намын бүлгүүдийн санал, дүгнэлт, танилцуулга, саналын томъёоллын тараалтад хяналт тавих; 3. БХ – доос гишүүдэд тарааж буй хууль, бусад баримт бичгийн төслийн тараалтад хяналт тавих; 4. Хуралдаанаар хэлэлцэх хууль, бусад шийдвэрийн төсөл, БХ-ны дүгнэлт, саналын томъёолол, бусад холбогдох баримт бичиг, хуралдааны хуваарь, хэлэлцэх асуудлын дараалал бэлэн болж тараагдсан эсэхэд хяналт тавих
БАРИМТ БИЧИГ ТАРААХ		шуурхай хүргэх	1. Хуралдаанаар хэлэлцэх хууль, бусад шийдвэрийн төсөл, Байнгын (дэд, түр) хороодын болон УИХ дахь намын бүлгүүдийн санал, дүгнэлт, танилцуулга, саналын томъёоллын зохих хувийг УИХ, Тамгын газрын удирдлага болон Ерөнхийлөгчийн Тамгын газар, Засгийн газрын Хэрэг эрхлэх газрын холбогдох хүмүүс, хуралдааны тэмдэглэл хөтлөгч нарт шуурхай хүргэх; 2. БХ – доос гишүүдэд тарааж буй хууль, бусад баримт бичгийн төслийг шуурхай тараах;
	8/ Нэгдсэн хуралдаанаар яаралтай хэлэлцүүлэхээр чуулганы танхимд тараах хууль, тогтоолын төсөл, түүнд холбогдох баримт бичгийг гишүүдэд тараах ажлыг зохион байгуулах, энэ тухай бүртгэл хөтлөх;	тараах	нэгдсэн хуралдаанаар яаралтай хэлэлцүүлэхээр чуулганы танхимаар тараах хууль, бусад шийдвэрийн төсөл, түүнд холбогдох баримт бичгийг гишүүдэд тараах ажлыг шуурхай зохион байгуулах;
		бүртгэл хөтлөх	Хуралдааны танхимаар гишүүдэд тараах хууль, бусад шийдвэрийн төсөл, холбогдох баримт бичгийг бүртгэн авч, шуурхай тараах;
ТЕХНИК ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТ	9/ Хуралдааны танхимын цэвэрлэгээ, үйлчилгээ, гэрэлтүүлэг, дулаан, чийгшилт, агааржуулалт болон холбоо, санал хураалтын системийн техник хэрэгслийн ашиглалтын бэлэн байдалд хяналт тавих;	техник зохион байгуулалт	1. Хуралдааны товыг Төрийн холбоо болон ТЗҮААЭГ-т мэдэгдэн танхим болон техникийг бэлэн байлгах 2. Хуралдааны танхим, түүний цэвэрлэгээ, үйлчилгээ, дулаан, чийгшүүлэлт, агааржуулалт, гэрэлтүүлэг, холбоо, санал хураалтын системийн ажиллагааны бэлэн байдалд хяналт тавьж, хуралдааныг хэвийн явуулах нөхцөлийг бүрдүүлэх, хяналт тавих; 3. УИХ-ын чуулганы нэгдсэн хуралдааны танхим болон БХ-ны хуралдааны танхимд шаардлагатай барилга, мужаан, сантехникийн засвар, үйлчилгээ хийлгэх, 4. Хуралдааны танхим болон тэнд буй техник хэрэгсэл, тоног төхөөрөмжийн найдвартай ажиллагааг хангахтай холбогдсон асуудлаар Тамгын газрын холбогдох хэлтэс, албатай хамтран ажиллах; 5. БХ-ны хуралдааны "А", "Б", "В" танхимд зохион байгуулах хурал, семинар, уулзалтын хуваарийг хянах, зохион байгуулах зөвшөөрөл олгох, 6. БХ-ны хуралдаан болон чуулганы хуралдааны дараа танхимыг хариуцсан үйлчлэгчид хүлээлгэн өгөх, 7. бичиг баримт, орхигдсон эд зүйлсийг шалган холбогдох эзэнд нь хүргэх
	5/ Нэгдсэн болон Байнгын хорооны хуралдааны ирц хүчинтэй байх нөхцөлийг бүрдүүлж, ирцийн мэдээ гаргах;	Хуралдааны ирц бүрдүүлэх	1. Хуралдааныг ирцийн хувьд хүчинтэй байх нөхцөл бүрдүүлэх ажлыг зохион байгуулах. Үүнд: утсаар дуудах, мессеж явуулах, шаардлагатай бол өрөө, тасалгаагаар явж дуудах, 2. Хуралдааны ирц бүрдүүлэхэд УИХ дахь намын бүлгүүдийн ажлын албатай хамтран ажиллах;

		Ирцийн мэдээ гарах	1. Хуралдааны ирцийн мэдээг гишүүн бүрээр хөтөлж, тухайн өдрийн хуралдааны явцын гар тэмдэглэлд тусгуулах; 2. УИХ-ын гишүүдийн өдөр тутмын ирцийн мэдээг гаргах: 1.1. УИХ-ын Тамгын Газрын ЕНБД-ын 170 – р захирамжийн дагуу УИХ-ын гишүүдийн ирцийн мэдээг БХ-дын нарийн бичгийн дарга нараас батлагдсан хүснэгтийн дагуу гаргуулж, гарын үсэг зуруулан баталгаажуулж авах 1.2. Шаардлагатай үед Гадаад харилцааны хэлтсийн томилолт хариуцсан шинжээч, ЕНБД-ын туслахаас дотоод болон гадаад томилолттой гишүүдийн захирамж, томилолтын талаар асууж тодруулах, холбогдох УИХ-ын гишүүдийн туслахаас лавлах 1.3. БХ-ны ажлын албаны нарийн бичгийн дарга нараас авсан ирцийн мэдээг хянаж, нэгтгэн өдөр бүрийн 10.00 цагт дотоод сүлжээнд оруулах 1.4. УИХ-ын Тамгын газрын ЕНБД болон Нарийн бичгийн дарга, Албаны даргад ирцийн мэдээг хүргэх 1.5. Ирцийн мэдээнд өөрчлөлт орсон тухай бүрт БХ-ны нарийн бичгийн дарга нараас утсаар (сүлжээгээр) мэдээлэл авах, өөрчлөлтийг тухай бүр дотоод сүлжээнд оруулах. 1.6. УИХ-ын гишүүдийн ирцийн мэдээг 7, 14 хоног, сараар нэгтгэж, гишүүн тус бүрээр нийт ажилласан өдөр, гадаадад болон орон нутагт томилолтоор ажилласан, өвчтөй, чөлөөтэй хугацааг тооцож гаргах, дотоод сүлжээнд оруулах
			3. Гишүүдийн ирцийн мэдээг интранет дахь вэб сайтад тогтоосон хугацаанд нь оруулж байх; 4. УИХ-ын чуулганы завсарлагааны үед шаардлагатай тохиолдолд гишүүдийн ирцийн мэдээг гаргах 5. УИХ-ын гишүүн ирцийн талаархи мэдээгээ нарийвчлан гаргуулахыг хүссэн тохиолдолд тухайн чуулганы хугацааны ирцийг өдөр, цаг, минутаар гаргаж өгөх
ХҮМҮҮСИЙГ БҮРДҮҮЛЭХ	6/ Нэгдсэн хуралдаанаар асуудал хэлэлцэхэд зайлшгүй байх шаардлагатай хууль санаачлагч, ажлын хэсгийн гишүүд болон холбогдох бусад хүмүүсийн нэрсийг тухайн Байнгын хорооноос гаргуулан авч, хуралдаан даргалагчид танилцуулах;	шаардлагатай хүмүүсийг бүрдүүлэхэд хяналт тавих	1. Хуралдаанаар тухайн асуудлыг хэлэлцэхэд зайлшгүй байх шаардлагатай ажлын хэсгийн гишүүд, бусад холбогдох хүмүүс асуудал хэлэлцэх үед бэлэн байлгахыг тухайн Байнгын (дэд, түр) хорооны шинжээчээс шаардах. 2. Хуралдаанаар тухайн асуудлыг хэлэлцэхэд зайлшгүй байх шаардлагатай ажлын хэсгийн гишүүд, бусад холбогдох хүмүүст урьдчилан мэдэгдсэн байдалд хяналт тавих, шаардлагатай албан тушаалтныг дуудаж ирүүлэх,
ДЭГ САХИУЛАХ	7/ Хуралдааны танхимд дэг сахиулах;	дэг сахиулах	Хуралдааны танхимд Тамгын газар, УИХ дахь намын бүлгүүдийн ажилтнууд, ажлын хэсгийн гишүүд, хэвлэл, мэдээллийн ажилтан болон хуралдааны ажиллагаатай танилцахаар ирсэн зочин, төлөөлөгч, иргэдийг зохих журмын дагуу нэвтрүүлж, хуралдааны танхимд дэг сахиулах
ТЭМДЭГЛЭЛ	10/ Нэгдсэн болон Байнгын хорооны хуралдааны явцын товч тэмдэглэлийг хөтөлж, дэлгэрэнгүй тэмдэглэлийг соронзон хальснаас бичиж буулгах, хэвлэн гаргах;	хөтлөх	1. Байнгын (дэд, түр) хорооны хуралдаанд тодорхой асуудлаар явуулж буй санал хураалтыг санал хураалтын системээр явуулж, дүнг гар тэмдэглэлд тусгуулж байх 2. Хуралдааны тэмдэглэл хөтлөгч нарыг графикийн дагуу ажиллуулах; 3. Албаны хурал, зөвлөлгөөний тэмдэглэл хөтлөх, 4. бичиг хэргийн асуудлыг хариуцах, бичгийн хэрэгслийн хангалт хийж байх
		хяналт тавих	Хуралдааны тэмдэглэл цаг хугацаандаа гарч байгаад бүртгэлээр хяналт тавих
	12/ Нэгдсэн болон Байнгын хорооны хуралдааны дэлгэрэнгүй тэмдэглэлийг веб хуудас болон дотоод сүлжээнд тухай бүр нь байрлуулж байх;	тэмдэглэлийг сүлжээнд байрлуулах	Интранетэд албанаас оруулах мэдээллийг хариуцаж, мэдээллийг цаг хугацаанд нь өгч байх
	13/ Нэгдсэн чуулган болон Байнгын хорооны хуралдааны товч болон дэлгэрэнгүй тэмдэглэлийг уншиж нийлэх, холбогдох баримт бичгийг бүрдүүлж, зохих хугацаанд архивт шилжүүлэх.	уншиж нийлэх, архивт шилжүүлэх	1. Хуралдааны явцын гар тэмдэглэлийг уншиж хянах 2. Хуралдааны явцын дэлгэрэнгүй тэмдэглэлийг хуралдааны тэмдэглэл хөтлөгчөөс авч, соронзон хальсны бичлэгтэй нийлэх, хянах 3. УИХ-ын БХ-дын АА, ажлын хэсэг, УИХ-ын гишүүн хүсэлт гаргасан тохиолдолд хуралдааны тэмдэглэлийг яаралтай гаргаж өгөх

БУСАД	11/ Нэгдсэн болон Байнгын хорооны хуралдааны аудио болон видео бичлэгийг CD, DVD-д буулгаж, шаардлагатай тоогоор хувилах ажлыг зохион байгуулах;	CD, DVD-д буулгаж, хувилах	1. Хуралдааны аудио бичлэгийг CD /Мр3/ – д, нэгдсэн хуралдааны видео бичлэгийг DVD-д хуулбарлах 2. Хуралдааны явцын бичлэг хийх кассетыг хуваарилах, буцааж авах, хадгалах, захиалах ажлыг хариуцан гүйцэтгэх.
		уулзалт зохион байгуулах	УИХ-ын болон Тамгын газрын удирдлага, ажлын хэсгээс иргэний хөдөлгөөн, нам, төрийн бус байгууллагатай хийх уулзалтыг зохион байгуулах, протокол хөтлөх, бичиж бэлэн болгох,

* * *

Дүгнэлт:

Чуулган, байнгын хорооны хуралдаан зохион байгуулах албаны хувьд Ерөнхий нарийн бичгийн даргын захирамжаар баталсан нийт 13 үндсэн чиг үүргийн хүрээнд дараахь 18 чиглэлээр ажлын байрны тодорхойлолтод заасан 70 ажилбар хийж гүйцэтгэдэг нь судалгаанаас харагдаж байна. Үүнд:

- Даргын дэргэдэх зөвлөлийн хуралдаан – 6 ажилбар – ТЗБ
- Хуралдааны бэлтгэл ажлыг хангах – 11 ажилбар – ТЗБ
- Холбогдох мэдээ, тайлан, танилцуулга гаргах – 5 ажилбар – ТЗБ
- Олшруулах – 1 ажилбар – ТЗБ
- Шуурхай хүргэх, тараах – 4 ажилбар – ТЗБ
- Хяналт тавих – 4 ажилбар – ТЗБ
- Бүртгэл хөтлөх – 1 ажилбар – ТЗБ
- Техник зохион байгуулалт – 7 ажилбар – ТЗБ
- Хуралдааны ирц бүрдүүлэх – 2 ажилбар – ТЗБ
- Ирцийн мэдээ гарах – 11 ажилбар – ТЗБ
- Шаардлагатай хүмүүсийг бүрдүүлэхэд хяналт тавих – 2 ажилбар – ТЗБ
- Дэг сахиулах – 2 ажилбар – ТЗБ
- Тэмдэглэл хөтлөх – 4 ажилбар – ТЗБ
- Тэмдэглэлд хяналт тавих – 1 ажилбар – ТЗБ
- Тэмдэглэлийг сүлжээнд байрлуулах – 1 ажилбар – ТЗБ
- Уншиж нийлэх, архивт шилжүүлэх – 3 ажилбар – ТЗБ
- CD, DVD-д буулгаж, хувилах – 2 ажилбар – ТЗБ
- Уулзалт зохион байгуулах – 3 ажилбар – ТЗБ байна.

Чуулган, байнгын хорооны хуралдаан зохион байгуулах албаны чиг үүргийнхээ хүрээнд тогтмол гүйцэтгэж буй 70 ажилбар нь 100 % УИХ -аас хууль тогтоох эрх мэдлээ хэрэгжүүлэх хуралдааны бүхий л явцад техник, зохион байгуулалтын мэргэшсэн үйлчилгээ байна.

Хүснэгт 4.

- Мэдээллийн технологи, техник ашиглалтын хэлтсийн чиг үүргийн хүрээнд хийгддэг ажилбарууд

	Чиг үүрэг /ЕНБД-ын 73 тоот Захирамжийн хавсралт/	Үндсэн ажил	Ажилбарууд
УДИРДЛАГА	1/ УИХ-ын Тамгын газарт баримтлах мэдээллийн технологи, мэдээллийн систем, сүлжээний аюулгүй байдал болон техникийн нэгдсэн бодлогыг боловсруулж хэрэгжүүлэх;	бодлого боловсруулах, хэрэгжүүлэх	1. УИХ-ын Тамгын газарт баримтлах мэдээллийн технологи /мэдээллийн систем, сүлжээний аюулгүй байдал, програм хангамж болон техник хангамж/-ийн нэгдсэн бодлогыг боловсруулж хэрэгжүүлэх, 2. Мэдээллийн технологи, техник ашиглалтын хэлтсийн өдөр тутмын шуурхай удирдлага, зохицуулалтыг хийх.

	2/ УИХ-ын нэгдсэн болон Байнгын хороодын хуралдааны танхимын микрофон, санал хураалтын системийн хэвийн найдвартай үйл ажиллагааг хангах, аудио болон видео бичлэг хийх, техникийн болон програм хангамжийн өргөтгөл, шинэчлэлтийг хариуцан ажиллах;	Хуралдааны системийн хэвийн ажиллагааг хангах	1. УИХ-ын хуралдааны танхимуудын микрофон, санал хураалтын системийн хэвийн найдвартай ажиллагаа, техник хэрэгсэл, тоног төхөөрөмжийн засвар, үйлчилгээ, бүрэн бүтэн байдал, ашиглалтыг хариуцан ажиллах 2. Байнгын хороодын хуралдааны санал хураалтын үр дүн, мэдээллийн сангийн найдвартай байдлыг хангах. 3. Байнгын хороодын хуралдааны техник хэрэгслүүдэд байнгын хяналт тавих, аюулгүй ажиллагааг хангах, холбогдох ажилтнуудад зааварчилгаа өгөх. 4. аудио болон видео бичлэг хийх, 5. техникийн болон програм хангамжийн өргөтгөл, шинэчлэлтийг хариуцах. 6. Програм болон техник хангамж, техник хэрэгслийг шинэчлэх, боловсронгуй болгох хамгаалалтын асуудлыг боловсруулан хэрэгжүүлэх
	5/ компьютерийн техник болон програм хангамжийн үйлчилгээг хариуцан гүйцэтгэх;	Засвар үйлчилгээ	1. Хэрэглэгчдийн хэрэглээний програм хангамж, вирусын эсрэг програм хангамжийн хэвийн найдвартай ажиллагааг хариуцах 2. Компьютерийн програм хангамжийн болон техник хэрэгсэлийн эвдрэл, гэмтлийг оношилж, засварлах. 3. Тамгын газарт шаардлагатай техник болон програм хангамжийн хэрэгцээг тодорхойлж, стандарт боловсруулан мөрдүүлэх, шинэчлэх, боловсронгуй болгох, өргөтгөх.
ТЕХНИК БОЛОН ПРОГРАМ ХАНГАМЖ	16/ Тамгын газарт шаардлагатай програм хангамжийн хэрэгцээг тодорхойлж, стандарт боловсруулан мөрдүүлэх, шинэчлэх, өргөтгөх.	хэрэгцээг тодорхойлж, стандарт боловсруулан мөрдүүлэх, шинэчлэх, өргөтгөх	1. Тамгын газрын үйл ажиллагаанд ашиглагдаж байгаа тусгай зориулалтын програм хангамжууд болон цаашид нэвтрүүлэх шаардлагатай програм хангамжийн хэрэгцээг тодорхойлж, стандарт боловсруулан мөрдүүлэх, шинэчлэх, өргөтгөх боловсронгуй болгох, хөгжүүлэх, түүний хэвийн үйл ажиллагааг хангаж ажиллах 1.1. ашиглагдаж байгаа програм хангамжуудын өнөөгүй, хэвийн найдвартай ажиллагааг хангаж ажиллах, шаардлагатай засвар өөрчлөлтийг гүйцэтгэх. 1.2. ашиглагдаж байгаа програм хангамжуудын дутагдалтай талуудыг судлах, тэдгээрийг арилгах, хөгжүүлэх, боловсронгуй болгох. 1.3. цаашид үйл ажиллагаанд нэвтрүүлэх шаардлагатай байгаа програм хангамжуудыг судлан удирдлагад танилцуулах, санал болгох. 1.4. хэрэгцээт програм хангамжийг боловсруулах, програм хангамжийн хэрэгцээг тодорхойлох, шаардлагатай байгууллага, мэргэжилтнүүдтэй хамтран боловсруулах, гүйцэтгэлд хяналт тавих.

БҮХ ТӨРЛИЙН СҮЛЖЭЭ	3/ Интернэт болон Интранэтийн үйлчилгээ, сервер компьютерийн ашиглалт, тохируулгыг хариуцаж, сүлжээний аюулгүй байдал, нууцлал хамгаалалтыг зохих түвшинд хангаж, энэ чиглэлээр шаардлагатай бусад мэргэжлийн байгууллагуудтай хамтран ажиллах;	Интернэт болон Интранэтийн үйлчилгээ, сервер компьютерийн ашиглалт, тохируулга	<ol style="list-style-type: none"> Интернэтийн болон Интранэтийн үйлчилгээ, сервер компьютерын ашиглалт, тохируулгыг хариуцаж, сүлжээний аюулгүй байдал, нууцлал хамгаалалтыг зохих түвшинд хангах. <ol style="list-style-type: none"> шаардлагатай бусад мэргэжлийн байгууллагуудтай хамтран ажиллах. Интернэтийн түрээсийн шугамын үйлчилгээг бүрэн хариуцах И – мэйлийн үйлчилгээг хариуцах <ol style="list-style-type: none"> шугамын хурд гэрээнд заасан хэмжээндээ хүрч байгаа эсэхийг хянах Интернэтийн вэб сайтын хэвийн ажиллагааг хариуцах <ol style="list-style-type: none"> интернэтийн вэб сайтын эвдрэл гэмтлийг цаг тухайд нь оношлон засварлах. гэрээгээр үүрэг хүлээсэн байгууллагуудтай хамтран ажиллах мэдээллийн сангийн хэвийн ажиллагааг хангах, мэдээллийн санг тодорхой давтамжтайгаар нөөцлөн хадгалах, шаардлагатай тохиолдолд дахин сэргээх мэдээ мэдээллийн баяжилтийг гүйцэтгэх Хэрэглэгчдийн интернэт, и – мэйл болон сүлжээтэй холбоотой бусад тохируулгыг хийх <ol style="list-style-type: none"> и – мэйлийн тохиргоо, шинээр и – мэйлийн бүртгэл хийх хэрэглэгчдээс сүлжээнд гаргасан дуудлагын дагуу ажиллах Интранэтийн вэб сайт, програм хангамжийн хэвийн найдвартай ажиллагааг хангах, эвдрэл гэмтлийг цаг тухайд нь оношлон засварлах. <ol style="list-style-type: none"> хэрэглэгчийн эрх олголт, бүртгэл, холбогдох тохиргоог хийж гүйцэтгэх хэрэглэгчийн эрхийн түвшиний зохицуулалт хийх мэдээ мэдээллийн баяжилтийг гүйцэтгэх, мэдээллийн сангийн хэвийн ажиллагааг хангах, мэдээллийн санг тодорхой давтамжтайгаар нөөцлөн хадгалах, шаардлагатай тохиолдолд дахин сэргээх Шинээр нэвтрүүлэх сүлжээний зориулалтын програм хангамжийн судалгаа хийх. Сүлжээнд ажиллаж буй сервер компьютерүүдийн засвар үйлчилгээ, тохиргоо хийх. <ol style="list-style-type: none"> сервер компьютерийн үйлдлийн системийн засвар үйлчилгээг гүйцэтгэх, илэрсэн гэмтлийг цаг тухайд нь оношлон засварлах, шаардлага хангахгүй болсон тохиолдолд шинэчлэх.
		сүлжээний аюулгүй байдал	<ol style="list-style-type: none"> сүлжээний техник хангамж, мэдээллийн нууцлал хамгаалалт, аюулгүй байдлыг ханган ажиллах Төрийн зохих байгууллагуудтай хамтран мэдээллийн аюулгүй байдлын чиглэлээр эрсдлийн үнэлгээ хийлгэх ажлыг тодорхой давтамжтайгаар зохион байгуулах Сүлжээг гадны халдлага, вирусн довтолгооноос хамгаалах <ol style="list-style-type: none"> DHCP серверийн үйл ажиллагааг хянах. DNS серверийн үйл ажиллагааг хянах. Вэб болон интранэтийн серверийн үйл ажиллагааг хянах. Хэрэглэгчдийн интернэтийн хэмжээг хянах. Хэрэглэгчдийн компьютерээс сүлжээнд халдах вирусн довтолгоог хянах. Firewall – н үйл ажиллагааг хянах. Router – н үйл ажиллагааг хянах. Сүлжээг компьютерийн вирусн довтолгооноос хамгаалах <ol style="list-style-type: none"> Хэрэглэгчдийн програм хангамжийн гэмтлийг оношлож системийн гэмтлээс бусдыг засварлах Хэрэглэгчдийн компьютераас сүлжээнд халдах вирусны довтолгоог хянах Сүлжээнд халдсан компьютерийн вирусыг устгах, ямар төрлийн вирусыг тогтоох Сүлжээний аюулгүй байдлын журам, дүрэм боловсруулж мөрдөх. Сүлжээний хамгаалалтын асуудлыг боловсруулан хэрэгжүүлэх,

ХУВИЛАН ОЛШРУУЛАХ	4/ УИХ-ын интернэтийн болон интранэтийн вэб хуудас, тэдгээрийн дизайн, бүтэц, мэдээллийн агуулга, програмчлалын технологи, шинэчлэлт, баяжуулалт, тавигдах мэдээллүүдийн стандарт, хариуцаж оруулах хуваарийг тогтоон мөрдүүлж, Тамгын газрын бүтцийн нэгжүүдээс оруулах мэдээллүүдэд цаг хугацаа, стандарт, форматын талаас нь хяналт тавих;	вэб хуудас, тэдгээрийн дизайн, бүтэц	<ol style="list-style-type: none"> УИХ-ын интернэтийн болон интранэтийн вэбсайтууд, тэдгээрийн дизайн, бүтэц, мэдээллийн агуулга, програмчлалын технологи, шинэчлэлт, баяжуулалт, тавигдах мэдээллүүдийн стандарт, формат, хариуцаж оруулах хуваарийг тогтоон мөрдүүлж, Тамгын газрын бүтцийн нэгжүүдээс оруулах мэдээллүүдэд цаг хугацаа, стандарт, форматын талаас нь хяналт тавих. Вэб сайтуудыг шинэчилэн сайжруулах <ol style="list-style-type: none"> Интранэтийн програм хангамжид шинээр нэмж нэвтрүүлэх дэд програм хангамжийн судалгаа хийх, гүйцэтгэх. Вэб сайтуудад агуулгын баяжилт байнга хийх. Вэб сайтуудад шаардлагатай дизайны шинэчилэл хийж сайжруулах. Хэрэглэгчдээс ирүүлж буй хэрэгцээ шаардлагыг ажилдаа тусган нэвтрүүлэх. УИХ, түүний Тамгын газарт ашиглагдаж байгаа бусад вэб сайтуудыг хариуцан ажилладаг ажилтнуудад мэргэжил арга зүйн туслалцаа үзүүлэх, шаардлагатай тохиолдолд шинэчилэн сайжруулах ажлыг хамтран гүйцэтгэх.
	7/ УИХ-ын телесүлжээ, компьютерийн сүлжээний хэвийн ажиллагааг хангаж, сүлжээний зохион байгуулалт, өргөтгөл шинэчлэлтийг хариуцан ажиллах;	телесүлжээ, компьютерийн сүлжээ	<ol style="list-style-type: none"> УИХ-ын телесүлжээ, компьютерийн сүлжээний хэвийн ажиллагааг хангаж, Теле сүлжээний ашиглалт, үйлчилгээ, өргөтгөлийг хариуцах. сүлжээний зохион байгуулалт, хамгаалалт, өргөтгөл шинэчлэлтийг хариуцан ажиллах, гүйцэтгэлд хяналт тавих. Компьютерийн сүлжээний өргөтгөл, шинэчлэлт хийх. хэрэгцээ шаардлагаа тодорхойлж, сүлжээний схем зураг гарган өргөтгөлийн ажлыг гүйцэтгэх.
	15/ вэб хуудсанд мэдээлэл оруулах асуудлаар Тамгын газрын ажилтнуудад мэргэжил, арга зүйн зөвлөгөө өгөх, туслалцаа үзүүлэх;	мэргэжил, арга зүйн зөвлөгөө өгөх	<ol style="list-style-type: none"> вэб сайтуудад мэдээлэл оруулах асуудлаар Тамгын газрын ажилтнуудад мэргэжил, арга зүйн туслалцаа үзүүлэх. <ol style="list-style-type: none"> вэб сайт ажиллуулах тухай дүрэм журам, зааврын дагуу ажилтнуудын оруулж байгаа мэдээ мэдээллийн чанар, цаг хугацааны үзүүлэлтэд хяналт тавьж ажиллах. вэб сайтуудад мэдээ, мэдээлэл оруулах талаар ажилтнуудад мэргэжлийн туслалцаа үзүүлэх, ажлын байранд сургалт явуулах. ажилтнуудад интранэтийн програмуудын ашиглалтын тухай гарын авлага, материал бэлтгэн өгөх
	6/ УИХ-ын нэгдсэн болон Байнгын, дэд, түр хорооны хуралдаанд тараах материалыг хувиалан олшруулах, хувилах, олшруулах машины засвар, үйлчилгээг хариуцан гүйцэтгэх;	хувиалан олшруулах	УИХ-ын чуулганы нэгдсэн хуралдааны, Байнгын хороод, Ажлын хэсгийн хуралдаанд тараах материал болон хуулийн төсөл, өргөн баригдаж буй хууль, тогтоол, захирамж, гэрээ конвенц, УИХ-ын гишүүдэд ирдэг өргөдөл, санал гомдол зэрэг бусад Тамгын Газрын өдөр тутмын үйл ажиллагааны хэрэгцээний материалыг хувиалан олшруулах
		засвар үйлчилгээ	<ol style="list-style-type: none"> Хувиалан олшруулах машинуудыг ажлын байнгын бэлэн байдалд байлгах. Олшруулах явцад техник хэрэгслийн хэвийн ажиллагааг хариуцан ажиллах. Техник хангамж, мэдээллийн нууцлал, аюулгүй байдлыг ханган ажиллах. Хувиалан олшруулах машины засвар, үйлчилгээг хариуцан гүйцэтгэх Засварын болон олшруулагч инженерийг шаардлагатай техник хэрэгсэл, сэлбэг, материалын захиалга, хангалтын жагсаалт гаргахад бодит мэдээллээр хангах. Олшруулах хэсэгт болон бусад нэгжид хэрэглэгдэж байгаа машин тоног төхөөрөмжийн ашиглалт, засвар, үйлчилгээг графикт хугацаанд нь хийх УИХ-ын Тамгын газрын хэлтэс, алба Байнгын хороод, Нам, эвслийн бүлэгт ашиглагдаж байгаа хувилагч машинуудын ашиглалт, засвар, үйлчилгээг хариуцах, холбогдох ажилтнуудад хувилах машиныг ашиглахад нь туслаж, заавар, зөвлөлгөө өгөх.
		бусад	<ol style="list-style-type: none"> Олшруулах хэсэгт болон бусад нэгжид хэрэглэгдэж байгаа машин тоног төхөөрөмжийн ашиглалт, засвар, үйлчилгээг графикт хугацаанд нь хийх, Цаас, хор, сэлбэг, материалын зарцуулалтын тооцоог тогтмол бүртгэх, тайлагнах.

ТЕХНИК АШИГЛАЛТ	8/ УИХ, түүний Тамгын газар, нам, эвслийн бүлгийн ажлын алба, УИХ-ын гишүүд, туслахуудад ашиглагдаж байгаа техник, хэрэгслийн хэвийн үйл ажиллагааг хангах, шаардлагатай засвар, үйлчилгээг хариуцан гүйцэтгэх;	техник, хэрэгсэл	УИХ-ын гишүүд, туслахууд, намын бүлгийн ажилтнуудын компьютер болон бусад техник хэрэгслийн засвар үйлчилгээ хийх
	9/ принтер, тог баригч, телевизор, факсын аппарат, диктофон, аудио болон видео техник хэрэгсэл, проектор зэрэг Тамгын газрын хэмжээнд ашиглагдаж байгаа бусад техник хэрэгслийн ашиглалт, засвар, үйлчилгээг хариуцаж, энэ чиглэлээр шаардлагатай мэргэжлийн байгууллагуудтай хамтран ажиллах;	техник хэрэгслийн ашиглалт, засвар	1. Принтер, тог баригч, телевизор, факсын аппарат, диктофон, аудио болон видео техник хэрэгсэл, проектор зэрэг Тамгын газрын хэмжээнд ашиглагдаж байгаа бусад төрлийн техник хэрэгслийн ашиглалт, засвар, үйлчилгээг хариуцах. 2. Энэ чиглэлээр шаардлагатай мэргэжлийн байгууллагуудтай хамтран ажиллах.
	12/ техник хэрэгслийн хуваарилалт, бүртгэл, шилжилт хөдөлгөөн, ашиглалтын байдлыг хариуцах, техник, тоног төхөөрөмжийн бүрэн бүтэн байдлыг хангаж, ажлын шаардлага хангахгүй болсон техник хэрэгслийг сэлбэн засварлах, шилжүүлэх, ашиглалтаас хасах, техник хэрэгсэл, сэлбэг, материалын хангалт хийх, норм тогтоож мөрдөх асуудлыг Санхүү, аж ахуй, үйлчилгээний хэлтэстэй хамтран зохион байгуулах;	техник хэрэгслийн бүртгэл, түүний сэлбэг, материалын хангалт	1. Техник хэрэгслийн хуваарилалт, бүртгэл, шилжилт хөдөлгөөн, ашиглалтын байдлыг хариуцах, 2. Техник, тоног төхөөрөмжийн бүрэн бүтэн байдлыг хангаж, ажлын шаардлага хангахгүй болсон техник хэрэгслийг сэлбэн засварлах, шилжүүлэх, ашиглалтаас хасах, 3. Техник хэрэгсэл, сэлбэг, материалын хангалт хийх, норм тогтоож мөрдөх асуудлыг Санхүү, аж ахуй, үйлчилгээний хэлтэстэй хамтран зохион байгуулах.
МЭДЭЭЛЛИЙН ТЕХНОЛОГИ	13/ мэдээллийн технологи, техникийн шинэчлэлийн чиглэлээр нэгдсэн төлөвлөгөө, төсөл боловсруулж хэрэгжүүлэх, зохих журмын дагуу гадаад орны байгууллагатай харилцах, гэрээ, хэлцэл байгуулах замаар хамтран ажиллах;	мэдээллийн технологи	1. Мэдээллийн технологи, техникийн шинэчлэлийн чиглэлээр нэгдсэн төлөвлөгөө, төсөл боловсруулж хэрэгжүүлэх, 2. Зохих журмын дагуу гадаад орны байгууллагатай харилцах, гэрээ, хэлцэл байгуулах замаар хамтран ажиллах;
	14/ УИХ, түүний Тамгын газарт ашиглагдаж байгаа мэдээллийн системүүдийг нэгдсэн стандарт, удирдлагаар хангах, тэдгээрийн аюулгүй байдлыг хангах хөтөлбөр, төсөл боловсруулан хэрэгжүүлэх, мэдээллийн урсгал /орц, гарц/-д хяналт тавьж дүгнэх, боловсронгуй болгох;	мэдээллийн систем	1. УИХ, түүний Тамгын газарт ашиглагдаж байгаа мэдээллийн системүүдийг нэгдсэн стандарт, удирдлагаар хангах, тэдгээрийн аюулгүй байдлыг хангах хөтөлбөр, төсөл боловсруулан хэрэгжүүлэх 2. Мэдээллийн урсгал /орц, гарц/-д хяналт тавьж дүгнэх, боловсронгуй болгох 3. Мэдээллийн аюулгүй байдлын эрсдлийн үнэлгээний мөрөөр авах арга хэмжээний төлөвлөгөө боловсруулах, хэрэгжүүлэх;

***

Дүгнэлт:

Мэдээллийн технологи, техник ашиглалтын хэлтсийн хувьд Ерөнхий нарийн бичгийн даргын захирамжаар баталсан нийт 15 үндсэн чиг үүргийн хүрээнд дараахь 17 чиглэлээр ажлын байрны тодорхойлолтод заасан 88 ажилбар хийж гүйцэтгэдэг нь судалгаанаас харагдаж байна. Үүнд:

- Бодлого боловсруулах, хэрэгжүүлэх – 2 ажилбар – Б
- Хуралдааны системийн хэвийн ажиллагааг хангах – 6 – ТЗБ
- Хэрэгцээг тодорхойлж, стандарт боловсруулан мөрдүүлэх, шинэчлэх, өргөтгөх – 5 – ТЗБ
- Интернэт болон Интранэтийн үйлчилгээ, сервер компьютерийн ашиглалт, тохируулга – 20 – ТЗБ
- Сүлжээний аюулгүй байдал – 16 – ТЗБ
- Вэб хуудас, тэдгээрийн дизайн, бүтэц – 7 – ТЗБ
- Телесүлжээ, компьютерийн сүлжээ – 4 – ТЗБ
- Мэргэжил, арга зүйн зөвлөгөө өгөх – 4 – ТЗБ
- Хувилан олшруулах – 1 – ТЗБ
- Техник хэрэгслийн ашиглалт, засвар, бүртгэл, сэлбэг, материалын хангалт – 18 – ТЗБ

- Мэдээллийн технологи – 2 – ТЗБ
- Мэдээллийн систем – 3 – ТЗБ

Хүснэгт 5.

- Хэвлэл мэдээлэл, олон нийттэй харилцах хэлтсийн чиг үүргийн хүрээнд хийгддэг ажилбарууд

	Чиг үүрэг /ЕНБД-ын 73 тоот Захирамжийн хавсралт/	Үндсэн ажил	Ажилбарууд
	1/ УИХ-ын үйл ажиллагааны талаар ХМХ-ээр мэдээлэх, сурталчлах бодлого, чиглэлийг тогтоож, хэрэгжилтийг зохион байгуулах;	Бодлого, чиглэлийг тогтоож, хэрэгжүүлэх	УИХ-ын бүхий л үйл ажиллагааны талаар өдөр тутмын болон чөлөөт хэвлэл, МҮОНРТ, арилжааны бусад телевиз, вэб сайтуудаар мэдээлэх, сурталчлах бодлого, чиглэлийг тогтоож, хэрэгжилтийг зохион байгуулах
МЭДЭЭЛЭХ, СУРТАЛЧЛАХ ҮЙЛ АЖИЛЛАГАА	2/ УИХ-ын чуулганы нэгдсэн болон Байнгын, дэд, түр хорооны хуралдааны явц, дүнгийн талаар ХМХ-ээр олон нийтэд мэдээлэх, үйл ажиллагааны тухай танилцуулга, сурталчилгааны бусад материал бэлтгэн нийтлүүлэх, эмхтгэж хэвлүүлэх;	УИХ-ын бүхий л үйл ажиллагааг ХМХ-ээр мэдээлэх, сурталчлах	1. УИХ-ын бүхий л үйл ажиллагааг ХМХ-ээр мэдээлж сурталчлах ажлыг зохион байгуулах 2. Хариуцсан Байнгын болон дэд хороо, бусад ажлын чиглэлээр зохион байгуулагдах уулзалт, семинар, нээлттэй болон явуулын хуралдаан, гадаад, дотоод томилогдлын мэдээллийг бэлтгэн сурталчлах 3. Хэвлэл, мэдээлэлд гарсан буруу ташаа нийтлэл, нэвтрүүлэгтэй холбогдуулан хэлтсээс гаргасан албан ёсны няцаалт, мэдэгдэл, тайлбарыг хэвлэлд нийтлүүлэх, вэб сайтад байршуулах 4. Гишүүдийн хуралдааны ирцийн мэдээллийг холбогдох ажилтнуудаас сард хоёр удаа гаргуулан авч хэвлэлээр мэдээлэх 5. УИХ-д хандаж иргэд, байгууллагаас ирүүлсэн захидал, мэдээлэл, санал шүүмжлэлийн агуулга, тэдгээрийг хэрхэн шийдвэрлэсэн тойм, мэдээллийг холбогдох ажилтнуудаар улирал тутам гаргуулан авч хэвлэлд мэдээлэх 6. Удирдлагуудын уулзалт, хуралдаан, хуулийн төсөл өргөн барих болон цаг үеийн бусад асуудалтай холбогдолтой зарлалыг олшруулж, хэвлэл, мэдээллийн ажилтнууд, парламентын сэтгүүлчдэд тараах 7. УИХ-ын үйл ажиллагаатай холбоотой бүхий л мэдээлэл, хэвлэлийн бага хурал, цаг үеийн шуурхай мэдээ, УИХ-ын гишүүдээс өргөн барьсан, хэлэлцэгдэж байгаа болон батлагдсан хуулиар мэдээ мэдээлэл бэлтгэн өдөр бүр телевизүүдэд мэдээ бэлтгэн өгөх 8. УИХ-ын гишүүдийн бүрэн эрхийн хугацаанд санаачлан батлуулсан хуулиар 76 гишүүн тус бүрээр баримтат нэвтрүүлэг бэлтгэх
	3/ УИХ-ын хууль тогтоох, бодлого тодорхойлох болон цаг үеийн асуудлаар мэдээлэл, мэдэгдэл, тайлбар хийх зэргээр албан ёсны байр суурийг удирдлагаас өгсөн чиглэлийн дагуу илэрхийлэх;	УИХ-ын албан ёсны байр суурийг илэрхийлэх	УИХ-ын хууль тогтоох, бодлого тодорхойлох болон цаг үеийн асуудлаар мэдээлэл, мэдэгдэл, тайлбар хийх зэргээр албан ёсны байр суурийг илэрхийлэх
	4/ УИХ, БХ, Тамгын газрын удирдлагаас өгсөн чиглэлийн дагуу батлагдсан хууль тогтоомж болон УИХ, Байнгын, дэд, түр хороо, Тамгын газрын үйл ажиллагаатай холбоотой хэвлэлийн бага хурал хийлгэх, төсөл санаачлагч болон ажлын хэсгийн гишүүд, холбогдох бусад хүмүүсийг ХМХ-д ярилцлага өгүүлэх ажлыг зохион байгуулах;	хэвлэлийн бага хурал хийх, ярилцлага өгүүлэх	1. Хариуцсан БХ-дын чиглэлээр өргөн баригдсан нийгмийн чухал ач холбогдолтой хуулийн төсөл, УИХ-аас баталсан хууль, бусад шийдвэрийн талаар тухай бүрт нь хэвлэлийн бага хурал хийлгэх, 2. төсөл санаачилсан гишүүд, ажлын хэсгийн ахлагч, гишүүдийг оролцуулан ХМХ-д ярилцлага өгүүлэх, нэвтрүүлэг хийх, нээлттэй хэлэлцүүлэг зохион байгуулах 3. Хэвлэлийн бага хурлын өрөө танхимыг захиалах, микрофоныг бэлтгэх ажлыг хариуцах 4. Тамгын газрын үйл ажиллагааг ХМХ-ээр мэдээлж сурталчлах
	6/ МПБ-ийн үйл ажиллагааг ХМХ-ээр мэдээлж, сурталчлах;	Парламентын бүлгэм	УИХ дахь парламентын бүлгэмийн үйл ажиллагааг ХМХ-ээр мэдээлж сурталчлах

	11/ УИХ-ын гишүүдийг сонгогдсон тойрогтой нь холбож, хууль сурталчлах, иргэдийн санал бодлыг сонсох телевизийн цуврал нээлттэй ярилцлага /"Теле-мост"/ явуулах ажлыг хариуцаж зохион байгуулах;	Теле мост	Телевизийн цуврал "Теле-мост" явуулах ажлыг зохион байгуулах
	13/ УИХ-ын үйл ажиллагааг орон нутагт сурталчлах төвүүдийг мэргэжил, арга зүй, зохион байгуулалтын удирдлага, холбогдох мэдээллээр хангах;	үйл ажиллагааг сурталчлах төвүүд	УИХ-ын үйл ажиллагааг орон нутагт сурталчлах төвүүдийг мэргэжил, арга зүй, зохион байгуулалтын удирдлага, холбогдох мэдээллээр хангах
	16/ Цагаатгах ажлыг удирдан зохион байгуулах улсын комиссын ажлыг ХМХ-ээр мэдээлж, сурталчлах ажлыг хариуцаж ажиллах.	Цагаатгах ажлыг удирдан зохион байгуулах улсын комисс	Цагаатгах ажлыг удирдан зохион байгуулах улсын комиссын ажлыг ХМХ-ээр мэдээлж, сурталчлах
"ТӨРИЙН МЭДЭЭЛЭЛ" ЭМХТГЭЛ	8/ "Төрийн мэдээлэл" эмхтгэлийг эрхлэн гаргах. "Төрийн мэдээлэл" сэтгүүлийг хэвлэхийн өмнө уг шийдвэрийн ёсчилсон хувьтай нь тулган хянаж, алдаагүй хэвлүүлэх асуудлыг хариуцна;	"Төрийн мэдээлэл" эмхтгэл	1. Тамгын газраас долоо хоног тутам гаргадаг "Төрийн мэдээлэл" эмхтгэлийн нийтлэлийн бодлого, үйл ажиллагаанд хяналт тавьж, удирдан зохион байгуулах 2. Эмхтгэлийн эхийг бэлтгэж, хэвлэхийн өмнө уг шийдвэрийн ёсчилсон хувьтай тулган хянаж, алдаагүй хэвлүүлэх 3. Эмхтгэлийн үйлдвэрлэлийн явцад хяналт тавих 4. Эмхтгэлийг цаг хугацаанд нь алдаагүй, чанартай гаргаж захиалагчдад хүргэх 5. Эмхтгэлийн тусгай дугаарыг эрхлэн гаргах
ДҮН ШИНЖИЛГЭЭ, АРГА ЗҮЙН ҮЙЛ АЖИЛЛАГАА	5/ УИХ-ын удирдлага, гишүүдийг олон улсын болон өөрийн оронд болж буй үйл явдлын тухай хэвлэлийн мэдээллээр хангах;	мэдээллээр хангах	УИХ, түүний Тамгын газрын удирдлагыг олон улсын болон өөрийн оронд болж буй үйл явдлын тухай хэвлэлийн мэдээллээр өдөр тутам хангах
	10/ Парламентын сэтгүүлчдийн бичсэн нийтлэлд дүн шинжилгээ хийж, холбогдох арга хэмжээ авах, ХМХ-ээр гарсан үйл ажиллагаатай холбоотой алдаатай нийтлэл, нэвтрүүлэгт няцаалт өгөх, мэдэгдэл, тайлбар гаргах зэргээр мэдээллийн бодит байдлыг хангах ажлыг хариуцаж зохион байгуулах;	нийтлэлд дүн шинжилгээ хийх	Парламентын сэтгүүлчдийн бичсэн нийтлэлд дүн шинжилгээ хийж, мөрөөр нь холбогдох арга хэмжээ авах, ХМХ-ээр гарсан үйл ажиллагаатай холбоотой алдаатай нийтлэл, нэвтрүүлэгт няцаалт өгөх, мэдэгдэл, тайлбар гаргах зэргээр мэдээллийн бодит байдлыг хангах ажлыг зохион байгуулах
ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ҮЙЛ АЖИЛЛАГАА	7/ үйл ажиллагаатай холбогдсон гэрэл зургийн архив бүрдүүлэх, видео сан байгуулах;	архив, видео сан	Өдөр тутмын хэвлэлд нийтлэгдсэн УИХ, удирдлага, гишүүдийн үйл ажиллагаатай холбоотой бүхий л мэдээ, мэдээлэл, нийтлэл, ярилцлага, тодруулга, шүүмжлэл, УИХ, түүний удирдлагад хандсан иргэд, сонгогчдын тодорхой санал, шүүмжлэлийн хайчилбар бэлтгэж архив, лавлагаа бүрдүүлэх
	9/ Парламентын сэтгүүлчдэд сурвалжлах эрхийн үнэмлэх олгох, мэдээллээр хангах асуудлыг хариуцан, бүртгэл судалгаа хөтлөх, гэрээ, журам зөрчсөн сэтгүүлчийн сурвалжлах эрхийн үнэмлэхийг хураах;	Парламентын сэтгүүлчид	1. Парламентын сэтгүүлчдэд сурвалжлах эрхийн үнэмлэх олгох 2. үйл ажиллагааг сурвалжлах эрхийн үнэмлэх авсан сэтгүүлчид, гадаадын сурвалжлагчдыг үйл ажиллагаатай холбогдолтой мэдээ, мэдээллээр хангах, түүний хэрэгжилтэд хяналт тавих 3. сэтгүүлчдийн бүртгэл, судалгаа хөтлөх, 4. гэрээ, журам зөрчсөн сэтгүүлчийн сурвалжлах үнэмлэхийг хураах, 5. Парламентын сэтгүүлчдийн өрөөг хариуцах, 6. сэтгүүлчдийг мэдээллээр хангах ажлыг зохион байгуулах
	12/ үйл ажиллагааг ХМХ-ээр мэдээлж сурталчлах зорилгоор хэвлэл мэдээллийн байгууллагатай хамтарч ажиллах гэрээ байгуулж ажиллах, гэрээний биелэлтэд хяналт тавих;	гэрээ байгуулах	1. Хэвлэлийн компаниудтай гэрээ байгуулан хэрэгжилтэд нь хяналт тавих 2. эмхтгэлийн захиалгын тоог нэмэгдүүлэх арга хэмжээ авах
	15/ Иргэдийг чуулганы нэгдсэн хуралдаан, Монгол Улсын Төрийн ордонтой танилцуулах ажлыг төлөвлөж, зохион байгуулах;	танилцуулах ажиллагаа	Иргэдийг чуулганы нэгдсэн хуралдаан, Төрийн ордонтой танилцуулах ажлыг төлөвлөж, зохион байгуулах
ОЛОН НИЙТИЙН САНАЛ	14/ БХ-ны хуралдааныг нээлттэй явуулах, олон нийтийн саналыг хууль болон бодлогын шийдвэрийн төсөлд тусгах үүднээс ХМХ-ээр дамжуулан санал авах ажлыг Тамгын газрын бүтцийн холбогдох нэгжтэй хамтран зохион байгуулах;	олон нийтийн санал	БХ-ны хуралдааныг нээлттэй явуулах, олон нийтийн саналыг хууль болон бодлогын шийдвэрийн төсөлд тусгах үүднээс ХМХ-ээр дамжуулан санал авах ажлыг Тамгын газрын бүтцийн холбогдох нэгжтэй хамтран зохион байгуулах;

***

Дүгнэлт:

Хэвлэл мэдээлэл, олон нийттэй харилцах хэлтсийн хувьд Ерөнхий нарийн бичгийн даргын захирамжаар баталсан нийт 13 үндсэн чиг үүргийн хүрээнд дараахь 15 чиглэлээр ажлын байрны тодорхойлолтод заасан 34 ажилбар хийж гүйцэтгэдэг нь судалгаанаас харагдаж байна. Үүнд:

- Бодлого, чиглэлийг тогтоож, хэрэгжүүлэх – 1 ажилбар – ТЗБ
- УИХ -ын бүхий л үйл ажиллагааг ХМХ -ээр мэдээлэх, сурталчлах – 8 ажилбар – ТЗБ
- УИХ -ын албан ёсны байр суурийг илэрхийлэх – 1 ажилбар – ТЗБ
- хэвлэлийн бага хурал хийх, ярилцлага өгүүлэх – 4 ажилбар – ТЗБ
- Парламентын бүлгэм – 1 ажилбар – ТЗБ
- Теле мост – 1 ажилбар – ТЗБ
- үйл ажиллагааг сурталчлах төвүүд – 1 ажилбар – ТЗБ
- Цагаатгах ажлыг удирдан зохион байгуулах улсын комисс – 1 ажилбар – ТЗБ
- “Төрийн мэдээлэл” эмхтгэл – 5 ажилбар – ТЗБ
- мэдээллээр хангах – 1 ажилбар – ТЗБ
- нийтлэлд дүн шинжилгээ хийх – 1 ажилбар – ТЗБ
- архив, видео сан – 1 ажилбар – ТЗБ
- Парламентын сэтгүүлчид – 6 ажилбар – ТЗБ
- гэрээ байгуулах – 1 ажилбар – ТЗБ
- танилцуулах ажиллагаа – 1 ажилбар – ТЗБ

Хүснэгт 6.

- Захиргаа боловсон хүчний хэлтсийн чиг үүргийн хүрээнд хийгддэг ажилбарууд

	Чиг үүрэг /ЕНБД-ын 73 тоот Захирамжийн хавсралт/	Үндсэн ажил	Ажилбарууд
	1/ УИХ-ын стратеги төлөвлөгөөг хэрэгжүүлэхэд чиглэсэн бизнес төлөвлөгөө боловсруулж, түүний биелэлтийг тооцож ажиллах, Тамгын газрын хагас, бүтэн жилийн ажлын тайланг нэгтгэн дүгнэх;	Ажлын төлөвлөгөө боловсруулж, дүгнэх, нэгтгэх	1. Тамгийн газрын бизнес төлөвлөгөөг боловсруулах, батлуулах, хэрэгжүүлэх 2. Бизнес төлөвлөгөөний биелэлтийг тооцож, хяналт тавих 3. Тамгын газрын хагас, бүтэн жилийн ажлын тайланг нэгтгэн дүгнэх
	2/ Тамгын газрын бүтэц, зохион байгуулалт болон Тамгын газрын дүрэм, дотоод журам, хэлтэс, алба, төвийн ажлын чиг үүргийг боловсронгуй болгох асуудлаар санал, дүгнэлт боловсруулж шийдвэрлүүлэх;	Бүтэц, зохион байгуулалт, дотоод журам, Нэгжүүдийн чиг үүрэгтэй холбогдох асуудал	1. Тамгын газрын бүтэц, зохион байгуулалтыг боловсронгуй болгох асуудлаар санал, дүгнэлт боловсруулах; 2. Тамгын газрын дүрэм, хөдөлмөрийн дотоод журам, бусад журам зааврыг боловсруулан мөрдөх, хэрэгжилтэд хяналт тавих; 3. Тамгын газрын хэлтэс, алба, төвийн ажлын чиг үүргийг боловсронгуй болгох асуудлаар санал, дүгнэлт боловсруулж, шийдвэрлүүлэх; 4. Төрийн захиргааны албан тушаалын ажлын байрны тодорхойлолтыг боловсруулж, мөрдөх; 5. Ажилтныг ажилд авах, ажлаас чөлөөлөх, дэвшүүлэх, цалин хөлс, нөхөх олговор олгох ажлыг холбогдох хууль тогтоомжийн дагуу зохион байгуулах, ажилтнуудад албаны үнэмлэх, цаг бүртгэлийн карт олгох, бүртгэх;
	4/ Төрийн захиргааны албан тушаалын ажлын байрны тодорхойлолтыг Тамгын газрын бүтцийн нэгжүүдийн саналын дагуу бэлтгэж батлуулах;		

ТАЙЛАН ТӨЛӨВЛӨГӨӨ, ДОТООД ЖУРАМ, ХҮНИЙ НӨӨЦ	5/ УИХ-ын гишүүд, Тамгын газрын ажилтнууд, УИХ-ын гишүүдийн туслах, бие төлөөлөгч-туслахуудын болон УИХ-аас томилогддог удирдах ажилтнуудын хувийн хэргийг стандартын дагуу бүрдүүлж, хадгалах, хүний нөөцийн холбогдолтой мэдээ, судалгаа, тайланг гаргах, тэдний албаны үнэмлэх олголт, бүртгэл, шинэчлэлтийг хариуцан гүйцэтгэх;	Хувийн хэрэг хөтлөх	<div>1. Гишүүд, Тамгын газрын ажилтнууд, гишүүдийн туслах, бие төлөөлөгч-туслах, УИХ-аас томилогддог удирдах ажилтнуудын хувийн хэргийг Төрийн албаны зөвлөлөөс баталсан журмын дагуу бүрдүүлж хөтлөх, хадгалах;</div> <div>2. Ажилтнуудад Төрийн ордны дотоод дэг журам, Тамгын газарт мөрдөгдөж байгаа дүрэм, журам болон бусад холбогдох хууль тогтоомжийг танилцуулах;</div> <div>3. Гишүүд, туслах, бие төлөөлөгч-туслах, Тамгын газрын болон УИХ дахь намын бүлгийн ажилтнуудын төрийн албан хаагчийн бүрэлдэхүүн хөдөлгөөний тайланг Төрийн албаны хүний нөөцийн удирдлагын мэдээллийн нэгдсэн сүлжээний программ хангамжийн дагуу гаргаж хүргүүлэх;</div> <div>4. Төрийн албан хаагчийн анкетын мэдээллийг үндэслэн шаардлагатай бүх төрлийн судалгааг гаргах;</div> <div>5. Төрийн захиргааны албан хаагчдын төрийн алба хаасан хугацааны судалгааг гаргаж, ажилтны төрийн алба хаасан хугацааны нэмэгдлийг шинэчлэн тогтоох асуудлыг шийдвэрлүүлэх;</div> <div>6. Хүний нөөцийн холбогдолтой мэдээллийг веб хуудсанд байршуулах.</div> <div>7. Гишүүдийн туслах, бие төлөөлөгч-туслахуудын хувийн хэргийг Төрийн албаны зөвлөлөөс баталсан журмын дагуу бүрдүүлж хөтлөх, хадгалах;</div> <div>8. Туслахуудад Төрийн ордны дотоод дэг журам, Тамгын газарт мөрдөгдөж байгаа дүрэм, журам болон бусад холбогдох хууль тогтоомжийг танилцуулах;</div> <div>9. Туслах, бие төлөөлөгч-туслахуудын төрийн албан хаагчийн бүрэлдэхүүн хөдөлгөөний тайланг ТА-ны хүний нөөцийн удирдлагын мэдээллийн нэгдсэн сүлжээний программ хангамжийн дагуу гаргаж хүргүүлэх;</div> <div>10. Гишүүдийн чуулганы завсарлагааны хугацаанд хийсэн ажил, тойрогтоо ажилласан хугацааны тайланг авч нэгтгэх;</div> <div>11. Төрийн албан хаагчийн анкетын мэдээллийг үндэслэн шаардлагатай бүх төрлийн судалгааг гаргах;</div>
	10/ ажилтнуудтай үр дүнгийн гэрээ байгуулах, түүний биелэлтийг тооцон дүгнэх ажлыг зохион байгуулж, төсвийн ерөнхийлөн захирагчид ерөнхий менежерээс нийлүүлэх тусгай захиалгат бүтээгдэхүүнийг төлөвлөх, тооцох ажлыг зохион байгуулах, төрийн үйлчилгээний албан тушаалтнуудтай хөдөлмөрийн гэрээ байгуулах ажлыг зохион байгуулж, гэрээний биелэлтэд хяналт тавих;	Гэрээ байгуулах, дүгнэх	<div>1. Төрийн албан хаагчийн үйл ажиллагааны үр дүнгийн гэрээ байгуулах, биелэлтийг дүгнэх ажлыг зохион байгуулах;</div> <div>2. Төсвийн ерөнхийлөн захирагчид ерөнхий менежерээс нийлүүлэх тусгай захиалгат бүтээгдэхүүнийг төлөвлөх, тооцох ажлыг зохион байгуулах;</div> <div>3. Төрийн үйлчилгээний албан тушаалтнуудтай хөдөлмөрийн гэрээ байгуулах ажлыг зохион байгуулж, гэрээний биелэлтэд хяналт тавих;</div> <div>4. Тамгын газрын ажилтнуудын төрийн захиргааны албан тушаалын ангилал, зэрэг дэвийн судалгааг гаргах, төрийн жинхэнэ албан хаагчийн үйл ажиллагааны үр дүнгийн гэрээний биелэлт, мэргэшлийн түвшингийн үнэлгээг үндэслэн ажилтнуудын зэрэг дэв ахиулах, шинээр олгуулах асуудлыг боловсруулж, шийдвэрлүүлэх;</div> <div>5. Төрийн үйлчилгээний ажилтнуудад ур чадварын нэмэгдэл олгох, ажилтнуудад шагнал урамшил олгох,</div> <div>6. Ажилтнуудыг төрийн дээд шагнал болон бусад шагналд тодорхойлох ажлыг зохион байгуулах.</div>

АЛБАН ХААГЧДЫН ЦАЛИН ХӨЛС, ТЭТГЭВЭР ТЭТГЭМЖ БУСАД	7/ ажилтныг ажилд авах, ажлаас чөлөөлөх, цалин хөлс, нөхөх олговор олгох, тэдний ажил мэргэжлийн түвшинг үнэлэх, албан хаагчдад зэрэг дэв олгох, ур чадварын нэмэгдэл, шагнал урамшил олгох, шагналд тодорхойлох зэрэг ажлыг холбогдох хууль тогтоомжийн дагуу зохион байгуулах;	Цалин хөлс	<div>1. гишүүдийн туслах, бие төлөөлөгч-туслахуудыг ажилд авах, ажлаас чөлөөлөх, цалин хөлс, нөхөх олговор олгох ажлыг холбогдох хууль тогтоомжийн дагуу зохион байгуулах,</div> <div>2. албан ажлын үнэмлэх олгох, бүртгэх</div> <div>3. Нийгмийн даатгалын дэвтэрт бичилт хийх.</div>
	8/ ажилтнуудын тэтгэвэр, тэтгэмж, буцалтгүй тусламж, хөнгөлөлт, эмнэлгийн урьдчилан сэргийлэх үйлчилгээтэй холбогдсон асуудлыг хариуцан шийдвэрлүүлэх;	Буцалтгүй тусламж	<div>1. Ажилтнуудаас ирүүлсэн өргөдөл, санал хүсэлтийг шийдвэрлүүлэх;</div> <div>2. Тамгын газрын болон ахмад ажилтнуудын нийгмийн асуудал, хамт олны баяр ёслол, спорт, олон нийтийн арга хэмжээг зохион байгуулах.</div> <div>3. Ажилтнуудын тэтгэвэр, тэтгэмж, буцалтгүй тусламж, хөнгөлөлт, эмнэлгийн урьдчилан сэргийлэх үйлчилгээтэй холбогдсон асуудлыг шийдвэрлүүлэх;</div>
	11/ Тамгын газрын нэрэмжит шагнал, тэдгээрийн төрөл, хэмжээ болон олгох журам боловсруулж батлуулах, нөөцийн болон олголтын асуудалд хяналт тавих;	Шагнал, урамшуулал	Тамгын газрын нэрэмжит шагнал урамшуулал олгохтой холбоотой журамд заасны дагуу нэгжүүдийн удирдлагуудын санал, ажилтаны үр дүнгийн гэрээний биелэлтийн дүгнэлтийг харгалзан шагнал, урамшуулал олгох захирамжийг төсөл боловсруулах, батлуулах, олгох
ЧАДАВХИ БЭХЖҮҮЛЭХ	15/ Тамгын газрын ажилтнуудын нийгмийн асуудлыг шийдвэрлэхэд чиглэсэн тусгай хөтөлбөр боловсруулж, жил бүрийн төсөв, төлөвлөгөөнд тусган хэрэгжүүлэх, холбогдох мэдээллийн сан байгуулж хөтлөх;	Нийгмийн асуудал	<div>1. гишүүд, Тамгын газрын ажилтнуудын нийгмийн асуудлыг шийдвэрлэхэд чиглэсэн:</div> <div>1.1. тусгай хөтөлбөр боловсруулах,</div> <div>1.2. жил бүрийн төсөв, төлөвлөгөөнд тусган хэрэгжүүлэх,</div> <div>1.3. холбогдох мэдээллийн сан байгуулах;</div> <div>2. Ажилтнуудаас ирүүлсэн өргөдөл, санал хүсэлтийг шийдвэрлүүлэх;</div>
	3/ Төрийн албаны тухай хууль болон төрийн албаны стандартын дагуу Тамгын газрын чадавхийг бэхжүүлэх хөтөлбөр боловсруулж хэрэгжүүлэх, төрийн захиргааны албан тушаалын ангилал, зэрэглэлийг мөрдүүлэх;		<div>1. Төрийн албаны тухай хууль болон төрийн албаны стандартын дагуу Тамгын газрын чадавхийг бэхжүүлэх хөтөлбөр боловсруулах,</div> <div>2. Тус хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэх;</div>
ДОТООД ХЯНАЛТ	6/ Тамгын газрын ажилтнууд болон УИХ-ын гишүүдийн туслахууд, бие төлөөлөгч-туслахуудын мэдлэг чадварыг дээшлүүлэх, давтан сургах, гадаад хэлний мэдлэгийг дээшлүүлэх чиглэлээр сургалтын хөтөлбөр, төлөвлөгөө боловсруулан хэрэгжүүлэх, ОУБ, их, дээд сургууль, ЭШБ – уудтай хамтран гадаад, дотоод сургалтууд зохион байгуулах;		<div>3. Тамгын газрын ажилтнууд, гишүүдийн туслах, бие төлөөлөгч-туслахуудын мэдлэг чадварыг дээшлүүлэх,</div> <div>4. давтан сургах хөтөлбөр, төлөвлөгөө боловсруулж, хэрэгжүүлэх;</div> <div>5. Сургалтын танхимыг байгуулж, үйл ажиллагааг нь тогтмолжуулах;</div> <div>6. ОУБ, их, дээд сургууль, ЭШБ – уудтай хамтран гадаад, дотоод сургалтууд зохион байгуулах;</div> <div>7. Гишүүдийн туслах, бие төлөөлөгч-туслахуудын ажил хэргийн дадлага, чадварыг дээшлүүлэх зорилгоор сургалт семинар, ярилцлага зохион байгуулах, арга зүйн удирдлагаар хангах, тэдний ажлын тайланг нэгтгэн дүгнэх.</div>
	17/ УИХ-ын гишүүдийн туслахууд, бие төлөөлөгч-туслахуудын ажил хэргийн чадварыг дээшлүүлэх зорилгоор сургалт семинар, ярилцлага зохион байгуулах, арга зүйн удирдлагаар хангах, тэдний ажлын тайланг нэгтгэн, дүгнэх;		
ДОТООД ХЯНАЛТ	9/ УИХ-ын дарга, Тамгын газрын ЕНБД-ын захирамж, Тамгын газрын үйл ажиллагаатай холбогдуулж УИХ, БХ – доос гаргасан шийдвэр болон Тамгын газрын үйл ажиллагаанд мөрдөгдөх бусад шийдвэрийг бүтцийн нэгжүүд, холбогдох албан тушаалтанд шуурхай хүргэх, биелэлтэд нь хяналт тавих, Тамгын газрын дотоод хяналтыг хэрэгжүүлэх, Тамгын газрын удирдлагаас бүтцийн нэгжүүд болон ажилтнуудад өгсөн үүргийн биелэлтийг тухай бүр нь тооцож ажиллах;		<div>1. Тамгын газрын дотоод хяналтыг хэрэгжүүлэх</div> <div>2. Тамгын газрын Ерөнхий нарийн бичгийн даргын дэргэдэх удирдлагын зөвлөлийн хурлын бэлтгэлийг хангуулах, хуралдуулах, шийдвэрийн биелэлтийг зохион байгуулах;</div> <div>3. дарга, Тамгын газрын Ерөнхий нарийн бичгийн даргын захирамж,</div> <div>4. Тамгын газрын үйл ажиллагаатай холбогдуулж УИХ, БХ – доос гаргасан шийдвэрийн биелэлтэд хяналт тавих,</div> <div>5. Хэлтэс, албад, төвүүдийн хагас, бүтэн жилийн тайлан төлөвлөгөөний биелэлтэнд хяналт тавих</div> <div>6. Ажилтануудтай байгуулсан гэрээний биелэлтэд хяналт тавих;</div> <div>7. Тамгын газрын үйл ажиллагаанд мөрдөгдөх бусад шийдвэрийг бүтцийн нэгжүүд, холбогдох албан тушаалтанд шуурхай хүргэх, биелэлтэд нь хяналт тавих,</div>

АРХИВ, БИЧИР ХЭРЭГ	12/ УИХ-ын Тамгын газрын ажилтнууд, УИХ-ын гишүүдийн туслахууд, УИХ дахь нам, эвслийн бүлгийн ажлын албаны ажилтнуудын Хөрөнгө орлогын мэдүүлгийг хүлээн авах, бүртгэх, хадгалах, тайлан гаргаж, холбогдох байгууллагад хүргүүлэх ажлыг хууль тогтоомжийн дагуу зохион байгуулах;	Архив	<div>1. УИХ, түүний Тамгын газарт мөрдөх архив, бичиг хэргийн талаарх заавар, журам боловсруулж хэрэгжүүлэх, веб хуудсанд байршуулах;</div> <div>2. УИХ, түүний Тамгын газрын архивыг түүх, эрдэм шинжилгээ, мэдээлэл, лавлагааны ач холбогдол бүхий баримт бичгээр нөхөн бүрдүүлэх, баяжуулах;</div> <div>3. Цахим архив үүсгэх ажил, түүний эрэл – хайлтын программыг боловсронгуй болгох, хэрэгжүүлэх;</div> <div>4. Тамгын газрын хэлтэс, албадуудаас архивт баримт бичгийг авах, хуваарь гаргах, хяналт тавих, мэдээ гаргах;</div> <div>5. Хөтлөх хэргийн нэр төрлийн жагсаалтад тусгагдаагүй тухайн онд шинээр бүрдсэн баримт бичгийг архивт хүлээн авах, хөмрөгт дутагдаж буй баримт бичгийг эрж хайж олох;</div> <div>6. Хосгүй үнэт, үнэт баримт бичгийг илрүүлэх, сонголт хийх.</div> <div>7. УИХ, түүний Тамгын газрын архивын сан хөмрөгийг бүрдүүлэх;</div> <div>8. Архивын баримт материалыг ашиглах үйл ажиллагааг зохион байгуулах;</div> <div>9. гишүүд, Тамгын газрын бүтцийн нэгжүүдийг архивын лавлагаа, мэдээллээр хангах;</div> <div>10.Архивын баримт бичгийн нэгдсэн болон хэсэгчилсэн тооллого хийх;</div> <div>11.Архивын баримтын хөдөлгөөний бүртгэл хөтлөх, судалгааны тойм мэдээлэл бэлтгэх, тайлан мэдээ гаргах;</div>
	20/ УИХ, түүний Тамгын газрын архивын сан хөмрөгийг бүрдүүлэх, хадгалах, ашиглах үйл ажиллагааг стандартын дагуу зохион байгуулж, УИХ-ын гишүүд, Тамгын газрын бүтцийн нэгжүүдийг архивын лавлагаа, мэдээллээр хангах, архив, бичиг хэргийн ажлын мэргэжил, арга зүйн туслалцаа үзүүлэх;		
	21/ УИХ, Тамгын газрын бичиг хэргийг хөтөлж, байгууллага, иргэдээс ирүүлсэн албан бичиг, баримт материал, иргэдийн захидал, УИХ-ын вэб хуудсаар дамжуулан ирүүлсэн болон амаар тавьсан санал хүсэлт, гомдол, мэдээллийг хүлээн авч бүртгэх, тэдгээрийг УИХ-ын болон Тамгын газрын удирдлага, БХ, УИХ-ын гишүүн, холбогдох албан тушаалтанд хүргүүлэх ажлыг зохион байгуулж, хариутай бичиг, өргөдөл, санал, хүсэлт, гомдлын шийдвэрлэлтэд хяналт тавих, дүн мэдээг сар тутам гаргах, нэгдсэн танилцуулга бэлтгэж, УИХ, БХ, Тамгын газрын удирдлагад хүргүүлэх;	б/ Иргэдийн өргөдөл, санал, гомдол	<div>1. “УИХ, түүний Тамгын газарт иргэдээс ирүүлсэн санал хүсэлт, өргөдөл, гомдлыг хүлээн авч барагдуулах ажиллагааны тухай” журмыг боловсронгуй болгож, мөрдүүлэх;</div> <div>2. Иргэд, сонгогчдоос УИХ, түүний Тамгын газарт бичгээр болон веб хуудсаар ирүүлсэн захидал, өргөдөл, санал хүсэлтийг ангилж, бүртгэлийн карт хөтлөх;</div> <div>3. Тэдгээрийн шийдвэрлэлттэй холбоотой мэдээ, судалгаа, танилцуулга бэлтгэх, шийдвэрлэлтэд хяналт тавих, дүн мэдээг УИХ, БХ, Тамгын газрын удирдлагад хүргүүлэх, чуулганы нэгдсэн хуралдаанд мэдээлэл хийх, хэвлэл радиод мэдээлэл өгөх;</div> <div>4. Иргэд, сонгогчдын санал хүсэлт, гомдлыг шийдвэрлэх ажиллагааны талаар гишүүдийн туслахуудад зөвлөлтөө өгөх.</div> <div>5. Хугацаатай уламжилсан захидлын шийдвэрлэлтийн хугацаанд хяналт тавих, шийдвэрлэгдсэн материалыг цэгцлэн архивт шилжүүлэх;</div> <div>6. Иргэдийг хүлээн авах байраар үйлчлүүлж буй иргэд, сонгогчдын санал, хүсэлт, гомдлыг хүлээн авч бүртгэх, шийдвэрлүүлэх ажлыг зохион байгуулах, холбогдох хууль тогтоомжийн дагуу хариу өгөх.</div>
	24/ УИХ-ын гишүүдийн тойрогтоо ажилласан тухай тайлан, мэдээг авч нэгтгэх, гишүүдийн орон нутагт ажиллах үед иргэд, сонгогчдоос гаргасан саналыг нэгтгэж, холбогдох БХ, бусад шаардлагатай газарт хүргүүлэх;	в/ Хөрөнгө орлогын мэдүүлэг	<div>1. Тамгын газрын төрийн захиргааны албан хаагчид, гишүүдийн туслах, УИХ дахь нам, эвслийн бүлгийн ажлын албаны ажилтнуудын хөрөнгө, орлогын мэдүүлгийг хүлээн авах, хадгалах;</div> <div>2. Хөрөнгө орлогын мэдүүлгийн тайланг Авлигатай тэмцэх газраас ирүүлсэн маягтуудын дагуу гаргаж хүргүүлэх;</div> <div>3. Хөрөнгө, орлогын мэдүүлгийг бүртгэх, хадгалах албан тушаалтны үйл ажиллагааны улирлын мэдээг өгөгдсөн маягтаар улирал тутам гарган АТГ-т хүргүүлэх.</div>
	19/ Парламентын музей, иргэдийг хүлээн авах байр ажиллуулан иргэд, сонгогчдын санал хүсэлтийг УИХ-ын гишүүд, Тамгын газрын удирдлагад мэдээлэх ажлыг зохион байгуулах;	г/ Бичиг хэрэг музей	<div>1. УИХ, түүний Тамгын газраас явуулж буй албан бичиг, баримтын бүрдлийг хянаж, стандартын шаардлагын дагуу эрхлэн явуулах, танилцуулга, мэдээ бэлтгэх;</div> <div>2. УИХ, БХ, гишүүн, Тамгын газрын албаны тэмдгийг зохих журмын дагуу хэрэглэх, хамгаалах, хадгалах;</div> <div>3. Байгууллага, иргэдээс ирүүлсэн албан бичиг, баримт материалыг хүлээн авч бүртгэх, тэдгээрийг болон Тамгын газрын удирдлага, БХ, гишүүд, холбогдох албан тушаалтанд хүргүүлэх ажлыг зохион байгуулах.</div> <div>4. Парламентын музейг тохижуулах, хэвийн ажиллах нөхцөлийг бүрдүүлэх;</div> <div>5. Музейн сан хөмрөгийг баяжуулах, сэлбэн засах;</div> <div>6. Музейн танилцуулга бэлтгэж хэвлүүлэх, иргэд, сонгогчдод музейг сурталчлах, тайлбарлан таниулах</div>

ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН АЖИЛ	14/ УИХ, Тамгын газрын үйл ажиллагаа, зохион байгуулалтын талаар танилцуулга бэлтгэн хэвлүүлэх, олон нийтийн хүртээл болгох;	1. хэмжээнд болох аливаа ойн арга хэмжээ, баярын хурал, арга хэмжээг зохион байгуулах 2. Байгууллага, хамт олны баяр ёслол, спорт, олон нийтийн арга хэмжээг зохион байгуулах 3. Хүний нөөцийн холбогдолтой мэдээллийг веб хуудсанд байршуулах. 4. гишүүн, Тамгын газрын ажилтнуудын хөдөө, орон нутагт ажиллах томилолтын хуудас бичих, бүртгэх; 5. УИХ дахь намын бүлгийн ажилтнууд, гишүүний туслахын хөдөө, орон нутагт явах томилолтын хуудас бичих, бүртгэх; 6. Холбогдох ажилтнуудад хүргүүлэх 7. УИХ дахь нам, эвслийн бүлгийн ажлын алба, Төрийн ёслолын алба зэрэг байгууллагуудтай хамтран ажиллах 8. Ажилтнуудын цаг бүртгэлийн системийг боловсронгуй болгох, бүртгэлд хяналт тавих; 9. Бүртгэлийн мэдээг сар бүр санхүүд болон нэгжийн дарга нарын хүсэлтээр гаргаж өгөх. 10.нэгжид ажиллагсдын албан тасалгааны хуваарийг оновчтой зохион байгуулах
	16/ байгууллага, хамт олны баяр ёслол, нийтийг хамарсан арга хэмжээг зохион байгуулах;	
	13/ УИХ-ын вэб хуудсанд байршуулах хүний нөөцийн холбогдолтой мэдээллийг байршуулах, УИХ, Тамгын газар, УИХ дахь нам, эвслийн бүлгүүдийн хэмжээнд зохион байгуулагдах нийтлэг арга хэмжээний мэдээллийг долоо хоногоор боловсруулж, холбогдох ажилтнуудад хүргүүлэх;	
	18/ Тамгын газраас УИХ дахь нам, эвслийн бүлгийн ажлын алба, Төрийн ёслолын алба зэрэг байгууллагуудтай хамтран ажиллах ажлыг зохион байгуулж, УИХ-ын ахмадын хорооны үйл ажиллагаанд туслалцаа үзүүлэх;	
	22/ УИХ, түүний Тамгын газрын бүтцийн нэгжид ажиллагсдын албан тасалгааны хуваарийг оновчтой зохион байгуулах, засвар, үйлчилгээ хийх төлөвлөгөө, хуваарийн талаар санал боловсруулж, зохих журмын дагуу шийдвэрлүүлэн хэрэгжилтэд нь хяналт тавих;	
	25/ Ерөнхий нарийн бичгийн даргын өдөр тутмын үйл ажиллагаанд зохион байгуулалтын туслалцаа үзүүлэх.	11. засвар, үйлчилгээ хийх төлөвлөгөө, хуваарийн талаар санал боловсруулах 12.Дээрхийг шийдвэрлүүлэн, хэрэгжилтэд хяналт тавих 13.ЕНБД-ын нэр дээр ирсэн албан бичиг, өргөдөл, хүсэлтийг хүлээн авч бүртгэх, холбогдох албан тушаалтанд шилжүүлэх; 14.УИХ-д өргөн барьж буй хуулийн төслийн тов тогтоолгох албан бичгийг хүлээн авах, бүртгэх, Эрх зүй, хууль тогтоомжийн хэлтэст шилжүүлэх; 15.УИХ-д өргөн барьсан хуулийн төслийг даргын шадар туслахаас хүлээн авч, бүртгэх, холбогдох БХ – нд шилжүүлэх; 16.Албан бичиг төлөвлөх, бүрдлийг хянах; 17.ЕНБД-ын өдөр тутмын ажлын зохион байгуулалтыг хангаж ажиллах. 18.дарга, Ерөнхий нарийн бичгийн дарга нарын захирамжийн төслийг хянах, ёсчлуулах, дугаарлах, тамгалах; 19.Захирамжийн эх хувийг хадгалах, товъёог үйлдэн архивт шилжүүлэх; 20.Тамгын газрын тамга, тэмдгийг зохих журмын дагуу хэрэглэх, хамгаалах, хадгалах;

***

Дүгнэлт:

Захиргаа боловсон хүчний хэлтсийн хувьд Ерөнхий нарийн бичгийн захирамжаар баталсан нийт 25 үндсэн чиг үүргийн хүрээнд дараахь 15 чиглэлээр ажлын байрны тодорхойлолтод заасан 95 ажилбар хийж гүйцэтгэдэг нь судалгаанаас харагдаж байна. Үүнд:

- Ажлын төлөвлөгөө боловсруулах, дүгнэх, нэгтгэх – 3 ажилбар – ТЗБ/З
- Бүтэц , зохион байгуулалт, дотоод журам, нэгжүүдийн чиг үүрэгтэй холбоотой – 5 ажилбар – ТЗБ/З
- Хувийн хэрэг хөтлөх – 11ажилбар – ТЗБ\
- Гэрээ байгуулах – 6 ажилбар – ТЗБ
- Цаоин хөлс – 3 ажилбар – ТЗБ
- Буцалтгүй тусламж – 3 ажилбар – ТЗБ
- Шагнал урамшил – 2 ажилбар – ТЗБ
- Нийгмийн асуудал – 2 ажилбар – ТЗБ
- Чадавхи бэхжүүлэх – 7ажилбар – ТЗБ
- Дотоод хяналт – 7 ажилбар – ТЗБ
- Архив – 11 ажилбар –ТЗБ/ 3
- Иргэдийн өргөдөл, санал, гомдол – 6 ажилбар – ТЗБ

- Хөрөнгө орлогын мэдүүлэг – 3 ажилбар – ТЗБ
- Бичиг хэрэг музей – 6 ажилбар – ТЗБ
- Зохион байгуулалтын бусад ажил– 20 ажилбар ТЗБ байна.

Захиргаа боловсон хүчний хэлтсийн чиг үүргийнхээ хүрээнд тогтмол гүйцэтгэж буй 95 ажилбарын дийлэнхи нь УИХ-аас хууль тогтоох эрх мэдлээ хэрэгжүүлэх бүрэн эрхийн хугацааны турш техник, зохион байгуулалтын мэргэшсэн үйлчилгээ байна. Мөн тус хэлтэсээс Улсын Их Хуралд үзүүлж буй мэргэжлийн туслалцаа үйлчилгээний зарим хэсгийг зөвлөх үйлчилгээ эзэлж байна

Хүснэгт 7. Судалгааны төвийн чиг үүргийн хүрээнд хийгдэх ажилбарууд

	Чиг үүрэг /ЕНБД-ын 73 тоот Захирамжийн хавсралт/	Үндсэн ажил	Ажилбарууд
ЗАХИАЛГАТ БОЛОН ТӨВИЙН САНААЧИЛГААР ХИЙХ СУДАЛГАА	1/ УИХ-ын ээлжит чуулганаар хэлэлцэх асуудлын хүрээнд хийх судалгааны ажлын захиалгыг БХ-дын ажлын албаар дамжуулан авах, УИХ-ын болон Тамгын газрын удирдлага, БХ-дын удирдлагаас өгсөн захиалгын дагуу судалгааны ажлыг зохион байгуулах;	1/ Бодлогын судалгаа, 2/ Харьцуулсан судалгаа 3/Лавлагаа – мэдээлэл, 4/Тойм судалгаа, мэдээлэл, 5/Дүн шинжилгээ	1. Судалгааны захиалга хүлээн авах, баг бүрдүүлэх, судлаачийг томилох 2. Судалгааны сэдвийн дагуу удирдамж, төлөвлөгөө гаргах 3. Судалгааны сэдвийн дагуу холбогдох мэдээлэл цуглуулах: 3.1. Гадаад болон дотоодын хууль, хуульчилсан акт 3.2. Сэдвийн хүрээнд хийгдсэн бусад судалгаа /ИС, Хүрээлэн, ТББ болон бусад эрдэмтэн судлаачын/ 3.3. Сэдвийн хүрээнд нийтлэгдсэн нийтлэл, судалгааны өгүүлэмж, хэвлэлийн контент анализ 3.4. Сэдвийн хамрах хүрээний статистик болон бусад тоон судалгаа 3.5. Судалгааны сэдвийн хүрээнд онолын ном зохиол 3.6. Холбогдох Төрийн байгууллагуудаас шаардлагатай мэдээлэл гаргуулж авах 3.7. Бусад
	2/ Цаг үеийн тулгамдсан асуудал болон бодлого, хууль, эрх зүйн зохицуулалт зайлшгүй шаардлагатай асуудлаар Төвийн санаачлагаар судалгааны сэдэв гаргаж, судалгааны ажлыг зохион байгуулах;		4. Мэдээлэл түүвэрлэх, боловсруулах, цуглуулсан мэдээлэлд үндэслэн нөхцөл байдлын үнэлгээ хийх, бодит байдлыг тодорхойлох 5. Шаардлагатай бол санал асуулгын анкет боловсруулах, санал авах 6. Санал асуулгаар дан тоололт хийж эцсийн бүтээгдэхүүн гаргах 7. Экспертүүд болон шаардлагатай бусад субъектээс бүлгийн болон ганцаарчилсан ярилцлага авах
	5/ судалгааны сэдвийн хүрээнд бодлогын судалгаа хийж төлөв байдал, хандлагад дүн шинжилгээ хийх, нөлөөллийн хүчин зүйлийг тодорхойлох, бодлогын шинжилгээний дүгнэлт гаргаж, тухайн асуудлыг шийдвэрлэх бодлогын альтернатив хувилбаруудыг боловсруулах, санал, зөвлөмж гаргах;		8. Судалгааны сэдвийн хүрээнд гадаадын хууль, холбогдох журам, дүрэм, зааврын сэдэвчилсэн орчуулга хийх 9. Судалгааны явцад шаардлагатай тоон мэдээллийг боловсруулж нөлөөллийн хүчин зүйлсийг тодорхойлох 10.Судалгааны дэлгэрэнгүй болон хураангуй тайлан бичих 11.Бодлогын шинжилгээний онол, арга зүй, бусад орны жишиг, нийтлэг стандарт болон судалгааны дүнг үндэслэн бодлогын альтернатив хувилбар боловсруулах 12.Бодлогын хувилбаруудыг үнэлэн прогноз дэвшүүлэх, сайн хувилбарыг олж тогтоох 13.Судалгааны үр дүнгээр бодлогын шинжилгээний дүгнэлт бичих 14.Бодлогын арга хэмжээний хувилбар, хэрэгжүүлэх арга механизмын талаар санал зөвлөмж бичих 15.Монголын болон дэлхийн эдийн засгийн асуудлаар улирал тутам тойм судалгаа
	13/ УИХ-ын гишүүд болон Тамгын газрын удирдлагыг улс орны дотоод мэдээлэл болон дэлхийн улс төр, эдийн засаг, санхүүгийн байдлын талаархи тойм мэдээллээр шуурхай хангах;		

МЭДЭЭЛЛИЙН БААЗ БҮРДҮҮЛЭЛТ	3/ судалгааны сэдвийн хүрээнд тухайн асуудлаар статистик мэдээлэл, судалгааны материал, зах зээлийн мэдээлэл, бусад орны туршлагыг судалж судалгааны мэдээллийн бааз бүрдүүлэх, мэдээллээр хангах;	а/ Судалгаа шинжилгээний ажилд шаардагдах дараахь мэдээллийн баазыг бүрдүүлэх. Үүнд: 1. Статистик мэдээллийн бааз 2. Салбарын бодлогын баримт бичгүүд 3. Хууль эрх зүйн зохицуулалтын сан 4. Онолын үндэслэл, ном товхимол, гарын авлага 5. Гадаад орнуудын хууль эрх зүй, зохицуулалтын актууд 6. Бусад орны туршлага 7. Холбогдох төрийн болон төрийн бус байгууллагууд, судлаачид, эрдэм шинжилгээний байгууллагууд, Олон улсын байгууллагууд, эрдэмтэн судлаачид, иргэний нийгмийн байгууллага, иргэдийн санал, зөвлөмж 8. Хэвлэл мэдээллийн эх сурвалжууд 9. Хэлэлцүүлэг, санал асуулга, онол практик, эрдэм шинжилгээний хурлын материал 10.Судалгааны явцад ашигласан мэдээлэл, эх сурвалжуудыг цахим хэлбэрээр ангилан хадгалах, мэдээллийн нэгдсэн бааз бүрдүүлэх 11.Бусад
	4/ судалгааны сэдвийн хүрээнд тухайн салбарын хууль, эрх зүйн болон төрийн зохицуулалтын бодлого, чиглэл, хөтөлбөр, тэдгээрийн хэрэгжилтийн талаар мэдээллийн бааз бүрдүүлж мэдээллээр хангах;	
	11/ Дотоодын болон гадаад орнуудын парламент болон парламентын дэргэдэх бодлогын судалгаа, шинжилгээний байгууллагын талаар судалгаа хийх, парламентын түүхийн эмхтгэл гаргах;	
НОМЫН САН	14/ судалгааны мэдээллийн нэгдсэн бааз бүрдүүлэх, мэдээллийг ангилан дэлгэрэнгүй болон хураангуй хэлбэрээр хадгалах, судалгааны лавлагаа, цахим мэдээллийн сан бүрдүүлэх;	б/ Судлаач тус бүр: 1. Өөрийн хариуцсан судалгааны үндсэн чиглэлээр байнгын судалгаа хийж, мэдээллийн бааз бүрдүүлэх 2. Хариуцсан салбарын чиглэлээр гишүүд болон Тамгын газрын удирдлагаас асуусан асуултанд хариулах, шуурхай мэдээлэл гаргаж өгөх, зөвлөгөө өгөх 3. Судалгааны явцад ашигласан бүх материалуудыг эмхтгэн архивын нэгж болгох 4. Судалгааны явцад ашигласан эх сурвалжуудыг баталгаажуулан цаасан дээр буулгах, жагсаалт үйлдэх 5. Судалгааны тайлан, ашигласан эх сурвалжуудыг судалгааны сэдвээр төрөлжүүлэн цахим сан бүрдүүлэх 6. Судалгааны мэдээллийн нэгдсэн сан бүрдүүлж, тухайн чиглэлээр ирүүлсэн богино хугацаатай захиалгын дагуу мэдээлэл гаргаж өгөх
	7/ Засгийн газар, яам, агентлаг, судалгаа шинжилгээ, мэдээллийн болон бусад холбогдох байгууллага, Тамгын газрын бүтцийн нэгжүүдээс мэдээлэл авах, хамтран ажиллах;	гишүүд, Тамгын газрын ажилчид, гишүүдийн зөвлөх, туслах, бие төлөөлөгчид болон төрийн ордонд байдаг бусад байгууллагуудад фондоор болон уншлагын танхимаар номын сангийн үйлчилгээ үзүүлнэ: 1. Төрөл бүрийн гадаад дотоод ном, сонин, хэвлэлээр үйлчлэх 2. Хэрэгцээт ном, сонин, сэтгүүлийг улирал тутам тогтмол захиалах 3. Хандив болон бэлэг солилцоогоор ном авах 4. Өдөр тутмын сонин хэвлэлээс сэдэвчилсэн түүвэр лавлагаа бэлтгэх /цахим болон хэвлэмэлээр/ 5. Шинээр ирсэн номонд уут наах, дардас дарах, “Алиса” програмд бүртгэх, дансанд бүртгэх зэрэг техник ажиллагаа 6. Өдөр тутмын сонингуудыг хавтаслаж, архивлах, дансанд бүртгэх 7. Дэлхийн банкны дэмжлэгтэйгээр байгуулагдсан Хөгжлийн мэдээллийн төвөөр үйлчлэх /дэлхийн банкнаас гаргасан ном сэтгүүл, бусад мэдээллээр үйлчлэх, цахим хэлбэрийн мэдээллийг дотоод сүлжээ, гишүүдийн iPad-д тавих/ 8. Хуучирсан ном, сонин, сэтгүүлийг актлах 9. Цахим номын сантай болох бэлтгэл ажлын хүрээнд цахим ном бүрдүүлэх, зарим номыг сканнердах 10.Шинэ номын мэдээлэл, Номын үзэсгэлэн гаргах
	18/ УИХ-ын номын санг мэргэжил, арга зүй, зохион байгуулалтын удирдлагаар хангаж, олон нийтэд номын сангаар үйлчлэх.	
Сургалт, хэлэлцүүлэг зохион байгуулах, хамрагдах	12/ Судалгааны материалыг эмхтгэн номын санд шилжүүлэх, УИХ-ын гишүүдийг судалгааны дэлгэрэнгүй тайлантай танилцах нөхцөлийг бүрдүүлэх;	Эмхэтгэл гаргах 1. Төвийн хэмжээний судалгааны материалыг эмхэтгэн ном товхимол гаргах, эхийг бэлтгэх 2. Ээлжит болон ээлжит бус чуулганы нэгдсэн танилцуулга 3. Жилд нэг дэлхийн улс орнуудын парламентын харьцуулсан судалгаагаар ном гаргалаа 4. Парламентын түүхэн товчоон – бүрэн эрхийн хугацаанд нэг
	16/ Судалгааны ажлын тайлан, судалгааны материалаар болон шаардлагатай зарим асуудлаар гарын авлага, ном товхимол эмхтгэн гаргах; – Парламентын түүхийн эмхтгэл гаргах;	1. Судалгааны явцад шаардлагатай гэж үзсэн асуудлаар санал асуулга, хэлэлцүүлэг, хурал, зөвлөгөөн зохион байгуулах саналаа төвийн даргад танилцуулж шийдвэрлүүлэх 2. Дээрх асуудлаар хөтөлбөр, төлөвлөгөө гаргах, үндсэн илтгэл бэлдэх 3. Зохион байгуулалтын ажилд оролцож гарсан санал, дүгнэлтийг нэгтгэн анализ хийх 4. Судлаачдын чадавхийг бэхжүүлэхээр дотоод, гадаадын мэргэжилтнээр сургалт явуулах
	9/ Судалгааны чиглэлээр олон нийтийн хэлэлцүүлэг хийх, санал авах ажлыг зохион байгуулах;	
	17/ Төвийн болон Тамгын газрын хэмжээнд бусад хэлтэс, албатай хамтран сургалт зохион байгуулах, төсөл, хөтөлбөр хэрэгжүүлэх;	

ЭМХЭТГЭЛ, БУСАД	6/ Шаардлагатай хууль, тогтоолын төсөл болон бодлогын шийдвэрийн төсөлд олон нийтийн саналыг тусгах үүднээс санал авах, мэргэжлийн байгууллага, эрдэмтэн судлаачдыг оролцуулан хэлэлцүүлэг, онол практикийн хурлыг Тамгын газрын бүтцийн холбогдох нэгжтэй хамтран зохион байгуулах;	Иргэд, иргэний нийгмийн байгууллага, салбарын экспертүүд, эрдэмтэд, судлаачдын санал авах	1. Судалгааны ажлын явцад олон нийтийн саналыг нээлттэй авах, шаардлагатай асуудлын захиалга, асуултуудыг судлаачдаас авч интернетийн хэлэлцүүлэг, санал асуулга явуулах, дүнг нэгтгэн судлаачдад хүргүүлэх
	10/Веб хуудсаар дамжуулан хуулийн төсөл болон бодлогын асуудлаар хэлэлцүүлэг хийх, олон нийтийн санал авах ажлыг тогтмол зохион байгуулах;		2. Судалгааны ажлын чиглэл бүрээр иргэдээс ирүүлсэн санал, хүсэлтийг нэгтгэн холбогдох судлаачдад хүргүүлэх
	8/судалгааны явцад шаардлагатай асуудлаар мэргэжлийн эксперт, зөвлөхийг гэрээгээр ажиллуулах, судлаачдын түвшинд уулзалт, ярилцлага, төрөлжсөн хэлэлцүүлэг, зөвлөгөөн зохион байгуулах;		3. Судалгааны ажилтай холбогдуулан иргэд, иргэний нийгмийн байгууллагууд, мэргэжлийн байгууллагууд, судлаачид, төрийн болон төрийн бус байгууллагуудын хүрээнд семинар зөвлөгөөн, хэлэлцүүлэг, санал асуулга, онол практикийн бага хурал зохион байгуулах ажиллагааг хариуцан зохион байгуулах
	15/УИХ-ын дотоод сүлжээнд судалгааны мэдээллийн материалыг байршуулах;	Бусад	4. Дээрх арга хэмжээний явцад гарсан санал дүгнэлт, зөвлөмжүүдийг нэгтгэн судлаачдад хүргүүлэх
			5. Өдөр тутмын болон захиалгат хэвлэлүүдийн мэдээллийг түүвэрлэх, хувилж олшруулах, судалгааны чиглэл бүрээр хэвлэлийн мэдээллийн сан бүрдүүлэх
			6. Хэвлэлийн мэдээллүүдийг нэгтгэн сар, улирал тутам дүн шинжилгээ хийж судлаачдад хүргүүлэх

***

Дүгнэлт:

УИХ -ын Тамгын газрын Судалгааны төв нь Ерөнхий нарийн бичгийн захирамжаар баталсан нийт 18 үндсэн чиг үүргийн хүрээнд дараахь 12 чиглэлээр ажлын байрны тодорхойлолтод заасан 70 ажилбар хийж гүйцэтгэдэг нь судалгаанаас харагдаж байна. Үүнд:

- Захиалгат судалгааны ажлын хүрээнд –22 ажилбар – Б
  - Бодлогын судалгаа
  - Харьцуулсан судалгаа
  - Лавлагаа мэдээлэл
  - Тойм судалгаа
  - Дүн шинжилгээ
- Төвийн санаачлагаар хийгдэх судалгааны ажлын хүрээнд – 22 ажилбар – Б
  - Бодлогын судалгаа
  - Харьцуулсан судалгаа
  - Лавлагаа мэдээлэл
  - Тойм судалгаа
  - Дүн шинжилгээ
- Мэдээллийн бааз бүрдүүлэлт – 17 ажилбар – ТЗБ
- Номын сангийн үйлчилгээ –10 ажилбар – ТЗБ
- Эмхэтгэл гаргах – 4 ажилбар – Б
- Сургалт, хэлэлцүүлэг зохион байгуулах, хамрагдах – 4 ажилбар – ТЗБ

- Иргэд, иргэний нийгмийн байгууллага, салбарын экспертүүд, эрдэмтэд, судлаачдын санал авах – 6 ажилбар – Б
- Бусад – 6 ажилбар – ТЗБ

Судалгааны төвийн хувьд чиг үүргийнхээ хүрээнд тогтмол гүйцэтгэж буй 70 ажилбарын 32 буюу 45,7 хувь нь УИХ-аас хууль тогтоох эрх мэдлээ хэрэгжүүлэх бодлого боловсруулах үйл ажиллагаанд үзүүлж буй бодлогын зөвлөгөө, үлдсэн 38 ажилбар буюу 54,2 хувь нь техник, зохион байгуулалтын мэргэшсэн үйлчилгээ тус тус эзэлж байна

Хүснэгт 8.

- Санхүү, аж ахуй, үйлчилгээний хэлтсийн чиг үүргийн хүрээнд хийгдэх ажилбарууд

№	Чиг үүрэг	Хийх ажил	Жилийн давтамж
1	УИХ, түүний Тамгын газрын төсөв зохиож батлуулах, захиран зарцуулахтай холбогдсон үйл ажиллагааг холбогдох хууль тогтоомжийн хүрээнд эрхлэн гүйцэтгэх;	УИХ-ын даргын багцын төсвийн хүрээний мэдэгдэл, төсвийн төсөл, төсвийн тодотголын тооцооллыг хуулийн хугацаанд нь тооцон гаргах	3 ба түүнээс дээш удаа
2	Төсвийн хөрөнгийг зориулалтын дагуу хэмнэлттэй, үр ашигтай зарцуулах, санхүү, төсвийн норм, хэмжээг боловсронгуй болгох чиглэлээр холбогдох шийдвэрийн төслийг боловсруулах, хэрэгжилтийг зохион байгуулах;	Үндэсний Аудитын газраас өгсөн зөвлөмж, шинээр гарч ирж буй Олон Улсын Стандартыг хэрэгжүүлэх, бүртгэл, тайлангийн программын шинэчлэлийн хүрээнд тухай бүр холбогдох заавар журмыг батлагдсан хуулийн дагуу боловсруулж шийдвэрлүүлэх, /жилийн туршид тухай бүр/	тухай бүр
3	Төлбөр тооцооны ажлыг хөнгөвчлөх, түүний үнэн зөв, шуурхай байдлыг хангахад чиглэсэн анхан шатны болон нягтлан бодох бүртгэлийг зохих журмын дагуу хөтөлж, тэдгээрт үндэслэн санхүүгийн тайлан баланс гаргаж, зохих газарт нь хугацаанд нь хүргүүлэх, санхүүгийн тайлан, гүйцэтгэлийн аудитыг холбогдох хууль тогтоомжийн дагуу хийлгэж дүгнэлт, зөвлөмжийг хэрэгжүүлэх;	Сангийн Яамны Төрийн сангийн газарт сарын мэдээг дараа сарын эхний 1-3 өдрийн, улирлын тайланг дараа улирлын эхний сарын 20-ний дотор, жилийн тайланг дараа оны 2-р сарын 10-ны өдрийн дотор тус тус тайлагнана. Улирал жилийн санхүүгийн тайланг УАГ-т мөн адил хүргүүлэн дүгнэлт зөвлөмж гаргуулах / жилд 1 удаа/	сарын мэдээ 12 удаа, санхүүгийн тайлан баланс 4 удаа
4	Төсөв, санхүү, нягтлан бодох бүртгэлийн бодлого боловсруулж хэрэгжүүлэх, нягтлан бодох бүртгэлийн олон улсын стандартыг нэвтрүүлж, иж бүрэн програмчлах ажлыг зохион байгуулах;	Үндэсний Аудитын газраас өгсөн зөвлөмж, НББОУС-ын дагуу батлагдсан хууль, тогтоол, холбогдох заавар журмыг мөрдөн ажиллах / байнга/	жилийн турш
5	Байгууллагын өмч хөрөнгийн бүрэн бүтэн байдлыг хангах, өмчийн асуудал эрхэлсэн орон тооны бус комиссын үйл ажиллагаанд тусалцаа үзүүлэх, эд хөрөнгийн тооллого, тооцоог тухай бүр хийж, хөрөнгийн ашиглалтад хийх үзлэг шалгалтыг зохион байгуулах, хөдөлгөөн өөрчлөлтийг баланс бүртгэлд тусгах;	Эд хөрөнгийн тооллогыг жилд 1 – 2 удаа явуулдаг, үүний зэрэгцээ техникийн үзлэг шалгалтыг МТТАХ-тэй хамтран гүйцэтгэн явуулах	2 удаа
6	УИХ, түүний Тамгын газрын бүтцийн нэгжид ажиллагсдын хэвийн ажиллагааг хангахад шаардлагатай эд хөрөнгө, техник хэрэгсэл, тоног төхөөрөмж, материал хангамжийг бэлтгэх, ажил, үйлчилгээг худалдан авах ажиллагааны төлөвлөгөө боловсруулж батлуулах, гүйцэтгэлийг зохих журмын дагуу зохион байгуулж, тайлан гаргах;	Тендерийн хороо /ЕНБД-ын захирамжаар томилогддог/, өмч хамгаалах байнгын комисс / ЕНБД-ын захирамжаар томилогддог/, МТТАХ-тэй хамтран төлөвлөгөө боловсруулах, худалдан авах, бэлтгэх зэрэг ажлыг зохион байгуулдаг. Санхүүгийн баримт болон холбогдох шийдвэрийг үндэслэн бүртгэл тайланд тусгах, төсөвт оруулж батлуулах,	жилийн турш
7	Тамгын газраас УИХ-ын төсвийн ерөнхийлөн захирагчид нийлүүлэх бүтээгдэхүүний өртөг зардлыг тооцох, тэдгээрийн үр дүнгийн тайланг нэгтгэн гаргаж танилцуулах;	ЗБХХ-ээс ирүүлсэн бүтээгдэхүүний тайланд өртөг зардлыг нь батлагдсан төсвийн хүрээнд нь тооцон гаргах	2 удаа
8	УИХ, түүний Тамгын газарт ажиллагсдын цалин, нэмэгдлийг зохих журмын дагуу тооцон батлуулж, батлагдсан цалингийн санд багтаан хэрэгжүүлэх ажлыг зохион байгуулж, гүйцэтгэлд хяналт тавих;	Ажилтнуудын цалинг сард 2 удаа тооцон олгодог, ХХОАТатвар болон НД, ЭМД-ийн шимтгэлийн тайланг сар бүр ИОАТ-ын тайланг улиралд 1 удаа гарган тооцох	цалинг 24 удаа бусад тайланг 28 удаа
9	Ажиллагсдын ажлын байрны тодорхойлолтын дагуу хууль тогтоомжоор тогтоогдсон хэмжээнд унаа, холбоо, шуудан, хэвлэл захиалга, албан тасалгааны засвар, үйлчилгээг холбогдох газруудтай гэрээ байгуулан гүйцэтгэлийг шуурхай хангах, биелэлтийг дүгнэх ажлыг зохион байгуулах;	Унаа, суурин болон үүрэн утасны тооцоог сар бүр /жилд 12 удаа/, хэвлэл захиалгын тооцоог улиралд 1 удаа /жилд 4 удаа/, засвар үйлчилгээний бусад шуурхай үйлчилгээний ажлуудыг тухай бүр гүйцэтгэн тооцох	26 ба түүнээс дээш

10	УИХ болон Тамгын газарт урилгаар ирсэн дотоод, гадаадын зочид төлөөлөгчдөд гардуулах бэлэг, дурсгалын зүйлийн нөөцийг бүрдүүлж, зохих журмын дагуу зарцуулах, тайлан мэдээ гаргах;	ГХХАХ-тэй хамтран ирсэн зочид төлөөлөгчид, бусад орнуудад албан томилолтоор ажиллаж буй УИХ-ын дарга, дэд дарга, гишүүд, Тамгын газрын удирдлагууд, ажилтнуудын хэрэгцээ шаардлагын хүрээнд тухай бүр батлагдсан төсвийн дагуу хэрэгжүүлдэг. /Жилийн турш/	тухай бүр
11	Байнгын хороод, УИХ-ын гишүүд, УИХ дахь Нам, эвслийн бүлэгт ногдох төсвийг зохих журмын дагуу хуваарилж, тухайн төсвийг эрх бүхий этгээдийн зөвшөөрлөөр зарцуулах, гүйцэтгэлийг хангах, тайлагнахтай холбоотой мэдээлэл, аргачлал зөвлөмжөөр хангах.	Жилийн туршид УИХ-ын хэвийн үйл ажиллагааг хангаж ажиллах үүргийн дагуу төсөв болон гүйцэтгэлийн тайлан хүссэн тухай бүр нь тайлагнан гаргаж өгдөг. Үүнд: УИХ-ын Байнгын хороодын төсвийн гүйцэтгэлийн тайлан, гишүүний өөрийн төсвийн гүйцэтгэлийн тайлан, УИХ дахь Ардын Намын бүлгийн төсвийн гүйцэтгэлийн тайлан, Ардчилсан Намын бүлгийн төсвийн гүйцэтгэлийн тайлан, Тамгын газрын төсвийн гүйцэтгэлийн тайлангуудыг сараар, улирлаар, хагас жилээр, жилээр нь тооцон гаргадаг. Мөн хэвлэх хэсгийн материал хангамж, бүртгэл тооцооны тайланг сар бүр нэгтгэн гаргаж үр дүнг нь тооцон ажиллах /жилийн турш/	1056 ба түүнээс дээш удаа

Хэвлэх хэсгийн үйл ажиллагааны чиг үүрэг ороогүй болно.

***

Хүснэгт 9.

- Гадаад харилцаа, хамтын ажиллагааны хэлтэсийн чиг үүргийн хүрээнд хийгдэх ажилбарууд

	Чиг үүрэг /ЕНБД-ын 73 тоот Захирамжийн хавсралт/	Ажилбарууд
УИХ, МПБ, Тамгын газрын гадаад харилцаа, хамтын ажиллагааг идэвхжүүлэх, өргөжүүлэх үйл ажиллагаа	1/ УИХ, түүний Тамгын газраас гадаад орнуудын парламент, тэдгээрийн Тамгын газар, олон улсын болон бүс нутгийн парламентын байгууллагуудтай харилцах бодлогыг боловсруулах, тэдгээрийн өмнө Монгол Улсын Их Хурал, түүний Тамгын газрын зүгээс хүлээсэн үүргийг биелүүлэх, харилцаа, хамтын ажиллагааг идэвхжүүлэх, өргөжүүлэн хөгжүүлэх ажлыг зохион байгуулж хэрэгжүүлэх;	1. УИХ-ын даргын гадаад оронд хийх албан ёсны айлчлалын асуудлыг Монгол Улсын Үндэсний Аюулгүй Байдлын Зөвлөл, Засгийн газрын хурлаар оруулан хэлэлцүүлэх, айлчлалын бэлтгэл ажлын хүрээнд холбогдох баримт бичгийг боловсруулах, илтгэх, тайлагнах ажлыг зохион байгуулах. 2. УИХ-ын даргын гадаад оронд хийх албан ёсны айлчлалын бэлтгэл ажил, гүйцэтгэлийг гардан зохион байгуулах. 3. МПБ-ийн Гүйцэтгэх хорооны нарийн бичгийн даргын ажлыг хавсран хийх. 4. МПБ-ийн дүрмд шаардлагатай үед өөрчлөлт оруулах саналыг боловсруулж МПБ-ийн бүх гишүүдийн хурлаар хэлэлцүүлэн шийдвэрлүүлэх. 5. Хариуцсан орны парламенттай харилцах бодлогыг боловсруулах, лавлагаа мэдээлэл бэлтгэх, парламентын болон тэдгээрийн Тамгын газрын төлөөлөгчдийг Монгол Улсад хүлээн авах ажлыг төлөвлөгөөний дагуу зохион байгуулах; 6. Хариуцсан орны парламенттай харилцах бодлогыг боловсруулах, лавлагаа мэдээлэл бэлтгэх, парламентын Тамгын газар тэдгээрийн төлөөлөгчдийг Монгол Улсад хүлээн авах ажлыг төлөвлөгөөний дагуу зохион байгуулах.
	2/ УИХ, МПБ-ийн Гүйцэтгэх хорооноос ОУПХ – той харилцах, хамтран ажиллах бодлогыг боловсруулах, ОУПХ-ны өмнө Монгол Улсын Их Хурал, МПБ-ийн зүгээс хүлээсэн үүргийг биелүүлэх, ОУПХ-ноос батлагдаж буй тогтоолуудыг МПБ-ийн Гүйцэтгэх хорооны дарга, гишүүдэд орчуулж танилцуулах, тогтоолуудын хэрэгжилтийн тайланг тухай бүр ОУПХ – нд хүргүүлэх, ОУПХ – той идэвхтэй хамтын ажиллагаа хөгжүүлэх;	1. МПБ-ийн удирдлага, гишүүдэд гадаад бодлого болон парламент хоорондын харилцааны асуудлаар судалгаа, мэдээлэл боловсруулж танилцуулах; 2. Өөрийн хариуцсан хоёр талын арга хэмжээнүүдийг төлөвлөх, хэрэгжүүлэх;

МПБ, УИХ дахь парламентын бүлэг хоорондын үйл ажиллагааг зохион байгуулах үйл ажиллагаа	3/ УИХ, МПБ, Тамгын газрын нэрийн өмнөөс зохих журмын дагуу Гадаад харилцааны яам, Монгол Улсаас гадаад улс орнуудад суугаа Элчин сайдын яамдууд болон холбогдох бусад байгууллагатай харилцах, үйл ажиллагаагаа уялдуулан явуулах;	Тухай бүр
	4/ гадаад орнуудын парламент, тэдгээрийн Тамгын газартай байгуулах хамтын ажиллагааны протокол, санамж бичиг зэрэг баримт бичгийг боловсруулах, орчуулах, биелэлтэд нь хяналт тавих;	Бусад орны парламент, түүний Тамгын газартай байгуулах гэрээ хэлэлцээр, протокол, бусад баримт бичгийн төслийг боловсруулах, орчуулах ажлыг зохион байгуулах.
	5/ УИХ, МПБ-ийн Гүйцэтгэх хорооноос гадаад бодлого, олон улсын харилцааны асуудлаар гаргах баримт бичгийг боловсруулах, УИХ-ын дарга, дэд дарга, УИХ-ын гишүүд, МПБ-ийн Гүйцэтгэх хорооны дарга, Тамгын газрын удирдлагаас бусад орны парламентын удирдлага, гишүүд, ОУПХ-ны удирдлага, нарийн бичгийн дарга нарт парламентын харилцаа, хамтын ажиллагааны асуудлаар хүргүүлэх захидал, урилга, илгээлт болон бусад баримт бичгийг боловсруулах, орчуулах;	УИХ-ын дарга, МПБ-ийн Гүйцэтгэх хорооны удирдлага, Тамгын газрын удирдлагаас гадаад орны парламентын дарга, олон улсын парламентын бүлгэмийн удирдлага, Тамгын газрын дарга нарт явуулах захидал, мэндчилгээг боловсруулах, орчуулах ажлыг зохион байгуулах, хянах.
	6/ УИХ-ын дарга, дэд дарга, УИХ-ын гишүүд, МПБ-ийн Гүйцэтгэх хорооны удирдлагад гадаад бодлого, парламент хоорондын харилцааны асуудлаар зөвлөгөө өгөх, шаардлагатай лавлагаа, мэдээлэл, танилцуулгаар хангах;	Тухайн асуудлаар УИХ, МПБ, УИХ-ын Тамгын газрын удирдлагыг холбогдох мэдээлэл, зөвлөгөө, лавлагаагаар хангах;
	7/ гадаад орнуудын парламент, тэдгээрийн ажлын алба, холбогдох олон улсын байгууллагын тухай болон тэдгээртэй тогтоосон харилцаа, хамтын ажиллагааг цаашид өргөжүүлэн хөгжүүлэх боломж, гадаад орнуудын парламентуудтай харилцаа, хамтын ажиллагаа шинээр эхлүүлэх боломж, арга хэлбэрийн талаар судлах, санал боловсруулж удирдлагад танилцуулах;	УИХ-ын Тамгын газрын гадаад харилцааг өргөжүүлэх чиглэлээр тодорхой санал боловсруулж удирдлагад танилцуулах, парламентын Тамгын газар хоорондын харилцааны асуудлаар лавлагаа, судалгаа, мэдээлэл бэлтгэх.
	8/ УИХ, МПБ-ийн гадаад бодлого, үйл ажиллагаа, УИХ-аас баталсан хууль тогтоомжийн талаар шаардлагатай тохиолдолд тус улсад суугаа гадаад орнуудын дипломат төлөөлөгчийн газруудад мэдээлэх;	Тухай бүр
	9/ УИХ, МПБ, Тамгын газрын төлөөлөгчдийг гадаад орнуудад айлчлуулах, олон улсын хурал, семинар симпозиум, сургалтад оролцуулах, УИХ, МПБ, Тамгын газрын урилгаар гадаад орнуудаас ирэх зочид төлөөлөгчдийг хүлээн авах ажлыг хариуцан зохион байгуулах;	1. УИХ дахь хоёр талын парламентын бүлгүүдийн үйл ажиллагааг идэвхжүүлэх, бүлгийн шугамаар хэрэгжих харилцан айлчлалууд, олон улсын болон бүс нутгийн парламентын хурлуудад оролцох төлөөлөгчдийн бэлтгэл ажлыг хангахад мэргэжлийн зөвлөгөө өгөх, зохион байгуулалтын тусалцаа үзүүлэх. 2. Хариуцсан оронд УИХ, УИХ-ын Тамгын газрын төлөөлөгчид албан ёсны айлчлал хийхтэй холбогдох / захирамж гаргуулах, зардлын төсөв батлуулах, нисэх онгоц, галт тэрэгний тийз захиалах, хүлээн авагч талд очих он, сар, өдөр, нислэгийн хуваарийг урьдчилж мэдэгдэх, нисэх буудлын VIP танхим болон унаа захиалах зэрэг/ бэлтгэл ажлыг хариуцаж ажиллах; 3. МПБ-ийн төлөөлөгчид болон Тамгын газрын төлөөлөгчдийг төлөвлөгөөний дагуу гадаад орнуудад айлчлуулах, олон улсын хурал, семинар симпозиумд оролцуулах, МПБ-ийн болон Тамгын газрын урилгаар гадаадаас ирэх зочин, төлөөлөгчдийг хүлээн авч айлчлалыг хэрэгжүүлэх ажлыг хариуцан зохион байгуулах; 4. Хариуцсан оронд УИХ, УИХ-ын Тамгын газрын төлөөлөгчид албан ёсны айлчлал хийхтэй холбогдох / захирамж гаргуулах, зардлын төсөв батлуулах, нисэх онгоц, галт тэрэгний тийз захиалах, хүлээн авагч талд очих он, сар, өдөр, нислэгийн хуваарийг урьдчилж мэдэгдэх, нисэх буудлын VIP танхим болон унаа захиалах зэрэг/ бэлтгэл ажлыг хариуцаж ажиллах.
	10/УИХ, МПБ, Тамгын газрын гадаад арга хэмжээний жилийн төлөвлөгөөг боловсруулж батлуулах, хэрэгжилтийг зохион байгуулж ажиллах;	УИХ, Тамгын газрын гадаад арга хэмжээний төлөвлөгөөг жил бүр боловсруулж батлуулан хэрэгжилтэд хяналт тавьж, зохион байгуулж ажиллах.
	11/ УИХ, МПБ-ийн гадаад бодлого, үйл ажиллагааны талаар Тамгын газрын Хэвлэл, мэдээлэл, сурталчилгааны хэлтэстэй хамтран мэдээлэл хийх;	МПБ-ийн үйл ажиллагаа, ОУПХ – той хамтын ажиллагааны талаар хэвлэл мэдээллийнхэнд мэдээлэх.
	12/Улсын Их Хурлын дарга, дэд дарга нар, Улсын Их Хурлын гишүүд, МПБ-ийн Гүйцэтгэх хороо, Тамгын газрын удирдлагууд парламентын харилцааны асуудлаар гадаадын зочин, төлөөлөгчид, Монгол Улсад суугаа гадаад орнуудын дипломат төлөөлөгчийн газрын тэргүүн, дипломат ажилтнуудыг хүлээн авч уулзахад оролцож уулзалт, ярилцлагын тэмдэглэл хийх, шаардлагатай тохиолдолд хэлмэрчлэх;	УИХ-ын Байнгын хорооны дарга нар, УИХ-ын гишүүд, Тамгын газрын удирдлагын гадаад орны зочид төлөөлөгчидтэй парламентын харилцааны асуудлаар хийх уулзалтад орж орчуулга хийх, шаардлагатай үед тэмдэглэл хөтлөх;

УИХ-ын Тамгын газрын гадаад харилцааг өргөжүүлэн хөгжүүлэх	13/Парламентын гадаад бодлогын зорилтыг хэрэгжүүлэх хврээнд гадаад орнуудын парламент, Монгол Улсад суугаа гадаад орнуудын дипломат төлөөлөгчийн газрууд, олон улсын байгууллагын төлөөлөгчийн газартай уулзалт зохион байгуулах, санал, мэдээлэл солилцох, яриа хэлэлцээр хийх, захидал бичгээр харилцах;	Хэлтсийн даргын удирдамжаар Монгол Улсад суугаа гадаад орны дипломат төлөөлөгчдийн газар, олон улсын байгууллагын төлөөлөгчидтэй холбогдох уулзалтыг зохион байгуулах;
	14/Улсын Их Хурлын веб хуудсанд оруулах шаардлагатай мэдээ, материалыг орчуулах.	Тухай бүр
	15/Бусад	1. Хэлтсийн өдөр тутмын ажлыг удирдан зохион байгуулж, ажилтнуудын ажил үүргийн гүйцэтгэлд хяналт тавин өгсөн үүрэг даалгаварын биелэлтийг тооцож ажиллах. 2. Хэлтсийн үйл ажиллагаанд мөрдөх заавар журам, болон ажилтнуудын ажлын байрны тодорхойлолтыг боловсруулж,мөрдүүлэх. 3. Хэлтсийн ажилтнуудтай үр дүнгийн гэрээ байгуулах, тэдний ажлын үр дүн, мэргэжлийн түвшинг үнэлж дүгнэх. 4. Хэлтсийн ажлын төлөвлөгөө, тайлан бусад баримт бичгийг боловсруулах ажлыг зохион байгуулах, гүйцэтгэлд хяналт тавих. 5. Хэлтсийн ажилтнуудын мэргэжил, мэргэшлийг дээшлүүлэх асуудлаар Тамгын газрын холбогдох хэлтэс албадтай хамтарч ажиллах. 6. Хэлтсийн ажлыг УИХ, Тамгын газрын бусад нэгжийн ажилтай уялдуулан зохицуулах. 7. Хэлтсийн референт, шинжээчдийн бичсэн албан бичиг, уулзалт ярианы тэмдэглэл, захирамжийн төсөл, орчуулга, УИХ-ын дарга, гишүүдийн хэлэх үг, айлчлалын илтгэх хуудас, албан захидал, факс зэрэг баримт бичгүүдийг хянаж эцэслэх. 8. Гадаад арга хэмжээний илтгэх хуудас, бусад баримт бичгийг тухайн арга хэмжээг дууссанаас хойш 14 хоногийн дотор Хэлтсийн даргад танилцуулж, зохих журмын дагуу УИХ-ын Тамгын газрын архивт шилжүүлэх. 9. УИХ, МПБ, УИХ-ын Тамгын газрын гадаад арга хэмжээг биелүүлэх чиглэлд ажиллаж тухай жилийн төлөвлөгөөнд орсон арга хэмжээнүүдийг хэрэгжүүлж, дараа жилийн төлөвлөгөөг бэлтгэхэд хариуцсан чиглэлээр саналаа боловсруулах. 10.Хагас жил, бүтэн жилийн тайланг нэгтгэж хэлтсийн даргад танилцуулах. 11.Хэлтсийн өдөр тутмын ажилд идэвхтэй оролцож, хэлтсийн дарга, зөвлөхөөс өгсөн үүрэг даалгаврыг биелүүлэх.

***

ХОЁР: НЭГЖҮҮДИЙН ҮЙЛ АЖИЛЛАГААНЫ ТООН ШИНЖИЛГЭЭ

2009, 2010 оны УИХ -ын Тамгын газрын Бүтээгдэхүүн нийлүүлэлтийн тайланг үндэслэн тухайн жилд Тамгын газрын хэлтэс, алба, төвүүдээс нийлүүлсэн нийт бүтээгдэхүүнийг бүтээгдэхүүний анги тус бүрээр, нарийвчилсан үйл ажиллагаануудыг тоон үзүүлэлт, хүснэгт болон графикаар харууллаа.

Тамгын газрын нэгжүүдээс гаргаж байгаа бүтээгдэхүүн, ажил үйлчилгээг тоон үзүүлэлтээр илэрхийлэх тогтсон стандарт байхгүй учраас тоон үзүүлэлтийг харьцуулахад хүндрэлтэй байна. Учир нь зарим нэгжүүд томоохон хэмжээний эцсийн бүтээгдэхүүнийг 1 бүтээгдэхүүн хэмээн тайлагнасан байхад, зарим нэгжүүд техник, зохион байгуулалтын шинжтэй жижиг ажилбаруудыг нэг бүтээгдэхүүн хэмээн тайлагнах жишээтэй. Завсрын бүтээгдэхүүн, үйлчилгээ үндсэндээ байхгүй байна. Өөрөөр хэлбэл, нэгжүүдийн тайлан гаргах, бүтээгдэхүүнийг тодорхойлох, үнэлэх үйл явц, шалгуур үзүүлэлтүүд харилцан адилгүй байна. 2008 оны тоон үзүүлэлтийг судалгаанд аваагүй бөгөөд учир нь 2009 оноос Улсын Их Хурлын Тамгын Газарт бүтэц, зохион байгуулалт өөрчлөгдсөнөөр нэгжүүдийн чиг үүрэг болон ажлын байрны тодорхойлолтод өөрчлөлт орсон байна.

Монгол Улсын Их Хурлын Тамгын газраас 2009, 2010 онд нийлүүлсэн бүтээгдэхүүн, үйлчилгээ

		2009	2010	Өсөлт, буурлт
1	Бүтээгдэхүүн анги 1: Бодлого, төлөвлөлт, мэргэжлийн зөвлөгөө	455	567	+112
2	Бүтээгдэхүүн анги 2: УИХ, БХ-дод үзүүлэх мэргэжил арга зүйн туслалцаа	17.925	13.797	– 4128
3	Бүтээгдэхүүн анги 3: Судалгаа шинжилгээ	95	98	+3
4	Бүтээгдэхүүн анги 4: Сурталчилгаа	1.367	1.380	+13
5	Бүтээгдэхүүн анги 5: Мэдээлэл	1.059	797	– 262
6	Бүтээгдэхүүн анги 6: Дотоод бүтээгдэхүүн	16	13	– 3
7	Бүтээгдэхүүн анги 7: Нийтлэг үйлчилгээ	32	37	+5
	Нийт	20.949	16.689	– 4260

Бүтээгдэхүүн анги 1 буюу Бодлого, төлөвлөлт, мэргэжлийн зөвлөгөө өгөх үйл ажиллагааны хувьд

- 1.1 /а,б/ Улсын Их Хурлын гишүүний санаачилсан хууль, бусад шийдвэрийн төсөл, Улсын Их Хурлаас батласан бусад шийдвэрийн төслийг боловсруулсан үйл ажиллагаа. 2009 онд 45, 2010 онд 147
- 1.1.2. /а/ Хууль, Улсын Их Хурлын бусад шийдвэрийн төслийг Улсын Их Хуралд өргөн мэдүүлж, хууль тогтоомжийн бүрдлийг хянасан үйл ажиллагаа 2009 онд 89, 2010 онд 118
- 1.2.1 /а/ Улсын Их Хурлаас баталсан хууль, бусад шийдвэрийн эцсийн найруулгыг хийж, ёсчлуулан, холбогдох байгууллагад хүргүүлсэн үйл ажиллагаа 2009 онд 233, 2010 онд 208 удаа хийгдсэн нь бүтээгдэхүүн анги 1-ийн хүрээнд хамгийн их хийгддэг үйл ажиллагаа болсон байна.

Бүтээгдэхүүн анги 2 буюу Улсын Их Хурал, Байнгын хороодод мэргэжил арга зүйн туслалцаа үзүүлэх үйл ажиллагаанд Улсын их хурлын гишүүд болон байнгын хороодын өдөр тутмын үйл ажиллагаатай холбоотой техник, зохион байгуулалтын асуудлыг хамааруулж байгаа тул хуралдааны зохион байгуулах, иргэдээс ирсэн хүсэлт, гомдолыг шийдвэрлүүлэх зэрэг ажиллагааны хувьд тоон үзүүлэлт харьцангуй өндөр гарч байгаа юм. Жишээнь:

- 2.6.1 /а,б/ Байгууллага иргэдээс, Улсын Их Хурал, Байнгын /дэд, түр/ хороонд ирүүлсэн санал, хүсэлтийг хуулийн хугацаанд шийдвэрлүүлэхэд мэргэжил, арга зүйн туслалцаа үзүүлсэн үйл ажиллагаа 2009 онд 4849, 2010 онд 4755
- 2.6.2 /б,г/ Улсын Их Хурал, Улсын Их Хурлын гишүүд, Тамгын газрын удирдлагуудад иргэд байгууллагаас ирүүлсэн өргөдөл, санал, гомдлыг хүлээн авч, шийдвэрлүүлэх арга хэмжээг зохион байгуулах, хэрэгжилтэнд хяналт тавьсан үйл ажиллагаа 2009 онд 4436, 2010 онд 3634 гэх мэтээр тухайн ирүүлсэн өргөдөл гомдол, зохион байгуулсан хуралдааны тоогоор тайлагнасан байгаа нь тоон үзүүлэлтийг нэмэгдүүлж, бусад бодлогын шинжтэй томоохон ажилбаруудтай харьцуулах боломжгүйд хүргэж байна.

Мөн мэдээллийн сан баяжуулах, интернэтэд мэдээлэл оруулах зэрэг үйл ажиллагаа нь харьцангуй ачаалал багатай ажлууд боловч хийгдсэн ажилбар тус бүрээрээ 1

бүтээгдэхүүнд тооцогдсон байна. Өдөр тутам хийгддэг дээрх үйл ажиллагаанаас гадна цаг хугацаа, оюуны бүтээмж шаардсан ажилбар ихтэй үйл ажиллагаанууд, тухайлбал: хуулийн төсөл боловсруулах, судалгаа дүн шинжилгээ хийх зэрэг ажиллагаанууд харьцангуй бага тоон үзүүлэлтэй харагдаж байгаа боловч УИХ-ын хууль тогтоох, бодлого боловсруулах үйл ажиллагаанд голлох үүрэг гүйцэтгэж байна.

- Жишээ нь, 2009 оны тайлангаас үзэхэд, Бүтээгдэхүүний анги 2 буюу Улсын Их Хурал, байнгын хороодод үзүүлэх мэргэжил арга зүйн туслалцаа үзүүлэх үйл ажиллагаа / ЧБХХЗБА, БХАА, / нийт бүтээгдэхүүний 85,5 хувийг эзэлж байхад Бүтээгдэхүүний анги 1 нь дөнгөж 2% эзэлж энэ ангилалд хуулийн төсөл боловсруулах, судалгаа шинжилгээ хийх, зөвлөх үйлчилгээ үзүүлэх, гадаад харилцааг зохион байгуулах зэрэг Тамгын газрын хэд хэдэн хэлтсүүдэд хийгддэг томоохон ажилбарууд багтаж байна. / ЭЗХТХ, СТ, ГХХАХ, БХАА-ны зарим ажилбарууд/

Сурталчилгаа, мэдээлэл, дотоод бүтээгдэхүүн, нийтлэг үйлчилгээ зэрэг ажилбарууд / ЗБХХ, СААҮХ, МТТХ, ХМОНХХ, ХСА/ нь бусад ангилалуудад багтаж тоон үзүүлэлт нь харьцангуй тогтвортой байна. 2009 онд Тамгын газрын хэмжээнд нийтдээ 20.949 бүтээгдэхүүн, үйл ажиллагаа хийгдсэнээс дотоод үйл ажиллагаа 16, нийтлэг үйлчилгээ 32 хийгдсэн байна. Эдгээр үйл ажилгааны нарийвчилсан задаргаа байхгүй, тоо хэмжээг тодорхойлох боломжгүй байна. Диаграмм №1

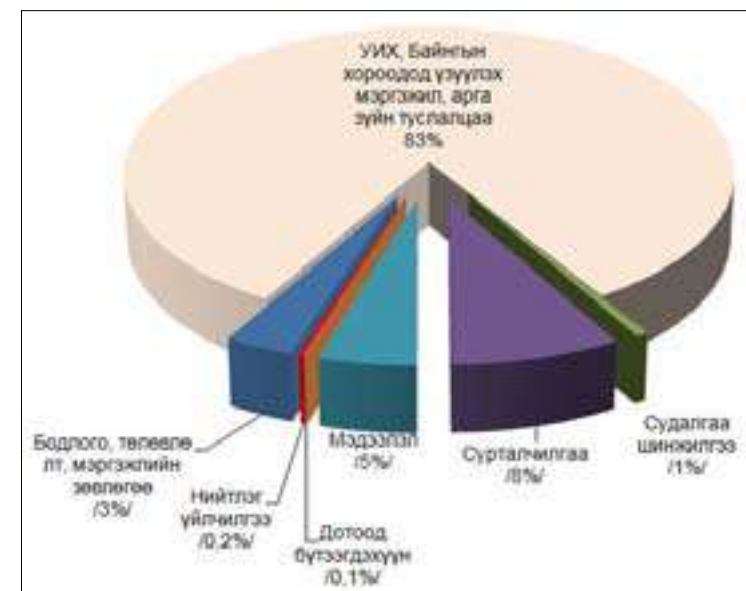
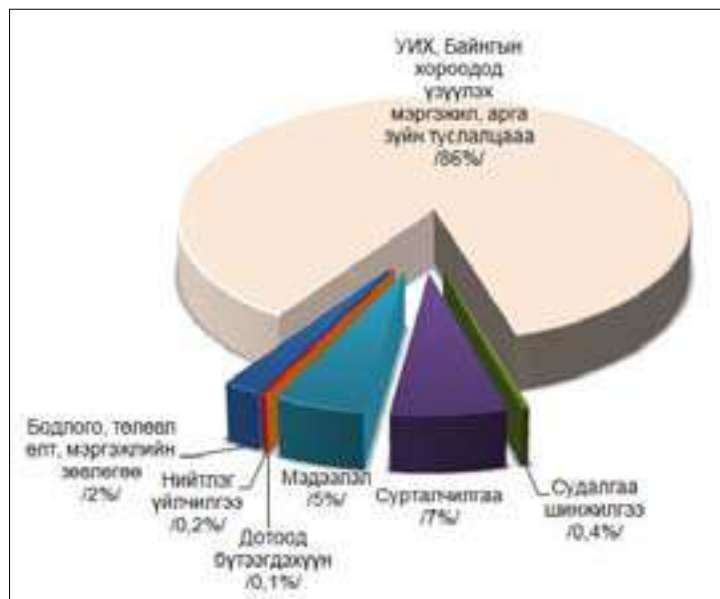
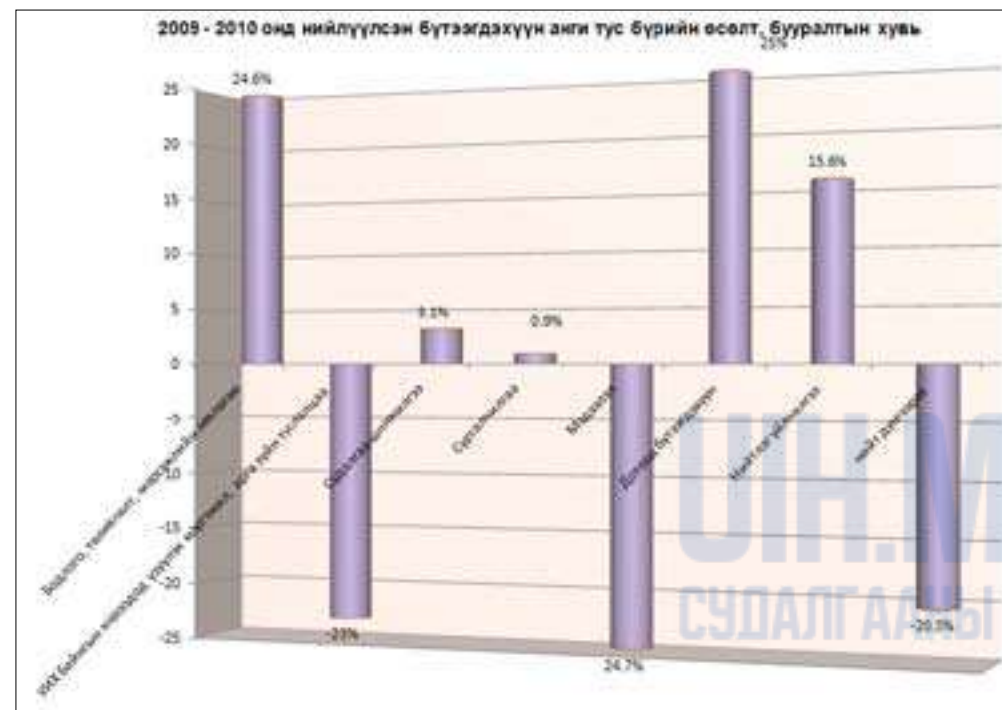

График №1

2009 - 2010 онд нийлүүлсэн нийт бүтээгдэхүүнийг бүтээгдэхүүн анги тус бүрээр нь харьцуулахад нийлүүлсэн нийт бүтээгдэхүүн нийлбэр дүнгээрээ буурч харин бодлого, төлөвлөлт, мэргэжлийн зөвлөгөө, судалгаа шинжилгээ, сурталчилгаа, дотоод бүтээгдэхүүн, нийтлэг үйлчилгээ зэрэг өссөн байна. УИХ, БХ-дод үзүүлэх мэргэжил, арга зүйн туслалцаа үзүүлэх үйл ажиллагаа буурсан байна. Энэ үйл ажиллагаа буурахад

- 2.6.1 /а,б/ Байгууллага иргэдээс, Улсын Их Хурал, Байнгын /дэд, түр/ хороонд ирүүлсэн санал, хүсэлтийг хуулийн хугацаанд шийдвэрлүүлэхэд мэргэжил, арга зүйн туслалцаа үзүүлсэн үйл ажиллагаа,
- 2.6.2 /б,г/ Улсын Их Хурал, Улсын Их Хурлын гишүүд, Тамгын газрын удирдлагуудад иргэд байгууллагаас ирүүлсэн өргөдөл, санал, гомдлыг хүлээн авч, шийдвэрлүүлэх арга хэмжээг зохион байгуулах, хэрэгжилтэнд хяналт тавьсан үйл ажиллагаа,
- 2.6.4 /г,д/ Иргэд байгууллагаас ирсэн санал, хүсэлтийн ерөнхий агуулга, сэдэв, тэдгээрийг УИХ-ын гишүүд хэрхэн хүлээн авч шийдвэрлэсэн талаар хэвлэл мэдээллийн хэрэгслээр дамжуулан олон нийтэд мэдээлсэн зэрэг үйл ажиллагаа нийт дүнгээрээ буурсан нь нөлөөлсөн байна.

Бодлого, төлөвлөлт, мэргэжлийн зөвлөгөө өгөх үйл ажиллагаа өсөхөд

- 1.1.1 /а,б/ Улсын Их Хурлын гишүүний санаачилсан хууль, бусад шийдвэрийн төсөл, Улсын Их Хурлаас батласан бусад шийдвэрийн төслийг боловсруулсан үйл ажиллагаа 102 – оор,
- 1.1.2 /а/ Хууль, Улсын Их Хурлын бусад шийдвэрийн төсөл боловсруулж, өргөн мэдүүлэх журмын тухай хуульд заасан чиг үүргийн дагуу Улсын Их Хуралд өргөн мэдүүлж, хууль тогтоомжийн бүрдлийг хянасан үйл ажиллагаа 29 – өөр өссөн байна.

Судалгаа шинжилгээний үйл ажиллагаа өсөхөд

- 3.1.2 /ж/ УИХ-ын ээлжит чуулганаар хэлэлцэх асуудлын хүрээнд судалгааны ажлын захиалгыг Байнгын хороодын ажлын албаар дамжуулан авч судалгаа шинжилгээ хийсэн үйл ажиллагаа 31-ээр өссөн дүнтэй байна.

Дээрх тоон үзүүлэлтийг гаргахдаа Тамгын газрын 2009, 2010 онд нийлүүлсэн бүтээгдэхүүн нийлүүлэлтийн тайланд тусгагдсан үйл ажиллагааны тоон мэдээг бүтээгдэхүүн ангид нэгтгэн нийлбэр дүнг хүснэгтэд оруулсан. Тамгын газрын хэлтэс, алба, төвүүдээс нийлүүлсэн нийт бүтээгдэхүүнийг бүтээгдэхүүний анги тус бүрээр, нарийвчилсан үйл ажиллагаануудын тоон үзүүлэлтийг харьцуулан судлаж дараах дүгнэлтэд хүрч байна.

- Эцсийн бүтээгдэхүүнийг дүгнэхдээ тоо хэмжээнээс гадна чанар, үр дүнг нарийн тооцож тайланд тусгадаг байх.
- Тамгын газрын нэгжүүдийн тайлан гаргах, бүтээгдэхүүнийг тодорхойлох, үнэлэх үйл явц, шалгуур үзүүлэлтүүд харилцан адилгүй байна.
- Техник, зохион байгуулалтын шинжтэй жижиг ажилбаруудыг нэг бүтээгдэхүүн хэмээн тоогоор тайлагнасан байгаа нь тоон үзүүлэлтийг нэмэгдүүлж, бусад бодлогын шинжтэй томоохон ажилбаруудтай харьцуулах боломжгүйд хүргэж байна.
- Тамгын газрын нэгжүүдээс гаргаж байгаа бүтээгдэхүүн, ажил үйлчилгээг тоон үзүүлэлтээр илэрхийлэх тогтсон стандарт байхгүй учраас тоон үзүүлэлтийг харьцуулахад хүндрэлтэй байна.

ГАДААДЫН ЗАРИМ ОРНЫ ПАРЛАМЕНТЫН СУДАЛГААНЫ НЭГЖИЙН ТАЛААРХИ МЭДЭЭЛЭЛ

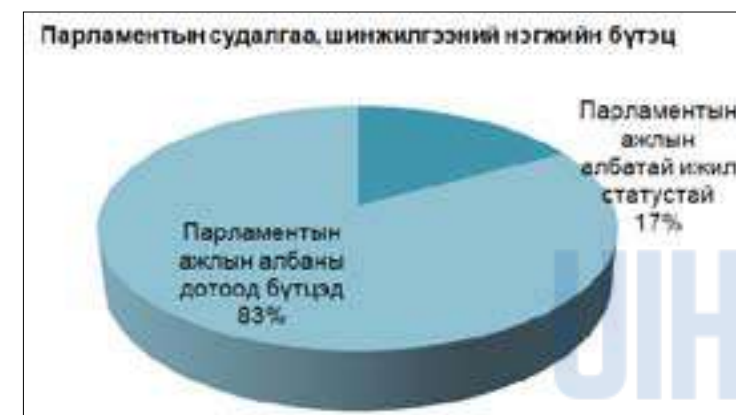
Ц. Болормаа, Г. Билгээ

Тамгийн газрын судалгааны төвөөс 2009 онд дэлхийн зарим улс орны парламентын судалгаа, шинжилгээний үйлчилгээ, 2012 онд дэлхийн 47 орны парламентын ажлын албаны үндсэн чиг үүрэг, бүтэц, зохион байгуулалтын талаарх харьцуулсан судалгаа, мэдээллийн ажлыг хийсэн. Энэхүү хийгдсэн ажлуудад хамрагдсан гадаадын 50 орны 92 хувь нь Парламентын судалгааны нэгжтэй байна. Цаашлаад парламентын судалгаа, шинжилгээний үйлчилгээ бусад оронд ямар бүтэц зохион байгуулалттайгаар явагдаж буйг хүснэгтээр дэлгэрэнгүй үзүүлээ.

Парламентын судалгаа, шинжилгээний нэгжийн бүтцийн хувьд ерөнхий хоёр хэлбэр байна. Энэ нь:

- а) Парламентын ажлын албаны дотоод бүтцэд байх
- б) Парламентын ажлын албатай ижил статустайгаар парламентын дэргэд байх үндсэн хоёр зохион байгуулалттай байна.

Парламентын судалгаа шинжилгээний нэгжтэй гэх 46 орны парламентын судалгааны нэгжүүдийг харьцуулбал тэдгээрийн 38 нь буюу 83 хувь нь Парламентын ажлын албаны дотоод бүтцэд, харин 8 нь буюу 17 хувь нь Парламентын ажлын албатай ижил статустайгаар парламентын дэргэд тус тус байна. Эдгээр 46 орны Парламентын ажлын албадын тал хувьд нь судалгаа, шинжилгээний нэгж болон номын сан хамт зохион байгуулагдсан байна.

1. Парламентын Судалгааны нэгж парламентын ажлын албатай ижил статустай байх хэлбэр

Хүснэгт №1.

№	Улс орон	Бүтэц, зохион байгуулалт	Орон тоо	Эрх зүйн орчин
---	----------	--------------------------	----------	----------------

1	АНУ - Конгрессийн судалгааны алба / CRS/	<ul style="list-style-type: none"> Захирлын ажлын алба Судалгааны 5 салбар, 1 хэсэгтэй. Үүнд:<ul style="list-style-type: none"> Нэгдсэн улсын хуулийн салбар Нийгмийн бодлогын салбар Гадаад хэрэг, батлан хамгаалах, худалдааны салбар Засгийн газар ба Санхүүгийн салбар Шинжлэх ухаан, үйлдвэрлэл, нөөцийн салбар Мэдлэгийн үйлчилгээний хэсэг	CRS: 700 гаруй ажилтантай: <ul style="list-style-type: none"> бодлогын шинжээч – 450, мэргэшсэн судлаач – 250 Төсвийн алба – 300	Бүтэц зохион байгуулалтын тухай хууль /1970/
2	Австрали Парламентын Номын сан /Parliamentary Library/	Парламентын номын сан хоёр үндсэн хэсгээс бүрдэнэ. Үүнд: <ul style="list-style-type: none"> Судалгаа, шинжилгээ Мэдээлэл Судалгааны салбар 7 хэсэгтэй. Үүнд: <ul style="list-style-type: none"> Эдийн засгийн судалгааны хэсэг Гадаад хэрэг, аюулгүй байдлын судалгааны хэсэг Эрх зүй болон хуулийн төслийн шинжилгээний хэсэг Улс төр болон нийтийн удирдлагын судалгааны хэсэг Шинжлэх ухаан, технологи, Хүрээлэн буй орчин байгалийн баялагын судалгааны хэсэг Нийгмийн бодлогийн судалгааны хэсэг Статистик дүрслэлийн судалгааны хэсэг	<ul style="list-style-type: none"> Судалгааны салбар нь 80 гаруй судлаач, Мэдээллийн салбар нь 60 гаруй албан хаагчтай	Парламентын үйлчилгээний тухай хууль
3	Вьетнам Хууль зүйн судалгааны институт /LRI/	<ul style="list-style-type: none"> Шинжлэх ухааны судалгааны төв:<ul style="list-style-type: none"> Мэргэшсэн хэлтсүүд Судалгааны менежментийн хэлтэс Шинжлэх ухааны мэдээллийн төв:<ul style="list-style-type: none"> Мэргэшсэн хэлтсүүд Ерөнхий үйл ажиллагааны газар:<ul style="list-style-type: none"> Захиргаа, нөөцийн хэлтэс Гадаад харилцаа, хамтын ажиллагааны хэлтэс Санхүүгийн хэлтэс	ХЗСИ нь: <ul style="list-style-type: none"> -250 гаруй мэргэжилтэн, эксперт, судлаач, -50 гаруй албан хаагчтай	Үндэсний Ассамблейн Байнгын хорооны 2008 оны 614-р тогтоол
4	Канад Парламентын номын сан /Parliamentary Library/	Сенат, Нийтийн танхимын нэгдсэн байнгын хорооны үйл ажиллагаанд тусалцаа үзүүлдэг. Мөн парламентын гишүүдэд, болон Сенат, Танхимын албаны хүмүүст <ul style="list-style-type: none"> бүх талын мэдээлэл, баримт бичгээр хангах, өргөн хүрээний судалгаа, шинжилгээ хийх, парламентын түүх, үйл ажиллагааг олон нийтэд таниулах сургалт зохион байгуулах зэргээр үйлчилгээ үзүүлэхээс гадна олон нийтэд хандсан мэдээлэл, танин мэдэхүйн төрөл бүрийн арга хэмжээ зохион байгуулдаг.	300 орчим албан хаагчтай	Канадын парламентын актын 73-79-р зүйл

5	Саудын Араб Судалгаа, мэдээллийн ерөнхий хэлтэс	Зөвлөх зөвлөлийн даргын удирдлаганд хамаарна.		<ul style="list-style-type: none"> Зөвлөх зөвлөлийн тухай хууль Зөвлөх зөвлөлийн дэг тухай хууль
6	БНСУ -Үндэсний судалгааны газар /NRD/	Үндэсний судалгааны газар нь ҮХ-ын Номын сан, ҮХ-ын Төсвийн газар, Тамгын газрын хамт Үндэсний Хурал (ҮХ)-ын даргын удирдлаганд хамаарна. ҮСГ нь дараах бүтэцтэй: <ul style="list-style-type: none"> Төлөвлөлт, удирдлагын алба Улс төр, захиргааны судалгааны алба Эдийн засаг аж үйлдвэрийн алба Нийгэм, соёлын судалгааны алба		Үндэсний Ассамблейн тухай хууль
7	Шинэ Зеланд Парламентын судалгаа, боловсролын бүлэг	Клеркийн газрын орлогч нь бага хэмжээний процедурын судалгаа ба бодлогын хөгжлийн бүлгийг толгойлох бөгөөд уг бүлэг нь процедурын мэдээллийн нэгдсэн төв санг бүлдүүлэх, хадгалах ажил болон парламентын боловсролын асуудлыг хариуцна.		
8	Япон Номын Сангийн судалгаа, хуулийн лавлагааны товчоо	Парламентын номын сантай хамт нэгдсэн удирдлагатай бөгөөд парламентын ажлын албатай ижил статустай. <ul style="list-style-type: none"> Номын сан Номын сангийн судалгаа, хуулийн лавлагааны товчоо	Номын сан нийт 900 албан хаагчтай. -190 орчим нь судалгааны албан хаагчид байна	<ul style="list-style-type: none"> Парламентын тухай хуулийн XVII дугаар бүлгийн 130-133 зүйл Танхимуудын тухай хууль /1948/

* * *

2. Парламентын Судалгааны нэгж парламентын Ажлын албаны дотоод бүтцэд байх хэлбэр

Хүснэгт №2.

№	Улс орон	Ерөнхий мэдээлэл	Эрх зүйн орчин
1	Австри - Мэдээллийн хэлтэс - Парламент судлалын хэлтэс	Мэдээллийн хэлтэсийн чиг үүрэг: <ul style="list-style-type: none"> Үндэсний болон Холбооны Зөвлөл /ҮЗ, ХЗ/-ийн Ерөнхийлөгчид мэдээллийн үйлчилгээ үзүүлэх; Парламентын бүлгүүд болон парламентын Тамгын газарт мэдээллийн үйлчилгээ үзүүлэх; Тухайн цаг үеийн мэдээллийн хэрэгслүүдийн мэдээлэл, судалгаа шинжилгээнд анализ хийх; Парламент судлалын хэлтэсийн чиг үүрэг: <ul style="list-style-type: none"> парламетын асуудлаарх суурь шинжлэх ухааныг хөгжүүлэх, Австрийн Үндсэн хууль болон ардчилалын шинэчлэлийн процессийг баримтжуулах, эрдэм шинжилгээний хурал зохион байгуулах, Захиргааны алба хоорондын техник солилцоог хариуцах (L1 болон L4), эрдэм шинжилгээний төслийн хүрээнд их дээд сургууль, сургалтын байгууллага, олон улсын байгууллагатай хамтран ажиллах,	

2	Аргентин Парламентын мэдээллийн захиргаа	Парламентын мэдээллийн захиргаа нь Депутатуудын танхимын ЕНБД-ын удирдлаганд Парламентын мэдээллийн захиргаанд хамаарна. Хууль тогтоох үйл ажиллагаатай холбоотой чиг үүргийг хэрэгжүүлнэ. Мөн Сенатын танхимын ЕНБД-ын удирдлаганд Холбооны парламент судлалын институт	
3	Армян Судалгаа, шинжилгээний газар	Судалгаа, шинжилгээний газар дараах бүтэцтэй: - Нийгмийн судалгааны хэлтэс - Эдийн засгийн судалгааны хэлтэс	Үндэсний хурлын дэгийн тухай хууль болон бие даасан бусад хууль, журам
4	Босни-Герцеговин Судалгааны газар	Судалгааны газар нь Нарийн бичгийн дарга нарын Коллегиор удирдуулсан Нэгдсэн албаны харъяанд хамаарна.	
5	Ботсван Судалгаа, редакцийн хэлтэс	Судалгаа, редакцийн хэлтэс нь ЕНБД-ын орлогчийн удирдлаганд хамаарна.	
6	Бразил Баримтжуулалт ба мэдээллийн төв	Парламентын доод танхимын Тамгын газрын Хуулийн хэлтэсийн харъяанд Баримтжуулалт ба мэдээллийн төв нь дараахь үндсэн чиг үүргийн дагуу ажиллана: - Хуулийн шинжлэл - Мэдээлэл, судалгаа - Баримтжуулалт, архивын бүрдүүлэлт - Хэвлэн нийтлэх үйл ажиллагаа - Олон нийттэй харилцах - Номын сангийн үйлчилгээ	
7	Габон Баримтжуулалт, сургалт, шинжлэх ухааны судалгааны газар	Баримтжуулалт, сургалт, шинжлэх ухааны судалгааны газар нь ЕНБД-ын удирдлаганд Эрх зүй, хууль тогтоомжийн ерөнхий газарт үйл ажиллагаагаа явуулдаг.	
8	ХБНГУ Судалгаа, гадаад харилцааны ерөнхий газар	Бундестагийн ЕНБД-ын удирдлаганд байдаг Судалгаа, гадаад харилцааны ерөнхий газар нь 3 газартай: • Судалгааны газар • Гадаад харилцааны газар • Өргөдөл, хүсэлт хариуцсан газар Судалгааны газрын чиг үүрэг нь парламентын гишүүдийг мэргэжлийн өндөр түвшинд боловсруулсан мэдээллээр хангах, анализ шинжилгээ хийх, зөвлөмж гаргах юм. Дараахь секторуудтай: - Түүх, орчин үеийн түүх, улс төрийн судалгааны хэсэг - Гадаад харилцаа, ОУ-ын хууль, Эдийн засгийн хамтын ажиллагаа, хөгжил, Батлан хамгаалах, Хүний эрх, Хүмүүнлэгийн тусламжийн судалгааны хэсэг, - Үндсэн хуулийн эрх зүй, Төрийн захиргааны судалгааны хэсэг, - Төсөв, санхүүгийн судалгааны хэсэг, - Эдийн засаг, технологи, Хэрэглэг-чийн эрхийг хамгаалах, Хүнс, ХАА, Аялал, жуулчлалын судалгааны хэсэг, - Хөдөлмөр, нийгмийн асуудлын судалгааны хэсэг, - Эрүү, иргэн болон иргэн, эрүүгийн байцаан шийтгэх хууль, Байгаль орчныг хамгаалах хууль, Тээвэр, барилга, хот байгуулалтын хуулийн судалгааны төв, - Байгаль орчны хамгаалалт, цөмийн аюулгүй байдал, Боловсрол, шинж-лэх ухааны судалгааны хэсэг, - Эрүүл мэнд, гэр бүл, өндөр настан, эмэгтэйчүүд, залуучуудын судал-гааны хэсэг, - Соёл, хэвлэл мэдээллийн хэрэгсэл, спортын судалгааны баг, - Европын асуудлын судалгааны хэсэг тус тус байна.	

9	Гүрж Судалгааны газар	Судалгааны газрын бүтэц: Архив, Хууль тогтоох үйл ажиллагааны мэдээлэл, хангамжийн хэлтэс, Номын сан	Парламентын дэгийн тухай хуулийн 44-р бүлэг /2004/
10	Египет Мэдээллийн төв	Мэдээллийн төв нь Үндэсний Ассамблейн хууль тогтоох, хяналт тавих үйл ажиллагаанд тусламж үзүүлэх үндсэн болон туслах чанарын үйлчилгээг хийнэ. Үүнд: - Хууль тогтоох чиг үүргийг хэрэгжүүлэхэд шаардлагатай хууль тогтоомжийн мэдээллийн сан бүрдүүлэх, - Номын сангийн мэдээллийн фонд нь бүх салбарын мэдээллийг хамарсан, - Парламентын судалгаанд шаардлагатай мэдээллийг дотоод, гадаад эх сурвалжаас бүрдүүлэх, - Тухайлсан мэдээлэлд бодит шинжилгээ хийх, - Улсын Ерөнхийлөгчийн хэлсэн үгийн агуулгыг шинжлэх, - Парламентын БХ-д, Засгийн газрын байгууллагуудаас гаргасан зөвлөмжийг мөрдөж ажиллах, - Парламентын нэгдсэн хуралдаан, бусад үйл ажиллагааны тайлан мэдээ гаргах, - Ассамблейн гишүүд, ажилтнуудын санхүүжилтийн байдлыг судалж, шинжлэх	
11	Жибути Шинжээчдийн алба	Шинжээчдийн алба нь Баримт бичиг, мэдээллийн газарт хамаарах ба эрх зүй, нийгэм, эдийн засаг, соёл, дипломат болон цэргийн ерөнхий асуудлуудаар техникийн экспертиз хийнэ.	
12	Исланд Улс Мэдээлэл, олон нийтийн хэлтэс	Мэдээлэл, олон нийтийн хэлтэс дараахь зохион байгуулалттай: - Албан ёсны танилцуулгын алба - Судалгаа шинжилгээ ба номын сангийн алба - Олон нийттэй харилцах алба	
13	Их Британи Парламентын шинжлэх ухаан, технологийн офис	Хоёр танхимын дундын Парламентын шинжлэх ухаан, технологийн офис нь шинжлэх ухаан, технологийн бодлогын асуудлаар бие даасан, бусдаас хамааралгүй, хүртээмжтэй анализ хийх үүрэгтэй парламентын дотоод эх сурвалж болох байгууллага юм.	
14	Кабо-Верде Баримт бичиг, парламентын мэдээллийн хэлтэс	Баримт бичиг, парламентын мэдээллийн хэлтэс нь Парламентын мэдээлэл, баримт бичгийн үйлчилгээний газарт хамаарах ба мэдээлэл, баримт бичгүүдийг шуурхай тараах, хураан авах, хадгалах, системчлэнэ зэрэг үүрэгтэй.	
15	Камбож Судалгааны ерөнхий департамент	Ерөнхий нарийн бичгийн даргын удирдлаганд ажиллана.	
16	Литв Парламентын судалгааны газар	Парламентын судалгааны газар нь ерөнхий мэдээллийн хэлтэс, ном зүйн мэдээллийн хэлтэс, эдийн засгийн болон нийгмийн мэдээллийн хэлтэс, эрх зүй ба улс төрийн мэдээллийн хэлтэс гэсэн зохион байгуулалттай.	
17	Марокко Судалгаа, баримт бичгийн хэлтэс	Судалгаа, баримт бичгийн хэлтэс нь Архив, бичиг хэрэг, номын сангийн үйлчилгээний алба болон Судалгаа, орчуулгын албатай.	
18	Мексик Судалгаа, шинжилгээ, анализийн төв	Судалгаа, шинжилгээ, анализийн төв нь Депутатуудын танхимын Парламентын асуудал хариуцсан нарийн бичгийн даргын удирдлаганд Баримт бичиг, мэдээлэл хариуцсан ерөнхий газарт үйл ажиллагаагаа явуулдаг Депутатуудын үйл ажиллагаанд шаардлагатай мэдээлэл, лавлагаа, бодлогын болон харьцуулсан судалгаа зэргийг мэргэжлийн өндөр түвшинд үнэн бодит мэдээлэлд тулгуурлан бэлтгэж үйлчилнэ. Эдийн засгийн, Үндэсний аюулгүй байдал, улс төрийн болон тусгай сэдэв гэсэн 3 дэд хэсгүүдтэй.	Депутатуудын танхимын дотоод журмын 32-р зүйл

19	Молдов Мэдээлэл-судалгааны алба	Мэдээлэл-судалгааны алба нь Парламент судлал, шинжилгээний ба Мэдээллийн нөөцийн хэлтэстэй	Парламентын дэгийн тухай хуулийн 12-р бүлэг /1996/
20	Монтенегро Судалгаа, шинжилгээ, номын сан, баримт бичиг, архивын алба	Судалгаа, шинжилгээ, номын сан, баримт бичиг, архивын алба нь Судалгаа, баримт бичиг, мэдээллийн технологийн секторт хамаарах ба 4 салбар нэгжтэй: - Судалгаа шинжилгээ, бичиг баримт, номын сан, архивын салбар - Мэдээллийн технологийн салбар - Парламентын чуулганы телевиз-радио нэвтрүүлэг, бичлэгийн салбар - Аудио болон бичмэл протоколын салбар.	- Парламентын тухай хууль - Парламентын үйл ажиллагааны журам - Парламентын мэргэшсэн албаны зохион байгуулалт, системчлэлийн дүрэм
21	Намиби Судалгаа, мэдээлэл, нийтлэл, редакцийн хэлтэс	Судалгаа, мэдээлэл, нийтлэл, редакцийн хэлтэс нь Үндэсний Ассамблейг шинжлэх ухааны арга зүйн үндэслэлтэй судалгаа, мэдээллээр хангана. Хэлтэс нь хэд хэдэн албадтай ба тэдгээрийн нэг нь Судалгааны алба ба гишүүдэд хууль тогтоох эрх мэдлээ хэрэгжүүлэхэд нь шаардлагатай судалгаа, мэдээллээр үйлчилнэ.	
22	Нидерланд Парламентын судалгаа, төрийн зардлын товчоо	ЕНБД-ын удирдлаганд хамаарна.	Төлөөлөгчлийн танхимын процедурын дүрэм
23	Норвеги Судалгааны хэсэг (Research Section)	Судалгааны хэсэг нь Стортингийн ЕНБД-ын удирдлаганд Мэдээлэл, баримт бичгийн газарт хамаарах ба гишүүд, БХ-д, намын ажлын албадад экспертийн тусалцаа үзүүлнэ.	- Үндсэн хууль - Парламентын дэгийн тухай хууль
24	ОХУ Судалгааны газар	Судалгааны газар нь хуулийн зохицуулалт шаардагдаж буй нийгэм, эдийн засгийн тодорхой асуудлаар болон хууль тогтоомжийг боловсронгуй болгох талаар мэдээлэл, судалгааны материал бэлтгэж депутатуудад хүргэх үүрэгтэй	Төрийн Думын даргын захирамж
25	Румын Парламент, хуулийн судалгааны газар	Парламент, хуулийн судалгааны газар нь дараах чиг үүргийг гүйцэтгэнэ. Үүнд: - Депутатын танхимын үйл ажиллагааны зорилго, чиг үүрэг, хөтөлбөр, арга хэмжээ, ялангуяа ЕХ-ны хэмжээнд шийдвэр гаргахад оролцсон оролцоотой холбоотой баримтат материалыг бэлтгэх - Депутатын танхимын улс төр, стратеги, шуурхай үйл ажиллагаанд мониторинг хийж, Танхимын холбогдох албадад мэдээлэх - Дотоодын болон ОУ-ын, европын парламентын талаар шинжилгээ, судалгаа хийх - Парламентын байгууллагуудад баримт бичгийг хүргэх, тэдгээрт шаардлагатай зөвлөлгөөг өгөх - Үндэсний болон ОУ-ын хүрээнд ижил төрлийн байгууллагуудтай харилцаа тогтоож, мэдээлэл, арга туршлагаа солилцох зэрэг болно. Парламент, хуулийн судалгааны газар нь дараах хэлтэстэй: - Эрх зүйн судалгаа, баримт бичгийн хэлтэс / Парламентын шинжилгээ, судалгааны хэсэг, Баримт бичиг, хуулийн мэдээллийн хэсэг, Номын сан гэсэн бүтэцтэй/ - Нийтийн эрх зүйн хэлтэстэй байна.	Депутатын танхимын ажлын албаны үйл ажиллагаа, зохион байгуулалтын журам /2009/

26	Серби Мэдээлэл, судалгаа, номын сангийн хэлтэс	Мэдээлэл, судалгаа, номын сангийн хэлтэс нь Зохион байгуулалт, Клеркийн секторт хамаарах ба Мэдээлэл судалгааны алба, Номын сан гэсэн 2 албатай. Дараахь чиг үүрэгтэй: - ҮА-н хууль тогтоох үйл ажиллагаатай холбогдуулан мэргэжлийн болон шинжээчийн судалгаа, мэдээллээр хангах; - ҮА-н хуралдаанаар хэлэлцэгдэж буй асуудлаар парламентын гишүүд болон БХ-дод мэргэжлийн харьцуулсан судалгааны үйлчилгээ үзүүлнэ.	- Үндэсний Ассамблейн тухай хуулийн 292-р зүйл - Үндэсний Ассамблейн үйл ажиллагааны журмын 35-р зүйл - Үндэсний Ассамблей / ҮА-н дэмжлэг үйлчилгээний байгууллагын тухай шийдвэр
27	Сингапур Номын сан, судалгааны газар	Судалгааны газар нь сүүлийн үеийн мэдээлэл, хэвлэлийн чиг хандлага, судалгаанд үндэслэсэн үнэн зөв мэдээллийг бий болгох зорилго бүхий гол байгууллага Номын сангийн гол үйлчилгээ нь парламентын гишүүд, хуулийн төслийн туслахууд, Тамгын газрын ажилтнуудыг мэдээллээр хангах, лавлагааны материал боловсруулахад чиглэгдэнэ.	
28	Словени Судалгаа, баримт бичгийн хэлтэс	Судалгаа, баримт бичгийн хэлтэс нь Судалгааны алба, Номын сан, баримт бичгийн зэрэг албатай.	Үндэсний Ассамблейн дэгийн тухай хуулийн 25-27-р зүйлүүд
29	Турк Судалгааны төв	Судалгааны төв болон Номын сан, баримт бичиг, орчуулгын хэлтэс нь Хууль тогтоомжийн газарт харьяалагдана. Тус төвд эдийн засаг, ОУ-ын харилцаа, улс төрийн шинжлэх ухаан, төрийн захиргаа зэрэг мэргэжлийн судлаач, мэргэжилтнүүд ажиллах ба гишүүдээс ирүүлсэн захиалгын дагуу судалгаа хийж хариуг амаар болон бичгээр өгч болно. Судалгааны ажил, тайлангаар улирал тутам "Bilgi" сэтгүүл, ном хэвлэнэ.	- Үндэсний Их Хурлын даргын 2006 оны 107 тоот шийдвэр - Үндэсний Их Хурлын Судалгааны төвийн журам
30	Украин Эрдэм шинжилгээ- судалгааны газар	Эрдэм шинжилгээ-судалгааны газар нь Төрийн байгуулалтын, Үндсэн хуулийн, ОУ, хүний эрх, ЕХ-ны, Нийгмийн хамгаалал, хөдөлмөрийн, Иргэний болон аж ахуйн харилцаа, жижиг үйлдвэрийн, ХАА, байгаль, экологийн, Төсөв, татварын, Макро эдийн засаг, аж үйлдвэрийн хөгжлийн зэрэг хэлтсүүдтэй.	Парламентын дэгийн тухай хууль
31	Финланд Судалгааны алба	Судалгааны алба нь ЕНБД-ын удирдлаганд Мэдээлэл холбооны газарт хамаарах ба парламентаар хэлэлцэгдэж буй асуудал болон гишүүдийн үйл ажиллагаагаа хэрэгжүүлэхэд нь шаардлагатай мэдээлэл, судалгаагаар хангах болон хэвлэлийн материал зэргийг бэлтгэх үүрэгтэй. Мөн ЕХ-ны тухай мэдээлэл, телевизэд зориулсан видео үйлчилгээ, онлайн үйлчилгээгээр хангах зэрэг чиг үүрэгтэй.	Парламентын дэгийн тухай хууль
32	БНХАУ Номын сан, судалгаа болон зөвлөгөө өгөх байгууллага	Номын сан, судалгаа болон зөвлөгөө өгөх байгууллага нь ЕНБД-ын удирдлаганд байна. Мөн Эрх зүйн болон Төсвийн комиссууд тус бүр Судалгааны офистой.	

33	Чех Судалгааны төв	Судалгааны төв нь эрдэм шинжилгээ, судалгаа, сургалт гэсэн үндсэн 3 чиглэлээр үйл ажиллагаа явуулдаг ба дараах зохион байгуулалттай: - дарга - орлогч дарга - судлаачид - захиргааны ажилтнууд Нийт 16 ажилтантай. Үүнд: хуульч 7, эдийн засагч 2, түүхч 1, улстөр судлаач 2, техникийн ажилтан 1, туслах ажилтан 3.	
34	Чили Мэдээллийн хэлтэс	Төлөөлөгчдийн танхимын ажлын албаны дэд Нарийн бичгийн даргын удирдлаганд Мэдээллийн хэлтэс орох ба дараахь 3 албатай: - Хууль, эрх зүйн судалгаа, статистик мэдээний алба, - Иргэний мэдээллийн алба, - Гадаад зөвлөх системийн хэлтэс	
35	Швед Судалгааны алба	Судалгааны алба нь парламентын гишүүд, намын бүлгүүдийн нарийн бичгийн даргын газар, хороод болон парламентын бусад албадад зориулан судалгаа, мэдээллийн ажил гүйцэтгэнэ.	
36	Швейцар Баримт бичгийн алба	Баримт бичгийн алба нь парламентын гишүүдэд шаардалгатай баримт бичгээр хангах, Холбооны Хурлаас шийдвэр гахгахад хэрэгцээтэй бүх мэдээллээр хангана. Мөн албан хэрэг хөтлөлтийг зохион байгуулах, хороодын хуралдааны тэмдэглэлийг хөтлөх, уншиж нийлэх, архивт шилжүүлэх, парламентын гишүүдийг лавлагаа мэдээлэл, судалгаагаар хангах үүрэгтэй. Парламентын номын сан энэ албанд хамаарна.	
37	Эстони Эрх зүй, судалгааны хэлтэс	Эрх зүй, судалгааны хэлтэс нь Рийгикогу, Тамгын газрын хэлтэс, албадад эрх зүй, парламентын хяналт, нийгэм, эдийн засгийн салбарууд болон ЕХ-ны асуудлаар зөвлөлгөө өгөх, харьцуулсан судалгаа, шинжилгээ хийх, лавлагаа мэдээлэл өгөх, хууль, тогтоолын төсөлд дүн шинжилгээ хийж зөвлөмж, дүгнэлт гаргах, шинжилгээ судалгааны ажил захиалах, гадаад орнуудын парламентын судалгаа, шинжилгээний байгууллагуудтай хамтран ажиллана.	Рийгикогу / парламент/-ын тогтоолоор 1992.10.05-нд байгуулсан
38	Энэтхэг Парламентын номын сан, судалгаа, лавлагаа, мэдээлэл, баримтжуулах болон мэдээлэх үйлчилгээ	Парламентын номын сан, судалгаа, лавлагаа, мэдээлэл, баримтжуулах болон мэдээлэх үйлчилгээ нь Парламентын доод танхим буюу Ардын танхим, дээд танхим буюу Муж Муж улсуудын зөвлөлийн тус бүрийн Тамгын газрын харъяанд байна. 5 хэлтэст хуваагдана. Үүнд: номын сан, судалгаа, лавлагаа, хэвлэл мэдээлэл, олон нийттэй харилцах, парламентийн музей.90 ажилтантай.	Үндсэн хууль болон бие даасан бусад хууль

УЛСЫН ИХ ХУРЛЫН ТАМГЫН ГАЗРЫН СУДАЛГААНЫ ТӨВИЙН ТАЛААРХИ МЭДЭЭЛЭЛ

Ц. Норовдондог – Судалгааны төвийн дарга, доктор (Ph.D)

2002 онд НҮБ -ийн хөгжлийн хөтөлбөр (UNDP) -өөс УИХ -ын Тамгын газарт “Ардчилсан парламентын засаглалыг бэхжүүлэх” хамтарсан төсөл хэрэгжүүлж УИХ болон УИХ-ын Тамгын газрын үйл ажиллагаанд дүн шинжилгээ хийж, зөвлөмж гаргасан. Зөвлөмжид тусгасан гол шүүмж нь “УИХ -аар батлан гаргаж буй хууль, тогтоомж, бодлогын шийдвэрийн онолын болон практик үндэслэлийг сайжруулах, судалгаа тооцооны үндсэн дээр олон нийтийн санаа бодлыг өргөнөөр тусгасан нийгэм, олон нийтийн эрэлт хэрэгцээнд нийцсэн “сайн” хуулийг УИХ -аар батлан гаргах ажиллагаанд дэмжлэг үзүүлэхүйц судалгаа шинжилгээ, олон нийттэй харилцах албыг байгуулах нь зүйтэй” гэсэн санаа байв. Түүх сөхвөл,

- Монгол улс ардчилсан парламентын засаглалтай болсон даруйдаа анх 1991 онд Улсын Бага хурлын дэргэд Төр нийгэм - судлалын академи байгуулсан.
- 1994 онд уг академийг УИХ -ын харьяа болгосон боловч 2 жилийн дараа буюу 1996 оны сонгуулийн дараа татан буулгаж УИХ-ын Тамгын газрын Хуулийн хэлтсийн харьяа Судалгаа мэдээлэл, лавламжийн алба байгуулсан. Тэр үед судалгаа, номын сан, архив, программ хангамж, сүлжээтэй томоохон алба байсан боловч дорвитой ажиллаж чадаагүй юм.
- 2000 оны сонгуулийн дараа буюу 2001 онд тус албыг Мэдээлэл, судалгааны хэлтэс болгон өөрчилсөн боловч 4 сарын дараа татан буулгаж (шалтгаан нь удирдлагуудын хоорондхи зөрчил), Номын санг Захиргаа боловсон хүчний хэлтэст харьяалуулсан байдаг. Мэдээлэл, лавлагаа хариуцсан ердөө 2-хон ажилтан байв. Энэ үед УИХ-ын хэрэгцээт судалгааг бусад эрдэм шинжилгээ, судалгааны байгууллагаар төлбөртэй хийлгэх оролдлого хийсэн боловч 2002 - 2005 онд Байнгын хороодын захиалгаар ердөө 7-хон судалгааны ажлыг төлбөртэй гүйцэтгэж, 1 судалгааны ажлыг гүйцэтгэхэд 2 - 3 жил зарцуулж байв. (Байнгын хороод судалгаанд мөнгө зарцуулах сонирхол багатай байсан, нөгөө талаас урт хугацаанд хийсэн онолын шинжтэй суурь судалгаа нь УИХ-ын эрэлт хэрэгцээнд нийцэхгүй байв).
- 2003 онд УИХ дэргэдээ Бодлогын шинжилгээний төв байгуулсан боловч тус төв нь өөрийгөө санхүүжүүлэх зарчмаар үйл ажиллагаа явуулж байсан учраас УИХ-д бүрэн үйлчлэх боломжгүй байлаа. 2004-2008 онд БШТ нь нийтдээ 16 судалгааны ажлыг Байнгын хороодын захиалгаар гүйцэтгэсэн ба 1 судалгааг 6-12 сар, тэрнээс ч урт хугацаанд хийж байсан. Байнгын хороод төлбөртэй судалгаа хийлгэх сонирхол багатай тул ихэвчлэн гаднын байгууллагуудаас захиалга авч төлбөртэй судалгаа хийдэг байсан. БШТ нь УИХ-ын дэргэдэх байгууллага боловч улсын төсвөөс санхүүждэггүй, УИХ болон УИХ-ын Тамгын газраас төсөв санхүү, бусад асуудлууд дээр дэмжлэг туслалцаа авахад хүнд байжээ. Тамгын газрын хэлтэс, албадуудтай үйл ажиллагаагаа уялдуулах боломжгүй, УИХ-ын номын сан болон УИХ-аар хэлэлцэж байгаа асуудлын талаархи мэдээлэлд ойр байгаагүй учраас шуурхай ажиллахад хүнд байсан гэдгийг тэнд ажиллаж байсан судлаачид ярьдаг юм. Вьетнамын судалгааны албанаас өгсөн бага зэргийн техникийн туслалцаа, захиалгат судалгаанаас олсон орлогоор 2008 он дуустал ажилласан байна.
- 2008 оны сонгуулийн дараа УИХ-ын Тамгын газрын бүтцэд байгуулсан Судалгааны төвийн хувьд олон ахиц дэвшил гарсан. Учир нь энэ Судалгааны төв байгуулагдах үед УИХ болон УИХ-ын Тамгын газрын хувьд багагүй туршлага

хуримтлуулж, гадаад дотоодын байгууллага, иргэдийн зүгээс нэлээд шүүмжлэлд өртөж байсан үе. 2002 онд UNDP-ийн төслөөр Тамгын газрын үйл ажиллагаанд дүн шинжилгээ хийж чухал чухал зөвлөмжүүдийг гаргасан байна. УИХ-ын стратеги төлөвлөгөө ч батлагдсан байсан.

Эхний үед Судалгаа шинжилгээ, Олон нийттэй харилцах төв нэртэйгээр 47 орон тоотой байгуулж судалгаа, шинжилгээ, УИХ-аас Засгийн газарт тавих хяналт, олон нийттэй харилцах, ордон танилцуулах, парламентын музей гэх мэтийн тухайн үед үгүйлэгдэж байсан бүх шинэлэг ажил, үйлчилгээг хариуцуулсан боловч зарим гишүүдийн зүгээс шүүмжлэлд өртөж 2009 оны 3 сард татан буулгах шийдвэрийг хүртэл УИХ өөрөө гаргаж дараа нь цуцалж байлаа. Гэвч чиг үүргийг задалж, орон тоог цөөрүүлсэнээр 28 судлаач шинжээч, 4 номын санч, нийт 32 орон тоотой, УИХ-ын номын сантай нэгдмэл байдлаар ажиллуулахаар шийдвэрлэсэн юм. Одоо судалгаа шинжилгээ, номын сан, мэдээлэл лавлагааны үйлчилгээг дагнан үзүүлж байна.

1. Бүтээгдэхүүн, үйлчилгээ

- Өнгөрсөн 3,5 жилийн хугацаанд тус төв нь нийт 300 орчим судалгааны бүтээгдэхүүн гаргасан. Үүнээс судалгаа, шинжилгээний тайлан – 233, ном товхимол, гарын авлага – 38, судалгааны цуврал эмхэтгэл – 12 боть байна. 1 жилд дунджаар 100 орчим судалгааны тайлан, ном товхимол гаргажээ.
- Өмнөх жилүүдэд судалгааны нэгжүүд УИХ-д жилд дунджаар 10 гаруй судалгааг хүргүүлдэг байсан бол 2009 оноос хойш судалгааны бүтээгдэхүүний нийлүүлэлт, шуурхай байдал, мэдээлэлийн хангамж, хэрэглээ эрс нэмэгдсэн. Судалгааны төвийг анхнаас нь бусад орнуудын парламентын судалгааны албадын жишгээр ажиллуулж, стандарт үйлчилгээ үзүүлэхийг зорьсон, нөгөө талаас өмнөх жилүүдэд судалгааны нэгжийн нэр хүнд, үнэлэмж доогуур байсан нь Төвийг ийнхүү илүү их ачаалалтай ажиллуулахад хүргэсэн. Энэ бол төвийн өнгөрсөн хугацааны ажлын бодит үр дүн юм.
- Өнгөрсөн 3,5 жилд УИХ-ын гишүүдийн захиалгаар – 132, төвийн санаачлагаар – 58, Байнгын хороод, хуулийн ажлын хэсгийн захиалгаар – 15, Тамгын газрын хэрэгцээнд – 27 судалгааны ажил нийлүүлж, эрдэм шинжилгээ судалгааны нийтлэл – 33, эрдэм шинжилгээ, онол практикийн хурал – 2, санал асуулга – 7 удаа удаа зохион байгуулсан байна. Төвийн гаргасан судалгааны тайлан, ном товхимол гарын авлагын талаар УИХ-ын гишүүд болон олон нийтийн зүгээс шүүмж гарч байгаагүй бөгөөд гишүүдээс албан ёсоор талархал ирүүлдэг болсон. Судалгааны төвийн нэр хүнд, үнэлэмж өссөн бөгөөд одоо үйл ажиллагаа, арга барилын хувьд төлөвшсөн гэж үзэж болно.
- Судалгааны бүтээгдэхүүний нэр төрөл, агуулга боловсронгуй болж байна. УИХ-д зориулан гаргаж өгч буй судалгаа нь онолын, суурь судалгаанд хамаарахгүй бөгөөд хууль тогтоох институцид шийдвэр гаргахад туслах зорилготой бодлогын (хэрэглээний) судалгаа, мэдээлэл лавлагаа, харьцуулсан судалгаа зонхилдог юм. Тус төв нь судалгааны бүтээгдэхүүнээ бодлогын судалгаа, харьцуулсан судалгаа, мэдээлэл лавлагаа, хуулийн төслийн шинжилгээ, гарын авлага, ном товхимол хэлбэрээр гаргаж байна.
- Парламент судлалд үнэтэй хувь нэмэр оруулсан хэд хэдэн дорвитой бүтээлүүдийг гаргасан. Тухайлбал, “Дэлхийн улс орнуудын парламент” (198 орныг харьцуулсан), “Дэлхийн улс орнуудын парламентын Ажлын албад” (50 орныг харьцуулсан) номыг хэвлүүлэн гаргасан нь ховор бүтээлд тооцогдоно.
- УИХ-ын статистик мэдээллүүдийг тогтмол эмхэтгэн гаргаж байна. УИХ-ын ээлжит чуулганы статистик эмхэтгэл, парламентын 4 жилийн нэгдсэн тайлан, УИХ-ын түүхэн товчоон эмхэтгэлүүдийг боловсруулах, ном, товхимол, гарын

авлага, мэдээ тайлан гаргахад Тамгын газар санаа зовох асуудалгүй болсон.

- Ном товхимол, гарын авлага гаргах, сургалт семинар зохион байгуулах тал дээр ахиц дэвшил гарсан. УИХ-ын гишүүд, судлаачид, Тамгын газрын ажилтнууд, олон нийтэд зориулсан хялбаршуулсан гарын авлага, арга зүйн зөвлөмж гаргах, эрдэм шинжилгээ- онол практикийн хурал зохион байгуулах, шаардлагатай тохиолдолд судлаач, шинжээчид хуулийн ажлын хэсэгт орж ажиллах, бодлогын зөвлөмж гаргах, хуулийн төслийг олон нийтэд сурталчлах, анкетын санал асуулга явуулах зэрэг боломжтой бүх чиглэлээр ажиллаж байна.

2. Чадавхи

- Судалгааны төв (номын сантай цуг) 32 орон тоотой. Үүнээс төвийн дарга – 1, ахлах референт – 5, референт шинжээч – 6, референт судлаач – 16, номын сангийн ажилтан – 4 боловч одоогийн байдлаар 27 ажилтантай байна. Сул орон тоо – 3, жирэмсний амралттай – 2.
- Боловсон хүчний чадавхийн хувьд, эдийн засагч – 6, хуульч – 14, социологич – 3, бусад мэргэжилтэй – 6, Эрдмийн зэрэг цолны хувьд, доктор – 2, докторант – 3, магистр – 11, магистрант – 4 байна. Насны ангилалаар, 25 - 35 настай – 15, 36 - 45 настай – 5, 46 - 55 настай – 4, 56 -аас дээш настай – 5 хүн байна.
- Бүтцийн хувьд Судалгааны төв нь Тамгын газрын Ерөнхий нарийн бичгийн даргад шууд харьяалагддаг. Тамгын газрын бусад, хэлтэс, албадуудтай Судалгааны төвийн үйл ажиллагааг уялдуулах, нэгдсэн удирдлага, зохион байгуулалтаар хангах, хөрөнгө мөнгөний асуудлыг шийдвэрлэх, гадаад дотоодын байгууллагад хандаж хүсэлт тавих зэрэг томоохон асуудлыг шийдвэрлэхэд УИХ болон Тамгын газрын даргын үүрэг роль их байсан.
- Мэдээллийн сангийн хувьд, 2010 онд Дэлхийн банкны дэмжлэгээр Хөгжлийн мэдээллийн төв байгуулсан (20 мянга орчим ам.доллар). 2011 онд БНСУ-ын Засгийн газрын хөгжлийн агентлаг (KOICA) -гийн тусламжтайгаар 1,0 сая орчим ам долларын өртөгтэй “Цахим архив” төсөл хэрэгжүүлсэн. 2012 онд Туркийн Хөгжлийн агентлаг (TIKA)-гийн тусламжаар 800,0 орчим ам долларын өртөгтэй “Цахим номын сан” төсөл хэрэгжүүлж байна. Туркийн төслийн хүрээнд Номын санд өндөр хүчин чадалтай 2 ш робот сканер, программ хангамж, сервер нийлүүлж байна. Мөн УИХ -ын хэвлэх цехийн тоног төхөөрөмжийг өнгөт хэвлэлийн тоног төхөөрөмжөөр шинэчилж байна. Эдгээр буцалтгүй тусламжийн үр дүнд Тамгын газар болон УИХ-ын мэдээллийн бааз бүрэн цахим хэлбэрт шилжих бэлтгэл хангагдаж байгаа бөгөөд энэ хэмжээгээр судалгааны бүтээгдэхүүний чанар сайжрах юм.
- Ажлын нөхцөлийн хувьд, Төрийн ордны зүүн жигүүрийн 4 давхарт Үндсэн хуулийн цэцийн Их, Бага танхимд байрладаг. PC компьютер, notebook, хувилагч машин, сканер зэрэг техник хэрэгсэлээр бүрэн хангагдсан. Төрийн холбоо, дотоод сүлжээ, интернетэд холбогдсон. Байрлал, мэдээллийн сүлжээнд холбогдсон байдал зэрэг нь УИХ-аар асуудлыг хэлэлцэх үе шат бүхэнд судалгаа мэдээллийг шуурхай гаргаж өгөх, УИХ-ын гишүүдтэй ойр ажиллаж тэдгээрийн эрэлт хэрэгцээнд нийцүүлэн уян хатан ажиллах боломжийг бүрдүүлж байна.
- Цалингийн ангилал, шатлалын хувьд, төвийн дарга – АА2, ахлах референт – АА5, Референт шинжээч, судлаач – АА6 ангилалд багтдаг. Судлаач, шинжээчдийн цалингийн ангилал, шатлал харьцангуй доогуур тогтсон гэж хэлж болно.
- Дотоод бүтцийн хувьд, Төв нь дотроо Судалгааны үндсэн 4 хэсэг болон мэдээллийн үйлчилгээний хэсэгтэй. Үүнд: Макро эдийн засгийн судалгааны хэсэг, Эдийн засгийн бодит салбар, хөгжлийн бодлогын судалгааны хэсэг, Нийгмийн бодлогын судалгааны хэсэг, Эрх зүй төрийн байгуулал, гадаад бодлогын судалгааны хэсэг болон Номын сантай. Судалгааны хэсгүүдийг ахлах

референт ахалдаг. Эрдэмтэн нарийн бичгийн даргын орон тоо байхгүй учраас Төвийн дарга энэ чиг үүргийг хавсран хэрэгжүүлж байна. Судлаачид ихэвчлэн багаар ажилладаг нь цаг хугацаа хэмнэх, шуурхай ажиллах боломжийг олгож байна.

- Тогтвортой ажиллах нөхцөлийн хувьд, Судалгааны төв нь Тамгын газрын нэгж учраас “Төрийн албаны тухай” хуулиар олгогдсон нөхцөлийг эдэлж, Тамгын газрын бусад ажилтнуудын нэгэн адилаар цалин хөлс, нийгмийн хамгааллын асуудлаа шийдүүлдэг. Баталгаат цалин, төрийн албан хаагчийн статус нь судлаачдыг тогтвортой ажиллуулах, мэргэшүүлэх боломжийг олгож байна.
- Хараат бус байдлын хувьд, Төсвөөс санхүүждэг, төрийн албаны статустай учраас үйл ажиллагаагаа хараат бусаар явуулах нөхцөл бүрдсэн. Олон намын төлөөлөл бүхий парламентын гишүүдэд тэгш, шударга үйлчилгээ үзүүлэх, улс төрөөс ангид байх нөхцөлийг бүрдүүлэх нь парламентын судалгааны албаны онцлог юм. Судалгааг бүх гишүүдэд тэгш, хүртээмжтэй хүргэж, уян хатан ажиллаж байна.

3. Гадаад харилцаа, түншлэл

- Тамгын газрын бүтцийн нэгж учраас парламент хоорондын болон парламентын Тамгын газар хоорондын харилцааны шугамаар бусад орнуудын ижил түвшний судалгааны албадуудтай харилцаа холбоо тогтоох, тусламж дэмжлэг авах, хамтран ажиллах таатай нөхцөл бүрдсэн.
- АНУ -ын Конгрессийн Судалгааны алба (CRS) -ны ажилтнууд Монголд нийтдээ 3 удаа ирж сургалт зохион байгуулж бүх судлаачид хамрагдсан. АНУ -ын Вашингтон хотноо Ардчилалын түншлэлийн байгууллага (HDP), USAID -аас зохион байгуулдаг судлаач нарт зориулсан сургалтанд 3 удаа, нийт 6 хүн хамрагдсан.
- БНСУ -ын Үндэсний Ассамблейн судалгааны алба (NARS) -тай хамтын ажиллагааны Санамж бичиг байгуулж, тус албаны санаачлагаар байгуулагдсан Азийн Парламентын Судалгааны албадын Форум (APRF) -ийн гишүүн болсон. БНСУ-ын Сөүл хотноо 2 удаа зохион байгуулагдсан хуралд оролцож илтгэл тавьсан.
- АНУ, Австрали, Франц, Польш, Турк, БНСУ, Филиппин, Лаос зэрэг орнуудын Парламентын судалгааны албадын үйл ажиллагаатай газар дээр нь танилцаж туршлага судалсан.
- Дэлхийн банк, Бүгд найрамдахчуудын Олон улсын Хүрээлэнтэй Санамж бичгийн хүрээнд хамтран ажиллаж байна.
- USAID, OYBC, АХБ, Дэлхийн банк зэрэг олон улсын байгууллагууд, мөн дотоодын эрдэм шинжилгээ судалгааны байгууллагуудаас гадаад, дотоодод зохион байгуулж буй сургалтанд судлаачдыг түлхүү оролцуулж байна. Эрдэм шинжилгээний илтгэл бичих, академик ур чадвараа нэмэгдүүлэхэд анхаарч байна. Одоогоор Япон улсад – 1, АНУ -д – 1, Тайланд – 1 судлаач 1 - 2 жил суралцаж магистр хамгаалсан. АНУ -д 4 судлаач хэлний сургалтанд суралцсан.
- Монголын ажил олгогч эздийн холбоо, Шинжлэх ухааны академи, МУИС-ийн ХЗДС зэрэг ТББ -уудтай Санамж бичиг байгуулан хамтран ажиллаж байна.
- Дэлхийн 50 гаруй орны парламентын Тамгын газар, Судалгааны албадуудын туршлагыг харьцуулан судалж ном гаргасан.
- Тамгын газрын үйл ажиллагаанд дүн шинжилгээ хийж, харьцуулсан илтгэлүүд хэлэлцүүлж, хэлэлцүүлэг зохион байгуулсан.

- Олон Улсын Парламентын Номын сангуудын холбоонд гишүүнчлэлээ сэргээж дахин элссэн.

4. Судалгааны төвийн бүтэц зохион байгуулалт, чадавхийг сайжруулах тухай санал:

1. Судалгааны төв нь УИХ-д иж бүрэн үйлчилгээ үзүүлэх ёстой. Өөрөөр хэлбэл, хуулийн төсөл боловсруулах болон хэлэлцэн батлах үндсэн 2 үе шатанд аль алинд нь судалгаа, мэдээллийн эрэлт хэрэгцээ их байна. Хуулийн төсөл боловсруулах шатанд нэлээд урт хугацаа шаардсан бодлогын шинжтэй судалгаанууд хийгддэг бол хэлэлцэн батлах шатанд шуурхай судалгаа, мэдээлэл шаардагддаг.

Дээрхи 2 төрлийн судалгааг аль алиныг нь Судалгааны төв гаргаж өгөх үүрэгтэй учраас үйл ажиллагаагаа өргөтгөх зохион байгуулалтын арга хэмжээ авсан тохиолдолд илүү чанартай үйлчилгээ үзүүлэх боломжтой. Өөрөөр хэлбэл, богино хугацааны шуурхай судалгаа болон урт хугацааны бодлогын судалгааны зааг ялгааг тодорхой болгож, үүнд тохируулан хүн хүч, нөөц боломжоо зөв хуваарилах, судлаачдыг тодорхой салбар, чиглэлээр мэргэшүүлэх шаардлага байгаа юм. Ингэснээр УИХ-ын судалгаа мэдээллийн хангалт, чанар, үр дүн дээшилнэ.

2. Судалгааны албаны одоогийн статус, бүтэц зохион байгуулалт нь ихээхэн давуу боломжийг олгож байгаа. Өмнө нь 2 удаа УИХ -ын дэргэд, 2 удаа Тамгын газрын өөр хэлтсийн харьяанд байгуулж байсан боловч амжилт олоогүй юм. 2008 онд Тамгын газрын бүтцэд Судалгааны төв хэлбэрээр байгуулж, Ерөнхий нарийн бичгийн даргад шууд харьяалуулсан нь зөв шийдвэр байжээ гэдгийг ажлын үр дүн харуулж байна. Төсөв санхүүгийн асуудлыг шийдвэрлэх, төвийн нэр хүнд, чадамжийг сайжруулахад төрийн албаны статус маш их дэмжлэг болдог. Нөгөө талаас, Судалгааны алба парламентад шууд үйлчлэх ёстой. Дэлхийн жишгээс харахад, парламентын Судалгааны алба нь эсвэл Тамгын газар дотроо, эсвэл Тамгын газартайгаа ижил түвшинд зэрэгцэн оршиж байна.

Тамгын газартай зэрэгцээ бүтэц байгуулна гэхэд хууль эрх зүйн орчин, төсөв санхүү гэх мэтийн олон асуудлыг шийдвэрлэх шаардлагатай болох ба тэгээд ч УИХ бол 1 танхимтай 76 гишүүнтэй харьцангуй цомхон парламент юм. Бүтцийн асуудлаар олон ч судалгаа хийгдсэн, олон ч санаанууд байдаг. УИХ-ын дэргэдэх хүрээлэн болгоод тусад нь гаргах санаа байдаг. Хүрээлэн байгуулах санаа нь зөв юм. Гэвч Тамгын газар дахь бүтцээ үгүй хийгээд судалгаа, мэдээллийн холбогдолтой бүх чиг үүргийг хүрээлэн гүйцэтгэнэ гэвэл өрөөсгөл. Яагаад гэвэл хууль тогтоох үйл ажиллагааны цикл дунд бодлогын судалгаа болон шуурхай судалгааны 2 салбар нэгтгэгдэж байгаа учраас судалгааны албаны төв оффис нь УИХ -д ойр байж хэлэлцүүлгийн процесст үйлчлэх учиртай. Мөн өөрийн харьяа судалгааны хүрээлэн болон номын санг нэгтгэн удирдаж, бусад судалгааны хүрээлэнүүд, гэрээт судлаачидтай харилцах зэргээр судалгааны менежментийг хариуцан ажилладаг юм.

Иймд цаашид УИХ-ын судалгааны албыг чадавхижуулж, томруулья гэвэл, Тамгын газарт Судалгааны төвийг хэвээр харьяалуулж, Төвийн харьяанд Бодлогын судалгааны хүрээлэн байгуулж өргөжүүлэх нь хамгийн оновчтой шийдэл байж болох юм. УИХ -ын Тамгын газрын Судалгааны төв дотроо Судалгааны хүрээлэн, Номын сан гэсэн бүтцийн 2 нэгжтэй байна гэсэн үг. Хүрээлэн байгуулагдсанаар орон тоо, төсөв л бага зэрэг нэмэгдэнэ. (ойролцоогоор 10 - 20 орчим хүн нэмэхэд хангалттай болов уу)

Төрийн институцийн өөрийнх нь онцлогт нь тохирсон судалгааны алба, хүрээлэнг зөв арга хэлбэр, бүтэцтэйгээр ажиллуулах нь Монгол улсын хууль тогтоох байгууллагад сайн үр нөлөө үзүүлнэ. Судалгаанаас үзэхэд, Судалгааны төв нь

Тамгын газартайгаа ижил статустай цөөн орон байх ба ихэвчлэн парламентын 2 танхимтай, өндөр хөгжилтэй орнууд байна. (Судалгааг хавсаргав). \

3. Судлаач, шинжээчдэд тавигдах мэргэжлийн болон ур чадварын шаардлагыг өндөржүүлж, цалинг ахиулах шаардлага байна. Бодлогын судлаачдад онол, практик, судалгааны арга зүй, салбараар мэргэшсэн байдал, аналитик болон техник шинжилгээний ур чадвар түлхүү шаардагдах бол, мэдээллийн ажилтнуудад гадаад хэл, интернетийн орчинд ажиллах чадвар, мэдээлэл боловсруулах болон харилцааны ур чадвар илүү шаардагдана. Хамгийн гол нь Судалгааны төв парламентад суудалтай бүх улс төрийн хүчинд төвийг сахисан байдлаар үйлчилгээ үзүүлдэг тул судлаачдыг аль болохоор улс төрөөс ангид байхыг шаарддаг. Ийм байдлаар хүний нөөцийг бүрдүүлж чадвал Төвийн чадавхид ихээхэн нөлөөлөх болно.

Уншигчийн тэмдэглэл

УИН.М
СҮДАЛГААНЫ

УИН.МН
СҮДАЛГААНЫ СА

Уншигчийн тэмдэглэл

ISBN 978-99962-1-743-2

УИХ -ын Тамгын газар ©
«БОДЛОГЫН СУДАЛГАА ШИНЖИЛГЭЭ»
(Судалгааны эмхтгэл, XIII боть)

«Мөнхийн үсэг» хэвлэх үйлдвэр
Хэвлэлтэд шилжүүлсэн 2012.9.19
Тираж 300, Хэвлэлийн хуудас 42
Цаасны хэмжээ 176 * 250 $\frac{1}{10}$
(Анхны хэвлэл)

УБ, 2012

